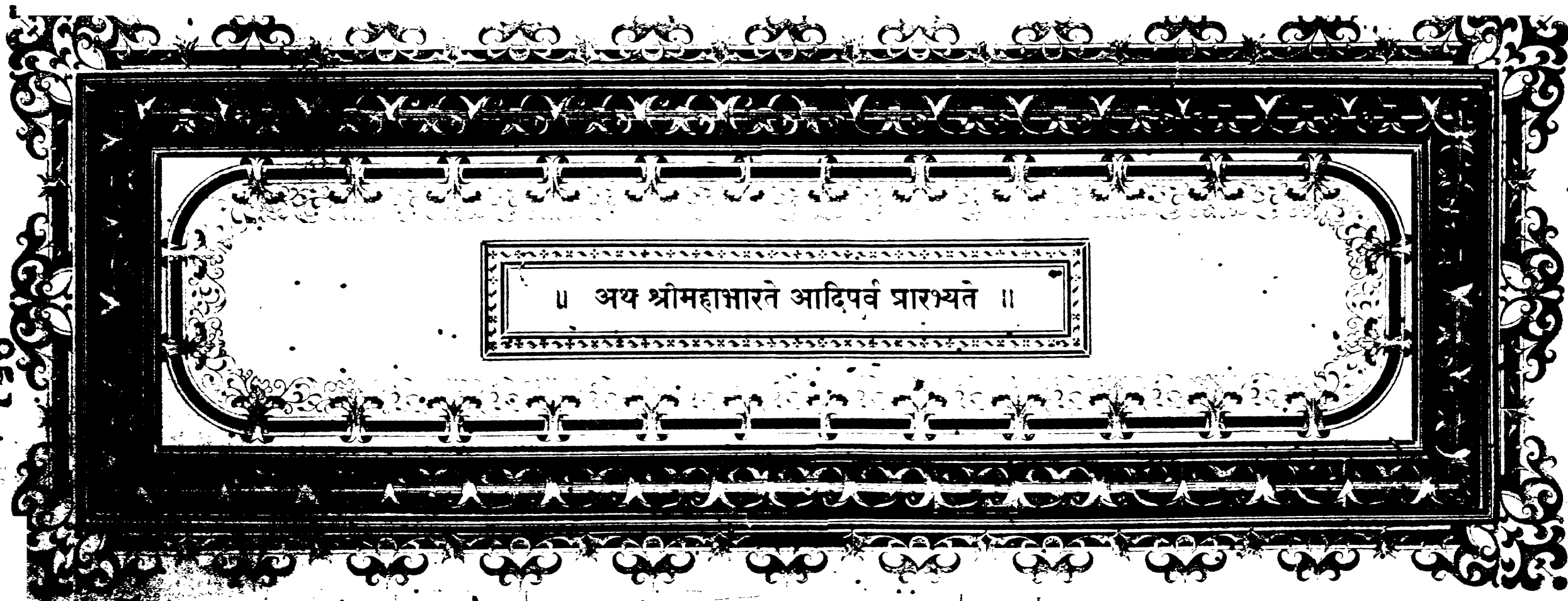

951

॥ अथ श्रीमहाभारते आदिपर्व प्रारभ्यते ॥

महाभारतम् (सटीकम्) (7 vols.)

वेददातः
दोषा-शोधकः

Bombay,
Saka 1785

श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीवेदव्यासायनमः ॥ श्रीगुरुभ्योनमः ॥ यं वल्लं मुकुराद्वैद्विद्यमनोमायाः परादृश्यतां निन्युस्तस्थविमादिनापि च विराट्मृशेराभावं गतं ॥ तं प्रत्यग्दृग्दृश्यमक्षरभणुं त्यक्तोपनेत्रत्रयाः श्री
गोपालमुपास्महे श्रुतिशिरोवंशीरवैर्दर्शितं ॥ १ ॥ बाह्यः स्तेनाभिजात्पीवहिरुद्वैतसितं पातितर्को प्रतिष्ठोमीमांसाप्रातिहार्यं भजतिगुणगणयस्यसंख्यातिसांख्यः ॥ तृतीयो योगशुद्धे निहितमुपनिषद्वाह्वदैः परमेभ्यः श्री
लक्ष्मणार्यो जगति विजयते यस्य लेशाः शिवाद्याः ॥ २ ॥ हरिविधिवसिष्ठशक्तिपराशरव्यासशुकदेवानां वैशंपायनमुग्रश्रवसंचनुमः पुराणगुरुमुख्यान् ॥ ३ ॥ कणभक्षमक्षचरणं जैमिनिकपिलौपतं जल्लिचनुमः श्रीम
द्वासवचोबुधिनयसीकरवर्षिणो मुंदिरान् ॥ ४ ॥ सर्वविद्येशतामाविश्विकीर्णपूर्वपूरुषौ श्रीनारायणधीरेशरूपौ हरिहरौ नुमः ॥ ५ ॥ बहून्समात्त्यविजिज्ञेदश्यान्कोशान्विनिश्चित्य च पाठमग्र्यं प्राचांगुरुणा मनुसृ
त्य वाचमारभ्यते भारतभावदीपः ॥ ६ ॥ टीकांतराणीं दुरविप्रभाणि वाह्यार्थरत्नानि च कासयंतु ॥ अंतर्निगूढार्थचयप्रकाशो दीपः क्षमो भारतमंदिरः स्मिन् ॥ ७ ॥ ईशप्रसादादवितुस्त्वं श्यान् भगोरथेनेव मया प्रणीता ॥ ए
षामहाभारततीर्थगंगालोकत्रयी जाड्यमलंधुनो नु ॥ ८ ॥ उत्ताने प्विहकोशविग्रहवलं पद्ये पुनैवाश्रितं गंभीरे पुनसेतवो न विहिताः कूटाननस्कोटिताः ॥ नच्छिन्नाननमश्वराननतर्जितकाननाल्हादिनानोदीमानविभी
षणाश्च विहिताः श्रीलक्ष्मणार्यश्रितैः ॥ ९ ॥ इह खलु जगवान्पाराशर्यः परमकारुणिको मंदमध्यममती ननु गृहीतुं चतुर्दशविद्यास्थानरहस्यान्ये कत्रप्रदिदर्शयिषुर्महाभारताख्यमितिहासं प्रणेप्यन् प्रारिप्सितस्य ग्रंथ
स्य निष्प्रत्यूहपरिपूर्णाय प्रचयगमनाय च कृतं मंगलं शिष्यशिक्षायै श्लोकरूपेण निबध्नन्तीति तत्रेक्ष्यावद्यदृश्यं गमजिधेयादिदर्शयति नारायणमिति नरो विद्यावच्छिन्नं चैतन्यं जीवः तेन विषयां कृतेऽनं वच्छि

नारायणं नमस्कृत्य नरं चैवं नरोत्तमं ॥ देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥ १ ॥

नचैतन्यरूपे ब्रह्मणि शुक्तौ रजतवत्कल्पितं चराचरं अप्रशब्दवाच्यं नारतदेव अयनं शुक्तीदं शस्य रजतमिव प्रवेशस्थानं यस्य स नारायणः स्य स्मिन् जीवकल्पितस्य प्रपंचस्य सत्तास्कृतिप्रदत्वेन कारणीभूत इत्यर्थः य
थोक्तं आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूतवः अयनं नस्यताः पूर्वतेन नारायणः स्मृत इति तं नारायणं नमस्कृत्य तथानरं उक्तं नमस्कृत्य एनं विशिनष्टि नरोत्तममिति जीवो हि चैतनत्वेन जडवर्गादुत्कृष्टस्तत उत्क
ष्टतरः कारणात्मानारायणस्ततोऽप्युत्कृष्टतमं निरुपाधिचैतन्यं सत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्म विज्ञानं मानंदं ब्रह्मेत्यादिश्रुतिपुप्रसिद्धं तदेव नरात्तमस्य निरस्ता विद्यस्य जीवस्य निष्प्रपंचं पारमार्थिकं रूपमिति युक्तं नरोत्तमत्ववि
शेषणं यथोक्तं पिडब्रह्मांडनेतृत्वान्नरो जीवेश्वरां वुभौ तयोश्च नयनाच्छुद्धं ब्रह्मापिनर उच्यते नरजानामपांकार्यं नारं ब्रह्मांडमिष्यते तथस्य वसतिस्थानं तेन नागयणो विभुः स्वाविद्यासृष्टिपिडेन तादात्म्ये योग
तो नरः स जीवः स परं ब्रह्म नरोत्तमपदाभिधं तद्यो निकां गिरं नत्वा ततो व्याप्तं स्तथैव सन् संसारजयिनं ग्रंथं जयनामानमीर्येदिति एवं च जीवाविद्याकल्पितत्वात् जगतो मिथ्यात्वं ब्रह्मणश्च तत्र सत्तास्कृतिप्रदत्वेन स
त्यत्वं जीवस्य ब्रह्मिन्त्वं चेति विषयो दर्शितः अविद्यं निवृत्तौ तत्कृतस्य प्रपंचस्य त्रैकालिकबाधदात्यंतिक्यनर्थनिवृत्तिः प्रयोजनं अर्थात्तत्कामोधिकारी ग्रंथस्य उक्तविषयस्य च ज्ञाप्यज्ञापकभावः संबंध इति
च दर्शितं देवीं नरनारायणनरोत्तमतत्त्वप्रद्योतनीं सरस्वतीं च नमस्कृत्यैव ततो व्याप्तं स्तथैव सरस्वत्या परमकारुणिकया जनबोधाया विष्टो जयं जयोनमेतिहासो यमिति वक्ष्यमाणत्वाज्जयसंज्ञाभारताख्यमितिहासं

वा अष्टादशपुराणानि रीमस्य चरितं तथा कर्णविदं पंचमं च यन्महाभागं विदुः तथैव विष्णुधर्माश्च शिवधर्माश्च शाश्वताः ज्ञेयानि नाम तेषां च प्रवर्तमानां पिण्डादिभिर्विषयवचनात्पुण्यं दिकं वाचतुर्णां पुण्यार्थानां
मपि हेतौ जयोन्मिबामितिकोशादन्यं वा सर्वपुण्यार्थं प्रतिपादकं यथं शरीरकमत्र भाष्यादिरूपं उदीरयेत् उच्चारयेत् अत्र लिङ्गमंगलाचरणस्य यथं पाठेऽप्यावश्यकत्वं दर्शयता रचनां रंभे मुतरांतद्विशितं नन्वेतन्न पठ
नीयं न्यस्यत्येयं च पौरुषेयत्वात्पुरुषेषु च भ्रमविप्रलंभकस्त्वयोः संभवादिति चेन्न सर्वज्ञपुर्वेदेकं प्रमाणोपमन्वादिपुत्रदसंभवात् पूर्वतन्त्रे च स्मृत्यादिधर्मे प्रामाण्यस्य सिद्धत्वात् यस्यां तु स्मृतौ लोभमूलकत्वं प्रत्यक्षं दृश्य
तेयथा वैसर्जनं होमीयं वा सोऽध्वर्युः परिगृह्णातीति तत्रास्त्वप्रामाण्यं न त्वष्टकाः कर्तव्याः प्रपाः कर्तव्या ऊर्ध्वपुंड्रं मृदा कुर्यादित्यादीनां तासां लोभमूलकत्वादर्शनात् यां जनाः प्रतिनंदंति धन्वन्निव प्रपा असित्वमग्रे
श्रोण्यमेक उदकं गामवाजतीति मंत्रलिगानुमितविधिमूलकत्वाच्च धन्वन्धन्वनि निरुदकप्रदेशे किमु श्रेष्ठः पळूना आर्भत्रं चिष्टुवंतमित्यनुक्रमणिकायां किमु श्रेष्ठ इति मुक्तस्य चतुर्दशैव स्य क्रमुदेवत्यं स्य नवमदश
स्यावेते क्रचौ आपो भूयिष्ठ इत्येको अत्र बोदग्रिभूयिष्ठ इत्यन्यो अत्र बोद्वर्धयतीं वहुभ्यः प्रैको अत्र बोद्वतावदंतश्चमसां अपिशत १ श्रोणामेक उदकं गामवाजतीमां समेकः पिशति सूनया भृतं आनिमुचैः शेरुदे
को अपाभरत्किं स्विपुत्रेभ्यः पितरावुपावतुः २ अत्र क्रमुवाख्यदेवतास्तु तिव्याजेन श्रेयः साधनानि विधीयन्ते हेक्रभवः भवतः मध्ये एकः कश्चितीर्था श्रेयैव प्राप्तदेवताभाव आप एव भूयिष्ठा उक्त एतमा इत्यब्रवीत्
एवं यज्ञादिना प्राप्तदेवताभावोऽन्योऽग्रिभूयिष्ठ इत्यब्रवीत् वर्धयतीं अवपूर्वाद्धृजो विचप्रत्यये भागुरिमतेन स्कारलोपे चेदं रूपं स्वरादिपाठादव्ययत्वं निपातत्वादाद्युदात्तत्वं च वधरित्यव्ययं पालनार्थं अवगत्युधा
रयतीति योगात् तदर्थं यतीं गच्छतीं चेनोदत्तिदयां वहुभ्यः प्रमाणेभ्यो निश्चित्य एकः दययैव प्राप्तदेवताभावः प्रकर्षेण अत्र बोद्वर्धयतीं क्रता क्रता भिसत्यान्ये वैतान्यवादीनि देवताभाव प्राप्ति साधनानि वदंत उपदिशं
तो यज्ञेषु चमसान् सोमयुक्तान् अपिशतव्यभजंत अत्र स्येवमुपाख्यायते क्रभवो नाम त्रयो देवा एकं चमसमासेदुस्तत्र वक्रिरपितद्रूपं गृहीत्वा आगतस्ते तमति सारूप्यात् पृथग्ज्ञातुमशक्ता एकं चमसं चतुर्धा व्यभजं
तेति यद्वा सत्यवादिनामेव तीर्थादिफलदमितिक्रतावदंत इत्यस्यार्थः श्रोणामेकः हेक्रभवः भवतां मध्ये एकः श्रोणां श्लक्ष्णां गामृदंगोपी चंदनादिरूपां तीर्थनिकटस्थां मुख्यकर्मभूतां प्रति उदकं जलं गौणं कर्म अवाज
ति अवगमयति अंतर्भावित्वार्थं यं श्रोणां गामृदकेन मिश्रयतीत्यर्थः श्रोणां गामृदकं चंदनादिरूपां वा तथा एकः सूनया हि सया तत्कर्त्रा आभृतं आहृतं मांसं गोरोचनाख्यं पिशति पिनष्टि उदकेन सहेति शेषः नि
मुचः नितरामस्तंगच्छतोदग्धेधनस्याग्रेः संबंधिशक्तुगोमयं शुष्कगोमयोत्थं भस्मेति यावत् अपाभरत् अपाहृतवान् अत्राप्युदकेन सहेति शेषः व्यवहिताश्चेति च्छंदसि व्यवहितेनाप्युपसर्गेण क्रियायाः संबंधः
हृषहोर्भश्छंदसीति हस्यभः एतानि मंत्रपदानि असंपूर्णार्थत्वात् स्वार्थलाभाय ब्राह्मणमपेक्षते इषेत्वोर्जेत्येत्यादि मंत्रवत् तत्र यथा इषेत्वेति शाखामाच्छिन्नं तत्तु जेत्वेत्यनुमार्ष्टि तत्राह्मणानुसारं हेशाखेत्वा
त्वां इषे अन्नायच्छिन्नं तत्तु जेत्वेत्यनुमार्ष्टि तत्राह्मणानुसारं हेशाखेत्वा तत्राप्युदकेन सहेति शेषः व्यवहिताश्चेति च्छंदसि व्यवहितेनाप्युपसर्गेण क्रियायाः संबंधः
बालाद्युपनिषद्ब्राह्मणतंत्रपुराणोपबृंहणानुसारात् त्रिपुंड्रं कर्तुं निमुचः शरुदपाभरदिति च व्याख्येयं एवमितरस्यापि पादस्य ब्राह्मणमंत्रलिगादुपबृंहणस्य तिभ्यश्चाष्टकाप्रपाविधिवदनुमेयं तथा च श्रोणामिति प
दस्य रक्तमिति व्याख्याने सौरशाक्तगणेशानां रक्तमेव पार्थिवं द्रव्यं पुंड्रार्थं तत्तन्त्रे विधीयते वैष्णवानां पीतं शैवानां भस्मेति अनेन तत्तत्पुंड्रविशेषोपलक्षिततत्तदेवताभजनेनापि देवताभावं प्राप्नुवतीति विधीयते
केवलवैदिकानां तु श्रोणां श्लक्ष्णामिति व्याख्यानेन त्रितयस्यापि संमुख्यः स्नात्वा पुंड्रं मृदा कुर्यात्पुत्रत्वाच्चैव तु भस्मना देवान् विप्रान् समभ्यर्च्य चंदनेन समाचरेदिति स्मृतिभ्यः अत्र गोरोचनाग्रहणं चंदनाग्रहणं धो
पलक्षणार्थं एतेषां विकल्पसमुच्चयपक्षाणां पितृपैताहपरंपराक्रमेण व्यवस्थामाह किं स्विपुत्रेभ्यः पितरावुपावतु रिति पुत्रहितार्थं यत्किंचिद्भूतं पितरौ मातापितरौ पितृपितामहौ वा उपेत्य स्वीकृत्य अवतुः व्रतं

सम्यक्परिपालयामासुतुः तदेव तस्य पुत्रस्य श्रेयः साधनमित्यर्थः एवं सत्यवादिनां तीर्थानियज्ञादयस्तन्मार्गेण मृयायन्यतमोपास्तिः केवलवैदिकताचेति देवताभावप्राप्तिसाधनानीति मन्त्रद्वयनास्पर्यसिद्धं तस्मादस्मदादिभिरल्पज्ञैर्दृष्टमूलमदृष्टमूलवामनुव्यासादिसर्वज्ञप्रणीतं स्मृतिजातं वेदवद्वेदविदां वचनमिति न्यायेनागमयितव्यं पठनीयं व्याख्येयं चेति सर्वमनवद्यं १ महतः शास्त्रस्यारंभे बहुविधसंभावनया सोपास्यं वामदेवं द्वादशाक्षरेण प्रणम्य यस्य देवे पराभक्तिर्यथा देवेन योगुरौ तस्यैते कथितास्तथाः प्रकाशं तमहात्मन इत्युक्तेरीश्वरवत्परात्परगुरुं पितामहं परमगुरुं वसिष्ठमरीच्यादीन् प्रजापतींश्च प्रणम्य अहं मनुजं भवं सूर्यश्चेत्यादिना वामदेवद्वयकीयं ब्रह्मभावमयं मात्मा ब्रह्मेति शास्त्रमनुसंधानः प्रत्यगात्मानमेव नमस्करोति ओं नमः कृष्णद्वैपायनाय इति ततो विघ्नविनायकान् नमस्कृत्य सुखासीनानिति भारतारंभश्लोकेऽपेक्षितं पूरयति गयेन लोमहर्षणपुत्र इति लोमानिर्हर्षयांचक्रे श्रोतृणां नम्यभाषितैः कर्मणा प्रथितस्तेन लोमहर्षणसंज्ञयेति कौर्मे निरुक्तार्थनाम्नः पुत्रः उग्रश्रवाः उग्रस्य वृत्तिहतापनीयोपनिपत्यतिपाद्यस्य वस्तुनः श्रवः श्रवणं यस्य सः अधिगतोपनिपद्ब्रह्मस्य इत्यर्थः सौतिः मृतजान् रुत्यात्तिरुक्ता वायुपुराणे वैश्वस्य तु पृथोर्यज्ञवर्तमाने महात्मनः मुत्यायामभवत्सूतः प्रथमं वर्णवैकृतं ऐन्द्रेण हविपातत्रहविः पृक्तं बृहस्पतेः कृत्वा वैद्व्याय देवेन ततः सूतोऽव्यजायत शिष्यहव्येन संपृक्तमभिभूतं गुरोर्हविः अधरोत्तरचारेण जज्ञेत द्वर्णवैकृतमिति वर्णवैकृतमिति ब्राह्मण्यां क्षत्रियात्स्मृतइति याज्ञवल्क्योक्तं विलोमजत्वं तस्य सूतस्यापत्यं सौतिः पौराणिकः

ओं नमो भगवते वासुदेवाय ओं नमः पितामहाय ओं नमः प्रजापतिभ्यः ओं नमः कृष्णद्वैपायनाय ओं नमः सर्वविघ्नविनायकभ्यः लोमहर्षणपुत्र उग्रश्रवाः सौतिः पौराणिको नैमिषारण्ये शौनकस्य कुलपतेर्द्वादशां वार्षिके सत्रे ॥ १ ॥ सुखासीनान् अभ्यगच्छद्ब्रह्मर्षीन् संशितव्रतान् ॥ विनयावनतो भूत्वा कदाचिन्सूतनन्दनः ॥ २ ॥ तमश्रममनुप्राप्तं नैमिषारण्यवासिनां ॥ चित्राः श्रोतुं कथास्तत्र परिवव्रुस्तपस्विनः ॥ ३ ॥

पुराणे कृतश्रमः नैमिषारण्ये वाग्राहे एवं कृत्वा ततो देवो मुनिर्षौ गमुर्ग्वन्ददा उवाच निमिषेण दंतिहन्तं शानवं बलं अरण्येऽस्मिन् तत्स्वतन् नैमिषारण्यमंज्ञितमिति उक्तरूपे नैमिषे निपाठे तु वायवीये एतन्मनोमयं चक्रं मया स्तुष्टं विसृज्यते यत्रास्य शीर्यते नैमिषः स देशस्तपसः शुभः इत्युक्त्वा सूर्यसंक्राशंचक्रं सृष्ट्वा मनोमयं प्रणिपत्य महादेवं विममर्जपितामहः तेषां पितृदत्तगविप्राः प्रणम्य जगतां प्रभुं प्रययुस्तस्य चक्रस्य यत्र नैमिष्यशीर्यत तद्वनं तेन तिरिव्यातं नैमिषं मुनिपूजितमिति निर्वचनं द्रष्टव्यं शौनकस्य शौनः सर्वविवेकदृष्टिर्ललावत्यं शौन एव शौनकस्तस्य कुलपतेः एकोदशमहर्माणि यो न दानादिना जग्मू सर्वकुलपतिरित्युक्तं लक्षणस्य सत्रे ये यजमानास्त एव क्रत्विजो यस्मिन् बहुकर्तृकैः कर्तृसमसंज्ञः यथोक्तं बहुभ्यो दीयते यत्र नृप्यंति प्राणिनो बहु कर्ता गोवहवायत्र तत्सत्रमभिधीयत इति ॥ १ ॥ सुखासीनानिति कर्मच्छिद्रेषु मुग्धस्य रूपानंदं विचारयितुमासीनान् अभ्यगच्छन् आभिमुख्येन स्वयमेव ते पापुः कथां वक्तुं कौतूहलितयागतवान् नानाहृतोऽध्वरं च्छेदयन्तु कुतूहलादित्युक्तेः संशितव्रतान् तस्य कश्चित्तीक्ष्णं खड्गं धारावदनास्कंदनीयं व्रतं ब्रह्मचर्यादिकं येषां नान् ॥ २ ॥ नैमिषारण्यवासिनां आश्रमं अनुप्राप्तं तं तपस्विनः परिवव्रुरितिसंबंधः अनुप्राप्त इति पठ्यतु उत्तरार्धेन मित्यध्याहार्यं ॥ ३ ॥

तपोधनानांतपोद्विरेवप्रष्टव्यातस्तांस्तपोद्विर्मपृच्छन् पृच्छद्विकर्मकत्वात् तपोद्वानितिपाठेनपौपृच्छदित्यन्वयः ॥ ४ ॥ निर्दिष्टंइहोपविश्यनामितिदर्शितं ॥ ५ ॥ प्रस्तावयन्उपोहानयन् प्राप्नवयाइति पाठेद्वद्वदित्यर्थः ॥ ६ ॥ उपोहानमेवाह कुतइति विल्लनःनीतः ॥ ७ ॥ एवमिति सम्यक्शब्दतःशुद्धं यथावत्अर्थतःशुद्धं वचनसंपन्नः शब्दप्रयोगकौशलयुक्तः तेषांचरिताश्रयेणानुनीनांचादस्येपारा जादीवांचसंबंधीनियानिचरितानितेषामाश्रयभूतंवचनं ॥ ८ ॥ भावितात्मनां विशोधितचित्तात्तां सौतिरुवाच जनमेजयस्यराजर्षेरित्यक्षराधिक्यमार्पं यत्तुजन्मनैवातिशुद्धेनशत्रूनेजितवान्यतःएजृकं पनेधातुर्हिजन्मजयइतिश्रुतइतिनिरुच्यचतुरक्षरनामेत्याहुस्तन्निर्मलं जनमेजयःपारिक्षितइतिश्रौताक्षरसंख्यविरोधान् जन्मशब्दस्यानुपसर्गत्वाच्चैडिपररूपदुर्लभंयुक्तंजनशब्दपूर्वादेजृभ्रेजृभ्राजृदीना विन्दिस्वार्थाण्यंतादेजःस्वशितिस्वशिमुमागमेजनमेजयइति ॥ ९ ॥ पार्थिवेन्द्रस्यसमीपेकृण्वद्वैपायनप्रोक्ताः वैशंपायनेनकथिताश्रितिसंबंधः ॥ १० ॥ विशंप्रजापार्तातिविशंपोजनमेजयस्तस्यायतंगुरुत्वे

अभिवाद्यमुनींस्तांस्तुसर्वानेवकृतांजलिः ॥ अपृच्छत्सतपोद्विंसद्विश्रैवाभिपूजितः ॥ ४ ॥ अथतेपूपविष्टेपुसर्वेष्वेवतपस्विषु ॥ निर्दिष्टमासनंभेजेविनंयां ह्यौमहर्षणिः ॥ ५ ॥ सुखासीनंततस्तनुविश्रांतमुपलक्ष्यच ॥ अथापृच्छदपिस्तत्रकश्चित्पस्तावधैकथाः ॥ ६ ॥ कुतआगम्यतेसौतकचायंविल्लनस्त्वया ॥ कालः कमलपचाक्षशंसैतत्पृच्छतामम ॥ ७ ॥ एवंपृष्टाब्रवीत्सम्यग्यथावल्लौमहर्षणिः ॥ वाक्यंवचनसंपन्नस्तेपांचचरिताश्रयं ॥ ८ ॥ तस्मिन्सदसि विस्तीर्णेमुनीनां भावितात्मनां ॥ सौतिरुवाच जनमेजयस्यराजर्षेःसर्पसन्नेमहात्मनः ॥ ९ ॥ समीपेपार्थिवेन्द्रस्यसम्यक्पारिक्षितस्यच ॥ कृण्वद्वैपायनप्रोक्ताःसुपुण्या विविधाःकथाः ॥ १० ॥ कथिताश्रापिविविधवद्यावैशंपायनेनवै ॥ श्रुत्वाऽहंताविचित्रार्थमिहाभारतसंश्रिताः ॥ ११ ॥ बहूनिसंप्ररिक्रम्यतीर्थान्यायतंतनानिच ॥ समंतपंचकंतामपुण्यंद्विजनिपेवितं ॥ १२ ॥ गतवानस्मितंदेशंयुद्धंयत्राभवत्पुरा ॥ कुरुणांपांडवानांचमर्वेषांचमहोत्तिनां ॥ १३ ॥ दिदृक्षुरागतस्तस्मात्सः मीपंभवतामिह ॥ आयुष्मंतःसर्वएवब्रह्मभूताहिमेमताः ॥ अस्मिन्यज्ञेमहाभागाःसूर्यपावकवर्चसः ॥ १४ ॥ कृताभिपेकाःशुचयःकृतजप्याहुताग्नयः ॥ भवंतआसनेस्वस्थाब्रवीमिक्किमहंदिजाः ॥ १५ ॥

नाश्रयभूतोविशंपायनः सएववैशंपायनः स्वार्थेनद्विनः यद्वाविरिविर्जीवः पक्षिवद्देहांतरसंक्रमणात् शंपः सुखस्यपालकईशः तयोरयनमधिष्ठानंशुद्धंब्रह्म तदधीतेतद्देतिववैशंपायनस्तेनवैशंपायनेनताः श्रुत्वातेदेशंगतवानस्मीतिसंबंधः महाभारतं चत्वारएकतोवेदामहाभारतमेकतः महर्षिभिःसमागत्यतुलामारोपितंपुरा महत्त्वाद्भारवत्त्वाच्चमहाभारतमुच्यतइत्युक्तलक्षणं तत्रसंश्रिताः सम्यक्श्रिताःसर्ववेदार्थ गर्भाइत्यर्थः तत्पर्वमरुद्ग्रामित्यन्यत्रस्मृतोमत्वर्थीयेस्तत्प्रत्ययाबाहुलकाद्भारशब्दादपीतिज्ञेयं ॥ ११ ॥ तीर्थानिजलप्राधान्यात्पुष्करादीनि आयतनानिस्थलप्राधान्यान्मैमिषादीनि ॥ १२ ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥ कवेति आसनेस्वस्थाभवंतोभवत्वितिशेषः आसतेइतिपाठेस्वास्थ्यंपृच्छतिकथांप्रस्तोतुमित्यर्थः अहंचपुराणादिष्वन्यतमंकिब्रवीमीत्याज्ञापयतेतिशेषः ॥ १५ ॥

पुराणेति सर्गश्चप्रतिसर्गश्चकंशोमन्वन्तराणिच वंशानुचरितंचेतिपुराणंपंचलक्षणमितिस्मृत्युक्तंपुराणंपुरापिनवं वर्णपदानुपूर्वीविभंशोपिप्रतिकल्पंतदर्थानांसर्गादीनांसमाननामरूपत्वात् सूर्याचंद्रमसौधाताय
थापूर्वमकल्पयदितिश्रुतेः पुराणस्यसंहिताः धर्माश्रिताः कथाःद्वानमोक्षधर्माद्याः अर्थाश्रिताः राजधर्माद्याः नरेंद्राणांनलरामादीनांदितत्तंआचारप्रकारं ऋषीणांभृगवादीनांचात्पतिव्रतदीनां ॥ १६ ॥
सुरैःब्रह्मर्षिभिश्चयदभिपूजितंस्वस्वलोकेदतिशेषः ॥ १७ ॥ विचित्राणिस्वरूपतोऽर्थतश्चरम्याणिपदानिवाक्यादेरुपलक्षणं पर्वणिपौप्यपौलोमादीनिआदिसभादीनिवायत्रतस्य सूक्ष्माअंतर्क्याअर्थाआत्म

पुराणसंहिताःपुण्याःकथाधर्मार्थसंश्रिताः ॥ इतिवृत्तंनरेंद्राणांऋषीणांचमहात्मनां ॥ १६ ॥ ऋषय ऊचुः द्वैपायनेनयत्योक्तंपुराणंपरमर्षिणा ॥ सुरैर्ब्रह्मर्षि
भिश्चैवश्रुत्वायदभिपूजितं ॥ १७ ॥ तस्यास्यानवरिष्ठस्यविचित्रपदपर्वणः ॥ सूक्ष्मार्थन्याययुक्तस्यवेदार्थैर्भूषितस्यच ॥ १८ ॥ भारतस्येतिहासस्यपुण्यांग्रंथा
र्थसंयुतां ॥ संस्कारोपगतांब्राह्मीनानाशास्त्रोपबृंहितां ॥ १९ ॥ जनमेजयस्ययाराज्ञोवैशंपायनउक्तवान् ॥ यथावत्सकृपिस्तुष्ट्यासत्रेद्वैपयनाज्ञया ॥ २० ॥
वेदैश्चतुर्भिःसंयुक्तां व्यासस्याद्भुतकर्मणः ॥ संहितांश्रोतुमिच्छामःपुण्यांपापभयापहं ॥ २१ ॥

तत्त्वादयः अचित्याःखलुयेभाषानतांस्तर्केणयोजयेत् नाप्रतिष्ठिततर्केणगंभीरार्थस्यनिश्चयः नैषानर्केणमतिरापनेयेतिस्मृतिभ्यां न्यायस्तत्पतीत्यनुकूलायुक्तिः वेदार्थैर्वेदनात्यर्थविषयभूतैरर्थैश्चभूषित
स्य ॥ १८ ॥ संस्कारोपगतांपदादिव्युत्पत्तिमतीं ब्राह्मीवाचं ब्राह्मीगौर्भारतीभाषेत्यमरः नानाशास्त्रैरुपबृंहितांउद्दीपितां शास्त्रांतराविरुद्धामित्यर्थः ॥ १९ ॥ राज्ञोपेदतिशेषः ॥ २० ॥ वेदैश्चतुर्भिःसंयु
क्तांचतुर्वेदार्थव्रतीं समितामितिपाठेनुल्यामित्यर्थः पुण्यांश्रेयोवर्धिनीं पापभयापहंचित्तशोधिकां ॥ २१ ॥

म.भा.टी.

॥ ३ ॥

मंगलाचरणपूर्वकं मुनिभिः प्रार्थितमर्थवक्तुं प्रतिजानीते आद्यमित्यादिचतुर्भिः हरिं नमस्कृत्य महषमेतं प्रवक्ष्यामीति तृतीयचतुर्थयोरन्वयः अत्र भूबीजां कुरतरुफलोपमाः पंच ईश्वरपुरुषाः शुद्धशबलसूत्र
विराड्विष्णुसंज्ञाः निरुपाधिमायोपाधिमायाकार्यापंचीकृतमहाभूतोपाधिपंचीकृतमहाभूतोपाधिपुरुषाकारमूर्त्युपाधिविशिष्टचैतन्यरूपाः तत्र त्रीनत्रोद्दिशति नमस्कार्यत्वेन आद्यं पुरुषं निरुपाधिचैतन्यं
ईशानं मायिनं भुवनेश्वरमिति श्रुतिप्रसिद्धं पुरुहंतं यज्ञे पुरुभिर्बहुभिर्होतृभिर्हूतं आहूतं पुरुभिः सामगैः स्तुतं अध्वर्युभिरिष्टं चेत्पि द्रष्टव्यं तद्यदि दमाहुरमुं यजामुं यजेत्येतस्यैव साविस्तरिति हि रण्यगर्भाख्ये सूत्रे स
र्वयद्रव्यदेवतात्मत्वश्रुतेः यदेन मृग्भिः शंसन्ति यजुर्भिर्यजन्ति सामभिः स्तुवंतीति स्मृतेश्च पुरुहं पुरुभूयिष्ठमित्यमरः एतदेव त्रयं व्युत्क्रमेण विशिनष्टि व्यक्ताव्यक्तं सनातनमिति व्यक्तं सूत्रात्माहविर्भोक्तृत्वफलप्रदा

आदिपर्व

१.

सौतिरुवाच आद्यं पुरुषमीशानं पुरुहंतं पुरुष्टुतं ॥ ऋतमेकाक्षरं ब्रह्म व्यक्ताव्यक्तं सनातनं ॥ २२ ॥

तृत्वादियोगात् अव्यक्तं ईशानः सुप्तिप्रलययोः सर्वलयात्मत्वात् सनातनं अखंडं दंडायमानं एतेन तस्मादव्यक्तमुत्पन्नमिति स्मृतेश्चेतरयोरुत्पत्तिमत्त्वेन लयोदर्शितः ऋतं यथाभूतं यथास्फटिके स्वतः शुद्धे हि गुला
श्रयत्वेन रक्तत्वं तत्रैव स्फटिकांशप्रमोषे पद्मरागत्वं तत्रैव चंद्रिकायामिदानीलत्वं चाध्यस्यते तथा चैतन्ये मायायोगादी शत्वं ईशोप्यविद्यायोगात् सूत्रत्वं सूत्रेऽपि अविद्यादाढ्याद्विराट्त्वं चाध्यस्यते तत्र उत्तरोत्तरापे
क्षयापूर्वपूर्वकृतं परमं तत्त्वाद्यः पुरुष एव एकमिति मायाद्युपाधिकृतभेदनिरासः अक्षरं अशोः सरन् व्यापकं तेन आकाशात् पृथिव्यादेरिव नास्मात् पृथगुपाधेरपि सत्त्वमस्तीति दर्शितं अतएव ब्रह्म निरवधिकबृहत्त्वा
द्देशतः कालतो वस्तुतश्च परिच्छेदशून्यं ॥ २२ ॥

॥ ३ ॥

चतुर्थं विराजमाह असच्चेति यत्सदसत्परंसदसद्भाकार्यकारणाभ्यां सूत्रेशाभ्यां परं अन्यत्सनातनाख्यं तदेव वस्तु विश्वं विराटरूपमित्यर्थः ब्रह्मैवेदं सर्वमित्यादि श्रुतेः किं भूतं विश्वं सत् दृश्यमानत्वात् असच्च नेह नानास्तिकिचनेनितत्त्वज्ञानबाध्यत्वश्रुतेः नन्वाद्यंतयोरसत्मध्ये च सत्घटादिकं दृष्टं नेत्याह असच्चेति रज्जूरगवत्यतिभासमानमपिकालत्रयेऽपि नास्तीत्यर्थः फलोपमं पंचमं विष्णुमाह परेति परे सूत्रात्मानः अव रे विराडादिघटांताः बहुत्वमनंतशक्तित्वसूचनार्थं तेषां स्तरं भवन्द्वांतरुत्पन्नस्य कथं परादि स्मृत्युत्पन्नमत आह पुराणमिति पुराणि नवं अनादिरेव सन् ब्रह्मांशं तत्त्वतुर्भुजेन रूपेणाविर्भूतो नंतशक्तिः परिणतबीजग र्भफलमंकुरादीनामिव परावराणां स्तरा भवतीत्यर्थः अतएव परमव्ययं अत्यंतव्ययशून्यं संसारस्यानंत्यात्तत्कारणीभूतस्य तस्य व्ययोनयुज्यत इत्यर्थः ननु सोयमात्मा चतुष्पादित्यादिना निरुपाधितुर्यप्रतिपत्तये परमात्मन स्त्रीण्येव सोपाधिका निरुपाणि विश्वे तैजसप्राज्ञसंज्ञानि मांडूक्यादिषु श्रूयन्ते न तु चतुर्थमिति चेत् सत्यं तथापि यण्योतरादित्येहिरण्यमयः पुरुषो दृश्यते हिरण्यश्मश्रुर्हिरण्यकेशः अरश्चण्यश्चार्णवौ तृतीयस्यामितो दिवीत्यादिप्रभुमिति हिरण्यमयं वेदमेतिच्छांदोग्ये पुरुषाकृते ब्रह्मणस्तल्लोकादेश्च श्रवणात् कौपीनकिं ब्राह्मणे च पर्यंकस्थस्य ब्रह्मणस्तेन सह संवादादेश्च श्रवणात्तदप्यस्तीति गम्यते आरण्यकूपि गंधमादनप्रवेशे धौम्यवाक्ये महामैरुमहाभागेत्यादिना मेरुपृष्ठे ब्रह्मलोकादन्यं विष्णुलोकं प्राच्यां नारायणस्थानं मेरावति विराजते इत्यादिना स्थानमेतन्महाभागध्रुवमक्षयमव्ययमित्यंतं नयं नोक्तविशेषणमामनंति तत्रैव च तत्प्राप्तानामन्यदृत्तिः स्मृता तत्र गत्वा पुनर्नर्मलोकमायांति भारतेति स्थानांतरेभ्यश्चादृत्तिर्गोता सूक्ता आब्रह्मभुवनाल्लोकाः पुनरावर्तिनोर्जुनेति इमावेव ब्रह्मविष्णुलोकावभिप्रेत्य चितितं चतुर्थं कार्यं वादरि

असच्च सदसच्चैव द्विष्वंसदसत्परं ॥ परावराणां स्तरं पुराणं परमव्ययं ॥ २३ ॥

त्यत्र छांदोग्ये हि अर्चिरादिमार्गप्रकृत्य श्रूयते स एतान् ब्रह्मणमयतीत्यत्र मानवः पुरुषः उपासकान् कार्यं ब्रह्म प्रापयत्युक्तविष्ण्वाख्यं परमिति प्राणो ब्रह्मकं ब्रह्मखं ब्रह्मेति प्रकृत्य यद्वाचकं तदेव खं सदेव खं तदेव कृमिति क्व खं घोरभेदमुक्त्वा प्राणं च हास्मै तदा काशं चोचुरिति प्राणाकाशाख्ययोः कार्यकारणब्रह्मणोरुपास्यत्वेनोपसंहारात्संशयः तत्र परस्मिन् ब्रह्मणि न तस्य प्राणा उक्ता मंत्यत्रैव समवनीयंत इति श्रुतिप्रसिद्धं पारमार्थिकं गत्यभा वमभिप्रेत्य कार्यं ब्रह्मैव गतिप्राप्यमिति पूर्वः पक्षः दृश्यते परमिति सिद्धांतः अस्मिन् पक्षे श्रुति सूत्रयोः स्वारस्यं कतकेव गंतव्यं ईक्षनिकर्माधिकरणे भाष्येऽपि हि एवं विधौ पूर्वोत्तरपक्षौ सर्वत्र दृश्येते यत्तत्कं परमेश्वरे हि रण्यश्मश्रुत्वादिरूपश्रवणं नोपपद्यते इति तत्र ब्रूमः स्यात्परमेश्वरस्यापीच्छावशान्मायामयं रूपं साधकानुपहृत्यमित्यादिना तद्वदिहापि ज्ञेयं तत्र पूर्वपक्षे फलं इमं मानवमावर्तनावर्तन इत्यंतं इममिति विशेषणान्मा नवांतरे आदृत्तिरिति सिद्धं नितुन च पुनरावर्तन इति श्रुत्यंतरा न्यतो वा इमानि भूतानि जायंत इति विदंशब्द उपप्रदर्शनार्थं इत्यनादृत्तिरिति कथं तर्हि भाष्ये सूत्रक्रममुल्लंघ्य परं गतिप्राप्त्यमिति प्राप्य कार्यमेव गतिप्रा प्यमिति सिद्धं नितं शृणु नोभ्योभापरोयदिति परव्याख्याख्याकृतकाशस्य सर्वजगत्कारणस्यापि सृष्टेः प्राद्विपेक्षश्रवणात् तस्मादव्यक्तमुत्पन्नमिति तदुत्पत्तिश्रुतेर्हिरण्यश्मश्रुत्वादितोऽपि कारणब्रह्मणः शु द्धापेक्षया कार्यत्वं विवक्षित्वा तद्विषयत्वं गतिश्रुतीनां वर्णितं परशब्देन च शुद्धं विवक्षित्वान्न गंत्ययोगश्च दर्शित इति न च हिरण्यश्मश्रुत्वादिश्रवणं कार्यं ब्रह्म विषयमेव तं वाच्यं अंतस्तद्धर्मोपदेशान्दहरउत्तरेभ्यद त्यादिन्यायैस्तस्य जगत्कारणत्वसिद्धेः इयमेव गमिः सामवागेव कूपाणः सामेत्यादिना क्वत्सामात्मकत्वेन निरूपितं स्य कृत्स्नस्याधिदैविकाध्यात्मिकप्रपंचस्य तस्य क्वत्सामचगेणावितनदंगुलिपर्वमात्रत्वेनेति

तस्मात्शास्त्रान्धन्यायेन यदधीनं जगद्वापारवर्जितरेषामुपामनासिद्धानां हिरण्यगर्भादीनामैश्वर्येन सहतेषां भोगसाम्यं यथैतानां देवतां सर्वाणि भूतान्यवन्त्येवैवं विदं सर्वाणि भूतान्यवन्तीति लिङ्गादभ्युपगम्यते . यस्य स भू-
 मि सर्वतोऽवत्वात् यतिष्ठदशांगुलमिति यटादिभ्योऽमृदव इन्द्रजालादिव जालिकस्येव च विकारवर्तितदवर्तिचरूपं स्थितिश्च श्रूयते . यल्लोकं प्राप्तानामनावृत्तिस्तद्भूतं तत्र तुर्वक्केण महमुक्तिराधिकारिकाणामभुक्तं
 विद्याफलानां त्रिलोकगतानामपियावदधिकारं कल्यांतरेष्ववस्थितिश्चेति श्रूयते तस्मै विग्रहादिकं सर्वं शास्त्रप्रामाण्यादभ्युपेयं . अयमेव भगवत्पादीये वेदान्तसारे वनवत्सदृष्टातेन स्थूलसूक्ष्मकारणोपाधिभेदेन त्रिवि-
 धे समष्टिच्यटीप्रतिपाद्यसमष्टिर्वनदृष्टातेन प्रतिपादितः . किंच शुद्धे ब्रह्मणि प्रणिधीयमानं चित्तं स्थूलसूक्ष्मक्रमांस्सर्वं चिदात्मनि प्रविलापयेदिति पञ्चीकरणोक्तक्रमेण स्वाभाविकपरिच्छेदाभिमानं व्यक्ताः . हमेवेदं
 सर्वोऽस्मीति मन्यते सोऽस्य परमोलोक इति शास्त्रीयसार्वात्म्याभिमानयुक्तं व्यक्तभावनामंतरेण सहसा कर्तुमशक्यं . अव्यक्तादिगतिर्दुःखं देहवद्विग्रवाप्यत इत्युक्तेः . देहवद्विदेहाभिमानवद्विः तस्मात्भावनामंयं प्रणि-
 धानमयं चेति द्विविधमपि ध्यानं शुद्धं वस्तु प्रपित्तोरावश्यकं . तत्राद्यं नष्टवनितावदसंनिहितविषयं पुरुषव्यापारतंत्रं . तेन वशीकृतं चित्तं क्रमशो मूर्त्याकारतः प्रख्याप्य क्तमात्रालंबनो भूत्वा विगडादौ कारणेन ब्रह्म-
 णि चित्तं प्रणिध्यात् . अयमेव ध्यानक्रमः श्रीमद्भगवत्पादिसर्वपुण्योक्तः . प्रणिधानं च वस्तुतत्त्वविषयं पूर्वोक्तस्फटिकदृष्टातेन आत्मन्यध्यस्तस्य विगडादित्रयस्य रज्जुसर्पस्येव चित्तस्थिरीकरणेन अधिष्ठानभू-
 तशुद्धवस्तुदर्शनेन प्रविलापनकरणं . तच्च दर्शनं दग्धे धनानलवत्स्य यमुपशान्तं चेत्सुषुप्तिसंरूपा काचिदानंदं दावस्थां विर्भवति . सा च श्रूयते यथानिर्गन्धनो वद्विः स्वयोनोऽवपुशाम्यति एवं वृत्तिक्षंयाच्चित्तं स्वयोनोऽवपुश-
 म्यतीति . तत्र मांडूक्यादौ यद्यपि प्रणिधानगोचरमेव रूपत्रयमुक्तं तथापि मंदाधिकारिणां भावनागोचरमपि चतुर्थसोपाधिकं ऐश्वर्यं रूपं श्रुत्युक्तं प्रत्याख्येयं . नन्वस्य नित्यत्वे तल्लोकादिकं मपि निष्प्रवाच्यं तथा च सृष्टेः
 प्राक्सदेव सोऽम्येदमय आसीदेकमेवाद्वितीयमिति त्रिविधभेदशून्यसंस्मृतसद्भावावधारणं विरुध्येनेति चेन्न . व्यवहारपरमार्थदृष्टिभ्यामुभयोपपत्तेः . तथाहि . न रूपमस्येह तथोपलभ्यते नांतो न चार्थनिर्वाचनं प्रतिष्ठा-
 अश्वत्थमेनं मुविहृदमूलमसंगशस्त्रेण दृढेन च्छित्वा अस्यार्थः . न रूपमस्य नांतोऽस्य च्छित्त्वेन मिति चेश्वरः . इन्द्रजालोपमत्वेन भवाश्वत्थं न्यरूपयत् १ . सम्यग्दृशा वीक्ष्यमाणं रूपं नास्योपलभ्यते एतत्पर्योक्तुं नित्यत्वा-
 दयमाद्यंतर्जितः २ . रज्जुसर्पसमस्यास्य तुच्छाज्ञानोद्भवत्वतः प्रतिष्ठास्यं लयस्थानं नास्तिकुं भस्य मृद्यथा ३ . अस्यैवेतद्रजालस्य यदुपादानकारणं . अज्ञानं तदुपाश्रित्य ब्रह्मकारणमुच्यते ४ . इत्येवं वार्तिकाचार्ये-
 रूपचारात्परात्मनः उक्तोपादानता तस्मादप्रतिष्ठो भवद्गुमः ५ . दुःस्वप्न इव संसारः संगमात्रेण दुःखदः . तमसंगासिना च्छित्वा प्रयाहि परमं पदं ६ . नित्यं वद्वदृशामिन्द्रजालं शुद्धदृशां त्विदं कालत्रयेऽपि नास्तीति न्याय-
 मत्रापियोजयेत् ७ . प्रवाह नित्यं जगदित्याहुर्मामांसकाः स्फुटं . व्यवहारे भाट्टनयोस्तस्माकमपि संमतः ८ . न कार्यत्वादनित्योयं नंदनं दनविग्रहः . उपचाराद्विकार्यत्वं तत्र पौराणिकाजगुः ९ . देवानां कार्यं सित्थ्यर्थ-
 माविर्भवतिसायदा उत्पन्नेति तल्लोके सावित्याप्यभिधीयते १० . दुर्गाविनायको विष्णुर्भवो भानुरितीह हि . नामरूपांतराण्यस्य शृणुमः पार्थसारथेः ११ . वेदानेष्वपि नित्यत्वं स्वादीनां व्यावहारिकं . सिद्धवत्क-
 त्यदृष्टाते कीर्त्यते हि परस्फुटं १२ . तथा ह्याकाशवत्सर्वगतश्च नित्यः इत्याकाशात्मनो दृष्टांतदार्ष्टान्तिकयोः सर्वगतत्वनित्यत्वे संगच्छेते . अन्यथा द्वयोरपि सत्यत्वे सर्वगतत्वे स्यैवासंभव इत्यास्तां तावत् . ततश्च यथाऽ-
 स्मदादिमुप्तिकाले सयदास्ये पितितदैवं वाक सर्वैर्नामभिः सहाप्येति चक्षुः सर्वैरूपैः सहाप्येतीत्यादिना श्रूयमाणोऽपि सर्वनामरूपप्रलये इतरेषां व्यवहारो न विच्छिद्यते . एवं ब्राह्मप्रलयकालेऽपि वैकुण्ठवासिनामिति . सदेव-
 सोऽम्येत्यादिकमपि आदावने च यन्नास्ति वर्तमाने पित्तयेति न्यायेन न हनानास्ति किंचनेति श्रूयमाणस्य व्यवहारकालेऽपि प्रपंचासत्त्वस्य प्रदर्शनार्थं . ननु कदाचित्कस्य तदसत्त्वस्य ज्ञापनार्थं . तासतो विद्यते भाव इत्य-
 सदुत्पत्तिनिषेधात् . नांतीनचादिरिति गीताविरोधाच्च . तस्मादखंडं दंडायमानं इन्द्रजालतुल्यस्य जगतो दर्शनादर्शने एवोदयलयावित्यभिप्रायेण सृष्टिश्रुतय इत्याकाशवद्वावहारिकं विष्णुमूर्त्यादेरपि नित्यत्वमिति सिद्धं .

परमार्थतस्तुन निर्विशेषचिन्मात्रादन्यत्कालत्रयेप्यस्तीतिदिक् रज्ज्वज्ञानात्सर्पभीतिपातक्षतमिवक्रमात् आत्माज्ञानादहंसंगक्रियादेहंसमुत्थितं १ घृतवल्लीयतेसुमौवासनामात्रदेहकः बोधेसहन्त्यतेचैवपुनःपुन
रहंभ्रमः २ अहंतद्वासनाधारानाज्ञानेसतिशाम्यति संगक्रियादेहचक्रनानष्टेहंविनश्यति ३ रज्जुज्ञानाद्वयंनश्येन्नतुपातोद्भवंक्षतं आत्मज्ञानात्तथासंगोनतुकर्मोद्भवंवपुः ४ यावत्कर्मवपुस्तावद्यावदेहश्चतिष्ठति
तावत्कर्माहंभ्रमश्चर्वतेतदगधवस्त्ववत् ५ तत्रैवंसतिकर्मोत्थं कर्मनाशोत्पन्नस्यति अकर्मजंतुबोधेनबाध्यतेनतुनश्यति ६ एवंश्रीकृष्णदेहोयमकर्मोत्थोननश्यति बोधेनबाध्यतेचैवस्वप्नेदृष्टेश्वरः ७ अन्योन्यप्राधकौ
जायतस्त्वप्राबालनिकल्पितौ नोत्पद्येतेननश्येतेरज्ज्वांसर्पस्रजाविव ८ आत्मैवहीश्वरोस्माकंधीदर्पणपृथक्कृतः धीनाशएवतद्वाधः कार्यत्वाद्धीश्चनश्यति ९ नचैश्वर्यमकार्यत्वान्ननश्येत्प्राप्त्यात्मनः बाढंवाधस्तुतस्य
स्यान्मायाबाधेनसर्वथा १० अत्रोक्तंभार्तिकसारे ब्रह्मत्वादेवजोवस्य भ्रांतजोवत्ववारणात् वशित्वाद्याब्रह्मधर्माः शिष्यन्तेऽतोऽयमीश्वरः ११ निवृत्तत्वाज्जोवधर्माभासंतेनैवकस्यचित् अनिवृत्ताईशधर्मा अ
कर्मापादितत्वतः १२ भांतितेत्वीश्वरस्यापिबुद्धानांचस्यबुद्धितः ईश्वरस्यततोधर्माः संतुनत्वहविस्मयः १३ तिष्ठत्स्वपीशधर्मेपुधर्माणांमायिकत्वतः ईशोनिर्धर्मकोबोध्योविमुक्त्यर्थमुमुक्षुभिरिनि प्रपंचस्तु
तत्रैवदृष्टव्यः कस्यचित्विदेहमुक्तादेः अयंचईश्वरोयमधर्मवत्स्वत्वबुद्धिभेदाद्वर्णइवलिपिभेदादाकारभेदेनविष्णुरितिसांबइतिचशास्त्राद्भस्यते एवंतल्लोकौपिवैकुण्ठइतिकैलासइतिच एकंसंतंबद्वधाकल्पयंति
योदेवानांनामधाएकएवेत्यादिश्रुतिभ्यः तंयथायथोपासतेतथेतः प्रेत्यभवंतोतिश्रुतेस्तद्भावनावतांतसारूप्यप्राप्तिः कीटमृगन्यायेन भवति ननुतदैक्यप्राप्तिरितिव्युत्पादितंवेदांतकतके कोचतुपूर्वोक्तमनःशणिंधा
नात्मकंध्यानसंप्रदायानभिज्ञाः एतल्लोकप्राप्तिरेवमुक्तिरयमेवेश्वरोनसंमष्ट्याख्योन्यईश्वरोस्तीतिवदंति तेसर्वशास्त्रंप्रसिद्धमुक्तौद्वैतादर्शनंबाधमानाः स्वाप्ययसंपन्न्योरित्यादिन्यायेननहिदृष्टुर्दृष्टेर्विपरिलोपोवि
द्यतेऽविनांशित्वान्ननुतद्वितीयमस्तिततोन्वद्यद्विभक्तं पश्येदितिमुमिकैवल्ययोरविशेषाद्वैतादर्शनश्रवणेनचविरुध्यंते अनयैवचश्रुत्याद्वितीयाभावादेवद्वैतादर्शनंननुदृग्लोपांश्चितिवदंत्याद्वैतस्येदंजालतुल्यत्वंद
र्शितं तेनंविष्णुः सर्वोत्तमः शिवो जीवः शिवः सर्वोत्तमोविष्णुर्जीवइत्युपासकानामापहोविष्णवाद्युत्कर्षप्रतिपादकश्रीभागवतसूतसंहितादीनामनार्पत्यासुरत्वादिवचनैर्दूषणंचशास्त्रमर्थादानवंबोधमूलमेव विक
ल्पोविशिष्टफलत्वादिन्यायेनएकात्म्येचित्तावतारार्थस्यकस्यचिदप्याकारस्यालंबनीयत्वात् यत्तुशैब्यैष्णवपुराणेपुइतरनिदास्मरणंतन्निहिनिदानिद्यंनितुं प्रवर्ततेअपितुविधेयंस्तोतुमिति न्यायेनविधे
यंस्तुत्यर्थं यथाउद्यन्मुखलुंवाआदित्यआहवनीयेनरश्मींसंधातीत्युपक्रम्यप्रातः प्रातरवृत्तेवदंतिपुरोदयाज्जुह्वतियेग्निहोत्रं दिवाकीर्त्यमदिवाकीर्तयंतः सूर्यो ज्योतिर्नतदाज्योतिरेष्टामिति आदित्योवाअस्तं
यन्नग्निमनुप्रविशतीतिश्रुतिमुपजीव्ययदुदितेसूर्येप्रातर्जुहुयात् यथातिथयेप्रदुतायशून्यायावसथायाहार्यहरंतिनादगेवतदितिउदितानुदितहोमयोः प्रकरणेइतरनिदाविधेयस्तुत्यर्थेर्वतद्वत् ननुतत्रनिदायांतात्प
र्यमस्ति उभयस्यापित्याज्यत्वापत्तेः नहिविष्णुभजनंशिवभजनंवातदंगमूर्खपुंड्रचिपुंड्रादिवासुरापाणादिवद्भागतः प्राप्ते येननिदार्थवादं निमित्तनिषेधशास्त्रबलादनर्थकरंस्यात् यद्वा सूत्यपिनिषेधशास्त्रतः प्रा
प्तत्वात् अतिरूपेषोडशिनंगृह्णाति नातिरात्रेषोडशिनंगृह्णातीतिविहितप्रतिषिद्धत्वात्षोडशियहणापहणवत्विकल्प्यतां विशिष्टफलत्वेनाविरोधेवासमुच्चीयतां ननुतद्विधायकशास्त्राप्रामाण्यमध्यवसानुंश
क्यं इतरस्यापितथात्वापत्तेः सर्वपुराणोच्छेदप्रसंगः मस्मात्स्यालशुनकंन्यायेनशिवविष्णुगोचरेनिदास्तुतीसंकेतभेदमाश्रित्यकार्यकारणब्रह्मगोचरतयाव्याख्येये यथाहिकश्चित्कुर्मुकीमुग्धांभार्याकोपयि
तुंगदृशुनकंस्त्यलमाभ्रासंकेत्यगालयति साचमद्वातरमयंगालयतीतिकुप्यति तद्वच्चैवेविष्णुशब्देनकार्यं ब्रह्मविवक्षित्वातद्भजनात्भावनातारतम्येनैश्वर्यतारतम्यवन्तयाहीनसंपदांपुंसांदुःखकरत्वात्नरकश
ब्दोदितस्यब्रह्मलोकस्यप्राप्तिरिष्यते एवंपक्षांतरेपि तथाचव्याख्यातमोक्षधर्मेपुजापकोपाख्याने अमूनियानिस्थानानिदेवानांपरमात्मनामित्यादिनातस्यस्थानवरस्येहसर्वेनिरयसंज्ञिताइत्यंतेन तमिमंपौरा

णंभापाभेदमजानंतःपामराःशैववैष्णवापसदाब्रह्माणकेशवरुद्रभेदभावेनमोहिताः पश्यंत्येकंनजानंतिपाखंडोपहताजनाइतिनत्रैवस्मर्यमाणंशिवविष्णोर्भेददर्शनदोषमुदाहृत्याभेदश्रुतीश्चापश्यंतोमूलकारण
मेवांत्यात्कर्म्यन्वद्वैततत्तद्वैषणभासतइतिशास्त्रतत्त्वमजानंतोऽन्यतरूपपरिग्रहेणतरंनिदंतःपरस्परंकलहायमानाःस्वामिद्रोहान्नरकायैवसज्जंतइत्यलंप्रसक्तानुप्रसक्तोक्त्या तस्मादस्मिन्नुभ्यंआत्मिनःपादे
भ्योतिरिक्तोविष्णवाख्यःपंचमःपुरुषःसोयंप्रतिपाद्यते प्ररावराणांस्तरामित्यादिना नन्वयंनंदनंदनोयदिपरावराणामुच्चनीचानांस्तरानर्हि वैषम्यनैर्घृण्यभागीस्यात् नचतत्त्याणिकमपिशोविषमानर्थान्मृजनी
तिवाच्यं कर्मणएवमुस्यत्वेनतस्याकिंचित्करत्वात् कर्मणश्चकृप्यादेःसर्वांगोपसंहारवतो विनैवैश्वरानुग्रहंफलसाधनत्वदृष्टेः तस्मादुपासनार्थत्वेनकल्पनामात्रंनद्विग्रहादिकमितिचेत्सत्यं देवनाधिकरणन्यायेनो
पासंजायामद्वैतेशास्त्रस्यपरमतात्पर्यवत्त्वेपितत्पतिपच्युपायतयाश्रुतस्येश्वरस्यअवांतरतात्पर्यविषयतयांगविधीनाम्रिवदेवतावियहादिविधीनांप्रामोण्यंसिद्धं मानांतराविरोधत् नचवैषम्यादिदोषः दाशत
य्यानिरस्तत्वात् तथाहि नसत्त्वोदक्षोवरुणधृतिःसामुरामन्युर्विभीदकोऽचिन्तिः अस्तिज्यायान्कनीयसउपारेस्वमश्वनेदन्तस्यप्रयोतेतिमंत्रे सःस्वोदक्षोनयेनमहद्यशंस्यंकर्मकृतंतत्त्वसामर्थ्यंनभवेतिकिं
तुहेवरुणपरमेश्वर सातवैवधृतिःतत्त्वदीयमेवाधिष्ठातृत्वंतवैवमाहात्म्यंतदित्यर्थः नन्वन्यसामर्थ्येनान्यःकरोतीत्युक्तमितिचेत्तत्राह मुरेति यथामुरामद्यं मन्युःक्रोधः विभीदकोविभीतकस्तस्थःकलिः अ
चिन्तिर्भूतावेशपित्तायुद्रेकजन्माउन्मादः एतेअशक्तमपिपुरुषंवशीकृत्यमहाशक्तसाध्यमपिकदर्थकर्मकारयंति तद्वदीश्वरोपि सर्वस्मिन्यशस्येकर्मणिजीवंप्रवर्तयतीत्यर्थः अयंभावः नहित्वदारेनिमिषश्चने
शेइतिश्रुतेः ईश्वरानुग्रहंविनानिमिषोपिस्वयंचलितुंनईदृइतिसर्वापिसात्विकीराजसीतामसीवाप्रवृत्तिरीश्वरायत्तैव तथापियथासर्वसप्रक्रमेर्धुरैकस्वभावस्यजलस्यइक्षुरसाक्षिायेनमाधुर्यमभिव्यक्तं जं
बीरमरीचरसयोस्तुत्वाभाविकंतदभिभूतंऔपाधिकमम्लत्वंकटुत्वंचाभिव्यक्तं एवंसर्वजगत्प्रकृतेःसत्त्वैकस्वभावस्येश्वरस्यनंदनंदनविग्रहेतिशयेनसत्त्वमभिव्यक्तं अतएवतस्मिन्निरतिशयंधर्मज्ञानवैराग्यैश्व
र्यादिकमस्ति कामक्रोधाभिमानिदेवताविषहेसत्त्वंतिरोभूतं औपाधिकंलोभप्रवृत्त्यादिकंप्रमादमोहादिकंचाविभूतं तथाचयथागोधूमादिचूर्णइक्षुरसाद्यनुग्रहात्तत्तद्रसवद्भवति एवंजीवांतःकरणमपिईश्वरा
नुग्रहाद्धर्मोपगंकामाद्यनुग्रहाल्लोभोपगंचभवति अतएवभगवद्गोतासूक्तं ईश्वरःसर्वभूतानांरुद्रेशेर्जुनतिष्ठति भ्रामयन्सर्वभूतानियंत्राहृदानीमाययेतिसर्वभूतानर्यामिणंप्रकृत्य तमेवशरणंछसर्वभावमभारत
तत्त्वसादात्परांशांतिमत्संस्थामधिगच्छसीतितदनुग्रहफलंशांत्यादिकमित्युक्तं तथा अथकेनप्रयुक्तोयंपापंचरतिपूरुषः अनिच्छन्नपिवाण्येयवलादिवनियोजितइतिप्रश्नस्यउत्तरं कामएषक्रोधएषइत्यादिना
कामक्रोधलोभाएवपुरुषंपापेप्रवर्तयंतिनत्वीश्वरइत्युक्तं एषश्चेवासाधुकर्मकारयति ईश्वरप्रेरितो गच्छेच्छुभ्रंवास्वर्गमेववेत्यादिश्रुतिस्मृतिजातनुपजन्मवदीश्वरस्यासाधारणकारणत्वमित्याह नचतावताजलव
त्सर्वांतर्यामिणोपीश्वरस्यवैषम्यादिगंधोस्ति कल्पाद्यश्चाचारव्यभिचारएवाभिभवतीतिपरंपरयाकमापेक्षत्वमपीश्वरस्ययुज्यते अंकुरादिजननस्यकार्यत्वेनाकर्तृकत्वानुपपत्तेश्चतत्कर्ताईश्वरःसिद्धएवास्ति
कर्तृसावित्यतआह अस्तिज्यायान्कनीयसउपारइति उभावप्येकत्वादनुपाधिनारूपेणज्येष्ठौसोपाधिनाकनिष्ठौतथाप्युपाधिशुद्ध्यशुद्ध्यतिशयादीश्वरोज्यायान्जीवःकनीयान्नस्यसंघाताभिमानिनंउपा
रेसमीपेअंतर्यामितयास्ति अंतःप्रविष्टःशास्ताजनानांसर्वामेत्यादिश्रुत्यंतरप्रसिद्धेः केनलिगेनतर्ह्यसौज्ञेयइत्यतआह स्वमश्वनेदन्तस्यप्रयोतेति स्वमश्वनस्वमइवइत्एव अन्तस्यमिथ्याभूतस्यैवअहंकांरादि
घटांतस्यप्रपंचस्यप्रयोता युमिश्रणामिश्रणयोः प्रकर्षेणभूयोभूयः संयोजयितावियोजयिताच योदृष्टिसमयांसृष्टिमिद्रजालवदाविर्भावयतितिरोभावयतिसभगवान्महामायावीसमस्तपापसंछेदनकामैरा
राधनीयइतिभावः १-नन्वमूर्तस्यांतर्यामिणस्तस्यकथमाराधनंकर्तव्यमित्यतआह अरंदासोनभीक्षुषेकराण्यहंदेवायभूणीयेनागाः अचेनयदचितोदेवोऽयोर्योगसंरायेकवितरोजुनातीति नशब्दइवार्थः अहं

मीढुषेभ्यसीधनस्यदंष्ट्रिकृतवतेस्वामिनेदासोनदासइवदेवायचतुर्भुजमूर्तयेअरंकराणिअलंकरवाणि प्रार्थनायांलोष्ट यथादासाःस्वामिनंस्त्रकचंदनमुकुटादिनालंकुर्वन्तिएवमहंपार्थिवंनंदनंदनवियहंभूषये
यमित्यर्थः अनागाःनिषिद्धाचरणवर्जितः ननुचेतनोऽलंक्रियमाणःसद्यःफलंदातिकिमचेतनायालंकरणेनेत्यतआह भूर्णयेभूरिमनुष्यराजायपेक्षयाअधिकंद्रव्यादिकंनयतिभक्तायप्रापयतीतिभूर्णिस्त
स्मैभूर्णये अचेतनोऽप्ययंसर्वान्कामान्दास्यतीतिभावः ननुदृष्टविरुद्धमेतत् नहिप्रतिमाराधनेनधनंप्रतिमातःप्राप्यतइत्यतआह अचेतयदिति अर्थःभुक्तिमुक्तिकाभैरभिगम्यःस्वामीदेवःप्रतिमांदिहपः अर्चितः
चेतनारहितान्सर्वान्पिडान्अचेतयत्चेतनायुक्तान्करोति अहल्यावत् भूतनिर्देशश्छांदसः अयंभावः देहइवप्रतिमायामपिनीवभावनावताचैतन्यंस्पष्टमुपलभ्यते प्रसिद्धं चैतन्यतिमोन्मेषणमंत्रशास्त्रे उपा
ख्यायतेचपुराणादौ तस्मात्प्रतिमायाश्चेतनाधिष्ठितत्वेनचेतनस्यचसर्वपुरुषप्रवर्तकत्वेनततःफलसंभावनास्तीति एवंपरमेश्वरेश्रोमाधवादिप्रतिमारूपेसर्वपुरुषार्थप्रदेसत्यपिंकविनरोबुद्धिमत्तरो जनोऽगृत्संप्राणं
प्राणोवैगृत्सइतिश्रुतेः प्राणवंतंजीवंराजादिग्रायेधनार्थंजुनातिअनुसरति नानाविधैःकाव्यैःक्षुद्रंप्रभुंप्रस्तौतिअहोदौर्भाग्यमस्येतिश्रुतिरुक्तादमंदानाक्रोशति कवितमस्तुपरमेश्वरमेवनंदनंदनाप्सप्रयायंसम
स्तपुरुषार्थकामःशरणीकुर्यादितिभावः तस्माद्युक्तमुक्तंपरावराणांस्वप्नारमिति ॥ २३ ॥ मंगल्यंमंगलावहं मंगलंस्वरूपेणैव एषमेवानंदयातीतिआनंदोब्रह्मेतिचश्रुतिभ्यां विष्णुंयज्ञात्मानं यज्ञोवैविष्णुरितिश्रुतेः

मंगल्यंमंगलंविष्णुंवरण्यमनघंशुचिं ॥ नमस्कृत्यंलृपीकेशंचराचरगुरुंहरिं ॥ २४ ॥ महर्षेःपूजितस्येहसर्वलोकैर्महात्मनः ॥ प्रवक्ष्यामिमत्पुण्यंय्यासंस्याद्
तकर्मणः ॥ २५ ॥ आचख्युःकवयःकेचित्संप्रत्याचक्षतेपरे ॥ आख्यास्यंतितथैवान्येइतिहासमिमंभुवि ॥ २६ ॥ इदंतुत्रिपुलोकेषुमहज्ज्ञानंप्रतिष्ठितं ॥ वि
स्तरैश्चसमासैश्चधार्यतेयद्विजातिभिः ॥ २७ ॥ अलंकृतंशुभैःशब्दैःसमयैर्दिव्यमानुषैः ॥ छंदोवृत्तैश्चविविधैरन्वितंविदुषांप्रियं ॥ २८ ॥

वरण्यंवरणीयं भोगमोक्षकाक्षिभिरवश्यमादरणीयंअनघंआंगंतुकदोषास्पर्शिनं शुचिस्वभावशुद्धं शिवमितिपाठेशिवमद्वैतंचतुर्थमन्यंतइतिश्रुतिप्रसिद्धंनिर्गुणं लृपीकेशंलृपीकाणामिन्द्रियाणामीशिवारं चरा
चरगुरुंचराचराणांगुरुंवियाप्रदंअतएवहरिसंसारहरणं ॥ २४ ॥ ईदृशंहरिनमस्कृत्यव्यासस्यमतंअथातोब्रह्मजिज्ञासेत्यादिमृचैर्निर्णीतंयद्रह्माद्वैतंत्यकर्षणनानोपाख्यानोपबृंहणेनवक्ष्यामि तत्रश्रद्धोत्पादनार्थं
महर्षेरित्यादिव्यासविशेषणं ऋषीणामंत्रद्रष्टृणामहत्इतितन्मतस्यश्रौतत्वमुक्तं अद्भुतकर्मणइतिब्रह्माद्वैतप्रतिपत्त्युपायभूतेनबानाख्यानदृष्टांतप्रणयनेनविचित्रप्रयकारित्वमुक्तं ॥ २५ ॥ आचख्युरिति कवयः
क्रांतदर्शिनः ॥ २६ ॥ त्रैकालिकानामपिकवीनामेतदाख्यानेगुणमाह इदमिति ज्ञानंज्ञानसाधनंत्रयीरूपद्विजातिभिस्त्रैवर्णिकैर्यद्वैतंइतिहासरूपेणत्रिपुलोकेषुजातितउत्तममध्यमाधमजनेषुप्रतिष्ठितं
ज्ञानकरत्वेनेत्यर्थः ॥ २७ ॥ समयैःसंकेतैः समयाःशपथाचारकालसिद्धांतसंविदइत्यमरः दिव्यमानुषैःवैदिकलौकिकैः संस्कृतप्राकृतैर्वा तथाक्षमन्मथनादौजलादिपुष्पादिपदप्रयोगोवेदनिघंटुप्रसिद्धोदृश्यते
तथाजतुगृहदाहेपार्श्वचरादिषुकक्षमादिशब्दांस्लेच्छप्रसिद्धादृश्वन्ते छंदोवृत्तैःत्रिषुवादिच्छंदोतगेतैरिन्द्रज्जादिभिर्वृत्तैः ॥ २८ ॥

निष्प्रभे इति यद्यजानां बीजं जगदुपादानं एकं निमित्तं तत्रानपेक्षं अव्ययं अपरिणामिकं स्थवस्तु तत् बृहदंडं ब्रह्मांडं रूपं अभूत् तदात्मानः स्वयमकुरुत् सच्चत्यच्चाभवदित्यादि श्रुतिभ्यो ब्रह्मण एव सर्वभावावगमात् कदाचिद्भूदित्याकांक्षायां अस्मिन् प्रजानां बीजे निष्प्रभे प्रकर्षेण भानं विशेषविज्ञानं रूपायाकारं तद्रहितं सति प्रलयकाले बुद्धिबोद्धव्ययोरभावात् निरालोके आलोक्यतेऽनेनेत्यालोकः सत्वं ईश्वरोपाधिभूतं विक्षेपशक्तिमन्मायायाख्यं तद्रहितमायाया अप्यभावे कुतोऽदोत्यत्तिरत आह सर्वतस्तमसा दृतेति मायाया आवरणशक्तिरूपात्तुच्छात्तमस एव स्वप्नप्रपंचवदंडमुत्पन्नमित्यर्थः तथा च श्रुतिः नो व्योमापरो यदिति सृष्टेः प्रागव्याकृताख्यमायाया अपि सत्त्वं निषिध्यतुच्छयेनाभवपिहितं यदासीत् तमसस्तन्महिना जायते किमिति ब्रह्मो मात्रात्सृष्टिर्दृश्यति ॥ २९ ॥ युगस्य ब्रह्मकल्पस्यादौ जातं तन्निमित्तं चतुर्विधभूतपामोपादानं यस्मिन् अंडे ब्रह्मप्रविष्टमिति शेषः तत्सद्भावे देवानुप्राविशदिति श्रुतेः कितत्सत्त्वं विकारत्वहीनं वाचारं भणं विकार इति विकारस्यानृतत्वश्रुतेः किजडप्रकृतिरूपं न ज्योतिः चिद्रूपं सनातनं सततैकरूपं ॥ ३० ॥ अद्भुतं प्रत्यगात्मत्वेऽपि दुर्ज्ञेयत्वात् अचित्यं वाङ्मनसातीतत्वात् सर्वत्र देशे काले वस्तुनिचसमतां साम्यं ऐक्यमितियावत् गतं प्राप्तं अव्यक्तं अव्याकृतं कारणहेतुः सूक्ष्मं बाह्येन्द्रियाविषयत्वात् सदसदात्मकं तुच्छात्

निष्प्रभेऽस्मिन्निरालोके सर्वतस्तमसा दृते ॥ बृहदंडमभूदेकं प्रजानां बीजमव्ययं ॥ २९ ॥ युगस्यादौ निमित्तं तन्महद्व्यं प्रचक्षते ॥ यस्मिन्संश्रूयते सत्त्वं ज्योतिर्ब्रह्मसनातनं ॥ ३० ॥ अद्भुतं चाप्यचित्यं च सर्वत्र समतां गतं ॥ अव्यक्तं कारणं सूक्ष्मं यत्तत्सदसदात्मकं ॥ ३१ ॥ यस्मात्पितामहो जज्ञे प्रभुरेकः प्रजापतिः ॥ ब्रह्मासुरगुरुः स्थाणुर्मनुः कः परमेष्ठ्यथ ॥ ३२ ॥ प्राचेतसस्तथा दक्षो दक्षपुत्राश्च सतवै ॥ ततः प्रजानां पतयः प्राभवन्नेकविंशतिः ॥ ३३ ॥ पुरुषश्चाप्रमेयात्मायं सर्वऋषयो विदुः ॥ विश्वे देवास्तथा दित्या वसवो थाश्विनावपि ॥ ३४ ॥ यक्षाः साध्याः विशाचाश्च गुह्यकाः पितरस्तथा ॥ ततः प्रसूता विद्वांसः शिष्टा ब्रह्मर्षिस्तमाः ॥ ३५ ॥ राजर्षयश्च बहवः सर्वैः समुदिता गुणैः ॥ आपो द्यौः पृथिवी वायुरंतरिक्षं दिशस्तथा ॥ ३६ ॥

तुच्छव्यावृत्तस्वरूपं अनिर्वचनीयमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ यस्मादंडात्पितामहः सवैशरीरी प्रथमः हिरण्यगर्भः समवर्तताम इत्यादि श्रुतिप्रसिद्धः अस्य रजःसत्त्वतमोगुणप्रधानानि त्रीणि रूपाण्याह ब्रह्मासुरगुरुर्विष्णुः स्थाणुः रुद्रः ब्रह्मणो विभूतीः सृष्टिकर्मप्रधाना आह मनुरित्यादिना ॥ ३२ ॥ दक्षपुत्राः सप्त क्रोधस्तमोदमश्चैव विक्रीतो थांगिरास्तथा कर्दमोऽश्वश्च सप्तैते दक्षपुत्राः प्रकीर्तिता इत्यन्यत्रोक्ताः एकविंशतिर्मरीच्यादयः सप्तमनवश्चतुर्दशेति यथोक्तं ब्रह्मांडपुराणे ऋषयः सप्तपूर्वे ये मनवश्चतुर्दश एते प्रजानां पतय एभिः कल्पः समाप्यत इति ॥ ३३ ॥ विष्णोर्विभूतिपालनकर्मप्रधाना मभ्यन्तामाह पुरुषश्चेति यं भूतस्य कूर्ममैरालादिविषहं ॥ ३४ ॥ स्थाणोर्विभूतीः संहारकर्मप्रधाना आह यक्षा इति ततो ब्रह्मांडात् ब्रह्मर्ष्याद्याः कृत्स्नसंसारसंहारकज्ञानप्रधानाः ॥ ३५ ॥ आप इत्यादिकं षट्कं ब्रह्मपुरुषयोरप्युपलक्षणं दिशः द्यौरित्येताभ्यां तदभिमानिनौ चंद्रसूर्यौ गृह्येते अंतरिक्षं आकाशः एतच्च मूर्त्यष्टकं स्थाणोरेव विभूतिः ॥ ३६ ॥

संविस्तरादिः कालोपि संविस्तरात्कृत्वात्स्थानोरेवविभूतिः यच्चान्यदपि दृष्टं भूतं वा तत्सर्वत एवांशं भूतमिति पूर्वोक्तसंबन्धः ॥ ३७ ॥ यदिदं दृश्यते वा संरूपादि आंतरं च अहंकारतद्गर्भसुखदुःखादिसाक्षिदृश्यं त
त्सर्वयुगक्षये कल्पति पुनः संक्षिप्यते कूर्मांगवत्तिरोभवति त्वाधिष्ठाने ब्रह्मण्येव शुक्ताविवरजतं ॥ ३८ ॥ प्रतिकल्पं सृष्टेः समाननामरूपत्वमाह यथेति ॥ ३९ ॥ कल्पानामनंत्यमाह एवमिति अनाद्यंतं परमा
त्मावमत्यवसानं ॥ ४० ॥ एवं पिब्रह्मांशं त्रिकांजदृष्टिमुक्त्वा तदभिमानिचेतनसृष्टिमाह त्रयस्त्रिंशदिति शाकल्यब्राह्मणे त्रयश्च त्रीचशता त्रयश्च त्रीचसहस्रेत्याद्युपक्रम्य महिमानैवैषामेते त्रयस्त्रिंशदेव
इत्युक्ते त्रयस्त्रिंशदेव देवाः तावन्ति शतानि सहस्राणि वा तेषामेव विभूतिरित्यर्थः ते चाष्टौ वसव एकादश रुद्रा द्वादशादित्याः इंद्रः प्रजापतिश्च तत्र वसवः पृथिव्यग्नी अंतरिक्षवायु आदित्यदिवौ चंद्रो नक्षत्राणि च रुद्रा
एकादशेन्द्रियाणि आदित्या द्वादशमासाः इंद्रः पर्जन्यः प्रजापतिर्यज्ञः एतेषामभिमानिनश्चेतना अत्र विवक्षिताः शरीरसृष्टेः प्रागुक्तत्वात् सोयं सृष्टिसंक्षेपः त्रिंस्तरस्त्वन्यत्रोक्तः तिस्रः कोट्यस्तुरुद्राणामादित्यानां

संवत्सरतर्तवो मासाः पक्षा होरा त्रयः क्रमात् ॥ यच्चान्यदपि तत्सर्वं संभूतं लोकसाक्षिकं ॥ ३७ ॥ यदिदं दृश्यते किंचिद्भूतं स्थावरजंगमं ॥
पुनः संक्षिप्यते सर्वं जगत्प्राप्ते युगक्षये ॥ ३८ ॥ यथर्तादृत्तुलिंगानि नानारूपाणि पर्यये ॥ दृश्यंते तानि तान्येव तथा भावाद्युगादिषु ॥ ३९ ॥
एवमेतदनाद्यंतं भूतसंहारकारकं ॥ अनादिनिधनं लोके चक्रं संपरिवर्तते ॥ ४० ॥ त्रयस्त्रिंशत्सहस्राणि त्रयस्त्रिंशच्छतानि च ॥ त्रयस्त्रिंशः
च देवानां सृष्टिः संक्षेपलक्षणा ॥ ४१ ॥ दिवः पुत्रो बृहद्भानुश्च क्षुरात्मा विभावसुः ॥ सविता सक्रची कोऽर्को भानुराशावहोरविः ॥ ४२ ॥

दशसृष्टाः अग्नौ नां पुत्रपौत्रं तु संख्यातुं नैव शक्यत इति ॥ ४१ ॥ क्लम एका देवतेति प्राण इति स ब्रह्मेत्युपसंहारे तत्रैवोक्तमेकं सूत्रात्मानं चेतनं विवक्षित्वा तद्विभूतयो न्येचेतना इत्याहुं दिवः पुत्र इत्यादिनामुविस्तरा इ
त्येतेन दिवो नानारूपेण चोत्तमानां या मायायाः पुत्र इव पुत्रो गंर्भस्थत्वात् भायाभ्यां चित्त्वतिबिंबः सूत्रात्मेत्यर्थः तस्यैवावयवानृहद्भान्वादय एकादश समनस्केन्द्रियाधिष्ठातृदेवताः दिग्वातार्कप्रचेतोऽश्विबर्हीदोपेन्द्र
मित्रप्रजपति बृहस्पतिसंज्ञा अपि अत्र सूर्यपर्यायैरेवाभिधीयन्ते सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्चेति श्रुतेस्तद्विभूतयो न्येदेवता इति स्मृतेश्च दिगादीनां सूर्यविभूतित्वात् सबृहत्संभानुः सचक्षुरिति प्रत्येकं तच्छब्दः संव
प्यते अत्र बृहदो विपदार्यस्तु बृहद्भो मम यत्वेन श्रोत्रं चिद्रियमुच्यते द्रव्यमणां भासनां भानुशब्देनोक्तं त्वग्निद्रियं १ चक्षुः प्रसिद्धमात्मा तु प्रेयस्त्वादसनेन्द्रियं वाग्निदेवत्वेन विभावसुपदोदिता २ कर्मणां प्रसवा
त्प्राणीमतौ सवितुशब्दितौ विशिष्टगतिमत्त्वादप्यर्कः पार्देन्द्रियमतं ३ उपस्थः स्यादृची कास्थं कचां सर्वाग्नेजसां संगमोरतिकाले त्रैत्येवमेव मरीचिकः ४ वायुराशाविहं प्रोक्तो भासनादवर्नाच्चसः भानूरविश्वो
वर्तितौ प्राणपुण्युपदोदिताविति ५ ॥ ४२ ॥

पुत्राः प्रतिविधाः विवस्वतः सूर्यवत्सर्वाभासकस्यैतन्यस्य यद्वा विशेषेण वस्ते आच्छादयति सर्वज्ञेयं व्याप्नोतीति विवो ज्ञानं तद्वान् आजान सिद्धज्ञानवान् ब्रह्मा ज्ञानमप्रतिमं यस्य वैराग्यं च जगत्यतेः ऐश्वर्यं चैव धर्मभक्तसिद्धिं च तद्व्यतिरिक्तः तस्य पुत्र्यपि भार्या भूता द्यौः प्रजापतिर्वैत्स्वां दुहितरमभ्यध्यायद्विवमित्यन्य आहु रिति श्रुतेस्तस्यामुत्पन्ना बृहद्गन्वा दय इति ज्ञेयं . पुरा विवस्वत इति पाठे विवस्वतः संबंधी दिवः पुत्र इति ज्ञेयं बृहानेवमसः मनुः स्वार्थे ह्येति तेषां मध्ये वरः श्रेष्ठः बुद्धितत्त्वमिमानि त्वर्थः तस्य तनयो देव भ्रातृदेवैरिन्द्रियैर्भाजते दीप्यते इति अहंकारो देव भ्रातृ अहमिदं पश्यामि अहमिदं शृणोमीत्याद्यनुभवात् तस्य पुत्रः सुभ्रातृ भौतिकमनः तद्वि संकल्पविकल्पात्मकं सत्सर्वविषयप्रकल्पकं तत्तद्विषयरूपेण सुतरां स्पष्टं भाजते इति सुभ्रातृपदवाच्यं यथोक्तमक्षपादैः रूपादयो विषयाः संकल्पकृता इति स्वर्गर्भस्तुतत्र सृज्यसंहार्ययोरतिशयं बुद्धयुक्तं न्यप्ये संक्षेपतो देवानां सृष्टिमाह त्रयस्त्रिंशदिति त्रयस्त्रिंशदानि तान्येव शतानि बिंदुत्रययुक्तानि पुनस्तान्येव त्रयस्त्रिंशत्सहस्राणि च बिंदुचतुष्टययुतानि तदा त्रयस्त्रिंशत्कोटय इत्यर्थः देवानां सृष्टिः सृज्यमाना देवाः कृदग्निहितो भावो द्रव्यव्यकाशत इति न्यायान् यद्वा त्रयस्त्रिंशाधिकशतत्रययुक्तषट्त्रिंशत्सहस्राणि देवानां संक्षेपतः तत्र तावद्ब्रह्मणो जन्म समनंतरमेव प्रथमकल्पे सृष्टिक्रममाह दिवः पुत्र इत्यादिना अतएव एतत्कल्पीयसूर्यवंशसृष्टिक्रमविरोधो नाशंकनीयः दिवः पुत्र इत्येकं नाम दिवः पुत्रादयो द्वादश विवस्वतः सूर्या जाताः वकारलोपश्छांदसः तेषां सप्तोऽवरः कनिष्ठः मत्स्य इति च पाठः तस्य पृथग्निर्देशो वंश करत्वात् तेभ्यः सप्तवंश्येभ्य एवायमेतत्कल्पीयकुरुवंशादिसदृशस्मिन्कल्पे येषां वंशानां संभवात् अतएव यदुत्तरतयातिवंशानां पृथगुपादानं यद्वा तेभ्य एवेदानीमिहोत्पन्नेभ्यः कुरुवंशादय इत्यर्थः विमल

पुत्रा विवस्वतः सर्वे मत्स्यस्तेषां तथा वरः ॥ देव भ्रातृ तनयस्तस्य सुभ्राडितिततः स्मृतः ॥ ४३ ॥

बोधव्याख्या त्रिदिवः पुत्र इत्यादिभ्यः संभूता बृहवो वंशा इत्येतेन ननु द्वौ वंशौ राज्ञा मिहोक्तौ सूर्यवंशश्चंद्रवंशश्च तत्रादित्यवंशस्तावद्ब्रह्मणो मरीचिर्मरीचेः कश्यपः कश्यपाद्विवस्वान्विवस्वतो मनुर्मनोरिदवाकुरिक्ष्वा कोर्विकुक्षिः स एव शशादस्ततः कंकुत्स्थस्तस्मादनेनास्ततः पृथुः पृथोरा इति ततो बृहदश्वस्तस्मात्पुंधुमारादयो यावन्मरुत्त इति तावदादित्यवंशः सोमवंशस्तावत् ब्रह्मणो त्रिरत्रेः सोमः सोमोर्दुधस्ततः पुरुवाः पुरुवं स आधुराग्योर्न दुधस्ततो ययातिर्ययातेः पुरुप्रभृतयो यावदेव वज्रपुत्र इति एतौ द्वौ राजवंशौ ततः केमी दिवः पुत्रादयो राजानः तथा पुरा विवस्वतश्चेति न संगतं विवस्वतः पूर्वकश्यपस्ततः पूर्वब्रह्मा ततश्च कथमुच्यते पुरा विवस्वतश्चेति तथा सुभ्राजश्च त्रयः पुत्रा दश ज्योतिरादय इत्यपि न संगतं ते हि दश ज्योतिरादयः पार्थिवा उभयोरपि वंशयोः पुराणेतिहासादिषु न श्रूयन्ते अत्रोच्यते काचिदसंगतिर्नात्र तत्र दिवः पुत्रस्तावदादित्य एव त्वरदिमभिर्दिवः पूरणात् बृहद्गानुरपि स एव बृहंतो विश्वव्यापकाः भानवोऽस्येति चक्षुर्विश्वप्रकाशकत्वात् आत्मा च स एव सहिब्रह्मज्योतिरित्यागमप्रामाण्यात् विभावसुश्च स एव जतुषु विविधप्रकाशस्य सविता च स एव जतुक्रमेण लोकोपकारार्थं सलिलगर्भप्रसवान् मरीचिकः स एव लोकोपकारार्थं मरीचीन्कायति कीर्तयति प्रकाशयतीति यावत् मरीचिभिः सह सूर्यमग्निः कीर्त्यत इति भा. अ. कः कस्य तस्योपातुरस्य कस्य योगुणः आह च कस्य तस्योपातुस्तस्मात्कथं तस्यः स्मृतः ततौ यस्मात्परो नास्ति तस्मादर्थः स उच्यते भानुः स एव लोकोपकारार्थं भाः नौ त्रिप्रसूतीति आशा बृहदिति लोकोपात्तत्वात्

॥ ७ ॥

शासनवद्वाराध्यमः सफलकरोति रविरिति अवेतिरक्षणेधातुः प्रत्ययेस्य रुडागमः अवतित्रीनिर्माँल्लोकांस्तेनासौरविरुच्यतइति पुरेतिपुराकल्पेऽतेदिवःपुत्रादयःपुंशब्दाविवस्वतोवाचकाःपठन्तेपुराकल्प
 इति वेदांशान्तांगभ्योऽवरोजघन्धोमसशब्दः मसशब्दोऽपिर्माँधारकवाचकतयापावनाद्वाअनघतयापठ्यते मसोमहीगर्भाधायकत्वान् उक्तंच पौषस्थकृष्णसप्तम्यामसासहजवेदविः देवमादृतनयस्तस्ये
 तित स्मसस्मानंतरदेवावभाजयतिरश्मिभिः तनयोविस्तारकः तस्मादनंतरंमुद्रादितिमुद्रुशीलाःपुत्राः सुभाजसोनंतरंमयःपुत्रादशज्योतिरादयोमहन्क्षत्रतारकाप्रकाशकारश्मयःप्रादुरासम् तेचपूर्णाज्जगत्
 मणाद्वापावनीद्वाऽवघयोनितांपुत्राउच्यते बहुशश्वास्यवामीयेसुक्तेपुत्रशब्दोरश्मिषुदृष्टोविस्तरातिशयान्नपठ्यते अत्रदशशतसहस्रशब्दारश्मिबहुत्ववाचकास्तेभ्योयंकुरुवंशश्चेत्याद्युच्चावचोभायवंशश्च
 प्रबराजाभिधानमस्तुसूर्यस्यैवीभयवंशहेतुत्वकथनपरं तथाहि आदित्यान्यनुर्मनोरिक्ष्वाकुरित्यादिपौत्रःसूर्यवंशः तथादित्यान्यनुर्मनोरिडाइडातःपुरुत्रादित्यादिनादौहित्रःसोमवंशइति अतएभिःश्लो
 केरादित्यस्तुतिभिस्तन्मूलकत्वंकथितं उक्तंच आदित्यमूलमखिलंभैलोक्यंधनुंदनं भवत्यस्माज्जगत्सर्वसदेवासुरमानुषमित्यादिसर्वमवदातं ॥ ४३ ॥ दशज्योतींषि धूमार्चिरूष्माज्वलिनीज्वालिनीवि
 स्फुलिमिमी सुभीःसुरुपाकपिलाहव्यकथ्यबहातयेतिदशकलारूपाणियस्यसदशज्योतिरग्निः शतज्योतिश्चंद्रःसहितदयायतनः चंद्रमामनसोभूत्वाहृदयंप्राविशदितिश्रुतेः हृदयस्यचशतंचैकाचनाम्बः ता

सुभाजस्तुत्रयःपुत्राःप्रजावंतोबहुश्रुताः ॥ दशज्योतिःशतज्योतिःसहस्रज्योतिरेवच ॥ ४४ ॥ दशपुत्रसहस्राणिदशज्योतेर्महात्मनः ॥
 ततोदशगुणाश्चान्येशतज्योतेरिहात्मजाः ॥ ४५ ॥ भूयस्ततोदशगुणाःसहस्रज्योतिषःसुताः ॥ तेभ्योऽयंकुरुवंशश्चयदूनांभरतस्यच ॥ ४६ ॥
 ययातीक्ष्वाकुवंशश्चराजर्षीणांचसर्वशः ॥ सभूताबहवोवंशाभूतसर्गाःसुविस्तराः ॥ ४७ ॥ भूतस्थानानिसर्वाणिरहस्यंत्रिविधंचयनं ॥
 वेदायोगःसविज्ञानोधर्मोऽर्थःकामएवच ॥ ४८ ॥ धर्मकामार्थयुक्तानिशान्ताणिविविधानिच ॥ लोकयात्राविधानंचसर्वतदृष्टवानृषिः ॥ ४९ ॥

सांमूर्ध्यासौरीक्रममुक्तिस्थानंप्रापिकाइतराःशतंजन्मान्तरहेतुगतिप्रदास्तासांप्रकाशकत्वाच्चंद्रःशतज्योतिः सहस्रज्योतिःसूर्यः ॥ ४४ ॥ ज्योतेरितीदंतत्वमार्थं ॥ ४५ ॥ तेभ्यःसप्तष्टिमनःकल्पितेभ्योऽग्निचं
 द्रसूर्येभ्यःकामादसंप्रोवर्तीब्राह्मणवंशःकुर्वादिवंशइक्ष्वाकुवंशश्चसंभूताइतियोज्यं तादृशादग्नेर्ब्राह्मणउत्पन्नइतिचकाराद्वाह्यते आग्नेयोवैब्राह्मणइतिश्रुतेर्ब्राह्मणस्याग्निवंश्यत्वं इतरेषांचंद्रसूर्यवंश्यत्वंप्रसिं
 द्रवेच ॥ ४६ ॥ राजर्षीणां राज्ञादृष्टीणांचेतिपुंशुः भूतसर्गाःजरायुजांडजस्वेदजोद्भिज्जसृष्टयः ॥ ४७ ॥ भूतस्थानानीति नृणांवासस्थानानिराजकुतानिदुर्गनगरादीनि ब्राह्मणकृतानितीर्थक्षेत्रादीनि त्रिवि
 दंरहस्यंधर्मरहस्यं कृष्णदोहिणोपिशिशुपालस्यकृष्णैकत्वप्राप्तिस्तत्ररहस्यंयथाकथंचितीवाग्निनिवेशेनभ्यानमेवभेदइतिसोऽधर्माज्ञासोपिधर्मएव तथाहिसाफलोधर्मोप्यधर्मएवयथासत्यवादिनाश्चेरेभ्यः
 धर्मनिरूपणार्थेनोपविशतइति एवंधर्मकायधोरपिरहस्यमूहं वेदाःकर्मकांडः योगउपासनाकांडःसविज्ञानोज्ञानकांडसंहितः धर्मःस्मार्तः अर्थकामौलोकप्रसिद्धौ ॥ ४८ ॥ धर्मेति एतन्नयप्रतिपादकविशाला
 निरूपणलोककामंभयंनि लोकयात्राविधानंचलोकयात्रायेवनिर्वहतिनस्यआमुर्वेदधनुर्वेदांधर्ववेदेदेविषांचंवापनंच एतत्सर्वेतेभ्यःसंभूतयित्तिपूर्वेणसंबंधः सर्वतदृष्टवान्योगकलेन ऋषिर्ध्यातः ॥ ४९ ॥

स्वीयाख्याः स्यान्त्यानधिकृत्यकोपंथोपेयाख्यास्तमुक्ताः यथाब्रह्मविष्णोतिपरवितिसूत्रस्यव्याख्यासत्यंज्ञानमितिभंगः अनुव्याख्यानंतस्माद्वाप्तस्मादित्यादिब्राह्मणं एवमत्रापिप्रथमेव्याख्येसुमितस्या
यस्यद्वितीयकृतीयाभ्यांव्याख्यानमुत्तरपंथेनानुव्याख्यानंच विविधाःलिगादिनार्थप्रत्यायकाः प्रपाःकर्तव्याइत्यादिस्थितिमूलभूताध्वनिब्रह्मपाअसित्वमग्रेइत्यादयः हेअग्रेत्वंधस्वमनिरुदकेंप्रदेशेप्रपे
बलोक्तदधिकयेसीन्नितदर्थः प्रपाअसीत्ब्रह्मासंधिश्चानंदसः इहेति अनुकांतमनुक्रमेणोक्तंइदमेवयथोक्तंपंथस्यलक्षणं विषयःप्रतिपाद्योर्थः ॥ ५० ॥ समासःसंक्षेपः व्यासोविस्तरः ॥ ५१ ॥ वर्णानुपूर्वो

इतिहासाःसर्वेयास्याविविधाःश्रुतयोऽपिच ॥ इहसर्वमनुक्रांतमुक्तंग्रंथस्यलक्षणं ॥ ५० ॥ विस्तार्यैतन्महज्ज्ञानमृषिःसंक्षिप्यचाब्रवीत् ॥ इष्टंहिविदुषांलो
केसमासव्यासधारणं ॥ ५१ ॥ मन्वादिभारतंकेचिदास्तीकादितथापरे ॥ तथोपरिचराद्यन्येविप्रःसम्यगधीयते ॥ ५२ ॥ विविधंसंहिताज्ञानंदीपयंतिमनीषि
णः ॥ व्याख्यातुकुशलाःकेचिद्व्याख्यानयितुंपरे ॥ ५३ ॥ तपसाब्रह्मचर्येणव्यस्यवेदंसनातनं ॥ इतिहासमिमंचक्रेपुण्यंसत्यवतीसुतः ॥ ५४ ॥ पराशरात्मजो
विद्वान्ब्रह्मर्षिःसंशितंव्रतः ॥ तदाख्यानवरिष्ठंसकृत्वाद्द्विपायनःप्रभुः ॥ ५५ ॥ कथंमध्यापयानीहशिष्यानित्यन्वचितयत् ॥ तस्यतच्चितितंज्ञात्वाऋषेर्द्विपायम
स्यच ॥ ५६ ॥ तत्राजगामंभगवान्ब्रह्मालोकगुरुःस्वयं ॥ प्रीत्यर्थंतस्यचैवर्षेर्लोकानांहितकाम्यया ॥ ५७ ॥ तंदृष्ट्वाविस्मितोभूत्वाप्रांजलिःप्रणतःस्थितः ॥ आ
सनंकल्पयामाससर्वैर्मुनिगणैर्वृतः ॥ ५८ ॥ हिरण्यगर्भमासीनंतस्मिंस्तुपरमासने ॥ परिवृत्यासनाभ्याशेवासवेयःस्थितोऽभवत् ॥ ५९ ॥ अनुज्ञातोऽथकृष्ण
स्तुंब्रह्मणापरमेष्ठिना ॥ निषसादासनाभ्याशेप्रीयमाणःशुचिस्मितः ॥ ६० ॥ उवाचसमहातेजाब्रह्माणंपरमेष्ठिनं ॥ कृतंमयेदंभगवन्काव्यंपरमपूजितं ॥
॥ ६१ ॥ ब्रह्मवेदरहस्यंचयच्चान्यत्स्यापितंमया ॥ सांगोपनिषदांचैववेदानांविस्तरक्रिया ॥ ६२ ॥ इतिहासपुराणानामुन्मेषंनिर्मितंचयत् ॥ भूतंभव्यंभविष्यंच
त्रिविधंकालसंज्ञितं ॥ ६३ ॥ जरामृत्युभयव्याधिभावाभावविनिश्चयः ॥ विविधस्यचधर्मस्यत्याश्रमाणांचलक्षणं ॥ ६४ ॥

भेदेऽस्मिन्निकल्पमर्थासंगाननाकरूपकसंत्वाद्भारतारंभेतभेदमाह मन्वादीति मनुर्वैत्रःभारायजंनमस्कृत्येति ओजमोभगवतेवासुदेवायेतिवातदादिइतिशब्दः दिवःपुत्रोवैवस्वतमससंज्ञोऽनुसूयदीपितत्वं
आमन्त्रितोऽस्तीकचरितंवादि उपरिचरोर्वस्तुनचरितादिव ॥ ५२ ॥ ब्रह्मत्वाद्विविधंज्ञानंदीपयंतिप्रकाशयंति ॥ ५३ ॥ व्यस्यवेदंआख्यवादिकांइशोमिप्रज्य तेनवेदायोत्रसंगृहीतइतिदर्शितं ॥ ५४ ॥
तदाख्यानवरिष्ठसइत्यादिअच्छेययवैरपीत्यंतोपंथःस्पष्टार्थः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ अभ्याशेसमीपे वसुतपरिचरस्तस्यकन्यावासवीसत्यवतीतस्याःपुत्रोवासवेयोव्यासः ॥ ५९ ॥ कृष्णोव्यासः
॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ उवाचउपबृंहय ॥ ६३ ॥ ६४ ॥

॥ ६५ ॥ ६६ ॥ पांशुपतं पशूनां जीवानां पत्युरंतर्यामिण इदं माहात्म्यं पाशुपतं हेतुना सात्विकादिकर्मणा समंतुल्यं ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ कल्पानां धनुर्वेदोक्तशस्त्रादिविधीनां दुर्गसेना व्यूहरचनादिविधीनां वा क
 ल्पः शास्त्रे विधीन्याये संवर्तते ब्रह्मणो दिने इति मेदिनी वाक्यजातिविशेषाः राजामात्यचेटादिवक्त्रविशेषप्रयुक्तवैलक्षण्यानि स्तुतिनिदान्यायदेशादयो वापरकृत्यादिरूपार्थवादभेदावालीकयात्राक्रमोनीतिशास्त्रं
 चातुर्वर्ण्यविधानं च पुराणानां च कृत्स्नशः ॥ तर्पसो ब्रह्मचर्यस्य पृथिव्याश्चंद्रसूर्ययोः ॥ ६५ ॥ ग्रहनक्षत्रताराणां प्रमाणं च युगैः सह ॥ ऋचो यजुंषि सामानि वेदा
 ध्यात्मंतथैव च ॥ ६६ ॥ न्यायशिक्षाचिकित्सा च दानं पाशुपतं तथा ॥ हेतुनैव समं जन्मदिव्यमानुषसंज्ञितं ॥ ६७ ॥ तीर्थानां चैव पुण्यानां देशानां चैव कीर्तनं ॥
 नदीनां पर्वतानां च वनानां सागरस्य च ॥ ६८ ॥ पुराणां चैव दिव्यानां कल्पानां युद्धकौशलं ॥ वाक्यजातिविशेषाश्च लोकायात्राक्रमश्च यः ॥ ६९ ॥ यच्चापि सर्व
 गंवस्तु तच्चैव प्रतिपादितं ॥ परं न लेखकः कश्चिदेतस्य भुवि विद्यते ॥ ८० ॥ ब्रह्मा वाच तपो विशिष्टादपि वै विशिष्टां मुनिसंचयात् ॥ मन्ये श्रेष्ठतरं त्वं वैरह
 स्य ज्ञानवेदनात् ॥ ७१ ॥ जन्मप्रभृतिसत्यांते वेद्मि गां ब्रह्मवादिनीं ॥ त्वया च काव्यमित्युक्तं तस्मात्काव्यं भविष्यति ॥ ७२ ॥ अस्य काव्यस्य कवयो न समर्था वि
 शेषणे ॥ विशेषणे गृहस्थस्य शेषास्त्रय इवाश्रमाः ॥ ७३ ॥ काव्यस्य लेखनार्थाय गणेशोऽस्मर्यतां मुने ॥ सौतिरुवाच एवमाभाष्यतं ब्रह्मा जगाम स्वनिवे
 शनं ॥ ७४ ॥ ततः स स्मारहे रवं व्यासः सत्यवती सुतः ॥ स्मृतमात्रौ गणेशानो भक्तचिंतितपूरकः ॥ ७५ ॥ तत्राजगाम विघ्ने शो वेदव्यासो यतः स्थितः ॥ पूजितश्चो
 पविष्टश्च व्यासेनोक्तस्तदाऽनघ ॥ ७६ ॥ लेखको भारतस्यास्य भवत्वं गणनायक ॥ मयैव प्रोच्यमानस्य मनसा कल्पितस्य च ॥ ७७ ॥ श्रुत्वैतत्प्राह विघ्ने शो यदि मे
 लेखनी क्षणं ॥ लिखतो नावतिष्ठे ततदास्यां लेखकोऽहं ॥ ७८ ॥ व्यासोऽप्युवाच तं देवमबुध्वा मालिख क्वचित् ॥ ओमित्युक्त्वा गणेशोऽपि बभूव किल लेखकः ॥
 ॥ ७९ ॥ ग्रंथग्रंथितदाचं के मुनिर्गूढं कुतूहलात् ॥ यस्मिन् प्रतिज्ञया प्राह मुनिर्द्विपायनास्त्विदं ॥ ८० ॥ अष्टौ श्लोकसहस्राणि अष्टौ श्लोकशतानि च ॥ अहं वेद्मि शुको
 वेत्ति संजयो वेत्ति वानवा ॥ ८१ ॥ तच्छ्लोककूटमद्यापि ग्रथितं सुदृढं मुने ॥ भेत्तुं न शक्यतेऽर्थस्य गूढत्वात्प्रश्रितस्य च ॥ ८२ ॥ सर्वज्ञोऽपि गणेशो यत्क्षणमास्ते
 विचारयन् ॥ तावच्चकार व्यासोऽपि श्लोकानन्यान् बहून्पि ॥ ८३ ॥ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ मुनिसंचयात् मुनिसमूहांत विशिष्टात्कुलेन ॥ ७१ ॥ गां वाचं ब्रह्मवादिनीं वेदवादिनीं ॥ ७२ ॥ विशेषणे
 अतिशायने ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ यतः यत्र देशे ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ अबुध्वा अर्थमिति शेषः ओमित्यंगीकारे ॥ ७९ ॥ ग्रंथग्रंथिग्रंथे दुर्भेद्यस्थानं ॥ ८० ॥ ८१ ॥ श्लोककूटं श्लोकेषु गूढार्थं अन्यार्थत्वे
 संत्यर्थान्तरप्रकाशकत्वमित्यर्थः अर्थस्य प्रमेयस्य गूढत्वात् प्रश्रितस्य प्रमेयेण स्वप्रकाशार्थं श्रितं शब्दप्रमाणतः स्यादपि गौण्यादिवृत्तिभेदेन गूढत्वं यथामतस्य स्वमङ्गुलिमिषतीति ॥ ८२ ॥ यद्यदायावत् ॥ ८३ ॥

म.भा.टी.

॥ ९ ॥

कारकमिति-तुमुण्वुलौकियायांक्रियाथामितिण्वुलानेत्रोन्मीलनकर्तुमित्यर्थः एतत्प्रकाशनं कृतमिति तृतीयेनान्वयः ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ प्रकाशनं विकसनं ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ विटंकाः पश्युपवेशनस्थानानि
कपोतपालिकायांतुविटंकं पुनपुंसकमित्यमरः ॥ ८८ ॥ सारोमज्जा ॥ ८९ ॥ विश्रामंत्यस्यामिति विश्रामश्छाया ॥ ९० ॥ आश्रमेति आश्रमवासिकस्थं हिलः मौसलादिपंथः श्रुतिस्थानीयदीर्घशाखांतः
॥ ९१ ॥ ९२ ॥ पुष्पधर्मः फलमोक्षः तदुभयं सत्याख्यं पुष्पं हि फलं वाचः सत्यमिति श्रुतेः अतएव क्रमात् स्वादु च अच्छेद्यं च ॥ ९३ ॥ भारतसूत्रभूतश्लोकत्रयमाह मातुरिति मातुः सत्यवत्याः गांगेयस्य भीष्मस्य च
अज्ञानतिमिरांधस्य लोकस्य तु विचेष्टतः ॥ ज्ञानां जनशलाकाभिर्नेत्रोन्मीलनकारकं ॥ ८४ ॥ धर्मार्थकाममोक्षार्थैः समासव्यासकीर्तनैः ॥ तथा भ्रांस्तसूर्येण
नृणां विनिहतंतमः ॥ ८५ ॥ पुराणपूर्णचंद्रेण श्रुतिजोत्स्नाः प्रकाशिताः ॥ नृबुद्धिकौरवाणांचकृतमेतत्प्रकाशनं ॥ ८६ ॥ इतिहासप्रदीपेन मोहावरणघातिना ॥
लोकगर्भगृहं हृत्स्नं यथावत्संप्रकाशितं ॥ ८७ ॥ संग्रहाध्यायबीजोवैपौलोमास्तीकमूलवान् ॥ संभवस्कंधविस्तारः सभारण्यविटंकवान् ॥ ८८ ॥ अरणीपर्व
रूपाढ्यो विराटोद्योगसारवान् ॥ भीष्मपर्वमहाशाखोद्गोणपर्वपलाशवान् ॥ ८९ ॥ कर्णपर्वसितैः पुष्पैः शल्यपर्वसुगंधिभिः ॥ स्त्रीपर्वैषीकविश्रामः शांतिपर्वम
हाफलः ॥ ९० ॥ अश्वमेधान्तरसस्त्वाश्रमस्थानसंश्रयः ॥ मौसलः श्रुतिसंक्षेपः शिष्टद्विजनिषेवितः ॥ ९१ ॥ सर्वेषां कविमुख्यानामुपजीव्यो भविष्यति ॥ पर्ज
न्यइव भूतानामक्षयो भारतद्रुमः ॥ ९२ ॥ सौतिरुवाच तस्य दक्षस्य वक्ष्यामि शश्वत्पुष्पफलोदयं ॥ स्वादु मेध्यरसोपेतमच्छेद्यममरैरपि ॥ ९३ ॥ मातुर्नि
योगाद्भर्मात्मा गांगेयस्य च धीमतः ॥ क्षेत्रे विचित्रधीर्यस्य रुष्णद्वैपायनः पुरा ॥ ९४ ॥ त्रीनग्रीनिव कौरव्यान् जनयामास वीर्यवान् ॥ उत्पाद्य धृतराष्ट्रं च पांडुं बिदु
रमेव च ॥ ९५ ॥ जगाम तपसे धीमान् पुनरेवाश्रमं प्रति ॥ तेषु जातेषु दद्रेषु गतेषु परमां गतिं ॥ ९६ ॥ अब्रवीद्भारतं लोके मानुषेऽस्मिन् महानृषिः ॥ जनमेजयेन
पृष्टः सन् ब्राह्मणैश्च सहस्रशः ॥ ९७ ॥ शशास शिष्यमासीनं वैशंपायनमंतिके ॥ स सदस्यैः सहासीनः श्रावयामास भारतं ॥ ९८ ॥ कर्मांतरेषु यज्ञस्य चोद्यमानः
पुनः पुनः ॥ विस्तरं कुरुवंशस्य गांधार्याधर्मशीलतां ॥ ९९ ॥ क्षत्तुः प्रज्ञां धृतिं कुंत्याः सम्यग्द्वैपायनोऽब्रवीत् ॥ वासुदेवस्य माहात्म्यं पांडवानां च सत्यतां ॥ १०० ॥
दुर्दत्तं धार्तराष्ट्राणामुक्तवान् भगवानृषिः ॥ इदं शतसहस्रं तु लोकानां पुण्यकर्मणां ॥ १०१ ॥ उपास्यानैः सह ज्ञेयमाद्यं भारतमुत्तमं ॥ चतुर्विंशतिसाहस्रीं च क्रेभा
रतसंहितां ॥ १०२ ॥ नियोगात् न तु कामतः क्षेत्रे अंबिकादिषु क्रमेण धृतराष्ट्रादीन् जनयामास ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ तेषु धृतराष्ट्रादिषु जातेषु पुत्रपौत्रादिरूपेण प्रादुर्भूतेषु दद्रेषु राज्यभागेषु पुत्रपौत्रादीनां
राज्यार्थिनां परमां गतिं नृत्युंगतेषु ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ शशास त्वमेतां भारतं श्रावयेत्याज्ञापितवान् ॥ ९८ ॥ कर्मांतरेषु कर्मच्छिद्रेषु ॥ ९९ ॥ क्षत्तुर्विदुरस्य ॥ १०० ॥ धार्तराष्ट्राणां दुर्योधनादीनां ॥ १०१ ॥ १०२ ॥

आदिपर्व

१

॥ ९ ॥

तावत्तावत्संख्याकं अर्धशतं सार्धशतं ॥ ३ ॥ शुकग्रहणं तत्सदृशा यैवेदयमिति ज्ञापनार्थं ॥ ४ ॥ षष्टिशतसहस्राणि षष्टिलक्षाणि श्लोकाः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ मया उच्यमानं वैशंपायनेन उक्तं
निबोधत अर्थतो बुध्यस्व ॥ ९ ॥ इदानीं भारततात्पर्यसंपादकौ द्वौ श्लोकौ पठति दुर्योधन इति मन्युः क्रोधः तेन द्वेषेर्ष्यासूयादिकमपि ग्राह्यं तन्मयो महाननुच्छेद्यो द्रुमो दुर्योधनस्तेन सह अत्यंतमैक्यं प्राप्यः क
र्णशकुनिदुःशासनास्तस्य स्कंधशाखाः पुष्पादितुल्यास्तादृशा एव तस्य मूलं राजा धृतराष्ट्रः स च अमनीषी मनोनिग्रहा समर्थः तेनैव हि पुत्रस्त्रेहं धेनदत्तावसरो दुर्योधनो दृढमूलोऽभवत् अन्यथा बाल्य एव विदुरा
दिवचसा तस्य त्यागे कृते सतिगराग्निदानद्रौपदीकचग्रहणादिमूलः कुलक्षयो न जातः स्यात् एतेन दृढा ज्ञानमूलो दैन्यतरुः क्रोधलोभादिस्कंधो हिंसास्तेयादिशाखो बंधनरकादिफलपुष्पः पुरुषार्थकामैर्मूलज्ञा
नच्छेदेन नाशनीय इति सूचितं मन्युः मुमानं कुधि दैन्येशोके च यज्ञे चेति मेदिनीकोशः ॥ १० ॥ युधिष्ठिर इति धर्मः पुण्यं तेन तत्कारणीभूतशमदमसत्या हिंसादिकं ग्राह्यं तन्मयो महाद्रुमो युधिष्ठिरः तदेका
उपास्या नैर्विना तावद्भारतं प्रोच्यते बुधैः ॥ ततोऽर्धशतं भूयः संक्षेपं कृतवानृषिः ॥ ३ ॥ अनुक्रमणिकाध्यायं वृत्तांतानां सपर्वणां ॥ इदं द्वैपायनः पूर्वपुत्रमध्या
पयच्छुक्रं ॥ ४ ॥ ततोऽन्येभ्यो नुरुपेभ्यः शिष्येभ्यः प्रददौ विभुः ॥ षष्टिशतसहस्राणि चकारान्यां संहितां ॥ ५ ॥ त्रिंशच्छतसहस्रं च देवलं के प्रतिष्ठितं ॥ पित्र्ये पंच
दश प्रोक्तं गंधर्वेषु चतुर्दश ॥ ६ ॥ एकं शतसहस्रं तु मानुषेषु प्रतिष्ठितं ॥ नारदोऽश्रावयद्देवान्सितो देवलः पितृन् ॥ ७ ॥ गंधर्वयक्षरक्षांसि श्रावयामास वैशुकः ॥
अस्मिंस्तु मानुषे लोके वैशंपायन उक्तवान् ॥ ८ ॥ शिष्येभ्यो व्यासस्य धर्मात्मा सर्ववेदविदां वरः ॥ एकं शतसहस्रं तु मयोक्तं वै निबोधत ॥ ९ ॥ दुर्योधनो मन्युमयो म
हाद्रुमः स्कंधः कर्णः शकुनिस्तस्य शाखाः ॥ दुःशासनः फलपुष्पे स नृदेमूलं राजा धृतराष्ट्रोऽमनीषी ॥ १० ॥ युधिष्ठिरो धर्ममयो महाद्रुमः स्कंधोऽर्जुनो भीम
सेनोऽस्य शाखाः ॥ माद्रीसुतौ पुष्पफले स नृदेमूलं रुष्णो ब्रह्मच ब्राह्मणाश्च ॥ ११ ॥ पांडुर्जित्वा बहून्देशान् बुद्ध्या विक्रमणेन च ॥ अरण्ये मृगयाशीलो न्यवसन्मु
निभिः सह ॥ १२ ॥

त्वावर्जुनभीममाद्रेयास्तस्य स्कंधादितुल्यास्तादृशा एव तस्य मूलं रुष्णः शुद्धसत्वमयज्ञानविग्रहः परमात्मा तेन हि दृढज्ञानेन धर्मो दृढमूलो भवेत् अन्यथा कामादिभिरुपहतः स्यात् यो वा एतदक्षरं गार्ग्यं विदि
त्वास्मिं लोके यजति ददाति नृपं स्तप्यते पिब हूनि वर्षसहस्राण्यंतं वेदास्यत इव नीतिश्रुतेः ज्ञानस्य मूलं ब्रह्मवेदः वेदाद्वियोगकत्वात्परापरधर्मज्ञानं जायते धर्मस्य शब्दमूलत्वादिति न्यायात् वेदस्यापि मूलं ब्राह्म
णास्तत्संप्रदायैश्च कृत्वा एवंच ब्राह्मणानामुपदेष्टृत्वेन वेदस्य प्रमाणत्वेन परमात्मनो नुपाह्वकत्वेन च धर्ममूलत्वं एतेन वेदब्राह्मणभक्तेन संपाद्यमानो वेदोक्तो योगादिधर्मवक्षोऽहिंसासत्यादिस्कंधो धारणाध्या
नादिशास्त्रस्वशास्त्रात्कारफलः पुरुषार्थकामेन भगवदाराधनबलेन संपादनीय इति सूचितं ॥ १११ ॥ मातुर्नियोगादिति पूर्वोक्तस्यैव सूत्रभूतस्य श्लोकत्रयस्य वृत्तिरूपोऽध्यायशेषस्तत्र दुर्योधनस्य मन्युमयत्वा
दिकं युधिष्ठिरस्य धर्ममयत्वादिकं च व्याख्यायते पांडुर्जित्वेत्यादि ॥ ११२ ॥

मृगव्यवायनिधनात्सृगंरूपिणोऽक्षेर्व्यवायनिधनंमैथुनकालेमारणंतस्माद्धेतोः कच्छां अतिकष्टां आपदं प्रजोत्पत्तिप्रतिबंधकत्वमपिव्यवायकाले मरिष्यसीति शापं प्राप तत्र आपदि एवं सत्यामपि पार्थानां पां
डवानां जन्मप्रभृति जातकर्मादि संस्कारः प्रभृतिशब्दार्थः तच्च आचारविधेः क्रमश्च शरीररक्षाख्यो भूतिशेषः ॥ ११३ ॥ नचैतद्वयं विरुद्धमित्याह मात्रोरिति च शब्दो हेतौ यस्मात्तर्धर्मोपनिषदं प्रति धर्मः कुल
स्त्रोभिरापद्यपत्यार्थे विशिष्टः पुमान्मार्थनीय इत्येवं रूपो व्यासवसिष्ठादिभ्योऽपत्यवत्सु विचित्रवीर्यकल्माषपादादिराजदारेषु दृष्टस्तस्य संरक्षणार्था उपनिषद्दुर्वाससादत्ता विद्यातां आवर्त्तितां प्रतिप्रतीत्य धर्मादी
नां मात्रोः मातरौ प्रति अभ्युपपत्तिः रेतः सेकार्थं गमनं उपपन्नं तस्मात्सत्यामप्यापदि पांडोः पुत्रजन्मादिकं न विरुद्धमेतदित्यर्थः ॥ ११४ ॥ अत्रमातृभ्यामित्यनेन पितुर्मरणं सूच्यते ॥ ११५ ॥ ऋषिभि
रिति यत्न्यदा संवत्सरा इति पूर्वोक्तान्वयः तदा धातृराष्ट्रान् धृतराष्ट्रसंबन्धि गृहान् प्रति आनीता इत्यर्थः ॥ ११६ ॥ पुत्राश्चेत्यादि धृतराष्ट्रादीन् प्रतियथा योग्यं योज्यं पांडवाः पांडोः पुत्रा एते ॥ ११७ ॥ तानिति शिष्टाः साधवः

मृगव्यवायनिधनात्कच्छां प्राप स आपदं ॥ जन्मप्रभृति पार्थानां तत्राचारविधिक्रमः ॥ १३ ॥ मात्रोरभ्युपपत्तिश्च धर्मोपनिषदं प्रति ॥ धर्मस्य वायोः शक्रस्य दे
वयोश्च तथा श्विनोः ॥ १४ ॥ तापसैः सह संवत्सरा मातृभ्यां परिरक्षिताः ॥ मेध्यारण्येषु पुण्येषु महतामाश्रमेषु च ॥ १५ ॥ ऋषिभिर्यत्तदानीता धातृराष्ट्रान् प्रति स्वयं ॥
शिशवश्चाभिरूपाश्च जटिला ब्रह्मचारिणः ॥ १६ ॥ पुत्राश्च भ्रातरश्च मे शिष्याश्च सुहृदश्च वः ॥ पांडवा एत इत्युक्त्वा मुनयोऽतर्हि तांस्ततः ॥ १७ ॥ तांस्तैर्निवेदिता
नृह्वा पांडवान् कौरवास्तदा ॥ शिष्टाश्च वर्णाः पौरायेते हर्षाच्चुक्रुशुर्भृशं ॥ १८ ॥ आहुः केचिन्न तस्यैते तस्यैत इति चापरे ॥ यदा चिरमृतः पांडुः कथं तस्येति चापरे ॥
॥ १९ ॥ स्वागतं सर्वथा दिष्ट्या पांडोः पश्याम संततिं ॥ उच्यतां स्वागतमिति वाचोऽश्रूयंत सर्वशः ॥ २० ॥ तस्मिन्नुपरतेशब्दे दिशः सर्वा निनादयन् ॥ अंतर्हितानां
भूतानां निःस्वनस्तुमुलोऽभवत् ॥ २१ ॥ पुष्पवृष्टिः शुभा गंधाः शंखदुंदुभिनिःस्वनाः ॥ आसन्नवेशे पार्थानां तदद्भुतमिवाभवत् ॥ २२ ॥ तस्मीत्याचैव सर्वेषां
पौराणां हर्षसंभवः ॥ शब्द आसीन्महांस्तत्र दिवस्पृक्षोर्तिवर्धनः ॥ २३ ॥ तेऽधीत्यनिखिलान्वेदान् शास्त्राणि विविधानि च ॥ न्यवसन्पांडवास्तत्र पूजिता अकुतो
भयाः ॥ २४ ॥

॥ ११८ ॥ न तस्यैत इति पित्रपेक्षया अत्युदारमूर्तित्वात् तस्यैत इति मात्रोः सतीत्वात् अतिदुष्टानामुक्तिर्यदेति चिरमृतः चिरं शापदग्धः अल्पकालाश्च शिशव इति संदेहबीजं यद्वा चिरं क्रतो दीप्तः कामेनेति शेषः विप्र
शापात् क्रतुमुल्लशिलेजले सत्येदीमे पूजिते स्यादिति मेदिनी यद्वा क्रतास्तस्य मुपैमीति व्रतोपायनीयमंत्रलिगादृतं ब्रह्मचर्याख्यं सत्यं तद्वान् ॥ ११९ ॥ स्वागतं शोभनमागमनं युष्माकं यतो वयं दिष्ट्या भाग्येन पांडोः
संततिं पश्यामेति पौरैरुक्ते स्वागतं सम्यगागतमस्माभिर्युष्मान् प्रतीति उच्यतां वदतां पांडवानामपि वाचोऽश्रूयंत सर्वशः सर्वैः ॥ १२० ॥ संदिग्धानां संदेहापनोदकं तदा देवचेष्टितमाह द्वाभ्यां तस्मिन्निति निःस्वनः
निश्चितस्वनः पांडवा एत इत्येवं रूपः शब्दः ॥ १२१ ॥ अद्भुतं दिव्यपुष्पवृष्ट्यादि अत्याश्चर्यं ॥ १२२ ॥ तस्मीत्यातेषु पांडवेषु प्रेम्णा हर्षसंभवः साधुशब्दः दिवस्पृक्षस्पृष्टा ॥ १२३ ॥ अकुतोभयाः निर्भयाः ॥ १२४ ॥

शौचेनेति आचारापरिहारश्चसंसर्गश्चाप्यनिर्दिष्टः आचारेचव्यवस्थानंशौचमित्यभिधीयते शीलेनेतिपाठेशीलमप्येतदेव इष्टानिष्टार्थसंपत्तौचित्तस्याविकृतिर्धृतिः सर्वातिशयसामर्थ्यविक्रमंपरिचक्षते ॥ २५ ॥ वृत्तानुवृत्तिःशुश्रूषाक्षांतिरागस्यविक्रिया जितेंद्रियत्वंविनयोऽथवानुद्धतशीलता शौर्यमध्यवसायःस्याद्वलिनोपपराभवे ॥ २६ ॥ समवायेसमाजे भर्तारंस्वयमेववृणुतइतिभर्तृस्वयंवरं कर्म अघोमुखेनोपरिस्थस्यभ्रमतोमतस्यस्यवेधनं ॥ २७ ॥ पूज्यसमरेषुदुष्प्रेक्ष्योपिचाभवदित्यन्वयः ॥ २८ ॥ पार्थिवान्एकैकशःगणान्संधीभूतांश्चजित्वा आजहारसंपादितवान् ॥ २९ ॥ गुणैःकृत्विगा त्मधनजायाब्रुव्यादिभिः ॥ ३० ॥ जरासंधंभीमेनचैद्यंशिशुपालंकृष्णेनचघातयित्वायुधिष्ठिरेणराजसूयःप्राप्तइतिपूर्वेणसंबंधः ॥ ३१ ॥ अर्हणानिउपायनानि मणयोविषरोगादिहरादिव्योपलाः रत्ना

युधिष्ठिरस्यशौचेनप्रांताःप्रकृतयोऽभवन् ॥ धृत्याचभीमसेनस्यविक्रमेणार्जुनस्यच ॥ २५ ॥ गुरुशुश्रूषयाक्षांस्यायमयोर्विनयेनच ॥ तुतोपलोकःसंकल स्तेषांशौर्यगुणेनच ॥ २६ ॥ समवायेततोराज्ञांकन्यांभर्तृस्वयंवरं ॥ प्राप्तवानर्जुनःकृष्णांकृत्वाकर्मसुदुष्करं ॥ २७ ॥ ततःप्रभृतिलोकेस्मिन्पूज्यःसर्वधनु ष्मतां ॥ आदित्यइवदुष्प्रेक्ष्यःसमरेष्वपिचाभवत् ॥ २८ ॥ ससर्वान्यार्थिवान्जित्वासर्वांश्चभहतोगणान् ॥ आजहारार्जुनोराज्ञोराजसूयंमहाक्रंतुं ॥ २९ ॥ अन्न वांदक्षिणावांश्चसर्वैःसमुदितोगुणैः ॥ युधिष्ठिरेणसंप्राप्तोराजसूयोमहाक्रतुः ॥ ३० ॥ सुनयाद्वासुदेवस्यभीमार्जुनबलेनच ॥ घातयित्वाजरासंधंचैद्यंचव लग्गवितं ॥ ३१ ॥ दुर्योधनंसमागच्छन्नर्हणानिततस्ततः ॥ मणिकांचनरत्नानिगोहस्यश्वधनानिच ॥ ३२ ॥ विचित्राणिचवासांसिप्रावारावरणानिच ॥ कं बलाजिनरत्नानिरांकवास्तरणानिच ॥ ३३ ॥ समृद्धांतांतथादृष्ट्वापांडवानांतदाश्रयं ॥ ईर्ष्यासमुत्थःसुमहांस्तस्यमन्युरजायत ॥ ३४ ॥ विमानप्रतिमांतत्र मयेनसुकृतांसभां ॥ पांडवानामुपहृतांसदृष्ट्वापर्यतप्यत ॥ ३५ ॥ तत्रावहसितश्चांसीत्स्वस्कंदन्निवसंभ्रमात् ॥ प्रत्यक्षंवासुदेवस्यभीमेनानभिजातवत् ॥ ३६ ॥ सभोगान्विविधान्भुजन्नत्नानिविविधानिच ॥ कथितोधृतराष्ट्रस्यविवर्णोहरिणःकृशः ॥ ३७ ॥

निबंजवैदूर्यादीनि ॥ ३२ ॥ प्रावाराण्युपरिवस्त्राणि आवरणानिपरिधानीयानि यद्वावासःशब्देनैवतेषांयद्गुणाद्यावांराणिशिविराणि आवरणानिजवनिकाः कंबलरत्नानिअजिनरत्नानिचकंबलादिष्व त्युक्तानि जज्ञौज्ञातौयदुल्लसंतद्रत्नमितिकोशान् रांकवास्तरणानि रंकुःपशुविशेषस्तत्तुल्यजानिपक्ष्मलान्यास्तरणानि ॥ ३३ ॥ ईर्ष्यापरोत्कर्षासहिष्णुत्वंतदुत्थोमन्युःक्रोधः सुमहान्यावदेहभावी ॥ ३४ ॥ सुकृतांपुण्यकृतां ॥ ३५ ॥ अनभिजातवत्पामीणवदवहसितः जलेस्थलभ्रमात् जलभ्रमादद्वारेद्वारभ्रमाच्चप्रस्कंदन्स्वलन् किरुत्वेव संभ्रमादिवस्त्रंभ्रमंभ्रमियंत्रंप्राप्येन्न ॥ ३६ ॥ हरिणः पांडुरः हरिणःपांडुरःपांडुरित्यमरः ॥ ३७ ॥

ततः पुत्रकाश्यादिज्ञानानंतरं सुतप्रियः ननु धर्मप्रियः ॥ ३८ ॥ नातीति यत्विवादानन्वमोदतयच्चानयानुपैक्षनं तत्र हेतुः दहनक्षत्रं परस्परमित्युत्तरेण संबंधः हेतौ शतृप्रत्ययः क्षत्रस्य दाहायेत्यर्थः दुष्टसंहारार्थं त्वात्तदवतारस्य ॥ ३९ ॥ निरस्य अवगणय्य प्रवृत्तेः सतीति शेषः ॥ ४० ॥ दुर्योधनमनंजयो मृत्युर्वाः स्तुनतुराज्यार्थं देयमिति ॥ ४१ ॥ ध्यात्वा तत्तमर्थमनुस्मृत्य असूयितुं मदीयं प्रज्ञाचक्षुः क्षुब्धं दूषयितुं नार्हसि ॥ ४२ ॥ तत्र हेतुः श्रुतवानसीति श्रुतवान् अधीती मेधावी पाठतोर्यतश्च यंधारकः बुद्धिमान् ऊहापोहकुशलः अतएव प्राज्ञानां पंडितानां संमतः न च प्रीयेनैव प्रीतिमानस्मि ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ अचक्षुः कार्पण्यात् आध्वेन दीनत्वान् पुत्रप्रीत्या च तत्सहामिसहे अचेतनं अल्पबुद्धिः ॥ ४५ ॥ सभायामारोहणे दर्शने च ॥ ४६ ॥ अमर्षणः अशांतः निरुत्साहो भूदिति शेषः सुश्रियं शोभनाश्रयं स्पृशं युधिष्ठिरं संप्राप्तं

अन्वजानात्ततो द्यूतं धृतराष्ट्रः सुतप्रियः ॥ तच्छ्रुत्वा वासुदेवस्य कोपः समभवन्महान् ॥ ३८ ॥ नातिप्रीतमनाश्चासीद्विवादांश्चान्वमोदत ॥ द्यूतादीनन् गान्धो
रान्विविधांश्चाप्युपैक्षत ॥ ३९ ॥ निरस्य विदुरं भीष्मद्रोणं शारद्वतरुपं ॥ विग्रहेतुमुलेतेस्मिन्दहनक्षत्रं परस्परं ॥ ४० ॥ जयत्सु पांडुपुत्रेषु श्रुत्वा सुमहदा प्रियं ॥
दुर्योधनमंतज्ञात्वा कर्णस्य शकुनेस्तथा ॥ ४१ ॥ धृतराष्ट्रश्चिरंध्यात्वासंजयं वाक्यमब्रवीत् ॥ शृणु संजय सर्वमेन चासूयितुमर्हसि ॥ ४२ ॥ श्रुतवानस्मि मेधा
वी बुद्धिमान् प्राज्ञसंमतः ॥ न विग्रहे मम मतिर्न च प्रीये कुलक्षये ॥ ४३ ॥ न मे विशेषः पुत्रेषु स्वेषु पांडुसुतेषु वा ॥ वृद्धं मामभ्यसूयंति पुत्रामन्युपरायणाः ॥ ४४ ॥
अहं त्वचक्षुः कार्पण्यात् पुत्रप्रीत्या सहामितत् ॥ मृत्युं तंचानुमुत्स्यामि दुर्योधनमचेतनं ॥ ४५ ॥ राजसूये श्रियं दृष्ट्वा पांडवस्य महौजसः ॥ तच्चावहसनं प्राप्य सभा
रोहणदर्शने ॥ ४६ ॥ अमर्षणः स्वयं जेतुमशक्तः पांडवान् रणे ॥ निरुत्साहश्च संप्राप्तं सुश्रियं क्षत्रियोऽपि सन् ॥ ४७ ॥ गांधारराजसहितश्च द्यूतममंत्रयत् ॥
तत्र यद्यथा ज्ञातं मया संजय तच्छृणु ॥ ४८ ॥ श्रुत्वा तु मम वाक्यानि बुद्धियुक्तानि तत्त्वतः ॥ ततो ज्ञास्यसि मां सौते प्रज्ञाचक्षुषमित्युत ॥ ४९ ॥

वशे कर्तुं श्रियं मक्षत्रियो यथेति पाठांतरे स्पष्टोर्थः ॥ ४७ ॥ गांधारराजः शकुनिः तत्र तस्मिन् द्यूते मंत्रिते सति पूर्वपश्चाच्च यद्यजातं जयाशा प्रतिरोधकं तत्सर्वं मया निगद्यमानं शृणु ॥ ४८ ॥ लोकद्वयहिंता
नाभावेऽपि मूढालौकिकदृष्टार्थस्य तस्मात्त्रेण स्वात्मानं स्तुवंतीति धृतराष्ट्रोक्तिव्याजेन दर्शयति श्रुत्वेति केचित्तु प्रज्ञाचक्षुषमिति विशेषणादनागतार्थकथनं धृतराष्ट्रेण क्रियते यदा श्रौषमित्यादिनेत्याहुस्तन्न अश्रौ
षमिति भूतार्थे लुङ्प्रयोगानुपपत्तेः ॥ ४९ ॥

सकंदपिकेन चित्रिमित्तेन स्थालोपुलाकन्यायेन परप्राबल्ये निश्चिते प्राकृता अपि बलवता सह प्रसंगं कुर्वन्ति धृतराष्ट्रपुत्रस्तु जयाशा चिच्छेदकेष्वनेकेषु निमित्तेषु दृष्टेष्वपि तान जहौ अहो मोहस्य माहात्म्यमिति वर्णयन् अर्थान् द्वारार्थं च संगृह्णाति यदा श्रौषंधनुरित्यादिभिः सप्तषट्श्लोकैः प्रेक्षतां प्रेक्षमाणानां तान नादृत्य लक्ष्यं पातितं तथैव द्रुपदेन प्रतिज्ञातत्वात् विजयाय विजयार्थं तदा तदारभ्य नाशं सेआशानं करोमि ॥ ५० ॥ मार्धवीमधुवंशजां प्रसस्य दूनप्यभिभाव्य वृष्णिं वीरौ रामकृष्णौ महत्यप्यपराधेयेन सौहार्दगतौ तत्र कास्माकं जयाशेति भावः ॥ ५१ ॥ प्रवृष्टं वर्षणे प्रवृत्तं कर्तारिक्तः ॥ ५२ ॥ जातुषाम् लाक्षा

यदा श्रौषंधनुरायम्य चित्रं विद्धं लक्ष्यं पातितं वै पृथिव्यां ॥ कृष्णां हतां प्रेक्षतां सर्वराज्ञां तदानाशं सेविजयाय संजय ॥ ५० ॥ यदा श्रौषंधं द्वारकायां सुभद्रां प्रसस्यो हं माधवीमर्जुनेन ॥ इंद्रप्रस्थं वृष्णिं वीरौ च यातौ तदानाशं सेविजयाय संजय ॥ ५१ ॥ यदा श्रौषंधं देवराजं प्रवृष्टं शरैर्दिव्यैर्वारितं चार्जुनेन ॥ अग्निं तथा तपितं खांडवे च तदानाशं सेविजयाय संजय ॥ ५२ ॥ यदा श्रौषंधं जातुषां द्वे श्मनस्तान्मुक्तान्पार्थान् च कुंत्या समेतान् ॥ युक्तं चैषां विदुरं स्वार्थसिद्धौ तदानाशं सेविजयाय संजय ॥ ५३ ॥ यदा श्रौषंधं द्रौपदीं रंगमध्ये लक्ष्यं भित्वा निर्जितामर्जुनेन ॥ शूरान् चालान् पाण्डवेषु युक्तांस्तदानाशं सेविजयाय संजय ॥ ५४ ॥ यदा श्रौषंधं मागधानां वरिष्ठं जरासंधं क्षत्रमध्ये ज्वलंतं ॥ दोर्भ्यां हतं भीमसेनेन गत्वा तदानाशं सेविजयाय संजय ॥ ५५ ॥ यदा श्रौषंधं दिग्जयेषां दुपुत्रैर्वशीकृतान् भूमिपालान् सस्य ॥ महाक्रतुराजसूयं कृतं च तदानाशं सेविजयाय संजय ॥ ५६ ॥ यदा श्रौषंधं द्रौपदीमश्रुकंठीं सभां नीतां दुःखितामेकवस्त्रां ॥ रजस्वलां नयवतीमनाथवत्तदानाशं सेविजयाय संजय ॥ ५७ ॥ यदा श्रौषंधं वासं सांतत्रराशिं समाक्षिपत्किंतवो मंदबुद्धिः ॥ दुःशासनो गतवान्नैव चांतं तदानाशं सेविजयाय संजय ॥ ५८ ॥ यदा श्रौषंधं तराज्यं युधिष्ठिरं पराजितं सौबलेनाक्षवत्यां ॥ अन्वागतं भ्रातृभिरप्रमयेस्तदानाशं सेविजयाय संजय ॥ ५९ ॥ यदा श्रौषंधं विविधास्तत्र चेष्टां धर्मात्मनां प्रास्थितानां वनात् ॥ ज्येष्ठप्रीत्या क्लिश्यतां पाण्डवानां तदानाशं सेविजयाय संजय ॥ ६० ॥ यदा श्रौषंधं स्नातकानां सहस्रैरन्वागतं धर्मराजं वनस्थं ॥ भिक्षाभुजां ब्राह्मणानां महात्मनां तदानाशं सेविजयाय संजय ॥ ६१ ॥

मया तु विदुरं चैषां मागधानां स्वार्थसिद्धौ युक्तं यदा श्रौषंधं ॥ ५३ ॥ केवला अप्यस्माकमजेयाः पाण्डवाः किमु तपंचालैरतिशूरैः समेता इति भावः ॥ ५४ ॥ ज्वलंतं भासमानं दोर्भ्यामेव न शस्त्रेण ॥ ५५ ॥ प्रसस्य दंडेनैव न तु भेदादिना ॥ ५६ ॥ यदा श्रौषंधं द्रौपदीमिति पतिव्रता कोपात् पाण्डवानां क्षोभाच्च नष्टा जयाशेत्यर्थः ॥ ५७ ॥ यदा वाससामिति अंचित्यमहिमत्वां द्रौपद्यानास्माकं जयः किंतवः आक्षिको धूर्तः ॥ ५८ ॥ अक्षवत्यां पाशवत्यां द्यूतक्रीडायां सौबलेन शकुनिना अन्वागतं अनुगतं ॥ ५९ ॥ चेष्टाः बाहुवीक्षणयाः ॥ ६० ॥ ब्राह्मणानुपहार्दपितृषामेव जय इत्याह यदा श्रौषंधं स्नातकानामिति द्वाभ्यां स्नातकाः समापितविद्याव्रताः ॥ ६१ ॥

यदाश्रौषमर्जुनमित्यादिचतुर्भिर्जुनस्यामानुषीशक्तिर्दर्शितः ॥ ६२ ॥ शंसितं प्रशंस्यं सत्यसंधं अविद्यमानं ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ यदाश्रौषं घोषेति वल्कलधारिभ्यः पांडवेभ्यः स्वैश्वर्यं प्रकाशयितुं क्त्वां कनव्याजेन घोषयात्रागतानां धार्तराष्ट्राणां धर्मस्तुतावद्वास्तेषामपि जेतृन्मत्सुता जेतुं शक्ता इत्यर्थः ॥ ६७ ॥ धर्मानुपहादपितेषामेव जय इत्याह यदाश्रौषं यक्षेति ॥ ६८ ॥ कृष्णाया द्रौपद्या

यदाश्रौषमर्जुनं देवदेवं किरातरूपं त्र्यंबकं तोष्य युद्धे ॥ अवासवंतं पाशुपतं महास्रंत दानाशं सेविजयाय संजय ॥ ६२ ॥ यदाश्रौषं त्रिदिवस्थं धनं जयं शक्रात्साक्षाद्दिव्यमस्त्रं यथावत् ॥ अधीयानं शंसितं सत्यसंधं तदनाशं सेविजयाय संजय ॥ ६३ ॥ यदाश्रौषं कालकेयास्ततस्ते पौलोमानो वरदानाच्च दत्ताः ॥ देवैरजेयानिर्जितं संजय ॥ ६४ ॥ यदाश्रौषं वैश्रवणेन सार्धं समागतं भीममन्यां श्रुपार्थान् ॥ तस्मिन्देशे मानुषाणां सगम्येत दानाशं सेविजयाय संजय ॥ ६५ ॥ यदाश्रौषं वैमोक्षणं चार्जुनेन ॥ स्वेषां सुतानां कर्णबुद्धौ रतानां तदनाशं सेविजयाय संजय ॥ ६६ ॥ यदाश्रौषं घोषयात्रां कांश्चिद्ब्रुवाणं च सम्यक् तदनाशं सेविजयाय संजय ॥ ६७ ॥ यदाश्रौषं न विदुर्मामिकास्तान् प्रच्छन्ने रूपान्वसतः पांडवेयान् ॥ विराटराष्ट्रे सहकृष्णया च तदनाशं सेविजयाय संजय ॥ ६८ ॥ यदाश्रौषं मां कानां वरिष्ठान् धनं जयेनैकरथेन भगवान् ॥ विराटराष्ट्रे वसतां महात्मना तदनाशं सेविजयाय संजय ॥ ६९ ॥ यदाश्रौषं सत्कृतां मत्स्यराज्ञां सुतां दत्तामुत्तरामर्जुनाय ॥ तां चार्जुनः प्रत्यगृह्णात्सुतार्थं तदनाशं सेविजयाय संजय ॥ ७० ॥ जितस्य स्वजनात्प्रच्युतस्य ॥ अक्षौहिणीः सप्तयुधिष्ठिरस्य तदनाशं सेविजयाय संजय ॥ ७१ ॥ यदाश्रौषं निर्जितस्याधनस्य प्रवामां गां विक्रममेकमाहुस्तदनाशं सेविजयाय संजय ॥ ७२ ॥ यदाश्रौषं माधवं वासुदेवं सर्वात्मना पांडवार्थं निविष्टं ॥ यस्ये विजयाय संजय ॥ ७३ ॥ यदाश्रौषं लोकहिताय कृष्णं शमार्थिनमुपयातं कुरुणां ॥ शमं कुर्वाणमकृतार्थं च यातं तदनाशं सेविजयाय संजय ॥ ७४ ॥ यदाश्रौषं पंक्तं दुर्योधनाभ्यां बुद्धिं कृतां निग्रहे केशवस्य ॥ तं चात्मानं बहुधा दर्शयानं तदनाशं सेविजयाय संजय ॥ ७५ ॥ यदाश्रौषं निप्रतिज्ञानात् ॥ ६९ ॥ विराटराष्ट्रे गोपहे ॥ ७० ॥ मत्स्यराज्ञा विराटेन समासांत विधेरनित्यत्वान्नटच्च ॥ ७१ ॥ निर्जितत्वादिनात्यंतपराभूतस्यापि सप्तक्षौहिणीसंपत्तेर्देवानुकूल्यात्तेषामजयत्वदंढमित्यर्थः ॥ ७२ ॥ इमां गां पृथिवीयस्य एकं विक्रमं पदमात्रमाहुः यस्यैद्राया इति पाठे विक्रमं पराक्रमं एकं असाधारणं ॥ ७३ ॥ वदतो नारदस्य मुखे इति शेषः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ बहुधा वैश्वरूप्येण ॥ ७६ ॥

प्रांती ॥ १७७ ॥ तेषां पांडवानां ॥ १७८ ॥ त्र्युथ्यकलहोपि पराजयात्तद्वाह यदाश्रौषंकर्णइति ॥ ७९ ॥ गंडोस्यास्तीति गंडीखड्गमृगः गंडः स्यात्पुंसिस्त्रिणीति मेदिनी तेन सहस्रानि गच्छतीति गच्छति
तस्य पूर्ववर्तित्विदं नानादि ॥ १८० ॥ कश्मलेन मोहेन ॥ ८१ ॥ अयुतं दशसहस्राणि ॥ ८२ ॥ आपगे येन भीष्मेण विहितं प्रकाशितं तच्च मृत्युमापकेद्वारं ॥ ८३ ॥ तदेवाह

यदाश्रौषं वासुदेवे प्रयातेरथस्यैकामग्रतस्त्रिंशं मानां ॥ आर्तीपथांसां त्वितां केशवेन तदानाशं सेविजयाय संजय ॥ ७७ ॥ यदाश्रौषं मंत्रिणं वासुदेवं तयां भी
ष्मं शांतनवं च तेषां ॥ भारद्वाजं चाशिषोऽनुबुवाणं तदानाशं सेविजयाय संजय ॥ ७८ ॥ यदाश्रौषं कर्णं उवाच वाक्यं नाहं योऽस्येयुध्यमाने त्वयीति ॥ हित्वा से
नामपचक्राम चापित दानांशं सेविजयाय संजय ॥ ७९ ॥ यदाश्रौषं वासुदेवार्जुनौ तौ तथा धनुर्गाढिवमप्रमेयं ॥ त्रीण्युग्रवीर्याणिसमागतानि तदानाशं सेवि
जयाय संजय ॥ ८० ॥ यदाश्रौषं कश्मलेनाभिपन्नेरथोपस्येसीदमानेऽर्जुनेवै ॥ कृष्णं लोकान्दर्शयानं शरीरे तदानाशं सेविजयाय संजय ॥ ८१ ॥ यदाश्रौषं भी
ष्ममित्रकर्शनं निघ्नं तमाजावयुतं रथानां ॥ नैषां कश्चिद्ध्यते स्यात्तद्रूपस्तदानाशं सेविजयाय संजय ॥ ८२ ॥ यदाश्रौषं चापगे येन संस्ये स्वधं मृत्युं विहितं यां
मिकेण ॥ तच्चाकर्षुः पांडवेयाः प्रदृष्टास्तदानाशं सेविजयाय संजय ॥ ८३ ॥ यदाश्रौषं भीष्ममत्यंतशूरं हतं पार्थेनाह वेष्प्रधृष्यं ॥ शिसंहिनं पुरतः स्थापयित्वा
तदानाशं सेविजयाय संजय ॥ ८४ ॥ यदाश्रौषं शरतल्पे शयानं वृद्धं वीरं सादितं चित्रपुंस्वैः ॥ भीष्मं कृत्वा सोमकानल्पशेषांस्तदानाशं सेविजयाय संजय ॥ ८५ ॥
यदाश्रौषं शांतनवेशयाने पानीयार्थं चोदितं नार्जुनेन ॥ भूमिं भित्वा तर्पितं तत्र भीष्मं तदानाशं सेविजयाय संजय ॥ ८६ ॥ यदावायुश्चंद्रसूर्यौ च युक्तौ कौतिसाना
वनुलोमांजयाय ॥ नित्यं चास्मान्श्वापदाभीषयंति तदानाशं सेविजयाय संजय ॥ ८७ ॥ यदाद्रोणो विविधानस्य मार्गांश्चिदर्शयन् समरे चित्रयोधी ॥ नपांड
वान् भेषतः शान्तिं हन्ति तदानाशं सेविजयाय संजय ॥ ८८ ॥ यदाश्रौषं चास्मदीयान्महारथान्व्यवस्थितान् जनुनस्यांतकाय ॥ संशप्तकान्निहतान् जनुनेन तदानाशं
सेविजयाय संजय ॥ ८९ ॥ यदाश्रौषं व्यूहमभेद्यमन्यैर्भारद्वाजेनात्तशस्त्रेण गुप्तं ॥ भित्वा सौभद्रं वीरमेकं प्रविष्टं तदानाशं सेविजयाय संजय ॥ ९० ॥ यदाऽभि
मन्युं परिर्वार्य बालं सर्वे हत्वा दृष्टरूपावभूवुः ॥ महारथाः पार्थमशकुवंतस्तदानाशं सेविजयाय संजय ॥ ९१ ॥

यदाश्रौषं भीष्ममिति ॥ ८४ ॥ सोमकानेषां लघुशेषान् कृत्वा न त्वन्यान् ॥ ८५ ॥ भूमिं भित्वा तर्पितं लौकिकं कर्म ॥ ८६ ॥ वायोरानुलोम्यं दक्षिणपृष्ठवाहितं चंद्रसूर्ययोर्लाभस्थानस्थत्वेन शक्रसूर्याविति पाठेश्च
स्थानुक्त्यर्थः ॥ ८७ ॥ शान्तिं हन्ति तदानाशं सेविजयाय संजय ॥ ८८ ॥ यदाश्रौषं चास्मदीयान्महारथान्व्यवस्थितान् जनुनस्यांतकाय ॥ ८९ ॥ यदाश्रौषं व्यूहमभेद्यमन्यैर्भारद्वाजेनात्तशस्त्रेण गुप्तं ॥ ९० ॥ यदाऽभि
मन्युं परिर्वार्य बालं सर्वे हत्वा दृष्टरूपावभूवुः ॥ ९१ ॥ महारथाः पार्थमशकुवंतस्तदानाशं सेविजयाय संजय ॥ ९२ ॥

यदाश्रौषमभिमन्युनिहत्यहर्षान्मूढान्क्रोशतो धातृराष्ट्रान् ॥ क्रोधादुक्तं सैधवे चार्जुनेन तदानाशं सेविजयाय संजय ॥ १२ ॥ यदाश्रौषं सैधवार्थं प्रतिज्ञां प्रति
ज्ञातां तद्वधार्जुनेन ॥ सत्यांतीर्णां शत्रुमध्ये च तेन तदानाशं सेविजयाय संजय ॥ १३ ॥ यदाश्रौषं श्रांतहये धनं जये मुक्ता हयान्याययित्वा पट्टतान् ॥ पुनर्युक्त्वा वा
सुदेवं प्रयातं तदानाशं सेविजयाय संजय ॥ १४ ॥ यदाश्रौषं वाहनेष्वक्षमे पुरथोपस्थे तिष्ठता पाण्डवेन ॥ सर्वान्यो धान्वारितान् जनेन तदानाशं सेविजयाय संज-
य ॥ १५ ॥ यदाश्रौषं नागवलैः सुदुःसहं द्रोणानीकं युयुधानं प्रमथ्य ॥ यातं वाष्णं यं यत्र तौरुणपार्थो तदानाशं सेविजयाय संजय ॥ १६ ॥ यदाश्रौषं कर्णमासा
द्यमुक्तं वधाद्भीमं कुत्सयित्वा वचोभिः ॥ धनुष्कोट्या तु घर्णेन वीरं तदानाशं सेविजयाय संजय ॥ १७ ॥ यदाद्रोणः कृतवर्मा रूपश्च कर्णो द्रौणिर्मद्राजं श्वशूरः
॥ अमर्षयन् सैधवं वध्यमानं तदानाशं सेविजयाय संजय ॥ १८ ॥ यदाश्रौषं देवराजेन दत्तां दिव्यां शक्तिं व्यसितां माधवेन ॥ घटोत्कचे राक्षसे घोररूपे तदाना-
शं सेविजयाय संजय ॥ १९ ॥ यदाश्रौषं कर्णघटोत्कचाभ्यां युद्धे मुक्तां सूतपुत्रेण शक्तिं ॥ ययावध्यः समरे सव्यसाची तदानाशं सेविजयाय संजय ॥ २०० ॥
यदाश्रौषं द्रोणमाचार्यमेकं धृष्टद्युम्नेनाभ्यतिक्रम्य धर्मं ॥ रथोपस्थे प्रायगतं विशस्तं तदानाशं सेविजयाय संजय ॥ १ ॥ यदाश्रौषं द्रौणिना द्वैरथस्थं माद्रीसुतं
नकुलं लोकमध्ये ॥ समं युद्धे मंडलेभ्यश्चरंतं तदानाशं सेविजयाय संजय ॥ २ ॥ यदाद्रोणे निहते द्रोणपुत्रो नारायणं दिव्यमस्त्रं विकुर्वन् ॥ नैषामंतं गतवान्यां
ढवानां तदानाशं सेविजयाय संजय ॥ ३ ॥ यदाश्रौषं भीमसेनेन पीतं रक्तं भ्रातुर्युधिदुःशासनस्य ॥ निवारितं नान्यतमेन भीमं तदानाशं सेविजयाय संजय ॥ ४ ॥
यदाश्रौषं कर्णमत्यंतशूरं हतं पार्थेना हवेष्वप्रघृष्यं ॥ तस्मिन् भ्रातृणां विग्रहे देवगुह्ये तदानाशं सेविजयाय संजय ॥ ५ ॥

मर्षयन् मर्षणं सहनं कृतवन्तः अशक्त्या ॥ १८ ॥ व्यसितां व्यर्थीं कृतां माधवेन कर्णस्यापि धियः प्रवर्तकेन घोररूपे इति घटोत्कचस्यापि वध्यत्वेन तद्वधेनापि कृष्णस्य हर्ष एव न क्षतिरिति भावः ॥ १९ ॥ यदा
कर्णघटोत्कचाभ्यां युद्धे क्रियमाणे इति शेषः अर्जुनस्यावध्यत्वे सिद्धे काजयाशे इति भावः ॥ २०० ॥ प्रायगतं मरणार्थं मनशनं प्रायस्तत्र गतं तदर्थं निश्चलं स्थितं विशस्तं छिन्नं ॥ १ ॥ द्रौणिना नकुलमिति द्रौणे
निकुलं युक्तं ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ देवगुह्ये पार्थानां कर्णे सोदर्यत्वात् नानात्वेन विग्रहे युद्धे ॥ ५ ॥

युधिष्ठिरद्रोणपुत्रादीन् जयन्तमित्युज्वयः ॥ ६ ॥ मद्वराजं शल्यं स्पर्धते जेतुमिच्छामीत्यर्थः ॥ ७ ॥ यदा ० कलहेति पुनर्युत्तमसंजनेनापि जयाशानास्तीति भावः ॥ ८ ॥ अग्राशक्तिर्मन्त्रोत्साहादिजं सामर्थ्यस्य ॥ ९ ॥ अच्छन्नोपि परैरदृष्टैर्देवात्कालान्तरेपि जयाशास्यात्सापि नास्तीत्याह यदाश्रौषं पांडवानिति अमर्षणं अशक्तस्यातितिक्षोर्मरणमवश्यं जावीति भावः ॥ १० ॥ मिथ्याहन्तं नाभेरधः प्रहारात्कपटे न हतं तस्मिन् हते जयाशानास्ति मूलोच्छेदादिति भावः ॥ ११ ॥ यदा ० द्रोणेति दुष्कर्मकारिणो दुर्योधनस्य दारेषु कश्चिन्महानुभावः पुत्रमपिनोत्पादयिष्यति अतस्तद्वारापि जयाशानास्तीति भावः ॥ १२ ॥

यदाश्रौषं द्रोणपुत्रं च शूरदुःशासनं कृतवर्माणमुग्रं ॥ युधिष्ठिरं धर्मराजं जयन्तं तदनाशं सेविजयाय संजय ॥ ६ ॥ यदाश्रौषं निहतं मद्वराजं रणेशूरं धर्मराजेन सूत ॥ सदासंग्रामे स्पर्धते यस्तु कृष्णं तदनाशं सेविजयाय संजय ॥ ७ ॥ यदाश्रौषं कलहयूतमूलं मायावलं सौवलं पांडवेन ॥ हतं संग्रामे सहदेवेन पापं तदनाशं सेविजयाय संजय ॥ ८ ॥ यदाश्रौषं श्रांतमेकं शयानं हृदंगत्वास्तं भयित्वा तदंभः ॥ दुर्योधनं विरथं भग्नशक्तितदनाशं सेविजयाय संजय ॥ ९ ॥ यदाश्रौषं पांडवांस्तिष्ठमानान् गत्वा हृदे वासुदेवेन सार्धं ॥ अमर्षणं धर्षयतः सुतं मे तदनाशं सेविजयाय संजय ॥ १० ॥ यदाश्रौषं विविधांश्चित्रमार्गान् गदायुद्धमंडलं शश्वरं ॥ मिथ्याहन्तं वासुदेवस्य बुद्ध्या तदनाशं सेविजयाय संजय ॥ ११ ॥ यदाश्रौषं द्रोणपुत्रादिभिस्तेर्हता न्यंचालान् द्रौपदेयांश्च सुमान् ॥ कृतं वीभत्समयशस्यं च कर्म तदनाशं सेविजयाय संजय ॥ १२ ॥ यदाश्रौषं भीमसेनानुयातेनाश्वत्थामापरमास्त्रं प्रयुक्तं ॥ क्रुद्धेनैपीकमवधीघेन गर्भं तदनाशं सेविजयाय संजय ॥ १३ ॥ यदाश्रौषं ब्रह्मशिरोऽर्जुनेन स्वस्तीत्युक्त्वाऽस्त्रमस्त्रेण शांतं ॥ अश्वत्थामागिरत्नं च दत्तं तदनाशं सेविजयाय संजय ॥ १४ ॥ यदाश्रौषं द्रोणपुत्रेण गर्भं वैराग्यावैपात्यमाने महास्रैः ॥ द्वैपायनः केशवो द्रोणपुत्रं परस्परेणाभिशापैः शशाप ॥ १५ ॥ शौच्यागांधारीपुत्रपौत्रैर्विहीना तथा वंधुभिः पितृभिर्भ्रातृभिश्च ॥ कृतं कार्यं दुष्करं पांडवे पैः प्राप्तं राज्यमसपत्नं पुनस्तैः ॥ १६ ॥ कष्टं युद्धे दशशेषाः श्रुता मे त्रयोस्माकं पांडवानां च सप्त ॥ द्यूना विंशतिराहताऽक्षौहिणीनां तस्मिन् संग्रामे भैरवे क्षत्रियाणां ॥ १७ ॥

अनुयातेन हन्तुं अनुदुतेन अस्मिन् श्लोकत्रयेण स्त्रीयस्याप्यश्वत्थामोतिजुगुप्सितकर्मत्वान्मणिहीनत्वाद्दृशापपस्तत्वाच्च दुर्योधनक्षेत्रेषु पुत्रजननद्वारा राज्यलाभरूपजयाशंसापि नास्तीति सूच्यते यदाशशापतदनाशं सेविजयाय प्रेत्यंति श्लोके पूर्वानुकर्षणान्वयः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ शौच्यागांधारी अहंतुतामपिशोचनूशोच्यतर इति भावः यद्वागांधार्यैर्वशोच्यतत्वं उदासीनत्वात् न मे विशेष इति प्रागुक्तेः अतः पौंडवानां जयोपि न भवति जय इति भावः ॥ १६ ॥ त्रयः रूपेऽश्वत्थामाकृतवर्षाच सप्त कृष्णसायकीपंचपांडवाश्च ॥ १७ ॥

तमःशोकावेशाच्चक्षुरावरणं बाह्यं मोहःकार्माकार्ययोरप्रतिपत्तिः अतएवसंज्ञाविशेषविज्ञानंनोपलभे विद्वलतिशोकेनाकुलीभवति ॥ १८ ॥ अतएवमूर्छितःअंतःसंज्ञाशून्यः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

तमस्त्वकीवविस्तीर्णोमोहआविशतीवमां ॥ संज्ञानोपलभेसूतमनोविद्वलतीवमे ॥ १८ ॥ सौतिरुवाच इत्युक्त्वाधृतराष्ट्रोयविलप्यबहुदुःखितः ॥ मूर्छितःपुनराश्रयस्तःसंजयवाक्यमब्रवीत् ॥ १९ ॥ धृतराष्ट्रउवाच संजयैवंगतेप्राणांस्यकुमिच्छामिमाचिरं ॥ स्तोकंक्षपिनपश्यामिफलंजीवितधारणे ॥ २० ॥ सौतिरुवाच तंतथावादिनंदीनं विलपंतंमहीपतिं ॥ निःश्वसंतंयथानागंमुह्यमानंपुनःपुनः ॥ २१ ॥ गावल्गणिरिदंधीमान्महार्थवाक्यमब्रवीत् ॥ संजयउवाच श्रुतवानसिवैराजनूमहोत्साहान्महांबलान् ॥ २२ ॥ द्वैपायनस्यवदंतोनारदस्यचधीमतः ॥ महत्सुराजवंशेषुगुणैःसमुदितेषुच ॥ २३ ॥ जातान्दिव्यास्त्रविदुषःशक्रप्रतिमतेजसः ॥ धर्मेणपृथिवींजित्वायज्ञैरिध्वापदक्षिणैः ॥ २४ ॥ अस्मिँल्लोकेयशःप्राप्यततःकालवशंगतान् ॥ शैब्यंमहारथंवीरंसंजयंजयतांवरं ॥ २५ ॥ सुहोत्रंरंतिदेवंचकाक्षीवंतमथौशिजं ॥ बाल्हीकंदमनंचैद्यंशर्यातिमजितंनलं ॥ २६ ॥ विश्वामित्रममित्रघ्नमंबरीषंमहाबलं ॥ मरुत्तंमनुमिक्ष्वाकुंगयंभरतमेवच ॥ २७ ॥ रामंदाशरथिंचैवशशर्बिंदुंभगीरथं ॥ रुतवीर्यमंहाभागंतथैवजनमेजयं ॥ २८ ॥ ययामिशुभकर्माणदेवैर्योयाजितःस्वयं ॥ चैत्ययूपांकिताभूमिर्यस्येयंसवनाकरा ॥ २९ ॥ इतिराज्ञांचतुर्विंशन्नारदेनसुरर्षिणा ॥ पुत्रशोकाभितमायपुराश्वेत्यायकीर्तितं ॥ ३० ॥ तेभ्यश्चान्येगताःपूर्वराजानोबलवत्तराः ॥ महारथामहात्मानःसर्वैःसमुदितागुणैः ॥ ३१ ॥ पूरुःकुरुर्यदुःशूरोविष्वगश्वोमहाद्युतिः ॥ अणुहोयुवनाश्वश्वंककुत्स्थोविक्रमीरघुः ॥ ३२ ॥ विजयोवीतिहोत्रोऽगोभवःश्वेतोबृहद्गुरुः ॥ उशीनरःशतरथःकंकोदुलिदुहोद्रुमः ॥ ३३ ॥ दंभोद्भवःपरोवेनःसगरःसंरुतिर्निमिः ॥ अजैयःपरशुःपुंड्रःशंभुर्देवावधोऽनघः ॥ ३४ ॥ देवाङ्गयःसुप्रतिमःसुप्रतीकोबृहद्रथः ॥ महोत्साहोविनीतात्मासुक्रतुर्नैषधोनलः ॥ ३५ ॥ सत्यव्रतःशांतमेयःसुमित्रःसुबलःप्रभुः ॥ जानुजंघोऽनरण्योऽर्कःप्रियव्रतःशुचिव्रतः ॥ ३६ ॥ बलबंधुर्निरामर्दःकेतुशृंगोबृहद्बलः ॥ धृष्टकेतुर्बृहत्केतुर्दीप्तकेतुर्निरामयः ॥ ३७ ॥ अविक्षिप्तपलोधूर्तःरुतबंधुर्दृढेषुधिः ॥ महापुराणसंभाव्यःप्रत्यंगःपरहाश्रुतिः ॥ ३८ ॥

यवल्गणस्यापत्यंगावल्गणिःसंजयः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ चित्तेचयनवतिक्रतौविहिताश्वेत्याःतेचतेयूपाश्वेतैरंकिता ॥ २९ ॥ चतुर्विंशदितीकारलोपस्त्वार्थः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥ तवपुत्रा इवेति निधने दृष्टान्तः अतएव तवपुत्रादुरात्मान इत्युच्यते ॥ ४० ॥ त्यागोदानं आस्तिक्यं गुरुदेवाक्यादिपुफलावश्यं भावनिश्चयः सत्यं भूतद्रोहवर्जितं यथार्थभाषणं दयापरदुःखप्रहाणेच्छा
आर्जवं अकौटिल्यं ॥ ४१ ॥ तेचापितथाविधा अपि ॥ ४२ ॥ दुरात्मानो दुष्टचित्ताः प्रतप्तास्तीक्ष्णाः दुर्दत्तमेव भूयिष्ठं येषां ततथा ॥ ४३ ॥ स्वयंकृतेन र्थे किं शोकेनेत्याह श्रुतवानसीत्यादिना ॥ ४४ ॥ निग्र
हः पांडवेषु अनुग्रहः स्वपुत्रेषु तौ त्वत्कृतौ न वै विदितौ अतः स्वपुत्राणां रक्षणे त्वयानुवृत्तिर्ध्यानं न कार्यं श्रूयत इति पाठे अन्यैः कृतेति न श्रूयते तत्स्वयापिनकार्या गराग्रिदानादिपापकृतां नाशस्य अवश्यं भावित्वादिति
भावः ॥ ४५ ॥ बुद्धिः कर्मानुसारिणीति न्यायेन प्राकृतस्य कर्मणो दुर्निवारत्वाच्च स्वकृते पिनात्यंतं पश्चात्तापेन शोकः कर्तव्य इत्याह भवितव्यमिति ॥ ४६ ॥ मार्गं अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभमित्येवं
पापद्विति ननु प्राकृतमेव शोचामोति चेन्नेत्याह कालेति यथातरुषु फलपुष्पाद्युद्गमः काले कहेतुस्तथापुरुषेषु सदसदुत्पद्युद्गमोपीत्यर्थः भावाभावौ वस्तूनामुद्भवानुद्भवौ ऐश्वर्यानि श्वर्येवा ॥ ४७ ॥ कालः निमेषादि

एते चान्ये च राजानः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ श्रूयंते शतशश्चान्ये संख्याताश्चैव पद्मशः ॥ ३९ ॥ हित्वा सुविपुलान् भोगाः बुद्धिमंतो महाबलाः ॥ राजानो निधनं प्रामा
स्तवपुत्रा इव प्रभो ॥ ४० ॥ येषां दिव्यानि कर्माणि विक्रमस्याग एव च ॥ माहात्म्यमपि चास्तिक्यं सत्यं शौचं दयार्जवं ॥ ४१ ॥ विद्वद्भिः कथ्यते लोके पुराणे कवि
सत्तमैः ॥ सर्वदिग्गुणसंपन्नास्ते चापि निधनं गताः ॥ ४२ ॥ तवपुत्रादुरात्मानः प्रतप्ताश्चैव मन्युना ॥ लुब्धा दुर्दत्तभूयिष्ठानता उद्योचितुमर्हसि ॥ ४३ ॥ श्रुतवा
नसि मेधावी बुद्धिमान्प्राज्ञसंमतः ॥ येषां शास्त्रानुगाद्युद्धिर्न ते मुत्स्यंति भारत ॥ ४४ ॥ निग्रहानुग्रहौ चापि विदितौ तेनराधिप ॥ नात्यंतमेवानुवृत्तिः कारयति पुत्र
रक्षणे ॥ ४५ ॥ भवितव्यं तथा तच्च नानुशोचितुमर्हसि ॥ दैवं प्रज्ञाविशेषेण को निवर्त्तितुमर्हति ॥ ४६ ॥ विधातुविहितं मार्गं न कश्चिदतिवर्तते ॥ कालमूलमिदं
सर्वभावाभावौ सुखासुखे ॥ ४७ ॥ कालः सृजति भूतानि कालः संहरते प्रजाः ॥ संहरंतं प्रजाः कालं कालः शमयते पुनः ॥ ४८ ॥ कालो हि कुरुते भावान् सर्वलोके
शुभाशुभान् ॥ कालः संक्षिपते सर्वाः प्रजाबिस्तृजते पुनः ॥ ४९ ॥

वर्त्तरांतः भूतानि जरायुजादीनि सृजति संहरते च प्रजास्ता एव एवं शोचंतं धृतराष्ट्रं तरति शोकमात्मविदिति श्रुतेरात्मज्ञानप्रदानेन निःशोकं कर्तुं प्रथमं जीवानां कालादृष्टादिपारतंत्र्यप्रदर्शनेना किंचित्करत्वप्रबो
धनेन च तस्यैराग्यमुत्पाद्यात्मानमुपदिशति संहरंतं प्रजाः कालं कालः शमयते पुनरिति मृत्युमृत्युं न माम्यहं मिति श्रुतेः कालस्यापि कालः परमात्मा स्तीत्यर्थः निर्देहति प्रजाः काल इति पाठेन यो निर्देहति कालस्त
मपि कालः शमयत इति यत्तच्छब्दाध्याहारेण योज्यं ॥ ४८ ॥ कालो हीति अयं महाकालो हि अतिप्रसिद्धो वेदे एष स्रष्टे साधु कर्मकारयति तं यमेभ्यो लोकेभ्य उन्निनीषत एष स्रष्टे वासाधु कर्मकारयति तं यमधोजि
नीषत इत्यादौ कुरुते भावान् र्थान् कचिद्वयोजकत्वेन कचिद्वयोज्यत्वेन ईशानीशरूपो यमेवेत्यर्थः प्रजाः अव्यक्तमहदादयः ॥ ४९ ॥

सुमेधुतेष्वेवलीनेषु जार्गति सुमौ प्रलये मोक्षे च अलुप्तदृक्शक्तिरास्ते न हि दृष्टुं दृष्टेर्विपरिलोपो दृश्यते विनाशित्वादि ति श्रुतेः कालो हि प्रसिद्धदुरतिक्रमः अलंघनीयः पुरुषान्तरं किंचित्साक्षात्परांगतिरिति श्रुतेः चरदिशास्यशास्त्रभावेन अंतःप्रविष्टः शास्ता जनानां सर्वात्मेति श्रुतेः अविधृतः न केनचित् विधृतः सर्वाधिष्ठानत्वात् अतएव समः आत्मा सम आत्मेति विद्यात् निर्दोषं हि समं भ्रमेति प्रत्यगभिने ब्रह्मणिसमशब्दप्रयोगात् ॥ ५० ॥ सर्वमात्मप्रभवमिति बुद्ध्वा संज्ञां ज्ञाननिष्ठानत्यक्तुमर्हसि इतो म्यस्य शोकरूपोपायस्याभावादित्यर्थः ॥ ५१ ॥ स्वस्थं शोकहेतुं देहाद्यभिमानं त्याजयित्वा निरुपाधौ स्वस्वरूपे प्रतिष्ठितमकरोदित्यर्थः ॥ ५२ ॥ अत्र शोकात्तानां स्वास्थ्यकरणे विषये उपनिषदं उपनीयेममात्मानं ब्रह्मापास्तद्वयं यतः निहंत्य विद्यां तज्जंचतस्मादुपनिषद्भवेदित्यथोक्तविद्याहेतुत्वाद्ब्रूथोप्युपनिषद्भवेदिति च क्वचनान् ब्रह्मात्मैकत्वविद्याप्रतिपादकं यथं सूत्रदृष्ट्योः प्रागुक्तयोर्वार्तिकस्थानीयमुपनिषच्छब्दवाच्यं अब्रवीत् यद्यप्यत्र पुरुषार्थचतुष्टयप्रतिपादनं दृश्यते तथाप्यर्थकामयोर्लोकप्रसिद्धयोरेव स्वरूपव्याप्ति

कालः सुमेधुजार्गति कालो हि दुरतिक्रमः ॥ कालः सर्वेषु भूतेषु चरत्यविधृतः समः ॥ ५० ॥ अतीतानागताभावाये च वर्ततिसांप्रतं ॥ तान्कालनिर्मितान्बुद्ध्वानसं ज्ञां हातुमर्हसि ॥ ५१ ॥ सौतिरुवाच इत्येवं पुत्रशोकार्ते धृतराष्ट्रं जनेश्वरं ॥ आश्वास्य स्वस्थं मकरोत्सूतो गावल्गणिस्तदा ॥ ५२ ॥ अत्रोपनिषदं पुण्यां रुष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ॥ विद्वद्भिः कथ्यते लोके पुराणे कविसत्तमैः ॥ ५३ ॥ भारताध्ययनं पुण्यमपि पादमधीयतः ॥ श्रद्धानस्य पूयंते सर्वपापान्यशेषतः ॥ ५४ ॥ देवादेवर्षयोऽत्यत्र तथा ब्रह्मर्षयोऽमलाः ॥ कीर्त्यंते शुभकर्माणस्तथा यक्षामहोरगाः ॥ ५५ ॥

यैव पराक्रियेति न्यायेन हानार्थमनुवादाद्धर्मस्य च विविदिषं नित्यज्ञेनेत्यादि श्रुत्या विद्याशेषत्वस्य दर्शितत्वात् परमतात्पर्यं विद्यायामेवेति ध्येयं अस्याः सांप्रदायिकत्वमाह विद्वद्भिरिति कथ्यते अनादिसिद्धमेव कीर्त्यते न तु कादंबर्यादिवदभिनेव कथां कल्प्यते कविसत्तमैः पूर्वपूर्वकल्पीयैर्व्यासादिभिः एवं च व्यासादिशब्दानां सेनापत्यादिशब्दवदधिकारिकवचनत्वेन व्यक्त्यनित्यत्वेऽपि तदर्थानां नित्यत्वान्न पुराणानां सकर्तृत्वमात्रादनित्यत्वं अतएव सुमंतुजैर्मिनिवैशंपायनपैलसूत्रभाष्यभारतमहाभारतधर्माचार्या इति मंत्रस्य पुराणादिप्रणेत्राचार्यसंग्रहवतो नित्येन तर्पणविधिना संयोगः संगच्छते अन्यथानित्या नित्यसंयोगविरोधो दुर्वारः स्यात् अतएव पुराणे पुरापि नवे ॥ ५३ ॥ भारते हि नित्ये ब्रह्मयज्ञे चोर्धते पय आहुतिभिरेव देवतास्तर्पयतीत्युगादीनामिव इति हासपुराणानीत्यमृताहुतिभिरिति तदध्ययनफलं श्रुतिरपि युज्यत इत्यभिप्रेत्याह पुण्यमिति पूयंते नश्यंति अस्य श्लोकस्य चतुर्थांशोच्चारणमात्रादपि सर्वपापनाशः किवाच्यं कृत्वा अध्ययनात्तदर्थस्य ज्ञानात्साक्षात्कारादिति भावः ॥ ५४ ॥ एवं यथं स्वस्वस्थं मुखं फलं पापक्षयं गुणफलं चोक्तात्र प्रतिपाद्यं विषयमाह देवा इति देवादीनां शुभकर्माण इति विशेषणेन तेषां शुभकर्मेवोपादेयं विवक्षितं तस्यैव परंपरया परमपुरुषार्थहेतुत्वात् ॥ ५५ ॥

मुख्यं विषयमाह भगवानिति ऐश्वर्यस्य समयस्य ज्ञानस्य यशसः श्रियः वैराग्यस्य च धर्मस्य षण्णां भगवती गतेत्युक्तं रूपपद्मैश्वर्यवान्परमात्मा वासुदेवः वसुदेवोत्पन्नशरीरोपाधिः सर्वशरीरोपाधिरपितेन शरीरेण
 तिमनुषाणि वद्विपानादीनि कर्माणि कृतवानिति तदुपादानं तथाहि ब्रह्माणं प्रति भगवद्वाक्यं विधेहं सर्वोस्मिन्नजपृथुकगोवत्सवदहं विभर्मि ब्रह्मांडं गिरिवदहमग्निज्वलनवत् सृजामि द्रौपद्यावसनवदहं प्राणमृदहं
 यदत्राहंतुमो मुनिरिति मदन्यन्न किमपीति तस्य वास्तवं रूपमाह सनातन इति आकाशादिवत् प्रवाहनित्यतया वामायाया आद्यंत शून्यत्वाद्वा तन्मयस्य भगवच्छरीरस्य नित्यत्वापरपर्यायं सनातनत्वं युज्यत इत्यर्थः
 सः वासुदेवो हि प्रसिद्धं सत्यं अनुष्ठीयमानं कर्म ऋतं तदेव वेदात् ज्ञायमानं पवित्रं पापनाशकं पुण्यं अभ्युदयहेतुः सर्वकर्मफलभूतं ब्रह्मांडं स एवेति भावः ॥ ५६ ॥ अस्यैव निर्विशेषत्वमाह शाश्वतं शश्वत् निरंतरं स्रवंशा
 श्वतं तेन वस्तुमो देशतश्चापरिच्छिन्नं अंत एव ब्रह्म बृहत् परमं कार्यकारणातीतं ध्रुवं कूटस्थं ज्योतिः चिन्मात्रं सनातनं कालतोपरिच्छिन्नं यस्य ईदृशस्य तपि मायया विग्रहवतः ॥ ५७ ॥ ईदृशादपि यस्मात् अंसत् अनिर्व
 चनीयं सदसच्च कार्यकारणं च तदुभयात्मकं विश्वं जातं संततिर्ब्रह्मादिः प्रवृत्तिर्यज्ञादिः ॥ ५८ ॥ आत्मनीत्यध्यात्मं देहे यत्पंचभूतकार्यरूपाः गुणाः श्रोत्रादयस्तदात्मकं सप्राणैव प्राणो नाम भवंति वेदन्वाक्प

भगवान्वासुदेवश्च कीर्त्यतेऽत्र सनातनः ॥ सहिसत्यमृतं चैव पवित्रं पुण्यमेव च ॥ ५६ ॥ शाश्वतं ब्रह्म परमं ध्रुवं ज्योतिः सनातनं ॥ यस्य दिव्यानि कर्माणि कथं
 येति मनोषिणः ॥ ५७ ॥ असच्च सदसच्चैव यस्माद्विश्वं प्रवर्तते ॥ संततिश्च प्रवृत्तिश्च जन्ममृत्युपुनर्भवाः ॥ ५८ ॥ अध्यात्मं श्रूयंते यच्च पंचभूतगुणात्मकं ॥ अव्य
 क्तादिपरं यच्च स एव परिगीयते ॥ ५९ ॥ यत्तद्यतिवरा मुंक्ता ध्यानयोगबलान्विताः ॥ प्रतिविंमिवादर्शं पश्यंत्यात्मन्यवस्थितं ॥ २६० ॥ श्रद्धाधनः सदा युक्तः
 सदा धर्मपरायणः ॥ आसेवन्निममध्यायं नरः पापात्प्रमुच्यते ॥ ६१ ॥ अनुक्रमणिकाध्यायं भारं तस्ये ममादितः ॥ आस्तिकः सततं शृण्वन्न रुच्छेत्पुनर्वसीदति
 ॥ ६२ ॥ उभे संध्ये जपन् किंचित्सद्यो मुच्येत किल्बिषात् ॥ अनुक्रमण्यायावत्स्यादहं हाराव्याचसंचितं ॥ ६३ ॥

श्यन् चक्षुः शृण्वन् श्रोत्रं मन्त्रानोमन इत्यादि श्रुतौ यच्छ्रूयते जीवरूपं इति त्वं पदार्थमनूद्य तत्पदार्थमाह अव्यक्तादि अव्यक्तस्य आदिभूतं यत्परं निर्विशेषं च तयोरभेदमाह स एवेति परिगीयते वेदे अयमात्मा ब्रह्म अहं
 ब्रह्मास्मीत्यादौ नन्वंतः प्रविष्टः शास्ता जनानामिति शास्त्रास्य भावेन श्रुतयोरीशजीवयोराजभृत्यवदभेद औपचारिको ननु तात्त्विक इति चेन्न अंतः प्रविष्ट इति श्रुतेः किं जीवोणुर्विभुर्वा नाथः अणूदरेशास्तुः प्रवेशा
 योगात् प्रवेशे च सांतरालस्याणुत्वायोगात् मध्यमस्य च सावयवत्वेन घटादिवदनिव्यत्वावश्यंभावात् न द्वितीयः विभुनोश्च न योः कालाकाशादेरिव नुल्यत्वेन मिथः शास्यशास्तृत्वायागात् तस्मादुपादानोपादेयभा
 वेन बांधिष्ठाने ध्यस्तभावेन वा ईशजीवयोः प्रवेष्टुं प्रवेश्यंभावेन शास्त्रास्य भावः तेनेशस्यांतः प्रविष्टत्वं संगच्छते तथा च तयोरभेदोपितात्त्विक एव ॥ ५९ ॥ अत्र विद्वदनुभवं प्रमाणयति यत्तदिजि आत्मनि हार्दाकाशे
 पश्यंति प्रत्यगभेदेन प्रतिबिम्बमिव आदर्श इति असंदिग्धत्वे दृष्टान्तो ननु दृश्यते अन्यथा दृश्यस्य जडत्वापत्त्या त्वाद्भ्यस्तस्मात्तत्त्वश्रुतिव्याकोप एव ॥ ६० ॥ युक्तः नियमवान् आसेवन् जपन् ॥ ६१ ॥ आदितः ना
 रायणं नमस्कृत्येत्यारभ्य अनेन भारतकथां शमात्रं पराशरात्मजो विद्वानित्यत एवारभ्यतद्वक्तव्यमिति नार्तव्यमिति भावः ॥ ६२ ॥ जपन् किंचित् अनुक्रमण्याः कांश्चिदपि श्लोकान् ॥ ६३ ॥

एतद्भारतस्यवपुःशरीरं सत्यं ब्रह्म अमृतं देवभावश्च अत्रैवास्तीत्यर्थः उत्तरपंथस्त्वस्य राज्ञ इव परिवारस्थानीयः तत्त्वं त्वत्रैव मृचितमित्यर्थः ॥ ६४ ॥ आरण्यकं उपनिषत् ओषधिभ्यो यवादिभ्यः अमृतं यज्ञशेषं ॥ ६५ ॥ इतिहासानां शिवरहस्यादीनां मध्ये ॥ ६६ ॥ इतिहासेति यद्धृत्यमायिनं मृगतं मुत्वं मायया वर्धतीति मंत्रावयवो हिरामायणीयमारीचवधज्ञेनैवोपवृंहितं शक्यो न त्वन्येना तस्मादल्पश्रुता द्वेदस्य भयमुचितमेव वेदार्थजिज्ञासुरा इदमवश्यमध्येतव्यमित्यर्थः ॥ ६७ ॥ कार्णिकृणेन व्यासेन प्रोक्तं वेदं पुरुषार्थचतुष्कं वेदयंतं ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ तुलया धृतं न्युनाधिकभावेन परीक्षितं सरहस्येभ्यः सोपनिषत्केभ्यः अधिकं अर्थगौरवं युक्तं ॥ ७२ ॥ महत्त्वेयं यत आधिक्ये गुरुत्वे अर्थत आधिक्ये ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ नन्वत्रानर्थको युद्धादिप्रलापो भृशान्दृश्यते कणिकर्नात्यादिश्चाधर्मप्रवर्तकोऽपि यथोक्तिस्ततश्च कचिद्धर्मादिकथने सत्यमिविषसंपृक्तान्वक्तृत्वात् तस्मै तद्वेद्यमेव स्यादित्याशंक्याह तप इति तपः कच्छचांद्रायणादि कल्कः पापं तदभावन कल्कः कल्कोस्त्राशमलैर्न सौरित्यमरः न भ्राडादिवन्नजः प्रकृतिभावः तपो निर्मलं नैर्मल्यसा भारतस्यवपुर्ह्येतत्सत्यंचामृतमेव च ॥ नवनीतं यथा दध्ना द्विपदां ब्राह्मणो यथा ॥ ६४ ॥ आरण्यकं च वेदेभ्य ओषधिभ्योऽमृतं यथा ॥ इदं नामुदधिः श्रेष्ठो गौर्वरिष्ठा चतुष्पदां ॥ ६५ ॥ यथैतानीतिहासानां तथा भारतमुच्यते ॥ यश्चैनं श्रावयेच्छ्राद्धे ब्राह्मणान्यादमंततः ॥ ६६ ॥ अक्षय्यमन्नपानं वै पितृस्तस्योपतिष्ठते ॥ इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपवृंहयेत् ॥ ६७ ॥ विभेत्पुत्रश्रुता द्वेदो मामयं प्रहरिष्यति ॥ कार्णिकेदमिमं विद्वान् श्रावयित्वा र्थमश्नुते ॥ ६८ ॥ भ्रूणहत्यादिकं चापि पापं जलयादसंशयं ॥ य इमं शुचिरध्यायं पठेत्पर्वणि पर्वणि ॥ ६९ ॥ अधीतं भारतं तेन कृत्स्नं स्यादिति मे मतिः ॥ यश्चैनं शृणुयान्नित्यमार्पं श्रद्धा समन्वितः ॥ ७० ॥ स दीर्घमायुः कीर्तिं च स्वर्गं ति चाप्नुयान्नरः ॥ एकतश्चतुरो वेदा भारतं चैतदेकतः ॥ ७१ ॥ पुरा किल सुरैः सर्वैः समेत्य तुलया धृतं ॥ चतुर्भ्यः सरहस्येभ्यो वेदेभ्योऽत्यधिकं यदा ॥ ७२ ॥ तदा प्रभृति लोकेऽस्मिन् महाभारतमुच्यते ॥ महत्त्वे च गुरुत्वे च धियमाणं यतोऽधिकं ॥ ७३ ॥ महत्त्वाद्भारवत्त्वाच्च महाभारतमुच्यते ॥ निरुक्तमस्य यो वेद सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ७४ ॥ तपो न कल्कोऽध्ययनं न कल्कः स्वाभाविको वेदविधिर्न कल्कः ॥ प्रसत्य वित्ताहरणं न कल्कस्तान्येव भावोपहृतानि कल्कः ॥ २७५ ॥ इति श्रीम. आदिप. अनुक्रमणिका प. प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ७५ ॥ अनुक्रमणी पर्वसमाप्तं ॥ धनमित्यर्थः विरोधित्वं वानजर्थः वेनन्त्यः पापनाशकमित्यर्थः अध्ययनं वेदस्य स्वाभाविकः स्वस्ववर्णाश्रमादिपुरस्कारेण विहितः शमोदमस्तपः शौचमित्यादिर्वेदविधिर्वेदोक्तो विधिर्गृहिहोत्रसंध्योपासनादिः प्रसन्नप्रकर्षेण सोढाक्षुधादिदुःखमपि सोढावित्तस्य आहरणं शिलोच्छादिना अर्जनं तदपि न कल्को नैर्मल्यसाधनं तान्येव तप आदीनि भावेन चित्ताभिप्रायेण उपहृतानि कल्कः पापं पापे हेतुर्भवति यथाशीतादिसहनं वानप्रस्थैः कटकस्थैश्च तुल्यवक्तव्येन तथापि भावमेदात्तदेकस्य स्वर्गायान्यस्य नरकाय भवति वक्ष्यति च चत्वारि कर्माण्यभयं करणिभयं प्रयच्छंत्य यथाकृतानि मानाग्निहोत्रमुत्तमानमौनं मानेनाधीतमुत्तमानयज्ञ इति एवं शिलोच्छादिकमपि दुर्भेन कृतं पापं ग्लान्यथाश्रेयसे भवति एवं भारतेऽपि धर्मब्रह्मप्रतिपादने एव परमतात्पर्यं अर्थवादजातमपि युधिष्ठिरादिव द्वावहर्तव्यं न दुर्योधनादिव दित्याशयेनोक्तं तत्र हीनं पक्षमुपाददानः स्वार्थान् भ्रश्यति तेनाधीतमपि भारतं पापायैव भवतीत्यर्थः तथाच सर्वस्मादपि यथास्तारमेवादेयमितरतुत्याज्यमिति श्रूयते पंथमभ्यस्य मेधावी ज्ञानविज्ञानतत्परः पलालमिव धान्यार्थोत्थजेद्वृथमशेषत इति ॥ २७५ ॥ इ. आ. नै. भा. भा. प्रथमोऽध्यायः १

एवंप्रथमेध्यायेसूत्रितानामर्थानांप्रकरणशोविभागंशिष्याणामवधानायप्रदर्शयिष्यन्वैराग्यमुत्पादयितुं कुरुषुपरशुरामकृतंक्षत्रक्षयंप्रसंगात्प्रदर्शयति समंतेति समंतपंचकं नामपुण्यं द्विजनिषेवितं गतवान्
 स्मितदेशंयुद्धंयत्राभंत्पुरेत्यादिनायदुक्तं एतत्सर्वतंदेशंतद्युद्धंचश्रोतुमिच्छामहेवयं ॥ १ ॥ मममत्तःकथाःअन्याः ॥ २ ॥ क्षत्रंक्षत्रियजातिं अमर्षःस्वपितुःक्षत्रियेणहतत्वाज्जातस्यक्रोधस्यासहननेनचो
 दितःप्रेरितः ॥ ३ ॥ रौधिरान् रुधिरपूर्णान् ॥ ४ ॥ नःअस्माभिः रुधरेणपितृणांतर्पणात्सर्वाहिसापितृवृत्त्याद्युद्देशेनैवकर्त्तव्यानकामकारेणेति सूचितं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ यदितिसार्धेनक्रोधकृतं सर्वपापा
 अथपर्वसंग्रहपर्व ऋषय ऊचुः समंतपंचकमिति यदुक्तं सूतनंदन ॥ एतत्सर्वं यथातत्त्वं श्रोतुमिच्छामहेवयं ॥ १ ॥ सौतिरुवाच शृणुध्वंममभोविप्राब्रुवतश्चक
 थाःशुभाः ॥ समंतपंचकाख्यंचश्रोतुमर्हयसत्तमाः ॥ २ ॥ त्रेताद्वापरयोःसंधौरामःशस्त्रभृतांवरः ॥ असकृत्पार्थिवंक्षत्रंजघानामर्षचोदितः ॥ ३ ॥ ससर्वंक्षत्रमुत्सा
 द्यस्ववीर्येणानलद्युतिः ॥ समंतपंचकेपंचचकाररौधिरान् रुहदान् ॥ ४ ॥ सतेषुरुधिरांभःसुहृदेषुक्रोधमूर्च्छितः ॥ पितृन्संतर्पयामासरुधरेणेतिनःश्रुतं ॥ ५ ॥ अथ
 र्चीकादयोऽभ्येत्यपितरोराममब्रुवन् ॥ रामराममहाभागप्रीताःस्मृतवभार्गव ॥ ६ ॥ अनयापितृभक्त्याचविक्रमेणतवप्रभो ॥ वरं वृणीष्वभद्रंतेयमिच्छसि
 महाद्युते ॥ ७ ॥ रामउवाच यदिमेपितरःप्रीतायद्यनुग्राह्यतामयि ॥ यच्चरोषाभिभूतेनक्षत्रमुत्सादितंमया ॥ ८ ॥ अतश्चपापान्मुच्येहमेपमंप्रार्थितोव
 रः ॥ इदंश्रुतीर्थभूतामेभवेयुर्भुवि विविश्रुताः ॥ ९ ॥ एवंभविष्यतीत्येवंपितरस्तमथाब्रुवन् ॥ तंक्षमस्वेतिनिषिषिधुस्ततःसविररामह ॥ १० ॥ तेषांसमीपेयोदे
 शो रुहदानां रुधिरांभसां ॥ समंतपंचकमितिपुण्यंतत्परिकीर्तितं ॥ ११ ॥ येनलिंगेनयोदेशोयुक्तःसमुपलक्ष्यते ॥ तेनैवनाम्नातंदेशंवक्ष्यमाद्गुर्मनीषिणः ॥
 ॥ १२ ॥ अंतरेचैवसंप्राप्तेकलिद्वापरयोरभूत् ॥ समंतपंचकेयुद्धंकुरुपांडवसेनयोः ॥ १३ ॥ तस्मिन्परमधर्मिष्ठेदेशेभूदोषवर्जिते ॥ अष्टादशसमाजगमुरक्षौहि
 ण्यौयुयुत्सया ॥ १४ ॥ समेत्यतं द्विजास्तांश्चतत्रैवनिधनंगताः ॥ एतन्नामाभिनिर्वृत्तंतस्यदेशंस्यवैद्विजाः ॥ १५ ॥ पुण्यश्चरमणीयश्चसदेशोवःप्रकीर्तितः ॥ त
 द्रेतत्कथितंसर्वमयाब्राह्मणसत्तमाः ॥ यथादेशःसविख्यातस्त्रिषुलोकेषुसुव्रताः ॥ १६ ॥ ऋषय ऊचुः अक्षौहिण्यइतिप्रोक्तंयत्त्वयासूतनंदन ॥ एतदि
 च्छामहे श्रोतुंसर्वमेवययातयं ॥ १७ ॥ अक्षौहिण्याःपरीमाणंनराश्चरथदंतिनां ॥ यथावच्चैवनोब्रूहिसर्वंहिविदितंतव ॥ १८ ॥

यैवहीनबलेषुक्षेत्रनिक्षेपादितिभावः ॥ ८ ॥ ९ ॥ निषिषिधुःनिषिद्धवन्तः अक्षराधिभ्यमार्षे अभ्यासलोपोवाआर्षः सिषिधुरितिपाठेशशासुः हिसातोविरमस्वेतिशिक्षितवन्तइत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥
 ॥ १३ ॥ भूदोषःनिम्नोन्नतकंठकित्वादयस्तद्रहिते ॥ १४ ॥ समंतेइदानींपंचकंसमंतपंचकं तत्परिसर्ववर्त्तंदिशोपितन्नामेत्युक्तं तत्रसमंतशब्दस्यावयवार्थदर्शयति समेत्येति समेतन्नांअंतोनाशोयस्मिन्मि
 तिसमंतइत्यर्थः अभिनिर्वृत्तंनिर्व्यूढं ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

पदातयइतिरथादिगतानांनराणांव्युदासः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ अक्षौहिण्याःपरीमाणंस्वाद्विधृत्यक्षिभिर्गजैः २१८७० रथैरेतै २१८७० हयैस्त्रिभिः ६५६१०
 पंचभिः १०९३५० श्वपदातिभिरितिसंघः ॥ २७ ॥ पिडिताःएकीभूताः संधिरार्षः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ द्रौणिरश्वत्थामा हार्दिक्यःकृतवर्मा गौतमःरुपाचार्यः ॥ ३२ ॥ पर्वसंपहंवकुं प्र
 स्तौति यतुशौनकेत्यादिना हेशौनकहेटद्वतम श्वयनेर्द्व्यर्थात्निष्ठायांशूनाटद्धाःतेषुद्वतरत्वेनविदितःशौनकः बुञ्छणादिसूत्रेणारीहणादिबुञ् नेतवसत्रेयत्भारताख्यानंमत्तःप्रवृत्तंतत्जनमेजयस्यसत्रे
 व्यासशिष्येणकथितमित्युत्तरेणसंबंधः ॥ ३३ ॥ ननुसर्पसत्रेजनमेजयंप्रतिपद्यैशंपोयनेनोक्तंतेदेवशौनकंप्रतिस्मृतेनवक्तुंप्रतिज्ञातं तत्रपौष्यपौलोममास्तीकंचकिमित्यप्रतिज्ञातमप्युच्यतेस्मृतेनेतिचेत्तत्राह कथि
 सौतिरुवाच एकोरथोगजश्चैकोनराःपंचपदातयः ॥ त्रयश्चतुरगास्तज्जैःपत्तिरित्यभिधीयते ॥ १९ ॥ पत्तितुत्रिगुणामेतामाहुःसनामुखंबुधाः ॥ त्री
 णिसेनामुखान्येकोगुल्मइत्यभिधीयते ॥ २० ॥ त्रयोगुल्मागणोनामवाहिर्नातुगणास्त्रयः ॥ स्मृतास्त्रिस्तुवाहिन्यःपृतनेतिविचक्षणैः ॥ २१ ॥ चमूस्तुपृत
 नास्त्रिस्तुस्त्रिश्चम्वस्त्रितीकिनी ॥ अनीकिनीदशगुणांप्रादुरक्षौहिणींबुधाः ॥ २२ ॥ अक्षौहिण्याःप्रसंख्यातारथानांद्विजसत्तमाः ॥ संख्यागणिततत्त्वज्ञैः
 सहस्राण्येकविंशतिः ॥ २३ ॥ शतान्युपरिचैवाष्टौतथाभूयश्चसप्ततिः ॥ गजानांचपरीमाणमेतदेवविनिर्दिशेत् ॥ २४ ॥ ज्ञेयंशतसहस्रंतुसहस्राणिनव
 वतु ॥ नराणामपिपंचाशच्छतानित्रीणिचानघाः ॥ २५ ॥ पंचषष्टिसहस्राणितथाश्वानांशतानिच ॥ दशोत्तराणिषट्प्रादुर्यथावदिहसंख्यया ॥ २६ ॥ ए
 तामक्षौहिणींप्रादुःसंख्यातत्त्वविदोजनाः ॥ यांवःकथितवानास्मि विस्तरेणतपोधनाः ॥ २७ ॥ एतयासंख्ययात्यासन्कुरुपांडवसेनयोः ॥ अक्षौहिण्योद्विज
 श्रेष्ठाःपिडिताष्टादशैवतु ॥ २८ ॥ समेतास्तत्रवैदेशेतत्रैवनिधनंगताः ॥ कौरवान्कारणं कृत्वाकालेनाद्भुतकर्मणा ॥ २९ ॥ अहानियुयुधेभीष्मोदशैवपरमास्त्र
 वित् ॥ अहानिपंचद्रोणस्तुररक्षकुरुवाहिनीं ॥ ३० ॥ अहनीयुयुधेद्वेतुकर्णःपरवलार्दनः ॥ शल्योर्धदिवसंचैवगदायुद्धमतःपरं ॥ ३१ ॥ तस्यैवदिवसस्यांतेद्रौ
 णिहार्दिक्यगौतमाः ॥ प्रसुप्तंनिशिविश्वस्तंजघ्नुर्यौधिष्ठिरंवलं ॥ ३२ ॥ यत्तुशौनकसत्रेतेभारताख्यानमुत्तमं ॥ जनमेजयस्यतत्सत्रेव्यासशिष्येणधीमता ॥
 ॥ ३३ ॥ कथितंविस्तरार्थंचयशोवीर्यमहीक्षितांयशोवीर्यंचवक्तुमितिशेषः ॥ पौष्यतत्रचपौलोममास्तीकंचादितःस्मृतं ॥ ३४ ॥

तमिति सत्रेव्यासशिष्येणयत्कथितंतत्रभारतेपौष्यपौलोमंआस्तीकंचमहीक्षितांयशोवीर्यंचवक्तुमितिशेषः आदितःस्मृतमितियोजना स्मरणंतुविस्तरार्थं अयंभावः तद्विज्ञानार्थंसगुरुमेवाभिगच्छेत्समित्या
 णिःश्रोत्रियंब्रह्मनिष्ठंअविद्ययामृत्युंतीर्त्वेत्यादिश्रुतेर्गुरुसेवामाहात्म्यंगुरुणांचमाहात्म्यंयज्ञादीनांविद्यार्थत्वंचनिरूपणीयंतेष्वन्यतमाभावेपिविद्यानैवोदेतुमर्हतीति तदर्थमत्राचार्येणाख्यायिकामुखेनैवपौष्येगु
 रुशुश्रूषामाहात्म्यंपौलोमेभार्गवाणांगुरुणांमहाभाग्यमुक्तं आस्तीकेजरत्कारोरप्रतिपन्नगार्हस्थ्यस्याकृतार्थत्वदर्शनेनयज्ञादीनामाविद्यकानामपिविद्यांगत्वमुक्तं विविदिषंतियज्ञेनेत्यादिश्रुतेः तस्मान्महोप
 निषदारंभेएतन्नयकथनमावश्यकमिति आख्यायिकामुखेनकथ्यमानगहनोप्यर्थःसुप्रहोभवतीत्यभिप्रेत्यमहीभृतांयशोवीर्यंचोक्तमिति ॥ ३४ ॥

मोक्षिभिर्मोक्षार्थिभिर्नरैः प्रतिपन्नं शरणीकृतं वैराग्यमिव यथापरवैराग्यस्य नांतरीयकं फलं कैवल्यमेवमेतच्छ्रवणस्यापीति भावः ॥ ३५ ॥ आत्मेति आत्मज्ञानमेव स्वतः पुरुषार्थ इत्यात्मैव मुख्यं वेदितव्यं न
 त्वमाणस्य तत्त्वावेदकत्वात् अन्यतु ज्ञानं तु सर्वपुरुषसंस्कारद्वारा कर्माणि यथोक्तं भट्टपादैः सर्वत्रैव हि विज्ञानं संस्कारत्वेन गम्यते परांगं चात्मविज्ञानादन्यत्रेत्यवधार्यतामिति प्रधानार्थः ब्रह्मावाप्तिप्रयोजनः
 ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ कविभिः काव्यकर्तृभिः व्यासोच्छिष्टं जगत्सर्वं मिति प्रसिद्धे स्तेषामद्भुतकाव्यरचने इदमेवालंबनमित्यर्थः अभिजातः कुलीनः ॥ ३८ ॥ उत्तमाचरमावुद्धिर्ब्रह्मविद्याख्यातः करणवृत्तिः
 ॥ ३९ ॥ प्रज्ञयाभिपन्नं प्राप्तं तस्य ॥ ४० ॥ पर्वणां उपक्रमोपसंहारैकहृदयादिनाः कमर्थं पूरयंतिकात्स्न्येन प्रतिपादयंतितानि पर्वाणि प्रकरणानि तेषां संग्रहः सम्यक् विविच्य ग्रहोयस्मिन् स पर्वसंग्रहो द्वितीयं
 पर्व ॥ ४१ ॥ अत्र केवलस्य सोपाख्यानस्य च भारतस्य स्मरणे आद्ययोः पर्वणोस्तात्पर्यं पौष्यादित्रयस्य तूक्तमेवेति पर्वपंचकतात्पर्यमुक्तं तत्रास्तीकैकर्मप्राधान्यमुक्तं तत्कर्मिणो देवभावं प्राप्यापीह जन्मलभंते

विचित्रार्थपदाख्यानमनेकसमयान्वितं ॥ प्रतिपन्नं नरैः प्राज्ञैर्वैराग्यमिव मोक्षिभिः ॥ ३५ ॥ आत्मैव वेदितव्येषु प्रियेष्विव हि जीवितं ॥ इति हासः प्रधानार्थः
 श्रेष्ठः सर्वागमेष्वयं ॥ ३६ ॥ अनाश्रित्येदमाख्यानं कथाभुवि न विद्यते ॥ आहारमनपाश्रित्य शरीरस्येव धारणं ॥ ३७ ॥ तदेतद्भारतं नाम कविभिस्तूपजीव्यते ॥
 उदयप्रेप्सुभिर्भृत्यैरभिजात इवेश्वरः ॥ ३८ ॥ इति हासोत्तमेयस्मिन्नपि तावुद्धिरुत्तमा ॥ स्वरव्यंजनयोः कृत्स्नालोकवेदाश्रये ववाक् ॥ ३९ ॥ तस्य प्रज्ञाभिपन्न
 स्य विचित्रपदपर्वणः ॥ सूक्ष्मार्थन्याययुक्तस्य वेदार्थैर्भूषितस्य च ॥ ४० ॥ भारतस्येति हासस्य श्रूयतां पर्वसंग्रहः ॥ पर्वानुक्रमणी पूर्वं द्वितीयः पर्वसंग्रहः ॥ ४१ ॥
 पौष्यं पौलोममास्तीकमादिरंशावतारणं ॥ ततः संभवपर्वोक्तमद्भुतं रोमहर्षणं ॥ ४२ ॥ दाहोजतुगृहस्यात्र हैडिं वपर्वचोच्यते ॥ ततो बकवधः पर्वपर्वचैत्ररथंततः
 ॥ ४३ ॥ ततः स्वयं वरोदेव्याः पांचाल्याः पर्वचोच्यते ॥ क्षात्रधर्मेण निर्जित्य ततो वैवाहिकं स्मृतं ॥ ४४ ॥ विदुरागमनं पर्वराज्यलंभस्तथैव च ॥ अर्जुनस्य वने
 वासः सुभद्राहरणंततः ॥ ४५ ॥ सुभद्राहरणादूर्ध्वं ज्ञेयाहरणहारिका ॥ ततः खांडवदाहाख्यं तत्रैव मयदर्शनं ॥ ४६ ॥

इत्यादावंशावतारणमुक्तं षष्ठे अंशावतारणं देवानां भूमौ भागशो वतारणं आदिः प्रथमं पर्वेत्यर्थः तेन पूर्वोक्ता सूतप्रतिज्ञासंगच्छते संभवे अत्र लब्धजन्मनामपि न तेषां नियमेन स्वर्गतिः कितु सर्पनागादितामसयोनि
 प्राप्तिरपि कर्षवशाद्भवतीत्युक्तं सममेतत्राप्यर्थार्थिनो बंधून्प्यन्यायेन घृतीति जातु मे दर्शितमष्टमे तथा कार्मुकाः स्त्रियो बंधून्पि घातयंतो त्यविश्वसनीयास्ता इति हैडिंवेन वमे दर्शितं श्वशुरभक्ष्यस्यापि शरीरस्या
 र्थे परंप्राणान्मपामराः प्रत्यहं माददत इति बकवधे दशमे सूचितं ततः कष्टतरांगतिं तमः प्रधानाः प्राणिनः प्राप्नुवन्तीति प्रबंधेन परीक्ष्य लोकान्कर्मचितान् ब्राह्मणो निर्वेदमाथान्नास्यकृतः कृतेनेति श्रुत्यर्थ उपबृंहितः . ए
 वमप्येति तत्तदाख्यानतात्पर्योन्वयनेन राजसानां सात्विकानां च गतिः परीक्षणीया अथेति प्रकरणं वक्ष्यमाणत्वादिह पृथुविस्तरभयान्न प्रपंच्यते ॥ ४२ ॥ चैत्ररथं अंगारपर्णचरितं पर्व ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ वि
 दुरागमनं राज्यलंभश्चैकं पर्व लंभोलाभः ॥ ४५ ॥ हरणं दायः पारिबर्हमिति यावत् तस्य हारिकासमानयनं खांडवदाहो मयदर्शनं चैकैकं पर्व ॥ ४६ ॥

सभापर्वसभारचनपर्व मंत्रोराजसूयार्थमंत्रजं ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ अनुयुतं पुनर्युतं ॥ ४९ ॥ अभिगमनंतपसेगमनं ॥ ५० ॥ यक्षयुद्धं भीमेन ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ समास्यासहावस्थानं ॥ ५३ ॥ घोषया
 आकौरवाणां मृगस्वमोर्धर्मराजस्य ॥ ५४ ॥ ऐंद्रद्युम्नमित्यत्रक्रमोनविवक्षितः संख्यायां तात्पर्यात् समास्यांतर्गतं चेदं पर्व ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ कुंडलाहरणं कर्णस्य आरणेयं अरणोहरणं ब्राह्मणस्य धर्मेण
 सभापर्वततः प्रोक्तं मंत्रपर्वततः परं ॥ जरासंधवधः पर्वपर्वदिग्विजयंतथा ॥ ४७ ॥ पर्वदिग्विजयादूर्ध्वराजसूयिकमुच्यते ॥ ततश्चार्घाभिहरणं शिशुपालवध
 स्ततः ॥ ४८ ॥ द्यूतपर्वततः प्रोक्तमनुयुतमतः परं ॥ तत आरण्यकं पर्वकिर्मीरवध उच्यते ॥ ४९ ॥ अर्जुनस्याभिगमनं पर्वज्ञेयमतः परं ॥ ईश्वरार्जुनयोर्युद्धं पर्व
 कैरातसंज्ञितं ॥ ५० ॥ इंद्रलोकाभिगमनं पर्वज्ञेयमतः परं ॥ नलोपाख्यानमपि च धार्मिकं करुणोदयं ॥ ५१ ॥ तीर्थयात्राततः पर्वकुरुराजस्य धीमतः ॥ जटासु
 रवधः पर्वयक्षयुद्धमतः परं ॥ ५२ ॥ निवातकवचैर्युद्धं पर्वचाजगरंततः ॥ मार्कण्डेयसमास्याच पर्वानंतरमुच्यते ॥ ५३ ॥ संवादश्च ततः पर्वद्रौपदीसत्यभामयोः ॥ घो
 षयात्राततः पर्वमृगस्वप्रोद्धवंततः ॥ ५४ ॥ ब्रीहिद्रौणिकमाख्यानमैंद्रद्युम्नंतथैव च ॥ द्रौपदीहरणं पर्वजयद्रथविमोक्षणं ॥ ५५ ॥ पतिव्रतायामाहात्म्यं सावित्र्या
 श्वैवमद्भुतं ॥ रामोपाख्यानमत्रैव पर्वज्ञेयमतः परं ॥ ५६ ॥ कुंडलाहरणं पर्वततः परमिहोच्यते ॥ आरणेयंततः पर्ववैराटंतदनंतरं ॥ पांडवानां प्रवेशश्च समय
 स्य च पालनं ॥ ५७ ॥ कीचकानां वधः पर्वपर्वगोग्रहणंततः ॥ अभिमन्योश्च वैराट्याः पर्ववैवाहिकं स्मृतं ॥ ५८ ॥ उद्योगपर्वविज्ञेयमत ऊर्ध्वमहाद्भुतं ॥ ततः संज
 ययानाख्यं पर्वज्ञेयमतः परं ॥ ५९ ॥ प्रजागरंतथा पर्वधृतराष्ट्रस्य चितया ॥ पर्वसानत्सुजातं वैगुह्यमध्यात्मदर्शनं ॥ ६० ॥ यानसंधिस्ततः पर्वभगवद्गीतानमे
 व च ॥ मातलीयमुपाख्यानं चरितं गालवस्य च ॥ ६१ ॥ सावित्रं वामदेव्यं च वैन्योपाख्यानमेव च ॥ जामदग्न्यमुपाख्यानं पर्वपोडशराजकं ॥ ६२ ॥ सभाप्रवेशः
 कृष्णस्य विदुलापुत्रशासनं ॥ उद्योगः सैन्यनिर्याणं विश्वोपाख्यानमेव च ॥ ६३ ॥ ज्ञेयं विवादपर्वत्रकर्णस्यापि महात्मनः ॥ निर्याणं च ततः पर्वकुरुपांडव
 सेनयोः ॥ ६४ ॥ रथातिरथसंख्याच पर्वोक्तंतदनंतरं ॥ उलूकदूतागमनं पर्वमर्षविवर्धनं ॥ ६५ ॥ अंबोपाख्यानमत्रैव पर्वज्ञेयमतः परं ॥ भीष्माभिषेचनं पर्व
 ततश्चाद्भुतमुच्यते ॥ ६६ ॥ जंबूखंडविनिर्माणं पूर्वोक्तंतदनंतरं ॥ भूमिपर्वततः प्रोक्तं द्वीपविस्तारकीर्तनं ॥ ६७ ॥

प्रवेशो विराटनगरे समयस्य प्रतिज्ञातस्य प्राक्प्रवेशोऽर्थस्य ॥ ५७ ॥ अभिमन्योः अर्जुनपुत्रस्य ॥ ५८ ॥ संजययानं पांडवान्प्रति ॥ ५९ ॥ ६० ॥ भगवद्गीतानं कौरवान्प्रति ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ विवादपर्व
 कृष्णकर्णसंवादरूपपर्व ॥ ६४ ॥ संख्याभीष्मकता उलूकदूतस्य पांडवान्प्रति आगमनं ॥ ६५ ॥ अभिषेचनं सैनापत्ये ॥ ६६ ॥ जंबूखंडविनिर्माणं जंबूद्वीपसन्निवेशः भूमिपर्वण्येव द्वीपविस्तारकीर्तनं ॥ ६७ ॥

॥ ६८ ॥ प्रतिज्ञाजयद्रथवधार्थं ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ऋदप्रवेशनंदुर्योधनस्य गदायुद्धंतस्यैवभीमेन ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ जलप्रदानिकेएवस्त्रीविलापनं ॥ ७३ ॥ कुरूणामौर्ध्वदेहिकंश्राद्धपर्वं चार्वाकस्यब्रह्म
रूपिणोराक्षसस्यविप्रक्षोभोन्निग्रहःपर्व ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ शांतिपर्वहृद्वाभ्यां शांतीति ॥ ७६ ॥ जामयेतिपाठांतरं उभयत्रापिसुलभयेत्यर्थः ॥ ७७ ॥ अनुशासनंधर्माधर्मोपदेशःतत्संबद्धमानुशासनिकं
॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ हरिवंशःपुराणंप्राक्प्रवृत्तंयवस्विलसंज्ञितं शाखांतरस्थंशाखांतरेयदपेक्षाबशात्पठ्यतेतत्स्विलमितिवैदिकीप्रसिद्धिः यथाबहुचानांश्रीसूक्तमेघासूक्तादीनांसंहिताकाले

पूर्वोक्तंभगवद्गीतापर्वभीष्मवधस्ततः ॥ द्रोणाभिषेचनंपर्वसंशंसकवधस्ततः ॥ ६८ ॥ अभिमन्युवधःपर्वप्रतिज्ञापर्वचोच्यते ॥ जयद्रथवधःपर्वघटोत्कचवधस्त
तः ॥ ६९ ॥ ततोद्रोणवधःपर्वविज्ञेयंलोमहर्षणं ॥ मोक्षोनारायणास्त्रस्यपर्वानंतरमुच्यते ॥ ७० ॥ कर्णपर्वततोज्ञेयंशल्यपर्वततःपरं ॥ ऋदप्रवेशनंपर्वगदा
युद्धमतःपरं ॥ ७१ ॥ सारस्वतंततःपर्वतीर्थवंशानुकीर्तनं ॥ अत ऊर्ध्वंसुबीभत्संपर्वसौमिकमुच्यते ॥ ७२ ॥ ऐषीकंपर्वचोद्दिष्टमत ऊर्ध्वंसुदारुणं ॥ जलप्रदानि
कंपर्वस्त्रीविलापस्ततःपरं ॥ ७३ ॥ श्राद्धपर्वततोज्ञेयंकुरूणामौर्ध्वदेहिकं ॥ चार्वाकनिग्रहःपर्वरक्षसोब्रह्मरूपिणः ॥ ७४ ॥ आभिषेचनिकंपर्वधर्मराजस्यध्रीम
तः ॥ प्रविभागोगृहाणांचपूर्वोक्ततदनंतरं ॥ ७५ ॥ शांतिपर्वततोयत्रराजधर्मानुशासनं ॥ आपत्यर्मश्चपूर्वोक्तंमोक्षधर्मस्ततःपरं ॥ ७६ ॥ शुकप्रश्नभिगम
नंब्रह्मप्रभानुशासनं ॥ प्रादुर्भावश्चदुर्वासःसंवादश्चैवंमाययां ॥ ७७ ॥ ततःपर्वपरिज्ञेयमानुशासनिकंपरं ॥ स्वर्गारोहणिकंचैवततोभीष्मस्यधीमतः ॥ ७८ ॥
ततोऽश्वमेधिकंपर्वसर्वपापप्रणाशनं ॥ अनुगीतांततःपर्वज्ञेयमध्यात्मवाचकं ॥ ७९ ॥ पर्वचाश्रमवासाख्यंपुत्रदर्शनमेवच ॥ नारदागमनंपर्वततःपरंमिहो
च्यते ॥ ८० ॥ मौसलंपर्वचोद्दिष्टंततोघोरंसुदारुणं ॥ महाप्रस्थानिकंपर्वस्वर्गारोहणिकंततः ॥ ८१ ॥ हरिवंशस्ततःपर्वपुराणंस्विलसंज्ञितं ॥ विष्णुपर्वंशिशो
श्चर्याविष्णोःकंसघटस्तथा ॥ ८२ ॥ भविष्यपर्वचाप्युक्तंस्विलेष्वेवाद्भुतमहत् ॥ एतत्पर्वशतंपूर्णंव्यासेनोक्तंमहात्मना ॥ ८३ ॥ यथावत्सूतपुत्रेणलोमहर्षणि
भाततः ॥ उक्तानिनैमिषारण्येपर्वाण्यष्टादशैवतु ॥ ८४ ॥

पाठोदस्यते एवमस्मिन्नितिहासेयत्पुराणांतरस्थमाकांक्षाबशात्पठ्यतेतत्स्विलंहरिवंशाख्यमित्याह हरिवंशइति अतएवांस्यस्विलस्यपुराणमितिविशेषणं तथाहि अत्रविष्णुचर्याविष्णुपुराणोक्तासाक
ल्येनदृश्यते ॥ ८२ ॥ एवंभविष्यपुराणकथाच स्विलेष्वेवाद्भुतमहदितिपृथग्वाक्यं अद्भुतंपुंस्करवाराहनारसिंहवामनप्रादुर्भावादिकैलासयात्रात्रिपुरवधांत एतदेवंपर्वशतं एकैकस्मिन्नह्यप्रकरणेअवांतरप्र
करणेनान्तर्भावविशेषाऽष्टादशसंख्यात्वेनलोमहर्षणिनाउक्तं ॥ ८३ ॥ ८४ ॥

महापर्वणि श्लोकसंख्याचका इत्येतदुक्तमुपक्रमे समास इति अयं बुद्धिस्थोऽनुक्रमण्यध्यायः सच भारतस्य समासः संक्षेपपर्व
 त्वर्थः अत्र प्रस्तुते द्वितीयेऽध्याये पर्वसंग्रहः एवं पौष्पादिभिश्च मयदर्शनतैः समदर्शः । भिन्नैव मेकोनविंशत्या पर्वभिरादिपर्व आदित्वं चास्य न प्राथम्यात् किंतु सर्वेषामादिरूपत्तिरिह कीर्त्यत इति । एवं सभादीनामपि सं
 ज्ञातत्वेकैकं प्राधान्याद्वाध्यायः अत्रायं संग्रहः आदौ सभारण्यविराट् उद्यमेदे जीष्मे गुरौ सूर्यजशल्यसौमिके स्त्रीशांतिदानाश्वमेवाश्रमस्थितौ मौसल्ययानद्युगमेऽखिलेषु च पर्वणिषु १८ त्थं १८ नृप १९
 वर्षा १८ ११ धी ५ मे ८ क ३ के ४ त्रि ३ धीः ५ वार्द्धा ४ दु १ द्वि २ त्रि ३ भू १ भू १ भू १ गामा ३ श्वेति शतं क्रमादिति ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ अत्र प्राधान्यतस्तत्तदाख्यानतात्पर्याणि गाणेश्यांसंगृहीतानि कुल्यवदृष
 समासो भारतस्यायमत्रोक्तः पर्वसंग्रहः ॥ पौष्पपौलोममास्तु गीकमादिरंशावतारणं ॥ ८५ ॥ संभवोजतुवेदमास्यं हि डिंबवकयोर्वधः ॥ तथा चैत्ररथं देव्याः पां
 चाल्याश्च स्वयंवरः ॥ ८६ ॥ क्षात्रधर्मेण निर्जित्य ततो वैवाहिकं स्मृतं ॥ विदुरागमनं चैव राज्यालंभं स्तथैव च ॥ ८७ ॥ वनवासोऽर्जुनस्यापि सुभद्राहरणं ततः ॥
 हरणाहरणं चैव दहनं स्वांढवस्य च ॥ ८८ ॥ मयस्य दर्शनं चैव अत्रादिपर्वणि कथ्यते ॥ पौष्पे पर्वणि माहात्म्यमुत्तंकस्योपवर्णितं ॥ ८९ ॥ पौलोमे भृगुवंशस्य वि
 स्तारः परिकीर्तितः ॥ आत्मीके सर्वनागानां गरुडस्य च संभवः ॥ ९० ॥ क्षीरोदमथनं चैव जन्मोच्चैः श्रवस्तथा ॥ यजतः सर्पसत्रेण राज्ञः पारिक्षितस्य च ॥ ९१ ॥
 कथं च मभिनिर्वृत्ता भरतानां माहात्मनां ॥ विविधाः संभवाराजाः पुक्ताः संभवपर्वणि ॥ ९२ ॥ अन्येषां चैव शूराणामृषेर्द्वैपायनस्य च ॥ अंशावतरणं चात्र देवा
 नां परिकीर्तितं ॥ ९३ ॥ दैत्यानां दानवानां च यक्षाणां च महौजसां ॥ नागानामथ सर्पाणां गंधर्वाणां पतत्रिणां ॥ ९४ ॥ अन्येषां चैव भूतानां विविधानां समुद्र
 वः ॥ महर्षेराश्रमपदे कण्वस्य च तपस्विनः ॥ ९५ ॥ शकुंतलायां दुष्यंताद्वरतश्चापि जज्ञिवान् ॥ यस्य लोकेषु नास्ते दं प्रथितं भारतं कुलं ॥ ९६ ॥

बद्धत्वाव्यन्योयः सेवते गुरुं तं विद्यादेवताश्चानुगृह्णीतीत्याह पौष्पकृत् स्वलोनप्रार्थनास ॥ ८५ ॥ सच दैवेन ताडितः अभ्येति मृदुतां पश्चादुत्तं केतक्षकोयथा ॥ ८६ ॥ शास्त्रोद्धंघनतो वक्रिपुलोमानाववापतुः शाप
 मृत्यु इति पुनः पौलोमेतुर्यद्विरितं लोकान्मंत्रान्महेन्द्राच्च ब्राह्मणेवीर्यमद्भुतं तक्षकोयेन खेत्यस्थावित्यास्तीकेऽनुवर्णितं अन्याय्यमपि मात्रोक्तं सद्यो योनानुतिष्ठति तं भस्मीकुर्वते विप्रवेदाश्चाहिगणं यथा मिथ्या
 वादेन ये दासीकृतास्तत्संततिः स्वकां संततिनाशयत्येव गरुत्मानि वपन्नगान् आयुर्हानिर्महान् शोको हि सायां चातिसंभ्रमः रुरो रिव भवंत्येवदारसक्तस्य दुर्मतेः प्रजयापैतृकमृगं छेतुं दारान् करोति चेत् तदा जर
 त्कारु रिव कार्यति प्रव्रजेद्ब्रह्मात् ॥ ९० ॥ तत्त्वामृतं शास्त्रसिधोः समलब्धं सुरासुरैः अगत्वा दितं विष्णुभक्तैः सुरैर्नान्यैः स्त्रियाजितैः देवपत्न्यैः सुधांलेभे दैत्यो देहच्छिदा समं सूचितश्चित्तचक्षुर्भ्यां कश्चाभिवृद्धे
 श्वरात् ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ स्त्रियामाद्यंतिसंतोपीत्युक्तं व्यासस्य जन्मनि देवासुरनरैर्वेवं संतीत्यंशावतारणे ॥ ९३ ॥ अत्यल्पस्यापि पापस्य विपाकमतिदारुणं अन्वभूतां चिरं ब्रह्मलक्ष्मीमां बभूवुर्दुर्गताः ॥ ९४ ॥
 ॥ ९५ ॥ शिष्टानां चेतस्तुष्टिर्धर्मप्राप्त्या मयश्नुते शकुंतलामिह मानंदुष्यंतस्य मनोयथा ॥ ९६ ॥

*अयं संग्रहः प्राचीनरीत्या स्वमतानुरोधेन त्वमेव दध्यते इति अपेक्षया अत्रादिपर्वण्येकोनविंशतिपर्वणि हरिवंशे पर्वद्वयं चेति गणनायाः कृतत्वात्

पितुर्द्विःखंहरन्पुत्रःश्रेयोऽलक्ष्मीचविदति भीष्मवत्पूरुषन्मानात्पतन्तिचययातिवन् ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ क्षेत्रबीजेविनाद्रोणधृष्टद्युम्नवपुर्जनिः केवलात्कर्मण इतिप्रोक्तं संभवपर्वणि ॥ १ ॥
विषवार्यमिभिलुब्धाघातयन्तिस्मबांधवान् ईश्वरस्तानवत्येवेत्युक्तं जातुषपर्वणि ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अविश्वास्याः स्त्रियः कामाद्घातयन्त्यपि बांधवान् इति दर्शितवान्व्यासो हिडिंबवधपर्वणि ॥ ६ ॥ ७ ॥
यस्मिन्गेहेपुरेवापि वसेत्पुण्यतमोजनः उपकुर्यात्तमित्येवमुक्तं बकवधेपि च ॥ ८ ॥ ९ ॥ ११० ॥ ब्राह्मणानुपहोदेवक्षत्रं जयति नान्यथा इति तापसदृष्टांतादाहचैत्रये मुनिः ॥ ११ ॥ सूर्यस्य कन्यातपः

वसूनां पुनरुत्पत्तिर्मांगीरथ्यामंहात्मनां ॥ शांतनोर्वैश्मनिपुनस्तेषांचारोहणंदिवि ॥ ९७ ॥ तेजोऽशानांच संपातो भीष्मस्याप्यत्र संभवः ॥ राज्यान्निवर्तनंत
स्य ब्रह्मचर्यव्रते स्थितिः ॥ ९८ ॥ प्रतिज्ञापालनं चैव रक्षाचित्रांगदस्य च ॥ हते चित्रांगदे चैव रक्षाभ्रातुर्यवीयसः ॥ ९९ ॥ विचित्रवीर्यस्य तथा राज्ये संप्रतिपा
दनं ॥ धर्मस्य नृपुंसंभूतिरणीमांडव्यशापजा ॥ १०० ॥ कृष्णद्वैपायना चैव प्रसूतिर्वरदानजा ॥ धृतराष्ट्रस्य पांडोश्च पांडवानांच संभवः ॥ १ ॥ वारणावतयात्रा
यां मंत्रोदुर्योधनस्य च ॥ कूटस्थघातं राष्ट्रेण प्रेणषणं पांडवान् प्रति ॥ २ ॥ हितोपदेशश्च पथि धर्मराजस्य धीमतः ॥ विदुरेण कृतो यत्र हितार्थं स्लेच्छभाषय ॥ ३ ॥
विदुरस्य च वाक्येन सुरुंगोपक्रमक्रिया ॥ निषाद्याः पंचपुत्रायाः सुसायाजतुर्वैश्मनि ॥ ४ ॥ पुरोचमस्य चात्रैव दहनं संप्रकीर्तितं ॥ पांडवानां वने घोरं हिडिंबा
याश्च दर्शनं ॥ ५ ॥ तत्रैव च हिडिंबस्य वधो भीमान्महाबलात् ॥ घटोत्कचस्य चोत्पत्तिरत्रैव परिकीर्तिता ॥ ६ ॥ महर्षेर्दशनं चैव व्यासस्यामिततेजसः ॥ तदाह
यैकचक्रायां ब्राह्मणस्य निवेशने ॥ ७ ॥ अज्ञातचर्यावासो यत्र तेषां प्रकीर्तितः ॥ बंकस्य निधनं चैव नागराणांच विस्मयः ॥ ८ ॥ संभवश्चैव कृष्णाया धृष्टद्यु
म्नस्य चैव ह ॥ ब्राह्मणास्मिमुपश्रुत्य व्यासवाक्प्रचोदिताः ॥ ९ ॥ द्रौपदीं प्रार्थयन्त स्ते स्वयं वरदिदृक्षुः ॥ पंचालानभितोजन्मुर्यत्र कौतूहलान्विताः ॥ १० ॥ अं
गारपर्णी निजित्य गंगाकूलेऽर्जुनस्तदा ॥ संस्यं कृत्वा ततस्तेन तस्मादेव च शुश्रुवे ॥ ११ ॥ तापंत्यमयवासिष्ठमौर्वेचास्यानमुत्तमं ॥ आतृभिः सहितः सर्वैः पंचा
लानभितो ययौ ॥ १२ ॥

तीनंष्टराज्यं बलं ब्रह्मवान् वसिष्ठस्य प्रसादेन राजा संव्रणो यथा वसिष्ठस्य शतं पुत्रान्मशायामास कौशिकः नैनं बवाधिरे ब्रह्महत्यास्तापसो बलात् प्राज्ञः खलार्दितो देहं
संत्यक्तं निनतु क्षमां नक्षत्रपवसिष्ठो हि पुत्रघ्नमपि कौशिकं कौशिके कौर्यतृप्तीराधेये शौर्यभीरुते स्वले च वाचिमाधुर्यं बीजसंस्कारसंकरात् ब्राह्मणो गर्भसंस्थोऽपि माननीयो मनीषिणां और्वो हि मातुः कृतस्य
क्षयं प्रमथीकरत् ॥ १२ ॥

लोकेष्वेदविरोधेपिमातुर्वाक्यंनलंघयेत् इत्येकस्यारिरेमीपंचेत्युक्तंस्वयंवरे ननुवेदविरुद्धेयमेकस्याबहुभर्तृता नैकस्यैबहवोनैकाद्वौपतीइतिचश्रुती नैकस्यैबहवःसहपतयइति तस्मान्नैकाद्वौपतीविदतेइति
श्रुतिष्वेवः अग्नीन्पंचक्रमात्प्राप्यहव्यमेतिमनुष्यतां अग्नयस्त्वग्निरर्कःक्षमापुरुषोयोषिदित्यपि अग्नीप्रास्तांदुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्ततःप्रजाः द्रोणोवक्रिचमुष्कोत्थो
योषिदग्रेरपततः अग्नित्रयोत्थितासीतामूत्थापित्रोह्रावतः अग्निद्वयोत्थितादेवानस्पृशंतिक्षितिहिते देवजाःपार्थमाद्रेयाभूपुमग्निविवर्जिताः क्षिप्तमात्रंहविर्वक्रौमिथुनत्वमुपागतं एकाग्निजावतःपुत्रौद्रुपद
स्यसुराधिकौ सर्वेसर्वात्मकादेवाविरजोवयवायतः सर्वेएवसमाःसर्वेनन्ताइतिहिर्वेदगोः नतेषांव्यभिचारोस्तिनचेत्सूर्ययमौकथं पितापुत्रौसतीकुंतीमुपेयातांसुरोत्तमौ द्रौपदीदेवजांपार्थादेवजायदिभुंजते

पांचालनगरेचापिलक्ष्यंभित्वाधनंजयः ॥ द्रौपदींलब्धवानत्रमध्येसर्वमहीक्षितां ॥ १३ ॥ भीमसेनार्जुनौयत्रसंरब्धान्पृथिवीपतीन् ॥ शल्यकर्णौचतरसाजि
तवंतौमहावृधे ॥ १४ ॥ दृष्ट्वातयोश्चतद्वीर्यमप्रमेयममानुषं ॥ शंकमानौपांडवांस्तान् रामकृष्णौमहामती ॥ १५ ॥ जग्मतुस्तैःसमागंतुंशालांभार्गववेश्म
नि ॥ पंचानामेकपत्नीत्वेविमर्षोद्रुपदस्यच ॥ १६ ॥ पंचेंद्राणामुपास्यानमत्रैवाद्भुतमुच्यते ॥ द्रौपद्यादेवविहितोविवाहश्चाप्यमानुषः ॥ १७ ॥ क्षतुश्रवधार्तरा
ष्ट्रेणंप्रेषणंपांडवान्प्रति ॥ विदुरस्यचसंप्राप्तिर्दर्शनंकेशवस्यच ॥ १८ ॥ खांडवप्रस्थवासश्चतथाराज्यार्थसर्जनं ॥ नारदस्याज्ञयाचैवद्रौपद्याःसंम्यक्रिया ॥
॥ १९ ॥ सुंदोपसुंदयोस्तद्वदास्यानंपरिकीर्तितं ॥ अनंतरंचद्रौपद्यासहासीनंयुधिष्ठिरं ॥ २० ॥ अनुप्रविश्यविप्रार्थेफाल्गुनोगृह्यचायुधं ॥ मोक्षयित्वागृहंग
त्वाविप्रार्थंरुतनिश्चयः ॥ २१ ॥ समयंपालयन्वीरोवनंयत्रजगामह ॥ पार्थस्यवनवासेचउलूप्यापयिसंगमः ॥ २२ ॥ पुण्यतीर्थानुसंयानंबभ्रुवाहनजन्म
च ॥ तत्रैवमोक्षयामासपंचसोऽप्सरसःशुभाः ॥ २३ ॥ शापाद्वाहत्वमापन्नाब्राह्मणस्यतपस्विनः ॥ प्रभासतीर्थेपार्थेनकृष्णस्यचसमागमः ॥ २४ ॥

नतेषामत्रदोषोस्तिदेवाएवहितेस्वयं श्रूयतेनहिर्वेदेवान्पापंगच्छतिसर्वथा तस्माद्यज्ञैर्देवभावंप्रार्थयितनिरेनसं एतद्वैवाहिकेव्यासोनानाख्यानोपबृंहणैः दृश्यामासलोकानांसंशयस्यापनुत्तये ॥ १३ ॥
॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ प्रणमंतिजिघांसंतोप्यनुकूलेविधातरि पांडुपुत्रान्धार्तराष्ट्राइत्युक्तंविदुरागमे यान्खलादग्धुमिच्छंतितान्वर्द्धयतिकेशवः निरस्ताःपांडवादारान्राज्यंकीर्तिचलेभिरे ॥ १८ ॥
॥ १९ ॥ एकात्मनोपिभिर्बतेस्त्रीभिःसुंदोपसुंदवन् तस्मात्सरथैरपिस्त्रीभिर्बसंभाषेतबुद्धिमान् विप्रार्थान्पालयेज्ज्ञात्वाप्यापदंद्वादशाब्दिकीं इतिदर्शितवान्क्यासआर्जुन्यातीर्थयात्रया ॥ २० ॥ २१ ॥
॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

नज्ञातीनां वचः प्रेक्ष्यं वरे श्रेयस्युपागते इतीव कृष्णो विजयं स्वस्वसारमहारयत् मातुलस्य सुतां पार्थो धर्मतो भगिनीं सती कथं जहार धर्मात्मापीति चेत्तच्छृणुष्व मे भ्रातृस्वस्रोः सुतौ भ्रातृस्वसारौ यद्विशो न क तत
मादूर्ध्वमप्येष संबंधं श्लिष्यतां कथं तस्मात्तयोः स्वसृभातृभावो भाक्तो विगोत्रयोः दांपत्यभावस्तु तयोर्मन्त्रलिगात्परिस्फुटः आयाहीन्द्रपथि भिरीकितेभिर्यज्ञमिमं नो भागधेयं जुषस्व तृप्ता जह्नुर्मातुलस्येव योषा
भागस्तेष्वेव तेष्वेयौ वपामिव योषापत्यं मातुलीयं यथा भागः प्रितृष्वसुः पुत्रस्यैवं वपतिः शंजुषस्वेद्रेत्यृषिर्जगौ ॥ २५ ॥ मानस्यस्यापि जामातुर्मानसं वद्वेदुधः स्वसुहृर्भैर्जुनायापि ददुर्विज्ञानिदृणयः ॥ २६ ॥
॥ २७ ॥ अग्निमप्यग्निमांघ्रातैर्नरनारायणावृषी स्वांढवौषधिदानेन नीरोमं चक्रतुर्यथा देवोऽपि दैत्यदुःस्वार्त्तो मानुषादेस्तु काकथा शरणीकरणीयोतः सर्वदुःस्वापहो हरिः भुजंगस्य अश्वसेनस्य ॥ २८ ॥ पि
च्यदृणमदमुक्तस्य सकलं सुकृतं तथा वियोनावप्यतः पुत्रान् जनयेन्मंदपालवत् शार्ङ्गकान् स्वतपोरक्षन्नागं मातार्जुनो मयं भवाग्निर्तु कामो तस्मान्नेतान् शरणं व्रजेत् ॥ २९ ॥ ३० ॥ चतुराशीतीति दैर्घ्यमाह इत्यादि

द्वारकायां सुभद्रा च कामयानेन भामिनी ॥ वासुदेवस्यानुमते प्राप्ता चैव किरीटिना ॥ २५ ॥ गृहीत्वा हरणं प्राप्ते कृष्णे देवकिनंदने ॥ अभिमन्योः सुभद्रायां
जन्मचोत्तमतेजसः ॥ २६ ॥ द्रौपद्यास्तनयानां च संभवो नु प्रकीर्तितः ॥ विहारार्थं च गतयोः कृष्णयोर्यमुनामनु ॥ २७ ॥ संप्राप्तिश्च क्रधनुषोः स्वांढवस्य च दा
हनं ॥ मयस्य मोक्षो ज्वलनाद्भुजंगस्य च मोक्षणं ॥ २८ ॥ महर्षेर्मंदपालस्य शार्ङ्गार्थात्तनयसंभवः ॥ इत्येतदादि पूर्वोक्तं प्रथमं बहुविस्तरं ॥ २९ ॥ अध्यात्म्यानां
शते द्वेतु संख्यातं परमर्षिणा ॥ सप्तविंशतिरध्याया व्यासेनोत्तमतेजसा ॥ ३० ॥ अष्टौ श्लोकसहस्राणि अष्टौ श्लोकशतानि च ॥ श्लोकाश्च चतुराशीतिर्मुनि
नोक्ता महात्मना ॥ ३१ ॥ द्वितीयं तु सभापर्वबहुवृत्तांतमुच्यते ॥ सभाक्रियापांडवानां किंकराणां च दर्शनं ॥ ३२ ॥ लोकपालसभास्य ज्ञानारदादेवं दर्शिनः ॥
राजसूयस्य चारंभोजरासंधवधस्तथा ॥ ३३ ॥ गिरिव्रजनि रुद्धानां राज्ञां कृष्णेन मोक्षणं ॥ तथा दिग्विजयोऽत्रैव पांडवानां प्रकीर्तितः ॥ ३४ ॥ राज्ञां मागम
नं चैव सार्हणानां महाक्रतौ ॥ राजसूयेऽर्घसंवादेशि शुपालवधस्तथा ॥ ३५ ॥ यज्ञे विभूतितां दृष्ट्वा दुःस्वामर्षान्वितस्य च ॥ दुर्योधनस्यावहासो भीमेन च स
भातले ॥ ३६ ॥ यत्रास्य मन्युरुद्धूतो येन द्यूतमकारयत् ॥ यत्र धर्मसुतं द्यूतेश्च कुनिः कितवोजयत् ॥ ३७ ॥

पर्वतात्पर्यसंक्षेपेणोपवर्णितं ॥ ३१ ॥ सभापर्वदितात्पर्यमुच्यतः कथ्यते धुना दानवेद्रेण तुष्टेन सभादत्ताद्भुताभुवि दिवि दैवी सभायज्ञप्राप्या तस्याः शताधिका ॥ ३२ ॥ तत्तु शतगुणा ब्राह्मीलभ्या विष्णोः स
मर्चनम् इत्युक्त्या नारदः पार्थयज्ञेशार्चामचीकरत् बहूनां यो वधेयस्तुल्लेनापि निर्दिहेत् जरासंधवधेनैतद्वर्शितं मुनिनामुने ॥ ३३ ॥ वित्तार्जनं मस्वायैव महतामिति दर्शयन् ऊचे दिग्विजयादूर्ध्वं राजसूय
क्रतुक्रिया ॥ ३४ ॥ तत्रैवार्चाभिहरणे विष्णुर्देवनरर्षिषु आदौ पूज्यो यतद्वेष्टास्योनश्चेद्वितीति गोप्यः कामाद्रयात्कंसो द्वेषाच्चैद्यादयो नृपाः तीव्रध्यानाद्धरेः सांख्यं लेभिरेकीदृशं गवत् ॥ ३५ ॥ न तथा शूल
मक्षमायाः पीडयंति गदान् नरां यथा परेषामुत्कर्षः पापिनं धार्तराष्ट्रवत् ॥ ३६ ॥ कितवो द्यूतकारः ॥ ३७ ॥

लोकवेदविरोधेपिमातुर्वाक्यंनलंघयेत् इत्येकस्यारिमिरेमीपंचेत्युक्तंस्वयंवरे ननुवेदविरुद्धेयमेकस्याबहुभर्तृता नैकस्यैबहवःसहपतयइति तस्मान्नैकाद्वौपतीविदतेइति
 अनुतिविशेषः अग्नौप्यंशकमावाप्यहव्यमेतिमनुष्यतां अग्नयस्त्वग्निरकःक्ष्मापुरुषोयोषिदित्यपि अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते आदित्याज्जायतेदृष्टिर्दृष्टेरन्ततःप्रजाः द्रोणोवह्निचमुष्कोत्थो
 योषिदग्रेरथैतः अग्नित्रयोत्थितासीतामूत्यापित्रोह्रावतः अग्निद्वयोत्थितादेवानस्पृशंतिक्षितिहिने देवजाःपार्थमाद्रेयाभूपुमग्निविवर्जिताः क्षिप्रमात्रंहविर्वह्नौमिथुनत्वमुपागतं एकाग्निजावतःपुत्रौद्रुपदं
 स्यसुराधिकौ सर्वेसर्वात्मकादेवाविरजोवयवायतः सर्वेएवसमाःसर्वेनंताइतिहिर्वेदगोः नतेषांव्यभिचारोस्तिनचेत्सूर्ययमौकथं पितापुत्रौसतीकुंतीमुपेयातांसुरोत्तमौ द्रौपदीदेवजांपार्थादेवजायदिभुंजते

पांचालनगरेचापिलक्ष्यंभित्वाधनंजयः ॥ द्रौपदींलब्धवानत्रमध्येसर्वमहीक्षितां ॥ १३ ॥ भीमसेनार्जुनौयत्रसंरब्धान्पृथिवीपतीन् ॥ शल्यकर्णौचतरसांजि
 तवंतौमहावृधे ॥ १४ ॥ दृष्ट्वातयोश्चतद्वीर्यमप्रमेयममानुषं ॥ शंकमानौपांडवांस्तान्रामरुष्णौमहामती ॥ १५ ॥ जग्मतुस्तैःसमागंतुंशालांभार्गववेदम
 नि ॥ पंचानामेकपत्नीत्वेविमर्षोद्रुपदस्यच ॥ १६ ॥ पंचेंद्राणामुपाख्यानमत्रैवाद्भुतमुच्यते ॥ द्रौपद्यादेवविहितोविवाहश्चाप्यमानुषः ॥ १७ ॥ क्षत्तुश्चघातंरं
 श्रेणंप्रेषणंपांडवान्प्रति ॥ विदुरस्यचसंप्राप्तिर्दर्शनंकेशवस्यच ॥ १८ ॥ खांडवप्रस्थवासश्चतथाराज्यार्थसर्जनं ॥ नारदस्याज्ञयाचैवद्रौपद्याःसंम्यक्रिया ॥
 ॥ १९ ॥ सुंदोपसुंदयोस्तद्वदाख्यानंपरिकीर्तितं ॥ अनंतरंचद्रौपद्यासहासीनंयुधिष्ठिरं ॥ २० ॥ अनुप्रविश्यविप्रार्थेफाल्गुनोगृह्यचायुधं ॥ मोक्षयित्वागृहंग
 त्वाविप्रार्थैरुतनिश्चयः ॥ २१ ॥ समयंपालयन्वीरोवनंयत्रजगामह ॥ पार्थस्यवनवासेचउलूप्यापथिसंगमः ॥ २२ ॥ पुण्यतीर्थानुसंयानंबभ्रुवाहनजन्म
 च ॥ तत्रैवमोक्षयामासपंचसोऽप्सरसःशुभाः ॥ २३ ॥ शापाद्वाहत्वमापन्नाब्राह्मणस्यतपस्विनः ॥ प्रभासतीर्थेपार्थेनरुष्णस्यचसमागमः ॥ २४ ॥

नतेषामत्रदोषोस्तिदेवाएवहिर्नस्वयं श्रूयतेनहिर्वैदेवान्पापंगच्छतिसर्वथा तस्माद्यज्ञैर्देवभावंप्रार्थयितनिरेनसं एतद्वैवाहिकेव्यासोनानाख्यानोपबृंहणैः दृश्यामासलोकानांसंशयस्यापनुत्तये ॥ १३ ॥
 ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ प्रणमंतिजिघांसंतोप्यनुकूलेविधातरि पांडुपुत्रान्धारतराष्ट्राइत्युक्तंविदुरागमे यान्खलादग्धुमिच्छंतितान्वर्द्धयतिकेशवः मिरस्ताःपांडवादारान्राज्यंकीर्तिचलेभिरे ॥ १८ ॥
 ॥ १९ ॥ एकात्मनोपिजिघांसेत्तन्मित्रःसुंदोपसुंदवत् तस्मात्सख्यैरपिस्त्रीभिर्वसंभाषेतबुद्धिमान् विप्रार्थान्पालयेज्ज्ञात्वाप्यापदंद्वादशाब्दिकीं इतिदर्शितवान्ख्यासआर्जुन्यातीर्थयात्रया ॥ २० ॥ २१ ॥
 ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

नज्ञातीनां वचः प्रेक्ष्यं वरे श्रेयस्युपागते इतीव कृष्णो विजयं स्वस्वसारमहारयत् मातुलस्य सुतां पार्थो धर्मतो भगिनीं सती कथं जहार धर्मात्मा पीति चेत्तच्छृणुष्व मे भ्रातृस्वस्त्रोः सुतौ भ्रातृस्वसारौ यदि शौनक सप्त
मादूर्ध्वमप्येष संबंधं श्लिष्यतां कथं तस्मात्तयोः स्वसृभ्रातृभावो जातो विगोत्रयोः दांपत्यभावस्तु तयोर्मित्रलिगात्परिस्फुटः आयाहीन्द्रपथि भिरीकिते भिर्यज्ञमिमं नो भागधेयं जुषस्व तृप्ताजिह्वुर्मातुलस्येव योषा
भागस्तेपैतृष्वसेयीव पामिव योषापत्यं मातुलीयं यथा भागः प्रितृष्वसुः मुत्रस्यैवं वपतिः शंजुषस्वेद्रेत्यृषिर्जगौ ॥ २५ ॥ मानघस्यापि जामातुर्मानं संबर्द्धयेद्बुधः स्वसुहृर्ब्रह्मर्जुनायापि दुर्वित्तानि दृष्ट्वा ॥ २६ ॥
॥ २७ ॥ अभिमप्यग्निमांसात्तैर्नरनारायणावपी स्वां वौषधिदानेन नरीरोगं चक्रतुर्यथा देवोऽपि देसदुःखार्त्तो मानुषादेस्तु काकया शरणी करणीयोतः सर्वदुःखापहो हरिः भुजंगस्य अश्वसेनस्य ॥ २८ ॥ पि
व्यदृष्ट्वा दमुक्तस्य सकलं सुकृतं तथा वियोनस्त्वप्यतः पुत्रान् जनयेन्मंदपालवत् शार्ङ्गकान् स्वतपोरक्षन्नागं मातार्जुनो मयं भवाग्निर्तु कामो तस्मिन्नेतान् शरणं व्रजेत् ॥ २९ ॥ ३० ॥ चतुराशीतीति दैर्घ्यमार्थं इत्यादि

द्वारकायां सुभद्राचकामयानेन भामिनी ॥ वासुदेवस्यानुमते प्राप्ता चैव किरीटिना ॥ २५ ॥ गृहीत्वा हरणं प्राप्ते कृष्णे देव किनंदने ॥ अभिमन्योः सुभद्रायां
जन्मचोत्तमतेजसः ॥ २६ ॥ द्रौपद्यास्तनयानां च संभवो नु प्रकीर्तितः ॥ विहारार्थं च गतयोः कृष्णयो र्यमुनामनु ॥ २७ ॥ संप्राप्तिश्च क्रधनुषोः स्वां वस्य च दा
हनं ॥ मयस्य मोक्षो ज्वलनाद्भुजंगस्य च मोक्षणं ॥ २८ ॥ महर्षेर्मंदपालस्य शाङ्गार्थात्तनयसंभवः ॥ इत्येतदादि पूर्वोक्तं प्रथमं बहुविस्तरं ॥ २९ ॥ अध्यात्मानां
शतेद्वेतुसंख्यातं परमर्षिणा ॥ सप्तविंशतिरध्याया व्यासेनोत्तमतेजसा ॥ ३० ॥ अष्टौ श्लोकसहस्राणि अष्टौ श्लोकशतानि च ॥ श्लोकाश्च चतुराशीतिर्मुनि
नोक्ता महात्मना ॥ ३१ ॥ द्वितीयं तु सभापर्वबहुवृत्तांतमुच्यते ॥ सभाक्रियापांडवानां किंकराणां च दर्शनं ॥ ३२ ॥ लोकपालसभास्थानं नारदादेव दर्शिनः ॥
राजसूयस्य चारं भोजरासंधवधस्तथा ॥ ३३ ॥ गिरिव्रजे निरुद्धानां राज्ञां कृष्णेन मोक्षणं ॥ तथा दिग्विजयोऽत्रैव पांडवानां प्रकीर्तितः ॥ ३४ ॥ राज्ञां मागम
नं चैव सार्हणानां महां क्रतौ ॥ राजसूयेऽर्घसंवादेशिशुपालवधस्तथा ॥ ३५ ॥ यज्ञे विभूतितां दृष्ट्वा दुःखामर्षान्वितस्य च ॥ दुर्योधनस्यावहासो भीमेन च स
भातले ॥ ३६ ॥ यत्रास्य मन्युरुद्भूतो येन घूतं मकारयत् ॥ यत्र धर्मसुतं घूतेशकुनिः कितवो जयत् ॥ ३७ ॥

पर्वनात्पर्यसंक्षेपेणोपवर्णितं ॥ ३१ ॥ सभापर्वदितात्पर्यं मुख्यतः कथ्यते धुना दानवैरेण तुष्टेन सभादत्ताद्भुताभुवि दिवि दैवी सभायज्ञप्राप्या तस्याः शताधिका ॥ ३२ ॥ ततः शतगुणा ब्राह्मीलभ्या विष्णोः स
मर्षनात् इत्युक्त्या नारदः पार्थयज्ञेशार्चामचीकरोत् बहूनां यो वधेयस्तस्मिन् छलेनापि निर्देहेत् जरासंधवधेनैतद्दर्शितं मुनिनामुने ॥ ३३ ॥ वित्तार्जनं मखायैव महतामिति दर्शयन् ऊचे दिग्विजयादूर्ध्वं राजसूय
क्रतुं क्रिया ॥ ३४ ॥ तत्रैवार्चाभिहरणे विष्णुर्देवनरर्षिषु आदौ पूज्योऽथ तद्देवास्यो नश्येदिति स्ति गोप्यः कामाद्रयात्कंसो द्वेषाच्चैद्यादयो नृपाः तीव्रध्यानाद्वरेः सांख्यं लेभिरेकीटं गवत् ॥ ३५ ॥ न तथा शूल
यक्ष्मायाः पीडयंति गदान्नान् यथा परेषामुत्कर्षः पापिनं धार्तराष्ट्रवत् ॥ ३६ ॥ कितवो घूतकारः ॥ ३७ ॥

म.भा.टी.

॥ २१ ॥

द्रौपदीतारयामासेत्युत्तरेणान्वयः मबाहौनांतरः शत्रुर्बाधते भगवज्जनं क्रोधदुःशासनौ कृष्णामापद्यपिनतेरतुः ॥ ३८ ॥ ज्ञात्वापि परमाहात्म्यं न खलुः खलतां त्यजेत् दृष्ट्वापि कृष्णमाहात्म्यं नैवांशम्यत्सुयो
घनः द्यूते द्यूतनिमित्तं ॥ ३९ ॥ सत्यं सतां महान्पाशो येन बद्धाः पदात्पदं वंचिता अपि नोत्तेलुः समर्था अपि पांडवाः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ पौरानुगमनं पौरकर्तृकं मनुगमनं ॥ ४३ ॥ विप्रार्थभास्करं भो
यत्र द्यूतोर्णवे मग्रां द्रौपदीं नौरिवार्णवान् ॥ धृतराष्ट्रो महाप्राज्ञः स्नुषां परमदुःखितां ॥ ३८ ॥ तारयामास तां स्त्रीर्णान् ज्ञात्वा दुर्योधनो नृपः ॥ पुनरेव ततो द्यूते स
माद्वयत पांडवान् ॥ ३९ ॥ जित्वा सवनवासाय प्रेषयामास तांस्ततः ॥ एतत्सर्वं सभापर्वसमाख्यातं महात्मना ॥ ४० ॥ अध्यायाः सप्त तिर्ज्ञेयास्तथा चाष्टौ प्र
संख्यया ॥ श्लोकानां द्विसहस्रे तु पंचश्लोकशतानि च ॥ ४१ ॥ श्लोकाश्चैकादश ज्ञेयाः पर्वण्यस्मिन् हि ज्योत्तमाः ॥ अतः परं तृतीयं तु ज्ञेयमारण्यकं महत् ॥
॥ ४२ ॥ वनवासं प्रयातेषु पांडवेषु महात्मसु ॥ पौरानुगमनं चैव धर्मपुत्रस्य धीमतः ॥ ४३ ॥ अन्नौषधीनां च कृते पांडवेन महात्मना ॥ द्विजानां भरणार्थं च कृ
तमाराधनं स्वेः ॥ ४४ ॥ धौम्योपदेशात्तिग्मांश्च प्रसादादन्नसंभवः ॥ हितं च ब्रुवतः क्षतुः परित्यागोऽविकासुतात् ॥ ४५ ॥ त्यक्तस्य पांडुपुत्राणां समीपं गमनं त
था ॥ पुनरागमनं चैव धृतराष्ट्रस्य शासनात् ॥ ४६ ॥ कर्णप्रोत्साहनाच्चैव धार्तराष्ट्रस्य दुर्मतेः ॥ वनस्थान् पांडवान् हंतुं मंत्रो दुर्योधनस्य च ॥ ४७ ॥ तं दुष्टभावं वि
ज्ञाय व्यासस्यागमनं द्रुतं ॥ निर्याण प्रतिषेधश्च सुरभ्यां ख्यानमेव च ॥ ४८ ॥ मैत्रेयागमनं चात्र राज्ञश्चैवानुशासनं ॥ शापोत्सर्गश्च तेनैव राज्ञो दुर्योधनस्य च
॥ ४९ ॥ किमरिं स्य बधश्चात्र भीमसेनेन संयुगे ॥ वृष्णीनामागमश्चात्र पंचालानां च सर्वशः ॥ ५० ॥ श्रुत्वा शकुनिना द्यूतेनिरुत्यानिर्जितांश्चतान् ॥ क्रुद्ध
स्यानुप्रशमनं हरेश्चैव किरीटिना ॥ ५१ ॥ परिदेवनं च पांचाल्यावासुदेवस्य सन्निधौ ॥ आश्वासनं च कृष्णेन दुःखातीयाः प्रकीर्तितं ॥ ५२ ॥ तथा सौभवा
ख्यानमत्रैवोक्तं महर्षिणा ॥ सुभद्रायाः सपुत्रायाः कृष्णेन द्वारकां पुरीं ॥ ५३ ॥ नयनं द्रौपदेयानां धृष्टद्युम्नेन चैव ह ॥ प्रवेशः पांडवेयानां रम्ये ह्येतवने ततः ॥ ५४ ॥
धर्मराजस्य चात्रैव संवादः कृष्णया सह ॥ संवादश्च तथा राज्ञा भीमस्यापि प्रकीर्तितः ॥ ५५ ॥ समीपं पांडुपुत्राणां व्यासस्यागमनं तथा ॥ प्रतिस्मृत्याथ विद्या
यादानं राज्ञो महर्षिणा ॥ गमनं काम्यकेचापिव्यासे प्रतिगते ततः ॥ असह्येतोर्विवासश्च पार्थस्यामिततेजसः ॥ ५७ ॥

जेन तुराज्याय धर्मराट् धर्मायाभ्यर्चयेद्देवं न राज्यायेति दर्शयन् प्रवाजितः पथिरिपुंयद्वन्यान्मंगलायतत् पांडवानां प्रवसतां किमिरोन्मथनं यथा ॥ ४४ ॥ उपदेशो हि मूर्खाणां प्रकोपाय न शांतये भातरपथ्य
वक्तारं धृतराष्ट्रो व्यबासयत् ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ शत्रुस्तव ऊरुभेत्स्यतीति शापोत्सर्गः ॥ ४९ ॥ अत्र धृतराष्ट्रसमीपे कथित इति शेषः ॥ ५० ॥ निरुत्याच्छले म ॥ ५१ ॥ परिदेवनं विलापः ॥ ५२ ॥
महर्षिणा कृष्णेन ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥

आदिपर्व

३

॥ २१ ॥

देवतासुप्रसन्नासुवेवशत्रून्निनाशयेत् इतीवदेवैर्दत्तास्त्रोनिर्जघानार्जुनोऽसुरान् अकामेकामिनीशापोदेहगुणैकचिद्वेत् पार्थस्येवोर्वशीशापःप्रच्छन्नंवासमीक्षतः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ व्यसनंयुतजमनर्थं ॥ ६० ॥ स्थितिर्विपद्यपिमर्यादाप्रतिपालनं दुःस्वेदुःस्वाधिकाम्यस्येतेनशोकोपनीयते इतीवश्रावितोराजानलोपाख्यानमद्भुतं ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ स्वर्गप्रवृत्तिः स्वर्गोयदृत्तांतः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥

महादेवेनयुद्धं चकिरातवपुषासह ॥ दर्शनंलोकपालानामस्रप्राप्तिस्तथैवच ॥ ५८ ॥ महेंद्रलोकगमनमस्त्रार्थेचकिरीटिनः ॥ यत्रचिंतासमुत्पन्नाधृतराष्ट्रस्य भूयसी ॥ ५९ ॥ दर्शनंबृहदश्वस्यमहर्षेर्भावितात्मनः ॥ युधिष्ठिरस्यचार्त्तस्यव्यसनंपरिदेवनं ॥ ६० ॥ नलोपाख्यानमत्रैवधर्मिष्ठंकरुणोदयं ॥ दमयंत्याः स्थितिर्यत्रनलस्यचरितंतथा ॥ ६१ ॥ तथाऽक्षद्वयप्राप्तिस्तस्मादेवमहर्षितः ॥ लोमशस्यागमस्तत्रस्वर्गात्पांडुसुतान्प्रति ॥ ६२ ॥ वनवासगतानांचपांडवानांमहात्मनां ॥ स्वर्गप्रवृत्तिराख्यातालोमशेनार्जुनस्यैव ॥ ६३ ॥ संदेशादर्जुनस्यात्रतीर्थाभिगमनक्रिया ॥ तीर्थानांचफलप्राप्तिःपुण्यत्वंचापिकीर्तितं ॥ ६४ ॥ पुलस्त्यतीर्थयात्राचनारदेनमहर्षिणा ॥ तीर्थयात्राचतत्रैवपांडवानांमहात्मनां ॥ ६५ ॥ कर्णस्यपरिमोक्षोऽत्रकुंडलाभ्यांपुरंदरात् ॥ तथायज्ञविभूतिश्चगयस्यात्रप्रकीर्तिता ॥ ६६ ॥ आगस्त्यमपिचाख्यानंयत्रवातापिभक्षणं ॥ लोपांमुद्राभिगमनमपत्यार्थंनृपेस्तथा ॥ ६७ ॥ ऋष्यशृंगस्यचरितंकोमारवसंधारिणः ॥ जामदग्न्यस्यरामस्यचरितंभूरितेजसः ॥ ६८ ॥ कार्तवीर्यवधोयत्रहैहयानांचवर्ण्यते ॥ प्रभासतीर्थेपांडूनांरुष्णिगिभिरसमग्रामः ॥ ६९ ॥ सौकस्यमपिचाख्यानंन्यवनोयत्रभार्गवः ॥ शर्यातियज्ञेनासत्यौरुतवान्सोमपीतिनौ ॥ ७० ॥ ताभ्यांचयत्रसमुनिर्यौवनंप्रतिपादितः ॥ मांधातुश्चाप्युपाख्यानंराज्ञोऽत्रैवप्रकीर्तितं ॥ ७१ ॥ जंतूपाख्यानमत्रैवयत्रपुत्रेणसोमकः ॥ पुत्रार्थमयजद्राजालेभेपुत्रशतंचसः ॥ ७२ ॥ ततःस्येनकपोतीयमुपाख्यानमनुत्तमं ॥ इंद्राग्नीयत्रयमश्वाप्यजिज्ञासच्छिबिंनृपं ॥ ७३ ॥ अष्टावक्रीयमत्रैवविवादोयत्रबंदिना ॥ अष्टावकस्यविप्रर्षेर्जनकस्याध्वरेऽभवत् ॥ ७४ ॥ नैयायिकानांमुख्येनवरुणस्यात्मजेनच ॥ पराजितोयत्रबंदीविवादेनमहात्मना ॥ ७५ ॥

॥ ६६ ॥ कपेरमस्सस्य ॥ ६७ ॥ क्रोधीपुत्रान्कलत्रंचहंतिलोकांश्चभूरिशः जमदग्निःसपुत्रोत्रनिदर्शनमुदीरितं ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ देवत्वंदेवतानांहिब्राह्मण्याश्चयवनोयतः शर्यातियज्ञेनासत्यौरुतवान्सोमपायिनौ सौकस्यपीतंपानंतद्वेतौसोमपीतिनौ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ पुत्रेणपशुभूतेन यजकोनरकंयातिनयाज्यःपापमाचरन् जंतुंहत्वासोमकायशतंपुत्रान्ददद्यथा ॥ ७२ ॥ अजिज्ञासत्परीक्षितवाप् उत्कृत्यापिस्वमांसानिंदत्वावाप्यस्विलंबपुः शिबिःकपोतमिवचत्रायेतशरणागतं ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ नैयायिकानांमुख्येनयुक्तिरेववलीयसी नतुश्रुतिरितिमन्यमानेन ॥ ७५ ॥

सामरं प्राप्तां सागरं गतं पितरं लब्धवान् ऋषिः अष्टावक्रः न वेद्यं युक्तिनोलभ्यं न च वेदो गुरुं विना अष्टावक्रयवक्रीतकथाभ्यामंतदीरितं ॥ ७६ ॥ निर्गुणः परमात्मा यदेहं व्याप्यावतिष्ठते इत्युक्ताह कपीन्द्रायनात्रमन्येन लंघये ॥ ७७ ॥ सौगंधिकार्थे कल्हाराथे सौगंधिकंतुकल्हारे पद्मरागे पिकत्तुणे इति मेदिनी नलिनी पुष्करिणी अधर्षयत् आकुलीकृतवान् ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ तीर्थयात्रास्वच्छं वधौ समानाविति दर्शयन् पपाठतीर्थयात्रांते जटासुरवधादिकं ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ राज्ञोऽप्येति शेषः तेनैव अर्जुनेनैव एषां दानवानां वध आख्यातः ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ शारीरादलतो ब्रह्मन्बलं वैद्यमहत्तमं भीमं सजगरपत्तं धर्मराजोऽसमो च य

विजित्य सागरं प्राप्तां पितरं लब्धवान् ऋषिः ॥ यवक्रीतस्य चाख्यानं रैभ्यस्य च महात्मनः ॥ गंधमादनयात्रा च वासो नारायणाश्रमे ॥ ७६ ॥ नियुक्तो भीमसेनश्च द्रौपद्या गंधमादने ॥ ब्रजन्यथिमहाबाहुर्दृष्टवान् पवनात्मजं ॥ ७७ ॥ कदलीषंडमध्यस्थं हनूमंतं महाबलं ॥ यत्र सौगंधिकार्थेऽसौ नलिनीं तामधर्षयत् ॥ ७८ ॥ यत्रास्यं युद्धमभवत्सुमहद्राक्षसैः सह ॥ यक्षैश्चैव महावीर्यैर्मणिमत्पुंस्वैस्तथा ॥ ७९ ॥ जटासुरस्य च बधो राक्षसस्य दकोदरात् ॥ दृषपर्वणो राजर्षेस्ततोऽभिगमनं स्मृतं ॥ ८० ॥ आश्रिषेणाश्रमे चैषां गमनं वास एव च ॥ प्रोत्साहनं च पांचाल्या भीमस्यात्र महात्मनः ॥ ८१ ॥ कैलासारोहणं प्रोक्तं यत्र यक्षैर्बलोकटैः ॥ युद्धमासीन्महाघोरं मणिमत्पुंस्वैः सह ॥ ८२ ॥ समागमश्च पाण्डूनां यत्र वैश्रवणेन च ॥ समागमश्चार्जुनस्य तत्रैव भ्रातृभिः सह ॥ ८३ ॥ अवाप्य दिव्यान् यस्त्राणि गुर्वर्थं स व्यसाचिना ॥ निवातकवचैर्युद्धं हिरण्यपुरवासिभिः ॥ ८४ ॥ निवातकवचैर्घोरैर्दानवैः सुरशत्रुभिः ॥ पौलोमैः कालकेयैश्च यत्र युद्धं किरीटिनः ॥ ८५ ॥ वधश्चैषां समाख्यातो राज्ञस्तेनैव धीमता ॥ अस्त्रसंदर्शनारंभो धर्मराजस्य सन्निधौ ॥ ८६ ॥ पार्थस्य प्रतिषेधश्च नारदेन सुरर्षिणा ॥ अवरोहणं पुनश्चैव पाण्डूनां गंधमादनात् ॥ ८७ ॥ भीमस्य ग्रहणं चात्र पर्वताभोगवर्ष्मणा ॥ भुजगेंद्रेण बलिना तस्मिन् सुगहने वने ॥ ८८ ॥ अमोक्षयद्यत्र चैनं प्रश्नानुक्त्वा युधिष्ठिरः ॥ काम्यकांगमनं चैव पुनस्तेषां महात्मनां ॥ ८९ ॥ तत्रस्थांश्च पुनर्द्रष्टुं पाण्डवान् पुरुषर्षभान् ॥ वासुदेवस्यागमनमत्रैव परिकीर्तितं ॥ ९० ॥ मार्कण्डेयसमास्यायामुपाख्याना नि सर्वशः ॥ पृथोर्वै न्यस्य यत्रोक्तमाख्यामं परमर्षिणा ॥ ९१ ॥ संवादश्च सरस्वत्यास्ताक्ष्यैः सुमहात्मनः ॥ मत्स्योपाख्यानमत्रैव प्रोच्यते तदनंतरं ॥ ९२ ॥ मार्कण्डेयसमास्या च पुराणं परिकीर्त्यते ॥ ऐंद्रद्युम्नमुपाख्यानं धौधुमारंतयैव च ॥ ९३ ॥ पतिव्रतायाश्चाख्यानं तथैवांगिरसं स्मृतं ॥ द्रौपद्याः कीर्तितश्चात्र संवादः सत्यभामया ॥ ९४ ॥

तु पर्वतवत् आभोगः परिपूर्णत्वं यस्य तादृशं वर्ष्म शरीरस्य तेन पर्वततुल्येनेत्यर्थः ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ समास्यायां सहोपवेशने ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ यावत्कीर्तिरकीर्तिर्वातावत्स्वनरकेथवा पुमानस्तीति जानीयाद्विद्रुग्मनिदर्शनात् ॥ ९३ ॥ पित्रोः शुश्रूषया व्याधः सिद्धः पत्युः पतिव्रता सित्थंति ब्राह्मणा वन्द्ये र्यो गिनस्त्वात्मसेवया पतिव्रतानां धर्माश्च द्रौपदी सत्यभामयोः संवादादधिगंतव्याः सेव्यास्तां सांख्यस्ववहाः ॥ ९४ ॥

॥ ९५ ॥ साधुभिर्बुधैर्ह्रस्वमेवाभिभूयते इतिसंदर्शयन्नाहृष्यान्नाहृष्यन्निः नवेवब्राह्मणार्थेऽपिहिंसाबद्धीप्रशस्यते इतिसंदर्शयन्नाहृष्यगस्वमनिर्दर्शनं ॥ ९६ ॥ ब्रीहिद्रौणिकदृष्टांतादृत्तिथुदोऽति
थिभियः अत्यल्पेनापिदानेनसिद्ध्यतीत्येतदीरितं ॥ ९७ ॥ दौर्वाससेतुसाधोत्स्यकारुण्यंचेरितंहरेः तत्तृस्याहिजगत्तुमत्यल्पेनापितृप्यतः ॥ ९८ ॥ श्रीमोजयंकरः श्रीमःपांडवः पंचसटमितिपाठेपि
एवार्थः परस्त्रीस्पर्शमात्रेणजयद्रथदशास्ययोः आद्यःपंचसट्तेजान्तःसकुटुंबाहतःपरः ॥ ९९ ॥ कार्यार्थीमित्रमन्विच्छन्नुशंसःस्थान्महानपि जघानवालिनंरामोनिर्दोषमपिसाहसात् ॥ १०० ॥ पतिव्रता

पुनर्हृतवनंचैवपांडवाःसमुपायताः ॥ घोषयात्राचगंधर्वैर्यत्रबद्धःसुयोधनः ॥ ९५ ॥ ह्रियमाणस्तुमंदात्मा मोक्षितोऽसौकिरीटिना ॥ धर्मराजस्यचात्रैवमृग
स्वप्ननिर्दर्शनात् ॥ ९६ ॥ काम्यकेकाननश्रेष्ठेपुनर्गमनमुच्यते ॥ ब्रीहिद्रौणिकमास्यानमत्रैवबहुविस्तरं ॥ ९७ ॥ दुर्वाससोऽप्युपास्यानमत्रैवपरिकीर्तितं ॥
जयद्रथेनापहारोद्रौपद्याश्चाश्रमांतरात् ॥ ९८ ॥ यत्रैनमन्वयाद्भीमोवायुवेगसमोजवे ॥ चक्रेचैनंपंचशिखंयत्रभीमोमहाबलः ॥ ९९ ॥ रामायणमुपास्या
नमत्रैवबहुविस्तरं ॥ यत्ररामेणविक्रम्यनिहतोरावणोयुधि ॥ १०० ॥ सावित्र्याश्चाप्युपास्यानमत्रैवपरिकीर्तितं ॥ कर्णस्यपरिमोक्षोऽत्रकुंडलाभ्यांपुरंदरा
त् ॥ १ ॥ यत्रास्यशक्तितुष्टोऽसाधदादेकवधायच ॥ आरण्यमुपास्यानंयत्रधर्मोऽन्वशात्सुतं ॥ २ ॥ जग्मुर्लब्धवरायत्रपांडवाःपश्चिमांदिशं ॥ एतद्वारण्यकंपर्व
दतीयंपरिकीर्तितं ॥ ३ ॥ अत्राध्यायशतेहेतुसंख्ययापरिकीर्तितं ॥ एन्नेनसप्ततिश्चैवतथाध्यायाःप्रकीर्तिताः ॥ ४ ॥ एकादशसहस्राणिश्लोकानांषट्शतानि
च ॥ चतुःषष्टिस्तथाश्लोकाःपर्वण्यस्मिन्प्रकीर्तिताः ॥ ५ ॥ अतःपरंनिबोधेदवैराटंपर्वविस्तरं ॥ विराटनगरेगंत्वाश्मशानेविपुलांशमी ॥ ६ ॥ दृष्ट्वासन्निदयुक्त
त्रपांडवांस्त्यायुधान्युत ॥ यत्रप्रविश्यनगरंदृष्ट्वानान्यवसंतुते ॥ ७ ॥ पांचालींप्रार्थयानस्यकामोपहतचेतसः ॥ दुष्टात्मनोवधोयत्रकीचकस्यवकोदरात् ॥ ८ ॥
पांडवान्वेषणार्थंचराज्ञोदुर्योधनस्यच ॥ चाराःप्रस्थापिताश्चात्रनिपुणाःसर्वतोदिशं ॥ ९ ॥ नचप्रवृत्तिस्तैर्लब्ध्यापांडवानांमहात्मनां ॥ गोघ्नहश्चविराट्स्यत्रिग
र्तैःप्रथमंरुतः ॥ १० ॥ यत्रास्ययुद्धंमुमहत्तैरासीद्धोमहर्षणं ॥ ह्रियमाणश्चयत्रासौभीमसेनेनमोक्षितः ॥ ११ ॥

यामाहात्म्यंकुलंमृगंस्वावहं भर्तुमृत्युहरंचैवसावित्रीहनिर्दर्शनं परिमोक्षोवियोमः ॥ १ ॥ कर्णोदातापांचमिद्रोदेयंस्वात्मंसमंधनं शक्त्याविनिमयात्तज्जोधर्मोनाभ्यभवद्विपुं आरण्येयंअरणीहरणं धर्मेण
मृगरूपिणा सुवैचोदितार्थान्मुमहत्तैरावर्णनं आरण्येयेधर्ममार्थसंबादव्याजतःरुतं ॥ २ ॥ आदिरेकोवैशित्यापर्वभिर्नवाभिःसप्ता अरण्यकंपोक्षत्राभिर्धर्मैर्न्यरूपयत् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ धर्मज्ज
विभिःसेवांवीमिदुर्द्विषेमुक्तं सोकभोग्गलंयार्थवक्तिर्षभिरुजिः ॥ ६ ॥ ७ ॥ विराटेप्रथमंशोकःसेवाधर्मप्रवेशते तत्रापिस्वल्वाध्यामीभ्युक्तंकीचकद्वारेण ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

म.भा.टी.

॥२३॥

यौकपदं दशमि वस्त्राभिनेत्रे न त्वनी प्रकीर्तयेदिति पोचे मुनिर्गोपहर्षणि ॥ १२ ॥ १३ ॥ धर्मेण बापवंती त्वां परं सौभाग्यमश्नुते अभिमन्योर्विवाहाख्ये पर्वण्येतद्वर्णितं ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥
॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ मंदात्मा स्वार्थानभिज्ञः दुर्मतिर्विद्विष्यति चित्तः एक एव सहायोऽलमशः किं सैन्यकोटिभिः इति ब्रवेर्जुनः कृष्णं न सैन्यं धार्तराष्ट्रकम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ वैचित्रवीर्यस्य पां

गोधनं च विराटस्य मोक्षितं यत्र पांडवैः ॥ अनंतरं च कुरुभिस्तस्य गोग्रहणं कृतं ॥ १२ ॥ समस्ता यत्र पार्थेन निर्जिताः कुरवो युधि ॥ प्रत्याहृतं गोधनं च विक्रमेण किरीटिना ॥ १३ ॥ विराटेनोत्तरादत्तास्तु पायत्रकिरीटिनः ॥ अभिमन्युं समुद्दिश्य सौभद्रमरिघातिनं ॥ १४ ॥ चतुर्यमेतद्विपुलं वैराटं पर्ववर्णितं ॥ अत्रापि परि संख्याता अध्यायाः परमर्षिणा ॥ १५ ॥ सप्तषष्टिरथो पूर्णां श्लोकानामपि मे शृणु ॥ श्लोकान द्विसहस्रे तु श्लोकाः पंचाशदेव तु ॥ १६ ॥ उक्तानि वेदविदुषा पर्वण्यस्मिन् महर्षिणा ॥ उद्योगपर्वविज्ञेयं पंचमं शृण्वंतः परं ॥ १७ ॥ उपप्लव्ये निविष्टेषु पांडवेषु जिगीषया ॥ दुर्योधनोऽर्जुनश्चैव वासुदेवमुपस्थितौ ॥ १८ ॥ साहाय्यमस्मिन् समरे भवान्नौ कर्तुमर्हति ॥ इत्युक्ते वचने कृष्णो यत्रोवाच महामतिः ॥ १९ ॥ अयुध्यमानमात्मानं मंत्रिणं पुरुषर्षभौ ॥ अक्षौ हिर्णावा सैन्यस्य कस्य किं वा ददाम्यहं ॥ २० ॥ वब्रे दुर्योधनः सैन्यं मंदात्मा यत्र दुर्मतिः ॥ अयुध्यमानं सचिवं वब्रे कृष्णं धनं जयः ॥ २१ ॥ मद्रराजं च राजानमायातं पांडवान् प्रति ॥ उपहरेर्वचयित्वा वर्त्मन्येव सुयोधनः ॥ २२ ॥ वरदंतं वरं वब्रे साहाय्यं क्रियतां मम ॥ शल्यस्तस्मै प्रतिश्रुत्य जगामो हि क्षपांडवान् ॥ २३ ॥ शांतिपूर्वंचाकं यययत्रैद्रविजयं नृपः ॥ पुरोहितप्रेषणं च पांडवैः कौरवान् प्रति ॥ २४ ॥ वैचित्रवीर्यस्य वचः समादाय पुरोधसः ॥ तथैद्रविजयं चापियानं चैव पुरोधसः ॥ २५ ॥ संजयं प्रेषयामास शमार्थी पांडवान् प्रति ॥ यत्र दूतं महाराजो धृतराष्ट्रः प्रतापवान् ॥ २६ ॥ श्रुत्वा च पांडवान्यत्र वासुदेवपुरोगमान् ॥ प्रजागरः संप्रजज्ञे धृतराष्ट्रस्य चितया ॥ २७ ॥ विदुरेयत्रवाक्यानि विचित्राणि हितानि च ॥ श्रावयामास राजानं धृतराष्ट्रं मनीषिणं ॥ २८ ॥ तथा स नत्सुजातेन यत्राध्यात्ममनुत्तमं ॥ मनस्तापान्वितो राजा श्रावितः शोकलालसः ॥ २९ ॥

इवस्य पुरोधसः संकाशात् वचः इन्द्रविजयतात्पर्यं पुरोहितप्रेषणी चित्यं च समादाय अभ्युपेत्य संजयं प्रेषयामासेति उत्तरेण संबंधः भवेत्साहायवान् पूर्वसाक्षात्त्रुमथार्थयेत् उद्योगसंजयप्रेषणपर्वण्यपेक्षितं
॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ शोकेलालसा आसक्तिर्यस्य स तथा भूतस्तापहरं अप्यात्मश्रावितोपितापनं जहाविति भावः न निद्राभिपारार्थी न च बुध्यति बोधितः इति प्रजागरे सानत्सुजातेन यत्राध्यात्ममनुत्तमं ॥ २९ ॥

आदिपर्व

॥२३॥

समितौसभायां ऐकात्म्यं एकचित्तत्वं वस्तुतस्तुयत्रकुत्रचित्संगेवासुदेवार्जुनयोर्जीवेशयोरेकात्म्यमभेदमेवशास्ति संजयः तच्छानं विनाराहः शोकरणासंभवात् राजातुषीद्व्याम् अचिलोक्परातयैवतवर्थं
नियतप्रतीतिनास्यशोकेनश्यतीतिशास्त्रद्वयं ॥ ३० ॥ संधिअबिरोधं नागोहस्तीतेनसमानसंज्ञं हस्तिनापुरमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ दुष्टं कृष्णनिपहृत्पं योगेश्वरत्वं वैश्वरूपं ऐश्वर्यं
वैश्वरूप्यचदरेः श्रुत्वावलोक्यच दुर्योधनो न मेनेस्यवाक्यं म्लच्छः श्रुतेरिव ॥ ३५ ॥ अनुमंत्रितः उपायपितः उपायपूर्वभेदपूर्वं शौटीर्यात्गर्वात् अपित्रैलोक्यराज्यस्य हेतोर्विश्वस्तमाश्रितं नत्यजेहेह नारोपी

प्रभातेराजसमितौ संजयो यत्र वा विभो ॥ ऐकात्म्यं वासुदेवस्य प्रोक्तवानर्जुनस्य च ॥ ३० ॥ यत्र कृष्णो दयापन्नः संधि मिच्छन्महामतिः ॥ स्वयमागाच्छुभं
कर्तुं नगरं नागसाद्वयं ॥ ३१ ॥ प्रत्यास्यात्तं च कृष्णस्य राज्ञा दुर्योधनेन वै ॥ शमार्थं याचमानस्य पक्षयोरुभयोर्हितं ॥ ३२ ॥ दंभोद्भवस्य चास्यान्मत्रैव परि
कीर्तितं ॥ वरान्वेषणमत्रैव मातलेश्वमहात्मनः ॥ ३३ ॥ महर्षेश्वापि चरितं कथितं गालवस्य वै ॥ विदुलायाश्च पुत्रस्य प्रोक्तं चाप्यनुशासनं ॥ ३५ ॥ कृष्णं दुर्यो
धनादीनां दुष्टं विज्ञाय मंत्रितं ॥ योगेश्वरत्वं कृष्णेन यत्र राज्ञां प्रदर्शितं ॥ ३५ ॥ रथमारोप्य कृष्णेन यत्र कर्णोऽनुमंत्रितः ॥ उपायपूर्वं शौटीर्यात्त्यास्यात् श्रुतेन
सः ॥ ३६ ॥ आगम्य हास्तिनपुरादुपप्लव्य मरिंदमः ॥ पांडवानां यथावत्तं सर्वमास्यातवान्हरिः ॥ ३७ ॥ तेतस्य वचनं श्रुत्वा मंत्रयित्वा च यद्वितं ॥ सांग्रामिकैत
तः सर्वसज्जं चक्रुः परंतपाः ॥ ३८ ॥ ततो युद्धाय निर्यातां नराश्चरथदंतिनः ॥ नगराद्वास्तिनपुरादलसंख्यानमेव च ॥ ३९ ॥ यत्र राज्ञात्पुलुकस्य प्रेषणं पांडवान्
ति ॥ शोभाविनिमहायुद्धे दौत्येन कृतवान्प्रभुः ॥ ४० ॥ रथातिरथसंख्यानमंबोपाख्यानमेव च ॥ एतं सुबद्धवृत्तांतं पंचमं पर्वभारते ॥ ४१ ॥ उद्योगपर्वनिर्दि
ष्टं संधिविग्रहमिश्रितं ॥ अध्यायानां शतं प्रोक्तं षडशीतिर्महर्षिणा ॥ ४२ ॥ श्लोकानां षट्सहस्राणि तावन्त्येव शतानि च ॥ श्लोकाश्च नवतिः प्रोक्तास्तथैवाष्टौ महा
त्मना ॥ ४३ ॥ व्यासेनोदारमतिना पर्वण्यस्मिन्स्तपोधनाः ॥ अतः परं विचित्रार्थं भीष्मपर्वप्रचक्षते ॥ ४४ ॥ जंबूखंडविनिर्माणं यत्रोक्तं संजयेन ह ॥ यत्र योधि
ष्ठिरसैन्यं विषादमममत्परं ॥ ४५ ॥ यत्र युद्धमभूद्रंदशाहानि सुदारुणं ॥ कश्मलं यत्र पार्थस्य वासुदेवो महामतिः ॥ ४६ ॥

त्युक्तं कर्णोपजापतः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ निंदत्यसंतोषितो वैडालव्रतिका इति युधिष्ठिरमिव लूक इत्युच्यते बांदरायणः ॥ ४० ॥ यद्वलाजयमशिते धार्तराष्ट्रस्तमर्कजं प्राहार्द्धरथ इत्युच्यते भी
ष्मस्तेजोवधे स्या न किंचित्तपसोऽसाध्यं यतो जन्मांतरं विना पुंस्त्वं शिखंडिनीप्रापेत्वं बोपाख्यानं ईरितं ॥ ४१ ॥ संधिविग्रहमिश्रितं कृष्णदौत्येन संधिः उलूकदौत्येन विग्रहः ताम्ब्यानिश्रितं ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ अयेत्येति विनासेनाकर्णमलकमुष्टिम् इति सेनापतिं भीष्मचक्रे कौरवनंदनः वैराजं दर्शनादूर्ध्वं पश्यन् सान्त्वयेत् इति बजं ब्रूखंडादिगीतायाः पूर्वमीरितं कश्मलं विषादं ॥ ४६ ॥

मोहजंममद्येत्यसमीक्ष्यभीष्मस्यदुर्जयत्वमितिशेषः ॥ ४७ ॥ श्रुतिःस्मृतेर्बलवतीभक्तौत्वेतद्विपर्ययः भीष्मंजिघांसतापार्थसूतेनेतद्वर्णितं ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ नदेहमनुशीर्यतेवैष्णवाजितमृत्यवः
भीष्मःकालांतसकांक्षीशरतल्पेऽवसच्चिरं ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ क्षात्रात्ब्राह्मणमहःश्रेष्ठमितिमत्वासुयोधनः जयाशयास्वभाचार्यसैनापत्येभ्यषेचयत् ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ संशप्तकास्तुयेसंख्येसर्वथाप्यनि

मोहजंनशयामासहेतुभिर्मोक्षदर्शिभिः ॥ समीक्ष्याधोक्षजःक्षिप्रंयुधिष्ठिरहितेरतः ॥ ४७ ॥ रथादापुत्यवेगेनस्वयंकृष्णउदारधीः ॥ प्रतोदपाणिराधावद्भी
ष्मंहंतुंव्यपेतभीः ॥ ४८ ॥ वाक्यप्रतोदाभिहतोयत्रकृष्णेनपांडवः ॥ गांडीवधन्वासमरेसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ ४९ ॥ शिखंडिनंपुरस्कृत्यग्रत्रपार्थोमहाधनुः ॥ वि
निघ्नन्निशितैर्बाणैरयाद्रीष्ममपातयत् ॥ ५० ॥ शरतल्पगतश्चैवभीष्मोयत्रबभूवह ॥ पृष्ठमेतत्समाख्यातंभारतेपर्वविस्तृतं ॥ ५१ ॥ अध्यायानांशतंप्रोक्तं
तथासप्तदशापरे ॥ पंचश्लोकसहस्राणिसंख्ययाष्टौशतानिच ॥ ५२ ॥ श्लोकाश्चचतुराशीतिरस्मिन्पर्वणिकीर्तिताः ॥ व्यासेनवेदविदुषासंख्याताभीष्मपर्व
णि ॥ ५३ ॥ द्रोणपर्वततश्चित्रंबहुवृत्तांतमुच्यते ॥ सैनापत्येऽभिषिक्तोऽयत्राचार्यःप्रतापवान् ॥ ५४ ॥ दुर्योधनस्यप्रीत्यर्थंप्रतिजज्ञेमहास्रवित् ॥ ग्रहणंध
र्मराजस्यपांडुपुत्रस्यधीमतः ॥ ५५ ॥ यत्रसंशप्तकाःपार्थमपनिन्यूरणाजिरान् ॥ भगदत्तोमहाराजोयत्रशक्रसमोयुधि ॥ ५६ ॥ सुप्रतीकेननागेनसहिशांतः
किरीटिना ॥ यत्राभिमन्युंबहवोजघ्नुरेकंमहारथाः ॥ ५७ ॥ जयद्रथमुखाबालंशूरमप्राप्तयौवनं ॥ हतेऽभिमन्यौक्रुद्धेनयत्रपार्थेनसंयुगे ॥ ५८ ॥ अक्षौहि
णीःसप्तहत्वाहतोराजाजयद्रथः ॥ यत्रभीमोमहाबाहुःसात्यकिश्चमहारथः ॥ ५९ ॥ अन्वेषणार्थंपार्थस्ययुधिष्ठिरनृपाज्ञया ॥ प्रविष्टौभारतींसेनामप्रधृष्यां
सुरैरपि ॥ ६० ॥ संशप्तकावशेषंचकृतंनिःशेषमाहवे ॥ संशप्तकानांवीराणांकोट्योनवमहात्मनां ॥ ६१ ॥ किरीटिनाभिनिष्क्रम्यप्रापितायमसादनं ॥ धृतराष्ट्रस्य
पुत्राश्चतथापाषाणयोधिनः ॥ ६२ ॥ नारायणाश्चगोपालाःसमरेचित्रयोधिनः ॥ अलंबुषःश्रुतायुश्चजलसंधश्चवीर्यवान् ॥ ६३ ॥ सौमदत्तिर्विराट्श्चद्रुपदश्च
महारथः ॥ घटोत्कचादयश्चान्येनिहताद्रोणपर्वणि ॥ ६४ ॥ अश्वत्थामाऽपिचात्रैवद्रोणेयुधिनिपातिते ॥ अस्त्रं प्रादुश्चकारोग्रंनारायणममर्षितः ॥ ६५ ॥

वर्तिनस्ते अपनिन्युः अपहतवंतः रणाजिराद्रणस्थानात् ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ संशप्तकबधोत्साहीजिष्णुःपुत्रवधार्जितः प्रतिज्ञामहतीकृत्वातीर्णःश्रीपतिमायया ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ सं
तोष्यसाधुतांयांतिप्रतिकूलेविधातरि द्रोणस्यमृत्युकालेहिधर्मोप्यनृतभागभूत् अनृतेनहतोद्रोणोनत्यानारायणास्त्रकं नानोपायैररीरुहत्वास्वीयानूरक्षितवान्हारिः ॥ ६५ ॥

६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ निषतां पश्यतां ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ कार्याकार्यविचारं हि क्रोधाविष्टान् कुर्वते अपि वच्छोणितं भ्रातृभीमसेनो हि संयुगे ॥ ७६ ॥ सौरिरेन्द्रि
 आग्नेयं कीर्त्यते यत्र रुद्रमाहात्म्यमुत्तमं ॥ व्यासस्य चाप्यागमनं माहात्म्यं कृष्णपार्थयोः ॥ ६६ ॥ सप्तमं भारते पर्वमहदेतदुदाहृतं ॥ यत्र ते पृथिवीपालाः प्रा
 यशोनिधनंगताः ॥ ६७ ॥ द्रोणपर्वणि येशूरा निर्दिष्टाः पुरुषर्षभाः ॥ अत्राध्यायशतं प्रोक्तं तथाध्यायाश्च सप्ततिः ॥ ६८ ॥ अष्टौ श्लोकसहस्राणि तथानवशता
 निच ॥ श्लोकानवतथैवात्र संख्यातास्तत्त्वदर्शिना ॥ ६९ ॥ पाराशर्येण मुनिना संचित्य द्रोणपर्वणि ॥ अतः परं कर्णपर्वं प्रोच्यते परमाद्भुतं ॥ ७० ॥ सारथ्ये वि
 नियोगश्च मद्राजस्य धीमतः ॥ आख्यातं यत्र पौराणं त्रिपुरस्य निपातनं ॥ ७१ ॥ प्रयाणे परुषश्चात्र संवादः कर्णशल्ययोः ॥ हंसकाकीयमाख्यातं तत्रैवाक्षेप
 संहितं ॥ ७२ ॥ वधः पांडवस्य च तथा अश्वत्थामा महात्मना ॥ दंडसेनस्य च ततो दंडस्य च वधस्तथा ॥ ७३ ॥ द्वैतये यत्र कर्णेन धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ संशयंगमितो
 युद्धे मिषतां सर्वधन्विनां ॥ ७४ ॥ अन्योन्यं प्रतिचक्रो धो युधिष्ठिरकिरीटिनोः ॥ यत्रैवानुनयः प्रोक्तो माधवेनार्जुनस्य हि ॥ ७५ ॥ प्रतिज्ञापूर्वकं चापि वक्षो
 दुःशासनस्य च ॥ भित्वा दृकोदरो रक्तं पीतवान्यत्र संयुगे ॥ ७६ ॥ द्वैतये यत्र पार्थेन हतः कर्णो महारथः ॥ अष्टमं पर्वं निर्दिष्टमेतद्भारतचित्तकैः ॥ ७७ ॥ एकोनस
 पतिः प्रोक्ता अध्यायाः कर्णपर्वणि ॥ चत्वार्येव सहस्राणि नवश्लोकशतानि च ॥ ७८ ॥ चतुःषष्टिस्तथा श्लोकाः पर्वण्यस्मिन् प्रकीर्तिताः ॥ अतः परं विचित्रार्थं श
 ल्यपर्वप्रकीर्तितं ॥ ७९ ॥ हतप्रवीरे सैन्ये तु नेतामद्रेश्वरोऽभवत् ॥ यत्र कौमारमाख्यातमभिषेकस्य कर्म च ॥ ८० ॥ वृत्तानिरययुद्धानि कीर्त्यते यत्र भागशः ॥ वि
 नाशः कुरुमुख्यानां शल्यपर्वणिकीर्त्यते ॥ ८१ ॥ शल्यस्य निधनं चात्र धर्मराजान्महात्मनः ॥ शकुनेश्च वधोऽत्रैव सहदेवेन संयुगे ॥ ८२ ॥ सैन्ये च हतभूयिष्ठे
 किंचिच्छिष्टसु योधनः ॥ इदं प्रविश्य यत्रासौ संस्तभ्यापो व्यवस्थितः ॥ ८३ ॥ प्रवृत्तिस्तत्राख्याता यत्र भीमस्य लुब्धकैः ॥ क्षेपयुक्तैर्वचोभिश्च धर्मराजस्य
 धीमतः ॥ ८४ ॥ इदात्समुत्थितो यत्र धार्तराष्ट्रोऽत्यमर्षणः ॥ भीमेन गदया युद्धं यत्रासौ कृतवान्सह ॥ ८५ ॥ समवाये च युद्धस्य रामस्यागमनं स्मृतं ॥ सरस्व
 त्याश्च तीर्थानां पुण्यं तापरिकीर्तिता ॥ ८६ ॥

निजघ्ने प्रागिदानीं द्विपर्ययः सहायो हंतुरीशानः पक्षपातविवर्जितः ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ जयाशाजीविताशाचमुक्षीणस्यापि दुस्सर्जा शल्यं जहदं च शरणं कृतवान्धतु योधनः
 ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ समवाये समये युद्धांते तीर्थयात्रां धत्तून्नेवा दरायणः तेन जानीमहे हि साधर्म्यापि दुरितप्रदा ॥ ८६ ॥

नाधर्मणविनाशत्रुःशक्योनिर्जेतुमुत्सवंः भीमसेनोसद्योनामोःप्रजहारनुयोधनं ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ दंशनंकवचं ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥

गदायुद्धंचतुमुलमत्रैवपरिकीर्तितं ॥ दुर्योधनस्यराज्ञोऽययत्रभीमेनसंयुगे ॥ ८७ ॥ ऊरुभग्नौप्रसत्याजौगदयाभीमवेगया ॥ नवमंपर्वनिर्दिष्टमेतदद्भुतम
र्थवत् ॥ ८८ ॥ एकोनपष्टिरध्यायाःपर्वण्यत्रप्रकीर्तिताः ॥ संख्यातावद्भुततांताःश्लोकसंख्याऽत्रकथ्यते ॥ ८९ ॥ त्रीणिश्लोकसहस्राणिद्वेशतेविंशतिस्तथा ॥
मुनिनासंप्रणीतानिकौरवाणांयशोभृता ॥ ९० ॥ अतःपरंप्रवक्ष्यामिसौमिकंपर्वदारुणं ॥ भग्नोरुंयत्रराजानंदुर्योधनममर्षणं ॥ ९१ ॥ अपयातेषुपार्थेषुत्र
यस्तेऽभ्याययूराः ॥ कृतवर्माकृपोद्रौणिःस्त्रायाहेरुधिरोक्षितं ॥ ९२ ॥ समेत्यददृशुर्भूमौपतितंरणमूर्धनि ॥ प्रतिजज्ञेदृढक्रोधोद्रौणिर्यत्रमहारथः ॥ ९३ ॥
अहंत्वासर्वपंचालान्धृष्टद्युम्नपुरोगमान् ॥ पांडवांश्चसहामात्यान्निविमोक्ष्यामिदंशनं ॥ ९४ ॥ यत्रैवमुक्त्वा राजानमपक्रम्यत्रयोरथाः ॥ सूर्यास्तमनवेलाया
मासेदुस्तेमहदनं ॥ ९५ ॥ न्यग्रोधस्याथमहतोयत्राधस्ताद्ववस्थिताः ॥ ततःकाकान्वहून्रात्रौदृष्ट्वोलूकेनहिंसितान् ॥ ९६ ॥ द्रौणिःक्रोधसमाविष्टःपितुर्वधमं
नुस्मरन् ॥ पंचालानांप्रसुप्तानांवधंप्रतिमनोदधे ॥ ९७ ॥ गत्वाचशिविरद्वारिदुर्दृशं तत्रराक्षसं ॥ घोररूपमपश्यत्सदिवमावृत्यधिष्ठितं ॥ ९८ ॥ तेनव्याघात
मस्त्राणांक्रियमाणमवेक्ष्यच ॥ द्रौणिर्यत्रविरूपाक्षंरुद्रमाराध्यसत्वरः ॥ ९९ ॥ प्रसुप्तान्निशिविश्वस्तान्धृष्टद्युम्नपुरोगमान् ॥ पंचालान्सपरीवारान्द्रौपदेयांश्च
सर्वशः ॥ १०० ॥ कृतवर्मणाचसहितःरूपेणचनिजघ्नवान् ॥ यत्रामुच्यंततेपार्थाःपंचरुष्णबलाश्रयात् ॥ १ ॥ सात्यकिश्चमहेष्वासःशेषाश्चनिधनंग
ताः ॥ पंचालानांप्रसुप्तानांयत्रद्रोणसुताद्वधः ॥ २ ॥ धृष्टद्युम्नस्यसूतेनपांडवेषुनिवेदितः ॥ द्रौपदीपुत्रशोकात्तापितश्चातवधार्दिता ॥ ३ ॥ कृतानशनसंक
ल्यायत्रभर्तृनुपाविशत् ॥ द्रौपदीवचनाद्यत्रभीमोभीमपराक्रमः ॥ ४ ॥ प्रियंतस्याश्चिकीर्षन्वेगदामादायवीर्यवान् ॥ अन्वधावत्सुसंकुद्धोभारद्वाजंगुरोः
सुतं ॥ ५ ॥ भीमसेनभयाद्यत्रदैवेनाभिप्रचोदितः ॥ अपांडवायेतिरुषाद्रौणिरस्त्रमवास्तृजत् ॥ ६ ॥ मैवमित्यब्रवीत्कृष्णःशमयंस्तस्यतद्वचः ॥ यत्रास्त्रमखेण
चतच्छ्रमयामासफाल्गुनः ॥ ७ ॥ द्रौणेश्चद्रोहबुद्धित्वंवीक्ष्यपापात्मनस्तदा ॥ द्रौणिद्वैपायनादीनांशापाश्चान्योन्यकारिताः ॥ ८ ॥

विदुषोब्राह्मणस्यापिदैव्यात्स्याद्दारुणामतिः अश्वत्थामापियत्सुप्तानर्जोश्चन्यवधीदुषा ॥ ३०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ उपाविशत्भर्तृनुपरुद्धवती ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

जितकाशिनः जयश्लाघिनः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ सौमिकैषीके आख्याने अत्र पर्वणिसंबद्धे इत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ आयोधनं युद्धस्थानं ॥ १६ ॥ १७ ॥ क्षत्रियाः क्षत्रियस्त्रियः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ अर्थार्थविधमामोति विलपन्ति च तत्स्त्रियः तस्मादर्थनलिप्से तत्रेयोर्थी धार्तराष्ट्रवत् द्विवाक्षौ हिणीर्हत्वाले भेराज्यं युधिष्ठिरः एवं भूतक्षयेणैव भवत्यर्थः सतामपि बंधूनपिनयेयुर्द्वे

मणितथा समादाय द्रोणपुत्रान्महारथात् ॥ पांडवाः प्रददुर्दृष्टाद्रौपयै जितकाशिनः ॥ ९ ॥ एतद्वै दशमं पर्वसौमिकं समुदाहृतं ॥ अष्टादशास्मिन्नध्यायाः पर्वण्युक्ता महात्मना ॥ १० ॥ श्लोकां नां कथितान्यत्र शतान्यष्टौ प्रसंख्यया ॥ श्लोकाश्च सप्ततिः प्रोक्ता मुनिना ब्रह्मवादिना ॥ ११ ॥ सौमिकैषीके संबद्धे पर्वण्युत्तमं ते जसी ॥ अत ऊर्ध्वमिदं प्रादुःस्वी पर्वकरुणोदयं ॥ १२ ॥ पुत्रशोकाभिसंतप्तः प्रज्ञाचक्षुर्नराधिपः ॥ रुष्णोपनीतां यत्रासावायसीं प्रतिमां दृढां ॥ १३ ॥ भीमसेनद्रोहबुद्धिर्धृतराष्ट्रो बभंज ह ॥ तथा शोकाभितप्तस्य धृतराष्ट्रस्य धीमतः ॥ १४ ॥ संसारगहनं बुद्ध्या हेतुभिर्मोक्षदर्शनैः ॥ विदुरेण च यत्रास्य राज्ञ आश्वासनं कृतं ॥ १५ ॥ धृतराष्ट्रस्य च त्रैवकौरवायोधनं तथा ॥ सांतःपुरस्य गमनं शोकार्तस्य प्रकीर्तितं ॥ १६ ॥ विलापो वीरपत्नीनां यत्रातिकरुणः स्मृतः ॥ क्रोधावेशः प्रमोहश्च गांधारी धृतराष्ट्रयोः ॥ १७ ॥ यत्र तान् क्षत्रियांश्शूरान्संग्रामेष्वनिवर्तिनः ॥ पुत्रान् भ्रातृन्पितृन् श्वैव ददृशुर्निहतान् रणे ॥ १८ ॥ पुत्रपौत्रवधात्तम्यास्तया त्रैव प्रकीर्तिता ॥ गांधार्याश्चापि रुष्णेन क्रोधोपशमनक्रिया ॥ १९ ॥ यत्र राजा महाप्राज्ञः सर्वधर्मभृतां वरः ॥ राज्ञां तानि शरीराणि दाहयामास शास्त्रतः ॥ २० ॥ तोयकर्मणि चारब्धे राज्ञा मुदकदानिके ॥ गूढोत्पन्नस्य चाख्यानं कर्णस्य पृथग्यामनः ॥ २१ ॥ सुतस्यैतदिह प्रोक्तं व्यासेन परमर्षिणा ॥ एतदेकादशं पर्वशोकैर्वैकुण्ठव्यकरणं ॥ २२ ॥ प्रणीतं सज्जनमनो वैकुण्ठव्याश्रुप्रवर्तकं ॥ सप्तविंशतिरध्यायाः पर्वण्यस्मिन् प्रकीर्तिताः ॥ २३ ॥ श्लोकसप्तशती चापि पंचसप्ततिसंयुता ॥ संख्यया भारताख्यानमुक्तं व्यासेन धीमता ॥ २४ ॥ अतः परं शांतिपर्वद्वादशं बुद्धिवर्धनं ॥ यत्र निर्वेदमापन्नो धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ २५ ॥ घातयित्वा पितृन् भ्रातृन् पुत्रान्संबन्धिमातुलान् ॥ शांतिपर्वणि धर्माश्च व्याख्याताः शारतल्पिकाः ॥ २६ ॥

स्वर्गप्राप्तेऽर्धतर्पयेत् इत्येवं निर्मलं क्षात्रं कर्मोक्तं तोयकर्मणि ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ अर्थार्थौख्यादियोगे वायसुखं कामशब्दितं तदा पुः पांडवाः क्लेशैर्लब्धराज्याः पृथग्गृहाः चतुर्भिरेव वैराटमेकादशभिरुद्यमं पंचभिर्जीष्ममृष्टाभिर्द्रोणमेकैबसूर्यजं चतुस्त्रिपंचभिः शल्यसौषुप्तस्यभिधानि च पर्वणि दीपयंत्यर्थं शांत्यादिः कामदीपिका निर्वेदं दुःखं ॥ २५ ॥ शारतल्पिकाः शरा एव तल्पो यस्य तेन जीष्मेण व्याख्याता इत्यर्थः ॥ २६ ॥

यथोक्तं ब्रह्मसंहितायाम् नृपमक्षयमश्रुते भूपइत्येकतद्वर्माः साफद्वर्मानिरूपिताः कालहेतुप्रदर्शिनः कालोदुर्गिष्णादिहेतुर्वैरोगादिश्वतददर्शिनः देशकालाद्यपेक्षयावर्तितव्यमित्यर्थः ॥ २७ ॥ सर्वज्ञत्वं कार्यकार्यविभागज्ञत्वं ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ प्रकृतिस्वाभाविकीमवस्थां सर्वाधिकारिकामोक्षधर्माः सम्यगुदीरिताः तत्राधिकारसिद्ध्यर्थदानधर्माश्चकीर्तिताः ॥ ३२ ॥ व्यवहारआचारः धर्मार्थीयः धर्मार्थयोर्हितः ॥ ३३ ॥ सत्यस्य हि साशून्यस्य यथार्थभाषणस्य परागतिः पराकाष्ठा ॥ ३४ ॥ महाभाग्यं माहात्म्यं रहस्यं अल्पायासेनापि महाफलप्रदत्वं देशकालोपसंहितं तीर्थपर्वोपधानात् ॥ ३५ ॥ स्वच्छंदमरणः सर्वो

राजभिर्वेदितव्यास्ते सम्यग्ज्ञानबुभुक्षुभिः ॥ आपद्धर्माश्च तत्रैव कालहेतुप्रदर्शिनः ॥ २७ ॥ यान्बुध्वापुरुषः सम्यक्सर्वज्ञत्वमवाप्नुयात् ॥ मोक्षधर्माश्च कथिताविचित्रा बहुविस्तराः ॥ २८ ॥ द्वादशं पर्वन्तिर्दिष्टमेतद्व्याज्ञजनप्रियं ॥ अत्र पर्वणिविज्ञेयमध्यायानां शतत्रयं ॥ २९ ॥ विंशच्चैव तत्राध्यायानवचैव तपोधनाः ॥ चतुर्दशसहस्राणि तया सप्तशतानि च ॥ ३० ॥ सप्तश्लोकास्तथैवात्र पञ्चविंशतिसंख्यया ॥ अत ऊर्ध्वं च विज्ञेयमनुशासनमुत्तमं ॥ ३१ ॥ यत्र प्रकृतिमापन्नः श्रुत्वा धर्मविनिश्चयं ॥ भीष्माद्रागीरथीपुत्रात्कुरु राजोयुधिष्ठिरः ॥ ३२ ॥ व्यवहारोऽत्र कात्स्न्येन धर्मार्थीयः प्रकीर्तितः ॥ विविधानां च दानानां फलयोगाः प्रकीर्तिताः ॥ ३३ ॥ तथा पात्रविशेषाश्च दानानां च परोविधिः ॥ आचारविधियोगश्च सत्यस्य च परागतिः ॥ ३४ ॥ महाभाग्यं गवांचैव ब्राह्मणानां तथैव च ॥ रहस्यं चैव धर्माणां देशकालोपसंहितं ॥ ३५ ॥ एतत्सु बहुवृत्तांतमुत्तमं चानुशासनं ॥ भीष्मस्यात्रैव संप्राप्तिः स्वर्गस्य परिकीर्तिता ॥ ३६ ॥ एतच्च योदशं पर्वधर्मनिश्चयकारकं ॥ अध्यायानां शतं त्वत्र षट्चत्वारिंशदेव तु ॥ ३७ ॥ श्लोकानां तु सहस्राणि प्रोक्तान्यष्टौ प्रसंख्यया ॥ ततोऽश्वमेधिकं नाम पर्वप्रोक्तं चतुर्दशं ॥ ३८ ॥ तत्संवर्तमरुत्तीयं यत्राख्यानमनुत्तमं ॥ सुवर्णकोशसंप्राप्तिर्जन्मचोक्तं परीक्षितः ॥ ३९ ॥ दग्धस्यास्त्राग्निना पूर्वकृष्णात्संजीवनं पुनः ॥ चर्यायां हयमुत्सृष्टं पांडवस्यानुगच्छतः ॥ ४० ॥ तत्र तत्र च युद्धानिराजपुत्रैरमर्षणैः ॥ चित्रांगदायाः पुत्रेण पुत्रिकाया धनं जयः ॥ ४१ ॥

योगीभीष्मसमो भवेत् इति प्रदर्शयन् भीष्मनिर्याजं चाप्यवर्णयत् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ वाराणस्यामविज्ञातो वसेद्विघ्नभयात्सुधीः व्यासमैत्रेयसंवर्तैरेतत्सम्यक्प्रदर्शितं काश्यामृतस्य कुणपं शिवलिंगत्वं मृच्छति अपूर्वमेतत्संवर्तमरुत्तीयं प्रकाशितं क्रममुक्तिप्रसिद्ध्यर्थमश्वमेधोपिकीर्तितः ॥ तत्त्वस्य दुर्पहत्वाच्च पुनरध्यात्ममीरितं तत्पुराणप्रसिद्धं संवर्तमरुत्तीयं ॥ ३९ ॥ चर्यायां पर्यटने ॥ ४० ॥ ४१ ॥

*पुत्रिकायाः पुत्रत्वेन कल्पितायाः

संशयंप्राणांतं गंगाशापमोक्षार्थं धनं जयोदर्शितः कशेन भद्रया दत्तमत्यल्पमपि सज्जने अश्वमेधाधिकं पुण्यं तत इत्याह नाकुले ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ धृतराष्ट्रोऽश्रमपदमित्यत्र आकारस्य पूर्वरूपमाश्रित्योहितममं नृणां भोगानरकयो नयः इतीव कुंतीपुत्राणां राज्यं त्यक्त्वा वनं ययौ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ मायामात्रं मुक्तादीनि विज्ञायाश्चर्यपर्वतः धृतराष्ट्र इव त्यक्त्वा शोकं मोक्षं समाश्रयेत् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ संजयश्च संग्रामे बभ्रुवाहेन संशयं चात्र दर्शितः ॥ अश्वमेधे महायज्ञेन कुलाख्यानमेव च ॥ ४२ ॥ इत्याश्वमेधिकं पर्वप्रोक्तमेतन्महाद्भुतं ॥ अध्यायानां शतं चैवं त्रयोऽध्यायाश्च कीर्तिताः ॥ ४३ ॥ त्रीणि श्लोकसहस्राणि तावत्येव शतानि च ॥ विंशतिश्च तथा श्लोकाः संख्यातास्तत्त्वदर्शिना ॥ ४४ ॥ ततस्त्वाश्रमवासाख्यं पर्वपंचदशं स्मृतं ॥ यत्र राज्यं समुत्सृज्य गांधार्या सहितो नृपः ॥ ४५ ॥ धृतराष्ट्रोऽश्रमपदं विदुरश्च जगाम ह ॥ यं दृष्ट्वा प्रस्थितं साध्वी पृथाप्यनुययौ तदा ॥ ४६ ॥ पुत्रराज्यं परित्यज्य गुरुशुश्रूषणे रता ॥ यत्र राजा हतान् पुत्रान्यौत्रानन्यांश्च पार्ष्णिवा ॥ ४७ ॥ लोकांतरगतान् वीरानपश्य पुनरागतान् ॥ ऋषेः प्रसादात् कृष्णस्य दृष्ट्वाश्चर्यमनुत्तमं ॥ ४८ ॥ त्यक्त्वा शोकं सदारश्च सिद्धिं परमिकांगतः ॥ यत्र धर्मसमाश्रित्य विदुरः सुगतिं गतः ॥ ४९ ॥ संजयश्च सहामात्यो विद्वान् गावल्गुणिर्वशी ॥ ददर्शनारदं यत्र धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ ५० ॥ नारदाच्चैव शुश्राव वृष्णीनां कदनं महत् ॥ एतदाश्रमवासाख्यं पर्वोक्तं महद्भुतं ॥ ५१ ॥ द्विचत्वारिंशदध्यायाः पर्वे तदभिसंख्यया ॥ सहस्रमेकं श्लोकानां पंचश्लोकशतानि च ॥ ५२ ॥ षडेव च तथा श्लोकाः संख्यातास्तत्त्वदर्शिना ॥ अतः परं निबोधे कं मौसलं पर्वदारुणं ॥ ५३ ॥ यत्र ते पुरुषव्याघ्राः शस्त्रस्पर्शहता युधि ॥ ब्रह्मदंडे विनिष्पिष्टाः समीपे लवणांभसः ॥ ५४ ॥ आपाने पानकलिता दैवेनाभिप्रचोदिताः ॥ एरकारूपिभिर्वज्रैर्निजं घुरितरेतरं ॥ ५५ ॥ यत्र सर्वक्षयं कृत्वा त्रावुर्भौरामकेशवौ ॥ नातिचक्रामतुः कालं प्रापं सर्वहरं महत् ॥ ५६ ॥ यत्रार्जुनो ह्यारवतीमेत्य वृष्णि विनाकृतां ॥ दृष्ट्वा विषादमगमत्परां चार्तिनरर्षभः ॥ ५७ ॥ स संस्कृत्य नरश्रेष्ठमातुलं शौरिमात्मनः ॥ ददर्श यदुवीराणामापाने वैशसं महत् ॥ ५८ ॥ शरीरं वासुदेवस्य रामस्य च महात्मनः ॥ संस्कारं लंभयामास वृष्णीनां च प्रधानतः ॥ ५९ ॥

सुगतिं गत इत्यनुवर्तते ॥ ५० ॥ ५१ ॥ पंचश्लोकशतानि चेत्यत्र पंचच श्लोकशतं चेति समासः पंचाधिकं शतमित्यर्थः तेनात्र एकादशशतीह श्लोकसंख्या ज्ञेया तावत्या एव पुस्तकेषूपलंभात् ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ आपाने सुरापानस्थाने पानकलिताः सुरापानेन वशीकृताः एरकानिर्धयितृणं ॥ ५५ ॥ रामकृष्णौ महत्परं ब्रह्मापि सन्तौ कालं नातिचक्रामतुः समर्थ्यावपि मर्यादां नो लंघितवन्तावित्यर्थः ब्राह्मक्षोभात् सुरापानाद्विनिष्टाः सर्वयादवाः तस्मादेतद्व्यसंनिर्भवकार्यं कदाचन ॥ ५६ ॥ आर्तिपीडां ॥ ५७ ॥ वैशसं परस्परं विशसनं ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

सर्वेक्षयांता निचयावष्णीनामपिसंक्षयात् पराभवादजुनस्यपतनांताः समुच्छ्रयाः ॥ ३६० ॥ अप्रसन्नतांस्फुरणं ॥ ६१ ॥ संन्यासंराज्यत्यागं ॥ ६२ ॥ अध्यायाष्टौसंधिरार्षः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ महाप्रस्थानदेहत्यागार्थंउदगमनं ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ स्वस्यमुत्तुंविनिश्चित्यपरंशोचेतकः पुमान् युधिष्ठिरइवोपेक्षांकुर्याद्धर्मोर्मुर्षतः ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ शतंचत्रयंचेतिसमासेशतत्रयमित्यस्यन्यधिकंशतमि

सदृद्बालमादायद्वारवत्यास्ततोजनं ॥ ददर्शापदिकृष्टायांगांडीवस्यपराभवं ॥ ३६० ॥ सर्वेषांचैवदिव्यानामस्त्राणामप्रसन्नतां ॥ माशंवृष्णिकलत्राणां प्रभावानामनित्यतां ॥ ३६१ ॥ दृष्ट्वानिर्वेदमापन्नोव्यासवाक्यप्रचोदितः ॥ धर्मराजंसमासाद्यसंन्यासंसमरोचयत् ॥ ६२ ॥ इत्येतन्मौसलंपर्वषोडशंपरि कीर्तितं ॥ अध्यायाष्टौसमाख्याताःश्लोकानांचशतत्रयं ॥ ६३ ॥ श्लोकानांविंशतिश्चैवसंख्यातास्तत्त्वदर्शिना ॥ महाप्रस्थानिकंतस्मादूर्ध्वंसप्तदशंस्मृतं ॥ ६४ ॥ यत्रराज्यंपरित्यज्यपांडवाःपुरुषर्षभाः ॥ द्रौपद्यासहितादेव्यामहाप्रस्थानमास्थिताः ॥ ६५ ॥ यत्रतेग्निदहशिरेलौहित्यंप्राप्यसागरं ॥ यत्राग्निनाचो दितश्चपार्थस्तस्मैमहात्मने ॥ ६६ ॥ ददौसंपूज्यतद्विव्यंगांडीवंधनुरुत्तमं ॥ यत्रभातृन्निपतितान्द्रौपदींचयुधिष्ठिरः ॥ ६७ ॥ दृष्ट्वाहित्वाजगामैवसर्वाननवलोक यन् ॥ एतत्सप्तदशंपर्वमहाप्रस्थानिकंस्मृतं ॥ ६८ ॥ यत्राध्याषास्त्रयःप्रोक्ताःश्लोकानांचशतत्रयं ॥ विंशतिश्चतथाश्लोकाःसंख्यातास्तत्त्वदर्शिना ॥ ६९ ॥ स्वर्गपर्वततोज्ञेयंदिव्यंयत्तदमानुषं ॥ प्राप्तदैवरथंस्वर्गान्नेष्टवान्यत्रधर्मराट् ॥ ३७० ॥ आरोढुंसुमहाप्राज्ञानृशंस्याच्छुनाविना ॥ तामस्याविचलांज्ञात्वा स्थितिंधर्ममहात्मनः ॥ ७१ ॥ श्वरूपंयत्रतस्यत्काधर्मेणासौसमन्वितः ॥ स्वर्गप्राप्तःसचतथायातनाविपुलाभशं ॥ ७२ ॥ देवदूतेननरकंयच्चव्याजेनदर्शितं ॥ शुश्रावयत्रधर्मात्माभ्रातृणांकरुणागिरः ॥ ७३ ॥ निदेशेवर्तमानानांदेशेतत्रैववर्त्ततां ॥ अनुदर्शितश्चधर्मेणदेवराज्ञाचपांडवः ॥ ७४ ॥ आपुत्यक्राशगं गायादेहत्यत्कासमानुषं ॥ स्वधर्मनिर्जितंस्थानंस्वर्गंप्राप्यसधर्मराट् ॥ ७५ ॥

त्यर्थः ततश्चत्रयोविंशत्यधिकंशतंश्लोका इत्यर्थः तावतामेवोपलंभान् ॥ ६९ ॥ १७० ॥ आनृशंस्यात्कारुण्यात् आनृशंस्थंपरोधर्मेत्येनराजायुधिष्ठिरः श्वानंभ्रातृन्विनदैवरथंस्वर्गंचनारुहत् ॥ ७१ ॥ एवंसर्वत्रतात्पर्यंकथायामुन्नेयेयतः नप्रवृत्तिनिवृत्तिभ्यांविनावाचःकृतार्थता अर्थोधर्मायभोगायधर्मःस्वर्गायमुक्तये कामोधर्मार्थनाशायमोक्षःस्वार्थस्त्रिवर्गजित् स्वर्गमिति राज्यतेमहताममियातनाप्रा मिरस्तीतिदर्शितमितिभावः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ निदेशेयमस्यशासनेयातनायामित्यर्थः अनुदर्शितः ईदृक्फलंऐश्वर्यसुखमस्तीतिबोधितः ॥ ७४ ॥ १७५ ॥

॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ खिलेषु आख्यानां तरेषु सत्त्वपि हरिवंशभविष्ययोर्गहणतयोरभ्यर्हितत्वप्रदर्शनार्थं दशश्लोकसहस्राणीति हरिवंशभविष्यांतपंथस्य द्वादशसहस्रोन्मितत्वं ननु कुरुक्षेत्रहरिवंशस्य अधिकस्य पंथस्य दर्शनात्तावन्मात्रविवक्षायां चलक्षपूर्तेरयोगात् तथा सत्रकंठोक्तायाः संख्यायाः संकलनेषण्णवतिः सहस्राणि द्विशतेषोऽशच श्लोकाः परिशेषात् पुष्करप्रादुर्भावाद्युपरितनपंथे कैलासप्रासाहिते किंचिद्गूढं सहस्रचतुष्टयं ज्ञेयं तेन ततोऽप्यर्धशतं भूयः संक्षेपं कृतवानृषिः अनुक्रमणिकाध्यायमित्यादौ भूयः शब्दात् अर्धशताधिकं लक्षं परिपूर्णं ज्ञेयं अष्टादशसहस्राणीत्यादयो विगीतप्राठास्तु इष्टसंख्याप्रातिकूल्यादुपेक्षणीयाः ॥ ७९ ॥ ८० ॥ युयुत्सया योत्सुमिच्छया ॥ ८१ ॥ अंगानि शिक्षाकल्पादीनि उपनिषदो रहस्यविद्यास्तत्सहितान् सांगोपनिषदः विचक्षणः स्वार्थज्ञः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ध्वां

मुमुदे पूजितः सर्वैः सैत्रैः सुरगणैः सह ॥ एतदष्टादशं पर्वप्रोक्तं व्यासेन धीमता ॥ ७६ ॥ अध्यायाः पंचसंख्याताः पर्वण्यस्मिन् महात्मना ॥ श्लोकानां द्विशते चैव प्रसंख्याते तपोधनाः ॥ ७७ ॥ नवश्लोकास्तथैवान्ये संख्याताः परमर्षिणा ॥ अष्टादशैव मेतानि पर्वण्ये तान्यशेषतः ॥ ७८ ॥ खिलेषु हरिवंशश्रवणं विष्णुचक्रं कीर्तितं ॥ दशश्लोकसहस्राणि विंशत् श्लोकशतानि च ॥ ७९ ॥ खिलेषु हरिवंशे च संख्यातानि महर्षिणा ॥ एतत्सर्वं समाख्यातं भारते पर्वसंग्रहः ॥ ३८० ॥ अष्टादशसमाजं मुरक्षौहिण्यो युयुत्सया ॥ तन्महादारुणं युद्धमहान्यष्टादशाभवत् ॥ ८१ ॥ यो विद्याच्चतुरो वेदान् सांगोपनिषदो द्विजः ॥ न चाख्यानमिदं विद्यानैव सस्याद्विचक्षणः ॥ ८२ ॥ अर्थशास्त्रमिदं प्रोक्तं धर्मशास्त्रमिदं महत् ॥ कामशास्त्रमिदं प्रोक्तं व्यासेना मितबुद्धिना ॥ ८३ ॥ श्रुत्वा त्विदमुपाख्यानं श्राव्यमन्यन्नरोचते ॥ पुंस्को किल गिरं श्रुत्वा रुक्षाध्वांसस्य वागिवं ॥ ८४ ॥ इति हासोत्तमादस्माज्जायंते कविबुद्धयः ॥ पंचभ्य इव भूतेभ्यो लोकसंविधयस्तयः ॥ ८५ ॥ अस्याख्यानस्य विषये पुराणं वर्तते द्विजाः ॥ अंतरिक्षस्य विषये प्रजा इव चतुर्विधाः ॥ ८६ ॥ क्रियागुणानां सर्वेषां मिदमाख्यानमाश्रयः ॥ इन्द्रियाणां समस्तानां च त्रा इव मनः क्रियाः ॥ ८७ ॥ अनाश्रित्यैतदाख्यानं कथाभुवि न विद्यते ॥ आहारमनपाश्रित्य शरीरस्येव धारणं ॥ ८८ ॥ इदं कविवरैः सर्वैराख्यानमुपजीव्यते ॥ उदयप्रेप्सुभिर्भृत्यैरभिजात इवेश्वरः ॥ ८९ ॥ अस्य काव्यस्य कवयो न समर्था विशेषणे ॥ साधोरिव गृहस्य शेषास्तय इवाश्रमाः ॥ ३९० ॥

क्षम्यकाकस्य ॥ ८४ ॥ लोकसंविधयस्तयः आध्यात्माधिभूताधिदैवानां सम्यग्विधयोरचनाः ॥ ८५ ॥ विषये देशे अंतरित्यर्थः पुराणं अष्टादशभेदपाद्यादि चतुर्विधाः जरायुजां जस्वेदजो द्विजाः ॥ ८६ ॥ क्रियाः लौकिक्यो वैदिक्यश्च तासां गुणाः उत्कृष्टफलसाधनानि अथवा क्रियाः दानध्यानादयः गुणाः शमादयः मनसि इन्द्रियाणीवात्र सर्वे शास्त्रार्थाः प्रतिष्ठिता इत्यर्थः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ इदं कविभिः उपजीव्यते एतच्छायाहरणे नैव काव्यनिर्वाहान् ॥ ८९ ॥ विशेषणे अतिशयकरणे अनेन पंथस्य सर्वोत्कृष्टत्वमुक्तं ॥ ३९० ॥

भारतसंमत्तसंज्ञाकान्वाचकानां शिषाऽभिनंदति धर्मेति ॥ ११ ॥ श्रोतृन्प्रोत्साहयति द्वैपायनेति अधमेयं नास्ति प्रकृतं मेयं विज्ञेयं यस्मादित्यप्रमेयं अवश्यं श्राव्यमित्यर्थः पुण्यं पुण्यहेतुः पवित्रं पवित्रिव
विश्वं नुत्यो नृत्युस्तस्मात्त्रायंत इति पवित्रं मृत्युतरणमित्यर्थः यस्मात्पापहरं पुण्यहेतुत्वादेव शिवं कल्याणं समधिगच्छति शब्दतो र्यतश्च जानाति यद्वा अप्रमेयं आरायस्य गंभीरत्वादगायं पुण्यं ज्योतिष्टोमादि
वक्ष्यार्थं पवित्रं संध्योपासनादिव चित्तशुद्धिकरं पापहरं प्रायश्चित्तवृत्तहत्यादिदोषघ्नं शिवयोगाभ्यासवत्सर्वकल्याणप्रदं पुष्करं आदित्यं शुंढापं वातदुपास्तजलैः एतच्छृण्वतस्तीर्थफलं साम्राज्यफलं चा
न्याससिद्धं भवतीति भावः ॥ १२ ॥ संध्यासंध्यायां अत्यंतसंयोगे द्वितीया आख्यायपठित्वा प्रमुच्यते तस्मात्पापादिति शेषः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ आख्यानमिति इदं आख्यानं पर्वसंग्रहेण कृतेन सुखा
नंगाहं सुखपासं भवतीति शेषः द्विन्याय्यं इति पठेद्वैश्वार्थी न्याय्यौ न्यायादनपेत्तौ यस्मिन् स्तद्विन्याय्यं अन्येतुद्वाभ्यासं पविस्ताराभ्यासकृतेन पर्वसंग्रहेण शतपर्वपादशष्वरूपेण न्याय्यं एतच्छ्रवणेन कृतं प
याथाविचारणादिति व्याचक्षुः तत्र पर्वसंग्रहो वररुचिप्रोक्तयाकादिनवठादिनवपादिपंचयाद्यष्टाविति परिभाषया क्रियते आदिध्यान १ सभाधनं १ वनचयं १ वैराट् १ योगयुक् १ जीष्म

धर्मे मतिर्भवतु वः सततोत्थितानां सत्येक एव परलोकगतस्य बंधुः ॥ अर्थाः स्त्रियश्च न्निपुणैरपि सेव्यमानानैवाप्तभावमुपयांति न च स्थिरत्वं ॥ ११ ॥ द्वैपायनौष्ठ
पुटनिःसृतमप्रमेयं पुण्यं पवित्रमथ पापहरं शिवं च ॥ यो भारतं समधिगच्छति वाच्यमानं किं तस्य पुष्करजलैरभिषेचनेन ॥ १२ ॥ यद्वात्कुरुते पापं न्नासंग
स्त्विद्विष्यैश्चरन् ॥ महाभारतमाख्यायसंध्यां मुच्यति पश्चिमां ॥ १३ ॥ यद्वा त्रौकुरुते पापं कर्मणामनसा गिरा ॥ महाभारतमाख्यायपूर्वा संध्यां प्रमुच्यते ॥ १४ ॥
योगो शतं कनकशृंगमयं ददाति विप्राय वेदविदुषे च बहुश्रुताय ॥ पुण्यां च भारतं कथां शृणुयाच्च नित्यं तुल्यं फलं भवति तस्य च तस्य चैव ॥ १५ ॥ आख्यानं तदि
दमनुत्तमं महार्थं विज्ञेयं महदिह पर्वसंग्रहेण ॥ श्रुत्वा दौ भवति नृणां सुखावगाहं विस्तीर्णं लवणजलं यथा पुवेन ॥ ३९६ ॥ इति श्री महाभारते आदिपर्वणि पर्व
संग्रहपर्वणि द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ७३ ॥ समाप्तं पर्वसंग्रहपर्व ॥

द्रोण १ जं ८ चकर्णकु १ तथा शल्ये ४ सौषुमग ३ म स्त्रीशं ५ शांति ४ दानधर्मकु १ ह्येज्यारा २ श्रमावासगं ३ कं १ कं १ नौसंलयानयोर्धुगतिकं १ वंशेख २ मेतच्छतं आदिपर्व
मि एकोनविंशतिः पर्वणीत्यर्थः एवमपेपि जीष्मे ५ द्रोणेज ८ ह्येज्या आश्वमेधिकं २ यानं महाप्रस्थानिकं युगतिः स्वर्गारोहणं वंशे हरिवंशे एतच्छतं पर्वणामिति शेषः शेषं स्पष्टं श्लोकसेव्यापि प्रागु
क्तैश्च ज्ञेया अथ सर्वपर्वतत्पर्यसंग्रहः आदौ सर्वे द्वयोः कत्तृत्तृतिगुरुसत्तीर्थसेवोत्थधर्मः सेवानीत्यर्थहत्याप्रमुखदुरितजः शोकदोर्थोऽसूक्तः एकस्मिन् काममोक्षामसुखमयसुखीषट्सुमुख्यैर्ददीष्यातापो वै
राग्यहावेत्तरपि निखिलकृष्णमक्तिः खिलेषु ददिदानं तापः कच्छादिकं ताप आश्रमवासे उक्त इति सर्वप्राप्तुषज्जने हानं त्यागः स्वः स्वर्गतिरपि क्रममुक्त्यै भवतीत्यर्थः यः सर्गप्रतिर्गवंशत इदं चिपो निधि
त्कर्तृकैश्चिद्रूपं जडमस्य तनुपदे बहून्तोर्णवद्वाजवत् सत्वाप्त्यै मनुमेदपूर्वचरितैर्वैराग्ययोगौ दिशन्तोः पंचांगपुराणकर्तारमलंभ्यासस्वरुदेहिने ॥ ३९६ ॥ इति आदिपर्वणि ० भा० जा० द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

जनमेजयस्य सर्पसत्रे कथं प्रवृत्तेत्युक्तं तदुपोद्घातत्वेन जनमेजयस्य सरमाशापादिकमाह जनमेजयः पारिक्षित इत्यादिना दीर्घसत्रं बहुवर्षिकं सत्रं उपास्ते अनुतिष्ठति सारमेयः ॥ १ ॥ रोह्यमाणः शूरां
रुदन् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ नावेक्षेह विषमवेक्षणमपि न कृतं तत्रावलेहनं दूरतोपास्तमित्यर्थः कुक्कुटः पक्षवातेन श्वादृष्टान्नं प्रदूषयेदिति वचनाच्छुनादृष्टमपि हविर्दुष्यतीत्याहुः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ सात

अथ पौषपर्व ॥ सौतिरुवाच जनमेजयः पारिक्षितः सहभ्रातृभिः कुरुक्षेत्रे दीर्घसत्रमुपास्ते ॥ तस्य भ्रातरस्तयः श्रुतसेन उग्रसेनो भीमसेन इति ॥ तेषु तत्स
त्रमुपासीनेष्वागच्छत् सारमेयः ॥ १ ॥ जनमेजयस्य भ्रातृभिरभिहतो रोह्यमाणो मातुः समीपमुपागच्छत् ॥ २ ॥ तं मातारोह्यमाणमुवाच किं रोदिषि
केनास्यभिहत इति ॥ ३ ॥ स एव मुक्तो मातरं प्रत्युवाच जनमेजयस्य भ्रातृभिरभिहतोऽस्मीति ॥ ४ ॥ तं माता प्रत्युवाच व्यक्तं त्वया तत्रापराद्धं येनास्य
भिहत इति ॥ ५ ॥ स तां पुनरुवाच नापराध्यामि किंचिन्नावेक्षेह वींषिनावलिह इति ॥ ६ ॥ तच्छ्रुत्वा तस्य माता सरमा पुत्रदुःखार्ता तत्सत्रमुपागच्छयत्र
स जनमेजयः सहभ्रातृभिर्दीर्घसत्रमुपास्ते ॥ ७ ॥ स तया क्रुद्धया तत्रोक्तोऽयं मे पुत्रो न किंचिदपराध्यति नावेक्षते हवींषिनावलेढि किमर्थमभिहत इति ॥ ८ ॥
न किंचिदुक्तवं तस्ते सा तानुवाच यस्मादयमभिहतोऽन्यकारी तस्माददृष्टं त्वां भयमागमिष्यतीति ॥ ९ ॥ जनमेजय एव मुक्तो देवशुन्या सरमश्चाभृशं संभ्रां
तो विषण्णश्चासीत् ॥ १० ॥ स तस्मिन्सत्रे समाप्ते हास्तिनपुरं प्रत्येत्य पुरोहितमनुरूपमन्विष्यमाणः पश्यन्तमकरोद्योमे पापकृत्यां शमयेदिति ॥ ११ ॥ सकृदा
चिन्मृगया गतः पारिक्षितो जनमेजयः कस्मिंश्चित्स्वविषय आश्रममपश्यत् ॥ १२ ॥ तत्र कश्चिद्विपिरासां चक्रे श्रुतश्रवानाम ॥ तस्य तपस्यभिरतः पुत्र आसीत्
सोमश्रवानाम ॥ १३ ॥ तस्य तं पुत्रमभिभूय जनमेजयः पारिक्षितः पौरोहित्याय वव्रे ॥ १४ ॥ स नमस्कृत्य तमृषिमुवाच भगवन् नयंतव पुत्रो मम पुरोहि
तोऽस्त्विति ॥ १५ ॥ स एव मुक्तः प्रत्युवाच जनमेजयं भोजनमेजयपुत्रोऽयं मम सप्याजातो महातपस्वी स्वाध्यायसंपन्नो मत्तपो वीर्यसंयुतो मच्छुक्रं पीतवत्यस्त
स्याः कुक्षौ जावः ॥ १६ ॥ समर्थोऽयं भवतः सर्वाः पापकृत्याः शमयितुं मंतरेण महादेवकृत्यां ॥ १७ ॥

नुवाच साधुनी तान्नमिलक्ष्य जनमेजयं प्रत्युवाचेत्यर्थः अदृष्टं अतर्कितं ॥ ९ ॥ संभ्रातोऽत्यंतभीतः विषण्णः वाङ्मनः कायं क्रियाविकलः एतेन निरपराधिनां हिंसा हिंसकस्य सघोदुःखावहेति दर्शितं ॥ १० ॥
पापकृत्यां शमयितुं मंतरेण महादेवकृत्यां ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ सप्यासर्पजातीयायां जातत्वाद्विचित्रोत्पत्तिमत्त्वादलौकिकशक्तिमानिति भावः ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥२९॥

अस्यत्वेकमुपाशुव्रतं यदेनं कश्चिद्वाहणः कचिदर्थमभियाचेत्तंतस्मै दद्यादयं यद्येतदुत्सहसेततो नयस्त्वेनमिति ॥ १८ ॥ तेनैवमुक्तोजनमेजयस्तं प्रत्युवाच
भगवंस्तत्तथा भविष्यतीति ॥ १९ ॥ सतंपुरोहितमुपादायोपावृत्तो भ्रातृनुवाच मया ऽयं वृत उपाध्यायो यदयं ब्रूयात्तत्कार्यमविचारयं द्विर्भवद्भिरिति ॥ तेनै
वमुक्ता भ्रातरस्तस्य तथा चक्रुः स तथा भ्रातृन्संदिश्य तक्षशिलां प्रत्यभिप्रत्नस्येतंच देशं वशे स्थापयामास ॥ २० ॥ एतस्मिन्नंतरे कश्चिदपि धौम्यो नामापो दस्त
स्य शिष्यास्त्रयो बभूवुः ॥ २१ ॥ उपमन्युरारुणिर्वेदश्चेतिस एकं शिष्यमारुणिं पांचाल्यं प्रेषयामास गच्छ केदारखंडं वधानेति ॥ २२ ॥ स उपाध्यायेन संदिष्ट आ
रुणिः पांचाल्यस्तत्र गत्वा तत्केदारखंडं वदुं नाशकं ॥ स ह्निश्च मानो पश्य दुपायं भवत्वेवं करिष्यामि ॥ २३ ॥ स तत्र संविवेश केदारखंडे शयाने च तथा तस्मि
स्तदुदकं तस्थौ ॥ २४ ॥ ततः कदाचिदुपाध्याय आपो दोधौ न्यः शिष्यान पृच्छत् क आरुणिः पांचाल्योगत इति ॥ २५ ॥ ते तं प्रत्युचुर्भगवंस्त्वयैवंप्रेषितो ग
च्छ केदारखंडं वधानेति ॥ स एव मुक्तस्तान् शिष्यान् प्रत्युवाच तस्मात्तत्र सर्वे गच्छामो यत्र स गत इति ॥ २६ ॥ स तत्र गत्वा तस्या द्धानाय शब्दं चकार ॥ भो आरु
णे पांचाल्यक्कासिवत्सै हीति ॥ २७ ॥ स तच्छ्रुत्वा आरुणि रूपाध्यायवाक्यं तस्मात्केदारखंडात्सहसोत्थाय तमुपाध्यायमुपतस्थे ॥ २८ ॥ प्रोवाच चैनमवम
स्य त्रकेदारखंडे निःसरमाणमुदकमवारणीयं संरीडुं संविष्टो भगवच्छब्दं श्रुत्वैव सहसा विदार्य केदारखंडं भवंतमुपस्थितः ॥ २९ ॥ तदभिवादये भगवंतमा
ज्ञापयतुं भवान्कमर्थं करवाणीति ॥ ३० ॥ स एव मुक्त उपाध्यायः प्रत्युवाच यस्माद्भवान्केदारखंडं विदार्योत्थितस्तस्मादुद्दालक एव नास्मा भवान् भविष्यतीत्युपा
ध्यायेनानुगृहीतः ॥ ३१ ॥ यस्माच्च त्वयामहं च नमनुष्ठितं तस्माच्छ्रेयो ऽवाप्स्यसि ॥ सर्वे च ते वेदाः प्रतिभास्यंति सर्वाणि च धर्मशास्त्राणीति ॥ ३२ ॥

आदिपर्व

9

112911

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ पीवानंपुष्टं भूयोन्नादिरसंपीतवंतमित्यर्थः वृत्तिजीविकां ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ वत्सुपरोधोवृत्तिप्रतिबंधः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ परस्मिन्क्षयति
 सएवमुक्तउपाध्यायेनेष्टदेशंजगाम ॥ अथापरःशिष्यस्तस्यैवापोदस्यधौम्यस्योपमन्युर्नाम ॥ ३३ ॥ तंचोपाध्यायःप्रेषयामासवत्सोपमन्योगारक्षस्वेति ॥
 ॥ ३४ ॥ सउपाध्यायवचनादरक्षद्वाःसचाहनिगारक्षित्वादिवसक्षयेगुरुगृहमागम्योपाध्यायस्याग्रतःस्थित्वानमश्चक्रे ॥ ३५ ॥ तमुपाध्यायःपीवानंमप
 श्यदुवाचचैनंवत्सोपमन्योकेनवृत्तिकल्पयसिपीवानसिद्धमिति ॥ ३६ ॥ सउपाध्यायंप्रत्युवाचभोभैक्ष्येणवृत्तिकल्पयामीतितमुपाध्यायःप्रत्युवाच ॥ ३७ ॥
 मय्यनिवेद्यभैक्ष्यंनोपयोक्तव्यमिति ॥ सतथेत्युक्तोभैक्ष्यंचरित्वोपाध्यायायन्यवेदयत् ॥ ३८ ॥ सतस्मादुपाध्यायःसर्वमेवभैक्ष्यमगृह्णात् ॥ सवयेत्युक्तः
 पुनररक्षद्वाअहनिरक्षित्वानिशामुखेगुरुकुलमागम्यगुरोरग्रतःस्थित्वानमश्चक्रे ॥ ३९ ॥ तमुपाध्यायस्तथापिपीवानमेवदृष्ट्वावाच ॥ वत्सोपमन्योसर्वमशो
 षतस्तेभैक्ष्यंगृह्णामिकेनेदानींवृत्तिकल्पयसीति ॥ ४० ॥ सएवमुक्तउपाध्यायंप्रत्युवाच ॥ भगवतेनिवेद्यपूर्वमपरंचरामितेनवृत्तिकल्पयामीतितमुपाध्यायः
 प्रत्युवाच ॥ ४१ ॥ नैषान्याय्यागुरुवृत्तिरन्येषामपिभैक्ष्योपजीविनांवत्सुपरोधंकरोषिइत्येवंवर्तमानोलुब्धोऽसीति ॥ ४२ ॥ सतथेत्युक्त्वागाअरक्षंतूरक्षित्वा
 चपुनरुपाध्यायगृहमागम्योपाध्यायस्याग्रतःस्थित्वानमश्चक्रे ॥ ४३ ॥ तमुपाध्यायस्तथापिपीवानमेवदृष्ट्वापुनरुवाच ॥ वत्सोपमन्योअहंतेसर्वंभैक्ष्यंगृह्णा
 मिनचान्यच्चरसिपीवानसिभृशंकेनवृत्तिकल्पयसीति ॥ ४४ ॥ सएवमुक्तस्तमुपाध्यायंप्रत्युवाच ॥ भोएतासांगवांपयसावृत्तिकल्पयामीति ॥ तमुवाचो
 पाध्यायोनेतरुयार्यपयउपयोक्तुंभवतोमयानाभ्यनुज्ञातमिति ॥ ४५ ॥ सतथेतिप्रतिज्ञायगारक्षित्वापुनरुपाध्यायगृहमेत्यगुरोरग्रतःस्थित्वानमश्चक्रे ॥
 ॥ ४६ ॥ तमुपाध्यायःपीवानमेवदृष्ट्वावाच ॥ वत्सोपमन्योभैक्ष्यंनाश्नासिनचान्यच्चरसिपयोनेपिवसिपीवानसिभृशंकेनेदानींवृत्तिकल्पयसीति ॥ ४७ ॥
 सएवमुक्तउपाध्यायंप्रत्युवाच ॥ भोःफेनंपिबामियमिमेवत्सामातृणांस्तनात्पिबंतउद्गिरंति ॥ ४८ ॥ तमुपाध्यायःप्रत्युवाच ॥ एतेत्वदनुकंपयागुणवंतोवत्साः
 प्रभूततरंफेनमुद्गिरंति ॥ तदेषामपिवत्सानांवत्सुपरोधंकरोष्येवंवर्तमानः ॥ फेनमपिभवान्नपातुमर्हतीतिसतथेतिप्रतिश्रुत्यपुनररक्षद्वाः ॥ ४९ ॥ तथाप्रति
 पिज्ञोभैक्ष्यंनाश्नातिनचान्यच्चरतिपयोनेपिबतिफेनंनोपयुंक्तेसकदाचिदरण्येक्षुधात्तोऽर्कपत्राण्यभक्षयत् ॥ ५० ॥

॥ ४४ ॥ उपयोक्तुंभोक्तुं ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ अर्कपत्राणिअर्कवृक्षपत्राणि ॥ ५० ॥

क्षारेति अन्यद्विपक्षारदिरूपद्रव्यचक्षुरुपघातकमेवेतिभावः तीक्ष्णविपाकैः पाककाले उदरेऽग्निज्वालोत्थापकैः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ कर्तारावितिलुङ्गं तौत्वांचक्षुष्मंतं करिष्यत इत्यर्थः अत्रगुर्वनुज्ञातउपमन्युर्कर्मिभिरश्विनौ तुष्टावेति स्मर्यते एतासामृचां कर्मसमवेतार्थप्रकाशकत्वं तत्तत्समानार्थक्रमेणोदाहरणपूर्वकं कर्ममीमांसकाः प्राहुः तदनुशासनबलेन चानंतत्वादीनि ब्रह्मलिंगान्यन्यथानिन्युस्तम्भं दं आप्तां कर्मणि विनियोगस्यादर्शनात् प्रत्यक्षब्रह्मलिंगैरर्थवत्त्वोपपत्तौ लिंगमात्रात्कर्मणस्तत्र क्विनि योगस्य च कल्पनाया अनुदयात् किंच समारोप्यस्य रूपेण विषयोरूपवान् भवेत् विषयस्य तु रूपेण समारोप्यनरूपवत् इति न्यायेन यथारोपितभुजंगधर्मेण भोषणत्वादिना रज्जुर्विशेष्यते न तुरज्जुधर्मेणाभिगम्यत्वादिना भुजंगो विशेष्यते न तु शक्यः तत्त्वरूपलोपप्रसंगात् एवं ब्रह्माध्यस्तां श्विदेवताधर्मेण विषयवत्त्वादिना ब्रह्मविशेष्यं न तु ब्रह्मधर्मेणास्थूलत्वादिना देवताविशेष्यं शक्यं तत्त्वरूपलोपप्रसंगात् अतएवाकाशश्रुतिः सर्वाणि हवा इमानि भूतान्याकाशादेव समुत्पद्यंत इत्यनन्यथा सिद्धभूतोपादानत्वप्रकाशनसत्तरकपत्रैर्भक्षितैः क्षारतिलकटुसैस्तीक्ष्णविपाकैश्चक्षुष्युपहतोऽधो बभूव ॥ ततः सौंधोऽपि चक्रम्यमाणः कूपे पपात ॥ ५१ ॥ अयं तस्मिन्नागच्छतिसूर्ये चास्तांचलत्वं लंबिनि उपाध्यायः शिष्यानवोचत् ॥ नायात्युपमन्युः त ऊचुर्वनंगतो मारुक्षितुमिति तानाह उपाध्यायः ॥ ५२ ॥ मयोपमन्युः सर्वतः प्रतिषिद्धः स नियतंकुपितस्ततो नागच्छति चिरं ॥ ततोऽन्वेष्य इत्येवमुक्त्वा शिष्यैः सार्धमरण्यंगत्वात्स्याद्द्वानायशब्दं चकार भो उपमन्यो क्वासिवत्सै हीति ॥ ५३ ॥ स उपाध्याय वचनं श्रुत्वा प्रत्युवाचोच्चैरयमस्मिन्कूपे पतितोऽहमिति तमुपाध्यायः प्रत्युवाच कथं त्वमस्मिन्कूपे पतित इति ॥ ५४ ॥ स उपाध्यायं प्रत्युवाच अर्कपत्राणि भक्षयित्वांऽधीभूतोऽस्यतः कूपे पतित इति तमुपाध्यायः प्रत्युवाच ॥ ५५ ॥ अश्विनौ स्तुहितौ देवभिषजौ त्वांचक्षुष्मंतं कर्ताराविति ॥ स एव मुक्त उपध्यायेनोपमन्युरश्विनौ स्तोतुमुपचक्रमेदेवावश्विनौ वाग्भिर्ऋग्भिः ॥ ५६ ॥

सामर्थ्यरूपब्रह्मलिंगात् ब्रह्मपरतमानीता आकाशस्तल्लिगादित्यत्र दृश्यते च उभा उन्नमिति मंत्रे वितन्वाते धिय इत्यश्विनो रंतर्यामित्वं तच्च धियो योनः प्रचोदयादित्यनेन तुल्यार्थं ब्रह्मलिंगं सृण्येवेति मंत्रे जर्जरीतुर्फरीतु इति मन्त्रत्वं वृत्ते ब्रह्मलिङ्गे जर्जरीभर्तारावित्यर्थस्तु फरीतुं हं तारावित्यास्कीयनिर्वचनात् न चैतान्यसति बाधके संकोचयितुं शक्यानि शास्त्रदृष्टिन्यायेनाश्विविषहोपलक्षितब्रह्मोपदेशार्थत्वोपपत्तेः अचहिं द्रेण प्रतर्दनं प्रतिमामेव विजानीहीत्युक्तेर्देवतात्मन एव वेद्यत्वापत्तौ यच्छास्त्रदृष्टं शुद्धं ब्रह्मतदभिप्रायेणायमुपदेशो न देवतात्माभिप्रायेणेति स्थितं अश्विनाविति द्वित्वं तु द्वास्तु पूर्णेत्यस्यामृचितयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्तीति सत्वमवश्वन्नम्योऽभिपश्यति इति पैंगिरहस्यव्याख्यातप्रकारेणोपाध्युपधेयभूतसत्वचैतन्यभेदाभिप्रायेण तेनात्रमायोपाधिकं जगत्कारणं ब्रह्म प्रतिपाद्यते तज्ज्ञानस्य परमपुरुषार्थहेतुत्वात् चक्षुः प्राप्तिस्तु तस्मादक्षीनासत्याविचक्ष्ण आधत्तं दस्माभिष जावनर्वन्निति मंत्रेऽश्विनोश्चक्षुः प्रदत्तदर्शनादवांतरफलं विचक्षेविचक्षुषे आधत्तं दत्तवंतौ अनवन्वाहनशून्ये कुठितगतावपि भिषजौ भिषज्यकरणेनानुपाह्वौ अतएवल्लिगात्सूर्यचंद्रपरत्वमस्याः स्तुतेर्विरुद्धं आख्यायिकातु गुरुदेवताभक्तेर्विद्याप्राप्त्यर्थत्वसूचनार्था भिषक्तमंत्वाभिषजां शृणोमीति परमेश्वरे भिषक्कृश्रवणादेव भिषजावित्युक्तं शेषं स्पष्टार्थं ॥ ५६ ॥

ऋग्विरित्युक्तं ताऋचः पठति प्रपूर्वगौष्टटेः प्राग्विद्यमानौ सदेवसोम्येदमप्यआसां देकमेवाद्वितीयमिति श्रुतेः पूर्वजौ तावेव हिरण्यगर्भात्मकतांगतौ पूर्वोत्पन्नौ सवैशरीरी प्रथम इति श्रुतेः चित्रभानू विचित्रप्रपंचाकारेण भासमानौ ऐतदात्म्यमिदं सर्वमिति श्रुतेः गिराश्रवणजज्ञानेन वाशब्दश्चार्थे तपसामननध्यानात्मकेनालोचनेन आशं सामिप्रत्यगात्मत्वेन प्राप्नुमिच्छामि हियस्मादनंतौ देशकालवस्तुभिरपरिच्छिन्नौ एतेन सत्त्वस्यावस्तुत्वमुक्तं अन्यथा चितो वस्तुपरिच्छेदापत्तेः यस्मादनंतौ तस्मादाशं साम्यमयाय ब्रह्मविद्वत्सैव भवतीति श्रुतेः तज्ज्ञानादहमप्यनंतः स्यामित्यर्थः अन्यथा द्वितीयाद्वैभवं भवतीति श्रुतेः संसारमयानिवृत्तिप्रसंगः दिव्यौ वृत्तितदुपाख्ये चैतन्यरूपेण द्योतमानौ सुपर्णोपक्षि वच्छरीरवृक्षाख्यौ अधिक्षिपंतौ भुवनानि विश्वा सत्वगतविक्षेपशक्त्या सर्वाणि भुवनानि विक्षिपंतौ तदेतत्सत्त्वयनेन स्वर्गपश्यतीति श्रुतेः विश्वा विश्वानि सुपांसुलुगिति सुपोढादेशः विरजो रजःशब्दिताः परमाणवो वारजः प्रधानं सांख्याभिमतं गुणत्रयं वातद्रहितौ सृष्टौ तदनपेक्षावित्यर्थः बहुस्यां प्रजायेयेति तदात्मानः स्वयमकुरुतेति स्वस्थैव बह्वभवनाशंसनकरणश्रवणात् विमानौ विगतं मानं प्रमासाधनं यतस्तौ तुच्छयेनाभ्वपि हितं यदासीदिति सत्वस्य तुच्छत्वात्मानासहिष्णुत्वेन विमानत्वं चितस्तु यतो वाचो निवर्त्तते अप्राप्य मनसा स हेति वाङ्मनसा तीतत्वादमानत्वं ॥ ५७ ॥ अस्यैव सूत्रभूतस्य विवरणार्था उत्तरश्लोकाः प्रपूर्वगाविति सृष्टेः प्राक्पूर्वशब्देन कालसत्ताप्रतीयते तां निराचष्टे कालस्यैवाश्विप्रवर्त्यत्वं वदन् हिरण्मयाविति

प्रपूर्वगौ पूर्वजौ चित्रभानू गिरावाशं सामितपसाद्यनंतौ ॥ दिव्यौ सुपर्णौ विरजौ विमानावधिक्षिपंतौ भुवनानि विश्वा १ ॥ ५७ ॥ हिरण्मयो शकुनी सांपरायौ नासत्यदस्रौ सुनसौ वैजयंतौ ॥ शुक्लं वयंतौ तरसा सुवेमावधिव्ययं तावसितं विवस्वतः २ ॥ ५८ ॥ यस्तां सुपर्णस्य बलेन वर्तिकां मुचतामश्विनौ सौ भगाय ॥ तावत्सुवृत्तावनमंतमाययावसत्तमागा अरुणा उदावहन् ३ ॥ ५९ ॥

हिरण्मयो शकुनी हिरण्मयः शकुनिर्ब्रह्मनामेति श्रुतेः रमणीयौ असंगौ चेत्यर्थः सांपरायौ सर्वस्य लयाधिष्ठानभूतौ स्वयंचनासत्यदस्रौ असत्यं रज्जुभुजंगादिदम्बं उपक्षयधर्मकं घटादि तदुभयाभावरूपौ सुनसौ शोभननासिकौ विग्रहधर्मौ वैनिश्चितं जयंतौ कालं एतदेवाह विवस्वतः ल्यब्लोपेपंचमी विवस्वतं सूर्यसृष्ट्या तद्वारा असितं कृष्णं रात्रिजातं शुक्लं दिनजातं च तत्तु स्थानीयं तेन संवत्सररूपं पटं वयंतौ तंतुवाया विव तेन च पटेन तरसा वेगेन सुवेमौ सुमार्गौ वेतिलोको येन समुवेमः वेतरौणादिको मन् तौ देवपितृयानौ अधिव्ययंतौ उपस्थापयंतौ शुक्लरूपेण गतीं ते जगतः शाश्वते मते इति भगवद्वचनान् एतावेव कर्मफलोपभोगाय तत्तल्लोकमार्गप्रदौ कालस्य च प्रवर्तकौ तस्मान्चाद्वैततत्त्वक्षतिरिति भावः ॥ ५८ ॥ एवं ब्रह्माद्वैतं प्रसाध्यैतदेव वीतरागैर्ज्ञानं सन्मुक्तयेऽन्यथा बांधाय भवतीत्याह सुपर्णस्य परमात्मनो बलेन कालशक्त्या यस्तां वर्तिकां सुपर्णस्य रूपं जीवपक्षिणीं अश्विनौ देवौ सौ भगाय महेताग्याय कैवल्याय अमुचतां मोचितवंतौ मुक्त्युपायविदमित्यर्थः व्यतिरेकमुखेन मुक्त्युपायमाह तावदितिः मायया अज्ञानेन सहवसत्तमाः अतिशयेन वसंतः अत्यंतं मूढाः पुरुषाः अरुणाः रागादि विषयाक्रांताः गाः इंद्रियाणि प्रतियाचन् अनमंतनतवंतः इंद्रियकैर्ययावदासीदित्यर्थः तावत्सुवृत्तौ अनात्मदोषास्पर्शिनौ युवां जीवात्मरूपौ कर्माभूतौ उदा उदक्रमधानेन शरीरेण आपः पुरुषवचंस इति श्रुतेः उंदीक्रे दने इत्यस्मात्किप्यनिदितामिति नलोपे उदितिरूपं इत्थं भावेतृतीया तद्रूपेण अवहन् ऊढवंतः रागादिप्रस्तायावद्भवन्ति आत्मानं देहमेव तावन्मन्येतेततश्च संसृतिं तस्माद्वागादिजयो मुक्त्युपाय इत्युक्तं भवति ॥ ५९ ॥

कालेकृतकर्मणिमुक्त्युपायइत्याह धेनवोऽभिमतफलदोग्ध्योगावोऽहोरात्ररूपाः षष्टिश्चत्रिशताश्चसंख्याताः एकंवत्ससंवत्सरं सुवतेनिर्वर्तयंतितंवत्सगौणकर्मभूतं नानागोष्ठाः पृथक्फलाअपिविहिताः क्रियाः मुख्यकर्मभूताः एकदोहनाः एकमेवविविदिषाख्यं दुहतेतदोहनं दोसंयेषाते अकर्तरिचकारकेइतिकर्मणिलुपुट् दुहंतिविविदिषवः विविदिपंतियज्ञेनेत्यादिश्रुतेः यथोक्तंयज्ञेनेत्यादिवाक्यंशतपथविहितं कर्मवृद्धं गृहीत्वास्योत्पत्याम्नानसिद्धं पुरुषं विविदिषामात्रसाध्येयुनक्तीति एकदोहनाः यंवत्संदुहंतितंतावश्विनौप्रसिद्धौगोस्थानीयौदुहतः अश्विनावेवकालंप्रसुवातेइत्यर्थः एतच्चयुवांदिशोजनयथइत्यत्रस्पष्टीकरिष्यते कीदृशंवत्संघर्षतापकेसंहर्तारमितियावत् उक्थ्यंउत्तिष्ठत्यस्मात्कार्यजातं उत्पादकमित्यर्थः ॥ ६० ॥ एतत्कालचक्रंमजरं सर्वान्देवमनुष्यान्क्षिणोतीत्याह चक्रस्यांतरमध्यमबाह्यवलयानिमाभिप्रधिनेमयः तेषांसंभेदकाष्ठानितिर्यंचिअराः एवंसतिएकांनाभिसंवत्सराख्यांसप्तशताअराविंशतिश्चाराः तेचार्थश्चेहानिरात्रयश्चश्रितानाभिप्रधिषुचमध्यमवलयखंडेषुतेचद्वादशमाससंज्ञाः द्वादशप्रध

षष्टिश्चगावस्त्रिशताश्चधेनवएकंवत्संसुवतेतंदुहंति ॥ नानागोष्ठाविहिताएकदोहनास्तावश्विनौदुहतो घर्ममुक्थ्यं ४ ॥ ६० ॥ एकांनाभिसप्तशताअराः श्रितां प्रधिष्वन्याविंशतिरर्पिताअराः ॥ अनेमिचक्रंपरिवर्ततेऽजरंमायाऽश्विनौसमनक्तिचर्षणी ५ ॥ ६१ ॥ एकंचक्रंवर्ततेद्वादशारंपण्णाभिमेकाक्षमृतस्यधारणं ॥ यस्मिन्देवाअधिविश्वेविषक्तास्तावश्विनौमुंचतंमाविपीदतं ६ ॥ ६२ ॥

यश्चक्रमितिश्रुतेः तेषुअर्पिताः नेमिचक्रंनियतप्रचारंइदंतुनतथा प्रत्यहादनमानभदमपारवतते अजरंअक्षयं मायामायामयं हेअश्विनौयुवाभ्यांप्रवर्तितमित्यर्थात्समनक्तिस्पृशति के चर्षणीऐहिक्यामुष्मिक्यौप्रजे ततश्चद्विविधमपिभोगंनेच्छेत्क्षयिणुंत्वादितिभावः ॥ ६१ ॥ एवंमचक्रस्यंषष्टिचटिकात्मकैकाहोरात्रनिर्वर्त्यप्रदक्षिणप्रक्रमैः षष्ट्यधिकशतत्रयसंमितैः सावनाख्यंसंवत्सरचक्रंजगदायुःक्षेपणमुक्तंद्वाभ्यां इदानींप्रदक्षिणावर्तेभचक्रेसूर्यचंद्रयोरप्रदक्षिणप्रक्रमेणनिर्वर्त्येसौरचांद्रसंवत्सरचक्रकर्मोपयोगिनीआह तत्रएकस्मिन्शंकौप्रोताः षट्शलाकाः पृथक्अंताश्चेद्द्वादशारंपण्णाभि एकंचक्रंभवति तत्रसंवत्सरोक्षः मेषाद्याराशयोद्वादशाराः षड्भूतवोनाभयः तच्चक्रंक्रतस्यकर्मफलस्यधारणंघ्रियतेऽस्मिन्नितितथा अत्रहेतुः यस्मिन्निश्वेदेवाः कालाभिमानिनाः अधिविषक्ताः व्यवहिताश्चेतिच्छंदस्त्रिव्यवहितक्रिययाप्युपसर्गाणांसंबंधस्मरणात्तावश्विनौमामांमुंचतंमोचयंतं अस्माच्चक्रादितिशेषः किंभूतमांविपीदतं जन्मादिदुःखेनविषादंप्राप्नुवंतं नुमभावश्छांदसः ततःकालोचितकर्मकरणोचिताः कालाभिमानिन्योदेवतास्तृप्यंतिइष्टफलंचयजमानायप्रयच्छंत्यन्यथाविपरीतंकुर्वतीतिभावः ॥ ६२ ॥

एवंकर्मणां विविदिषोत्पादनद्वारा विद्याहेतुत्वमुक्ता सर्वस्वत्विदं ब्रह्मतत्त्वजलानि तिशांत उपासीतेति श्रुत्युक्तां ब्रह्मोपास्तिमाह चित्तैकाग्र्याय अश्विनौ वृत्तभूयौ वृत्तनिर्वृत्तमुत्पन्नं वियदादितस्य भूयंभावः भुवो भावे इति क्यप् अश्विनौ कृत्स्नप्रपंचात्मका वित्यर्थः एतदेवाश्विनौ लयकारणप्रदर्शनेन द्रष्टव्यं इति अश्विनौ इंदुं सोमं तदुपलक्षितानि कर्माणि अमृतं तत्फलभूतमैहिकामुष्मिकं भोग्यजातं दांसपत्नी सुपांसुलुगि ति पूर्वसवर्णः अपं नैरुक्तप्रसिद्धेः अबुपलक्षितं वियदादि चित्तिरीधत्तारज्जुरिव स्याध्यस्तभुजंगमं तर्हितं कुरुतः अश्विनावेव सर्वात्मरूपेणोपास्याविति भावः एवमुपासनालब्धचित्तैकाग्र्यस्य प्रत्यक्तत्वाख्यापना यब्रह्मण एव तावद्वंधप्रसक्तिमाह हित्वेति अश्विनौ स्वरूपेण ब्रह्मैव संतौ बलस्य गिरि साधनसंपत्तेरुच्छ्रायं अनाद्यविद्यया हित्वा गाः इंद्रियाणि मुदा विषयेन्द्रियसंयोगजहर्षेण चरंतौ चारयंतौ विषयभूमिषु तदृष्टिम द्वातस्याः मुदो वृष्टिस्तदृष्टिस्तन्माहात्म्येन प्रस्थितौ विषयजसुखार्धिमाहात्म्यात्प्राक् प्रावण्यमेव प्राप्नोति अत्र नायमात्मा बलहीने न लभ्य इत्यत्र बलशब्दस्य बोधसाधनसंपत्त्या चित्त्वं दृष्टं गिरिशब्दस्यापि गिरंतिह वै द्विषंतं पाप्मानमिति श्रौतनिर्वचनबलात्साधनसंपदुच्छ्रायपरतयाख्यानं कृतं एवं चानादिविषयवासनावशाद्ब्रह्मैव बद्धमिति दर्शितं ॥ ६३ ॥ अस्य जीवस्य ब्रह्मात्मनावबोधार्थं तत्पदार्थस्वरूपं तावदाह हे अश्वि

अश्विनाविंदुममृतं वृत्तभूयौ तिरोधत्तामश्विनौ दासपत्नी ॥ हित्वा गिरिमश्विनौ गामुदाचरंतौ तदृष्टिमन्हा प्रस्थितौ बलस्य ७ ॥ ६३ ॥ युवांदिशो जनयथो दशाग्रे समानं मूर्ध्नि रथयानं वियंति ॥ तासां यातमृपयोऽनुप्रयांति देवामनुप्याः क्षितिमाचरंति ८ ॥ ६४ ॥ युवां वर्णान्विकुरुथो विश्वरूपांस्तेऽधि क्षियंते भुवना निविश्वा ॥ तेभानवोऽप्यनुसृताश्चरंति देवमिनुप्याः क्षितिमाचरंति ९ ॥ ६५ ॥

नौ युवां अपेक्षेः प्राक् दशांदिशः प्राच्याद्याः जनयथः अत्राकाशे एव सूर्योपाधिकी दिक्कल्पना तत्तत्पृत्वमप्याह मूर्ध्नि अर्थादिशां अंतरिक्षे इत्यर्थः रथयानं रथेन यानं गमनमस्य तत्सूर्यसमानं सर्वेषामेकं तथा वि यंति व्योमानि कल्पभेदात् सृष्टिभेदाद्वा बहुत्वं जनयथ इत्यनुवर्तते तासां दिशां यातं अर्थात्तत्संबन्धिनः सूर्यस्य यातं गमनमनुसूर्यकृतदिक्कालावनुलक्ष्य कृषयः प्रयांति कर्मभिः प्रचरंति तथा देवामनुप्याश्च यथाधि कारं क्षितिं ऐश्वर्यं आचरंति आसमंताहुं जते ॥ ६४ ॥ एवं भूतसृष्टिमुक्ता भौतिकी सृष्टिमाह भो अश्विनौ युवां वर्णांते जो ब्रह्मानिलो हितशुक्लकृष्णवर्णवन्ति विकुरुथः परस्परमिश्रणेन विविधाकारान्कुरुथः सैयं देवतैक्ष्णहंता हमिमांस्तिस्त्रै देवता अनेन जीवेनात्मनानुपविश्य नामरूपे व्याकरवाणितासां चित्तं चित्तमैकं कांकरवाणां ति श्रुतेः विश्वरूपान्त्रीणि रूपाणीत्येव सत्यमिति श्रुतेः सर्वेषां रूपाणां त्रिष्वेवांता भूत्वा चरं द्वर्णान्वैश्वरूप्यं ते वर्णा अधियंते जनयंति भुवनानि च बुर्दा भौतिकानि विश्वासवाणि ते प्रसिद्धा जीवाः अर्थात् भानवो शाङ्वांशा अपि विश्वानि भूतानि अनुसृताः देहेंद्रियबुद्धिरूपविकारानुसारिणो भूत्वा चरं ति विषयान् भुंजते त एते देवामनुप्याः अन्येऽपि पश्वाद्यः क्षितिभूमिमाश्रित्य चरंति वर्तन्ते अत्राद्यश्लोकेन तस्माद्वा एतस्मादात्मन आकाशः संभूत इत्यादि श्रुतेरर्थो दर्शितः द्वितीये ईक्षणादिप्रवेशांता सृष्टिरीशेन कं ल्पितेत्येतत्पदार्थमेतत्पदार्थतत्त्वसर्वभूतस्मृत्वं सर्वातः प्रविष्टत्वं चेत्येवं लक्षणं पददर्शितं ॥ ६५ ॥

उक्तविधंतत्पदार्थमनूयसंघातप्रवर्तकोजीवोनान्यस्तनोस्तीत्याह तौप्रसिद्धौनासत्यावश्विनौवांयुवामहेपूजयेऽहं। वांयुवांपुष्करस्यव्योमपुष्करमंवरं आकाशोऽव्याकृतमव्यक्तमित्यनर्थान्तरं तस्यस्रजं सृज्यतेइतिस्त्रकार्यजातंविभृथः प्रविश्यधारयथस्तदपिमहेइत्यनुषज्यते तौनासत्यौअमृतौनित्यमुक्तौऋतावधौऋतस्यकर्मफलस्योपबृंहकौ नहिवृत्तिवधीत्यादिनादीर्घः ऋतेविनादेवावागाद्यभिमानिनोभ्यादयः तत्पदेतेषांवागादिविषयाणांवचनादीनांप्रपदेप्राप्तयेनसृजेनसुवतेनसमर्थाभवंति सूतेइतिच्छांदसोव्यत्ययः कोस्तेवान्यात्कःप्राण्यात्पदेषआकाशाआनंदोनस्यादितिश्रुतेः नचेतनंप्रवर्तकमृतेराकटवदचेतनःसंघातःप्रवर्ततइतिभावः तदेवंनान्योतोस्तिद्वेतिचेतनांतरनिषेधात्तत्त्वमसीतिजीवेशयोराभेदश्रवणात्पंचस्यचवाचारंभणंविकारोनामधेयमित्यवृत्तत्वश्रवणाच्चाद्वैतंब्रह्मशास्त्रसिद्धमत्रापिअश्विनोर्जगदुपादानत्वोक्त्यातौनासत्याविनिपदद्वयेनतत्त्वंपदार्थयोःपूर्वापरार्थयोस्तुल्यशब्दोपादानेनजीवेशाभेदप्रतिपादनेनचप्रसाधितं ॥६६॥ एवंब्रह्मविद्यांसमाप्यकेषांचिन्मतेसंघातएवचेतयतेनान्यस्ततश्चेतनो

तौनासत्यावश्विनौवांमहेऽहंस्रजंचयांविभृथःपुष्करस्य॥ तौनासत्यावमृतावृतावृथावृतेदेवास्तत्पदेनसूते १० ॥ ६६ ॥ मुखेनगर्भंलभेतांयुवानौगतासुरेतत्पदेनसूते ॥ सद्योजातोमातरमत्तिगर्भस्तावश्विनौमुंचथोजीवसेगाः ११ ॥ ६७ ॥ स्तोतुंनशक्नोमिगुणैर्भवंतौचक्षुर्विहीनःपथिसंप्रमोहः॥ दुर्गेहमस्मिन्पतितोस्मिंकूपेयुवांशरण्यौशरणंप्रपद्ये १२ ॥ ६८ ॥ इत्येवंतेनाभिष्टुतावश्विनावाजग्मतुराहतुश्चैनंप्रीतौस्वएंपतेऽपूपोऽशानैनमिति ॥ ६९ ॥ सएवमुक्तःप्रत्युवाचनोऽनृतमूचतुर्भगवंतौनत्वहमेतमपूपमुपयोक्तुमुत्सहेगुरवेऽनिवेद्येति ॥ ७० ॥ ततस्तमश्विनावूचतुःआवाभ्यांपुरस्ताद्भवतउपाध्यायेनैवमेवाभिष्टुताभ्यामपूपोदत्तउपयुक्तःसतेनानिवेद्यगुरवेत्वमपितथैवकुरुष्वयथाकृतमुपाध्यायेनेति ॥ ७१ ॥ सएवमुक्तःप्रत्युवांचएतत्प्रत्यनुनयेभवंतावश्विनौनोत्सहेऽहमनिवेद्यगुरवेऽपूपमुपयोक्तुमिति ॥ ७२ ॥

स्तीतितद्वृषणपूर्वकंस्यस्यचक्षुःप्रार्थयते युवानौमात्रपितरौ अन्नात्पुरुषइतिश्रुतेः मुखेनान्नरूपंगर्भप्रथमंलभेतांततःएतत्तृणं लंदांसंक्षोबत्वं पुंसिरेतोरूपेण योषितिशोणितरूपेण परिणतं गतासुरचेतनोदेहःप्रपदेनप्रकर्षेणपद्यतेमुखमनेनेतिप्रपदमुपस्थेद्रिष्टं सर्वेषामानंदानामुपस्थएकायनमितिश्रुतेः तेनपूर्वरेतःसिक्कसूतेपश्चात्स्त्री अतःसंघातस्यमलपिडवदचेतनत्वंसिद्धं सद्योजातउत्पन्नमात्रोगर्भोबालःमातरंअत्तिस्तनपानंप्रवर्ततइत्यर्थः तदेतज्जन्मांतरायानुभवाहितसंस्कारमंतरणनसंभवतीत्यस्तिपूर्वसिद्धःसंघातादन्यश्चेतनस्तत्प्रवर्तकइतिसिद्धं तावश्विनौस्तःअश्व्युपलक्षितंब्रह्म ताविति विधेयापेक्षयाद्वित्वं शैत्यंहियत्ताप्रकृतिर्जलस्येतिवत् एतेनतत्त्वमसीतिवाक्यार्थोक्तः जीवसेजीवनाय गाचक्षुषिमुंचथःचक्षुःप्रतिबंधापनयनंक्रियास्तामित्यर्थः ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ अपूपःबहुच्छिद्रंमेहपक्वंभक्ष्यं यावंत्यपूपच्छिद्राणीति व्रतविशेषप्रसिद्धेः मधुविद्यायामध्वपूपशब्देनमधुपेश्याबहुविलायाग्रहणात्तत्सदृशेनैवापूपद्रव्येणभवितव्यमितिच अशानभक्ष्य ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥

दंताइवदंताःसुखदुःखभोजकत्वात्कर्माणि कृष्णंअयःमलिनत्वात्बंधकत्वाच्चआवद्यातन्मयाः उपाध्यायःकवलकमाजतएवसुखदुःखमुक्तइत्यर्थः तवगुहृताताहरण्यसकल्पस्तन्मयास्तत्प्रयानाःदताः
अतस्त्वंसयदिपितृलोककामोभवतिसंकल्पादेवास्यपितरःसमुत्तिष्ठंतीतिश्रुतेःसंकल्पमात्रसिद्धविषयोपनीतंसुखंभोक्ष्यसिब्रह्मवित्त्वादित्यर्थः एतेनानात्मज्ञस्यापिगुरोराधनादात्मज्ञानंभक्तस्यभवति एक
लव्यस्यैवमृन्मयद्रोणाराधनादितिदर्शितं श्रेयोज्ञानं ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ यथाश्विनावित्युक्त्यास्यस्यतादृक्श्रेयःप्रदानेसामर्थ्याभावःसूचितउपाध्यायेन ॥ ७६ ॥ एषातस्येतिस्मृतवाक्यं ॥ ७७ ॥ शुश्रू

तमश्विनावाहतुःप्रीतौस्वस्तवानंयागुरुभक्त्या ॥ उपाध्यायस्यतेकार्णायसादंताभवतोऽपिहिरण्मयाभविष्यंतिचक्षुष्मांश्चभविष्यसीतिश्रेयश्चावाप्स्यंसी
ति ॥ ७३ ॥ सएवमुक्तोऽश्विभ्यांलब्धचक्षुरुपाध्यायसकाशमागम्याभ्यवादयत् ॥ ७४ ॥ आचक्षेचसचास्यप्रीतिमान्वभूव ॥ ७५ ॥ आहचैनंयथाऽश्विना
वाहतुस्तथात्वंश्रेयोऽवाप्स्यसि ॥ ७६ ॥ सर्वेचतेवेदाःप्रतिभास्यंतिसर्वाणिचधर्मशास्त्राणीति ॥ एषातस्यापिपरीक्षोपमन्योः ॥ ७७ ॥ अथापरःशिष्यस्तस्यै
वापोदस्यधौम्यस्यवेदोनामतमुपाध्यायःसमादिदेशवत्सवेदइहास्यतांतावन्ममगृहेकंचित्कालंशुश्रूषुणाचभवितव्यंश्रेयस्तेभविष्यतीति ॥ ७८ ॥ संतये
त्युक्त्वागुरुकुलेदीर्घकालंगुरुशुश्रूषणपरोऽवसत् ॥ गौरिवनित्यंगुरुणाधूषुनियोज्यमानःशीतोष्णक्षुत्तृणादुःखसहःसर्वत्राप्रतिकूलस्तस्यमहताकालेनगुरुः
परितोषंजगाम ॥ ७९ ॥ तत्परितोषाच्चश्रेयःसर्वज्ञतांचावाप ॥ एषातस्यापिपरीक्षावेदस्य ॥ ८० ॥ सउपाध्यायेनानुज्ञातःसमावृतस्तस्माद्गुरुकुलवासाद्गृहाश्र
मंप्रत्यपद्यत ॥ तस्यापिस्वगृहेवसतस्त्रयःशिष्यावभूवुःसशिष्यान्नकिंचिदुवाचकर्मवाक्रियतांगुरुशुश्रूषाचेति ॥ दुःखाभिज्ञोहिगुरुकुलवासस्यशिष्यात्परि
क्लेशेनयोजयितुंनेयेष ॥ ८१ ॥ अथकस्मिंश्चित्कालेवेदंब्राह्मणंजनमेजयःपौष्यश्चक्षत्रियावुपेत्यवरयित्वापाध्यायंचक्रतुः ॥ ८२ ॥ सकदाचिद्यज्यकार्ये
णाभिप्रस्थितउत्तंकनामानंशिष्यंनियोजयामास ॥ ८३ ॥

पुणासेवापरेण ॥ ७८ ॥ गौर्बलीवर्दः ॥ ७९ ॥ अत्रउद्दालकपरीक्षायास्तात्पर्यमत्यल्पमपिगुरुकार्येदेहत्यागेनपिकर्तव्यं उपमन्युपरीक्षायाअत्यावश्यकमप्याहारादिकंगुरुणाप्रतिषिद्धंचेत्यक्तंन्यमेवे
ति वेदपरीक्षायाअनर्हेषिकर्मणिगुरुणानियुक्तःशीतोष्णादिनावाध्यमानोपिनविषीदेदनुग्रहइत्येवमत्वातिष्ठेदिति एवमप्येष्ट्याख्यायिकातात्पर्याण्युद्घातानि ॥ ८० ॥ अधस्तेवामनिच्छंतंगुरुमर्थेनतोपयेत्
गुर्वर्थेयतमानंतमनुगृह्णंतिदेवताइत्येतद्वर्शयितुमुत्तंकंख्यायिकामाह सउपाध्यायेनेत्यादिना सवेदःसमावृतोमेखलाजिनादिब्रह्मचर्याश्रमलिङ्गं त्यक्त्वास्नानकत्वंप्राप्तः नेयेषनकामितवान् ॥ ८१ ॥ ८२ ॥
नियोजयामासअग्निशुश्रूषादौइतिशेषः ॥ ८३ ॥

* यथाश्रुतेकार्णायसादंताइत्युपाध्यायस्यनिर्दयत्वंसूचितं तवहिरण्मयाइतिस्वंशिष्येषुदयावान्भविष्यसीति तेनानुपताप्यैवानुयासमनुगृहीयादित्युक्तंभवति

॥८४॥ वस्मानोवसनं उपाध्यायस्त्रीभिः उपाध्यायाश्रमस्थाभिः ॥ ८५ ॥ वंध्यउपागमशून्यः पाठांतरेण तत्कर्म विधीयते परिहीयते ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ आहुर्वद्धाः ॥ ९० ॥ यश्चेति घ्राजनेहिद
 दंतवैतमयाजयस्तस्माद्दद्याज्यः प्रतिगृह्णंतोवैतमयाजयस्तस्मात्प्रतिगृह्णतायाज्यमुभयेराघ्रुवंतीति श्रूयते तद्वदध्यापनेपियाजनेप्रतिपहवजीविकारूपेदद्वेवाध्याप्यः प्रतिगृह्णन्तैवाध्याप्यमिति धर्मः तत्रयो
 भोयत्किंचिदस्मद्गृहेपरिहीयतेतदिच्छाम्यहमपरिहीयमानं भवताक्रियमाणमिति स एवं प्रतिसंदिश्योत्तंकं वेदः प्रवासंजगाम ॥ ८४ ॥ अथोत्तंकः शुश्रूषुर्गुरु
 नयोगमनुतिष्ठमानो गुरुकुले वसति स्म ॥ स तत्र वसमान उपाध्यायस्त्रीभिः सहिताभिसहूयोक्तः ॥ ८५ ॥ उपाध्यायिनी ते क्रतुमती उपाध्यायश्च प्रोषितोऽ-
 स्यायथाऽयमृतुर्वध्यो न भवति तथा क्रियतां मे पाविपीदतीति ॥ ८६ ॥ एवमुक्तस्ताः स्त्रियः प्रत्युवाच ॥ नमयास्त्रीणां वचनादिदमकार्यं करणीयं ॥ न त्वहमुपाध्या-
 येन संदिष्टोऽकार्यमपि त्वया कार्यमिति ॥ ८७ ॥ तस्य पुनरुपाध्यायः कालांतरेण गृहमाजगाम तस्मात्प्रवासात् ॥ स तु तद्वृत्तं तस्याशेषमुपलभ्य प्रीतिमान भूत् ॥
 ॥ ८८ ॥ उवाच चैनं वत्सोत्तंकं किं ते प्रियं करवाणीति ॥ धर्मतो हि शुश्रूषितोऽस्मि भवता तेन प्रीतिः परस्परं नौ संवृद्धा तदनुजाने भवंतं सर्वानेव कामानवाप्स्य-
 सिगम्यतामिति ॥ ८९ ॥ स एवमुक्तः प्रत्युवाच किं ते प्रियं करवाणीति एवमाहुः ॥ ९० ॥ यश्चाधर्मेण वैब्रूयाद्यश्चाधर्मेण पृच्छति ॥ तयोरन्यतरः प्रैति विद्वेषं चा-
 धिगच्छति ॥ ९१ ॥ सोहमनुज्ञातो भवता इच्छामोऽप्युर्वर्धमुपहर्तुमिति ॥ तेनैवमुक्त उपाध्यायः प्रत्युवाच वत्सोत्तंक उच्यतां तावदिति ॥ ९२ ॥ सकदांचिदुपा-
 ध्यायमाहोत्तंक आज्ञापयतु भवान् किं ते प्रियमुपाहरामि गुर्वर्थमिति ॥ ९३ ॥ तमुपाध्यायः प्रत्युवाच वत्सोत्तंक बहुशो मां चोदयसि गुर्वर्थमुपाहरामीति तद्व-
 द्छैनां प्रविश्योपाध्यायिनीं पृच्छ किमुपाहरामीति ॥ ९४ ॥ एपायद्ववीति तदुपाहरस्वेति ॥ स एवमुक्त उपाध्यायेनोपाध्यायिनीं पृच्छ द्रगवत्युपाध्यायेना-
 स्म्यनुज्ञातोऽहं गंतुमिच्छामीष्टं गुर्वर्थमुपहृत्या नृणो गंतुमिति ॥ ९५ ॥ तदाज्ञापयतु भवती किमुपहरामि गुर्वर्थमिति ॥ सैवमुक्तोपाध्यायिनी तमुत्तंकं प्रत्यु-
 वाच गच्छ पौष्यं प्रति राजानं कुंडलेभिः क्षितुं तस्य क्षत्रिययापिनद्वे ॥ ९६ ॥

दक्षिणायां अपहृणेन अधर्मेण यो ब्रूयात् अध्यापयेत् यश्च अधर्मेण तस्या अक्षमर्पणेन पृच्छति अधीते अन्यतरः अदाता अप्रतिपहीतावा प्रैति म्रियते विद्वेषं चान्यतरोऽदानादप्रतिपह्याद्धाधिगच्छति महत्तदक्षिणा-
 या अपहृतव अधर्मः स्यात्तममचत्वयिद्वेषः स्यादहमनेन कृतार्थो न कृत इति भावः ॥ ९१ ॥ उच्यतामिति कालांतरेण तस्य गुरुदक्षिणादाननिर्वधमपनेष्यामीति भावः ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥
 पिनद्वेषरहितो ॥ ९६ ॥

पुण्यकंदविशेषः परिवेषणं अन्नादिदानं ॥ ९७ ॥ ऋषभोदृषभः स्वाध्यायाध्ययनजोधर्मः तमधिरूढः पुमांस्तदधिष्ठाता प्रमेश्वरः ॥ ९८ ॥ तेन प्रेरित उत्तंकः पुरीषधर्मफलं अमृतं मरणभयनिवृत्तये भक्ष्यत्वांगीकुरुष्व ॥ ९९ ॥ सतदनिच्छन्नपि बलादिद्वेण धर्मफलं प्राप्तिः ॥ १०० ॥ स तु पुरीषमेवेदमिति मत्वा भक्षयित्वा उत्थितः अनुपविश्यैव अपउपसृश्य कार्यशैघ्र्या तत्र स्थे अत्र ऋषभादिरूपकेण धर्मबला

आनयस्व चतुर्थेऽहनि पुण्यकं भविता ताभ्यामावद्धाभ्यां शोभमाना ब्राह्मणान्परिवेष्टुमिच्छामि ॥ तत्संपादयस्व एवं हि कुर्वतः श्रेयो भविताऽन्यथा कुतः श्रेय इति ॥ ९७ ॥ स एव मुक्तस्तया प्रातिष्ठतोत्तंकः सपथि गच्छन्नपश्यदृषभमतिप्रमाणं तमधिरूढं च पुरुषमतिप्रमाणमेव स पुरुष उत्तंकमभ्यभाषत ॥ ९८ ॥ भो उत्तंकैतत्पुरीषमस्य ऋषभस्य भक्षयस्वेति स एव मुक्तो नैच्छत् ॥ ९९ ॥ तमाह पुरुषो भूयो भक्षयस्वोत्तंकमाविचारयोपाध्यायेनापिते भक्षितं पूर्वमिति ॥ १०० ॥ स एव मुक्तो बाहमित्युक्त्वा तदा तदृषभस्य मूत्रं पुरीषं च भक्षयित्वोत्तंकः संभ्रमादुत्थित एवापउपसृश्य प्रतस्थे ॥ १ ॥ यत्र स क्षत्रियः पौष्यस्तमुपेत्यासीनमपश्यदुत्तंकः ॥ स उत्तंकस्तमुपेत्याशीर्भिरभिनंद्योवाच ॥ २ ॥ अर्थी भवंतमुपागतोऽस्मीति स एनमभिवाद्योवाच ॥ भगवन्पौष्यः खंत्वहं किं करवाणीति ॥ ३ ॥ तमुवाच गुर्वर्थं कुंडलयो रर्थेनाभ्यागतोऽस्मीति ॥ ये वै ते क्षत्रिययापिन द्वे कुंडले ते भवान्दातुमर्हतीति ॥ ४ ॥ तंप्रत्युवाच पौष्यः प्रविश्यांतः पुरं क्षत्रियायाच्यतामिति ॥ स तेनैव मुक्तः प्रविश्यांतः पुरं क्षत्रियांनापश्यत् ॥ ५ ॥ स पौष्यं पुनरुवाच न युक्तं भवताऽहमनृतेनोपचरितुं न हितेऽतः पुरे क्षत्रियासन्निहितानैनां पश्यामि ॥ ६ ॥ स एव मुक्तः पौष्यः क्षणमात्रं विमृश्योत्तंकं प्रत्युवाच ॥ नियतं भवानुच्छिष्टः स्मरता वन्न हि साक्षत्रिया उच्छिष्टेनाशुचिना शक्या द्रष्टुं पतिव्रतात्वात्सैषानाशुचेर्दर्शनमुपैतीति ॥ ७ ॥ अथैव मुक्त उत्तंकः स्मृत्योवाचास्ति खलु मया त्यितेनोपसृष्टं गच्छता चेति ॥ तंपौष्यः प्रत्युवाच एष ते व्यतिक्रमो नो त्यितेनोपसृष्टं भवतीति शीघ्रं गच्छता चेति ॥ ८ ॥ अथोत्तंकस्तंत्येत्युक्त्वा प्राङ्मुख उपविश्य सुप्रक्षालितपाणिपादवदनो निःशब्दाभिरफेनाभिरनुष्णाभिर्हृद्गताभिरद्रिषिः पीत्वांदिः परिमृज्य खान्यद्विरूपसृश्याचांतः पुरं प्रविवेश ॥ ९ ॥

दमिष्टनिष्टतिरिष्टप्राप्तिश्च भवतीति दर्शितं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ तावतैवापराधेन क्षत्रियांनापश्यत् अथुचित्वदोषादेवेदानीं तनानां देवर्षिदर्शनादिकं न जायत इति भावः ॥ ५ ॥ ६ ॥ पतिव्रतात्वादिति पातिव्रत्यादेवतावदत्यापराधेपि स्त्रियो दुर्लक्ष्या भवन्तीति तद्वर्माहात्म्यं दर्शितं ॥ ७ ॥ अथेति तिष्ठता गच्छता चोपसृष्टं आचमनं कृतं तदकृतमेवेत्यर्थः ॥ ८ ॥ स्वानि इंद्रियाणि ॥ १०१ ॥

॥ १० ॥ सद्भावेनगुरुभक्त्या ॥ ११ ॥ हेभगवतित्वंनिर्वृतानिश्चिताभवंइत्युवाचेतिसंबंधः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अत्रसर्वत्रशापव्याजेनसत्यात्रेकेशकीटाद्य
ततस्तांक्षत्रियामपश्यत्साचदृष्ट्वैवोत्तंकंप्रत्युत्थायाभिवाद्योवाचस्वागतंतेभगवन्नाज्ञापयकिंकरवाणीति ॥ ११० ॥ सतामुवाचेतेकुंडलेगुर्वर्थमेभिक्षिते
दातुमर्हसीति ॥ साप्रीतातेनतस्यसद्भावेनपात्रमयमनतिक्रमणीयश्चेतिमत्वातेकुंडलेऽवमुच्यास्मैप्रायच्छदाहचैनमेतेकुंडलेतक्षकोनागराजःसुभृशंप्रार्थ
यत्यप्रमत्तोनेतुमर्हसीति ॥ ११ ॥ सएवमुक्तस्तांक्षत्रियांप्रत्युवाचभगवतिसुनिर्वृताभव ॥ नमांशक्तस्तक्षकोनागराजोधर्पयितुमिति ॥ १२ ॥ सएवमुक्ता
तांक्षत्रियामामंभ्यपौष्यसकाशमागच्छन् ॥ आहचैनंभोःपौष्यप्रीतोऽस्मीतितमुत्तंकंपौष्यःप्रत्युवाच ॥ १३ ॥ भगवंश्चिरेणपात्रमासाद्यतेभवंश्वगुण
वानतिथिस्तदिच्छेत्प्राद्वक्तुंक्रियतांक्षणइति ॥ १४ ॥ तमुत्तंकःप्रत्युवाचकृतक्षणएवास्मिशीघ्रमिच्छामि ॥ यथोपपन्नमन्नमुपस्फुतंभवतेतिसतयेत्युक्त्वा
यथोपपन्नेनान्नेनैर्भोजयामास ॥ १५ ॥ अथोत्तंकःसकेशंशीतमन्नंदृष्ट्वाअशुच्येतदितिमत्वातंपौष्यमुवाच ॥ यस्मान्मेअशुच्यन्नंददासितस्मादिंधोभवि
ष्यसीति ॥ १६ ॥ तंपौष्यःप्रत्युवाच यस्मात्त्वमप्यदुष्टमन्नंदूषयसितस्मात्त्वमनपत्योभविष्यसीतितमुत्तंकःप्रत्युवाच ॥ १७ ॥ नयुक्तंभवत्तंऽन्नमशुचिद
त्वाप्रतिशापंदातुंतस्मादन्नमेवप्रत्यक्षीकुरु ॥ ततःपौष्यस्तदन्नमशुचिदृष्ट्वातस्याशुचिभावमपरोक्षयामास ॥ १८ ॥ अथतदन्नमुक्तकेश्यास्त्रियायंलुतमनु
ष्णंसकेशंचाशुच्येतदितिमत्वातमृपिमुत्तंकंप्रसादयामास ॥ १९ ॥ भगवन्नेतदज्ञानादन्नंसकेशमुपाहृतंशीतंतत्क्षामयेभवंतंनभवेयमंधइति तमुत्तंकःप्र
त्युवाच ॥ २० ॥ नमृषाब्रवीमिभूत्वात्वमंधोनचिरादनंधोभविष्यसीति ॥ ममापिशपोभवतादत्तो नभवेदिति ॥ २१ ॥ तंपौष्यःप्रत्युवाचनचाहंशक्तःशापं
प्रत्यादातुंनहिमेमन्युरद्याप्युपशमंश्छतिकिंचैतद्भवतानज्ञायतेतथा ॥ २२ ॥ नवनीतंलदयंवाह्यणस्यवाचिक्षुरोनिशितस्तीक्ष्णधारः ॥ तदुभयमेतद्विषरीतंक्ष
त्रियस्यवाहुवनीतंलदयंतीक्ष्णधारमिति ॥ २३ ॥ तदेवंगतेनशक्तोऽहंतीक्ष्णलदयत्वात्तंशापमन्यथाकर्तुंगम्यतामिति तमुत्तंकःप्रत्युवाच ॥ भवताऽहमन्न
स्याशुचिभावमालक्ष्यप्रत्यनुनीतःप्राक्चतेऽभिहितं ॥ २४ ॥

वपन्नमन्नंददंधोभवतीतिदर्शितं तस्मात्परीक्ष्यदेयमितिभात्रः विनापराधंदत्तःशापोविनिष्कलोभवतीत्यप्युन्नेयं राज्ञादत्तस्यशापस्यवैयर्थ्यदर्शनात् ॥ १२० ॥ नचिरात्शीघ्रं ॥ २१ ॥ प्रत्यादातुंउपसं
हर्तुं ॥ २२ ॥ नवनीतवत्शीघ्रद्रावि वाक्क्षुरवत्सद्योविच्छेदिकासुरवजीवितादेरित्यर्थः ॥ २३ ॥ गम्यतांत्वयेतिशेषः तेत्वद्वा ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ साधयामः शापाभावंनिश्चिनुमः क्षपणकंपारखंडभिक्षुकं ॥ २६ ॥ उदकार्यशौचाचमनादिप्रचक्रमे कर्तुमितिशेषः ॥ २७ ॥ नमस्कृत्वेतिसंबंधः ॥ २८ ॥ दृढमासन्नःअत्यंतसन्निहितः ।
॥ २९ ॥ अन्वगच्छत्आज्ञातवान् ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ प्रासादाःदेवदेवगृहाणि हर्म्याणिधनिकानांगृहाणि वलभ्योमध्योच्छ्रिताउभयतो नमस्तक्षागृहविशेषाः निर्यूहाःपद्मशालाः ॥ ३३ ॥ ऐरा

यस्माददुष्टमन्नंदूषयसितस्मादनपत्योभविष्यसीति ॥ दुष्टेचान्नेनैपममशापोभविष्यतीति ॥ २५ ॥ साधयामस्तावदित्युक्त्वाप्रातिष्ठतोत्तंकस्तेकुंडलेगृहीत्वा
सोऽपश्यदथपथिनग्रंक्षपणकमागच्छंतंमुहुर्मुहुर्दृश्यमानमदृश्यमानंच ॥ २६ ॥ अथोत्तंकस्तेकुंडलेसनयस्यभूमावुदकार्यप्रचक्रमे ॥ एतस्मिन्नंतरेसक्षपण
कस्त्वरमाणउपसृत्यतेकुंडलेगृहीत्वाप्राद्रवत् ॥ २७ ॥ तमुत्तंकोऽभिसृत्यरुतोदककार्यःशुचिःप्रयतो नमोदेवेभ्योगुरुभ्यश्चरुत्वामहताजवेनतमन्वयात्
॥ २८ ॥ तस्यतक्षकोदृढमासन्नःसतंजग्राहगृहीतमात्रःसतद्रूपंविहायतक्षकस्वरुत्वारूपंसहसाधरण्यांवित्तंमहाबिलंप्रविवेश ॥ २९ ॥ प्रविश्यचनीगलोकं
स्वभवनमगच्छत् अथोत्तंकस्तस्याःक्षत्रियायावचःस्मृत्वातंतक्षकमन्वगच्छत् ॥ ३० ॥ सतद्विलंदंडकाष्ठेनचखाननचाशकत् ॥ तंक्लिश्यमानमिंद्रोऽपश्यत्स
वज्रंप्रेषयामास ॥ ३१ ॥ गच्छास्यब्राह्मणस्यसाहाय्यंकुरुष्वेति ॥ अथवज्रंदंडकाष्ठमनुप्रविश्यतद्विलमदारयत् ॥ ३२ ॥ तमुत्तंकोऽनुविवेशतेनैवविलेनप्र
विश्यचतंनागलोकमपर्यंतमनेकविधप्रासादहर्म्यवलभीनिर्यूहशतसंकुलमुच्चावचकीडाश्चर्यस्थानावकीर्णमपश्यत् ॥ ३३ ॥ सतत्रनागांस्तानंस्तुवदेभिः
श्लोकैः॥यऐरावतराजानःसर्पाःसमितिशोभनाः ॥ क्षरंतइवजीमूताःसविद्युत्पवनैरिताः ॥ ३४ ॥ सुरूपावहुरुपाश्चतथाकल्माषकुंडलाः ॥ आदित्यवन्नाकपृष्ठे
रेजुरैरावतोद्भवाः ॥ ३५ ॥ बहूनिनागवैश्रमाभिगंगायास्तीरउत्तरं ॥ तत्रस्थानंपिसंस्तौमिमहतःपन्नगानहं ॥ ३६ ॥ इच्छेत्कोऽर्कांशुसेनायांचतुर्मैरावतंवि
ना ॥ शतान्यशीतिरष्टौचसहस्राणिचविंशतिः ॥ ३७ ॥ सर्पाणांप्रग्रहायांतिधृतराष्ट्रोऽयदैजति ॥ येचैनमुपसर्पतियेचदूरपथंगताः ॥ ३८ ॥ अहमैरावतज्येष्ठ
भ्रातृभ्योऽकरवंनमः ॥ यस्यवासःकुरुक्षेत्रेखांडवेचाभवत्पुरा ॥ ३९ ॥

क्तोराजप्रेषांते समितौरणेशोभनाःश्लाघिनः जीमूताइवशस्त्रधाराःक्षरंतः सविद्युतःपवनस्येवईरितंगमनंयासांताःशीघ्राःसफालाश्च शस्त्रधाराइत्यध्याहारः ॥ ३४ ॥ कल्माषकुंडलाःचित्रकुंडलाः ॥
॥ ३५ ॥ ३६ ॥ अर्कांशूनांअतितीक्ष्णानां अयंधृतराष्ट्रैरावतभ्रातायदाएजतिदीप्यते एजृभेजृभाजृदीमावित्यस्यधानोरूपं तदाष्टाधिकान्यष्टाविंशतिसहस्राणिसर्पाणांप्रग्रहाःसूर्यहयरश्मिभूतानागाः
यांति सौस्तेजोपियत्तेजसानिरुद्धंप्रग्रहेसर्पान्निदग्धुमीष्टेइत्यर्थःसार्धः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ महद्युष्मिन्निर्धविशेषइतिप्राञ्जः महद्युष्मिन्मूर्त्येतस्मीपेनागमुख्यतां प्रार्थयन्कुरुक्षेत्रेऽवसदितिपूर्वेणसंबंधः कुरुक्षेत्रवासमात्रादेवमहत्स्थानंप्राप्यद्वितीयाशयः द्युमानित्यत्रमनिचआदिलोप
आर्षः अत्रायमाख्यायिकातात्पर्यार्थः कुंडलरत्नं वस्तुतत्त्वं तक्षकेणेवपाखंडिना अपहृतं परमेश्वरप्रसादलब्धविवेकवज्रबलेन पारवंडमतविलमवदार्यविवेकमनुनागराजबिलतुल्यमांतरमांतरं कोशपूर्वपूर्वको
शाद्रमणीयतरं प्रविश्य तत्रत्यांसत्यसंकल्पत्वादिसंपदं दृष्ट्वा तदभिमानिनां सर्पतुल्यानामिन्द्रियबुद्ध्यादिस्थानीयानामनुनयेनापितत्त्वरत्नं यदानप्राप्तं तदा संकटस्थाः स्वयमेव पूर्वाजितसांगाध्ययनधर्मबलादालो
चितवानिति तत्र वेदे पिच्छांदोग्यादौ गुरुशुश्रूषयानुष्टः परमात्मा स्वयमेवानुगृह्णातीति दृष्टं यथा सत्यकामस्य उपाध्यायगवीरभिरक्षतोऽमानुषेभ्यः कृषादिभ्यो विद्यालाभः तथा उपकोसलस्य गुरोरग्रीप्सेव
मानस्याग्निभ्य एव विद्यालाभः एवमुक्तं कस्यापि ब्रह्मचर्यदाढ्यात्पि जापतेरिव सत्यत एव ज्ञानमुदभाविष्यति युज्यत एवेति ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ तत्र संवत्सरात्मकपटरूपकेण प्रपंचस्वरूपमत्र निरूप्यते तत्र त्रिधौ चिति

तं नागराजमस्तौषं कुंडलार्थाय तत्सकं ॥ तक्षकश्चाश्वसेनश्च नित्यं सहचरावुभौ ॥ ४० ॥ कुरुक्षेत्रं च वसतां नदीमिक्षुमतीमनु ॥ जघन्यजस्तक्षकं च श्रुतसेनेति
यः सुतः ॥ ४१ ॥ अवसद्यो महद्युष्मिन् प्रार्थयन् नागमुख्यतां ॥ करवाणिसदा चाहं नमस्तस्मै महात्मने ॥ ४२ ॥ एवं स्तुत्वा सविप्रं विरुक्तं कोभुजगोत्तमान् ॥ नैव ते
कुंडले लेभेत तश्चितामुपागमत् ॥ ४३ ॥ एवं स्तुवन्नपि नागान्यदा ते कुंडले नालभत्तदाऽपश्यत्स्त्रियौ तत्रे अधिरोप्य सुवेमे पटं वयंत्यौ ॥ तस्मिंस्तत्रे रुष्णाः सित
श्च तंतवश्चक्रं चापश्यत् द्वादशारं पद्भिः कुमारैः परिवर्त्य मानं पुरुषं चापश्यदश्वं च दर्शनीयं ॥ ४४ ॥ सतान् सर्वास्तुष्टावण्भिर्मंत्रवदेव श्लोकैः ॥ १४५ ॥

माया च तत्रं यत्र दीर्घतंतवः प्रोता भवंति तत्स्थानीयं अविद्याकामकर्मालोकं वासनाजालं तत्र ह्येतत्सर्वं प्रतिष्ठितं पटः संसारस्तं वयंत्यौ अविच्छिन्नतंतुसंतानेन निर्वर्तयंत्यौ प्रकाशाप्रकाशाम्यामेवरज्जूरगोदिजा
यतेन त्वन्यतरेण तादृशत्वात् संसारस्य चिदचिद्रूपयुवती द्वयनिर्द्वयत्वं युक्तं तस्मिंस्तत्रे सुवेमेशो भनेवेमेति र्यक्तं तु विक्षेपणतनुल्ये पुण्यपापे तत्पयोज्ये सितरुष्णातंतुस्थानीये सुखदुःखे चक्रंत तस्थूलशरीरं षड्वि
क्ष्यमाणैः कुमारैः परिवर्त्य मानं संचार्यमाणं पुरुषं च तदधिष्ठातारमंतर्यामिणं मायाविनं अश्वं चाध्रुवस्वभावं बुद्धिवशवर्त्तित्वा त्तिरोहितासंगस्वभावं जीवं चातृदर्शनीयमहंप्रत्ययगोचरं चापश्यत् ॥ ४४ ॥ स
तान् सर्वास्तुष्टावण्भिर्विद्वद्भ्यः श्लोकैः मंत्रवदेव गतं ऋगागवन् तत्त्वार्थप्रकाशकैरिति शेषः मंत्रवादेति पाठे मंत्रवादो मंत्रस्वरूपं ॥ १४५ ॥

श्लोकानेवाह त्रीणीति अत्रसंवत्सरः प्रजापतिरिति श्रुतेः संवत्सररूपकेण प्रजापतिविश्वात्मानं कृत्वा संसाराभिमानिनं समष्टिजीवंस्तौति तत्रसंवत्सरस्य षष्ठ्यधिकशतत्रयमहोरात्राः दर्शपूर्णमासाख्या निचतुर्विंशतिपर्वणिषड्भूतवश्वेत्यवयवाः एवं प्रजापतेरपि चतुर्विंशतेस्तत्त्वानां योगे संघातरूपे चक्रे स्थूलसूक्ष्मशरीरात्मके नत्त्वानिचमूलप्रकृतिः महान् अहंकारः पंचतन्मात्राणि एकादशेन्द्रियाणि पंच महाभूतानीति तत्र ध्रुवे यावन्मोक्षस्थायिनि चक्रे चक्रवदनिशं भ्राम्यमाणे मध्ये अंतर्धानित्यं चरति विषयान् भुंक्ते भोक्तात्मा अत्रास्मिन्नेव प्रत्यग्यूपे त्रीणिशतानि षष्टिश्च वासनान्तु यथानि समर्पितानि तथा हृदयस्य हितानां द्योद्वासमतिः सहस्राणीति श्रूयमाणसंख्याकानां द्व्यस्तत्तल्लोकगतिप्रदाः सन्ति तासांचैकैकस्मिंल्लोकेशब्दादीनां पंचानामपि सत्त्वात्यत्येकं पंचविधत्वं तथा च विस्तरेण तावत्सहस्रसंख्याका अपि संक्षेपात् त्रीणिशतानि षष्टिश्चोच्यं ते एवं चास्मिन् भोक्तरितावत्यो वासना अर्पिता इत्यर्थः षट्कुमाराः जीवगता अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशाख्याः तमो मोहो महामोहस्तामिस्रोऽसंधसंज्ञितः अविद्यापंचपर्वेषां प्रादुर्भूता महात्मन इति स्मृत्युक्ततम आद्याख्यावापंचकेशाः अनित्या शुचिदुःखानात्मसुनित्यशुचिदुःखात्मधीरविद्या अहमेव महानस्मीति धीरस्मिता शेषाः प्रसिद्धाः षष्ठीः ऐश्वरीमाया च एते षट्कुमारा इव विवेकवैराग्यबलवतां मुञ्जेया अपितेष

त्रीण्यर्पितान्यत्र शतानि मध्ये षष्टिश्च नित्यं चरति ध्रुवेऽस्मिन् ॥ चक्रे चतुर्विंशतिपर्वयोगे षट्कुमाराः परिवर्तयन्ति १ ॥ १४६ ॥ तत्र चेदं विश्वरूपे युवत्यौ वयतस्तनुं न्सततं वर्तयंत्यौ ॥ रुष्णान् सितान् श्वैव विवर्तयंत्यौ भूतात्यजसंभुवनानि चैव २ ॥ १४७ ॥

विवर्तयन्ति जन्ममरणप्रबंधघटीयं च वदनिशं चालयन्तीत्यर्थः १ ॥ १४६ ॥ तत्र चेदमिति इदं तत्र वासनाजालं विश्वरूपे विश्वरूपा तावन्मायैव तामनुचितिरपि विश्वरूपा इन्द्रो मायाभिः पुरुरूप ईयते रूपं रूपं प्रति रूपो बभूवेत्यादि श्रुतिभ्यः युवत्यौ बाल्यवार्धक्यकृतापकर्षशून्ये वयतः संतनुतः कथं सततं तनुं वासनामयान् वर्तयंत्यौ चालयंत्यौ तनुवाया विवर्तयन्ते एव बुद्धिचिदाभासरूपाभ्यां घंटादिकं कवलीकृत्य तद्विषयां वासनान् द्रव्यत इत्यर्थः यद्वा युवत्यौ धाता विधातारौ तत्र धाता मायोपाधिरीश्वरः पर्जन्यवत्साधारणं कारणं विधाता विविधवासनमयत्वेन विचित्ररूपः स नृकर्त्ता जीवः तत्तद्बीजवदसाधारणं कारणं तावतौ प्रयोज्यप्रयोजकरूपेणेतदं त्रसंसाराख्यं वयतः इत्यादियथायोग्यं व्याख्येयं रुष्णान् दुःखरूपां सितान् सुखमयान् विवर्तयंत्यौ वैपरीत्येन सुखे दुःखे बुद्धिदुःखे सुखे बुद्धिचर्त्तयंत्यौ तथा जसंभुवनानि जन्मायुजादी निभुवनानि तदाश्रयरूपाणि चतुर्दशतानि सर्वाणि विवर्तयंत्यावित्यनुकल्प्यते ऊर्ध्वाधरीभावेन चालयंत्यावित्यर्थः २ ॥ १४७ ॥

एवंबन्धस्वरूपं प्रदर्शयतस्याज्ञानकार्यत्वेन ज्ञानमात्रापनोद्यत्वमाह वज्रस्येति योयंचक्रेचरतिमौढ्यदशायांसएवसाधकदशायांवज्रस्यविवेकस्यभर्ताभवतिशास्त्रश्रवणेनगुर्वानुग्रहात् अतएवभुवनस्यगोप्ता विवेकवत्त्वादेवसर्वभूताभयदायीवृत्रस्यस्वरूपावरकस्याज्ञानस्यनिहंता सर्वत्रइंद्रवज्रशब्दानामात्ममायाविवेकवाचित्वमाश्वमेधिकेस्पष्टीभविष्यति अनयैवदिशाकृत्स्नोवेदार्थोपनिर्वोढव्यः नमुचेः नमुंचतीतिआवरणापगमेसत्यपिप्रतिबिबभ्रमवदित्यज्ञानगतविक्षेपशक्तिर्नमुचिः तस्यापिनिहंता भूयश्चातेविश्वमायानिवृत्तिरितिसत्यपिविद्ययाऽविद्योच्छेदेतद्विक्षेपशक्तेर्देहांतएवनाशश्रवणात् रुष्णोवि द्याविद्ये मायाकार्यत्वादुभेअपिरुष्णे यथोक्तंश्रीमद्भागवते विद्याविद्येममतनूविध्युद्धवशरीरिणां मोक्षबंधकरीआद्येमाययामेविनिर्मितेइति वसनेवसनवदावरके वसानऊरीकृतवान् उभेअपिस्वरूपाद्वहि मूतेइत्यर्थः अतएवमहात्माव्यापकस्तेनत्रिविधपरिच्छेदशून्यत्वमुक्तं अस्यचिद्रूपत्वमाह सत्यानृतेसत्यंअबाधितंप्रत्यगात्मतत्त्वं अनृतंअहंकारादितदुभयंयोविविनक्तिपृथक्करोतियस्तस्मैजमइत्युत्तरेणसं बंधः स्थूलसूक्ष्मकारणव्योपाधित्रयंनिरस्यस्वमहिमप्रतिष्ठोभवतीत्यर्थः एतेनदृश्यस्याहंकारादेःपृथक्करणेनदृष्ट्वात्रमात्मतत्त्वमितिदर्शितं ३ ॥ ४८ ॥ अस्यैवंभूतस्यचिंदात्मनःसमष्टिव्यष्टिपिडांतःप्रवि

दज्रस्यभर्ताभुवनस्यगोप्तावृत्रस्यहंतानमुचेर्निहंता ॥ रुष्णोवसानोवसनेमहात्मासत्यानृतेयोविविनक्तिलोके ३ ॥ ४८ ॥ योवाजिनंगर्भमपांपुराणंवैश्वान रंवाहनमभ्युपैति ॥ नमोऽस्तुतस्मैजगदीश्वरायलोकत्रयेशायपुरंदराय ४ ॥ १४९ ॥ ततःसएनंपुरुषःप्राहप्रीतोऽस्मितेहमनेनस्तोत्रेणकिंतोप्रियंकरवाणी तिसतमुवाच॥५०॥ नागामेवशमीयुरितिसचैनंपुरुषःपुनरुवाचएतमश्वमपानेधमस्वेति॥५१॥ ततोऽश्वस्यापानमधमस्ततोऽश्वाद्धम्यमानात्सर्वस्रोतोभ्यः पावकार्चिपःसधूमानिष्येतुः॥ १५२ ॥

एत्वंदर्शयति यइति यःआत्मापूर्वोक्तःवैश्वानरंविराजंविश्वंवा वाहनंस्वारोहणस्थानंअभ्युपैतिअभितःउपैत्युपगच्छति तत्संस्त्रातदेवानुप्राविशदितिश्रुतेः उपाध्यात्मतांधत्तेइत्यर्थः आकस्मिकत्वंअभ्युपगं तव्याभ्युपगमयोर्वारयति पुराणमिति कार्यरूपेणक्षयिष्णुमपिकारणरूपेणसततंसंतमित्यर्थः अपांगर्भमिवगर्भप्रतिबिबभ्रतंननुब्रह्मैकदेशभूतं तस्यासंगत्वात् अनंशत्वाच्च वाजिनंइंद्रियंवैवीर्यंवाजिनमितिश्रु तेश्वदात्मनोजडशक्तिरूपं यएवंभूतोपिजीवत्वंमित्येवप्रतिबिबरूपेणापद्यतेतस्मैनमोस्तु जगदीश्वरायचतुर्दशभुवननियंत्रे लोकत्रयंजायतस्वममुषुमानितेषामीशाय एवंतत्त्वंपदवाच्यार्थरूपित्वमुक्तं तद्वक्ष्या र्थरूपित्वमाह पुरंदरायेति पुराणिव्यष्टिसमष्ट्यात्मकानित्रीणित्रीणिशरीराणिदारयतिविद्ययाऽविद्योच्छेदेनसमूलमुन्मूलयतीतितथा सर्वोपाधिशून्यचिन्मात्रायेत्यर्थः पुराणिदारयतीतिस्थितेवाचंयमपुरं दरोचेतिस्वशुभागमश्वनिपात्येते ४ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ एतमश्वमपानेधमस्वेतिवैराजमैश्वर्यंप्रदर्शयेत्यर्थः ॥ ५१ ॥ स्रोतोभ्यःशरीरंध्रेभ्यः ॥ ५२ ॥

उपधूपितेधूमेनव्याप्ते ततएवसर्वेश्वरत्वाविर्भावात्तक्षकःशरणागतोवभूवेतितात्पर्यं ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ततएवसत्यसंकल्पत्वास्थ्यैराजंभावमारूढःक्षणेनगुरुकुलंप्राप आवापयंतीदंतपत्रिक
यावेणीरूपेणसंपथनंकेशानांकारयंती ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ यदिक्षणंनागतःस्यास्तर्हि अनागसिअपराधाभावेपिमयाशप्तःस्याइत्यर्थः श्रेयस्तत्त्वज्ञानं सिद्धिअणिमाद्यैश्वर्यं ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ इदानीं

ताभिर्नागलोकउपधूपितेऽथसंभ्रांतस्तक्षकोऽग्नेस्तेजोभयाद्विपण्णःकुंडलेगृहीत्वासहसाभवनान्निक्रम्योत्तंकमुवाच ॥ ५३ ॥ इमेकुंडलेगृह्णातुभवानितिस
तेप्रतिजग्राहोत्तंकःप्रतिगृह्यचकुंडलेऽचितयत् ॥ ५४ ॥ अद्यतपुण्यकमुपाध्यायिन्यादूरंचाहमभ्यागतःसकथंसंभावयेयमितिततएनांचितयानमेवसपुरुषउ
वाच ॥ ५५ ॥ उत्तंकएनमेवाश्वमधिरोहत्वांक्षणेनैवोपाध्यायकुलंप्रापयिष्यतीति ॥ ५६ ॥ सतथेत्युक्तातमश्वमधिरुह्यप्रत्याजगामोपाध्यायकुलंउपाध्या
यिनीचस्नाताकेशानावापयंत्युपविष्टोत्तंकोनागच्छतीतिशापायास्यमनोदधे ॥ ५७ ॥ अथैतस्मिन्नंतरेसउत्तंकःप्रविश्यउपाध्यायकुलंउपाध्यायिनीमभ्य
वादयत्तेचास्यैकुंडलेप्रायच्छत्साचैनंप्रत्युवाच ॥ ५८ ॥ उत्तंकदेशेकालेऽभ्यागतःस्वागतंतेवत्सत्वमनागसिमयानशप्तःश्रेयस्तवापस्थितंसिद्धिमाप्नुहीति
॥ ५९ ॥ अथोत्तंकउपाध्यायमभ्यवादयत् ॥ तमुपाध्यायःप्रत्युवाचवत्सोत्तंकस्वागतंतेकिंचिरंकृतमिति ॥ ६० ॥ तमुत्तंकउपाध्यायंप्रत्युवाच भोस्तक्षकेण
मेनागसजेनेविघ्नःकृतोऽस्मिन्कर्मणितेनास्मिनागलोकंगतः॥ ६१ ॥ तत्रचमयाहृष्टेस्त्रियौतंत्रेऽधिरोप्यपटंवयंत्यौतस्मिंश्चरुणाःसिताश्वतंतवःकित्त॥ ६२ ॥
तत्रचमयाचक्रंदृष्टंद्वादशारंपटुनंकुमाराःपरिवर्तयंतितदपि किं॥ पुरुषश्चापिमयादृष्टःसचापिकः अश्वश्चातिप्रमाणोदृष्टःसचापिकः ॥ ६३ ॥ पथिगच्छताच
मयाऋषभोदृष्टस्तंचपुरुषोऽधिरूढस्तेनास्मिसोपचारमुक्तउत्तंकास्यऋषभस्यपुरीषंभक्षयउपाध्यायेनापितेभक्षितमिति ॥ ६४ ॥ ततस्तस्यवचनान्मयातद
पभस्यपुरीषमुपयुक्तंसचापिकः ॥ तदेतद्भवतोपदिष्टमिच्छेयंश्रोतुंकिंतदिति ॥ सतेनैवमुक्तउपाध्यायःप्रत्युवाच ॥ १६५ ॥

स्वयमपरोक्षीकृतमर्थगुरुमुखेनाधिगंतुमुत्तंकःपृच्छति तत्रचेत्यादिना ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ सोपचारंसानुनयं ॥ ६४ ॥ आचार्याद्वैविद्याविदितासाधिष्ठंप्रापदितिश्रुतेरज्ञानुषैरुक्तापिविद्यागुरुमुखेनदृढीकृताबाहं
फलवतीभवतीतिभावः ॥ १६५ ॥

स्त्रियौधाताविधाताचेति दधाविसत्तास्कूर्तीकार्येष्वितिधानाचितिः विविधरूपेणदधातिधारयत्यात्मानमित्यनेकविकारवतीमायाविधाना रात्रिविद्यामोहकत्वादुःखंरात्रिः अहर्वत्प्रसादकत्वात्सुखंमहः ऋतु
बदनिशंभ्रममाणत्वादुशब्देनाविद्यादिपंचकंमायाचेतिपूर्वोक्तमेवषट्कं संवत्सरःप्रजापतिः सर्वोपाधित्वसाम्यादुदाहृतश्रुतेश्च नहिसंवत्सराख्यःकालोनामकिंचित्सूर्यादिपरिस्पंदाल्पत्वबहुत्वादिनानुमेयं
वस्तुनिजीर्णत्वनूतनत्वादिव्यवहारहेतुतयासिद्धमिदानींतदानीमित्यादिव्यवहारालंबनंद्रव्यमस्ति घटादिद्रव्यस्यैवपूर्वापरदेशसंबन्धेननूतनत्वातीतत्वाद्यवस्थाभेदेनचतदुपपत्तेःकिमंतर्गुणाकालेनेति प्रजाप
तिरेवसंवत्सरशब्दार्थः ॥ ६६ ॥ यःपुरुषःसपर्जन्यः पर्जन्यवत्तापनाशकत्वादाचार्यरूपीर्दश्वरः योश्वःसोमिः भोक्तार्जीवइत्यर्थः इराअन्तर्द्वान्इरावान्ऋतुस्ततउत्पन्नऐरावतोधर्मः नागरादिवअप्रकंप्यः

येतेस्त्रियौधाताविधाताचयेचतेरुणाःसितास्तंतवस्तेरात्र्यहनी ॥ यदपितच्चक्रंद्वादशारंभंभूकुमाराःपरिवर्तयंतितेपिषट्क्रतवःसंवत्सरश्चक्रं ॥ ६६ ॥ यःपुरुषः
सपर्जन्यःयोश्वःसोमिःयक्रषभस्त्वयापथिगच्छतादृष्टःसऐरावतोनागराट् ॥ ६७ ॥ यश्चैनमधिरुद्धःपुरुषःसचंद्रःयदपितेभक्षितंतस्यक्रषभस्यपुरीषंतदमृ
तंतनेखल्वसितस्मिन्नागभवनेनव्यापन्नस्त्वं ॥ ६८ ॥ सहिभगवानिन्द्रोममसखात्वदनुक्रोशादिममनुग्रहंक्रतवान् ॥ तस्मात्कुंडलेगृहीत्वापुनरागतोऽस्मि ॥
॥ ६९ ॥ तत्सौम्यगम्यतांमनुजानेभवंतंश्रेयोऽवाप्स्यसीति ॥ सउपाध्यायेनानुज्ञातोभगवानुत्तंकःक्रुद्धस्तक्षकंप्रतिचिकीर्षमाणोहास्तिनपुरंप्रसस्ये ॥ ७० ॥
सहास्तिनपुरंप्राप्यनचिराद्विप्रसत्तमः ॥ समागच्छतराजानमुत्तंकोजनमेजयं ॥ ७१ ॥ पुरातक्षशिलासंस्थंनिवृत्तमपराजितं ॥ सम्यग्विजयिनंदृष्ट्वासमं
तान्मंत्रिभिर्वृतं ॥ ७२ ॥ तस्मैजयाशिषःपूर्वयथान्यायंप्रयुज्यसः ॥ उवाचैनंवचःकालेशब्दसंपन्नयागिरा ॥ ७३ ॥ उत्तंकउवाच अन्यस्मिन्करणीये
तुकार्येपार्थिवसत्तमं ॥ बाल्यादिवान्यदेवत्वंकुरुषेनृपसत्तम ॥ ७४ ॥ सौतिरुवाच एवमुक्तस्तुविप्रेणसराजाजनमेजयः ॥ अर्चयित्वांयथान्यायंप्रत्युवा
चद्विजोत्तमं ॥ ७५ ॥ जनमेजयउवाच आसांप्रजानांपरिपालनेनखंक्षत्रधर्मपरिपालयामि ॥ प्रब्रूहिमेकिंकरणीयमद्ययेनासिकार्येणसमांगतस्त्वं
॥ ७६ ॥ सौतिरुवाच सएवमुक्तस्तुनृपोत्तमेनद्विजोत्तमःपुण्यरुतांवरिष्ठः ॥ उवाचराजानमदीनसत्वंस्वमेवकार्येनृपतेकुरुष्व ॥ ७७ ॥

शेषमुक्तार्थ ॥ ६७ ॥ नव्यापन्नःनमृतः ॥ ६८ ॥ सहीति, ममजीवस्यसखा परमेश्वरोहिअंनरात्मत्वात्सर्वेषांसखा द्वाभ्युपर्णासयुजासखायेतिमंत्रवर्णात् सहिसर्वान्स्वधर्मस्थाननुगृह्णाति तत्पतिकूलस्यत
क्षकस्येवकुलक्षयंचकरोतीत्याख्यायिकानात्यर्थं खलोन्प्रार्थनासाध्यःसचदैवेनदंडितः अभ्येतिमृदुतांपश्चादुत्तंकेतक्षकोयथा ॥ ६९ ॥ प्रतिचिकीर्षमाणः हेतौशानच् तक्षकंबाधितुमित्यर्थः ॥ ७० ॥
हर्षकालेराजानमर्थयेतेतिभावः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ शब्दतद्वतिशब्दोर्थस्तेनसंपन्नयाविशिष्टार्थवत्या ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥

॥ ७८ ॥ योऽस्मान्द्वेष्टियं च वयं द्विष्म स्तंहन्मोतिमंत्रलिगानुमितेश्चुर्हन्व्येष्वेत्यस्मिन् विधौ साध्येदृष्ट्यत्कर्मसर्पसत्राख्यं तस्य कार्यस्यावश्यानुष्ठेयस्य कर्मव्यनायावाकालं मन्ये अपचितिप्रतिक्रियां ॥ ७९ ॥
 ॥ ८० ॥ ८१ ॥ मुख्यमपराधमाह यियासुमिति विषहरणायजिगमिषुमर्थदानेनन्यवर्तयत् पिपासुमिति पाठेरिरक्षिषुमित्यर्थः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ वाक्यहविषावाक्यरूपेणोद्दीपकेनहविषाघृतादिना ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ वृत्तंमृतं वृत्तोतीतेदृष्ट्यादेवर्तुलेपिमृतेवृतेइतिविश्वः तक्षकविषेणेतिशेषः धर्मोद्यमेऽनुकूलाःस्युर्देवास्तत्पतिवघ्नतः तक्षकस्येवदुःखान्निरितिपौष्येव्यवस्थितमितिरत्नगर्भः

उत्तंक उवाच तक्षकेणमहींद्रेन्द्रयेनतेहिंसितःपिता ॥ तस्मैप्रतिकुरुष्वत्वंपन्नगायदुरात्मने ॥ ७८ ॥ कार्यकालंहिमन्येऽहंविधिदृष्टस्यकर्मणः ॥ तद्गच्छापचितिराजन्यितुस्तस्यमहात्मनः ॥ ७९ ॥ तेनत्यनपराधीसदृष्टोदुष्टांतरात्मना ॥ पंचत्वमगमद्राजावज्राहतइवद्रुमः ॥ ८० ॥ बलदर्पसमुत्सिक्तस्तक्षकःपन्नगाधमः ॥ अकार्यंरुतवान्पापोयोऽदशत्पितरंतव ॥ ८१ ॥ राजपिंवंशगोप्ताममरप्रतिमंनृपं ॥ यियासुंकश्यपंचैवव्यवर्तयतपापकृत् ॥ ८२ ॥ होतुमर्हसितं पापंज्वलितेहव्यवाहने ॥ सर्पसत्रेमहाराजत्वरितंतद्विधीयतां ॥ ८३ ॥ एवंपितुश्चापचितिरुतवांस्त्वंभविष्यसि ॥ ममप्रियंचसुमहत्तुतराजन्भविष्यति ॥ ८४ ॥ कर्मणःपृथिवीपालममयेनदुरात्मना ॥ विघ्नःकृतोमहाराजगुर्वर्थंचरतोऽनघ ॥ ८५ ॥ सौतिरुवाच एतच्छ्रुत्वातुनृपतिस्तक्षकायचुकोपहं ॥ उत्तंकवाक्यहविषादीप्तोऽग्निर्हविषायथा ॥ ८६ ॥ अपृच्छत्सतदाराजामंत्रिणस्तान्सुदुःखितः ॥ उत्तंकस्यैवसान्निध्येपितुःस्वर्गगतिंप्रति ॥ ८७ ॥ तदैवहिसराजेंद्रोदुःखशोकाप्लुतोऽभवत् ॥ यदैववृत्तंपितरमुत्तंकादशृणोत्तदा ॥ ८८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिपौष्यपर्वणिपौष्याख्यानेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥
 ॥ ८९ ॥ ९० ॥ समाप्तंचपौष्यपर्व अथपौलोमपर्व लोमहर्षणपुत्रउग्रश्रवाःसौतिःपौराणिकोनैमिषारण्येशौनकस्यकुलपतेर्द्वादशवार्षिकेसत्रेऋषीनभ्यागतानुपतस्थे ॥ १ ॥

॥ ८८ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंडीयेभारतभावदीपेनृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ९१ ॥ एवंकनोपोद्वांतंभारतमारजते लोमहर्षणेत्यादिपूर्ववद्वांख्येयं अत्रसौतिरुवाचेतिपाठेलोमहर्षणपुत्रादीनांसृष्टिप्रवाहानादितयाप्रतिकल्पंसमाननामरूपाधिकारपुरुषविशेषवचनानांसूर्याचंद्रमसौघातायथापूर्वमकल्पयदित्यादिश्रुतिभ्यः स्थानपतिसेनापत्यादिशब्दवदधिकारविशेषवाचित्वादेतत्कल्पीयसौतिवचनंपूर्वकल्पीयलोमहर्षणपुत्रादिपरमिति एवंसर्पसत्रादिकथापिकृतत्रेतादियुगस्थान्स्लुपंमृतीन्मृत्युच्यमानापूर्वकल्पीयसर्पसत्रादिपरेतिभ्येयं ॥ १ ॥

पौराणिकःपुराणं पण्यं जीविकस्येति व्युत्पत्तिरिति निराकरोति पुराणेकतश्चमदति अत्र ब्राह्मण्यां क्षत्रियात्सूतइति स्मृत्युक्तो विलोमजो जातिस्मृतः संजयाधिरथादिरन्यः यस्य जीविकासारथ्यं वा पुराणराज्ञां शौर्योदार्यादि वर्णनेन स्वामिप्रोत्साहनं च अतएवास्य पौराणिकइति संज्ञा उपश्रवास्तु सौतिरेव जातिस्मृतः तथा त्वेव तत्राप्रिस्मृतशब्दप्रयोगोपपत्तेः सौतिरित्यपत्यार्थस्य तद्वित्तस्यानर्थक्यं स्यात् किं हि अग्नि कुंडसमुद्भूतं सूतनिर्मलमानसैतिरोमहर्षणं प्रतिशौनकवचनस्य पुराणांतरे दर्शनादग्निजोरोमहर्षणः सूतस्तस्य च ब्राह्मणसंकल्पात् ब्रह्मासनाहृतं धृष्टद्युम्नस्य क्षत्रियत्ववत् ब्रह्मासनं च वैशंपायनशांतव्रतमार्कण्डेया इति ल्यस्तत्सजातीयं एवाहतिर्न हीनः न हि महान्तःशौनकादयो हीनात्परं हस्यं जगद्गुरितिवक्तुं युक्तं न हीनतः परमभ्याददीतेत्यत्रैव तन्निषेधात् नीचादप्युत्तमाविद्यापाद्येति त्वं पद्विषयमेतत् अतएव तद्वधा

पौराणिकः पुराणेकतश्चमः सरुतांजलिस्तानुवाच ॥ किं भवंतः श्रोतुमिच्छंति किमहं ब्रवाणीति ॥ २ ॥ तन्मृपय ऊचुः परमं लौमहर्षणे वक्ष्यामस्त्वां नः प्रति वक्ष्यामि वचः शुश्रूषतां कथायोगं नः कथायोगे ॥ ३ ॥ तत्र भगवान्कुलपतिस्तु शौनकोऽग्निशरणमध्यास्ते ॥ ४ ॥ योऽसौ दिव्याः कथावेददेवतासुरसंश्रिताः ॥ मनुष्योरगंधर्वकथावेदच सर्वशः ॥ ५ ॥ सचाप्यस्मिन्मखे सौते विद्वान्कुलपतिर्द्विजः ॥ दक्षो धृतव्रतो धीमान् शास्त्रे चारण्यके गुरुः ॥ ६ ॥ सत्यवादी शमपरस्तपस्वी नियतव्रतः ॥ सर्वेषामेव नोमान्यः सतावत्यतिपाल्यतां ॥ ७ ॥ तस्मिन् न्रध्यासति गुरावासनं परमार्चितं ॥ ततो वक्ष्यामि यत्त्वांसं प्रक्ष्यति द्विजसत्तमः ॥ ८ ॥ सौतिरुवाच एवमस्तु गुरौ तस्मिन्नुपविष्टमहात्मनि ॥ तेन पृष्टः कथाः पुण्या वक्ष्यामि विविधाश्रयाः ॥ ९ ॥ सोऽथ विप्रर्षभः सर्वं कृत्वा कार्यं यथाविधि ॥ देवान्वाग्भिः पितृनद्भिस्तर्पयित्वा जगाम ह ॥ १० ॥ यत्र ब्रह्मर्षयः सिद्धाः सुखासीना धृतव्रताः ॥ यज्ञायतनमाश्रित्य सूतपुत्रपुरः सराः ॥ ११ ॥ ऋत्विक्स्वंथसदस्येषु सवैगृहपतिस्तदा ॥ उपविष्टेषूपविष्टः शौनकोऽथा ब्रवीदिदं ॥ १२ ॥ इ० श्रीम० आदिपर्वणि पौलोमपर्वणि कथाप्रवेशो नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

त्वलरामेण ब्रह्महत्याव्रतं चीर्णमिति स्मर्यते तत्र सूतशब्दस्तु कथाप्रवक्तृत्वसामान्यात् तस्माद्ब्राह्मण एव पुराणप्रवक्तृत्वेन वरणीयः श्रोतुकामैर्न हीनः पौराणिकपदं न जातिस्मृतपरमपितृपुराणाभ्येतृ ब्राह्मणपरमिति ॥ २ ॥ परममिति हे लौमहर्षणे त्वां परमं वचो वक्ष्यामः परमं ब्रह्म वक्ष्यामः त्वय्योजकत्वेन वाचयिष्यामः शौनके समागते इति शेषः कथायोगं कथासमुदायं शुश्रूषतां नः त्वं प्रति वक्ष्यामीति ज्ञात्वेति शेषः नः अस्माकं कथायोगे कथाप्रसंगे इति व्यवहितान्वयेन योज्यं ॥ ३ ॥ अग्निशरणं अग्निगृहं ॥ ४ ॥ वेदतात्पर्यं बोधुमिति शेषः ॥ ५ ॥ शास्त्रे विधिनिषेधप्रधाने कर्मकांडे आरण्यके उपनिषदि ज्ञानकांडे ॥ ६ ॥ प्रतिपाल्यतां प्रतीक्ष्यतां ॥ ७ ॥ ततः तत् प्रथमार्थं तसिः ॥ ८ ॥ ९ ॥ वाग्भिः ब्रह्मयज्ञीयाभिः यदचो धीतेषु आहुतिभिरेव तद्देवतास्तर्पयतीत्यादिवचनात् आजगामेति च्छेदः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावे दीपे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥

पुराणामात पुराणपुरावृत्तं ॥ १ ॥ २ ॥ कल्याःसमर्थाःतवत्वत्तः श्रोतुमितिसंबंधः ॥ ३ ॥ कथितंमहामितिशेषः ॥ ४ ॥ ततोमयेतिपितुःसकाशान्मयाऽधीतमित्यावर्तनीयं ॥ ५ ॥ ६ ॥ पुराणस्याश्रयः
 उपोद्घातस्तस्ययुतं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ पूर्वपितामहःकुलप्रधानपुरुषः ॥ १० ॥ नियतःशमादिमान् नियताशनःहितंमितमेव्यवाश्नाति नत्वनशनमेवेतिभावः नियतंद्रियइतिपाठेयमनियमयुक्तः ॥ ११ ॥
 शौनकउवाच पुराणमखिलंतातपितातेऽधीतवान्पुरा ॥ कश्चित्त्वमपितत्सर्वमधीपेलौमहर्षणे ॥ १ ॥ पुराणेहिकथादिव्याआदिवंशाश्वधीमतां ॥ क्रथ्यं
 तेयेपुराऽस्माभिःश्रुतपूर्वाःपितुस्तव ॥ २ ॥ तत्रवंशमहंपूर्वश्रोतुमिच्छामिभार्गवं ॥ कथयस्वकथामेतांकल्याःस्मश्रवणेतव ॥ ३ ॥ सौतिरुवाच यदधी
 तंपुरासम्यक्द्विजश्रेष्ठैर्महात्मभिः ॥ वैशंपायनविप्राग्र्यैस्तथापिकथितंयथा ॥ ४ ॥ यदधीतंचपित्रामेसम्यक्कैवततोमया ॥ तावच्छृणुष्वयोदेवैःसंद्रैःसर्पिम
 रुद्धणैः ॥ ५ ॥ पूजितःप्रवरोवंशोभार्गवोभृगुनंदन ॥ इमंवंशमहंपूर्वभार्गवंतेमहामुने ॥ ६ ॥ निगदामियथायुक्तंपुराणाश्रयसंयुतं ॥ भृगुर्महर्षिर्भगवान्
 ब्रह्मणावैस्वयंभुवा ॥ ७ ॥ वरुणस्यक्रतोजातःपावकादितिनःश्रुतं ॥ भृगोःसुदयितःपुत्रश्च्यवनोनामभार्गवः ॥ ८ ॥ च्यवनस्यचदायादःप्रमतिर्नामधार्मि
 कः ॥ प्रमतेरप्यभृत्पुत्रोघृताच्यांरुररित्युत ॥ ९ ॥ रुरोरपिसुतो जज्ञेशुनकोवेदपारगः ॥ प्रमद्वरायांधर्मात्मातवपूर्वपितामहः ॥ १० ॥ तपस्वीचयशस्वीचश्रुत
 वान्ब्रह्मवित्तमः ॥ धार्मिकःसत्यवादीचनियतोनियताशनः ॥ ११ ॥ शौनकउवाच सृतपुत्रयथातस्यभार्गवस्यमहात्मनः ॥ च्यवनत्वंपरिख्यातं
 न्ममाचक्ष्वपृच्छतः ॥ १२ ॥ सौतिरुवाच भृगोःसुदयिताभार्यापुलोमेत्यभिविश्रुता ॥ तस्यांसमभबद्धर्भोभृगुवीर्यसमुद्भवः ॥ १३ ॥ तस्मिन्गर्भेऽथ
 संभूतेपुलोमांयांभृगूदह ॥ समयेसमर्शालिन्यांधर्मपत्न्यांयशस्विनः ॥ १४ ॥ अग्निपेकायनिष्क्रान्तेभृगौधर्मभृतांवरे ॥ आश्रमंतस्यरक्षोऽथपुलोमाभ्याजगा
 मह ॥ १५ ॥ तंप्रविश्याश्रमंदृष्ट्वाभृगोर्भार्यामनिदितां ॥ हृच्छयेनसमाविष्टोविचेताःसमपद्यत ॥ १६ ॥ अभ्यागतंतुतद्रक्षःपुलोमाचारुदर्शना ॥ न्यमंत्रयत
 वन्येनफलमूलादिनातेदा ॥ १७ ॥ तांतुरक्षस्तदाब्रह्मन्हृच्छयेनाभिपीडितं ॥ दृष्ट्वाल्लप्समभृद्राजन्तंजिहीर्षुतामनिदितां ॥ १८ ॥ जातमित्यब्रवीत्कार्यंजिहीर्षुमु
 दितःशुभां ॥ साहिपूर्ववृतातेनपुलोमातुशुचिस्मिता ॥ १९ ॥ तांतुप्रादात्पितापश्चाद्भृगवंशास्रवत्तदा ॥ तस्यनत्किंस्वपंतित्यंलदिवर्तविभार्गव ॥ २० ॥ इदं
 मंतरमित्येवंहर्तुंचक्रमनस्तदा ॥ अथांग्रिशरणेपश्यज्ज्वलंतंजातवेदसं ॥ २१ ॥
 ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ हृच्छयेनकामेन ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ कथंपरदारेषुकामइत्यनआह साहीति बाल्येकिलरुदनीकन्यारोदननिवृत्त्यर्थंभीषयितुंपित्राउक्तेरक्षणांगृहाणेतितावते
 वगृहेसन्निहितेनरक्षसावृताममेयंभार्येतिभावः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ अतएवतस्याः पिता अतृणकारकः अतृणकारिणे इति पाठे तु भृगोरेव विशेषणं परिहासेनापि दामीत्युक्तान इत्तं चेदोपो भवतीति भावः वरारोहाश्चेद्विज्ञेत्वा ॥ २४ ॥ २५ ॥ शंकमानं ललव
चनेन पूर्वमसंदत्तापश्चाद्विधिपूर्वकं भृगवे दत्तातोममवा इयं भृगोर्वेति संदिहानं ॥ २६ ॥ केवसर्वज्ञ ॥ २७ ॥ यदित्येति मत्पूर्वासाचेत्तु भृगुश्चातृणकारी चेत्तर्हि मत्वं ब्रूहि ॥ २८ ॥ २९ ॥ भृगोरित्युक्तेऽतृणपूर्वं
तमपृच्छत्ततो रक्षः पावकं ज्वलितं तदा ॥ शंसमेकस्य भार्येयमग्नौ पृच्छेत्कतेन वै ॥ २२ ॥ मुखं त्वमसि देवानां वद पावकं पृच्छते ॥ मया हीयं वृता पूर्वभार्या र्ये वर
वर्णिनी ॥ २३ ॥ पश्चादिमां पिता प्रादाद्भृगवेऽतृणकारकः ॥ सेयं यदि वरारोहा भृगो भार्या र्होगता ॥ २४ ॥ तथा सत्यं समाख्याहि जिहीषाम्याश्रमादिमां ॥
समन्युस्तत्र हृदयं प्रदहन्निवतिष्ठति ॥ मत्पूर्वं भार्या यदि मां भृगुरापनुमध्यमां ॥ २५ ॥ सौतिरुवाच एवंप्रत्यक्षमासं च ज्वलितं जातवेदसं ॥ शंकमानं
भृगो भार्या पुनः पुनरपृच्छत ॥ २६ ॥ त्वमग्नौ सर्वभूतानां मंत्रश्चरसि नित्यदा ॥ स एषिवत्पुण्यपापेषु मत्वं ब्रूहि केवचः ॥ २७ ॥ मत्पूर्वापहता भार्या भृगुणाऽतृ
णकारिणा ॥ सेयं यदि तया मे त्वं सत्यमाख्यातुमर्हसि ॥ २८ ॥ श्रुत्वा त्वत्तो भृगो भार्या हरिष्याम्याश्रमादिमां ॥ जातवेदः पश्य न स्तेवदसत्यां गिरंमम ॥ २९ ॥
सौतिरुवाच तस्यैतद्वचनं श्रुत्वा मनाच्चिदुःखितोऽभवत् ॥ भीतोऽवृता च शापाच्च भृगोरित्यब्रवीच्छतैः ॥ ३० ॥ अग्निरुवाच त्वया वृता पुलोमेयं पूर्व
दानव नंदन ॥ किं त्वियं विधिना पूर्वमंत्रवन्न वृता त्वया ॥ ३१ ॥ पित्रा तु भृगवे दत्ता पुलोमेयं यशस्विनी ॥ ददामि न पिता तु भ्यं वरलोभान्महायशाः ॥ ३२ ॥ अ
थेनां वेददृष्टेन कर्मणा विधिपूर्वकं ॥ भार्या नृपिर्भृगुः प्रापमां पुरस्तुत्यदानव ॥ ३३ ॥ सेयमित्यवगच्छामि नानृतं वक्तुमुत्सहे ॥ नानृतं हि सदा लोके पूज्यते दानं
वोत्तम ॥ ३४ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पौलोमपर्वणि पुलोमाग्निसंवादे पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सौतिरुवाच अग्निरथ वचः
श्रुत्वा तद्रक्षः प्रजहारतां ॥ ब्रह्मन्वरा हरूपेण मनोमारुत रंहसा ॥ १ ॥ ततः स गभो निवसन्कुक्षौ भृगुकुलोद्वह ॥ रोषान्मातुश्च्युतः कुक्षेऽथ्यवनस्तेन सोऽभवत् ॥ २ ॥
तं दृष्ट्वा मातुरुदराच्च्युतमादित्यवर्चसं ॥ तद्रक्षो भस्मसाद्भूतं पपात परिमुच्यतां ॥ ३ ॥ सा तमादाय लुश्रोणी ससार भृगुनंदनं ॥ च्यवनं भार्गवं पुत्रं पुलोमा दुःखमू
च्छिता ॥ ४ ॥ तां ददर्श स्वयं ब्रह्मा सर्वलोकपितामहः ॥ रुदतीं वाप्य पूर्णाक्षीं भृगो भार्यामिनिदितां ॥ ५ ॥

रक्षः परियहत्वा तस्याः रक्षस इत्युक्ते भृगुतः शापजन्यं ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ सेयमिति यावत्प्रापूर्ववृता सेयं त्वदीयैवेयमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारत भावदीपे पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥
ललवचनोद्देश एव विधिः श्रेयान् नयोः साम्यं पश्यन्नग्निः शापं प्राप आद्यस्य प्राबल्यं मन्वानो राक्षसो नाशं प्रापेति षष्ठाध्यायनात्पर्यं अग्रेत्येति ॥ १ ॥ तेन च व्यावेतियोगेन ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ सृतिमार्ग ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ मद्रार्या इयंममैवभायाननुभृगोरित्येवंरूपेणत्वारक्षोनवेदेत्यर्थः तवेयंभार्येतिकेनकथितासि ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारत
भावदीपेषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ शमस्त्विति ॥ १ ॥ सत्यंचवदतःसमं सत्यंचयथार्थं समंपक्षपातहीनं व्यभिचारः अपराधः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ योगेनयोगसिद्धिबलेन मूर्तिपुगार्हप

सांत्वयामासभगवान्वधूं ब्रह्मापितामहः ॥ अश्रुविंदूद्रवातस्याः प्रावर्ततमहानदी ॥ ६ ॥ आवर्ततीत्यतिस्याभृगोः पत्न्यास्तपस्विनः ॥ तस्यामार्गस्तवर्तीहं
ध्वातुसरितंतदा ॥ ७ ॥ नामतस्यास्तदानयाश्चक्रेलोकपितामहः ॥ वधूसरेतिभगवांश्च्यवनस्याश्रमंप्रति ॥ ८ ॥ सएवंच्यवनोजज्ञेभृगोःपुत्रःप्रतापवान् ॥ तं
ददर्शपितातत्रच्यवनंतांचभाविनीं ॥ सपुलोमांततोभार्यापप्रच्छकुपितोभृगुः ॥ ९ ॥ भृगुरुवाच केनास्मिरक्षमेतस्मैकथिताव्यंजिह्वीपते ॥ नह्रित्वावि
दतद्रक्षोमद्रार्याचारुहासिनीं ॥ १० ॥ तत्त्वमाख्याहितंत्यग्रशनुमिच्छाम्यहंरूपा ॥ विभेतिकेनशापान्मेकस्यचायंव्यतिक्रमः ॥ ११ ॥ मुलोमोवाच अ
ग्निनाभगवंस्तस्मैरक्षमेहंनिवेदिता ॥ ततोमामनयद्रक्षःक्रोशंतीकुररीमिव ॥ १२ ॥ साऽहंतवसुतस्यास्यतेजसापरिमोक्षिता ॥ भस्मीभूतंचतद्रक्षोमामुत्सं
ज्यपपातवै ॥ १३ ॥ सौतिरुवाच इतिश्रुत्वापुलोमायाभृगुःपरममन्युमान् ॥ शशापाग्निमतिकुद्धःसर्वभक्षोभविष्यमि ॥ १४ ॥ इतिश्रीमहभारतेआ
दिपर्वणिपौलोमपर्वणिअग्निशापपष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सौतिरुवाच शमस्तुभृगुणावह्निःकुहोवाक्यमथाब्रवीत् ॥ फिमिदंसाहसं
ब्रह्मन्कृतवानमिमांप्रति ॥ १ ॥ धर्मेप्रयतमानस्यसत्यंचवदतःसमं ॥ पृष्टोयदब्रुवंसत्यंच्यभिचारोऽत्रकोमम ॥ २ ॥ पृष्टोहिमाक्षीचःसाक्ष्यंजानानोऽप्यन्य
थावेदत् ॥ सपूर्वनात्मनःसनकुलेहत्यात्तथापरात् ॥ ३ ॥ यश्चकार्यार्थतत्त्वज्ञांजानानोऽपिनभापते ॥ सोऽपितेनैवपापेनलिप्यतेनात्रसंगयः ॥ ४ ॥ शक्तोऽहं
मपिशतुंत्वांमान्यास्तुब्राह्मणामम ॥ जानतोऽपिचतेब्रह्मन्कथयिष्येनिबोधत ॥ ५ ॥ योगेनबहुधात्मानंरुच्यातिष्ठासिमूर्तिषु ॥ अग्निहोत्रेषुसत्रेषुक्रिया
सुचमस्वेषुच ॥ ६ ॥ वेदोक्तेनविधानेनमयियद्दूयतेहविः ॥ देवताःपितरश्चैवतेनतृमाभवंतिवै ॥ ७ ॥ आपोदेवगणाःसर्वेआपःपितृगणास्तथा ॥ दर्शश्चपौ
र्णमासश्चदेवानांपितृभिःसह ॥ ८ ॥ देवताःपितरस्तस्मात्पितरश्चापिदेवताः ॥ एकीभूताश्चदृश्यंतेपृथक्केनचपर्वण्यु ॥ ९ ॥

त्यदक्षिणाग्न्यादिषु सत्रेष्वनेककर्तृकेषुगवामयनादिषु क्रियामुस्मार्तामुगर्भाधानादिषु मग्वेज्योतिषोमादौ ॥ ६ ॥ ७ ॥ आपःसोमाज्यपयःप्रभृतयोमैहूयमाज्ञादेवपितृरूपाः आपःपुरुषवचसोभवंती
तिश्रुतेरग्नौहुताआपएवदेवताशरीररूपेणपरिणमंतइत्यर्थः ॥ ८ ॥ देवादिभावस्यापिकर्मप्राप्यत्वादेवानोपिपूणांचमिथोभेदोनास्येवतुल्यहेतुकत्वादित्याह देवताइति ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ अमावास्यां अमावास्यायां हूयते इज्यते ॥ ११ ॥ संहारं तिरोभावं ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ क्रियाभ्रंशान् अग्निहोत्रादिलोपान् भ्रान्ताः कर्तव्या कर्तव्यविमूढाः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥
 भूतभावनं जरस्युजादिभूतकर्तारं ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ भक्ष्यंति भक्षयिष्यंति शिखिन् अग्ने ॥ २२ ॥ क्रव्यादामनुप्याद्यमेध्यमांसभक्षिणी ॥ २३ ॥ स्वप्रभावाद्भिर्निर्गतं शापं सत्यं कुर्विनिभावः
 देवताः पितरश्चैव भुंजते मयि यद्भुतं ॥ देवतानां पितॄणां च मुखमेतदहं स्मृतं ॥ १० ॥ अमावास्यां हि पितरः पौर्णमास्यां हि देवताः ॥ मन्मुखेनैव हूयंते भुंजते च द्रुतं
 हविः ॥ ११ ॥ सर्वभक्षः कथं त्वेषां भविष्यामि मुखं त्वहं ॥ सौतिरुवाच चिंतयित्वा ततो वह्निश्चक्रे संहारमात्मनः ॥ १२ ॥ द्विजानामग्निहोत्रे पुयज्ञसत्रक्रिया
 सुच ॥ निरोंकारवपटकाराः स्वधास्वाहाविवर्जिताः ॥ १३ ॥ विनाग्निना प्रजाः सर्वास्तन आसन्मुदुःखिताः ॥ अथर्षयः समुद्विग्ना देवान् गत्वा ब्रुवन्वचः ॥ १४ ॥
 अग्निना शात्क्रियाभ्रंशाद्वांतालोकास्त्रयोऽनघाः ॥ विध्वंमंत्रयत्कार्यं न स्यात्कालात्ययो यथा ॥ १५ ॥ अथर्षयश्च देवाश्च ब्रह्माणमुपगम्यतु ॥ अग्नेरावेदय
 न्शापं क्रियासंहारमेव च ॥ १६ ॥ भृगुणा वै महाभाग शमोऽग्निः कारणान्तरे ॥ कथं देवमुखो भूत्वा यज्ञभागाग्रभुक्तया ॥ १७ ॥ द्रुतभुक् सर्वलोकेषु सर्वभक्ष
 त्वमेप्यसि ॥ श्रुत्वा तु तद्वचस्तेषामग्निमाहूयं विश्वं कृत् ॥ १८ ॥ उवाच वचनं श्लक्ष्णं भूतभावनमव्ययं ॥ लोकानामिह सर्वेषां त्वं कर्ता चांत एव च ॥ १९ ॥ त्वंधार
 यसिलोकां स्त्रीन्क्रियाणां च प्रवर्तकः ॥ स तथा कुरु लोकेश नोऽच्छिद्येरन्यथा क्रियाः ॥ २० ॥ कस्मादेवं विमूढस्त्वमीश्वरः सन् द्रुताशन ॥ त्वंपवित्रं सदा लोके सर्व
 भूतगतिश्च ह ॥ २१ ॥ न त्वं सर्वशरीरेण सर्वभक्ष त्वमेप्यसि ॥ अपानेत्यर्चिपोयास्ते सर्वभक्ष्यंति ताः शिखिन् ॥ २२ ॥ क्रव्यादाश्च तनुयति सा सर्वभक्षयिष्य
 ति ॥ यथा सूर्यांशुभिः स्पृष्टं सर्वं शुचिर्विभाव्यते ॥ २३ ॥ तथा त्वदर्चिर्निर्दग्धं सर्वं शुचिर्भविष्यति ॥ त्वमग्ने परमं तेजः स्वप्रभावाद्भिर्निर्गतं ॥ २४ ॥ स्वतेजसैव तं
 शापं कुरु सत्यमृषेर्विभो ॥ देवानां चात्मनो भागं गृहाण त्वं मुखे द्रुतं ॥ २५ ॥ सौतिरुवाच एवमस्त्वितितं वह्निः प्रत्युवाच पितामहं ॥ जगाम शासनं कर्तुं दे
 वस्य परमेष्ठिनः ॥ २६ ॥ देवर्षयश्च मुदितास्ततो जग्मुर्यथागतं ॥ ऋषयश्च यथा पूर्वक्रियाः सर्वाः प्रचक्रिरे ॥ २७ ॥ दिवि देवामुमुदिरे भूतसंघाश्च लौकिकाः ॥
 अग्निश्च परमां प्रीतिमवाप हतकल्मषः ॥ २८ ॥

यथोक्तं शिक्षायां आत्मा बुद्ध्या समेत्यर्थान् मनोयुं केविवक्ष्या मनःकायाग्निमाहंति सप्रेरयति मारुतं मारुतस्तूरसिचरन्मंद्रं जनयति स्वरमित्याद्यु
 क्त्वा दग्नेर्वाग्धिष्ठातृत्वाच्च ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ ब्राह्मणैरनपराधबाधितोपि न तेषु प्रतीकारं प्रयुंजीतेत्यध्यायतात्पर्यं ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारत भावदीपे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सचापीति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ प्रजाज्ञवानुत्पादतवान् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ जगदैवते पूर्वयोः फल्गुन्योरितिलौकिकाः फल्गुनी नक्षत्रमर्यमा देवता फल्गुनी नक्षत्रं भगो देवतेति श्रुतेरुत्तरा फल्गुन्योर्वा विवाहं स्थापयित्वानिश्चित्य ॥ १६ ॥ विवाहे समुपस्थिते प्रागेव वि

एवं स भगवाञ्छापलेभेभिर्भृगुतः पुरा ॥ एवमेव पुरा वृत्त इति हासोऽग्निशापजः ॥ पुलोमश्च विनाशोऽयं च्यवनस्य च संभवः ॥ २९ ॥ इति श्री महाभारते आदिपर्वणि पौलोमपर्वणि अग्निशापमोचने सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सौतिरुवाच सचापि च्यवनो ब्रह्मभार्गवो जनयत्सुतं ॥ सुकन्यायां महात्मा नं प्रमतिं दीप्ततेजसं ॥ १ ॥ प्रमतिस्तुरुनं नाम घृताच्यां समजीजनत् ॥ रुरुः प्रमद्वरायां तु शुनकं समजीजनत् ॥ २ ॥ शुनकस्तु महासत्वः सर्वभार्गवनंदनः ॥ जातस्तपसि तीव्रे च स्थितः स्थिरयशास्ततः ॥ ३ ॥ तस्य ब्रह्मनूरुः सर्वचरितं भूरितेजसः ॥ विस्तरेण प्रवक्ष्यामि तच्छृणुत्वमशेषतः ॥ ४ ॥ ऋषिरासीन्महान्यूर्व तपोविद्यासमन्वितः ॥ स्थूलकेश इति ख्यातः सर्वभूतहिते रतः ॥ ५ ॥ एतस्मिन्नेव काले तु मेनकायां प्रजज्ञिवान् ॥ गंधर्वराजो विप्रर्षे विश्वावसुरिति स्मृतः ॥ ६ ॥ अप्सरामेनका तस्य तंगर्भं भृगुनंदन ॥ उत्सर्जयथा कालं स्थूलकेशाश्रमं प्रति ॥ ७ ॥ उत्सृज्य चैव तंगर्भं नद्यास्तीरे जगाम सा ॥ अप्सरामेनका ब्रह्मन्निर्दयानि रपत्रपा ॥ ८ ॥ कन्याममरगर्भाभां ज्वलंतीमिव च श्रिया ॥ तां ददर्श समुत्सृष्टां नदीतीरे महानृषिः ॥ ९ ॥ स्थूलकेशः स तेजस्वी विजने बंधुवर्जितां ॥ सतां दृष्ट्वा तदां कन्यां स्थूलकेशो महाद्विजः ॥ १० ॥ जग्राह च मुनिश्रेष्ठः रूपाविष्टः पुपोष च ॥ वदधे सा वरारोहा तस्याश्रमपदेशु भे ॥ ११ ॥ जातकाद्याः क्रियाश्चास्याविधि पूर्वयथाक्रमं ॥ स्थूलकेशो महाभागश्चकार सुमहानृषिः ॥ १२ ॥ प्रमदाभ्यो वरासा तु सत्वरूपगुणान्विता ॥ ततः प्रमद्वरेत्यस्यानाम चक्रे महानृषिः ॥ १३ ॥ तामाश्रमपदे तस्य रुरुदृष्ट्वा प्रमद्वरां ॥ बभूव किल धर्मात्मा मदनोपहतस्तदा ॥ १४ ॥ पितरं सखिभिः सोऽथ श्रावयामास भार्गवं ॥ प्रमतिश्चाभ्यया च त्तां स्थूलकेशं यशस्विनं ॥ १५ ॥ ततः प्रादात्पिता कन्यां रुरवेतां प्रमद्वरां ॥ विवाहं स्थापयित्वा ग्रेन क्षत्रे भगदैवते ॥ १६ ॥ ततः कतिपया हस्य विवाहे समुपस्थिते ॥ सखीभिः क्रीडती सार्धं सा कन्या वरवर्णिनी ॥ १७ ॥ नापश्यत्संप्रसुप्तं वै भुजं गतिर्यगायतं ॥ पदाचैनं समाक्रामन्मुमूर्षुः कालचोदिता ॥ १८ ॥ सतस्याः संप्रमत्तायाश्चोदितः कालधर्मणा ॥ विषोपलिप्तान्दशान् भृशमंगेन्यपातयत् ॥ १९ ॥ सा दृष्टा तेन सर्पेण पपात सहसा भुवि ॥ विवर्णा विगतश्रीका भ्रष्टा भरणचेतना ॥ २० ॥

बाहातशब्दतः परियहमात्रेण भार्यात्वेन कल्पिताया अपि नाशे रुरोर्दुरंतदुःखावामिरिति परियहस्य दुःखदत्तं व्यक्तं ॥ १७ ॥ १८ ॥ कालधर्मणामृत्युना विषोपलिप्तान् सविषान् ॥ १९ ॥ २० ॥

व्यसुर्विगतप्रीणा ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये जारतं भावदीपे अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥ महामहिम्ना मय्या युषः क्षणोऽपि दुर्लभ इत्यर्थमध्याय आ
 निरानन्दकरी तेषां बंधूनां मुक्तमर्धजा ॥ व्यसुरप्रेक्षणीया साप्रेक्षणीयवमाऽभवत् ॥ २१ ॥ प्रसुप्ते वा भवच्चापि भुविसर्पविषादिता ॥ भूयो मनोहरतरावभूवतनुम
 ध्यमा ॥ २२ ॥ ददर्श तां पिता चैव ये चैवान्येतपस्विनः ॥ विचेष्टमानां पतितां भूतले पद्मवर्चसं ॥ २३ ॥ ततः सर्वे द्विजवराः समाजग्मुः रूपान्विताः ॥ स्वस्यात्रेयो
 महाजानुः कुशिकः शंखमेखलः ॥ २४ ॥ उद्दालकः कठश्चैव श्वेतश्चैव महायशाः ॥ भरद्वाजः कौणकुत्स्य आर्षिपेणोऽथ गौतमः ॥ २५ ॥ प्रमतिः सहपुत्रेण तथा न्येव
 नवासिनः ॥ तां ते कन्या व्यसुं दृष्ट्वा भुजंगस्य विषादितां ॥ २६ ॥ रुरुदुः रूपया विष्टारुस्त्वा तौ वहिर्ययौ ॥ ते च सर्वे द्विजश्रेष्ठास्तत्रैवोपाविशंस्तदा ॥ २७ ॥ इ
 ति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि पौलोमपर्वणि प्रमद्वरासर्पदंशे अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ सौतिरुवाच तेषु तत्रोपविष्टेषु ब्राह्मणेषु महात्म
 सु ॥ रुरुश्चुक्रोश गहनं वनं गत्वाऽतिदुःखितः ॥ १ ॥ शोकेनाभिहतः सोऽथ विलपन् करुणं बहु ॥ अब्रवीद्वचनं शोचन् प्रियां स्मृत्वा प्रमद्वरां ॥ २ ॥ शेते सा भुवि त
 न्वंगीममशोकविवर्धिनी ॥ बांधवानां च सर्वेषां किं नु दुःखमतः परं ॥ ३ ॥ यदि दत्तं तपस्तपंगुरवो वामया यदि ॥ सम्यगाराधितास्ते न संजीवन्तु मम प्रिया ॥ ४ ॥
 यथा च जन्म प्रभृति यतात्माऽहं धृतव्रतः ॥ प्रमद्वरा तथा त्वपासमुत्तिष्ठतु भामिनी ॥ ५ ॥ एवं लालप्यतस्तस्य भार्यार्ये दुःखितस्य च ॥ देवदूतस्तदाऽभ्येत्यवाक्यमा
 हरुं वने ॥ ६ ॥ देवदूत उवाच अभियत्से ह यद्वाचारुरो दुःखेन तन्मृषा ॥ यतो मर्त्यस्य धर्मात्मन्नायुरस्ति गता युषः ॥ ७ ॥ गतायुरेषा रूपणा गंधर्वाप्सरसोः
 सुता ॥ तस्माच्छोके मनस्तातमा कृथास्त्वं कथंचन ॥ ८ ॥ उपायश्चात्र विहितः पूर्वं देवैर्महात्मभिः ॥ तं यदीच्छसि कर्तुं त्वं प्राप्स्यसीह प्रमद्वरां ॥ ९ ॥ रुरु
 वाच कउपायः कृतो देवैर्ब्रूहितत्वेन खेचर ॥ करिष्ये हंतथा श्रुत्वा त्रातुमर्हति मां भवान् ॥ १० ॥ देवदूत उवाच आयुषोऽर्थं प्रयच्छामि कन्यायै खेचरोत्तम ॥ शृंगाररूपाभरणा समुत्तिष्ठतु मे प्रिया ॥ ११ ॥
 एवमुत्थास्यति रुरो तव भार्या प्रमद्वरा ॥ १२ ॥ रुरुवाच आयुषोऽर्थं प्रयच्छामि कन्यायै खेचरोत्तम ॥ शृंगाररूपाभरणा समुत्तिष्ठतु मे प्रिया ॥ १३ ॥ धर्मराजायुषोऽर्थं नरुरो भार्या प्रमद्वरा ॥ समुत्तिष्ठतु कल्या
 णी मृतैव यदि मन्यसे ॥ १४ ॥ धर्मराज उवाच प्रमद्वरां रुरो भार्या देवदूतयदीच्छसि ॥ उत्तिष्ठत्वायुषोऽर्थं नरुरो रेव समन्विता ॥ १५ ॥
 रम्यते तेषु त्वेत्यादिः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ गतायुषः आयुर्लाभो नास्ति ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ रुरो रेवनान्यस्य दंपत्योरेकात्मकत्वात् ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ नचैवमायुषोऽर्धप्रदानेनेतरेषामप्यायुर्लाभोभवतीत्याह भविष्येहुरोरेवजातकेइदंष्ट्रान्यत्रेत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ एवंकामप्रतीयातेक्रोधावेशादविवेकेनार्थमपिमहांतोनुतिष्ठंतीत्याह व्रतमि
ति व्रतंनियमं जिह्मगानांसर्पाणां ॥ १९ ॥ गृह्णगृहीत्वा ॥ २० ॥ दुंदुभंनिर्विषंस्थूलसर्पं वयसान्वितंद्वं ॥ २१ ॥ २२ ॥ संरंभादावेशात् ॥ २३ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेनवमोऽध्यायः ॥ १ ॥

सौतिरुवाच एवमुक्तेततःकन्यासोदतिष्ठत्यमद्वरा ॥ रुरोस्तस्यायुषोर्धेनसुमेववरवर्णिनी ॥ १६ ॥ एतदृष्टंभविष्येहिरुरोत्तमतेजसः ॥ आयुषोऽतिप्रवृद्ध
स्यभार्यार्थेऽर्धमलुप्यत ॥ १७ ॥ ततइष्टेऽहनितयोःपितरौचक्रतुर्मुदा ॥ विवाहंतौचरेमातेपरस्परहितैषिणौ ॥ १८ ॥ सलब्ध्वादुर्लभांभार्यापद्मकिंजल्कमुप्र
भां ॥ व्रतंचक्रेविनाशायजिह्मगानांधृतव्रतः ॥ १९ ॥ सदृष्ट्वाजिह्मगान्सर्वास्तीव्रकोपसमन्वितः ॥ अभिहंतियथासत्त्वंगृह्यप्रहरणंसदा ॥ २० ॥ सकदांचिह्नं
विप्रोरुरुरभ्यागमन्महत् ॥ शयानंतत्रचापस्यदुंदुभंवयसाऽन्वितं ॥ २१ ॥ ततउद्यम्यदंडंसकालदंडोपमंतदा ॥ जिघांसुःकुपितोविप्रस्तमुवाचाऽथदुंदुभः
॥ २२ ॥ नापराध्यामितेकिंचिदहमद्यतपोधन ॥ संरंभाच्चकिमर्थंमामभिहंसिरुपाऽन्वितः ॥ २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिपौलोमपर्वणिप्रमद्वराजी
वनेनवमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ७३ ॥ रुरुवाच ममप्राणसमाभार्यादष्टासीद्रुजगेनह ॥ तत्रमेसमयोघोरआत्मनोरगवैरुतः ॥ १ ॥ भुजंगंवैसदाह
न्यांयंयंपश्येमित्युत ॥ ततोऽहंत्वांजिघांसांमिजीवितेनाद्यमोक्ष्यसे ॥ २ ॥ दुंदुभउवाच अन्येतेभुजगाब्रह्मनूयेदशंतीहमानवान् ॥ दुंदुभानहिगंधेन
नत्वंहिसितुमर्हसि ॥ ३ ॥ एकानर्थान्मृगयार्थानेकदुःखान्मृगयस्वस्वखान् ॥ दुंदुभान्धर्मविद्वत्त्वानत्वंहिसितुमर्हसि ॥ ४ ॥ सौतिरुवाच इतिश्रुत्वावचस्त
स्यभुजगस्यरुरुस्तदा ॥ नावधोद्वयसंविग्रहंमत्वाऽथदुंदुभं ॥ ५ ॥ उवाचचैनंभगवानरुरुःसंशमयन्निव ॥ कामंमांभुजगब्रूहिकोऽसीमांविक्रियांगतः
॥ ६ ॥ दुंदुभउवाच अहंपुरारुरोनाम्नाक्रपिरासंसहस्रपात् ॥ सोऽहंशापेनविप्रस्यभुजगत्वंमुपागतः ॥ ७ ॥ रुरुवाच किमर्थंशप्तवान्कुंदोहि
जस्त्वांभुजगोत्तम ॥ कियंतंचैवकालंतेवपुरेतद्भविष्यति ॥ ८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिपौलोमपर्वणिरुरुदुंदुभसंवादेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

ममेति ॥ १ ॥ २ ॥ अहिगंधेनसर्पसादृश्यमात्रेण ॥ ३ ॥ अत्राध्यायेविधेयांशमाह एकानर्थानिति अनर्थोहानिः अर्थोलाभः तत्रार्थःसुखंचकर्तुर्भोक्तुश्चभवति अनर्थोदुःखंचैकस्यापराधेनसर्वेषांवत्सजाती
यानांभवतीत्यर्थः धर्मवित्तस्यापराधःसएवदंभ्योनान्यइतिधर्मस्तज्ज्ञः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ ७३ ॥

नर्मपूर्विकापिपरपीडानकर्तव्याकिमुतवास्तवीसाप्यधर्मेणेत्याहाध्यायेन सखाबभूवेत्यादिना खगमोनामवाडवइतिपाठे वाडवेब्राह्मणः संशितवाक्तीक्ष्णवचनः ॥ १ ॥ तार्णतृणमयं ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥
 ॥ ५ ॥ संभमादभयात् पुरइत्यपेक्षितेपुरतइत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ सौम्यः अतीक्ष्णस्वभावः ॥ १४ ॥ अहिंसाअविधिस्पृष्टहिंसायाअभावः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥
 हुंदुभउवाच सखाबभूवमेपूर्वखगमोनामवैद्विजः ॥ भृशंसंशितवाक्ताततपोवलसमन्वितः ॥ १ ॥ समयाक्रीडताबाल्येकृत्वातार्णभुजंगमं ॥ अग्निहोत्रे
 प्रसक्तस्तुभीषितः प्रमुमोहवै ॥ २ ॥ लब्ध्वासचपुनः संज्ञांमामुवाचतपोधनः ॥ निर्दहन्निवकोपेनसत्यवाक्संशितव्रतः ॥ ३ ॥ यथावीर्यस्त्वयासर्पः कृतोऽयं
 मद्विभीषया ॥ तथावीर्योभुजंगस्त्वममशापाद्भविष्यसि ॥ ४ ॥ तस्याहंतपसोवीर्यंजानन्नासंतपोधन ॥ भृशमुद्विग्नद्वयस्तमवोचमहंतदा ॥ ५ ॥ प्रणतः संभ्र
 माच्चैवप्रांजलिः पुरतःस्थितः ॥ सखेतिसहसेदंतेनमर्थिवैरुतंमया ॥ ६ ॥ क्षंतुमर्हसिमेब्रह्मनशापोऽयंविनिवर्त्यतां ॥ सोऽथमामब्रवीदृष्ट्वाभृशमुद्विग्नचेतसं
 ॥ ७ ॥ मुदुरुणांविनिःश्वस्यसुसंभ्रांतस्तपोधनः ॥ नानृतं वैमयाप्रोक्तंभवितेदंकथंचन ॥ ८ ॥ यत्तुवक्ष्यामितेवाक्यंशृणुतन्मेतपोधन ॥ श्रुत्वाचत्तदितेवा
 क्यमिदमस्तुसदाऽनघ ॥ ९ ॥ उत्पत्स्यतिरुरुर्नामप्रमतेरात्मजः शुचिः ॥ तंदृष्ट्वाशापमोक्षस्तेभवितानचिसादिव ॥ १० ॥ सत्वंरुरुद्रितिख्यातः प्रमतेरात्मजीऽ
 पिच ॥ स्वरूपं प्रतिपद्याहमद्यवक्ष्यामितेहितं ॥ ११ ॥ सडौंहुभंपरित्यज्यरूपंविप्रर्षभस्तदा ॥ स्वरूपंभास्वरंभूयः प्रतिपेदेमहायशाः ॥ १२ ॥ इदंचोवाचवचनंरुरु
 मप्रतिमौजसं ॥ अहिंसापरमोधर्मः सर्वप्राणभृतांवर ॥ १३ ॥ तस्मात्प्राणभृतः सर्वान्नाहिंस्याद्ब्राह्मणः क्वचित् ॥ ब्राह्मणः सौम्यएवेहभवतोतिपराश्रुतिः ॥ १४ ॥
 वेदवेदांगविन्नामसर्वभूताभयप्रदः ॥ अहिंसासत्यवचनंक्षमाचेतिविनिश्चितं ॥ १५ ॥ ब्राह्मणस्यपरोधर्मोवेदानांधारणापिच ॥ क्षत्रियस्यहियोधर्मः सहि
 नेष्येतवैतव ॥ १६ ॥ दंडधारणमुग्रत्वंप्रजानांपरिपालनं ॥ तदिदंक्षत्रियस्यासीत्कर्मवैशृणुमेरुरो ॥ १७ ॥ जनमेजयस्ययज्ञेस्मिन्सर्पाणांहिसनंपुरा ॥ परि
 त्राणंचभीतानांसर्पाणांब्राह्मणादपि ॥ १८ ॥ तपोवीर्यबलोपेताद्देवदेदांगपारगात् ॥ आस्तीकाद्विजमुस्याद्वैसर्पसत्रेद्विजोत्तम ॥ १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआ
 दिपर्वणिपौलोमपर्वणिहुंदुभशापमोक्षेएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ७३ ॥ रुरुवाच कथंहिंसितवान्सर्पान्सराजाजनमेजयः ॥ सर्पावाहिं
 सितास्तत्रकिमर्थद्विजसत्तम ॥ १ ॥

परित्राणंदृष्टमितिशेषः परैर्हिंस्यमानस्यब्राह्मणेनत्राणंकर्तव्यंनतुहिंसेत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभाष्येएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

॥ ७३ ॥

कथमिति ॥ १॥

॥ २ ॥ ३ ॥ नष्टं अंतर्हंत ॥ ४ ॥ ५ ॥ सद्रोहंसत्यवचनमतिरागश्चयोषिति अनगसामपिद्रोहः पौलोमेर्याद्विनिदितइतिरत्नगर्भः ॥ ६ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभा • द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥
 पौलोमेदारपरिग्रहस्यमहाद्रोहेतुत्वमुक्तासंततिमात्रार्थसंभाव्यकोनतुभोगार्थमितिदर्शयितुमास्तीकाख्यानमारभते किमर्थमिति अंतंअंतकरत्वं ॥ १ ॥ जयतांजितेन्द्रियाणां यद्वाअराजासन्विद्यया
 समंतं सर्वतः पृथिवीजयन्परीयायेतिब्राह्मणाद्विद्ययैवजयतामिति व्याख्येयं जपतामित्यपिकेचित्पठंति ॥ २ ॥ वसुरेतसःअग्नेः आहरत्कृतवान् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ परिचक्षतेमादृशाइतिशेषः ॥ ६ ॥ तदे
 किमर्थमोक्षिताश्चैवपन्नगास्तेनधोमता ॥ आस्तीकेनद्विजश्रेष्ठश्रोतुमिच्छाम्यशेषतः ॥ २ ॥ ऋषिरुवाच श्रोष्यसित्वंरुरोसर्वमास्तीकचरितंमहत् ॥ ब्राह्म
 णानांकथयतामित्युक्तांतरधीयत ॥ ३ ॥ सौतिरुवाच रुरुश्चापिवनंसर्वपर्यधावत्समंततः ॥ तमृषिनष्टमन्विच्छन्संश्रान्तोन्यपतद्भुवि ॥ ४ ॥ समोहंपरमंगत्वा
 नष्टसंज्ञइवाभवत् ॥ तदपेर्वचनंतथ्यंचितयानःपुनःपुनः ॥ ५ ॥ लब्धसंज्ञोरुरुश्चायात्तदाचख्यौपितुस्तदा ॥ पितांचास्यतदाख्यानंष्टुष्टःसर्वन्यवेदयत् ॥ ६ ॥ इ
 ति श्रीमहाभारतेआदिप० पौलोमप० सर्पसत्रप्रस्तावनायांद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ सममंपौलोमपर्व ॥ ७ ॥ अथास्तीकपर्व शौनकउवाच किमर्थंराजशा
 र्दूलःसराजाजनमेजयः ॥ सर्पसत्रेणसर्पाणांगतोऽतंतद्वदस्वमे ॥ १ ॥ निखिलेनयथातत्त्वंसौतेसर्वमशेषतः ॥ आस्तीकश्चद्विजश्रेष्ठःकिमर्थंजयतांवरः ॥ २ ॥
 मोक्षयामासभुजगान्प्रदीमांद्दसुरेतसः ॥ कस्यपुत्रःसराजासीत्सर्पसत्रंयआहरत् ॥ ३ ॥ सचद्विजातिप्रवरःकस्यपुत्रोऽभिधत्स्वमे ॥ सौतिरुवाच मह
 दाख्यानमास्तीकंयथैतद्योच्यतेद्विज ॥ ४ ॥ सर्वमेतदशेषेणशृणुमेवदतांवर ॥ शौनकउवाच श्रोतुमिच्छाम्यशेषेणकयामेतांमनोरमां ॥ ५ ॥ आस्ती
 कस्यपुराणर्षेर्ब्राह्मणस्ययशस्विनः ॥ सौतिरुवाच इतिहासमिमंविप्राःपुराणंपरिचक्षते ॥ ६ ॥ ऋणद्वैपायनप्रोक्तंनैमिषारण्यवासिषु ॥ पूर्वप्रचोदितः
 सूतःपितामेलोमहर्षणः ॥ ७ ॥ शिष्योव्यासस्यमेधावीब्राह्मणेष्विदमुक्तवान् ॥ तस्मादहमुपश्रुत्यप्रवक्ष्यामियथातथं ॥ ८ ॥ इदमास्तीकमाख्यानंतुभ्यंशौ
 नकपृच्छते ॥ कथयिष्याम्यशेषेणसर्वपापप्रणाशनं ॥ ९ ॥ आस्तीकस्यपितात्यासीत्प्रजापतिसमःप्रभुः ॥ ब्रह्मचारीयताहारस्तपस्यग्रेरतःसदा ॥ १० ॥ ज
 रत्कारुरितिख्यात ऊर्ध्वरेतामहातपाः ॥ यायावराणांप्रवरोधर्मज्ञःसंशितव्रतः ॥ ११ ॥ संकदाचिन्महाभागस्तपोवलसमन्वितः ॥ चचारपृथिवींसर्वायत्रसा
 यंगृहोमुनिः ॥ १२ ॥ तीर्थेषुचसमाप्लावंकुर्वन्नटतिसर्वशः ॥ चरन्दीक्षांमहातेजादुश्चरामकृतात्मभिः ॥ १३ ॥ वाह पूर्वमिति ॥ ७ ॥ तस्मादित्यनेनस्वस्यसंप्रदाय
 वित्त्वंस्फुटीकृतं ॥ ८ ॥ ९ ॥ ब्रह्मचारीअकृतदारत्वान्नित्यंवेदाध्ययनमात्रपरः ॥ १० ॥ यायावराणां यामैकरात्रवासिनांगृहस्थानां येभ्योयंपक्षहोमसंप्रदायःप्रवृत्तः तथाचभरद्वाजः यायावरानाम
 ब्राह्मणाआसंस्तैर्धर्मासायान्निहोत्रमजुहवन्निति ॥ ११ ॥ यत्रसायंगृहइत्येकंपदं यत्रैवसायंकालस्त्रैवगृहमस्येतिसतथा ॥ १२ ॥ दीक्षांव्रतनियमंचरन् ॥ १३ ॥

वायुभक्षः जिनपवनः आहरणं आहारो विषयभोगस्तच्छून्यो निराहारः अनिमिषोजितनिद्रः इतस्ततो वृक्षादिभ्यः शीर्णपर्णादिकं परितः काले सर्वदा चरन् भ्रमन् ॥ १४ ॥ अटमानः नित्यं पर्यटनकरः अत्र प्रक्षीगसंतानस्य वंशस्य गतिमनेन रूपकेण प्रदर्शयति लंबमानानित्यादिना ॥ १५ ॥ १६ ॥ वीरणस्तंबके तुणस्तंबे अत्र गर्तो भूलोकः ऊर्ध्वपादत्वाधोमुखत्वाभ्यां स्वर्गस्थत्वे पिपातभयेन व्याकुलत्वमुक्तं वीरणस्तंबो वंशस्तोमः मूषकः कालः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ नः स्थितः अस्माकं स्वामीवेति शेषः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ नदारानित्यध्यायतात्पर्यमुक्तं भोगाय धनदारसंपन्नो न कार्यः

वायुभक्षो निराहारः शुष्यन्ननिमिषो मुनिः ॥ इतस्ततः परिचरन् दीप्तपावकसप्रभः ॥ १४ ॥ अटमानः कदाचित्स्वान्सददर्शयितामहान् ॥ लंबमानान्महागते पादरुध्वैरवाङ्मुखान् ॥ १५ ॥ तानब्रवीत्सदृष्ट्वैव जरत्कारुः पितामहान् ॥ केभवंतोऽवलंबंते गर्तेत्यस्मिन्नधोमुखाः ॥ १६ ॥ वीरणस्तंबके लग्नाः सर्वतः परिभक्षिते ॥ मूषकेन निगूढेन गर्तेऽस्मिन्नित्यवासिना ॥ १७ ॥ पितरुचुः यायावरानामवयमृषयः संशितव्रताः ॥ संतानप्रक्षयाद्वृक्षन्नयोगच्छाममेदिनीं ॥ १८ ॥ अस्माकंसंततिस्त्वेको जरत्कारुरिति स्मृतः ॥ मंदभाग्योऽल्पभाग्यानां तप एकं समास्थितः ॥ १९ ॥ न स पुत्रान् जनयितुं दारान्मूढश्चिकीर्षति ॥ तेजलं ब्रामहे गर्ते संतानस्य क्षयादिह ॥ २० ॥ अनाथास्तेन नाथेन यथादुष्कृतिनस्तथा ॥ कस्त्वं बंधुरिवांस्माकं मनुं शोचसि सत्तम ॥ २१ ॥ ज्ञानुमिच्छामहे ब्रह्मन्को भवानिह नः स्थितः ॥ किमर्थं चैव नः शोच्याननु शोचसि सत्तम ॥ २२ ॥ जरत्कारुरुवाच मम पूर्वं भवंतो वै पितरः स पितामहाः ॥ ब्रूतं किं करवाण्यद्य जरत्कारुरुहं स्वयं ॥ २३ ॥ पितरुचुः यतस्त्वयं त्वां स्तात संतानाय कुलस्य नः ॥ आत्मनोऽर्थेऽस्मदर्थे च धर्म इत्येव वा विभो ॥ २४ ॥ न हि धर्मफलैस्तात्तनतपोभिः सुसंचितैः ॥ तां गतिं प्राप्नुवंतो ह पुत्रिणो यां व्रजंति वै ॥ २५ ॥ तद्द्वारग्रहणे यत्नं संतत्यां च मनः कुरु ॥ पुत्रकस्मन्नियोगात्त्वमेतन्नः परमं हितं ॥ २६ ॥ जरत्कारुरुवाच नदारान्वै करिष्ये ह न धनं जीवितार्थतः ॥ भवतां तु हितार्थाय करिष्ये दारसंग्रहं ॥ २७ ॥ समयेन च कर्त्ताऽहमनेन विधिपूर्वकं ॥ यथायद्युपलप्स्यामि करिष्ये नान्यथा ह ॥ २८ ॥ सनामीया भवित्री मेदिस्तिता चैव बंधुभिः ॥ भैक्ष्यवत्तामहं कन्यामुपयंस्ये विधानतः ॥ २९ ॥

किंतु पुत्रक्रत्वोरेवार्थे इति भावः ॥ २७ ॥ २८ ॥ सनामीति प्रायेण वस्तूनां यथार्थनामत्वात् जरत्कारुशब्देन तपसा जीर्यमाणशरीरत्वं विवक्षितं तादृशोऽहं सदृशी मेव भार्या स्वीकरिष्यामि बंधुभिर्दिस्तिता मिति कृत्विजे वितते कर्मणि दद्यादलंकृत्य सदैवोगोमियुनंदत्वोपयच्छेत्तस्य आर्ष इत्यात्विज्यगोमियुनंदत्वं पूर्वयोर्देवार्षयोर्विवाहयोर्व्याहृतिर्दिशिता भैक्ष्यवदिति तस्या ब्राह्मप्राजापत्यविधिना अलंकृताया अनलंकृतायावालाजेपि अन्नवस्त्रादिना भरणेन मम धनादिकं नास्तीति च दर्शितं उपयंस्ये परिणये ॥ २९ ॥

•तपोविषये

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ तत इति निवेशाय दारसंघाय पाठांतरेयतिर्ब्रह्मचारी ॥ १ ॥
 तिस्रो वाचः कन्याभिक्षां देहीत्येवंरूपाः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ प्रतीच्छति गृह्णीष्व ॥ ६ ॥ ७ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥

दरिद्राय हि मे भार्या कोदास्यति विशेषतः ॥ प्रतिग्रहीष्येभिः स्नातुं यदि कश्चित्पदास्यति ॥ ३० ॥ एवं दारक्रिया हेतोः प्रयतिष्ये पितामहाः ॥ अनेन विधिना शश्व
 न्न करिष्येऽहमन्यथा ॥ ३१ ॥ तत्र चोत्पत्स्यते जंतुर्भवतां तारणाय वै ॥ शाश्वतं स्थानमासाद्य मोदंतां पितरो मम ॥ ३२ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि
 आस्तीकपर्वणि जरत्कारुतत्पितृसंवादे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ सौतिरुवाच ततो निवेशाय तदा सविप्रः संशितव्रतः ॥ महीं
 च चारदारार्थी न च दारान विंदत ॥ १ ॥ सकदा चिद्वनंगत्वा विप्रः पितृवचः स्मरन् ॥ चुक्रोश कन्याभिक्षार्थी तिस्रो वाचः शनैरिव ॥ २ ॥ तं वासुकिः प्रत्यगृह्णादु
 घम्य भगिनीं तदा ॥ न सतां प्रतिजग्राह न सनास्तीति चिंतयन् ॥ ३ ॥ सनास्तीं चोद्यतां भार्यां गृह्णीयामिति तस्य हि ॥ मनो निविष्टमभवत् जरत्कारोर्महात्मनः ॥ ४ ॥
 तमुवाच महाप्राज्ञो जरत्कारुर्महातपाः ॥ किं नास्ती भगिनीयं ते ब्रूहि सत्यं भुजंगम ॥ ५ ॥ वासुकिरुवाच जरत्कारो जरत्कारुः स्वसेयमनुजामम ॥ प्रति
 गृह्णीष्व भार्यार्थं मया दत्तां सुमध्यमां ॥ त्वदर्थं रक्षिता पूर्वप्रतीच्छे मां द्विजोत्तम ॥ ६ ॥ एवमुक्त्वा ततः प्रादाद्भार्यार्थं वरवर्णिनीं ॥ सचतां प्रतिजग्राह विधिदृष्टेन
 कर्मणा ॥ ७ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि वासुकिस्त्वव्रणे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ सौतिरुवाच मात्रा
 हि भुजगाः शप्ताः पूर्वं ब्रह्मविदां वर ॥ जनमेजयस्य वो यज्ञे धक्ष्यत्यनिलसारथिः ॥ १ ॥ तस्य शापस्य शांत्यर्थं प्रददौ पन्नगोत्तमः ॥ स्वसारमृषये तस्मै सुव्रताय
 महात्मने ॥ २ ॥ सचतां प्रतिजग्राह विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ आस्तीको नाम पुत्रश्च तस्यां जज्ञे महामनाः ॥ ३ ॥ तपस्वी च महात्मा च वेदवेदांगपारगः ॥ समः सर्व
 स्य लोकस्य पितृमातृभयापहः ॥ ४ ॥ अथ दीर्घस्य कालस्य पांडवे यो नराधिपः ॥ आजहार महायज्ञं सर्पसत्रमिति श्रुतिः ॥ ५ ॥ तस्मिन् प्रवृत्ते सत्रे तु सर्पाणामं
 तकाय वै ॥ मोचयामास तान्नागानास्तीकः सुमहातपाः ॥ ६ ॥

एवमास्तीकोत्पत्तिप्रकारमुक्त्वा सर्पसत्रनिमित्तं सर्पाणां मातृशापमुपक्षिपति मात्राहीत्यादिना अनिलसारथिर्वह्निः धक्ष्यति दाहं करिष्यति ॥ १ ॥ २ ॥ जज्ञे जातः ॥ ३ ॥ पितृमातृपक्षीयाणां भयापहः पि
 तृमातृभयापह इति मध्यमपदलोपः ॥ ४ ॥ आजहार चक्रे ॥ ५ ॥ ६ ॥

भानुन्मातुलपुत्रान् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सौते इति शुश्रूषाश्रोतुमिच्छा ॥ १ ॥
 ॥ २ ॥ अस्मच्छुश्रूषणे अस्माकं श्रावणे आचष्टसाकल्येन व्यक्तं कथितवान् ॥ ३ ॥ कथयतः पितुः सकाशात् ॥ ४ ॥ देवयुगे सत्ययुगे रूपेण प्रकाशेन अद्भुते इति संबन्धः रूपं स्वभावे सौंदर्ये आलोके पशुदं
 भ्रातृश्वमातुलांश्चैव तथैवान्यान्सपन्नगान् ॥ पितृश्वतारयामास संतत्यातपसा तथा ॥ ७ ॥ व्रतैश्च विविधैर्ब्रह्मन्स्वाध्यायैश्चानृणोऽभवत् ॥ देवांश्च तर्पयामास य
 ज्ञैर्विविधदक्षिणैः ॥ ८ ॥ ऋषींश्च ब्रह्मचर्येण संतत्याच पितामहान् ॥ अपहृत्य गुरुं भारं पितृणां संशितव्रतः ॥ ९ ॥ जरत्कारुर्गतः स्वर्गसहितः स्वैः पितामहैः ॥ आ
 स्तीकं च सुतं प्राप्य धर्मचानुत्तमं मुनिः ॥ १० ॥ जरत्कारुः सुमहता कालेन स्वर्गमेयिवान् ॥ एतदाख्यानमास्तीकं यथावत् कथितं मया ॥ प्रब्रूहि भृगुशार्दूल किम
 न्यत्कथयामि ते ॥ ११ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि सर्पाणां मातृशापप्रस्तावे पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ शौन
 क उवाच सौते त्वं कथयस्व मां विस्तरेण कथां पुनः ॥ आस्तीकस्य कवेः साधोः शुश्रूषापरमाहिनः ॥ १ ॥ मधुरं कथ्यते सौम्यं श्लक्ष्णाक्षरपदं त्वया ॥ प्रीयामहे
 भृशं तात पिते वेदं प्रभाषसे ॥ २ ॥ अस्मच्छुश्रूषणे नित्यं पिताहिनिरतस्तव ॥ आचष्टैतद्यथाख्यानं पितां त्वं तथा वद ॥ ३ ॥ सौतिरुवाच आयुष्मन्निद
 माख्यानमास्तीकं कथयामि ते ॥ यथाश्रुतं कथयतः सकाशाद् द्वैपितुर्मया ॥ ४ ॥ पुरा देवयुगे ब्रह्मन् प्रजापति सुतेशुभे ॥ आस्तां भगिन्यो रूपेण समुपेत्य द्रुतेऽनघ ॥
 ॥ ५ ॥ ते भार्ये कश्यपस्यास्तां कद्रूश्च विनता च ह ॥ प्रादात्ताभ्यां वरं प्रीतः प्रजापति समः पतिः ॥ ६ ॥ कश्यपो धर्मपत्नीभ्यां मुदा परमया युतः ॥ वराति सर्गं श्रुत्वैवं
 कश्यपादुत्तमं च ते ॥ ७ ॥ हर्षादप्रतिमां प्रीतिं प्रापतुः स्मवरस्त्रियौ ॥ वव्रे कद्रूः सुतानागान्सहस्रं तुल्यवर्चसः ॥ ८ ॥ द्वौ पुत्रौ विनता वव्रे कद्रुपुत्राधिकौ वले ॥ ते
 जसावपुषा चैव विक्रमेणाधिकौ च तौ ॥ तस्यैभर्ता वरं प्रादादत्यर्थं पुत्रमीप्सितं ॥ एवमस्त्विति तं चाह कश्यपं विनता तदा ॥ १० ॥ यथावत्प्रार्थितं लब्ध्वा चरंतुष्टा
 भवत्तदा ॥ कृतकृत्या तु विनता लब्ध्वा वीर्याधिकौ सुतौ ॥ ११ ॥ कद्रूश्च लब्ध्वा पुत्राणां सहस्रं तुल्यवर्चसां ॥ धार्यौ प्रयत्नतोगर्भा वित्युक्त्वा समहातपाः ॥ १२ ॥
 ते भार्ये वरं संतुष्टे कश्यपो वनमाविशत् ॥ सौतिरुवाच कालेन महता कद्रू रंडानां दशतीर्दश ॥ १३ ॥
 योरिति मेदिनी अद्भुत इत्यादेः पूर्वरूपमार्थं ॥ ५ ॥ ६ ॥ वराति सर्गं वरदानं ॥ ७ ॥ ८ ॥ तेजसा दीप्त्या विक्रमेण पराभिभवसामर्थ्येन ओजसा तेजसेति पाठे ओजसा इंद्रियबलेन ॥ ९ ॥ पुत्रं पुनातीति तं पवित्रं
 वरं दिव्यपुत्रद्वयलाभरूपं ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ यथा दशावृत्तानवनवतिः तथा दशावृत्ता दशदशतिः शतमित्यर्थः दशदशतीः दशशतानीत्यर्थः ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ सोपस्वेदेषु उष्मवत्सु तत्र संहतर्जलं उष्मणा शीघ्रं घनीभवतीति पंचशते पंचशत्याः पूरणे काले संवत्सरे पूर्णोत्सतीति शेषः ॥ १५ ॥ मिथुनं निःसृतं सत् नव्यदृश्यत न दृष्टं स्वकृपेनेति शेषः ब्रीडिता सप
त्याः पुत्रसमृद्ध्या लज्जिता ॥ १६ ॥ अपश्यत अपश्यत् अध्यर्धेति चरणादारभ्य अर्धादुपरितनेन देहेन कृत्स्नः अन्येना कृत्स्न इत्यर्थः पूर्वार्धेति पाठः सुगमः ॥ १७ ॥ क्रोधसंरब्धः क्रोधेन द्वेषेण संरब्धः अ
भिनिविष्टः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० अनंगं मामिव वा व्यंगं अदृढावयवं प्रतिपालयितव्यं प्रतीक्षणीयः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ भर्तृशुश्रूषयैव नारीणां मनोरथसिद्धिः ईर्ष्याचक्षिद्धमपि सुखं हीय

जनयां मासविप्रेन्द्रद्वेचां देविनता तदा ॥ तयोरेण्डानि निदधुः प्रहृष्टाः परिचारिकाः ॥ १४ ॥ सोपस्वेदेषु भांडेषु पंचवर्षशतानि च ॥ ततः पंचशते काले कद्रुपुत्रा वि
निःसृताः ॥ अंडाभ्यां विनतायास्तु मिथुनं नव्यदृश्यत ॥ ततः पुत्रार्थिनी देवी ब्रीडिता च तपस्विनी ॥ १६ ॥ अंडं विभेदविनता तत्र पुत्रमपश्यत् ॥ अध्यर्धकायसंप
न्नमितरेणाप्रकाशता ॥ १७ ॥ सपुत्रः क्रोधसंरब्धः शशापैनामिति श्रुतिः ॥ योऽहमेवं कृतो मातस्त्वया लोभपरीतया ॥ १८ ॥ शरीरेणासमग्रं तस्माद्दासी
भविष्यसि ॥ पंचवर्षशतान्यस्यायया विस्पर्धसे सह ॥ १९ ॥ एष च त्वां सुतो मातर्दासी त्वान्मोचयिष्यति ॥ यद्येनमपि मातस्त्वं मामिवांडविभेदनात् ॥ २० ॥
न करिष्यस्य नंगं वा व्यंगं वा पितपस्विनं ॥ प्रतिपालयितव्यस्ते जन्मकालोऽस्य धीरया ॥ २१ ॥ विशिष्टं बलमीप्सं त्यापंचवर्षशतात्परः ॥ एवं शब्दात् ततः पुत्रो वि
नतामंतरिक्षगः ॥ २२ ॥ अरुणो दृश्यते ब्रह्मन् भ्रातृसमये यदा ॥ आदित्यरयमध्यास्ते सारथ्यं समकल्पयत् ॥ २३ ॥ गरुडोऽपियथा कालं जज्ञे पन्नगभोजनः ॥
सजातमात्रो विनतां परित्यज्य खमाविशत् ॥ २४ ॥ आदास्यन्नात्मनो भोज्यमन्नं विहितमस्य यत् ॥ विधात्रा भृगुशार्दूलमुधितः पतंगेश्वरः ॥ २५ ॥ इति श्री
महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि सर्पादीनामुत्पत्तौ षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ ७३ ॥ सूत उवाच एतस्मिन्नेव काले तु भंगिन्यौ ते तपो
धन ॥ अपश्यतां समायाते उच्चैः श्रवसमंतिकात् ॥ १ ॥ यंतं देवगणाः सर्वे लृष्टरूपं पूजयन् ॥ मथ्यमाने मृते जातमश्वरत्नमनुत्तमं ॥ २ ॥ अमोघबलमश्वाना
मुत्तमं जगतां वरं ॥ श्रीमंतमजरं दिव्यं सर्वलक्षणपूजितं ॥ ३ ॥ शौनक उवाच कथं तदमृतं देवैर्मथितं कचशंसमे ॥ यत्र जज्ञे महावीर्यः सोऽश्वराजो महा
द्युतिः ॥ ४ ॥ सौतिरुवाच ज्वलंतमचलं मेरुं तेजो राशिमनुत्तमं ॥ आक्षिपंतं प्रभां भां नोः स्वशृंगैः कांचनो ज्ज्वलैः ॥ ५ ॥ कनकाभरणं चित्रं देवगंधर्वसेवि
तं ॥ अप्रमेयमना धृष्यमधर्मबहुलैर्जनैः ॥ ६ ॥

तइत्यध्यायतात्पर्यं विधात्रा विहितमिति योजना ॥ २५ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभाष्ये षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ ७३ ॥ एतस्मिन्निति समायाते एकीभूते ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥
ज्वलंतं मेरुं समागम्य दिवौकसः अमृताय मंत्रयितुमारभ्या इति षष्ठेनान्वयः किं कृत्वा तस्य मेरोः शृंगं उपाहृतेति संबंधः ॥ ५ ॥ अप्रमेयं अतिमनोहरत्वात् मनसा वाचा वा कलयितुमशक्यं ॥ ६ ॥

आवारितं आचीर्णं ॥ ७ ॥ अगम्यं अप्राप्यं अन्यैः प्राकृतैः ॥ ८ ॥ अनंतकल्पं अनंतो विष्णुराकाशो वाततर्ज्यन्यूनं बहुगुणायुत्वादिप्रमाणत्वाच्च ईषदसमाप्तौ कल्पः उद्विद्धं उच्चं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ कलशश्च कलशो मंथनाधारत्वात् उदधिः समुद्रः कलशोदधिः क्षीरसमुद्र इति केचित् कलाः पाषाणमयाः पर्वतामैनाकादयः शेरतेऽस्मिन्नितिकलशः समुद्रः स च उदधिः उदकानि धीयंते स्मिन्नितियोगात् जलसमुद्र इत्यर्थः विशेषणं विशेषेण बहुलमिति समासः कलशब्दोदधिरूढोलाटेषु क्षोभ्यतां कलशः सर्वैरिति वाक्यशेषात् आर्यप्रसिद्ध्याभावे म्लेच्छप्रसिद्ध्याप्यर्थनिर्णयाभ्युपगमात् ॥ १२ ॥ वेत्स्यध्वं लप्स्यध्वं

व्यालैरावारितं घोरैर्दिव्यौषधिविदीपितं ॥ नाकमावृत्य तिष्ठंतमुच्छ्रयेण महागिरिं ॥ ७ ॥ अगम्यं मनसाऽप्यन्यैर्न दीव्यसमन्वितं ॥ नानापतगसंघैश्च नादितं सुमनोहरैः ॥ ८ ॥ तस्य शृंगमुपारुह्य बहुरत्नांचितं शुभं ॥ अनंतकल्पमुद्विद्धं सुराः सर्वे महौजसः ॥ ९ ॥ ते मंत्रयितुमारब्धास्तत्रासीनादिवौकसः ॥ अमृतायसमागम्य तपोनियमसंयुताः ॥ १० ॥ तत्र नारायणो देवो ब्रह्माणं भिदमब्रवीत् ॥ चिंतयत्सुसुरेष्वेवं मंत्रयत्सु च सर्वशः ॥ ११ ॥ देवैरसुरसंघैश्च मथ्यतां कलशोदधिः ॥ भविष्यत्यमृतं तत्र मथ्यमाने महोदधौ ॥ १२ ॥ सर्वौषधीः समावाप्य सर्वरत्नानि चैव ह ॥ मंथ्य ध्वमुदधिं देवा वेत्स्यध्वममृतं ततः ॥ १३ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि अमृतमंथने सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ १४ ॥ सौतिरुवाच ततोऽभ्रशिखराकारैर्गिरिशृंगैरलंकृतं ॥ मंदरं पर्वतवरं लताजालसमाकुलं ॥ १ ॥ नानाविहंगसंघुष्टं नानादंष्ट्रिसमाकुलं ॥ किन्नरैरप्सरोग्भिश्च देवैरपि च सेवितं ॥ २ ॥ एकादशसहस्राण्यो जनानां समुच्छ्रितं ॥ अधोभूमेः सहस्रेषु तावत्स्वेव प्रतिष्ठितं ॥ ३ ॥ तमुद्धर्तुमशक्ता वै सर्वे देवगणास्तदा ॥ विष्णुमासीनमभ्येत्य ब्रह्माणं चेदमब्रुवन् ॥ ४ ॥ भवं तावत्र कुर्वीतां बुद्धिनैः श्रेयसीपरां ॥ मंदरोद्भरणे यत्नः क्रियतां च हिताय नः ॥ ५ ॥ सौतिरुवाच तथेति चाब्रवीद्विष्णुर्ब्रह्मणा सह भार्गव ॥ अचोद स दमेयात्मा फणींद्रं पद्मलोचनः ॥ ६ ॥ ततोऽनंतः समुत्थाय ब्रह्मणा परिचोदितः ॥ नारायणेन चाप्युक्तस्तस्मिन् कर्मणि वीर्यवान् ॥ ७ ॥ अथ पर्वतराजानं तमनंतो महाबलः ॥ उज्जहार बलाद्ब्रह्मणः सवनं सवनौकसं ॥ ८ ॥ ततस्तेन सुराः सार्यं समुद्रमुपतस्थिरे ॥ तमूचुरमृतस्यार्थं निर्मथिष्यामहे जलं ॥ ९ ॥ अपांपतिरथोवाच ममाप्यंशो भवेत्ततः ॥ सोढाऽस्मि विपुलं मर्दं मंदरभ्रमणादिति ॥ १० ॥

॥ १३ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठोये भारतभावं दीपे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ तत इति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ अनंतः शेषः ॥ ७ ॥ पर्वतराजानं अनित्यत्वात् समासात् तद्वत् सवनं सूतेनेनेति अमृतप्रसवसाधनं वनैः सहितं वा ॥ ८ ॥ तेन पर्वतभृतानं तेन तं समुद्रमूचुः जलं तवेति शेषः ॥ ९ ॥ १० ॥

अकूपारेसमुद्रसमीपे द्वितीयांतपाठे उपेत्येत्यध्याहारः अधिष्ठानंगौरवान्तलंजिगमिपतोमंदरस्याधारः ॥ ११ ॥ १२ ॥ मंथानंमंथनदंडं नेत्रंमंथनरज्जुं ॥ १३ ॥ एकमंतंएकंप्रदेशंमुखभागंउपाश्लिष्टाः दृढंघृतवंतः ॥ १४ ॥ अनंतइतिशेषोविष्णुपक्षीयः वासुकेःशिरउत्क्षिप्योत्क्षिप्यभूमावाक्षिपंस्तन्मुखनिःसृतंविषंस्वयंसोढवानितिभावः ॥ १५ ॥ वासुकिमुखोत्थंवाष्वादिदेवोपकारायाभूदित्याह वासुके रितिद्वाभ्यां आक्षिप्यतः आक्षिप्यमाणस्य एतेनमेघस्यधूमज्योतिर्वानिवारिमयत्वमुक्तं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ जलचराःमत्स्यादयः अस्मदादिवत्पार्थिवांशप्रधानशरीराः ॥ २० ॥ वारुणा

ऊचुश्चकूर्मराजानमकूपारेसुरासुराः ॥ अधिष्ठानंगिरेरस्यभवान्भवितुमर्हति ॥ ११ ॥ कूर्मेणतुतथेत्युक्त्वापृष्ठमस्यसमर्पितं ॥ तंशैलंतस्यपृष्ठस्थंयंत्रेणेंद्रो न्यपीडयत् ॥ १२ ॥ मंथानंमंदरंरुत्वातथानेत्रंचवासुकिं ॥ देवामथितुमारब्धाःसमुद्रंनिधिमंभसां ॥ १३ ॥ अमृतांर्येपुराब्रह्मंस्तथैवासुरदानवाः ॥ एकमंत मुपाश्लिष्टानागराज्ञोमहासुराः ॥ १४ ॥ विबुधाःसहिताःसर्वेयतःपुच्छंततःस्थिताः ॥ अनंतोभगवान्देवोयतो नारायणस्ततः ॥ शिरउत्क्षिप्यनागस्यपुनः पुनरवाक्षिपत् ॥ १५ ॥ वासुकेरथनागस्यसहसाक्षिप्यतःसुरैः ॥ सधूमाःसार्चिषोवातानिष्पेतुरसकृन्मुखात् ॥ १६ ॥ तेधूमसंघाःसंभूतामेघसंघाःसविद्युतः ॥ अभ्यवर्षन्सुरगणान्श्रमसंतापकर्षितान् ॥ १७ ॥ तस्माच्चगिरिकूटाग्रात्प्रच्युताःपुष्पदृष्टयः ॥ सुरासुरगणांन्सर्वान्समंतात्संमवाकिरन् ॥ १८ ॥ बभूवात्रम हानादोमहामेघरवोपमः ॥ उदधेर्मथ्यमानस्यमंदरेणंसुरासुरैः ॥ १९ ॥ तत्रनानाजलचराविनिष्पिष्टामहाद्रिणा ॥ विलयंसमुपाजग्मुःशतशौलंवणांभ सि ॥ २० ॥ वारुणानिचंभूतानिविविधानिमहींधरः ॥ पातालतलवासीनिविलयंसमुपानयत् ॥ २१ ॥ तस्मिंश्चभ्राम्यमाणेद्रौसंघृष्यंतःपरस्परं ॥ न्यपतन्प तगोपेताःपर्वताग्रान्महाद्रुमाः ॥ २२ ॥ तेषांसंघर्षजश्चाग्निरर्चिर्भिःप्रज्वलन्मुहुः ॥ विद्युद्गिरिवनीलाभ्रमावृणोन्मंदरंगिरिं ॥ २३ ॥ ददाहकुंजरांस्तत्रसिंहां श्रैवविनिर्गतान् ॥ विगतासूनि सर्वाणिसत्त्वानिविविधानिच ॥ २४ ॥ तमग्निममरश्रेष्ठःप्रदहंतमितस्ततः ॥ वारिणामेघजेनेंद्रःशमयामाससर्वशः ॥ २५ ॥ ततो नानाविधास्तत्रसुसुबुःसागरांभसि ॥ महाद्रुमाणांनिर्यासावहवश्चौषधीरसाः ॥ २६ ॥ तेषाममृतवीर्याणांरसानांपयसैवच ॥ अमरत्वंसुराजग्मुःकांच नस्यचनिस्रवात् ॥ २७ ॥

निर्वरुणलोकंस्थानिआप्यांशप्रधानदेहानि ॥ २१ ॥ पर्वतापात्यतमानानांद्रुमाणांसंघर्षांजातोभिःपर्वतंभ्यामुवंस्तत्रस्थान्पश्वादीन्ददाहेत्याह त्रिभिस्तस्मिन्नित्यादिभिः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ ॥ २६ ॥ तेषांद्रुमौषधीनांघ्रेऽमृतवीर्यारसास्तज्जेनपयसाक्षीरेणकांचनस्यस्वर्णमयस्यपर्वतस्यनिस्रवात्दिव्यप्रभावानेकमणिभ्योनिःसृतातजलाच्च सुराअमृतत्वंजग्मुः ॥ २७ ॥

ततःपयोनिःस्रवंप्राप्य समुद्रस्यतत्क्षारंउदकं लवणांभसीत्युपक्रमात् पयःक्षीरंजातं यथाक्षारमक्षारंवाजलंगचित्पुणादिरसंप्राप्यक्षिरंभवतितद्वदित्यर्थः पयोपिरसोत्तमैर्विमिश्रमस्ति ततोहेतोःक्षीराद्भूतं ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ शतसहस्रंलक्षंअनंताअंशवः आप्यायनीयौषधिभेदात्तृणमयोयस्यसशतसहस्रांशुः शतसहस्रांतइतिपाठेअंतशब्दोगम्यप्रदेशपरः ॥ ३४ ॥ घृतेनद्यावापृथिवीव्युंधीवि पार्जन्येदर्शनान्नैघंदुकप्रसिद्धेश्वघृतंजलंतस्मात्श्रीरुत्पन्नाद्रुमौषधिरसाज्जलस्यक्षीरत्वंततोघृतमितिक्रमेसारत्वमात्रंविवक्षितं ॥ ३५ ॥ मरीचिविकचः रश्मिभिरुज्ज्वलः नारायणउरोगतइत्यसंधिरार्षः ॥ ३६ ॥

ततस्तस्यसमुद्रस्यतज्जातमुदकंपयः ॥ रसोत्तमैर्विमिश्रंचततःक्षीराद्भूतं ॥ २८ ॥ ततोब्रह्माणमासीनंदेवावरदमब्रुवन् ॥ श्रान्ताःस्मसुभृशंब्रह्मन्नोद्भव त्यमृतंचतत् ॥ २९ ॥ विनानारायणंदेवंसर्वेऽन्यदेवदानवाः ॥ चिरारब्धमिदंचापिसागरस्यापिमंथनं ॥ ३० ॥ तोनारायणंदेवंब्रह्मावचनमब्रवीत् ॥ विध त्वैषांबलंविष्णोभवानत्रपरायणं ॥ ३१ ॥ विष्णुरुवाच बलंददामिसर्वेषांकर्मैतद्येसमास्थिताः ॥ क्षोभ्यतांकलशःसर्वैर्मंदरःपरिवर्त्यतां ॥ ३२ ॥ सूतउ वाच नारायणवचःश्रुत्वावलिनस्तेमहोदधेः ॥ तत्पयःसहिताभूयश्चक्रिरेभृशमांकुलं ॥ ३३ ॥ ततःशतसहस्रांशुर्मथ्यमानात्तुसागरात् ॥ प्रसन्नात्मासमु त्यन्नःसोमःशीतांशुरुज्ज्वलः ॥ ३४ ॥ श्रारनंतरमुत्पन्नाघृतात्पांडुरवासिनी ॥ सुरादेवीसमुत्पन्नातुरगःपांडुरस्तथा ॥ ३५ ॥ कौस्तुभस्तुमणिर्दिव्यउत्पन्नो घृतसंभवः ॥ मरीचिविकचःश्रीमान्नारायणउरोगतः ॥ ३६ ॥ श्रीःसुराचैवसोमश्चतुरगश्चमनोजवः ॥ यतोदेवास्ततोजग्मुरादित्यपथमाश्रिताः ॥ ३७ ॥ धन्वंतरिस्ततोदेवोवपुष्मानुदतिष्ठत ॥ श्वेतंकमंडलुंविभ्रदमृतंयत्रतिष्ठति ॥ ३८ ॥ एतदत्यद्भुतंहृत्वादानवानांसमुत्थितः ॥ अमृतार्थेमहान्नादोममेदमिति जल्पतां ॥ ३९ ॥ श्वेतैर्देतैश्चतुर्भिस्तुमहाकायस्ततःपरं ॥ ऐरावणोमहानागोऽभवद्वज्रभृताघृतः ॥ ४० ॥ अतिनिर्मथनादेवकालकूटस्ततःपरः ॥ जगदावृत्यसह सासधूमोऽग्निरिवज्वलन् ॥ ४१ ॥ त्रैलोक्यंमोहितंयस्यगंधमाघ्रायतद्विषं ॥ प्राग्रसल्लोकरक्षार्थंब्रह्मणोवचनाच्छिवः ॥ ४२ ॥ दधारभगवान्कंठमंत्रमूर्तिर्महे श्वरः ॥ तदाप्रभृतिदेवस्तुनीलकंठइतिश्रुतिः ॥ ४३ ॥ एतत्तदद्भुतंहृत्वानिराशादानवाःस्थिताः ॥ अमृतार्थंचलक्ष्म्यर्थेमहांतवैरमाश्रिताः ॥ ४४ ॥ ततोनाराय णोमार्यामोहिनींसमुपाश्रितः ॥ स्त्रीरूपमद्भुतरुत्वादानवानभिसंश्रितः ॥ ४५ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ऐरावणऐरावतः महानागोमहाहस्ती ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ निराशाःविषमप्येतैर्गृहीतंअस्माभिस्तुतद्ब्रह्णासमर्थैःकथममृतंलब्धुंशक्यमितिभावः महान्अंतः संहारोयेनतन्महांतं ॥ ४४ ॥ अभिसंश्रितःसंमुखः मोहनार्थमित्यर्थः ॥ ४५ ॥

अमृतादपिविभंशःसंगमात्रेणयोषितां दधतामोहिनीरूपंहरिणैवंप्रकाशितभितिरत्नगर्भः ॥ ४६ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ ७ ॥ अथेति आवरणमु
त्पानिकवचाप्याणि प्रहरणानिआयुधानि ॥ १॥२॥ संभमेउभयेषाममृतादरेसति ॥३॥४॥५॥६॥७॥ ८॥९॥१०॥११ ॥ प्रासाःहस्तक्षेप्याःक्षुद्रमृदाः विध्येकरकाडीतिप्रसिद्धाः तोमरीःदीर्घदंष्ट्रास्तएवा

ततस्तदमृतंतस्यैदुस्तेमूढचेतसः ॥ स्त्रियैदानवदैतेयाःसर्वतद्रतमानसाः ॥ ४६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिअमृतमंथनेअष्टादशो
ऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सौतिरुवाच अथावरणमुत्पानिनानाप्रहरणानिच ॥ प्रगृह्याभ्यद्रवन्देवान्सहितादैत्यदानवाः ॥ १ ॥ तवस्तुदमृतं
देवोविष्णुरादायवीर्यवान् ॥ जहारदानवैर्देभ्योनरेणसहितःप्रभुः ॥ २ ॥ ततोदेवगणाःसर्वेपपुस्तदमृतंतदा ॥ विष्णोःसकाशात्संप्राप्यसंभमेतुमुलेसति ॥
॥ ३ ॥ ततःपिवत्सुतत्कालंदेवेष्वमृतमीप्सितं ॥ रादुर्विवुधरूपेणदानवःप्रापिवत्तदा ॥ ४ ॥ तस्यकंठमनुप्राप्तेदानवस्यामृतेतदा ॥ आख्यातंचंद्रसूर्याभ्यांसुरा
णांहितकाम्यया ॥ ५ ॥ ततोभगवतातस्यशिरश्छिन्नमलंकृतं ॥ चक्रायुधेनचक्रेणपिवतोऽमृतमोजसा ॥ ६ ॥ तच्छैलशृंगप्रतिमंदानवस्यशिरामहतं ॥ च
क्रच्छिन्नंखमुत्पत्यननादातिभयंकरं ॥ ७ ॥ तत्कबंधंप्पातास्यविस्फुरद्दरणीतले ॥ सपर्वतवनद्वीपादैत्यस्याकंपयन्महीं ॥ ८ ॥ ततोवैरविनिर्वधःरुतोरादुमु
स्तेनवै ॥ शाश्वतश्चंद्रसूर्याभ्यांघ्रसत्यद्यापिचैवतौ ॥ ९ ॥ विहायभगवांश्चापिस्त्रीरूपमतुलंहरिः ॥ मानाप्रहरणैर्भीमैर्दानवान्समकंपयत् ॥ १० ॥ ततःप्रवृत्तः
संग्रामःसमीपेलवणांभसः ॥ सुराणामसुराणांचसर्वघोरतरोमहान् ॥ ११ ॥ प्रासाश्चविपुलास्तीक्ष्णान्यपतंतसहस्रशः ॥ तोमराश्चसुतीक्ष्णाग्राःशस्त्राणिवि
विधानिच ॥ १२ ॥ ततोऽसुराश्चक्रभिन्नावमंतोरुंधिरंबहु ॥ असिशक्तिगदारुणानिपेतुर्धरणीतले ॥ १३ ॥ छिन्नानिपट्टिशैश्चैवशिरासियुधिदारुणैः ॥ त
प्तकांचनमालीनिनिपेतुरनिशंतदा ॥ १४ ॥ रुधिरेणानुलिप्तंगानिहताश्चमहासुराः ॥ अद्रीणामिवकूटानिधातुरक्तानिशेरते ॥ १५ ॥ हाहाकारःसप्तभवत्त
त्रतत्रसहस्रशः ॥ अन्योन्यंछिदतांशस्त्रैरादित्येलोहितायति ॥ १६ ॥ परिघैरायसैस्तीक्ष्णैःसन्निकर्षेचमुष्टिभिः ॥ निघ्नतांसमरेऽन्योन्यंशब्दादिवमिवास्पृशत्
॥ १७ ॥ छिधिभिंधिप्रधावत्वंपातयाभिसरेतिच ॥ व्यश्रूयंतमहाघोराःशब्दास्तत्रसमंततः ॥ १८ ॥

क्षेप्याः लाटेऽपिटाइतिप्रसिद्धाः विविधानिशस्त्राणियमदंष्ट्रादीनिलोकप्रसिद्धानिजमधद्वय्यादीनि ॥ १२ ॥ असिःखड्गः शक्तिर्हस्तक्षेप्योलोहदंडः पृथुवृगोदासरलःसएव ॥ १३ ॥ पट्टिशःखड्गविरोधउभ
यनोधारस्तीक्ष्णाःपटाइतिप्रसिद्धाः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ परिघःपरितोहंतीति तथा सर्वतःकंठकितोलोहदंडः एवमपिलोकप्रसिद्धानुसारेणयोगवलेनचायुधवाचिनांशब्दानामर्थो बोध्यः ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ संयतियुद्धे ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ प्रवेरितं प्रेरितं अवोपसर्गस्य भागुरिमतेनाकारलोपः विगलितारिक्तामेघास्तनुल्यदीपयः श्वेतजास्वराइत्यथः ॥ २५ ॥ बहुविधानालङ्काराः ॥ २६ ॥ निशम्यविज्ञाय ते असुराः ॥ २९ ॥
 तुमत्त्वात् मेघरूपित्वंगनगामित्वात् ॥ २६ ॥ २७ ॥ गगनाब्धितारुद्रानुचरोपलक्षिता देवाः असुराश्च गणाश्च ते पांविग्रहे गणः प्रमथसंख्यौघे इति मेदिनी ॥ २८ ॥ निशम्यविज्ञाय ते असुराः ॥ २९ ॥
 एवं सुतुमुले युद्धे वर्तमाने महाभये ॥ नरनारायणौ देवौ समाजग्मतुराहवं ॥ १९ ॥ तत्र दिव्यं धनुर्दृष्ट्वानरस्य भगवानपि ॥ चिंतयामास तच्चक्रं विष्णुर्दानवसू-
 दनं ॥ २० ॥ ततोऽधराच्चितिवमात्रमागतं महाप्रभंचक्रममित्रतापनं ॥ विभावसोस्तुल्यमकुंठमंडलं सुदर्शनं संयतिर्भीमदर्शनं ॥ २१ ॥ तदागतं ज्वलितदु-
 ताशनप्रभं भयंकरं करिकरबाहुरच्युतः ॥ सुमोच वै प्रबलवदुग्रवेगवान् महाप्रभं परनगरावदारणं ॥ २२ ॥ तदंतकज्वलनसमानवर्चसंपुनः पुनर्न्यपतंत वेगव-
 त्तदा ॥ विदारयद्वितिदनुजान्सहस्रशः करेरितं पुरुषवरेण संयुगे ॥ २३ ॥ दहत् क्वचिज्ज्वलनद्ववावलेलिह्य सत्यतानसुरगणान्यकृततः ॥ प्रवेरितं वियतिमुहुः-
 क्षितौ तथापौरणेरुधिरमथोपि शाचवत् ॥ २४ ॥ तथाऽसुरागिरिभिरदीनचेतसो मुहुर्मुहुः सुरगणमार्दयन्तदा ॥ महाबलाविगलितमेघवर्चसः सहस्रशो-
 गगनमभिप्रपद्यह ॥ २५ ॥ अथांबराद्भयजननाः प्रपदिरे सपादपावदुविधमेघरूपिणः ॥ महाद्रयः परिगलिताग्रसानवः परस्परं द्रुतमभिहृत्य सस्वनाः ॥ २६ ॥
 ततो मही प्रविचलिता सकाननामहाद्रिपाताभिहता समंततः ॥ परस्परं भृशमभिगर्जतां मुहूरणाजिरे भृशमभिसंप्रवर्तिते ॥ २७ ॥ नरस्ततो वरकनकाभूषणै-
 र्महेषुभिर्गगनपथं समावृणोत् ॥ विदारयन् गिरिशिखराणि पत्रिभिर्महाभयेऽसुरगणविग्रहेतदा ॥ २८ ॥ ततो महीं लवणजलंचसागरं महासुराः प्रविविशुर-
 दिताः सुरैः ॥ वियद्वर्तज्वलितदुताशनप्रभं सुदर्शनं परिकुपितं निशम्यते ॥ २९ ॥ ततः सुरैर्विजयमवाप्य मंदरः स्वमेव देशंगमितः सुपूजितः ॥ विनाद्यखंदिव-
 मपि चैव सर्वशस्तोगताः सलिलधरायथागतं ॥ ३० ॥ ततोऽमृतं सुनिहितमेव चक्रिरे सुराः परां मुदमभिगम्य पुष्कलां ॥ ददौ च तं निधिममृतस्य रक्षितुं किरी-
 टिने वलभिदधामरैः सह ॥ ३१ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि अमृतमंथनसमाप्तिर्नाम एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ७३ ॥
 सौतिरुवाच एतत्ते कथितं सर्वममृतमथितं यथा ॥ यत्र सोऽश्वः समुत्पन्नः श्रीमानतुलविक्रमः ॥ १ ॥

सलिलधराः अमृतमृतो देवाः ॥ ३० ॥ किरीटिने नराय तुल्यायासेष्य विबुधानाब्धिजं विमुखाहरेः देवास्तु वशागा विष्णोः प्रापुरेत दिहोच्यते इति रत्नगर्भः ॥ ३१ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावं
 दीपे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ एतद्विति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ विपणावहेपणकुर्वहे ॥ ३ ॥ दीव्यविजिगीषस्व दासीभावायमांवादासीकर्तुंत्वंवादासीभितुंब्रूहीत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ जित्वांकोटिर्न्य ॥ ६ ॥ नावपद्यंतनानुमादितवतः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥
यंनिशम्यतदाकद्रूविनतामिदमब्रवीत् ॥ उच्चैःश्रवाहिकिवर्णोभद्रेप्रब्रूहिमाचिरं ॥ २ ॥ विनतोवाच श्वेतएवाश्वराजोऽयंकिंवात्वंमन्यसेशुभे ॥ ब्रूहिवर्णं
त्वमप्यस्यततोऽत्रविपणावहे ॥ ३ ॥ कद्रूरुवाच कृष्णबालमहंमन्येहयमेनंशुचिस्मिते ॥ एहिसार्धंमयादीव्यदासीभावायभामिनि ॥ ४ ॥ सौति
रुवाच एवन्तेसमयंकृत्वादासीभावायवैमियः ॥ जग्मतुःस्वगृहानेवश्वोद्रक्ष्यावडतिस्मह ॥ ५ ॥ ततःपुत्रसहस्रंतुकद्रूजिह्मचिकीर्षती ॥ आज्ञापयामांसंतं
दावालाभूत्वांऽजनप्रभाः ॥ ६ ॥ आविशध्वंहयंक्षिप्रंदासीनस्यामहंयथा ॥ नावपद्यंतयेवाक्यंतान्शशापभुजंगमान् ॥ ७ ॥ सर्पसत्रेवर्तमानेपावकोवःप्रथ
क्ष्यति ॥ जनमेजयस्यराजर्षेःपांडवेयस्यधीमतः ॥ ८ ॥ शापमेनंतुशुश्रावस्वयमेवपितामहः ॥ अतिकूरंसमुत्सृष्टंकद्रादैवादतीवहि ॥ ९ ॥ सार्धंदेवयज्ञैःसर्वै
र्वाचंतामन्वमोदत ॥ बहुत्वंप्रेक्ष्यसर्पाणांप्रजानांहितकाम्यया ॥ १० ॥ तिम्मवीर्यविषाल्येतेदंशूकामहाबलाः ॥ तेषांतीक्ष्णविषत्वाद्विप्रजानांचहितायच ॥
॥ ११ ॥ युक्तंमात्राकृतंतेषांपरपीडोपसर्पिणां ॥ अन्येषामपिसत्त्वानांनित्यंदोषपरास्तुये ॥ १२ ॥ तेषांप्राणांतिकोदंडोदैवेनविनिपात्यते ॥ एवंसंभाष्यदेवस्तु
पूज्यकद्रूंचतांतदा ॥ १३ ॥ आहूयकश्यपंदेवइदंवचनमब्रवीत् ॥ यदेतेदंशूकाश्चसर्पाजातास्त्वयानघ ॥ १४ ॥ विषोल्बणामहाभोगामात्राशंसाःपरंत
प ॥ तत्रमन्युस्त्वयातातनकर्तव्यःकथंचन ॥ १५ ॥ दृष्टंपुरातनंत्येतद्यज्ञेसर्पविनाशनं ॥ इत्युक्त्वास्तृष्टिरुदेवस्तंप्रसाद्यप्रजापतिं ॥ प्रादाद्विषहरींविद्यांकश्यपाय
महात्मने ॥ १६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसौपर्णिकविंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ सौतिरुवाच ततोरजन्यां
व्युष्टायांप्रभातेऽभ्युदितेरवौ ॥ कद्रूश्चविनतार्चैवभगिन्यौतेतपोधन ॥ १ ॥ अमर्षितेसुसंख्येदास्येकृतपणेतदा ॥ जग्मतुस्तुरगंद्रष्टुमुच्चैःश्रवसमंतिकात् ॥
॥ २ ॥ ददृशातेऽथतेतंत्रसमुद्रंनिधिमंभसां ॥ महांतमुदकागाधंक्षोभ्यमाणंमहास्वनं ॥ ३ ॥ तिमिगिलझपाकीर्णमकरैरावृतंतथा ॥ सत्त्वैश्चबहुसाहसैर्नाना
रूपैःसमावृतं ॥ ४ ॥ भीषणैर्विकृतैरन्यैर्घोरैर्जलचरैस्तथा ॥ उग्रैर्नित्यमनाधृष्यंकूर्मग्राहसमाकुलं ॥ ५ ॥

दंशूकाःभृशंदंशनशीलाः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ महाभोगाःमहाशरीराः ॥ १५ ॥ विषहरींविषघ्नो विषहरामितिपाठः ॥ १६ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेविंशोऽध्यायः ॥ २० ॥
ततइति व्युष्टायांव्यतीतायां ॥ १ ॥ दास्येविषये ॥ २ ॥ उदकेनअगाधंतलस्पर्शशून्यं क्षोभ्यमाणंमकरादिभिः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ पातालज्वलनोवाडवाग्निस्तस्यावासं बांधवंशरणं बंधनमितिपठिकारागारं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ वेलायाःदोलआंदोलनंतज्जेनानिलेनचलं ॥ १० ॥ ११ ॥ गांपृथ्वीं विदतालंजमानेन हेतौशतु
प्रत्ययः तेनहेतुनाविक्षोभितेन जलेनाविलंब्याप्तं ॥ १२ ॥ अत्रिणातलान्वेषिणेतिशेषः गांधंतलं पातालस्यापितलंअधःस्थं अव्ययंपातालादिव्ययेप्यविनाशं ॥ १३ ॥ सेवतः सेवमानस्य युगादिकालश
यनं युगंरुतादिकंतस्यआदिभूतोयुगादिकालस्तस्मिन् शयनंतल्पभूतं ॥ १४ ॥ डिवाहवेडिबोभयवतामाकंदस्तद्वतिआहवे डिबोभयध्वनावंदेइतिमेदिनी तिग्माहवइतिपाठःस्पष्टार्थः ॥ १५ ॥ वडवाअ

आकरंसर्वरत्नानामालयंवरुणस्यच ॥ नागानामालयंरम्यमुत्तमंसरितांपतिं ॥ ६ ॥ पातालज्वलनावासमसुराणांचबांधवं ॥ भयंकरंचसत्वानांपयसांनि
धिमर्णवं ॥ ७ ॥ शुभंदिव्यममर्त्यानाममृतस्याकरंपरं ॥ अप्रमेयमचित्यंचसुपुण्यजलमद्भुतं ॥ ८ ॥ घोरंजलचरारावरौद्रभैरवनिःस्वनं ॥ गंभीरावर्तकलि
लंसर्वभूतभयंकरं ॥ वेलादोलानिलचलंक्षोभोद्विगसमुच्छ्रितं ॥ वीचीहस्तैःप्रचलिनैर्नृत्यंतमिवसर्वतः ॥ १० ॥ चंद्रवद्विषयवशादुदृत्तोर्मिसमाकुलं ॥ पांच
जन्यस्यजननंरत्नाकरमनुत्तमं ॥ ११ ॥ गांविदताभगवतागोविंदेनामितौजसा ॥ वराहरूपिणाचांतंविक्षोभितजलाविलं ॥ १२ ॥ ब्रह्मर्षिणाव्रतवतावर्षा
णांशतमत्रिणा ॥ अनासादितगांधंचपातालतलमव्ययं ॥ १३ ॥ अध्यात्मयोगनिद्रांचपद्मनाभस्यसेवतः ॥ युगादिकालशयनंविष्णोरमिततेजसः ॥ १४ ॥
वज्रपातनसंत्रस्तमैनाकस्याभयप्रदं ॥ डिवाहवादितानांचअसुराणांपरायणं ॥ १५ ॥ वडवामुखदीपाग्नेस्तोयहव्यप्रदंशिवं ॥ अगाधपारंविस्तीर्णमप्रमेयं
सरित्पतिं ॥ १६ ॥ महानदीभिर्वह्नीभिःस्पर्धयेवसहस्रशः ॥ अभिसार्यमाणमनिशंददृशातेमहार्णवं ॥ आपूर्यमाणमत्यर्थंनृत्यमानमिवोर्मिभिः ॥ १७ ॥
गंभीरंतिमिमकरोग्रसंकुलंतंगर्जंतजलचरारावरौद्रनादैः ॥ विस्तीर्णंददृशतुरंबरप्रकाशंतंगांधंनिधिमुहुर्ममसामनंतं ॥ १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदि
पर्वणिआस्तीकपर्वणिसौपर्णेएकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सौतिरुवाच नागाश्चसंविदंकृत्वाकर्तव्यमितितद्वचः ॥ निः
स्रहावैदहेन्माताअसंप्राप्तमनोरथा ॥ १ ॥ प्रसन्नामोक्षयेदस्मांस्तस्माच्छापाच्चभामिनी ॥ कृष्णंपुच्छंकरिष्यामस्तुरगस्यनसंशयः ॥ २ ॥

श्वातस्यामुखादुत्पन्नोदीप्तोयोऽग्निस्तस्मैतोयहव्यप्रदं गांधःपारश्वनास्तियस्यसोऽगाधपारस्तं अतएवविस्तीर्णं विशेषेणस्तीर्णंसमंततआस्तीर्णं ॥ १६ ॥ अभिसार्यमाणंअभितोगम्यमानं ॥ १७ ॥ तेकदू
विनते अगाधंपूर्वरूपमार्थं ॥ १८ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ७ ॥ नागाश्चसंविदंकृत्वेतिद्वादशश्लोकमध्यायंकेचिन्नपठन्ति कांश्चिदत्रत्या
नृश्लोकान्पूर्वत्रैवचपठन्ति अन्येनृपंचषान्पठन्त्यपीत्यत्रकोशशुद्धिनप्रतीमः संविदंमिथआलोचनं ॥ १ ॥ २ ॥

पणितेपणंकृतवत्यौ ॥ ३ ॥ ४ ॥ उक्तानुक्तविशेषणैः पुनः स्तौतिसमुद्रं अक्षोभ्यमित्यादिना ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभाष्यदीपे द्वावि

तथा हि गत्वा ते तस्य पुच्छे वाला इति स्मृताः ॥ एतस्मिन्नन्तरे ते तु सपत्न्यौ पणिते तदा ॥ ३ ॥ ततस्ते पणितं कृत्वा भगिन्यौ द्विजसत्तम ॥ जग्मतुः परयाप्रीत्या परंपारं
महोदधेः ॥ ४ ॥ कद्रूश्च विनता चैव दाक्षायण्यौ विहाय सा ॥ आलोकयंत्यावक्षोभ्यं समुद्रं निधिमं भसां ॥ ५ ॥ वायुनाऽतीव सहसा क्षोभ्यमाणं महास्वनं ॥ ति
मिगिलसमाकीर्णं मकरैरावृतं तथा ॥ ६ ॥ संयुतं बहुसाहसैः सत्त्वैर्नानाविधैरपि ॥ घोरैर्घोरमना धृष्यं गंभीरमतिभैरवं ॥ ७ ॥ आकरं सर्वरत्नानामालयं वरुण
स्य च ॥ नागानामालयं चापि सुरम्यं सरितां पतिं ॥ ८ ॥ पातालज्वलनावासमसुराणां तथालयं ॥ भयंकराणां सत्त्वामां पयसो निधिमव्ययं ॥ ९ ॥ शुभ्रं दिव्यम
मर्त्यानाममृतस्याकरं परं ॥ अप्रमेयमचित्यं च सुपुण्यजलसंमितं ॥ १० ॥ महानदीभिर्बद्धीभिस्तत्र तत्र सहस्रशः ॥ आपूर्यमाणमत्यर्थं नृत्यंतमिव चोर्मिभिः
॥ ११ ॥ इत्येवंतरलजरोर्मिं संकुलं ते गंभीरं विकसितमंबरप्रकाशं ॥ पातालज्वलनशिखाविदीपितां गंगं जतं द्रुतमभिजग्मतुस्ततस्ते ॥ १२ ॥ इति श्रीम
हाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि सौपर्णे समुद्रदर्शनं नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ सूत उवाच तं समुद्रमतिक्रम्य कद्रूविं
नतया सह ॥ न्यपतत्तुरगाभ्यां शेनचिरादिवशीघ्रगा ॥ १ ॥ ततस्ते तं हयश्रेष्ठं ददृशाते महाजवं ॥ शशांककिरणप्रख्यं कालवालमुभेतदा ॥ २ ॥ निशम्य च व
ह्नुवालान् कृष्णान् पुच्छसमाश्रितान् ॥ विप्रण्णरूपां विनतां कद्रूदास्ये न्ययोजयत् ॥ ३ ॥ ततः सा विनता तस्मिन् पणितेन पराजिता ॥ अभवद्दुःखसंतप्ता दासी
भावं समास्थिता ॥ ४ ॥ एतस्मिन्नन्तरे चापि गरुडः कोल आगते ॥ विनामात्रमहातेजा विदार्याडमजायत ॥ ५ ॥ महासत्ववलोपेतः सर्वाविद्योतयन् दि
शः ॥ कामरूपः कामगमः कामवीर्यो विहंगमः ॥ ६ ॥ अग्निराशिरिवोद्भासन्समिद्धोऽतिभयंकरः ॥ विद्युद्विस्पृष्टपिंगाक्षो युगांताग्निसमप्रभः ॥ ७ ॥ प्रवृद्धः
सहसापक्षी महाकायो न भोगतः ॥ घोरो घोरस्वनो रौद्रो वह्निरोर्वइवापरः ॥ ८ ॥ तं दृष्ट्वा शरणं जम्मुर्देवाः सर्वे विभावसुं ॥ प्रणिपत्या ब्रुवंश्चैनमासीनं विश्वरू
पिणं ॥ ९ ॥ अग्नेमात्वं प्रवर्धिष्ठाः कच्चिन्नो न दिधक्षसि ॥ असौ हिराशिः सुमहान्समिद्धस्तं वसर्पति ॥ १० ॥

शोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ७३ ॥ तमिति ॥ १ ॥ शशांककिरणवत्प्रख्याद्रीमिर्यस्य तं तादृशमपिकांलवालं कृष्णकेशं ॥ २ ॥ निशम्य दृष्ट्वा ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ कामरूपः इच्छाकृतमेवरूपं यस्य स
तथा ॥ ६ ॥ उद्भासन् उक्कर्षेण भासमानः ॥ ७ ॥ और्वः वाडवः ॥ ८ ॥ विभावसुं वक्रिं ॥ ९ ॥ अग्नेमात्वमिति देवानां भ्रमवर्णनमग्निगरुडयोरतिसादृश्यकथनार्थं ॥ १० ॥

॥११॥१२॥१३॥१४॥ अत्रापिपूर्ववत्सुपर्णोपाधिकं ब्रह्मैव स्तुयते न हि विष्णुवाहने पक्षिमात्रे प्रकृतानि सर्वाणि विशेषणानि अंजसासंगच्छन्ते इन्द्रमित्रवरुणमग्निमादुरथो दिव्यः समुपर्णो गरुत्मान् एकं स द्विप्रबहुधा वदन्त्यग्रियमं मातरि श्वानमादुरिति श्रुतेरिन्द्रादिबहुप्रकारेण सदैवैकमुच्यत इत्यवगमात् ऋषिः प्रणवरूपो मंत्रः मंत्राणां सर्वेषां द्रष्टामधुच्छंद आदिरूपो वा महाभागः कृत्स्नस्य यज्ञस्य भोक्ता देवो द्योतमानः पतगानां जीवपक्षिणामीश्वरः अतिशीघ्रगोवा तद्वावतो न्यानत्येति शश्वदिति श्रुतेः ॥१५॥ प्रभुश्चेतनाचेतनस्य कृत्स्नस्याधिष्ठाता तपनः तपतीति तपनः अंतकर्त्ता सूर्यः सूते इति सूर्यः उत्पादकः उपादाजमित्यर्थः परमेष्ठी हिरण्यगर्भरूपेण प्रजापतिः दक्षादिरूपेण च निमित्तमपीत्यर्थः त्वं इन्द्रो देवराजः हयमुखो हयग्रीवावतारः त्वं शरः महादेवस्य त्रिपुरवधे बाणभूतो विष्णुः ॥१६॥ त्वं मुखं ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीदिति श्रुतेः पद्मजश्चतुर्मुखः विप्रो विज्ञानवान् अग्निर्वायुश्चेत्यादिसर्वदेवतात्मा धाता चितिः विधाता मायेति प्राग्व्याख्यातमेव विष्णुर्व्यापकः सुरसत्तमः देवेश्वरः ॥१७॥ महान् महत्तत्त्वं अभिभूः अभितो भवतीत्य

अग्निरुवाच नैतदेवं यथायूयं मन्यध्वमसुरादनाः ॥ गरुडो बलवानेपमम तुल्यश्च तेजसा ॥११॥ जातः परमतेजस्वी विनतानंदवर्धनः ॥ तेजो राशिमिमं दृष्ट्वा युष्मान्मोहः समाविशत् ॥१२॥ नागक्षयकरश्चैव काश्यपेयो महाबलः ॥ देवानां च हिते युक्तस्त्वहितो दैत्यरक्षसां ॥१३॥ न भीः कार्या कथंचात्र पश्यध्वंसं हितामम ॥ एवमुक्तास्तदा गत्वा गरुडं वाग्भिरस्तुवन् ॥१४॥ ते दूरादभ्युपेत्यैनं देवाः सर्पिगणास्तदा ॥ देवा ऊचुः त्वमपि स्त्वं महाभागं स्त्वं देवः पतगेश्वरः ॥१५॥ त्वं प्रभुस्तपनः सूर्यः परमेष्ठी प्रजापतिः ॥ त्वमिन्द्रस्त्वं हयमुखस्त्वं शरस्त्वं जगत्पतिः ॥१६॥ त्वं मुखं पद्मजो विप्रस्त्वमग्निः पवनस्तथा ॥ त्वं हि धाता विधाता च त्वं विष्णुः सुरसत्तमः ॥१७॥ त्वं महानभिभूः शश्वदमृतं त्वं महद्यशः ॥ त्वं प्रभास्त्वमभिप्रेतं त्वं न स्राणमनुत्तमं ॥१८॥ बलोर्मिमान्साधुरदीनसत्त्वः समृद्धिमांन्दुर्विपहस्त्वमेव ॥ त्वत्तः सृतं सर्वमहीनकीर्त्तित्यनागतं चोपगतं च सर्वं ॥१९॥ त्वमुत्तमः सर्वमिदं चराचरं गभस्तिभिर्भानुरिवावभाससे ॥ समाक्षिपन्भानुमतः प्रभां मुहुस्त्वमंतकः सर्वमिदं ध्रुवाध्रुवं ॥२०॥ दिवाकरः परिकुपितो यथा दहेत्यजास्तथा दहसि हुताशनप्रभ ॥ भयंकरः प्रलय इवाग्निरुत्थितो विनाशयन् युगपरिवर्त्तनांतकृत् ॥२१॥ स्वगेश्वरं शरणमुपागता वयं महौजसं ज्वलनसमानवर्चसं ॥ तद्विषमं विविधमिदं भ्रमं महाबलं गरुडमुपेत्य खेचरं ॥२२॥

भिभूः अभिमानो हंकार इत्यर्थः शश्वत्सर्वदा अमृतं अविक्तं महद्यशः तस्य नाम महद्यश इति श्रुतेर्निर्गुणं ब्रह्म त्वं प्रभाः सूर्यादीनां तेजांसि त्वं अभिप्रेतं बुद्धिदत्तिः त्राणं रक्षणं ॥१८॥ बलस्य पुण्यस्य ऊर्मिमान्सागरः अतएव अदीनं रज आदिनाऽनुपक्षीणं सत्त्वं यस्य सः अतएव समृद्धिरे श्वर्यं तद्वान् दुर्विपहोयुद्धे त्वत्तः सृतं निर्गतं सर्वं अहीनकीर्त्तं पुण्यश्लोक अनागतादि च त्वमेव ॥१९॥ उत्तमश्चिन्मात्रः चराचरं चेतनाचेतनं स्थावरजंगमं वागभस्तिभिर्वृत्तिज्ञानैः भानुरिव किरणैः अवभाससे घटा विज्ञानरूपेण यथोक्तं परागर्थप्रमेयेषु या फलत्वेन संमता संवित् सैवेह मेयोर्थो वेदांतोक्तिप्रमाणत इति भानुमतः सूर्यस्य अंतकोमृत्युः ध्रुवाध्रुवं क्षराक्षरं प्रधानपुरुषात्मकं ॥२०॥ युगपरिवर्त्तनं सहस्रकृत्वो जायमानं तस्यांतस्तत्कर्त्ता कालस्यापि काल इत्यर्थः ॥२१॥ स्वगेश्वरं उपेत्य समीपे गत्वा वयं शरणमुपागता इति संबंधः ॥२२॥

परावरंकारणंकार्यं च अजय्याजेतुमशक्योविक्रमोयस्यतं ॥ २३ ॥ विमानगामिनोदेवाः विमानिताःपराजिताः विपथगतिहीनमार्गानुसृतिं ॥ २४ ॥ सःत्वंमाकुधःक्रोधंमाकार्षीः महाशनेःस्फुरितं
नसमस्तुल्यःस्वनःशब्दस्तेनदिशश्चलंतीत्युत्तरादपकप्यते ॥ २५ ॥ निगृह्यतां संक्षिप्तंक्रियतां अव्यवस्थितमितिच्छेदः व्याकुलमित्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावंदीपेत्रयो
विंशतितमोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ ७ ॥ सइति समुपर्णःस्तुतिव्याजेनदेवैर्वोधितस्तेभ्य आत्मनोदेहंस्वरूपंश्रुत्वाप्रेक्ष्यानुभूयचसर्वभूताभयायसौम्योबभूवेत्यर्थः ॥ १ ॥ समुद्विग्राजनाइतिशेषः ॥ २ ॥

परावरंवरदमजय्यविक्रमंतवीजसामर्वमिदंप्रनापितं ॥ जगत्प्रभोतमसुवर्णवर्चसात्वंपाहिसर्वाश्चसुरान्महात्मनः ॥ २३ ॥ भयान्वितानभसिविमानगा
मिनोविमानिताविपथगतिंप्रयांतिते ॥ क्रपेःसुतस्त्वमसिदयावतःप्रभोमहात्मनःखगवरकक्षपस्यह ॥ २४ ॥ समाकुधःकुरुजगतोदयांपरांत्वंमीश्वरःप्र
शममुपैहिपाहिनः ॥ महाशनिस्फुरितसमस्वनेनतेदिशोऽवरंत्रिदिवमियंचमेदिनी ॥ २५ ॥ चलंतिनःखगत्तदयानिचानिशंनिगृह्यतावपुरिदमग्निसन्नि
भं ॥ तवद्यतिकुपितकृतांतसन्निभांनिशम्यनश्चलतिमनोऽव्यवस्थितं ॥ प्रसीदनःपतगपतप्रयाचतांशिवश्चनोभवभगवन्मुखावहः ॥ २६ ॥ एवंस्तुतःसुपर्ण
स्तुदेवैःसर्पिगणैस्तदा ॥ तेजसंःप्रतिसंहारमात्मनःसचकारह ॥ २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसौपर्णेत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥
॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सौतिरुवाच सश्रुत्वाऽथात्मनोदेहंसुपर्णःप्रेक्ष्यचस्वयं ॥ शरीरप्रतिसंहारमात्मनःसंप्रचक्रमे ॥ १ ॥ सुपर्णउवाच नमेसर्वा
णिभूतानिविभियुर्देहदर्शनात् ॥ भीमरूपास्समुद्विग्रास्तस्मात्तेजस्तुसंहरे ॥ २ ॥ सौतिरुवाच ततःकामगमःपत्नीकामवीर्योविहंगमः ॥ अरुणंचात्मनः
पृष्ठमारोप्यसपितुर्गृहात् ॥ ३ ॥ मातुरंतिकमागच्छत्यरंतीरंमहोदधेः ॥ तत्रारुणश्चनिक्षिप्तोदिशंपूर्वामहाद्युतिः ॥ ४ ॥ सूर्यस्तेजोभिरत्युग्रैर्लोकान्दग्धुमना
यदा ॥ रुरुवाच किमर्थंभगवान्सूर्योलोकान्दग्धुमनास्तदा ॥ ५ ॥ किमस्यापहृतंदेवैर्येनममन्युराविशत् ॥ प्रमतिरुवाच चंद्रादित्यैर्यदारादुरा
ख्यातोत्यमृतंपिवन् ॥ ६ ॥ वैरानुबंधंरुतवांश्चंद्रादित्येतदाऽनघ ॥ वध्यमानेग्रहेणायआदित्येमन्युराविशत् ॥ ७ ॥ सुरार्थायसमुत्पन्नोप्रोषाराहोस्तुमांप्रति ॥
वद्वनर्थकरंपापमेकोऽहसमवाप्नुयां ॥ ८ ॥ सहायएवकार्येषुनचरुच्छ्रेषुदृश्यते ॥ पश्यंतिग्रस्यमानंमांसहंतेवैदिवौकसः ॥ ९ ॥

अरुणमातुर्विवशतयायत्रकुत्रापिस्थितं ॥ ३ ॥ मर्योर्दग्धुमनायदाऽभूत्तदापूर्वादिशंगत्वातत्रसूर्यस्यापेऽरुणोनिक्षिप्तइतियोज्यं ॥ ४ ॥ ५ ॥ आदित्यस्यमूर्तिबद्धत्वेनचंद्रादित्यैरितिबहुवचनं ॥ ६ ॥ चंद्रा
दित्येइत्येकत्वंचसमाहारात् प्हेणराहुणाग्रहेणवा ॥ ७ ॥ मृगणांअर्थायहिताय ॥ ८ ॥ सहतेमर्षयंति सहदेवैरितिपाठेदिवौकसःउपदेवामरीच्यादयःप्रजापतयः ॥ ९ ॥

॥११॥१२॥१३॥१४॥ अत्रापिपूर्ववत्सुपर्णोपाधिकं ब्रह्मैव स्तुयते न हि विष्णुवाहने पक्षिमात्रे प्रकृतानि सर्वाणि विशेषणानि अंजसा संगच्छन्ते इन्द्रमित्रवरुणमग्निमादुरथो दिव्यः समुपर्णो गरुत्मान् एकं मद्विप्राव
गानां जीवपक्षिणामीश्वरः अतिशीघ्रगोवा तद्वावतो न्यानत्येति शश्वदिति श्रुतेः ॥१५॥ प्रभुश्चेतनाचेतनस्य कृत्स्नस्याधिष्ठाता तपनः तपतीति तपनः अंतकर्त्ता सूर्यः सूते इति सूर्यः उत्पादकः उपादानमित्यर्थः परमे
ष्ठो हिरण्यगर्भरूपेण प्रजापतिः दक्षादिरूपेण च निर्मित्तमपीत्यर्थः त्वं इन्द्रो देवराजः हयमुखो हयग्रीवावतारः त्वं शरः महादेवस्य त्रिपुरवधे बाणभूतो विष्णुः ॥१६॥ त्वं मुखं ब्राह्मणोऽस्य मुखमाग्नीदिति श्रुतेः
पद्मजश्चतुर्मुखः विप्रो विज्ञानवान् अग्निर्वायुश्चेत्यादिसंवेदेव तात्मा धाता चितिः विधाता मायेति प्राग्व्याख्यातमेव विष्णुर्व्यापकः सुरसत्तमः देवेश्वरः ॥१७॥ महान् महत्तत्वं अभिभूः अभितो भवतां त्य

अग्निरुवाच नैतद्वयं यथायूयं मन्यध्वमसुरादिनाः ॥ गरुडो बलवानेपमम तुल्यश्च तेजसा ॥११॥ जातः परमतेजस्वी विनतानंदवर्धनः ॥ तेजोराशिमिमं
दृष्ट्वा युष्मान्मोहः समाविशत् ॥१२॥ नागक्षयकरश्चैव काश्यपेयो महाबलः ॥ देवानां च हिते युक्तस्त्वहितो दैत्यरक्षसां ॥१३॥ न भीः कार्या कथं चात्र पश्यध्वंस
हितामम ॥ एवमुक्तास्तदा गत्वा गरुडं वाग्भिरस्तुवन् ॥१४॥ ते दूरादभ्युपेत्य नंदेवाः सर्पिगणास्तदा ॥ देवा ऊचुः त्वमृषिस्त्वं महाभागं स्त्वं देवः प्रतपेश्वरः ॥
॥१५॥ त्वं प्रभुस्तपनः सूर्यः परमेष्ठी प्रजापतिः ॥ त्वमिन्द्रस्त्वं हयमुखस्त्वं शरस्त्वं जगत्पतिः ॥१६॥ त्वं मुखं पद्मजो विप्रस्त्वमग्निः पवनस्तथा ॥ त्वं हि धाता विधाता च
त्वं विष्णुः सुरसत्तमः ॥१७॥ त्वं महानभिभूः शश्वदमृतं त्वं महद्यशः ॥ त्वं प्रभास्त्वमभिप्रेतं त्वं नन्वाणमनुत्तमं ॥१८॥ बलोर्मिमान्साधुरदीनसत्त्वः समृद्धिमां
न्दुर्विपहस्त्वमेव ॥ त्वत्तः सृतं सर्वमहीनकीर्त्तित्यनागतं चोपगतं च सर्वं ॥१९॥ त्वमुत्तमः सर्वमिदं चराचरं गभस्तिभिर्भानुरिवावभाससे ॥ समाक्षिपन्भानुम
तः प्रभां मुहुस्त्वमंतकः सर्वमिदं ध्रुवाध्रुवं ॥२०॥ दिवाकरः परिकुपितो यथा दहेत्पजास्तथा दहसि द्रुताशनप्रभ ॥ भयंकरः प्रलय इवाग्निरुत्थितो विनाशयन्युग
परिवर्त्तनांतकृत् ॥२१॥ स्वगेश्वरं शरणमुपागता वयं महौजसं ज्वलनसमानवर्चसं ॥ तडित्यभं विनिमिरमभ्रगोचरं महाबलं गरुडमुपेत्य खेचरं ॥२२॥

भिभूः अभिमानो हंकार इत्यर्थः शश्वत्सर्वदा अमृतं अविर्कृतं महद्यशः तस्य नाम महद्यश इति श्रुतेर्निर्गुणं ब्रह्म त्वं प्रभाः सूर्यादीनां तेजांसि त्वं अभिप्रेतं बुद्धिदत्तिः प्राणरक्षणं ॥१८॥ बलस्य पुण्यस्य ऊर्मि
मान्सागरः अतएव अदीनं रज आदिनाऽनुपक्षीणं सत्त्वं यस्य सः अतएव समृद्धिरैश्वर्यं तद्वान् दुर्विपहो युद्धे त्वत्तः सृतं निर्गतं सर्वं अहीनकीर्त्तौ पुण्यश्लोक अनागतादि च त्वमेव ॥१९॥ उत्तमश्चिन्मात्रः चराच
रं चेतनाचेतनं स्थावरजंगमं वागभस्तिभिर्दत्तिज्ञानैः भानुरिव किरणैः अवभाससे घटाविज्ञानरूपेण यथोक्तं परागर्थप्रमेयेषु या फलत्वेन संमता संवित्सैव हेमयो र्यो वेदांतोक्तिप्रमाणत इति भानुमतः सूर्यस्य
अंतकोमृत्युः ध्रुवाध्रुवं क्षराक्षरं प्रधानपुरुषात्मकं ॥२०॥ युगपरिवर्त्तनं सहस्रकृत्वो जायमानं तस्यांतस्तत्कर्त्ता कालस्यापि काल इत्यर्थः ॥२१॥ स्वगेश्वरं उपेत्य समीपे गत्वा वयं शरणमुपागता इति संबंधः ॥२२॥

परावरंकारणकार्यं च अजय्यो जेतुमशक्यो विक्रमौ यस्य ॥ २३ ॥ विमानगामिनो देवाः विमानिताः पराजिताः विपथगतिहीनमार्गानुसृतिः ॥ २४ ॥ सः त्वं मा क्रुधः क्रोधं मा कार्षीः महाशनेः स्फुरितं ते न समस्तुल्यः स्वनः शब्दस्तेन दिशश्चलं नीत्युत्तरादपकृष्यते ॥ २५ ॥ निगृह्यतां संक्षिप्तं क्रियतां अव्यवस्थितमितिच्छेदः व्याकुलमित्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावे दीपत्रयो विंशतितमोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ ७ ॥ स इति समुपर्णः स्तुतिव्याजेन देवैर्बोधितस्तेभ्य आत्मनो देहं स्वरूपं श्रुत्वा प्रेक्ष्यानुभूय च सर्वभूताभयाय सौम्यो बभूवेत्यर्थः ॥ १ ॥ समुद्विग्राजना इति शेषः ॥ २ ॥

परावरं वरदमजय्यविक्रमं तवौजसा सर्वमिदं प्रतापितं ॥ जगत्प्रभो तमसुवर्णवर्चसा त्वं पाहिसर्वाश्च सुरान्महात्मनः ॥ २३ ॥ भयान्वितानभसि विमानगा मिनो विमानिता विपथगतिं प्रयांति ते ॥ ऋषेः सुतस्त्वमसि दयावतः प्रभो महात्मनः खगवरकक्षपस्य ह ॥ २४ ॥ समक्रुधः कुरु जगतो दयां परां त्वं मीश्वरः प्र शममुपैहि पाहिनः ॥ महाशनिस्फुरितसमस्वनेन ते दिशोऽवरं त्रिदिवमियं च मेदिनी ॥ २५ ॥ चलन्ति नः खगल्लदयानि चानि शानि गृह्यतां वपुरिदमग्निसन्नि भं ॥ तव द्युतिं कुपितरुतां तसन्निभानि शम्यन् श्रुतिमनोऽव्यवस्थितं ॥ प्रसीदनः पतगपतं प्रयाचतां शिवश्च नो भव भगवन्सुखावहः ॥ २६ ॥ एवं स्तुतः सुपर्ण स्तुदेवैः सर्पिर्गणैस्तदा ॥ तेजसः प्रतिसंहारमात्मनः सचकार ह ॥ २७ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि सौपर्णे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सौतिरुवाच स श्रुत्वाऽथात्मनो देहं सुपर्णः प्रेक्ष्य च स्वयं ॥ शरीरप्रतिसंहारमात्मनः संप्रचक्रमे ॥ १ ॥ सुपर्ण उवाच न मे सर्वा णिभूतानि विभियुर्देहदर्शनात् ॥ भीमरूपास्समुद्विग्रास्तस्मात्ते जस्तुसंहरे ॥ २ ॥ सौतिरुवाच ततः कामगमः पक्षीकामवीर्यो विहंगमः ॥ अरुणं चात्मनः पृष्ठमारोप्य पितुर्गृहात् ॥ ३ ॥ मातुरंतिकमागच्छत्यरंतीरं महोदधेः ॥ तत्रारुणश्च निक्षिप्तो दिशं पूर्वां महाद्युतिः ॥ ४ ॥ सूर्यस्तेजोभिरत्युग्रैर्लोकान्दग्धुमना यदा ॥ रुरुवाच किमर्थं भगवान्सूर्यो लोकान्दग्धुमनास्तदा ॥ ५ ॥ किमस्यापल्लवं देवैर्यनेमं मन्युराविशत् ॥ प्रमतिरुवाच चंद्रादित्यैर्यदारादुरा स्थातोत्यमृतं पिबन् ॥ ६ ॥ वैरानुबन्धं कृतवांश्चंद्रादित्ये तदाऽनघ ॥ वध्यमाने ग्रहेणाथ आदित्ये मन्युराविशत् ॥ ७ ॥ सुरार्थाय समुत्पन्नो रोषो राहोस्तु मां प्रति ॥ वदन्नर्थं कंठोपमेकोऽहं समवाप्नुयां ॥ ८ ॥ सहाय एव कार्यं पुनश्च रुद्धेषु दृश्यते ॥ पश्यंति ग्रस्यमानं मां सहंते वै दिवौकसः ॥ ९ ॥

अरुणं मातुर्विंशतया यत्र कुप्रापि स्थितं ॥ ३ ॥ सूर्यो दग्धुमना यदाऽभूत्तदा पूर्वादिशं गत्वा तत्र सूर्यस्याग्नेः रुणो निक्षिप्त इति योज्यं ॥ ४ ॥ ५ ॥ आदित्यस्य मूर्तिवद्भुवेन चंद्रादित्यै रिति बहुवचनं ॥ ६ ॥ चंद्रा दित्ये इत्येकत्वं च समाहारान् ग्रहेण राहुणा ग्रहणेन वा ॥ ७ ॥ सुराणां अर्थाय हिताय ॥ ८ ॥ सहंते मर्षयंति सहदेवै रिति पाठे दिवौकसः उपदेवामरीच्यादयः प्रजापतयः ॥ ९ ॥

तस्मात् अस्माच्चलंगत्वेतिल्यद्वोपेपंचमी ॥ १० ॥ संतापयतसमतापयत अदभावआर्षः तिरोभूतएवसन्नेवंदहत्युदयेनुभस्मीकरिष्यतिलोकानित्याह ततइत्यादिना ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ दृश्य
तस्माल्लोकविनाशार्थेत्यवतिष्ठेनसंशयः ॥ एवंकृतमतिःसूर्योत्थस्तमभ्यगमद्विरिं ॥ १० ॥ तस्माल्लोकविनाशायसंतापयतभास्करः ॥ ततोदेवानुपांगम्य
प्रोचुरेवंमहर्षयः ॥ ११ ॥ अद्यार्धरात्रंसमयेसर्वलोकभयावहः ॥ उत्पत्स्यतेमहान्दाहस्त्रैलोक्यस्यविनाशनः ॥ १२ ॥ ततोदेवाःसर्षिगणाउपगम्यपितामहं ॥
अनुवन्किमिवेहाद्यमहदाहकृतंभयं ॥ १३ ॥ नतावदृश्यतेसूर्यःक्षयोऽयंप्रतिभातिच ॥ उदितेभगवन्भानौकथमेतद्विष्यति ॥ १४ ॥ पितामहउवाच
एल्लोकविनाशायरविरुद्यंतुमुद्यतः ॥ दृश्यन्नेवहिलोकान्सभस्मराशीकरिष्यति ॥ १५ ॥ तस्यप्रतिविधानंचविहितंपूर्वमेवहिं ॥ कश्यपस्यसुतोधीमानरु
णेत्यभिविश्रुतः ॥ १६ ॥ महाकायोमहातेजाःसस्यास्यतिपुरोरेवे ॥ करिष्यतिचसारथ्यंतेजश्चास्यहरिष्यति ॥ १७ ॥ लोकानांस्वस्तिचैवंस्यादृषीणांचदि
वौकसां ॥ प्रमतिरुवाच ततःपितामहाज्ञातःसर्वचक्रेतदाऽरुणः ॥ १८ ॥ उदितश्चैवसवितात्यरुणेनसमावृतः ॥ एतत्तेसर्वमास्यातंयत्सूर्यमन्युरा
विशत् ॥ १९ ॥ अरुणश्चयथैवास्यसारथ्यमकरोत्यभुः ॥ भूयएवापरंप्रश्रंशृणुपूर्वमुदाहृतं ॥ २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसौ
पर्णेचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ ५३ ॥ सौतिरुवाच ततःकामगमःपक्षीमहावीर्योमहाबलः ॥ मातुरंतिकमागच्छत्परंपारंमहोद
धेः ॥ १ ॥ यत्रसाविनतातस्मिन्पणितेनपराजिता ॥ अतीवदुःखसंतप्तादासीभावमुपागता ॥ २ ॥ ततःकदाचिद्दिनतांप्रणतांपुत्रसन्निधौ ॥ कालेचाहूयव
चनंकद्रूरिदमभाषत ॥ ३ ॥ नागानामालयंभद्रेसुरम्यंचारुदर्शनं ॥ समुद्रकुक्षावेकांतेतत्रमांविनतेनय ॥ ४ ॥ ततःसुपर्णमातातामवहत्सर्पमातरं ॥ पन्न
गान्गरुडश्चापिमातुर्वचनचोदितः ॥ ५ ॥ समूर्यमभितोयातिवैनतेयोविहंगमः ॥ सूर्यरश्मिप्रतप्ताश्चमूर्छिताःपन्नगाऽभवन् ॥ ६ ॥ तदवस्थान्सुतान्द
ह्वाकद्रूःशक्रमथास्तुवत् ॥ नमस्तेसर्वदेवेशनमस्तेवलसूदन ॥ ७ ॥ नमुचिघ्ननमस्तेस्तुसहसाक्षशचीपते ॥ सर्पाणांसूर्यतप्तानांवारिणात्वंपुत्रोभव ॥ ८ ॥
त्वमेवपरमंत्राणमस्माकममरोत्तम ॥ ईशोत्यसिपयःस्रष्टुंत्वमनल्पंपुरंदर ॥ ९ ॥

न्यश्यन् कंडादेराकृतिगणत्वाद्दशेरपिस्वार्थेयक् ॥ १५ ॥ प्रतिविधानंप्रतीकारः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्विंशतितमोऽध्यायः ॥ २४ ॥
ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अभितःसंमुखं पन्नगाअभवन्संधिरार्षः ॥ ६ ॥ अत्रापीद्रोपाधिकंब्रह्मस्तूयते नमस्तेइत्यादिना लोकस्रष्टृत्वसंहर्तृत्वादेस्तल्लिगदर्शनात् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ ज्योतिश्चिद्रूपं ॥ १२ ॥ सर्वममृतमोक्षः आपेक्षिकेन मृतत्वे सर्वत्वं नास्ति मोक्षेव शिष्यमाणं यद्रूपं तत्त्वमेवेत्यर्थः सोमईश्वरः परमैः श्रेष्ठैरर्चितः सोमः पवते जनितामतीनां जनिता दिवोजनि
ता पृथिव्याः जनिताग्नेर्जनिता सूर्यस्य जनितेन्द्रस्य जनिता विष्णोरिति श्रुतिप्रसिद्धः ॥ १३ ॥ बहुलः कृष्णपक्षः ॥ १४ ॥ कालोपादानत्वात्तद्रूपत्वमुक्त्वा भूव्योमां बुरूपत्वमाह त्वमुत्तमेति ॥ १५ ॥ यज्ञो
क्ता पितृमेवेत्याह महायशा इति ॥ १६ ॥ यज्ञफलदो पितृमेवेत्याह त्वं विप्रैरिति त्वद्धेतोस्त्वत्प्राप्तये विविदिषंतियज्ञेनेत्यादि श्रुतेः वेदांगानि षट्पञ्चासुद्रुप्यार्थं तत्र शिक्षापाठशुद्ध्यर्थं कल्पः प्रयोगज्ञानार्थं

त्वमेव मेघं स्वं वायुस्त्वमग्निर्विद्युतौ वरे ॥ त्वमभ्रगणविक्षेपा त्वामेवाद्गुर्महाघनं ॥ १० ॥ त्वं वज्रमतुलं घोरं घोषवांस्त्वं बलाहकः ॥ स्रष्टा त्वमेव लोकानां संह
र्ता चापराजितः ॥ ११ ॥ त्वं ज्योतिः सर्वभूतानां त्वमादित्यो विभावसुः ॥ त्वं महद्भूतमाश्चर्यं त्वं राजा त्वं सुरोत्तमः ॥ १२ ॥ त्वं विष्णुस्त्वं सहस्राक्षस्त्वं देवस्त्वं प
रायणं ॥ त्वं सर्वममृतं देवत्वं सोमः परमार्चितः ॥ १३ ॥ त्वं मुहूर्त्तस्तिथिस्त्वं च त्वं लवस्त्वं पुनः क्षणः ॥ शुक्लस्त्वं बहुलस्त्वं च कलाकाष्ठात्रुटिस्तथा ॥ संवत्सरर्त्त
वो मासारजन्यश्च दिनानि च ॥ १४ ॥ त्वमुत्तमासगिरिव नावसुंधरा सभास्करं वितिमिरमं वरं तथा ॥ महोदधिः सतिमिति मिंगिलस्तथामहोर्मिमान् बहुम
करोद्भषाकुलः ॥ १५ ॥ महायशास्त्वमितिसदाऽभिपूज्यसे मनीषिभिर्मुदितमना महर्षिभिः ॥ अभिष्टुतः पितृसिचसोममध्वरे वषट्कृतान्यपि च हवीं प्रभूतये
॥ १६ ॥ त्वं विप्रैः सततमिहेज्यसे फलार्थं वेदांगेष्वतुल्यबलौघगीयसे च ॥ त्वद्धेतो र्यजनपरायणा द्विजैर्द्रावेदांगान्यभिगमयंतिसर्वयज्ञैः ॥ १७ ॥ इति श्री
महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि सौपर्ण्यपंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ सौतिरुवाच एवं स्तुतस्तदा कद्रवा भगवान्हरिवाह
नः ॥ नीलजीमूतसंघातैः सर्वमं वरमावृणोत् ॥ १ ॥ मेघानां ज्ञापयामास वर्षध्वममृतं शुभं ॥ ते मेघा मुमुचुस्तोयं प्रभूतं विद्युदुज्ज्वलाः ॥ २ ॥ परस्परमिवात्यर्थं
गर्जतः सततं दिवि ॥ संवर्तितमिवाकाशं जलदैः सुमहाद्भुतैः ॥ ३ ॥ सृजद्भिरतुलं तोयमजस्रं सुमहारवैः ॥ संप्रवृत्तमिवाकाशं धारोर्मिभिरनेकशः ॥ ४ ॥ मेघस्त
नितनिर्घोषैर्विद्युत्पवनं कंपितैः ॥ तैर्मैघैः सततासारं वर्षद्भिरनिशंतदा ॥ ५ ॥ नष्टचंद्रार्ककिरणमं वरं समपद्यत ॥ नागानामुत्तमो हर्षस्तथा वर्षति वासवे ॥ ६ ॥

व्याकरणमुहादिसिद्ध्यर्थं लंडोगायत्र्यायाज्यानुवाक्याभवंतीति विध्यपेक्षितगायत्र्यादिज्ञानार्थं निरुक्तं वेदार्थज्ञानार्थं ज्योतिषं कर्मकालज्ञानार्थमिति एतान्येव वेदांगानि ॥ १ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठी
ये भारतभावरु ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ एवमिति हरयोऽश्वाः वाहने रथे यस्य स हरिवाहनः ॥ १ ॥ २ ॥ संवर्तितं संवर्त्तः कल्पांतः स जातोऽस्मिन्निति संवर्त्तितमिव ॥ ३ ॥
॥ ४ ॥ सततासारं अनवच्छिन्नधारासंपातं यथास्यान्तथा ॥ ५ ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ रामणीयकंदीपविशेषः ॥ ८ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ ७ ॥ संप्रहृष्टा इति तंदीपं रामणीयकमेव ॥ १ ॥ लवणं लवणासुरं पूर्वदृष्टुः पुनर्ग
मने सनास्तीति भावः ॥ २ ॥ ३ ॥ पद्माकरैः मणैः ॥ ४ ॥ कंदैः नदीपुगंजीरप्रदेशैः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ मनःसंहर्षाय जातं मनःसंहर्षजं जनेः सर्वविभक्त्युपपदाद्दुः प्रजापतेर्यो मनःसंहर्षः संकल्पोऽस्मात् स

आपूर्यतमं हीचापि सलिलेन समंततः ॥ रसातलमनुप्राप्तं शीतलं विमलं जलं ॥ ७ ॥ तदा भूरभवच्छन्ना जलोर्मिभिरनेकशः ॥ रामणीयकमागच्छन्मात्रास
हभुजंगमाः ॥ ८ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि सौपर्णे षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सौतिरुवाच संप्रहृष्टास्त
तो नागा जलधाराप्लुतास्तदा ॥ सुपर्णे नाल्यमानास्तजग्मुस्तंदीपमाशु वै ॥ १ ॥ तंदीपं मकरावासं विहितं विश्वकर्मणा ॥ तत्र तेलवणं घोरं ददृशुः पूर्वमागताः
॥ २ ॥ सुपर्णसहिताः सर्पाः काननंच मनोरमं ॥ सागरांबुपरिक्षिप्तं पक्षिघनिनादितं ॥ ३ ॥ विचित्रफलपुष्पाभिर्वनराजिभिरावृतं ॥ भवनैरावृतं रम्यैस्त
थापद्माकरैरपि ॥ ४ ॥ प्रसन्नसलिलैश्चापि हृदैर्दिव्यैर्विभूषितं ॥ दिव्यगंधवहैः पुष्पैर्मारुतैरुपवीजितं ॥ ५ ॥ उत्पतद्भिरिवाकाशं दक्षैर्मलयजैरपि ॥ शोभि
तं पुष्पवर्षाणि मुंचद्भिर्मारुतादृतैः ॥ ६ ॥ वायुविक्षिप्तकुसुमैस्तथाऽन्यैरपि पादपैः ॥ किरद्भिरिव तत्र स्थान्नागान्युष्पांबुदृष्टिभिः ॥ ७ ॥ मनःसंहर्षजं दिव्यगं
धर्वाप्सरसांप्रियं ॥ मत्तभ्रमरसंघुष्टं मनोज्ञाकृतिदर्शनं ॥ ८ ॥ रामणीयं शिवं पुण्यं सर्वैर्जनमनोहरैः ॥ नानापक्षिरुतं रम्यं कद्रुपुत्रप्रहर्षणं ॥ ९ ॥ तत्तेवनं ससा
सायविजद्दुःपन्नगास्तदा ॥ अब्रुवंश्च महावीर्यं सुपर्णपतंगेश्वरं ॥ १० ॥ बहास्मानपरं द्दीपं सुरम्यं विमलोदकं ॥ त्वंहि देवान् बहून् रम्यान् ब्रजन्पश्यसि खेचर ॥
॥ ११ ॥ सविचिंत्या ब्रवीत्यक्षीमातरं विनतां तदा ॥ किं कारणं मयामातः कर्तव्यं सर्पभाषितं ॥ १२ ॥ विनता वृष ॥ दासीभूतास्मि दुर्योगात्सपत्न्याः पत
गोत्तम ॥ पणं वितथमास्थाय सर्पैरुपधिनाकृतं ॥ १३ ॥ तस्मिंस्तुकथिते मात्राकारणे गगने चरः ॥ उवाच वचनं सर्पस्तेन दुःखेन दुःखितः ॥ १४ ॥ किमाह
त्यविदित्वा वा किं वाकृत्वेह पौरुषं ॥ दास्याद्वो विप्रमुच्येयं तथ्यं वदत लेलिहाः ॥ १५ ॥ सौतिरुवाच श्रुत्वा तमद्बुवंसपि आहराच्छतमोजसा ॥ ततो दास्या
द्विप्रमोक्षो भविता तव खेचर ॥ १६ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि सौपर्णे सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

ज्जवा ॥ ८ ॥ सर्वैर्गुणैरिति शेषः ॥ ११ ॥ १० ॥ सुरम्यं इतोऽपि रमणीयं ॥ ११ ॥ १२ ॥ दुर्योगात् दुष्टभावात् वितथं शुक्लेऽपि कृष्णत्वं दृष्ट्वा सर्पैर्वालभूतैः उपधिनाकृतेन ॥ १३ ॥ १४ ॥ धनक्रीतो विद्यार्थी पणजितो वादास्यं
करोति तेषां मुक्तिः दानेन विद्यालाभेन पणांतरजयेन वा भवतीति किमेतेषु मया कर्तव्यमित्याह किमिति लेलिहाः भो सर्पाः ॥ १५ ॥ १६ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

इत्युक्तइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ बडिशंमस्यादिधरणार्थोगलयहः ॥ १० ॥ ११ ॥ हादात्स्नेहात् ॥ १२ ॥ १३ ॥ विप्रकृतावंचिता ॥ १४ ॥ १५ ॥ इहासतीति

सौतिरुवाच इत्युक्तोगरुडःसर्पैस्ततोमातरेमब्रवीत् ॥ गच्छाम्यमृतमाहर्तुमक्षमिच्छामिवेदितुं ॥ १ ॥ विनतोवाच समुद्रकुक्ष्यावेकानिपा
दालयमुत्तमं ॥ निषादानांसहस्राणितान्भुक्त्वाऽमृतमानय ॥ २ ॥ नचतेब्राह्मणंहंतुंकार्याबुद्धिःकथंचन ॥ अवध्यःसर्वभूतानांब्राह्मणोत्यनलोपमः ॥ ३ ॥
अग्निरकोविपंशस्त्रविप्रोभवतिकोपितः ॥ गुरुर्हिसर्वभूतानांब्राह्मणःपरिकीर्तितः ॥ ४ ॥ एवमादिभीरूपैस्तुसर्वब्राह्मणोमतः ॥ सतेतातनहंतव्यःसंकुद्धे
नापिसर्वथा ॥ ५ ॥ ब्राह्मणानामभिद्रोहोनकर्तव्यःकथंचन ॥ नत्येवमग्निर्नादित्योभस्मकुर्यात्तथानघ ॥ ६ ॥ यथाकुर्यादभिकुद्धोब्राह्मणःसंशितव्रतः ॥
तदेतैर्विविधैर्लिङ्गैस्त्वंविद्यास्तं द्विजोत्तमं ॥ ७ ॥ भूतानामग्रभूर्विप्रोवर्णश्रेष्ठःपितागुरुः ॥ गरुडउवाच किरूपोब्राह्मणोमातःकिंशीलःकिंपराक्रमः ॥
॥ ८ ॥ किंस्विदग्निनिभोभातिकिंस्वित्सौम्यप्रदर्शनः ॥ यथाहमभिजानीयांब्राह्मणंलक्षणैःशुभैः ॥ ९ ॥ तन्मेकारणतोमातःपृच्छतोवक्तुमर्हसि ॥ विनतो
वाच यस्तेकंठमनुप्राप्तोनिर्गीर्णबडिशंयथा ॥ १० ॥ दहेदंगारवत्पुत्रतंविद्याद्ब्राह्मणर्षभं ॥ विप्रस्त्वयानहंतव्यःसंकुद्धेनापिसर्वदा ॥ ११ ॥ प्रोवाचचैनं
विनतापुत्रहादादिदंवचः ॥ जठरेनचजीर्णैर्घस्तंजानीहिद्विजोत्तमं ॥ १२ ॥ पुनःप्रोवाचविनतापुत्रहादादिदंवचः ॥ जानंत्यप्यतुलंवीर्यमाशीर्वादपरायणा
॥ १३ ॥ प्रीतापरमदुःखार्त्तानागैर्विप्रकृतासती ॥ विनतोवाच पक्षौतेम्रारुतःपातुचंद्रसूर्यौचपृष्ठतः ॥ १४ ॥ शिरश्चपातुवह्निस्तेवसवःसर्वतस्तनुं ॥
अहंचतेसदापुत्रशांतिस्वस्तिपरायणा ॥ १५ ॥ इहासीनाभविष्यामिस्वस्तिकारेरंतासदा ॥ अरिष्टंव्रजपंथानंपुत्रकार्यार्थसिद्धये ॥ १६ ॥ सौतिरुवाच
ततःसमातुर्वचनंनिशम्यवितत्यपक्षौनभउत्पपात ॥ ततोनिषादान्वलवानुपागतोबुभुक्षितःकालइवांतकोऽपरः ॥ १७ ॥ सतान्निषादानुपसंहरंस्तद्वारजः
समुद्धूयनभःस्पृशंमहत् ॥ समुद्रकुक्षौचविशोषयन्पयःसमीपजान्भूधरजान्विचालयन् ॥ १८ ॥ ततःसचक्रमहदानंतदानिषादमार्गंप्रतिरुध्यपक्षिराट् ॥
ततोनिषादास्त्वरिताःप्रवव्रजुयतामुखंतस्यभुजंगभोजिनः ॥ १९ ॥

पाठेआसीना चक्षिडोदित्करणाज्ज्ञापकादनुदात्तेत्वलक्षणस्यात्मनेपदस्यानित्यत्वादासेःशत्रुप्रत्ययः स्वस्तिकारेकल्याणकरणे अरिष्टंनिर्विघ्नंयथास्यात्तथा ॥ १६ ॥ कालेसमये ॥ १७ ॥ भूधरजान्
पर्वतजान्दृक्षान् ॥ १८ ॥ भुजंगभोजिनोगरुडस्य ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ परिचपलः तेषां ग्रहणाय सर्वतो भ्रमन् ॥ २१ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावंदीपे अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥
 तदाननं विवृतमतिप्रमाणवत्समभ्ययुर्गगनमिवादिताः स्वगाः ॥ सहस्रशः पवनरजोविमोहिता यथाऽनिलप्रचलितपादपेवने ॥ २० ॥ ततः स्वगोवदनम-
 मित्रतापनः समाहरत्यरिचपलमहाबलः ॥ निपूदयन् बहुविधमस्य जीविनो बुभुक्षितो गगनचरेश्वरस्तदा ॥ २१ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि आ-
 स्तीकपर्वणि सौपर्णे अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सौतिरुवाच तस्य कंठमनुप्राप्तो ब्राह्मणः सहभार्यया ॥ दहन्दीमइवांगारस्तमु-
 वाचांतरिक्षगः ॥ १ ॥ द्विजोत्तमविनिर्गच्छतूर्णमास्यादपावतात् ॥ नहि मे ब्राह्मणो बध्यः पापेष्वपिरतः सदा ॥ २ ॥ ब्रुवाणमेवंगरुडं ब्राह्मणः प्रत्यभाषते ॥
 निषादीममभार्येयं निर्गच्छतु मया सह ॥ ३ ॥ गरुड उवाच एतामपि निषादीं त्वं परिगृह्याशु निष्पत ॥ तूर्णसंभावयात्मानमजीर्णममतेजसा ॥ ४ ॥ सौ-
 तिरुवाच ततः सविप्रो निष्क्रांतो निषादी सहितस्तदा ॥ वर्धयित्वा च गरुडमिष्टं दर्शजगाम ह ॥ ५ ॥ सहभार्ये विनिष्क्रांतस्मिन् विप्रे च पक्षिराट् ॥ वितत्यप-
 द्वः कुशलं नित्यं भोजने बहुलं सुत ॥ कच्चिच्च मानुषे लोके तवान्नं विद्यते बहु ॥ ८ ॥ गरुड उवाच मातामे कुशला शश्वत्तथा भ्राता तथा त्यहं ॥ नहि मे कुश-
 लं तात भोजने बहुलं सदा ॥ ९ ॥ अहं हि सपैः प्रहितः सोममाहर्तुमुत्तमं ॥ मातुर्दास्यविमोक्षार्थमाहरिष्ये तमद्य वै ॥ १० ॥ मात्राचात्र समादिष्टो निषादान्भक्षये-
 ति ह ॥ न च मे ह निरभवं द्रक्षयित्वा सहस्रशः ॥ ११ ॥ तस्माद्भक्ष्यं त्वमपरं भगवन्प्रदिशस्व मे ॥ यदुक्ताऽमृतमाहर्तुं समर्थः स्याम हं प्रभो ॥ १२ ॥ क्षुत्पिपासा-
 रैर्वैरं संप्रवक्ष्याम्य शेषतः ॥ १४ ॥ तन्मे तत्त्वं निबोध स्वयत्नमाणौ च तावुभौ ॥ आसीद्विभावसुर्नाम महर्षिः कोपनो भूषा ॥ १५ ॥ भ्राता तस्यानुजश्चासीत्सुप्र-
 तीको महातपाः ॥ सनेच्छति धनं भ्राता सहैकस्थं महामुनिः ॥ १६ ॥

संभावयसंजीवय ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ पृष्ट आख्यातवांश्च वक्ष्यमाणरीत्या ॥ ७ ॥ वः युष्माकं मातृभ्रात्रपेक्षया बहुत्वं ॥ ८ ॥ भोजने बहुले विषये मम कुशलं न हि पूर्णाहारस्याभावात् ॥ ९ ॥ सोमं अमृतं ॥
 ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ कूर्मापजं कूर्मभूतं ज्येष्ठभ्रातरं ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

विभागं करिष्यामीतिकीर्त्तयत्येव ननु कृतवान् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अंतरेषुच्छिद्रेषु पतन्ति अन्योन्यस्य छिद्राणि बहुलीकृत्य नाशहेतुवैरमुदीपयन्तीत्यर्थः ॥ २० ॥ कनिष्ठान्पुत्रवत्पश्येज्येष्ठो भ्रातापितुः

विभागं कीर्त्तयत्येव सुप्रतीकोहिनित्यशः ॥ अथाब्रवीच्चतं भ्राता सुप्रतीकं विभावसुः ॥ १७ ॥ विभागं बहवो मोहात्कर्तुमिच्छन्ति नित्यशः ॥ ततो विभक्तगस्त्व
न्योऽन्यं विक्रुध्यतेऽर्थमोहिताः ॥ १८ ॥ ततः स्वार्थपरान्मृद्वान्मृतान् स्वकैर्धनैः ॥ विदित्वा भेदयन्त्येतान् मित्रा मित्ररूपिणः ॥ १९ ॥ विदित्वा चापरे भिन्ना
नंतरेषु पतन्त्यथ ॥ भिन्नानाम तुलोनाशः क्षिप्रमेव प्रवर्त्तते ॥ २० ॥ तस्माद्भिभागं भ्रातृणां प्रशंसन्ति साधवः ॥ गुरुशास्त्रे निबद्धानामन्योन्येनाभिशंकिनां ॥
॥ २१ ॥ नियन्तुं न हि शक्यस्त्वं भेदतो धनमिच्छसि ॥ यस्मात्तस्मात्सुप्रतीकहस्ति त्वंसमवाप्स्यसि ॥ २२ ॥ शप्तस्त्वं च सुप्रतीको विभावसु मथाब्रवीत् ॥ त्वम
प्यंतर्जलचरः कच्छपः संभविष्यसि ॥ २३ ॥ एवमन्योन्यशापात्तौ सुप्रतीकविभावसु ॥ गजकच्छपतां प्राप्तावर्थार्थमूढचेतसौ ॥ २४ ॥ रोषदोषानुषंगेण ति
र्यग्योनिगतावुभौ ॥ परस्परद्वेषरतौ प्रमाणबलदर्पितौ ॥ २५ ॥ सरस्यस्मिन्महाकाया पूर्ववैरानुसारिणौ ॥ तयोरन्यतरः श्रोमान्समुपैति महागजः ॥ २६ ॥
यस्य बृंहितशब्देन कूर्मोऽप्यंतर्जलेशयः ॥ उत्थितो सौ महाकायः कृत्स्नं विक्षोभयन्सरः ॥ २७ ॥ यदृष्ट्वा वेष्टितं करः पतत्येष गजो जलं ॥ दंतहस्ताग्रलांगूलपाद
वेगेन वीर्यवान् ॥ २८ ॥ विक्षोभयन्स्ततो नागः सरोवदुरुषाकुलं ॥ कूर्मोऽप्यभ्युद्यतशिरायुद्धायाभ्येति वीर्यवान् ॥ २९ ॥ षडुच्छ्रितो योजनानि गजस्तद्विगु
णायतः ॥ कूर्मस्त्रियोजनोत्सेधो दशयोजनमंडलः ॥ ३० ॥ तावुभौ युद्धसंमत्तौ परस्परवधैषिणौ ॥ उपयुज्याशु कर्मदंसाधयंहितमात्मनः ॥ ३१ ॥ महाभ्र
घ्नसंकाशं तं भुक्त्वा मृतमानय ॥ महामिरिसमप्रख्यं घोररूपं च हस्तिनं ॥ ३२ ॥ सौतिरुवाच इत्युक्त्वा गरुडं सोऽथ मांगल्यमकरोत्तदा ॥ युध्यतः सह दं
वैस्ते युद्धे भवतु मंगलं ॥ ३३ ॥ पूर्णकुंभो द्विजागावो यच्चान्यत्किंचिदुत्तमं ॥ शुभं स्वस्त्ययनं चापि भविष्यति तवांडज ॥ ३४ ॥ युध्यमानस्य संग्रामे देवैः सार्धं म
हाबल ॥ ऋचायजूषिसामानि पवित्राणि हवींषि च ॥ ३५ ॥ रहस्यानि च सर्वाणि सर्वे वेदाश्च ते बलं ॥ इत्युक्तो गरुडः पित्रागतस्तं द्रुमं तिकात् ॥ ३६ ॥ अप
श्यन्निर्मलजलं नानां पिक्षसमाकुलं ॥ स तस्मत्त्वापितुर्वाक्यं भीमवेगोऽतरिक्षगः ॥ ३७ ॥

समं ति गुरुशास्त्रे अलंघनीये शासने अनिबद्धानां अतिशंकिनां मर्यादां गमयेन ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ आख्यानतात्पर्यमाह एवमिति लोभान्तामसीं योनिगच्छन्तीति भावः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥
॥ २७ ॥ आवेष्टितकरः कुंदलीकृतशुंढादंढः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ उपयुज्याशुक्ता ईहितं ईक्षितं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ तेनुभ्यं बलं दास्यंती रोषः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

॥ ३८ ॥ सोलंबं सः अलंबं निरालंबं यथा स्यात्तथा गगनमार्गेण तीर्थं भक्षणार्थं मेरुशृंगं क्षेत्रमासाद्य वक्षान् आरोहं ॥ ३९ ॥ कनके कनकाचले स्थिताः शाखिनः कनकशाखिनः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ रोहो वै रोहि
णो वटः स्वार्थे तद्धितः राक्षसवायसादिवत् रोहीरोहितके श्वत्थवटपादपयोः पुमानिति मेदिनी ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ इति आदिपर्वणि नै. भा. भा. ऊनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥

नखेन गजमेकेन कूर्ममेकेन चाक्षिपत् ॥ समुत्पपात चाकाशं तत उच्चैर्विहंगमः ॥ ३८ ॥ सोऽलंबं तीर्थमासाद्य देवदक्षानुपागमत् ॥ ते भीताः समकंपन्तस्य
पक्षानिलाहताः ॥ ३९ ॥ न नो भंज्यादिति तदा दिव्याः कनकशाखिनः ॥ प्रचलांगान्सतान् दृष्ट्वा मनोरथफलद्रुमान् ॥ ४० ॥ अन्यानतुलरूपांगानुपचक्राम खेच
रः ॥ कांचनैराजतैश्चैव फलैर्वैदूर्यशाखिनः ॥ सागरां वुपरिक्षिप्तान् भ्राजमानान् महाद्रुमान् ॥ ४१ ॥ तमुवाच खगश्चेष्टन्तत्र रौहिणपादपः ॥ अतिप्रवृद्धः सुम
हानापतन्तं मनोजवं ॥ ४२ ॥ रौहिण उवाच ॥ येषामममद्वाशाखाशतयोजनमायता ॥ एतामास्थाय शाखां त्वं स्वादेमौ गजकच्छपौ ॥ ४३ ॥ ततो द्रुमं प
तगसहस्रसेवितं महीधरप्रतिमवपुः प्रकंपयन् ॥ खगोत्तमो द्रुतमभिपत्य वेगवान् भंजतामविरलपत्रसंचयां ॥ ४४ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि
आस्तीकपर्वणि सौपर्णे ऊनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ सौतिरुवाच ॥ सृष्टमात्रा तु पद्मांसागरुडेन बलीयसा ॥ अभज्यत तरोः शा
खा भग्रां चैकामधारयत् ॥ १ ॥ तां भंक्त्वा समहाशाखां स्मयमानो विलोकयन् ॥ अथात्र लंबतोपश्च द्वा लखिल्या न धोमुखान् ॥ २ ॥ ऋषयोऽथ त्रलंबं तेन ह
न्यामिति तानृषीन् ॥ तपोरतान् लंबमानान् ब्रह्मर्षीन् भिवीक्ष्य सः ॥ ३ ॥ हन्यादेतान्संपतन्तीशाखेत्यथ विचिंत्य सः ॥ नखैर्दृढतरं वीरः संगृह्य गजकच्छपौ ॥ ४ ॥
सतद्दिनाशसंत्रासादभिपत्य खगाधिपः ॥ शाखामास्येन जग्राह तेषामेवान्ववेक्षया ॥ ५ ॥ अतिदैवं तु तत्तस्य कर्म दृष्ट्वा महर्षयः ॥ विस्मयोऽलंकपहृदयानाम
च कूर्महाखगे ॥ ६ ॥ गुरुभारं समासाद्यो डीन एष विहंगमः ॥ गरुडस्तु खगश्चेष्टस्तस्मात्पन्नगभोजनः ॥ ७ ॥ ततः शनैः पर्यपतत्यक्षैः शैलान् प्रकंपयन् ॥ एवं सो
ऽभ्यपतद्देशान्वहून्स गजकच्छपः ॥ ८ ॥ दयार्थं वालखिल्यानां न च स्थानमविदत् ॥ संगत्वा पर्वतश्चेष्टुं गंधमादनमंजसा ॥ ९ ॥ ददर्श कश्यपं तत्र पितरं तप
सि स्थितं ॥ ददर्श तं पिता चापि दिव्यरूपं विहंगमं ॥ १० ॥ तेजोवीर्यबलोपेतं मनोमारुतरंहसं ॥ शैलशृंगप्रतीकाशं ब्रह्मदंडमिवोद्यतं ॥ ११ ॥

सृष्टमात्रेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अतिदैवं देवैरपि कर्तुमशक्यं ॥ ६ ॥ गुरुमिति गुरुशब्दपूर्वाद्भूद्विहाय सागतौ अस्माडुः आदेरकारश्च पृषोदरादित्वात् गरुडशब्दो निष्पन्न इत्यर्थः ॥ ७ ॥
॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

अचिंत्यं अद्भुताकारत्वात् अनभिध्येयं कूरमूर्त्तित्वात् तदेवाह सर्वेति ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ बालखिल्याः नामतः मरीचिपाः सूर्यमरीचीनेवपीत्वात्प्येति असौवा आदित्यो देवमधुरइत्यादिनाच्छांदोग्यप्र
सिद्धमधुविधाविदित्यर्थः ॥ १५ ॥ शाखां मुक्तागिरिसमभ्ययुरितिसंबंधः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ शाखयामुखस्थया व्याक्षिप्तं विकलं वदनं वचनक्रियायस्य स तथा अव्यक्तवर्णयथास्यात्तथाऽपृच्छ

अचिंत्यमनभिध्येयं सर्वभूतभयकरं ॥ महावीर्यधरं रौद्रं साक्षादग्निमिवोद्यतं ॥ १२ ॥ अप्रधृष्यमजेयं च देवदानवराक्षसैः ॥ भेत्तारंगिरिशृंगाणां समुद्रज
लशोषणं ॥ १३ ॥ लोकसंलोडनं घोरं कृतांतसमदर्शनं ॥ तमागतमभिप्रेक्ष्य भगवान्कश्यपस्तदा ॥ विदित्वा चास्य संकल्पमिदं वचनं ब्रवीत् ॥ १४ ॥ कश्य
प उवाच पुत्रमासाहसं कार्पीर्मासघोलप्यसेव्यथां ॥ मात्वा दहेयुः संक्रुद्धा बालखिल्या मरीचिपाः ॥ १५ ॥ सौतिरुवाच ततः प्रसादयामासं कश्यपः
पुत्रकारणात् ॥ बालखिल्यान्महाभागांस्तपसाहतकल्मषान् ॥ १६ ॥ कश्यप उवाच प्रजाहितार्थं मारं भोगरुडस्य तपोधनाः ॥ चिकीर्षति महत्कर्म तद
नुज्ञातुमर्हथ ॥ १७ ॥ सौतिरुवाच एवमुक्ता भगवता मुनयस्ते समभ्ययुः ॥ मुक्ताशाखां गिरिपुण्यं हिमवंतं तपोऽर्थिनः ॥ १८ ॥ ततस्तेष्वपयातेषुपि
तरं विनतासुतः ॥ शाखा व्याक्षिप्तवदनः पर्यपृच्छंत कश्यपं ॥ १९ ॥ भगवन्कविमुंचामितरोः शाखामिमामहं ॥ वर्जितं मानुषैर्देशमाख्यातुं भगवान्मम ॥
॥ २० ॥ ततो निःपुरुषं शैलं हिमसंरुद्धकंदरं ॥ अगम्यं मनसाप्यन्यैस्तस्याचस्यौ सकश्यपः ॥ २१ ॥ वंपर्वतं महाकुक्षिमुद्दिश्य समहाखगः ॥ जवेनाभ्यपत
त्तार्क्ष्यः स शाखागजकच्छपः ॥ २२ ॥ न तां वध्रीं परिणहेच्छत चर्ममहातनुं ॥ शाखिनो महतीं शाखां यां प्रगृह्य यथा खगः ॥ २३ ॥ स ततः शतसाहसं योजनां
तरमागतः ॥ कालेन नातिमहतागरुडः पतगेश्वरः ॥ २४ ॥ स तंगत्वा क्षणेनैव पर्वतं वचनात्पितुः ॥ अमुंचन्महतीं शाखां सस्वनंतत्र खेचरः ॥ २५ ॥ पक्षानि
लहतश्चास्य प्राकंपत स शैलराट् ॥ मुमोक्ष पुष्पवर्षं च समागलितपादपः ॥ २६ ॥ शृंगाणि च व्यशीर्यंत गिरेस्तस्य समंततः ॥ मणिकांचनचित्राणि शोभयन्ति
महागिरिं ॥ २७ ॥ शाखिनो बहवश्चापि शाखयाऽभिहतास्तथा ॥ कांचनैः कुसुमैर्भाति विद्युत्वंत इवांबुदाः ॥ २८ ॥

दित्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ गजकच्छपयोः परिमाणमुक्तं शाखायास्तदाह नतामिति परिणहेत्यरितो बध्नीयात्वेष्टयेत् वध्री एकं तनुकाचर्मरज्जुः शतत्रमां एकेन गोचर्मणा कृतयारज्ज्वा आक्रांता भू
र्गोचर्ममात्रां इयंतु शतगोचर्मरज्ज्वाप्यनाक्रमणीयेत्यतिपुष्टत्वमुक्तं शाखायाः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

३८ ॥ सौलंबं सः अलंबं निरालंबं यथा स्यात्तथा गगनमार्गेण तीर्थं भक्षणार्थं मेरुशृंगं क्षेत्रमासाद्य वक्षान् आरोहं ॥ ३९ ॥ कनके कनकाचले स्थिताः शाखिनः कनकशाखिनः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ रोहो वैरौहि
णो वटः स्वार्थे तद्धितः राक्षसवायसादिवत् रोहीरोहितके श्वत्थवटपादपयोः पुमानिति मेदिनी ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ इति आदिपर्वणि नै० भा० भा० ऊनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥५३॥

नखेन गजमेकेन कूर्ममेकेन चाक्षिपत् ॥ समुत्पपात चाकाशं तत उच्चैर्विहंगमः ॥ ३८ ॥ सोऽलंबं तीर्थमासाद्य देवदक्षानुपागमत् ॥ ते भीताः समकंपंत तस्य
पक्षानिलाहताः ॥ ३९ ॥ न नो भंज्यादिति तदा दिव्याः कनकशाखिनः ॥ प्रचलांगान्सतान् दृष्ट्वा मनोरथफलद्रुमान् ॥ ४० ॥ अन्यानतुलरूपांगानुपचक्राम खेच
रः ॥ कांचनैराजतैश्चैव फलैर्वैदूर्यशाखिनः ॥ सागरां वुपरि क्षिप्तान् भ्राजमानान् महाद्रुमान् ॥ ४१ ॥ तमुवाच खगश्चेष्टं तत्र रौहिणपादपः ॥ अतिप्रवृद्धः सुम
हानापतंतं मनोजवं ॥ ४२ ॥ रौहिण उवाच ॥ येषामममहाशाखा शतयोजनमायता ॥ एतामास्थाय शाखां त्वं खादे मौ गजकच्छपौ ॥ ४३ ॥ ततो द्रुमं प
तगसहस्रसेवितं महीधरप्रतिमवपुः प्रकंपयन् ॥ खगोत्तमो द्रुतमभिपत्य वेगवान् भंजतामविरलपत्रसंचयां ॥ ४४ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि
आंस्तीकपर्वणि सौपर्णे ऊनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥५३॥ ॥५३॥ सौतिरुवाच ॥ स्पृष्टमात्रा तु पद्भ्यां सागरुडेन वलीयसा ॥ अभज्यत तरोः शा
खा भग्नं चैकामधारयत् ॥ १ ॥ तां भंक्ता समहाशाखां स्मयमानो विलोकयन् ॥ अथात्र लंबतोपस्थद्वालखिल्यानधो मुखान् ॥ २ ॥ ऋषयोऽद्यत्र लंबं तेन ह
न्यामिति ता नृषीन् ॥ तपोरतान् लंबमानान् ब्रह्मर्षीन् भिवीक्ष्य सः ॥ ३ ॥ हन्यादेतान्संपतंती शाखेत्यथ विचिंत्य सः ॥ नखैर्दृढतरं वीरः संगृह्य गजकच्छपौ ॥ ४ ॥
सतद्दिनाशसंत्रासादभिपत्य खगाधिपः ॥ शाखामास्येन जग्राह तेषामेवान्ववेक्षया ॥ ५ ॥ अतिदैवं तु तत्तस्य कर्म दृष्ट्वा महर्षयः ॥ विस्मयोत्कंपत्तदयानाम
च कूर्महाखगे ॥ ६ ॥ गुरुभारं समासाद्यो डीन एष विहंगमः ॥ गरुडस्तु खगश्चेष्टस्तस्मात्पन्नगभोजनः ॥ ७ ॥ ततः शनैः पर्यपतत्यक्षैः शैलान् प्रकंपयन् ॥ एवं सो
ऽभ्यपतद्देशान् बहून्स गजकच्छपः ॥ ८ ॥ दयार्थं वालखिल्यानां न च स्थानमविंदत ॥ संगत्वा पर्वतश्चेष्टं गंधमादनमंजसा ॥ ९ ॥ ददर्श कश्यपं तत्र पितरं तप
सि स्थितं ॥ ददर्श तं पिता चापि दिव्यरूपं विहंगमं ॥ १० ॥ तेजोवीर्यबलोपेतं मनोमारुतरं हंसं ॥ शैलशृंगप्रतीकाशं ब्रह्मदंडमिवोद्यतं ॥ ११ ॥

स्पृष्टमात्रेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अतिदैवं दैवैरपि कर्तुं शक्यं ॥ ६ ॥ गुरुमिति गुरुशब्दपूर्वाद्धीद्विविहाससागतौ अस्माडुः आदेरकारश्च पृषोदरादित्वात् गरुडशब्दो निष्पन्न इत्यर्थः ॥ ७ ॥
॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

अचित्यं अद्भुताकारत्वात् अनभिध्येयं कूरमूर्तित्वात् तदेवाह सर्वेति ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ बालखिल्याः नामतः मरीचिपाः सूर्यमरीचीनेवपीत्वात्प्यंति असौवा आदित्यो देवमधुरइत्यादिनाच्छांदोग्यप्र
सिद्धमधुविषाविदइत्यर्थः ॥ १५ ॥ शाखां मुक्तागिरिं समभ्ययुरितिसंबंधः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ शाखया मुखस्थया व्याक्षिप्तं विकलं वदनं वचनक्रियायस्य स तथा अव्यक्तवर्णयथा स्यात्तथाऽपृच्छ

अचित्यमनभिध्येयं सर्वभूतभयकरं ॥ महावीर्यधरं रौद्रं साक्षादग्निमिवोद्यतं ॥ १२ ॥ अप्रधृष्यमजेयं च देवदानवराक्षसैः ॥ भेत्तारंगिरिशृंगाणां समुद्रज
लशोषणं ॥ १३ ॥ लोकसंलोडनं घोरं कृतांतसमदर्शनं ॥ तमागतमग्निप्रेक्ष्य भगवान्कश्यपस्तदा ॥ विदित्वा चास्य संकल्पमिदं वचनं मब्रवीत् ॥ १४ ॥ कश्य
प उवाच पुत्रमासाहसं कार्ष्णीर्मासघोलस्य सेव्यथां ॥ मात्वा दहेयुः संक्रुद्धा बालखिल्या मरीचिपाः ॥ १५ ॥ सौतिरुवाच ततः प्रसादयामासे कश्यपः
पुत्रकारणात् ॥ बालखिल्यान् महाभागांस्तपसाहतकल्मषान् ॥ १६ ॥ कश्यप उवाच प्रजाहितार्थं मारं भोगरुडस्य तपोधनाः ॥ चिकीर्षति महत्कर्म तद
नुज्ञातुमर्हथ ॥ १७ ॥ सौतिरुवाच एवमुक्ता भगवता मुनयस्ते समभ्ययुः ॥ मुक्ता शाखां गिरिं पुण्यं हिमवंतं तपोऽर्थिनः ॥ १८ ॥ ततस्तेष्वप्यातेषुपि
तरुं विनतासुतः ॥ शाखा व्याक्षिप्तवदनः पर्यपृच्छत कश्यपं ॥ १९ ॥ भगवन्कविमुंचामि तरोः शाखा मिमामहं ॥ वर्जितं मानुषैर्देशमा स्यात्तु भगवान्मम ॥
॥ २० ॥ ततो निःपुरुषं शैलं हिमसंरुद्धकंदरं ॥ अगम्यं मनसाप्यन्यैस्तस्या च ख्यौ सकश्यपः ॥ २१ ॥ तं पर्वतं महाकुक्षिमुद्दिश्य समहा खगः ॥ जवेनाभ्यपत
त्तार्क्ष्यः स शाखा गजकच्छपः ॥ २२ ॥ न तां वधी परिणहेच्छत चर्मामहातनुं ॥ शाखिनो महतीं शाखां यां प्रगृह्य यथा खगः ॥ २३ ॥ स ततः शतसाहस्रं योजनां
तरमागतः ॥ कालेन नातिमहता गरुडः पतगेश्वरः ॥ २४ ॥ स तंगत्वा क्षणेनैव पर्वतं वचनात्पितुः ॥ अमुंचन्महतीं शाखां सस्वनं तत्र खेचरः ॥ २५ ॥ पक्षानि
लहतश्चास्य प्राकंपत स शैलराट् ॥ मुमोच पुष्पवर्षं च समागलितपादपः ॥ २६ ॥ शृंगाणि च व्यशीर्यं तगिरेस्तस्य समंततः ॥ मणिकांचनचित्राणि शोभयंति
महागिरिं ॥ २७ ॥ शाखिनो बहवश्चापि शाखयाऽभिहतास्तथा ॥ कांचनैः कुसुमैर्भाति विद्युत्वंत इवांबुदाः ॥ २८ ॥

दित्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ गजकच्छपयोः परिमाणमुक्तं शाखायास्तदाह नतामिति परिणहेत्परितो बध्नीयात्वेष्टयेत् वधी एकतंतुकाचर्मरज्जुः शतचर्मैकेन गोचर्मणा कृतयारज्ज्वा आक्रांता भू
र्गोचर्ममात्रा इयंतु शतगोचर्मरज्ज्वाप्यनाक्रमणीयेत्यतिपुष्टत्वमुक्तं शाखायाः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

हेमविकचाः हेमवदुज्ज्वलाः ॥ १९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ सधूमेति दिवाअन्हि ॥ ३३ ॥ अभूतपूर्वयथास्यात्तथाप्राद्रवत् प्रहरणमायुधं जात्यभिप्रायेणैकवचनं ॥ ३४ ॥ सनिर्घाताः अशनिनिर्घातस
 तेहेमविकचाभूमौयुताः पर्वतधातुभिः ॥ व्यराजच्छाखिनस्तत्रसूर्याशुप्रतिरंजिताः ॥ २९ ॥ ततस्तस्यगिरेः शृंगमास्थायसंखगोत्तमः ॥ भक्षयामासगरु
 डस्तावुभौगजकच्छपौ ॥ ३० ॥ तावुभौभक्षयित्वातुसतार्क्ष्यः कूर्मकुंजरौ ॥ ततः पर्वतकूटाग्रादुस्पपातमहाजवः ॥ ३१ ॥ प्रावर्त्तताथदेवानामुत्पाताभयशं
 सिनः ॥ इंद्रस्यवज्रं दयितं प्रजज्वालभयात्ततः ॥ ३२ ॥ सधूमान्यपतत्सार्चिर्दिवोल्कानभसश्च्युता ॥ तथावसूनां रुद्राणामादित्यानांचसर्वशः ॥ ३३ ॥ साध्या
 नां मरुतांचैव ये चान्ये देवतागणाः ॥ स्वंस्वं प्रहरणं तेषां परस्परमुपाद्रवत् ॥ ३४ ॥ अभूतपूर्वसंग्रामे तदा देवासुरेऽपि च ॥ ववुर्वाताः सनिर्घाताः पेतुरुल्काः सहस्र
 शः ॥ ३५ ॥ निरभ्रमेव चाकाशं प्रजगर्जमहास्वनं ॥ देवानामपियो देवः सोऽप्यवर्षत शोणितं ॥ ३६ ॥ मम्लुर्माल्यानि देवानां नेशुस्ते जांसि चैव हि ॥ उत्पातमे
 धारौ द्राश्रववृषुः शोणितं बहु ॥ ३७ ॥ रजांसि मुकुटान्येषामुत्थितानि व्यधर्षयन् ॥ ततस्त्राससमुद्भिन्नः सहदेवैः शतक्रतुः ॥ उत्पातान्दारुणान्यश्नन्नित्युवाच
 बृहस्पतिः ॥ ३८ ॥ इंद्र उवाच किमर्थं भगवन् घोरा उत्पाताः सहस्रोत्थिताः ॥ न च शत्रुं प्रपश्यामि युधियो नः प्रधर्षयेत् ॥ ३९ ॥ बृहस्पतिरुवाच त
 वापराधादेवेन्द्र प्रमादाच्च शतक्रतो ॥ तपसा बालखिल्यानां महर्षीणां महात्मनां ॥ ४० ॥ कश्यपस्य मुनेः पुत्रो विनतायाश्च खेचरः ॥ हर्तुं सोममभिं प्राप्नो बल
 कः प्रोवाचा मृतरक्षिणः ॥ महावीर्यबलः पक्षी हर्तुं सोममिहोद्यतः ॥ ४१ ॥ युष्मान्सं बोधयाम्येष यथानसहरेद्वलात् ॥ अतुलं हि बलं तस्य बृहस्पतिरुवाच ह ॥
 ४४ ॥ तच्छ्रुत्वा विबुधा वाक्यं विस्मिता यत्नमास्थिताः ॥ परिवार्या मृतं तस्थुर्वज्रीचेंद्रः प्रतापवान् ॥ ४५ ॥ धर्षयंतो विचित्राणि कांचनानि मनस्विनः ॥
 कवचानि महार्हाणि वैदूर्यविकृतानि च ॥ ४६ ॥ चर्मण्यपि च गात्रेषु भानुमंतिदृढानि च ॥ विविधानि च शस्त्राणि घोररूपाण्यनेकशः ॥ ४७ ॥ शिततीक्ष्णाश्च
 धाराणि समुद्यम्य सुरोत्तमाः ॥ सविस्फुलिंगज्वालानि सधूमानि च सर्वशः ॥ ४८ ॥

हिताः उल्काः बन्धिविस्फुलिंगसंघाः ॥ ३९ ॥ देवानां देवर्षिर्जन्यः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ अपराधाद्बालखिल्यावमानात् प्रमादात्स्वबलदर्पेण अनवधानात् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ असाध्यं अन्ये
 षां साधयेत् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ कवचानि धातुमयानि कंठादिनाभिनाणानि ॥ ४६ ॥ चर्मणि चर्ममयानि हस्तावापोर्ध्वमुखी प्रभृतीनि भानुमंतिदीपिमंति ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

स्वदेहरूपाणिस्वदेहानुरूपाणि ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ज्वलनवत्समिद्वैदीप्यमानैर्वपुर्भिः प्रकाशिनः ॥ ५१ ॥ विगलितमिव अकस्मादागतमिव ॥ ५२ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावे दीपे त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ ५४ ॥ कोपराध इति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ यजतः यजमानस्य वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवन्निर्देशः धियक्षमाणस्येत्यर्थः ॥ ५ ॥ इध्मानि अग्निसमिधनार्थाः समि

चक्राणि परिघांश्चैव त्रिशूलानि परश्वधान् ॥ शक्तीश्च विविधास्तीक्ष्णाः करवालांश्च निर्मलान् ॥ स्वदेहरूपाण्यादाय गदाश्चोग्रप्रदर्शनाः ॥ ४९ ॥ तैः शस्त्रैर्भानुमद्भिस्ते दिव्याभरणभूषिताः ॥ भानुमंतः सुरगणास्तस्युर्विगतकल्मषाः ॥ ५० ॥ अनुपमबलवीर्यतेजसोधृतमनसः परिरक्षणे मृतस्य ॥ असुरपुरविदारणाः सुराज्वलनसमिद्धवपुः प्रकाशिनः ॥ ५१ ॥ इति समरवरं सुराः स्थितास्ते परिघसहस्रशतैः समाकुलं ॥ विगलितमिव चांबरान्तरंतपनमरीचिविकाशितं बभासे ॥ ५२ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि सौपर्णे त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ ५४ ॥ शौनक उवाच कोपराधो महेंद्रस्य कः प्रमादश्च सूतज ॥ तपसा वालखिल्यानां संभूतो गरुडः कथं ॥ १ ॥ कश्यपस्य द्विजातेश्च कथं वै पक्षिराट्सुतः ॥ अधृष्यः सर्वभूतानामवध्यश्चाभवत्कथं ॥ २ ॥ कथंच कामच्छ ॥ सकामवीर्यश्च खेचरः ॥ एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं पुराणे यदि पठ्यते ॥ ३ ॥ सौतिरुवाच विषयोऽयं पुराणस्य यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ शृणु मे वदतः सर्वमेतत्संक्षेपतो द्विज ॥ ४ ॥ यजतः पुत्रकामस्य कश्यपस्य प्रजापतेः ॥ साहाय्यमृषयो देवा गंधर्वाश्च ददुः किल ॥ ५ ॥ तत्रेध्मानयने शक्रो नियुक्तः कश्यपेन ह ॥ मुनयो वालखिल्याश्च ये चान्ये देवतागणाः ॥ ६ ॥ शक्तस्तु वीर्यसदृशमिध्मभारंगिरिप्रभं ॥ समुद्यम्या नयामासनातिरुच्छ्रादिव प्रभुः ॥ ७ ॥ अथापश्यदृपीन् ह्रस्वानंगुष्ठोदरवर्ष्मणः ॥ पलाशवर्तिकामेकां वहतः संहतान् पथि ॥ ८ ॥ प्रलीनान् स्वेष्टिवांगेषु निराहारांस्तपोधनान् ॥ क्लिश्यमानान् मंदबलान् गोष्पदे संप्लुतोदके ॥ ९ ॥ तान्सर्वान्विस्मया विष्टो वीर्योन्मत्तः पुरंदरः ॥ अवहस्याभ्यगाच्छीघ्रं लंबयित्वा वमन्य च ॥ १० ॥ तेऽथ रोषसमाविष्टाः सुभृशं जातमन्यवः ॥ आरेभिरेमहत्कर्म तदाशक्रभयंकरं ॥ ११ ॥ जुहुवुस्ते सुतपसो विधिवज्जातवेदसं ॥ मंत्रैरुच्चावचैर्विप्रायेण कामेन तच्छृणु ॥ १२ ॥ कामवीर्यः कामगमो देवराजभयप्रदः ॥ इंद्रोऽन्यः सर्वदेवानां भवेदित्यत व्रताः ॥ १३ ॥

धः ॥ ६ ॥ ७ ॥ अंगुष्ठोदरप्रमाणं वर्ष्म शरीरयेषां तान् वर्त्तिकादीर्घयष्टिं संहतान् एकीभूतान् ॥ ८ ॥ स्वेष्टिवांगेषु प्रलीनानि वातिरुक्षानित्यर्थः क्लिश्यमानानिति गोष्पदमात्रेऽपि जले मज्जनेनेत्यर्थः ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥ जातमन्यवः दीनाः मन्युर्देन्येकतौ कुधीतिकोशः ॥ ११ ॥ १२ ॥ यां विदिच्छिन्नं वीर्यं गतिश्च यस्येतिकामवीर्यः कामगमश्च ॥ १३ ॥

दारुणः इन्द्रं प्रत्येव ॥ १४ ॥ १५ ॥ कर्मसिद्धिमपृच्छन् सिद्धंवः कर्मस्यपृच्छदित्यर्थः ॥ १६ ॥ एवमस्तुसिद्धमस्तु ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ पतन्त्रीणां पक्षिणां पतेरत्रिन्दुयौणादिकत्रिन्त्रययातोयं
 इन्द्राच्छतगुणः शौर्यैर्वीर्यैश्चैव मनोजवः ॥ तपसांनः फलेनाद्यं दारुणः संभवत्विति ॥ १४ ॥ तद्बुद्ध्वा भृशसंतप्तो देवराजः शतक्रतुः ॥ जगाम शरणं तत्र कश्यपः
 पंसंशितव्रतं ॥ १५ ॥ तच्छ्रुत्वा देवराजस्य कश्यपोऽथ प्रजापतिः ॥ वालखिल्यानुपागम्य कर्मसिद्धिमपृच्छत ॥ १६ ॥ एवमस्त्वितितंचापि प्रत्यूचुः सत्यवादि
 नः ॥ तान्कश्यप उवाचे दंसां त्वपूर्वप्रजापतिः ॥ १७ ॥ अयमिन्द्रस्त्रिभुवनेनियोगाद्ब्रह्मणः कृतः ॥ इन्द्रार्थे च भवंतोऽपियत्नवंतस्तपोधनाः ॥ १८ ॥ नमिथ्या ब्रह्म
 णो वाक्यं कर्तुमर्हथ सत्तमाः ॥ भवतां हि नमिथ्याऽयं संकल्पो वै चिकीर्षितः ॥ १९ ॥ भवत्वेष पतन्त्रीणामिन्द्रोऽतिबलसत्त्ववान् ॥ प्रसादः क्रियतामस्य देवराज
 स्य याचतः ॥ २० ॥ एवमुक्ताः कश्यपेन वालखिल्यास्तपोधनाः ॥ प्रत्यूचुरभिसंपूज्य मुनिश्रेष्ठं प्रजापतिं ॥ २१ ॥ वालखिल्या ऊचुः इन्द्रार्थोऽयं समारं
 भः सर्वेषां नः प्रजापते ॥ अपत्यार्थं समारंभो भवतश्चायमीप्सितः ॥ २२ ॥ तदिदं सफलं कर्म त्वयैव प्रतिगृह्यतां ॥ तथा चैवं विधत्स्वात्रयथाश्रेयोऽनुपश्यसि
 ॥ २३ ॥ सौतिरुवाच एतस्मिन्नेव काले तु देवी दाक्षायणी शुभा ॥ विनतानामकल्याणी पुत्रकामाय शस्विनी ॥ २४ ॥ तपस्तप्त्वा ब्रतपरास्नाता पुंसव
 ने शुचिः ॥ उपचक्रामभ्यर्चयन्तामुवाचाथ कश्यपः ॥ २५ ॥ आरंभः सफलो देवि भवितायस्त्वयेप्सितः ॥ जनयिष्यसि पुत्रौ द्वौ वीरौ त्रिभुवनेश्वरौ ॥ २६ ॥ तप
 यं सुमहोदयः ॥ २७ ॥ एतौ सर्वपतन्त्रीणामिन्द्रत्वं कारयिष्यतः ॥ लोकसंभावितौ वीरौ कामरूपौ विहंगमौ ॥ २८ ॥ शतक्रतुमथोवाच प्रीयमाणः प्रजापतिः ॥
 त्वत्सहायौ महावीर्यौ भ्रातरौ ते भविष्यतः ॥ २९ ॥ नैताभ्यां भविता दोषः सकाशात्ते पुरंदर ॥ व्येतुतेशक्रसंतापस्त्वमेवेंद्रो भविष्यसि ॥ ३० ॥ नचाप्येवं त्वया
 भूयः क्षेमव्याब्रह्मवादिनः ॥ नचावमान्यादर्पात्तेवाग्वज्राभृशकोपनाः ॥ ३१ ॥ एवमुक्तो जगामेंद्रो निर्विशंकस्त्रिविष्टपं ॥ विनताचापि सिद्धार्था बभूव मुदि
 ता तथा ॥ ३२ ॥ जनयामास पुत्रौ द्वावरुणं गरुडं तथा ॥ विकलांगोरुणस्तत्र भास्करस्य पुरःसरः ॥ ३३ ॥

विविक्त्रपतत्रय इत्यमरः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ पुंसवने क्रतुकाले ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ कारयिष्यत इति स्वार्थे णिच् रामो राज्यामचीकरदितिवत् ॥ २९ ॥ ३० ॥
 ॥ ३१ ॥ दर्पात्ते त्वया ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

गरुडं द्रुत्वे नानरः हिरण्यगर्भः अभ्यर्षिषत गरुडं द्रुत्वेनाभ्यर्षिष्यतेति पाठे हिरण्यगर्भेति शेषः ॥ ३५ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावादीपे एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ तत इति तस्मिन् देवानीके तथा विधेनाना युधाद्युपेतं समुदीर्णं संप्राप्ता यो द्रुते सति ॥ १ ॥ ततः तेषां षष्ठ्यर्थे तसिः ॥ २ ॥ भौमनः विश्वकर्मा ॥ ३ ॥ विनिहतो मृतकस्य कृतः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ संलोडयामास आकुली

पतञ्जीणां च गरुडमिन्द्रत्वेनाभ्यर्षिषत ॥ तस्यैतत्कर्मसु महच्छ्रुयतां भृगुनन्दन ॥ ३५ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि सौपर्णे एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ सौतिरुवाच ततस्तस्मिन् द्विजश्रेष्ठ समुदीर्णं तथा विधे ॥ गरुडः पक्षिराट् तूष्णं संप्राप्तो विबुधान्प्रति ॥ १ ॥ तं दृष्ट्वातिबलं चैव प्राकंपंतसुरास्ततः ॥ परस्परं च प्रत्यघ्नन् सर्वप्रहरणान्युत ॥ २ ॥ तत्र चासीदमेयात्मा विद्युदग्निसमप्रभः ॥ भौमनः सुमहावीर्यः सोमस्य परिरक्षिता ॥ ३ ॥ स तेन पतगेद्रेण पक्षतुंडं न खक्षतः ॥ मुहूर्त्तमतुलं युद्धं कृत्वा विनिहतो युधि ॥ ४ ॥ रजश्चात्पूय सुमहत्पक्षवातेन खेचरः ॥ कृत्वा लोकान् निरालोकांस्तं न देवानवाकिरत् ॥ ५ ॥ तेनावकीर्णारजसा देवामोहमुपागमन् ॥ न चैवं ददृशुश्चन्द्रारजसाऽमृतरक्षिणः ॥ ६ ॥ एवं संलोडयामास गरुडस्त्रिदिवालयं ॥ पक्षतुंडप्रहारैस्तु देवान्सविददारह ॥ ७ ॥ ततो देवः सहस्राक्षस्तूर्णवायुमचोदयत् ॥ विक्षिपे मां रजोवृष्टिं तवेदं कर्म मारुत ॥ ८ ॥ अथ वायुरपोवाहतद्रजस्तरसावली ॥ ततो वितिमिरे जाते देवाः शकुनिमार्दयन् ॥ ९ ॥ ननादोच्चैः सबलवान्महामेघइवांबरैः ॥ वध्यमानः सुरगणैः सर्वभूतानि भीषयन् ॥ १० ॥ उत्पपांत महावीर्यः पक्षिराट् ॥ श्रीरहा ॥ समुत्पत्यांतरिक्षस्थं देवानामुपरिस्थितं ॥ ११ ॥ वर्मिणो विबुधाः सर्वे नानाशस्त्रैरवाकिरन् ॥ पट्टिशैः परिधैः शूलैर्गदाभिश्च सवासवाः ॥ १२ ॥ क्षुरप्रैर्ज्वलितैश्चापि चक्रैरादित्यरूपिभिः ॥ नानाशस्त्रविसर्गैस्तैर्वध्यमानः संमंततः ॥ १३ ॥ कुर्वन् सुतुमुलं युद्धं पक्षिराण्यव्यकंपत ॥ निर्दहन्निव चाकाशे वै न ते यः प्रतापवान् ॥ पक्षाभ्यामुरसा चैव समं तादृक्षिपंतसुरान् ॥ १४ ॥ ते विक्षिप्तास्ततो देवा दुद्रुवुर्गरुडादिताः ॥ न खतुंडक्षंताश्चैव सुसुवुः शोणितं वहु ॥ १५ ॥ साध्याः प्राचीं सगंधर्वा वसवो दक्षिणां दिशं ॥ प्रजम्भुः सहितारुद्राः पतगेद्रप्रधर्षिताः ॥ १६ ॥ दिशं प्रतीचीमादित्यानां सत्यावुत्तरां दिशं ॥ मुद्गुर्मुद्गुः प्रेक्षमाणा युध्यमाना महौजसः ॥ १७ ॥ अश्वक्रं देन वीरेण रेणुकेन च पक्षिराट् ॥ क्रथनेन च शूरेण तपनेन च खेचरः ॥ १८ ॥ उलूकश्च सनाभ्यां च निमेषेण च पक्षिराट् ॥ प्ररुजेन च संग्रामं च कारपुलिनेन च ॥ १९ ॥

चकार ॥ ७ ॥ ८ ॥ अपोवाह अपसारितवान् ॥ ९ ॥ १० ॥ अंतरिक्षस्थं गरुडमिति शेषः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ व्यक्षिपत् विशेषेण क्षिप्तवान् ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ अश्वक्रं दादयो न वयक्षाः ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ अतएव उक्तांतजीवितान्कत्वेत्याह ॥ २२ ॥ २३ ॥ नवत्याः नवतीः शताधिकाष्टसाहस्री नवतीरिति बहुवचनात्साप्यनेकगुणा ततश्चान्तैर्मुखैरित्यर्थः नवत्योनवतीरिति पठेद्विनामह
भावार्थः ॥ २४ ॥ समास्तरत् आच्छादितवान्शामितवान् अग्निमभिप्रशाम्य प्रवेष्टुकामः सोमसमीपमिति शेषः ॥ २५ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीयेभारतभाष्ये द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ ५६ ॥

तान्पक्षनखलुं डाग्रैरभिनदिनतासुतः ॥ युगांतकाले संक्रुद्धः पिनाकीव परंतप ॥ २० ॥ महाबलामहोत्साहास्तेन ते बहुधाक्षताः ॥ रेजुरभ्रघनप्रख्यारुक्षिरौघ
प्रवर्षिणः ॥ २१ ॥ तान्कृत्वा पतगश्रेष्ठः सर्वानुक्तांतजीवितान् ॥ अतिक्रान्तोऽमृतस्यार्थे सर्वतोऽग्निमपश्यत् ॥ २२ ॥ आवृण्वानं महाज्वालमर्चिभिः सर्वतो
ऽवरं ॥ दहंतमिव तीक्ष्णां शुचं डवायुसमीरितं ॥ २३ ॥ ततो नवत्या नवतीर्मुखानां कृत्वा महात्मांगरुडस्तपस्वी ॥ नदीः समापीय मुखैस्ततस्तैः सुशीघ्रमांगम्य पु
नर्जवेन ॥ २४ ॥ ज्वलंतमग्निं तममित्रतापनः समास्तरत्पत्रं रथो नदीभिः ॥ ततः प्रचक्रे वपुरन्यदल्पं प्रवेष्टुकामोऽग्निमभिप्रशाम्य ॥ २५ ॥ इति श्रीमहाभा
रते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि सौपर्णे द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥ सौतिरुवाच जांबूनदमयो भूत्वा मरीचिनि करोज्ज्वलः ॥ प्रवि
वेश बलात्पक्षीवारिवेगइवार्णवं ॥ १ ॥ सचक्रं क्षुरपर्यंतमपश्यदमृतांतिके ॥ परिभ्रमंतमनिशं तीक्ष्णधारमयस्मयं ॥ २ ॥ ज्वलनार्कप्रभं घोरं छेदनं सोमहारि
णां ॥ घोररूपं तदत्यर्थं यंत्रदेवैः सुनिर्मितं ॥ ३ ॥ तस्यांतरं सदृष्ट्वैव पर्यवर्त्तत खेचरः ॥ अंतरं रेणाभ्यपतत्संक्षिप्यांगक्षणेन ह ॥ ४ ॥ अधश्चक्रस्य चैवात्र दीप्ता
नलसमद्युती ॥ विद्युज्जिह्वौ महावीर्यौ दीप्तास्यौ दीप्तलोचनौ ॥ ५ ॥ चक्षुर्विषौ महाघोरौ नित्यं क्रुद्धौ तरस्विनौ ॥ रक्षार्थमेवामृतस्य दर्शभुजगोत्तमौ ॥ ६ ॥
सदा संरब्धनयनौ सदा चानिमिपेक्षणौ ॥ तयोरेकोऽपियं पश्येत्सतूर्णभस्मसाद्भवेत् ॥ ७ ॥ तयोश्चक्षुषिरजसा सुपर्णः सहसा वृणोत् ॥ ताभ्यामदृष्टरूपोऽसौ
सर्वतः समताडयत् ॥ ८ ॥ तयोरेके समाक्रम्य वै न ते योऽतरिक्षगः ॥ आच्छिन्नतरसामध्ये सोममभ्यद्रवत्ततः ॥ ९ ॥ समुत्पाद्यामृतं तत्र वै न ते यस्ततो बली ॥ उ
त्पपात जवेनैव यंत्रमुन्मथ्य वीर्यवान् ॥ १० ॥ अपीत्वैवामृतं पक्षीपरिगृह्याशुनिःसृतः ॥ आगच्छदपरिश्रान्त आर्वायार्कप्रभांततः ॥ ११ ॥

जांबूनदमय इति प्रविवेश चक्रमित्युत्तरेणान्वयः ॥ १ ॥ चक्रं यंत्रं क्षुरपर्यंतं समंततः कदंबमुकुलवत्क्षुरसहस्रयुतं चक्रवद्देगेन बंधम्यमाणं यत्र प्रविष्टो मशकोऽपि सहस्रधा छिद्यते परिभ्रमंतमिति पुंस्त्वमार्थे अयस्मयं
लोहमयं अयस्मयादीनि छंदसीति भत्वमार्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ अराः चक्रस्य नाभिनेम्योः संज्ञेदकाष्ठानि तेषामंतरेण मध्यतः अंगं संक्षिप्य अणुतरं कृत्वा ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ तयोः अंगे देहौ आच्छिन्न
त्स्वं डशः कृतवान् ॥ ९ ॥ यंत्रमुन्मथ्य अमृतं अमृतकुंभं समुत्पाद्य उत्पपातेत्यन्वयः ॥ १० ॥ आवाय्य वारयित्वा तिरस्कृत्येत्यर्थः ॥ ११ ॥

समेयिवान्संगतः अलौल्येन अमृतपानलोभराहित्येन ॥ १२ ॥ उपरिध्वजे इत्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ स्पर्धावानिवाचरतीति स्पर्धन् वायुं जेतुमिच्छन्नित्यर्थः ॥ १८ ॥ आकंदेक
लकले ॥ १९ ॥ ऋपेः दधीचे ॥ २० ॥ पत्रं पक्षं ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ सुपर्णशब्दं निर्वक्ति सुरुपमिति ॥ २४ ॥ २५ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभाष्ये त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

विष्णुना च तदा काशे वै न ते यः समेयिवान् ॥ तस्य नारायणस्तुष्टस्तेनालौल्येन कर्मणा ॥ १२ ॥ तमुवाचा व्ययो देवो वरदोऽस्मीति खेचरं ॥ सवव्रेतवतिष्ठेयमु
परीत्यंतरिक्षगः ॥ १३ ॥ उवाच चैनं भूयो पिनारायणमिदं वचः ॥ अजरश्चामरश्चस्याममृतं न विनाऽप्यहं ॥ १४ ॥ एवमस्त्वितितं विष्णुरुवाच विनतासुतं ॥
प्रतिगृह्य वरौ तौ च गरुडो विष्णुमब्रवीत् ॥ १५ ॥ भवतेऽपि वरं दद्यां वृणोतु भगवानपि ॥ तं वरे वाहनं विष्णुर्गरुत्मतं महाबलं ॥ १६ ॥ ध्वजं च चक्रे भगवानुप
रिस्थास्यसीतितं ॥ एवमस्त्वितितं देवमुक्त्वा नारायणं खगः ॥ १७ ॥ वव्राजत रसावेगाद्वायुं स्पर्धन् महाजवः ॥ तं व्रजं तं खगश्चेष्टुं वज्रेणोद्रोऽभ्यताडयत् ॥ १८ ॥
हरंतममृतं रोषाद्गरुडं पक्षिणां वरं ॥ तमुवाचेंद्रमाकंदे गरुडः पततां वरः ॥ १९ ॥ प्रहसन् लक्ष्म्या वाचा तथा वज्रसमाहतः ॥ ऋपेर्मानं करिष्यामि वज्रं यस्यास्थि
संभवं ॥ २० ॥ वज्रस्य च करिष्यामि तवैव च शतक्रतो ॥ एतत्पत्रं त्यजाम्येकं यस्यांतं नोपलप्स्यसे ॥ २१ ॥ न च वज्रं निपातेन रुजामेऽस्तीह काचन ॥ एवमु
क्त्वततः पत्रमुत्ससर्ज स पक्षिराट् ॥ २२ ॥ तदुत्सृष्टं मभिप्रेक्ष्य तस्य पर्णमनुत्तमं ॥ लृष्टानि सर्वभूतानि नाम च कुर्गरुत्मतः ॥ २३ ॥ सुरुपं पत्रमालक्ष्य सुपर्णोऽयं
भवत्विति ॥ तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यं सहसा क्षः पुरंदरः ॥ खगो महदिदं भूतमिति मत्वाऽभ्यभाषत ॥ २४ ॥ शक्र उवाच बलं विज्ञातुमिच्छामि यत्ते परमनुत्त
मं ॥ सख्यं चानंतमिच्छामि त्वया सह खगोत्तम ॥ २५ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि सौपर्णे त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ ७३ ॥
गरुड उवाच सख्यं मे स्तु त्वया देव यथेच्छसि पुरंदर ॥ बलं तु मम जानीहि महत्त्वा सत्यमेव च ॥ १ ॥ कामं नैतत्पत्रं संतिसंतः स्वबलसंस्तवं ॥ गुणसंकीर्तनं चापि
स्वयमेव शतक्रतो ॥ २ ॥ सखेति कृत्वा तु सखेष्टावक्ष्याम्यहं त्वया ॥ न त्वात्मस्तव संयुक्तं वक्तव्यमनिमित्ततः ॥ ३ ॥ सपर्वतवनामुर्वीससागरजलामिमां ॥
वहेपक्षेण वै शक्यतामप्यत्रावलंबिनं ॥ ४ ॥ सर्वान्संपिडितान्वापि लोकान्संस्थाणुजंगमान् ॥ वहेयमपरिश्रान्तो विद्धीदं मे महद्वलं ॥ ५ ॥

सख्यमिति ॥ १ ॥ कामं स्वेच्छया बलं शरीरसामर्थ्यं गुणोबुद्धिसामर्थ्यं ज्ञानौदार्यादि ॥ २ ॥ निमित्तेरण भूमौ शत्रोः पुरस्तादात्मस्तवोपिकर्तव्य इति भावः ॥ ३ ॥ ४ ॥ संपिडितान् एकीकृतान् संपिडितान्
नित्यपपाठः स्थाणुस्थावरं ॥ ५ ॥

किरीटीन्द्रः सर्वलोकहितः सर्वेभ्योऽमृतं दानुमनिच्छत्वा ॥ ६ ॥ ७ ॥ नकार्यमिति विष्णुनामृतं विषाप्यमरत्वस्य दत्तत्वात् ॥ ८ ॥ किञ्चित्कारणमातुर्दास्यविमोक्षरूपमिति भावः समादानुपातुं नहिममकश्चिदेवेभ्य आतोस्तीति भावः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ उपधिकृतं छलकृतं दास्यनिमित्ततः निमित्तमिन्द्राश्वस्य कृष्णकेशत्वं दास्यमिति पाठे निमित्ततोऽरुणशापात् ॥ १२ ॥ ईशः समर्थः अर्थाता अन्य

सौतिरुवाच इत्युक्तवचनं वीरं किरीटीश्रीमतां वरं ॥ आह शौनके देवेन्द्रः सर्वलोकहितः प्रभुः ॥ ६ ॥ एवमेव यथा त्वत्वं सर्वं संभाव्यते त्वयि ॥ संगृह्यतामि दानीमेषां सख्यमत्यंतमुत्तमं ॥ ७ ॥ नकार्यं यदि सोमेन मम सोमः प्रदीयतां ॥ अस्मांस्ते हि प्रवाधेयुर्येभ्यो दद्याद्भवानिमं ॥ ८ ॥ गरुड उवाच किञ्चित्कारण मुद्दिश्य सोमोऽयं वीयते मया ॥ न दास्यामि समादानुसोमं कस्मै चिदप्यहं ॥ ९ ॥ यत्रे मंतुसहस्राक्षनिक्षिपेयमहं स्वयं ॥ त्वमादाय ततस्तूर्णं हरेथास्त्रिदिवेश्वर ॥ १० ॥ शक्र उवाच वाक्येनानेन तुष्टोऽहं यत्त्वया कृतमिहांडज ॥ यमिच्छसि वरं मत्तस्तं गृह्णाण खगोत्तम ॥ ११ ॥ सौतिरुवाच इत्युक्तः प्रत्युवा चेदं कद्रुपुत्राननुस्मरन् ॥ स्मृत्वा चैवोपधिकृतं मातुर्दास्यनिमित्ततः ॥ १२ ॥ ईशोऽहमपि सर्वस्य करिष्यामि तु तेऽर्थातां ॥ भवेयुर्भुजगाः शक्रममभक्ष्याम हावलाः ॥ १३ ॥ तथेत्युक्त्वाऽन्वगच्छत्ततो दानं वसूदनः ॥ देवदेवं महात्मानं योगिनामीश्वरं हरिं ॥ १४ ॥ स चान्वमोदत्तं चार्थं यथोक्तं गरुडेन वै ॥ इदं भूयो व चः प्राह भगवांस्त्रिदशेश्वरः ॥ १५ ॥ हरिष्यामि विनिक्षिप्तं सोममित्यनुभाष्यतं ॥ आजगाम ततस्तूर्णं सुपर्णो मातुरंतिकं ॥ १६ ॥ अथ सर्पानुवाचेदं सर्वान्परम हृष्टवत् ॥ इदमानीतममृतं निक्षेप्यामि कुशेषु वः ॥ १७ ॥ स्नाता मंगलसंयुक्तास्ततः प्राश्नीत पन्नगाः ॥ भवद्भिरिदमासीनैर्यदुक्तं तद्वचस्तदा ॥ १८ ॥ अदासी चैव मातेयमद्य प्रभृति चास्तु मे ॥ यथोक्तं भवता मे तद्वचो मे प्रतिपादितं ॥ १९ ॥ ततः स्नातुंगताः सर्पाः प्रत्युक्ता तंतथेत्युत ॥ शक्रोऽप्यमृतमाक्षिप्य जगाम त्रिदि वंपुनः ॥ २० ॥ अथागतास्तमुद्देशं सर्पाः सोमार्थिनस्तदा ॥ स्नाताश्च कृतजप्याश्च प्रहृष्टाः कृतमंगलाः ॥ २१ ॥ यत्रैतदमृतं चापि स्थापितं कुशसंस्तरे ॥ तद्विज्ञा यहतं सर्पाः प्रतिमायाकृतं च तत् ॥ २२ ॥ सोमस्थानमिदं चेति दर्भांस्तैलिलिहुस्तदा ॥ ततो द्विधा कृता जिह्वाः सर्पाणां तेन कर्मणा ॥ २३ ॥ अभवंश्चा मृतं स्पर्शा दर्भांस्तेऽथ पवित्रिणः ॥ एवंप्रदत्तं तेन हतमाहृतमेव च ॥ द्विजिह्वाश्च कृताः सर्पा गरुडेन महात्मना ॥ २४ ॥

स्मै अमृतं न देयमित्यर्थे सुतां ॥ १३ ॥ तं गरुडं तथेत्युक्त्वा हरिं अन्वगच्छन् अनुस्मृतवान् स्वोक्तिनिर्वाहार्थमिति भावः ॥ १४ ॥ १५ ॥ विनिक्षिप्तं त्वयेति शेषः अनुभाष्य हे गरुडे तिसंबोध्य ॥ १६ ॥ इदं वः युष्माकं अमृतं न तु मम कुशेषु निक्षेप्यामि गृहीतेति भावः ॥ १७ ॥ १८ ॥ भवतां भवद्भिः मे मया ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ प्रतिमायाकृतं मायाकृतं यथा दास्यं तथाऽमृतदानमपीतरेण कृतमित्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ पवित्रं अमृतं विद्यते येषु ते पवित्रिणः कृतं देवलोकान् आहृतं सर्पसमीपे ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ पदमहत्वाभुमिच्छुर्नीचोनीचतरं व्रजेत् अमृतप्रेषवोयाताभुजंगास्ताक्ष्यभक्ष्यतां रत्नगर्भस्तु विप्रस्यावज्ञयाशक्रोमातुः सर्पाविपद्गताः सुपर्णस्त्वजयः प्रीत्याहरेरप्युपरिस्थितः ॥ २६ ॥ इति आदि
ततः सुपर्णः परमप्रहर्षवान्विहत्य मात्रासहतत्रकानने ॥ भुजंगभक्षः परमार्चितः खगैरहीनकीर्तिर्विनतामनंदयत् ॥ २५ ॥ इमां कथां यः शृणुयान्नरः सदापठत
वा द्विजगणमुख्यसंसदि ॥ असंशयं त्रिदिवमियात्सपुण्यभाङ्गमहात्मनः पतंगपतेः प्रकीर्तनात् ॥ २६ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि सौपर्णे
चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ ७३ ॥ शौनक उवाच भुजंगमानां शापस्य मात्रा चैव सुतेन च ॥ विनतायास्त्वया प्रोक्तं कारणं सूतनंदन ॥ १ ॥ वरप्रदानं
भर्त्रा च कद्रू विनतयोस्तथा ॥ नामनीचैव ते प्रोक्ते पक्षिणोर्विनते ययोः ॥ २ ॥ पन्नगानां तु नामानि न कीर्तयसि सूतज ॥ प्राधान्येनापि नामानि श्रोतुमिच्छामहे
वयं ॥ ३ ॥ सौतिरुवाच बहुत्वान्नामधेयानि पन्नगानां तपोधन ॥ न कीर्तयिष्ये सर्वेषां प्राधान्येन तु मे शृणु ॥ ४ ॥ शेषः प्रथमतो जातो वासुकिस्तदनं
तरं ॥ ऐरावतस्तक्षकश्च कर्कोटकधनंजयौ ॥ ५ ॥ कालियो मणिनागश्च नागश्चापूरणस्तथा ॥ नागस्तथापि जरक एलापत्रोऽथ वामनः ॥ ६ ॥ नीलानीलौ तथा नागः
गौकल्माषश्च वलौ तथा ॥ आर्यकश्चोग्रकश्चैव नागः कलशपोतकः ॥ आसुमनाख्यो दधिमुखस्तथा विमलपिंडकः ॥ आनः कर्कोटकश्चैव शंखो वालिशिखंस्तथा ॥ ७ ॥ निष्ठानको हेमगुहो नहुषः पिंगलस्तथा ॥ वात्स्यकर्णो हस्तिपदस्तथा मुद्गरपिंडकः ॥ ८ ॥ कंबलाश्च तरौ चापि नागः कालीयकस्तथा ॥ वृत्तसंवर्तकौ नागौ
द्वौ च पद्माविति श्रुतौ ॥ ९ ॥ नागः शंखमुखश्चैव तथा कूर्ममांडकोऽपरः ॥ क्षेमकश्च तथा नागो नागः पिंडारकस्तथा ॥ १० ॥ करवीरः पुष्पदंष्ट्रो विल्वको विल्व
पांडुरः ॥ मूषकादः शंखशिराः पूर्णभद्रो हरिद्रकः ॥ ११ ॥ अपराजितो ज्योतिकश्च पन्नगः श्रीवहस्तथा ॥ कौरव्यो धृतराष्ट्रश्च शंखपिंडश्च वीर्यवान् ॥ १२ ॥ वि
रजाश्च सुबाहुश्च शालिपिंडश्च वीर्यवान् ॥ हस्तिपिंडः पिठरकः सुमुखः कौणपाशनः ॥ १३ ॥ कुठरः कुंजरश्चैव तथा नागः प्रभाकरः ॥ कुमुदः कुमुदाक्षश्च तित्ति
रिहलिकस्तथा ॥ १४ ॥ कर्दमश्च महानागो नागश्च बहुमूलकः ॥ कर्कराकर्करौ नागौ कुंडोदरमहोदरा ॥ १५ ॥ एते प्राधान्यतो नागाः कीर्तिता द्विजसत्तम ॥ ब
हुत्वान्नामधेयानां मितरे नानुकीर्तिताः ॥ १६ ॥ एतेषां प्रसवायश्च प्रसवस्य च संततिः ॥ असंख्येयेति मत्वा तान् ब्रवीमि तपोधन ॥ १७ ॥

पर्वणि नैलकंठीये भारत भावदीपे चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ भुजंगमानामिति भुजंगमानां मात्राशापो दत्तस्य कारणं अवज्ञायामातुराज्ञाकारित्वं विनतायाः सुतेन शापो दत्तस्तस्य
कारणं संपत्तीर्ष्या ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

॥ ७ ॥

॥ ४३ ॥

॥ ७ ॥

पित्राचार्यादिभ्यः पूज्यतमापि माताऽनृताभिसंधिनीचेत्याज्यै

बहूनाहसहस्राणि प्रयुतान्यवुदानि च ॥ अशक्यान्येव संख्यातुं पन्नगानां तपोधन ॥ १९ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणिसर्पनामकथने पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ शौनक उवाच आख्याता भुजगास्तत्तवीर्यवंतो दुरासदाः ॥ शापंतंतेऽभिविज्ञाय कृतवन्तः किमुत्तरं ॥ १ ॥ सौतिरुवाच तेषां तु भगवाञ्छेपः कद्रूत्यक्कामहायशाः ॥ उग्रंतपः समातस्थे वायुभक्षो यतव्रतः ॥ २ ॥ गंधमादनमासाद्य बदर्याचतं पोरतः ॥ गोकर्णोपुष्करारप्येतथा हिमवतस्तटे ॥ ३ ॥ तेषु ते पुत्रपुण्येषु तीर्थेष्वायतनेषु च ॥ एकांतशीलो नियतः सततं विजितेन्द्रियः ॥ ४ ॥ तप्यमानं तपोधोरंतं ददर्श पितमहः ॥ संशुष्कमांसत्वक्स्त्रायुं जटाचोरधरं मुनिं ॥ ५ ॥ तमब्रवीत्सत्यवृत्तिं तप्यमानं पितामहः ॥ किमिदं कुरुष्व शेषप्रजानां स्वस्तिवै कुरु ॥ ६ ॥ त्वं हि तीव्रेण तपसा प्रजास्तापयसे न घ ॥ ब्रूहि कामं च मे शेषयस्ते हृदि व्यवस्थितः ॥ ७ ॥ शेष उवाच सोदयामि मसर्वे हि भ्रातरो मंदचेतसः ॥ सह तैर्वात्सहेव स्तुंतं द्रवाननुमन्यतां ॥ ८ ॥ अभ्यसूर्यं तिसततं परं स्पर्शमभिप्रवत् ॥ ततो हंतप आतिष्ठं नैतान्यश्वेयमित्युत ॥ ९ ॥ नमर्षयंति स सुतां सततं विनतां च ते ॥ अस्माकं चापरो भ्राता वै न ते योतरिक्षगः ॥ १० ॥ तंच द्विपंतिसततं स चापि वलवत्तरः ॥ वरप्रदानात्स पितुः कश्यपस्य महात्मनः ॥ ११ ॥ सोऽहंतपः समास्थाय मोक्ष्यामीदं कलेवरं ॥ कथं मे प्रेत्यभावेऽपि न तैः स्यात्सहसंगमः ॥ १२ ॥ तमेवं वादिनं शेषं पितामह उवाच ह ॥ जानामि शेषसर्वेषां भ्रातृणां ते विचेष्टितं ॥ १३ ॥ मातुं श्वाप्यपराधाद्भ्रातृणां ते महद्भयं ॥ कृतोऽत्र परिहारश्च पूर्वमेव भुजंगम ॥ १४ ॥ भ्रातृणां तव सर्वेषां न शोकं कर्तुमर्हसि ॥ वृणीष्व च वरं मत्तः शेषयस्तेऽभिकांक्षितं ॥ १५ ॥ दास्यामि हि वरं ते यत्प्रीतिर्मे परमा त्वयि ॥ दिष्ट्या बुद्धिश्च ते धर्मे निविष्टा पन्नगोत्तम ॥ भूयो भूयश्च ते बुद्धिर्धर्मे भवतु सुस्थिरा ॥ १६ ॥ शेष उवाच एष एव वरो देवकांक्षितो मे पितामह ॥ धर्मे मे रमतां बुद्धिः शमतपसि चेश्वर ॥ १७ ॥

वेति दर्शयितुं शेषाध्यायमारभते आख्याता इत्यादिना उत्तरं अनंतरं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ स्त्रायुः शिरा ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ प्रेत्यभावेऽपि देहांतरेऽपि ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥ १६ ॥ धर्मे वेदबोधिते र्थे शमे मनोजये तपसितत्वालोचने ॥ १७ ॥

* शेषवृत्तकथनादयं शेषाध्यायः

दमेनबाह्येन्द्रियजयेन प्रश्रयेणचेतिपाठेप्रश्रयोविनयः ॥ १८ ॥ तिष्ठस्व प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्चेतितद् ॥ १९ ॥ प्रयच्छतामुत्थाप्यजवानितिशेषः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ अनंतभोगैःफणाभिः ॥ २३ ॥
॥ २४ ॥ सहायंमित्रं ॥ २५ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेष्टूत्रिशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ ३७ ॥ ॥ ३८ ॥ मानुरिति पत्यतेवशीक्रियतेनगोत्तमोयेनपन्नगोत्तमः अमृतमंथन

ब्रह्मोवाच प्रीतोऽस्म्यनेनतेशेपदमेनचशमेनच ॥ त्वयात्विदंवचःकार्यमन्नियोगात्प्रजाहितं ॥ १८ ॥ इमांमहींशैलवनोपपन्नांससागरग्रामविहारपत्त
नां ॥ त्वंशेषसम्यक्चलितांयथावत्संगृह्यतिष्ठस्वयथाऽचलास्यात् ॥ १९ ॥ शेषउवाच यथाहदेवोवरदःप्रजाप्रतिर्महीपतिर्भूतपतिर्जगत्पतिः ॥ तथा
महींधारयितास्मिनिश्चलांप्रयच्छतांमेशिरसिप्रजापते ॥ २० ॥ ब्रह्मोवाच अधोमहींगच्छभुजंगमोत्तमंस्वयंतवैषाविवरंप्रदास्यति ॥ इमांधरांधा
रयतात्वयाहिमेमहस्त्रियंशेषकृतंभविष्यति ॥ २१ ॥ सौतिरुवाच तथैवकृत्वाविवरंप्रविश्यसप्रभुर्भुवोभुजगवराग्रजःस्थितः ॥ विभर्तिदेवींशिरसाम
हीमिमांसमुद्रनेमिपरिगृह्यसर्वतः ॥ २२ ॥ ब्रह्मोवाच शेषोऽसिनागोत्तमधर्मदेवोमहीमिमांधारयसेयदेकः ॥ अनंतभोगैःपरिगृह्यसर्वायथाऽहमे
वंबलभिद्यथावा ॥ २३ ॥ सौतिरुवाच अधोभूमौवसत्येवंनागोऽनंतःप्रतापवान् ॥ धारयन्वसुधामेकःशासनाद्ब्रह्मणोविदुः ॥ २४ ॥ सुपुर्णचस
हायंवैभगवानमरोत्तमः ॥ प्रादादनंतायतदावैनतेयंपितामहः ॥ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिशेषवृत्तकथनेष्टूत्रिशोऽध्यायः
॥ ३६ ॥ ॥ ३७ ॥ ॥ ३८ ॥ सौतिरुवाच मातुःसकाशात्तंशापंश्रुत्वावैपन्नगोत्तमः ॥ वासुकिश्चितयामासशापोऽयंनभवेत्कथं ॥ १ ॥ ततःसमं
त्रयामासभ्रातृभिःसहसर्वशः ॥ ऐरावतप्रभृतिभिःसर्वैर्धर्मपरायणैः ॥ २ ॥ वासुकिरुवाच अयंशापोयथोद्दिष्टोविदितंवस्तथाऽनघाः ॥ तस्यशा
पस्यमोक्षार्थमंत्रयित्वायतामहे ॥ ३ ॥ सर्वेषामेवशापानांप्रतिघातोहिविद्यते ॥ ननुमात्राभिश्मानांमोक्षःकचनविद्यते ॥ ४ ॥

कालेभंदरंपरिवर्त्तयन्वासुकिःपूर्वोक्तरूपमातुःशापंश्रुत्वा ॥ १ ॥ ततःयोगबलेनशरीरांतरमादायसमंत्रयामास अयंभावः मंथनव्यापृतेनागराजेप्रथमोत्पन्नमश्वंनिमित्तीकृत्यकद्रुःपुत्रान्शशाप तंचशा
पंनिर्वर्त्तयितुंमंत्रयत्सुसर्पेष्वेलापत्रेणतत्पत्नीकारोपायेऽन्तेपिकार्यगौरवांदप्रत्ययाच्चांमृतमंथनातेवासुकिर्ब्रह्माणंगतवान् तेनचएलापत्रोक्तमेववचनमुक्त्वासांत्वितः अतएवायदेवासुराःसर्वेइत्यादिरचिमाध्याय
स्थाविचारानंतरमप्यमृतमंथनकथासंगच्छते ॥ २ ॥ ३ ॥ अभिशप्तानांसाक्षाच्छप्तानां ॥ ४ ॥

सत्यस्यसत्यलोकपतेःअयतः अव्ययस्यजरामरणवर्जितस्य अप्रमेयस्यअनंतमाहात्म्यस्य ब्रह्मणोपे शमाइतिश्रुत्वा ॥ ५ ॥ सोऽव्ययोदेवोब्रह्मा ॥ ६ ॥ अनामयंकुशलं मानःकालोत्यगात्प्राक्सत्वारं
भाष्यतीकारःकर्त्तव्यइत्यर्थः ॥ ७ ॥ अपीति यथागूढमग्निमंत्रेणदेवाअपश्यन्एवंमोक्षणेहेतुंपश्यामेत्यर्थः ॥ ८ ॥ गुहागतंस्वकारणेवायौलीनंअतएवनेष्टंअदर्शनगतं जनमेजयस्यसयज्ञोयथानभवेद्यथावायज्ञ
स्यपराभवःस्यात्तथापश्यामेत्यनुषज्यते विनाशकरणायप्रवृत्तइतिशेषः ॥ ९ समयंएकमत्यं मंत्रबुद्धिविशारदाःनीतिनिश्चयनिपुणाः॥ १० ॥ शिक्षामःयाचयामहे ॥ ११ ॥ १२ ॥ निवर्त्त्यतिनिवृत्तोभविष्य

अव्ययस्याप्रमेयस्यसत्यस्यचतथाऽग्रतः ॥ शमाइत्येवमेश्रुत्वाजायतेहृदिवेपथुः ॥ ५ ॥ नूनंसर्वविनाशोऽयमस्माकंसमुपागतः ॥ नद्येतांसोव्ययो
देवःशपंतीप्रत्यषेधयत् ॥ ६ ॥ तस्मात्संमंत्रयामोऽद्यभुजंगानामनामयं ॥ यथाभवेद्विसर्वेषांमानःकालोऽत्यगादयं ॥ ७ ॥ सर्वएवहिनस्तावद्बुद्धिमंतोविचक्ष
णाः ॥ अपिमंत्रयमणाहिहेतुंपश्याममोक्षणे ॥ ८ ॥ यथानष्टपुरादेवागूढमग्निमुहागतं ॥ यथासयज्ञोनभवेद्यथावापिपराभवः ॥ जनमेजयस्यसर्पाणांवि
नाशकरणायवै ॥ ९ ॥ सौतिरुवाच तथेत्युक्ताततःसर्वेकाद्रवेयाःसमागताः ॥ समयंचक्रिरेतत्रमंत्रबुद्धिविशारदाः ॥ १० ॥ एकेतत्रांबुवन्नागावयं
भूत्वाह्विजर्षभाः ॥ जनमेजयंतुभिक्षामोयज्ञस्तेनभवेदिति ॥ ११ ॥ अपरेत्वंबुवन्नागास्तत्रपंडितमानिनः ॥ मंत्रिणोऽस्यवयंसर्वेभविष्यामःसुसंमताः ॥
१२ ॥ सनःप्रक्ष्यतिसर्वेषुकार्येष्वर्थविनिश्चयं ॥ तत्रबुद्धिंप्रदास्यामोयथायज्ञोनिवर्त्त्यति ॥ १३ ॥ सनोबहुमतान्राजाबुद्ध्याबुद्धिमतांवरः ॥ यंज्ञार्थंप्र
क्ष्यतिव्यक्तंनेतिवक्ष्यामहेवयं ॥ १४ ॥ दर्शयंतोबहुन्दोषान्प्रेत्यचेहचदारुणान् ॥ हेतुभिःकारणैश्चैवयथायज्ञोभवेन्नसः ॥ १५ ॥ अथवाऽयमुपाध्यायःक्र
तोस्तस्यभविष्यति ॥ सर्पसत्रविधानज्ञोराजकार्यहितेरतः ॥ १६ ॥ तंगत्वादशतांकश्चिद्भुजंगःसमरिष्यति ॥ तस्मिन्मृतेयज्ञकारेऋतुःसनभविष्यति ॥
१७ ॥ येचान्येसर्पसत्रज्ञाभविष्यंत्यस्यचर्त्विजः ॥ तांश्चसर्वान्दक्षिष्यामःकृतमेवंभविष्यति ॥ १८ ॥ अपरेत्वंबुवन्नागाधर्मात्मानोदयालवः ॥ अबुद्धिरे
षाभवतांब्रह्महत्यानंशोभनं ॥ १९ ॥ सम्यक्सधर्ममूलावैव्यसनेशांतिरुत्तमा ॥ अधर्मोत्तरतानामकृत्स्नंव्यापादयेज्जगत् ॥ २० ॥

ति ॥ १३ ॥ १४ ॥ प्रेत्यदोषाःहिंसाकृतानरकाः इहदोषाःपुराष्टदंशादयः हेतुभिर्विप्रशापामोघत्वादिभिःकारणैस्तन्मूलैर्विप्रावज्ञादिभिःप्रदर्शितैरितिशेषः तथाचनसर्पस्यापराधोस्तीतिउक्त्यायज्ञंनिषे
त्स्यामइत्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ सम्यगिति सम्यगविकलःसतांधर्मोदेवब्राह्मणप्रार्थनातन्मूला व्यसनेआपदिशांतिःआपन्नाशः एकभूपहत्यादोषोऽनेकत्विगादिवधेनमार्ज्यतेचेत्तावदोषाप
मार्जनेकृत्स्नजगद्वधःकर्त्तव्योभविष्यतीत्याह अधर्मेति सधर्ममूलेतिपाठेमूलंकृष्णोब्रह्मचब्राह्मणाश्चेत्युक्तेर्विष्णुवेदब्राह्मणरूपंधर्ममूलंसमानमविरुद्धंयस्यांसासधर्ममूलेत्यर्थः ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ सुगुणांडसुमादियज्ञपात्रं प्रमत्तानां व्ययाणां ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ नोस्माकं नैष्ठिकीपार्यतिकी ईक्षुणमेवश्रवःश्रोत्रंयस्यतथाभूतवासुके ॥ २९ ॥ ३० ॥ नैषेति
नमतानसंमताममेतिशेषः ॥ ३१ ॥ कितत्रेति अत्यापदिब्राह्मणएवशरणीकरणीयइतिभावः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ मयेति ज्ञातिरक्षानाशनिमित्तौगुणदोषौमदाश्रयौज्येष्ठत्वान्ममेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ इतिआ

अपरेत्वब्रुवन्नागाःसमिद्धंजातवेदसं ॥ वर्षैर्निर्वापयिष्यामोमेघाभूत्वासविद्युतः ॥ २१ ॥ सुगुणांडनिशिगत्वाचअपरेभुजगोत्तमाः ॥ प्रमत्तानांहरंत्वाशु
विघ्नएवंभविष्यति ॥ २२ ॥ यज्ञेवाभुजगास्तस्मिन्शतशोऽथसहस्रशः ॥ जनान्दशंतुवैसर्वेनैवत्रासोभविष्यति ॥ २३ ॥ अथवासंस्कृतंभोज्यंदूषयंतुभुजं
गमाः ॥ २४ ॥ स्वेनमूत्रपुरीषेणसर्वभोज्यविनाशिना ॥ २४ ॥ अपरेत्वब्रुवंस्तत्रऋत्विजोऽस्यभवामहे ॥ यज्ञकिष्कंकरिष्यामोदीयतांदक्षिणाइति ॥ २५ ॥
वश्यतांचगतोऽसौनःकरिष्यतियथेप्सितं ॥ अपरेत्वब्रुवंस्तत्रजलेप्रक्रीडितंनृपं ॥ २६ ॥ गृहमानीयवध्नीमःऋतुरेवंभवेन्नसः ॥ अपरेत्वब्रुवंस्तत्रनागाःपं
डितमानिनः ॥ २७ ॥ दशामस्तंप्रगृह्याशुरुतमेवंभविष्यति ॥ छिन्नंमूलमनर्थानांमृतेतस्मिन्भविष्यति ॥ २८ ॥ एषानोनैष्ठिकीबुद्धिःसर्वेषामीक्षुणः
श्रवः ॥ अथयन्मन्यसेराजन्नुतंतत्संविधीयतां ॥ २९ ॥ इत्युक्त्वासमुदैक्षंतवासुकिंपन्नगोत्तमं ॥ वासुकिश्चापिसंचित्यतानुवाचभुजंगमान् ॥ ३० ॥ नैषा
वोनैष्ठिकीबुद्धिर्मताकर्तुंभुजंगमाः ॥ सर्वेषामेवमेबुद्धिःपन्नगानांनरोचते ॥ ३१ ॥ कितत्रसंविधातव्यंभवतांस्याद्धितंतुयत् ॥ श्रेयःप्रसादनंमन्येकश्चप
स्यमहात्मनः ॥ ३२ ॥ ज्ञातिवर्गस्यसौहार्दादात्मनश्चभुजंगमाः ॥ नचजानातिमेबुद्धिःकिंचित्कर्तुंवचोहिवः ॥ ३३ ॥ मयाहीदंविधातव्यंभवतांयद्धितंभ
वेत् ॥ अनेनाहंभृशंतव्येगुणदोषौमदाश्रयौ ॥ ३४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिवासुक्यादिमंत्रणेसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ ३८ ॥
सौतिरुवाच सर्पाणांतुवचःश्रुत्वासर्वेषामितिचेतिच ॥ वांसुकेश्रवचःश्रुत्वाएलापत्रोऽब्रवीदिदं ॥ १ ॥ नसयज्ञोनभवितानसंराजातयाविधः ॥ जन
मेजयःपांडवेयोयतोऽस्माकंमहद्भयं ॥ २ ॥ दैवेनोपहतोराजन्योभवेदिहपूरुषः ॥ सदैवमेवाश्रयतेनान्यत्तत्रपरायणं ॥ ३ ॥ तदिदंचैवमस्माकंभयंपन्नग
सत्तमाः ॥ दैवमेवाश्रयामोऽत्रशृणुष्वंचवचोमम ॥ ४ ॥

दिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ ३८ ॥ ॥ ३९ ॥ सर्पाणामिति इतिचेतिचेतितद्वचनाजिनयप्रदर्शनं ॥ १ ॥ नेति भवितैवेत्यर्थः नतथाविधःयस्यराष्ट्रमृत्विजःस्वरूपंवाद्भुंश
क्यंतादृशंभवति मंत्रवीर्यसंपन्नत्वात् ॥ २ ॥ दैवेनेति दृष्टदोषामावेप्यागताविपन्नदृष्टोपायपरिहार्येत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥

अहमित्युग्मं वक्तुर्व्याकुलत्वात्समानार्थसंबोधनद्वयं देवानां वचःसमश्रौषमिति संबंधः वच एवाह तीक्ष्णास्तीक्ष्णा इति स्त्रिय इति शेषः पुत्रमपिशपंतीनां स्त्रीणां दौर्घ्यमालक्ष्य हाकटंकथं स्त्रीसंगिनां सुखं स्यादिति चितयादुःखार्त्तानां ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ तथेति त्वयाप्येतन्नोपेक्षणीयमिति भावः ॥ ८ ॥ उपेक्षाकारणं ब्रह्मोवाच बहव इति ॥ ९ ॥ दंदशूकाः दंशनशीलाः क्षुद्राः अल्पेपि निमित्ते प्राणयाहकाः पापाच्चा

अहंशापेसमुत्सृष्टे समश्रौषं वचस्तदा ॥ मातुरुत्संगमारुढो भयात्पन्नगसत्तमाः ॥ ५ ॥ देवानां पन्नगश्रेष्ठास्तीक्ष्णास्तीक्ष्णा इति प्रभो ॥ पितामहमुपागम्य दुःखार्त्तानां महाद्युते ॥ ६ ॥ देवा ऊचुः काहिलब्ध्वा प्रियान् पुत्रान् शपेदेवं पितामह ॥ ऋते कद्रूं तीक्ष्णरूपां देवदेवतवाग्रतः ॥ ७ ॥ तथेति च वचस्तस्या स्वयाप्युक्तं पितामह ॥ एतदिच्छामि विज्ञातुं कारणं यन्नवारिता ॥ ८ ॥ ब्रह्मोवाच बहवः पन्नगास्तीक्ष्णाघोररूपा विषो ल्वणाः ॥ प्रजानां हितकामो हं न च वारितवांस्तदा ॥ ९ ॥ ये दंदशूकाः क्षुद्राश्च पापाचारा विषो ल्वणाः ॥ तेषां विनाशो भविताननुये धर्मचारिणः ॥ १० ॥ यन्निमित्तं च भवितामोक्षस्तेषां महाभयात् ॥ पन्नगानां निबोध ध्वं तस्मिन्काले समागते ॥ ११ ॥ यायावरकुले र्धोमान् भविष्यति महानृषिः ॥ जरत्कारुरिति स्यात्तपस्वी नियतेंद्रियः ॥ १२ ॥ तस्य पुत्रो जरत्कारो र्भविष्यति तपोधनः ॥ आस्तीको नाम यज्ञं संप्रतिपेत्स्यति ततदा ॥ तत्र मोक्षं तिभुजगाये भविष्यति धार्मिकः ॥ १३ ॥ देवा ऊचुः समुनिप्रवरो ब्रह्मन् जरत्कारुर्महातपाः ॥ कस्यां पुत्रं महात्मानं जनयिष्यति वीर्यवान् ॥ १४ ॥ ब्रह्मोवाच सनामायां सनामासकन्यायां द्विजसत्तमः ॥ अपत्यं वीर्यसंपन्नं वीर्यवान् जनयिष्यति ॥ १५ ॥ वासुकेः सर्पराजस्य जरत्कारुः स्वसाकिल ॥ स तस्यां भविता पुत्रः शापान्नागांश्च मोक्ष्यति ॥ १६ ॥ एलापत्र उवाच एवमस्त्विति तं देवाः पितामहमथाब्रुवन् ॥ उक्त्वैवं वचनं देवान् विरिंचिस्त्रिदिवं ययौ ॥ १७ ॥ सोऽहमेवं प्रपश्यामि वासुके भगिनी तव ॥ जरत्कारुरिति स्यात्तातां तस्मै प्रतिपादय ॥ १८ ॥ भैक्षवद्विषमाणा यनागानां भयशांतये ॥ ऋषये सुव्रता यैनामेष मोक्षः श्रुतो मया ॥ १९ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि एलापत्रवाक्ये अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ सौतिरुवाच एलापत्रवचः श्रुत्वा ते नागा द्विजसत्तम ॥ सर्वे प्रहृष्टमनसः साधुसाध्वित्यथाब्रुवन् ॥ १ ॥

राः निर्निमित्तं हिंसकाः मातापिपापिष्ठाङ्गं तिकिमुतान्ये इति भावः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ स्वसाभगिनी मोक्ष्यति मोक्षयिष्यति ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ इति आदि पर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ एलापत्रेति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ समतीतइवअत्यल्पत्वात् शापात्प्राक्कूह्योत्पत्तिस्ततोपिप्राक्प्रवृत्तंमंथनमनुवदतिशापमोक्षोपायंप्रदर्शयितुं अथेत्यादिना ॥ ३ ॥ नेत्रंरज्जुः ॥ ४ ॥ ५ ॥ शल्यंशापजं ॥ ६ ॥ प्रियकारीप्रतिकल्पं
नेत्रोभूयमंथनोपयोगित्वात् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ जरत्कारौजरत्कारुनिमित्तंतदन्वेषणायेत्यर्थः समादधत्सम्यक्नियोजितवान् ॥ १३ ॥ अन्वेषणफलमाह जरत्कारुरिति ॥ १४ ॥
ततःप्रभृतितांकन्यांवासुकिःपर्यरक्षत ॥ जरत्कारुंस्वसारंवैपरंहर्पमवापच ॥ २ ॥ ततोनातिमहान्कालःसमतीतइवाभवत् ॥ अथदेवासुराःसर्वेममंयु
र्वरुणालयं ॥ ३ ॥ तत्रनेत्रमभून्नागोवासुकिर्यलिनांवरः ॥ समाप्यैवचतत्कर्मपितामहमुपागमन् ॥ ४ ॥ देवावासुकिनासार्धंपितामहमथाब्रुवन् ॥ भ
गवन्शापभीतोयंवासुकिस्तंप्यतेभृशं ॥ ५ ॥ अस्यैतन्मानसंशल्यंसमुद्धर्तुमर्हसि ॥ जनन्याःशापजंदेवज्ञातीनांहितमिच्छतः ॥ ६ ॥ हितोत्पहंसदास्मा
कंप्रियकारीचनागराट् ॥ प्रसादंकुरुदेवेशशमयास्यमनोज्वरं ॥ ७ ॥ ब्रह्मोवाच मयैवतद्वितीर्णवैवंचनंमनसाऽमराः ॥ एलापत्रेणनग्नौनयद
स्याभिहितंपुरा ॥ ८ ॥ तत्करोत्वेषनागेंद्रःप्राप्तकालंवचःस्वयं ॥ विनशिष्यंतियेपापानतुयेधर्मचारिणः ॥ ९ ॥ उत्पन्नःसजरत्कारुस्तपस्युग्रेरतोद्विजः ॥ तस्यै
षभगिनीकालेजरत्कारुंप्रयच्छतु ॥ १० ॥ एलापत्रेणयत्प्रोक्तंवचनंभुजगेनह ॥ पन्नगानांहितंदेवास्तत्तथानतदन्यथा ॥ ११ ॥ सौतिरुवाच . एतं
च्छ्रुत्वातुनागेंद्रःपितामहवचस्तदा ॥ संदिश्यपन्नगान्सर्वान्वासुकिःशापमोहितः ॥ १२ ॥ स्वसारमुद्यम्यतदाजरत्कारुमृषिंप्रति ॥ सर्पान्वहून्जरत्कारौनि
त्ययुक्तान्समादधत् ॥ १३ ॥ जरत्कारुर्यदाभार्यामिच्छेद्दरयितुंप्रभुः ॥ शीघ्रमेत्यतदाख्येयंतन्नःश्रेयाभविष्यति ॥ १४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणि
आस्तीकपर्वणिजरत्कारुवन्वेषणेएकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥ शौनकउवाच जरत्कारुरितिख्यातोयस्त्वयासूतनंदन ॥
इच्छामितदहंश्रोतुंक्रपेस्तस्यमहात्मनः ॥ १ ॥ किंकारणंजरत्कारोर्नामैतत्प्रथितंभुवि ॥ जरत्कारुनिरुक्तिंत्वंयथावद्वक्तुमर्हसि ॥ २ ॥ सौतिरुवाच ज
रेतिक्षयमाहुर्वैदारुणंकारुसंज्ञितं ॥ शरीरंकारुतस्यासीत्तत्सधीमान्शनैःशनैः ॥ ३ ॥ क्षपयामासतीव्रेणतपसेत्यतउच्यते ॥ जरत्कारुरितिब्रह्मन्वासुकेर्भगि
नीतथा ॥ ४ ॥ एवमुक्तस्तुधर्मात्माशौनकःप्राहसत्तदा ॥ उग्रश्रवसमामंभ्यउपपन्नमितिब्रुवन् ॥ ५ ॥

इतिआदिपर्वणिमैलंकंठीयेभारतभावदीपेएकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥ जरत्कारुरिति ॥ १ ॥ २ ॥ जरत्कारुनामनिर्वक्ति जरेति जरच्छब्दःक्षयवाचीकारुशब्दोदा
रुणवाची तस्यास्तीकपितुः शरीरंकारुकामायुर्द्वंमूलत्वात्दारुणमासीत्तस्येतन्नतपसाक्षेपणंकृतमतोसौजरत्कारुरित्यर्थः ॥ ३ ॥ वासुकेर्भगिनीतथेतितादृश्येन अमर्तकायायुवत्याःशरीरक्षेपणमेवश्रेय
स्करमितिभावः ॥ ४ ॥ प्राहसत् अतिजीर्णयोरपिब्रह्मचर्यविनाशःप्रसक्तइत्याश्चर्यमत्वेतिभावः आमंभ्यहेउग्रश्रवइतिसंबोध्य उपपन्नंयुक्तं यत्तुल्यवयोरूपंयोर्विवाहइतिभावः ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ सर्पसत्रकारणं वक्तुमाह तत इत्यादिना ततो वासुकेराश्वासनानंतरं अपरस्मिन्पश्चाद्भूते कस्मिंश्चित्काले अमंगलत्वान्नामाप्यवाच्यं कलेस्तदादौ इत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥
॥ १३ ॥ १४ ॥ पूर्वरूपमिति परिक्षितः तूर्णस्वर्गगतिप्रतिपत्तितत्त्वस्यादर्शनं पूर्वरूपं कारणं सः राजा अगात्वा तवान्तरं एव हि मूढो राजा विप्रावमाननां शापमूलभूतां कृतवानित्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ प्रचारेषु

शौनक उवाच उक्तं नाम यथा पूर्वं सर्वं तच्छ्रुतवानहं ॥ यथा तु जातो त्यास्तीक एतदिच्छामिवेदितुं ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य सूतः प्रोवाच शास्त्रतः ॥ ६ ॥ सौ
तिरुवाच संदिश्य पन्नगान्सर्वान्वासुकिः सुसमाहितः ॥ स्वसारमुद्यम्य तदा जरत्कारुमृपिं प्रति ॥ ७ ॥ अथ कालस्य महतः समुनिः संशितव्रतः ॥ तप
स्य भिरतो धीमान्सदारान्नाभ्यकांक्षतः ॥ ८ ॥ स तूर्ध्वरेतास्तपसि प्रसक्तः स्वाध्यायवान्वीत भयः कृतात्मा ॥ चचार सर्वा पृथिवीं महात्मानं चापि दारान् मनसा ध्य
कांक्षतः ॥ ९ ॥ ततो परस्मिन्संप्राप्ते काले कस्मिंश्चिदेव तु ॥ परिक्षिन्ना मराजा सोऽद्रिहन्कौरववंशजः ॥ १० ॥ यथा पांडुर्महाबाहुर्धनुर्धरवरो युधि ॥ बभूव मृ
गया शीलः पुरास्य प्रपितामहः ॥ ११ ॥ मृगान्विध्यन्वराहांश्च तरक्षुन्महिषांस्तथा ॥ अन्यांश्च विविधान्वन्यांश्च चार पृथिवीपतिः ॥ १२ ॥ सकदाचिन्मृगं विध्वा
बाणेनानतपर्वणा ॥ पृष्ठतो धनुरादाय ससार गहने वने ॥ १३ ॥ यथैव भगवान् रुद्रो विध्वाय ज्ञमृगं दिवि ॥ अन्वगच्छद्भनुष्पाणिः पर्यन्वेष्टुमिच्छतः ॥ १४ ॥
न हितेन मृगो विद्धो जीवन् गच्छति वै वने ॥ पूर्वरूपं तु तत्तूर्णं सोऽगात्स्वर्गगतिं प्रति ॥ १५ ॥ परिक्षितो नरेन्द्रस्य विद्धो यन्नष्टवान्मृगः ॥ दूरं चापहतस्तेन मृगेण
समहीपतिः ॥ १६ ॥ परिश्रान्तः पिपासार्त आससाद मुनिं वने ॥ गवां प्रचारेष्वासीनं वत्सानां मुखनिःसृतं ॥ १७ ॥ भूयिष्ठमुपयुंजानं फेनमापि वतां पयः ॥ त
मभिद्रुत्य वेगेन सराजा संशितव्रतः ॥ १८ ॥ अपृच्छद्भनुरुद्यम्य तं मुनिं क्षुच्छमान्वितः ॥ भो भो ब्रह्मन् हं राजा परीक्षिदभिमन्युजः ॥ १९ ॥ मया विद्धो मृगो नष्टः
कच्चित्तं दृष्टवानसि ॥ समुनिस्तनुनो वाच किंचिन्मौनव्रते स्थितः ॥ २० ॥ तस्य स्कंधे मृतं सर्पं कुड्रो राजा समासजत् ॥ समुत्क्षिप्य धनुष्कोट्या सचैनं समुपैक्षत
॥ २१ ॥ न सकिंचिदुवाचैनं शुभं वायदिवाऽशुभं ॥ सराजा क्रोधमुत्सृज्य व्यथितस्तं तथागतं ॥ दृष्ट्वा जगाम नगरमृषिस्त्वासीत्तथैव सः ॥ २२ ॥

गोष्ठेषु ॥ १७ ॥ उपयुंजानं ज्ञायतं ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ समासजत् आरोपयामास धनुष्कोट्या धनुष्प्रांतेन ॥ २१ ॥ सराजेति तं तथागतं दृष्ट्वा समाधिदृष्ट्वा क्रोधमुत्सृज्य व्यथितः स नृजगाम नगरं व्यथि
तेनापि सर्पापसारणं कृतं दीर्घद्रोहित्वात्क्षत्रस्य किंचिन्नो धो नुवर्तत एवेति ज्ञेयं तथोक्तं पौष्येण क्षत्रियस्य वाक्सूनुतादृश्यं तीक्ष्णधारमिति ॥ २२ ॥

तदिदमुक्तं स्वधर्मनिरतमिति स्वधर्मः तीक्ष्णहृदयत्वं तन्निरतं जातिस्वभावज्ञो मुनिः समाक्षिप्तोऽपि अघर्षयत् घृष्टत्वं कोपस्य निपहं धैर्यं अकरोत् ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ संरंभाक्रोधावेशान् कोपनस्तीक्ष्णः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ पित्राचेति तत्तत्रघर्षणे विषये अपराधाख्यं च तव पित्रानकृतं येन तव पितुर्घर्षणे नाहं भृशदुःखितोऽस्मि आत्मन इव दृष्टांतः विनापराधं तव पितुर्घर्षणादृष्टमस्मि

न हितं राजशार्दूलं क्षमाशीलो महामुनिः ॥ स्वधर्मनिरतं भूपं समाक्षिप्तोऽप्यघर्षयत् ॥ २३ ॥ न हितं राजशार्दूलस्तथा धर्मपरायणं ॥ जानाति भरतं श्रेष्ठस्ततः नमघर्षयत् ॥ २४ ॥ वरुणस्तस्य पुत्रोऽभूत्तिग्मतेजामहातपाः ॥ शृंगीनाम महाक्रोधो दुष्प्रसादो महाव्रतः ॥ २५ ॥ स देवं परमासीनं सर्वभूतहिते रतं ॥ ब्रह्माणमु पतस्ये वै काले काले सुसंयतः ॥ २६ ॥ स तेन समनुज्ञातो ब्रह्मणा गृहमेयिवान् ॥ स ख्योक्तः क्रीडमानेन स तत्र हसता किल ॥ २७ ॥ संरंभाक्रोपनोऽतीव विषक ल्यो मुनेः सुतः ॥ उद्दिश्य पितरं तस्य यच्छ्रुत्वारोषमाहरत् ॥ ऋषिपुत्रेण धर्मार्थे रुशेन द्विजसत्तम ॥ २८ ॥ कृश उवाच तेजस्विनस्तव पिता तथैव च तपस्विनः ॥ शवं स्कंधेन वहति माशृंगिनृगर्वितो भव ॥ २९ ॥ व्याहरत् ऋषिपुत्रेषु मास्म किंचिद्वचो वद ॥ अस्मद्विधेषु सिद्धेषु ब्रह्मवित्सु तपस्विषु ॥ ३० ॥ कृते पुरुषमानित्वं कृते वाचस्तथा विधाः ॥ दर्पजाः पितरं द्रष्टाय स्त्वं शवधरं तथा ॥ ३१ ॥ पित्रा च तव तत्कर्म नानुरूपमिवात्मनः ॥ कृतं मुनिजनश्रेष्ठ येनाहं भृशदुःखितः ॥ ३२ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि आंस्तीकपर्वणि परिक्षिदुपाख्याने चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥ सौतिरुवाच एवमुक्तः संतेजस्वी शृंगी कोपसमन्वितः ॥ मृतधारं गुरुं श्रुत्वा पर्यतप्यत मन्युना ॥ १ ॥ स तं रुशमभिप्रेक्ष्य सूनृतां वाचमुत्सृजन् ॥ अपृच्छ तं कथं तातः समेऽद्य मृतधारकः ॥ २ ॥ कृश उवाच राज्ञाप रिक्षिता तात मृगयां परिधावता ॥ अवं सक्तः पितुस्तेऽद्य मृतः स्कंधे भुजंगमः ॥ ३ ॥ शृंग्युवाच किमेपि त्राकृतं तस्य राज्ञोऽनिष्टं दुरात्मनः ॥ ब्रूहितकृशतत्वेन पश्य मे तपसो बलं ॥ ४ ॥ कृश उवाच सराजामृगयां यातः परिक्षिदभि मन्युजः ॥ स सारमृगमेका कीवित्त्वावाणेन शीघ्रं ॥ ५ ॥ न चापस्य न्मृगं राजा चरंस्तस्मिन् महावने ॥ पितरं ते सदृष्ट्वैव प्रच्छानभिभाषिणं ॥ ६ ॥ तं स्थाणुभूतं तिष्ठंतं क्षुत्पिपासांश्रमा तुरः ॥ पुनः पुनर्मृगं नष्टं प्रच्छ पितरं तव ॥ ७ ॥ स च मौनव्रतोपेतो नैव तं प्रत्यभाषत ॥ तस्य राजा धनुष्कोट्या सर्पस्कंधे समासजत् ॥ ८ ॥ शृंगिस्तव पिता सोऽपि तथैवास्तेऽयं व्रतः ॥ सोऽपि राजा स्वनगरं प्रस्थितो गजसाङ्ख्यं ॥ ९ ॥

तुर्घर्षणयेवाहं भृशदुःखितोऽस्मीत्यर्थः ॥ ३२ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभाष्ये चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥ एवमुक्त इति मन्युना क्रोधेन ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अनभिभाषिणं मौनशीलं ॥ ६ ॥ नष्टं पलायनेनादर्शनं गतं ॥ ७ ॥ ८ ॥ गजसाङ्ख्यं हस्तिनापुरं ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ क्रोधवेगबलाकृतः क्रोधावेशपरवशः ॥ ११ ॥ रुच्छ्रगतस्यमौनव्रतधरस्य राजाचासौकिल्विषीचराजकिल्विषी ॥ १२ ॥ आशीविषःदंष्ट्राविषः ॥ १३ ॥ नेतानेष्यति ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥
 सौतिरुवाच श्रुत्वैवमृषिपुत्रस्तुशवंस्कंधेप्रतिष्ठितं ॥ कोपसंरक्तनयनःप्रज्वलन्निवमन्युना ॥ १० ॥ आविष्टःसहिकोपेनशशापनृपतितदा ॥ वार्युप
 स्पृश्यतेजस्वीक्रोधवेगबलाकृतः ॥ ११ ॥ शृंभ्युवाच योऽसौदृढस्यतातस्यतथा रुच्छ्रगतस्यह ॥ स्कंधेनृतंसमास्त्राक्षीत्यन्नगराजकिल्विषी ॥ १२ ॥
 तंपापमतिसंकुद्धस्तक्षकःपन्नगेश्वरः ॥ आशीविषस्तिग्मतेजामद्वाक्यबलचोदितः ॥ १३ ॥ सप्तरात्रादितोनेतायमस्यसदनंप्रति ॥ द्विजानामवमंतारंकुरु
 णामयशस्करं ॥ १४ ॥ सौतिरुवाच इतिशस्वाऽतिसंकुद्धःशृंगीपितरमभ्यगात् ॥ आसीनंगोब्रजेतस्मिन्वहंतंशवपन्नगं ॥ १५ ॥ सतमालक्ष्यपि
 तरंशृंगीस्कंधगतेनवै ॥ शवेनभुजगेनासीद्भयःक्रोधसमाकुलः ॥ १६ ॥ दुःखाच्चाश्रूणिमुमुचेपितरंचेदमब्रवीत् ॥ श्रुत्वेमांधर्षणांताततवतेनदुरात्मना ॥
 ॥ १७ ॥ राज्ञापरिक्षिताकोपादशपंतमहंनृपं ॥ यथार्हतिसएवोग्रंशापंकुरुकुलाधमः ॥ सप्तमेहनितंपापंतक्षकःपन्नगोत्तमः ॥ १८ ॥ वैवस्वतस्यसदनं
 नेतापरमदारुणं ॥ तमब्रवीत्पिताब्रह्मंस्तथाकोपसमन्वितं ॥ १९ ॥ शमीकउवाच नमेप्रियंकृतंतातनैषधर्मस्तपस्विनां ॥ वयंतस्यनरेंद्रस्यविषयेनि
 वसामहे ॥ २० ॥ न्यायतोरक्षितास्तेनतस्यपापंनरोचये ॥ सर्वथावर्त्तमानस्यराज्ञोत्यस्मद्विधैःसदा ॥ २१ ॥ क्षंतव्यंपुत्रधर्मोहिहतोहंतिनसंशयः ॥ यदिरा
 जानसंरक्षेत्पीडानःपरमाभवेत् ॥ २२ ॥ नशक्रुयामचरितुंधर्मपुत्रयथासुखं ॥ रक्षमाणावयंतातराजभिर्धर्मदृष्टिभिः ॥ २३ ॥ चरामोविपुलंधर्मतेषांभागो
 ऽस्तिधर्मतः ॥ सर्वथावर्त्तमानस्यराज्ञःक्षंतव्यमेवहि ॥ २४ ॥ परिक्षितुविशेषेणयथाऽस्यप्रपितामहः ॥ रक्षत्यस्मांस्तथाराज्ञारक्षितव्याःप्रजाविभो ॥ २५ ॥
 तेनेहक्षुधितेनाद्यश्रांतेनचतपस्विना ॥ अजानतारुतंमन्येव्रतमेतदिदंमम ॥ २६ ॥ अराजकेजनपदेदोषाजायंतिवैसदा ॥ उद्धतंसततंलोकंराजादंडेनशा
 स्तिवै ॥ २७ ॥ दंडात्यतिभयंभूयःशांतिरुत्पद्यतेतदा ॥ नोद्विग्नश्चरतेधर्मोद्विग्नश्चरतेक्रियां ॥ २८ ॥ राज्ञाप्रतिष्ठितो धर्मो धर्मास्त्वर्गःप्रतिष्ठितः ॥ राज्ञोयज्ञ
 क्रियाःसर्वायज्ञाद्देवाःप्रतिष्ठिताः ॥ २९ ॥ देवाहृष्टिःप्रवर्तेतदृष्टेरोषधयःस्मृताः ॥ ओषधिभ्यामनुष्याणांधारयन्सततंहितं ॥ ३० ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ विषयेदेशे ॥ २० ॥ तस्यपापंद्रोहं सर्वथाअस्मात्पराधेनापिवर्त्तमानस्य ॥ २१ ॥ हतोनाशितोधर्मोहंत्येव धर्मनाशमेवाह यदीत्यादिना ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ राज्ञापरिक्षि
 तारक्षितव्याः अस्यनाशेप्रजोच्छेदकृतंपापंतवेतिभावः ॥ २५ ॥ व्रतंअजानतेतिसंबंधः ॥ २६ ॥ दोषादस्युपीडादयः जायंतिउद्भवन्ति ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ धारयन्कुर्वन्मनुष्याणांहितं ॥ ३० ॥

धातापोषकः श्रोत्रियोवेदाध्यायी अक्षराधिक्यमार्थं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ बाल्यात् अविवेकात् ॥ ३३ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥५॥ ॥५॥
यद्येतदिति ॥ १ ॥ त्वैरेष्वपिपरिहासादिष्वपि ॥ २ ॥ ३ ॥ वयस्थोऽपिप्रौढोऽपिवाच्यःशास्यः ॥ ४ ॥ प्रभवतांयोगैश्वर्यवतांकोपोऽतीववर्धते ॥ ५ ॥ सचतपोनाशकइतिशिक्षणीयएवत्वंमयेत्याशये

मनुष्याणांचयोधाताराजाराज्यकरःपुनः ॥ दशश्रोत्रियसमोराजाइत्येवंमनुरब्रवीत् ॥ ३१ ॥ तेनेहक्षुधितेनाद्यश्रांतेनचतपस्विना ॥ अजानताकृतं
मन्येव्रतमेतदिदंमम ॥ ३२ ॥ कस्मादिदंत्वयाबाल्यात्सहसादुष्कृतंकृतं ॥ नत्थर्हतिनृपःशापमस्मत्तःपुत्रसर्वथा ॥ ३३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्व
णिआस्तीकपर्वणिपरिक्षिच्छापेएकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥५॥ ॥५॥ शृंग्युवाच यद्येतत्साहसंतातयदिवादुष्कृतंकृतं ॥ प्रियंवाऽ
प्यप्रियंवातेवागुक्तानमृषाभवेत् ॥ १ ॥ नैवान्यथेदंभवितापितरेषब्रवीमिते ॥ नाहंमृषाब्रवीम्येवंस्वैरेष्वपिकुतःशपन् ॥ २ ॥ शमीकउवाच जांनाम्यु
ग्रप्रभावंत्वांतातसत्यगिरंतथा ॥ नानृतंचोक्तपूर्वतेनैतन्मिथ्याभविष्यति ॥ ३ ॥ पित्रापुत्रोवयस्थांऽपिसततंवाच्यएवतु ॥ यथास्याद्गुणसंयुक्तःप्राप्नुयाच्चमहद्य
शः ॥ ४ ॥ किंपुनर्बालएवत्वंतप्रसाभावितःसदा ॥ वर्धतेचप्रभवतांकोपोऽतीवमहात्मनां ॥ ५ ॥ सोऽहंपश्यामिवक्तव्यंत्वयिधर्मभृतांवर ॥ पुत्रत्वंबालतांचै
वक्तवावेक्ष्यचसाहसं ॥ ६ ॥ सत्वंशमपरोभूत्वावन्यमाहारमाचरन् ॥ चरक्रोधमिमंहत्वानैवंधर्मप्रहास्यसि ॥ ७ ॥ क्रोधोहिधर्महरतियतीनांदुःखसंचितं ॥ त
तोधर्मविहीनानांगतिरिष्टानविद्यते ॥ ८ ॥ शमएवयतीनांहि क्षमिणांसिद्धिकारकः ॥ क्षमावतामयंलोकःपरश्चैवक्षमावतां ॥ ९ ॥ तस्माच्चरेथाःसततंक्ष
माशीलोजितैन्द्रियः ॥ क्षमयाप्राप्त्यसेलोकान्ब्रह्मणःसमनंतरान् ॥ १० ॥ मयातुशममास्थाययच्छुक्लंकर्तुमद्यवै ॥ तत्करिष्याम्यहंतातप्रेषयिष्येनृपाय
वै ॥ ११ ॥ ममपुत्रेणशतोऽसिबालेनरुशयुद्धिना ॥ ममेमांधर्षणांत्वत्तःप्रेक्ष्यराजन्मर्षिणा ॥ १२ ॥ सौतिरुवाच एवमादिश्यशिष्यंसप्रेषयामा
ससुव्रतः ॥ परिक्षितेनृपंतयेदयापन्नोमहातपाः ॥ १३ ॥ संदिश्यकुशलप्रश्नंकार्यवृत्तांतमेवच ॥ शिष्यंगौरमुखंनामशीलवंतंसमाहितं ॥ १४ ॥ सोऽभिगम्य
ततःशीघ्रंनरेन्द्रंक्रुरुबर्धनं ॥ विवेशभवनंराज्ञःपूर्वद्वारस्थैर्निवेदितः ॥ १५ ॥

नाह सोऽहमिति बालतांविवेकशून्यतां साहसंआकस्मिकमकार्यकारित्वंपुत्रत्वंचावेक्ष्यत्वयिवक्तव्यंउपदेश्यत्वंपश्यामि ॥ ६ ॥ सत्वमिति क्रोधाहनेधर्महास्यस्येवेत्यर्थः ॥ ७ ॥ यतीनांआमुष्मिकहितार्थं
यतमानानां ॥ ८ ॥ ९ ॥ ब्रह्मणःसमनंतरान्प्रत्यासन्नान्क्रममुक्तिप्रदानित्यर्थः ॥ १० ॥ प्रेषयिष्येसंदेशहरमितिशेषः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

परिश्रांतःपरिवर्जनेश्रमहीनः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ नचक्षमेनक्षांतवान् ॥ १९ ॥ तेनचपितुरज्ञातंयथास्यात्तथाशमोऽसि ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ पापंरुत्वैवपर्यतप्यतननुमृत्युंश्रुत्वा ॥ २३ ॥
ब्राह्मणस्यावज्ञातत्रापिमौनिनस्तत्रापिमयिदयालोऽरित्यालोच्यशोकोतीवतस्यवदधेइत्याह तंचेत्यादिना ॥ २४ ॥ अनुक्रोशात्मतांदयालुतां ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ सर्वतएवा

पूजितस्तुनरेंद्रेणद्विजोगौरमुखस्तदा ॥ आचस्यौचपरिश्रांतोराज्ञःसर्वमशेषतः ॥ १६ ॥ शर्माकवचनंघोरंयथोक्तंमंत्रिसन्निधौ ॥ गौरमुखउवाच
शर्माकोनामराजेंद्रवर्ततेविषयेतव ॥ १७ ॥ ऋषिःपरमधर्मात्मादांतःशांतोमहातपाः ॥ तस्यत्वग्रानरव्याघ्रसर्पःप्राणैर्वियोजितः ॥ १८ ॥ अवसक्तोऽधनुष्को
व्यास्कंधेमौनान्वितस्यच ॥ क्षांतवांस्तवतत्कर्मपुत्रस्तस्यनचक्षमे ॥ १९ ॥ तेनशमोसिराजेंद्रपितुरज्ञातमद्यवै ॥ तक्षकःसमरात्रेणमृत्युस्तवभविष्यति ॥
॥ २० ॥ तत्ररक्षांकुरुष्वेतिपुनःपुनरथाऽब्रवीत् ॥ तदन्यथानशक्यंचकर्तुंकेनचिदप्युत ॥ २१ ॥ नहिशक्नोतितयंतुंपुत्रंकोपसमन्वितं ॥ ततोऽहंप्रेषितस्तेनत
वराजहितार्थिना ॥ २२ ॥ सूतउवाच इतिश्रुत्वावचोघोरंसराजाकुरुनंदनः ॥ पर्यतप्यततत्पापंरुत्वाराजामहातपाः ॥ २३ ॥ तंचमौनव्रतंश्रुत्वाव
नेमुनिवरंतदा ॥ भूयएवाभवद्राजाशोकसंतप्तमानसः ॥ २४ ॥ अनुक्रोशात्मतांतस्यशर्माकस्यावधार्यच ॥ पर्यतप्यतभूयोपिरुत्वातत्किल्बिषंमुनेः ॥ २५ ॥
नहिमृत्युंतथाराजाश्रुत्वावैसोऽन्वतप्यत ॥ अशोचदमरप्रसूयोयथाकृत्वेहकर्मतत् ॥ २६ ॥ ततस्तंप्रेषयामासराजागौरमुखंतदा ॥ भूयःप्रसादंभगवान्करो
त्विहममेतिवै ॥ २७ ॥ तस्मिंश्चगतमात्रेऽथराजागौरमुखेतदा ॥ मंत्रिभिर्मंत्रयामाससहसंविघ्नमानसः ॥ २८ ॥ संमंत्र्यमंत्रिभिश्चैवसतथामंत्रतत्ववित् ॥
प्रासादंकारयामासएकस्तंभंसुरक्षितं ॥ २९ ॥ रक्षांचविदधेतत्रभिषजश्चौषधानिच ॥ ब्राह्मणान्मंत्रसिद्धांश्चसर्वतोवै न्ययोजयत् ॥ ३० ॥ राजकार्यंणितत्र
स्थःसर्वाण्येवाकरोच्चसः ॥ मंत्रिभिःसहधर्मज्ञःसमंतात्परिरक्षितः ॥ ३१ ॥ नचैनंकश्चिदाखण्डंलभतेराजसत्तमं ॥ वगतोऽपिनिश्चरंस्तत्रप्रवेशोविनिवार्यते ॥
॥ ३२ ॥ प्राप्तेचदिवसीतस्मिन्सप्तमेद्विजसत्तमः ॥ काश्यपोऽभ्यागमद्विद्वांस्तराजानंचिकित्सितुं ॥ ३३ ॥ श्रुतंहितेनतदभूद्यथातराजसत्तमं ॥ तक्षकःपन्नगश्रे
ष्ठोनेष्यतेयमसादनं ॥ ३४ ॥

त्मानंगोपायेदितिशास्त्रादात्मरक्षार्थंयत्नंरुतवानित्याह प्रासादमित्यादिना ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ आखण्डंप्रासादाखण्डं नलभतेद्रष्टुमपिनशक्नोति आरोढुमितिपाठेएनंप्रासादमितिद्रष्टव्यं राजसत्तमंराज्ञः
समीचिनतमं ॥ ३२ ॥ चिकित्सितुंनिर्विषंकर्तुं ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

अर्थः स्पष्ट एव भविता धर्मोऽपि सर्वलोकोपकारकस्य राज्ञो जीवनेन एतेन भृत्यस्यापि निष्कपटं महत्सेवां कुर्वतो धर्मवद्विरस्तीति ज्ञेयं ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ इति आदि
तदष्टपन्नगेंद्रेण करिष्येऽहमपज्वरं ॥ तत्र मेऽर्थश्च धर्मश्च भवितेति विचिंतयन् ॥ ३५ ॥ तददर्शसनागेंद्रस्तक्षकः काश्यपं पथि ॥ गच्छंतमेकमतसंहिजो भू-
त्वा वयोऽतिगः ॥ ३६ ॥ तमब्रवीत्पन्नगेंद्रः काश्यपं मुनिपुंगवं ॥ कृभवांस्त्वरितो याति किंच कार्यं चिकीर्षति ॥ ३७ ॥ काश्यप उवाच नृपंकुरु कुलोत्प-
न्नं परिक्षितमरिंदमं ॥ तक्षकः पन्नगश्रेष्ठस्तेजसाऽद्य प्रधक्ष्यति ॥ ३८ ॥ तदष्टपन्नगेंद्रेण तेनाग्निसमतेजसं ॥ पांडवानां कुलकरं राजानममितौजसं ॥ गच्छा-
मित्वरितं सौम्यसद्यः कर्तुमपज्वरं ॥ ३९ ॥ तक्षक उवाच अहंस तक्षको ब्रह्मस्तं धक्ष्यामि महीपतिं ॥ निवर्त्तस्व न शक्तस्त्वं मया दष्टं चिकित्सितुं ॥ ४० ॥
काश्यप उवाच अहंतं नृपतिं गत्वा त्वया दष्टमपज्वरं ॥ करिष्यामीति मे बुद्धिर्विद्यावलसमन्विता ॥ ४१ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्व-
णिकाश्यपागमने द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ तक्षक उवाच यदि दष्टं मये हत्वं शक्तः किंचिच्चिकित्सितुं ॥ ततो वक्षं मया दष्टमिमं जीवय काश्यप ॥ १ ॥
परमं ब्रह्म लयं ते तद्दर्शय तत्त्वच ॥ न्यग्रोधमेनं धक्ष्यामि पश्य तस्ते द्विजोत्तम ॥ २ ॥ काश्यप उवाच दशनागेंद्र वक्षं त्वं यद्येतद् अभिमन्यसे ॥ अहमेनं त्व-
या दष्टं जीवयिष्ये भुजंगम ॥ ३ ॥ सौतिरुवाच एवमुक्तः सनागेंद्रः काश्यपेन महात्मना ॥ अदशहृक्षमभेत्यन्यग्रोधं पन्नगोत्तमः ॥ ४ ॥ स वक्षस्तेन दष्टस्तु-
पन्नगेन महात्मना ॥ आशीविषविषोपेतः प्रजज्वाल समंततः ॥ ५ ॥ तदग्ध्वासनगं नागः काश्यपं पुनरब्रवीत् ॥ कुरु यत्तं द्विजश्रेष्ठ जीवयैनं वनस्पतिं ॥ ६ ॥ सौ-
तिरुवाच भस्मीभूतं ततो वक्षं पन्नगेंद्रस्य तेजसा ॥ भस्म सर्वं समाहृत्य काश्यपो वाक्यमब्रवीत् ॥ ७ ॥ विद्यावलं पन्नगेंद्र पश्य मे घवनस्पतौ ॥ अहंसं जीवया-
म्येनं पश्य तस्ते भुजंगम ॥ ८ ॥ ततः स भगवान्निह्ना काश्यपो द्विजसत्तमः ॥ भस्म राशीकृतं वक्षं विद्यया समजीवयत् ॥ ९ ॥ अंकुरं कृतवांस्तत्र ततः पर्णद्वयान्वितं
पलाशिनं शाखिनं च तथा विटपिनं पुनः ॥ १० ॥ तदह्वाजीवितं वक्षं काश्यपेन महात्मना ॥ उवाच तक्षको ब्रह्मन् नैतदप्यद्भुतं त्वयि ॥ ११ ॥ द्विजेंद्रयद्विपंहन्या-
मम वामद्विधस्य वा ॥ कंत्वमर्थमभिप्रेष्युर्थासितत्रतपोधन ॥ १२ ॥

पर्वणि नैलकंठीये भारत भावदीपे द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ यदीति ॥ १ ॥ २ ॥ दशदंशंकुरु ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ नगं वक्षं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ नैतदिति हे ब्रह्मन् त्व-
यि सर्वशक्तिमति ब्रह्मीभूते एतन् अद्भुतं एतदिति पाठे यथाश्रुतोऽर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥

प्राप्तुं अभिलषितं फलमित्यन्वयः ॥ १३ ॥ घटमानस्य सज्जमानस्य ॥ १४ ॥ निरंशुः राव्हादिना हतप्रभः ॥ १५ ॥ स्वापतेयं हिरण्यं स्वंधनंतस्य पतिः अग्निर्भुवद्रयिपती रयीणामिति लिङ्गात् रयिरिति धनं नाम स्वपतेरिदं स्वापतेयं आग्नेयं वै हिरण्यमिति श्रुतेश्च द्रव्यं वित्तं स्वापतेयमित्यमरः ॥ १६ ॥ १७ ॥ प्रदध्यौ ध्यानं च केराजानं प्रति राज्ञो मृत्युमुद्दिश्येत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ समयेन कालेन संकेतविशेषेण गुप्तवेषेणे

यत्तेभिलषितं प्राप्तुं फलं तस्मान् नृपोत्तमां ॥ अहमेव प्रदास्यामि तत्ते यद्यपि दुर्लभं ॥ १३ ॥ विप्रशापाभिभूते च क्षीणायुपिनराधिपे ॥ घटमानस्य ते विप्रसिद्धिः संशयिता भवेत् ॥ १४ ॥ ततो यशः प्रदीप्तं तं त्रिषु लोकेषु विश्रुतं ॥ निरंशुरिव घर्मांशुरंतर्धानमिदं व्रजेत् ॥ १५ ॥ काश्यप उवाच धनार्थीयाम्यहं तत्र तन्मे देहि भुजंगम ॥ ततोऽहं विनिवर्तिष्ये स्वापतेयं प्रगृह्य वै ॥ १६ ॥ तक्षक उवाच यावद्भनं प्रार्थयसे तस्माद्राज्ञास्ततोऽधिकं ॥ अहमेव प्रदास्यामि निवर्तस्व द्विजोत्तम ॥ १७ ॥ सौतिरुवाच तक्षकस्य वचः श्रुत्वा काश्यपो द्विजसत्तमः ॥ प्रदध्यौ सुमहातेजाराजानं प्रति बुद्धिमान् ॥ १८ ॥ दिव्यज्ञानः स तेजस्वी ज्ञात्वा तं नृपतिं तदा ॥ क्षीणायुपंपांडवे यमपावर्तत काश्यपः ॥ १९ ॥ लब्ध्वा वित्तं मुनिवरस्तक्षकाद्यावदीप्सितं ॥ निवृत्ते काश्यपे तस्मिन् समयेन महात्मनि ॥ २० ॥ जगाम तक्षकस्तूर्णं नगरं नागसाङ्ग्यं ॥ अथ शुश्राव गच्छन्स तक्षको जगतीपतिं ॥ २१ ॥ मंत्रैर्गदैर्विषहरैरक्षयमाणं प्रयत्नतः ॥ सौतिरुवाच स चिंतयामास तदामायायोगेन पार्थिवः ॥ २२ ॥ मया वंचयितव्योऽसौ कउपायो भवेदिति ॥ ततस्तापसरूपेण प्राहिणोत्स भुजंगमान् ॥ २३ ॥ फलदर्भोदकं गृह्य राज्ञेनागोथ तक्षकः ॥ तक्षक उवाच गच्छ ध्वं यूयमव्यग्रा राजानं कार्यवत्तया ॥ २४ ॥ फलपुष्पोदकं नाम प्रतिग्राहयितुं नृपं ॥ सौतिरुवाच ते तक्षक समादिष्टास्तथा चक्रुर्भुजंगमाः ॥ २५ ॥ उपनिन्युस्तथाराज्ञे दर्भानापः फलानि च ॥ तच्च सर्वं सराजेंद्रः प्रतिग्राहवीर्यवान् ॥ २६ ॥ कृत्वा तेषां च कार्याणि गम्यतामित्युवाच तान् ॥ गतेषु ते पुनागेषु तापसच्छन्नरूपिषु ॥ २७ ॥ अमात्यान् सुहृदश्चैव प्रोवाच स नराधिपः ॥ भक्षयंतु भवंतो वै स्वादूनीमानि सर्वं शः ॥ २८ ॥ तापसैरुपनीतानि फलानि सहिता मया ॥ ततो राजा स सचिवः फलान्यादातुमैच्छत ॥ २९ ॥ विधिना संप्रयुक्तो वै ऋषिवाक्येन तेन तु ॥ यस्मिन्नेव फलेनागस्तमेवाभक्षयत्स्वयं ॥ ३० ॥ ततो भक्षयतस्तस्य फलात्कृमिरभूदणुः ॥ ह्रस्वकः कृष्णानयनस्तावर्णोऽथ शौनक ॥ ३१ ॥

तिवा ॥ २० ॥ २१ ॥ गदैः दंशस्थाने क्षुरेणोत्कीर्णं मर्द्यमानैरौषधविशेषैः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ आपः अपः ॥ २६ ॥ तेषां कार्याणि पारितोषिकदानानि ॥ २७ ॥ २८ ॥ आदातुं भक्षितुं ॥ २९ ॥ विधिना दैवेन तमेव तदेव ॥ ३० ॥ ह्रस्वकः कुत्सितो ह्रस्वः ॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ परित्तं परिहारः ब्राह्मणावमाननादोषस्य भवेत् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठाये भारतभावे दीपे त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥

सतंगृह्यन्तुपश्रेष्ठः सचिवानिदमब्रवीत् ॥ अस्तमभ्येति सविता विषादघनमेभयं ॥ ३२ ॥ सत्यवागस्तु समुनिः कृमिर्मादशतामयं ॥ तक्षको नाम भूत्वा वै तं तथा प
रित्तं भवेत् ॥ ३३ ॥ ते चैनमन्ववर्ततमंत्रिणः कालचोदिताः ॥ एवमुक्त्वा सराजं द्रोणीवायां सन्निवेश्य ह ॥ ३४ ॥ कृमिकं प्राह स तूर्णमुमूर्पुर्नष्टचेतनः ॥ प्रहस
न्नेव भोगेन तक्षकेण त्ववेष्टयत् ॥ ३५ ॥ तस्मात्फलाद्दिनि क्रम्ययत्तद्राज्ञे निवेदितं ॥ वेषयित्वा च वेगेन विनयचमद्वास्वनं ॥ अदशत्यंथि वीपालं तक्षकः पन्नगे
श्वरः ॥ ३६ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि तक्षकदंशे त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ सूत उवाच ॥ ते त
थामंत्रिणो दृष्ट्वा भोगेन परिवेष्टितं ॥ विपण्णवदनाः सर्वे रुरुदुर्भृशदुःखिताः ॥ १ ॥ तंतुनादंततः श्रुत्वामंत्रिणस्ते प्रदुद्रुवुः ॥ अपश्यंत तथायां तमाकाशेना
गमद्भुतं ॥ २ ॥ सीमंतमिव कुर्वाणं न भसः पद्मवर्चसं ॥ तक्षकं पन्नगश्रेष्ठं भृशं शोकपरायणम् ॥ ३ ॥ ततस्तु ते तद्गृहमग्निना दृतं प्रदीप्यमानं विपजेन भोगि
नः ॥ भयात्परित्यज्य दिशः प्रपदिरे पपातरा जाऽशनिना दितो यथा ॥ ४ ॥ ततो नृपे तक्षकतेजसा हते प्रयुज्य सर्वाः परलोकसत्क्रियाः ॥ शुचिर्द्विजो राजपुरोहि
तस्तदा तथैव ते तस्य नृपस्य मंत्रिणः ॥ ५ ॥ नृपं शिशुं तस्य सुतं प्रचक्रिरे समेत्य सर्वे पुरवासिनो जनाः ॥ नृपं यमाद्गुस्तममित्रघातिनं कुरुप्रवीरं जन्मे जयं जनाः
॥ ६ ॥ सवाल एवार्यमतिर्नृपोत्तमः सहैव तैर्मंत्रिपुरोहितैस्तदा ॥ शशासराज्यं कुरुपुंगवाग्रजो यथाऽस्य वीरः प्रपितामहस्तथा ॥ ७ ॥ ततस्तुराजानममित्रता
पनंसमीक्ष्य ते तस्य नृपस्य मंत्रिणः ॥ सुवर्णवर्माणमुपेत्य काशिपं वपुष्टमार्थं वरयां प्रचक्रमुः ॥ ८ ॥ ततः सराजा प्रददौ वपुष्टमां कुरुप्रवीराय परीक्ष्य धर्मतः ॥
सचापितां प्राप्य मुंदायुतोऽभवन्न चान्यतरापुमनो दधे क्वचित् ॥ ९ ॥ सरः सुफुल्लेषु वनेषु चैव प्रसन्नचेता विजहार वीर्यवान् ॥ तथा स राजन्यवरो विजह्वा
न्यथोर्वशीं प्राप्य पुरा पुरुरवाः ॥ १० ॥

तेतयेति ॥ १ ॥ २ ॥ सीमंतः स्त्रीणां द्विफालवद्धेषुकेशेषु मध्ये सिद्धरेखा तं कुर्वाणं पद्मवत् रक्तवर्णत्वात् आकाशस्य च नीलत्वात् ॥ ३ ॥ अशनिना दितो वज्राहतः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ प्रपितामहो युधिष्ठिरः ॥
॥ ७ ॥ वपुष्टमा काशिराजकन्या ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

वरं वरणीयं प्रतीतरूपात्पृथुपा प्रतीतं प्रख्यातरूपं सौंदर्यं यस्या इति वा भावेनानुरागातिशयेन अनुभूतमिहाकृतेन गथापदमापदां विष्णुरानोपियद्रागादगात्तक्षकभक्ष्यतामिति गन्तव्यः ॥ ११ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभाष्ये चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एतस्मिन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ स्वर्णं स्वर्णां दीनहपः करुणापी-

वपुष्टमाचापि वरं पतिव्रता प्रतीतरूपा समवाप्य भूपति ॥ भावेन रामारमयां वभूवतं विहारकाले प्ववरोधसुंदरी ॥ ११ ॥ इति श्रीमहभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि जनमेजयराज्याभिषेके चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सूत उवाच एतस्मिन्नेव काले तु जरत्कारुर्महातपाः ॥ चचार पृथिवीं कृत्स्नां यत्र सायं गृहो मुनिः ॥ १ ॥ चरन्दीक्षां महातेजा दुश्चरामकृतात्मभिः ॥ तीर्थेष्वप्युवनं कृत्वा पुण्येषु विचचार ह ॥ २ ॥ वायुभक्षो निराहारः शुष्यन्नहरहर्मुनिः ॥ सददर्शपितृन्गते लंबमानानधो मुखान् ॥ ३ ॥ एकतं त्ववशिष्टं वै वीरणस्तं वमाश्रितान् ॥ तंतं तु च शनैराखुमाददानं विलेशय ॥ ४ ॥ निराहारान्कृशान् दीनान्गते स्वत्राणमिच्छतः ॥ उपसृत्य स तान्दीनान्दीनरूपोऽभ्यभाषत ॥ ५ ॥ के भवन्तोऽवलंबन्ते वीरणस्तं वमाश्रिताः ॥ दुर्बलं खादितैर्मूलैराखुना विलवासिना ॥ ६ ॥ वीरणस्तं वके मूलं यदप्येकमिह स्थितं ॥ तदप्ययं शनैराखुरादत्ते दशनैः शितैः ॥ ७ ॥ छेत्स्यतेऽल्पावशिष्टत्वादेतदप्यचिरादिव ॥ ततस्तु पतिता रंऽत्र गते व्यक्तमधोमुखाः ॥ ८ ॥ तस्य मेदुःखमुत्पन्नं हृद्वायुष्मानधोमुखान् ॥ रुच्छ्रामापदमापन्नाऽप्रियं किं करवाणि वः ॥ ९ ॥ तपसोऽस्य चतुर्थे न तृतीयेनाथवा पुनः ॥ अर्थेन वापि निस्तर्तुमापदं ब्रूतमाचिरं ॥ १० ॥ अथवाऽपि समग्रेण तरंतु तपसामम ॥ भवन्तः सर्व एवेह काममेवं विधीयतां ॥ ११ ॥ पितर ऊचुः वृद्धो भवान् ब्रह्मचारी यो न स्नातुमिहच्छसि ॥ न तु विप्राग्र्य तपसा शक्यते तद्व्यपोहितुं ॥ १२ ॥ अस्ति न स्नाततपसः फलं प्रवदतां वर ॥ संतानप्रक्षयाद्ब्रह्मन्पताम निरये शुचौ ॥ १३ ॥ संतानं हि परो धर्म एव माह पितामहः ॥ लंबतामिह न स्नात न ज्ञानं प्रतिभाति वै ॥ १४ ॥ येन त्वां माभिजानीमो लोके विख्यातपौरुषं ॥ वृद्धो भवान्महाभागो यो नः शौच्यान्सुदुःखितान् ॥ १५ ॥ शौचते चैव कारुण्याच्छृणु ये वै वयं द्विज ॥ यायावरा नाम वयमृषयः संशितव्रताः ॥ १६ ॥ लोकात्पुण्यादि ह भ्रष्टाः संतानप्रक्षयान्मुने ॥ प्रनष्टं न स्तपस्तीव्रं न हिनस्तं तुरस्ति वै ॥ १७ ॥

द्वितत्वात् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ पतितारः पतिष्यथ ॥ ८ ॥ रुच्छ्रं दुस्तरं यथा स्यात्तथा आपदं आपन्नान्माप्ताम् ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ तत्पुण्यपोहितुं अस्मदीयं कच्छ्रं अपनेतुं ॥ १२ ॥ प्रवदतां प्रवक्तृणां अध्यापकानां ॥ १३ ॥ ज्ञानं संज्ञा यथा संज्ञया त्वां जानीमः मूर्च्छितकल्याः स्मदित्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ नियतात्माजितचित्तः महात्मा महामतिः ॥ १९ ॥ कच्छं संकटं आपादिताः प्रापिताः ॥ २० ॥ नाथवत्तयादययापरवशतया ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ मंदात्मानं अदीर्घदर्शिनं
अचेतसंपाषाणतुल्यं ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ अपरं ज्ञानादवाचीनं किंप्रजया करिष्यामो ये पांनोऽयमात्मा यं लोक इति श्रुतेः किमर्थावयमप्येषामहे किमर्थावयं यक्ष्यामहे वाचि हि प्राणं जुहुम
अस्तित्वे कोऽद्य न स्तंतुः सोऽपि नास्तियथा तथा ॥ मंदभाग्योऽल्पभाग्यानां तप एकं समास्थितः ॥ १८ ॥ जरत्कारुरिति स्यात्तो वेद वेदांगपारगः ॥ नियतात्मा
महात्मा च सुव्रतः सुमहातपाः ॥ १९ ॥ तेन स्मृतपसो लोभात् कृच्छ्रमापादिता वयं ॥ न तस्य भार्या पुत्रो वा बांधवो वाऽस्तिकश्चन ॥ २० ॥ तस्मात्तुल्यं वामहे गतेन
ष्टसंज्ञात्यनाथवत् ॥ सवक्तव्यस्त्वया दृष्टोऽस्माकं नाथवत्तया ॥ २१ ॥ पितरस्तेऽवलंबं ते गते दीना अधोमुखाः ॥ सांधुदारा न्कुरुष्वेति प्रजामुत्पादयेति च ॥
॥ २२ ॥ कुलतंतुर्हि नः शिष्टस्त्वमेवैकस्तपोधन ॥ यस्त्वं पश्यसि नो ब्रह्मन्वीरणस्तं वमाश्रितान् ॥ २३ ॥ एषोऽस्माकं कुलस्तं व आस्ते स्वकुलवर्धनः ॥ यानि पश्य
सि वै ब्रह्मन्मूलानीहास्य वीरुधः ॥ २४ ॥ एतेन स्तं तव स्तात कालेन परिभक्षिताः ॥ यत्त्वं तत्पश्यसि ब्रह्मन्मूलमस्यार्धभक्षितं ॥ २५ ॥ यत्र लं वामहे गते सोऽप्येक
स्तप आस्थितः ॥ यमाखुं पश्यसि ब्रह्मन्काल एष महाबलः ॥ २६ ॥ सतंतपो रतं मंदं शनैः क्षपयते तु दन् ॥ जरत्कारुं तपो लुब्धं मंदात्मानमचेतसं ॥ २७ ॥ न हि न
स्तत्तपस्तस्य तारयिष्यति सत्तम ॥ छिन्नमूलान्य रिभ्रष्टां कालोपहतचेतसः ॥ २८ ॥ अधः प्रविष्टान्यश्वास्मान्यथा दुष्कृतिनस्तथा ॥ अस्मात्सुपतितेष्वत्र सहस
रैः स बांधवैः ॥ २९ ॥ छिन्नः कालेन सोऽप्यत्र गंतवैनरकंततः ॥ तपो वाऽप्यथ वा यज्ञो यच्चान्यत्पावनं महत् ॥ ३० ॥ तत्सर्वमपरं तात न संतत्या समं मतं ॥ स तात
दृष्ट्वा ब्रूयात् जरत्कारुं तपोधन ॥ ३१ ॥ यथा दृष्टमिदं चात्र त्वया ख्येयमशेषतः ॥ यथा दारा न्प्रकुर्यात्स पुत्रानुत्पादयेद्यथा ॥ ३२ ॥ तथा ब्रह्मं त्वया वाच्यः सोऽ
स्माकं नाथवत्तया ॥ बांधवानां हितस्य ह्यथा चात्मकुलं तथा ॥ ३३ ॥ कस्त्वं बंधुमिवास्माकमनुशोचसि सत्तम ॥ श्रोतुमिच्छाम सर्वेषां को भवानिह तिष्ठति
॥ ३४ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि जरत्कारुपितृदर्शनपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ सौतिरुवाच
एतच्छ्रुत्वा जरत्कारुर्भृशं शोकपरायणः ॥ उवाच तान् पितृन्दुःखाद्वाप्सं दिग्धया गिरा ॥ १ ॥

इत्यादि श्रुतेष्वपि त्रायूणमज्ञानमेवेति भावः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ बांधवानामित्यादिसार्धः श्लोकः तस्य बांधवानां अस्माकं सर्वेषां मध्ये कस्त्वं यथा आत्मकुलं तथा बंधुमिव वा अस्मान् अनुशोचसि तत्तस्माच्छ्रो
तुमिच्छामः को भवानिह तिष्ठतीति योजना ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभाष्ये दीपे पंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ एतदिति ॥ १ ॥

॥२॥ दुष्टाकृतिर्यस्य तस्य दुष्कृतेः ॥ ३॥ दिव्याभागेन ॥ ४॥ ५॥ भावितं भावयुक्तं ॥ ६॥ निवेक्ष्ये निवेशं विवाहं करिष्ये ॥ ७॥ ८॥ न भरेयं धारणपोषणेन कुर्यां ॥ ९॥ शाश्वतानित्याः अ
 जरत्कारुरुवाच मम पूर्वे भवंतो वै पितरः स पितामहाः ॥ तद्भूतयन्मया कार्यं भवतां प्रियकाम्यया ॥ २॥ अहमेव जरत्कारुः किल्विपी भवतां सुतः ॥ ते दंडं
 धारयत मे दुष्कृते स्मृतात्मनः ॥ ३॥ पितर ऊचुः पुत्रदिष्ट्याऽसि संप्राप्त इमं देशं दृष्ट्वा ॥ किमर्थं च त्वया ब्रह्मन्नरुतोदारसंग्रहः ॥ ४॥ जरत्कारुरु
 वाच ममायं पितरो नित्यं हृद्यर्थः परिवर्त्तते ॥ ऊर्ध्वरेताः शरीरं वै प्रापयेयममुत्र वै ॥ ५॥ न दारान्वै करिष्ये ह मिति मे भावितं मनः ॥ एवं दृष्ट्वा तु भवतः शकुं
 तानिवलंबतः ॥ ६॥ मया निवर्त्तिता बुद्धिर्ब्रह्मचर्या त्पितामहाः ॥ करिष्येवः प्रियं कामं निवेक्ष्येऽहमसंशयं ॥ ७॥ सनाग्नीयग्रहं कन्यामुपलप्स्ये कदाचन ॥ भ
 विष्यति च याकाचिद्रैक्ष्यवत्स्वयमुद्यता ॥ ८॥ प्रतिग्रहीतातां मस्मिन् भरेयं च यामहं ॥ एवं विधमहं कुर्यां निवेशं प्राप्नुयां यदि ॥ अन्यथान करिष्येऽहं सत्यमेत
 त्पितामहाः ॥ ९॥ तत्र चोत्पत्स्यते जंतुर्भवतां तारणाय वै ॥ शाश्वताश्चाव्ययाश्चैव तिष्ठंतु पितरो मम ॥ १०॥ सूत उवाच एवमुक्त्वा तु सपितृंश्च चारपृथि
 र्नीमुनिः ॥ न च स्मलभते भार्या वृद्धोऽयमिति शौनक ॥ ११॥ यदा निर्वेदमापन्नः पितृभिश्चोदितस्तथा ॥ तदाऽरण्यं संगत्वा चैश्वक्राशभृशदुःखितः ॥ १२॥
 स त्वरण्यगतः प्राज्ञः पितृणां हितकाम्यया ॥ उवाच कन्यायाचामिति सोवाचः शनैरिमाः ॥ १३॥ यानि भूतानि संतां हस्यावराणि चराणि च ॥ अंतर्हितानि
 वायानितानि शृण्वंतु मे वचः ॥ १४॥ उग्रेतपसि वर्त्तते पितरश्चोदयंति मां ॥ निविशस्वेति दुःखार्ताः संतानस्य चिकीर्षया ॥ १५॥ निवेशाया खिलां भूमिं क
 न्याभैक्ष्यं च रामिभोः ॥ दरिद्रो दुःखशीलश्च पितृभिः सन्नियोजितः ॥ १६॥ यस्य कन्यास्ति भूतस्य ये मये ह प्रकीर्त्तिताः ॥ ते मे कन्यां प्रयच्छंतु चरतः सर्वतो दि
 शं ॥ १७॥ मम कन्या सनाग्नीयाभैक्ष्यवच्चोदिता भवेत् ॥ भरेयं चैव यां नाहंतां मे कन्यां प्रयच्छत ॥ १८॥ ततस्ते पन्नगा ये वै जरत्कारौ समाहिताः ॥ तामादाय
 प्रवर्त्तिते वासुकेः प्रत्यवेदयन् ॥ १९॥ तेषां श्रुत्वा सनागेंद्रस्तां कन्यां समलंकृतां ॥ प्रगृह्यारण्यमगमत्समीपं तस्य पन्नगः ॥ २०॥ तत्र तां भैक्ष्यवत्कन्यां प्रादा
 तस्मै महात्मने ॥ नागेंद्रो वासुकिर्ब्रह्मन्नसतां प्रत्यगृह्णत ॥ २१॥ असनामेति वै मत्वा भरणे चाविचारिते ॥ मोक्षभावे स्थितश्चापि द्वंद्वभूतः परिग्रहे ॥ २२॥
 व्यया अपक्षयशून्याः ॥ १०॥ ११॥ १२॥ याचामियाचे ॥ १३॥ १४॥ १५॥ १६॥ १७॥ १८॥ जरत्कारौ समाहिताः जरत्कारो रन्वेपणेयताः ॥ १९॥ २०॥ २१॥ असनामेति
 मोक्षे स्थितस्य परिग्रहो दुःखायेति पितृप्रयोजनमात्रं कार्यमित्याशयः ॥ २२॥

॥ २३ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभाष्ये षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ वासुकिरिति ॥ १ ॥ प्रतीच्छप्रतिगृहाण ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ स्पर्ध्व्यंबुमूल्यंतु
लिकायास्तरणतेन संयुतं ॥ ७ ॥ ८ ॥ विप्रियेकृते त्वांतवगृहे वासंचत्यजेयं ॥ ९ ॥ १० ॥ दुःखशीलं दुःखप्रदस्वभावं श्वेतकाकीयैः श्वाच एतश्च काकश्चेतपामिमे श्वेतकाकीयास्तैः नित्यजागरूकत्वमयं

ततो नाम सकन्यायाः पप्रच्छ भृगुनंदन ॥ वासुकिं भरणं चास्यान कुर्यामित्युवाच ह ॥ २३ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्व ० आस्तीकपर्वणि वासुकिजरत्का
रुसमागमेषट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ सौतिरुवाच वासुकिस्त्वब्रवीद्वाक्यं जरत्कारुमृषितदा ॥ सनाग्नीतवकन्ययं स्वसामं
तपसान्विता ॥ १ ॥ भरिष्यामि च ते भार्या प्रतीच्छे मां द्विजात्तम ॥ रक्षणं च करिष्ये स्याः सर्वशक्त्या तपोधन ॥ त्वदर्थं रक्ष्यते चैषामयामुनिवरोत्तम ॥ २ ॥
ऋषिरुवाच न भरिष्ये ह मे तां वैष्णवे समयः कृतः ॥ अप्रियं च न कर्त्तव्यं कृते चैनां त्यजाम्यहं ॥ ३ ॥ सौतिरुवाच प्रतिश्रुते तु नागेन भरिष्ये भृगिनी
मिति ॥ जरत्कारुस्तदा वैश्मभुजगस्य जगाम ह ॥ ४ ॥ तत्र मंत्रविदां श्रेष्ठस्तपोवृद्धो महाव्रतः ॥ जग्राह पाणिं धर्मात्मा विधिमंत्रपुरस्कृतं ॥ ५ ॥ ततो वासुगृहं
म्यंपन्नगेन्द्रस्य संमतं ॥ जगाम भार्यामादाय स्तूयमानो महर्षिभिः ॥ ६ ॥ शयनं तत्र संकूमं स्पृष्ट्वा स्तरणसंवृतं ॥ तत्र भार्या सहाया वै जरत्कारुरुवास ह ॥ ७ ॥ स
तत्र समयं चक्रे भार्या सहसत्तमः ॥ विप्रियं मे न कर्त्तव्यं न च वाच्यं कदाचन ॥ ८ ॥ त्यजेयं विप्रियं च त्वां कृते वासंचते गृहे ॥ एतद्गृहाण वचनं मया यत्समुदीरि
तं ॥ ९ ॥ ततः परमसंविग्रास्वमानागपतेस्तदा ॥ अतिदुःखान्विता वाक्यं तमुवाचैवमस्त्विति ॥ १० ॥ तथैव सा च भर्तारिंदुःखशीलमुपाचरत् ॥ उपायैः श्वेत
काकीयैः प्रियकामाय शस्विनी ॥ ११ ॥ ऋतुकाले ततः स्नाता कदाचिद्वासुकेः स्वसा ॥ भर्तारिं वै यथान्यायं मुपतस्थे महामुनि ॥ १२ ॥ तत्र तस्याः समभवद्गर्भो
ज्वलनसन्निभः ॥ अतीव तेजसा युक्तो वै श्वानरसमद्युतिः ॥ १३ ॥ शुक्लपक्षे यथासोमो व्यवर्धत तथैव सः ॥ ततः कतिपया हस्य जरत्कारुर्महायशः ॥ १४ ॥
उत्संगेऽस्याः शिरः कृत्वा सुष्वापपरिखिन्नवत् ॥ तस्मिंश्च सुने विप्रेन्द्रे सविता स्तमियाद्विरिं ॥ १५ ॥ अङ्गः परित्यजे ब्रह्मंस्ततः साऽर्चितयत्तदा ॥ वासुकेर्भृगिनी
भीता धर्मलोपात्मनस्विनी ॥ १६ ॥ किं नु मे सुकृतं भूयाद्भर्तुरुत्थापनं न वा ॥ दुःखशीलो हि धर्मात्मा कथं नास्यापराध्रुयां ॥ १७ ॥

च कित्वे गितत्वज्ञैः उपाचरत् आराधितवती एतः कर्तुं आगते इति मे द्विनी कोशाद्वर्णवाच्यपि एतशब्दस्तद्वर्तिमृगेवर्त्तने शोणादिपदवत् श्वेतइत्यत्र ओमाङोश्वेति पररूपं अन्ये तु श्वेतकाकोवकस्तदीयैः तंहिव
र्षामुनी इत्थं वक्ष्येव पुण्णानि तद्वदिति ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ उत्संगे अङ्गे ॥ १५ ॥ १६ ॥ दुःखशीलो दुःखप्रदशीलो धर्मात्मा च कथं केन प्रकारेणापराधिनी न भवेयमित्यर्थः ॥ १७ ॥

कर्त्तव्यकोटिद्वयमुपन्यस्यधर्मलोपमेवगुरुकगेति कोपोवेति ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ प्रादुष्कृतःअग्निहोत्रोवन्हिर्यस्मिन्सप्रादुष्कृताग्निहोत्रः अग्निहोत्रोऽग्निहविषोरितिमेदिनी रम्योधर्मसाधन
कोपोवाधर्मशीलस्यधर्मलोपोऽथवापुनः ॥ धर्मलोपोगरीयान्वैस्यादित्यत्राकरोन्मतिं ॥ १८ ॥ उत्थापयिष्येयद्येनंध्रुवंकोपंकरिष्यति ॥ धर्मलोपोभवेद
स्यसंध्यातिक्रमणध्रुवं ॥ १९ ॥ इतिनिश्चित्यमनसाजरत्कारुर्भुजंगमा ॥ तन्मृषिदोमतपसंशयानमनलोपमं ॥ २० ॥ उवाचेदंवचः२लक्ष्णंततोमधुरभाषि
णो ॥ उत्तिष्ठत्वंमहाभागसूर्योऽस्तमुपगच्छति ॥ २१ ॥ संध्यामुपास्वभगवन्नपःस्पृष्ट्वायतव्रतः ॥ प्रादुष्कृताग्निहोत्रोऽयंमुहूर्त्तोरिम्यदारुणः ॥ २२ ॥ संध्या
प्रवर्त्ततेचयंपश्चिमायांदिशिप्रभा ॥ एवमुक्तःसभगवान्जस्कारुर्महातपाः ॥ २३ ॥ भार्याप्रस्फुरमाणोऽष्टदंवचनमब्रवीत् ॥ अवमानःप्रयुक्तोयत्नयाम
मभुजंगमे ॥ २४ ॥ समीपेतेनवत्स्यामिगमिष्यामियथागतं ॥ शक्तिरस्तिनवामोरुमयिसुमेविभावसोः ॥ २५ ॥ अस्तंगंतुंयथाकालमितिमेहदिवर्त्तते ॥
नचाप्यवमतस्यहवासोरोचेतकस्यचित् ॥ २६ ॥ किंपुनर्धर्मशीलस्यममवामद्विष्यस्यवा ॥ एवमुक्ताजरत्कारुर्भर्त्राहृदयकंपनं ॥ २७ ॥ अब्रवीद्भगिनीत
त्रवासुकैःसन्निवेशने ॥ नावमानात्कृतवर्तातवाहंविप्रबोधनं ॥ २८ ॥ धर्मलोपोनतेविप्रस्यादित्येतन्मयाकृतं ॥ उवाचभार्यामित्युक्तोजरत्कारुर्महातपाः
॥ २९ ॥ ऋषिःकोपसमाविष्टस्यकुक्कामोभुजंगमां ॥ नमेवागन्तुंप्राहगमिष्येऽहंभुजंगमे ॥ ३० ॥ समयोत्थेषमेपूर्वत्वयासहमिथःकृतः ॥ सुखमस्म्युषितो
भद्रेब्रूयास्त्वंभ्रातरंशुभे ॥ ३१ ॥ इतोमयिगतेभोरुगतःसभगवानिति ॥ त्वंचापिमयिनिष्क्रान्तेनशोकंकर्तुमर्हसि ॥ ३२ ॥ इत्युक्तासाऽनवद्यांगीप्रत्युवाच
मुनिंतदा ॥ जरत्कारुंजरत्कारुश्चिताशोकपरायणा ॥ ३३ ॥ बाष्पगद्गदयावाचामुखेनपरिशुष्यता ॥ कृतांजलिर्वरारोहापर्यश्रुनयनाततः ॥ ३४ ॥ धैर्यमा
लंब्यवामोरुहृदयेनप्रवेपता ॥ नमामर्हसिधर्मज्ञपरित्यक्तुमनागसं ॥ ३५ ॥ धर्मेस्थितांस्थितोधर्मेसदाप्रियहितैरतां ॥ प्रदानकारणंयच्चममनुभ्यंद्विजोत्त
म ॥ ३६ ॥ तदलब्धवतीमंदांकिमांवक्ष्यतिवासुकिः ॥ मातृशापाभिभूतानांज्ञातीनाममसत्तम ॥ ३७ ॥ अपत्यमीप्सितंत्वत्तस्तच्चतावन्नदृश्यते ॥ त्वत्तो
त्यपत्यलाभेनज्ञातीनामेशिवंभवेत् ॥ ३८ ॥ संप्रयोगोभवेन्नायंमममोघस्त्वयाद्विज ॥ ज्ञातीनांहितमिच्छंतीभगवंस्त्वांप्रसादये ॥ ३९ ॥

त्वात् दारुणोभूतादिप्रचारात् ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ विभावसोःसूर्यस्य ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ मिथःअन्योन्यं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ चिताभ्रातृकार्यविषयिणी शोकोभर्तृवि
योगजः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ संप्रयोगःसंबंधः मोघोनिष्फलः ॥ ३९ ॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ गतमात्रमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अचूचुदंकार्यसि
द्विवक्तुं प्रेरितवान् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ जरत्कारुस्ततोवाक्यमित्युक्त्वाप्रत्यभाषतेतिवाक्यं वचनीयं मयोच्यत इतिशेषः इत्युक्त्वाप्रत्यभाषतगुह्यवचनारंभेस्त्वेवं वक्तारो भवन्ति पश्चात्संदेशं वदन्ति यथोक्तं ब्रह्मवै

इममव्यक्तरूपं मे गर्भमाधाय सत्तम ॥ कथं त्यक्त्वा महात्मा स न गंतुमिच्छस्य नागसं ॥ ४० ॥ एवमुक्तस्तु स मुनिर्भार्यावचनमब्रवीत् ॥ यद्युक्तमनुरूपं च जरत्कारुं
तपोधनः ॥ ४१ ॥ अस्त्ययं सुभगे गर्भस्तव वैश्वानरोपमः ॥ ऋषिः परमधर्मात्मा वेदवेदांगपारगः ॥ ४२ ॥ एवमुक्त्वा स धर्मात्मा जरत्कारुर्महानृषिः ॥ उग्राय
तपसेभूयोजगामरुतनिश्चयः ॥ ४३ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि जरत्कारुनिर्गमे सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ ७३ ॥
सौतिरुवाच गतमात्रं तु भर्तारं जरत्कारुर्वेदयत् ॥ भ्रातुः सकाशमागत्य याथातथ्यं तपोधन ॥ १ ॥ ततः स भुजगश्रेष्ठः श्रुत्वा सुमहदप्रियं ॥ उवाच भगि
नीं दीनां तदा दीनतरः स्वयं ॥ २ ॥ वासुकिरुवाच जानासि भद्रे यत्कार्यं प्रदाने कारणं च यत् ॥ पन्नगानां हितार्थाय पुत्रस्ते स्यात्ततो यदि ॥ ३ ॥ स सर्प
सत्रात्किल नो मोक्षयिष्यति वीर्यवान् ॥ एवं पिता महः पूर्वमुक्तवांस्तु सुरैः सह ॥ ४ ॥ अप्यस्ति गर्भः सुभगे तस्मात्ते मुनि सत्तमात् ॥ न चेच्छाम्यफलं तस्य दारकर्म
मनीषिणः ॥ ५ ॥ कामं च मनन्याय्यं प्रपुंत्वा कार्यमीदृशं ॥ किंतु कार्यं गरीयस्त्वात्तत्स्वाहमचूचुदं ॥ ६ ॥ दुर्वार्यतां विदित्वा च भर्तुस्तेऽतितं पस्विनः ॥ नैनम
न्वागमिष्यामि कदाचिद्विशपेत्समां ॥ ७ ॥ आचक्ष्व भद्रे भर्तुः स्वं सर्वमेव विचेष्टितं ॥ उद्धरस्व च शल्यं मे घोरं हृदि चिरस्थितं ॥ ८ ॥ जरत्कारुस्ततोवाक्यमित्युक्त्वा
प्रत्यभाषत ॥ आश्वासयंती संतमं वासुकिं पन्नगेश्वरं ॥ ९ ॥ जरत्कारुरुवाच पृष्टो मयाऽपत्यहेतोः समहात्मा महातपाः ॥ अस्तीत्युत्तरमुद्दिश्य ममेदं गतवां
श्वसः ॥ १० ॥ स्वैरेष्वपि न तेनाहं स्मरामि वितथं वचः ॥ उक्तपूर्वकुतो राजन्सां पराये स वक्ष्यति ॥ ११ ॥ न संतापस्त्वया कार्यः कार्यं प्रतिभुजंगमे ॥ उत्पत्स्यति
च ते पुत्रो ज्वलनार्कसमप्रभः ॥ १२ ॥ इत्युक्त्वा स हिमां भ्रातर्गतो भर्ता तपोधनः ॥ तस्माद्धेतुपरंदुःखं तवेदं मनसि स्थितं ॥ १३ ॥ सौतिरुवाच एत
च्छ्रुत्वा स नागेन्द्रो वासुकिः परया मुदा ॥ एवमस्त्विति तद्वाक्यं भगिन्याः प्रत्यगृह्णत ॥ १४ ॥

वर्ते इदं वचनमुक्त्वा ये वाक्यं वाक्यं विशारदः चकारावश्यकं कर्म नर्मदातीरमाश्रित इति ॥ ९ ॥ ममेदं कार्यमुद्दिश्य अस्तीत्युत्तरं दत्तवानिति शेषः ॥ १० ॥ वितथं तेन उक्तपूर्वं न स्मरामि सां पराये संकटे
सां परायोरणापदोरितिकोशः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ प्रजज्ञे जनयामास ॥ १७ ॥ १८ ॥ बुद्धिः कार्यनिष्ठा सत्त्वगुणइतिसत्त्वकार्याणि धर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्याणितैरन्वितः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ हिरण्मयः दीप्तिमान् ॥ २२ ॥ इति
 आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभाष्ये अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ ५ ॥ सर्पसत्रं प्रस्तावयन् शौनक उवाच यदपृच्छदिति ॥ १ ॥ निधनं मरणं ॥ २ ॥ ३ ॥ कल्याणं सर्वलोकहितं चेत्पति
 सांत्वमानार्थदानैश्च पूजया चानुरूपय ॥ सोदर्या पूजयामास स्वसारं पन्नगोत्तमः ॥ १५ ॥ ततः प्रवृद्धे गर्भो महातेजामहाप्रभः ॥ यथा सोमो द्विजश्रेष्ठ शुक्ल
 पक्ष्मादितो दिवि ॥ १६ ॥ अथ काले तु सा ब्रह्मन् प्रजज्ञे भुजगस्वसा ॥ कुमारं देवगर्भाभं पितृमातृभ्यापहं ॥ १७ ॥ वृद्धे स तु तत्रैव नागराजनिवेशने ॥ वेदां
 श्राधिजगेसांगान् भार्गवाच्च्यवनाम्बुने ॥ १८ ॥ चीर्णव्रतो बाल एव बुद्धिसत्त्वगुणान्वितः ॥ नाम चास्या भवत्स्यातं लोकेष्वास्तीक इत्युत ॥ १९ ॥ अस्तीत्युक्त्वा
 गतो यस्मात्पिता गर्भस्थमेव तं ॥ वनं तस्मादिदं तस्य नामास्तीकेति विश्रुतं ॥ २० ॥ स बाल एव तत्र स्थश्चरन् नमितबुद्धिमान् ॥ गृहे पन्नगराजस्य प्रयत्नात्पारि
 क्षितः ॥ २१ ॥ भगवानिव देवेशः शूलपाणिर्हिरण्मयः ॥ विवर्धमानः सर्वास्तीन्यन्नगानभ्यर्हयत् ॥ २२ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ शौनक उवाच यदपृच्छत्तदाराजामं त्रिणो जन्म जयः ॥ पितुः स्वर्गगतिं त
 न्मेविस्तरेण पुनर्वद ॥ १ ॥ सौतिरुवाच शृणु ब्रह्मन्यथा पृच्छन्मं त्रिणो नृपतिस्तदा ॥ यथा चाख्यातवन्तस्ते निधनं तत्परिक्षितः ॥ २ ॥ जनमेजय उ
 वाच जानंति स्म भवंतस्तद्यथा वृत्तं पितुर्मम ॥ आसीद्यथा स निधनं गतः काले महायशः ॥ ३ ॥ श्रुत्वा भवत्सकाशाद्विपितुर्वृत्तमशेषतः ॥ कल्याणं प्रति
 पत्स्यामि विपरीतं न जातु चित् ॥ ४ ॥ सौतिरुवाच मंत्रिणो यावद्ब्रुवन्वाक्यं पूष्टं स्तनमहात्मना ॥ सर्वधर्मविदः प्राज्ञा राजानं जनमेजयं ॥ ५ ॥ मंत्रिण ऊचुः
 शृणु पार्थिव द्रूपे पितुस्तव महात्मनः ॥ चरितं पार्थिवेन्द्रस्य यथा निष्ठांगतश्रसः ॥ ६ ॥ धर्मात्मा च महात्मा च प्रजापालः पिता तव ॥ आसीदिह यथा वृत्तः
 समहात्मा शृणुष्व तत् ॥ ७ ॥ चातुर्वर्ण्यं स्वधर्मस्थं सकृत्वापर्यरक्षत ॥ धर्मतो धर्मविद्राजा धर्मो विग्रहवानिव ॥ ८ ॥ ररक्ष पृथिवीं देवीं श्रीमानतुलविक्रमं ॥ द्वे
 श्वरस्तस्य नैवासन्सचं द्वेष्टिनकंचक्र ॥ ९ ॥ समः सर्वेषु भूतेषु प्रजापतिरिवाभवत् ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चैव स्वकर्मसु ॥ १० ॥ स्थिताः सुमनसो राजं
 स्तनराज्ञा स्वधिष्ठिताः ॥ विधवानाथ विकलान् रूपणांश्च बभारसः ॥ ११ ॥

पत्स्यामि प्रतीकारं करिष्यामि नान्यथेत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥
 ब्रूवे पृच्छसि निष्ठांसमाप्ति ॥ ६ ॥ धर्मात्मा उदारचित्तः महात्मा महानुभावः कलिनिघाहकत्वात् ॥ ७ ॥ चातुर्वर्ण्यं चतुरोवर्णान् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ स्वधिष्ठिताः सुष्ठुपालिताः बभारपोषितवान् ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ शारद्वतस्य कृपाचार्यस्य ॥ १३ ॥ सोत्तरायामिति पादपूर्णाथः संधिः अजीजनत् जातः ॥ १४ ॥ राजधर्मोऽयं यस्तस्यार्थः फलं तदुक्तानुष्ठानं शाब्दभावनायां प्रवृत्तेरवभाव्यत्वात् तत्र कुशलोदक्षः ॥ १५ ॥ आत्मवान् बुद्धिमान् मेधावी बहुयन्त्रधारणसमर्थः षड्वर्गः कामादिस्तस्य जेता षड्वर्गजित् नीतिशास्त्रकामंदकीयपालकाव्यादि ॥ १६ ॥ षष्टिवर्षाणि जन्मतः षष्टिवर्षपर्यन्तं न तुराज्यला

सुदर्शः सर्वभूतानामासीत् सोमइवापरः ॥ तुष्टपुष्टजनः श्रीमान् सत्यवान् मृदुविक्रमः ॥ १२ ॥ धनुर्वेदतुशिष्योऽभून्नृपः शारद्वतस्य सः ॥ गोविंदस्य प्रियश्चासीत् पिता ते जनमेजय ॥ १३ ॥ लोकस्य चैव सर्वस्य प्रिय आसीन् महायशः ॥ परिक्षीणेषु कुरुषु सोत्तरायामजीजनत् ॥ १४ ॥ परिक्षिदभवत्तेन सौभद्रस्यात्मजो बली ॥ राजधर्मार्थकुशलो युक्तः सर्वगुणैर्वृतः ॥ १५ ॥ जितेन्द्रियश्चात्मवांश्च मेधावी धर्मसेविता ॥ षड्वर्गजिन्महाबुद्धिर्नीतिशास्त्रविदुत्तमः ॥ १६ ॥ प्रजाइमास्तव पिता षष्टिवर्षाण्यपालयत् ॥ ततो दिष्टां तमापन्नः सर्वेषां दुःखमावहन् ॥ १७ ॥ ततस्त्वं पुरुषश्रेष्ठ धर्मेण प्रतिपेदिवान् ॥ इदं वर्षसहस्राणि राज्यं कुरुकुलागतं ॥ बाल एवाभिषिक्तस्त्वं सर्वभूतानुपालकः ॥ १८ ॥ जनमेजय उवाच नास्मिन्कुले जातु बभूव राजायानं प्रजानां प्रियकृत्प्रियश्च ॥ विशेषतः प्रक्ष्य पिता महानां वृत्तं महद्वृत्तपरायणानां ॥ १९ ॥ कथं निधनमापन्नः पिता मम तथा विधः ॥ आचक्ष्वं यथा वन्मेश्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ २० ॥ सौमिरुवाच एवं संचोदिताराज्ञा मंत्रिणस्तेन राधिपं ॥ ऊचुः सर्वे यथा वृत्तं राज्ञः प्रियहितैषिणः ॥ २१ ॥ मंत्रिण ऊचुः सराजा पृथिवीपालः सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥ बभूव मृगयाशीलस्तव राजन्यिता सदा ॥ २२ ॥ यथा पांडुर्महाबाहुर्धनुर्धरवरोयुधि ॥ अस्मांस्वासज्यसंवाणिराजकार्याण्यशेषतः ॥ २३ ॥ सकदाचिद्वनगतो मृगं विव्याध पत्रिणा ॥ विध्वाचान्वसरत्तूर्णतं मृगं गहने वने ॥ २४ ॥ पदांतिर्वद्ध निस्त्रिंशस्ततायुधकलापवान् ॥ न चाससाद गहने मृगं न पृथिवा तव ॥ २५ ॥ परिश्रान्तो वयस्यश्च षष्टिवर्षो जरान्वितः ॥ क्षुधितः समहारण्येदं दर्शमुनि सत्तमं ॥ २६ ॥ स तं पप्रच्छ राजेंद्रो मुनिमौ न व्रते स्थितं ॥ न च किंचिदुवाच दंपृष्ठोऽपि स मुनिस्तदा ॥ २७ ॥ ततो राजा क्षुब्धमात्तस्तं मुनिं स्थाणुवस्थितं ॥ मौनव्रतधरं शांतं सद्यो मन्युवशंगतः ॥ २८ ॥

भातु अपालयत्पालितवान् षड्वर्षे लब्धराज्यः चतुर्विंशतिवर्षपर्यन्तं तत्पालनस्य दृष्टत्वादित्यर्थः दिष्टं धर्मार्थमौनयोरन्तं अवसानं विदेहकैवल्यमित्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ पिता महानां पांडवानां ॥ १९ ॥ आचक्ष्वं भ्वादेराकृतिगणत्वात् शपो लुङ् ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ गहने दुर्गमे ॥ २४ ॥ निस्त्रिंशः खड्गः तत्रायुधकलापवान् ततो विस्तीर्ण आयुधानां बाणादीनां कलापस्तृणस्तद्वान् कलापः संहतौ बर्हेकांची भूषणतूणयोरिति मेदिनी ॥ २५ ॥ वयस्यो वृद्धः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावे दीपे एकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥३॥ ॥४॥ तत इति ॥ १ ॥ २ ॥ ब्रह्माणं अचार्यं पूजांतस्यैव चकार तेनानुज्ञातस्त
नयुबोधचतं राजामौ नव्रतधरं मुनिं ॥ सतं क्रोधसमाविष्टो धर्षयामास ते पिता ॥ २९ ॥ मृतं सर्पं धनुष्कोट्या समुक्षिप्य धरातलात् ॥ तस्य शुद्धात्मनः प्रादात्स्कं
धे भरतसत्तम ॥ ३० ॥ न चोवाच समेधावीतमथोसा ध्वसाधुवा ॥ तस्यौ तथैव चाक्रुद्धः सर्पस्कंधेन धारयन् ॥ ३१ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि आ
स्तीकपर्वणि पारिक्षितीये एकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥४॥ ॥४॥ मंत्रिण ऊचुः ततः सराजाराजेंद्रस्कंधे तस्य भुजंगमं ॥ मुनेः सुत्वा
म आसज्य स्वपुरं प्रययौ पुनः ॥ १ ॥ ऋषेस्तस्य तु पुत्रोऽभूद्रविजातो महायशाः ॥ शृंगीनाम महातेजास्तिग्मवीर्योऽतिकोपनः ॥ २ ॥ ब्रह्माणं समुपागम्य मुनिः
पूजां चकार ह ॥ सोऽनुज्ञातस्ततस्तत्र शृंगोऽशुश्रावतंतदा ॥ ३ ॥ स ख्युः सकाशात् पितरं पित्रा ते धर्षितं पुरा ॥ मृतं सर्पं समासकं स्थाणुभूतस्य तस्य तं ॥ ४ ॥ वहंतं राज
शार्दूलस्कंधेनानपकारिणं ॥ तपस्विनमतीवाथ तं मुनिप्रवरं नृप ॥ ५ ॥ जितेंद्रियं विशुद्धं च स्थितं कर्मण्यथाद्भुतं ॥ तपसा द्योतितात्मानं स्वेष्वंगेषु यतंतदा ॥
॥ ६ ॥ शुभाचारं शुभकथं सुस्थितं तमलोलुपं ॥ अक्षुद्रमनसूयं च वृद्धं मौनव्रते स्थितं ॥ शरण्यं सर्वभूतानां पित्रा विनिरुतंतव ॥ ७ ॥ शशापाथमहातेजाः पित
रंतरुपान्वितः ॥ ऋषेः पुत्रो महातेजा बालोऽपि स्थविरद्युतिः ॥ ८ ॥ स क्षिप्रमुदकं स्पृष्ट्वा रोषादिदमुवाच ह ॥ पितरं तेऽभिसंधाय ते जसा प्रज्वलन्निव ॥ ९ ॥ अ
नागसिगुरौ यामे मृतं सर्पमवास्तजत् ॥ तं नागस्तक्षकः क्रुद्धस्तेजसा प्रदहिष्यति ॥ १० ॥ आशीविषस्तिग्मतेजामद्वाक्यबलचादितः ॥ स सरात्रादितः पार्पप
श्यमेतपसो बलं ॥ ११ ॥ इत्युक्त्वा प्रययौ तत्र पिता यत्राऽस्य सोऽभवत् ॥ दृष्ट्वा च पितरं तस्मै तं शापं प्रत्यवेदयत् ॥ १२ ॥ स चापि मुनिशार्दूलः प्रेरयामास ते पि
तुः ॥ शिष्यंगौरमुखं नाम शीलवंतं गुणान्वितं ॥ १३ ॥ आचख्यौ स च विश्रांतो राज्ञः सर्वमशेषतः ॥ शप्तोऽसि मम पुत्रेण यत्तो भवमहीपते ॥ १४ ॥ तक्षकं स्त्वां
महाराज तेजसाऽसौ दहिष्यति ॥ श्रुत्वा च तद्वचो घोरं पिता ते जनमेजय ॥ १५ ॥ यत्तोऽभवत्परित्रस्तस्तक्षकात्पन्नगोचमात् ॥ ततस्तस्मिंस्तु दिवसे सप्तमे समु
पस्थिते ॥ १६ ॥ राज्ञः समीपं ब्रह्मर्षिः काश्यपो गंतुमैच्छत ॥ तं ददर्शार्थं नागेंद्रस्तक्षकः काश्यपं तदा ॥ १७ ॥

त्र आचार्यगृहे तं सर्पधरं स्वपितरं स ख्युः सहाभ्यायिनः सकाशाच्छ्रुत्वेति संबंधः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अंगेषु वागादिषु यतं नियतं शमदमवंतमित्यर्थः ॥ ६ ॥ अक्षुद्रं गंभीरं अनसूयं परगुणेषु दोषाविष्करणशून्यं
तव पित्रा विनिरुतं अपरुतं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ प्रदहिष्यति प्रधक्ष्यति ॥ १० ॥ पश्य हे मत्पुत्रो हि नृ ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ दहिष्यति धक्ष्यति ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ अभिपन्नं त्रातं धर्षयिष्यति अभिभविष्यति ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ कामं काम्यमानमर्थं ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ द्विपदां पुरुषाणां निवृत्ते निवृत्तः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

तमब्रवीत्पन्नगैर्द्रः काश्यपं त्वरितं द्विजं ॥ कृभवांस्त्वरितो याति किंच कार्यं चिकीर्षति ॥ १८ ॥ काश्यप उवाच यत्र राजा कुरुश्रेष्ठः परिक्षिन्नाम वै द्विज ॥ तक्षकेण भुजंगेन धक्ष्यते किल सोऽद्य वै ॥ १९ ॥ गच्छाम्यहं तं त्वरितः सद्यः कर्तुमपज्वरं ॥ मयाऽभिपन्नं तं चापि न सर्पो धर्षयिष्यति ॥ २० ॥ तक्षक उवाच किमर्थं तं मया दष्टं संजीवयितुमिच्छसि ॥ अहं स तक्षकः काश्यपः श्वमेवीर्यमद्भुतं ॥ २१ ॥ न शक्तस्त्वं मया दष्टं संजीवयितुं नृप ॥ इत्युक्त्वा तक्षकस्तत्र सोऽदशद्वे वनस्पतिं ॥ २२ ॥ सदृष्टमात्रो नागेन भस्मीभूतोऽभवन्नगः ॥ काश्यपश्च ततो राजन्नजीवयत तं नगं ॥ २३ ॥ ततस्तं लोभयामास कामं ब्रूहीति तक्षकः ॥ स एव मुक्तस्तं प्राह काश्यपस्तक्षकं पुनः ॥ २४ ॥ धनलिप्सुरहं तत्र यामीत्युक्तश्च तेन सः ॥ तमुवाच महात्मानं तक्षकः श्लक्ष्णया गिरा ॥ २५ ॥ यावद्भनं प्रार्थयस्य राज्ञस्तस्मात्ततोधिकं ॥ गृहाण मत्त एव त्वं सन्निवर्तस्व चानघ ॥ २६ ॥ स एव मुक्तो नागेन काश्यपो द्विपदां वरः ॥ लब्ध्वा वित्तं निवृत्ते तक्षकाद्यावदीप्सितं ॥ २७ ॥ तस्मिन्प्रतिगते विप्रेच्छन्नोपेत्य तक्षकः ॥ तं नृपं नृपतिश्रेष्ठं पितरंधार्मिकं तव ॥ २८ ॥ प्रासादस्थं यत्तमपि दग्धवान्विषवह्निना ॥ ततस्त्वं पुरुषव्याघ्रविजया याभिपेक्षितः ॥ २९ ॥ एतदृष्टं श्रुतं चापि यथा वन्नृपसंत्तम ॥ अस्माभिर्निखिलं सर्वं कथितं तेऽतिदारुणं ॥ ३० ॥ श्रुत्वा चैतं नरश्रेष्ठ पार्थिवस्य परां भवं ॥ अस्य चर्पेरुत्तंकस्य विधत्स्व यदनंतरं ॥ ३१ ॥ सौतिरुवाच एतस्मिन्नेव काले तु स राजा जनमेजयः ॥ उवाच मंत्रिणः सर्वानिदं वाक्यमरिदमः ॥ ३२ ॥ जनमेजय उवाच अथ तत्कथितं केन यदृत्तं तद्वनस्पतौ ॥ आश्चर्यभूतं लोकस्यं भस्मराशीकृतं तदा ॥ ३३ ॥ यदृक्षं जीवयामास काश्यपस्तक्षकेण वै ॥ नूनं मंत्रैर्हतविषो न प्रणश्येत्त काश्यपात् ॥ ३४ ॥ चिंतयामास पापांस्त्मा मनसा पन्नगाधमः ॥ दष्टं यदि मया विप्रः पार्थिवं जीवयिष्यति ॥ ३५ ॥ तक्षकः संहतविषो लोके यास्यति हास्यतां ॥ विचिंत्यैवं कृता तेन ध्रुवं तुष्टिर्द्विजस्य वै ॥ ३६ ॥ भविष्यति त्व्युपायेन यस्य दास्यामि यातनां ॥ एकं नु श्रोतुमिच्छामि तद्वृत्तं निर्जने वने ॥ ३७ ॥ संवादं पन्नगैर्द्रस्य काश्यपस्य च कस्तदा ॥ श्रुतवान् दृष्ट्वांश्चापि भवत्सुकथमागतं ॥ श्रुत्वा तस्य विधास्येऽहं पन्नगांत करीमतिं ॥ ३८ ॥

॥ ३० ॥ एतं पार्थिवस्य उत्तंकस्य च पराभवं श्रुत्वा ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ संहतविषः सम्यक्कृतं नष्टं विषं यस्य स तथा संहतविष इति पाठे स्पष्टोर्थः ॥ ३६ ॥ यस्य दास्यामि यातनां यस्य प्रयासं कृत्वा यमुप्रयत्ने अस्मादसमासेऽप्यर्पत्वा क्लोत्यप् यातनां प्रतिक्रियां ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

समागतं समागमं भावे निष्ठा ॥ ३९ ॥ ४० ॥ पुरुषं द्विजाविति पाठे द्विजौ अंजः सर्पो विप्रश्च दंतविप्रांश्च द्विजा इत्युक्तेः अर्थभेदेऽपि सत्पत्वादेकशेषः ॥ ४१ ॥ व्यजीवन् विशेषण अत्युल्लसितेन रूपेण जीवितवान् आगम्य आगत्य बाल्यपीति पक्षेऽनुनासिकलोपाभावः द्विजश्रेष्ठपुंसां ब्राह्मणदासेन ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ करं करे निधाय प्रत्यपिषत् क्रोधावेशात् घर्षितवानित्यर्थः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

मंत्रिण ऊचुः शृणुराजन्यथास्माकं येन तत्कथितं पुरा ॥ समागतं द्विजेंद्रस्य पन्नगेंद्रस्य चाध्वनि ॥ ३९ ॥ तस्मिन् वक्षे नरः कश्चिदिदं धनार्थाय पार्थिव ॥ विचिन्वन् पूर्वमारूढः शुष्कशाखावनस्पतौ ॥ ४० ॥ न बुध्यतां भूतौ च न गस्थं पन्नगद्विजौ ॥ सह ते नैव वक्षेण भस्मीभूतो भवन् नृप ॥ ४१ ॥ द्विजप्रभावाद्वा जेंद्रव्यजीवत्सवनस्पतिः ॥ तेनागम्य द्विजश्रेष्ठपुंसां स्मासु निवेदितं ॥ ४२ ॥ यथा वृत्तं तु तत्सर्वं तक्षकस्य द्विजस्य च ॥ एतत्तत्कथितं राजन्यथा दृष्टं श्रुतं च यत् ॥ श्रुत्वा च नृप शार्दूलविधत्स्व यदनंतरं ॥ ४३ ॥ सौतिरुवाच मंत्रिणां तु वचः श्रुत्वा स राजा जनमेजयः ॥ पर्यतप्यत दुःखार्तः प्रत्यपि पत्करं करे ॥ ४४ ॥ निःश्वासमुष्णमसकृद्दीर्घं राजीवलोचनः ॥ मुमोचा शृणि च तदानेत्राभ्यां प्ररुद्धः नृपः ॥ ४५ ॥ उवाच च महीपालो दुःखशोकसमन्वितः ॥ दुर्धरं वाष्पमुत्सृज्य स्पृष्ट्वा चापो यथाविधि ॥ ४६ ॥ मुहूर्त्तमिव च ध्यात्वा निश्चित्य मनसा नृपः ॥ अमर्षी मंत्रिणः सर्वानिदं वचनमब्रवीत् ॥ ४७ ॥ जनमेजय उवाच श्रुत्वा तद्भवतां वाक्यं पितुर्मैस्वर्गतिं प्रति ॥ निश्चितं यं मम मतिर्याचतां मे निबोधत ॥ अनंतरं च मन्ये हंत क्षकाय दुरात्मने ॥ ४८ ॥ प्रतिकर्तव्यमित्येवं येन मे हिंसितः पिता ॥ शृंगिणं हेतुमात्रं यः कृत्वा दध्वा च पार्थिवं ॥ ४९ ॥ इयं दुरात्मता तस्य काश्यपं योन्यवर्त्तयत् ॥ यद्यागच्छेत्स वै विप्रो ननु जीवेत्पितामम ॥ ५० ॥ परिहीयेत किं तस्य यदि जीवेत्स पार्थिवः ॥ काश्यपस्य प्रसादेन मंत्रिणां विनयेन च ॥ ५१ ॥ स तु वारितवान् मोहात् काश्यपं द्विजसूतमं ॥ संजिजीवयिषुं प्राप्तं राजानमपराजितं ॥ ५२ ॥ महानतिक्रमोऽत्येष तक्षकस्य दुरात्मनः ॥ द्विजस्य योऽददद्भ्यं मानृपं जीवयेदिति ॥ ५३ ॥

अनंतरं अव्यवहितं यथा स्यात्तथा ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ मोहात् मदीयसामर्थ्याज्ञानात् ॥ ५२ ॥ यदि क्षितायुर्यदि वापरे तोयदि मृत्योरतिकं नीत एव तमाहरामि निर्ऋते रूपस्थादस्पर्शमेनं शतशारदायेति मंत्रवर्णाद्ब्राह्मणस्यायुः प्रदानेऽपि सामर्थ्यमस्ति अतस्तं बहुधनदानेन निवर्त्तयतस्तक्षकस्यैवापराधो यमित्याह महानिति दददिति हेतौ शतप्रत्ययः द्रव्यं दत्त्वा पितेनैव नृपो बलान्मारित इत्यर्थः ॥ ५३ ॥

*दुर्धरमित्यादिः सार्द्धः श्लोकः क्षिप्त इति भाति उवाच अब्रवीदिति पौनरुक्त्यात् केषुचित्पुस्तकेष्वदर्शनाच्च

अपचितिवैरनिर्यातनं ॥ ५४ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभाषदीपेपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ एवमुक्तेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ मह्यंमम ॥ ५ ॥ ६ ॥

उत्तंकस्यप्रियंकर्तुमात्मनश्चमहत्प्रियं ॥ भवतांचैवसर्वेषांगच्छाम्यपचितिंपितुः ॥ ५४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआंस्तीकपर्वणिपंरिक्षिन्मंत्रि
संवादेपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ सौतिरुवाच एवमुक्ताततःश्रीमान्मंत्रिभिश्चानुमोदितः ॥ आरुरोहप्रतिज्ञांससर्पसत्राय
पार्थिवः ॥ १ ॥ ब्रह्मन्भरतशार्दूलोराजापारिक्षितस्तदा ॥ पुरोहितमथाहूयऋत्विजोवसुधाधिपः ॥ २ ॥ अब्रवीद्वाक्यसंपन्नःकार्यसंपत्करंवचः ॥ योमेहिं
सितवांस्तातंतक्षकःसदुरात्मवान् ॥ ३ ॥ प्रतिकुर्यात्तथातस्यतद्भवंतोब्रुवंतुमे ॥ अपितत्कर्मविदितंभवतांयेनपन्नगं ॥ ४ ॥ तक्षकंसंप्रदीप्तेऽग्नौप्रक्षिपेयंस
बांधवं ॥ यथातेनपितामह्यंपूर्वदग्धोविषाग्निना ॥ तथाऽहमपितंपापदग्धुमिच्छामिपन्नगं ॥ ५ ॥ ऋत्विज ऊचुः अस्तिराजन्महत्सत्रंत्वदर्थंदेवनिर्मि
तं ॥ सर्पसत्रमितिख्यातंपुराणंपरिपठ्यते ॥ ६ ॥ आहर्त्तातस्यसत्रस्यत्वन्नान्योऽस्तिनराधिप ॥ इतिपौराणिकाःप्रादुरस्माकंचास्तिसक्रतुः ॥ ७ ॥ एवमुक्तः
सराजर्षिर्मेनेदग्धंहितक्षकं ॥ हुताशनमुखेदीप्तेप्रविष्टमिति सत्तम ॥ ८ ॥ ततोऽब्रवीन्मंत्रविदस्तान् राजाब्राह्मणांस्तदा ॥ आहरिष्यामि तत्सत्रं संभाराः संभ्रि
यंतुमे ॥ ९ ॥ ततस्तर्त्विजस्तस्यशास्त्रतोद्विजसत्तम ॥ तंदेशंमापयामासुर्यज्ञायतनकारणात् ॥ १० ॥ यथावद्वेदविद्वांसःसर्वेबुद्धेःपरंगताः ॥ ऋध्यापरम
यायुक्तमिष्टं द्विजगणैर्युतं ॥ ११ ॥ प्रभूतधनधानाढ्यमृत्विग्भिःसुनिषेवितं ॥ निर्मायचापिविधिवद्यज्ञायतनमीप्सितं ॥ १२ ॥ राजानंदीक्षयामासुः
सर्पसत्राप्तयेतदा ॥ इदंचासीत्तत्रपूर्वसर्पसत्रेभविष्यति ॥ १३ ॥ निमित्तंमहदुत्पन्नंयज्ञविघ्नकरंतदा ॥ यज्ञस्यायतनेतस्मिन्क्रियमाणेवचोऽब्रवीत् ॥
॥ १४ ॥ स्थपतिर्बुद्धिसंपन्नोवास्तुविद्याविशारदः ॥ इत्यब्रवीत्सूत्रधारःसूतःपौराणिकस्तदा ॥ १५ ॥ यस्मिन्देशेचकालेचमापनेयंप्रवर्तिता ॥ ब्राह्मणंका
रणंरुत्वानायंसंस्थास्यतेक्रतुः ॥ १६ ॥

त्वन्नान्यः त्वमेवनान्यः यद्वात्वत्त्वत्तो नान्योस्ति ॥ ७ ॥ ८ ॥ आहरिष्यामि करिष्यामि संभ्रियंतु संभ्रियंतां ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ दीक्षयामासुः दीक्षां याहितवन्तः सर्पसत्राप्तये सर्पसत्रफलां
प्तये भविष्यति भाविनि ॥ १३ ॥ १४ ॥ इति वक्ष्यमाणं यस्मिन् देशे इत्यादि सूतो जात्या पौराणिकः शिल्पागमवेत्ता ॥ १५ ॥ नायं संस्थास्यते न समास्यते ॥ १६ ॥

दीक्षाकालस्य प्रागिति प्राग्दीक्षाकालं क्षत्तारं द्वास्थं ॥ १७ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ तत इति पर्यक्रमन् पराक्रां
तवन्तः ॥ १ ॥ मंत्रवत्संयुक्तं यथास्यात्तथा ॥ २ ॥ आजुहुवुः आहूतवन्तः ॥ ३ ॥ ४ ॥ चित्रभानुं अग्निं ॥ ५ ॥ ६ ॥ प्रमाणतः प्रमाणं प्राप्य ॥ ७ ॥ ८ ॥ परिघः महाद्वारार्गलादंडस्तत्तुल्याः मानू

एतच्छ्रुत्वा तुराजासौ प्राग्दीक्षाकालमब्रवीत् ॥ क्षत्तारं न हि मे कश्चिदज्ञातः प्रविशेदिति ॥ १७ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणिसर्पस
त्रोपक्रमे एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ सौतिरुवाच ततः कर्म प्रवृत्ते सर्पसत्रविधानतः ॥ पर्यक्रमंश्च विधिवत्स्वेकं कर्मणि या
जकाः ॥ १ ॥ प्रावृत्य रुष्णावासां सिधूषसं रक्तलोचनाः ॥ जुहुवुर्मंत्रवच्चैव समिद्धं जातवेदसं ॥ २ ॥ कंपयन्तश्च सर्वेषां मुरगाणां मनांसि च ॥ सर्पानां जुहुवु
स्तत्र सर्वानग्निमुखे तदा ॥ ३ ॥ ततः सर्पाः समापेतुः प्रदीप्ते हव्यवाहने ॥ विचेष्टमानाः रूपणमाद्वयन्तः परस्परं ॥ ४ ॥ विस्फुरन्तः श्वसन्तश्च वेष्टयन्तः परस्परं ॥ पु
च्छैः शिरोभिश्च भृशं चित्रभानुं प्रपदिरे ॥ ५ ॥ श्वेताः रुष्णाश्च नीलाश्च स्थविराः शिशवस्तथा ॥ नदन्तो विविधान्नादान्येतुर्दीप्ते विभावसौ ॥ ६ ॥ क्रोशयोज
नमात्रा हि गोकर्णस्य प्रमाणतः ॥ पतन्त्यजं संवेगेन वन्हावग्निमतां वर ॥ ७ ॥ एवं शतसहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च ॥ अवशानि विनष्टानि पन्नगानां तु तत्र वै ॥
॥ ८ ॥ तुरगा इव तत्रान्ये हस्तिहस्ता इवापरे ॥ मत्ता इव च मातंगामहाकायामहाबलाः ॥ ९ ॥ उच्चावचाश्च बहवो नानावर्णा विषोल्बणाः ॥ घोरांश्च परिघप्र
ख्यादं दं शूकामहाबलाः ॥ प्रपेतुरग्रावुरगामावृत्ता दंडपीडिताः ॥ १० ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणिसर्पसत्रोपक्रमे द्विपञ्चाशत्तमो
ऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ शौनक उवाच सर्पसत्रे तदाराज्ञः पांडवेयस्य धीमतः ॥ जनमेजयस्य केत्वास नृत्विजः परमर्षयः ॥ १ ॥ के
सदस्या बभूवुश्च सर्पसत्रे सुदारुणे ॥ विषादजननेऽत्यर्थं पन्नगानां महाभये ॥ २ ॥ सर्वं विस्तरशस्तात भवाञ्छंसितुमर्हति ॥ सर्पसत्रविधानज्ञविज्ञेयाः केच
सूतज ॥ ३ ॥ सौतिरुवाच हंतते कथयिष्यामि नामानीह मनीषिणां ॥ ये नृत्विजः सदस्याश्च तस्यास नृपतेस्तदा ॥ ४ ॥ तत्र होता बभूवाथ ब्राह्मणश्चंड
भार्गवः ॥ च्यवनस्यान्वये स्यात्तोजातो वेदविदां वरः ॥ ५ ॥ उद्गाता ब्राह्मणो वृद्धो विद्वान्कौत्सोऽथ जैमिनिः ॥ ब्रह्माऽभवच्छार्ङ्ग रवोथा ध्वर्युश्चापि पिंगलः ॥ ६ ॥

वाग्दंडपीडिता इति यैर्मातुर्वचनं नानुष्ठितं एव पेतुरित्यर्थः ॥ १ ॥ १० ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ सर्पसत्र इति ऋत्विजो
यज्ञे कर्मकराः ॥ १ ॥ सदस्या उपद्रष्टारः ॥ २ ॥ विधानज्ञेषु विज्ञेयाः श्रेष्ठाः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ पच्यतां पच्यमानानां ॥ १३ ॥ १४ ॥ आगः अपराधं कृत्वा ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

सदस्यश्चाभवद्वासः पुत्रशिष्यसहायवान् ॥ उद्दालकः प्रमतकः श्वेतकेतुश्चर्पिंगलः ॥ ७ ॥ असितो देवलश्चैव नारदः पर्वतस्तथा ॥ आत्रेयः कुण्डजठरौ द्विजः कालघटस्तथा ॥ ८ ॥ वात्स्यः श्रुतश्च वाटद्वोजपस्वाध्यायशीलवान् ॥ कोहलो देवशर्मा च मौद्गल्यः समसौरभः ॥ ९ ॥ एते चान्ये च बहवो ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥ सदस्याश्चाभवन्स्तत्र सत्रे पारिक्षितस्य ह ॥ १० ॥ जुह्वत्स्वत्विश्वथतदा सर्पसत्रे महाकृतौ ॥ अहयः प्रापतंस्तत्र घोसः प्राणिभयावहाः ॥ ११ ॥ वसामेदो वहाः कुल्याना गानां संप्रवर्तिताः ॥ ववौ गंधश्च तुमुलो दध्यतामनिशं तदा ॥ १२ ॥ पततां चैव नागानां धिष्ठितानां तथां वरे ॥ अश्रूयतानि शंशब्दः पच्यतां चाग्निना भृशं ॥ १३ ॥ तक्षकस्तु सना गेंद्रः पुरंदरनिवेशनं ॥ गतः श्रुत्वैव राजानं दीक्षितं जनमेजयं ॥ १४ ॥ ततः सर्वं यथावत्तमाख्याय भुजगोत्तमः ॥ अंगं च्छच्छरणं भीत आगच्छत्वा पुरंदरं ॥ १५ ॥ तमिन्द्रः प्राह सुप्रातो न तवास्ती ह तक्षक ॥ भयं ना गेंद्र तस्माद्वै सर्पसत्रात्कदाचन ॥ १६ ॥ प्रसादितो मया पूर्वत वार्थाय पितामहः ॥ तस्मात्तव भयं नास्ति व्येतु ते मानसो ज्वरः ॥ १७ ॥ सौतिरुवाच एवमाश्वासितस्तेन ततः स भुजगोत्तमः ॥ उवास भवने तस्मिन् शक्रस्य मुदितः सुखी ॥ १८ ॥ अजस्रं निपतस्व ग्रीवागेषु भृशं दुःखितः ॥ अल्पशेषपरीवारो वासुकिः पर्यतप्यत ॥ १९ ॥ कश्मलं चाविशद्द्वारं वासुकिं पन्नगोत्तमं ॥ स धूर्णमानस्तदयो भगिनीमिदमब्रवीत् ॥ २० ॥ दत्तं त्यंगा निमेभद्रे न दिशः प्रतिभांति च ॥ सीदामीव च संमोहात् धूर्णतीव च मे मनः ॥ २१ ॥ दृष्टिभ्रान्त्यतिमेतीव तदयं दीर्यतीव च ॥ पतिप्याम्यवशोऽद्याहंतस्मिन्दीमे विभावसौ ॥ २२ ॥ पारिक्षितस्य यज्ञोऽसौ वर्ततेऽस्मज्जिघांसया ॥ व्यक्तं मयाऽपि गंतव्यं प्रेतराजनिवेशनं ॥ २३ ॥ अयं सकालः संप्राप्तो यदर्थमसि मे स्वसः ॥ जरत्कारौ मया दत्ता त्राय स्वास्मान्सवांधवान् ॥ २४ ॥ आस्तीकः किल यज्ञं तं वर्ततं भुजगोत्तमे ॥ प्रतिषेत्स्यति मां पूर्वं स्वयमाह पितामहः ॥ २५ ॥ तद्वत्से ब्रूहि वत्सं स्वं कुमारं दद्वसं मतं ॥ ममाद्यत्वं स भृत्यस्य मोक्षार्थं वेदवित्तमं ॥ २६ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि सर्पसत्रे वासुकिवाक्ये त्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ सौतिरुवाच तत आहूय पुत्रं स्वं जरत्कारुर्भुजंगमां ॥ वासुकेनागराजस्य वचनादिदमब्रवीत् ॥ १ ॥ अहंतवपितुः पुत्रभ्रात्रा दत्तानि मित्ततः ॥ कालः सचायं संप्राप्तस्तत्कुरुष्व यथा तथं ॥ २ ॥

इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारत भावदीपे त्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ तत आहूयेति ॥ १ ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ आचष्टव्यक्तंकथितवती अविह्वला अनाकुला अविष्टवेतिपाठेसाध्वी ॥४॥५॥६॥ ७ ॥८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ अभिशापःशापः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ सास्तीकइतिपादपूरणार्थः

आस्तीकउवाच किंनिमित्तंममपितुर्दत्तात्वंमातुलेनमे ॥ तन्ममाचक्ष्वतत्त्वेनश्रुत्वाकर्त्ताऽस्मितत्तथा ॥ ३ ॥ सौतिरुवाच ततआचष्टसा तस्मैबांधवानांहितैषिणी ॥ भगिनीनागराजस्यजरत्कारुरुविह्वला ॥ ४ ॥ जरत्कारुरुवाच पन्नगानामशेषाणांमाताकद्रूरितिश्रुता ॥ तथाश मारुषितयासुतायस्मान्निबोधतत् ॥ ५ ॥ उच्चैःश्रवाःसोऽश्वराजोयन्मिथ्यानरुतोमम ॥ विनतार्थायपणितेदासभावायपुत्रकाः ॥ ६ ॥ जनमेजयस्यवोयज्ञे धक्ष्यत्यनिलसारथिः ॥ तत्रपंचत्वमापन्नाःप्रेतलोकंगमिष्यथ ॥ ७ ॥ तांचशप्तवतींदेवःसाक्षाल्लोकपितामहः ॥ एवमस्त्वितितद्वाक्यंप्रोवाचानुमुमोदच ॥ ८ ॥ वासुकिश्चापितच्छ्रुत्वापितामहवचस्तदा ॥ अमृतमयितेतातदेवाञ्छरणमीयिवान् ॥ ९ ॥ सिद्धार्थाश्चसुराःसर्वेप्राप्यामृतमनुत्तमं ॥ भ्रातरंमेपुरस्कृत्य पितामहमुपागमन् ॥ १० ॥ तेतंप्रसादयामासुःसुराःसर्वेजसंभवं ॥ राज्ञावासुकिनासार्धंशापोऽसौनभवेदिति ॥ ११ ॥ देवाऊचुः वासुकिर्ना गराजोऽयंदुःखितोज्ञातिकारणात् ॥ अभिशापःसमातुस्तुभगवन्नभवेत्कथं ॥ १२ ॥ ब्रह्मोवाच जरत्कारुर्जरत्कारुंयांभार्यासमवाप्स्यति ॥ तत्रजा तोद्विजःशापान्मोक्षयिष्यतिपन्नगान् ॥ १३ ॥ एतच्छ्रुत्वातुवचनंवासुकिःपन्नगोत्तमः ॥ प्रादान्माममरंप्रस्थतवपित्रेमहात्मने ॥ १४ ॥ प्रागेवानागतैका लेतस्मात्त्वंमय्यजायथाः ॥ अयंसकालःसंप्राप्तोभयान्नस्नातुमर्हसि ॥ १५ ॥ भ्रातरंचापिमेतस्मात्त्रातुमर्हसिपावकात् ॥ नमोघंतुकृतंतत्स्याद्यदहंतवधीम ते ॥ पित्रेदत्ताविमोक्षार्थंकथंवापुत्रमन्यसे ॥ १६ ॥ सौतिरुवाच एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वासास्तीकोमातरंतदा ॥ अब्रवीदुःखसंतप्तंवासुकिंजीवयन्निव ॥ १७ ॥ अहंत्वांमोक्षयिष्यामिवासुकेपन्नगोत्तम ॥ तस्माच्छापान्महासत्वसत्यमेतदब्रवीमिमे ॥ १८ ॥ भवस्वस्थंमनानागनहितेविद्यतेभयं ॥ प्रयतिष्ये तथाराजन्यथाश्रेयोभविष्यति ॥ १९ ॥ नमेवागनृतंप्राहस्वैरेष्वपिकुतोऽन्यथा ॥ तंवैतृपवरंगत्वादीक्षितंजनमेजयं ॥ २० ॥ वाग्भिर्मंगलयुक्ताभिस्तोषयि ष्येद्यमातुल ॥ यथासयज्ञोऽनृपतोर्निर्वर्तिष्यतिसत्तम ॥ २१ ॥ ससंभावयनागेंद्रमयिसर्वमहामते ॥ नतेमयिमनोजातुमिथ्याभवितुमर्हति ॥ २२ ॥

सुलोपःसोस्तीकइत्यपपाठः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ मयिअयमस्मान्मोचयिष्यत्येवंरूपःमनःसंकल्पः जातुकदाचित्मिथ्यान्यथान ॥ २२ ॥

ब्रह्मवेदः मातृदेवो भवेति मातुराज्ञाकरत्नविधानपरस्तदन्यकरणप्रयुक्तो दंडो मातृशापरूपो ब्रह्मदंडः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ ततः स इति वासुकेऽश्विनाज्वरं स्वयंगृहीत्वेत्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभाष्ये चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ सोमस्येति स्वस्तिनोऽस्तु प्रियेभ्यः न इति यजमानादीन्वासुकिप्रभृतींश्चात्मीयत्वे

वासुकिरुवाच आस्तीकपरिपूर्णां मित्ददयं मे विदीर्यते ॥ दिशो न प्रतिजानामि ब्रह्मदंडं निपीडितः ॥ २३ ॥ आस्तीक उवाच न संतापस्त्वया कार्यः क-

थंचित्पन्नगोत्तम ॥ प्रदीभाग्नेः समुत्पन्नं नाशयिष्यामि ते भयं ॥ २४ ॥ ब्रह्मदंडं महाघोरं कालाग्निसमतेजसं ॥ नाशयिष्यामि मात्रत्वं भयं कार्षीः कथंचन ॥

॥ २५ ॥ सौतिरुवाच ततः स वासुकेर्घोरमपनीय मनोज्वरं ॥ आधाय चात्मनोऽंगेषु जगाम त्वरितो भृशं ॥ २६ ॥ जनमेजयस्य तं यज्ञं सर्वैः समुदितं गु-

णैः ॥ मोक्षाय भुजगेन्द्राणामास्तीको द्विजसत्तमः ॥ २७ ॥ स गत्वा पश्यदास्तीको यज्ञाय तनमुत्तमं ॥ दृतं सदस्यैर्वद्भुभिः सूर्यवह्नि समप्रभैः ॥ २८ ॥ संतंत्रवा-

रितो द्वास्थैः प्रविशन् द्विजसत्तमः ॥ अभितुष्टाव तं यज्ञं प्रवेशार्थी परंतपः ॥ २९ ॥ स प्राप्य यज्ञाय तनं वरिष्ठं द्विजोत्तमः पुण्यकृतां वरिष्ठः ॥ तुष्टाव राजानमनंत-

कीर्तिं नृत्विक्सदस्यांश्च तथेव चाग्निं ॥ ३० ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि सर्पसत्रे आस्तीकागमने चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ आस्तीक उवाच सोमस्य यज्ञो वरुणस्य यज्ञः प्रजापतेर्यज्ञ आसीत्प्रयागे ॥ तथा यज्ञोऽयं तव भारताय्यपारिक्षितस्वस्तिनोऽस्तु प्रियेभ्यः

॥ १ ॥ शक्रस्य यज्ञः शतसंख्य उक्तस्तथा परंतुल्यसंख्यं शतं वै ॥ तथा यज्ञोऽयं तव भारताय्यपारिक्षितस्वस्तिनोऽस्तु प्रियेभ्यः ॥ २ ॥ यमस्य यज्ञो हरिमेघसश्च

यथा यज्ञो रंति देवस्य राज्ञः ॥ तथा यज्ञोऽयं तव भारताय्यपारिक्षितस्वस्तिनोऽस्तु प्रियेभ्यः ॥ ३ ॥ गयस्य यज्ञः शशविंदोश्च राज्ञो यज्ञस्तथा वै श्रवणस्य राज्ञः ॥

तथा यज्ञोऽयं तव भारताय्यपारिक्षितस्वस्तिनोऽस्तु प्रियेभ्यः ॥ ४ ॥ नृगस्य यज्ञस्त्वजमीढस्य चासीद्यथा यज्ञो दाशरथेश्च राज्ञः ॥ तथा यज्ञोऽयं तव भारताय्यपा-

रिक्षितस्वस्तिनोऽस्तु प्रियेभ्यः ॥ ५ ॥ यज्ञः श्रुतो दिवि देवस्य सूनोर्युधिष्ठिरस्याजमीढस्य राज्ञः ॥ तथा यज्ञोऽयं तव भारताय्यपारिक्षितस्वस्तिनोऽस्तु प्रियेभ्यः

॥ ६ ॥ कृष्णस्य यज्ञः सत्यवत्याः सुतस्य स्वयंचकर्मप्रचकार यत्र ॥ तथा यज्ञोऽयं तव भारताय्यपारिक्षितस्वस्तिनोऽस्तु प्रियेभ्यः ॥ ७ ॥

नाभिसंधायतेभ्यः स्वस्तिकल्याणमस्त्वित्याशास्ते ॥ १ ॥ शक्रस्येति यथा शतं शतक्रतो र्यज्ञाः यथा वाततोऽपि परंतुल्यसंख्यं शतं शतक्रतवो वातथायं तव यज्ञोऽयुतक्रतुतुल्य इत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

देवस्य धर्मराजस्य ॥ ६ ॥ ७ ॥

नैषामिति ज्ञानशब्दः कर्मव्युत्पन्नो ज्ञेयवचनः अद्यसंप्रति ज्ञातुं ज्ञेयं विद्यते सर्वस्य ज्ञातत्वादित्यर्थः अतएव तेभ्यो दत्तं साक्षाद्ब्रह्मण्येवार्पितमतस्तस्य कदाचिदपि दानजपुण्यस्य नाशो नास्तीत्यर्थः ॥ ८ ॥ लोके
पुपरलोकसाधनेषु दीक्षाः दीक्षावतः कुशलाः दक्षा इत्यपि पाठः ॥ ९ ॥ अग्निस्तौति विभावसुरिति वष्टिकामयते वष्टिदेवानिति पाठे प्रापयितुमिति शेषः ॥ १० ॥ त्वं वावरुण इत्यत्र त्वं वाराजेत्यपि पाठः
॥ ११ ॥ न च त्वदन्यस्मात् भूपतिरस्ति इदानीं न च जज्ञे प्रागपि अस्त्यज्ञे इत्यपि पाठः तथा सति यज्ञे ज्ञातास्तीतियोज्यं तेन प्रकृतहिंसानि वृत्तिः कर्त्तव्येति व्यज्यते ॥ १२ ॥ १३ ॥ निभृतं गुप्तं नियतो निगृ

इमे च ते सूर्यसमानवर्चसः समासते वृत्रहणः क्रतुं यथा ॥ नैषां ज्ञातुं विद्यते ज्ञानमद्य दत्तं येभ्यो न प्रणश्येत् कदाचित् ॥ ८ ॥ ऋत्विक्सनो नास्ति लोकेषु चैव द्वैपायनेने
ति विनिश्चितं मे ॥ एतस्य शिष्या हि क्षितिसंचरन्ति सर्वा विजः कर्मसु स्वेषु दीक्षाः ॥ ९ ॥ विभावसुश्चित्रभानुर्महात्मा हिरण्यरेताद्भुतभुकृष्णवर्त्मा ॥ प्रदक्षिणाव
र्तशिखः प्रदीप्तो हव्यं तवेदं दुतभुश्च वष्टिदेवः ॥ १० ॥ नेह त्वदन्यो विद्यते जीवलोके समो नृपः पालयिता प्रजानां ॥ धृत्या च ते प्रीतमनाः सदा हं त्वं वावरुणो धर्मराजो
यमो वा ॥ ११ ॥ शक्रः साक्षाद्ब्रह्मपाणिर्यथेह ज्ञाता लोकेऽस्मिंस्त्वं तथेह प्रजानां ॥ भतस्त्वं नः पुरुषेद्रेह लोके न च त्वदन्यो भूपतिरस्ति जज्ञे ॥ १२ ॥ खड्गांगनाभाग
दिलीपकल्पययातिमां धातुमप्रभाव ॥ आदित्यतेजः प्रतिमानते जाभीष्मो यथाराजसि सुव्रतस्त्वं ॥ १३ ॥ वाल्मीकिवत्ते निभृतं स्ववीर्यं वसिष्ठवत्ते नियतश्च
कोपः ॥ प्रभुत्वमिन्द्रत्वसमं मतं मे द्युतिश्च नारायणवद्विभाति ॥ १४ ॥ यमो यथा धर्मविनिश्चयज्ञः रुणो यथा सर्वगुणोपपन्नः ॥ श्रियां निवासोऽसि यथा वसूनां
निधानभूतोऽसि तथा क्रतूनां ॥ १५ ॥ दंभोद्भवेनासि समो बलेन रामो यथा शास्त्रविदस्त्रविच्च ॥ और्वत्रिताभ्यामसि तुल्यतेजा दुःश्रेष्ठणीयोऽसि भगीरथेन ॥
॥ १६ ॥ सौतिरुवाच एवं स्तुताः सर्व एव प्रसन्नाराजा सदस्या ऋत्विजो हव्यवाहः ॥ तेषां हृत्वा भावितानीं गितानि प्रोवाच राजा जनमेजयोऽथ ॥ १७ ॥
इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि सर्पसत्रे आस्तीककृत राजस्तवे पंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ जनमेजय उवाच
बालोऽप्ययं स्थविर इवावभाषते नायं बालः स्थविरोऽयं मतो मे ॥ इच्छाम्यहं वरमस्मै प्रदातुं तन्मे विप्राः संविदध्वं यथा वत् ॥ १ ॥ सदस्या ऊचुः बालोऽ
पि विप्रो मान्य एवेह राज्ञां विद्वान्यो वै स पुनर्वै यथा वत् ॥ सर्वां कामांस्त्वत्त एवाहतेऽद्य यथा च नस्तत्क्षक एति शीघ्रं ॥ २ ॥

हीतः ॥ १४ ॥ वसूनां श्रियां निवासोऽसि वसवोऽष्टौ तत्संबन्धिनीनां श्रियां ॥ १५ ॥ रामो भार्गवः और्वत्रितावपी ॥ १६ ॥ तेषां नृत्विगादीनां भावितानि मनसि संकल्पितानि इंगितानि बहिः श्रेष्ठितानि वक्त्रादि
चिह्नानि आस्तीकातिथ्यविषयाणि भारतस्त्वं गितानीति पाठे भारतो राजा भरतवंशजत्वात् ॥ १७ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभाष्ये दीपे पंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥
बालोपोति संविदध्वं एकमत्यं कुरुध्वं ॥ १ ॥ एति शीघ्रं प्राग्वरदानादिति तथा कर्त्तव्यमिति भावः ॥ २ ॥

तक्षकस्तावन्नैतीतिवाक्यं होता उवाचे तिसंबंधः तावद्द्वीरोनदेयइतिभावः ॥ ३ ॥ विद्विषाणः द्वेषं कृतवान् लिटः कानच् अभ्यासलोपआर्षः दिद्विषाणइतिवापाठः ॥ ४ ॥ शस्त्राणिशंसनमंत्रदेवताः शास्त्राणी
सौतिरुवाच व्याहर्तुकामेवरदेनृपे द्विजं वरं वृणीष्वेतिततोऽभ्युवाच ॥ होता वाक्यं नातिदृष्टांतरात्मा कर्मण्यस्मिस्तक्षको नैतितावत् ॥ ३ ॥ जनमेजय
उवाच यथा चेदं कर्म समाप्यते मे यथा च वै तक्षक एतिशीघ्रं ॥ तथा भवन्तः प्रयतंतु सर्वे परं शक्त्या सहिमे विद्विषाणः ॥ ४ ॥ ऋत्विज ऊचुः यथा शस्त्रा-
णि नः प्रादुर्यथा शंसति पावकः ॥ इंद्रस्य भवने राजंस्तक्षको भयपीडितः ॥ ५ ॥ यथा सूतो लोहिताक्षो महात्मा पौराणिको वेदितवान् पुरस्तात् ॥ सराजानं प्राह
पृष्टस्तदानीं यथा हुवि प्रास्तद्वदेत नृदेव ॥ ६ ॥ पुराणमागम्य ततो ब्रवीम्यहं दत्तं तस्मै वरमिंद्रेण राजन् ॥ वसेहत्वं मत्सकाशे सुगुप्ते न पावकस्त्वां प्रदहिष्यतीति
॥ ७ ॥ एतच्छ्रुत्वा क्षीयितस्तप्यमान आस्ते होतारं चोदयन् कर्मकाले ॥ होता च यतो स्याज्जुहावाथ मंत्रैरथो महेंद्रः स्वयमाजगाम ॥ ८ ॥ विमानमारुह्य महानु-
भावः सर्वैर्देवैः परिसंस्तूयमानः ॥ बलाहकैश्चाप्यनुगम्यमानो विद्याधरैरप्सरसांगणैश्च ॥ ९ ॥ तस्योत्तरीये निहितः स नागो भयोद्विग्नः शर्मनैवाभ्यगच्छत् ॥
ततो राजा मंत्रविदो ब्रवीत्युनः क्रुद्धो वाक्यं तक्षकस्यांतमिच्छन् ॥ १० ॥ जनमेजय उवाच इंद्रस्य भवने विप्राय दिनागः स तक्षकः ॥ तमिंद्रेणैव सहि-
तं पातयध्वं विभावसौ ॥ ११ ॥ सौतिरुवाच जनमेजये न राजा तु नोदितस्तक्षकं प्रति ॥ होता जुहावतत्रस्थं तक्षकं पन्नगं तथा ॥ १२ ॥ हूयमाने तथा
चैव तक्षकः स पुरंदरः ॥ आकाशे ददृशे चैव क्षणेन व्यथितस्तदा ॥ १३ ॥ पुरंदरस्तु तं यज्ञं दृष्ट्वोरुभयं माविशत् ॥ हित्वा तु तक्षकं त्रस्तः स्वमेव भवमययौ ॥ १४ ॥
इंद्रे गते तुराजेंद्र तक्षको भयमोहितः ॥ मंत्रशक्त्या पावकार्चिः समीपमवशोगतः ॥ १५ ॥ ऋत्विज ऊचुः वर्त्तते तव राजेंद्र कर्मैतद्विधिवत्प्रभो ॥ अस्मै
तु द्विजमुख्याय वरं त्वं दातुमर्हसि ॥ १६ ॥ जनमेजय उवाच बालाभिरूपस्य तवा प्रमेयवरं प्रयच्छामि यथानुरूपं ॥ वृणीष्व यत्तेऽभिमतं तद्विद्विषाणोऽस्ति तत्ते
प्रदास्याम्यपि चेददेयं ॥ १७ ॥ ऋत्विज ऊचुः अयमायाति तूर्णं स तक्षकस्ते वशं नृप ॥ श्रूयतेऽस्य महान्नादो न दतो भैरवरं वं ॥ १८ ॥ नूनं मुक्तो वज्र-
तासना गोभ्रष्टो नाकान्मंत्रविस्स्तकायः ॥ घूर्णनाकाशेन षसंजोऽभ्युपैति तीव्रान्निःश्वासान्निःश्वसन्पन्नगैः ॥ १९ ॥

तिपाठे पुराकल्परूपा अर्थवादाः ॥ ५ ॥ ६ ॥ पुराणं पूर्वकल्योयवृत्तार्तं आगम्य ज्ञात्वा तेनास्मिन्नपि कल्पे तथैव भवितेति भावः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ विभावसौ वन्द्यौ ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ मयं आ-
विशामासवान् ॥ १४ ॥ १५ ॥ इंद्रादपि ब्राह्मणसामर्थ्यमधिकं तथापि ब्राह्मणैर्देवहेलनं न कर्त्तव्यमित्याशयेन ऋत्विज ऊचुः वर्त्तत इति ॥ १६ ॥ हे बाल ॥ १७ ॥ १८ ॥ नाकात्स्वर्गात् ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभाष्ये षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
 सौतिरुवाच पतिष्यमाणे नार्गेद्रतक्षके जातवेदसि ॥ इदमंतरमित्येवं तदा स्तीकोऽभ्यचोदयत् ॥ २० ॥ आस्तीक उवाच वरं ददासि चेन्मत्स्यं वृणो
 मिजनमेजय ॥ सत्रं ते विरमत्वे तन्नपतेयुरिहोरगाः ॥ २१ ॥ एवमुक्तस्तदा तेन ब्रह्मन्यारिक्षितस्तुसः ॥ नातिहृष्टमना श्वेदमास्तीकं वाक्यमब्रवीत् ॥ २२ ॥ सु
 वर्णं रजतं गाश्वयच्चान्यन्मन्यसे विभो ॥ तत्ते दद्यां वरं विप्र न निवर्तेत्कतुर्मम ॥ २३ ॥ आस्तीक उवाच सुवर्णं रजतं गाश्वनत्वां राजन् वृणोम्यहं ॥ सत्रं ते वि
 रमत्वे तत्स्वस्तिमातृकुलस्य नः ॥ २४ ॥ सौतिरुवाच आस्तीके नैव मुक्तस्तुराजा पारिक्षितस्तदा ॥ पुनः पुनरुवाचे दमास्तीकं वदतां वरः ॥ २५ ॥ अन्यं वरं
 यभद्रं ते वरं द्विजवरोत्तम ॥ अयाचत न चाप्यन्यं वरं स भृगुनंदन ॥ २६ ॥ ततो वेदविदस्तात सदस्याः सर्व एव तं ॥ राजानमूचुः सहिता लभतां ब्राह्मणो वरं ॥
 ॥ २७ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि आस्तीकवरप्रदानं षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ शौनक उवाच
 ये सर्पाः सर्पसत्रेऽस्मिन्पतिता हव्यवाहने ॥ तेषां नामानि सर्वेषां श्रोतुमिच्छामि सूतज ॥ १ ॥ सौतिरुवाच सहस्राणि बहून् यस्मिन्पुतान्यर्बुदानि च ॥
 न शक्यं परिसंख्यातुं बहुत्वाद् द्विजसत्तम ॥ २ ॥ यथा स्मृतितु नामानि पन्नगानां निबोध मे ॥ उच्यमानानि मुख्यानां दुतानां जातवेदसि ॥ ३ ॥ वासुकेः कुलजातां
 स्तु प्राधान्येन निबोध मे ॥ नीलरक्तान् सितां घोरान् महाकायान् विषोल्बणान् ॥ ४ ॥ अवशान्मातृवाग्दंडपीडितान् कृपणान् दुतान् ॥ कोटिशो मानसः पूर्णः शलः
 पालो हलोमकः ॥ ५ ॥ पिच्छलः कौणपश्चक्रः कालवेगः प्रकालनः ॥ हिरण्यबाहुः शरणः कक्षकः कालदंतकः ॥ ६ ॥ एते वासुकिजानागाः प्रविष्टा हव्यवाहने ॥
 अन्ये च बहवो विप्रतथा वैकुलसंभवाः ॥ प्रदीप्ता ग्रीवुताः सर्वे घोररूपामहाबलाः ॥ ७ ॥ तक्षकस्य कुले जाता अत्र वक्ष्यामि निबोधतान् ॥ पुच्छांडकोमंडलकः पि
 ङ्गसेतारभेणकः ॥ ८ ॥ उच्छिखः शरभो भंगो बिल्वतेजा विरोहणः ॥ शिलीशलकरो मूकः सुकुमारः प्रवेपनः ॥ ९ ॥ मुद्गरः शिशुरोमाचसुरोमाचमहाह
 नुः ॥ एते तक्षकजानागाः प्रविष्टा हव्यवाहनं ॥ १० ॥ पारावतः पारियातः पांडरो हरिणः कृशः ॥ विहंगः शरभो मेदः प्रमोदः संहतापनः ॥ ११ ॥ ऐरावतकुला
 देते प्रविष्टा हव्यवाहनं ॥ कौरव्यकुलजान्नागांश्च णुमेत्वं द्विजोत्तम ॥ १२ ॥

ये सर्पा इति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ योजनायामविस्तारा अपिमंत्रसामर्थ्यात्स्वल्पप्रमाणाः अगस्त्यकरगतसमुद्रवत् वन्हौ प्रवेशयोग्या भवन्ति ॥ २३ ॥ ब्रह्मवे
 एरकः कुंडलो वेणी वेणी स्कंधः कुमारकः ॥ बाहुकः शृंगवेरश्च धूर्तकः प्रातरातकौ ॥ १३ ॥ कौरव्यकुलजास्त्वेते प्रविष्टा हव्यवाहनं ॥ धृतराष्ट्रकुले जातान् शृ
 णु नागान्यथा तथं ॥ १४ ॥ कीर्त्यमानान्मया ब्रह्मन्वातवेगान्विपोल्वणान् ॥ शंकुकर्णः पिठरकः कुठारमुखसेचकौ ॥ १५ ॥ पूर्णांगदः पूर्णमुखः प्रहासः शकुनिर्द
 रिः ॥ अमाहठः कामठकः सुपेणो मानसोऽव्ययः ॥ १६ ॥ भैरवो मुण्डवेदांगः पिशंगश्चोद्रपारकः ॥ ऋषभो वेगवान्नागः पिंडारकमहाहनू ॥ १७ ॥ रक्तांगः सर्व
 सारंगः समृद्धपटवासकौ ॥ वराहको वीरणकः सुचित्रश्चित्रवेगिकः ॥ १८ ॥ पराशरस्तरुणको मणिः स्कंधस्तथारुणिः ॥ इति नागामया ब्रह्मन्कीर्त्तिताः की
 र्तिवर्धनाः ॥ १९ ॥ प्राधान्येन बहुत्वात्तु न सर्वे परिकीर्त्तिताः ॥ एतेषां प्रसवो यश्च प्रसवस्य च संततिः ॥ २० ॥ न शक्यं परिसंख्यातुं ये दीपं पावकंगताः ॥ त्रि
 शीर्षाः सप्तशीर्षाश्च दशशीर्षास्तथाऽपरं ॥ २१ ॥ कालानलविषाघोरा दुताः शतसहस्रशः ॥ महाकायामहावेगाः शैलशृंगसमुद्भूयाः ॥ २२ ॥ योजनायामवि
 स्तारा द्वियोजनसमायताः ॥ कामरूपाः कामबलादीमानलविपोल्वणाः ॥ २३ ॥ दग्धास्तत्र महासत्रे ब्रह्मदंडनिपीडिताः ॥ २४ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्व
 णि आस्तीकपर्वणि सर्पनामकथने सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ सौतिरुवाच इदमत्यद्भुतं चान्यदास्तीकस्यानुशुश्रुम ॥ त
 थावरैश्चुंचमाने राज्ञापारिक्षिते न हि ॥ १ ॥ इंद्रहस्ताद्युतो नागः खण्डयदतिष्ठत ॥ ततश्चितापसे राजा बभूव जनमेजयः ॥ २ ॥ हूयमाने भृशं दीप्तविधिव
 दसुरेतसि ॥ न स्मस प्रापत द्वन्द्वौ तक्षको भयपीडितः ॥ ३ ॥ शौनक उवाच किं सूत तेषां विप्राणां मंत्रग्रामो मनीषिणां ॥ न प्रत्यभात्तदाऽग्नौ यत्स पपात न
 तक्षकः ॥ ४ ॥ सौतिरुवाच तमिंद्रहस्ताद्विचस्तं विसंज्ञं पन्नगोत्तमं ॥ आस्तीकस्तिष्ठतिष्ठेति वाचस्तिस्त्रोऽभ्युदैरयत् ॥ ५ ॥ वितस्ये सोऽनरिक्षे च हृदये
 न विदूयता ॥ यथा तिष्ठति वै कश्चित्स्वंचगांचांतरानरः ॥ ६ ॥ ततो राजाऽब्रवीद्वाक्यं सदस्यैश्चोदितो भृशं ॥ काममेतद्भवत्वेवं यथास्तीकस्य भाषितं ॥ ७ ॥ स
 माप्यतामिदं कर्म पन्नगाः संत्वंनामयाः ॥ प्रीयतामयमास्तीकः सत्यं सूतवचोऽस्तु तत् ॥ ८ ॥ ततो हलहलाशब्दः प्रीतिदः समजायत ॥ आस्तीकस्य वरे दत्तेत
 थैवोपरराम च ॥ ९ ॥

दस्तत्तुल्यं मातृवाक्यं तद्रूपोदंडः ब्रह्मदंडस्तेन निपीडितः ॥ २४ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावे दीपे सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः

॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ इदमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ स्वंचगांचांतरा यावापृथिव्योर्मध्ये अंतरिक्ष इत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

सयज्ञउपरामेत्यन्वयः ॥ १० ॥ ११ ॥ स्थपनयेशिल्पिने ॥ १२ ॥ १३ ॥ अवभृथंयज्ञसमाप्ति ॥ १४ ॥ सुसंस्कृतंवल्लंकरणादिभिःशोजितं ॥ १५ ॥ १६ ॥ प्रदुद्रावशीघ्रमातुलायहर्षमाख्यातुं ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

सयज्ञःपांडवेयस्यराज्ञःपारिक्षितस्यह ॥ प्रीतिमांश्चाभवद्राजांभारतोजनमेजयः ॥ १० ॥ ऋत्विग्भ्यःससदस्येभ्योयेतत्रासन्समागताः ॥ तेभ्यश्चप्रददौवि
त्तंशतशोऽथसहस्रशः ॥ ११ ॥ लोहिताक्षायसूतायतथास्थपतयेविभुः ॥ येनोक्तंतस्यतत्राग्रेसर्पसत्रनिवर्त्तने ॥ १२ ॥ निमित्तं ब्राह्मणइतितस्मैवित्तंददौ
बहु ॥ दत्त्वाद्रव्यंयथान्यायंभोजनाच्छादनान्वितं ॥ १३ ॥ प्रीतस्तस्मैनरपतिरप्रमेयपराक्रमः ॥ ततश्चकारावभृथंविधिदृष्टेनकर्मणा ॥ १४ ॥ आस्तीकंप्रेष
यामासगृहानेवसुसंस्कृतं ॥ राजाप्रीतमनाःप्रीतरुतकृत्यमनीषिणं ॥ १५ ॥ पुनरागमनंकार्यमितिचैनंचोब्रवीत् ॥ भविष्यसिसदस्योमेवाजिमेधेमहा
ऋतौ ॥ १६ ॥ तथेत्युक्त्वाप्रदुद्रावतदार्त्ताकोमुदायुतः ॥ कृत्वास्वकार्यमतुलंतोषयित्वाचपार्थिवं ॥ १७ ॥ सगत्वापरमप्रीतोमातुलंमातरंचतां ॥ अभिगम्यो
पसंगृह्ययथावृत्तंन्यवेदयत् ॥ १८ ॥ सौतिरुवाच एतच्छ्रुत्वाप्रीयमाणाःसमेतायेतत्रासन्पन्नगावीतमोहाः ॥ आस्तीकैवैप्रीतिमंतोबभूवुरुचुश्चैनं
वरमिष्टंवृणीष्व ॥ १९ ॥ भूयोभूयःसर्वशस्तेऽब्रुवंस्तंकिंतेप्रियंकरवामाद्यविद्वन् ॥ प्रीतावयंमोक्षिताश्चैवसर्वेकामंकिंतेकरवामाद्यवत्स ॥ २० ॥ आस्ती
कउवाच सायंप्रातर्येप्रसन्नोत्तरूपालोकेविप्रामानवायेपरेऽपि ॥ धर्माख्यानंयेपठयुर्ममेदंतेषांयुष्मन्नैवाकंचिद्भयंस्यात् ॥ २१ ॥ तैश्चाप्युक्तोभागिने
यःप्रसन्नैरेतत्सत्यंकाममेवंवरंते ॥ प्रीत्यायुक्ताःकामितंसर्वशस्तेकर्त्तारःस्मप्रवणाभागिनेय ॥ २२ ॥ असितंचार्त्तिमंतंचसुनीथंचापियःस्मरेत् ॥ दिवा
वायदिवारात्रौनास्यसर्पभयंभवेत् ॥ २३ ॥ योजरत्कारुणाजातोजरत्कारौमहायशाः ॥ आस्तीकःसर्पसत्रेवःपन्नगान्योऽभ्यरक्षत ॥ तंस्मरंतंमहाभागा
नमांहिसितुमर्हथ ॥ २४ ॥ सर्पापसर्पभद्रंतेगच्छसर्पमहाविष ॥ जनमेजयस्ययज्ञांतेआस्तीकवचनंस्मर ॥ २५ ॥ आस्तीकस्यवचःश्रुत्वायःसर्पोनमिवर्त्त
ते ॥ शतधाभिद्यतेमूर्ध्निशिशवक्षफलंयथा ॥ २६ ॥ सौतिरुवाच सएवमुक्तस्तुतदाद्विजेंद्रःसमागतैस्तैर्भुजगेंद्रमुख्यैः ॥ संप्राप्यप्रीतिंविपुलांमहात्मा
ततोमनोगमनायायदध्रे ॥ २७ ॥ मोक्षयित्वातुभुजगान्सर्पसत्राद्विजोत्तमः ॥ जगामकालेधर्मात्मादिष्टांतंपुत्रपौत्रवान् ॥ २८ ॥ इत्याऽख्यानंमयास्तीकं
यथावत्तवकीर्त्तितं ॥ यत्कीर्त्तयित्वासर्पेभ्योनभयंविद्यतेकचित् ॥ २९ ॥ सौतिरुवाच यथाकथितवान्ब्रह्मन्मतिःपूर्वजस्तव ॥ पुत्रायरुरवेप्रीतःपृच्छते
भार्गवोत्तम ॥ ३० ॥ ॥ २० ॥ २१ ॥ प्रवणाःनमाः ॥ २२ ॥ प्रसंगात्सर्पभयनिवर्त्तकान्मंत्रान्पठति असितमित्यादीन् तत्रद्वितीयःषट्पदः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ दिष्टांतंमोक्षं ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ कौतूहलंकीदृक्सर्पसत्रमित्याश्वर्यं रहस्यं सौपर्णं कुमति सुमती कद्विने भुजंगाः कामाद्याः सुकृतमरुगस्तापशमनः सुपर्णः प्रत्यग्धीः कृतकममृतं नेच्छति फणीतदिच्छन्वंध्याशोऽसृजनिहरिशक्रौपरनरौ ॥ १ ॥ अमृतमथनगुह्यं न तौल्येपि देवैरमृतमसुरसंघः स्त्रीमनस्को न लेभे अपि फणिमस्वगोप्यं साध्वसाध्वोरपि स्तोत्रमयमवश्यं विप्रहेलाश्रयाभ्यां ॥ २ ॥ रत्नगर्भस्तु संततिस्तुतिरास्तीके तथा सर्वापदा

यद्वाक्यं श्रुतवांश्चाहं तथा च कथितं मया ॥ आस्तीकस्य कवेर्विप्रश्रीमच्चरितमादितः ॥ ३१ ॥ श्रुत्वा धर्मिष्ठमाख्यानमास्तीकं पुण्यवर्धनं ॥ यन्मां त्वं पृष्टवान् ब्रह्मन् श्रुत्वा दुंदुभभापितं ॥ व्यतुते सुमहद्ब्रह्मन् कौतूहलमरिंदम ॥ ३२ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि सर्पसत्रे अष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ समांश्चास्तीकपर्व ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ अथांशावतरणपर्व ॥ शौनक उवाच भृगुर्वंशात्पृष्ट्येव त्वयामेकीर्तितं महत् ॥ आख्या नमखिलं तात सौते प्रीतोऽस्मितेन ते ॥ १ ॥ वक्ष्यामि चैव भूयस्त्वां यथा वत्सूतनंदन ॥ याः कथा व्याससंपन्नास्ताश्च भूयो विचक्ष्व मे ॥ २ ॥ तस्मिन्परमदुष्पारे सर्पसत्रे महात्मनां ॥ कर्मांतरे पुण्यज्ञस्य सदस्यानां तथा ध्वरे ॥ ३ ॥ यावद्भूवुः कथाश्चित्रायेष्वर्थे पुण्यथा तथं ॥ त्वत्तद्दृष्ट्वा महेश्रोतुं सौते त्वैव प्रचक्ष्व नः ॥ ४ ॥ सौतिरुवाच कर्मांतरेष्वकथयन् द्विजावेदाश्रयाः कथाः ॥ व्यासस्त्वकथयच्चित्रमाख्यानं भारतं महत् ॥ ५ ॥ शौनक उवाच महाभारतमाख्यानं पांडवाणां यशस्करं ॥ जनमेजयेन पृष्टः सत्कृष्णद्वैपायनस्तदा ॥ ६ ॥ श्रावयामास विधिवत्तदा कर्मांतरे तु सः ॥ तामहं विधिवत्पुण्यां श्रोतुमिच्छामि वै कथां ॥ ७ ॥ मनःसागरसंभूतां महर्षेर्भावितात्मनः ॥ कथयस्व सतांशं सर्वरत्नमयीमिमां ॥ ८ ॥ सौतिरुवाच हंत ते कथयिष्यामि महदाख्यानमुत्तमं ॥ कृष्णद्वैपायनमतं महाभारतमादितः ॥ ९ ॥ शृणु सर्वं न शेषेण कथ्यमानं मया द्विज ॥ शंसितुं तन्महान्दुर्षो ममापीह प्रवर्तते ॥ १० ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि अंशावतरणपर्वणि कथानुबन्धे एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ सौतिरुवाच श्रुत्वा तु सर्पसत्राय दीक्षितं जनमेजयं ॥ अभ्यगच्छ दृषिर्विद्वान्कृष्णद्वैपायनस्तदा ॥ १ ॥ जनयामास यंकालीशक्तेः पुत्रात्पराशरात् ॥ कन्यैव यमुनाद्वीपे पांडवानां पितामहं ॥ २ ॥

मपि निवृत्तिर्ब्राह्मणात्तस्य शक्तिश्चातीव कथ्यते ॥ ३२ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभाष्ये अष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ भृगुविति ॥ १ ॥ विचक्ष्व विशेषेण स्पष्टं कथय ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ कर्मांतरेष्विति वेदाश्रयाः शौनः शेषाख्यानादयः अंकथयद्वैशंपायनं कथाः कथयितुं प्रयोजितवान् वेदाश्रयाभ्योपि कथाभ्यएताः कथाः श्रेष्ठतरा इति भावः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ भावितः योगसंस्कृत आत्मानो यस्य स भावितात्मा तस्य पाठांतरे न हितुं प्यामि कथयित्वयि कथयति सति ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ इति आदिपर्वणे भारतभाष्ये एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ ७३ ॥ श्रुत्वेति ॥ १ ॥ काली सत्यवती ॥ २ ॥

इष्ट्याइच्छयादेहंसद्योऽवीर्यतृधितवान् देवीमितिपाठे देवीमातरं वरदानेन वासरस्वतीं वा उपबृंहणैरवीर्यतृधितवान् देवीरुद्धिमेवाह वेदानिति चाद्वेदार्थान् अधिजगेअधिगतवान् ॥ ३ ॥ यन्नैतीति यन्तपआदिनाकश्चिन्नैतिनात्येतिनातिशेतेतिप्राञ्चः यद्वस्तुतपआदिनाकश्चिन्नैतिनाप्रामोतितदप्यात्मतत्त्वमाधिजगेइतिपूर्वेणसंबंधः तथाचनकर्मणानप्रजयाधनेन नायमात्माप्रवचनेनलभ्योनमेधयान् बहुनाश्रुतेनेत्यादिश्रुतिभ्यस्तपआदिनापिदुष्प्रापमात्मतत्त्वंजातमात्रेवाधिगतवानित्यर्थः मन्युनायज्ञेन ॥ ४ ॥ विव्यासविभक्तवान् हौत्राध्वर्यवौद्वात्राणिकांडानित्रेतानुपयुक्तंकांडंचपृथक्कृतवानित्यर्थः परावरेनिरुपाधिसोपाधिब्रह्मणीजानातंतिपरावरज्ञःब्रह्मर्षिःब्राह्मणश्चासौमंत्रद्रष्टाचेत्यर्थः कविःक्रांतंअतीतादितद्वर्षी ॥ ५ ॥ पुण्यकीर्त्तिर्महायशाः योगुणौघः श्रूयमाणस्तादृशगुणार्जनेपुरुषं

जातमात्रश्चयःसंघइष्ट्यादेहमवीर्यतृधत् ॥ वेदांश्चाधिजगेसांगान्सेतिहासान्महायशाः ॥ ३ ॥ यन्नैतितपसाकश्चिन्नवेदाध्ययनेनच ॥ नव्रतैर्नोपवासैश्चनप्रसूत्यानमन्युना ॥ ४ ॥ विव्यासैकंचतुर्धायांवेदंवेदविदांवरः ॥ परावरज्ञोब्रह्मर्षिःकविःसत्यव्रतःशुचिः ॥ ५ ॥ यःपांडुं धृतराष्ट्रंचविदुरंचाप्यजीजनत् ॥ शांतनोःसंततिं तन्वपुण्यकीर्त्तिर्महायशाः ॥ ६ ॥ जनमेजयस्यराजर्षेःसमहात्मासदस्तथा ॥ विवेशसहिवःशिष्यैर्वेदवेदांगपारगैः ॥ ७ ॥ तत्रराजानमासीनंददर्शजनमेजयं ॥ दृतंसदस्यैर्बहुभिर्देवैरिवपुरंदरं ॥ ८ ॥ तथामूर्धाभिषिक्तैश्चनानाजनपदेश्वरैः ॥ ऋत्विग्भिर्ब्रह्मकल्पैश्चकुशलैर्यज्ञसंस्तरे ॥ ९ ॥ जनमेजयस्तुराजर्षिर्दृष्ट्वातमृपिमागतं ॥ सगणोभ्युद्ययौतूर्णंप्रीत्याभरतसत्तमः ॥ १० ॥ कांचनंविष्टरंतस्मैसदस्यानुमतःप्रभुः ॥ आसनंकल्पयामासयथाशक्रोबृहस्पतेः ॥ ११ ॥ तत्रोपविष्टंवरदंदेवर्षिगणपूजितं ॥ पूजयामासराजेंद्रःशास्त्रदृष्टेनकर्मणा ॥ १२ ॥ पाद्यमाचमनीयंचअर्घ्यगांचविधाजतः ॥ पितामहायकृष्णायतदर्हायन्यवेदयत् ॥ १३ ॥ प्रतिगृह्यतुतांपूजांपांडवाज्जनमेजयात् ॥ गांचैवसमनुज्ञाप्यव्यासःप्रीतोभवत्तदा ॥ १४ ॥

व्यापारयतिसाकीर्त्तिः यथायुधिष्ठिरस्यधर्मनिष्ठत्वं कृविक्षेपेऽस्मात्संज्ञायांक्तिच् यश्चगुणौघोऽगृह्यमाणःपुरुषमाल्हादयत्येवप्रवर्त्तयतिसयशः यथाज्योत्स्नाचंद्रस्य यथाविष्णोर्लोकत्रयाक्रमणंपदत्रयेणवसिष्ठस्यवाक्षमारामस्यसेतुर्यशः ॥ ६ ॥ सदःयज्ञमंडपं ॥ ७ ॥ देवैरित्यत्रमेधैरितिपाठेमेधाशब्दान्मत्वर्थीयोऽर्शआद्यच् मेधावद्भिर्बहुभिर्बृहस्पतिभिरिवेत्यभूतोपमा बृहस्पतेरेकत्वात् ॥ ८ ॥ मूर्ध्नि पटस्थानेऽभिषिक्तैर्मूर्धाभिषिक्तैः यज्ञसंस्तरेयंज्ञांगानांरचनानुष्ठानेइत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ पितामहायब्रह्मतुल्याय कृष्णायव्यासाय ॥ १३ ॥ विष्टरादिभिर्मधुपर्कार्चनंदर्शितं तत्रनिवेदितांगांसमनुज्ञापितवान् व्यासोमागामनागामितिमंत्रलिगात्तस्याअवध्यत्वंमन्यमानः तद्यथैवादोमनुष्यराजआगतेऽन्यस्मिन्वाहृत्युक्षाणंवावेहतंवाक्षदंतेइत्यर्थवादस्तुरागप्राप्तानुवादसरूपोनविधायकः मावधिष्ठेतिनिषेधलिगस्यअनागामितिनिपराधत्वहेतूपोद्वलितस्यप्रबलतरत्वात् वेहतंवध्यांगां क्षदंतेहिसंति ॥ १४ ॥

उपोपविश्यसमीपे उपविश्य ॥ १९ ॥ प्रतिवेद्यप्रतिख्याप्य अत्रपूजास्तुतिरेव ॥ १६ ॥ इदं वक्ष्यमाणं ॥ १७ ॥ प्रत्यक्षदर्शिवान्प्रत्यक्षदर्शी अन्येभ्योऽपि दृश्यंत इति वनिष् ॥ १८ ॥ भेदः वैरं अक्लिष्टं रागद्वेषादिभू-
न्यं कर्मयेषां तेषां अक्लिष्टकर्मणां ॥ १९ ॥ पितामहानां प्रपितामहानां ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ भेदः वैरमूलं सर्वविनाशं च तत्फलं ॥ २४ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारत भावदीपेषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

तथा च पूजयित्वा तं प्रणयात्पितामहं ॥ उपोपविश्य प्रीतात्मा पर्यपृच्छ दनामयं ॥ १५ ॥ भगवानपि तं दृष्ट्वा कुशलं प्रतिवेद्य च ॥ सदस्यैः पूजितः सर्वैः सदस्या-
न्प्रत्यपूजयन् ॥ १६ ॥ ततस्तु सहितः सर्वैः सदस्यैर्जनमेजयः ॥ इदं पश्चाद्विजश्रेष्ठं पर्यपृच्छ क्लृप्तां जलिः ॥ १७ ॥ जनमेजय उवाच कुरुणां पांडवानां च भवान्प्र-
त्यक्षदर्शिवान् ॥ तेषां चरितमिच्छामि कथ्यमानं त्वया द्विज ॥ १८ ॥ कथं समभवद्भेदस्तेषामक्लिष्टकर्मणां ॥ तच्च युद्धं कथं वृत्तं भूतां तकरणं महत् ॥ १९ ॥ पिताम-
हानां सर्वेषां दैवेनानिष्टचेतसां ॥ कात्स्न्येनैतन्ममाचक्ष्वयथा वृत्तं द्विजोत्तम ॥ २० ॥ सौतिरुवाच तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कुरुणां द्विपायनस्तदा ॥ शंशास-
शिष्यमासीनं वैशंपायनमंतिके ॥ २१ ॥ व्यास उवाच कुरुणां पांडवानां च यथा भेदो भवत्युरा ॥ तदस्मै सर्वमाचक्ष्वयन्मत्तः श्रुतवानसि ॥ २२ ॥ गुरो-
र्वचनमाज्ञाय स तु विप्रर्षभस्तदा ॥ आचक्षते ततः सर्वमिति हासं पुरातनं ॥ २३ ॥ राज्ञे तस्मै सदस्येभ्यः पार्थिवेभ्यश्च सर्वशः ॥ भेदं सर्वविनाशं च कुरुपांडव-
योस्तदा ॥ २४ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि अंशावतरणपर्वणिकथानुबंधेषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ वैशंपायन उवाच
गुरवे प्राङ्मनममृत्युमनोबुद्धिसमाधिभिः ॥ संपूज्य च द्विजान्सर्वास्तथान्यान्विदुः पोजनान् ॥ १ ॥ महर्षेर्विश्रुतस्येह सर्वलोकेषु धीमतः ॥ प्रवक्ष्यामि मतं कृत्स्नं
व्यासस्यास्य महात्मनः ॥ २ ॥ श्रोतुं पात्रं च राजस्त्वं प्राप्ये मां भारती कथां ॥ गुरोर्वक्त्रपरिस्पंदो मनः प्रोत्साहतीव मे ॥ ३ ॥ शृणुराजन्यथा भेदः कुरुपांडवयोरभू-
त् ॥ राज्यार्थे घृतसंभूतो वनवासस्तथैव च ॥ ४ ॥ यथा च युद्धं भवत्यथि वीक्ष्य कारकं ॥ तत्तेऽहं कथयिष्यामि पृच्छते भरतर्षभ ॥ ५ ॥ मृते पितरिते वीराव-
नादेत्यस्वमंदिरं ॥ न चिरादेव विद्वांसो वेदधनुषि चाभवन् ॥ ६ ॥ तांस्तथा सत्ववीर्यौजः संपन्नान्पौरसंमतान् ॥ नामृष्यन्कुरवां दृष्ट्वा पांडवान् श्रीयशोभृतः ॥ ७ ॥

गुरव इति मनोबुद्धिसमाधिभिः मन इत्यष्टांगोपलक्षणं बुद्धीति भक्तिश्रद्धयोः समाधिश्चित्तैकाग्र्यं संपूज्य नमस्कारादिना मानयित्वा ॥ १ ॥ २ ॥ प्रोत्साहतीव प्रोत्साहयतीव परिस्पंदं मुत्सोत्साहयतीव मेद-
ति पाठे परिस्पंदशब्देऽबलत्वमार्थं गुरोर्वक्त्रपरिस्पंदं स्वकथां कथयेत्याह बचनं न ज्ञानमुत्पातिः सा प्रोत्साहयति ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ न चिरात् शीघ्रं विद्वांसो भवन् ॥ ६ ॥ सत्वं देहबलं वीर्यं उत्साहः ओज-
श्चित्तैर्द्रियबलं ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ कुलिगस्यपक्षिणोमतेसाहसे सहसिहदंष्टान्तर्गतमांसमादातुंयते कलिगस्येत्यपपाठः ॥ ९ ॥ साहसमेवाह ददावित्यादिना ॥ १० ॥ प्रमाणकोट्यांगंगायास्तीर्थविशेषे एकनामाबहुभक्षोऽग्नि
रुदरेयस्यसदकोदरः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ विप्रकारेषुअपकारेषु मोक्षणेप्रामाण्यनिवारणे प्रतिकारेप्रतिभवेनशत्रोरप्यापदिनिपातने ॥ १४ ॥ १५ ॥ संवृतैःगुप्तैः विवृतैःप्रकारैः दैवभाव्यर्थरक्षिता
ततोदुर्योधनःकूरःकर्णश्चसहसौवलः ॥ तेषांनिग्रहनिर्वासान्विविधांस्तेसमारभन् ॥ ८ ॥ ततोदुर्योधनःशूरःकुलिगस्यमतेस्थितः ॥ पांडवान्विविधो
पायैराज्यहेतोरपोडयत् ॥ ९ ॥ ददावथविपंपापोभीमायधृतराष्ट्रजः ॥ जरयामासतद्वीरःसहान्नेनवकोदरः ॥ १० ॥ प्रमाणकोट्यांसंसुप्तं पुनर्वध्वावकोदरं ॥
तोयेपुर्णमंगंगायाःप्रक्षिप्यपुरमाव्रजत् ॥ ११ ॥ यदाविवुद्धःकौंतियस्तदासंच्छिद्यबंधनं ॥ उदतिष्ठन्महाबाहुर्भीमसेनोगतव्यथः ॥ १२ ॥ आशीविषैःकृष्ण
सर्पैःसुप्तंचैनमदंशयत् ॥ सर्वेष्ववांगदेशेषुनममारचशत्रुहा ॥ १३ ॥ तेषांतुविप्रकारेषुतेपुतेपुमहामतिः ॥ मोक्षणेप्रतिकारेचविदुरोवहितोऽभवत् ॥ १४ ॥
स्वर्गस्थोजीवलोकस्ययथाशक्रःसुखावहः ॥ पांडवानांतथानित्यंविदुरापिसुखावहः ॥ १५ ॥ यदातुषिविविधोपायैःसंवृतैर्विवृतैरपि ॥ नाशकंदिनिहंतुंतान्दै
वभाव्यर्थरक्षितान् ॥ १६ ॥ ततःसंमंच्यमचिवैर्वपदुःशासनादिभिः ॥ धृतराष्ट्रमनुज्ञाप्यजातुषंगृहमादिशत् ॥ १७ ॥ सुतप्रियैषीतानराजापांडवानंविका
सुतः ॥ ततोविवासयामासराज्यभागवुभुक्षया ॥ १८ ॥ तेषांप्रतिष्ठंतसहितानगरान्नागसाङ्ग्यात् ॥ प्रस्थानेचाभवन्मंत्रीक्षत्तातेषांमहात्मनां ॥ १९ ॥ तेनमु
क्ताजतुगृहान्निशीथेप्राद्रवन्वनं ॥ ततःसंप्राप्यकौंतियानगरंवारणावतं ॥ २० ॥ न्यवसंतमहात्मानोमात्रासहपरंतपाः ॥ धृतराष्ट्रेणचाज्ञप्ताउषिताजातुषेगृ
हे ॥ २१ ॥ पुरोचनाद्रक्षमाणाःसंवत्सरमतंद्रिताः ॥ सुरुंगांकारयित्वातुविदुरेणप्रचोदिताः ॥ २२ ॥ आदीप्यजातुषंवेदमदग्ध्वाचैवपुरोचनं ॥ प्राद्रवन्भ
यसंविभ्रामात्रासहपरंतपाः ॥ २३ ॥ ददृशुर्दारुणंरक्षोहिडिंबंवननिर्झरे ॥ हत्वाचतंराक्षसेंद्रंभीताःसमवबोधनात् ॥ २४ ॥ निशिसंप्राद्रवन्पार्थाधार्तराष्ट्रभ
यार्दिताः ॥ प्रामाहिर्दिवाभीमेनयत्रजातोघटोल्कचः ॥ २५ ॥ एकचक्रांततोगत्वापांडवाःसंशितव्रताः ॥ वेदाध्ययमसंपन्नास्तेऽभवन्ब्रह्मचारिणः ॥ २६ ॥
तेतन्नियताःकालंकंचिदूपुनरर्पभाः ॥ मात्रासहैकचक्रायांब्राह्मणस्यनिवेशने ॥ २७ ॥

नृदैवेनादृष्टेनभावीकुरुक्षयपांडवराज्यलाभादिरर्थस्तस्मैरक्षितान् ॥ १६ ॥ वृषःकर्णः जातुषंलाक्षामयं ॥ १७ ॥ १८ ॥ क्षत्ताविदुरः ॥ १९ ॥ तेनक्षत्तुर्मंत्रणेन ॥ २० ॥ २१ ॥ पुरोचनात्आत्मानं
रक्षमाणाःरक्षंतः सुरुंगांउभयतोबिलंविवरं ॥ २२ ॥ २३ ॥ वननिर्झरेवननिर्झरसमीपे अवबोधनात्प्राकट्यात् ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ निहत्यनागराणांशोकंअपनोतवानित्यर्थः ॥ २९ ॥ स्वयंघणुतेइतिस्वयंवरातां ॥ ३० ॥ ३१ ॥ शान्तनवेनभीष्मेण ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥
सवैसंवत्सरंपूर्णमासंचैकंवनेवसदितिदशसंख्यापूरकत्वात्पूर्णशब्देनदशगुणमुच्यतेसंवत्सरंपूर्णंकंचतथामासंपूर्णमेव तेनएकादशसंवत्सरादशमासाश्चभवंति तेषांचसौराणांप्रत्यब्दसपादपंचदिनवृत्त्यासा

तत्राससादंक्षुधितंपुरुषादंष्टकोद्वरः ॥ भीमसेनोमहाबाहुर्वकंनाममहाबलं ॥ २८ ॥ तंचापिपुरुषव्याघ्रोबाहुवीर्येणपांडवः ॥ निहत्यतरसावीरोनागरान्य
र्यसांत्वयत् ॥ २९ ॥ वतस्तेशुश्रुवुःरुष्णांपंचालेषुस्वयंवरां ॥ श्रुत्वाचैवाभ्यगच्छंतगत्वाचैवालभंततां ॥ ३० ॥ तेतत्रद्रौपदींलब्ध्वापरिसंवत्सरोपिताः ॥ विदिता
हास्तिनपुरंप्रत्याजग्मुररिंदमाः ॥ ३१ ॥ तेउक्ताधृतराष्ट्रेणराज्ञाशान्तनवेनच ॥ भ्रातृभिर्विग्रहस्तातकथंवोनभवेदिति ॥ ३२ ॥ अस्माभिःखांडवप्रस्थेयुष्मद्वा
सोऽनुचितितः ॥ तस्माज्जनपदोपेतंसुविभक्तमहापथं ॥ ३३ ॥ वासायखांडवप्रस्थं ब्रजध्वंगतमत्सराः ॥ तयोस्तेवचनाज्जग्मुःसहसर्वैःसुहज्जनैः ॥ ३४ ॥
नगरंखांडवप्रस्थंरत्नान्यादायसर्वशः ॥ तत्रतेन्यवसन्पार्थाःसंवत्सरगणान्वहून् ॥ ३५ ॥ वशेशस्त्रप्रतापेनकुर्वंतोन्यान्महीभृतः ॥ एवंधर्मप्रधानास्तेसत्यव्र
तपरायणाः ॥ ३६ ॥ अप्रमत्तात्यिताःक्षांताःप्रतपंतोऽहितान्वहून् ॥ अजयद्रीमसेनस्तुदिशंप्राचींमहायशाः ॥ ३७ ॥ उदीचीमर्जुनोवीरःप्रतीचीनकुलस्तथा ॥
दक्षिणांसहदेवस्तुविजिग्येपरवीरहा ॥ ३८ ॥ एवंचक्रुरिमांसर्वेशोकत्स्नांवसुंधरां ॥ पंचभिःसूर्यसंकाशैःसूर्येणचविराजता ॥ ३९ ॥ पट्सूर्येवाभवत्पृथ्वी
पांडवैःसत्यविक्रमैः ॥ ततोनिमित्तेकस्मिंश्चिद्धर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ ४० ॥ वनंप्रस्थापयामासतजस्वीसत्यविक्रमः ॥ प्राणेभ्योपिप्रियतरंभ्रातरंसव्यसाचि
नं ॥ ४१ ॥ अर्जुनंपुरुषव्याघ्रंस्थिरात्मानंगुणैर्युतं ॥ सवैसंवत्सरंपूर्णमासंचैकंवनेवसन् ॥ ४२ ॥ ततो गच्छद्दृपीकेशंदारवत्यांकदाचन ॥ लब्ध्वांस्तत्रवीभ
त्सुर्भार्याराजीवलोचनां ॥ ४३ ॥ अनुजांवासुदेवस्यसुभद्रांभद्रभाषिणीं ॥ साशचीवमहेंद्रेणश्रीःरुष्णेनेवसंगता ॥ ४४ ॥ सुभद्रायुयुजेप्रीत्यापांडवेनार्जु
नेनह ॥ अतर्पयच्चकौतयःखांडवेहव्यवाहनं ॥ ४५ ॥ वीभत्सुर्वासुदेवेनसहितो नृपसत्तम ॥ नातिभारोहिपार्थस्यकेशवेनसहाभवत् ॥ ४६ ॥ व्यवसायसहा
यस्यविष्णोःशत्रुवधेष्विव ॥ पार्थायाग्निर्ददौचापिगांडीबंधनुरुत्तमं ॥ ४७ ॥

वनाद्वादशाब्दाभवंति अन्येतुमासशब्देभद्वादशसंख्यांलक्षयंतएकशब्देवैयर्थ्येएकवचनानुपपत्तिचनेक्षते वनेइत्युपलक्षणंनगरस्यापि ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ नातीति खांडवदाहइतिशेषः
॥ ४६ ॥ व्यवसायःएवमेवेदंकरिष्यामीतिनिश्चयः ॥ ४७ ॥

बाणैर्युक्तावितिशेषः कपिलक्षणवानरध्वजं यत्रखांडवदाहे ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ अक्षैःपारैर्युक्तेनेत्यर्थः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ विहतभूयिष्ठंनष्टप्रायं ॥ ५३ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावे

इषुधीचाक्षयैर्बाणैरथंचकपिलक्षणं ॥ मोक्षयामासवीभत्सुर्मयंयत्रमहासुरं ॥ ४८ ॥ सचकारसभांदिव्यांसर्वरत्नसमाचितां ॥ तस्यांदुर्योधनोमंदोलोभं
चक्रसुदुर्मतिः ॥ ४९ ॥ ततोक्षैर्वचयित्वाचसौबलेनयुधिष्ठिरं ॥ वनंप्रस्थापयामांससप्तवर्षाणिपंचच ॥ ५० ॥ अज्ञातमेकंराष्ट्रेचततोवर्षत्रयोदशं ॥ ततश्च
तुर्दशेवर्षयाचमानाःस्वकंवसु ॥ ५१ ॥ नालभंतमहाराजततोयुद्धमवर्त्तत ॥ ततस्तेक्षत्रमुत्साद्यहत्वादुर्योधनंनृपं ॥ ५२ ॥ राज्यंविहतभूयिष्ठंप्रत्यपद्यं
तपांडवाः ॥ एवमेतत्पुरावृत्तंतेषामक्लिष्टकर्मणां ॥ भेदोराज्यविनाशायजयश्चजयतांवर ॥ ५३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिअंशावतरणपर्वणिभा
रतसूत्रंनामएकषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६३ ॥ जनमेजयउवाच कथितंवैसमासेनत्वयासर्वद्विजोत्तम ॥ महाभारतमाख्यानंकुरु
णांचरितंमहत् ॥ १ ॥ कथांत्वनघचित्रार्थाकथयस्वतपोधन ॥ विस्तरश्रवणेजातंकौतूहलमतीवमे ॥ २ ॥ सभवान्विस्तरेणेमांपुनराख्यातुमर्हति ॥ नहितृप्या
मिपूर्वेषांशृण्वानश्चरितंमहत् ॥ ३ ॥ नतत्कारणमल्पंवैधर्मज्ञायत्रपांडवाः ॥ अवध्यान्सर्वशोजघ्नःप्रशस्यंतंचमानवैः ॥ ४ ॥ किमर्थंतेनरव्याघ्रःशक्ताःसं
तोदयनागसः ॥ प्रयुज्यमानान्संक्लेशान्क्षांतवंतोदुरात्मनां ॥ ५ ॥ कथंनागायुतप्राणोबाहुशालीवृकोदरः ॥ परिक्लिश्यन्नपिंक्रोधंधृतवान्वैद्विजोत्तम ॥ ६ ॥
कथंसाद्रौपदीरुणाक्लिश्यमानादुरात्मभिः ॥ शक्तासतीधार्तराष्ट्रान्नादहत्क्रोधचक्षुषा ॥ ७ ॥ कथंव्यसनिनंद्यूतेपार्थोमाद्रीसुतौतदा ॥ अन्वयुस्तेनरव्याघ्रा
बाध्यमानादुरात्मभिः ॥ ८ ॥ कथंधर्मभृतांश्रेष्ठःसुतोधर्मस्यधर्मवित् ॥ अनर्हःपरमंक्लेशंसोढवान्सयुधिष्ठिरः ॥ ९ ॥ कथंचबहुलाःसेनाःपांडवःऋष्णसार
थिः ॥ अस्यन्नकोऽनयत्सर्वाःपितृलोकंधनंजयः ॥ १० ॥ एतदाचक्ष्वमेसर्वयथावृत्तंतपोधन ॥ यद्यच्चरुतवंतस्तेतत्रतत्रमहारथाः ॥ ११ ॥ वैशंपायनउ
वाच क्षणंकुरुमहाराजविपुलोयमनुक्रमः ॥ पुण्याख्यानस्यवक्तव्यःरुणाद्वैपायनेरितः ॥ १२ ॥

दीपेएकषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६३ ॥ कथितमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ अवध्यान्भीष्मद्रोणादीन् ॥ ४ ॥ ५ ॥ बाहुशालीबाहुबलवान् कथंक्रोधंधृतवान्निरुद्धवान् ॥ ६ ॥
शक्तादग्धुमितिशेषः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अस्यन्शरान्क्षिपन् सकथंक्लेशंसोढवानित्यनुषज्यते ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ १५ ॥ ऋषिभिर्मन्त्रैस्तद्वृत्तिर्वासस्तुतंसमस्तुतवा ॥ १६ ॥ परिनैष्ठिकीपरिनिष्ठामोक्षस्तदुचिता ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ पुंसवनंपुमांसःसूयतेऽस्मिन्श्रुते ॥ २१ ॥ महिषीपदरा

महर्षेःसर्वलोकेषुपूजितस्यमहात्मनः ॥ प्रवक्ष्यामिमंतं कृत्स्नं व्यासस्यामिततेजसः ॥ १३ ॥ इदंशतसहस्रंहिंश्लोकानांपुण्यकर्मणां ॥ सत्यवत्यात्मजेनेहव्या
स्यातममितौजसा ॥ १४ ॥ यद्वदंश्रावयेद्विद्वान्येचेदंशृणुयुर्नराः ॥ तेब्रह्मणःस्थानमेत्यप्राप्नुयुर्देवतुल्यतां ॥ १५ ॥ इदं हि वेदैः समितं पवित्रमपि चोत्तमं ॥ श्रा
व्याणामुत्तमंचेदंपुराणमृषिसंस्तुतं ॥ १६ ॥ अस्मिन्नर्थश्चकामश्च निखिलेनोपदेक्ष्यते ॥ इतिहासमहापुण्यबुद्धिश्चपरिनैष्ठिकी ॥ १७ ॥ अक्षुद्रान्दानशीलां
श्चसत्यशीलाननास्तिकान् ॥ कार्णवेदमिमं विद्वाञ्छ्रावयित्वाऽर्थमश्नुते ॥ १८ ॥ भ्रूणहत्याकृतंचापिपापं जलदसंशयं ॥ इतिहासमिमं श्रुत्वा पुरुषोऽपि
सुदारुणः ॥ १९ ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो राहुणा चंद्रमायथा ॥ जयोनामेतिहासोऽयं श्रोतव्यो विजिगीषुणा ॥ २० ॥ महीं विजयते राजा शत्रूंश्चापि परं जयेत् ॥
इदंपुंसवनं श्रेष्ठमिदं स्वस्त्ययनं महत् ॥ २१ ॥ महिषीयुवराजाभ्यां श्रोतव्यं बहुशस्तथा ॥ वीरं जनयते पुत्रं कन्यां वाराज्यभागिनीं ॥ २२ ॥ धर्मशास्त्रमिदं पुण्य
मर्थशास्त्रमिदं परं ॥ मोक्षशास्त्रमिदं प्रोक्तं व्यासेनामितबुद्धिना ॥ २३ ॥ संप्रत्याचक्षते चेदं तथा श्रोतव्यं तिचापरे ॥ पुत्राः शुश्रूषवः संति प्रेप्याश्च प्रियकारिणः ॥
॥ २४ ॥ शरीरेण कृतं पापं वाचा च मनसैव च ॥ सर्वं संत्यजति क्षिप्रं यद्वदंशृणुयान्नरः ॥ २५ ॥ भरतानां महज्जन्म शृण्वतामनसूयतां ॥ नास्ति व्याधिभयं तेषां
परलोकभयंकुतः ॥ २६ ॥ धन्यं यशस्यमायुष्यं पुण्यं स्वर्ग्यं तथैव च ॥ कृष्णद्वैपायनेनेदं कृतं पुण्यचिकीर्षुणा ॥ २७ ॥ कीर्त्तिं प्रथयतालोके पांडवानां महात्मनां ॥
अन्येषां क्षत्रियाणां च भूरिद्रविणतेजसां ॥ २८ ॥ सर्वविद्यावदातानां लोके प्रथितकर्मणां ॥ यद्वदं मानवा लोके पुण्यार्थं ब्राह्मणाञ्छुचीन् ॥ २९ ॥ श्रावयेत्
महापुण्यं तस्य धर्मः सनातनः ॥ कुरुणां प्रथितवंशं कीर्त्तयन्सततं शुचिः ॥ ३० ॥ वंशमाप्नोति विपुलं लोके पूज्यतमो भवेत् ॥ योऽर्थीति भारतं पुण्यं ब्राह्मणो निय
तव्रतः ॥ ३१ ॥ चतुरो वर्षिकांस्मासान्सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ विज्ञेयः स च वेदानां पारगो भारतं पठन् ॥ ३२ ॥ देवाराजर्पयोत्थत्रपुण्या ब्रह्मर्षयस्तथा ॥ कीर्त्त्यंते
घृतपाप्मानः कीर्त्त्यंते केशवस्तथा ॥ ३३ ॥ भगवांश्चापि देवेशो यत्र देवी च कीर्त्त्यते ॥ अनेकजननायत्र कार्त्तिकेयस्य संभवः ॥ ३४ ॥

स्त्री ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ अनसूयतां गुणेषु दोषारोपमकुर्वतां ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ अनेकजननः अनेकेभ्यः षड्भ्यः कृत्तिकाभ्यः जननं उत्पत्तिरस्मि
न्निति तथा ॥ ३४ ॥

सर्वश्रुतिसमूहः सर्वासांश्रुतीनां कर्मब्रह्मपराणां समूह एवायं ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ सर्वथा साधुनाऽसाधुना वा वर्त्तमाना अपि कृताकृतैः क्रमेण पापपु

ब्राह्मणानां गवांचैव माहात्म्यं यत्र कीर्त्यते ॥ सर्वश्रुतिसमूहोऽयं श्रोतव्यो धर्मबुद्धिभिः ॥ ३५ ॥ यद्दं श्रावयेद्विद्वान्ब्राह्मणानि ह पर्वसु ॥ धृतपाप्मा जितस्वर्गो
ब्रह्मगच्छति शाश्वतं ॥ ३६ ॥ श्रावयेद्ब्राह्मणान् श्राद्धेयश्च मपादमंतनः ॥ अक्षय्यं तस्य तच्छ्राद्धमुपावर्त्तयितुं निह ॥ ३७ ॥ अन्हाय दनः क्रियते इन्द्रियैर्मनसा
ऽपि वा ॥ ज्ञानादज्ञानतो वापि प्रकरोति नरश्च यत् ॥ ३८ ॥ तन्महाभारताख्यानं श्रुत्वैव प्रविलीयते ॥ भरतानां महज्जन्म महाभारतमुच्यते ॥ ३९ ॥ निरुक्त
मस्य यो वेदः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ भरतानां यतश्चायमितिहासो महाद्भुतः ॥ ४० ॥ महतो ह्येनसो मर्त्यान्मोचयेदनुकीर्त्तितः ॥ त्रिभिर्वर्षैर्लब्धकामः कृष्णद्वैपा
यनो मुनिः ॥ ४१ ॥ नित्योत्थितः शुचिः शक्तो महाभारतमादितः ॥ तपो नियममास्थाय कृतमेतन्महर्षिणा ॥ ४२ ॥ तस्मान्नियमसंयुक्तैः श्रोतव्यं ब्राह्मणैरि
दं ॥ कृष्णप्रोक्ता मिमांषुण्यां भारती मुत्तमां कथां ॥ ४३ ॥ श्रावयिष्यंति ये विप्रा ये च श्रोष्यंति मानवाः ॥ सर्वथा वर्त्तमाना वै न ते शोच्याः कृताकृतैः ॥ ४४ ॥
नरेण धर्मकामेन सर्वः श्रोतव्य इत्यपि ॥ निखिलेनैतिहासोऽयं ततः सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ ४५ ॥ न तां स्वर्गगतिं प्राप्य तुष्टिं प्राप्नोति मानवः ॥ यां श्रुत्वैव महापुण्यमि
तिहासमुपाश्रुते ॥ ४६ ॥ शृण्वन् श्राद्धः पुण्यशीलः श्रावयंश्चेदमद्भुतं ॥ नरः फलमवाप्नोति राजसूयाश्वमेधयोः ॥ ४७ ॥ यथा समुद्रो भगवान्यथामे रुर्महागि
रिः ॥ उभौ ख्यातौ रत्ननिधी तथा भारतमुच्यते ॥ ४८ ॥ इदं हि वेदैः समितं पवित्रमपि चोत्तमं ॥ श्रव्यं श्रुतिसुखं चैव पावनं शीलवर्धनं ॥ ४९ ॥ यद्दं भारतं राज
नवाचकाय प्रयच्छति ॥ तेन सर्वामहीदत्ता भवेत्सागरमेखला ॥ ५० ॥ पारिक्षितकथां दिव्यां पुण्याय विजयाय च ॥ कथ्यमानां मया कृत्स्नां शृणु हर्षकरीमि
मां ॥ ५१ ॥ त्रिभिर्वर्षैः सदोत्थायी कृष्णद्वैपायनो मुनिः ॥ महाभारतमाख्यानं कृतवानिदमद्भुतं ॥ ५२ ॥

ण्यैस्तेन शोच्याः एतच्छ्रवणादेव सर्वप्रत्यवायपरिहारो भवतीति भावः ॥ ४४ ॥ सिद्धिर्धर्मफलं चित्तशुद्ध्यादिः ॥ ४५ ॥ नतामिति स्वर्गादप्येतच्छ्रवणं सुखकरं मुक्तिहेतुत्वादिति भावः ॥ ४६ ॥ श्राद्धः श्रद्धा
वान् ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ श्रव्यं अर्थतोरम्यं श्रुतिसुखं शब्दतोरम्यं ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ सदोत्थायी सदोद्युक्तः ॥ ५२ ॥

*लब्धकामः अभूदिति शेषः *नित्योत्थित इत्यादि पूर्वान्वयि एतन्महाभारतं महर्षिणा कृतमित्यन्वयः

अद्भुतत्वमेवाह धर्मेचेति धर्मादिचतुष्टयेउपादेयेचकारचतुष्टयोक्तेअधर्मानर्थदुःखसंसाररूपेचतुष्केहातव्येचविषयेहेयमुपादेयंचकृत्तन्मन्त्रैवनिरूपितं इतोधिकंयथांतरेनास्तीतिकात्तुर्धनसर्वेषांशास्त्राणां
अर्थज्ञातुकामेनैतदेवादत्तव्यमित्यर्थः ॥ ५३ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ राजेति रंजकत्वाद्वाजा महीपतिःपृथ्वीपालकः

॥ १ ॥ वसुःउपरिचरः॥ २ ॥ ३ ॥ साक्षात्पत्यक्षीभूय ॥ ४ ॥ नसंकीर्येतनिर्नायकत्वात् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ पशव्यःपशुभ्योहितः स्वारक्ष्यःस्वःस्वर्गस्तत्तुल्यःअतएवरक्ष्यः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

धर्मेचार्थेचकामेचसोक्षेचभरतर्षभ ॥ यदिहास्तितदन्यत्रयन्नेहास्तिनतत्कचित् ॥ ५३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिअंशावतरणपर्वणिमहाभा
रतप्रशंसायांद्विषष्टितमोऽध्यायः॥६२॥ ॥७॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच राजोपरिचरोनामधर्मनित्योमहीपतिः॥बभूवमृगयांगंतुंस्रदाकि
लधृतव्रतः॥१॥सचेदिविषयंरम्यंवसुःपौरवनंदनः॥इंद्रोपदेशाज्जग्राहरमणीयंमहीपतिः॥२॥तमाश्रमेन्यस्तशस्त्रंनिवसंतंतपोनिधिं॥देवाःशक्रपुरो
गावैराजानमुपतस्थिरं॥३॥इंद्रत्वमर्हराजायंतपसेत्यनुचित्यवै॥तंसांत्वेननृपंसाक्षात्तपसःसंन्यवर्त्तयन्॥४॥ देवाऊचुः नसंकीर्येतधर्मोयंपृ
थिव्यांपृथिवीपते॥त्वयाहिधर्मोविधृतःकृत्स्नंधारयतेजगत्॥५॥ इंद्रउवाच लोकेधर्मपालयत्वंनित्ययुक्तःसमाहितः॥धर्मयुक्तस्तोलोकान्युण्या
न्यश्चसिशाश्वतान्॥६॥दिविष्यस्यभुविषुस्त्वंसखांभूतोममप्रियः॥रम्यःपृथिव्यांयोदेशस्तमावसनराधिप॥७॥पशव्यश्चैवपुण्यश्चप्रभूतधनधान्य
वान्॥स्वारक्ष्यश्चैवसौम्यश्चभोग्यैर्भूमिगुणैर्युतः॥८॥अर्थवानेषदेशोहिधनरत्नादिभिर्युतः॥वंसुपूर्णाचंवसुधावसचेदिपुचेदिप॥९॥धर्मशीलाजनपदाः
सुसंतोषाश्चंसाधवः॥नचमिथ्याप्रलापोन्नस्वरेष्वपिकुतोऽन्यथा॥१०॥नचपित्रांविभज्यतेपुत्रागुरुहितरताः॥युंजतेधुरिनांगाश्चक्रुशान्संधुक्षयंतिच॥
॥११॥सर्वेवर्णाःस्वधर्मस्थाःसदाचेदिषुमानद॥नतेऽस्यविदितंकिंचिन्निषुलोकेषुयद्भवेत्॥१२॥दैवोपभोग्यंदिव्यंत्वामाकाशंस्फाटिकंमहत्॥आका
शगंत्वांमहत्तंविमानमुपपत्स्यते॥१३॥त्वमेकःसर्वमर्त्येषुविमानवरमास्थितः॥चरिष्यस्युपरिस्थोहिदेवोविग्रहवानिव॥१४॥ददामितेवैजयंतीं
मालामम्लानपंकजां॥धारयिष्यतिसंग्रामेयात्वांशस्त्रैरविक्षतं॥१५॥

गाःबलीवर्दान् देशोकृष्टपच्यइतिहलधुरिन्युंजते नपिशकटधुरि पृष्ठवाहैरेवतत्कार्यसिद्धेरितिभावः कृशान्दीनानाथादीन्संधुक्षयंतिपुष्टान्कुर्वन्ति यद्वावृषभान्कृशान्धुरिन्युंजतेप्रत्युतसंधुक्षयंतीति अन्ये.
तुगाःस्त्रीगवीःतासामप्यांध्रादिदुर्देशेषुधुरियोजनंदृष्टंदिहनास्तीत्याहुः॥११॥नतइति आत्मज्ञानात्सर्वज्ञोभविष्यसीत्यर्थः॥१२॥उपपत्स्यतेउपस्थास्यते॥१३॥१४॥वैजयंतीविजयहेतुं अ
विक्षतमेवधारयिष्यतिपालयिष्यतिननुविक्षतं अनयाशस्त्रमेवत्वान्बाधिष्यतइतिभावः॥१५॥

लक्षणंचिह्नं ॥ १६ ॥ इष्टप्रधानं प्रीतिदानमुद्दिश्य यष्टिदौ ॥ १७ ॥ शक्रस्य पूजार्थं मानार्थं तस्यायष्टेः गते संवत्सरे संवत्सरं तेषां यष्टिप्रवेशोद्यापिमहाराष्ट्रादिषु दृश्यते ॥ १८ ॥ १९ ॥ अपरेषु प्रतिपदि द्वितीयसंवत्सरादौ अत्युच्छ्रय ऊर्ध्वस्थापनं पिटकैः मंजूषाहर्षैर्वस्त्रमयैः कोशैः यद्वा कांच्यामिव पिटकाः स्वर्णादिमया वेष्टकाः पेट्र इति भाषायां प्रसिद्धा पास्याः पिटकः प्रेटकः पेटा मंजूषाथ विहंगिकेत्यमरः ॥

लक्षणंचैतदेव ह भविता तेन राधिप ॥ इन्द्रमालेति विख्यातं धन्यमप्रतिमं महत् ॥ १६ ॥ यष्टिचवैणर्वीतस्मै ददौ वृत्रनिषूदनः ॥ इष्टप्रदानमुद्दिश्य शिष्टानां प्रति पालिनीं ॥ १७ ॥ तस्याः शक्रस्य पूजार्थं भूमौ भूमिपतिस्तदा ॥ प्रवेशं कारयामास गते संवत्सरे तदा ॥ १८ ॥ ततः प्रभृतिचाद्यापि यष्टेः क्षितिपसत्तमैः ॥ प्रवेशः क्रियते राजन्यथा तेन प्रवर्तितः ॥ १९ ॥ अपरेद्युस्ततस्तस्याः क्रियतेऽत्युच्छ्रयो नृपैः ॥ अलंकृतायाः पिटकैर्गन्धमाल्यैश्च भूषणैः ॥ २० ॥ माल्यदामपरिक्षिप्ता विधिवत्क्रियतेऽपि च ॥ भगवान्पूज्यते चात्र हंसरूपेण चेश्वरः ॥ २१ ॥ स्वयमेव गृहीतेन वसोः प्रीत्या महात्मनः ॥ सतां पूजामहेन्द्रस्तु दृष्ट्वा देवः कृतां शुभां ॥ २२ ॥ वसुनाराजमुख्येन प्रीतिमानब्रवीत्प्रभुः ॥ ये पूजयिष्यन्ति नराराजानश्च महं मम ॥ २३ ॥ कारयिष्यन्ति च मुदा यथा चेदिपतिर्नृपः ॥ तेषां श्रीर्विजयश्चै वसराष्ट्राणां भविष्यति ॥ २४ ॥ तथा स्फीतो जनपदो मुदितश्च भविष्यति ॥ एवं महात्मना तेन महद्रेण नराधिप ॥ २५ ॥ वसुः प्रीत्या मघवता महाराजोऽभिसत्कृतः ॥ उत्सवं कारयिष्यन्ति सदा शक्रस्य ये नराः ॥ २६ ॥ भूमिरत्नादिभिर्दानैस्तथा पूज्या भवन्ति ते ॥ वरदानमहायज्ञैस्तथा शक्रोत्सवेन च ॥ २७ ॥ संपूजितो मघवता वसुश्चेदीश्वरो नृपः ॥ पालयामास धर्मेण चेदिस्थः पृथिवीमिमां ॥ २८ ॥ इन्द्रप्रीत्या चेदिपतिश्च कारेन्द्रमहं वसुः ॥ पुत्राश्चास्य महावीर्याः पंचासन्नमितौ जसः ॥ २९ ॥ नानाराज्येषु च सुतान्ससम्राट्भ्यषेचयत् ॥ महारथो मागधानां विश्रुतो यो बृहद्रथः ॥ ३० ॥ प्रत्यग्रहः कुशांबश्च यमाद्गुर्मणिवाहनं ॥ मावेह्यश्च यदुश्चैव राजन्यश्चापराजितः ॥ ३१ ॥ एते तस्य सुताराज नृपे भूरिते जसः ॥ न्यवेशयन्नामभिः स्वैस्ते देशांश्च पुराणि च ॥ ३२ ॥ वासवाः पंचराजानः पृथग्वंशाश्च शाश्वताः ॥ वंसंतमिन्द्रप्रासादे आकाशे स्फाटिके च तं ॥ ३३ ॥ उपतस्थुर्महात्मानं गन्धर्वाप्सरसो नृपं ॥ राजोपरिचरेत्येवं नाम तस्याथ विश्रुतं ॥ ३४ ॥

॥ २० ॥ हंसरूपेण युक्तोऽहं सरूपी तस्यैव बुद्धिस्थस्य रूपस्य विशेषणं त्वयमेव गृहीतेनेति हंसरूपेण वासव इति पाठे स्पष्टोऽर्थः ॥ २१ ॥ देवः कृतामिति पाठः विसर्गाभावे तु देवेति जनमेजयसंबोधनं ॥ २२ ॥ महं उत्सवं महउद्धव उत्सव इत्यमरः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ वरदानं च महायज्ञाश्चैतैः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ वासवाः वसुपुत्राः इन्द्रप्रासादे इन्द्रदत्ते विमाने ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

पुरोपवाहिनीपुरसमीपेवहन्ती अरौत्सीत् आत्मन्येवावरुध ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ नदीराज्ञेन्यवेदयन्मिथुनमित्यनुषज्यते ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ पुंसवनेपुंसवयोग्येकाले तदहःतस्मिन्दिने ॥ ४० ॥

पुरोपवाहिनीतस्यनदींशुक्तिमतींगिरिः ॥ अरौत्सीच्चेतनायुक्तःकामात्कोलाहलःकिल ॥ ३५ ॥ गिरिंकोलाहलंतंतुपदावसुरताडयत् ॥ निश्चक्रामततस्तेन
प्रहारंविबरेणसा ॥ ३६ ॥ तस्यांनद्यांसजनयन्मिथुनंपर्वतःस्वयं ॥ तस्माद्विमोक्षणात्पीतानदीराज्ञेन्यवेदयत् ॥ ३७ ॥ यःपुमानभवत्तत्रतंसराजर्षिसत्तमः ॥
वसुर्वसुप्रदश्चक्रेसेनापतिमरिंदमः ॥ ३८ ॥ चकारपत्नींकन्यांतुतथातांगिरिकांनृपः ॥ वसोःपत्नीतुगिरिकाकामकालंन्यवेदयत् ॥ ३९ ॥ ऋतुकालमनुप्रा
प्तास्नातापुंसवनेशुचिः ॥ तदहःपितरश्चैनमूचुर्जहिमृगानिति ॥ ४० ॥ तंराजसत्तमंप्रीतास्तदामतिमतांवर ॥ सपितृणांनियोगंतमनतिक्रम्यपप्रथिवः ॥
॥ ४१ ॥ चकारमृगयांकामीगिरिकामेवसंस्मरन् ॥ अतीवरूपसंपन्नांसाक्षाच्छ्रियमिवापरां ॥ ४२ ॥ अशोकैश्चंपकैश्चूतैरनेकैरतिमुक्तकैः ॥ पुन्नागैःकर्ण
िकारैश्चवकुलैर्दिव्यपाटलैः ॥ ४३ ॥ पाटलैर्नारिकेलैश्चचंदनैश्चार्जुनैस्तथा ॥ एतैरम्यैर्महावृक्षैःपुण्यैःस्वादुफलैर्युतं ॥ ४४ ॥ कोकिलाकुलसन्नादंमत्तभ्रमरनादि
तं ॥ वसंतकालेतत्तस्यवनंचैत्ररथोपमं ॥ ४५ ॥ मन्मथाभिपरीतात्मानापश्यद्विरिकांतदा ॥ अपश्यन्कामसंतप्तश्चरमाणोयदृच्छया ॥ ४६ ॥ पुष्पसंच्छन्न
शाखाग्रंपल्लवैरुपशोभितं ॥ अशोकंस्तवकैश्चुन्नंरमणीयमपश्यत् ॥ ४७ ॥ अधस्तात्तस्यच्छायायांसुखासीनोनराधिपः ॥ मधुगंधैश्चसंयुक्तंपुष्पगंधम
नोहरं ॥ ४८ ॥ वायुनाप्रेर्यमाणस्तुधूमायमुदमन्वगात् ॥ तस्यरेतःप्रचस्कंदचरतोऽगहनेवने ॥ ४९ ॥ स्कन्नमात्रंचतद्रेतोवक्षपत्रेणभूमिपः ॥ प्रतिजग्राहमि
थ्यामेनपतेद्रेतइत्युत ॥ ५० ॥ इदंमिथ्यापरिस्कन्नंरेतोमेनभवेदिति ॥ ऋतुश्चतस्याःपत्यामेनमोघःस्यादितिप्रभुः ॥ ५१ ॥ संचित्यैवंतदाराजाविचार्यच
पुनःपुनः ॥ अमोघत्वंचविज्ञायरेतसोराजसत्तमः ॥ ५२ ॥ शुक्रप्रस्थापनेकालंमहिष्याःप्रसमीक्ष्यवै ॥ अभिमंन्याथतच्छुक्रमारांतिष्ठंतमाशुगं ॥ ५३ ॥
सूक्ष्मधर्मार्थतत्त्वज्ञोगत्वाश्चैनंततोऽब्रवीत् ॥ मत्प्रियार्थमिदंसौम्यशुक्रंममगृहंनय ॥ ५४ ॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ सिंहावलोकनेनाशोकमेवविशिनष्टि मधुगंधैरिति ॥ ४८ ॥ वायुनाकामोद्वीपकेन धूषंमलिनंरतिकर्मतदर्थमुदंस्त्रीविषयांप्रीतिमनुसृत्यतामेवम
नसाऽगात् तयासहमानसंसुरतमकरोदित्यर्थः प्रचस्कंदपपात ॥ ४९ ॥ मिथ्याप्रसवशून्यत्वेनालीकप्रायं ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ अभिमंन्यपुत्रोत्पत्तिर्लिगैर्मन्त्रैःस्पृष्ट्वा आरात्विमानैकदेशसमीपे
॥ ५३ ॥ ५४ ॥

॥ आर्तवक्रतुकालीनं स्नानं ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ युध्यतोः सतोः अद्रिकागिरिकेति नामसाम्यादेकस्या एवाप्सरसो व्यूहभेदेन देहद्वयं ज्ञेयं अन्यथाराज्ञो मिथ्यासंकल्पत्वापत्तेः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥
 गिरिकायाः प्रयच्छाशु तस्या त्वात्तव मधवै ॥ गृहीत्वा तत्तदा स्नेन स्तूर्णमुत्पत्य वेगवान् ॥ ५५ ॥ जवं परममास्थाय प्रदुद्राव विहंगमः ॥ तमपश्यदथा यातं श्ये
 नं श्येनस्तथा परः ॥ ५६ ॥ अभ्यद्रवच्च तंस द्योदध्वैवामिषशंकया ॥ तुंडयुद्धमथाकाशे तावुभौ संप्रचक्रतुः ॥ ५७ ॥ युध्यतोरपतद्रेतस्तच्चापियमुनां भसि ॥ त
 त्राद्रिकेति विख्याता ब्रह्मशापाद्वराप्सरः ॥ ५८ ॥ मीनभावमनुप्राप्तावभूवयमुनाचरी ॥ स्नेनपादपरिभ्रष्टं द्वीर्यमथवासवं ॥ ५९ ॥ जग्राहतरसोपेत्य सा
 द्रिकामत्स्यरूपिणी ॥ कदाचिदपिमत्सीतां वबंधुर्मत्स्यजीविनः ॥ ६० ॥ मासे च दशमे प्राप्ते तदा भरतसत्तम ॥ उज्जङ्घुरुदरात्तस्याः स्त्रीपुमांसंच मानुषं ॥ ६१ ॥
 आश्चर्यभूतं तद्गत्वा राज्ञेऽथ प्रत्यवेदयन् ॥ काये मत्स्या इमौ राजन्संभूतौ मानुषाविति ॥ ६२ ॥ तयोः पुमांसं जग्राह राजोपरिचरस्तदा ॥ समत्स्यो नाम राजा सीद्धा
 र्मिकः सत्यसंगरः ॥ ६३ ॥ साप्सरामुक्तशापाचक्षणेन समपद्यत ॥ यापुरोक्ता भगवता तिर्यग्योनिगता शुभा ॥ ६४ ॥ मानुषौ जनयित्वा त्वं शापं मोक्षमवाप्स्य
 सि ॥ ततः सा जनयित्वा तौ विशस्तामत्स्यघातिना ॥ ६५ ॥ संत्यज्य मत्स्यरूपं सा दिव्यं रूपमवाप्य च ॥ सिद्धर्षिचारुणपथं जगामाथ वराप्सराः ॥ ६६ ॥ सा क
 न्यादुहिता तस्या मत्स्या मत्स्यसंगंधिनी ॥ राज्ञा दत्ता च दाशायकन्येयं ते भवत्विति ॥ ६७ ॥ रूपसत्त्वसमायुक्ता सर्वैः समुदिता गुणैः ॥ सा तु सत्यवती नाम मत्स्य
 घात्यभिसंश्रयात् ॥ ६८ ॥ आसीत्सामत्स्यगंधैव कंचित्कालं शुचिस्मिता ॥ शुश्रूषार्थं पितुर्नावं वाहयंतीं जले चतां ॥ ६९ ॥ तीर्थयात्रां परिक्रामन्नपश्यद्वैपरा
 शरः ॥ अतीवरूपसंपन्नां सिद्धानामपिकांक्षितां ॥ ७० ॥ दृष्ट्वैव स चतांधीमांश्चक्रमेचारुहासिनीं ॥ दिव्यांतां वासवीं कन्यां रंभोरुं मुनिपुंगवः ॥ ७१ ॥ संगमं
 मम कल्याणिकुरुष्वेत्यभ्यभाषत ॥ सा ब्रवीत्यभ्यभगवन्पारावारे स्थिता नृषीन् ॥ ७२ ॥ आवयोर्दृष्ट्यं रेभिः कथं तु स्यात्समागमः ॥ एवं तयोक्तो भगवान्नीहार
 मस्तु जत्नभुः ॥ ७३ ॥ येन देशः स सर्वस्तु तमो भूत इवाभवत् ॥ दृष्ट्वा स्तृष्टुनीहारं ततस्तं परमर्षिणा ॥ ७४ ॥ विस्मिता साऽभवत्कन्या ब्रीडिता च तपस्विनी ॥ स
 त्यवत्युवाच विद्धि मां भगवन्कन्यां सदा पितृवशानुगां ॥ ७५ ॥ त्वत्संयोगाच्च दुष्येत कन्याभावो ममाऽनघ ॥ कन्यात्वे दूषिते वापि कथं शक्ये द्विजोत्तम ॥ ७६ ॥
 मासे दशमे प्राप्ते बंधुरितिसंबंधः उज्जङ्घुः उद्धृतवतः ॥ ६१ ॥ काये देहे मत्स्याः मत्स्ययोषायाः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ मत्स्यसंगंधिनी मत्स्यसमानगंधा दाशायकैवन्तार्थ ॥ ६७ ॥
 ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ चक्रमेकामितवान् ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ नीहारं धूमिकां ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ पितुर्वश इच्छातदनुसारिणी पितृवशानुगां ॥ ७५ ॥ ७६ ॥

नस्थातुंजीवितुंनोत्सहे कन्यात्वदूषणादित्यर्थः ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ स्त्रीभावयोगुणःपुष्पवत्तानेनभूषिता सद्यःपुष्पवत्यभूदित्यर्थः ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ वरंकन्याभावंसौगंध्यंचलब्ध्वास
योगर्भचसुषावेतिसंबंधः ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ द्वीपमेवअयनंन्यासस्थानंयस्यद्वीपायनः स्वार्थेतद्वितः द्वीपायनएवद्वैपायनइतिनामनिर्वक्ति न्यस्तइति ॥ ८६ ॥ पादापसारिणंयुगेयुगेपादशःक्षीय

गृहंगंतुमृषेचाहंधीमन्नस्थातुमुत्सहे ॥ एतत्संचित्यभगवन्विधत्स्वयदनंतरं ॥ ७७ ॥ एवमुक्तवतींतांतुप्रीतिमानृषिसत्तमः ॥ उवाचमत्प्रियंकृत्वाकन्यैवत्वं
भविष्यसि ॥ ७८ ॥ वृणीष्वचवरंभीरुयंत्वमिच्छसिभाविनि ॥ वृथाहिनप्रसादोमेभूतपूर्वःशुचिस्मिते ॥ ७९ ॥ एवमुक्तावरंववेगात्रसौगंध्यमुत्तमं ॥ सचा
स्यैभगवात्रादान्मनसःकांसितंभुवि ॥ ८० ॥ ततो लब्धवराप्रीतास्त्रीभावगुणभूषिता ॥ जगामसहसंसर्गमृषिणाद्रुतकर्मणा ॥ ८१ ॥ तेनगधवतीत्येवंना
मास्याःप्रथितंभुवि ॥ तस्यास्तुयोजनाद्वंधमाजिघंतनराभुवि ॥ ८२ ॥ तस्यायोजनगंधेतिततोनामापरंस्मृतं ॥ इतिसत्यवतीहृष्टालब्धावरमनुत्तमं ॥ ८३ ॥
पराशरेणसंयुक्तासद्योगर्भसुपावसा ॥ जज्ञेचयमुनाद्वीपेपाराशर्यःसर्वीर्यवान् ॥ ८४ ॥ समातरमनुज्ञाप्यतपस्येवमनोदधे ॥ स्मृतोऽहंदर्शयिष्यामिकृत्येष्वि
तिचसोऽब्रवीत् ॥ ८५ ॥ एवद्वैपायनोजज्ञेसत्यवत्यांपराशरात् ॥ न्यस्तोद्वीपेसद्यद्दालस्तस्माद्वैपायनःस्मृतः ॥ ८६ ॥ पादापसारिणंधर्मसतुविद्वान्युगेयुगे ॥ आ
युःशक्तिंचमर्त्यानांयुगावस्थामवेक्ष्यच ॥ ८७ ॥ ब्राह्मणोब्राह्मणानांचतथानुग्रहकांक्षया ॥ विव्यासवेदान्यस्मात्सस्तस्माद्वासइतिस्मृतः ॥ ८८ ॥ वेदानध्या
पयामासमहाभारतपंचमान् ॥ सुमंतुंजैमिनिपैलंशुकंचैवस्वमात्मजं ॥ ८९ ॥ प्रभुर्वरिष्ठोवरदोवैशंपायनमेवच ॥ संहितास्तैःपृथक्केनभारतस्यप्रकाशि
ताः ॥ ९० ॥ तथाभीष्मःशांतनवोगंगायाममितद्युतिः ॥ वसुवीर्यात्समभवन्महावीर्योमहायशाः ॥ ९१ ॥ वेदार्थविच्चभगवानृषिर्विप्रोमहायशाः ॥ शूले
प्रोतःपुराणर्षिरचौरश्चौरशंकया ॥ ९२ ॥ अणीमांडव्यइत्येवंविख्यातःसमहायशाः ॥ सधर्ममाहूयपुरामहर्षिरिदमुक्तवान् ॥ ९३ ॥

माणं कलेरादौपादमात्रमवशिष्टमित्यर्थः एवंआयुरादिद्रासंचावेक्ष्य ॥ ८७ ॥ ब्रह्मणोवेदस्य अनुग्रहोर्क्षणं विव्यासशास्त्राभेदेनविस्तारितवान् अतोव्यासइत्यपितस्यनामेत्यर्थः ॥ ८८ ॥ महाभारत
पंचमानिति भारतपंचमोवेदः सर्वश्रुतिसमूहोयमित्यसकृदुक्तेः इतरपुराणवदिदंनमंतव्यमित्यर्थः ॥ ८९ ॥ भारतस्यमूलभूताः संहिताःमंत्रब्राह्मणरूपावेदाः तैःसुमंतुप्रभृतिभिः प्रकाशिताःइदमस्यमूल
मिदमस्यमूलमितिस्पष्टीकृतास्तेनप्रत्यक्षवेदमूलमेतदितिभावः ॥ ९० ॥ वसुवीर्यात् अष्टानांवसूनांअंशात् ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ आहूयसमीपमानीय आहृत्येतिपाठेअधिक्षिप्य ॥ ९३ ॥

॥ ९४ ॥ वधःपीडाऽपमानोवा ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ कुंतिभोजस्यकन्यायांकुंत्यां ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ अनादिनिधनइतिस्थूलदेहधर्मयोर्जन्ममरणयोर्व्यावृत्तिः देवो दीव्यमानोजगत्कर्ता किंतेजसःप्रभुः जीवस्यस्वमेपिजगत्कर्तृत्वाभावात् अन्यथास्वमेप्रतिकूलसृष्ट्यनुपपत्तिः एतेनकर्मद्वारापिजगत्कर्तृत्वंजीवस्यलांगलंगवादीनुद्धृतीतिवन्निमित्तत्वमात्रेणनत्वीश्वरत्वेनेतिदर्शितं अव्यक्तंअव्याकृतं किं सौपुमंकारणं यथोक्तं सुषुप्ताख्यंतमोज्ञानंयद्बीजंस्वमबोधयोरिति तद्व्यावर्तयति अक्षरमिति नक्षरत्यपरिणामित्वात् तत्तुक्षयोद्भवयुक्तं एतेनव्यष्टिस्थूलसूक्ष्मकारणदेहव्यावर्तनेनत्वंपदार्थशोधोक्तः अन्यथाभगवतिजन्माद्यप्रसक्तेस्तद्वारकमनादिनिधनइतिविशेषणमनुपपन्नं तत्पदार्थमाह ब्रह्मबृहत्प्रधानंप्रधीयतेस्मिन्सर्वमितिलयस्थानं त्रिगुणात्मकंसत्वरजस्तमोमयं ॥ १०० ॥ अस्यसांख्याभिमतं अनात्मत्वंपरिणामित्वंचवारयतिआत्मानमव्ययमितिविशेषणाभ्यां प्रधानत्वादेवप्रकृतिउपादानं प्रभवंउत्पत्तिनिमित्तं प्रभुंअधिष्ठातारं ननुघटादेर्घटदुपादानंचक्रंनिमित्तंकुलालःकर्ता अत्रतुत्रयमपिदे

इषीकयामग्रावाल्याद्विद्वात्येकाशकुंतिका ॥ तत्किल्बिषंस्मरेधर्मनान्यत्पापमहंस्मरे ॥ ९४ ॥ तन्मेसहस्रममितंकस्मान्नेहाजयत्तपः ॥ गरीयान्ब्राह्मणवधः सर्वभूतवधायतः ॥ ९५ ॥ तस्मात्त्वंकिल्बिषीधर्मशूद्रयोर्नौजनिष्यसि ॥ तेनशापेनधर्मोपिशूद्रयोर्नांवजायत ॥ ९६ ॥ विद्वान्विदुररूपेणधार्मीतनुरकिल्बिषी ॥ संजयोमुनिकल्पस्तुजज्ञेसूतोगवल्गणात् ॥ ९७ ॥ सूर्याच्चकुंतिकन्यायांजज्ञेकर्णोमहाबलः ॥ सहजंकवचंविभ्रत्कुंडलोद्योतिताननः ॥ ९८ ॥ अनुग्रहार्थंलोकानांविष्णुर्लोकंनमस्कृतः ॥ वसुदेवात्तुदेवक्यांप्रादुर्भूतोमहायशाः ॥ ९९ ॥ अनादिनिधनोदेवःसकर्ताजगतःप्रभुः ॥ अव्यक्तमक्षरंब्रह्मप्रधानंत्रिगुणात्मकं ॥ १०० ॥ आत्मानमव्ययंचैवप्रकृतिंप्रभवंप्रभुं ॥ पुरुषंविश्वकर्माणंसत्त्वयोगंध्रुवाक्षरं ॥ १०१ ॥

वएवेत्तुक्तंतत्कथमित्याशंक्यतत्सद्भातदेवानुप्राविशदितिश्रुत्यर्थमाह पुरुषंपूर्णवसतीतिपुरुषः पुरश्च ज्ञानेन्द्रियाणिस्वलुपंचतथापराणिकर्मेन्द्रियाणिमनआदिचतुष्टयंच प्राणादिपंचकमथोवियदादिकंच कामश्चकर्मचतमःपुरनष्टमीपूरित्युक्ताः आत्मानमेवस्याविद्ययापुर्णष्टकाकारंरुत्वातत्रप्रविष्टइत्यर्थः एवमैश्वरींप्रवेशांतांसृष्टिमुक्ताजायदादिविमोक्षांतांजैवींसृष्टितदनुप्रविश्यसच्चत्यच्चाभवदित्यादिश्रुत्युक्तांसंगृह्णाति विश्वकर्माणमितिविश्वंपृथिव्यमेजोरूपंसच्छब्दवाच्यंवाय्वाकाशादिरूपंत्यच्छब्दवाच्यंचेत्येवमादिरूपंकर्मघटादिवक्त्रियाफलभूतंस्येतिविश्वकर्मांत एवंप्रविशेणैरेवब्रह्मणएवंजीवभावं प्रदर्शयतन्निवृत्त्युपायमपितैरेवप्रत्याययति सत्त्वयोगंसत्त्वेनैवधर्मज्ञानवैराग्यमूलेनयोगःप्राप्तिरस्यतं सत्त्ववतोब्रह्मभावप्राप्तावालंबनमाह ध्रुवाक्षरंप्रणवाख्यवर्णस्वरूपं वाच्यवाचकयोरभेदात्प्रणवमात्राभिरकारोकारमकारार्धमात्राभिरुपासिताभिस्तदर्थभूताविराट्सूत्रांतर्यामितुरीयाख्याःप्राप्यंतइतिभावः ॥ १०१ ॥

एतेषुकतमोमुख्यः प्राप्यइत्यतआह अनंतमिति देशतः कालतोवस्तुनश्चापरिच्छिन्नंतुरीयमित्यर्थः ननुतत्तदवस्थायांसर्वेषामानंत्यमविशिष्टमित्याशंक्याह अचलंअबाधितं इतरेषांबाधोस्तीत्यापेक्षिक
मनंतत्वमितिभावः नन्वेवंकारणत्वादिनिषेधेशून्यमेवस्यान्नेत्याह देवद्योतमानंचिद्रूपमित्यर्थः एतन्तर्वैकुण्ठबीजद्वाराभुवइवविराट्सूत्रेशद्वारातुरीयप्राप्तिमुक्त्वातत्रैवद्वारांतरमाह हंसंसंन्यासाश्रमरूपं तत्रसविशेषे
पेणश्रवणादिकंसिध्यनीतिसोपिद्वारं नारायणंफलस्थानीयंपंचमंमहाविष्णुं एतद्विग्रहध्यानद्वारैवहिविराडादिभावमारोहंतिध्यायिनः फलगर्भेबीजानीवास्यगर्भेऽन्तानिकारणानिसंतीत्येनंतुरीयविशेषे
पणैरेवविशिष्टं प्रभुंप्रभवत्यस्मात्कार्यमितिजगद्भूमाधिष्ठानं धातारंकार्येसत्तास्फूर्त्योःसमर्पकं अजंउरगोपादानभूतरज्जुवदजातं अव्यक्तंअप्रकटं अधिष्ठानव्यक्तौहिअध्यस्तमेवलुप्येतातोऽव्यक्तं परं

अनंतमचलंदेवंहंसंनारायणंप्रभुं ॥ धातारमजमव्यक्तंयमाहुःपरमव्ययं ॥ २ ॥ कैवल्यंनिर्गुणंविश्वमनादिमजमव्ययं ॥ पुरुषःसंविभुःकर्त्तासर्वभूतपिता
महः ॥ ३ ॥ धर्मसंवर्धनार्थायप्रजज्ञेऽथकवृष्णिपु ॥ अस्त्रज्ञौतुमहावीर्यौसर्वशास्त्रविशारदौ ॥ ४ ॥ सात्यकिःरुतवर्माचनारायणमनुव्रतौ ॥ सत्यकाद्वैदिका
चैवजज्ञातेऽस्त्रविशारदौ ॥ ५ ॥ भरद्वाजस्यचस्कन्नद्रोण्यांशुक्रमवर्धत ॥ महर्षेरुग्रतपसस्तस्माद्रोणाव्यजायत ॥ ६ ॥ गौतमान्मिथुनंजज्ञेशरस्तंवाञ्छरद्व
तः ॥ अश्वत्थाम्नश्चजननीरूपश्चैवमहाबलः ॥ ७ ॥ अश्वत्थामाततोजज्ञेद्रोणादेवमहाबलः ॥ तथैवधृष्टद्युम्नोपिसाक्षादग्निसमद्युतिः ॥ ८ ॥ वैतानेकर्मणित
तेपावकात्समजायत ॥ वीरोद्रोणविनाशायधनुरादायवीर्यवान् ॥ ९ ॥ तत्रैववेद्यांरुष्णापिजज्ञेतजस्विनीशुभा ॥ विश्राजमानावपुषाविभ्रतीरूपमुत्त
मं ॥ १० ॥ प्रह्लादशिष्योऽग्निसुबलश्चाभवत्ततः ॥ तस्यप्रजाधर्महंत्रीजज्ञेदेवप्रकोपनात् ॥ ११ ॥ गांधारराजपुत्रोभूच्छकुनिःसौबलस्तथा ॥ दुर्योधन
स्यजननीजज्ञातेऽर्थविशारदौ ॥ १२ ॥ रुष्णद्वैपायनाज्ज्ञेयृतराष्ट्रोजनेश्वरः ॥ क्षत्रेविचित्रवीर्यस्यपांडुश्चैवमहाबलः ॥ १३ ॥ धर्मार्थकुशलोधीमान्मेधा
वीधूतकल्मषः ॥ विदुरःशूद्रयोनीतुजज्ञेद्वैपायनादपि ॥ १४ ॥

आदित्यवर्णेतमसःपरस्तादित्यादयोमंत्राःयंकारणात्परंप्राहुः अतएवाव्ययंनाशबाधाभ्यांहीनं ॥ २ ॥ कैवल्यंकैवलमेवकैवल्यंअसंगं निर्गुणंरूपादिभिश्चक्षुरादिभिश्चहीनं अत्रविग्रहवत्त्वात्संस्कृतंपरि
च्छिन्नत्वंकारणवत्त्वंजन्ममरणंचेतितच्चतुष्क्रमेणव्यावर्तयति विश्वमनादिमजमव्ययमिति मायिकत्वाद्विग्रहस्यनतत्कृतपरिच्छेदादयोऽस्मिन्संभवतीत्यर्थः यएवंरूपोऽनारायणःसएवदेवकीमृनुरित्याह पु
रुषइत्यादिसार्धेन सएवंभूतोऽस्त्रज्ञौरामाकृष्णौजज्ञे तदुभयरूपेणजातइत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ विशारदौप्रयोगकुशलौ ॥ ५ ॥ द्रोण्यांगिरिदर्या ॥ ६ ॥ शरस्तंबाशरस्तंबस्कन्नातृद्वैधीभूताद्रेतसः ॥ ७ ॥ ८ ॥
वैतानेनेनाग्निसाध्ये ॥ ९ ॥ १० ॥ तस्यसुबलस्यप्रजापुरुषैवशकुनिरूपा दुर्योधनमानुर्धर्महंतृत्वंपुत्रद्वारैव ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ प्रसंगात्पुनर्विदुरजन्मोक्तिः ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ युयुत्सुः शताधिकः करणस्तु वैश्यायां क्षत्रियाज्जातः करणः परिकीर्तित इति स्मृत्युक्तः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ स्थूणो नाम्ना ॥ २५ ॥ २६ ॥
 पांडोस्तु जज्ञिरे पंचपुत्रा देवसमाः पृथक् ॥ द्वयोः स्त्रियो गुणज्येष्ठस्ते पामासीद्युधिष्ठिरः ॥ १५ ॥ धर्माद्युधिष्ठिरो जज्ञे मारुताच्च वक्रोदरः ॥ इंद्रादनंजयः श्रीमा
 न्सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥ १६ ॥ जज्ञाते रूपसंपन्नावश्विभ्यां च यमावपि ॥ नकुलः सहदेवश्च गुरुशुश्रूषणे रतौ ॥ १७ ॥ तथा पुत्रशतं जज्ञे धृतराष्ट्रस्य धीमतः ॥ दु
 र्योधनप्रभृतयो युयुत्सुः करणस्तथा ॥ १८ ॥ ततो दुःशासनश्चैव दुःसहश्चापि भारत ॥ दुर्मर्षणो विकर्णश्च चित्रसेनो विविंशतिः ॥ १९ ॥ जयः सत्यव्रतश्चैव
 पुरुमित्रश्च भारत ॥ वैश्यापुत्रो युयुत्सुश्च एकादशमहारथाः ॥ २० ॥ अभिमन्युः सुभद्रायामर्जुनादभ्यजायत ॥ स्वस्त्रीयो वासुदेवस्य पौत्रः पांडोर्महात्मनः ॥
 ॥ २१ ॥ पांडवेभ्यो हि पांचाल्यां द्रौपद्यां पंचजज्ञिरे ॥ कुमारारूपसंपन्नाः सर्वशास्त्रविशारदाः ॥ २२ ॥ प्रतिविंध्यो युधिष्ठिरात्सुतसोमो वक्रोदरात् ॥ अर्जुना
 च्छ्रुतकीर्तिस्तु शतानीकस्तु नाकुलिः ॥ २३ ॥ तथैव सहदेवाच्च श्रुतसेनः प्रतापवान् ॥ हिडिंबायां च भीमं न वने जज्ञे घटोत्कचः ॥ २४ ॥ शिखंडी द्रुपदाज्ज्ञे क
 न्यापुत्रत्वमागता ॥ यांयक्षः पुरुषं च क्रेस्तूणः प्रियचिकीर्षया ॥ २५ ॥ कुरूणां विग्रहे तस्मिन्समागच्छन्वहून्यथ ॥ राज्ञां शतसहस्राण्योत्स्यमानानि संयुगे
 ॥ २६ ॥ तेषामपरिमेयानां नाम धेयानि सर्वशः ॥ न शक्यानि समाख्यातुं वर्षाणामयुतैरपि ॥ एते तु कीर्तिता मुख्या यैराख्यानमिदं ततं ॥ २७ ॥ इति श्री
 महाभारते आदिपर्वणि अंशावतरणपर्वणि व्यासाद्युत्पत्तौ त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ जनमेजय उवाच य एते कीर्तिता ब्रह्म
 न्ये चान्ये नानुकीर्तिताः ॥ सम्यक्तान् श्रोतुमिच्छामि राजश्रान्यान्सहस्रशः ॥ १ ॥ यदर्थमिह संभूता देवकल्याणमहारथाः ॥ भुवितन्मे महाभाग सम्यगाख्यातुम
 हंसि ॥ २ ॥ वैशंपायन उवाच रहस्यं खल्विदं राजदेवानामिति नः श्रुतं ॥ तत्तु ते कथयिष्यामि नमस्कृत्वा स्वयं भुवे ॥ ३ ॥ त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवीं कृत्वा
 निःक्षत्रियां पुरा ॥ जामदग्न्यस्तपस्तेपे महेंद्रपर्वतोत्तमे ॥ ४ ॥ तदानिःक्षत्रिये लोकं भार्गवेण कृते सति ॥ ब्राह्मणान्क्षत्रियाराजन्सुतार्थिन्योऽभिचक्रमुः ॥ ५ ॥
 ताभिः सह समापेतु ब्राह्मणाः संशितव्रताः ॥ कृतावृतौ न रव्याघ्नकामान्ना नृतौ तथा ॥ ६ ॥ तेभ्यश्च लेभिरेगर्भं क्षत्रियास्ताः सहस्रशः ॥ ततः सुषुविरे राजन्क्ष
 त्रियान्वीर्यवत्तरान् ॥ ७ ॥ कुमारंश्च कुमारीश्च पुनः क्षत्राभिवृद्धये ॥ एवं तद्ब्राह्मणैः क्षत्रं क्षत्रियास्तुतपस्विभिः ॥ ८ ॥

॥ २७ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ य एत इति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ त्रिःसप्तकृत्वः एकविंशतिवारान् ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

ब्राह्मणोत्तराः ब्राह्मणप्रधानाः ॥ ९ ॥ १० ॥ जीविनः जीविन्यः ॥ ११ ॥ आधिभिः शोकादिभिः व्याधिभिर्ज्वरादिभिः ॥ १२ ॥ अपाङ्गइवापाङ्गः प्रातः सागरांतामित्यर्थः अध्यतिष्ठत् अधिष्ठितवान् हेगजेंद्र
गत ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ स्वादुरोचकं यथा स्यात्तथा ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ ब्रह्मवेदं न विक्रीणते श्रुतकाध्यापनं न कुर्वत इत्यर्थः ॥ २० ॥ वैश्याः स्वयंधुरिगाः बलीवर्दान्नयुञ्जते ॥ २१ ॥

जातं वृद्धं च धर्मेण सुदीर्घेणायुषान्वितं ॥ चत्वारोऽपि ततो वर्णा विभूवुर्ब्राह्मणोत्तराः ॥ ९ ॥ अभ्यगच्छन्तौ नारीं न कामान्ना नृतौ तथा ॥ तथैवान्यानि भूता
नितिर्यग्योनिगतान्यपि ॥ १० ॥ ऋतौ दारांश्च गच्छन्ति तत्तथा भरतर्षभ ॥ ततो वर्धत धर्मेण सहस्रशतजीविनः ॥ ११ ॥ ताः प्रजाः पृथिवीपालधर्मव्रतपराय
णाः ॥ आधिभिर्व्याधिभिश्चैव विमुक्ताः सर्वशोनराः ॥ १२ ॥ अये मांसागरापाङ्गीं गाङ्गजेंद्रगताखिलां ॥ अध्यतिष्ठत्युनः क्षत्रं स शैलवनपत्तनां ॥ १३ ॥ प्र
शासति पुनः क्षत्रे धर्मेण मां वसुंधरां ॥ ब्राह्मणाद्यास्ततो वर्णालेभिरेमुदमुत्तमां ॥ १४ ॥ कामक्रोधोद्भवान्दोषान्निरस्य च नराधिपाः ॥ धर्मेण दंडं दंष्ट्रेषु प्रणयं
तोऽन्वपालयन् ॥ १५ ॥ तथा धर्मपरे क्षत्रे सहस्राक्षः शतक्रतुः ॥ स्वादु देशं च काले च वर्षेणालयत्यजाः ॥ १६ ॥ न बाल एव ध्रियते तदा कश्चिज्जनाधिप ॥ न च
स्त्रियं प्रजानातिकश्चिदप्राप्त्यैव नः ॥ १७ ॥ एवमायुष्मतीभिस्तु प्रजाभिर्भरतर्षभ ॥ इयं सागरपर्यन्ता समापूर्यत मेदिनी ॥ १८ ॥ ईजिरे च महायज्ञैः क्षत्रिया
बहुदक्षिणैः ॥ साङ्गोपनिषदान्वेदान्विप्राश्चाधीयते तदा ॥ १९ ॥ न च विक्रीणते ब्रह्म ब्राह्मणाश्च तदानृप ॥ न च शूद्रसमाभ्यासे वेदानुच्चारयंत्युत ॥ २० ॥ का
रयंतः रुषिङ्गोभिस्तथा वैश्याः क्षिताविह ॥ युञ्जते धुरिनो गाश्च रुशां गांश्चाप्यजीवयन् ॥ २१ ॥ फेनपांश्च तथा वत्सान् बहुहन्ति स्म मानवाः ॥ न कूटमानैर्वणिजः
प्रणयं विक्रीणते तदा ॥ २२ ॥ कर्माणि च न रव्याघ्रधर्मोपि नानिमानवाः ॥ धर्ममेवानुपश्यन्तश्च कुर्धर्मपरायणाः ॥ २३ ॥ स्वकर्मनिरताश्चासन् सर्वे वर्णानराधि
प ॥ एवं तदान रव्याघ्रधर्मो न हसते क्वचित् ॥ २४ ॥ काले गावः प्रसूयन्ते नार्यश्च भरतर्षभ ॥ भवंत्युत पुष्टक्षाणां पुष्पाणि च फलानि च ॥ २५ ॥ एवं कृतयुगे सम्य
भ्वर्तमाने तदानृप ॥ आपूर्यत मही रुत्स्ना प्राणिभिर्वहुभिर्भृशं ॥ २६ ॥ एवं समुदिते लोके मानुषे भरतर्षभ ॥ असुरा जज्ञिरे क्षेत्रे राज्ञां तु मनुजेश्वर ॥ २७ ॥ आ
दित्यैर्हितदादैत्या बहुशो निजितायुधि ॥ ऐश्वर्याद्भृशिताः स्वर्गात्संभूवुः क्षिताविह ॥ २८ ॥ इह देवत्वमिच्छन्तो मानुषेषु मनस्विनः ॥ जज्ञिरे भुवि भूतेषु तेषु ते
ष्वसुरा विभो ॥ २९ ॥ गोष्वश्वेषु च राजेंद्र खरोष्ठमहिषेषु च ॥ क्रव्यात्सु चैव भूतेषु गजेषु च मृगेषु च ॥ ३० ॥

रिति शेषः कूटमानैः कपटतुलाप्रस्थादिभिः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ ऋतुषु वसन्तादिषु स्वस्वकाले ॥ २५ ॥ २६ ॥ समुदिते मुदितया प्रीत्या सहिते ॥ २७ ॥ २८ ॥ देवत्वं राज्यं देवभावं वा ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ मही उपचक्रमेगंतुमिति शेषः महाराजेति पाठांतरे तु महीति शेषः ॥ ३७ ॥ नक्षमी इति भूतसत्त्वौघाः भूतानां शेषकर्मदिग्गजानां धराभृतां सत्त्वौघाः बलसं
घाः पन्नगाः शेषाः बहुवचने तेषां प्रत्येकं बहुनामप्यसामर्थ्यं किंपुनरेकं कस्येति सूचनार्थं नक्षेनामिति पाठेनांबुद्धिस्थां भूमिं ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ अव्ययं अजरत्वादप्रक्षयशून्यं ॥ ४० ॥ एतंत्रत्ताणं सापृथ्वी

जातैरिह महीपालजायमानैश्च तैर्मही ॥ नशशाकात्मनात्मानमियंधारयितुं धरा ॥ ३१ ॥ अथ जातामहीपालाः केचिद्बहुमदान्विताः ॥ दितेः पुत्रादनोश्चैव त
दालोकइहाच्युताः ॥ ३२ ॥ वीर्यवंतोऽवलिनास्तेनानारूपधरामही ॥ इमांसागरपर्यं तां परीयुररिमर्दनाः ॥ ३३ ॥ ब्राह्मणान्क्षत्रियान्वैश्यान्शूद्रांश्चैवाप्यपीड
यन् ॥ अन्यानि चैव सत्त्वानि पीडयामासुराजसा ॥ ३४ ॥ त्रासयंतोऽभिनिघ्नंतः सर्वभूतगणांश्च ते ॥ विचेरुः सर्वशोराजन्महीं शतसहस्रशः ॥ ३५ ॥ आश्र
मस्थान्महर्षींश्च धर्षयंतस्ततस्ततः ॥ अब्रह्मण्या वीर्यमदामत्तामदवलेन च ॥ ३६ ॥ एवं वीर्यवलोत्सिक्तैर्भूरियतैर्महासुरैः ॥ पीड्यमानां महीराजन्ब्रह्माणमुप
चक्रमे ॥ ३७ ॥ नक्षमी भूतसत्त्वौघाः पन्नगाः सनगां मही ॥ तदाधारयितुं शेकुः सर्कांतां दानवैर्यलात् ॥ ३८ ॥ ततो महीमहीपालभारताभयपीडिता ॥ जगा
मशरणं देवं सर्वभूतपितामहं ॥ ३९ ॥ सा संवृतं महाभागैर्देवद्विजमहर्षिभिः ॥ ददर्श देवं ब्रह्माणं लोककर्तारं मव्ययं ॥ ४० ॥ गंधर्वैरप्सरोग्भिश्च देवकर्मसुनि
ष्ठितैः ॥ वंद्यमानं मुदोपेतैर्वंदे चैनमेत्यसा ॥ ४१ ॥ अथ विज्ञापयामास भूमिस्तं शरणार्थिनी ॥ सन्निधौ लोकपालानां सर्वेषामेव भारत ॥ ४२ ॥ तं प्रधाना
त्मनस्तस्य भूमेः कृत्यं स्वयं भुवः ॥ पूर्वमेवाभवद्राजन्विदितं परमेष्ठिनः ॥ ४३ ॥ स्रष्टा हि जगतः कस्मान्न संवृध्येत भारत ॥ ससुरासुरलोकानां शोषणमनोग
तं ॥ ४४ ॥ तामुवाच महाराज भूमिभूमिपतिः प्रभुः ॥ प्रभवः सर्वभूतानामीशः शंभुः प्रजापतिः ॥ ४५ ॥ ब्रह्मोवाच यदर्थमभिसंप्राप्तामत्सकाशं वसुं
धरे ॥ तदर्थं सन्नियोक्ष्यामि सर्वानिवदिवौकसः ॥ ४६ ॥ वैशंपायन उवाच इत्युक्त्वा समहीदेवो ब्रह्माराजं निवृज्य च ॥ आदिदेश तदा सर्वान्विबुधान्
भूतकृत्स्वयं ॥ ४७ ॥ अस्या भूमेर्निरसितुं भारं भागैः पृथक् पृथक् ॥ अस्यामेव प्रसूयध्वं विरोधायैति चाब्रवीत् ॥ ४८ ॥ तथैव च समानीय गंधर्वाप्सरसांगणान् ॥
उवाच भगवान्सर्वानिदं वचनमर्थवत् ॥ ४९ ॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ तद्भूमेः कृत्यं प्रधानात्मनः प्रधानजयी आत्मानो यस्य तस्य सांख्ययोगानां हि प्रधानजयिनः सर्वज्ञत्वं सर्वशक्तित्वं च भवतीति प्रसिद्धं सर्वज्ञस्य नाविदितं किंचिदस्तीत्यर्थः प्रधानात्मनः कार
णात्मनः तद्भूमेः कृत्यमिति वार्थः ॥ ४३ ॥ तदेवाह स्रष्टा हीति ॥ ४४ ॥ अस्य त्रिमूर्तित्वमाह प्रभव इति ईशो विष्णुः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ विरोधाय विरोधमूलकाय भूभारनाशायैत्यर्थः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

तथ्ययथार्थं अर्थ्यप्रार्थनीयं पथ्यंहितकरं ॥ ५० ॥ कृतक्षणाः कृतनियमाः ॥ ५१ ॥ पृथुचार्वाचितेक्षणः पृथुनीचार्वाचितेसदयनिपातेर्दक्षणेयस्यसः पृथुवक्षांचितेक्षणइतिपाठेवक्षःशब्दोऽकारांतः
पृथुनिवक्षेवक्षसिअंचितंगमनययोस्तेध्यानारूढतयाईक्षणेयस्यसः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ शोधनायकंठकभूतखलोन्मूलनाय ॥ ५४ ॥ इतिआदिप० नै० भा० भा० चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥७॥

ब्रह्मोवाच स्वैःस्वरंशैःप्रसूयध्वंयथेष्टमानुषेषुच ॥ अथशक्रादयःसर्वेश्रुत्वासुरगुरोर्वचः ॥ तथ्यमर्थ्यचपथ्यंचतस्यतेजगृहुस्तदा ॥ ५० ॥ अथतेसर्वशो
शैःस्वैर्गंतुभूमिरुतक्षणाः ॥ नारायणममित्रघ्नंवैकुण्ठमुपचक्रमुः ॥ ५१ ॥ यःसचक्रगदापाणिःपीतवासाःशितिप्रभः ॥ पद्मनाभःसुरारिघ्नःपृथुचार्वाचितेक्ष
णः ॥ ५२ ॥ प्रजापतिपतिर्देवःसुरनाथोमहाबलः ॥ श्रीवत्सांकोटपीकेशःसर्वदेवतपूजितः ॥ ५३ ॥ तंभुवःशोधनायेंद्रउवाचपुरुषोत्तमं ॥ अंशेनात्रतरेत्ये
वंतथेत्याहचतंहरिः ॥ ५४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिअंशावतरणपर्वणिचतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ समाप्तमंशावतरणपर्व ॥ ७॥
अथसंभवपर्व वैशंपायनउवाच अथनारायणेनेंद्रश्चकारसहसंविदं ॥ अवतर्तुमहींस्वर्गादिंशतःसहितःसुरैः ॥ १ ॥ आदिश्यचस्वयंशक्रःसर्वानिव
दिवौकसः ॥ निर्जगामपुनस्तस्मात्क्षयान्नारायणस्यह ॥ २ ॥ तेऽमरारिविनाशायसर्वलोकहितायच ॥ अवतरुःक्रमेणैवमहींस्वर्गादिवौकसः ॥ ३ ॥ ततोब्र
ह्मर्षिवंशेषुपार्थिवर्षिकुलेषुच ॥ जज्ञिरेराजशार्दूलयथाकामंदिवौकसः ॥ ४ ॥ दानवानराक्षसांश्चैवगंधर्वान्यन्नगांस्तथा ॥ पुरुपादानिचान्यानिजघ्नुःस
त्त्वान्यनेकशः ॥ ५ ॥ दानवाराक्षसांश्चैवगंधर्वाःपन्नगास्तथा ॥ नतान्वलस्थान्याल्येपिजघ्नुर्भरतसत्तम ॥ ६ ॥ जनमेजयउवाच देवदानवसंघानां
गंधर्वाप्सरसांतथा ॥ मानवानांचसर्वेषांतथावैयक्षरक्षसां ॥ ७ ॥ श्रोतुमिच्छामितत्त्वेनसंभवंकृत्स्नमादितः ॥ प्राणिनांचैवसर्वेषांसंभवंवक्तुमर्हसि ॥ ८ ॥
वैशंपायनउवाच हंततेकथयिष्यामिनममृत्युस्वयंभुवे ॥ सुरादीनामहंसम्यग्लोकानांप्रभवाप्ययं ॥ ९ ॥ ब्रह्मणोमानसाःपुत्राविदिताःपण्महर्षयः ॥
मरीचिरव्यंगिरसौपुलस्त्यःपुलहःक्रतुः ॥ १० ॥ मरीचैःकश्यपःपुत्रःकश्यपात्तुइमाःप्रजाः ॥ प्रजज्ञिरेमहाभागादक्षकन्याम्रयादश ॥ ११ ॥ अदितिर्दिति
र्दनुःकालादनायुःसिंहिकातथा ॥ क्रोधाप्राधाचविश्वाचविनताकपिलामुनिः ॥ १२ ॥

अथेति ॥ १ ॥ क्षयान्स्थानात् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ दानवाद्योवाल्मेयदेवान्कुतो न हतवन्त इत्याशंक्याह दानवा इति वाल्मेयपित्रलिनएवदेवा इति तेषामवध्याएवेत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ हंत इति वाक्यारंभे प्रभवा
प्ययमुत्पत्तिप्रलयं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ मही उपचक्रमेगं नुमिप्रिशेषः महाराजेति पाठांतरे तु महीति शेषः ॥ ३७ ॥ नहमीदृति भूतसत्वौघाः भूतानां शेषकूर्मदिग्गजानां धराभृतां सत्वौघाः बलसं
घाः पन्नगाः शेषाः बहुवचनेतेषां प्रत्येकं बहुनामप्यसामर्थ्यं किंपुनरेकैकस्येति सूचनार्थं न ह्येनामिति पाठेनांबुद्धिस्थां भूमिं ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ अव्ययं अजरत्वादप्रक्षयशून्यं ॥ ४० ॥ एनंब्रह्माणं सापृथ्वी
जातैरिह महीपालजायमानैश्चैतर्मही ॥ न शशाकाल्मनात्मानमियंधारयितुं धरा ॥ ३१ ॥ अथ जाता महीपालाः केचिद्बहुमदान्विताः ॥ दितेः पुत्रादनोश्चैव त
दालोकइहाच्युताः ॥ ३२ ॥ वीर्यवंताऽवल्लिमास्ते नाना रूपधरामही ॥ इमां सागरपर्यं तां परीयुररिमर्दनाः ॥ ३३ ॥ ब्राह्मणान्क्षत्रियान्वैश्यान्शूद्रांश्चैवाप्यपीड
यन् ॥ अन्यानि चैव सत्वानि पीडयामासुराजसा ॥ ३४ ॥ त्रासयंतोऽभिनिघ्नंतः सर्वभूतगणांश्च ते ॥ विचेरुः सर्वशोराजन्मही शतसहस्रशः ॥ ३५ ॥ आश्र
मस्थान्महर्षींश्च धर्षयंतस्ततस्ततः ॥ अब्रह्मण्या वीर्यमदामत्तामदवलेन च ॥ ३६ ॥ एवं वीर्यवलोत्सिक्तैर्भूरियत्तैर्महासुरैः ॥ पीड्यमानां महीराजन्ब्रह्माणमुप
चक्रमे ॥ ३७ ॥ नह्यमीभूतसत्वौघाः पन्नगाः सनगांमही ॥ तदाधारयितुं शेकुः सर्कांतां दानवैर्वलात् ॥ ३८ ॥ ततो मही महीपालभारताभयपीडिता ॥ जगा
मशरणं देवं सर्वभूतपितामहं ॥ ३९ ॥ सा संवृतं महाभागैर्देवद्विजमहर्षिभिः ॥ ददर्श देवं ब्रह्माणं लोककृत्तरिमव्ययं ॥ ४० ॥ गंधर्वैरप्सरोग्भिश्चैव कर्मसुनि
ष्ठितैः ॥ बंधमानं मुदोपेतैर्वंदे चैनमेत्यसा ॥ ४१ ॥ अथ विज्ञापयामास भूमिस्तं शरणार्थिनी ॥ सन्निधौ लोकपालानां सर्वेषामेव भारत ॥ ४२ ॥ तं प्रधाना
त्मनस्तस्य भूमेः कृत्यं स्वयं भुवः ॥ पूर्वमेवाभवद्राजन्विदितं परमेष्विनः ॥ ४३ ॥ स्रष्टा हि जगतः कस्मान्न संवृण्वेत भारत ॥ ससुरासुरलोकानां मशेषेण मनोग
तं ॥ ४४ ॥ तामुवाच महाराज भूमिभूमिपतिः प्रभुः ॥ प्रभवः सर्वभूतानामीशः शंभुः प्रजापतिः ॥ ४५ ॥ ब्रह्मोवाच यदर्थमभिसंप्राप्तमस्य काशं वसुं
धरे ॥ तदर्थं सन्निधौ क्ष्यामि सर्वानेव दिवौकसः ॥ ४६ ॥ वैशंपायन उवाच इत्युक्त्वा समहीदेवो ब्रह्माराजन्विस्तृज्य च ॥ आदिदेश तदा सर्वान्विबुधान्
भूतकृत्स्वयं ॥ ४७ ॥ अस्या भूमेर्निरसितुं भारं भागैः पृथक् पृथक् ॥ अस्यामेव प्रसूयध्वं विरोधायैति चाब्रवीत् ॥ ४८ ॥ तथैव च समानीय गंधर्वाप्सरसांगणान् ॥
उवाच भगवान्सर्वानिदं वचनमर्थवत् ॥ ४९ ॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ तद्भूमेः कृत्यं प्रधानात्मनः प्रधानजयी आत्मानो यस्य तस्य सांख्ययोगानां हि प्रधानजयिनः सर्वज्ञत्वं सर्वशक्तित्वं च भवतीति प्रसिद्धं सर्वज्ञस्य नाविदितं किंचिदस्तीत्यर्थः प्रधानात्मनः कार
णात्मनः तद्भूमेः कृत्यमिति वार्थः ॥ ४३ ॥ तदेवाह स्रष्टा हीति ॥ ४४ ॥ अस्य त्रिमूर्तित्वमाह प्रभवइति ईशो विष्णुः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ विरोधाय विरोधमूलकाय भूभारनाशायैत्यर्थः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

तथ्ययथार्थं अर्थ्यप्रार्थनीयं पथ्यंहितकरं ॥ ५० ॥ कृतक्षणाःकृतनियमाः ॥ ५१ ॥ पृथुचार्वाचितेक्षणःपृथुनीचार्वाचितेसदयनिपातेर्दक्षणेयस्यसः पृथुवक्षांचितेक्षणइतिपाठेवक्षःशब्दोऽकारांतः
पृथुनिवक्षेवक्षसिअंचितंगमनंययोस्तेध्यानारूढतयाईक्षणेयस्यसः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ शोधनायकंठकभूतखलोन्मूलनाय ॥ ५४ ॥ इतिआदिप० नै० भा० जा० चतुःपष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥७॥

ब्रह्मोवाच स्वैःस्वरंशैःप्रसूयध्वंयथेष्टमानुषेषुच ॥ अथशक्रादयःसर्वेश्रुत्वासुरगुरोर्वचः ॥ तथ्यमर्थ्यचपथ्यंचतस्यतेजगृहुस्तदा ॥ ५० ॥ अथतेसर्षशो
शैःस्वैर्गंतुंभूमिंरुतक्षणाः ॥ नारायणममित्रघ्नंवेकुंठमुपचक्रमुः ॥ ५१ ॥ यःसचक्रगदापाणिःपीतवासाःशितिप्रभः ॥ पद्मनाभःसुरारिघ्नःपृथुचार्वाचितेक्ष
णः ॥ ५२ ॥ प्रजापतिपतिर्देवःसुरनाथोमहाबलः ॥ श्रीवत्सांकोट्यपीकेशःसर्वदैवतपूजितः ॥ ५३ ॥ तंभुवःशोधनायेंद्रउवाचपुरुषोत्तमं ॥ अंशेनाब्रतरेत्ये
वंतथेत्याहचतंहरिः ॥ ५४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिअंशावतरणपर्वणिचतुःपष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ समाप्तमंशावतरणपर्व ॥ ७ ॥
अथसंभवपर्व वैशंपायनउवाच अथनारायणेनेंद्रश्चकारसहसंविदं ॥ अवतर्तुंमहींस्वर्गादिंशतःसहितःसुरैः ॥ १ ॥ आदिश्यचस्वयंशक्रःसर्वानिव
दिवौकसः ॥ निर्जगामपुनस्तस्मात्क्षयान्नारायणस्यह ॥ २ ॥ तेऽमरारिविनाशायसर्वलोकहितायच ॥ अवतरेरुःक्रमेणैवमहींस्वर्गादिवौकसः ॥ ३ ॥ ततोब्र
ह्मर्षिवंशेषुपार्थिवर्षिकुलपुत्र ॥ जज्ञिरेराजशार्दूलयथाकामंदिवौकसः ॥ ४ ॥ दानवानूराक्षसांश्चैवगंधर्वापन्नगास्तथा ॥ पुरुषादानिचान्यानिजघ्नुःस
त्त्वान्यनेकशः ॥ ५ ॥ दानवाराक्षसाश्चैवगंधर्वाःपन्नगास्तथा ॥ नतान्वलस्थान्वाल्मेपिजघ्नुर्भरतसत्तम ॥ ६ ॥ जनमेजयउवाच देवदानवसंघानां
गंधर्वाप्सरसांतथा ॥ मानवानांचसर्वेपांतथावैयक्षरक्षसां ॥ ७ ॥ श्रोतुमिच्छामितत्त्वेनसंभवंकृत्स्नमादितः ॥ प्राणिनांचैवसर्वेपांसंभवंवक्तुमर्हसि ॥ ८ ॥
वैशंपायनउवाच हंततेकथयिष्यामिनमस्मृत्यस्वयंभुवे ॥ सुरादीनामहंसम्यग्लोकानांप्रभवाप्ययं ॥ ९ ॥ ब्रह्मणोमानसाःपुत्राविदिताःपप्महर्षयः ॥
मरीचिरत्र्यंगिरसौपुलस्त्यःपुलहःक्रतुः ॥ १० ॥ मरीचैःकश्यपःपुत्रःकश्यपात्तुइमाःप्रजाः ॥ प्रजज्ञिरेमहाभागादक्षकन्याम्वयोदश ॥ ११ ॥ अदितिर्दिति
र्दनुःकालादनायुःसिंहिकातथा ॥ क्रोधाप्राधाचविश्वाचविनताकपिलामुनिः ॥ १२ ॥

अथेति ॥ १ ॥ क्षयात्स्थानात् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ दानवादयोवाल्मेएवदेवान्कुतो न हतवन्त इत्याशंक्याह दानवा इति बाल्येपिबलिनएवदेवा इतिनेषामवध्याएवेत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ हंतेतिवाक्यारंभे प्रभवा
प्ययमुत्पत्तिप्रलयं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥१३॥१४॥१५॥ जघन्यजःपश्वाज्जातः ॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥ कूरायाःक्रोधायाः ॥३२॥३३॥३४॥३५॥

कद्रुश्चमनुजव्याघ्रदक्षकन्यैवभारत ॥ एतासांवीर्यसंपन्नं पुत्रपौत्रमनंतकं ॥ १३ ॥ अदित्यांद्वादशादित्याःसंभूताभुवनेश्वराः ॥ येराजन्नामनस्तांस्तेकीर्त्तयिष्यामिभारत ॥ १४ ॥ धातामित्रोर्यमाशक्रोवरुणस्त्वंशएवच ॥ भगोविवस्वान्पूषाचसवितादशमस्तथा ॥ १५ ॥ एकादशस्तथस्त्वष्टाद्वादशोविष्णुरुच्यते ॥ जघन्यजस्तुसर्वेषामादित्यानां गुणाधिकः ॥ १६ ॥ एकएवदितेःपुत्रोहिरण्यकशिपुःस्मृतः ॥ नाम्नाख्यातास्तुतस्येमेपंचपुत्रामहात्मनः ॥ १७ ॥ प्रह्लादःपूर्वजस्तेषांसंहादस्तदनंतरं ॥ अनुह्लादस्तृतीयोभूतस्माच्चशिविवाष्कलौ ॥ १८ ॥ प्रह्लादस्यत्रयःपुत्राःस्याताःसर्वत्रभारत ॥ विरोचनश्चकुंभश्चनिकुंभश्चेतिभारत ॥ १९ ॥ विरोचनस्यपुत्रोभृदलिर्रेकःप्रतापवान् ॥ बलेश्चप्रथितःपुत्रोवाणोनाममहासुरः ॥ २० ॥ रुद्रस्यानुचरःश्रीमान्महाकालेतिथंविदुः ॥ चत्वारिंशदनोःपुत्राःस्याताःसर्वत्रभारत ॥ २१ ॥ तेषांप्रथमजोराजाविप्रचित्तिर्महायशः ॥ शंवरोनमुचिश्चैवपुलोमाचेतिविश्रुतः ॥ २२ ॥ असिलोमाचकेशीचदुर्जयश्चैवदानवः ॥ अयःशिराअश्वशिराअश्वशंकुश्चवीर्यवान् ॥ २३ ॥ तथागगनमूर्धाचवेगवान्केतुमांश्चसः ॥ स्वभानुरश्वोऽश्वपतिर्वपपर्वाजकस्तथा ॥ २४ ॥ अश्वग्रीवश्चसूक्ष्मश्चतुर्दंष्ट्रश्चमहाबलः ॥ इषुपादेकचक्रश्चविरूपाक्षहराहरौ ॥ २५ ॥ निचंद्रश्चनिकुंभश्चकुपटःकपटस्तथा ॥ शरभःशलभश्चैवसूर्याचंद्रमसौतथा ॥ एतेस्यातादनोर्वशेदानवाःपरिकीर्त्तिताः ॥ २६ ॥ अन्यौतुखलुदेवानांसूर्याचंद्रमसौस्मृतौ ॥ अन्यौदानवमुख्यानांसूर्याचंद्रमसौतथा ॥ २७ ॥ इमेचवंशाःप्रथिताःसत्त्ववंतोमहाबलाः ॥ दनुपुत्रामहाराजदशदानववंशजाः ॥ २८ ॥ एकाक्षोऽमृतपावीरःप्रलंबनरकावपि ॥ वातापीशत्रुतपनःशठश्चैवमहासुरः ॥ २९ ॥ गविष्ठश्चवनायुश्चदीर्घजिह्वश्चदानवः ॥ असंख्येयाःस्मृतास्तेषांपुत्राःपौत्राश्चभारत ॥ ३० ॥ सिंहिकासुपुत्रेपुत्रराहुंचंद्रार्कमर्दनं ॥ सुचंद्रंचंद्रहतरिंतथाचंद्रप्रमर्दनं ॥ ३१ ॥ क्रूरस्वभावंकूरायाःपुत्रपौत्रमनंतकं ॥ गणःक्रोधवशोनामक्रूरकर्माऽरिमर्दनः ॥ ३२ ॥ दनायुषःपुनःपुत्राश्चत्वारोसुरपुंगवाः ॥ विक्षरोबलवीरौचटत्रश्चैवमहासुरः ॥ ३३ ॥ कालायाःप्रथिताःपुत्राःकालकल्पाःप्रहारिणः ॥ प्रविख्यातामहावीर्यादानवेपुपरंतपाः ॥ ३४ ॥ विनाशनश्चक्रोधश्चक्रोधहंतातथैवच ॥ क्रोधशत्रुस्तथैवान्येकालकेयाइतिश्रुताः ॥ ३५ ॥

*अथेत्रयस्त्रिंशतामेवनामतोगणनात्पाठभ्रंशोवाचत्वारिंशदित्यत्रत्रयस्त्रिंशतिपाठोवेतिनज्ञायते अत्रैवप्रकरणेविश्वायावंशोर्नोपलभ्यते

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ गुणभूतं अप्रधानरूपं ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ब्राह्मणवैद्यसंनि
 असुराणामुपाध्यायः शुक्रस्त्वृषिसुतोभवत् ॥ ख्याताश्चोशनसः पुत्राश्चत्वारोसुरयाजकाः ॥ ३६ ॥ त्वष्टाधरस्तथात्रिश्चद्वावन्यौरौद्रकर्मिणौ ॥ तेजसासूर्य
 संकाशाब्रह्मलोकपरावणाः ॥ ३७ ॥ इत्येषवंशप्रभवः कथितस्तेतरस्विनां ॥ असुराणांसुराणांचपुराणेसंश्रुतोमया ॥ ३८ ॥ एतेषांयदपत्यंतुनशक्यंतदशंप
 तः ॥ प्रसंख्यातुंमहीपालगुणभूतमनंतकं ॥ ३९ ॥ तांस्वर्गश्चरिष्टनेमिश्चतथैवगरुडारुणौ ॥ आरुणिर्वारुणिश्चैववैनतेयाः प्रकीर्त्तिताः ॥ ४० ॥ शेषोनंतो
 वासुकिश्चतक्षकश्चभुजंगमः ॥ कूर्मश्चकुलिकश्चैवकाद्रवेयाः प्रकीर्त्तिताः ॥ ४१ ॥ भीमसेनोयसेनौचसुपर्णोर्वरुणस्तथा ॥ गोपतिर्धृतराष्ट्रश्चसूर्यव्रंचाश्च
 सप्तमः ॥ ४२ ॥ सत्यवार्गर्कपर्णश्चप्रयुतश्चापिविश्रुतः ॥ भीमश्चित्ररथश्चैवविख्यातः सर्वविद्वशी ॥ ४३ ॥ तथाशालिशिराराजन्पर्जन्यश्चचतुर्दशः ॥ कलिः
 पंचदशस्तेषांनारदश्चैवषोडशः ॥ इत्येतेदेवगंधर्वाःमौनेयाः परिकीर्त्तिताः ॥ ४४ ॥ अथप्रभूतान्यन्यानि कीर्त्तयिष्यामिभारत ॥ अनवद्यांमनुवंशामसुरां
 मार्गणप्रियां ॥ ४५ ॥ अरूपांसुभगांभासीमितिप्राधाव्यजायत ॥ सिद्धःपूर्णश्चवर्हिश्चपूर्णयुश्चमहायशाः ॥ ४६ ॥ ब्रह्मचारीरतिगुणःसुपर्णश्चैवसप्तमः ॥
 विश्वावसुश्चभानुश्चसुचंद्रोदशमस्तथा ॥ ४७ ॥ इत्येतेदेवगंधर्वाःप्राधायाः परिकीर्त्तिताः ॥ इमंत्वप्सरसांवशंविदितं पुण्यलक्षणं ॥ ४८ ॥ प्राधांसूतमहा
 भागादेवीदेवर्षितःपुरा ॥ अलंबुषामिश्रकेशीविद्युत्पर्णातिलोत्तमा ॥ ४९ ॥ अरुणारक्षिताचैवरंभातदन्मनोरमा ॥ केशिनीचसुबाहुश्चसुरतासुरजानथा
 ॥ ५० ॥ सुप्रियाचातिबाहुश्चविख्यातौचहाहाहूहूः ॥ तुंवुरुश्चतिचत्वारःस्मृतागंधर्वसत्तमाः ॥ ५१ ॥ अमृतं ब्राह्मणागावोगंधर्वाप्सरसस्तथा ॥ अपत्यंकपि
 लायास्तुपुराणेपरिकीर्त्तितं ॥ ५२ ॥ इतितेसर्वभूतानांसंभवः कथितोमया ॥ यथावत्संपरिख्यातो गंधर्वाप्सरसांतथा ॥ ५३ ॥ भुजंगानांसुपर्णानांरुद्राणां
 मरुतांतथा ॥ गवांचब्राह्मणानांचश्रीमतांपुण्यकर्मणां ॥ ५४ ॥ आयुष्यश्चैवपुण्यश्चधन्यःश्रुतिमुखावहः ॥ श्रोतव्यश्चैवसततंश्राव्यश्चैवानसूयता ॥ ५५ ॥
 इमंतुवंशंनियमेनयःपठेन्महात्मनांब्राह्मणदेवसन्निधौ ॥ अपत्यलाभंलभतेसपुष्कलंश्रियंयशःप्रत्यचशोभनांगतिं ॥ ५६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदि
 पर्वणिसंभवपर्वणिआदित्यादिवंशकथनेपंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥

धावितिपाठेब्राह्मणेषुवैष्णोविद्यावान्तस्तन्निधौ ॥ ५६ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥

ब्रह्मण इति षण्महर्षयः स्थाणुश्च सप्तम इति बोध्यं तत्रादौ स्थाणुसंततिमेवाह एकादशेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ईहामृगाः षट्काः ॥ ८ ॥ पतंगसहचारिणः सूर्यसहचरावालखिल्याः ॥ ९ ॥
॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ बुद्धिर्निश्चयः मतिः परामर्शः कीर्त्यादयो दशधर्मद्वाराणि धर्मप्रवेशमार्गाः ॥ १५ ॥ नयनेज्ञापने ॥ १६ ॥ नक्षत्रयोगिन्योनक्षत्रनामयुक्ताः विधानतः विधानार्थं

वैशंपायन उवाच ब्रह्मणो मानसाः पुत्रा विदिताः षण्महर्षयः ॥ एकादशसुताः स्थाणोः स्यान्ताः परमतेजसः ॥ १ ॥ मृगव्याधश्च सर्पश्च निर्ऋतिश्च महाय
शाः ॥ अजैकपादहिर्युध्यः पिनाकी च परंतपः ॥ २ ॥ दहनो येश्वरश्चैव कपाली च महाद्युतिः ॥ स्थाणुर्भगश्च भगवान् रुद्रा एकादशं स्मृताः ॥ ३ ॥ मरीचिरंगिरा
अत्रिः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ॥ पडते ब्रह्मणः पुत्रा वीर्यवंता महर्षयः ॥ ४ ॥ त्रयस्त्वंगिरसः पुत्रा लोके सर्वत्र विश्रुताः ॥ बृहस्पतिरुतथ्यश्च संवर्तश्च धृतव्रताः ॥
॥ ५ ॥ अत्रेस्तु बहवः पुत्राः श्रूयन्ते मनुजाधिप ॥ सर्वे वेदविदः सिद्धाः शांतात्मानो महर्षयः ॥ ६ ॥ राक्षसाश्च पुलस्त्यस्य वानराः किन्नरास्तथा ॥ यक्षाश्च मनुज
व्याघ्रपुत्रास्तस्य चर्धामतः ॥ ७ ॥ पुलहस्य सुताराजन्शलभाश्च प्रकीर्तिताः ॥ सिंहाः किंपुरुषा व्याघ्रा यक्षा ईहामृगास्तथा ॥ ८ ॥ क्रतोः क्रतुसमाः पुत्राः पतंग
सहचारिणः ॥ विश्रुतास्त्रिपुलोकेषु सत्यव्रतपरायणाः ॥ ९ ॥ दक्षस्त्वजायतांगुष्ठादक्षिणाद्रगवानृषिः ॥ ब्रह्मणः पृथिवीपालशांतात्मा सुमहातपाः ॥ १० ॥
वामादजायतांगुष्ठाद्रायतस्य महात्मनः ॥ तस्यां पंचाशतं कन्याः स एवाजनयन्मुनिः ॥ ११ ॥ ताः सर्वास्त्वनवद्यांग्यः कन्याः कमललोचनाः ॥ पुत्रिकाः स्या
पयामासनष्टपुत्रः प्रजापतिः ॥ १२ ॥ ददौ सदशधर्माय सप्तविंशतिमिंदवे ॥ दिव्येन विधिनाराजं कश्यपाय त्रयोदश ॥ १३ ॥ नामतो धर्मपत्न्यस्ताः कीर्त्य
मानानि बोधमे ॥ कीर्त्तिर्लक्ष्मीर्धृतिर्मेधापुष्टिः श्रद्धा क्रिया तथा ॥ १४ ॥ बुद्धिर्लज्जामतिश्चैव पत्न्यो धर्मस्य तादृश ॥ द्वाराण्येतानि धर्मस्य विहितानि स्वयं भुवा
॥ १५ ॥ सप्तविंशतिः सोमस्य पत्न्या लोकस्य विश्रुताः ॥ कालस्य नयने युक्ताः सोमपत्न्यः शुचिव्रताः ॥ १६ ॥ सर्वानक्षत्रयोगिन्यो लोकयात्राविधानतः ॥ प
तामहो मुनिर्देवस्तस्य पुत्रः प्रजापतिः ॥ तस्याष्टौ वसवः पुत्रास्तेषां वक्ष्यामि विस्तरं ॥ १७ ॥ धरो ध्रुवश्च सोमश्च अहश्चैवानिलोनलः ॥ प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वस
वोऽष्टौ प्रकीर्तिताः ॥ १८ ॥ धूम्रायास्तु धरः पुत्रो ब्रह्मविद्यो ध्रुवस्तथा ॥ चंद्रमास्तु मनस्विन्याः श्वासायाः श्वसनस्तथा ॥ १९ ॥

अभवन् पैतामहो देवो धर्मः पितामहस्तनाज्जातत्वात् तस्य पितामहस्य पुत्रो दक्षः तदंगुष्ठाज्जातत्वात् तस्य संबंधिनी वसुनाम्नी कन्या तस्यां धर्माद्वसवोऽष्टौ जाता इत्यर्थः वसोस्तु वसवः पुत्रा इत्यन्यत्रोक्तेः ॥ १७ ॥
॥ १८ ॥ धूम्राया इति वसोरेव धूम्रादीनि नामान्तराणि कल्पभेदात् अन्याः एतान् दक्षकन्या इति वा ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ कृत्तिकानांपण्णांमातृत्वेनाभ्युपपत्तेरंगीकारात् ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ त्रयइति अत्रधर्मसंतानानां सर्वेषां नामान्यन्वर्थकानि

रतायाश्चाप्यहःपुत्रःशांडिल्याश्रदुताशनः ॥ प्रत्यूषश्चप्रभासश्चप्रभातायाःसुतौस्मृतौ ॥ २० ॥ धरस्यपुत्रोद्रविणोद्भुतहव्यवहस्तथा ॥ ध्रुवस्यपुत्रोभगवान्कालोलोकप्रकालनः ॥ २१ ॥ सोमस्यतुमुतोवर्चावर्चस्वीनजायते ॥ मनोहरायाःशिशिरःप्राणोथरमणस्तथा ॥ २२ ॥ अहःसुतस्तथाज्यातिःशमःशांतस्तथामुनिः ॥ अग्नेःपुत्रःकुमारस्तुश्रीमान्शरवणालयः ॥ २३ ॥ तस्यशाखोविशाखश्चनैगमेयश्चपृष्ठजः ॥ कृत्तिकाभ्युपपत्तेश्चकार्तिकेयइतिस्मृतः ॥ २४ ॥ अनिलस्यशिवाभार्यातस्याःपुत्रोमनोजवः ॥ अविज्ञातगतिश्चैवद्वौपुत्रावनिलस्यतु ॥ २५ ॥ प्रत्यूषस्यविदुःपुत्रमृषिनाम्नाऽथदेवलं ॥ द्वौपुत्रोदेवलस्यापिक्षमावंतौमनीषिणौ ॥ बृहस्पतेस्तुभगिनीवरस्त्रीब्रह्मवादिनी ॥ २६ ॥ योगसक्ताजगत्कल्मससक्ताविचचारह ॥ प्रभासस्यतुभार्यासावसूनामष्टमस्यह ॥ २७ ॥ विश्वकर्मा महाभागोजज्ञेशिल्पप्रजापतिः ॥ कर्त्ताशिल्पसहस्राणां त्रिदशानांचवर्धकिः ॥ २८ ॥ भूषणानांचसर्वेषांकर्त्ताशिल्पवतांवरः ॥ योदिव्यानिविमानानित्रिदशानांचकारह ॥ २९ ॥ मनुष्याश्चोपजीवंतियस्यशिल्पमहात्मनः ॥ पूजयन्तिचयन्तित्यंविश्वकर्माणमव्ययं ॥ ३० ॥ सनंतुदक्षिणंभित्वाब्रह्मणोनरविग्रहः ॥ निःसृतोभगवान्धर्मःसर्वलोकसुखावहः ॥ ३१ ॥ त्रयस्तस्यवराःपुत्राःसर्वभूतमनोहराः ॥ शमःकामश्चहर्षश्चनेजसांलोकधारिणः ॥ ३२ ॥ कामस्यतुरतिभार्याशमस्यप्राप्तिरंगना ॥ नंदानुभार्याहर्षस्ययासुलोकाःप्रतिष्ठिताः ॥ ३३ ॥ मरीचेःकश्यपःपुत्रःकश्यपस्यंसुरासुराः ॥ जज्ञिरन्तृपशार्दूललोकानांप्रभवस्तुसः ॥ ३४ ॥ त्वाष्ट्रीतुसवितुर्भार्याविडवारूपधारिणी ॥ अमूयतमहाभागामांऽनरिक्षेअश्विनावुभौ ॥ ३५ ॥ द्वादशैवादितेःपुत्राःशक्रमुख्यानराधिप ॥ तेषामवरजोविष्णुर्यत्रलोकाःप्रतिष्ठिताः ॥ ३६ ॥ त्रयस्त्रिंशतइत्येतेदेवास्तेषामहंतव ॥ अन्वयंसंप्रवक्ष्यामिपक्षैश्चकुलतोगणान् ॥ ३७ ॥ रुद्राणामपरःपक्षःसाध्यानांमरुतांतथा ॥ वसूनांभार्गवंविद्याद्विश्वेदेवांस्तथैवच ॥ ३८ ॥ वैततेयस्तुगरुडोवलवानरुणस्तथा ॥ बृहस्पतिश्चभगवानादित्येष्वेवगण्यते ॥ ३९ ॥ अश्विनौगुल्यकान्विद्विस्वौपध्यस्तथापशून् ॥ एतेदेवगणाराजन्कीर्तिनास्तेनुपूर्वशः ॥ ४० ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ वडवाअश्वा अंतरिक्षेअश्विनावुभौ नासिकयणुक्रप्रक्षेपात् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ त्रयस्त्रिंशत् अष्टौवसवएकादशरुद्राद्वादशादित्याःप्रजापतिश्चवपदृकारश्च ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

॥ ४१ ॥ शुक्रोपहृत्वा देवलोकानां प्राणयात्रायां वर्षाऽवर्षादिकार्ये नियुक्तः ॥ ४२ ॥ योगाचार्य इति चापीव्यस्तौ सुराणामपि च गुरुरितिसंबन्धः देवानां गुरुरेव योगाचार्यो योगबलेन कायद्वयं कृत्वा देवानामप्याचार्यो भवदित्यर्थः तथा च भैत्रायणो ये स मा भ्रान्तं बृहस्पतिर्हि शुक्रो भूत्वेन्द्रस्याभ्यायासुरेभ्यः क्षयाये मामविद्यामस्तजदिति ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ धर्मप्रधानास्तृष्टिः काथा धर्मप्रधानां विवक्षुस्तत्र श्रोतृणामनादरनिवृत्त्यर्थमुभयसाधारणीं सृष्टिमव्येप्राह द्वाविति ययोर्लक्षणं लोकेति श्रुतितावन्यौ धर्मा धर्ममयात्कार्यात्परौ उदासीनौ ब्रह्मणः पुत्रौ यौ धाता विधाता चेति संज्ञावन्तौ मनुना सह नित्यं स्थितावित्यो जना इयमत्र प्रक्रिया दत्तितः स्थिचिदाभासा बुभौव्यामुवतो घटं तत्राज्ञानं धियानश्येदाभासेन घटः स्फुरेत् अस्यार्थः यथा दीपप्रभाचक्षुर्भ्यां युगपद्दोषो व्याप्यते तत्र प्रभया घटा

यान्कीर्त्तयित्वा मनुजः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ब्रह्मणो हृदयं भित्त्वानिःसृतो भगवान् भृगुः ॥ ४१ ॥ भृगोः पुत्रः कविर्विद्वाञ्छुक्रः कवि सुतो ग्रहः ॥ त्रैलोक्यप्राणयात्रार्थं वर्षावर्षेभ्याभये ॥ स्वयं भुवानियुक्तः सन् भुवनं परिधावति ॥ ४२ ॥ योगाचार्यो महाबुद्धिर्देत्यानामभवदुरुः ॥ सुराणां चापि मेधावी ब्रह्मचारी यतव्रतः ॥ ४३ ॥ तस्मिन्नियुक्ते विधिना यागक्षमायभागव ॥ अन्यमुत्पादयामास पुत्रं भृगुरनिदितं ॥ ४४ ॥ च्यवनं दीपतपसंधर्मात्मानं यशस्विनं ॥ यः सरोषाञ्ज्युतो गर्भात्मा तुर्मोक्षाय भारत ॥ ४५ ॥ आरुषातु मनोः कन्या तस्य पत्नी मनीषिणः ॥ और्वस्तस्यां समभवदूरं भित्त्वामहायशाः ॥ ४६ ॥ महातेजां महावीर्यो वाल एव गुणैर्युतः ॥ ऋचीकस्तस्य पुत्रस्तु जमदग्निस्ततोऽभवत् ॥ ४७ ॥ जमदग्नेस्तु चत्वार आसन् पुत्रा महात्मनः ॥ रामस्तेषां जघन्योऽभूदजघन्यैर्गुणैर्युतः सर्वशस्त्रेषु कुशलः क्षत्रियां त करोवशी ॥ ४८ ॥ और्वस्यासीत्युत्र शतं जमदग्निपुरोगमं ॥ तेषां पुत्रसहस्राणि बभूवुर्भुवि विस्तरः ॥ ४९ ॥ द्वौ पुत्रौ ब्रह्मणस्त्वन्यौ ययोस्तिष्ठतिलक्षणं ॥ लोके धाता विधाता च यौ स्थितौ मनुना सह ॥ ५० ॥

वरकंतमो नश्यति च क्षुषा घटः प्रकाशते तद्वत् दत्तितः स्थिचिदाभासाभ्यां घटाज्ञाननाशघटस्फुरणे क्रियेते इति ते अत्र क्रमाद्वा तृविधा तृसंज्ञे तयोर्लक्षणं जाड्यस्फुरणात्मकं लोके दृश्यते जडो घटः स्फुरति घट इति स्फुरणजन्यहर्षविषादयोर्मता जीवो मनुस्तेन सह नित्यसंबद्धौ धाता विधातारौ सुपुत्रावपि सूक्ष्मदत्तिस्फुरणयोः सत्त्वात् आनन्दमुक्तेतो मुख इति श्रुतेः सुखमहमस्वाप्तमित्यनुभूतसौषुप्तसुखपरामर्शाच्च ततश्च सर्वदृष्टश्रुतं ब्रह्म पुत्राभ्यां व्याप्तं ब्रह्मैव तत्र दीपवदुदासीनोऽपि चिदात्मा बुद्धितादात्म्याभ्यासात्तदीयदोषाक्रांतो रागद्वेषादिमानिव भवति विद्वांसु सर्वस्य चिद्विलासत्वं मत्वा अधर्मादिकथादिभ्योऽपि नो द्विजेतेति भावः ॥ ५० ॥

ननु केयं विद्यायाः सर्वं चिन्मात्रमित्येव पश्यति तस्याः कर्मजन्यत्वे उपासना जन्यत्वे वाऽनित्यत्वापत्तिः प्रकारांतरस्य चासंभवादित्याशंक्याह तयोरेवेति यथा धीस्फुरणे प्रमाणपरतंत्रेन कर्तुं कर्तुं मन्यथा कर्तुं वा शक्येतथैवेयं विद्येति सादृश्यं सशब्देन लक्ष्यते देवीद्योतमाना शुद्धसत्वमयी अहं ब्रह्मास्मीति वाक्यजन्या धीदत्तिर्देशमस्त्वमिति वाक्यजादत्तिर्देशमस्त्वमिव ब्रह्मभावं जीवस्य गोचरयंती लक्ष्मीः परब्रह्मोपलक्षकत्वात् पद्मगृहादयगुहायामेव स्फुरंती शुभाबंधनिवर्तकत्वात् न चैवं दत्तिविषयत्वे ब्रह्मणो नात्मत्वं घटादिवत्स्यादिति वाच्यं दत्तिव्याप्यत्वेऽपि फलव्याप्यत्वानंगीकारात् यथोक्तं फलव्याप्यत्वमेवास्य शास्त्रकृद्भिर्निर्गकृतं ब्रह्मण्यज्ञाननाशाय दत्तिव्याप्तिरपेक्ष्यत इति तथा च वस्तुतत्त्वविषयिण्येव विद्या अविद्योन्मूलिकानकर्मोपास्तिरुपायेनानित्यास्यादिति भावः अस्याः फलमाह तस्या इति तस्याः

तयोरेव स्वसादेवी लक्ष्मीः पद्मगृहा शुभा ॥ तस्यास्तु मानसाः पुत्रास्तुरगाव्योमचारिणः ॥ ५१ ॥ वरुणस्य भार्याया ज्यैष्ठा शुक्रा देवी व्यजायत ॥ तस्याः पुत्रं वलं विद्वि सुरां च सुरनंदिनीं ॥ ५२ ॥ प्रजानामन्नकामानामन्योन्यपरिभक्षणात् ॥ अधर्मस्तत्र संजातः सर्वभूतविनाशकः ॥ ५३ ॥ तस्यापि निर्ऋतिर्भार्या निर्ऋता येन राक्षसाः ॥ घोरास्तस्यास्त्रयः पुत्राः पापकर्मरताः सदा ॥ ५४ ॥ भयोमहाभयश्चैव मृत्युर्भूतांतकस्तथा ॥ न तस्य भार्या पुत्रो वा कश्चिदस्यंतको हि सः ॥ ५५ ॥ काकीं श्येनीं तथा भासीं धृतराष्ट्रीं तथा शुकीं ॥ ताम्रा तु सुपुत्रे देवी पंचैता लोकविश्रुताः ॥ ५६ ॥ उलूकान् सुपुत्रे काकीं श्येनीं श्येनान् व्यजायत ॥ भासीं भासान जनयद्दृधांश्चैव जनाधिप ॥ ५७ ॥ धृतराष्ट्री तु हंसांश्च कलहंसांश्च सर्वशः ॥ चक्रवाकंश्च भद्रा तु जनयामास सैव तु ॥ ५८ ॥ शुकी च जनयामास शुकाने वयशस्विनी ॥ कल्याणगुणसंपन्ना सर्वलक्षणपूजिता ॥ ५९ ॥ नवक्रोधवशानारीः प्रजज्ञे क्रोधसंभवाः ॥ मृगी च मृगमंदा च हरी भद्रमना अपि ॥ ६० ॥ मातं गीत्वथ शादूलींश्चेता सुरभिरेव च ॥ सर्वलक्षणसंपन्ना सुरसा चैव भामिनी ॥ ६१ ॥ अपत्यं तु मृगाः सर्वे मृग्या नरवरोत्तम ॥ ऋक्षाश्च मृगमंदायाः सृमराश्च परंतप ॥ ६२ ॥ ततस्त्वैरावतं नागं जज्ञे भद्रमनाः सुतं ॥ ऐरावतः सुतस्तस्या देवनागो महागजः ॥ ६३ ॥

विद्यायाः पुत्रा इव पुत्राः फलानि मानसाः मनःसंकल्पमात्रजन्याः पित्रादयः संकल्पा देवास्य पितरः समुत्तिष्ठंतीति श्रुतेः अस्य हार्दब्रह्मविदः तुरगाः तुरंगच्छंति ते तुरगाः सद्यो मनःसंहराया एव यतो व्योमचारिणः व्योमिहादीकाशोच्चारिणः य एवं वेदाहं ब्रह्मास्मीति सूत्रं सर्वं भवतीति श्रुते ब्रह्मज्ञानात्सार्वात्म्यं स्वीयमवगच्छतः सर्वप्राप्तिरस्तीत्यर्थः तस्मादधर्मप्रभवस्तृष्टिश्च वणेऽपि न विगानं कार्यं सर्वस्य ब्रह्ममात्रत्वात् ॥ ५१ ॥ एवमुपपादितारं भद्रं धृतरं वक्तुमुपक्रमते वरुणस्येत्यादिना वरुणस्य शुक्रात् ज्यैष्ठ्या बलं पुत्रं सुरां च पुत्रीं व्यजायतेति संबंधः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥

॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ पिङ्गफलास्तप्त रज्जूरतालहितालौतालीखर्जूरिवानथा गुवाकोनारिकेलश्चसप्तपिङ्गफलाद्रुमाइत्युक्तरूपान् इहपुराणांतरविरोधोनामभेदात्कल्पभेदाद्वापनेयः ॥ ६८ ॥

हर्याश्चहरयोऽपत्यवानराश्चतस्विनः ॥ गोलांगूलांश्चभद्रंतेहर्याःपुत्रान्प्रचक्षते ॥ ६४ ॥ प्रजज्ञेत्वथशार्दूलसिहान्व्याघ्रान्नैकशः ॥ द्वीपिनश्चमहासत्वा
न्सर्वानिवनसंशयः ॥ ६५ ॥ मातंग्यापिचमातंगानपत्यानिनराधिप ॥ दिशांगजंतुश्चेताख्यंश्चेताऽजनयदाशुगं ॥ ६६ ॥ तथादुहितरौराजन्सुरभिर्वैव्य
जायत ॥ रोहिणीचैवभद्रंतेगंधर्वीतुयशस्विनी ॥ ६७ ॥ विमलामपिभद्रंतेअनलामपिभारत ॥ रोहिण्यांजज्ञिरेगावोगंधर्व्यावाजिनःसुताः ॥ सप्तपिङ्गफला
नृक्षाननलापिव्यजायत ॥ ६८ ॥ अनलायाःशुकीपुत्रीकंकस्तुसुरसासुतः ॥ अरुणस्यभार्याश्चेनीतुर्वार्यवंतौमहाबलौ ॥ ६९ ॥ संपातिजनयामासेवी
र्यवंतंजटायुपं ॥ सुरसाऽजनयन्नागान्कद्रूःपुत्रांस्तुपन्नगान् ॥ ७० ॥ द्वौपुत्रौविनतायास्तुविख्यातौगरुडारुणौ ॥ इत्येपसर्वभूतानांमहतामनुजाधिप ॥ प्र
भवःकीर्तितःसम्यङ्मयामतिमतांवर ॥ ७१ ॥ यंश्रुत्वापुरुषःसम्यङ्मुक्तोभवतिपाप्मनः ॥ सर्वज्ञतांचलभतेगतिमग्न्यांचविंदति ॥ ७२ ॥ इतिश्रीमहाभारते
आदिपर्वणिसंभवपर्वणिषट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ जनमेजयउवाच देवानांदानवानांचगंधर्वोरगरक्षसां ॥ सिंहव्याघ्रमृगा
णांचपन्नगानांपतत्रिणां ॥ १ ॥ सर्वेषांचैवभूतानांसंभवंभगवन्नहं ॥ श्रोतुमिच्छामितत्त्वेनमानुषेपुमहात्मनां ॥ जन्मकर्मचभूतानामेतेषामनुपूर्वशः ॥ २ ॥
वैशंपायनउवाच मानुषेपुमनुष्येद्रमंभूतायेदिवौकसः ॥ प्रथमंदानवांश्चैवतांस्तेवक्ष्यामिसर्वशः ॥ ३ ॥ विप्रचित्तिरितिख्यातोयआसीद्दानवर्षभः ॥ ज
रासंधइतिख्यातःसआसीन्मनुजर्षभः ॥ ४ ॥ दितेःपुत्रस्तुयोर्राजन्हिरण्यकशिपुःस्मृतः ॥ सजज्ञेमानुपेलोकेशिशुपालोनरर्षभः ॥ ५ ॥ संह्रादइतिविख्या
तःप्रह्लादस्यानुजस्तुयः ॥ सशल्यइतिविख्यातो जज्ञेवाहीकपुंगवः ॥ ६ ॥ अनुह्रादस्तुतेजस्वीयोऽभूत्ख्यातो जघन्यजः ॥ धृष्टकेतुरितिख्यातःसवभूवनरे
श्वरः ॥ ७ ॥ यस्तुराजन्शिबिर्नामदेतयःपरिकीर्तितः ॥ द्रुमइत्यभिविख्यातःसआसीद्भुविपार्थिवः ॥ ८ ॥ वाष्कलोनामयस्तेषामासीदसुरसत्तमः ॥ भग
दत्तइतिख्यातःसजज्ञेपुरुषर्षभः ॥ ९ ॥

॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ देवानामिति अंध्यायोनिगदव्या
ख्यातः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

अयःशिराअश्वशिराअयःशंकुश्ववीर्यवान् ॥ तथागगनमूर्धाचिवेगवांश्चात्रपंचमः ॥ १० ॥ पंचैतेजज्ञिरेराजन्वीर्यवंतोमहासुराः ॥ केकयेषुमहात्मा
नःपार्थिवेर्षभसत्तमाः ॥ केतुमानितिविख्यातोयस्ततोऽन्यःप्रतापवान् ॥ ११ ॥ अमितौजाइतिख्यातःसोऽग्रकर्मानराधिपः ॥ स्वभानुरितिविख्यातःश्रीमा
न्यस्तुमहासुरः ॥ १२ ॥ उग्रसेनइतिख्यातउग्रकर्मानराधिपः ॥ यस्त्वश्वइतिविख्यातःश्रीमानासीन्महासुरः ॥ १३ ॥ अशोकोनामराजाऽभून्महावीर्योऽपरा
जितः ॥ तस्मादवरजोयस्तुराजन्नश्वपतिःस्मृतः ॥ १४ ॥ दैतेयःसोऽभवद्राजाहार्दिक्योमनुजर्षभः ॥ वृषपर्वेतिविख्यातःश्रीमान्यस्तुमहासुरः ॥ १५ ॥ दी
र्घप्रज्ञइतिख्यातःपृथिव्यांसोऽभवन्नृपः ॥ अजकस्त्ववरोराजन्यआसीद्वृषपर्वणः ॥ १६ ॥ सशाल्वइतिविख्यातःपृथिव्यामभवन्नृपः ॥ अश्वग्रीवइति
ख्यातःसत्ववान्योमहासुरः ॥ १७ ॥ रोचमानइतिख्यातःपृथिव्यांसोऽभवन्नृपः ॥ सूक्ष्मस्तुमतिमान्राजन्कीर्तिमान्यःप्रकीर्तितः ॥ १८ ॥ बृहद्रथइति
ख्यातःक्षितावासीत्सपार्थिवः ॥ तुहुंडइतिविख्यातोयआसीदसुरोत्तमः ॥ १९ ॥ सेनाविंदुरितिविख्यातःसबभूवनराधिपः ॥ इषुपान्नामयस्तेषामसुराणां वला
धिकः ॥ २० ॥ नम्रजिन्नामराजासीद्विविख्यातविक्रमः ॥ एकचक्रइतिख्यातआसीद्यस्तुमहासुरः ॥ २१ ॥ प्रतिविंध्यइतिख्यातोवभूवप्रथितःक्षितौ ॥
विरूपाक्षस्तुदैतेयश्चित्रयोधीमहासुरः ॥ २२ ॥ चित्रधर्मेतिविख्यातःक्षितावासीत्सपार्थिवः ॥ हरस्त्वरिहरोवीरआसीद्योदानवोत्तमः ॥ २३ ॥ सुबाहुरि
तिविख्यातःश्रीमानासीत्सपार्थिवः ॥ अहरस्तुमहातेजाःशत्रुपक्षक्षयंकरः ॥ २४ ॥ बाह्मीकोनामराजासबभूवप्रथितःक्षितौ ॥ निचंद्रश्चंद्रवक्रस्तुयआसी
दसुरोत्तमः ॥ २५ ॥ मुंजकेशइतिख्यातःश्रीमानासीत्सपार्थिवः ॥ निकुंभस्त्वजितःसंख्येमहामतिरजायत ॥ २६ ॥ भूमौभूमिपतिःश्रेष्ठोदेवाधिपइतिस्मृ
तः ॥ शरभोनामयस्तेषादैतेयानांमहासुरः ॥ २७ ॥ पौरवांनामराजर्षिःसबभूवनरोत्तमः ॥ कुपटस्तुमहावीर्यःश्रीमान्राजन्महासुरः ॥ २८ ॥ सुपांश्वइ
तिविख्यातःक्षितौजज्ञेमहीपतिः ॥ कपटस्तुराजनूराजर्षिःक्षितौजज्ञेमहासुरः ॥ २९ ॥ पार्वतेयइतिख्यातःकांचनाचलसन्निभः ॥ द्वितीयःशलभस्तेषामसुरा
णांबभूवह ॥ ३० ॥ प्रह्लादोनामबाह्मीर्षःसबभूवनराधिपः ॥ चंद्रस्तुदितिजश्रेष्ठोलोकेताराधिपोपमः ॥ ३१ ॥ चंद्रवर्मेतिविख्यातःकांवाजानानराधिपः ॥
अर्कइत्यभिधिविख्यातोयस्तुदानवपुंगवः ॥ ३२ ॥ ऋषिकोनामराजर्षिर्वभूवन्नृपसत्तमः ॥ मृतपाइतिविख्यातोयआसीदसुरोत्तमः ॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥
 पश्चिमानूपकं विदितं पंचपसंत्तम ॥ गविष्ठस्तु महातेजायः प्रख्यातो महासुरः ॥ ३४ ॥ द्रुमं सेन इति ख्यातः पृथिव्यां सो भवन्नृपः ॥ मयूर इति विख्यातः श्री
 मान्यस्तु महासुरः ॥ ३५ ॥ सविश्व इति विख्यातो बभूव पृथिवीपतिः ॥ सुपर्ण इति विख्यातस्तस्मादवरजस्तु यः ॥ ३६ ॥ कालकीर्तिरिति ख्यातः पृथिव्यां सो भव
 न्नृपः ॥ चंद्रहंते तियस्तेषां कीर्तितः प्रवरोऽसुरः ॥ ३७ ॥ शुनको नाम राजर्षिः स बभूव नराधिपः ॥ विनाशनस्तु चंद्रस्य य आख्यातो महासुरः ॥ ३८ ॥ जनकि
 र्नाम विख्यातः सो भवन्मनुजाधिपः ॥ दीर्घजिह्वस्तु कौरव्य उक्तो दानवर्षभः ॥ ३९ ॥ काशिराजः स विख्यातः पृथिव्यां पृथिवीपते ॥ ग्रहंतु सुषुवेयं तु सिंहिका
 केन्दुमर्दनं ॥ सक्राय इति विख्यातो बभूव मनुजाधिपः ॥ ४० ॥ दनायुषस्तु पुत्राणां चतुर्णां प्रवरोऽसुरः ॥ विक्षरो नाम तेजस्वी वसुमित्रो नृपः स्मृतः ॥ ४१ ॥ द्वि
 तीयो विक्षरायस्तु नराधिप महासुरः ॥ पांड्यराष्ट्राधिप इति विख्यातः सो भवन्नृपः ॥ ४२ ॥ बलीवीर इति ख्यातो यस्त्वासीदसुरोत्तमः ॥ पौंड्रमात्स्यक इत्येवं बभूव
 सनराधिपः ॥ ४३ ॥ दृत्र इत्यभिविख्यातो यस्तुराजन्महासुरः ॥ मणिमान्नाम राजर्षिः स बभूव नराधिपः ॥ ४४ ॥ क्रोधहंते तियस्तस्य बभूव अवरजोऽसुरः ॥
 दंड इत्यभिविख्यातः स आसीन्नृपतिः क्षितौ ॥ ४५ ॥ क्रोधवर्धन इत्येवं यस्त्वन्यः परिकीर्तितः ॥ दंडधार इति ख्यातः सो भवन्मनुजर्षभः ॥ ४६ ॥ कालेयानां तु
 ये पुत्रास्तेषामष्टौ नराधिपाः ॥ जज्ञिरे राजशार्दूलशार्दूलसमविक्रमाः ॥ ४७ ॥ मगधेषु जयत्सेनस्तेषामासीत्सपार्थिवः ॥ अष्टानां प्रवरस्तेषां कालेयानां महा
 सुरः ॥ ४८ ॥ द्वितीयस्तु तस्तेषां श्रीमान्हरिहयोपमः ॥ अपराजित इत्येवं स बभूव नराधिपः ॥ ४९ ॥ तृतीयस्तु महातेजामहामायो महासुरः ॥ निषादाधिप
 तिर्जज्ञे भुवि भीमपराक्रमः ॥ ५० ॥ तेषामन्यतमो यस्तु चतुर्थः परिकीर्तितः ॥ श्रेणिमानिति विख्यातः क्षितौ राजर्षिसत्तमः ॥ ५१ ॥ पंचमस्त्वभवत्तेषां प्रवरो
 यो महासुरः ॥ महौजा इति विख्यातो बभूव हपरंतप ॥ ५२ ॥ षष्ठस्तु मतिमान्यो वै तेषामासीन्महासुरः ॥ अभीरुरिति विख्यातः क्षितौ राजर्षिसत्तमः ॥ ५३ ॥
 समुद्रसेनस्तु नृपस्तेषामेवाभवद्गणात् ॥ विश्रुतः सागरांतायां क्षितौ धर्मार्थतत्त्ववित् ॥ ५४ ॥ बृहन्नामाष्टमस्तेषां कालेयानां नराधिप ॥ बभूव राजा धर्मात्मा
 सर्वभूतहिते रतः ॥ ५५ ॥ कुक्षिस्तुराजन्विख्यातो दानवानां महाबलः ॥ पार्वतीय इति ख्यातः कांचनाचलसन्निभः ॥ ५६ ॥ कथनश्च महावीर्यः श्रीमानूरा
 जामहासुरः ॥ सूर्याक्ष इति विख्यातः क्षितौ जज्ञे महीपतिः ॥ ५७ ॥

॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥

असुराणांतुयःसूर्यःश्रीमांश्चैवमहासुरः॥ दरदोनामवाल्मीकीवरःसर्वमहीक्षितां ॥ ५८ ॥ गणःक्रोधवशोनामयस्तेराजन्प्रकीर्तितः॥ ततःसंजज्ञिरेवीराः
क्षिताविह्नराधिपः॥ ५९ ॥ मद्रकःकर्णवेषश्चसिद्धार्थःकीटकस्तथा॥ सुवीरश्चसुबाहुश्चमहावीरोऽथवाहिकः॥ ६० ॥ क्रथोविचित्रःसुरथःश्रीमांन्नी
लश्चभूमिपः॥ चीरवासाश्चकौरव्यभूमिपालश्चनामतः॥ ६१ ॥ दंतवक्रश्चनामासीदुजयश्चैवदानवः॥ रुक्मीचनृपशार्दूलोराजाचजनमेजयः॥ ६२ ॥
आषाढोवायुवेगश्चभूरितेजास्तथैवच॥ एकलव्यःसुमित्रश्चवाटधानोऽथगोमुखः॥ ६३ ॥ कारूपकाश्चराजानःक्षेमधूर्तिस्तथैवच॥ श्रुतायुरुद्धश्चैवबृह
त्सेनस्तथैवच॥ ६४ ॥ क्षेमोग्रतीर्थःकुहरःकलिंगेपुनराधिपः॥ मतिमांश्चमनुष्येन्द्रैश्चरश्चेतिविश्रुतः॥ ६५ ॥ गणात्क्रोधवशादेपराजपूगोऽभवत्क्षितौ॥
जातःपुरामहाभागोमहाकीर्त्तिर्महाबलः॥ ६६ ॥ कालनेमिरितिख्यातोदानवानांमहाबलः॥ सकंसइतिविख्यातउग्रसेनसुतोवली॥ ६७ ॥ यस्त्वासीद्वेव
कोनामदेवराजसमद्युतिः॥ सगंधर्वपतिर्मुख्यःक्षितौजज्ञेनराधिपः॥ ६८ ॥ बृहस्पतेर्बृहत्कीर्त्तिर्देवर्षेर्विद्विभारत॥ अंशाद्रोणंसमुत्पन्नंभारद्वाजंमयोनि
जं॥ ६९ ॥ धन्विनानृपशार्दूलयःसर्वास्त्रविदुत्तमः॥ महाकीर्त्तिर्महातेजाःसजज्ञेमनुजेश्वर॥ ७० ॥ धनुर्वेदचवेदेचयंतवेदविदोविदुः॥ वरिष्ठंचित्रकर्माणं
द्रोणंस्वकुलवर्धनं॥ ७१ ॥ महादेवांतकाभ्यांचकामात्क्रोधाच्चभारत॥ एकत्वमुपपन्नानांजज्ञेश्वरःपरंतपः॥ ७२ ॥ अश्वत्थामामहावीर्यःशत्रुपक्षभया
वहः॥ वीरःकमलपत्राक्षःक्षितावासीन्नराधिपः॥ ७३ ॥ जज्ञिरेवसवस्त्वष्टौगंगायांशांतनोःसुताः॥ वसिष्ठस्यचशापेननियोगाद्वासवस्यच॥ ७४ ॥
तेषामवरजोभीष्मःकुरूणामभयंकरः॥ मतिमान्वेदविद्वाग्मीशत्रुपक्षक्षयंकरः॥ ७५ ॥ जामदग्न्येनरामेणसर्वास्त्रविदुषांवरः॥ योयुध्यतमहातेजाभग्नवे
णमहात्मना॥ ७६ ॥ यस्तुराजन्रूपोनामब्रह्मर्षिरभवत्क्षितौ॥ रुद्राणांतुगणाद्विद्विसंभूतमतिपौरुषं॥ ७७ ॥ शकुनिर्नामयस्त्वासीद्राजालोकेमहारथः॥
द्वापरंविद्वितंराजसंभूतमरिमर्दनं॥ ७८ ॥ सात्यकिःसत्यसंधश्चयोऽसौवृष्णिकुलोद्बहः॥ पक्षात्सजज्ञेमरुतांदिवानामरिमर्दनः॥ ७९ ॥ द्रुपदश्चैवराजर्षिस्तत
एवाभवद्गणात्॥ मानुषेनृपलोकेस्मिन्सर्वशस्त्रभृतांवरः॥ ८० ॥ ततश्चरुतवर्माणंविद्विराजनृजनाधिपं॥ तमप्रतिमकर्माणंक्षत्रियर्षभसत्तमं॥ ८१ ॥ म
रुतांतुगणाद्विद्विसंजातमरिमर्दनं॥ विराटंनामराजानंपरराष्ट्रप्रतापनं॥ ८२ ॥

॥८३॥ ८४॥ ८५॥ ८६॥ अत्रेरिति यश्चादितोभास्करेभूयनष्टेसोप्यत्राभिर्भगवानाजगामेत्यत्रेर्भास्करकार्यकारित्वस्मरणान् अत्रिशब्देनसूर्योगृह्यते तस्यपुत्रं धर्मविदुरं विद्धीत्यर्थः ॥ ८७॥ ८८॥
 अरिष्टास्तुयःपुत्रोहंसइत्यभिविश्रुतः ॥ सर्गंधर्वपतिर्जज्ञेकुरुवंशविवर्धनः ॥ ८३॥ धृतराष्ट्रइतिख्यातः कृष्णद्वैपायनात्मजः ॥ दीर्घबाहुर्महातेजाः प्रज्ञाच
 क्षुर्नराधिपः ॥ ८५॥ मातुर्दोषादृषेः कोपादंधएवव्यजायत ॥ तस्यैवावरजोभ्रातामहासत्वोमहाबलः ॥ ८५॥ सपांडुरिति विख्यातः सत्यधर्मरतः शुचिः ॥ अत्रे
 स्तुसुमहाभागपुत्रं पुत्रवतां वरं ॥ विदुरं विद्धितं लोके जातं बुद्धिमतां वरं ॥ ८६॥ कलेरंशस्तु संजज्ञे भुवि दुर्योधनो नृपः ॥ दुर्बुद्धिर्दुर्मतिश्चैव कुरुणामयशस्करः ॥
 ॥ ८७॥ जगतोयस्तु सर्वस्य विद्विष्टः कलिपूरुषः ॥ यः सर्वाघातयामास पृथिवीं पृथिवीपते ॥ ८८॥ उद्दीपितं येन वैरं भूतांतकरणं महत् ॥ पौलस्त्याभ्रांतर
 आस्यजज्ञिरेमनुजेष्विह ॥ ८९॥ शतंदुःशासनादीनां सर्वेषां क्रूरकर्मणां ॥ दुर्मुखोदुःसहश्चैव ये चान्येनानुकीर्तिताः ॥ ९०॥ दुर्योधनसहायास्ते पौलस्त्याभर
 तर्षभ ॥ वैश्यापुत्रो युयुत्सुश्च धार्तराष्ट्रः शताधिकः ॥ ९१॥ जनमेजय उवाच ॥ ज्येष्ठानुज्येष्ठतामेषां नाम धेयानि वा विभो ॥ धृतराष्ट्रस्य पुत्राणामनुपू
 र्येण कीर्तय ॥ ९२॥ वैशंपायन उवाच ॥ दुर्योधनो युयुत्सुश्च राजन दुःशासनस्तथा ॥ दुःसहोदुःशलश्चैव दुर्मुखश्च तथापरः ॥ ९३॥ विविंशतिर्विकर्ण
 श्वजलसंधः सुलोचनः ॥ विंदानुविंदौ दुर्धर्षः सुबाहुर्दुग्धधर्षणः ॥ ९४॥ दुर्मर्षणो दुर्मुखश्च दुष्कर्णः कर्ण एव च ॥ चित्रोपचित्रौ चित्राक्षश्चारुचित्रांगदश्च ह
 ॥ ९५॥ दुर्मदोदुःप्रहर्षश्च विवित्सुर्विकटः समः ॥ ऊर्णनाभः पद्मनाभस्तथानंदोपनंदकौ ॥ ९६॥ सेनापतिः सुपेणश्च कुंडोदरमहोदरौ ॥ चित्रबाहुश्चित्रवर्मासु
 वर्मादुर्विरोचनः ॥ ९७॥ अयोबाहुर्महाबाहुश्चित्रचापसुकुंडलौ ॥ भीमवेगो भीमबलो बलाकी भीमविक्रमः ॥ ९८॥ उग्रायुधो भीमशरः कनकायुर्दृढायुधः ॥
 दृढवर्मा दृढक्षत्रः सोमकीर्तिरनूदयः ॥ ९९॥ जरासंधो दृढसंधः सत्यसंधः सहस्रवाक् ॥ उग्रश्रवा उग्रसेनः क्षेममूर्तिस्तथैव च ॥ १००॥ अपराजितः पंडितकोवि
 शालाक्षो दुराधनः ॥ १०१॥ दृढहस्तः सुहस्तश्च वातवेगसुवर्चसौ ॥ आदित्यकेतुर्वद्वाशीनागदत्तानुयायिनौ ॥ १०२॥ कवचौ निषंगीदंडीदंडधारो धनुर्ग्रहः ॥ उग्रोभी
 मरथो वीरो वीरबाहुरलोलुपः ॥ १०३॥ अभयो रौद्रकर्माचितथा दृढरथश्च यः ॥ अनायुष्यः कुंडभेदी विरावी दीर्घलोचनः ॥ १०४॥ दीर्घबाहुर्महाबाहुर्व्यूढोरः कनकां
 गदः ॥ कुंडजश्चित्रकश्चैव दुःशलाचशताधिका ॥ १०५॥ वैश्यापुत्रो युयुत्सुश्च धार्तराष्ट्रः शताधिकः ॥ एतदेकशतराजन्कन्याचैकाप्रकीर्तिता ॥ १०६॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

नामधेयानुपूर्व्याच्येषानुज्येषुतांविदुः ॥ सर्वेत्वतिरथाःशूराःसर्वेयुद्धविशारदाः ॥ ७ ॥ सर्वेवेदविदश्चैवराजनशास्त्रेचपारगाः ॥ सर्वेसंग्रामविद्यासुवि
द्याभिजनशोभिनः ॥ ८ ॥ सर्वेषामनुरूपाश्चकृतादारामहीपते ॥ दुःशलांसमथेराजन्सिधुराजायकौरवः ॥ ९ ॥ जयद्रथायप्रददौसौबलानुमतेतदा ॥ धर्म
स्यांशंतुरांजानंविद्विराजन्युधिष्ठिरं ॥ १० ॥ भीमसेनंतुवातस्यदेवराजस्यचार्जुनं ॥ अश्विनोस्तुतथैवांशौरूपेणाप्रतिमौभुवि ॥ ११ ॥ नकुलःसहदेवश्चस
र्वभूतमनोहरौ ॥ यस्तुवर्चाइतिंस्यातःसोमपुत्रःप्रतापवान् ॥ १२ ॥ सोऽभिमन्युर्बृहत्कीर्त्तिरर्जुनस्यसुतोभवत् ॥ यस्यावतरणेरंजन्सुरान्सोमोऽब्रवीदिदं
॥ १३ ॥ नाहंदद्यांप्रियंपुत्रंममप्राणैर्गरीयसं ॥ समयःक्रियतामेषनशक्यमतिवर्त्तितुं ॥ १४ ॥ सुरकार्यंहिनःकार्यमसुराणांक्षितौवधः ॥ तत्रयास्यत्ययंव
र्चानचस्थास्यतिवैचिरं ॥ १५ ॥ ऐंद्रिर्नरस्तुभवितायस्यनारायणःसखा ॥ सोर्जुनेत्यभिविख्यातःपांडोःपुत्रःप्रतापवान् ॥ १६ ॥ तस्यायंभवितापुत्रोबालो
भुविमहारथः ॥ ततःषोडशवर्षाणिस्थास्यत्यमरसत्तमाः ॥ १७ ॥ अस्यषोडशवर्षस्यसंसंग्रामोभविष्यति ॥ यत्रांशावःकरिष्यंतिकर्मवीरनिषूदनं ॥ १८ ॥ न
श्नारायणाभ्यांतुसंसंग्रामोविनाश्रुतः ॥ चक्रव्यूहंसमास्थाययोधयिष्यंतिवःसुराः ॥ १९ ॥ विमुखाच्छात्रवान्सर्वांकारयिष्यतिमेसुतः ॥ बालःप्रविश्यच
व्यूहमभेद्यंविचरिष्यति ॥ २० ॥ महारथानांवीराणांकदनंचकरिष्यति ॥ सर्वेषामेवशत्रूणांचतुर्थांशंनयिष्यति ॥ २१ ॥ दिनार्धेनमहाबाहुःप्रेतराजपुरंप्र
ति ॥ ततोमहारथैर्वीरैःसमेत्यबहुशोरणे ॥ २२ ॥ दिनक्षयेमहाबाहुर्मयाभूयःस्मेष्यति ॥ एकंवंशकरंपुत्रंवीरंवैजनयिष्यति ॥ २३ ॥ प्रनष्टंभारतवंशंसं
भूयोधारयिष्यति ॥ एतत्सोमवचःश्रुत्वांतथास्त्वितिदिवौकसः ॥ २४ ॥ प्रत्यूचुःसहिताःसर्वेताराधिपमपूजयन् ॥ एवंतेकथितंराजंस्तवजन्मपितुःपितुः
॥ २५ ॥ अग्रेर्भागंतुविद्वित्वंधृष्टद्युम्नमहास्थं ॥ शिखंडिनमथोराजंस्त्रीपूर्वंविद्विराक्षसं ॥ २६ ॥ द्रौपदेयाश्चयेपंचवभूवुर्भरतर्षभ ॥ विश्वान्देवगणान्विद्वि
संजातान्भरतर्षभ ॥ २७ ॥ प्रतिविंध्यःसुतसोमःश्रुतकीर्त्तिस्तथापरः ॥ नाकुलिस्तुशतानीकःश्रुतसेनश्चवीर्यवान् ॥ २८ ॥ शूरांनामयदुश्रेष्ठोवसुदेवपिता
भवत् ॥ तस्यंकर्त्यापृथानामरूपेणासुशीभुवि ॥ २९ ॥ पितुःस्वस्रीयपुत्रायसोऽनपत्यायवीर्यवान् ॥ अग्रमग्रेप्रतिज्ञायस्वस्यापत्यस्यवैतदा ॥ ३० ॥ अग्रजा
तेतितांकन्यांशूरोनुग्रहकांक्षयं ॥ अददत्कुंतिभोजयिस्तांदुहितरंतदा ॥ ३१ ॥

॥ ५ ॥ नरुप्याकरकृत्कृषिकृत् भुवोऽकृष्टपच्यत्वात् आकरःसुवर्णादिधातूत्यन्तिस्थानं तत्रापियत्नंनकरोति पृथिव्यारत्नैर्धातुभिश्चपूर्णत्वात् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ दैवेकर्मणिदृष्ट्यापर्येकारीयादिकाम्य
कर्मणि ॥ ९ ॥ तदेवाह कालेति वसुमतीतिपाठेधनवती ॥ १० ॥ कृजसंहननोदुद्धदेहः ॥ ११ ॥ सवनकाननं वनंजलंउपवनंवा चत्वारःप्रक्षेपविक्षेपपरिक्षेपाभिक्षेपाख्याःपंथानोयस्यतद्वदायुद्धं प्रक्षे

आम्लेच्छावधिकान्सर्वान्सभुंक्तेरिपुमर्दनः ॥ रत्नाकरसमुद्रांतांश्चातुर्वर्ण्यजनावृतान् ॥ ५ ॥ नवर्णसंकरकरोनरुप्याकरकृज्जनः ॥ नपापकृत्कश्चिदासीत्त
स्मिनराजनिशासति ॥ ६ ॥ धर्मैरतिसेवमानाधर्मार्थावभिपेदिरे ॥ तदानरानरव्याघ्रतस्मिन्जनपदेश्वरे ॥ ७ ॥ नासीच्चौरभयंतातनक्षुधाभयमण्वपि ॥ ना
सीद्वाधिभयंचापितस्मिन्जनपदेश्वरे ॥ ८ ॥ स्वधर्मैरिरेवर्णादैवेकर्मणिनिःस्पृहाः ॥ तमाश्रित्यमहीपालमासंश्रैवाकुतोभयाः ॥ ९ ॥ कालवर्षीचपर्जन्यःस
स्यानिरसवंतिच ॥ सर्वरत्नसमृद्धाचमहीपशुमतीतथा ॥ १० ॥ स्वकर्मनिरताविप्रानानृतंतपुविद्यते ॥ सचाद्भुतमहावीर्योवज्रसंहननोयुवा ॥ ११ ॥ उद्य
म्यमंदरंदोभ्यांवहेत्सवनकाननं ॥ चतुष्पथगदायुद्धेसर्वप्रहरणेषुच ॥ १२ ॥ नागपृष्ठेष्वपृष्ठेष्वभूवपरिनिष्ठितः ॥ बलेविष्णुसमश्वासीत्तेजसाभास्करो
पमः ॥ १३ ॥ अक्षौभ्यत्वेऽर्णवसमःसहिष्णुत्वेधरासमः ॥ संमतःसमहीपालःप्रसन्नपुरराष्ट्रवान् ॥ १४ ॥ भूयोधर्मपरैर्भावैर्मुदितंजनमादिशत् ॥ १५ ॥
इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिशाकुंतलोपाख्यानेअष्टपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ ७० ॥ जनमेजयउवाच सभवंभरत
स्याहंचरितंचमहामतेः ॥ शकुंतलायाश्चात्पत्तिंश्रोतुमिच्छामितत्त्वतः ॥ १ ॥ दुष्यंतेनचवारेणयथाप्राप्ताशकुंतला ॥ तंवैपुरुषसिंहस्यभगवन्विस्तरंत्वहं ॥
॥ २ ॥ श्रोतुमिच्छामितत्त्वज्ञसर्वमतिमतांवर ॥ वैशंपायनउवाच सकदाचिन्महाबाहुःप्रभूतबलवाहनः ॥ ३ ॥ वनंजगामगहनंहयनागशतैर्वृतः ॥
बलेनचतुरंगेणवृतःपरमवल्गुना ॥ ४ ॥ खड्गशक्तिधरैर्वीरैर्गदामुसलपाणिभिः ॥ प्रासतोमरहस्तैश्चययौयोधशतैर्वृतः ॥ ५ ॥ सिंहनादैश्चयोधानांशंखड्गं
दुभिनिःस्वनैः ॥ रथजेमिस्वनैश्चैवसनागवरबृंहितैः ॥ ६ ॥ नानायुधधरैश्चापिनानावेषधरैस्तथा ॥ हेषितस्वनमिश्रैश्चक्ष्वेडितास्फोटितस्वनैः ॥ ७ ॥

पोदूरस्थेशत्रौत्यागः विक्षेपःसमीपस्थेकोट्याप्रहारः परिक्षेपोबहुपुसमंतात्परिभ्रमणेनशत्रूणांक्षेपः अभिक्षेपोऽप्रेणताडनं ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ आदिशत्शशास ॥ १५ ॥ इतिआदिपर्व
णिनेलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ ७० ॥ संभवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ चतुरंगेणहस्यश्वरथपादातवता
वल्गुरम्यं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ परवारणवारणंशत्रुगजानांनिवारकंसिंहं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ धूर्गतंस्कंधारुढं ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अथरथेनपौरपरावृत्त्यनंतरं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥
 आसीत्किलकिलाशब्दस्तस्मिन्गच्छतिपार्थिवे ॥ प्रासादवरशृंगस्थाःपरयानृपशोभया ॥ ८ ॥ ददृशुस्तंस्त्रियस्तत्रशूरमात्मयशस्करं ॥ शक्रोपमममित्र
 ग्रंपरवारणवारणं ॥ ९ ॥ पश्यंतःस्त्रीगणास्तत्रवज्रपाणिंस्ममेनिरे ॥ अयंसपुरुषव्याघ्रोरणेवसुपराक्रमः ॥ १० ॥ यस्यबाहुबलंप्राप्यनभवंत्यसुहृद्गणाः ॥
 इतिवाचोब्रुवंत्यस्तःस्त्रियःप्रेम्णानराधिपं ॥ ११ ॥ तुष्टुवुःपुष्पदृष्टीश्चससृजुस्तस्यमूर्धनि ॥ तत्रतत्रचविप्रेद्रैःस्तूयमानःसमंततः ॥ १२ ॥ निर्ययौपरमप्रीत्या
 वनंमृगजिघांसया ॥ तंदेवराजप्रतिमंमत्तवारणधूर्गतं ॥ १३ ॥ द्विजक्षत्रियविदूशूद्रानिर्यातमनुजग्मिरे ॥ ददृशुर्वर्धमानास्तेआशीर्भिश्चजयेनच ॥ १४ ॥
 सुदूरमनुजम्मुस्तंपौरजानपदास्तथा ॥ न्यवर्त्ततततःपश्चादनुज्ञातानृपेणह ॥ १५ ॥ सुपर्णप्रतिमेनाथरथेनवसुधाधिपः ॥ महीमापूरयामासघोषेणत्रिदि
 वंतथा ॥ १६ ॥ सगच्छन्ददृशोधीमान्नंदनप्रतिमंवनं ॥ बिल्वार्कखदिराकीर्णकपित्थधवसंकुलं ॥ १७ ॥ विषमंपर्वतसस्तैरश्मभिश्चसमावृते ॥ निर्जलंनि
 र्मनुष्यंचबहुयोजनमायतं ॥ १८ ॥ मृगसिंहैर्वृतंघोरैरन्यैश्चापिवनेचरैः ॥ तद्वनंमनुजव्याघ्रःसभृत्यबलवाहनः ॥ १९ ॥ लोडयामासदुष्यंतःसूदयन्विवि
 धान्मृगान् ॥ बाणगोचरसंप्राप्तांस्तत्रव्याघ्रगणान्वहून् ॥ २० ॥ पातयामासदुष्यंतोनिर्विभेदचसायकैः ॥ दूरस्थान्सायकैःकांश्चिदभिनत्सनराधिपः ॥ २१ ॥
 अभ्याशमागतांश्चान्यानखड्गेननिरकृतत ॥ कांश्चिदेणान्समाजघ्नेशक्त्याशक्तिमतांवरः ॥ २२ ॥ मदामंडलतत्त्वज्ञश्चचारामितविक्रमः ॥ तोमरैरसिभि
 श्चापिगदामुसलकंपनैः ॥ २३ ॥ चचारसविनिघ्नैर्वन्यांस्तत्रमृगद्विजान् ॥ राज्ञाचाद्रुतवीर्येणयोधैश्चसमरप्रियैः ॥ २४ ॥ लोड्यमानंमहारण्यंतत्यजुः
 स्ममृगाधिपाः ॥ तत्रविद्रुतयूथानिहतयूथपतीनिच ॥ २५ ॥ मृगयूथान्यथौत्सुक्याच्छब्दंचक्रुस्ततस्ततः ॥ शुष्काश्चापिनदीर्गत्वाजलनैराश्वकर्षिताः
 ॥ २६ ॥ व्यायामक्लान्तदृष्टयाःपतंतिस्मविचेतसः ॥ क्षुत्पिपासापरीताश्चश्रांताश्चपतिताभुवि ॥ २७ ॥ केचित्तत्रनरव्याघ्रैरभक्ष्यंतबुभुक्षितैः ॥ केचिदग्निम
 थोत्पाद्यसंसाध्यचवनेचराः ॥ २८ ॥ भक्षयंतिस्ममांसानिप्रकुट्यविधिवत्तदा ॥ तत्रकेचिद्रजामत्ताबलिनःशस्त्रविक्षताः ॥ २९ ॥ संकोच्याग्रकरान्भीताः
 प्राद्ववंतिस्मवेगिताः ॥ शक्रन्मूत्रंस्तज्जंश्चक्षरंतःशोणितंबहु ॥ ३० ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ औत्सुक्यात् वैयर्थ्यात् ॥ २६ ॥ २७ ॥ संसाध्यपाकादिनासंस्कृत्य ॥ २८ ॥ प्रकुट्यचूर्णीकृत्य गजाःवनगजाः ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभाष्ये एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ तत इति ॥ १ ॥ शून्यं वृक्षादिरहितं ऊपरं ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ लक्ष्म्या शोभ
 वन्या गजवरांस्तत्र मृदुर्मनुजान्वहून् ॥ तद्वनं बलमैघेन शरधारेण संवृतं ॥ व्यरोचत मृगाकीर्णं राजाहतमृगाधिपं ॥ ३१ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्व
 णि संभवपर्वणि शकुंतलोपाख्याने एकानसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ वैशंपायन उवाच ततो मृगसहस्राणि हत्वा सवलवाहनः ॥
 राजामृगप्रसंगेन वनमन्यद्विवेश हं ॥ १ ॥ एक एवोत्तमबलः क्षुत्पिपासाश्रमान्वितः ॥ स वनस्यांतमासाद्य महच्छून्यं समासदत् ॥ २ ॥ तच्चाप्यतीत्य नृपति
 रुत्तमाश्रमसंयुतं ॥ मनः प्रह्लादजननं दृष्टिं कांतमतीव च ॥ ३ ॥ शीतमारुतसंयुक्तं जगामान्यन्महद्वनं ॥ पुष्पितैः पादपैः कीर्णमतीव सुखशादलं ॥ ४ ॥
 विपुलं मधुरारावैर्नादितं विहगैस्तथा ॥ पुंस्को किल निनादैश्च झिल्लीकगणनाद्रितं ॥ ५ ॥ प्रवृद्धविटपैर्वृक्षैः सुखच्छायैः समावृतं ॥ षट्पदाघूर्णिततलं ल
 क्ष्म्या परमयायुतं ॥ ६ ॥ नापुष्पः पादपः कश्चिन्नाफलो नापि कंटकी ॥ षट्पदैर्नाप्यपाकीर्णस्तस्मिन् वैकाननेऽभवत् ॥ ७ ॥ विहगैर्नादितं पुष्पैरलंकृतमतीव
 च ॥ सर्वर्तुकुसुमैर्वृक्षैः सुखच्छायैः समावृतं ॥ ८ ॥ मनोरमं महेष्वासोविवेश वनमुत्तमं ॥ मारुताकलितास्तत्र द्रुमाः कुसुमशाखिनः ॥ ९ ॥ पुष्पवृष्टिं विचि
 त्रांतु व्यसृजंस्ते पुनः पुनः ॥ दिवस्पशोऽथ संघुष्टाः पक्षिभिर्मधुरस्वनैः ॥ १० ॥ विरेजुः पादपास्तत्र विचित्रकुसुमांवराः ॥ तेषां तत्र प्रवालेषु पुष्पभारावनामि
 षु ॥ ११ ॥ रुवंति रात्रां मधुरान् षट्पदामधुलिप्सवः ॥ तत्र प्रदेशां श्रवहून्कुसुमोल्करमंडितान् ॥ १२ ॥ लतागृहपरिक्षिप्तान् मनसः प्रीतिवर्धनान् ॥ संपश्यन्सु
 महातेजा बभूव मुदितस्तदा ॥ १३ ॥ परस्परांश्चिष्टशाखैः पादपैः कुसुमान्वितैः ॥ अशोभत वनंतत्तु महेंद्रध्वजसन्निभैः ॥ १४ ॥ सिद्धचारणसंघैश्च गंधर्वाप्सर
 रसांगणैः ॥ सैवितं वनमत्यर्थं मत्तवानरकिन्नरं ॥ १५ ॥ सुखः शीतः सुगंधी च पुष्परेणुवहोऽनिलः ॥ परिक्रामन्वने वृक्षानुपैतीवरिरंसया ॥ १६ ॥ एवं गुणस
 मायुक्तं ददर्श स वनं नृपः ॥ नदीकच्छोद्भवं कांतमुच्छ्रितध्वजसन्निभं ॥ १७ ॥ प्रेक्षमाणो वनंतत्तु सुप्रहृष्टविहंगमं ॥ आश्रमप्रवरं रम्यं ददर्श च मनोरमं ॥ १८ ॥
 नानावृक्षसमाकीर्णं संप्रज्वलितपावकं ॥ तंतदाऽप्रतिमं श्रीमानाश्रमं प्रत्यपूजयत् ॥ १९ ॥

या ॥ ६ ॥ नाप्यपाकीर्णः अनावृतो न ॥ ७ ॥ ८ ॥ कुसुमवच्छाखावंतः कुसुमशाखिनः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ महेंद्रैर्पर्वतध्वजा इव ध्वजा उच्चतरा वृक्षास्तत्तुल्यैरिन्द्रध्वजवदत्युच्चैर्वा ॥ १४ ॥
 ॥ १५ ॥ रिरंसयारमयितुमिच्छया ॥ १६ ॥ नदीकच्छोद्भवं कच्छः सजलोऽनूपप्रदेशः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ महाकच्छैः महार्तुनैः बृहद्भिः पुष्टैः अथकच्छः स्यादनुपेतुल्यकद्रुमइति मेदिनी मालिनी अभितः आश्रममध्ये नैव मालिनी गच्छति न तु प्रांतेन ॥ २१ ॥ २२ ॥ अप्रतिरथः अप्रतिमः ॥ २३ ॥
यतिभिर्वालखिल्यैश्च वृत्तं मुनिगणान्वितं ॥ अग्र्यगारैश्च बहुभिः पुष्पसंस्तरसंस्तृतं ॥ २० ॥ महाकच्छैर्बृहद्भिश्च विभ्राजितमतीव च ॥ मालिनीमभितो राज
नदीपुण्यां सुखोदकां ॥ २३ ॥ नैकपक्षिगणाकीर्णा तपोवनमनोरमां ॥ तत्र व्यालमृगान्सौम्या न्यश्यन्तीति मवापसः ॥ २२ ॥ तंचाप्रतिरथः श्रीमानाश्रमं
प्रत्यपद्यत ॥ देवलोकप्रतीकाशं सर्वतः सुमनोहरं ॥ २३ ॥ नदींचाश्रमसंश्लिष्टां पुण्यतोयां ददर्श सः ॥ सर्वप्राणभृतां तत्र जननीमिव धिष्ठितां ॥ २४ ॥ स च
ऋवाकपुलिनां पुष्पफेनप्रवाहिनीं ॥ सकिन्नरगणावासां वानरर्क्षनिषेवितां ॥ २५ ॥ पुण्यस्वाध्यायसंघुष्टां पुलिनैरुपशोभितां ॥ मत्तवारणशार्दूलभुजगं
द्रनिषेवितां ॥ २६ ॥ तस्यास्तीरे भगवतः काश्यपस्य महात्मनः ॥ आश्रमप्रवरं रम्यं महर्षिगणसेवितं ॥ २७ ॥ नदीमाश्रमसंबद्धां दृष्ट्वाश्रमपदं तथा ॥ चकारा
भिप्रवेशाय मतिं स नृपतिस्तदा ॥ २८ ॥ अलंकृतं द्वीपवत्या मालिन्या रम्यतीरया ॥ नरनारायणस्थानं गंगयेवोपशोभितं ॥ २९ ॥ मत्तबर्हिणसंघुष्टं प्रविवेश
महद्वनं ॥ तत्सचैत्ररथप्रख्यं समुपेत्य नरर्षभः ॥ ३० ॥ अतीव गुणसंपन्नमनिर्देश्य च वर्चसा ॥ महर्षिकाश्यपं द्रष्टुमथ कण्वं तपोधनं ॥ ३१ ॥ ध्वजिनीमश्वसं
बाधां पदातिगजसंकुलां ॥ अवस्थाप्य वनद्वारिसेनां मिदमुवाच सः ॥ ३२ ॥ मुनिं विरजसं द्रष्टुं गमिष्यामि तपोधनं ॥ काश्यपं स्थीयतामत्र यावदागमनं मम
॥ ३३ ॥ तद्वनं नंदनप्रख्यमासाद्य मनुजेश्वरः ॥ क्षुत्पिपासे जहौ राजामुदं चावाप पुष्कलां ॥ ३४ ॥ साप्राप्त्यो राजलिंगानि सोपनीय नराधिपः ॥ पुरोहितसहा
यश्च जगामाश्रममुत्तमं ॥ ३५ ॥ दिदृक्षुस्तत्र तमृपितपोराशिं मथाव्ययं ॥ ब्रह्मलोकं प्रतीकाशमाश्रमं सोऽभिवीक्ष्य ह ॥ षट्पदोद्गीतसंघुष्टं नानाद्विजगणायुतं
॥ ३६ ॥ ऋचो बृहचमुख्यैश्च प्रेर्यमाणाः पदक्रमैः ॥ शुश्राव मनुजव्याघ्रो विततेष्विह कर्मसु ॥ ३७ ॥ यज्ञविद्यांगविद्विश्च जुर्विद्विश्च शोभितं ॥ मधुरैः सामगी
तैश्च ऋषिभिर्नियतव्रतैः ॥ ३८ ॥ भारुंडसामगीताभिरथर्वशिरसोद्गतैः ॥ यतात्मभिः सुनियतैः शुशुभे स तदाश्रमः ॥ ३९ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ काश्यपस्य कश्यपगोत्रस्य कण्वस्य ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ विततेषु वैतानिकेषु इष्टिपशुसोमादिषु प्रवर्तमानेषु ॥ ३७ ॥
यज्ञविद्यामंगभूतानि कल्पसूत्रादीनि ॥ ३८ ॥ भारुंडसामानि पूज्यज्ञियसामानि च साम्नां अवांतरभेदाः ॥ ३९ ॥

* नांदरुस्वोतिप्रसिद्धैः

॥४०॥ शब्दसंस्कारः यथा स्थानकरणप्रयत्नमुच्चारणं स्थानं ताल्वादि करणं जिह्वायादि प्रयत्नो घोषादिः ॥४१॥ यज्ञसंस्तरः इष्टकाद्युपधानक्रमः न्यायतत्त्वयुक्तेर्मर्यादा आत्मविज्ञानं स्वानुभवः ॥४२॥ नाना वाक्यानां एकशरत्वागतानां समिधो यजतीत्यादि प्रज्ञायां विधिपराणां प्रयोगविधिपराणां प्रयोगविधिनादर्शपूर्णमासाभ्यां जेतेत्यादिना एकवाक्यत्वं समाहारः भिन्नशरत्वास्थानां गुणविधीनामेकस्यां शाखायामुपसंहारः समवायः तत्र विशारदैः विशेषकार्यमुपासनाब्रह्मलोकफला कर्मभ्यो विशिष्टत्वात्तस्याः मोक्षधर्मेति पृथगुपादानेन मोक्षस्य विशेषकार्यत्वं निरस्तं ॥ ४३ ॥ स्थापनं प्रथमं स्वसिद्धांतव्यव

अथर्ववेदप्रवराः पूगयज्ञियसागमाः ॥ संहितामीरयंति स्म पदक्रमयुतांतुते ॥ ४० ॥ शब्दसंस्कारसंयुक्तैर्बुवद्विश्वपारैर्द्विजैः ॥ नादितः सवभौ श्रीमान् ब्रह्म लोकइवापरः ॥ ४१ ॥ यज्ञसंस्तरविद्विश्चक्रमशिक्षाविशारदैः ॥ न्यायतत्त्वात्मविज्ञानसंपन्नैर्वेदपारगैः ॥ ४२ ॥ नानावाक्यसमाहारसमवायविशारदैः ॥ विशेषकार्यविद्विश्चमोक्षधर्मपरायणैः ॥ ४३ ॥ स्थापनाक्षेपसिद्धांतपरमार्थज्ञतांगतैः ॥ शब्दच्छंदो निरुक्तज्ञैः कालज्ञानविशारदैः ॥ ४४ ॥ द्रव्यकर्मगुणज्ञैश्चकार्यकारणवेदिभिः ॥ पक्षिवानररुतज्ञैश्च व्यासग्रंथसमाश्रितैः ॥ ४५ ॥ नानाशास्त्रेषु मुख्यैश्च शुश्रावस्वनमीरितं ॥ लोकायतिकमुख्यैश्च समंतादनु नादितं ॥ ४६ ॥ तत्र तत्र च विप्रेन्द्रान्नियतान्संशितव्रतान् ॥ जपहोमपरां विप्रान्ददर्शपरवीरहा ॥ ४७ ॥ आसनानि विचित्राणि रुचिराणि महीपतिः ॥ प्रयत्नोपहितानि स्मृत्वा विस्मयमागमत् ॥ ४८ ॥ देवतायतनानां च प्रेक्ष्य पूजां कृतां द्विजैः ॥ ब्रह्मलोकस्थमात्मानं मेने स नृपसत्तमः ॥ ४९ ॥ सकाक्षपतपोगुप्तमाश्रमप्रवरं शुभं ॥ नादृष्यत्येक्षमाणो वै तपोवनगुणैर्युतं ॥ ५० ॥ सकाक्षपस्यायतनं महाव्रतैर्वृतं समंतादपि भिस्तपोधनैः ॥ विवेश सामात्यपुरोहितोऽरिहा विविक्तमत्यर्थमनोहरं शुभं ॥ ५१ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि शकुंतलोपाख्याने सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ ७२ ॥ वैशंपायन उवाच ततो गच्छन्महाबाहुरेकोऽमात्यान् विस्तृज्यतान् ॥ नापश्यन्वाश्रमे तस्मिंस्तमृषिसंशितव्रतं ॥ १ ॥

स्था ततस्तत्र शंकाक्षेपः तस्याः परिहारः सिद्धांतः तैर्यापरमार्थज्ञतांगतैः शब्दोव्याकरणं कालेति ज्यौतिषं शिक्षाकल्पावर्ष्यैरेवोपलक्षणीयौ ॥ ४४ ॥ द्रव्यं ब्रह्मादि कर्मनिर्वापादि गुणोऽष्टाकपालत्वादिः कार्यफलं स्वर्गादि कारणं यागादि पक्षीति द्रव्यादीनां प्रकाशकं इषेत्वेत्यादि वाक्यं पक्षिवानररुतमिवाव्यक्तार्थं मंत्रादिरूपं तदर्थं मिज्ञैः व्यासपंथो विस्तृतप्रबंधइषेत्वेति शाखामाच्छिन्नचीतितदीयब्राह्मणा विसं सम्यगाश्रितैः ननु स्वकपोलकल्पितैः प्रकारैर्भ्रान्त्या च क्षत इत्यर्थः ॥ ४५ ॥ लोके एव आयतं ते ते लोकायतिकाः तेषु लोकरंजनपरेषु मुख्यैः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभाष्ये सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ ७२ ॥ तत इति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ अनामयं आरोग्यं कुशलं राट्टादिक्षेमं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ द्रष्टासि द्रक्ष्यसि ॥ ९ ॥ अपश्यमान इति तथा च स्वागतादिप्रकारेण विजने संलाप रूपाभ्यां सतयामोहित इत्यर्थः ॥ १० ॥
 ॥ ११ ॥ १२ ॥ दर्शनादेवेति शुभेकल्याणावहे एतेन स्वस्य तत्परिग्रहाधिकारोस्तीति दर्शितं तत्र प्रमाणं त्वचेतसः प्रवृत्तिरेव यथोक्तमभियुक्तैः असंशयं क्षत्रपरिग्रहक्षमायदार्यमस्यामभिलाषिमे मनः सतां हि सदे

सोऽपश्यमानस्तमृषिं शून्यं दृष्ट्वा तथा श्रमं ॥ उवाच कइहेत्युच्चैर्वनं सन्नादयन्निव ॥ २ ॥ श्रुत्वाऽथ तस्य तं शब्दं कन्या श्रीरिव रूपिणी ॥ निश्चक्रामाश्रमात्तस्मात्तापसीवेषधारिणी ॥ ३ ॥ सा तं दृष्ट्वेव राजानं दुष्यंतमसितक्षणा ॥ स्वागतं तदिति क्षिप्रमुवाच प्रतिपूज्य च ॥ ४ ॥ आसनेनार्चयित्वा च पाद्येनार्घ्येण चैव हिं ॥ पप्रच्छानामयं राजन्कुशलं च नराधिपं ॥ ५ ॥ यथा वदं च यित्वाथ पृष्ट्वा चानामयं तदा ॥ उवाच स्मयमानेव किं कार्यं क्रियतामिति ॥ ६ ॥ तामब्रवीत्ततो राजा कन्यां मधुरभाषिणीं ॥ दृष्ट्वा चैवानवद्यां गीयथा वत्सतिपूजितः ॥ ७ ॥ आगतोऽहं महाभागमृषिकण्वमुपासितुं ॥ कंगतो भगवान्भद्रे तन्ममाचक्ष्वशोभने ॥ ८ ॥ शकुंतलोवाच गतः पिता मे भगवान्फलान्याहर्तुमाश्रमात् ॥ मुहूर्तं संप्रतीक्षस्व द्रष्टास्येनमुपागतं ॥ ९ ॥ वैशंपायन उवाच अपश्यमानस्तमृषिं तथा चोक्तस्तथा च सः ॥ तां दृष्ट्वा च वरारोहां श्रीमतीं चारुहासिनीं ॥ १० ॥ विभ्राजमानां वपुषा तपसा च दमेन च ॥ रूपयौवनसंपन्नामित्युवाच महीपतिः ॥ ११ ॥ काल्वंकस्यासि सुश्रोणि किमर्थं चागतावनं ॥ एवं रूपगुणोपेता कुतस्त्वमसि शोभने ॥ १२ ॥ दर्शनादेव हि शुभे त्वयामे पल्लवं मनः ॥ इच्छामि त्वामहं ज्ञातुं तन्ममाचक्ष्वशोभने ॥ १३ ॥ एवमुक्ता तु सा कन्या तेन राज्ञा तमाश्रमे ॥ उवाच हसती वाक्यमिदं सुमधुराक्षरं ॥ १४ ॥ कण्वस्याहं भगवतो दुष्यंतदुहितामता ॥ तपस्विनो धृतिमतो धर्मज्ञस्य महात्मनः ॥ १५ ॥ दुष्यंत उवाच ऊर्ध्वरेता महाभागे भगवाँल्लोकपूजितः ॥ चलेद्विदत्ताद्दर्मोपिन चलेत् संशितव्रतः ॥ १६ ॥ कथं त्वंतस्य दुहिता संभूता वरवर्णिनी ॥ संशयो मे महानत्र तन्मे छेत्तुमिहार्हसि ॥ १७ ॥ शकुंतलोवाच यथाऽयमागमो मत्स्यं यथा चेदमभूत्पुरा ॥ शृणुराजन्यथा तत्त्वं यथाऽस्मि दुहितामुनेः ॥ १८ ॥ ऋषिः कश्चिदिहागम्य मम जन्माभ्यचोदयत् ॥ तस्मै प्रोवाच भगवान्यथा तच्छृणु पार्थिव ॥ १९ ॥ कण्व उवाच तप्यमानः किल पुरा विश्वामित्रो महत्तपः ॥ सुभ्रूशं तापयामास शक्रं सुरगणेश्वरं ॥ २० ॥

हपदे पुवस्तु प्रमाणमंतःकरणस्य वृत्तय इति ॥ १३ ॥ हसती हसन्ती ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ आगमो गुरूपदेशः इदं मज्जन्मादिपुरायथा भूतया शृणु इत्युत्तरेणान्वयः ॥ १८ ॥ अभ्यचोदयत् पृष्टवान् ॥ १९ ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ मेअविघ्नमितिच्छेदः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ बभारपोषितवान् मतंगः त्रिशंकुः व्याधतांगतः विवाहविघ्नोपदर्शिनः पितुः कोपादितिशेषः ॥ ३१ ॥
आश्रमं अभ्येत्यतपस्तप्त्रेतिशेषः नद्याः कौशिक्याः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ शरणं त्राणं त्रिशंकोः त्राणि पितुः कोपो वसिष्ठधेनोर्वधो दृथागोमांसभक्षणंचेतिशंकूनिशंकुतुल्यानिपापानियस्यसत्रिशंकुस्तस्य यथोक्तं ह

तपसादीप्तवीर्योऽयं स्थानान्मांश्चावयेदिति ॥ भीतः पुरंदरस्तस्मान्मेनकामिदमब्रवीत् ॥ २१ ॥ गुणैरप्सरसां दिव्यैर्मनके त्वं विशिष्यसे ॥ श्रेयो मे कुरु कल्याणि
यत्त्वां वक्ष्यामि तच्छृणु ॥ २२ ॥ असावादित्यसंकाशो विश्वामित्रो महातपाः ॥ तप्यमानस्तपो धारं मम कंपयते मनः ॥ २३ ॥ मेनकेन वभारोऽयं विश्वामित्रः
सुमध्यमे ॥ शंसितात्मा सुदुर्धर्ष उग्रतपसि वर्तते ॥ २४ ॥ समानं च्यावयेत् स्थानात्तं वै गत्वा प्रलोभय ॥ चरतस्य तपो विघ्नं कुरु मेऽविघ्नमुत्तमं ॥ २५ ॥ रूपयौ
वनमाधुर्यं चेष्टितस्मितभाषणैः ॥ लोभयित्वा वरारोहेन तपसस्तं निवर्तय ॥ २६ ॥ मेनको वाच महतेजाः स भगवांस्तथैव च महातपाः ॥ कोपनश्च तथा
त्येनं जानाति भगवानपि ॥ २७ ॥ तेजसस्तपसश्चैव कोपस्य च महात्मनः ॥ त्वमप्युद्विजसे यस्य नोद्विजेयमहंकथं ॥ २८ ॥ महाभागं वसिष्ठं यः पुत्रैरिष्टैर्व्यथो
जयत् ॥ क्षत्रजातश्च यः पूर्वमभवद्वा ह्यणो वलात् ॥ २९ ॥ शौचार्थं यो नदीं चक्रे दुर्गमां बहुभिर्जलैः ॥ यांतां पुण्यतमां लोके कौशिकीति विदुर्जनाः ॥ ३० ॥
वभारयत्रास्य पुरा काले दुर्गे महात्मनः ॥ दारान्मतंगो धर्मात्मारजर्षिव्याधतांगतः ॥ ३१ ॥ अतीतकाले दुर्भिक्षे अभ्येत्य पुनराश्रमं ॥ मुनिः पारितनया वैनाम
चक्रे तदा प्रभुः ॥ ३२ ॥ मतंगं याजयां चक्रे यत्र प्रीतमनाः स्वयं ॥ त्वंच सोमं भयाद्यस्य गतः पातुं सुरेश्वर ॥ ३३ ॥ चकारान्यंच लोकं वै क्रुद्धानक्षत्रसंपदा ॥ प्रति
श्रवणपूर्वाणि नक्षत्राणि चकार यः ॥ गुरुशापहतस्यापि त्रिशंकोः शरणं ददौ ॥ ३४ ॥ एतानियस्य कर्माणि तस्याहं भूशमुद्विजे ॥ यथाऽसौ न दहे क्रुद्धस्तथा ज्ञा
पयमां विभो ॥ ३५ ॥ तेजसानिर्देहलोकां कंपयेद्दरणीं पदा ॥ संक्षिपेच्च महामेरुं तूर्णमावर्तयेद्दिशः ॥ ३६ ॥ तादृशं तपसा युक्तं प्रदीपमिव पावकं ॥ कथ
मस्मद्विधानां रीजितेन्द्रियमभिस्पृशेत् ॥ ३७ ॥ हुताशनमुखं दीप्तं सूर्यचंद्राक्षितारकं ॥ कालजिह्वं सुरश्रेष्ठकथमस्मद्विधास्पृशेत् ॥ ३८ ॥

रिवंशे त्रिशंकुं प्रतिवसिष्ठेन पितुश्च परिरोपेण गुरोर्दोग्ध्रीवधेन च अप्रोक्षितोपयोगाच्च त्रिविधस्तेन्यतिक्रमइति ॥ ३४ ॥ तस्य तस्मात् ॥ ३५ ॥ आवर्तयेदकीकुर्यात् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ सूर्यचंद्रावेव अक्ष्णोः
संबन्धिनीतारके यस्य तावपि भूभंगमात्रेण स्रष्टुं समर्थ इत्यर्थः ॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ प्रक्रीडितायाः प्रकृष्टं क्रीडितं यस्याः विवृणोतु अपसारयतु ॥ ४१ ॥ तस्मिन्कामवायुसाहाय्यकेऽद्रेण विहिते संदिष्टे सति ॥ ४२ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावादीपे एकसम
यमश्च सोमश्च महर्षयश्च साध्या विश्वे वालखिल्याश्च सर्वे ॥ एते पियस्यो द्विजं तं प्रभावात्तस्मात्कस्मान्मादृशी नो द्विजेत ॥ ३९ ॥ त्वयैव मुक्ता च कथं समीपमप्ये
न गच्छेयमहं मुरेंद्र ॥ रक्षां तु मे चिन्तय देव राजयथा त्वदर्थं रक्षिताऽहं चरेयं ॥ ४० ॥ कामं तु मे मारुतस्तत्र वासः प्रक्रीडिताया विवृणोतु देव ॥ भवेच्च मे मन्म
थस्तत्र कार्यं सहायभूतस्तु तव प्रसादात् ॥ ४१ ॥ वनाच्च वायुः सुरभिः प्रवायात्तस्मिन्काले तमृपिलोभयंत्याः ॥ तथेत्युक्त्वा विहिते चैव तस्मिन्स्ततो ययौ साश्रमं
कौशिकस्य ॥ ४२ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि शकुंतलोपाख्याने एकसम तितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ कण्व
उवाच एवमुक्तस्तथा शक्रः संदिदेश सदा गतिं ॥ प्रातिष्ठत तदा काले मे न का वायुना सह ॥ १ ॥ अथापश्यद्वारो हातपसादग्ध किं त्विषं ॥ विश्वामित्रं तप्य
मानं मे न काभीरुराश्रमे ॥ २ ॥ अभिवाद्य ततः सा तं प्राक्रीडदृषि सन्निधौ ॥ अपोवाह च वासांऽस्या मारुतः शशिसन्निभं ॥ ३ ॥ साऽगच्छत् चरिता भूमिं वासस्त
दभिलिप्सती ॥ स्मयमाने वसव्रीडं मारुतं वरवाणिनी ॥ ४ ॥ पश्यतस्तत्र तत्र परेऽप्यग्निसम ते जसः ॥ विश्वामित्रस्ततस्त्वां तु विपमस्थामनिदितां ॥ ५ ॥ गृद्धां
वाससि संभ्रांतां मे न कां मुनिसत्तमः ॥ अनिर्देश्य वयोरूपामपश्यद्विष्टां तदा ॥ ६ ॥ तस्यारूपगुणान्दृष्ट्वा सतु विप्रपभस्तदा ॥ चकार भावं संसर्गात्तया
कामवशंगतः ॥ ७ ॥ न्यमंत्रय तचाप्येनां साचाप्यैच्छदनिदिता ॥ तौ तत्र सुचिरं कालमुभौ व्यहरतां तदा ॥ ८ ॥ रममाणौ यथा कामं यथैकदिवसं तथा ॥ जन
यामास समुनिर्मेनकायां शकुंतलां ॥ ९ ॥ प्रस्येहि मवतं रम्ये मालिनीमभितो नदीं ॥ जातमुत्सृज्य तं गर्भमेनकामालिनीमनु ॥ १० ॥ कृतकार्या ततस्तूर्णम
गच्छच्छक्रसंसदं ॥ तं वने विजने गर्भसिंहव्याघ्रसमाकुले ॥ ११ ॥ दृष्ट्वा शयानं शकुनाः समं तात्पर्यं वारयन् ॥ नेमां हिंस्युर्वने वालां क्रव्यादामांसगृद्धिनः ॥
॥ १२ ॥ पर्यरक्षंत तां तत्र शकुंता मे न कात्मजां ॥ उपस्पृष्टुं गतश्चाहमपश्यं शयितामिमां ॥ १३ ॥ निर्जने विपिने रम्ये शकुनेः परिवारितां ॥ आनयित्वा ततश्च
नां दुहित्वेन्यवेशयं ॥ १४ ॥

तितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ एवमुक्त इति सदा गतिं वायुं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ गृद्धां सक्तां विष्टां अनाच्छादितां ॥ ६ ॥ भावं संसर्गात्संदर्शनात्तस्यां मनश्चका
रतप्रोहेतुभूतया ॥ ७ ॥ न्यमंत्रय तचाप्येनां साचाप्यैच्छदनिदितां ॥ ८ ॥ व्यहरतां विहारं चक्रुः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ उपस्पृष्टुं आन्हिकं जलकार्यं कर्तुं ॥ १३ ॥ १४ ॥

शरीररुन्निपेक्ता प्राणदाताऽभयप्रदः ॥ १५ ॥ निर्जनइति शकुंतैः परिवारिता उपलब्धेति लाआदानेऽस्मात्कप्रत्ययेशकुंतलेतिनामनिर्वचनं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ सुव्यक्तमिति गोत्रप्रवर्तकोपितपसा ब्राह्मणोपिजातितः क्षत्रियएव विश्वामित्र इति भावः इत ऊर्ध्वं वातस्य ब्राह्मणत्वमिति कल्प्यं

शरीररुत्प्राणदातायस्य चान्नानि भुंजते ॥ क्रमेणैते त्रयोऽप्युक्ताः पितरो धर्मशासने ॥ १५ ॥ निर्जने तु वने यस्माच्छकुंतैः परिवारिता ॥ शकुंतलेति नामास्याः कृतं चापिततामया ॥ १६ ॥ एवं दुहितरं विद्धि मम विप्रशकुंतलां ॥ शकुंतला च पितरं मन्यते मामनिदिता ॥ १७ ॥ शकुंतलोवाच एतदा चष्टपृष्ठः सन्मम जन्ममहर्षये ॥ सुतां कण्वस्य मामेवं विद्धि त्वमनुजाधिप ॥ १८ ॥ कण्वं हि पितरं मन्ये पितरं स्वमजानती ॥ इति ते कथितं राजन्यथा वृत्तं श्रुतं मया ॥ १९ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणिसंभवपर्वणि शकुंतलोपाख्याने द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ दुष्यंत उवाच सुव्यक्तं राजपुत्री त्वं यथा कल्याणि भापसे ॥ भार्यामिभव सुश्रोणि ब्रूहि किं करवाणिते ॥ १ ॥ सुवर्णमालां वासांसि कुण्डले परिहाटके ॥ नानापत्तनजेशु भ्रेमणिरत्ने च शोभने ॥ २ ॥ आहरामितवाद्याहं निष्कादीन्यजिनानि च ॥ सर्वराज्यं तवाद्यास्तु भार्यामिभव शोभने ॥ ३ ॥ गांधर्वेण च मां भीरुविवाहेनैहि सुंदरि ॥ विवाहानां हिरंभोरुगां धर्वः श्रेष्ठ उच्यते ॥ ४ ॥ शकुंतलोवाच फलाहारो गतो राजन्यितामे इत आश्रमात् ॥ मुहूर्त्तं संप्रतीक्षस्व समां तुभ्यं प्रदास्यति ॥ ५ ॥ दुष्यंत उवाच इच्छामित्वां वरारोहे भजमानां निदिता ॥ त्वदर्थं मां स्थितं विद्धि त्वद्गतं हि मनो मम ॥ ६ ॥ आत्मनो बंधुरात्मैव गतिरात्मैव चात्मनः ॥ आत्मनैवात्मनो दानं कर्तुमर्हसि धर्मतः ॥ ७ ॥ अष्टावेव समासेन विवाहाधर्मतः स्मृताः ॥ ब्राह्मो दैवस्तथैवार्षः प्राजापत्यस्तथासुरः ॥ ८ ॥ गांधर्वो राक्षसश्चैव पैशाचश्चाष्टमः स्मृतः ॥ तेषां धर्मान्यथा पूर्वमनुः स्वायं भुवोऽब्रवीत् ॥ ९ ॥ प्रशस्तांश्चतुरः पूर्वान् ब्राह्मणस्योपधारय ॥ षडानुपूर्व्यां क्षत्रस्य विद्धि धर्माननिदिता ॥ १० ॥

॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ गांधर्वो वरवच्यैरेकमत्येन कृतः ॥ ४ ॥ फलाहारः फलान्याहर्तुं गतः ॥ ५ ॥ ६ ॥ नस्त्रीत्वातं न्यमर्हतीति न्यायविरोधमाशंक्याह आत्मन इति ॥ ७ ॥ पूर्वोक्तगांधर्वविवाहस्य कर्त्तव्यत्वं वक्तुं विवाहभेदानाह अष्टाविति ब्राह्मः अलंकृत्य कन्यादानं तद्वदेव यज्ञांते कृत्वि जेदानं दैवः सहो भौधर्मचरतामिति बुद्ध्यादानं प्राजापत्यः वराहो मिथुनं शुल्कं गृहीत्वा दानमार्षः बहुधनं गृहीत्वा दानमासुरः ॥ ८ ॥ गांधर्वो व्याख्यातः सुमानां प्रमत्तानां वापहरेत्स पैशाचो हत्वा भित्वा च शीर्षाणि रुदती रुद्रो हरेत्स राक्षस इत्येतेष्टौ क्रमाद्व्याख्याताः ॥ ९ ॥ १० ॥

पंचानांब्राह्मादीनां त्रयः ब्राह्मदेवप्राजापत्याः धर्म्याः द्वावार्धामुरौ कन्याशुल्कग्रहणादधर्म्यौ ॥ ११ ॥ तयोरप्यासुरः पैशाचवदत्यंतहेयइत्याह पैशाचइति ॥ १२ ॥ परिशेषाद्गांधर्वराक्षसौ क्षत्रियस्य धर्म्या वि-
त्याह गांधर्वेति मिश्रौ रुक्मिणीविवाहे ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ उवाससंगं कृतवान् अत्राधिकं यथे मूकाश्चैव किराताश्च कुञ्जवामनकैः सह सहिता कंचुकिवैरैर्वाहिनी

राज्ञां तुराक्षसोऽप्युक्तो विदूषूरेष्वसुरः स्मृतः ॥ पंचानां तु त्रयो धर्म्या अधर्म्यौ द्वौ स्मृता विह ॥ ११ ॥ पैशाच आसुरश्चैव न कर्तव्यौ कदाचन ॥ अनेन विधिना का-
र्यो धर्मस्य पागतिः स्मृता ॥ १२ ॥ गांधर्वराक्षसौ क्षत्रे धर्म्यौ तौ माविशं किंथाः ॥ पृथग्वायदिवामिश्रौ कर्तव्यौ नात्र संशयः ॥ १३ ॥ सात्वं मम सकामस्य सकामा-
वरवर्णिनी ॥ गांधर्वेण विवाहेन भार्या भवितुमर्हसि ॥ १४ ॥ शकुंतलोवाच यदि धर्मपथस्त्वेपयदि चात्मा प्रभुर्मम ॥ प्रदाने पौरवश्चेष्टशृणु मे स्तमयं
प्रभो ॥ १५ ॥ सत्यं मे प्रतिजानीहि यथा वक्ष्याम्यहं रहः ॥ मयि जायेत यः पुत्रः स भवेत्त्वदनंतरः ॥ १६ ॥ युवराजो महाराज सत्यमेतद्वीमिते ॥ यद्येतदेवं दुष्यंत
अस्तु मे संगमस्त्वया ॥ १७ ॥ वैशंपायन उवाच एवमस्त्विति ताराजा प्रत्युवाचा विचारयन् ॥ अपि च त्वां हि नेप्यामि नगरं स्वं शुचिस्मिते ॥ १८ ॥ यथा
त्वमर्हा सुश्रोणि सत्यमेतद्वीमिते ॥ एवमुक्त्वा सराजं पिस्तामनि दित गामिनीं ॥ १९ ॥ जग्राह विधिवत्पाणां वुवास च तया सह ॥ विश्वास्य चैनां स प्रायादब्र-
वीच्च पुनः पुनः ॥ २० ॥ प्रेषयिष्ये तवार्थाय वाहिनीं चतुरंगिणीं ॥ तया त्वानाययिष्यामि निवासं स्वं शुचिस्मिते ॥ २१ ॥ वैशंपायन उवाच इति तस्याः
प्रतिश्रुत्य स नृपोजनमेजय ॥ मनसा चिंतयन् प्रायात्काश्यपं प्रति पार्थिवः ॥ २२ ॥ भगवांस्तपसा युक्तः श्रुत्वा किं नु करिष्यति ॥ एवं स चिंतयन्नेव प्रविवेश स्व-
कंपुरं ॥ २३ ॥ मुहूर्त्तं याते तस्मिंस्तुकण्वोऽप्याश्रममागमन् ॥ शकुंतला च पितरं हि यानोपजगाम तं ॥ २४ ॥ विज्ञायाथ च तां कण्वो दिव्यज्ञानो महातपाः ॥
उवाच भगवान्प्रातः पश्यन् दिव्येन चक्षुषा ॥ २५ ॥ त्वयाऽद्य भद्रे रहसि मामनादृत्य यः कृतः ॥ पुंसां सहसमायोगो न स धर्मो पघातकः ॥ २६ ॥ क्षत्रियस्य हि गां-
धर्वो विवाहः श्रेष्ठ उच्यते ॥ सकामायाः सकामेन निर्मित्रो रहसि स्मृतः ॥ २७ ॥

सूतमागधैरिति श्लोकः पठ्यते तस्यार्थः मूकाः अंतःपुररक्षगयोग्या हितमितभाषिणः किराताश्चामरवाहिन्यः स्त्रियः किरातास्ते च्छजे देस्याद्दूनि वेत्यननावपि स्त्रियां चामरवाहिन्यो कुदनी दुर्गयो रपीति मेदिनी
कुञ्जवामनकाश्चंदनपुष्पोदकादिकराश्चैव कंचुकिनः अंतःपुराध्यक्षाः कंचुक्यंतः पुराध्यक्षे इति मेदिनी वाहिनी प्रेष्या इति शेषः ॥ २० ॥ तया वाहिन्या ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥
॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ परंशत्रुं चक्रं सैन्यं चक्रः कोके पुमान् ह्रीं वज्रं जे सैन्यं रथांगयोरिति मेदिनी इदमेव चक्रवर्त्तिशब्दप्रवृत्तिनिमित्तं ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भा
धर्मात्मा च महात्मा च दुष्यंतः पुरुषोत्तमः ॥ अभ्यगच्छः पतियत्त्वं भजमानं शकुंतले ॥ २८ ॥ महात्मा जनिता लोके पुत्रस्तव महाबलः ॥ यद्दमांसागरापांगीं
कृत्स्नां भोक्ष्यति मेदिनी ॥ २९ ॥ परं चाभिप्रयातस्य चक्रंतस्य महात्मनः ॥ भविष्यत्यप्रतिहतं सततं चक्रवर्त्तिनः ॥ ३० ॥ ततः प्रक्षाल्य पादौ सा विश्रांतं मुनिम
ब्रवीत् ॥ विनिधाय ततो भारं सन्निधाय फलानि च ॥ ३१ ॥ शकुंतलो वाच मया पतिर्वतो राजा दुष्यंतः पुरुषोत्तमः ॥ तस्मै स सचिवाय त्वं प्रसादं कर्तुं
मर्हसि ॥ ३२ ॥ कण्व उवाच प्रसन्न एव तस्याहं त्वत्कृते वरवर्णिनि ॥ गृहाण च वरं मत्तस्त्वं शुभेयदभीप्सितं ॥ ३३ ॥ वैशंपायन उवाच ततो ध
र्मिष्ठतां वद्रे राज्याच्चास्वलनं तथा ॥ शकुंतला पौरवाणां दुष्यंतं हितकाम्यया ॥ ३४ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि शकुंतलोपाख्याने त्रि
सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ वैशंपायन उवाच प्रतिज्ञायतु दुष्यंतं प्रतियातेशकुंतलां ॥ गर्भं सुषुप्तं वामोरुः कुमारममि तौ ज
सं ॥ १ ॥ त्रिपुवर्षेषु पूर्णे पुदीप्तानलसमद्युतिं ॥ रूपौदार्यगुणोपेतं दौष्यं तिजनमेजय ॥ २ ॥ जातकर्मादिसंस्कारं कण्वः पुण्यकृतां वरः ॥ विधिवत्कारयामास व
र्धमानस्य र्धमतः ॥ ३ ॥ दंतैः शुक्लैः शिखरिभिः सिंहसंहननो महान् ॥ चक्रांकितकरः श्रीमान् महामूर्धामहाबलः ॥ ४ ॥ कुमारो देवगर्भाभिः सतत्राशुव्यवर्धत ॥
पदुर्प एव बालः सकण्वाश्रमपदं प्रति ॥ ५ ॥ सिंहव्याघ्रान्वराहांश्च महिषांश्च गजांस्तथा ॥ बबन्ध वृक्षं बलवानाश्रमस्य समीपतः ॥ ६ ॥ आरोहन् दमयंश्चैव क्री
डंश्च परिधावति ॥ ततोऽस्य नाम चक्रुस्तं कण्वाश्रमनिवासिनः ॥ ७ ॥ अस्त्वयं सर्वदमनः सर्वहिदमयत्यसौ ॥ स सर्वदमनो नाम कुमारः समपद्यत ॥ ८ ॥ विक्र
मं गौजसा चैव बलेन च समन्वितः ॥ तं कुमारमृषिर्दृष्ट्वा कर्म चास्यातिमानुषं ॥ ९ ॥ समयो यौ वराज्यायेत्यब्रवीच्च शकुंतलां ॥ तस्य तद्वलमाज्ञाय कण्वः शि
ष्यानुवाच ह ॥ १० ॥ शकुंतलां मिमांशीघ्रं सह पुत्रां मितो गृहात् ॥ भर्तुः प्रापयता गारं सर्वलक्षणपूजितां ॥ ११ ॥ नारीणां चिरवासो हि बांधवेषु न रोचते ॥
कांतिचारित्रधर्मघ्नस्तस्मान्नयतमाचिरं ॥ १२ ॥ तथेत्युक्त्वा तु ते सर्वे प्रातिष्ठंत महौजसः ॥ शकुंतलां पुरस्कृत्य स पुत्रांगजसा द्रव्यं ॥ १३ ॥

रतभावदीपे त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ प्रतिज्ञायेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ विक्रमः पराभिभवसामर्थ्यं ओजः कांतिः बलं शरीरं ॥ ९ ॥ १० ॥
॥ ११ ॥ नरोचते न शोभते चारित्रं शीलं धर्मः पातिव्रत्यं ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ धर्मार्थकामसंबंधं धर्मैवार्थैश्चकामेचनातिचरितव्यात्वयेयं नातिचरामीति विवाहमंत्रप्रकाशितं वैवाहिकसंबंधं ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

गृहीत्वाऽमरगर्भाभंपुत्रं कमललोचनं ॥ आजगाम ततः सुभ्रूदुष्यंतं विदिताद्वनात् ॥ १४ ॥ अभिस्त्य च राजानं विदिता च प्रवेशिता ॥ सह ते नैव पुत्रेण बाला
कंसमतेजसा ॥ १५ ॥ निवेदयित्वा ते सर्वे आश्रमं पुनरागताः ॥ पूजयित्वा यथान्यायमब्रवीच्च शकुंतला ॥ १६ ॥ अयं पुत्रस्त्वयाराज न्यौ वराज्यं भिषिच्य
तां ॥ त्वया त्वयं सुतो राजन्मथ्युत्पन्नः सुरोपमः ॥ यथा समयमेतस्मिन् वर्तस्व पुरुषोत्तम ॥ १७ ॥ यथा मत्संगमे पूर्वयः कृतः समयस्तथा ॥ तं स्मरस्व महाभाग
कण्वाश्रमपदं प्रति ॥ १८ ॥ सोऽथ श्रुत्वा तद्वाक्यं तस्याराजा स्मरन्नपि ॥ अब्रवीन्न स्मरामीति कस्य त्वंदुष्टतापसि ॥ १९ ॥ धर्मकामार्थसंबंधं न स्मरामि त्वया
सह ॥ गच्छ वातिष्ठवाकामं यद्वा पीच्छसितकुरु ॥ २० ॥ सैव मुक्त्वा वरारोहा व्रीडिते वतपस्विनी ॥ निःसंज्ञे वचदुःखेन तस्थौ स्थूणे वनिश्चला ॥ २१ ॥ संरं
भामर्पता घ्राक्षोस्फुरमाणौष्ठसंपुटा ॥ कटाक्षैर्निर्दहंती वतिर्यग्राजानमैक्षत ॥ २२ ॥ आकारं गूहमाना च मन्युना च समीरिता ॥ तपसा संभृतं ते जोधारयामा
स वै तदा ॥ २३ ॥ सामुद्रुर्त्तमिव ध्यात्वा दुःखामर्षसमन्विता ॥ भर्तारमभिसंप्रेक्ष्य क्रुद्धा वचनमब्रवीत् ॥ २४ ॥ जानन्नपि महाराज कस्मादेवं प्रभाषसे ॥
न जानामीति निःशंकं यथान्यः प्राकृतोजनः ॥ २५ ॥ अत्र ते हृदयं वेदसत्यस्यैवानृतस्य च ॥ कल्याणं वदसाक्ष्येण मात्मानमवमन्यथाः ॥ २६ ॥ योऽन्यथा सं
तमात्मानमन्यथा प्रतिपद्यते ॥ किं तेन न कृतं पापं चौरणात्मापहारिणा ॥ २७ ॥ एकोहमस्मीति च मन्यसे त्वं न हृच्छयं वेत्सि मुनिपुराणं ॥ यो वेदिता कर्मणः
पापकस्य तस्यांति के त्वं वृजिनं करोषि ॥ २८ ॥ मन्यते पापकं कृत्वा न कश्चिद्वृत्तिमामिति ॥ विदंति चैनं देवाश्च यश्चैवांतरपूरुषः ॥ २९ ॥ आदित्यचंद्रावनिला
नलौचघौर्भूमिरापो हृदयं यमश्च ॥ अहश्चरात्रिश्च उभे च संध्ये धर्मश्च जानाति नरस्य वृत्तं ॥ ३० ॥ यमो वैवस्वतस्तस्य निर्यातयति दुष्कृतं ॥ हृदि स्थितः कर्म
साक्षी क्षेत्रज्ञाय स्य तुष्यति ॥ ३१ ॥ न तु तुष्यति यस्यैष पुरुषस्य दुरात्मनः ॥ तं यमः पापकर्माणं वियातयति दुष्कृतं ॥ ३२ ॥ यो वमन्यात्मनात्मानमन्यथा प्रति
पद्यते ॥ न तस्य देवाः श्रेयां सोऽस्यात्माऽपि न कारणं ॥ ३३ ॥

॥ २५ ॥ साक्ष्येण साक्षिधर्मेण औदासीन्यबोधरूपेण ॥ २६ ॥ २५ ॥ हृच्छयमंतर्यामिणं मुनिनारायणं ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ निर्यातयति परिहरति दुष्कृतं पापं ॥ ३१ ॥ वियातयति विशेषेण यात
नापीडां करोति दुष्कृतं दुष्टं कृतमस्यतं ॥ ३२ ॥ नकारणं श्रेयसे इत्यर्थः ॥ ३३ ॥

म.भा.टी.

॥ ९८ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ पौराणाः कवयो वेदिकास्तज्जाया जाया भवति यदस्यां जायते पुनरित्यादि मंत्रविदः ॥ ३७ ॥ आगमवतो वेदोक्तमंथादिकर्मविदो यत्तदमितप्रभावमपत्यं जायते तत्तारयति ॥ ३८ ॥ पुन्राश्रित्यतः परंपौत्रेण लोकान् जयते पौत्रेणानंत्यमश्नुते अथ पौत्रस्य पुत्रेण मोदते प्रपितामहा इति पठति तत्र पुत्रेण नरकादुद्धृतः पौत्रेण स्वर्गनीयते प्रपौत्रेण ततोऽप्युपरिनीयते पुत्रेणैव स्वर्गनीतः पौत्रेण ब्रह्मलोके प्रा-
स्वयंप्राप्तेति मामेवं माऽवमं स्याः पतिव्रतां ॥ अर्चाहीनार्चयसि मां स्वयं भार्यामुपस्थितां ॥ ३४ ॥ किमर्थं मां प्राकृतवदुपप्रेक्षसि संसदि ॥ न खल्वहमिदं शून्यं
रौमिकिनशृणोपि मे ॥ ३५ ॥ यदि मे याचमाना यावचनं न करिष्यसि ॥ दुष्यंतशतधामूर्धाततस्तेऽयस्फुटिष्यति ॥ ३६ ॥ भार्यापतिः संप्रविश्य सयस्माज्जाय-
ते पुनः ॥ जायायास्तद्विजायात्वं पौराणाः कवयो विदुः ॥ ३७ ॥ यदा गमवतः पुंसस्तदपत्यं प्रजायते ॥ तत्तारयति संतत्या पूर्वप्रेतान्पितामहान् ॥ ३८ ॥ पुन्राश्रीन-
यापतिव्रता ॥ ४० ॥ अर्थं भार्यामनुष्यस्य भार्याश्रेष्ठतमः सखा ॥ भार्यामूलं त्रिवर्गस्य भार्यामूलं तरिष्यतः ॥ ४१ ॥ भार्यावंतः क्रियावंतः सभार्यागृहमेधि-
नः ॥ भार्यावंतः प्रमादंते भार्यावंतः श्रियान्विताः ॥ ४२ ॥ सखायः प्रविविक्तेषु भवंत्येताः प्रियंवदाः ॥ पितरौ धर्मकार्येषु भवंत्येतस्य मातरः ॥ ४३ ॥ कांता-
रेष्वपि विश्रामो जनस्याध्वनिकस्य वै ॥ यः सदारः स विश्वास्यस्तस्माद्वाराः परागतिः ॥ ४४ ॥ संसरंतमपि प्रेतं विपमेष्वेकपातिनं ॥ भार्यैवान्वेति भर्त्तारं सत-
तं यापतिव्रता ॥ ४५ ॥ प्रथमं संस्थिता भार्यापतिं प्रेत्य प्रतीक्षते ॥ पूर्वमृतं च भर्त्तारं पश्चात्साध्यनुगच्छति ॥ ४६ ॥ एतस्मात्कारणाद्वा जन्याणि ग्रहणमिष्यते ॥
यदा प्रोतिपतिर्भार्यामिह लोके परत्र च ॥ ४७ ॥ आत्मात्मनैव जनितः पुत्र इत्युच्यते बुधैः ॥ तस्माद्भार्यानिरः पश्येन्मातृवत्पुत्रमातरं ॥ ४८ ॥ भार्यायां जनितं पु-
त्रमादर्शं पिवचाननं ॥ ह्लादं ते जनिता प्रेक्ष्य स्वर्गं प्राप्येव पुण्यकृत् ॥ ४९ ॥ दृश्यमाना मनोदुःखैर्व्याधिभिश्चातुरानराः ॥ ह्लादं ते स्वपुदारं पुष्पमार्तासलि-
लेष्विव ॥ ५० ॥ सुसंरब्धोऽपिरामाणां न कुर्यादप्रियं नरः ॥ रतिं प्रीतिं च धर्मं च तास्वायत्तमवेक्ष्य हि ॥ ५१ ॥ आत्मनो जन्मनः क्षेत्रं पुण्यं रामाः सनातनं ॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ पितरः पितृवृद्धितैषिण्यः मातरः मातृवदुःखहंभ्यः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ विषमे पुनरकेषु एक एव पततीति तं एकपातिनं अन्वेति अनुगमनं करोति भर्त्तारं नरकादुद्धर्तुं यथोक्तं व्यालयाही-
युथा व्यालं बलादुद्धरते विलात् नरकस्थपतिनद्वत्पतिप्राणानुगासतीति ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ मातृवज्जन्मभूमिवत् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ सुसंरब्धोऽपि अतिकुद्धोऽपि रामाणां रम्यस्त्रीणां ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

आदिपर्व

९

॥ ९८ ॥

प्रतिपद्यत्येत्य ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ शिशोर जातदंतस्य सुनोः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ मंत्रयाममेव पठति अंगादिति शरदः वर्षाणि ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ त्मानं आत्मानं द्वितीयं प्रति विवे
 प्रतिपद्यदासूनुर्धरणीरेणुं ठितः ॥ पितुराश्लिष्यते ऽगानि किमस्य भ्यधिकंततः ॥ ५३ ॥ सत्वं स्वयमभिप्राप्तं साभिलाषमिमं सुतं ॥ प्रेक्षमाणं कटाक्षेण कि
 मर्थमवमन्यसे ॥ ५४ ॥ अंडानि विभ्रतिस्वानि नभिदंति पिपीलिकाः ॥ नभरेथाः कथं नु त्वं धर्मज्ञः सन्स्वमात्मजं ॥ ५५ ॥ नवाससां न रामाणां नापां स्पर्शस्त
 याविधः ॥ शिशोरा लिङ्ग्यमानस्य स्पर्शः सूनोर्यथा सुखः ॥ ५६ ॥ ब्राह्मणो द्विपदां श्रेष्ठो गौर्वरिष्ठा चतुष्पदां ॥ गुरुर्गरीयसां श्रेष्ठः पुत्रः स्पर्शवतां वरः ॥ ५७ ॥
 स्पृशतु त्वांसमाश्लिष्य पुत्रो ऽयं प्रियदर्शनः ॥ पुत्रस्पर्शात्सुखतरः स्पर्शो लोकेन विद्यते ॥ ५८ ॥ त्रिषु वर्षेषु पूर्णेषु प्रजातां ऽहमरिंदम ॥ इमं कुमारं राजेंद्रतबशोक
 विनाशनं ॥ ५९ ॥ आहर्त्ता वा जिमेधस्य शतसंख्यस्य पौरव ॥ इति वा गंत रिक्षे मांसूतके ऽभ्यवदत्पुरा ॥ ६० ॥ ननु नामां कमारोप्यस्नेहाद्वामांतरंगताः ॥ मूर्ध्नि पुत्रा
 नुपाधाय प्रतिनंदंति मानवाः ॥ ६१ ॥ वेदेष्वपि वदंती मं मंत्रग्रामं द्विजातयः ॥ जातकर्मणि पुत्राणां तवापि विदितं तथा ॥ ६२ ॥ अंगादंगात्संभवसिद्धदयादधि
 जायसे ॥ आत्मा वै पुत्रनामासि स जीवशरदः शतं ॥ ६३ ॥ जीवितं त्वदधीनं मे संतानमपि चाक्षयं ॥ तस्मात्त्वं जीवमेव पुत्रसुसुखी शरदां शतं ॥ ६४ ॥ त्वदंगेभ्यः
 प्रसूतो ऽयं पुरुषात्पुरुषोपरः ॥ सरसीवामले त्मानं द्वितीयं पश्य वै सुतं ॥ ६५ ॥ यथा त्वाहवनीयो ऽग्निर्गार्हपत्यात्पणीयते ॥ तथा त्वत्तः प्रसूतो ऽयं त्वमेकः स न
 द्विधा कृतः ॥ ६६ ॥ ऋगावक्रष्टेन पुरा ऋगयां परिधावता ॥ अहमासादिताराजं कुमारी पितुराश्रमे ॥ ६७ ॥ उर्वशी पूर्वचित्तिश्च सहज न्याच मे नकां ॥ विश्वाची
 च घृताची च षड्वाप्सरसां वराः ॥ ६८ ॥ तासां सामेन कानाम् ब्रह्मयोनिर्वराप्सराः ॥ दिवः संप्राप्य जगतीं विश्वामित्रादजीजनत् ॥ ६९ ॥ सामां हिमवतः प्र
 स्थे सुषुवे मे नका ऽप्सराः ॥ अवकीर्य च मां याता परात्मजमिवासती ॥ ७० ॥ किं नु कर्मांशुभं पूर्वं कृतवत्यन्यजन्मनि ॥ यदहं बांधवैस्त्यक्ता बाल्ये संप्रति च त्वया
 ॥ ७१ ॥ कामं त्वया परित्यक्ता गमिष्यामि स्वमाश्रमं ॥ इमं तु बालं संत्यक्तुं नार्हस्य आत्मजमात्मनः ॥ ७२ ॥ दुष्यंत उवाच न पुत्रमेभिजानामि त्वयि जातं
 शकुंतले ॥ असत्यवचनानार्यः कस्ते श्रद्धास्यते वचः ॥ ७३ ॥

इषतवसादृश्यमत्र पश्येति भावः ॥ ६५ ॥ एकः सन्तुत्रे जाते योगीव द्विधा कृतो द्वैरूप्यंगतः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ साप्रसिद्धा अजीजनत् मामिति शेषः ॥ ६९ ॥ अवकीर्य अधस्तक्त्वा असनी अपत्यस्नेह
 हीना ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥

॥७४॥ तवपितरौनीचौ उच्चैचेत्कथंत्वमेवभापसइत्याहृद्वाभ्यां सचेति ॥७५॥७६॥७७॥७८॥७९॥८०॥ परोक्षंअविश्वसनीयं ॥ ८१॥८२॥८३॥८४॥८५॥८६॥८७॥८८॥ विहेठकःनिदकःपरो
मेनकानिरनुक्रोशःपुंश्वलीवप्रभापसे ॥ ७४ ॥ संचापिनिरनुक्रोशःक्षत्रयोनिःपितातव ॥ विश्वामित्रोब्राह्मण
त्वेलुब्धःकामवशंगतः ॥ ७५ ॥ मेनकाऽप्सरसांश्रेष्ठामहर्षिणांपिताचते ॥ तयोरेपत्यंकस्मात्पुंश्वलीवप्रभापसे ॥ ७६ ॥ अश्रद्धेयमिदंवाक्यंकथयतीतल
ज्जसे ॥ विशेषतोमत्सकाशेदुष्टतापसिगम्यतां ॥ ७७ ॥ कमहर्षिःसचैवाग्र्यःसाऽप्सराक्वचमेनका ॥ क्वचत्वमेवंरूपणातापसीवेषधप्रिणी ॥ ७८ ॥ अतिका
यश्चतेपुत्रोवालोऽतिबलवानयं ॥ कथमल्पेनकालेनशालस्तंभइवोद्धतः ॥ ७९ ॥ सुनिरुष्टाचतेयोनिःपुंश्वलीवप्रभापसे ॥ यदृच्छयाकामरागाज्जातामेनक
यात्यसि ॥ ८० ॥ सर्वमेतत्परोक्षंमेयत्वंवदसितापसि ॥ नाहंत्वामभिजानामियथेष्टंगम्यतांत्वया ॥ ८१ ॥ शकुंतलोवाच राजन्सर्षपमात्राणिपरच्छिद्राणि
पश्यसि ॥ आत्मनोवित्वमात्राणिपश्यन्नपिनपश्यसि ॥ ८२ ॥ मेनकात्रिदशेष्वेवत्रिदशाश्चानुमेनकां ॥ ममैवाद्विच्यतेजन्मदुष्यंततवजन्मनः ॥ ८३ ॥ क्षिता
वटसिराजेंद्रअंतरिक्षेचराम्यहं ॥ आवयोरंतरंपश्यमेरुसर्षपयोरिव ॥ ८४ ॥ महेंद्रस्यकुबेरस्ययमस्यवरुणस्यच ॥ भवनान्यनुसंयामिप्रभावंपश्यमंनृप
॥ ८५ ॥ सत्यश्चापिप्रवादोयंयंप्रवक्ष्यामितेऽनघ ॥ निदर्शनार्थंनद्वेषाच्छ्रुत्वातंक्षंतुमर्हसि ॥ ८६ ॥ विरूपोयावदादर्शनात्मनःपश्यतेमुखं ॥ मन्यतेतावदा
त्मानमन्येभ्योरूपवत्तरं ॥ ८७ ॥ यदास्वमुखमादर्शोविकृतंसोऽभिबीक्षते ॥ तदांतरंविजानीतेआत्मानंचेतरंजनं ॥ ८८ ॥ अतीवरूपसंपन्नोनकंचिदवमन्य
ते ॥ अतीवजल्पन्दुर्वाचोभवतीहविहेठकः ॥ ८९ ॥ मूर्खोहिजल्पतांपुंसांश्रुत्वावाचःशुभाशुभाः ॥ अशुभंवाक्यमादत्तेपुरीषमिवसूकरः ॥ ९० ॥ प्राज्ञस्तुज
ल्पतांपुंसांश्रुत्वावाचःशुभाशुभाः ॥ गुणवद्वाक्यमादत्तेहंसःक्षीरमिवांभसः ॥ ९१ ॥ अन्यानपरिवदन्साधुर्यथाहिपरितप्यते ॥ तथापरिवदन्नन्यांस्तुष्टोभव
तिदुर्जनः ॥ ९२ ॥ अभिवाद्यथारुद्रान्संतोगच्छंतिनिर्वृतिं ॥ एवंसज्जनमाक्रुश्यमूर्खोभवतिनिर्वृतः ॥ ९३ ॥ सुखंजीवंत्यदोषज्ञामूर्खादोषानुदर्शिनः ॥
यत्रवाच्याःपरैःसंतःपरानाहुस्तथाविधान् ॥ ९४ ॥ अतोहास्यतरंलोकेकिंचिदन्यन्नविद्यते ॥ यत्रदुर्जनमित्याहदुर्जनःसज्जनंस्वयं ॥ ९५ ॥ सत्यधर्मच्युतात्पुं
सःक्रुद्धादाशीविषादिव ॥ अनास्तिकोऽप्युद्विजतेजनःकिंपुनरास्तिकः ॥ ९६ ॥

पतापकोवा हेठविबाधायां ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ निर्वृतःसुखी ॥ ९३ ॥ यत्रविषयेपरैःसद्भिःवाच्याःनिन्दाःसंतोदुरात्मानःपरान्साधून्निन्दानाहुः ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ अनास्तिकःआस्तिकाद्भिन्ः ॥ ९६ ॥

इह श्रियंघंति लोकानमुत्र ॥ १७ ॥ १८ ॥ स्वपत्नीप्रभवान्अन्यासुचोत्पन्नाश्चतुर्विधानेवंपंचपुत्रान्प्रचक्षते कृतान्उपनयनादिनासंस्कृतान् ॥ १९ ॥ १०० आत्मानंपालयन्पालनहेतोः ॥ १ ॥ २ ॥
॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ समयःनियमः संगतंसख्यं ॥ ६ ॥ ७ ॥ अत्रकृतेपिगर्दभक्षीरात्ययःपास्यतिमेसुतइतिकचित्पद्यते तस्यायंभावः गर्दभीक्षीरवत्त्वयादत्तमपिराज्यंपरित्यज्यस्वभुजबलेनैवमत्पुत्रोराज्यंकरि

स्वयंमुत्पाद्यवैपुत्रंसदृशंयोनमन्यते ॥ तस्यदेवाःश्रियंघंतिनचलोकानुपाश्रुते ॥ १ ॥ कुलवंशप्रतिष्ठां हि पितरःपुत्रमब्रुवन् ॥ उत्तमंसर्वधर्माणांतस्मात्पुत्रंन-
संत्यजेत् ॥ १८ ॥ स्वपत्नीप्रभवान्चलब्धान्क्रीतान्विवर्धितान् ॥ कृतानन्यासुचोत्पन्नान्पुत्रान्वैमनुरब्रवीत् ॥ १९ ॥ धर्मकीर्त्यावहानुणांमनसःप्रीतिवर्ध-
नाः ॥ त्रायंतेनरकाज्जाताःपुत्राधर्मप्लवाःपितृन् ॥ १०० ॥ सत्वंनृपतिशार्दूलपुत्रंनत्यक्तुमर्हसि ॥ आत्मानंसत्यधर्मौचपालयन्मृथिवीपते ॥ नरेन्द्रसिंहकपटंन-
वोढुंत्वमिहार्हसि ॥ १ ॥ वरंकूपशताद्वापीवरंवापीशताक्कतुः ॥ वरंक्रतुशतात्पुत्रःसत्यंपुत्रशताद्वरं ॥ १ ॥ अश्वमेधसहस्रंचसत्यंचतुलयाधृतं ॥ अश्वमेधसह-
स्राद्विसत्यमेवविशिष्यते ॥ ३ ॥ सर्ववेदाधिगमनंसर्वतीर्थावगाहनं ॥ सत्यंचवचनंराजन्समंवास्यान्नवासमं ॥ ४ ॥ नास्तिसत्यसमोधर्मो न सत्याद्विद्यतेप-
रं ॥ नहितीव्रतरंकिंचिदनृतादिहविद्यते ॥ ५ ॥ राजन्सत्यंपरंब्रह्मसत्यंचसमयःपरः ॥ मात्याक्षीःसमयंराजन्सत्यंसंगतमस्तुते ॥ ६ ॥ अनृतेचेत्संगस्तेश्रद्ध-
धासिनचेत्स्वयं ॥ आत्मनाहंतगच्छामित्वादृशेनास्तिसंगतं ॥ ७ ॥ त्वामृतेपिहिदुष्यंतशैलराजावतंसकां ॥ चतुरंतामिमामुर्वीपुत्रोमेपालयिष्यति ॥ ८ ॥
वैशंपायनउवाच ॥ एतावदुक्काराजानंप्रातिष्ठतशकुंतला ॥ अथांतरिक्षादुष्यंतवागुवाचाशरीरिणी ॥ ९ ॥ कत्विकूपुरोहिताचार्यैर्मन्त्रिभिश्चवृत्तंतदा ॥
॥ भस्त्रामातापितुःपुत्रोयेनजातःसएवसः ॥ १० ॥ भरस्वपुत्रंदुष्यंतमावमंस्थाःशकुंतलां ॥ रेतोधाःपुत्रउन्नयतिनरेदेवयमक्षयात् ॥ ११ ॥ त्वंचास्यधाता-
गर्भस्यसत्यमाहशकुंतला ॥ जायाजनयतेपुत्रमात्मनोगंधिधाकृतं ॥ १२ ॥ तस्माद्भरस्वदुष्यंतपुत्रंशकुंतलंनृप ॥ अभूतिरेषायत्यंक्काजीवेज्जीवंतमात्मजं
॥ १३ ॥ शकुंतलंमहात्मानंदौष्यंतिभरंपौरव ॥ भर्तव्योऽयंत्वयायस्मादस्माकंवचनादपि ॥ १४ ॥ तस्माद्भवत्वयंनाम्नाभरतोनामतेसुतः ॥ तच्छ्रुत्वापौर-
वोराजाव्याहृतंत्रिदिवौकसां ॥ १५ ॥

प्यतीति त्वामिति चतुरंतांचतुःसमुद्रांतां ॥ ८ ॥ ९ ॥ भस्त्राचर्मकोशः तत्रनिहितंवीजंयथातदीयंनभवतिएवंमातापिभस्त्रे येनहेतुनायोजातःसएवसः कार्यस्यकारणानन्यत्वात् ॥ १० ॥ भरस्वधारयस्व
पोषयस्ववा रेतोधाःरेतःसेक्तायःसएव पुत्रःपितुरनन्यएवेत्यर्थः उन्नयतिऊर्ध्वनयति यमक्षयात्नरकात्पितृनितिशेषः ॥ ११ ॥ धातानिषेक्ता ॥ १२ ॥ अभूतिःअजागम्यं ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ गृहीयामि गृहीयां इतो लोपाभाव आर्यः ॥ १७ ॥ १८ ॥ पितृकर्माणि पित्रा कर्तव्याभ्युपनयनादीनि ॥ १९ ॥ सभाज्यमानः पूज्यमानः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ चक्रं
पुरोहितममात्यांश्च संप्रहृष्टोऽथ वीदिदं ॥ शृण्वंस्ते तद्भवंतोऽस्य देवदूतस्य भाषितं ॥ १६ ॥ अहं चाप्येवमेवैनं जानामि स्वयमात्मजं ॥ यद्यहं वचनादेव गृहीया
मिस्वमात्मजं ॥ १७ ॥ भवेद्विशंख्यो लोकस्य नैव शुद्धो भवेदयं ॥ वैशंपायम उवाच तं विशोध्य तदाराजादेवदूतेन भारत ॥ लघुः प्रमुदितश्चापि प्रति
जग्राहतं सुतं ॥ १८ ॥ ततस्तस्य तदाराजापितृकर्माणि सर्दशः ॥ कारयामास मुदितः प्रीतिमानात्मजस्य ह ॥ १९ ॥ मूर्ध्नि चैनमुपाध्याय सस्नेहं परिपस्वजे ॥
सभाज्यमानो विप्रैश्च स्तूयमानश्च वंदिभिः ॥ समुदंपरमालेभे पुत्रसंस्पर्शजानृपः ॥ २० ॥ तांचैव भार्यादुष्यंतः पूजयामास धर्मतः ॥ अब्रवीच्चैव तां राजा सां
त्वपूर्वमिदं वचः ॥ २१ ॥ कृतो लोकपरोक्षोऽयं संबन्धो यत्त्वया सह ॥ तस्मादेतन्मया देवित्वच्छ्रुद्धयर्थं विचारितं ॥ २२ ॥ मन्यते चैव लोकस्ते स्त्रीभावान्मयि संगतं ॥
पुत्रश्चायं वृत्तो राज्ये मया तस्माद्विचारितं ॥ २३ ॥ यच्च कोपितयात्यर्थं त्वयोक्तोऽस्म्यप्रियं प्रिये ॥ प्रणयिम्या विशालाक्षितत्वांतं ते मया शुभे ॥ २४ ॥ तामेव मुक्त्वा
राजर्षिर्दुष्यंतो महिषीं प्रियां ॥ वासोभिरन्नपानैश्च पूजयामास भारत ॥ २५ ॥ दुष्यंतस्तु तदाराजापुत्रं शाकुंतलं तदा ॥ भरतं नाम तः कृत्वा यौवराज्येऽभ्यषेचय
त् ॥ २६ ॥ तस्य तत्प्रथितं चक्रं प्रावर्तत महात्मनः ॥ भास्वरं दिव्यमजितं लोकसन्नादनं महत् ॥ २७ ॥ सविजित्यमहीपालांश्च कारवशवर्तिनः ॥ चचारचसतां
धर्मप्रापचानुत्तमं यशः ॥ २८ ॥ सराजाचक्रवर्त्यासीत् सार्वभौमः प्रतापवान् ॥ ईजे च बहुभिर्यज्ञैर्यथाशक्नोम रुत्यतिः ॥ २९ ॥ याजयामास तं कण्वो विधिव
द्भूरिदक्षिणं ॥ श्रीमान् गोविततं नाम वाजिमेधमवाप सः ॥ यस्मिन्सहस्रं पद्मानां कण्वाय भरतो ददौ ॥ ३० ॥ भरताद्भारती कीर्तिर्येनेदं भारतं कुलं ॥ अपरे ये च पूर्वं
वै भारता इति विश्रुताः ॥ ३१ ॥ भरतस्यान्ववाये हि देवकल्पामहौजसः ॥ बभूवुर्ब्रह्मकल्पाश्च बहवो राजसत्तमाः ॥ ३२ ॥ येषामपरिमेयानि नाम धेयानि सर्व
शः ॥ तेषां तु ते यथा मुख्यं कीर्तयिष्यामि भारत ॥ महाभागा देवकल्पान्सत्याजं वपरायणान् ॥ ३३ ॥ इति श्रीम० आदिप० संभवप० शकुंतलोपाख्याने च
तुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥

यचक्रं आज्ञावा अन्यतेरण सर्वव्याप्नोतीति चक्रवर्ती सार्वभौमः सर्वभूमीश्वरः ॥ २९ ॥
पद्मनांकोटिशतानां ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ सत्यं ब्रह्म आर्जवं धर्मः ते एव परं अयनं प्राप्यं येषां तान् ॥ ३३ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावादीपे चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥

*अमादेशाभाव आर्ष इति वक्तव्यं

वंशस्यभारतत्वेनिमित्तमुक्तामेवाह प्रजापतेरित्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ प्राचेतसः प्राचेदेशाय यज्ञक्रियया अनतिसनतंगच्छतीति प्राचेताः चतुर्थ्या अलुक् अनसातत्यगमनेऽस्मात्समरे अतमाना इत्यादौ यज्ञसातत्यार्थत्वेन दृष्टादमुन् तस्य प्राचेतसः प्राचीनवर्हिषः यद्वा प्राचे अतसंतृणमस्येति प्राचेतसः नीचानंधक्ष्यतसन्नशुष्क इत्यादौ तृणेप्यतसशब्दो दृष्टः अविमृष्टविधेयांशत्वदोषमाश्रित्य प्राचेतसामयंपिते प्राचेतस इति वा अस्मिन्पक्षद्वयेमुपांमुलुगिति पष्ठ्याः सुः अन्येतु प्राचेतस इति पाठं प्रकल्प्य प्राचीनवर्हिष इत्यध्याहरंति पुण्यजनाः पुण्योत्पादकास्तपःशीला इत्यर्थः यैस्ते महौजसो महाप्रभावा वक्षौषध

वैशंपायन उवाच . प्रजापतेस्तु दक्षस्य मनोर्वैवस्वतस्य च ॥ भरतस्य कुरोः पुरोराजर्मादस्य चानघ ॥ १ ॥ यादवामामिमं वंशं कौरवाणां च सर्वशः ॥ तथैव भरतानां च पुण्यं स्वस्य यनं महत् ॥ २ ॥ धन्यं यशस्य मायुष्यं कीर्तयिष्यामि ते नघ ॥ तेजोभिरुदिताः सर्वे महर्षिस्मते जसः ॥ ३ ॥ दश प्राचेतसः पुत्राः संतः पुण्यजनाः स्मृताः ॥ मुखजेनाग्निना ये स्ते पूर्वदग्धामहौजसः ॥ ४ ॥ तेभ्यः प्राचेतसो जज्ञे दक्षो दक्षां द्विमाः प्रजाः ॥ संभूताः पुरुषव्याघ्रसहिलो कपिता महः ॥ ५ ॥ वीरिण्या सहसंगम्य दक्षः प्राचेतसो मुनिः ॥ आत्मतुल्या न जनयत्सहस्रं संशितव्रतान् ॥ ६ ॥ सहस्रसंख्यां संभूतान् दक्षपुत्रांश्च नारदः ॥ मोक्षमध्यापया माससांख्यज्ञानमनुत्तमं ॥ ७ ॥ ततः पंचाशतं कन्याः पुत्रिका अभिसंदधे ॥ प्रजापतिः प्रजादक्षः सिस्तुर्जनमेजय ॥ ८ ॥ ददौ दशसधर्माय कश्यपाय त्रयोदश ॥ कालस्य नयने युक्ताः सप्तविंशतिमिदवे ॥ ९ ॥ त्रयोदशानां पत्नीनां यातुदाक्षायणीवरा ॥ मारीचः कश्यपस्त्वस्यामादित्यान्समजीजनत् ॥ १० ॥ इंद्रादीन्वीर्यसंपन्नान्विवस्वतं तथापि च ॥ विवस्वतः सुतो जज्ञे यमो वैवस्वतः प्रभुः ॥ ११ ॥ मार्तण्डस्य मनुर्धीमानजायत सुतः प्रभुः ॥ यमश्चापि सुतो जज्ञे स्यातस्तस्यानुजः प्रभुः ॥ १२ ॥ धर्मात्मा समनुर्धीमान्यत्र वंशः प्रतिष्ठितः ॥ मनोर्वैशोमानवानां ततोऽयं प्रथितोऽभवत् ॥ १३ ॥ ब्रह्मक्षत्रादयस्तस्मान्मनोर्जातास्तु मानवाः ॥ ततोऽभवन्महाराज ब्रह्मक्षत्रेण संगतं ॥ १४ ॥ ब्राह्मणामानवास्तेषां सांगं वैदमधारयन् ॥ वेनं धृष्णं नरिष्यं तं नाभागं क्ष्वाकुमिव च ॥ १५ ॥ कारुपमथ शर्यातिं तथा चैवाष्टमीमिलां ॥ पृषधं नवमं प्रादुःक्षत्रधर्मपरायणं ॥ १६ ॥

यो दग्धाः ये ते पूर्वमिति पाठेन ये पूर्वपुण्यजनाराक्षसाः स्मृतास्ते मीमहौजसो दक्षा भूमिमादृत्य प्राणिनां पीडाकरा दग्धा यैरिति शेषः ॥ ४ ॥ ५ ॥ वीरिण्या वीरणपुत्र्या ॥ ६ ॥ मोक्षं मोक्षहेतुं सांख्यज्ञानं विवेकजं विज्ञानं एतेन ज्ञातत्वाः प्रजानां कामयंत इति दर्शितं तथा च श्रुतिः किं प्रजया करिष्यामो ये पांनो यमात्माऽयं लोक इति ॥ ७ ॥ तत इति स्त्रियाः प्रायेण ज्ञानानर्हा इति भावः तथा च श्रुतिः स्त्रिया अशास्यं मन इति अजिसंदधे पुत्रिका एव दौहित्रद्वारामपुत्रा इति मेने संकल्पितवान्वा ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

चतुर्थान्नाभागादन्योन्येनाभागारिष्टोदशमः ॥ १७ ॥ अन्योन्यभेदात्परस्परवैरात् ॥ १८ ॥ मातैवलब्धपुंभावाराज्यदानात्पिताप्यभूत् मुख्यःपितानुबुधएव त्रयोदशद्वीपाः अवांतरभेदान् तेचस्वर्णप्रस्थ
श्वंशुक्रआवर्तनोरमणकोमंदहरिणःपांचजन्यःसिद्धलोलंकारोमकपत्तनंसिद्धपुष्पमकोटिरित्येकादशजंबूद्वीपस्योपद्वीपाः द्वादशोजंबूद्वीपःप्लक्षादिपटुकंचेत्यष्टादशद्वीपाः प्लक्षादिपटुकस्यैकत्वविवक्ष
यात्रयोदश ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ अनुदर्शदर्शोदर्शनंसपश्चाद्यस्यश्रुतियुक्त्युपदेशोऽनुदर्शस्तं ततस्तु उपदेशमित्यर्थः पाठांतरेण अनुदर्शायांचक्रेपूर्वराजचरितमिति शेषः तं पातयां प्रथममासपपातपश्चा

नाभागारिष्टदशमान्मनोःपुत्रान्प्रचक्षते ॥ पंचाशत्तुमनोःपुत्रास्तथैवान्येऽभवन्क्षितौ ॥ १७ ॥ अन्योन्यभेदात्ते सर्वे विनेशुरिति नः श्रुतं ॥ पुरुरवास्ततो विद्वा
निलायांसमपद्यत ॥ १८ ॥ सावैतस्याभवन्मातापिताचैवेति नः श्रुतं ॥ त्रयोदशसमुद्रस्य द्वीपानश्नन्पुर्नवाः ॥ १९ ॥ अमानुषैर्वतः सत्त्वैर्मानुषः सन्महाय
शाः ॥ विप्रैः सविग्रहंचक्रेवीर्येन्मत्तः पुर्नवाः ॥ २० ॥ जहारंच सविप्राणां रत्नान्युक्तांशतामपि ॥ सनत्कुमारस्तं राजन्ब्रह्मलोकादुपेत्य ह ॥ २१ ॥ अनुदर्शं
ततश्चक्रे प्रत्यगृह्णान्नचाप्यसौ ॥ ततो महर्षिभिः क्रुद्धैः सद्यः शमो व्यनश्यत ॥ २२ ॥ लोभान्वितो ब्रह्मदानं नृपसंज्ञानराधिपः ॥ सहिगंधर्वलोके स्थानुर्वश्या
सहितो विराट् ॥ २३ ॥ आनिनायक्रियार्थेऽग्रीन्यथावद्विहितांस्त्रिधा ॥ षट्सुताजज्ञिरे चैलादायुर्धीमानमावसुः ॥ २४ ॥ दृढायुश्च वनायुश्च शतायुश्चोर्वशी
सुताः ॥ नहुषं दृढशर्माणं रजिगयमनेन सं ॥ २५ ॥ स्वर्भान् वीसुताने तानायाः पुत्रान्प्रचक्षते ॥ आयुपो नहुषः पुत्राधीमान् सत्यपराक्रमः ॥ २६ ॥ राज्यं शशास सु
महद्दमेण पृथिवीपते ॥ पितृन् देवान् नृपान् विप्रान् गंधर्वान् रगराक्षसान् ॥ २७ ॥ नहुषः पालयामास ब्रह्मक्षत्रमथो विशः ॥ सहत्वादस्य संघातानृषीन्करमदापय
त् ॥ २८ ॥ पशुवच्चैव तान् पृष्ठे वाहयामास वीर्यवान् ॥ कारयामास चेंद्रत्वमभिभूय दिवौकसः ॥ २९ ॥ तेजसा तपसा चैव विक्रमेणोजसा तथा ॥ यतिं ययातिं
संयातिमायातिमयतिं ध्रुवं ॥ ३० ॥ नहुषो जनयामास षट्सुतां प्रियवादिनः ॥ यतिस्तु योगमास्थाय ब्रह्मभूतो भवन्मुनिः ॥ ३१ ॥ ययातिर्नानहुषः सघ्राडासौ सत्य
पराक्रमः ॥ स पालयामास महर्षीन् जेच बहुभिर्मखैः ॥ ३२ ॥ अतिभक्त्या पितृन् च नृदेवांश्च प्रयतः सदा ॥ अन्वगृह्णात्यजाः सर्वा ययातिरपराजितः ॥ ३३ ॥ त
स्य पुत्रामहेष्वासाः सर्वैः समुदिता गुणैः ॥ देवयान्यां महाराज शर्मिष्ठायांच जज्ञिरे ॥ ३४ ॥

दित्यादीं दर्शनेनामंतानुप्रयोगोस्तत इति व्यवधानेऽपि न दोषः ॥ २२ ॥ विराड्विराजमानः ॥ २३ ॥ त्रिधा गार्हपत्यदक्षिणाग्न्याहवनीयभेदेन आयुःशब्द उकारांतःसांतश्च ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥
सहत्वेति ऋषिभ्यः करं जपाहेत्यर्थः ॥ २८ ॥ कारयामास चकार स्वार्थे णिच् ॥ २९ ॥ तेजसां देहकांत्या विक्रमेण पराभिभवसामर्थ्येन ओजसा बुद्धीं द्रियबलेन ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥ शाश्वतीः बद्धीः समाः वर्षाणि आच्छेत्वा मवान् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ सासंसो दुर्मर्षितुं योग्यं जराग्रहणजंदुःखं कुरुत अंगीकुरुत सासंसाहायकं वा ॥ ३८ ॥ कार्यप्रयोजनं कार्यकर्तव्यं ॥ ३९ ॥ ४० ॥ व्रत
निर्बन्धतु शुकशापाच्च कामरूपः पुरुषार्थहीनः ॥ ४१ ॥ शरीरेण शरीरस्थजराया युक्त इति शेषः वः युष्माकं मध्ये कामं काममुखं ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ते ज्ञायातव आज्ञया पूर्वरूपं आकारलोपो वार्षः ॥ ४४ ॥
॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ कामानां कामभोगेन अवेत्य कामसेवया तृप्त्य भावं ज्ञात्वा ॥ ४९ ॥ हविषा समिदा ज्यादिना ॥ ५० ॥ एकस्य कामिनः सर्वनालमपर्याप्तं शमं कामशान्तिं ॥ ५१ ॥ सर्व

देवयान्याम जायेतां यदुस्तुर्वसुरेव च ॥ द्रुत्युश्चानुश्च पूरुश्च शर्मिष्ठायां च जज्ञिरे ॥ ३५ ॥ सशाश्वतीः समाराजस्रजाधर्मेण पालयन् ॥ जरा माच्छेन्महाघोरां
नादुषोरूपनाशिनीं ॥ ३६ ॥ जराऽभिभूतः पुत्रान्सराजावचनमब्रवीत् ॥ यदुं पूरुतुर्वसुं च द्रुत्युं चानुं च भारत ॥ ३७ ॥ यौवनेन चरन् कामान्युवायुवतिभिः सह ॥
विहर्तुमहमिच्छामि सात्यं कुरुत पुत्रकाः ॥ ३८ ॥ तं पुत्रो दैवयानेयः पूर्वजो वाक्यमब्रवीत् ॥ किं कार्यं भवतः कार्यमस्माकं यौवनेन ते ॥ ३९ ॥ ययातिर
ब्रवीत्त वै जरामे प्रतिमृद्यतां ॥ यौवनेन त्वदीयेन चरेयं विषयानहं ॥ ४० ॥ यजतो दीर्घसत्रैर्मैशापाच्चोशनसो मुनेः ॥ कामार्थः परिहीणोऽयं तप्येयं तेन पुत्रकाः
॥ ४१ ॥ मामकेन शरीरेण राज्यमेकः प्रशास्तुवः ॥ अहं तन्वाऽभिनवयायुवाकाममवाप्नुयां ॥ ४२ ॥ तेन तस्य प्रत्यगृह्णन् यदुप्रभृतयो जरां ॥ तमब्रवीत्ततः पू
रुः कनीयान्सत्यविक्रमः ॥ ४३ ॥ राजंश्चराभिनवयातन्वा यौवनगोचरः ॥ अहं जरां समादाय राज्यं स्यास्यामि ते जया ॥ ४४ ॥ एवमुक्तः स राजर्षिस्तपोवीर्य
समाश्रयात् ॥ संचारयामास जरां तदा पुत्रे महात्मनि ॥ ४५ ॥ पौरवेणाथ वयसाराजा यौवनमास्थितः ॥ यायातेनापि वयसाराज्यं पूरुरकारयत् ॥ ४६ ॥ ततो व
र्षसहस्रांते ययातिरपराजितः ॥ स्थितः स नृपशार्दूलः शार्दूलसमविक्रमः ॥ ४७ ॥ ययातिरपि पत्नीभ्यां दीर्घकालं विल्लत्य च ॥ विश्वाच्या सहितो रमे पुनश्चैत्ररथे
वने ॥ ४८ ॥ नाध्यगच्छत्तदा तृप्तिकामानां समहायशाः ॥ अवेत्य मनसाराजन्निमां गाथां तदा जगौ ॥ ४९ ॥ न जातुकामः कामानामुपभोगेन शाम्यति ॥
हविषा रुष्णवर्त्मवभूय एवाभिवर्धते ॥ ५० ॥ पृथिवीरत्नसंपूर्णा हिरण्यं पशवः स्त्रियः ॥ नालमेकस्य तत्सर्वमिति मत्वा शमं व्रजेत् ॥ ५१ ॥ यदान कुरुते पापं स
र्वभूतेषु कर्हिचित् ॥ कर्मणामनसा वाचां ब्रह्मसंपद्यते तदा ॥ ५२ ॥

था कामशमं ब्रह्मैव भवतीत्याह यदेति पापं कामं भूतेषु पंचभूतात्मकेषु कुर्यादपि विषयेषु च तत्सो हिकामस्यावस्थाः प्रसुप्ता तन्वां विच्छिन्ना उदारा च तत्र मुमिप्रलययोर्बीजमात्रावशेषा प्रसुप्ता वासना मात्रा शेषेन
सिस्थिता तन्वा तुल्यवृत्तिके मनसि रूपादिदर्शनेन उद्भूता मनोरथात्मिका विच्छिन्ना च समाधिकाले तदामूला ज्ञानस्याभावात् उदारा भोगकाले तत्र कर्मणेति उदारा व्यावृत्तिः वाचेति तन्व्याः मनसेति प्रसु
प्तायाः यदैवं तदैव ब्रह्मसंपद्यते समाधौ विदेहकं वल्ये च तथा च श्रुतिः यदा सर्वं प्रमुच्यंते कामा येऽस्य तद्विश्चिताः अथ मर्त्यो मृतो भवत्यत्र ब्रह्मसमश्नुवति सर्वे उदारायाः ॥ ५२ ॥

अयमेवकामः किंचिद्विघ्नितः क्रोधो भवतिसोऽपि स्वपरमयदायोनाशनीय इत्याह यदाचेति भयेच्छाद्वेषराहित्यादेव ब्रह्मसंपद्यन इत्यर्थः ॥ ५३ ॥ कामप्रवणं मनो बुद्ध्या कामनुच्छलनिश्चयेन समाधाय निगृह्य ॥ ५४ ॥ अतम इति द्विधा हि कामनिवृत्तिः दोषदृष्ट्या तृप्या च ते च विवेकविज्ञानात्थे इति विवेकवतो राज्ञो दोषदृष्ट्या कामेभ्यो निवृत्तावपि ब्रह्मज्ञानाभावाद्दृष्टिरिति भावः ॥ ५५ ॥ दायादवान् पुत्रवान्

यदाचायं न विभेति यदाचास्मान्न विभ्यति ॥ यदानेच्छति न द्वेष्टि ब्रह्मसंपद्यते तदा ॥ ५३ ॥ इत्यवेक्ष्य महाप्राज्ञः कामानां फल्गुतां नृप ॥ समाधाय मनो बुद्ध्या प्रत्यगृह्णाज्जरां सुतात् ॥ ५४ ॥ दत्वा च यौवनं राजा पूरुं राज्येऽभिषिच्य च ॥ अतम एव कामानां पूरुं पुत्रमुवाच ह ॥ ५५ ॥ त्वया दायादवानस्मित्वं मेवं शकरः सुतः ॥ पौरवां वंश इति ते स्याति लोके गमिष्यति ॥ ५६ ॥ वैशंपायन उवाच ततः स नृप शार्दूल पूरुं राज्येऽभिषिच्य च ॥ ततः सुचरितं कृत्वा भृगुतुंगे महांत पाः ॥ ५७ ॥ कालेन महता पश्चात्कालधर्ममुपेयिवान् ॥ कारयित्वा त्वनशनं सदारः स्वर्गमाप्तवान् ॥ ५८ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणिसंभवपर्वणि ययात्युपाख्याने पंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ जनमेजय उवाच ययातिः पूर्वजोऽस्माकं दशमोऽयः प्रजापतेः ॥ कथं स शुक्रतनयां लेभे परमदुर्लभां ॥ १ ॥ एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण तपोधन ॥ आनुपूर्व्या च मे शं सराज्ञां वंशकरान् पृथक् ॥ २ ॥ वैशंपायन उवाच ययातिरासी नृपतिर्देवराजसमद्युतिः ॥ तं शुक्रवृषपर्वाणौ वव्राते वयथापुरा ॥ ३ ॥ तत्तं हं संप्रवक्ष्यामि पृच्छते जनमेजय ॥ देवयान्याश्च संयोगं ययातेर्नाहुपस्य च ॥ ४ ॥ सुराणामसुराणां च समजायत वैमिथः ॥ ऐश्वर्यं प्रतिसंघर्षस्त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ ५ ॥ जिगीषया ततो देवावव्रिरेऽगिरसं मुनिं ॥ पौरोहित्येन याज्यार्थं काव्यं तूशन संपरे ॥ ६ ॥ ब्राह्मणौ तावुभौ नित्यमन्यान्वस्यर्धिना भृशं ॥ तत्र देवानि जघ्र्यान् दानवान्युधिसंगतान् ॥ ७ ॥ तान् पुनर्जीवयामास काव्यो विद्यावलाश्रयात् ॥ त तस्ते पुनरुत्थाय योधयां च क्रिरे सुरान् ॥ ८ ॥ असुरास्तु निजघ्र्यान् सुरान्समरमूर्धनि ॥ न तान्संजीवयामास वृहस्पतिरुदारधीः ॥ ९ ॥ न हि वेदसतां विद्यां यां काव्यं वेत्ति वीर्यवान् ॥ संजीविनी ततो देवा विषादमगमन् परं ॥ १० ॥

॥ ५६ ॥ सुचरितं सत्कर्म भृगुतुंगे पर्वतविशेषे ॥ ५७ ॥ कारयित्वा कृत्वा पारयित्वेति पाठे समाप्य ॥ ५८ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावादीपे पंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥ ययातिरिति ॥ १ ॥ २ ॥ विप्रदानवौ वव्राते जामातृत्वेनेति शेषः ॥ ३ ॥ ४ ॥ सुराणामिति त्रैलोक्यैश्वर्ये विषये प्रतिसंघर्षो वयमीश्वराभविष्यामो वयमीश्वराभविष्याम इति स्पर्धा ॥ ५ ॥ जिगीषयेति सार्धश्लोकः याज्यार्थेऽन्योन्यस्पर्धिनावितिसंबंधः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ रक्षते कर्मव्यतिहारेतद् शुक्रं हि दानवारक्षंति अयमस्मत्तो मागादिति शुक्रस्तुतान् रक्षत्येव अदानवाग्देवान् अमृतसंजीविन्यान् रक्षति ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

ते तु देवाभयो द्विग्राः काव्यादुशनसस्तदा ॥ ऊचुः कचमुपागम्य ज्येष्ठपुत्रं बृहस्पतेः ॥ ११ ॥ भजमानान् भजस्वास्मान् कुरुनः सात्यमुत्तमं ॥ यासां विद्यानिवसति
ब्राह्मणे ऽमिततेजसि ॥ १२ ॥ शुक्रेतामहारक्षिप्रं भागभादुःखं विष्यसि ॥ वृषपर्वसमीपे हि शक्यो द्रष्टुं त्वया द्विजः ॥ १३ ॥ रक्षते दानवांस्तत्र न सरक्षत्यदानवा
न् ॥ तमाराधयितुं शक्तो भवान् पूर्ववयाः कविं ॥ १४ ॥ देवयानीं च दयितां सुतां तस्य महात्मनः ॥ त्वमाराधयितुं शक्तो नान्यः कश्चन विद्यते ॥ १५ ॥ शीलदा
क्षिण्यमाधुर्यैराचारेण दमेन च ॥ देवयान्यां हितुं शक्यां विद्यां तां प्राप्स्यसि ध्रुवं ॥ १६ ॥ तथेत्युक्त्वा ततः प्रायाद् बृहस्पतिस्तुतः कचः ॥ तदा ऽभिपूजितो देवैः समीपे
वृषपर्वणः ॥ १७ ॥ स गत्वा त्वरितो राजदेवैः संप्रेषितः कचः ॥ असुरेन्द्रपुरे शुक्रं दृष्ट्वा वाक्यमुवाच ह ॥ १८ ॥ ऋषेरंगिरसः पौत्रं पुत्रं साक्षाद् बृहस्पतेः ॥ नाम्ना क
चमिति स्थातं शिष्यं गृह्णातु मां भवान् ॥ १९ ॥ ब्रह्मचर्यं चरिष्यामि त्वय्यहं परमंगुरौ ॥ अनुमन्य स्वमां ब्रह्मन् सहस्रं परिवत्सरान् ॥ २० ॥ शुक्र उवाच
सुस्वागतं ते ऽस्तु प्रतिगृह्णामि ते वचः ॥ अर्चयिष्ये ह मर्च्यं त्वामर्चितो ऽस्तु बृहस्पतिः ॥ २१ ॥ वैशंपायन उवाच
कचस्तु तं तथेत्युक्त्वा प्रतिजग्राह तद्व्रतं ॥
आदिष्टं कविपुत्रेण शुक्रेणोशनसास्वयं ॥ २२ ॥ व्रतस्य प्राप्तकालं स यथोक्तं प्रत्यगृह्णत ॥ आराधयन्नुपाध्यायं देवयानीं च भारत ॥ २३ ॥ नित्यमाराधयिष्यं
स्तौयुवायौ वनगोचरे ॥ गायन्त्यन्वा दयंश्च देवयानीमतोपयत् ॥ २४ ॥ स शीलं यद्देवयानीं कन्यां संप्राप्तयौ वनां ॥ पुष्पैः फलैः प्रेषणैश्च तोषयामास भारत ॥
॥ २५ ॥ देवयान्यपि तं विप्रं नियमव्रतधारिणं ॥ गायन्तीं चलन्तीं चरहः पर्यचरत् तथा ॥ २६ ॥ पञ्चवर्षशतान्येवं कचस्य चरतो व्रतं ॥ तत्रातीयुरथो बुद्ध्वा दान
वास्तंततः कचं ॥ २७ ॥ गारक्षंतं वने दृष्ट्वा रहस्ये कममर्पिताः ॥ जघ्नुर्बृहस्पतेर्द्वेषाद्विद्यारक्षार्थमेव च ॥ २८ ॥ हत्वा शालावृकेभ्यश्च प्रायच्छैलवशः कृतं ॥ ततो
गावो निवृत्तास्ता अगोपाः स्वं निवेशनं ॥ २९ ॥ सा दृष्ट्वा रहिता गाश्च कचेनाभ्यागतावनात् ॥ उवाच वचनं काले देवयान्यथ भारत ॥ ३० ॥ देवयान्युवाच
आहुतं चाग्निहोत्रं ते सूर्यश्चास्संगतः प्रभो ॥ अगोपाश्चागता गावः कचस्तात न दृश्यते ॥ ३१ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ऋगोः पुत्रः कविस्तपुत्रः शुक्रः काव्यः सकविरित्यप्युपचरादुच्यते शुक्रेण रुद्रशुक्ररूपेण ॥ २२ ॥ प्राप्तः कालं प्राप्तापन्ने च द्वितीययेति समांसः प्राप्तकालं कचं ॥ २३ ॥ २४ ॥ प्रे
षणैः प्रेष्यत्वादिभिः ॥ २५ ॥ २६ ॥ अतीयुः ब्राह्मणस्यावध्यत्वमतिक्रान्तं वत इत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ उवाच शुक्रं प्रति ॥ ३० ॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ संशब्दशब्दकृत्वा ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ भाविनिहेतुद्विभाववति ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ पेयःपिष्टपिटीकृत्येत्यर्थः पेयीकृत्वेतिसमासेपिक्कोल्यवादेशाभावार्पः ॥ ३८ ॥ समसंपूर्णजीवितं
 व्यक्तं हतोमृतोवापिकचस्तातभविष्यति ॥ तं विनानचजीवेयमितिसत्यं ब्रवीमि ॥ ३२ ॥ शुक्र उवाच अयमेहीतिसंशब्दमृतं संजीवयाम्यहं ॥ त
 तः संजीविनीं विद्यां प्रयुज्य कचमाह्वयत् ॥ ३३ ॥ भित्वा भित्वा शरीराणि वृकाणां सविनिर्गतः ॥ आहूतः प्रादुरभवत्कचो लृष्टोऽथ विद्यया ॥ ३४ ॥ किंस्माच्चि
 रायितोऽसीति पृष्ट्वा माह भार्गवी ॥ समिधश्च कुशादीनि काष्ठभारं च भाविनि ॥ ३५ ॥ गृहीत्वा श्रममारात्तं वटवृक्षं समाश्रितः ॥ गावश्च सहिताः सर्वा वृक्ष
 ञ्छाया मुपाश्रिताः ॥ ३६ ॥ असुरास्तत्र मां दृष्ट्वा कस्त्वमित्यभ्यचोदयन् ॥ बृहस्पतिसुतश्चाहं कच इत्यभिविश्रुतः ॥ ३७ ॥ इत्युक्तमात्रे मां हत्वा पेयीकृत्वा तु दा
 नवाः ॥ दत्त्वा शालावृकेभ्यस्तु सुखं जग्मुः स्वमालयं ॥ ३८ ॥ आहूतो विद्यया भद्रे भार्गवेण महात्मना ॥ त्वत्समीपमिहायातः कथंचित्समजीवितः ॥ ३९ ॥ हे
 तोऽहमिति चाचस्यौ पृष्ट्वा ब्राह्मणकन्यया ॥ सपुनर्देवयान्योक्तः पुष्पाहारो यदृच्छया ॥ ४० ॥ वनं ययौ कचो विप्रो ददृशुर्दानवाश्च तं ॥ पुनस्तं पेषयित्वा तु समु
 द्रांभस्य मिश्रयन् ॥ ४१ ॥ चिरं गतं पुनः कन्यापित्रे तं संन्यवेदयत् ॥ विप्रेण पुनराहूतो विद्यया गुरुदेहजः ॥ पुनरावृत्य तद्वृत्तं न्यवेदयत् तद्यथा ॥ ४२ ॥ ततस्तु
 तीयं हत्वा तं दध्वा कृत्वा च चूर्णशः ॥ प्रायच्छन् ब्राह्मणायैव सुरायामसुरास्तथा ॥ ४३ ॥ देवयान्यथ भूयोऽपि पितरं वाक्यमब्रवीत् ॥ पुष्पाहारः प्रेषणं कृत्वा च
 स्तात न दृश्यते ॥ ४४ ॥ व्यक्तं हतोमृतोवापिकचस्तातभविष्यति ॥ तं विनानचजीवेयं कचं सत्यं ब्रवीमि ॥ ४५ ॥ शुक्र उवाच बृहस्पतेः सुतः पुत्रिकचः
 प्रेतगतिं गतः ॥ विद्यया जीवितोऽप्येवं हन्यते करवामकिं ॥ ४६ ॥ मैवं शुचो मारुददेवयानि न त्वादृशीमर्त्यमनुप्रशोचते ॥ यस्यास्तव ब्रह्मच ब्राह्मणाश्च स्रैद्रा
 देवा वसवोऽथाश्विनौ च ॥ ४७ ॥ सुरद्विषश्चैव जगच्च सर्वमुपस्थाने सन्नमंति प्रभावात् ॥ अशक्योऽसौ जीवयितुं द्विजातिः संजीवितो वध्यते चैव भूयः ॥ ४८ ॥
 देवयान्युवाच यस्यां गिरां देहं तमः पितामहो बृहस्पतिश्चापि पिता तपोनिधिः ॥ ऋषेः पुत्रं तमथोवापि पौत्रं कथं न शोचेयमहं न रुद्यां ॥ ४९ ॥ स ब्रह्मचारी
 च तपोधनश्च सदोऽप्येतः कर्मसु चैव दक्षः ॥ कचस्य मार्गं प्रतिपत्स्येन भोक्ष्ये प्रियो हि मे तात कचो भिरूपः ॥ ५० ॥

यस्य सः अंतरामरणे हि अप्राप्तविद्यत्वाद्यर्थं जीवनमिति भावः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ गुरुदेहजः कचः आवृत्य आगत्य तद्वृत्तं असुरचेष्टितं ॥ ४२ ॥ ब्राह्मणाय शुक्राय ॥ ४३ ॥ प्रेषणं कृत्वा कार्यकर्ता ॥
 ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ मर्त्यं त्वंतु मय्यभावाद्मरकल्पासि ब्रह्मवेदः तस्य नृमनस्वार्थप्रकाशेन ॥ ४७ ॥ प्रभावान्ममेति शेषः उपस्थाने संध्योपस्थानकालेऽभिसंध्यमित्यर्थः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

समाह्वयत् आक्रोशंकृतवान् संरंभात्क्रोधात् सर्वान्देत्यानेकब्राह्मण्यउपालब्धवानित्यर्थः उपालंभमेवाह असंशयमिति द्विपंतीतिमध्यमपुरुषाप्रयोगःक्रोधावेशसूचनार्थः ॥ ५१ ॥ मांअब्राह्मणंउदरेकचस्यपाकेनब्रह्महत्याप्रसंजनेनकर्तुमिच्छति व्यभिचरंतिविरुद्धमाचरंतिमदुदरेब्राह्मणप्रवेशनेन अंतःपरिपाकः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ तपसःसंक्षयोगुरुदरविदारणात् क्लेशंसंकीर्णोदरेवासजं ॥

वैशंपायनउवाच सपीडितोदेवयान्यामहर्षिःसमांक्षयत्संरंभाच्चैवकाव्यः ॥ असंशयंमामसुराद्विपंतियेमेशिष्यानागतान्सूदयंति ॥ ५१ ॥ अब्राह्मणं कर्तुमिच्छंतिरौद्रास्तेमांयथाव्यभिचरंतिनित्यं ॥ अप्यस्यपापस्यभवेदिहांतःकंब्रह्महत्यानदहेदपींद्रं ॥ ५२ ॥ गुरोर्हिभीतोविद्ययाचोपहृतःशनैर्वाक्यंजठरेव्याजहार ॥ वैशंपायनउवाच तमब्रवीत्केनपथोपनीतस्त्वंचोदरेतिष्ठसिब्रूहिविप्र ॥ ५३ ॥ कचउवाच तवप्रसादान्नजहातिमांस्मृतिःस्मरा मिसर्वयच्चयथाचवृत्तं ॥ नत्वेवंस्यात्तपसःसंक्षयोमेततःक्लेशंघोरमिमंसहामि ॥ ५४ ॥ असुरैःसुरायांभवतोऽस्मिदत्तोहत्वादध्वाचूर्णयित्वाचकाव्य ॥ ब्राह्मीमायांचासुरींविप्रमायांत्वयिस्थितेकथमेवातिवर्त्तन् ॥ ५५ ॥ शुक्रउवाच किंतेप्रियंकरवाण्यद्यवत्सेवयेनमेजीवितंस्यात्कचस्य ॥ नान्यत्रकुक्षेर्ममभेदनेनदृश्येत्कचोमद्वतोदेवयानि ॥ ५६ ॥ देवयान्युवाच द्वौमांशोकावग्निकल्पौदहेतांकचस्यनाशस्तवचैवोपघातः ॥ कचस्यनाशेममशर्मनास्तिवोपघातेजीवितुंनास्मिशक्ता ॥ ५७ ॥ शुक्रउवाच संसिद्धरूपोसिबृहस्पतेःसुतयत्त्वांभक्तंभजतेदेवयानी ॥ विद्यामिमांप्राप्नुहिजीवनीं त्वंनचेदिंद्रःकचरूपीत्वमद्य ॥ ५८ ॥ ननिवर्त्तत्युनर्जीवन्कश्चिदन्योममोदरात् ॥ ब्राह्मणंवर्जयित्वैकंतस्मांदिद्यामवाप्नुहि ॥ ५९ ॥ पुत्रोभूत्वाभावयभावितो मामस्मद्देहादुपनिष्क्रम्यतात ॥ समीक्षेथाधर्मवतीमवेक्षांगुरोःसकाशात्प्राप्यविद्यांसविद्यः ॥ ६० ॥ वैशंपायनउवाच गुरोःसकाशात्समवाप्यविद्यांभित्वाकुक्षिनिर्विचक्रामविप्रः ॥ कचोऽभिरूपस्तक्षणाद्ब्राह्मणस्यशुक्लात्ययेपौर्णमास्यामिवेंदुः ॥ ६१ ॥ दृष्ट्वाचतंपतितंब्रह्मराशिमुत्थापयामासमृतंकचोपि ॥ विद्यांसिद्धांतामवाप्याभिवाद्यंततःकचस्तंगुरुमित्युवाच ॥ ६२ ॥

॥ ५४ ॥ चाद्वैवीमायां.मायात्रयविदित्वयिसतिकोदेवोऽमुरोब्राह्मणोवाऽतिक्रामेत् अतस्त्वदुदरभेदनंममदुःसाध्यमेवेतिभावः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ नचेदिंद्रः ईदृश्वेत्त्वंतर्हित्वामुदरेजीर्णंकरिष्याम्येवेतिभावः ॥ ५८ ॥ नेति त्वंतुब्राह्मणत्वादवध्योममेत्यर्थः ॥ ५९ ॥ भावयजावय भावितोमयाजीवितः कृतघ्नोमाभूरितिभावः ॥ ६० ॥ शुक्रस्यअन्होरेवर्वाअत्ययेशुक्लात्यये ॥ ६१ ॥ ब्रह्मराशिवेदराशि ॥ ६२ ॥

यः श्रोत्रयोरिति यथाममश्रोत्रयोरयं शुक्रः अमृतं अमरणसाधनीं विद्यां निषिक्तवान् कृतान्योपियो मेमनविद्यस्य विद्याशून्यस्य समासेपिनत्रोनधादिवत्प्रकृतिभावः श्रोत्रयोः सद्वस्तुनिषिचेत् यः यत्सत् पुंस्त्वमार्थं अमृतं मोक्षरूपं तं निषेक्तारं अहंपितरं मातरं च मन्ये तस्मै निषेक्तेन द्रुह्येत् कः अस्य कृतं अनेन उपकृतं जानन्नद्रुह्येत् कुधद्रुह्येति संप्रदानत्वं ॥ ६३ ॥ ऋतस्य कर्मोपास्तिज्ञानकांडात्मकस्य वेदस्य निधीनां विद्यानां निधिआश्रयं विद्यायानिधित्वं गोपायमाशे बधिष्टेहमस्मीति विद्यावचनात् मामां शेवधिर्निधिः प्रतिष्ठाविद्याफलं तच्छून्या अप्रतिष्ठाः निधीनां चतुरन्वयानामिति पाठे अध्ययनं अर्थज्ञानं अनु

यः श्रोत्रयोरमृतं सन्निषिचेद्योमेन विद्यस्य यथाममायं ॥ तं मन्येहंपितरं मातरं च तस्मै नद्रुह्येत् कृतमस्य जानन् ॥ ६३ ॥ ऋतस्य दातारं मनुत्तमस्य निधिं निधीनामपिलब्धविद्याः ॥ येनाद्रियं ते गुरुमर्चनीयं पापौल्लोकांस्ते ब्रजंत्यप्रतिष्ठाः ॥ ६४ ॥ वैशंपायन उवाच सुरापानाद्वचनां प्राप्य विद्वान्संज्ञानां चैव महातिथोरं ॥ दृष्ट्वा कचं चापितयाभिरुपपीतं तदा सुरयामोहितेन ॥ ६५ ॥ समन्युरुत्थाय महानुभावस्तदोशनाविप्रहितं चिकीर्षुः ॥ सुरापानं प्रतिसंजातमन्युः काव्यः स्वयं वाक्यमिदं जगाद ॥ ६६ ॥ यो ब्राह्मणोद्यप्रभृतीह कश्चिन्मोहात्सुरां पास्यति मंदबुद्धिः ॥ अपेतधर्मो ब्रह्महाचैव स स्यादस्मिंल्लोके गर्हितः स्यात्परेच ॥ ६७ ॥ मया चैतां विप्रधर्मोक्तिसीमां मर्यादां वैस्थापितां सर्वलोके ॥ संतो विप्राः शुश्रुवांसो गुरुणां देवालोकाश्चोपशृण्वंतु सर्वे ॥ ६८ ॥ इतीदमुक्त्वा समहानुभावस्तपोनिधीनां निधिरप्रमेयः ॥ तान् दानवान् दैवविमूढबुद्धीनिदं समाहूय वचोऽभ्युवाच ॥ ६९ ॥ आचक्षेवो दानवा बालिशाः स्थसिद्धः कचो वत्स्यति मत्सकाशे ॥ संजीविनीं प्राप्य विद्यां महात्मा तुल्यप्रभावो ब्राह्मणो ब्रह्मभूतः ॥ ७० ॥ एतावदुक्त्वा वचनं विरराम स भार्गवः ॥ दानवा विस्मया विष्टाः प्रययुः स्वं निवेशनं ॥ ७१ ॥ गुरोरुष्यसकाशे तु दशवर्षशतानि सः ॥ अनुज्ञातः कचो गंतुमियेष त्रिदशालयं ॥ ७२ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि ययात्युपाख्याने षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥ वैशंपायन उवाच समावृतव्रतं तंतुं विस्मृष्टं गुरुणा तदा ॥ प्रस्थितं त्रिदशावासं देवयान्यब्रवीदिदं ॥ १ ॥ ऋषेरंगिरसः पौत्रवृत्तेनाभिजनेन च ॥ भ्राजसे विद्यया चैव तपसा च दमेन च ॥ २ ॥

ज्ञानं शिष्येभ्यः प्रतिपादनं चेति चत्वारि कर्माणि तेषु अन्वयः संबंधो येषां निधीनां विद्यानामित्यर्थः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ बालिशाः ममोदरे कचं पातयित्वा शीघ्रं तत्कार्यं सिद्धं कृतवन्तः ॥ ७० ॥ ७१ ॥ उप्युपित्वा ॥ ७२ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ समावृतव्रतमिति स ॥ १०४ ॥

मावृतव्रतं समावृतं ॥ १ ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ गुरुः पुत्रो यस्य अंगिरसः पुत्रः पौत्रः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ उत्थिता अनलसा ॥ १५ ॥ १६ ॥ अननुज्ञातस्त्वदुक्तकार्ये ॥ १७ ॥ आर्षे

ऋषिर्थांगिरामान्यः पितुर्ममहायशाः ॥ तथा मान्यश्च पूज्यश्च मम भूयो बृहस्पतिः ॥ ३ ॥ एवं ज्ञात्वा विजानीहियद्रवीमितपो धन ॥ व्रतस्थे नियमोपेतेय
थावर्ताम्येहं त्वयि ॥ ४ ॥ ससमावृतविद्यामांभक्तांभजितुमर्हसि ॥ गृहाण पाणिं विधिवन्मम मंत्रं पुरस्कृतं ॥ ५ ॥ कच उवाच पूज्यामान्यश्च भगवान्य
थातव पितामम ॥ तथा त्वमनवद्यांगिपूजनीयतरामम ॥ ६ ॥ प्राणभ्यां पिप्रियतरा भार्गवस्य महात्मनः ॥ त्वं भद्रे धर्मतः पूज्या गुरुपुत्री सदा मम ॥ ७ ॥ यथा
मम गुरुर्नित्यं मान्यः शुक्रः पिता तव ॥ देवयानितथैव त्वं नैवं मां वक्तुमर्हसि ॥ ८ ॥ देवयान्युवाच गुरुपुत्रस्य पुत्रो वै न त्वं पुत्रश्च मपितुः ॥ तस्मात्पूज्यश्च
मान्यश्च ममापि त्वं द्विजोत्तम ॥ ९ ॥ असुरैर्हन्यमाने च कच त्वयि पुनः पुनः ॥ तदा प्रभृतिया प्रीतिस्तां त्वमद्यस्मरस्व मे ॥ १० ॥ सौहादं चानुरागे च वत्स्य मे भक्ति
मुत्तमां ॥ नमामर्हसि धर्मज्ञं त्यक्तुं भक्तमना गसं ॥ ११ ॥ कच उवाच अनियोज्ये नियोगे मां नियुनंक्षि शुभव्रते ॥ प्रसीद सुभ्रुवं मत्स्यं गुरोर्गुरुतरा शुभं
॥ १२ ॥ यत्रोपितं विशालाक्षित्वया चंद्रनिभानने ॥ तत्राहमुपितो भद्रं कुक्षौ काव्यस्य भाविनि ॥ १३ ॥ भगिनी धर्मतां मे त्वं मे ववाचः सुमध्यमे ॥ सुखम
स्युपितो भद्रे न मन्युर्विद्यते मम ॥ १४ ॥ आपृच्छेत्वांगमिव्यामिशिवमाशंस मे पथि ॥ अविरोधेन धर्मस्य स्मर्तव्यास्मि कथांतरे ॥ अप्रमत्ता त्थितानित्यमा
राधय गुरुं मम ॥ १५ ॥ देवयान्युवाच यदि मां धर्मकामार्थे प्रत्याख्यास्यसि याचितः ॥ ततः कच न ते विद्यासिद्धिं मे पागमिष्यति ॥ १६ ॥ कच उवा
च गुरुपुत्रीति कृत्वा हं प्रत्याचक्षे न दापतः ॥ गुरुणा चो ननु ज्ञातः काममेवं शपस्व मां ॥ १७ ॥ आर्षे धर्मं ब्रुवणो हं देवयानियथा त्वया ॥ शर्मो नार्होऽस्मि शा
पस्य कामतां घनधर्मतः ॥ १८ ॥ तस्माद्भवत्यायः कामानतथा स भविष्यति ॥ ऋषिपुत्रो न ते कश्चिज्जातु पाणिं ग्रहीष्यति ॥ १९ ॥ फलिष्यति न ते विद्यायत्नं मा
मात्थतत्तथा ॥ अध्यापयिष्यामि तु यंतस्य विद्या फलिष्यति ॥ २० ॥ वैशंपायन उवाच एवमुक्त्वा द्विजश्रेष्ठो देवयानीं कचस्तदा ॥ त्रिदशं शालयं शी
घ्रं जगाम द्विजमत्तमः ॥ २१ ॥ तमागतमभिप्रेक्ष्य देवा इन्द्रपुरोगमाः ॥ बृहस्पतिं सभाज्यं दं कचं वचनमब्रुवन् ॥ २२ ॥

ऋषिप्रणीतं सोदरयोरविवाहं कामनः शर्मोऽस्मि न धर्मतः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

प्रणशिताप्रणक्ष्यति भागभाक्भागः अयमेव कचो वेदेशं युशब्देनोच्यते यदेवाब्रह्मणोक्तोऽश्वदधानो यजतैशं युमेव तस्य बार्हस्पत्यं यज्ञस्याशीर्गच्छति एतन्मेमेत्यब्रवीत्किमेप्रजाया इति योपगुरातैशतेन यातया यो निहनत्सहस्रेण यातया यो लोहितं करवद्यावतः प्रस्कंद्य पांसून् संगृह्णात्तावतः संवत्सरान्पितृलोकं न प्राजानादिति तस्माद्ब्राह्मणाय नापगुरेत न निहन्यान्न लोहितं कुर्यादिति श्रुतो वरस्तद्वाक् अपगुरेत न गालयेत् शता दयो नरकविशेषाः ॥ २३ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारत भावदीपे सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ कृतविद्य इति ॥ १ ॥ २ ॥ मघवान् इंद्रः मरुषु मघवानसाविति भद्विः प्रचक्राम भूतलं प्रतीतिशे

देवा ऊचुः यत्त्वया स्मद्वितं कर्म कृतं वै परमाद्भुतं ॥ न ते यशः प्रणशिता भागभाक् भविष्यसि ॥ २३ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि य यात्युपास्याने सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ वैशंपायन उवाच कृतविद्यं कचं प्राप्ते हृष्टरूपा दिवौ कसः ॥ कचादधीत्यतां वि द्यां कृतार्था भरतर्षभ ॥ १ ॥ सर्व एव समांगम्य शतक्रतुमथाब्रुवन् ॥ कालस्ते विक्रमस्याद्य जहि शत्रून् पुरंदर ॥ २ ॥ एवमुक्तस्तु सहितैस्त्रिदशैर्मघवांस्तदा ॥ तथे त्युक्त्वा प्रचक्राम सोऽप्रश्यत वने स्त्रियः ॥ ३ ॥ क्रीडंतीनां तु कन्यानां वने चैत्ररथोपमं ॥ वायुभूतः स वस्त्राणि सर्वाण्येव व्यमिश्रयत् ॥ ४ ॥ ततो जलात्समुत्तीर्य कन्यास्ताः सहितास्तदा ॥ वस्त्राणि जगृहुस्तानि यथा सन्नान्यनेकशः ॥ ५ ॥ तत्र वासो देवयान्याः शर्मिष्ठा जगृहेतदा ॥ व्यतिमिश्रमजानंती दुहिता वृषपर्वणः ॥ ६ ॥ ततस्तयोर्मिथस्तत्र विरोधः समजायत ॥ देवयान्याश्च राजेंद्र शर्मिष्ठायाश्च तत्कृते ॥ ७ ॥ देवयान्युवाच कस्माद्ब्रह्मासि मे वस्त्रं शिष्याभूत्वाम मासुरि ॥ समुदाचारहीनायान ते साधु भविष्यति ॥ ८ ॥ शर्मिष्ठोवाच आसीनं च शयानं च पिता ते पितरं मम ॥ स्तौति बन्दी वचाभीक्ष्णं नीचैः स्थित्वा वि नीतवत् ॥ ९ ॥ याचतस्त्वं हि दुहितास्तु वतः प्रतिगृह्णतः ॥ सुताहं स्तूयमानस्य ददतोऽप्रतिगृह्णतः ॥ १० ॥ आदुन्वस्व विदुन्वस्व द्रुत्य कुप्यस्व याच कि ॥ अनायुधा सायुधायारिक्तासुभ्यसि भिक्षुकि ॥ ११ ॥ लप्स्यसे प्रतियोद्धारं न हित्वा गणयाम्यहं ॥ वैशंपायन उवाच समुच्छ्रय देवयानीं गतां सक्तां च वाससि ॥ १२ ॥ शर्मिष्ठा प्राक्षिपत्कूपेततः स्वपुरं मागमत् ॥ हतेयमिति विज्ञाय शर्मिष्ठा पापनिश्चया ॥ १३ ॥

षः ॥ ३ ॥ वायुभूत इंद्रः कन्याद्वयद्वारा शुक्रदानवयोर्विरोधोत्पादनार्थं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ समुदाचरः सदाचारः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ आदुन्वस्वेति अत्र यथा इंद्रेण युजातरुषे मवृत्रमित्यत्र उः सिं पूशप् चेति बहुलं छंदसीति बाहुलकाद्विकरणत्रयं एवमिहाप्यार्षत्वात् श्रुः शप्चेति विकरणद्वयं आदुन्वस्व आभिमुख्येन वक्षस्ताडनादिना संतापं प्राप्नुहि विदुन्वस्व पांसुषु लुठनादिना द्रुसद्रोहं चिरकालिकं क्रोधं कुरु कुप्यस्व सद्यः परानिष्टफलो यज्ञः कोपस्तं कुरु रिक्तादरिद्रा ॥ ११ ॥ प्रतियोद्धारं प्रहृत्तरं शत्रुं मामेव समुच्छ्रयं सत्यवचनेन महत्त्वं ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ युग्याः रथवाहकाः हयाः केवलाश्वाः उदकं पीयते तस्मादिति उदपानं कूपं ॥ १५ ॥ १६ ॥ बल्लुनामंजुना श्यामाषोडशवार्षिकी यौवनाहृदा मुमुष्टानि दिव्यानि ॥ १७ ॥ वीरुधालताः ॥ १८ ॥

अनवेक्ष्य यौवेश्मक्रोधवेगपरायणा ॥ अथ तं देशमभ्यागाद्य याति न दुष्पात्मजः ॥ १४ ॥ श्रान्तयुग्यः श्रान्तहयो नृगलिप्सुः पिपासितः ॥ सनादुषः प्रेक्षमाण उदपानं तादृकं ॥ १५ ॥ ददर्श राजा तां तत्र कन्यामग्निशिखामिव ॥ तामपृच्छत्सदृष्ट्वैव कन्याममरवर्णिनीं ॥ १६ ॥ सा त्वयित्वानृपश्रेष्ठः साम्ना परमवल्गुना ॥ कात्वंतामनस्वीश्यामा सुमृष्टमणिकुण्डला ॥ १७ ॥ दीर्घध्यायसिचात्यर्थं कस्माच्छोचसिचातुरा ॥ कथंचपतिताः स्यस्मिन्कूपे वीरुत्तृणावृते ॥ १८ ॥ दुहिता चैव कस्य त्वं वदसत्यं मुमध्यमे ॥ देवयान्युवाच यो सौ देवैर्हता नैत्यानुत्थापयति विद्यया ॥ १९ ॥ तस्य शुक्रस्य कन्या हंसमां नूनं न बुध्यते ॥ एष मे दक्षिणो राजन्याणि स्तामनखांगुलिः ॥ २० ॥ समुद्धर गृहीत्वामां कुलीनस्त्वं हि मे मतः ॥ जानामि हित्वां संशांतं वीर्यवंतं यशस्विनं ॥ २१ ॥ तस्मान्मां पतितामस्मात्कूपादुद्धर्तुमर्हसि ॥ वैशंपायन उवाच तामथो ब्राह्मणीं राजा विज्ञाय न दुष्पात्मजः ॥ २२ ॥ गृहीत्वा दक्षिणे पाणावुज्जहार ततोऽवटात् ॥ उद्धृत्य चैनांतर सा तस्मात्कूपान्नराधिपः ॥ २३ ॥ आमंत्रयित्वा सुश्रोणीं ययातिः स्वपुरं ययौ ॥ गते तु नादुषेत स्मिन् देवयान्यप्यनिदिता ॥ २४ ॥ उवाच शोकसंतमा घूर्णि कामागतां पुरः ॥ देवयान्युवाच त्वरितं घूर्णिके गच्छ शीघ्रमाचक्ष्व मे पितुः ॥ २५ ॥ नेदानीं संप्रवेक्ष्यामि नगरं वृषपर्वणः ॥ वैशंपायन उवाच सा तत्र त्वरितं गत्वा घूर्णिकाऽसुरमंदिरं ॥ २६ ॥ दृष्ट्वा काव्यमुवाचे दंसं भ्रमाविप्लवतना ॥ आचक्ष्व मे महाप्राज्ञ देवयानीं वने हतां ॥ २७ ॥ शर्मिष्ठायां महाभाग दुहित्रा वृषपर्वणः ॥ श्रुत्वा दुहितरं काव्यस्तत्र शर्मिष्ठाया हतं ॥ २८ ॥ त्वरयानिर्ययौ दुःखान् मार्गमाणः सुतां वने ॥ दृष्ट्वा दुहितरं काव्यो देवयानीं ततो वने ॥ २९ ॥ बाहुभ्यां संपरिष्वज्य दुःखितां वाक्यमब्रवीत् ॥ आत्मदोषैर्नियच्छंति सर्वे दुःखसुखजनाः ॥ ३० ॥ मन्येदुश्चरितं तेऽस्ति यस्येयं निष्कृतिः कृता ॥ देवयान्युवाच निष्कृतिर्मेऽस्तु वामाऽस्तु शृणुष्व आवहितो मम ॥ ३१ ॥ शर्मिष्ठाया दुक्ताऽस्मि दुहित्रा वृषपर्वणः ॥ सत्यं किलैतत्सा प्राह दैत्यानां मसि गायनः ॥ ३२ ॥ एवं हि मे कथयति शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ॥ वचनं तीक्ष्णपरुषं क्रोधरक्तेक्षणाभृशं ॥ ३३ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ अवटात् गतात् ॥ २३ ॥ २४ ॥ घूर्णिकां दासीं ॥ २५ ॥ २६ ॥ हतां तादृक्तां ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ नियच्छंति प्रयच्छंति आत्मदोषैर्हेतुभिः स्वकर्मभिरेव मुखदुःखे जना व्याप्येते न तु जनस्यापराध इत्यर्थः ॥ ३० ॥ एतदेवाह मन्येदिति निष्कृतिः फलभोगेन निरसनं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ तीक्ष्णं मर्मभिर् यतः परुषं निष्ठुराक्षरं ॥ ३३ ॥

॥३४॥ इदं पूर्वोक्तं ॥३५॥ ३६॥ ३७॥ नाहुषः ययातिः मम ऐश्वर्यं निर्द्वन्द्वमप्रतिपक्षं बलमस्ति ॥३८॥ ईश्वरत्वमेवाह यच्चेति स्वयं भुवा तत्त्वमसीत्यादिनावेदेन करणेन तुष्टेन गुरुणेति शेषः ॥३९॥ अहं मनुरभव
सूर्यश्चेति वदन्वामदेव इव स्वस्य सार्वभौम्यानुभवमाह अहमिति ॥४०॥ ४१॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभाष्ये अष्टमप्रतिपद्यः ॥७८॥ ७९॥ ८०॥ य इति अति

स्तुवतां दुहितानित्यं याचतः प्रतिगृह्यतः ॥ अहं तु स्तूयमानस्य ददतोऽप्रतिगृह्यतः ॥३४॥ इदं मामाह शर्मिष्ठा दुहिता वृषपर्वणः ॥ क्रोधसंरक्तनयनादर्पपू
र्णा पुनः पुनः ॥३५॥ यद्यहं स्तुवतस्तां दुहितां प्रतिगृह्यतः ॥ प्रसादयिष्ये शर्मिष्ठामित्युक्ता तु सखीमया ॥३६॥ शुक्र उवाच स्तुवतां दुहितानं त्वं याच
तः प्रतिगृह्यतः ॥ अस्तो तुः स्तूयमानस्य दुहिता देवयान्यसि ॥३७॥ वृषपर्वे वतं द्वादशकारा जाचनाहुषः ॥ अचित्यं ब्रह्म निर्द्वन्द्वमैश्वर्यं हि बलं मम ॥३८॥ यच्च
किंचित्सर्वगतं भूमौ वायु दिवा दिवि ॥ तस्याहं ईश्वरो नित्यं तुष्टेनोक्तः स्वयं भुवा ॥३९॥ अहं जलं विमुंचामि प्रजानां हितकाम्यया ॥ पुण्यम्यौषधयः सर्वा इ
तिसत्यं ब्रवीमि ते ॥४०॥ वैशंपायन उवाच एवं विषादमापन्नां मन्युना संप्रपीडितां ॥ वचनैर्मधुरैः श्लक्ष्णैः सांत्वयामास तां पिता ॥४१॥ इति श्री
महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वे ययात्युपाख्याने षष्ठसप्ततितमोऽध्यायः ॥७८॥ शुक्र उवाच यः परेषां नरो नित्यमतिवादां स्तिति क्षते ॥ देवयानि वि
जानीहितेन सर्वमिदं जितं ॥१॥ यः समुत्पतितं क्रोधं निगृह्णाति हयं यथा ॥ स यं तेत्युच्यते सद्भिर्नयोरश्मिषु लंबते ॥२॥ यः समुत्पतितं क्रोधमक्रोधेन निरस्य
ति ॥ देवयानि विजानीहितेन सर्वमिदं जितं ॥३॥ यः समुत्पतितं क्रोधं क्षमयेन्निरस्यति ॥ यथारगस्त्वचं जीर्णांसवै पुरुष उच्यते ॥४॥ यः संधारयते मन्युं यो
तिवादां स्तिति क्षते ॥ यश्च तप्तो न तपति दृढं सोऽर्थस्य भाजनं ॥५॥ यो यजेत् परिश्रान्तो मासि मासि शतं समाः ॥ न क्रुद्धो यश्च सर्वस्य तयोरक्रोधोऽधिकः ॥
॥६॥ यत्कुमाराः कुमार्यश्च वैरं कुर्युरचेतसः ॥ न तत्प्राज्ञोऽनुकुर्वीत न विदुस्ते बलावलं ॥७॥ देवयान्युवाच वेदाहं तां बालाऽपि धर्माणां यदिहांतरं ॥
अक्रोधे चापि वादे च वेद चापि बलावलं ॥८॥ शिष्यस्याशिष्यवत्तेस्तु न क्षंतव्यं बुभूषता ॥ तस्मात्संकीर्णवत्तेषु वा सोममनरोचते ॥९॥ पुमांसो ये हि निंदन्ति
वृत्तेनापि जननच ॥ न तेषु निवसेत्प्राज्ञः श्रेयोऽर्थी पापबुद्धिषु ॥१०॥

वादान्निदावचनानि ॥१॥ रश्मिषु क्रोधफलभूतास्त्वापस्तु पक्षे स्पष्टोऽर्थः ॥२॥ अक्रोधेन क्रोधविरोधिन्याक्षमया ॥३॥ ४॥ अर्थस्य पुरुषार्थचतुष्टयस्य ॥५॥ यजेत्पितृयज्ञेन तस्मान्मासि पि
तृभ्यः क्रियत इति श्रुतेः एतेन अन्ययज्ञेभ्यः पितृयज्ञः श्रेष्ठ इति सूचितं ॥६॥ यदिति अचेतसो मूढाः बाल्यात् शर्मिष्ठया कृतमस्माभिः क्षंतव्यमेवेत्यर्थः ॥७॥ ८॥ ९॥ १०॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभाष्ये ऊनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ७९ ॥ तत इति काव्यः कविपुत्रः समन्युः सक्रोधः ॥ १ ॥ २ ॥ पुत्रेष्विति ननु पितृकृतं पुत्रेण भुज्यते चेच्छास्त्रफलं प्रयोक्तरीतिन्यायविरोधापत्तिरिति चेन्न यो वै भागिबुं भागानुदत्ते च यते वै न संसय विवैनं न च यते थपुत्रमथ पौत्रं च यत इति धनमानभागिनां दूरीकरणादवश्यं स्वयं

ये त्वेन मभिंजामंति वृत्तेनाभिजवेन वा ॥ तेषु साधुषु वस्तव्यं सवासः श्रेष्ठ उच्यते ॥ ११ ॥ वाग्दुरुक्तं महाघोरं दुर्हिबुर्दृष्टपर्वणः ॥ मम मम्राति हृदयमभिकामं इवा
रणि ॥ १२ ॥ न त्वत्तदुष्करतरं मन्ये लोकेष्वपि त्रिषु ॥ यः स पत्नश्रियं दीप्तां हीनश्रीः पर्युपासते ॥ मरणं शोभनं तस्य इति विद्वज्जनाविदुः ॥ १३ ॥ इति श्रीम
हाभारते आदिपर्वणिसंभवपर्वेणिययात्युपाख्यानं ऊनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ७९ ॥ वैशंपायन उवाच ततः काव्यो भृगुश्रेष्ठः समन्युरु
पगम्य ह ॥ वृषपर्वणमासीनमित्युवाचा विचारयन् ॥ १ ॥ नाधर्मश्चरितो राजस्यः फलति गौरिव ॥ शनैरावर्त्यमानो हि कर्तुर्मूलानि कुरुतति ॥ २ ॥ पुत्रेषु वा
न स पुवानचं दात्मनि पश्यति ॥ फलत्येव ध्रुवं पापंगुरुभक्तमिवोदरे ॥ ३ ॥ यद्घातयिथा विप्रं कचमांगिरसं तदा ॥ अपापशीलं धर्मज्ञं शुश्रूषुं मद्रुहेरतं ॥ ४ ॥
वधादनर्हतस्तस्य वधाच्च दुहितुर्मम ॥ वृषपर्वन्निबोधेदं त्यक्ष्यामित्वां सवांधवं ॥ स्थातुं त्वद्विषये राजन् शक्ष्यामित्वया सह ॥ ५ ॥ अहो मामभिजानासि दैत्य
मिथ्या प्रलापिनं ॥ यथेममात्मनो दोषं न नियच्छस्युपेक्षसे ॥ ६ ॥ वृषपर्वोवाच नाधर्मनृपावा दं त्वयि जानामि भार्गव ॥ त्वयि धर्मश्च सत्यं च तत्प्रसी
दंतु नो भवान् ॥ ७ ॥ यद्यस्मान् पहाय त्वमितो गच्छसि भार्गव ॥ समुद्रं संप्रवेक्ष्यामो नान्यदस्ति परायणं ॥ ८ ॥ शुक उवाच समुद्रं प्रविशध्वं वादिशो
वाद्रवतासुराः ॥ दुहितुर्नाप्रियं सोढुं शक्तोऽहं दयिताहिमे ॥ ९ ॥ प्रमाद्यतां देवयानी जीवितं यत्र मे स्थितं ॥ यां गक्षेम करस्तेह मिन्द्रस्येव बृहस्पतिः ॥ १० ॥ वृ
षपर्वोवाच यत्किंचिदसुरेन्द्राणां विद्यते वसुभार्गव ॥ भुवि हंस्ति गवाश्च तस्य त्वं मम चेश्वरः ॥ ११ ॥ शुक उवाच यत्किंचिदस्ति द्रविणं दैत्येन्द्राणां
महासुर ॥ तस्येश्वरोऽस्मि यद्यपां देवयानी त्रसाद्यतां ॥ १२ ॥ वैशंपायन उवाच एवमुक्तस्तथेत्याह वृषपर्वमहाकविः ॥ देवयान्यतिकंगत्वा तमर्थं प्रा
ह भार्गवः ॥ १३ ॥ देवयान्युवाच यदित्वमीश्वरस्तातराज्ञो वित्तस्य भार्गव ॥ नाभिजानामि तत्ते हं राजा तु वदतु स्वयं ॥ १४ ॥

पुत्रः पौत्रो वा नश्यतीति श्रुतेः न्यायस्य नुजातेष्वपि वृत्तगतामपि फलं तदैकात्म्याभिमानात्पितर्यपि वक्तुं शक्यमतो न व्याक्रोषः मृतेऽपि पितरि पुत्राणां दारिद्र्यदौर्जन्यादिना आद्धलोपादिकृतं दुःखादिफलमन्वेत्ये
वेति सूक्तं पुत्रेषु वेत्यादि ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ उपेक्षसे रापथमात्रेण मांसां त्वयसि ननु दृष्टं दोषं निगृह्णासि ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ महाकवि रित्यादिपृथग्वाक्यं ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ दासीमिति इदं देवयान्याप्रार्थितं दासीसहस्रं शर्मिष्ठापरिवारभूता दासीसहस्रादन्यत् द्वाभ्यांकन्यासहस्राभ्यामिति वाक्यशेषात् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥
 वृषपर्वोवाच यंकाममभिकामाऽसि देवयानि शुचिस्मिते ॥ तत्ते हंसं प्रदास्यामि यदि वापि हि दुर्लभं ॥ १५ ॥ देवयान्युवाच दासींकन्यासहस्रेण श
 र्मिष्ठामभिकामये ॥ अनुमांतत्र गच्छेत्सायत्र दद्याच्च मे पिता ॥ १६ ॥ वृषपर्वोवाच उत्तिष्ठ त्वंगच्छ धात्रि शर्मिष्ठां शीघ्रमानय ॥ यंच कामयते कामं देव
 यानी करोतु तं ॥ १७ ॥ वैशंपायन उवाच ततो धात्री तत्र गत्वा शर्मिष्ठां वाक्यमब्रवीत् ॥ उत्तिष्ठ भद्रे शर्मिष्ठे ज्ञातीनां सुखमावह ॥ १८ ॥ त्यजति ब्राह्म
 णः शिष्यान् देवयान्याप्रचोदितः ॥ सायंकामयते कामं स कार्योऽद्य त्वयाऽनघे ॥ १९ ॥ शर्मिष्ठोवाच यं सा कामयते कामं करवाण्यहमद्य तं ॥ यद्येवमा
 द्भयेच्छुक्रो देवयानी कृते हि मां ॥ महोषान्माऽगमच्छुक्रो देवयानी च मल्लते ॥ २० ॥ वैशंपायन उवाच ततः कन्यासहस्रेण वृता शिविकया तदा ॥ पितुर्नि
 योगात्त्वरितानि श्रक्कामपुरोत्तमात् ॥ २१ ॥ शर्मिष्ठोवाच अहं दासीसहस्रेण दासीते परिचरिकां ॥ अनुत्वांतत्र यास्यामि यत्र दास्यति ते पिता ॥ २२ ॥
 देवयान्युवाच स्तुवतो दुहिताऽहं ते याचतः प्रतिगृह्णतः ॥ स्तूयमानस्य दुहिता कथं दासी भविष्यसि ॥ २३ ॥ शर्मिष्ठोवाच येन केनचिदात्तानां ज्ञा
 तीनां सुखमावहेत् ॥ अतस्त्वामनुयास्यामि यत्र दास्यति ते पिता ॥ २४ ॥ वैशंपायन उवाच प्रतिश्रुते दासभावे दुहित्रा वृषपर्वणः ॥ देवयानी नृपश्रेष्ठ
 पितरं वाक्यमब्रवीत् ॥ २५ ॥ देवयान्युवाच प्रविशामि पुरं तात तुष्टास्मि द्विजसत्तम ॥ अमोघं तव विज्ञानमस्ति विद्यावलंबते ॥ २६ ॥ वैशंपायन
 उवाच एवमुक्तो दुहित्रा स द्विजश्रेष्ठो महायशाः ॥ प्रविवेश पुरं तदृष्टः पूजितः सर्वदानवैः ॥ २७ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणियया
 त्युपाख्यानेऽशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ७८ ॥ वैशंपायन उवाच अथ दीर्घस्य कालस्य देवयानी नृपोत्तम ॥ वनंतं देवं निर्याता
 क्रीडार्थं वरवर्णिनी ॥ १ ॥ तेन दासीसहस्रेण सार्धं शर्मिष्ठया तदा ॥ तमेव देशं संप्राप्ता यथा कामं च चारसा ॥ २ ॥ ताभिः सखीभिः सहिता सर्वाभिर्मुदिता भृशं ॥
 क्रीडंत्योऽभिरताः सर्वाः पिवंत्यो मधुमाधवीं ॥ ३ ॥ खादंत्यो विविधान्भक्ष्यान्विदशंत्यः फलानि च ॥ पुनश्चनाहुषो राजान्मृगलिप्सुर्यदृच्छया ॥ ४ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ विज्ञानं ब्रह्मानुभवः विद्यामृतसंजीविनी ॥ २६ ॥ २७ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभाष्ये अश्विनि तमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ७८ ॥ ॥ ७७ ॥
 अर्थेति ॥ १ ॥ तेन स्वयं वृतेन शर्मिष्ठया स्वीयदासीसहस्रोपेतया ॥ २ ॥ मधुमाधवीं मधुवृक्षजां मदिरां ॥ ३ ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ पिवंतीःपेयं ललमानाःक्रीडन्तीः ॥ ६ ॥ ७ ॥ द्वाभ्यामित्युक्तार्थं गोत्रेवंशकरादृषी ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ विधानंदैवं अनुवर्ततेअनुसृत्यास्ति ॥ १२ ॥ १३ ॥ राज्ञोरूपं ब्राह्मीवाक्येत्यत्र हेतुद्वयं व्युत्क्रमेणाह ब्रह्मेति ॥ १४ ॥ अर्थेनकार्येणवारिजंमीनंपद्मादिवा ॥ १५ ॥ अनुयुक्तोऽस्मिपलायितेऽमृगेऽप्यतोऽस्मि ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ संसृष्टंउच्छिन्नस्यक्षत्रस्यब्राह्मणवीर्यादेवपुनरुद्भवात्

तमेवदेशंसंप्राप्तोजलार्थीश्रमकंशितः ॥ दृशेदेवयानींसशर्मिष्ठांताश्चयोषितः ॥ ५ ॥ पिवंतीर्ललमानाश्चदिव्याभरणभूषिताः ॥ उपविष्टांचदृशेदेवया नींशुचिस्मितां ॥ ६ ॥ रूपेणप्रितिमांतासांस्त्रीणांमध्येवरांगनां ॥ शर्मिष्ठयासेव्यमानांपादसंवाहनादिभिः ॥ ७ ॥ ययातिरुवाच द्वाभ्यांकन्यासह स्वाभ्यांद्वेकन्धेपरिवारिते ॥ गोत्रेचनप्तनीचैवद्वयोःपृच्छाम्यहंशुभे ॥ ८ ॥ देवयान्युवाच आख्यास्याम्यहमादत्स्ववचनंमेनराधिप ॥ शुक्रोनांमासु रगुरुःसुतांजानीहितस्यमां ॥ ९ ॥ इयंचमेसखीदासीयत्राहंतत्रगामिनी ॥ दुहितादानवेंद्रस्यशर्मिष्ठावपपर्वणः ॥ १० ॥ ययातिरुवाच कथंतुतेस खीदासीकन्येयंवरवर्णिनी ॥ असुरेंद्रसुतासुभ्रूःपरंकौतूहलंहिमे ॥ ११ ॥ देवयान्युवाच सर्वएवन्मश्रेष्ठविधानमनुवर्तते ॥ विधानविहितंमत्वामा विचित्राःकथाःकथाः ॥ १२ ॥ राजवद्रूपवेपौतेब्राह्मीवाचंविभर्षिच ॥ कोनामत्वंकुतश्चासिकस्यपुत्रश्चशंसमे ॥ १३ ॥ ययातिरुवाच ब्रह्मचर्येणवे दोमेकृत्स्नःश्रुतिपथंगतः ॥ राजाहंराजपुत्रश्चययातिरिति विश्रुतः ॥ १४ ॥ देवयान्युवाच केनास्यर्थेननृपतेइमंदेशमुपागतः ॥ जिघृक्षुर्वारिजंकिंचिद थवामृगलिप्सया ॥ १५ ॥ ययातिरुवाच मृगलिप्सुरहंभद्रेपानीयार्थमुपागतः ॥ बहुधाप्यनुयुक्तोऽस्मितदनुज्ञातुमर्हसि ॥ १६ ॥ देवयान्युवाच द्वाभ्यांकन्यासहस्वाभ्यांदास्याशर्मिष्ठयांसह ॥ त्वदधीनाऽस्मिभद्रंतेसखाभर्ताचमेभव ॥ १७ ॥ ययातिरुवाच वित्थ्यौशनसिभद्रंतेनत्वामहोस्मिभा विनि ॥ अविवाद्याहिराजानोदेवयानिपितुस्तव ॥ १८ ॥ देवयान्युवाच संसृष्टंब्रह्मणाक्षत्रंक्षत्रेणब्रह्मसंहितं ॥ ऋषिश्चाप्यृषिपुत्रश्चनाहुपांगवेहस्व मां ॥ १९ ॥ ययातिरुवाच एकदेहोद्भवावर्णाश्चत्वारोऽपिवरांगने ॥ पृथक्धर्माःपृथक्शौचास्तेपांतुब्राह्मणोवरः ॥ २० ॥

ब्रह्मणाक्षत्रसंसृष्टं क्षत्रियकन्यासुलोपामुद्रादिषुब्राह्मणानामुत्पत्तिदर्शनात् क्षत्रेणब्रह्मसंहितंसंमिश्रं ऋषिःबुधादिलायांपुंस्रवास्ततआयुस्ततोऽनृषस्ततस्त्वमिति क्षत्रियकन्यायांब्राह्मणाज्जातोब्राह्मणः क्षत्रि यदारेषुब्राह्मणाज्जातस्तुक्षत्रियएवेत्यापहेपिदलायांक्षत्रियदारत्वाभावाद्युष्माकमृषित्वमेवतथ्यमित्यर्थः हेअंगवहस्वपरिणयस्व ॥ १९ ॥ एकस्येश्वरस्यदेहोदेहावयवाः मुखबाहूरुपादास्तदुद्भवाः ॥ २० ॥

॥ १५ ॥ दासीमिति इदं देवान्याप्रार्थितं दासीसहस्रं शर्मिष्ठापरिवारभूता दासीसहस्रादन्यत् द्वाभ्यां कन्यासहस्राभ्यामिति वाक्यशेषात् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥
 वृषपर्वोवाच यंकाममभिकामाऽसि देवयानि शुचिस्मिते ॥ तत्ते हंसं प्रदास्यामि यदि वापि हि दुर्लभं ॥ १५ ॥ देवयान्युवाच दासीं कन्यासहस्रेण श
 र्मिष्ठामभिकामये ॥ अनुमांतत्र गच्छेत्सायत्र दद्याच्च मे पिता ॥ १६ ॥ वृषपर्वोवाच उत्तिष्ठ त्वंगच्छ धात्रि शर्मिष्ठां शीघ्रमानय ॥ यंच कामयते कामं देव
 यानीकरोतु तं ॥ १७ ॥ वैशंपायन उवाच ततो धात्री तत्र गत्वा शर्मिष्ठां वाक्यमब्रवीत् ॥ उत्तिष्ठ भद्रेशर्मिष्ठे ज्ञातीनां सुखमावह ॥ १८ ॥ त्यजति ब्राह्म
 णः शिष्यान् देवान्याप्रचोदितः ॥ सायंकामयते कामं स कार्योऽद्य त्वयाऽनघे ॥ १९ ॥ शर्मिष्ठोवाच यं सा कामयते कामं करवाण्यहमद्यतं ॥ यद्येवमा
 द्भयेच्छुक्रो देवयानीकृते हि मां ॥ महोपांन्माऽगमच्छुक्रो देवयानीचमत्कृते ॥ २० ॥ वैशंपायन उवाच ततः कन्यासहस्रेण वृता शिविकया तदा ॥ पितुर्नि
 योगात्त्वरितानि श्वक्रामपुरोत्तमात् ॥ २१ ॥ शर्मिष्ठोवाच अहं दासीसहस्रेण दासीते परिचारिका ॥ अनुत्वांतत्र यास्यामि यत्र दास्यति ते पिता ॥ २२ ॥
 देवयान्युवाच स्तुवतो दुहिताऽहं ते याचतः प्रतिगृह्णतः ॥ स्तूयमानस्य दुहिता कथं दासी भविष्यसि ॥ २३ ॥ शर्मिष्ठोवाच येन केनचिदात्तानां ज्ञा
 तीनां सुखमावहेत् ॥ अतस्त्वामनुयास्यामि यत्र दास्यति ते पिता ॥ २४ ॥ वैशंपायन उवाच प्रतिश्रुते दासभावे दुहित्रा वृषपर्वणः ॥ देवयानी नृपश्रेष्ठ
 पितरं वाक्यमब्रवीत् ॥ २५ ॥ देवयान्युवाच प्रविशामि पुरं तात तुष्टास्मि द्विजसत्तम ॥ अमोघं तव विज्ञानमस्ति विद्याबलं च ते ॥ २६ ॥ वैशंपायन
 उवाच एवमुक्तो दुहित्रा स द्विजश्रेष्ठो महायशाः ॥ प्रविवेश पुरं दृष्टः पूजितः सर्वदानवैः ॥ २७ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणिसंभवपर्वणियया
 त्युपाख्यानेऽशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ७९ ॥ वैशंपायन उवाच अथ दीर्घस्य कालस्य देवयानी नृपोत्तम ॥ वनंत देवं निर्याता
 क्रीडार्थं वरवर्णिनी ॥ १ ॥ तेन दासीसहस्रेण सार्धं शर्मिष्ठया तदा ॥ तमेव देशं संप्राप्ता यथा कामं च चारसा ॥ २ ॥ ताभिः सखीभिः सहिता सर्वाभिर्मुदिताभृशं ॥
 क्रीडंत्योऽभिरताः सर्वाः पिवंत्यो मधुमाधवी ॥ ३ ॥ खादंत्यो विविधान् भक्ष्यान् विदशंत्यः फलानि च ॥ पुनश्च नाहुषो राजान् गलिप्सुर्यदृच्छया ॥ ४ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ विज्ञानं ब्रह्मानुभवः विद्यामृतसंजीविनी ॥ २६ ॥ २७ ॥ इति आदिपर्वणिलैलकंडीये भारतभाष्ये अश्वितीतमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ७९ ॥
 अर्थेति ॥ १ ॥ तेन स्वयं वृतेन शर्मिष्ठया स्वीयदासीसहस्रोपेतया ॥ २ ॥ मधुमाधवी मधुवृक्षजां मदिरां ॥ ३ ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ पिबंतीःपेयं ललमानाःक्रीडन्तीः ॥ ६ ॥ ७ ॥ द्वाभ्यामित्युक्तार्थं गोत्रेवंशकरावृषी ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ विधानंदैवं अनुवर्ततेअनुसृत्यास्ति ॥ १२ ॥ १३ ॥ राज्ञोरूपं ब्राह्मीवाक्येत्यत्र हेतुद्वयं व्युत्क्रमेणाह ब्रह्मेति ॥ १४ ॥ अर्थेनकार्येणवारिजंमीनंपद्मादिवा ॥ १५ ॥ अनुयुक्तोऽस्मिपलायितेमृगेऽप्रातोऽस्मि ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ संसृष्टंउच्छिन्नस्यक्षत्रस्यब्राह्मणवीर्यादेवपुनरुद्भवात्

तमेवदेशंसंप्राप्तोजलार्थीश्रमकंशितः ॥ दृशेदेवयानींसशर्मिष्ठांताश्रयोषितः ॥ ५ ॥ पिबंतीर्ललमानाश्चदिव्याभरणभूषिताः ॥ उपविष्टांचदृशेदेवया नींशुचिस्मितां ॥ ६ ॥ रूपेणप्रितिमांतासांस्त्रीणांमध्येवरांगनां ॥ शर्मिष्ठयासेव्यमानांपादसंवाहनादिभिः ॥ ७ ॥ ययातिरुवाच द्वाभ्यांकन्यासह स्वाभ्यांदेकन्येपरिवारिते ॥ गोत्रेचनामनीचैवद्वयोःपृच्छाम्यहंशुभे ॥ ८ ॥ देवयान्युवाच आख्यास्याम्यहमादत्स्ववचनंमेनराधिप ॥ शुक्रोनांमासु रगुरुःसुतांजानीहितस्यमां ॥ ९ ॥ इयंचमेसखीदासीयत्राहंतत्रगामिनी ॥ दुहितादानवेंद्रस्यशर्मिष्ठावृषपर्वणः ॥ १० ॥ ययातिरुवाच कथंतुतेस खीदासीकन्येयंवरवर्णिनी ॥ असुरेंद्रसुतासुभ्रूःपरंकौतूहलंहिमे ॥ ११ ॥ देवयान्युवाच सर्वएवन्मश्रेष्ठविधानमनुवर्तते ॥ विधानविहितंमत्वामा विचित्राःकथाःकथाः ॥ १२ ॥ राजवद्रूपवेपौतेब्राह्मीवाचंविभर्षिच ॥ कोनामत्वंकुतश्चासिकस्यपुत्रश्चशंसमे ॥ १३ ॥ ययातिरुवाच ब्रह्मचर्येणवे दोमेकृत्स्नःश्रुतिपथंगतः ॥ राजाहंराजपुत्रश्चययातिरिति विश्रुतः ॥ १४ ॥ देवयान्युवाच केनास्यर्थेननृपतेइमंदेशमुपागतः ॥ जिघृक्षुर्वारिजंकिंचिद थवानृगलिप्सया ॥ १५ ॥ ययातिरुवाच मृगलिप्सुरहंभद्रेपानीयार्थमुपागतः ॥ बहुधाप्यनुयुक्तोऽस्मितदनुज्ञातुमर्हसि ॥ १६ ॥ देवयान्युवाच द्वाभ्यांकन्यासहस्वाभ्यांदास्याशर्मिष्ठयांसह ॥ त्वदधीनाऽस्मिभद्रंतेसखाभर्ताचमेभव ॥ १७ ॥ ययातिरुवाच वित्यौशनसिभद्रंतेनत्वामहोस्मिभा विनि ॥ अविवाद्याहिराजानोदेवयानिपितुस्तव ॥ १८ ॥ देवयान्युवाच संसृष्टं ब्रह्मणाक्षत्रंक्षत्रेणब्रह्मसंहितं ॥ ऋषिश्चाप्यृषिपुत्रश्चनाहुपांगवेहस्व मां ॥ १९ ॥ ययातिरुवाच एकदेहोद्भवावर्णाश्चत्वारीऽपिवरांगने ॥ पृथक्धर्माःपृथक्शौचास्तेषांतुब्राह्मणोवरः ॥ २० ॥

ब्रह्मणाक्षत्रंसंसृष्टं क्षत्रियकन्यासुलोपामुद्रादिषुब्राह्मणानामुत्पत्तिदर्शनात् क्षत्रेणब्रह्मसंहितंसंमिश्रं ऋषिःबुधादिलायांपुत्ररवास्ततआयुस्ततोऽनृषस्ततस्त्वमिति क्षत्रियकन्यायांब्राह्मणाज्जातोब्राह्मणः क्षत्रि यदारेषुब्राह्मणाज्जातसुक्षत्रियएवेत्यापहेपिइलायांक्षत्रियदारत्वाभावाद्युष्माकमृषित्वमेवतथ्यमित्यर्थः हेअंगवहस्वपरिणयस्व ॥ १९ ॥ एकस्येश्वरस्यदेहोदेहावयवाः मुखबाहुरूपादास्तदुद्भवाः ॥ २० ॥

प्रागेवत्वयामपाणिग्रहणंकृतमतदानींविचारावसरोनास्तीत्याशयेनाह पाणीति पाणिधर्मःपाणिग्रहणाख्योधर्मः ॥ २१ ॥ २२ ॥ ययातिस्तुस्वस्यशर्मिष्ठासक्त्यादेवयान्याःप्रकोपेसतिशुक्राद्रीतःसम्

देवयान्युवाच पाणिधर्मोनाहुपाऽयंनपुंभिःसेवितःपुरा ॥ तमेत्वमग्रहीरग्रेवृणोमित्वामहंततः ॥ २१ ॥ कथंनुमेमनस्विन्याःपाणिमन्यःपुमान्स्पृशेत् ॥ गृही
तमृषिपुत्रेणस्वयंवाप्यृषिणात्वया ॥ २२ ॥ ययातिरुवाच क्रुद्धादाशीविपात्सर्पाज्ज्वलनात्सर्वतोमुखात् ॥ दुराधर्षतरोविप्रोज्ञेयःपुंसाविजानता ॥
॥ २३ ॥ देवयान्युवाच कथमाशीविपात्सर्पाज्ज्वलनात्सर्वतोमुखात् ॥ दुराधर्षतरोविप्रइत्यात्थुपुरुषर्षभ ॥ २४ ॥ ययातिरुवाच एकमाशी
विपोहंतिशस्त्रेणैकश्ववध्यते ॥ हंतिविप्रःसराप्राणिपुराण्यपिहिकोपितः ॥ २५ ॥ दुराधर्षतरोविप्रस्तस्माद्रीरुमतोमम ॥ अतोऽदत्तांचपित्राभूवांभद्रेनविवहा
म्यहं ॥ २६ ॥ देवयान्युवाच दत्तांवहस्वतन्मात्वंपित्राराजन्वतोमया ॥ अयाचतोभयंनान्तिदत्तांचप्रतिगृह्णतः ॥ २७ ॥ वैशंपायनउवाच त्व
रितंदेवयान्याथसंदिष्टंपितुरात्मनः ॥ सर्वंनिवेदयामासधात्रीतस्मैयथातथं ॥ २८ ॥ श्रुत्वैवचसराजानंदर्शयामासभार्गवः ॥ दृष्ट्वैवचागतंशुक्रंययातिःपृ
थिवीपतिः ॥ ववंदेब्राह्मणंकाव्यंप्रांजलिःप्रणतःस्थितः ॥ २९ ॥ देवयान्युवाच राजायंनाहुषस्तातदुर्गमेपाणिमग्रहीत् ॥ नमस्तेदेहिमामस्मैलोके
नान्यंपतिवृणे ॥ ३० ॥ शुक्रउवाच वृतोऽनयापतिर्वीरसुतयात्वंममेष्या ॥ गृहाणेमांमयादत्तांमहिषींनहुपात्मज ॥ ३१ ॥ ययातिरुवाच अध
र्मोनास्पृशेदेषमहान्मामिहभार्गव ॥ वर्णसंकरजां ब्रह्मन्नितित्वांप्रवृणोम्यहं ॥ ३२ ॥ शुक्रउवाच अधर्मात्त्वांविमुंचामिवृणुत्वंवरमीप्सितं ॥ अस्मिन्वि
वाहेमाम्लासीरहंपापंनुदामिते ॥ ३३ ॥ वहस्वभार्याधर्मेणदेवयानींसुमध्यमां ॥ अनयासहसंप्रीतिमतुलांसमवाप्नुहि ॥ ३४ ॥ इयंचापिकुमारीतेशर्मिष्ठावा
र्षपर्वणी ॥ संपूज्यासततराजस्सचैनांशयनेद्वयेः ॥ ३५ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तोययातिस्तुशुक्रंरुत्वांप्रदक्षिणं ॥ शास्त्रोक्तविधिनाराजाविवाह
मकरोच्छुभं ॥ ३६ ॥ लब्ध्वाशुक्रान्महद्वित्तंदेवयानींतदोत्तमां ॥ द्विसहस्रेणकन्यानांतथाशर्मिष्ठयासह ॥ ३७ ॥

नस्येवउवाच क्रुद्धादिति ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ अदत्तामितिच्छेदः ॥ २६ ॥ मामां भयंक्षत्रियेणब्राह्मणीपरिणयनदोषजं ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ दुर्गमेसंकटे ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ईप्सितंवरं
चवृणीष्वेत्युक्तोपीदानींनवतवान् पश्चात्तुअन्यत्रजरासंकमणसामर्थ्यरूपःशुक्रेणैवस्वप्रतिज्ञासिद्धयेदत्तइतिष्येयं ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

॥ ३८ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ययातिरिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ व्यजायतअजनयत् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

संपूजितश्चशुक्लेणदैत्यैश्चनृपसत्तमः ॥ जगामस्वपुरं दृष्टोऽनुज्ञातोऽथमहात्मना ॥ ३८ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणिसंभवपर्वणिययात्यापुपाख्याने
एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायन उवाच ययातिः स्वपुरं प्राप्य महेंद्रपुरसन्निभं ॥ प्रविश्यांतः पुरं तत्र देवयानीं न्यवेशय
त् ॥ १ ॥ देवयान्याश्चानुमतेऽस्तु तां तां वृषपर्वणः ॥ अशोकवनिकाभ्याशे गृहं कृत्वा न्यवेशयत् ॥ २ ॥ वृतां दासी सहस्रेण शर्मिष्ठां वार्षपर्वणीं ॥ वासोभिरन्नपा
नैश्च संविभज्य सुसकृतां ॥ ३ ॥ देवयान्या तु सहितः स नृपो न दुपात्मजः ॥ विजहार बहून् बद्धान् देववन्मुदितः सुखी ॥ ४ ॥ ऋतुकाले तु संप्राप्ते देवयानीं वरगिना ॥
लेभे गर्भं प्रथमतः कुमारं च व्यजायत ॥ ५ ॥ गते वर्षे सहस्रे तु शर्मिष्ठां वार्षपर्वणीं ॥ ददर्श यौवनं प्राप्ता ऋतुं सा चान्वर्चितयत् ॥ ६ ॥ ऋतुकालश्च संप्राप्तो न च मे
स्ति पतिर्वृतः ॥ किं प्राप्ते किं नु कर्तव्यं किं वा कृत्वा कृतं भवेत् ॥ ७ ॥ देवयानीं प्रजाताऽसौ वृथा हं प्राप्त यौवना ॥ यथा तया वृतो भर्ता तथैवाहं वृणोमि तं ॥ ८ ॥ रा
ज्ञापुत्रफलं देयमिति मे निश्चिता मतिः ॥ अपीदानीं स धर्मात्मा इयान्मे दर्शनं रहः ॥ ९ ॥ अथ निष्क्रम्य राजा सौतस्मिन्काले यदृच्छया ॥ अशोकवनिकाभ्याशे श
र्मिष्ठां प्रेक्ष्य धिष्ठितः ॥ १० ॥ तमेकं रहिते दृष्ट्वा शर्मिष्ठां चारुहासिनीं ॥ प्रत्युद्गम्यां जलं कृत्वा राजानं वाक्यमब्रवीत् ॥ ११ ॥ शर्मिष्ठां वाच सोमस्येंद्रस्य
विष्णोर्वायमस्य वरुणस्य च ॥ तव वानाहुपगृहे कः स्त्रियं द्रष्टुमर्हति ॥ १२ ॥ रूपाभिज नशीलैर्हित्वं राजन्वैत्यमांसदा ॥ सात्वांयाचं प्रसाद्या ह मृतुं देहिनराधिप
॥ १३ ॥ ययातिरुवाच वेदित्वांशीलसंपन्नां दैत्यकन्यामनिदितां ॥ रूपं च तेन पश्यामि सूच्य ग्रमपि निदितं ॥ १४ ॥ अब्रवीदुशनाकाव्यां देवयानीं
यदाऽवहं ॥ नेयमाह्वयितव्या ते शयने वार्षपर्वणी ॥ १५ ॥ शर्मिष्ठां वाच न नर्मयुक्तं वचनं हि नस्ति न स्त्रीषु राजन् विवाहकाले ॥ प्राणान्ययं सर्वधना
पहारे पंचानृतान्यादुरपातकानि ॥ १६ ॥

प्रजाता प्रजारूपेण वितता वल्लीवत् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ रहिते विजने ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ अवहं ऊढवान् अहं ॥ १५ ॥ नर्मयुक्तं परिहासयुक्तं वचनं अतमपि न हि नस्ति दोषजनकं न भ
वतीत्यर्थः स्त्रीषु गम्यासु अहमेनानरमये इत्युक्तिरनृतापिकृता चेन्न हि नस्ति धनेत्युपलक्षणं रुपादेरपि ॥ १६ ॥

स्त्रीष्वनृतनं हि नस्ति प्रत्युत सत्यादरेण तस्यागवहिनस्तीत्याह पृष्टं त्विति साक्ष्ये पृष्टं सदस्यैः अन्यथा प्रवदंतं पुरुषं पतितं यद्वदंतं तन्मिथ्या गोब्राह्मणस्त्रीदीनानाथायर्थे कूटसाक्ष्यस्यापि पुण्यहेतुत्वात् तथाच हि साहेतुः सत्यमप्यनृतमेव अहिंसाहेतुरनृतमपि सत्यमेवेति भावः प्रकृतमाह एकार्थतायां एकप्रयोजनतायां समाहितायां आवयोस्त्वदाराधनरूपे प्रयोजने तुल्यत्वेन निश्चिते सति देवान्येव मम भार्या न शर्मिष्ठेति मिथ्यावदंतं त्वामेवानृतं हि नस्तीत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ एकार्थतामेव व्याचष्टे समाविति हेराज नृपतौ विवाहौ मनौ बुद्ध्वा वारूढौ समौ तुल्यावेव यदैवेदवयान्या त्वं मनसा वृतस्तदैव मया पीत्यर्थः अतः यस्त्वं सख्याः पतिः

पृष्टं तु साक्ष्ये प्रवदंतं मन्यथा वदंति मिथ्या पतितं नरेन्द्र ॥ एकार्थतायां तु समाहितायां मिथ्यावदंतं त्वनृतं हि नस्ति ॥ १७ ॥ ययातिरुवाच राजा प्रमाणं भूतानां सनस्येत मृपावदन् ॥ अर्थं कृच्छ्रमपि प्राप्य न मिथ्या कर्तुं मुत्सहे ॥ १८ ॥ शर्मिष्ठो वाच समावेतौ मतौ राजन्यपतिः सख्याश्च यः पतिः ॥ समं विवाहमित्याहुः सख्यामेऽसिद्धतः पतिः ॥ १९ ॥ ययातिरुवाच दातव्यं याचमनेभ्य इति मे व्रतमाहितं ॥ त्वं च याचसि मां कामं ब्रूहि किं करवाणिते ॥ २० ॥ शर्मिष्ठो वाच अधर्मात्पाहि मां राजन्यधर्मं च प्रतिपादय ॥ त्वत्तोऽपत्यवती लोके च रेयं धर्ममुत्तमं ॥ २१ ॥ त्रय एवाधनाराजभार्या दासस्तथा सुतः ॥ यत्ते समधिगच्छंति यस्यैते तस्य तद्धनं ॥ २२ ॥ देवयान्या भुजिष्याऽस्मि वस्या च तव भार्गवी ॥ सा चाहं च त्वयाराज नृभजनीये भजस्व मां ॥ २३ ॥ वैशंपायन उवाच एवमुक्तस्तुराजा संतथ्यमित्यभिजज्ञिवान् ॥ पूजयामास शर्मिष्ठां धर्मं च प्रत्यपादयत् ॥ २४ ॥ स समागम्य शर्मिष्ठां यथाकाममवाप्य च ॥ अन्योन्यं चाभिसंपूज्य जग्मतुस्तौ यथागतं ॥ २५ ॥ तस्मिन् समागमे सुभ्रूः शर्मिष्ठाचारुहासिनी ॥ लेभे गर्भं प्रथमतस्तस्माच्च पतिसत्तमात् ॥ २६ ॥ प्रजज्ञे च ततः काले राजनराजीवलोचना ॥ कुमारं देवगर्भाभं राजीवनिभलोचनं ॥ २७ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणिययात्युपाख्याने द्वाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ वैशंपायन उवाच श्रुत्वा कुमारं जातं तु देवयानी शुचिस्मिता ॥ चिंतयामास दुःखार्ता शर्मिष्ठां प्रति भारत ॥ १ ॥

स एव च कारात्ममापि पतिः एतल्लोकप्रसिद्ध्या द्रव्यति समं सह विवाहं सख्या सहैवेतरासां विवाहं सिद्धमाहुः द्वयोः प्रदेयद्रव्यत्ववरणीयत्वादेस्तुल्यत्वात् अतः मे मया वृतो सिक्कतु प्राप्यै यतः पतिरसि ॥ १९ ॥ राजा तु भार्यासमत्वं दासीनार्हतीत्येवं त्वाप्रकारां नरेण तदभीष्टं दातुं प्रतिजानीते दातव्यमिति ॥ २० ॥ अधर्मात् त्वदन्यवरणजाद्वभिचारात् ॥ २१ ॥ ननु त्वमपि पित्रादत्तेन धनेन धर्मं चरंतीति गतिं प्राप्नुहि किं स तस्येत्याशंक्याह त्रय इति ॥ २२ ॥ भुजिष्या देवयान्या भुक्तं त्वां इच्छंतीति योगात् दासी ॥ २३ ॥ भुजिष्या त्वमस्यास्तथ्यमिति अभिजज्ञिवान् अभितः सा कल्येन ज्ञातवान् धर्मं क्रतुदानेन आर्त्तत्राणं ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ प्रजज्ञे प्रजनितवती ॥ २७ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारत भावद्वीपे द्वाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ श्रुत्वेति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अवजग्मुषी ज्ञातवती ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ वंशोवःकइत्यत्रापिसंबध्यते ॥ १४ ॥ प्रदेशिन्यातर्जन्या ॥ १५ ॥ राजानंआलिङ्गितुमि
अभिगम्यचशर्मिष्ठादेवयान्यब्रवीदिदं देवयान्युवाच किमिदं वृजिनं सुभ्रुकृतं वैकामलुब्धया ॥ २ ॥ शर्मिष्ठोवाच ऋषिरभ्यागतः कश्चि
द्धर्मात्मा वेदपारगः ॥ समयावरदः कामं याचितो धर्मसंहितं ॥ ३ ॥ नाहमन्यायतः काममाचरामि शुचिस्मिते ॥ तस्मादप्येवमापत्यमितिसत्यं ब्रवीमि ते ॥
॥ ४ ॥ देवयान्युवाच शोभनं भीरुयद्येवमथ स ज्ञायते द्विजः ॥ गोत्रनामाभिजनतो वेत्तुमिच्छामि तं द्विजं ॥ ५ ॥ शर्मिष्ठोवाच तपसा ते जसा
चैव दिप्यमानं यथारविं ॥ तं दृष्ट्वा मम संप्रपुंशक्तिर्नासीच्छुचिस्मिते ॥ ६ ॥ देवयान्युवाच यद्येते देवं शर्मिष्ठेन मन्युर्विद्यते मम ॥ अपत्यं यदि ते लब्धं
ज्येष्ठाच्छ्रेष्ठाच्च वै द्विजात् ॥ ७ ॥ वैशंपायन उवाच अन्योन्यमेवमुक्त्वा तु संप्रहस्य च ते मिथः ॥ जगाम भार्गवी वेश्मतथ्यमित्यवजग्मुषी ॥ ८ ॥ ययाति
देवयान्यां तु पुत्रावजंनयन्नृपः ॥ यदुंचतुर्वसुंचैव शक्रविष्णुइवापरौ ॥ ९ ॥ तस्मादेव तुराजर्षेः शर्मिष्ठावर्षपर्वणी ॥ द्रुपुंचानुंचपूरुंचत्रींकुमारानजीजनत्
॥ १० ॥ ततः काले तु कस्मिंश्चिदेवयानी शुचिस्मिता ॥ ययातिसहिताराजन् जगाम रहितं वनं ॥ ११ ॥ ददर्श च तदा तत्र कुमारान् देवरूपिणः ॥ क्रीडमानान्सु
विश्रब्धान् विस्मिताचेदमब्रवीत् ॥ १२ ॥ देवयान्युवाच कस्यैते दारकारा जन् देवपुत्रोपमाः शुभाः ॥ वर्चसारूपतश्चैव सदृशमेमतास्तव ॥ १३ ॥
वैशंपायन उवाच एवं पृष्ट्वा तुराजानं कुमारान्पर्यपृच्छत देवयान्युवाच किं नाम धेयं वंशोवः पुत्रकाः कश्च वः पिता ॥ प्रब्रूतमेयथा तथ्यं श्रोतुमिच्छा
मितं त्यहं ॥ १४ ॥ तेऽदर्शयन् प्रदेशिन्या तमेव नृपसत्तमं ॥ शर्मिष्ठां मातरं चैव तथांच स्युश्च दारकाः ॥ १५ ॥ वैशंपायन उवाच इत्युक्त्वा सहितास्ते
तुराजानमुपचक्रमुः ॥ नाभ्यनंदतान् राजा देवयान्यास्तदांतिके ॥ १६ ॥ रुदंतस्तेऽथ शर्मिष्ठामभ्ययुर्बालकास्ततः ॥ श्रुत्वा तु ते पांवालानां स व्रीडइव पार्थि
वः ॥ १७ ॥ दृष्ट्वा तु ते पांवालानां प्रणयं प्रार्थिवं प्रति ॥ बुल्व्वा च तत्त्वं सा देवी शर्मिष्ठामिदमब्रवीत् ॥ १८ ॥ देवयान्युवाच मदधीना सती कस्मादंकार्षी
विप्रियं मम ॥ तमेवा सुरधर्मत्वमास्थितान विभोपि मे ॥ १९ ॥ शर्मिष्ठोवाच यदुक्तमपिरित्येव तत्सत्यं चारुहासिनि ॥ न्यायतो धर्मतश्चैव चरंती न वि
भेमि ते ॥ २० ॥ यदा त्वया दतो भर्ता दंत एव तदामया ॥ सखी भर्ता हि धर्मेण भर्ता भवति शोभने ॥ २१ ॥

तिशेषः नाभ्यनंदत दूरीकृतवानित्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ अधरोत्तरं नीचस्याजितद्विद्विद्वत्तमस्य ज्ञासः अतिवृत्तास्मिराज्ञः सकाशादपत्यत्रयाधिगमेनातिक्रान्ता उल्लङ्घिताऽस्मि ॥ २८ ॥ तदेवाह त्रय इति ॥ २९ ॥
 पूज्यास्मिममान्याचज्येष्ठाचब्राह्मणीत्यसि ॥ त्वत्तापि मे पूज्यतमो राजर्षिः किं न वेत्यतः ॥ २२ ॥ वैशंपायन उवाच श्रुत्वा तस्यास्ततो वाक्यं देवयान्य
 ब्रवीदिदं ॥ राजन्नाद्येह वत्स्यामि विप्रियं मे कृतं त्वया ॥ २३ ॥ सहसोत्पतितां श्यामां दृष्ट्वा तां सा श्रुलोचनां ॥ तूर्णं सकाशं काव्यस्य प्रस्थितां व्यथितस्तदा
 ॥ २४ ॥ अनुवं ब्राजसंभ्रांतः पृष्ठतः सां त्वयन्तपः ॥ न्यवर्त्तत न चैव स्मक्रोधसंरक्तलोचना ॥ २५ ॥ अविब्रुवंती किंचित्साराजानं सा श्रुलोचना ॥ अचिरादेव
 संप्राप्ता काव्यस्योशनसोत्तिकं ॥ २६ ॥ सा तु दृष्ट्वैव पितरमभिवाद्या ग्रतः स्थिता ॥ अनंतरं ययातिस्तु पूजयामास भार्गवं ॥ २७ ॥ देवयान्युवाच अध
 र्मेण जितो धर्मः प्रवृत्तमधरोत्तरं ॥ शर्मिष्ठायाऽतिवृत्ताऽस्मि दुहित्रा वृषपर्वणः ॥ २८ ॥ त्रयोऽस्यांजनिताः पुत्राराज्ञाऽनेन ययातिना ॥ दुर्भगायाममदौ तु पु
 त्रौ तात ब्रवीमि ते ॥ २९ ॥ धर्मज्ञ इति विख्यात ए पराजा भृगूद्वह ॥ अतिक्रान्तश्चर्मयादां काव्ये तत्कथयामि ते ॥ ३० ॥ शुक्र उवाच धर्मज्ञः सन्महाराज
 योऽधर्ममकृथाः प्रियं ॥ तस्माज्जरात्त्वामचिराद्वर्षयिष्यति दुर्जया ॥ ३१ ॥ ययातिरुवाच क्रतुं वै याचमानाया भगवन् नान्यचेतसा ॥ दुहितुर्दानवेंद्र
 स्य धर्म्यमेतत्कृतं मया ॥ ३२ ॥ क्रतुं वै याचमानायान ददाति पुमानृतुं ॥ भ्रूणहेत्युच्यते ब्रह्मन्सह ब्रह्मवादिभिः ॥ ३३ ॥ अभिकामां स्त्रियं यश्च गम्यं रहसि या
 चितः ॥ नोपैति स च धर्मे पुभ्रूणहेत्युच्यते बुधैः ॥ ३४ ॥ इत्येतानि समीक्ष्या हंकारणानि भृगूद्वह ॥ अधर्मभयसंविग्रः शर्मिष्ठामुपजग्मिवान् ॥ ३५ ॥ शुक्र उ
 वाच नन्वहं प्रत्यवेक्ष्य स्तमदर्थानां सिपार्थिव ॥ मिथ्याचारस्य धर्मे पुचौर्यं भवति नाहुप ॥ ३६ ॥ वैशंपायन उवाच क्रुद्धेनोशनसा शमो ययाति
 नाहुपस्तदा ॥ पूर्ववयः परित्यज्य जरां सद्योऽन्वपद्यत ॥ ३७ ॥ ययातिरुवाच अतमो यौवनस्याहं देवयान्यां भृगूद्वह ॥ प्रसादं कुरु मे ब्रह्मन् जरेयं त्वं विशे
 च्च मां ॥ ३८ ॥ शुक्र उवाच नाहं मृषा ब्रवीम्येतज्जरां प्राप्नोऽसि भूमिप ॥ जरां त्वेतां त्वमन्यस्मिन्संक्रामय यदीच्छसि ॥ ३९ ॥ ययातिरुवाच राज्य
 भावसंभवे ब्रह्मन्पुण्यभाक्कीर्तिभाक् कथा ॥ यो मे दद्याद्वयः पुत्रस्तद्भवाननुमन्यतां ॥ ४० ॥

॥ ३० ॥ अधर्ममेव प्रियं अकृथाः ॥ ३१ ॥ नान्यचेतसा न कामलोभेन ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ न कांचन परिहरेदिति श्रुतिनिषेधातिक्रमस्याधर्मस्य भयात्संविग्रः अनन्यपूर्विकां गम्यां यांकांचन स्त्रियं
 क्रतुं याचमानानं परिहरेन्न प्रत्याचक्षीतेति श्रुत्यर्थः ॥ ३५ ॥ प्रत्यवेक्ष्यः अस्मिन्कर्मणि मदाज्ञापित्वया प्रार्थनीयेति भावः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

ज्येष्ठस्य राज्याप्रदानं जपापं ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ इति आदिपर्वणिनेलकंठीये भारतभाष्येऽथ शीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ जरामिति ॥ १ ॥ वलीत्वचः संवलनं पलितानि

शुक्र उवाच संक्रामयिष्यमिजरां यथेष्टं नहुपात्मज ॥ मामनुध्यायभावेन न च पापमवाप्स्यसि ॥ ४१ ॥ वयोदास्यतिते पुत्रोऽयः सराजा भविष्यति ॥ आ
युष्मान्कर्त्तुमांश्चैव वद्वपत्यस्तथैव च ॥ ४२ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि ययात्युपाख्यानेऽथ शीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ ॥ ७३ ॥
वैशंपायन उवाच जरां प्राप्य ययातिस्तु स्वपुत्रं प्राप्य चैव हि ॥ पुत्रं ज्येष्ठं वरिष्ठं च यदुमित्यब्रवीद्वचः ॥ १ ॥ ययातिरुवाच जरावली च मां तात पलिता
निच पर्यगुः ॥ काव्यस्यो गतमंशापा न्न च तृतांस्मि यौवनं ॥ २ ॥ त्वं यदा प्रतिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह ॥ यौवनेन त्वदीयेन चरेयं विषयानहं ॥ ३ ॥ पूर्ण
वर्षसहस्रे तु पुनस्तं यौवनं त्वहं ॥ दत्त्वा स्वं प्रतिपस्यामि पाप्मानं जरया सह ॥ ४ ॥ यदुरुवाच जरायां बहवो दोषाः पानभोजनकारिताः ॥ तस्माज्जरां न तं
राजन् ग्रहीष्य इति मे मतिः ॥ ५ ॥ मितश्मश्रुतिरानंदो जरया शिथिलीकृतः ॥ वलीसंगतगात्रस्तु दुर्दृशो दुर्वलः क्रुशः ॥ ६ ॥ अशक्तः कार्यकरणे परिभूतः स यौ
वनैः ॥ महोपजीविभिश्चैव तां जरां नाभिकामये ॥ ७ ॥ संति ते बहवः पुत्रा मत्तः प्रियतरानृप ॥ जरां ग्रहीतुं धर्मज्ञ तस्मादन्यं वृणीष्व वै ॥ ८ ॥ ययातिरुवा
च यत्त्वं मे लब्धया ज्ञातो वयः स्वं न प्रयच्छसि ॥ तस्मादराज्यभाक्तान् प्रजातव भविष्यति ॥ ९ ॥ तुर्वसा प्रतिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह ॥ यौवनेन चरेयं वै वि
षयांस्तव पुत्रक ॥ १० ॥ पूर्णवर्षसहस्रे तु पुनर्दास्यामि यौवनं ॥ स्वं चैव प्रतिपस्यामि पाप्मानं जरया सह ॥ ११ ॥ तुर्वसुरुवाच न कामये जरां तात का
मभोगप्रणाशनीं ॥ बलह्वांत करणीं बुद्धिप्राणप्रणाशिनीं ॥ १२ ॥ ययातिरुवाच यत्त्वं मे लब्धया ज्ञातो वयः स्वं न प्रयच्छसि ॥ तस्मात्प्रजाममुच्छेदं
तुर्वसो तव यास्यति ॥ १३ ॥ संकीर्णाचारधर्मेषु प्रतिलोमचरेषु च ॥ पिशिताशिपुचां त्येषु मृदराजा भविष्यमि ॥ १४ ॥ गुरुदारप्रसक्तं पुनिर्यग्यान्निभते पुच ॥
पशुधर्मे पुपापेषु स्तेज्जेषु त्वं भविष्यसि ॥ १५ ॥ वैशंपायन उवाच एवं स तुर्वसुं शस्वाययातिः सुतमात्मनः ॥ शमिष्ठायाः सुतं हृत्युमिदं वचनमब्रवीत्
॥ १६ ॥ ययातिरुवाच हृत्यो त्वं प्रतिपद्यस्व वर्णह्यविनाशिनीं ॥ जरां वर्षसहस्रं मे यौवनं स्वं ददस्व च ॥ १७ ॥

केशरोम्णां शौक्ल्यं पर्यगुः परितः शरीरे गुणानि प्राप्नोति यौवने यौवनसाध्ये कामभोगे ॥ २ ॥ पाप्मानं भोगमार्थं पितृदिच्छारूपे चित्तस्य दौर्भ्यं चरेयं मुंजीय ॥ ३ ॥ ४ ॥ दोषाः कफाद्याधिक्यादमना
दयः ॥ ५ ॥ दोषानेवाहं मितेति ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ तिर्यग्योनीनामिव गते प्रकाशे भूतनाद्याचरणे येषां तेषु ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥१८॥ वाक्संगः संतानां पतनात् ककादिदृष्टेः श्वाचः संग इव संगः मन्त्रत्वं अव्यक्तत्वमितियावत् ॥१९॥ २०॥ पीठकानां राज्ञो ग्यानां नरयानविशेषाणां तस्वरावा इति स्लेच्छेः पुप्रसिद्धानां ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ पूर्णवर्षमहस्रे तु पुनर्दास्यामि यौवनं ॥ स्वचादास्यामि भूयो हं पाप्मानं जरया सह ॥ १८ ॥ द्रुत्युरुवाच न गजं न रथं नाश्वं जीर्णो भुंक्ते न च ध्वियं ॥ वाक्मंग
श्वास्य भवति तां जरां नाभिकामये ॥ १९ ॥ ययातिरुवाच यत्त्वं मे हृदयां जातो वयःस्वनं प्रयच्छसि ॥ तस्माद् द्रुत्यो प्रियः कामानि ते मं पत्स्यते क्वचित् ॥
॥ २० ॥ यथाश्वरथमुख्यानामश्वानां स्याद्गतं न च ॥ हस्तिनां पीठकानां च गर्दभानां तथैव च ॥ २१ ॥ वस्तानां च गवां च वगिविकायां स्तथैव च ॥ उदुपप्लवसं
तारो यत्र नित्यं भविष्यति ॥ अराजा भोजशब्दं त्वं तत्र प्राप्स्यसि सान्वयः ॥ २२ ॥ ययातिरुवाच अतो त्वं प्रतिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह ॥ एकं वर्ष सह
संतु चरेयं यौवनं न ते ॥ २३ ॥ अनुरुवाच जीर्णः शिशुवदादत्ते काले न्नमशुचिर्यथा ॥ न जुहोति च कालेऽग्निं तां जरां नाभिकामये ॥ २४ ॥ ययाति
रुवाच यत्त्वं मे हृदया जातो वयःस्वनं प्रयच्छसि ॥ जरादापस्त्वया प्रोक्तस्तस्मात्त्वं प्रतिलप्स्यसे ॥ २५ ॥ प्रजाश्वयौवनप्राप्ता विनशिष्यन्त्यनोतव ॥ अग्नि
प्रस्कंदनपरस्त्वं चाप्येवं भविष्यसि ॥ २६ ॥ ययातिरुवाच पुरोत्वं मे प्रियः पुत्रस्त्वं वरीयान् भविष्यसि ॥ जरावली च मां तात पलितानि च पर्यगुः ॥ २७ ॥
काव्यस्यो गनमः शापान्नक्तमोऽस्मि यौवने ॥ पुरोत्वं प्रतिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह ॥ कंचित्कालं चरेयं वै विपयान्वयसातव ॥ २८ ॥ पूर्णवर्षमहस्रे तु पुनर्दा
स्यामि यौवनं ॥ स्वंचैव प्रतिपत्स्यामि पाप्मानं जरया सह ॥ २९ ॥ वैशंपायन उवाच एवमुक्तः प्रत्युवाच पुरुः पितरमंजसा ॥ यथात्थमां महाराज तत्क
रिष्यामि ते वचः ॥ ३० ॥ प्रतिपत्स्यामि ते राजन्याप्मानं जरया सह ॥ गृहाण यौवनं मत्तश्चर कामान्यथेऽप्सितान् ॥ ३१ ॥ जरया हं प्रतिच्छन्ना वयोरूपधरस्त
व ॥ यौवनं भवते दत्त्वा चरिष्यामि यथात्थमां ॥ ३२ ॥ ययातिरुवाच पुरोप्रीतोऽस्मि ते वत्स प्रीतश्चेदं ददामि ते ॥ सर्वकामसमृद्धा ते प्रजां राज्यैर्न विष्य
ति ॥ ३३ ॥ एवमुक्त्वगययातिस्तु स्मृत्वा काव्यं महातपाः ॥ संक्रामयामास जरां तदा पुरौ महात्मनि ॥ ३४ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणिसंभवपर्वणिय
यात्युपाख्याने चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ . ॥ ६३ ॥ ॥ ६३ ॥

॥ २४ ॥ प्रतिलप्स्यसे प्रजाः ताश्च विनशिष्यन्तीति द्वयोः संबंधः ॥ २५ ॥ अग्निप्रस्कंदनं श्रौतस्मार्त्ताद्यग्निसाध्यकर्मत्यागस्तत्परः ॥ २६ ॥ वरीयान् स्वभातृभ्यो महान् जरादेहेन्द्रियशक्तिघातः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥
अंजसा आर्जवेन ॥ ३० ॥ यथेप्सितानित्यस्य यावज्जीवमपीति भावः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

पौरवेणेति चचारुभोज ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५. विषयाः दिव्यगंधादयः गोचरे वशेयस्य सः विषयगोचरः ॥ ६ ॥ ७ ॥ परीति सौरवर्षे हि प्रत्यब्दं पंच दिनानि पंचदशनाड्यस्त्रिंशत्पलानि एकत्रिंशदक्षराणि वर्धते सावनैः पष्ठ्यधिकशतत्रयदिनात्मकैर्वर्षैरायुर्गण्यते ततः कलाः काष्ठाश्च अष्टादशनिमेषास्तुकाष्ठात्रिंशत्तुताः कलाइत्युक्तरूपाः संख्यायेत्युक्तं ॥ ८ ॥ अलकायां कुबेरपुर्यां ॥ ९ ॥ पश्यते सः कालं कालो

वैशंपायन उवाच पौरवेणाथ वयसाययातिर्नहुपात्मजः ॥ प्रीतियुक्तो नृपश्चेष्टश्च चारविषया म्रियान् ॥ १ ॥ यथा कामं यथा साहं यथा कालं यथा सुखं ॥ धर्मा विरुद्धं राजेंद्र यथाऽर्हति स एव हि ॥ २ ॥ देवानां तर्पयद्यज्ञैः श्राद्धैस्तद्वत्पितृनपि ॥ दीनानां नृग्रहैरिष्टैः कामैश्च द्विजसत्तमान् ॥ ३ ॥ अतिथीनां नृपानैश्च विश्वं परिपालनैः ॥ आनृशंस्यं न शूद्रांश्च दस्युन्सन्निग्रहेण च ॥ ४ ॥ धर्मेण च प्रजाः सर्वा यथा वदन्तु रंजयन् ॥ ययातिः पालयामास साक्षादिन्द्र इव परः ॥ ५ ॥ सराजा सिंहाविक्रांता युवा विषयगोचरः ॥ अविरोधेन धर्मस्य च चारुमुखमुत्तमं ॥ ६ ॥ समं प्राप्य शुभां कामांस्तृप्तः खिन्नश्च पार्थिवः ॥ कालं वर्षसहस्रांतं मस्मारमनुजाधिपः ॥ ७ ॥ परिसंख्याय कालज्ञः कलाः काष्ठाश्च वीर्यवान् ॥ यौवनं प्राप्य राजर्षिः सहस्रं परिवत्सरां ॥ ८ ॥ विश्वाच्या सहितो रेमे व्यभ्राजन्नंदने वने ॥ अलकायां मकालं तु मे रुष्टं गतयोत्तरे ॥ ९ ॥ यदा स पश्यते कालं धर्मात्मा तं महीपतिः ॥ पूर्णमत्वा ततः कालं पूरुं पुत्रमुवाच ह ॥ १० ॥ यथा कामं यथा साहं यथा कालं मरिंदम ॥ सेविता विषयाः पुत्रयौवनं न मया तव ॥ ११ ॥ न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति ॥ हविषा कृष्णवर्त्मैव भूय एवाभिवर्धते ॥ १२ ॥ यत्पृथिव्यां ब्रीहियं वहिरण्यं पशवः स्त्रियः ॥ एकस्यापि न पर्याप्तं तस्मात्तृणां परित्यजेत् ॥ १३ ॥ यादुस्य जादुर्मतिभिर्या न जीर्यति जीर्यतः ॥ योऽसौ प्राणांति को रोगस्तां तृणां त्यजतः सुखं ॥ १४ ॥ पूर्णं वर्षसहस्रं मे विषयामक्तचेतसः ॥ तथाप्यनुदिनं तृणाममेतेष्वभिजायते ॥ १५ ॥ तस्मादनामहं त्यक्त्वा ब्रह्मण्याधाय मानसं ॥ निर्द्वंद्वो निर्ममो भूत्वा चरेयामि मृगैः सह ॥ १६ ॥ पुरोप्रीतोऽस्मि भद्रं तं गृहाणेदं स्वयौवनं ॥ राज्यं चेदं गृहाण त्वत्वं हि मे प्रियं रुन्सुतः ॥ १७ ॥ वैशंपायन उवाच प्रतिपदे जरां राजाययातिर्नाहुपस्तदा ॥ यौवनं प्रतिपदे च पूरुः स्वंपुनरात्मनः ॥ १८ ॥ अभिपेक्षु कामं नृपतिं पूरुं पुत्रं कनीयसं ॥ ब्राह्मणप्रमुखा वंर्णा इदं वचनमब्रुवन् ॥ १९ ॥

पितृपसितुं पश्यतीत्याशयेन कर्मव्यतिहारे तद् ॥ १० ॥ ११ ॥ एतदेव ज्ञात्वा पश्चात्तापेनाह न जात्वित्यादि ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ ब्रह्मज्ञानमेवात्यंतिकं नृमिहेतुर्न विषयभोग इत्याशयेनाह तस्मादिति एनां तृणां द्वंद्वानि शीतोष्णमानापमानमुखदुःखादीनि तद्ब्रह्मनिर्द्वंद्वः द्वंद्वकल्पकस्य मानस्य ब्रह्मणि निधानात् अएतव निर्ममः अहंकारस्थैवममतामूलस्य त्यागात् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ कनीयसं कनीयांसं ॥ १९ ॥

नभारंदौहित्रं ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ नियोगः आज्ञा ॥ २४ ॥ मातेति अनौरसोपियः पुत्रवद्वत्तेतएवपुत्रोत्वन्यः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

कथंशुक्रस्यनभारंदेवयान्याः सुतंप्रभो ॥ ज्येष्ठंयदुमतिक्रम्यराज्यंपूरोः प्रयच्छसि ॥ २० ॥ यदुर्ज्येष्ठस्तवसुतोजातस्तमनुतुर्वसुः ॥ शर्मिष्ठायाः सुतोद्व्युस्त
तोऽनुः पूरुर्वत् ॥ २१ ॥ कथंज्येष्ठानतिक्रम्यकनीयानराज्यमर्हति ॥ एतत्संवाधयामस्त्वांधर्मत्वंप्रतिपालय ॥ २२ ॥ ययातिरुवाच ब्राह्मणप्रमुखा
वर्णाः सर्वेऽष्टपुंस्तुमेवचः ॥ ज्येष्ठंप्रतियथाराज्यंनदेयंमेकथंचन ॥ २३ ॥ ममज्येष्ठेनयदुनानियोगो नानुपालितः ॥ प्रतिकूलः पितुर्यश्वनसपुत्रः सतांमतः ॥
॥ २४ ॥ मातापित्रोर्वचनरुद्धितः पथ्यश्वयः सुतः ॥ सपुत्रः पुत्रवद्यश्ववर्त्ततेपितृमातृपु ॥ २५ ॥ यदुनाहमवज्ञातस्तथातुर्वसुनाऽपिच ॥ द्रुत्युनाचानुनाचै
वमय्यवज्ञाकृताभृशं ॥ २६ ॥ पूरुणानुक्रुतंवाक्यंमानितंचविशेषतः ॥ कनीयान्ममदायादोदृतायेनजरानम ॥ २७ ॥ ममकामः सचक्रतः पूरुणामि
त्ररूपिणा ॥ शुक्रेणचवरोदत्तः काव्येनोशनसास्वयं ॥ २८ ॥ पुत्रोयस्त्वाऽनुवर्त्ततसराजापृथिवीपतिः ॥ भवतोऽनुनयाम्येवंपूरुराज्येऽभिपिच्यतां ॥ २९ ॥
प्रकृतय ऊचुः यः पुत्रो गुणमंपन्नोमातापित्रोर्हितः सदा ॥ सर्वमर्हतिकल्याणंकनीयानपिसत्तमः ॥ ३० ॥ अर्हः पूरुरिदंराज्यंयः सुतः प्रियकृत्तव ॥ वरदाने
नशुक्रस्यनभारं वक्तुमुत्तरं ॥ ३१ ॥ वैशंपायन उवाच पौरजानपदेस्तुष्टैरित्युक्तोनाहुपस्तदा ॥ अभ्यपिचत्ततः पूरुराज्यंस्वसुतमात्मनः ॥ ३२ ॥ दत्वाच
पूरुवेराज्यंवनवामायदीक्षितः ॥ पुरास्निर्ययौराजाब्राह्मणैस्तापसैः सह ॥ ३३ ॥ यदोस्तुयादवाजातास्तुर्वसोर्यवनाः स्मृताः ॥ द्रुत्योः सुतास्तुवैभोजा अनो
स्तुम्लेच्छजातयः ॥ ३४ ॥ पूरोस्तुपौरवावंशोयत्रजातोऽसिपार्थिव ॥ इदंवर्षसहस्राणिराज्यंकारयितुंवशी ॥ ३५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसं
भवपर्वणिययात्युपाख्यानेपूर्वयायातसमामौपंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ वैशंपायन उवाच एवंसनाहुपौरुजाय
यातिः पुत्रमीप्सितं ॥ राज्येऽभिपिच्यमुदितोवानप्रस्थोऽभवन्मुनिः ॥ १ ॥ उपित्वाचवनेवासंब्राह्मणैः संशितव्रतः ॥ फलमूलाशनोदांतस्ततः स्वर्गमितागतः
॥ २ ॥ सगतः स्वनिवासंतं निवसन्मुदितः सुखी ॥ कालेननातिमहतापुनः शक्रेणपातितः ॥ ३ ॥ निपतन्प्रच्युतः स्वर्गादप्रार्थामेदिनीतलं ॥ स्थित आसीदंतरि
क्षे सतदेतिश्रुतंमया ॥ ४ ॥ ततएवपुनश्चापिगतः स्वर्गमितिश्रुतं ॥ राज्ञावसुमतासार्धमष्टकेनचवीर्यवान् ॥ ५ ॥

॥ ३४ ॥ कारयितुं कर्तुं ॥ ३५ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ अंत्येषु म्लेच्छेषु ॥ १२ ॥ १३ ॥ शिलोच्छृत्ति उच्छः कणश आदानं कणिशा यर्जनं शिलं तच्च वने एव न तु नगरे क्षेत्रेषु वा ॥ १४ ॥ १५ ॥ पंचाग्रयः चत्वारो ग्रयः पं

प्रतर्दनेन शिविना समेत्य किल संसदि ॥ जनमेजय उवाच कर्मणा केन स दिवं पुनः प्राप्नोमही पतिः ॥ ६ ॥ सर्वमेतदशेषेण श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ क
थ्यमानं त्वया विप्र विप्रर्षिगणसन्निधौ ॥ ७ ॥ देवराजसमोऽहं सीद्ययातिः पृथिवीपतिः ॥ वर्धनः कुरुवंशस्य विभावसु समद्युतिः ॥ ८ ॥ तस्य विस्तीर्णय शसः
सत्यकीर्त्तं मर्मात्मनः ॥ चरितं श्रोतुमिच्छामि दिवि चेह च सर्वशः ॥ ९ ॥ वैशंपायन उवाच हंत त कथयिष्यामि ययातिरुत्तमां कथां ॥ दिवि चेह च पुण्यार्था
सर्वपापप्रणाशिनीं ॥ १० ॥ ययातिर्नाहुपो राजा पूरुषु च कनीयसं ॥ राज्येऽभिषिच्य मुदितः प्रवव्राज वनंतदा ॥ ११ ॥ अंत्येषु स विनिक्षिप्य पुत्रान्यदुपुर्गमा
न ॥ फलमूलाशनो राजा वने संन्यवसच्चिरं ॥ १२ ॥ शंसितात्मा जितक्रोधस्तर्पयन्पितृदेवताः ॥ अग्नींश्च विधिवज्जुह्वानप्रस्थविधानतः ॥ १३ ॥ अतिथीन्पूज
यामास वन्येन हविषा विभुः ॥ शिलोच्छृत्तिमास्थाय शेषान्नकृतभोजनः ॥ १४ ॥ पूर्णवर्षसहस्रं च एवं वृत्तिरभून्नृपः ॥ अभक्षः शरदस्त्रिंशदासीन्नियतवाङ्म
नाः ॥ १५ ॥ ततश्च वायुभक्षोऽभूत्संवत्सरमतंद्रितः ॥ तथा पंचाग्निमध्ये च तपस्तेपे सवत्सरं ॥ १६ ॥ एकपादः स्थितश्चासीत्पण्मासाननिलाशनः ॥ पुण्यकी
र्तिस्ततः स्वर्गे जगामावृत्य रोदसी ॥ १७ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणिसंभवपर्वणि उत्तरयायाते षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥
वैशंपायन उवाच स्वर्गतः स तुराजेंद्रो निवसन् देववेश्मनि ॥ पूजितस्त्रिदशैः साध्यैर्मरुद्भिर्वसुभिस्तथा ॥ १ ॥ देवलोकं ब्रह्मलोकं संचरन् पुण्यकृद्दृशी ॥ अ
वसत्पृथिवीपालो दीर्घकालमिति श्रुतिः ॥ २ ॥ सकदा चिच्छपश्रेष्ठो ययातिः शक्रमागमत् ॥ कथां ततश्च शक्रेण सपृष्टः पृथिवीपतिः ॥ ३ ॥ शक्र उवाच य
दा स पूरुस्तवरूपेण राजन् जरां गृहीत्वा प्रचचार भूमौ ॥ तदा च राज्यं संप्रदायैव तस्मै त्वया किमुक्तः कथयेह सत्यं ॥ ४ ॥ ययातिरुवाच गंगायमुनयोर्म
ध्ये कृत्स्नोऽयं विषयस्तव ॥ मध्ये पृथिव्यास्त्वं राजा भ्रातरोंऽत्याधिपास्तव ॥ ५ ॥

चमः सूर्यः ॥ १६ ॥ आहत्य व्याप्य रोदसी बाबा भूमौ पृथिव्यामिव स्वर्गेऽपि मुख्यो भूदित्यर्थः ॥ १७ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावादीपे षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥
स्वर्गत इति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ अंत्याधिपाः प्रांत्यदेशाधिपाः ॥ ५ ॥

विद्वत्त्वाभिमानात्किमया सर्वज्ञस्येन्द्रस्यपुरोवक्तव्यमित्यविमृशन्त्ययतिराह अक्रोधनइति वैशिष्ट्यं पूजातारतम्यार्थमुच्यते समासमाभ्यां विषमसमेपूजातइतिसमयोविषमांविषमयोःसमांचपूजांप्रयं
जानस्यापांकेयत्वस्मरणात् ॥ ६ ॥ आक्रुश्यमानइति अस्य आक्रोष्टुःसुकृतंतिक्षुर्विदतिनत्वाक्रोशी प्रत्याक्रोशीतुस्वीयमपिसुकृतेनाशयतीतिभावः ॥ ७ ॥ नारुंतुदइति कोपेननृशंसवादीतिवाचा
परपीडान्कुर्यादित्युक्तं नहीनतःपरमभ्याददीतिहीनेनाभिचारादिकर्मणापरंशत्रुनवशेकर्तुमिच्छेदितिभनसापिपरपीडान्कुर्यादित्युक्तं अरुःक्षतंतद्वदत्यंतनुदतिव्यशयतीतिर्कंकवन्नस्यादितिपदार्थः न
नृशंसवादीस्यादित्येतत्सार्धेनप्रपंचयति ययास्थेति उपतीदहंती रुषतीमितिपाठेहिंसां ॥ ८ ॥ विद्यादलक्ष्मीकतममित्यनेनपरुपवचसां दर्शनमप्यलक्ष्मीकरत्वात्परिहार्यमित्युक्तं ॥ ९ ॥ केतस्यनुसर्त

अक्रोधनःक्रोधनेभ्योविशिष्टस्तथातितिक्षुरतितिक्षोर्विशिष्टः ॥ अमानुषेभ्योमानुषाश्चप्रधानाविद्वांस्तथैवाविदुषःप्रधानः ॥ ६ ॥ आक्रुश्ममानोनांक्रो
शेन्मन्युरेवतितिक्षतः ॥ अक्रोष्टारंनिर्दहतिमुकृतंचास्यविंदति ॥ ७ ॥ नारुंतुदःस्यान्नृशंसवादीनहीनतःपरमभ्याददीत ॥ ययाऽस्यवाचापरउद्विजेतनतां
वदेदुपतीपापलोकां ॥ ८ ॥ अरुंतुदंपरुपंतीक्ष्णवाचंवाकंठकैर्वितुदंतमनुयान् ॥ विद्यादलक्ष्मीकतमंजनानांमुखेनिबद्धानिर्कृतिंवहंतं ॥ ९ ॥ सद्भिःपुर
स्तादभिपूजितःस्यात्सद्भिस्तथापृष्टुतोरक्षितःस्यात् ॥ सदाऽसतामतिवादांस्तितिक्षेत्सतांवृत्तंचाददीतार्यवृत्तः ॥ १० ॥ वाक्मायकावदनान्निष्पतंतियैराह
तःशोचतिरात्र्यहानि ॥ परस्यनामर्मसुतेपतंतितान्यंडितोनावस्तृजेत्यरेषु ॥ ११ ॥ नहीदृशंसंवन्नंचिपुलोकेषुविद्यते ॥ दयामैत्रीचभूतेषुदानंचमधुराचवा
क् ॥ १२ ॥ तस्मात्सांत्वंसदावाच्यंनवाच्यंपरुपंकचित् ॥ पूज्यान्संपूजयेद्दद्यान्नचयाचेत्कदाचन ॥ १३ ॥ इतिश्रीम० आदिपर्वणिसंभवपर्वणिउत्तरया
यातेसमाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ इन्द्रउवाच सर्वाणिकर्माणिसमाप्यराजन्गृहंपरित्यज्यवनंगतामि ॥ तत्त्वांपृच्छामि नहुषस्य
पुत्रकेनासितुल्यस्तपसाययाते ॥ १ ॥ ययातिरुवाच नाहं देवमनुष्येषुगंधर्वेषुमहर्षिषु ॥ आत्मनस्तपसातुल्यंकंचित्यश्यामिवासव ॥ २ ॥ इन्द्रउ
वाच यदाऽवमंस्थाःसदृशःश्रेयसश्चअल्पीयसश्चाविदितप्रभावः ॥ तस्माद्लोकास्त्वंतवंतस्तवेमेक्षीणेषुपुण्यपतिताऽस्यघराजन् ॥ ३ ॥ ययातिरु
वाच सुरर्षिगंधर्वनरावमानाक्षयंगतामेयदिशक्ल्लोकाः ॥ इच्छाम्यहंसुरलोकाद्विहीनःसतांमध्येपतितुंदेवराज ॥ ४ ॥

व्याइत्यतआह सद्भिरिति असतामतिवादान्दुष्टानामतिक्रमवचनानितितिक्षेत् ॥ १० ॥ ११ ॥ नहीदृशमिति दयादिचतुष्कं संवननंसंभजनंपरमेश्वरस्याराधनं ॥ १२ ॥ १३ ॥ इतिआदिप० नै० भा० भा० समा
शीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ॥ ७३ ॥ किमयंपरोपदेशमेवक्तवानुतस्वयमप्यनुद्वेगकरमेववदतीतिपरीक्षितुमिन्द्रउवाच सर्वाणीति ॥ १ ॥ ययातिःस्योत्कर्षोक्त्यापराभिभवमजानन्यथार्थमेवमत्वाह नाहमिति
॥ २ ॥ अवमंस्थाःसर्वेभ्यआत्मनआधिक्योक्त्या सदृशःसदृशान् अल्पीयसइति नृगादीनामपिकल्लासादिरूपत्वदर्शनात्तिर्य्यचोपिनावमंतव्याः किमुतसदृशोमनुष्याःश्रेयांसोदेवाःक्षयश्चेत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥

च्युतश्चतिष्ठांयत्रलब्धासिभूयइति इन्द्रेणस्वस्यदयालुत्वंदर्शितं यत्रपतित्वाप्रतिष्ठांलब्धासिलप्स्यसि ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ आवपनेसंग्रहे ॥ १३ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठी

इन्द्रउवाच सतांसकाशेपतिताऽसिराजंश्च्युतःप्रतिष्ठांयत्रलब्धासिभूयः ॥ एतद्विदित्वाचपुनर्ययातेत्वंमाऽवमंस्थाःसदृशःश्रेयसश्च ॥ ५ ॥ वैशंपाय
नउवाच ततःप्रहायामरराजजुष्टान्पुण्याँल्लोकान्यतमानंययाति ॥ संप्रैक्ष्यराजर्षिवरोऽष्टकस्तमुवाचसद्धर्मविधानगोप्ता ॥ ६ ॥ अष्टकउवाच क
स्त्वंयुवावासवतुल्यरूपःस्वतेजसादीप्यमानोयथाऽग्निः ॥ पतस्युदीर्णांबुधरांधकारात्स्वात्स्वेचराणांप्रवरोयथाऽर्कः ॥ ७ ॥ दृष्ट्वाचत्वांसूर्यपथात्पतंतं वैश्वानरा
र्कद्युतिमप्रमेयं ॥ किंनुस्विदेतत्पतीतिसर्वेवितर्कयंतःपरिमोहिताःस्मः ॥ ८ ॥ दृष्ट्वाचत्वांधिष्ठितंदेवमार्गेशकार्कविष्णुप्रतिमप्रभावं ॥ अभ्युद्गतास्त्वांवयम
द्यसर्वतत्त्वंप्रपातेतवजिज्ञासमानाः ॥ ९ ॥ नचापित्वांधृष्णुमःप्रष्टुमग्रेनचत्वमस्मान्पृच्छसियेवयंस्मः ॥ तत्त्वांपृच्छामिस्पृहणीयरूपकस्यत्वंवाकिन्निमित्तंत्व
भागाः ॥ १० ॥ भयंतुतेव्येतुविषादमोहौत्यजाशुचैर्वेद्रसमप्रभाव ॥ त्वांवर्त्तमानंहिसतांसकाशेनालंप्रसोदुंबलहाऽपिशक्रः ॥ ११ ॥ संतःप्रतिष्ठाहिसुख
च्युतानांसतांसदैवामरराजकल्प ॥ तेसंगताःस्थावरजंगमेशाःप्रतिष्ठितस्त्वंसदृशेषुसत्सु ॥ १२ ॥ प्रभुरग्निःप्रतपनेभूमिरावपनेप्रभुः ॥ प्रभुःसूर्यःप्रकाशित्वे
सतांचाभ्यागतःप्रभुः ॥ १३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिउत्तरयायातेअष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ ॥ ९३ ॥ ॥ ९३ ॥ ॥ ९३ ॥
ययातिरुवाच अहंययातिर्नहुपस्यपुत्रःपूरोःपितासर्वभूतावमानात् ॥ प्रभ्रंशितःसुरसिद्धर्षिलोकात्परिच्युतःप्रपताम्यत्यपुण्यः ॥ १ ॥ अहंहिपूर्वोवय
साभवद्भस्तेनाभिवादंभवतांनप्रयुजे ॥ योविद्ययातपसाजन्मनावावृद्धःसपूज्योभवतिद्विजानां ॥ २ ॥ अष्टकउवाच अवादीस्त्वंवयसायःप्रष्टुदः
सर्वैराजन्नाभ्यधिकःकथ्यतेच ॥ योविद्ययातपसासंप्रवृद्धःसएवपूज्योभवतिद्विजानां ॥ ३ ॥

येभारतभावदीपेअष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ ॥ ९३ ॥ ॥ ९३ ॥ अहमिति ॥ १ ॥ स्वदौहित्रेपुनत्ययोगान्तेषांस्तब्धोयमितिधीर्माभृदित्येतदर्थमपनीततपोविद्यागर्वत्वाद्वयःश्रेष्ठ्यमे
वपुरस्कृत्याह अहंहिपूर्वोवयसेति ॥ २ ॥ ३ ॥

अवादीरित्येतदृषणपूर्वकं विद्यातपसोऽथैष्ठ्ये अष्टकेन स्तुतेन त्रस्वानुभूतं विघ्नं दर्शयन् यथातिरुवाच प्रतिकूलमिति कर्मणां पुण्यानां प्रतिकूलं नाशकं पापं गवस्तच्चाप्रवणेऽनभेदपर्वतिवर्तते पापलोक्यं नरकप्रदं एतत्पापं असतां संबन्धिसंतो नानुवर्त्तते इदानीमपि किंच प्राञ्चोपि संतो यथैषां कर्मणामनुकूला उपबृंहकाः स्युस्तथा तेन प्रकारेण दंभदर्पादिराहित्येन आसन् अहंत्वमद्विधत्वा स्वर्गादिद्रेण व्यावित इत्याशयः ॥ ४ ॥ अभूद्वनमेविपुलं गतं तदिति तदंभादिराहित्येन प्रसिद्धं धनं पुण्यं मे मम विपुलं यदभूत्तद्वनं दंभदर्पादित्यर्थः पुनरिदानीं वच्चेष्टमानोऽपि तत्पुनर्नाधिगतास्मि एवं प्रधार्य मामिकां गतिं ज्ञात्वा धीरोऽधियमीरयन्

यथातिरुवाच प्रतिकूलं कर्मणां पापमाहुस्तद्वर्त्ततेऽप्रवणे पापलोक्यं ॥ संतोऽसतां नानुवर्त्तते चैतद्यथाचैषामनुकूलास्तथासन् ॥ ४ ॥ अभूद्वनमेविपुलं गतं तद्विचेष्टमानो नाधिगता तदस्मि ॥ एवं प्रधार्यात्महिते निविष्टोऽयं वर्त्तते स विजानाति धीरः ॥ ५ ॥ महाधनोऽयं यजते सुयज्ञैर्यः सर्वविद्यासु विनीतबुद्धिः ॥ वेदानधीत्यतपसा योज्यदेहं दिवं समायातु रुरुषोऽवीतमोहः ॥ ६ ॥ न जातु लप्स्ये न्महता धनेन वेदानधीयीता न हं रुतः स्यात् ॥ नानाभावावहवो जीवलोके देवाधीनानां पृथक् पृथक् अधिकाराः ॥ तत्तत्प्राप्य न विहन्येत धीरोऽदिष्टं वलीय इति मत्वात्मबुद्ध्या ॥ ७ ॥ सुखं हि जंतुर्यदि वाऽपि दुःखं देवाधीनं विंदते नात्मशक्त्या ॥ तस्मादिष्टं वलवन्मन्यमानो न संज्वरेन्नापि लप्स्येत्कथंचित् ॥ ८ ॥ दुःखैर्न तप्येन्न सुखैः प्रलप्स्येत्समेन वर्त्तते स देवधीरः ॥ दिष्टं वलीय इति मन्यमानो न संज्वरेन्नापि लप्स्येत्कथंचित् ॥ ९ ॥ भयेन मुत्थाम्यष्टकाहं कदाचिन्संतापो मे मानसो नास्तिकश्चित् ॥ धाता यथामां विदधीत लोके ध्रुवं तथाऽहं भवितेति मत्वा ॥ १० ॥

धीदोषेण कामादिनाऽनभिभूतो भवेदित्यर्थः ॥ ५ ॥ वीतमोहो मानमकुर्वन् ॥ ६ ॥ एतदेवाह न जात्विति धनेन तपसा तर्हित्वमेव कुतो हंकारं रुतवानित्यत आह नानेति जीवलोके स्मिन् जीवानां नानाभावाः पृथक् स्वभावाः कृचिद्धर्मरुचयः केचिद्विपरीताः यतो देवाधीनाः अतएव नष्टा यथा भूता चेष्टा उद्योगः अधिकारो योग्यता चेषां ते तथा मूढानां पुण्ये पंडितानां पापे च प्रवृत्तिकरैर्देवमेव बलवदित्यर्थः एवं विद्वांस्तत्तत्प्राप्य न विहन्येत तत्तत्सुखं दुःखं वा प्राप्य न विहन्येत हर्षविषादाभ्यामात्मानं न हि स्यादित्यर्थः ॥ ७ ॥ एतदेव विवर्णोति सुखं हीति द्वाभ्यां ॥ ८ ॥ ९ ॥ भयं तु ते व्येतु विषादमोहां वितियदष्टकेनोक्तं तत्रोत्तरमाह भये इति धातादिष्टं ॥ १० ॥

अहमिवान्येऽपिदिष्टाधीनाएवेत्याह संस्वेदजाइति एतेपिदिष्टक्षयेपुण्यपापोच्छेदेत्यां प्रकृतिपरं ब्रह्म भजंति प्राप्नुवन्ति आरोहक्रमेण मोक्षयोग्यां योनिप्राप्येति शेषः यद्वाजावालोपनिपदि अविमुक्तं प्रकृत्य अत्र हि जंतोः प्राणेषूक्तममाणेषु रुद्रस्तारकं ब्रह्म व्याचष्टे येनासावमृती भूत्वामोक्षो भवतीति जंतुपदेन प्राणिमात्रसाधारणेन संस्वेदजादीनामपि साक्षाद्वाराणस्यां मोक्षाधिकारदर्शनात् आथर्वणेरामतापनीये मणिकर्णिकायां वाक्षेत्रे गंगायां वा तटे पुनरित्युपक्रम्य कृमिकीटकादयोऽप्याशुमुक्ताः संतुन चान्यथेति जंतुशब्दविवरणाच्चास्तु साक्षादेव संस्वेदजादीनामपि दिष्टक्षयस्तेन मोक्षयोग्यां योनिप्राप्येत्यध्याहारोऽप्यपा

संस्वेदजा अंडजा श्रीद्विदश्वसरी सृष्टपाः क्रमयोऽथाप्नुमत्स्याः ॥ तथादमानस्तृणकाष्ठं च सर्वदिष्टक्षये स्वां प्रकृतिं भजंति ॥ ११ ॥ अनित्यतां सुखदुःखस्य बुद्ध्या कस्मान् संतापमपृकाहं भजेयं ॥ किंकुर्यावै किंच कृत्वा न तव्येन स्मान् संतापं वर्जयाम्यप्रमत्तः ॥ १२ ॥ वैशंपायन उवाच एवं ब्रुवाणं नृपं निययाति मथाष्टकः पुनरेवान्वपृच्छत् ॥ मातामहं सर्वगुणोपपन्नं तत्र स्थितं स्वर्गलोके यथावत् ॥ १३ ॥ अष्टक उवाच ये ये लोकाः पार्थिवेन्द्र प्रधानास्त्वया भुक्ता यंच कालं यथावत् ॥ तान् मे राजन् ब्रूहि सर्वान्यथावत् क्षेत्रज्ञवद्वापसे त्वं हि धर्मान् ॥ १४ ॥ ययातिरुवाच राजाऽहमासमिह सार्वभौमस्ततो लोकान्महतश्चाजयं वै ॥ तत्रावसंवर्षसहस्रमात्रं ततो लोकं परमसम्यभ्युपेतः ॥ १५ ॥ ततः पुरीं पुरुहूतम्यरम्यां महस्रद्वारां शतयोजनायतां ॥ अध्यावसंवर्षसहस्रमात्रं ततो लोकं परमसम्यभ्युपेतः ॥ १६ ॥ ततो दिव्यमजरं प्राप्य लोकं प्रजापतेर्लोकपतेर्दुरापं ॥ तत्रावसंवर्षसहस्रमात्रं ततो लोकं परमसम्यभ्युपेतः ॥ १७ ॥ स देवदेवस्य निवेशने च विल्लत्य लोकानवसंयथेष्टं ॥ संपूज्यमानं सिद्धिदं गैः समस्तैस्तुल्यप्रभावद्युतिरीश्वराणां ॥ १८ ॥ तथावसन्नंदने कामरूपी संवत्सराणामयुतं गतानां ॥ सहाप्सरोभिर्विहरन् पुण्यगंधान्यस्य न्न गान्मुष्पितांश्चारुरूपान् ॥ १९ ॥ तत्र स्थितं मां देवसुखेषु सक्तं कालेतीते महति ततोऽतिमात्रं ॥ दूतो देवानामब्रवीदुग्ररूपो ध्वंसेत्युच्चैस्त्रिःपुनस्तस्वरेण ॥ २० ॥ एतावन्मे विदितं राजसिंह ततो भ्रष्टोऽहं नंदनात्क्षीणपुण्यः ॥ वाचोऽश्रौपंचान्तरिक्षे सुराणां मानुक्रोधाः शोचतां मां नरेन्द्र ॥ २१ ॥ अहो कष्टं क्षीणपुण्यो ययातिः पतत्यसौ पुण्यकृत् पुण्यकीर्तिः ॥ तानब्रुवंपतमानस्ततोऽहं सतां मध्ये निपतेयं कथं नु ॥ २२ ॥

स्तः अत्राप्याश्वमेधिके संवत्तमरुत्तीये एतद्वर्तिनं उन्मत्तवेषं विभ्रत्सचं कर्माति यथासुखं वागणस्यां महाराज दर्शनेऽभ्युपेतं तस्याद्वारं समासाद्य न्यसेथाः कुणपंकचिन् तद्वस्त्रायां निवर्त्तत स संवत्तो महीपते इति कुणपदर्शनेन महेश्वरदर्शनसिद्धिमुच्यतावाक्यजातेन ॥ ११ ॥ अहं तु दिष्टक्षयाभावात्प्रापेपि दुःखेन तप्येत्याह अनित्यतामिति ॥ १२ ॥ मातामहमिति तत्र स्थितमनरिक्षे स्थितं ॥ १३ ॥ तानिति क्षेत्रज्ञवत्क्षेत्रं महाभूतादिधृत्यंतं न जानंतो नारदादयः क्षेत्रज्ञास्तद्वत् ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ॥ २२ ॥

1. भा. टी.

1996

एवं यदेन सस्ते पतत इति श्लोकेन कृतस्य प्रश्नत्रयस्य उत्तरमुक्तं तेनैव स्थूलदेहाद्विवेचितं जीवं सूक्ष्मादपि विवेक्तुं प्रश्नमवतारयति अन्यद्वपु रिति नरयोनिमापद्यमानो जीवः स्वेन कायेन जैवेनैव रूपेण गर्भमातुरुदरं याति उत तत्र प्रवेष्टुं अन्यद्वपुरुपाधिभूतं विदधाति ॥ १२ ॥ शरीरेति अन्यजन्मानंगीकारेशरीरविरोपकरणानि संज्ञाचनार्थं लभेत् मलपिडवत् अंगीकारे च तेषां स्वाभाविकत्वात् उपाधिसंतत्यविच्छेदाद्वानित्यं सारित्वं स्यात् ॥ १३ ॥ तदेतदनाद्ये कोपाधिस्वीकारेण परिहरति वायुः समुत्कर्षतीति वायुर्व्यष्टिलिङं वायुर्वैगौतमतस्त्वं वायुरेव व्यष्टिर्वायुः समष्टिरिति श्रुतिभ्यां पंचप्राणमनोबुद्धिदशेंद्रियसमन्वितं अपंचीकृतं भूतोत्थं सूक्ष्मांगं भोगसाधनमित्युक्तं रूपं तत्कर्तुं गर्भस्थानं मुख्यकर्मभूतं क्रतौ शरीरजसिरेतः पूर्वोक्तं पुष्परसेन पुष्पं कर्मफलोत्पादकत्वसाम्यात् तस्य रसोऽपूर्वतेनानुपृक्तं गौणकर्मसमुत्कर्षति अग्नौ प्रास्ताहुतिः सम्यगादिव्यमुपनिष्ठेते आदित्याज्जायते दृष्टिदृष्टेरन्ततः प्रजा इति स्मृतेः पंचम्यामाहुतावापः पुरुषवचसो भवन्तीति श्रुतेश्च सोमाज्यपय आदिरूपाः कर्मसमवायिनां देहांतरारंभिका आपोरेतोरूपा गृहीत्वा लिङोपाधिर्जीवो गर्भाशयं विगतीत्यर्थः अन्यथा क्रतौ सिक्तमपिरेतः पृथेकसंभवेत् न स्थिरी भवेच्च सवायुः तत्र गर्भाशये तन्मात्राणि सूक्ष्मभूतानि तैः उपादानभूतैः कृतः अधिकारो यावदपवर्गमवस्थानं यस्य सः तन्मात्रक

अष्टक उवाच अन्यद्वपुर्विदधातीह गर्भमुताहोस्वित्स्वेन कायेन याति ॥ आपद्यमानो नरयोनिमेतामाचक्ष्वमे संशयात्प्रवर्षामि ॥ १२ ॥ शरीरभेदादिसमुच्छ्रयंचक्षुः श्रोत्रे लभते केन संज्ञां ॥ एतत्तत्त्वं सर्वमाचक्ष्व पृष्टः क्षेत्रज्ञत्वात् तात मन्याम सर्वं ॥ १३ ॥ ययातिरुवाच वायुः समुत्कर्षति गर्भयोनिमृतौरेतः पुष्परसानुपृक्तं ॥ सतत्र तन्मात्रकृताधिकारः क्रमेण संवर्धयतीह गर्भं ॥ १४ ॥ सजायमानो विगृहीतमात्रः संज्ञामधिष्ठाय ततो मनुष्यः ॥ स श्रोत्राभ्यां वेदयतीह शब्दं स वै रूपं पश्यति चक्षुषा च ॥ १५ ॥

ताधिकारः एवं भूतो वायुः क्रमेण गर्भं वर्धयति यथा हुनैरुक्ताः शुक्रातिरेकेषु मानुषवति शोणितानि रेकस्त्री भवति द्वाभ्यां स मेननपुंसको भवति शुक्राभिन्नेन यमो भवति एकरात्रोपितं कललं भवति पंचरात्राद्बुद्धाः समरात्रात्पेशीद्विः समरात्राद्बुद्धः पंचविंशतिरात्रः स्य स्थितो घनो भवति मासमात्रात्कठिनो भवति द्विमासाभ्यन्तरे शिरः संपद्यते मासत्रयेण ग्रीवा व्यादेशो मासचतुष्टयेन त्वग्व्यादेशः पंचमेमासेन खरो मव्यादेशः षष्ठे मुखनासिकाक्षिश्रोत्रंच संभवति सप्तमे चलनसमर्थो भवत्यष्टमे बुद्ध्याध्यवस्यति नवमे सर्वांगसंपूर्णो भवति मृतश्चाहं पुनर्जातो जातश्चाहं पुनर्मृत इत्यादि जातश्च वायुना स्पृष्टस्तन्मस्मरति जन्ममरणमन्ते च शुभाशुभं कर्म त्यन्तेन ग्रंथेन ॥ १४ ॥ स इति युग्मं सगर्भो जायमानो वर्धमानः विगृहीतमात्रः विग्रहेण सर्वांगकलापेन संपन्नमात्रः संज्ञां प्राग्भवीयां वासनामधिष्ठायानुसंधाय ततो जातः स न्योनेर्बहिर्निःसरणान्मनुष्यो हमित्यभिमानवान् भवति एवं भूतस्य प्राणभूतो जीवस्य प्राणाख्यं लिङं शरीरे स्थूले उपहितं उपाधिविद्धि स्वतस्तु महात्मनः विभोः कितदुपहितं येन श्रोत्रादिरूपेण शब्दादीन् विषयान् जानीत इति द्वयोः श्लोकयोरन्वयः ॥ १५ ॥

आदिपर्व

9

1996

॥ १६ ॥ तन्मात्ररुताधिकारइतिलिगस्ययावन्मोक्षस्थायित्वमुक्तं न दाक्षिपति यः संस्थित इति संस्थितो मृतः स्थूलदेहदाहेनैव लिगदेहदाहः कुतो न भवतीत्यर्थः ॥ १७ ॥ स्वमवदेहांतरप्राप्तौ सत्यानायं दोषः संभवंतीत्याह हित्वासोसूनुमवनिष्टनिष्ठा सः संस्थितः असूत्राणान् हित्वा धारयित्वा गृहीत्वेत्यर्थः धात्रः क्त्वाप्रत्यये परे दधाते हि रिति हि भावः तमुक्तामंतं प्राणो नूक्तामतिप्राणमनूक्तामंतं सर्वप्राणा अनुक्तामंतीत्यसु सहितस्यैव लोकांतरप्राप्तिश्रुतेः निष्टनिष्ठाशब्दं कृत्वा सुमवन्स्वमवदन्यां योनिं देहं भजते हित्वा त्यक्त्वा देहं स्थूलं ॥ १८ ॥ पुरोधाय सुकृतं दुष्कृतं वेत्युक्तं द्विभजते पुण्यां योनिमिति आरोहे अन्यं न वतरं कल्याणतरं रूपं कुरुते पित्र्यं वागंधर्वं वा दैवं वा प्राजापत्यं वा ब्राह्मणं वेति श्रुतेः पित्र्याद्यन्यतमां योनिं अवरोहे तु रमणीयचरणा अभ्याशो हयत्ते रमणीयां योनिं प्रपद्यते ब्राह्मणयोनिं वा क्षत्रिययोनिं वेति पुण्यां योनिं भजंति एवं पापामपि पापकृतो नारकी योनिं भुक्त्वा कपूयचरणाः कपूयां योनिमापद्यते श्वयोनिं वा सूकरयोनिं वा चांडालयोनिं वेति श्रुतेः पापां योनिं भजंति कीटाः पतंगाश्च भवंति पापाः पापैकस्वभावाः अथैतयोः

प्राणेन गंधं जिह्वया थोरसंचत्वचास्पर्शं मनसा वेदभावं ॥ इत्यष्टके होपहितं हि विद्धि महात्मनः प्राणभृतां शरीरे ॥ १६ ॥ अष्टक उवाच यः संस्थितः पुरुषो दत्त्यते वा निखन्यते वा पि निरुप्यते वा ॥ अभावभूतः स विनाशमेत्येकेनात्मना चेतयते परस्तात् ॥ १७ ॥ ययातिरुवाच हित्वासोसूनुमवनिष्टनिष्ठा पुरोधाय सुकृतं दुष्कृतं वा ॥ अन्यां योनिं पवनाग्रानुसारी हित्वा देहं भजते राजसिंह ॥ १८ ॥ पुण्यां योनिं पुण्यकृतो व्रजंति पापां योनिं पापकृतो व्रजंति ॥ कीटाः पतंगाश्च भवंति पापानेभे विवक्षास्ति महानुभाव ॥ १९ ॥ चतुष्पदा द्विपदाः षट्पदाश्च तथा भूता गर्भभूता भवंति ॥ आख्यातमेतन्निखिलेन सर्वभूयस्तु किं पृच्छसि राजसिंह ॥ २० ॥ अष्टक उवाच किं स्विच्छत्वा लभते तात लोकान्मर्त्यः श्रेष्ठांस्तपसा विद्यया वा ॥ तन्मे पृष्टः शंस सर्वं यथा वच्छुभां लोकान्ये न गच्छेत्क्रमेण ॥ २१ ॥ ययातिरुवाच तपश्च दानं च शमो दमश्च द्धीरार्जवं सर्वभूतानु कं पा ॥ स्वर्गस्य लोकस्य वदंति संतो द्द्वाराणि सप्तैव महान्ति पुंसां ॥ नश्यंति मानेन तमोऽभिभूताः पुंसः सदैवेति वदंति संतः ॥ २२ ॥

पथोर्न कतरेण च न तानीमानि क्षुद्राण्यसकृदावर्त्तीनि जायस्य प्रियस्वेत्येतत्तृतीयं स्थानमिति श्रुतेः कीटादियोनिं असकृद्भजंति अतएव योनि संचारस्य दुःखवद्बलत्वाच्च न मे विवक्षास्ति महानुभाव जायामे स्यादथ प्रजायेय वित्तं मे स्यादथ कर्म कुर्वीयेति श्रूयमाणं जायादिभारं वोढुमिच्छाममनास्ति किंतु भूमिप्राप्य नैष्कर्म्यमेव साधयिष्यामीति भावः ॥ १९ ॥ २० ॥ एवं स्थूलात्सूक्ष्माच्च देहाद्विवेचितस्य देहिनस्तत्संबंधादुक्तांति गत्यागतो दर्शिताः आगनेश्च न मे विवक्षास्तीति तुच्छत्वं चोक्तं अतुच्छस्थानप्रापकमुपायं पृच्छति किं स्विदिति श्रेष्ठान् आरुत्ति शून्यान् तपसा कर्मणा विद्यया उपास्यावा ॥ २१ ॥ उत्तरमाह सार्धेन तपश्च दानं चेति नश्यंति मानेन तमोऽभिभूताः पुंस इति तप आदयः सप्त स्वर्गस्य द्वारभूता अपि पुंसः पुरुषस्य मानेन अहमेव श्रेष्ठः कर्त्तेत्यभिमानेन नश्यंति यतस्ते तमोऽभिभूताः मानरूपेण तमसाऽभिभूताः ढीकृताः ॥ २२ ॥

मंदाधिकारिणाकामादिजयायतपोपिकर्तव्यमित्याह तपसेति इमं वैराग्येण जित्वा तुच्छं कृतं परं स्वर्गं विजयते प्राप्नोति ॥ १६ ॥ मध्यमं प्रति प्राह यदा तु निर्द्वंद्वः सुखं दुःखमानापमानादिद्वंद्वदुःखरहितः मौनं समास्थितो ध्यानमनुतिष्ठन् इमं लोकं जित्वा प्रविलाप्य परं लोकं ब्रह्म विजयते प्राप्नोति ॥ १७ ॥ उत्तमं प्रति प्राह आस्येनेति मुखेनैवाहारं मृगयते न तुरसे सज्जते एवं मुबालस्तनपानवत् विषयान् गृह्णन्नपि न गृह्णाति प्रेत्य ह्यात्र निष्ठत्वात् सर्वक्षुरचक्षुरिवेत्यादि श्रुतेः अथास्यलोकः सर्वोयमात्मा भवति सर्वस्यात्मा भवति सर्वमस्यात्मा भवतीति श्रुतेः अतः सोमृतत्वाय कल्पते ॥ १८ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावादीपे एकनवतितमोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ कतर इति एतयोर्योगिज्ञानिनोर्मध्ये देवानां सात्मतां ब्रह्म प्राप्तिं आत्माशेषां संभवतीति श्रुतेः एषां देवानां सः चिद्धानिति श्रुतिपदयोरर्थः धावतोऽयतमानयोः कः पूर्वकृतं कृत्यो भवतीत्यर्थः ॥ १ ॥ उत्तरं अनिकेत इति संयत्तु धारणाध्यानसमाधिमान् अनिकेतो भिक्षुर्गृहस्थावायोगी मुच्यत इति पूर्वार्थार्थः ज्ञानी पूर्वोक्त रूपस्तु सद्यो मुच्यत इत्युत्तरार्थार्थः

तपसा कर्षितः क्षामः क्षीणमांसास्थि शोणितः ॥ सच लोकमिमं जित्वा लोकं विजयते परं ॥ १६ ॥ यदा भवति निर्द्वंद्वो मुनिर्मौनं समास्थितः ॥ अथ लोकमिमं जित्वा लोकं विजयते परं ॥ १७ ॥ आस्येन तु यदाहारं गोवन्मृगयते मुनिः ॥ अथास्यलोकः सर्वोऽयं सोमृतत्वाय कल्पते ॥ १८ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि उत्तरयायाते एकनवतितमोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ अष्टक उवाच कतरस्त्वनयोः पूर्वदेवानामेति सात्मतां ॥ उभयोर्धावतौ राजन्सूर्याक्षं द्रष्टारिव ॥ १ ॥ ययातिरुवाच अनिकेतो गृहस्थेषु कामवृत्तेषु संयतः ॥ ग्राम एव वसन् भिक्षुस्तयोः पूर्वतरंगतः ॥ २ ॥ अप्राप्य दीर्घमायुस्तु यः प्राप्नोति विरुतिं चरेत् ॥ तप्यते यदि तत्कृत्वा चरेत् सोऽन्यत्तपस्ततः ॥ ३ ॥ पापानां कर्मणां नित्यं विधृयाद्यस्तु मानवः ॥ सुखमप्याचरन्नित्यं सोऽत्यंतं सुखमेधते ॥ ४ ॥

अयं भावः ज्ञानिनः श्रुतियुक्तिभ्यां जगन्मिथ्यात्वनिश्चयात् क्षणिकेनापि निर्विकल्पसाक्षात्कारेण ब्रह्माद्वैतनिश्चयो भवति योगिनस्तु तदभावान्निर्विकल्पसमाध्यभ्यासबलेनैव द्वैतविस्मरणं संपादनीयमिति विलंबाच्छ्रमसाध्यामुक्तिरिति गृहस्थेषु वसन्नपि स्वयं संयतः ॥ २ ॥ अस्त्यैवमस्मिन् जन्मन्यलब्धोत्तमभूमेर्जन्मान्तरे पितृहोस्तीत्याह अप्राप्येति आयुःसाधनं कालं वा दीर्घं उक्तविधनिष्ठापर्याप्तं विरुतिं दिव्यादिव्यविषयभोगिभ्यो गतिद्विबलेन चरेत् सोऽपि सौजर्यादिवत्पश्चात्तापं प्राप्तः सन् पुनर्योगं चरति इह जन्मनि जन्मान्तरे वा योगभ्रष्टः स्मृतिप्रामाण्यादित्यर्थः ॥ ३ ॥ ज्ञानिनस्तत आधिक्यमाह पापानामिति यस्तु मानवो ज्ञानी नित्यं अविनाशिवस्तु ब्रह्माख्यं विभृयात्तत्त्वमसीति शास्त्रात्पत्यगात्मत्वेनावधारयेत् स पापानां कर्मणां कर्मणिषष्ठी तानि सुखं यथेष्टं आचरन्नपि मुच्यत एवेत्यर्थः न लिप्यते कर्मणा पापकेन हत्वापि स इमं लोकोक्तं हन्ति न निबध्यत इत्यादिशास्त्रात् ॥ ४ ॥

इदंप्रदमशामोक्षेच्छया धर्ममेवसेवेतेत्याह तद्वाइति यः पुरुषोऽनर्थबुद्धिः नास्ति अर्थमोक्षेबुद्धिर्यस्य स तथाभूतः सन् स्वर्गाद्यर्थधर्मसेवते तत्सेवनं नृशंसं असत्यं च मुमुक्षाहीनत्वादनित्यफलत्वाच्च विविदिषन्ति यज्ञेन दानेनेत्यादिश्रुतिसिद्धधर्मस्य मोक्षहेतुत्वं परित्यज्य काम्यधर्मकृत आत्मानं नानादुःखमये संसारे पातयित्वा घ्नन्तीत्यर्थः एवमनीशस्याजितेन्द्रियस्यार्थो धनमपि नृशंसमसत्यं च यत्तु मोक्षार्थं कर्मकरणं तदार्जवं कर्मणामुचितं फलं तदेव समाधिः योगसिद्धि मूलं तदार्यं तदेव गम्यं प्राप्य ज्ञानसाधनमित्यर्थः ऋगतौ अस्मात् ऋहलोर्ण्यत् द्वयोरपि योगज्ञानमार्गयोर्मूलं निष्कामधर्म एवेत्यर्थः ॥ ५ ॥ केन कतरस्यां दिशि प्र

तद्वै नृशंसं तदसत्यमाहुयः सेवते धर्ममनर्थबुद्धिः ॥ अर्थोप्यनीशस्य तथैव राजंस्तदार्जवं स समाधिस्तदार्यं ॥ ५ ॥ अष्टक उवाच केनासिद्धतः प्रहितोसि राजन्युवासं ग्वीदर्शनीयः सुवर्चाः ॥ कुत आयातः कतरस्यां दिशित्वमुताहोस्वित्पार्थिवं स्थानमस्ति ॥ ६ ॥ ययातिरुवाच इमं भौमं नरकं क्षीणपुण्यः प्रवेशुमुर्वीगगनाद्विप्रहीणः ॥ उक्त्वाऽहं वः प्रपतिप्याम्यनंतरं त्वरंति मां लोकपात्रहृणो यैः ॥ ७ ॥ सतां सकाशे तु वृतः प्रपातस्ते संगता गुणवंतस्तु सर्वे ॥ शंकाच्च लब्धो हिवरो मयैष पतिप्यताभूमितलं नरेन्द्र ॥ ८ ॥ अष्टक उवाच पृच्छामित्वां मा प्रपत प्रपातं यदि लोकाः पार्थिवसंति मे त्र ॥ यद्यंतरिक्षे यदि वा दिवि स्थिताः क्षेत्रज्ञत्वांतस्य धर्मस्य मन्ये ॥ ९ ॥ ययातिरुवाच यावत्पृथिव्यां विहितं गवाश्वंसहारेण्यैः पशुभिः पार्वतैश्च ॥ तावद्लोकादिविते संस्थिता वै तथा विजानीहि नरेन्द्र सिंह ॥ १० ॥ अष्टक उवाच तांस्ते ददामि मा प्रपत प्रपातं ये मे लोकादिविराजेंद्रसंति ॥ यद्यंतरिक्षे यदि वा दिवि श्रितास्तानां क्रमक्षिप्रम पेतमोहः ॥ ११ ॥ ययातिरुवाच नास्मद्विधो ब्राह्मणो ब्रह्मविच्च प्रतिग्रहे वर्तते राजमुख्य ॥ यथा प्रदेयं स ततं द्विजेभ्यस्तथाऽददं पूर्वमहं नरेन्द्र ॥ १२ ॥ ना ब्राह्मणः रूपणो जातु जीवेद्याज्जापि स्याद्ब्राह्मणी वीरपत्नी ॥ सोऽहं नैवाकृतपूर्वचरेयं विधित्समानः किमु तत्र साधुः ॥ १३ ॥ प्रतर्दन उवाच पृच्छामित्वां स्पृहणीयरूपप्रतर्दनाऽहं यदि मे संति लोकाः ॥ यद्यंतरिक्षे यदि वा दिवि श्रिताः क्षेत्रज्ञत्वांतस्य धर्मस्य मन्ये ॥ १४ ॥ ययातिरुवाच संति लोका बहवस्ते नरेन्द्र अप्येकैकः समसमाप्यहानि ॥ मधुच्युतो घृतपृक्ता विशोकास्ते नानावंतः प्रतिपालयन्ति ॥ १५ ॥

हितोसीत्यन्वयः ॥ ६ ॥ विप्रहीणः च्युतः उक्त्वा आपृच्छ यः युष्मान् ॥ ७ ॥ ८ ॥ प्रपातं पतित्वामाप्रपत पातं मा प्राप्नुहीत्यर्थः कषादित्वादनुप्रयोगः समूलघातं न्यवधीदरींश्चेत्यादिवत् लोकाः भोग्यविषयाः दिवि मेरुपृष्ठे अंतरिक्षे नक्षत्रमंडलादौ क्षेत्रसिद्धं स्थानं तदभिज्ञं ॥ ९ ॥ १० ॥ आक्रम आक्रमस्व ॥ ११ ॥ ब्राह्मणोऽपि ब्रह्मवित्त्वेदविदेव प्रतिग्रहे वर्तते न त्वन्यः अस्मद्विधस्तु नैव वर्ततेत्यर्थः ॥ १२ ॥ कृपणो याज्जादौष्ययुक्तः वीरस्य विद्यया दिवि जयिनः पतिः तत्र कर्मभूमौ साधुसत्कर्म विधित्समानः कर्तुमिच्छन् किमु कथं चरेयं नैव कुर्यामित्यर्थः विवित्समान इति पाठे तत्र स्वर्गसाधुर्लब्धुमिच्छन् ॥ १३ ॥ १४ ॥ प्रत्येकं समसमाप्यहानि सेविताः संनोनांतवंतः मधुच्युतः सुखस्त्रवाः घृतपृक्ताः तेजोयुक्ताः तेषां प्रतिपालयन्ति प्रतीक्षन्ते ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ नृशंसनिघ्नं ॥ १७ ॥ १८ ॥ अन्यैराजभिः यत्प्रतिपदाख्यं न कृतं तत्पूर्वप्रथमं अहमेव कथं कुर्यामिति भावः ॥ १९ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे द्विनवतितमोऽध्यायः ॥
 ॥ १२ ॥ ॥ ३ ॥ पृच्छामीति ॥ १ ॥ यत्तु यान् तपते प्रकाशयति ॥ २ ॥ ३ ॥ शिशुकात् शिशुमारप्रधानात्कालचक्रात्शंक्रमानः अहश्चरात्रिश्च उभे च संध्ये धर्मश्च जानाति नरस्य वृत्तमित्युक्तेः मिथ्या क्रिया
 प्रतर्दन उवाच तांस्ते ददानिमाप्रपतप्रपातं ये मे लोकास्तव ते वै भवंतु ॥ यद्यंतरिक्षे यद्दिवा दिवि श्रितास्तानाक्रमक्षिप्रमपेतमोहः ॥ १६ ॥ ययातिरुवा
 च न तुल्यतेजाः सुकृतं कामयेत योगक्षेमं पार्थिव पार्थिवः सन् ॥ दैवादेशादापदं प्राप्य विद्वांश्चरेच्छं संनहि जातुराजा ॥ १ ॥ आधर्म्यमार्गं यतमानो यशस्यं कु
 र्यान्नृपो धर्ममवेक्षमाणः ॥ नमद्विधो धर्मबुद्धिः प्रजानं कुर्यादिवं रूपणं मां यथा त्वत् ॥ १८ ॥ कुर्यादपूर्वन कृतं यदन्यैर्विधित्समानः किमु तत्र साधु ॥ ब्रुवाणं मे व
 नृपतिं ययातिं नृपोत्तमो वसुमानब्रवीत् ॥ १९ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि उत्तरयायाते द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ३ ॥
 वसुमानुवाच पृच्छामित्वां वसुमानो पदश्चिर्यद्यस्ति लोको दिवि मे नरेन्द्र ॥ यद्यंतरिक्षे प्रथितो महात्मन् क्षेत्रज्ञं त्वा तस्य धर्मस्य मन्ये ॥ १ ॥ ययातिरु
 वाच यद्यंतरिक्षं पृथिवीं दिशश्च यत्तेजसा तपते भानुमांश्च ॥ लोकास्तावन्तो दिवि संस्थिता वै ते नान्तवन्तः प्रतिपालयन्ति ॥ २ ॥ वसुमानुवाच तांस्ते
 ददानिमाप्रपतप्रपातं ये मे लोकास्तव ते वै भवंतु ॥ क्रीणीष्वैतां स्तृणु केनापिराजन् प्रतिग्रहस्ते यदि धीमन् प्रदुष्टः ॥ २ ॥ ययातिरुवाच न मिथ्याऽहं विप्र
 यं वै स्मरामि वृथा गृहीतं शिशुकाच्छंक्रमानः ॥ कुर्यान्न चैवाकृतपूर्वमन्यैर्विधित्समानः किमु तत्र साधु ॥ ४ ॥ वसुमानुवाच तांस्त्वं लोकान् प्रतिपद्य
 स्वराजन्मयादत्तान्यदिनेष्टः क्रयस्ते ॥ अहं न तान्वै प्रतिगंतानं नरेन्द्र सर्वे लोकास्तव ते वै भवंतु ॥ ५ ॥ शिविरुवाच पृच्छामित्वां शिविरौशीनरो हं ममापि
 लोकायदिसंतीहता त ॥ यद्यंतरिक्षे यद्दिवा दिवि श्रिताः क्षेत्रज्ञं त्वा तस्य धर्मस्य मन्ये ॥ ६ ॥ ययातिरुवाच यत्त्वं वाचा त्वदयेनापि साधून्परीप्समानान्ना
 वमं स्थानं नरेन्द्र ॥ ते नानन्ता दिवि लोकाः श्रितास्ते विद्युद्रूपाः स्वनवन्तो महांतः ॥ ७ ॥ शिविरुवाच तांस्त्वं लोकान् प्रतिपद्य स्वराजन्मयादत्तान्यदिनेष्टः क्रय
 स्ते ॥ न चाहं तान् प्रतिपत्स्ये हृदत्वा यत्र गत्वानानुशोचंति धीराः ॥ ८ ॥ ययातिरुवाच यथा त्वमिन्द्र प्रतिमप्रभावस्ते चाप्यनन्तानरदेव लोकाः ॥ तथाऽद्य लो
 के नरमेव दत्ते तस्माच्छिवेनाभिनंदामि देयं ॥ ९ ॥

त्मकं कापद्यं दुस्तरमिति भावः शिशुकः शिशुमारे स्यादिति मेदिनी शिशुकान्दं बालकादिति वा ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ परीप्समानान्याचकान् नावमं स्थानावमानं कृतवानसि स्वनवन्तः प्रख्याता इत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

गन्तारः मृत्वा प्राप्स्यामः नरकं भूलोकं ॥ १० ॥ यतश्च कर्तुं नाभिजानामि नां गीकरोमि ॥ ११ ॥ १२ ॥ प्रकाशं ते दृश्यं ते ज्वलंतो दीप्यमानाः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ देवयानाय ब्रह्मलो-
कमार्गं प्राप्ते यावत्सर्वं च अदत्तं सर्वं त्यागीत्यर्थः अन्येऽपि तृयानेनैव गता इत्यर्था ज्ञेयं ॥ १८ ॥ सौम्यमक्रूरत्वं विधित्वा पालनेच्छा ॥ १९ ॥ सत्यमेव श्रेयः साधनमिति विधातुं पूर्वोक्तप्रश्नोत्तरे अनुवदति अ-

अष्टक उवाच न चेदेकैकशो राज्ञो लोकान्नः प्रतिनंदसि ॥ सर्वे प्रदाय भवते गन्तारो नरकं वयं ॥ १० ॥ ययातिरुवाच यदर्होऽहं तद्यतश्च संतः सत्त्वाभि-
नंदिनः ॥ अहं तन्नाभिजानामि यत्कृतं नमयापुरा ॥ ११ ॥ अष्टक उवाच कस्यैते प्रतिदृश्यं ते रथाः पंचहिरण्मयाः ॥ यानां रुद्धयनरो लोकानभिवांछति
शाश्वतान् ॥ १२ ॥ ययातिरुवाच युष्माने ते वहिष्यंति रथाः पंचहिरण्मयाः ॥ उच्चैः संतः प्रकाशं ते ज्वलंतोऽग्निशिखा इव ॥ १३ ॥ अष्टक उवाच
आतिष्ठस्वरथान् राजन् विक्रमस्व विहाय सं ॥ वयमप्यनुयास्यामो यदा कालो भविष्यति ॥ १४ ॥ ययातिरुवाच सर्वैरिदानीं गन्तव्यं सह स्वर्गजितो वयं ॥
एष नो विरजः पन्था दृश्यं ते देव सद्यः ॥ १५ ॥ वैशंपायन उवाच तेऽधिरुद्धय रथान्सर्वे प्रयातानृप सत्तमाः ॥ आक्रमंतो दिवं भाभिर्धर्मेणावृत्य रोदसी ॥
॥ १६ ॥ अष्टक उवाच अहं मन्ये पूर्वमेकोऽस्मि गन्ता सखा चेंद्रः सर्वथामे महात्मा ॥ कस्मादेवं शिबिरौ शीनरोऽयमेकोऽत्यगान्सर्ववेगेन वाहान् ॥ १७ ॥
ययातिरुवाच अददद्देवयानाय यावद्विद्वत्तमं विदत ॥ उशीनरस्य पुत्रोऽयं तस्माच्छ्रेष्ठो हिवः शिविः ॥ १८ ॥ दानं तपः सत्यमथाऽपि धर्मोऽहीः श्रीः क्षमा सौ-
म्यमथो विधित्वा ॥ राजन्नेतान्यप्रमेयाणि राज्ञः शिवेः स्थितान्यप्रतिमस्य बुद्ध्या ॥ १९ ॥ एवं वृत्तोऽङ्गीनिषेव श्रयस्मात्तस्माच्छिविरत्यगाद्वैरथेन ॥ वैशं-
पायन उवाच अथाष्टकः पुनरेवान्वपृच्छन्मातामहं कौतुकेनैन्द्रकल्पं ॥ २० ॥ पृच्छामित्वा नृपते ब्रूहि सत्यं कुतश्च कश्चासि सुतश्च कस्य ॥ कृतं त्वया यद्विन-
तस्य कर्ता लोके त्वदन्यः क्षत्रियो ब्राह्मणो वा ॥ २१ ॥ ययातिरुवाच ययातिरस्मिन् दुषस्य पुत्रः पूरोऽपि तासां सर्वभौमस्त्विहा सं ॥ गुह्यं चार्थं मामकेभ्यो
ब्रवीमि मातामहोऽहं भवतां प्रकाशं ॥ २२ ॥ सर्वामिमां पृथिवीं निजिगाय प्रादामहं छादनं ब्राह्मणेभ्यः ॥ मेध्यानश्चानेकशतान्सुरूपं स्तदा देवाः पुण्यभाजो
भवन्ति ॥ २३ ॥ अदामहं पृथिवीं ब्राह्मणेभ्यः पूर्णामिमामखिलां वाहनेन ॥ गोभिः सुवर्णेन धनैश्च मुखैस्तदा दं गाः शतमर्बुदानि ॥ २४ ॥

थाष्टक इत्यादिना ॥ २० ॥ २१ ॥ प्रकाशं प्रागुक्तं मपि स्पष्टतरं ॥ २२ ॥ छादनं जीविकात्वेन परिधानं अतीतफलत्वात् तस्य धर्मस्य स्वमुखेन कीर्तनं न दोषः अन्यथा धर्मः क्षरति कीर्तनादित्युक्तेरश्रेयसे स्यात्
प्रस्थे दत्वा विपिनं ब्राह्मणेभ्य इति पाठे ब्राह्मणेभ्यो दत्वा विपिनं वनं प्रस्थे प्रतस्थेऽहं प्रस्थानं कृतवानस्मि अभ्यासलोप आर्षः मेध्यानश्चान्यदा देवेभ्य उल्लुजति तदा देवास्तं पुण्यवंतं भजन्तीत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारत भावदीपे त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ ७ ॥ भगवन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ चतुरंतायाश्चतुःसमुद्रावच्छि
 सत्येन मेघौश्वसुंधराचतयैवाग्निर्ज्वलते मानुषेषु ॥ न मे वृथा व्याहृतमेव वाक्यं सत्यं हि संतः प्रतिपूजयन्ति ॥ २५ ॥ यदृष्टकप्रव्रवीमीह सत्यं प्रतर्दनं चौषदं चि
 तयैव ॥ सर्वे च लोकामुनयश्च देवाः सत्येन पूजा इति मे मनो गतं ॥ २६ ॥ योनः स्वर्गजितः सर्वान्यथा वृत्तं निवेदयेत् ॥ अनसूयुर्द्विजाग्र्येभ्यः सलभेन्नः सलोक
 तां ॥ २७ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ एवं राजा समहात्मा त्वतीव स्वैर्दोहित्रैस्तारितो मित्रसाहः ॥ त्यक्त्वा महीं परमोदारकर्मास्वर्गगतः कर्मभिर्याप्य पृथ्वीं ॥ २८ ॥
 इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि उत्तरयाया तसमाप्तौ त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ जन्मेजय उवाच ॥ भगव
 न्श्रोतुमिच्छामि पुरोर्वंशकरा नृपान् ॥ यद्दीर्या न्यादृशांश्चापियावतो यत्पराक्रमान् ॥ १ ॥ न त्वस्मिन्शीलहीनो वानिर्वीर्यो वानराधिपः ॥ प्रजाविरहितो वा
 ऽपि भूतपूर्वः कथंचन ॥ २ ॥ तेषां प्रथितवृत्तानां राज्ञां विज्ञानशालिनां ॥ चरितं श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण तपोधन ॥ ३ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ हंत ते कथ
 यिष्यामि यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ पुरोर्वंशधरान्वीराञ्छुक्रप्रतिमतेजसः ॥ भूरिद्रविणविक्रान्तान्सर्वलक्षणपूजितान् ॥ ४ ॥ प्रवीरेश्वररौद्राश्चास्त्रयः पुत्राम
 हारथाः ॥ पूरोः पौष्ट्यामजायंत प्रवीरो वंशकृत्ततः ॥ ५ ॥ मनस्युरभवत्तस्माच्छूरसेनीसुतः प्रभुः ॥ पृथिव्याश्चतुरंताया गोमाराजीवलोचनः ॥ ६ ॥ शक्तः
 संहननो वाग्मीसौवीरी तनयास्त्रयः ॥ मनस्यारभवन्पुत्राः शूराः सर्वे महारथाः ॥ ७ ॥ अन्वञ्जानुप्रभृतयो मिश्रकेश्यां मनस्विनः ॥ रौद्राश्चस्यमहेष्वासा दशा
 प्सरसिसुनवः ॥ ८ ॥ यज्वानोज्जिरे शूराः प्रजावंतो बहुश्रुताः ॥ सर्वे सर्वास्त्रविद्वांसः सर्वे धर्मपरायणाः ॥ ९ ॥ ऋचेयुरथ कक्षेयुः रुक्मणेयुश्च वीर्यवान् ॥ स्थं
 ढिलेयुर्वनयुश्च जलेयुश्च महायशाः ॥ १० ॥ तेजयुर्वलवान्धीमान्सत्येयुश्चेंद्रविक्रमः ॥ धर्मेयुः सन्नतेयुश्च दशमो देवविक्रमः ॥ ११ ॥ अनाधृष्टिरभूजेषां
 विद्वान्भुवितथैकराट् ॥ ऋचेयुरथ विक्रान्तो देवानामिव वासवः ॥ १२ ॥ अनाधृष्टिसुतस्त्वासीद्राजसूयाश्च मेधकृत् ॥ मतिनार इति ख्यातो राजा परमधार्मिकः
 ॥ १३ ॥ मतिनारसुताराजंश्च त्वारोऽमितविक्रमाः ॥ तं सुर्महान्तिरथोद्भुत्युश्चाप्रतिमद्युतिः ॥ १४ ॥ तेषां तं सुर्महावीर्यः पौरवंशं मुद्वहन् ॥ आजहार यशोदी
 पं जिगाय च वसुंधरां ॥ १५ ॥ ईलिनं तु सुतं तं सुर्जनयामास वीर्यवान् ॥ सोऽपि कृत्स्नामिमांभूमिं विजिग्ये जयतां वरः ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ वितथं विगतस्तथाभावो जनकसादृश्यं यत्र तत्तादृशं पुत्रजन्म ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ सवैः सवसंज्ञैर्यज्ञैः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

रथं तर्था सुतान्यं च पंचभूतोपमांस्ततः ॥ ईलिनो जनयामास दुष्यंतप्रभृतीन्तपान् ॥ १७ ॥ दुष्यंतं शूरभीमौ च प्रवसुं वसुमेव च ॥ तेषां श्रेष्ठो भवद्राजा दुष्यंतो
जनमेजय ॥ १८ ॥ दुष्यंताद्भरतो जज्ञे विद्वान्शाकुंतलो नृपः ॥ तस्माद्भरतवंशस्य विप्रतस्येमहं वशः ॥ १९ ॥ भरतस्तिष्ठपुत्रीपुनवपुत्रानजीजनत् ॥ नाभ्यनं
दततान् राजानानुरूपाममेत्युत ॥ २० ॥ ततस्तान्मातरः क्रुद्धाः पुत्रान्निन्युर्यमक्षयं ॥ ततस्तस्य नरेंद्रस्य वितथं पुत्रजन्मतत् ॥ २१ ॥ ततो महद्भिः क्रतुभिरीजा
नां भरतस्तदा ॥ लभे पुत्रं भरद्वाजा दुमन्युं नाम भारत ॥ २२ ॥ ततः पुत्रिणमात्मानं ज्ञात्वा पौरव नंदनः ॥ भुमन्युं भरतश्रेष्ठयौ वराज्येऽभ्यपेचयत् ॥ २३ ॥ ततो
दिविरथो नाम भुमन्योरभवत्सुतः ॥ सुहोत्रश्च सुहोता च सुहविः सुयजुस्तथा ॥ २४ ॥ पुष्करिण्या मूर्च्छा कश्च भुमन्योरभवत्सुताः ॥ तेषां ज्येष्ठः सुहोत्रस्तुराज्य
मापमहीक्षितां ॥ २५ ॥ राजसूयाश्च मेधाघैः सोयजद्बहुभिः सवैः ॥ सुहोत्रः पृथिवीं कृत्स्नां बुभुजे सागरां वरां ॥ २६ ॥ पूर्णाहिस्तिगजाश्चैव दुरत्नसमाकुलां ॥
मम ज्जेवमहीतस्य भूरिभारावपीडिता ॥ २७ ॥ हस्यश्चरथसंपूर्णमनुष्यकलिलाभृशं ॥ सुहोत्रे राजनि तदा धर्मतः शासति प्रजाः ॥ २८ ॥ चैत्ययुर्पाकिता चा
सीद्भूमिः शतसहस्रशः ॥ प्रवृद्धजनसस्या च सर्वदेवव्यरोचत ॥ २९ ॥ ऐक्ष्वाकी जनयामास सुहोत्रा पृथिवीपतेः ॥ अजमीढं सुमीढं च पुरुमीढं च भारत ॥
॥ ३० ॥ अजमीढो वरस्तेषां तस्मिन्वंशः प्रतिष्ठितः ॥ पटुपुत्रान्सोप्य जनयत्तिष्ठपुत्रीपुभारत ॥ ३१ ॥ ऋक्षं धूमिन्यथोनीली दुष्यंतपरमेष्ठिनौ ॥ केशिन्य जन
यज्जन्तुं सुतो व्रजनरूपिणौ ॥ ३२ ॥ तथेमे सर्वपंचाला दुष्यंतपरमेष्ठिनोः ॥ अन्वयाः कुशिकाराजन् जहोरमिततेजमः ॥ ३३ ॥ व्रजनरूपिणयोर्ज्येष्ठमृक्ष
माहुर्जनाधिपं ॥ ऋक्षात्संवरणो जज्ञे राजन्वंशकरः सुतः ॥ ३४ ॥ आर्क्षे संवरणे राजन् प्रशासति वसुंधरां ॥ संक्षयः सुमहानासीत्प्रजानां सितिनः श्रुतं ॥ ३५ ॥
व्यशिर्यत ततो रापृक्षयैर्नानाविधैस्तदा ॥ क्षुन्धत्युभ्यामना वृष्ट्या व्याधिभिश्च समाहतं ॥ ३६ ॥ अभ्यघ्नन् भारतांश्चैव सपत्नानां बलाजिच ॥ चालयन्वसुयां चैमां
बलेन चतुरंगिणा ॥ ३७ ॥ अभ्ययात्तं च पांचाल्या विजित्य तरसामही ॥ अक्षौहिर्णाभिर्दशभिः स एनं समरेऽजयत् ॥ ३८ ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ व्रजनरूपिणयोरित्यक्षराधिक्यमार्थं ॥ ३४ ॥ आर्क्षे ऋक्षपुत्रे ॥ ३५ ॥ क्षयैः नाशहेतुभिः क्षुत्पशुनिभिः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ अभ्ययान्तं संवरणं एनं संवरणमेव ॥ ३८ ॥

पलायत अडभावआर्षः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ओमित्यंगीकारे विषाणवत्गिरिशृंगवत्श्रेष्ठभूतं ॥ ४६ ॥ बलिभृतः करदाम् ॥ ४७ ॥ सौरीसूर्यकन्या ॥ ४८ ॥

ततःसंदारःसामात्यःसपुत्रःसमुद्गजनः ॥ राजासंवरणस्तस्मात्पलायतमहाभयात् ॥ ३९ ॥ सिंधोर्नदस्यमहतो निकुंजेन्यवसत्तदा ॥ नदीविषयपर्यंतेपर्वत
स्यसमीपतः ॥ ४० ॥ तत्रावसन्बहून्कालान्भारतादुर्गमाश्रिताः ॥ तेषांनिवसतांतत्रसहस्रंपरिवत्सरान् ॥ ४१ ॥ अथाभ्यगच्छद्भरतान्वसिष्ठोभगवानृषिः ॥
तमागतंप्रयत्नेनप्रत्युद्गम्याभिवाद्यच ॥ ४२ ॥ अर्घ्यमभ्याहरंस्तस्मैतेसर्वेभारतास्तदा ॥ निवेद्यसर्वमृषयेसत्कारेणसुवर्चसे ॥ ४३ ॥ तमासनेचोपविष्टंराजा
वव्रेस्वयंतदा ॥ पुरोहितोभवान्नोस्तुराज्यायप्रयतेमहि ॥ ४४ ॥ ओमित्येवंवसिष्ठोऽपिभारतान्प्रत्यपद्यत ॥ अथाभ्यर्षिंचत्साम्राज्येसर्वक्षत्रस्यपौरवं ॥ ४५ ॥
विषाणभूतंसर्वस्यांपृथिव्यामितिनःश्रुतं ॥ भरताध्युषितंपूर्वसोऽध्यतिष्ठत्पुरोत्तमं ॥ ४६ ॥ पुनर्बलिभृतश्चैवचक्रेसर्वमहीक्षितः ॥ ततःसपृथिवींप्राप्यपुनरी
जेमहाबलः ॥ ४७ ॥ आजमीढोमहायज्ञैर्वहुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥ ततःसंवरणात्सौरीतपतीसुषुवेकुरुं ॥ ४८ ॥ राजत्वेतंप्रजाःसर्वाधर्मज्ञइतिवांक्त्रे ॥ तस्यना
घाऽभिविख्यातंपृथिव्यांकुरुजांगलं ॥ ४९ ॥ कुरुक्षत्रंसतपसापुण्यंचक्रेमहातपाः ॥ अश्ववंतमभिप्यंतंतथाचैत्ररथंमुनिं ॥ ५० ॥ जनमेजयंचविख्यातंपुत्रां
श्चास्यानुशुश्रुम ॥ पंचैतान्बाहिनीपुत्रान्व्यजायतमनस्विनी ॥ ५१ ॥ अविक्षितःपरिक्षित्तुशबलाश्वस्तुवीर्यवान् ॥ आदिराजोविराजश्चशाल्मलिश्चमहाव
लः ॥ ५२ ॥ उच्चैःश्रवाभंगकारोजितारिश्चाष्टमःस्मृतः ॥ एतेषामन्ववायेतुख्यातास्तेकर्मजैर्गुणैः ॥ जनमेजयादयःसप्ततथैवान्येमहारथाः ॥ ५३ ॥ परोक्षितोऽ
भवन्पुत्राःसर्वेधर्मार्थकोविदाः ॥ कक्षसेनोग्रसेनौतुचित्रसेनश्चवीर्यवान् ॥ ५४ ॥ इंद्रसेनःसुपेणश्चभीमसेनश्चनामतः ॥ जनमेजयस्यतनयाभुविख्याता
महाबलाः ॥ ५५ ॥ धृतराष्ट्रःप्रथमजःपांडुर्बाह्मीकएवच ॥ निषधश्चमहातेजास्तथाजांबूनदोवली ॥ ५६ ॥ कुंडोदरःपदातिश्चवसातिश्चाष्टमःस्मृतः ॥ सर्वेधर्मा
र्थकुशलाःसर्वभूतहितेरताः ॥ ५७ ॥ धृतराष्ट्रोऽथराजासीत्तस्यपुत्रोऽथकुंडिकः ॥ हस्तीवितर्कःक्राथश्चकुंडिनश्चापिपंचमः ॥ ५८ ॥ हविःश्रवास्तथेन्द्राभोभु
मन्युश्चापराजितः ॥ धृतराष्ट्रसुतानांतुत्रीनेतान्प्रथितान्भुवि ॥ ५९ ॥

॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ अश्ववंतएवाविक्षिदितिसंज्ञांतरं ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ सुतानांकुंडिकादीनामभ्येप्रथितान्आदुरितिशेषः सुतानादुरितिपाठेतुएतांस्तेभ्यो
न्यान्वक्ष्यमाणान्प्रथितानादुरितिब्याख्येयं ॥ ५९ ॥

॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ श्रुतइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ गुणाः दानृत्वादयः प्रभावो

प्रतीपंधर्मनेत्रंच सुनेत्रंचापि भारत ॥ प्रतीपः प्रथितस्तेषां बभूवा प्रतिमो भुवि ॥ ६० ॥ प्रतीपस्य त्रयः पुत्रा जज्ञिरे भरतर्षभ ॥ देवापिः शांतनुश्चैव बाह्लीकश्च
महारथः ॥ ६१ ॥ देवापिश्च प्रवव्राजतेषां धर्महितेप्सया ॥ शांतनुश्च महीले भेवाह्लो कश्च महारथः ॥ ६२ ॥ भरतस्यान्वये जाताः सत्त्वन्तो नराधिपाः ॥ देवर्षि
कल्याणपते बहवो राजसत्तमाः ॥ ६३ ॥ एवंविधाश्चाप्यपरे देवकल्पामहारथाः ॥ जाता मनोरन्ववा ये ऐलवंशविवर्धनाः ॥ ६४ ॥ इति श्रीमहाभारते आ
दिपर्वणि संभवपर्वणि पुरुवंशानुकीर्तने चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ जनमेजय उवाच श्रुतस्त्वत्तो मया ब्रह्मन्पूर्वेषां स भवो
महान् ॥ उदाराश्चापि वंशेऽस्मिन् राजानो मे परिश्रुताः ॥ १ ॥ किंतु लघ्वर्थसंयुक्तं प्रियाख्यानं न मामति ॥ प्रीणात्यतो भवान्भूयो विस्तरेण ब्रवीतु मे ॥ २ ॥ एता
मेव कथां दिव्यामाप्रं जापति तोमनोः ॥ तेषामाजननं पुण्यं कस्य न प्रीतिमावहेत् ॥ ३ ॥ सद्धर्मगुणमाहात्म्यैरभिवाधितमुत्तमं ॥ विष्टभ्यलोकं स्त्रीनेषां यशः
स्फोतमवस्थितं ॥ ४ ॥ गुणप्रभाववीर्यो जः सत्वोत्साहवतामहं ॥ नटप्यामि कथां शृण्वन्नमृतास्वादसंमितां ॥ ५ ॥ वैशंपायन उवाच शृणुराज नपुरा
सम्यङ्मया द्वैपायनाच्छ्रुतं ॥ प्राच्यमानं मया कृत्स्नं स्ववंशजननं शुभं ॥ ६ ॥ दक्षाददितिरदितेर्विवस्वान्विवस्वतो मनुर्मनोरिलाइलायाः पुरुरवाः पुरुरवस
आयुरायुषो नहुषो नहुषाययातिर्ययातेर्द्वाभार्येव भूवतुः ॥ ७ ॥ उशनसो दुहिता देवयानी नृपपर्वणश्च दुहिता शर्मिष्ठा नाम ॥ ८ ॥ अत्रानुवंशश्च लोको भवति
यदुंचतुर्वसुंचैव देवयानी व्यजायत ॥ द्रुत्युंचानुंच पूरुंच शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ॥ ९ ॥ तत्र यदोर्या दवाः पूराः पौरवाः ॥ १० ॥ पूरास्तु भार्या कौसल्या नाम तस्याम
स्य जज्ञे जनमेजया नाम यस्मिन् श्वमेधानाजहार विश्वजिता चेष्टावनं विवेश ॥ ११ ॥ जनमेजयः खल्वनन्तां नामोपये मेमाधवीं तस्यामस्य जज्ञे प्राचिन्वान
यः प्राचीं दिशं जिगाय यावत्सूर्यो दयात्ततस्तस्य प्राचिन्वत्वं ॥ १२ ॥ प्राचिन्वान् खल्वश्मकीमुपये मेमाधवीं तस्यामस्य जज्ञे संयातिः ॥ १३ ॥ संयातिः खलु दृष
द्वतो दुहितरं दरांगीनामोपये मतस्यामस्य जज्ञे अहंयातिः ॥ १४ ॥ अहंयातिः खलु कृतवीर्य दुहितरमुपये मेभानुमतीनाम तस्यामस्य जज्ञे सार्वभौमः ॥ १५ ॥

देवतादिवशित्वं वीर्यशरीरे बलं ओजः मानसं सामर्थ्यं धैर्यादि सत्वमदीनत्वं उत्साहः प्रयतमानता ॥ ५ ॥ ६ ॥ अदितेर्दक्षोऽजायत दक्षाद्वादितिरिति परिश्रुतयोः सृष्टिक्रमयोरन्त्यमाह दक्षाददितिरिति आद्य
स्तुहरिवंशे वक्ष्यते अदितेर्दक्षो द्वादश इति अनयोश्च पक्षयोः कल्पभेदेन व्यवस्था ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ यावत्सूर्यो दयात् उदयाचलपर्यन्तं एकै नैवा द्वा इति तु भावः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

सार्वभौमः खलु जित्वा जहार कैकेयीं सुनंदां नाम तामुपये मे तस्यामस्य जज्ञे जयत्सेनो नाम ॥ १६ ॥ जयत्सेनः खलु वैदर्भीमुपये मे सुश्रवां नाम तस्यामस्य जज्ञे
 अवाचीनः ॥ १७ ॥ अवाचीनोऽपि वैदर्भीमुपये मे मर्यादां नाम तस्यामस्य जज्ञे अरिहः ॥ १८ ॥ अरिहः खल्वांगीमुपये मे तस्यामस्य जज्ञे महाभौ
 मः ॥ १९ ॥ महाभौमः खलु प्रासेनजितिमुपये मे सुयज्ञां नाम तस्यामस्य जज्ञे अयुतनायीयः पुरुषमेधानामयुतमानयत्तेनास्यायुतनायित्वं ॥ २० ॥ अयुतनायी
 खलु पृथुश्रवसोऽदुहितरमुपये मे कामां नाम तस्यामस्य जज्ञे अक्रोधनः ॥ २१ ॥ सखलु कालिगीं करं भां नामोपये मे तस्यामस्य जज्ञे देवातिथिः ॥ २२ ॥ देवाति
 थिः खलु वैदेहीमुपये मे मर्यादां नाम तस्यामस्य जज्ञेऽरिहो नाम ॥ २३ ॥ अरिहः खल्वांगीमुपये मे सुदेवां नाम तस्यां पुत्रमजीजनदृक्षं ॥ २४ ॥ ऋक्षः खलु तक्ष
 कदुहितरमुपये मे ज्वालां नाम तस्यां पुत्रं मतिनारं नामोत्पादयामास ॥ २५ ॥ मतिनारः खलु सरस्वत्यां गुणसमन्वितं द्वादशवार्पिकं सत्रमाहरत् ॥ समापेच
 सत्रं सरस्वत्यभिगम्य तं भर्तारं वरयामास तस्यां पुत्रमजीजनत्तं सुं नाम ॥ २६ ॥ अत्रानुवंशश्च लोको भवति ॥ तं सुं सरस्वतीपुत्रं मतिनारादजीजनत् ॥ ईलि
 नं जनयामास कालिग्यां तं सुरात्मजं ॥ २७ ॥ ईलिनस्तुरथं तया दुष्यंताद्यान्यं च पुत्रानजीजनत् ॥ २८ ॥ दुष्यंतः खलु विश्वामित्रदुहितरं शकुंतलां नामोपये
 मे तस्यामस्य जज्ञे भरतः ॥ २९ ॥ अत्रानुवंशश्च लोको भवतः ॥ भस्त्रामातापितुः पुत्रो येन जातः स एव सः ॥ भरस्वपुत्रं दुष्यंतमाऽवमं वस्थाः शकुंतलां ॥ ३० ॥
 रतोधाः पुत्र उन्नयति नरं देवयमक्षयात् ॥ त्वंचास्य धाता गर्भस्य सत्यमाह शकुंतला ॥ ३१ ॥ ततोऽस्य भरतत्वं भरतः खलु काशेयीमुपये मे सार्वसेनीं सुनंदां
 नाम तस्यामस्य जज्ञे भुमन्युः ॥ ३२ ॥ भुमन्युः खलु दाशार्हीमुपये मे विजयां नाम तस्यामस्य जज्ञे सुहोत्रः ॥ ३३ ॥ सुहोत्रः खल्विह्वाकु कन्यामुपये मे सुवर्णी
 नाम तस्यामस्य जज्ञे हस्ती ॥ यद्वदं हास्तिनपुरं स्थापयामास ॥ एतदस्य हास्तिनपुरत्वं ॥ ३४ ॥ हस्ती खलु त्रैगतीमुपये मे यशोधरां नाम तस्यामस्य जज्ञे विकुंठनो
 नाम ॥ ३५ ॥ विकुंठनः खलु दाशार्हीमुपये मे सुदेवां नाम तस्यामस्य जज्ञे अजमीढो नाम ॥ ३६ ॥ अजमीढस्य चतुर्विंशं पुत्रशतं बभूव कैकेय्यां गांधार्यां वि
 शालायां मृक्षयां च तिष्ठथ कृपथं च शधरानृपतयः ॥ तत्र वंशकरः संवरणः ॥ ३७ ॥ संवरणः खलु वैवस्वतीं तपतीं नामोपये मे तस्यामस्य जज्ञे कुरुः ॥ ३८ ॥
 कुरुः खलु दाशार्हीमुपये मे शुभांगीं नाम तस्यामस्य जज्ञे विदूरः ॥ ३९ ॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥

विदूरस्तुमाधवीमुपयेमेसंप्रियांनामतस्यामस्यजज्ञेअनश्वानाम ॥ ४० ॥ अनश्वखलुमागधीमुपयेमेअमृतांनामतस्यामस्यजज्ञेपरीक्षित् ॥ ४१ ॥ परी
क्षित्वलुबाहुदामुपयेमेसुयशांनामतस्यामस्यजज्ञेभीमसेनः ॥ ४२ ॥ भीमसेनःखलुकैकेयीमुपयेमेकुमारींनामतस्यामस्यजज्ञेप्रतिश्रवानाम ॥ ४३ ॥ प्र
तिश्रवसःप्रतीपःखलुशैब्यामुपयेमेसुनंदांनामतस्यांपुत्रानुत्पादयामासदेवापिंशांतनुंवाह्मीकंचेति ॥ ४४ ॥ देवापिःखलुबालएवारण्यंविवेश ॥ शांतनु
स्तुमहीपालोबभूव ॥ ४५ ॥ अत्रानुवंशश्लोकोभवति ॥ यंयंकराभ्यांस्पृशतिजीर्णंससुखमश्रुते ॥ पुनर्युवाचभवतितस्मात्तंशांतनुंविदुः ॥ इतितदस्यशां
तनुत्वं ॥ ४६ ॥ शांतनुःखलुगंगांभागीरथीमुपयेमेतस्यामस्यजज्ञेदेवव्रतोनामयमाहुर्भीष्ममिति ॥ ४७ ॥ भीष्मःखलुपितुःप्रियचिकीर्षयासत्यवतींमा
तरमुदवाहयत्यामाहुर्गंधकालीमिति ॥ ४८ ॥ तस्यांपूर्वकानीनोगर्भःपराशरातद्वैपायनोऽभवत् ॥ तस्यामेवशांतनोरन्यौहोपुत्रौबभूवतुः ॥ ४९ ॥ विचि
त्रवीर्यश्चित्रांगदश्चतयोरप्राप्तयौवनएवचित्रांगदोगंधर्वेणहतःविचित्रवीर्यस्तुराजासीत् ॥ ५० ॥ विचित्रवीर्यःखलुकौसल्यात्मजंबिकांबालिकेकाशि
राजदुहितरावुपयेमे ॥ ५१ ॥ विचित्रवीर्यस्त्वनपत्यएवविदेहत्वंप्राप्तस्ततःसत्यवत्यचिंतयन्मादौष्यंतोवंशउच्छेदंव्रजेदिति ॥ ५२ ॥ साद्वैपायनमृषिमन
सांचितयामास ॥ सतस्याःपुरतःस्थितःकिंकरवाणीति ॥ ५३ ॥ सातमुवाचभ्रातातवानपत्यएवस्वर्गातोविचित्रवीर्यःसाध्वपत्यंतस्योत्पादयेति ॥ ५४ ॥
सतथेत्युक्त्वात्रीन्पुत्रानुत्पादयामास ॥ धृतराष्ट्रपांडुंविदुरंचेति ॥ ५५ ॥ तत्रधृतराष्ट्रस्यराज्ञःपुत्रशतंबभूवगांधार्यावरदानाद्वैपायनस्य ॥ ५६ ॥ तेषांधृतराष्ट्र
स्यपुत्राणांचत्वारःप्रधानाबभूवुः ॥ दुर्योधनोदुःशासनोविकर्णश्चित्रसेनश्चेति ॥ ५७ ॥ पांडोस्तुद्वेभार्येबभूवतुःकुंतीपृथानाममाद्रीचेत्युभेस्त्रीरत्ने ॥ ५८ ॥
अथपांडुर्मृगयांचरन्मैथुनगतमृषिमपश्यन्मृग्यांवर्त्तमानंतथैवाद्भुतमनासादितकामरसमलसंचबाणेनाजघान ॥ ५९ ॥ सबाणविद्धउवाचपांडुंचरताध
र्ममिमंयेनत्वयाभिज्ञेनकामरसस्याहमंनवाप्तकामरसोनिहतस्तस्मात्त्वमप्येतामवस्थामासाद्यानवाप्तकामरसःपंचत्वमाप्स्यसिप्रमेवेतिसविवर्णरूप
स्तथापांडुःशापंपरिहरन्माणो नोपासर्पतभार्येवाक्यंचोवाच ॥ ६० ॥ स्वचापल्यादिदंप्राप्तवातंहंशृणोमिचनानपत्यस्यलोकाःसंतीति ॥ सात्वंमदर्थेपुत्रानु
त्पादयेतिकुंतीमुवाचसातथोक्तापुत्रानुत्पादयामास ॥ धर्माद्युधिष्ठिरंमारुताद्रीमसेनंशक्रादार्जुनमिति ॥ ६१ ॥

॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥

तांसंलृष्टः पांडुरुवाच इयं ते सपत्न्यनपत्यासाध्वस्या अपत्यमुत्पाद्यतामिति ॥ एवमस्त्वितिकुंती तां विद्यां माद्र्याः प्रायच्छत् ॥ ६२ ॥ माद्र्यामश्विभ्यां नकुल
सहदेवावुत्पादितौ ॥ ६३ ॥ माद्रीं खल्वलंरुतां दृष्ट्वा पांडुर्भावं चक्रे सतां स्पृष्ट्वैव विदेहत्वं प्राप्तः ॥ ६४ ॥ तत्रैनं चिताग्निस्थं माद्रीसमन्वारुरोह ॥ उवाच कुंती य
मयोरप्रमत्तया त्वया भवितव्यमिति ॥ ६५ ॥ ततस्ते पांडवाः कुंत्या सहिता हास्तिनपुरमानीयतापसं भीष्मस्य च विदुरस्य च निवेदिताः ॥ सर्ववर्णानां च निवेद्यां
तर्हि तास्तापसा बभूवुः प्रेक्षमाणान्तिषां ॥ ६६ ॥ तच्च वाक्यमुपश्रुत्य भगवतामंतरिक्षात्पुष्पदृष्टिः पपात देवदुंदुभयश्च प्रणेदुः ॥ ६७ ॥ प्रतिगृहीताश्च पांड
वाः पितुर्निधनमावेदयन्तस्तस्यौर्ध्वदेहिकं न्यायतश्चरुतवंतस्तोस्तत्र निवसतः पांडवान्वाल्यात्प्रभृतिदुर्योधनो नाम र्षयत् ॥ ६८ ॥ पापाचारो राक्षसी बुद्धिमा
श्रितोऽनेकैरुपायैरुद्धर्तुं च व्यवसितो भावित्वा चार्थस्य न शकितास्ते समुद्धर्तुं ॥ ६९ ॥ ततश्च धृतराष्ट्रेण व्याज्जेन वारणावतमनुप्रेषिता गमनमरोचयन् ॥ ७० ॥
तत्रापि जतु गृहे दग्धुं समारब्धान शकिता विदुरमंत्रितेनेति ॥ ७१ ॥ तस्माच्च हिडिंबमंतराहत्वा एकचक्रांगताः ॥ ७२ ॥ तस्यामप्येकचक्रायां बकं नाम राक्ष
संहत्वा पांचालनगरमधिगताः ॥ ७३ ॥ तत्र द्रौपदी भार्यामविदन् स्वविषयं चाभिजग्मुः ॥ ७४ ॥ कुशलितः पुत्रांश्चोत्पादयामासुः प्रतिविध्यं युधिष्ठिरः सुत
सोमं च कोदरः श्रुतकीर्तिमर्जुनः शतानीकं नकुलः श्रुतकर्माणं सहदेव इति ॥ ७५ ॥ युधिष्ठिरस्तु गोवासनस्य शैब्यस्य देविकां नाम कन्यां स्वयंवराह्वये ॥ तस्यां
पुत्रं जनयामास यौधेयं नाम ॥ ७६ ॥ भीमसेनोऽपि काश्यां बलंधरां नामोपये मेवीर्यशुल्कां तस्यां पुत्रं सर्वगं नामोत्पादयामास ॥ ७७ ॥ अर्जुनः खलु द्वारवतीं
गत्वा भगिनीं वासुदेवस्य सुभद्रां भद्रभाषिणीं भार्यामुदावहत् ॥ स्वविषयं चाभ्याजगाम कुशली तस्यां पुत्रमभिमन्युमतीव गुणसंपन्नं दयितं वासुदेवस्य ज
नयत् ॥ ७८ ॥ नकुलस्तु चैद्यां करेणुमतीं नाम भार्यामुदावहत् तस्यां पुत्रं निरमित्रं नामा जनयत् ॥ ७९ ॥ सहदेवोऽपि माद्रीमेव स्वयंवरे विजयां नामोपये मेभद्र
राजस्य द्युतिमतो दुहितरं तस्यां पुत्रमजनयत्सुहोत्रं नाम ॥ ८० ॥ भीमसेनस्तु पूर्वमेव हिडिंबायां राक्षसं घटोत्कचं पुत्रमुत्पादयामास ॥ ८१ ॥ इत्येत एकादश
पांडवानां पुत्रास्तेषां वंशकरोऽभिमन्युः ॥ ८२ ॥ स विराटस्य दुहितरमुपये मे उत्तरां नाम ॥ तस्यामस्य परासुर्गर्भोऽभवत्तमुत्संगेन प्रतिजग्राह पृथानियोगा
त्पुरुषोत्तमस्य वासुदेवस्य षाण्मासिकं गर्भमहमेनं जीवयिष्यामीति ॥ ८३ ॥

॥ ४४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावादीपे पंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ श्रीमोत्पत्तिवक्तुतत्पितुः शांतनोरुत्पत्ति

स भगवता वासुदेवेनासंजातबलवीर्यपराक्रमो कालजातोऽस्माग्निना दग्धस्तेजसास्वेन संजो वितः ॥ जीवयित्वा चैनमुवाच परिक्षीणे कुले जातो भवत्वयं परि
क्षिन्नामेति ॥ ८४ ॥ परिक्षित्व लुमाद्रवती नामोपये मे त्वन्मातरं तस्यां भवान् जनमेजयः ॥ ८५ ॥ भवतो वपुष्टमायां द्वौ पुत्रौ जज्ञाते ॥ शतानीकः शंकुकर्ण
श्च शतानीकस्य वैदेत्यां पुत्र उत्पन्नाश्च मेघदत्त इति ॥ ८६ ॥ एष पूरोर्वशः पांडवानां च कीर्तितो धन्यः पुण्यः परमपवित्रः स ततं श्रोतव्यो ब्राह्मणैर्नियमवद्विर
नंतरं क्षत्रियैः स्वधर्मनिरतैः प्रजापालनतत्परैर्वैश्वैरपि च श्रोतव्यो धिगम्यश्च तथा शूद्रैरपि त्रिवर्णशुश्रूषुभिः श्रद्धाधानैरिति ॥ ८७ ॥ इति हासमिमं पुण्यमशो
षतः श्रावयिष्यंति ये नराः श्रोष्यंति वानियतात्मानो विमत्सरामैत्रावेदपरास्तेऽपि स्वर्गजितः पुण्यलोका भवंति स ततं देवब्राह्मणमनुष्याणां मान्याः संपूज्याश्च ॥
॥ ८८ ॥ परं हीदं भारतं भगवता व्यासेन प्रोक्तं पावनं ये ब्राह्मणादयो वर्णाः श्रद्धाधाना अमत्सरामैत्रावेदसंपन्नाः श्रोष्यंति तेऽपि स्वर्गजितः सुकृतिनोऽशोच्याः कृ
ताकृते भवंति ॥ ८९ ॥ भवति चात्र श्लोकः ॥ इदं हि वेदैः समितं पवित्रमपि चोत्तमं ॥ धन्यं यशस्य मायुष्यं श्रोतव्यं नियतात्मभिः ॥ ९० ॥ इति श्रीमहाभार
ते आदिपर्वणि संभवपर्वणि पुरुवंशानुकीर्तने पंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ वैशंपायन उवाच इक्ष्वाकुवंशप्रभ
वो राजासीत् पृथिवीपतिः ॥ महाभिष इति ख्यातः सत्यवाक् सत्यविक्रमः ॥ १ ॥ सोऽश्वमेधसहस्रेण राजसूयशंतेन च ॥ तोषयामास देवेशं स्वर्गं लेभेत ततः प्रभुः ॥ २ ॥
ततः कदाचिद्ब्रह्माणमुपासांचक्रिरे सुराः ॥ तत्र राजर्षयो त्यासुन्सच राजा महाभिषः ॥ ३ ॥ अथ गंगासरिच्छ्रेष्ठासमुपायात्पितामहं ॥ तस्यावासः समुद्रतं मा
रुतेन शशिप्रभं ॥ ४ ॥ ततो भवन्सुरगणाः सहस्रावाङ्मुखास्तदा ॥ महाभिषस्तुराजर्षिरशंकोदृष्टवान् नदीं ॥ ५ ॥ सोऽपध्यातो भगवता ब्रह्मणा तु सहाभिषः ॥
उक्तश्च जातो मर्त्येषु पुनर्लोकानवाप्स्यसि ॥ ६ ॥ यया हृतमनाश्चासि गंगया त्वंहि दुर्मते ॥ सा ते वै मानुषे लोके विप्रियाण्याचरिष्यति ॥ ७ ॥ यदा ते भविताम
न्युस्तदा शाप्नहि मोक्षये ॥ वैशंपायन उवाच संचिंतयित्वानृपतिर्नृपान्यास्तपोधनान् ॥ ८ ॥ प्रतीपं रोचयामास पितरं भूरितेजसं ॥ महाभिषंतु तं ह
व्यानदीधैर्याभ्युतं नृपं ॥ ९ ॥ तमेव मनसा ध्यायंत्युपावर्त्तत्सरिद्वरा ॥ सा तु विध्वस्तवपुषः कश्मलाभिहता नृप ॥ १० ॥

माह इक्ष्वाकुवंशेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अपध्यातः शप्तः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ विध्वस्तवपुषः दिवश्च्युतत्वात् ॥ १० ॥

॥११॥ १२ ॥ १३ ॥ अत्यभिस्तताः अतिकांतवतः वक्ष्यमाणेन तद्वेनुहरणेनेति शेषः ॥ १४ ॥ सृजउत्सादय ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ नचिरक्कालं शीघ्रं नः अस्माकं ॥ १९ ॥ २० ॥

ददर्शपथिगच्छंतीवसून्देवान् दिवौकसः ॥ तथारूपांश्चतान्दृष्ट्वा प्रपच्छ सरितां वरा ॥ ११ ॥ किमिदं नष्टरूपाः स्थकच्चित्क्षेमं दिवौकसां ॥ तामूचुर्वसवो देवाः
शमाः स्मो वै महानदि ॥ १२ ॥ अल्पेऽपराधे संरंभाद्वसिष्ठेन महात्मना ॥ विमूढा हि वयं सर्वे प्रच्छन्नमृपिसत्तमं ॥ १३ ॥ संध्यां वसिष्ठमासीनं तमत्यभिस्तताः पु
रा ॥ तेन कोपाद्वयं शमायोनौ संभवतेति ह ॥ १४ ॥ न तच्छक्यं निवर्त्तयितुं यदुक्तं ब्रह्मवादिना ॥ त्वमस्मान्मानुषी भूत्वा सृजपुत्रान्वसूनुभुवि ॥ १५ ॥ न मानुषी
णां जठरं प्रविशेम वयं शुभे ॥ इत्युक्ता तैश्च वसुभिस्तथेत्युक्त्वाऽब्रवीद्विदं ॥ १६ ॥ गंगोवाच मर्त्येषु पुरुषश्रेष्ठः को वः कर्त्ता भविष्यति ॥ वसव ऊचुः
प्रतीपस्य सुतो राजा शांतनुर्लोकविश्रुतः ॥ भविता मानुषलोके स नः कर्त्ता भविष्यति ॥ १७ ॥ गंगोवाच ममाप्येवं मतं देवाय थामां वदतानघाः ॥ प्रि
यंतस्य करिष्यामि युष्माकं चैतदीप्सितं ॥ १८ ॥ वसव ऊचुः जातान्कुमारान्स्वानप्सु प्रक्षेप्तुं वै त्वमर्हसि ॥ यथानचिरकालं नो निष्कृतिः स्यान्निलोकगे
॥ १९ ॥ गंगोवाच एवमेतत् करिष्यामि पुत्रस्तस्य विधीयतां ॥ नास्य मोघः संगमः स्यात्पुत्रहतोर्मया सह ॥ २० ॥ वसव ऊचुः तुरीयार्धं प्रदास्या
मो वीर्यस्यैकैकशो वयं ॥ तेन वीर्येण पुत्रस्ते भविता तस्य चेप्सितः ॥ २१ ॥ न संपत्स्यति मर्त्येषु पुनस्तस्य तु संततिः ॥ तस्मादपुत्रः पुत्रस्ते भविष्यति स वीर्यवान् ॥
॥ २२ ॥ एवमेतं समयं कृत्वा गंगया वसवः सह ॥ जग्मुः संदृष्टमनसा यथा संकल्पमंजसा ॥ २३ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि महाभिषो
पाख्याने षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ ॥ ९७ ॥ ॥ ९८ ॥ वैशंपायन उवाच ततः प्रतीपो राजा सीत्सर्वभूतहितः सदा ॥ निषसाद समावद्धीर्गंगा
द्वारगतो जपन् ॥ १ ॥ तस्य रूपगुणोपेता गंगा स्त्रीरूपधारिणी ॥ उत्तीर्य सलिलात्तस्माद्धो भनीयत मारुतिः ॥ २ ॥ अधीयानस्य राजर्षेर्दिव्यरूपामनस्विनी ॥ द
क्षिणं शालसंकाशमूरुं भोजेशुभानना ॥ ३ ॥ प्रतीपस्तु महीपालस्तामुवाच यशस्विनी ॥ करोमि किं ते कल्याणि प्रियं यत्तेऽभिकांक्षितं ॥ ४ ॥ रुयुवाच
त्वामहं कामये राजन् भजमानां भजस्व मां ॥ त्यागः कामवतीनां हि स्त्रीणां सद्भिर्विगर्हितः ॥ ५ ॥

तुरीयार्धं अष्टमांशं एवमष्टभिरष्टमांशैरेकोऽर्धं भविता यो मुख्योऽपराधी ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ ॥ ९७ ॥ ॥ ९८ ॥
तत इति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ दिव्यादिविभवां ॥ ७ ॥ त्वयाहेतुभूतयानिदत्तंनिरस्तं ॥ ८ ॥ आश्लिष्टासंगता ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ समयेननियमेन ॥ १४ ॥ नमीमांसेतनविचारयेत् ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

प्रतीपउवाच नाहंपरस्त्रियंकामाद्गच्छेयंवरवर्णिनि ॥ नचासवर्णांकल्याणिधर्ममेतद्धिमेव्रतं ॥ ६ ॥ रुयुवाच नाश्रेयस्यस्मिनागम्यान्वक्तव्याचक
हिंचित् ॥ भजंतींभजमांराजन्दिव्यांकन्यांवरस्त्रियं ॥ ७ ॥ प्रतीपउवाच त्वयानिदत्तमेतत्तुयन्मांचोदयसिप्रियं ॥ अन्यथाप्रतिपन्नंमांनाशयेद्धर्मवि
प्लवः ॥ ८ ॥ प्राप्यदक्षिणमूर्ध्मेत्वमाश्लिष्टावरांगने ॥ अपत्यानांस्त्रुषाणांचभीरुविद्धेतदासनं ॥ ९ ॥ सव्योरुःकामिनीभोग्यस्त्वयासचविवर्जितः ॥ त
स्मादहंनचरिष्येत्वयिकामंवरंगने ॥ १० ॥ स्त्रुषामेभवसुश्रोणिपुत्रार्थंत्वां वृणोम्यहं ॥ स्त्रुषापक्षंहिवामोरुत्वमागम्यसमाश्रिता ॥ ११ ॥ रुयुवाच एव
मप्यस्तुधर्मज्ञसंयुज्येयंसुतेनतं ॥ त्वद्भक्त्यातुभजिष्यामिप्रख्यातंभारतंकुलं ॥ १२ ॥ पृथिव्यांपार्थिवायेचतेषांयूयंपरायणं ॥ गुणानहिमयाशक्यावक्तुंवर्ष
शतैरपि ॥ १३ ॥ कुलस्ययेवःप्रथितास्तत्साधुत्वमथोत्तमं ॥ समयेनेहधर्मज्ञाचरयेयंचयद्विभो ॥ १४ ॥ तत्सर्वमेवपुत्रस्तेनमीमांसेतकहिंचित् ॥ एवंवसं
तीपुत्रेतेवर्धयिष्याम्यहंरतिं ॥ १५ ॥ पुत्रैःपुण्यैःप्रियैश्चैवस्वर्गप्राप्यतितेसुतः ॥ वैशंपायनउवाच तथेत्युक्त्वातुसाराजंस्तत्रैवांतरधीयत ॥ १६ ॥ पु
त्रजन्मप्रतीक्षन्वैसराजातदधारयन् ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुप्रतीपःक्षत्रियर्षभः ॥ १७ ॥ तपस्तेपेसुतस्यार्थेसभार्यःकुरुनंदन ॥ तयोःसमभवंतुत्रोद्वयोः
समहाभिषः ॥ १८ ॥ शांतस्यजज्ञेसंतानस्तस्मादासीत्सशांतनुः ॥ संस्मरंश्चाक्षयौल्लोकान्विजातान्स्वेनकर्मणा ॥ १९ ॥ पुण्यकर्मरुदेवासीच्छांतनुःकुरु
सत्तमः ॥ प्रतीपःशांतनुंपुत्रंयौवनस्थंततोऽन्वशात् ॥ २० ॥ पुरास्त्रीमांसमभ्यंगाच्छांतनोभूतयेतव ॥ त्वामाब्रजेद्यदिरहःसापुत्रवरवर्णिनी ॥ २१ ॥ काम
यानाभिरूपाद्यादिव्यस्त्रीपुत्रकाम्यया ॥ सात्वयानानुयोक्तव्याकासिकस्यासिचांगने ॥ २२ ॥ यच्चकुर्यान्नतत्कर्मसाप्रष्टव्यात्वयाऽनघ ॥ मन्त्रियोगाद्भजंतीं
तांभजेथाइत्युवाचतं ॥ २३ ॥ वैशंपायनउवाच एवंसंदिश्यतनयंप्रतीपःशांतनुंतदा ॥ स्वेचराज्येऽभिषिच्यैनंवनंराजाविवेशह ॥ २४ ॥ संराजाशां
तनुधीमाद्देवराजसमद्युतिः ॥ बभूवमृगयाशीलःसततंवनगोचरः ॥ २५ ॥

॥ १८ ॥ शांतनुशब्दव्युत्पत्तिमाह शांतस्येति शांतस्योपरतस्यवंशस्यसंतानोविस्तारइतिशांतनुः तकारलोपेनशांतनुदितिनाम संस्मरन्निति व्यवहितमपिज्ञानबलेनजानानीत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ नानुयोक्तव्याप्रष्टव्या ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ सर्वत्रहृषौदार्यादावनिघां ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ १७ ॥ ॥ १७ ॥ एतदिति
 समृगान्महिषांश्चैवविनिघ्ननराजसत्तमः ॥ गंगामनुचचारैकःसिद्धचारणसेवितां ॥ २६ ॥ सकदाचिन्महाराजुददर्शपरमांस्त्रियं ॥ जाज्वल्यमानांवपुषासा
 क्षाच्छ्रियमिवापरां ॥ २७ ॥ सर्वानवद्यांसुदतींदिव्याभरणभूषितां ॥ सूक्ष्मांवरंधरामेकांपद्मोदरसमप्रभां ॥ २८ ॥ तांदृष्ट्वात्तदृष्टोमाभूद्विस्मितोरूपसंपदा ॥
 पिवन्निक्वचनेत्राभ्यांनाटप्यतनराधिपः ॥ २९ ॥ साचदृष्ट्वैवराजानंविचरंतंमहाद्युतिं ॥ स्नेहादागतसौहार्दानाटप्यतविलासिनी ॥ ३० ॥ तामुवाचततोरा
 जासांत्वयन्श्लक्ष्णयागिरा ॥ दैवीवादानवीवात्वंगंधर्वीचाथवाप्सराः ॥ ३१ ॥ यक्षीवापन्नगीवापिमानुषीवासुमध्यमे ॥ याचेत्वांसुरगर्भाभेभार्यामेभ
 वशोभने ॥ ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवंपर्वणिशांतनूपाख्यानेसप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ १७ ॥ ॥ १७ ॥ वैशंपायनउवा
 च एतच्छ्रुत्वावचोराज्ञःसस्मितंमृदुवल्गुच ॥ वसूनांसमयंस्मृत्वाऽथाभ्यगच्छदनिदिता ॥ १ ॥ उवाचचैवराज्ञःसाह्लादयंतीमनोगिरा ॥ भविष्यामिम
 हीपालमहिषांतेवशानुगा ॥ २ ॥ यत्तुक्रूरामिहंराजनशुभंवायदिवाशुभं ॥ नतद्वारयितव्याऽस्मिनवक्तव्यातथाप्रियं ॥ ३ ॥ एवंहिवर्तमानेऽहंत्वयिवत्स्या
 मिपार्थिव ॥ वारिताविप्रियंचोक्तात्यजयंत्वामसंशयं ॥ ४ ॥ तथेतिसायदातूक्तातदाभरतसत्तम ॥ प्रहर्षमतुलंलेभेप्राप्यतंपार्थिवोत्तमं ॥ ५ ॥ आसाद्यशां
 तनुस्तांचबुभुजेकामतोवशी ॥ नप्रष्टव्येतिमन्वानोनसतांकिंचिदूचिवान् ॥ ६ ॥ सतस्याःशीलवृत्तेनरूपौदार्यगुणेनच ॥ उपचारेणचरहस्तुतोषजगतीपतिः
 ॥ ७ ॥ दिव्यरूपाहिसादेवीगंगात्रिपथगामिनी ॥ मानुषंविग्रहंरुत्वाश्रीमंतंवरवर्णिनी ॥ ८ ॥ भाग्योपनतकामस्यभार्याचोपनताऽभवत् ॥ शांतनोर्नृपसिं
 हस्यदेवराजसमद्युतेः ॥ ९ ॥ संभोगस्नेहचातुर्यैर्हावलास्यमनोहरैः ॥ राजानंरमयामासयथारेमेतथैवसः ॥ १० ॥ सराजारतिसक्तत्वादुत्तमस्त्रीगुणैर्लतः ॥ संव
 त्सरानृतून्मासान्बुबुधेनबहून्गतान् ॥ ११ ॥ रममाणस्तयासार्धंयथाकामंनरेश्वरः ॥ अष्टावजनयत्पुत्रांस्तस्याममरसन्निभान् ॥ १२ ॥ जातंजातंचसापुत्रंक्षिप
 त्यंभसिभारता ॥ प्रीणाम्यहंत्वामित्युक्त्वागंगास्रोतस्यमज्जयत् ॥ १३ ॥ तस्यतन्नप्रियंराज्ञःशांतनोरभवत्तदा ॥ नचतांकिंचनोवाचत्यागाद्भीतोमहीपतिः ॥ १४ ॥

अनिदितागंगा ॥ १ ॥ राज्ञःशांतनोः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ भाग्योपनतकामस्यशुभादृष्टेनप्राप्ताभिलषितस्य ॥ ९ ॥ हावःशृंगारजोभावः लास्यंसुकुमारवृत्त्यं ॥ १० ॥ ११ ॥ पाठांतरे
 अमराणामपिबर्णिनःचित्रकरान् ॥ १२ ॥ प्रीणामिमानुषदेहवियोजनेनप्रीणयामि त्वादेवतारूपं स्रोतसिप्रवाहे ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥१५॥ तेत्वया ॥१६॥ १७॥ १८॥ १९॥ धात्रीगर्भधारिणी ॥२०॥ तज्जननीहेतोः ब्रह्मसभायां मयितवाभिलाषात् ॥२१॥ संश्रुतौगीकृतः ॥२२॥ आपवस्थवसिष्ठस्य ॥२३॥ एषपुत्रः मेमया अष्टानां वसु
 अथैनामष्टमेपुत्रेजातेप्रहसतीमिव ॥ उवाचराजादुःखार्त्तः परोप्सन्पुत्रमात्मनः ॥१५॥ मावधीः कस्यकाऽसीति किं हि न त्सिसुतानिति ॥ पुत्रघ्निसुमहत्पापं
 संप्राप्तं ते सुगर्हितं ॥१६॥ रुयुवाच पुत्रकामनतेहन्मिपुत्रं पुत्रवतांवर ॥ जीर्णस्तुममवासोऽयं यथासमयः कृतः ॥१७॥ अहंगंगाजन्दुसुतामहर्षि
 गणसेविता ॥ देवकार्यार्थसिद्ध्यर्थमुपिताहं त्वया सह ॥१८॥ इमेष्टौ वसवो देवामहाभागामहौजसः ॥ वसिष्ठशापदोषेण मानुषत्वमुपागताः ॥१९॥ तेषां
 जनयितानान्यस्त्वदृतेभुवि विद्यते ॥ मद्द्विधामानुषीधात्रीलोकैनास्तीह काचन ॥२०॥ तस्मात्तज्जननीहेतोर्मानुषत्वमुपागता ॥ जनयित्वा वसून्ष्टौ जिता
 लोकास्त्वयाऽक्षयाः ॥२१॥ देवानां समयस्त्वेष वसूनां संश्रुतो मया ॥ जातं जातं मोक्षयिष्ये जन्मतो मानुषादिति ॥२२॥ तत्तेशापाद्दिनिर्मुक्ता आपवस्थम
 हात्मनः ॥ स्वस्तितेस्तु गमिष्यामि पुत्रं पाहि महामव्रतं ॥२३॥ एष पर्यायवासो मे वसूनां सन्निधौ कृतः ॥ मत्प्रसूतिं विजानीहि गंगादत्तमिमं सुतं ॥२४॥ इति
 श्रीमहाभारते आदिपर्वणिसंभवपर्वणि भीष्मोत्पत्तावष्टनवतितमोऽध्यायः ॥१८॥ ॥ १९॥ ॥ २०॥ शांतनुरुवाच आपवो नाम को न्वेष वसू
 नां किंच दुष्कृतं ॥ यस्याभिशापात्ते सर्वे मानुषीं योनिमागताः ॥१॥ अनेन च कुमारेण त्वया दत्तेन किं कृतं ॥ यस्य चैव कृतेनायं मानुषेषु निवत्स्यति ॥२॥ ईशा
 वै सर्वलोकस्य वसवस्ते च वै कथं ॥ मानुषेषु दृष्टं तन्ममाचक्ष्व जाह्नवि ॥३॥ वैशंपायन उवाच एवमुक्ता तदा गंगाराजानमिदमब्रवीत् ॥ भर्तारं
 जान्हवी देवी शांतनुं पुरुषर्षभ ॥४॥ गंगावाच यं लेभे वरुणः पुत्रं पुरा भरतसत्तम ॥ वसिष्ठनामासमुनिः स्यात् आपव इत्युत ॥५॥ तस्याश्रमपदं पुण्यं
 मृगपक्षिसमन्वितं ॥ मेरोः पार्श्वे न गेद्रस्य सर्वतु कुसुमावृतं ॥६॥ सवारुणिस्तपस्तेपतस्मिन् भरतसत्तम ॥ वने पुण्यकृतां श्रेष्ठः स्वादुमूलफलोदके ॥७॥ दक्षस्य
 दुहिताया तु सुरभीत्यभि शब्दिता ॥ गां प्रजाता तु सा देवी कश्यपाद्भरतर्षभ ॥८॥ अनुग्रहार्थं जगतः सर्वकामदुहांवरा ॥ तालेभे गां तु धर्मात्मा होमधेनुं सवारु
 णिः ॥९॥ सा तस्मिन् स्तापसारण्ये वसंती मुनिसेविते ॥ चचार पुण्ये रम्ये च गौरपेतभया तदा ॥१०॥ अथ तद्वनमाजग्मुः कदाचिद्भरतर्षभ ॥ पृथ्वाद्या वसवः स
 र्वे देवा देवर्षिसेवितं ॥११॥ ते स दारा वनं तच्च व्यचरन्त समंततः ॥ रे मिरे रमणीयं पुपर्वते पुवने पुच ॥१२॥

नां सन्निधौ कृतस्त्वदर्थं संप्रार्थितः किं भूतः वसूनां पर्यायाः रूपांतराणि एकैकस्याष्टमांशप्रदानात् तेषां वासः स्थानं सर्वेषामंशैर्घटेनोयं मया त्वदर्थं प्रार्थित इत्यर्थः ॥२१॥ इति आ० नै० भा० भा० अष्टनवतितमोऽध्यायः ॥१८॥ ॥ १९॥ आपवो नामेति ॥१॥ ॥२॥ ॥३॥ ॥४॥ ॥५॥ ॥६॥ ॥७॥ गां प्रजातानं दिनीं जनितवती ॥८॥ ॥९॥ ॥१०॥ ॥११॥ ॥१२॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ यवेयुसंज्ञायवसवे वालधिःपुच्छं ॥ १५ ॥ वसुनंदिनीवसुप्रिया ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ प्रपातःवसिष्ठशाप
तत्रैकस्याथभार्यातुवसोवसिवविक्रम ॥ संचरंतीवनेतस्मिन्गांदर्शसुमध्यमा ॥ १३ ॥ नदिनीनामराजेंद्रसर्वकामधुगुत्तमां ॥ साविस्मयसमाविष्टाशी
लद्रविणसंपदा ॥ १४ ॥ यवेवैदर्शयामासतांगांगोवृषभेक्षण ॥ आपीनांचसुदोग्धींचसुवालधिरवरांशुभां ॥ १५ ॥ उपपन्नांगुणैःसर्वैःशीलेनानुत्तमेनच ॥
एवंगुणसमायुक्तांवसवेवसुनंदिनी ॥ १६ ॥ दर्शयामासराजेंद्रपुरापोरवनंदन ॥ द्यौस्तदातांतुद्वैवगांगजेद्रैद्रविक्रम ॥ १७ ॥ उवाचराजंस्तांदेवीतस्या
रूपगुणान्वदन् ॥ एषागौरुत्तमादेवीवारुणेरसितेक्षणा ॥ १८ ॥ ऋषेस्तस्यवरारोहेयस्येदंवनमुत्तमं ॥ अस्याःक्षीरंपिवेन्मर्त्यःस्नादुयोवैसुमध्यमे ॥ १९ ॥
दशवर्षसहस्राणिसजीवेत्स्थिरयौवनः ॥ एतच्छ्रुत्वातुसादेवीनृपोत्तमसुमध्यमा ॥ २० ॥ तमुवाचानवद्यांगीभर्तारंदीप्ततेजसं ॥ अस्तिमेमानुषेलोकेनरदे
वात्मजासखी ॥ २१ ॥ नाम्नाजितवतीनामरूपयौवनशालिनी ॥ उशीनरस्यराजर्षेःसत्यसंधस्यधीमतः ॥ २२ ॥ दुहिताप्रथितालोकेमानुषेरूपसंपदा ॥
तस्याहेतोर्महाभागसवत्सांगांममेषितां ॥ २३ ॥ आनयस्वामरश्रेष्ठत्वरितं पुण्यवर्धन ॥ यावदस्याःपयःपीत्वासासखीमममानद ॥ २४ ॥ मानुषेपुभवत्वे
काजरारोगविवर्जिता ॥ एतन्मममहाभागकर्तुमर्हस्यनिंदित ॥ २५ ॥ प्रियंप्रियतरंत्यस्मान्नास्तिमेऽन्यत्कथंचन ॥ एतच्छ्रुत्वावचस्तस्यादेव्याःप्रियचिकी
र्षया ॥ २६ ॥ पृथ्वाद्यैर्भ्रातृभिःसार्धंद्यौस्तदातांजहारगां ॥ तयाकमलपत्राक्ष्यानियुक्ताद्यौस्तदानृप ॥ २७ ॥ ऋषेस्तस्यतपस्तीव्रंनशशाकनिरीक्षितुं ॥ तृता
गौःसातदातेनप्रपातस्तुनतर्कितः ॥ २८ ॥ अथाश्रमपदंप्राप्तःफलान्यादायवारुणिः ॥ नचापश्यत्सगांतत्रसवत्सांकाननोत्तमे ॥ २९ ॥ ततःसमृगयामासवने
तस्मिंस्तपोधनः ॥ नाध्यागमच्चमृगयंस्तांगांमुनिरुदारधीः ॥ ३० ॥ ज्ञात्वातथापनीतांतांवसुभिर्दिव्यदर्शनः ॥ ययौक्रोधवशंसद्यःशशापचवसूंस्तदा ॥
॥ ३१ ॥ यस्मान्मेवसवोज्जुर्गविदोग्धींसुवालधि ॥ तस्मात्सर्वेजनिव्यंतिमानुषेपुनसंशयः ॥ ३२ ॥ एवंशशापभगवान्वसूंस्तान्भरतर्षभ ॥ वशंक्रोधस्य
संप्राप्तआपवोमुनिसत्तमः ॥ ३३ ॥ शप्त्वाचतान्महाभागस्तपस्येवमनोदधे ॥ एवंशशापवान् राजन्वसूनष्टौतपोधनः ॥ ३४ ॥ महाप्रभावोब्रह्मर्षिर्देवानूक्रो
धसमन्वितः ॥ अथाश्रमपदंप्राप्तास्तेवैभूयोमहात्मनः ॥ ३५ ॥ शप्ताःस्मइतिजानंतऋषितमुपचक्रमुः ॥ प्रसादयंतस्तमृषिवसवःपार्थिवर्षभ ॥ ३६ ॥

रूपोमृगपतनंवा नतर्कितःरागांधत्वात् ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ सुवालधिसुपुच्छां ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ नप्रजास्यति आत्मनः प्रजेच्छान्करिष्यति क्यजंतोयं ॥ ४० ॥ तत्रहेतुः पितुरिति ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ इतिआदिप०

लेभिरेनचतस्मात्तेप्रसादमृषिसत्तमात् ॥ आपवात्पुरुषव्याघ्रसर्वधर्मविशारदात् ॥ ३७ ॥ उवाचचसधर्मात्माशनायूयंधरादयः ॥ अनुसंवत्सरात्सर्वेशाप
मोक्षमवाप्स्यथ ॥ ३८ ॥ अयंतुयत्कृतंयूयंमयाशनाःसवत्स्यति ॥ द्यौस्तदामानुपेलोकेदीर्घकालंस्वकर्मणा ॥ ३९ ॥ नानृतंतच्चिकीर्षामिक्रुद्धोयुष्मान्यदब्रु
वं ॥ नप्रजास्यतिचाप्येषमानुषेषुमहामनाः ॥ ४० ॥ भविष्यतिचधर्मात्मासर्वशास्त्रविशारदः ॥ पितुःप्रियहितेयुक्तःस्त्रीभोगान्वर्जयिष्यति ॥ ४१ ॥ एवमु
क्त्वावसून्सर्वान्सजगाममहानृषिः ॥ ततोमामुपजग्मुस्तेसमेतावसवस्तदा ॥ ४२ ॥ अयाचंतचमांराजन्वरंतच्चमयांकृतं ॥ जातान्जातान्प्रक्षिपास्मान्स्व
यंगंगेत्वमंभसि ॥ ४३ ॥ एवंपामहंसम्यक्शप्तानांराजसत्तम ॥ मोक्षार्थमानुषाल्लोकाद्यथावत्कृतवत्यहं ॥ ४४ ॥ अयंशापादपेस्तस्यएकएवनृपोत्तम ॥
द्यौराजन्मानुपेलोकेचिरंवत्स्यतिभारत ॥ ४५ ॥ वैशंपायनउवाच एतदाख्यायसादेवीतत्रैवांतरधीयत ॥ आदायचकुमारंतंजगामाथयथेप्सितं
॥ ४६ ॥ सतुदेवव्रतानामगांगेयइतिचाभवत् ॥ द्युनामाशांतनोःपुत्रःशांतनोरधिकोगुणैः ॥ ४७ ॥ शांतनुश्चापिशोकात्तोजगामस्वपुरंततः ॥ तस्याहंकी
र्त्तयिष्यामिशांतनोरधिकान्गुणान् ॥ ४८ ॥ महाभाग्यंचनृपतेभारतस्यमहात्मनः ॥ यस्येतिहासोद्युतिमान्महाभारतमुच्यते ॥ ४९ ॥ इतिश्रीमहाभारते
आदिपर्वणिसंभवप० आपवोपास्यानेनवनवतितमोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ वैशंपायनउवाच सराजाशांतनुर्धीमान्देवराजर्षिसत्कृतः ॥ धर्मा
त्मासर्वलोकेषुसत्यवागितिविश्रुतः ॥ १ ॥ दमोदानंक्षमाबुद्धिर्हीर्धृतिस्तेजउत्तमं ॥ नित्यान्यासन्महासत्त्वेशांतनौपुरुषर्षभ ॥ २ ॥ एवंसगुणसंपन्नोधर्मार्थकु
शलोनृपः ॥ आसीद्भरतवंशस्यगोप्तसर्वजनस्यच ॥ ३ ॥ कंबुंग्रीवःपृथुव्यंसोमत्तवारणविक्रमः ॥ अन्वितःपरिपूर्णार्थैःसर्वैर्नृपतिलक्षणैः ॥ ४ ॥ तस्यकीर्त्ति
मतोवृत्तमवेक्ष्यसततंनराः ॥ धर्मएवपरःकामादर्थ्याच्चेतिव्यवस्थिताः ॥ ५ ॥ एतान्यासन्महासत्त्वेशांतनौपुरुषर्षभ ॥ नचास्यसदृशःकश्चिद्धर्मतःपार्थिवो
ऽभवत् ॥ ६ ॥ वर्त्तमानंहिधर्मेषुसर्वधर्मभृतांवरं ॥ तंमहीपामहीपालंराजराज्येऽभ्यषेचयन् ॥ ७ ॥ वीतशोकभयाबाधाःसुखस्वप्ननिबोधनाः ॥ पतिंभारत
गोप्तारंसमपद्यंतभूमिपाः ॥ ८ ॥

नै० भा० भावदीपेनवनवतितमोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ सराजेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ १ ॥ १० ॥ ११ ॥ पुटभेदनेपत्तने पत्तनं पुटभेदनमित्यमरः ॥ १२ ॥ दानं बहिर्वेदि धर्मः स्वाचारः तपः जपोपवासादि ध्योग आत्मानुसंधानं एतच्चतुष्टयात् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ ब्रह्मधर्मोत्तरे अ
 तेन कीर्त्तिमता शिष्टाः शक्रप्रतिमतेजसा ॥ यज्ञदानक्रियाशीलाः समपद्यन्त भूमिपाः ॥ १६ ॥ शांतनुप्रमुखैर्गुणैर्लोकेनृपतिभिस्तदा ॥ नियमात्सर्ववर्णानां ध
 र्मोत्तरमवर्त्तत ॥ १७ ॥ ब्रह्मपर्यचरत्क्षत्रं विशः क्षत्रमनुव्रताः ॥ ब्रह्मक्षत्रानुरक्ताश्च शूद्राः पर्यचरन्विशः ॥ १८ ॥ सहास्तिनपुरेरम्ये कुरूणां पुटभेदने ॥ वसन्सा
 गरपर्यतामन्वशासद्वसुंधरां ॥ १९ ॥ सदेवराजसदृशो धर्मज्ञः सत्यवाग्जुः ॥ दानधर्मतपोयोगाद्धियापरमया युतः ॥ २० ॥ अरागद्वेषसंयुक्तः सोमं वस्त्रि
 यदर्शनः ॥ तेजसासूर्यकल्पो भूद्वायुवेगसमोजवे ॥ अंतकप्रतिमः कोपेक्षमया पृथिवीसमः ॥ २१ ॥ वधः पशुवराहाणां तथैव मृगपक्षिणां ॥ शांतनो पृथिवी
 पालेनावर्त्तत तथानृप ॥ २२ ॥ ब्रह्मधर्मोत्तरे राज्ये शांतनुर्विनयात्मवान् ॥ समं शशास भूतानि कामरागविवर्जितः ॥ २३ ॥ देवर्षिपितृयज्ञार्थमारभ्यन्त
 दाक्रियाः ॥ न चाधर्मेण केषांचित्प्राणिनामभ्यवदधः ॥ २४ ॥ असुखानामनाथानां तिर्यग्योनिषु वर्त्ततां ॥ स एव राजा सर्वेषां भूतानामभवत्पिता ॥ २५ ॥
 तस्मिन्कुरुपतिश्रेष्ठे राजराजेश्वरे सति ॥ श्रितावागभवत्सत्यं दानधर्माश्रितं मनः ॥ २६ ॥ स समाः षोडशाष्टौ च तस्योऽष्टौ तथा पराः ॥ रतिमप्राप्नुवन्स्त्रीषु ब
 भूव वनगोचरः ॥ २७ ॥ तथारूपस्तथाचारस्तथावृत्तस्तथाश्रुतः ॥ गांगेयस्तस्य पुत्रोऽभून्नाम्ना देवव्रतो वसुः ॥ २८ ॥ सर्वास्त्रेषु स निष्णातः पार्थिवेष्वितरेषु च ॥
 महाबलो महासत्त्वो महावीर्यो महारथः ॥ २९ ॥ सकदाचिन्मृगं वित्त्वा गंगामनुसरन्नदीं ॥ भागीरथीमल्पजलां शांतनुर्दृष्ट्वा नृपः ॥ ३० ॥ तां दृष्ट्वा चित्तया
 मास शांतनुः पुरुषर्षभः ॥ स्यंदते किं त्वियं नाद्यसरिच्छ्रेष्ठायथापुरा ॥ ३१ ॥ ततो निमित्तमन्विच्छन् ददर्श समहामनाः ॥ कुमारं रूपसंपन्नं बृहन्तं चारुदर्शनं
 ॥ ३२ ॥ दिव्यमस्त्रं विकुर्वाणं यथा देवपुरंदरं ॥ कृत्वा गंगां समावृत्य शरैस्तीक्ष्णैरवस्थितं ॥ ३३ ॥ तां शरैराचितां दृष्ट्वा नदीं गंगां तदंतिके ॥ अभवद्विस्मितो राजा
 दृष्ट्वा कर्मातिमानुषं ॥ ३४ ॥ जातमात्रं पुरा दृष्ट्वा तं पुत्रं शांतनुस्तदा ॥ नोपलेभे स्मृतिं धीमानभिज्ञातुं तमात्मजं ॥ ३५ ॥ स तु तं पितरं दृष्ट्वा मोहयामास मायया ॥
 संमोह्य तु ततः क्षिप्रं तत्रैवांतरधीयत ॥ ३६ ॥

हिंसाधर्मप्रधाने विनयात्मवान् विनयवान् आत्मवान् जितचित्तश्च ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ वाक् सत्यं श्रिता भवत् ॥ ३९ ॥ षोडशादीनां संकलने षट्त्रिंशत्समावर्षाणि ॥ २० ॥ २१ ॥ अस्त्रेषु मंत्रमये
 बुशस्त्रेषु पार्थिवेषु धनुर्बाणमदादि पृथिवीविकारेषु शस्त्रेषु ॥ २२ ॥ शरसंधानेन गंगाप्रवाहस्य निरोधादल्पजलां ॥ २३ ॥ स्यंदते प्रस्रवति ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ अभिज्ञातुं परिवेत्तुं ॥ २८ ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अधिजगेअधीतवान् ॥ ३५ ॥ उशनाःशुकः ॥ ३६ ॥ अंगिरसःपुत्रोबृहस्पतिः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ सोत्मानंसःआत्मानं ॥ ४२ ॥ ४३ ॥
तदद्भुतंततोदृष्ट्वातत्रराजासशांतनुः ॥ शंकमानःसुतंगंगामब्रवीद्दर्शयेतिह ॥ ३० ॥ दर्शयामासतंगंगाविभ्रतीरुपमुत्तमं ॥ गृहीत्वादक्षिणेपाणौतंकुमारम
लंकृतं ॥ ३१ ॥ अलंकृतामाभरणैर्विरजोवरसंवृतां ॥ दृष्टपूर्वामपिसतांनाभ्यजानात्सशांतनुः ॥ ३२ ॥ गंगोवाच यंपुत्रमष्टमंराजस्त्वंपुरामय्यवि
दथाः ॥ सचायंपुरुषव्याघ्रसर्वास्त्रविदनुत्तमः ॥ ३३ ॥ गृहाणममंहाराजमयासंवर्धितंसुतं ॥ आदायपुरुषव्याघ्रनयस्त्वेनंगृहंविभो ॥ ३४ ॥ वेदानधिजगेसां
गान्वसिष्ठादेषवीर्यवान् ॥ रुतास्त्रःपरमेष्वासोदेवराजसमोयुधि ॥ ३५ ॥ सुराणांसंमतोनित्यमसुराणांचभारत ॥ उशनावेदयच्छास्त्रमयंतद्वेदसर्वशः
॥ ३६ ॥ तथैवांगिरसःपुत्रःसुरासुरनमस्कृतः ॥ यद्वेदशास्त्रंतच्चापिकृत्स्नमस्मिन्प्रतिष्ठितं ॥ ३७ ॥ तवपुत्रेमहाबाहौसांगोपांगमहात्मनि ॥ ऋषिःपरैरनाधृ
ष्योजामदग्न्यःप्रतापवान् ॥ ३८ ॥ यदस्त्रंवेदरामश्रुतदेतस्मिन्प्रतिष्ठितं ॥ महेष्वासमिमंराजनराजधर्मार्थकोविदं ॥ ३९ ॥ मयादत्तंनिजंपुत्रंवीरंवीरगृहं
नय ॥ वैशंपायनउवाच तथैवंसमनुज्ञातःपुत्रमादायशांतनुः ॥ ४० ॥ भ्राजमानंयथादित्यमायंयौस्वपुरंप्रति ॥ पौरवस्तुपुरींगत्वापुरंदरपुरोपमां
॥ ४१ ॥ सर्वकामसमृद्धार्थमेनेसोत्मानमात्मना ॥ पौरवेपुततःपुत्रंराज्यार्थमभयप्रदं ॥ ४२ ॥ गुणवंतंमहात्मानंयौवराज्येऽभ्यषेचयत् ॥ पौरवान्शांतनोःपुत्रः
पितरंचमहायशाः ॥ ४३ ॥ राष्ट्रंचरंजयामासवृत्तेनभरतर्षभ ॥ सतथासहपुत्रेणरममाणोमहीपतिः ॥ ४४ ॥ वर्तयामासवर्षाणिचत्वार्यमितविक्रमः ॥ सकदा
चिद्वनंयातोयमुनामभितोनदीं ॥ ४५ ॥ महीपतिरनिर्देश्यमाजिघ्रद्वंद्वमुत्तमं ॥ तस्यंप्रभवमन्विच्छन्विचचारसमंततः ॥ ४६ ॥ सददर्शतदाकन्यांदाशानां
देवरूपिणीं ॥ तामपृच्छत्सदृष्ट्वैवकन्यामसितलोचनां ॥ ४७ ॥ कस्यत्वमसिकाचासिक्चिभीरुचिकीर्षसि ॥ साऽब्रवीद्दाशकन्याऽस्मिधर्मार्थवाहयेतरिं ॥
॥ ४८ ॥ पितुर्नियोगाद्भद्रंतेदाशराज्ञोमहात्मनः ॥ रूपमाधुर्यगंधैस्तांसंयुक्तांदेवरूपिणीं ॥ ४९ ॥ समीक्ष्यराजादाशेयींकामयामासशांतनुः ॥ सगत्वापितरं
तस्यावरयामासतांतदा ॥ ५० ॥ पर्यपृच्छत्ततस्तस्याःपितरंसोत्मकारणात् ॥ सचतंप्रत्युवाचेदंदाशराजोमहीपतिं ॥ ५१ ॥ जातमात्रैवमेदेयावरायवरव
र्णिनी ॥ त्वदिकामस्तुमेकश्चित्तंनिबोधजनेश्वर ॥ ५२ ॥

॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ दाशानांधीवराणां ॥ ४७ ॥ नरिनावं ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

॥ ५३ ॥ ५४ ॥ व्यवस्येयं विनिश्चिन्यादेयं न वेति ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ शरीरजेन कामेन ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ हरिणः पांडुगात्रः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ विद्या संतानं शिष्यप्रशिष्यद्वारा ॥ ६७ ॥ एवमिति एतत्संतानस्य श्रेयःसाधनत्वं मनुष्येषु तदन्यामुपजासु पश्वादिषु च प्रसिद्धं नापुत्रस्य लोकोस्ति तत्सर्वेषां बोविदुः तस्मात्पुत्रो मातरं स्वसारं चाधिरोहतीति मंत्र

यदीमां धर्मपत्नीं त्वं मत्तः प्रार्थयसे न घ ॥ सत्यवागसि सत्येन समयं कुरु मे ततः ॥ ५३ ॥ समयेन प्रदद्यां ते कन्यामहमिमां नृप ॥ नहि मे त्वत्समः कश्चिद्दरो जातु भविष्यति ॥ ५४ ॥ शांतनुरुवाच श्रुत्वा तव वरं दाशव्यवस्येयमहंतव ॥ दातव्यं चेत्पदास्यामि न त्वदेयं कथंचन ॥ ५५ ॥ दाशउवाच अस्यां जायेत यः पुत्रः सराजापृथिवीपते ॥ त्वदूर्ध्वमभिपेक्ष्यो नान्यः कश्चन पार्थिव ॥ ५६ ॥ वैशंपायन उवाच नाकामय ततं दातुं वरं दाशाय शांतनुः ॥ शरीरजे न तीव्रेण दत्त्यमानोऽपि भारत ॥ ५७ ॥ संचितयन्नेव तदा दाशकन्यामहीपतिः ॥ प्रत्ययाद्वास्तिनपुरं कामोपहतचेतनः ॥ ५८ ॥ ततः कदाचिच्छोचंतं शांतनुं ध्यानमास्थितं ॥ पुत्रो देवव्रतोऽभ्येत्यपि तरं वाक्यमब्रवीत् ॥ ५९ ॥ सर्वतो भवतः क्षेमं विधेयाः सर्वपार्थिवाः ॥ तत्किमर्थमिहाभीक्ष्णं परिशोचसि दुःखितः ॥ ६० ॥ ध्यायन्निवचमां राजन्नाभिभाषसि किंचन ॥ न चाश्वेन विनिर्यासि विवर्णो हरिणः कृशः ॥ ६१ ॥ व्याधिमिच्छामि ते ज्ञातुं प्रतिकुर्यां हितत्र वै ॥ एवमुक्तः स पुत्रेण शांतनुः प्रत्यभाषत ॥ ६२ ॥ असंशयं ध्यानपरो यथावत्स तथा शृणु ॥ अपत्यं न त्वमेवैकः कुले महति भारत ॥ ६३ ॥ शस्त्रनित्यश्च संततं पौरुषे पर्यवस्थितः ॥ अनित्यतां च लोकानामनुशोचामि पुत्रक ॥ ६४ ॥ कथंचित्तव गांगेय विपत्तौ नास्ति नः कुलं ॥ असंशयं त्वमेवैकः शतादपि वरः सुतः ॥ ६५ ॥ न चाप्यहं दृष्ट्वा भूयो दारां कर्तुमिहोत्सहे ॥ संतानस्याविनाशाय कामये भद्रमस्तु ते ॥ ६६ ॥ अनपत्यतैकपुत्रत्वमित्यादुर्धर्मवादिनः ॥ अभिहोत्रं त्रयीविद्यासंतानमपि चाक्षयं ॥ ६७ ॥ सर्वाण्येतान्यपत्यस्य कलां नार्हति षोडशीं ॥ एवमेतन्मनुष्येषु तच्च सर्वं प्रजास्विति ॥ ६८ ॥ यदपत्यं महाप्राज्ञतत्र मे नास्ति संशयः ॥ एषा त्रयीपुराणानां देवतानां च शाश्वती ॥ ६९ ॥ त्वंच शूरः सदामर्षी शस्त्रनित्यश्च भारत ॥ नान्यत्र युद्धात्तस्मात्ते निधनं विद्यते क्वचित् ॥ ७० ॥ सोऽस्मि संशयमापन्नस्त्वयि शतिकथं भवेत् ॥ इति ते कारणं तात दुःखस्योक्तमशेषतः ॥ ७१ ॥

लिगात् ॥ ६८ ॥ अपत्यं श्रेयःसाधनं इति यत्तत्र मे संशयो नास्ति तस्मान्मंदपालवत् यथा कथंचित्पुत्रोऽप्यन्यथा कर्तव्यमिति भावः त्रयीवेदः सौयं लोकः पुत्रेणैव जय्यो नान्येन कर्मणा कर्मणापि तु लोको विद्यया देवलोक इत्यादिः पुराणानां मूलभूता देवतानां प्रमाणभूता ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥

॥ ७२ ॥ ७३ ॥ वरंवरणीयं ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ कौमारिकाणांकुमारीस्नेहवतां ॥ ८९ ॥

वैशंपायनउवाच ततस्तत्कारणंराज्ञोज्ञात्वा सर्वमशेषतः ॥ देवव्रतोमहाबुद्धिः प्रज्ञयाचान्वचिंतयत् ॥ ७२ ॥ अभ्यगच्छत्तदैवाशुवृद्धामात्यं पितुर्हितं ॥ त
मपृच्छत्तदाऽभ्येत्यपितुस्तच्छोककारणं ॥ ७३ ॥ तस्मैसकुरुमुख्याय यथावत्परिपृच्छते ॥ वरंशशंसकन्यांतामुद्दिश्य भरतर्षभ ॥ ७४ ॥ ततो देवव्रतो वृद्धः क्षत्रि
यैः सहितस्तदा ॥ अभिगम्य दाशराजं कन्यां वव्रे पितुः स्वयं ॥ ७५ ॥ तं दाशः प्रतिजग्राह विधिवत्प्रतिपूज्य च ॥ अब्रवीच्चैनमासीनं राजसंसदिभारत ॥ ७६ ॥ त्व
मेव नाथः पर्याप्तः शांतनोर्भरतर्षभ ॥ पुत्रः शस्त्रभृतां श्रेष्ठः किंतु वक्ष्यामि ते वचः ॥ ७७ ॥ कोहिसंबंधकं श्लाघ्यमीप्सितं यौनमीदृशं ॥ अतिक्रामन्न तप्यत सा
क्षादपिशतक्रतुः ॥ ७८ ॥ अपत्यं चैतदार्यस्य यो युष्माकं समौ गुणैः ॥ यस्य शुक्रास्तस्य वती संभूता वरवर्णिनी ॥ ७९ ॥ तेन मे बहुशस्तात पिता ते परिकीर्तितः ॥
अर्हः सत्यवतीं वा दुग्धमज्ञः सनराधिपः ॥ ८० ॥ असितोत्थपि देवर्षिः प्रत्याख्यातः पुरामया ॥ सत्यवत्याभृशं चार्थी स आसीद्वपि सत्तमः ॥ ८१ ॥ कन्यापितृत्वा
क्लिंचितु वक्ष्यामि त्वां नराधिप ॥ बलवत्सपत्नतामत्र दोषं पश्यामि केवलं ॥ ८२ ॥ यस्य हित्वं स पत्नः स्यागंधर्वस्यासुरस्य वा ॥ न स जातु चिरं जीवेत्त्वयि क्रुद्धे
परंतप ॥ ८३ ॥ एतावानत्र दोषो हि नान्यः कश्चन पार्थिव ॥ एतज्जानी हि भद्रं ते दानादाने परंतप ॥ ८४ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तस्तु गांगेयस्तद्युक्तं
प्रत्यभाषत ॥ शृण्वतां भूमिपालानां पितुरर्थाय भारत ॥ ८५ ॥ इदं मे व्रतमादत्स्व सत्यं सत्यवतां वर ॥ नैव जातानवा जात ईदृशं वक्तुमुत्सहत् ॥ ८६ ॥ एवमेत
त्करिष्यामि यथा त्वमनुभाषसे ॥ योऽस्यां जनियते पुत्रः स नो राजा भविष्यति ॥ ८७ ॥ इत्युक्तः पुनरेवाथ तं दाशः प्रत्यभाषत ॥ चिकीर्षुर्दुष्करं कर्म राज्यार्थं भर
तर्षभ ॥ ८८ ॥ त्वमेव नाथः संप्राप्तः शांतनोरमितद्युत ॥ कन्यायां श्वैव धर्मात्मन् प्रभुर्दानाय चेश्वरः ॥ ८९ ॥ इदं तु वचनं सौम्यकार्यं चैव निबोध मे ॥ कौमारि
काणां शीलेन वक्ष्याम्यहमरिंदम ॥ ९० ॥ यत्त्वया सत्यवत्यर्थे सत्यधर्मपरायण ॥ राजमध्ये प्रतिज्ञातमनुरूपं तव वतत् ॥ ९१ ॥ नान्यथा तन्महाबाहो संश
योऽत्र न कश्चन ॥ तवापत्यं भवेद्यत्तु तत्र नः संशयो महान् ॥ ९२ ॥ वैशंपायनउवाच तस्यैतन्मतमाज्ञाय सत्यधर्मपरायणः ॥ प्रत्यजानात्त
दाराजं पितुः प्रियचिकीर्षया ॥ ९३ ॥

॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ भीष्मोयं भयंकरकर्मकारित्वान् ॥ १८ ॥ १९ ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारत भावदीपे शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥ ॥ ५ ॥

गांगेय उवाच दंशराजनिबोधेदं च न मे नृपोत्तम ॥ शृण्वतां भूमिपालानां यद्ब्रवीमि पितुः कृते ॥ १४ ॥ राज्यं तावत्पूर्वमेव मया त्यक्तं नराधिपाः ॥ अपत्यं
हेतोरपि च करिष्येऽद्य विनिश्चयं ॥ १५ ॥ अद्य प्रभृति मे दाशत्रह्यं च यं भविष्यति ॥ अपुत्रस्यापि मे लोका भविष्यन्त्यक्षयादिवि ॥ १६ ॥ वैशंपायन उवाच
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा संप्रहृष्टतनू रूहः ॥ ददानीं त्येव तं दाशोधर्मात्मा प्रत्यभाषत ॥ १७ ॥ ततोऽतरिक्षेऽप्सरसो देवाः सर्पिर्गणास्तदा ॥ अभ्यवर्षत कुसुमैर्भीष्मोऽ
यमिति चाब्रुवन् ॥ १८ ॥ ततः स पितुरर्थाय तामुवाच यशस्विनी ॥ अधिराह रथं मातर्गच्छावः स्वगृहानिति ॥ १९ ॥ वैशंपायन उवाच एवमुक्त्वा तु भी
ष्मस्तारथ्यमरोप्य भाविनीं ॥ आगम्य हास्तिनपुरं शांतनोः स न्यवेदयत् ॥ १०० ॥ तस्य तदुष्करं कर्म प्रशशंसुर्नराधिपाः ॥ समंताश्च पृथक् चैव भीष्मोऽयमिति
चाब्रुवन् ॥ १ ॥ तच्छ्रुत्वा दुष्करं कर्म कृतं भीष्मेण शांतनुः ॥ स्वच्छंदं मरणं तुष्टो ददौ तस्मै महात्मने ॥ २ ॥ न ते मृत्युः प्रभविता यावज्जीवितुमिच्छसि ॥ त्वत्तोत्थ
नुज्ञां संप्राप्य मृत्युः प्रभवितानघ ॥ १०३ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि सत्यवतीलाभोपाख्याने शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥ ॥ ५ ॥
वैशंपायन उवाच ततो विवाहे निर्वृत्ते सराजा शांतनुर्नृपः ॥ तां कन्यां रूपसंपन्नां स्वगृहे स न्यवेशयत् ॥ १ ॥ ततः शांतनवो धीमान् सत्यवत्याम जायत ॥ वी
रश्चित्रांगदो नाम वीर्यवान् पुरुषेश्वरः ॥ २ ॥ अथापरं मे हृष्यासं सत्यवत्यां सुतं प्रभुः ॥ विचित्रवीर्यं राजानं जनयामास वीर्यवान् ॥ ३ ॥ अप्रापवति तस्मिंस्तु
यो वनं पुरुषर्षभे ॥ सराजा शांतनुर्धीमान् कालधर्ममुपेयिवान् ॥ ४ ॥ स्वर्गतिं शांतनो भीष्मश्चित्रांगदमरिंदमं ॥ स्थापयामास वैराज्ये सत्यवत्याम ते स्थितः ॥
॥ ५ ॥ स तु चित्रांगदः शौर्यात् सर्वांश्चिक्षेप पार्थिवान् ॥ मनुष्यं न हि मे ने सकंचित्सदृशमात्मनः ॥ ६ ॥ तं क्षिपंतं सुरांश्चैव मनुष्यान् सुरांस्तथा ॥ गंधर्वराजो बलवां
स्तुल्यनामाऽभ्ययात्तदा ॥ ७ ॥ तेनास्य सुमहद्युद्धं कुरुक्षेत्रे बभूव ह ॥ तयोर्वलवतोस्तत्र गंधर्वकुरुमुख्ययोः ॥ नद्यास्तीरिसरस्वत्याः समास्तिस्रो भवद्रणः ॥ ८ ॥
तस्मिन् विमर्दे तु मुलेशस्रवर्षसमाकुले ॥ मायाधिकाऽवधीद्वीरं गंधर्वः कुरुसत्तमं ॥ ९ ॥

तत इति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ कालधर्ममृत्युं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ तुल्यनामा चित्रांगदनामा ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

अंतायकृत्वा अंतं कर्तुं युद्धं कृत्वेत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारत भावदीपे एकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥ हते इति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

सहत्वा तु नरश्रेष्ठं चित्रांगदमरिंदमं ॥ अंतायकृत्वा गंधर्वो दिवमाचक्रमेततः ॥ १० ॥ तस्मिन्पुरुषशार्दूले निहते भूरितेजसि ॥ भीष्मः शांतनवो राजा प्रेतका
र्याण्यकारयत् ॥ ११ ॥ विचित्रवीर्यं च तदा बालमप्राप्तयौवनं ॥ कुरुराज्यं महाबाहुरभ्यर्पि च दनंतरं ॥ १२ ॥ विचित्रवीर्यः स तदा भीष्मस्य वचने स्थितः ॥ अ
न्वशासन्महाराजपितृपैतामहं पदं ॥ १३ ॥ स धर्मशास्त्रकुशलं भीष्मं शांतनवं नृपः ॥ पूजयामास धर्मेण स चैनं प्रत्यपालयत् ॥ १४ ॥ इति श्रीमहाभारते
आदिपर्वणिसंभवपर्वणि चित्रांगदोपाख्याने एकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ हते चित्रांगदे भीष्मो वा
ले भ्रातरिकौरव ॥ पालयामास तद्राज्यं सत्यवत्यामते स्थितः ॥ १ ॥ संप्राप्तयौवनं दृष्ट्वा भ्रातरं धीमतां वरः ॥ भीष्मो विचित्रवीर्यस्य विवाहाय करोन्मतिं ॥ २ ॥
अथ काशिपते भीष्मः कन्यास्ति सौऽप्सरोपमाः ॥ शुश्राव सहिताराजं नृपवानावै स्वयं वरं ॥ ३ ॥ ततः सरथिनां श्रेष्ठोरथेनैकेन शत्रुजित् ॥ जगामानुमते मातुः
पुरीं वाराणसीं प्रभुः ॥ ४ ॥ तत्र राज्ञः समुदितान्सर्वतः समुपागतान् ॥ ददर्श कन्यास्तां श्वैव भीष्मः शांतनुनंदनः ॥ ५ ॥ कीर्त्यमानेषु राज्ञां तु तदानामसु सर्वशः ॥
एकाकिनं तदा भीष्मं दृष्ट्वा शांतनुनंदनं ॥ ६ ॥ सोद्वेगा इव तं दृष्ट्वा कन्याः परमशोभनाः ॥ अपाक्रामन्त ताः सर्वा वृद्ध इत्येव चिंतया ॥ ७ ॥ वृद्धः परमधर्मात्मा वली
पलितधारणः ॥ किं कारणमिहायातो निर्लज्जो भरतर्षभ ॥ ८ ॥ मिथ्या प्रतिज्ञो लोके पुं किं वदिष्यति भारत ॥ ब्रह्मचारीति भीष्मो हितैव प्रथितो भुवि ॥ ९ ॥
इत्येवं प्रब्रुवंत स्ते ह सन्ति स्म नृपाधमाः ॥ वैशंपायन उवाच ॥ क्षत्रियाणां वचः श्रुत्वा भीष्मश्चुक्रोध भारत ॥ १० ॥ भीष्मस्तदा स्वयं कन्यावरयामास ताः
प्रभुः ॥ उवाच च महीपालान् राजन् जलदनिःस्वनः ॥ ११ ॥ रथमारोप्य ताः कन्या भीष्मः प्रहरतां वरः ॥ आहूय दानं कन्यानां गुणवद्भ्यः स्मृतं बुधैः ॥ १२ ॥ अलं
कृत्य यथाशक्ति प्रदाय च धनान्यपि ॥ प्रयच्छन्त्यपरे कन्यामिथुनेन गवामपि ॥ १३ ॥ वित्तेन कथितेनान्ये बलेनान्येऽनुमान्य च ॥ प्रमत्ता मुपयन्त्यन्ये स्वयमन्ये
च विंदते ॥ १४ ॥ आर्षविधिं पुरस्कृत्य दारान् विदंति चापरे ॥ अष्टमंतमथो वित्तविवाहं कविभिर्वृतं ॥ १५ ॥ स्वयं वरं तुराज न्याः प्रशंसन्त्युपयांति च ॥ प्रमथ्य तु
हतामाहुर्ज्यायसी धर्मवादिनः ॥ १६ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ आहूयेति ब्राह्मः ॥ १२ ॥ मिथुनेन गृहीतेनेत्यर्थः ॥ १३ ॥ वित्तेनेत्यासुरः बलेनेति राक्षसः

अनुमान्येति गंधर्वः प्रमत्ता मितिपैशाचः स्वयमन्ये इति प्राजापत्यः ॥ १४ ॥ आर्षविधियं तेन दैव उक्तंः एतेष्टौ विवाहाः प्राग्व्याख्याताः अष्टमं राक्षसं विवाहं ॥ १५ ॥ प्रशंसन्ति स्वयं वरमिति ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ प्रकीर्यद्भिर्भूषणैरुपलक्षिता अनुससुरितितृतीयेनान्वयः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

ताइमाः पृथिवीपालाजिहीर्षामिवलादितः ॥ तयतध्वंपरंशक्त्याविजयायेतरायवा ॥ १७ ॥ स्थितोऽहंपृथिवीपालायुद्धायकृतनिश्चयः ॥ एवमुक्तामहीपाला
न्काशिराजंचवीर्यवान् ॥ १८ ॥ सर्वाः कन्याः सकौरव्योरथमारोप्यचस्वकं ॥ आमंभ्यचसतान्प्रायाच्छीघ्रंकन्याः प्रगृह्यताः ॥ १९ ॥ ततस्तेपार्थिवाः सर्वे
समुत्पेतुरमर्षिताः ॥ संस्पृशंतः स्वकान्वाहून् दशतोदशनच्छदान् ॥ २० ॥ तेषामाभरणान्याशुत्वरितानां विमुंचतां ॥ आमुंचतांचवर्माणिसंभ्रमः सुमहान्
भूत् ॥ २१ ॥ ताराणामिव संपातोवभूव जनमेजय ॥ भूषणानांच सर्वेषां कवचानांच सर्वशः ॥ २२ ॥ सवर्मभिर्भूषणैश्च प्रकीर्यद्भिरितस्ततः ॥ सक्रोधामर्ष
जिह्मभृकपायीकृतलोचनाः ॥ २३ ॥ सूतोपकृमान् रुचिरान्सदंश्चैरुपकल्पितान् ॥ रथानास्यायते वीराः सर्वप्रहरणान्विताः ॥ २४ ॥ प्रयांतमथ कौरव्यमनु
सस्रुरुदायुधाः ॥ ततः समभवद्युद्धे तपांतस्य च भारत ॥ एकस्य च बहूनांच तुमुलं लोमहर्षणं ॥ २५ ॥ ते त्विषून् दशसाहस्रांस्तस्मिन् युगपदाक्षिपन् ॥ अप्राप्तांश्चैव
तानाशुभीष्मः सर्वांस्तथाऽतरा ॥ २६ ॥ अच्छिनच्छरवर्षेण महता लोमवाहिना ॥ ततस्तेपार्थिवाः सर्वे सर्वतः परिवार्यतं ॥ २७ ॥ वटपुः शरवर्षेण वर्षेणेवाद्रि
मंबुदाः ॥ सतंबाणमयं वर्षं शरैरावार्य सर्वतः ॥ २८ ॥ ततः सर्वांन्महीपालान्पर्यविध्य त्रिभिस्त्रिभिः ॥ एकैकस्तु ततोभीष्मं राजन्विव्याध पंचभिः ॥ २९ ॥ स च
तान्प्रतिविव्याध द्वाभ्यां द्वाभ्यां पराक्रमन् ॥ तद्युद्धमासीत्तुमुलं घोरं देवासुरोपमं ॥ ३० ॥ पश्यतां लोकवीराणां शरशक्तिसमाकुलं ॥ सधनं पिध्वजाग्राणि व
र्माणिच शिरांसि च ॥ ३१ ॥ चिच्छेद समरे भीष्मः शतशोथसहस्रशः ॥ तस्यातिपुरुषानन्याँल्लाघवं रथचारिणः ॥ ३२ ॥ रक्षणं चात्मनः संस्येशत्रवोऽप्यभ्य
पूजयन् ॥ तान्विनिर्जित्य तुरणे सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥ ३३ ॥ कन्याभिः सहितः प्रायाद्भारतो भारतान्प्रति ॥ ततस्ते पृष्ठतो राजन्शाल्वराजो महारथः ॥ ३४ ॥ अ
भ्यगच्छदमेयात्माभीष्मं शांतनवंरणे ॥ वारणं जघनेभिर्दन्तं ताभ्यामपरोयथा ॥ ३५ ॥ वासितामनुसंप्राप्तो यूथपो बलिनां वरः ॥ स्त्रीकामस्तिष्ठतिष्ठेतिभी
ष्ममाहसपार्थिवः ॥ ३६ ॥ शाल्वराजो महाबाहुरमर्षेण प्रचोदितः ॥ ततः स पुरुषव्याघ्रोभीष्मः परवलादनः ॥ ३७ ॥

अन्यान्प्रतितस्य रथचारिणः लाघवं शैर्घ्यं परध्वजादिच्छेदेयत्तत्तत्रात्रोप्यपूजयन्नितिसंबंधः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ वासितां करिणीं प्राप्तं वारणं यथाऽपरोऽनुप्राप्तो जघनेभिर्दन्तं इतिसंबंधः वासितास्त्रीकरेण्वो
श्चेत्यमरः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ दृषौरेतः सेककामौगजौगोदपावेववा तत्साहचर्याद्वासितापुष्पिणीगौस्तदन्तरेतन्निमित्तं ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ जीवन्तंप्राणमात्रा
तद्वाक्याकुलितः क्रोधाद्विधूमोऽग्निरिवज्वलन् ॥ विततेषु धनुष्पाणिर्विकुंचितललाटभृत् ॥ ३८ ॥ क्षत्रधर्मसमास्थाय व्यपेतभयसंभ्रमः ॥ निवर्त्तयामासरथं
शाल्वं प्रतिमहारथः ॥ ३९ ॥ निवर्त्तमानं तं दृष्ट्वा राजानः सर्व एव ते ॥ प्रेक्षकाः समपद्यन्त भीष्मशाल्वसमागमे ॥ ४० ॥ तौ दृष्ट्वा विवर्त्तमानौ बलिनीं वासितां
तरे ॥ अन्योन्यमभिवर्त्तन्तौ बलविक्रमशालिनौ ॥ ४१ ॥ ततो भीष्मं शांतनवं शरैः शतसहस्रशः ॥ शाल्वराजो नरश्रेष्ठः समवाकिरदाशुगैः ॥ ४२ ॥ पूर्वमभ्य
र्दितं दृष्ट्वा भीष्मं शाल्वेन तेनृपाः ॥ विस्मिताः समपद्यन्त साधुसाध्विति चाब्रुवन् ॥ ४३ ॥ लाघवं तस्य ते दृष्ट्वा समरे सर्वपार्थिवाः ॥ अपूजयन्त संल्लृष्टा वाग्भिः
शाल्वं नराधिपम् ॥ ४४ ॥ क्षत्रियाणां ततो वाचः श्रुत्वा परपुरंजयः ॥ क्रुद्धः शांतनवं भीष्मस्तिष्ठतिष्ठेत्यभाषत ॥ ४५ ॥ सारथिं चाब्रवीत् क्रुद्धो याहियत्रैष पार्थिवः ॥
यावदेनं निहन्म्य घभुजंगमिव पक्षिराट् ॥ ४६ ॥ ततोऽश्वं वारुणं सम्यग्योजयामास कौरवः ॥ तेनाश्वं श्वतुरोऽमृद्वा नृत्वा त्वराजस्य भूपते ॥ ४७ ॥ अश्वैरस्त्राणि
संवार्य शाल्वराजस्य कौरवः ॥ भीष्मो नृपतिशार्दूलन्यवधीत्तस्य सारथिं ॥ ४८ ॥ अस्त्रेण चास्याथैद्रेण न्यवधीत्तुरगोत्तमान् ॥ कन्याहेतोर्नरश्रेष्ठ भीष्मः शां
तनवस्तदा ॥ ४९ ॥ जित्वा विसर्जयामास जीवन्तं नृपसत्तमं ॥ ततः शाल्वः स्वनगरं प्रययौ भरतर्षभ ॥ ५० ॥ स्वराज्यमन्वशाच्चैव धर्मेण नृपतिस्तदा ॥ राजा
नो ये च तत्रासन् स्वयं वरदिदक्षवः ॥ ५१ ॥ स्वान्ये वनेऽपिराष्ट्राणि जग्मुः परपुरंजयाः ॥ एवं विजित्य ताः कन्या भीष्मः प्रहरतां वरः ॥ ५२ ॥ प्रययौ हास्तिनपुरं य
त्र राजास कौरवः ॥ विचित्रवीर्यो धर्मात्मा प्रशास्तिवसुधामिमां ॥ ५३ ॥ यथापितास्य कौरव्यः शांतनुरनृपसत्तमः ॥ सोऽचिरेणैव कालेन अत्यक्रामन्नरा
धिप ॥ ५४ ॥ वनानि सरितश्चैव शैलांश्च विविधान् द्रुमान् ॥ अक्षतः क्षपयित्वाऽरीन् संख्येऽसंख्येयविक्रमः ॥ ५५ ॥ आनयामास कदाश्चस्य सुताः सागरगा सु
तः ॥ स्नुषा इव स धर्मात्मा भगिनीरिव चानुजाः ॥ ५६ ॥ यथा दुहितरश्चैव परिगृह्य ययौ कुरुन् ॥ आनित्ये समहावाहुभ्रातुः प्रियचिकीर्षया ॥ ५७ ॥ ताः सर्वगु
णसंपन्ना भ्राता भ्रात्रेयवीयसे ॥ भीष्मो विचित्रवीर्याय प्रददौ विक्रमादृताः ॥ ५८ ॥ एवं धर्मेण धर्मज्ञः कृत्वा कर्मातिमानुपम् ॥ भ्रातुर्विचित्रवीर्यस्य विवा
हायोपचक्रमे ॥ ५९ ॥

वशेषितं ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ काश्यस्य काशिराजस्य ॥ ५६ ॥ अनुजाः कनिष्ठाः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ तस्य वैवाहिकस्य कर्मणः काले ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ बृहत्या च ते श्यामे च त्रौटो अप्रसूते च बृहती पुष्पवद्रक्तश्यामे इत्यन्ये ॥ ६७ ॥ स्थिते तत्रैव निष्ठावत्यौ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥

सत्यवत्या सह मिथः कृत्वानि श्रव्यमात्मवान् ॥ विवाहं कारयिष्यंतं भीष्मं काशिपतः सुता ॥ ज्येष्ठा नासामिदं वाक्यमब्रवीद्भस्मती तदा ॥ ६० ॥ मया सौभपतिः
पूर्वमनसा हितः पतिः ॥ तेन चास्मिन् ता पूर्वमेव कामश्च मे पितुः ॥ ६१ ॥ मया वरयितव्यो भूच्छा त्वस्तस्मिन् स्वयं वरे ॥ एतद्विज्ञात्तु धर्मज्ञ धर्मतत्त्वं समाचर
॥ ६२ ॥ एवमुक्तस्तथा भीष्मः कन्यया विप्रसंसदि ॥ चिंतामभ्यगमद्वीरो युक्तांतस्यैव कर्मणः ॥ ६३ ॥ विनिश्चित्य स धर्मज्ञो ब्राह्मणैर्वेदपारंगैः ॥ अनुजज्ञे तदा ज्ये
ष्ठामंवां काशिपतः सुतां ॥ ६४ ॥ अं विकां बालिके भार्ये प्रादाद्वा त्रेयवीयसे ॥ भीष्मो विचित्रवीर्याय विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ ६५ ॥ तथोपाणी गृहीत्वा तुरूपयौ
वनदर्पितः ॥ विचित्रवीर्यो धर्मात्मा कामात्मा समपद्यत ॥ ६६ ॥ ते चापि बृहती श्यामे नीलकुंचितमूर्धजे ॥ रक्ततुंगनखोपेते पीनश्रोणिपयोधरे ॥ ६७ ॥ आत्मनः
प्रतिरूपो सौलब्धः पतिरिति स्थिते ॥ विचित्रवीर्यं कल्याण्यौ पूजयामास तुः शुभे ॥ ६८ ॥ स चाश्विरूपसदृशो देवतुल्यपराक्रमः ॥ सर्वासामेव नारीणां चित्तप्रमथ
नोरहः ॥ ६९ ॥ ताभ्यां सह समाः समविहरन् पृथिवीपतिः ॥ विचित्रवीर्यस्तरुणो यक्ष्मणा समगृह्यत ॥ ७० ॥ सुहृदां यतमानानामासैः सह चिकित्सकैः ॥ ज
गामास्तमिवादित्यः कौरव्यो यमसादनं ॥ ७१ ॥ धर्मात्मा स तु गांगेयश्चिताशोकपरायणः ॥ प्रेतकार्याणि सर्वाणि तस्य सम्यगकारयत् ॥ ७२ ॥ राज्ञो विचित्रवी
र्यस्य सत्यवत्यामते स्थितः ॥ ऋत्विग्भिः सहितो भीष्मः सर्वैश्च कुरुपुंगवैः ॥ ७३ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणिसंभवपर्वणिविचित्रवीर्योपरमेद्व्यधिक
शतितमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ वैशंपायन उवाच ततः सत्यवती दीनारूपणा पुत्रगृहिणी ॥ पुत्रस्य कृत्वा कार्याणि स्नुषाभ्यां सह भारत
॥ १ ॥ समाश्वास्य स्नुषेते च भीष्मं शस्त्रभृतां वरं ॥ धर्मचपित्वं शंच मातृवंशं च भाविनी ॥ प्रसमीक्ष्य महाभागा गांगेयं वाक्यमब्रवीत् ॥ २ ॥ शांतनोर्धर्मनि
त्यस्य कौरव्यस्य यशस्विनः ॥ त्वयि पिंडश्च कीर्तिश्च संतानं च प्रतिष्ठितं ॥ ३ ॥ यथा कर्म शुभं कृत्वा स्वर्गोपगमनं ध्रुवं ॥ यथा चायुर्ध्रुवं सत्ये त्वयि धर्मस्तथा ध्रुवः
॥ ४ ॥ वेत्य धर्माश्च धर्मज्ञ समासेनेतरेण च ॥ विविधास्त्वं श्रुतीर्वेत्य वेदांगानि च सर्वशः ॥ ५ ॥ व्यवस्थानं च ते धर्मे कुलाचारं चलक्षये ॥ प्रतिपत्तिं च कृच्छ्रेषु
शुक्रांगिरसयोरिव ॥ ६ ॥ तस्मात्सुभृशमाश्रस्य त्वयि धर्मभृतां वर ॥ कार्ये त्वां विनियोक्ष्यामि तच्छ्रुत्वा कर्तुमर्हसि ॥ ७ ॥

॥ ७३ ॥ इति आदिपर्वणिरैलकंठीये भारतभावदीपेद्व्यधिकशतितमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥ ॥ ७४ ॥ तत इति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ इतरेण विस्तरेण ॥ ५ ॥ ६ ॥ आश्वस्य विश्वासं प्राप्य ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ राज्येचैवराज्यएववाआत्मानंअभिषिच्यस्वअभिषेचय कुरुब्रह्मचर्यसंकल्पाद्यभृतित्यक्तान्संतत्यर्थमंगीकुरु मानिमज्जीःमानिमज्जय ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ त्वदंतरेत्वन्निमित्तं

ममपुत्रस्तवभ्रातावीर्यवान्सुप्रियश्चते ॥ बालएवगतःस्वर्गमपुत्रःपुरुषर्षभ ॥ ८ ॥ इमेमहिष्यौभ्रातुसौकाशिराजसुतेशुभे ॥ रूपयौवनसंपन्नेपुत्रकामेच
भारत ॥ ९ ॥ तयोरुत्पादयापत्यंसंतानायकुलस्यनः ॥ मन्त्रियोगान्महाबाहोधर्मकर्तुमिहार्हसि ॥ १० ॥ राज्येचैवाभिषिच्यस्वभारताननुशाधिच ॥ दारांश्च
कुरुधर्मेणमानिमज्जीःपितामहान् ॥ ११ ॥ वैशंपायनउवाच तथोच्यमानोमात्राससुहृद्भिश्चपरंतपः ॥ इत्युवाचाथधर्मात्माधर्म्यमेवोत्तरंवचः ॥
॥ १२ ॥ असंशयंपरोधर्मस्त्वयामातरुदाहृतः ॥ त्वमपत्यंप्रतिचमेप्रतिज्ञांवित्यवैपरां ॥ १३ ॥ जानासिचयथावृत्तंशुल्कहेतोस्त्वदंतरे ॥ ससत्यवतिसत्यंते
प्रतिजानाम्यहंपुनः ॥ १४ ॥ परित्यजेयंत्रैलोक्यंराज्यंदेवेषुवापुनः ॥ यद्वाऽप्यधिकमेताभ्यांनतुसत्यंकथंचन ॥ १५ ॥ त्यजेच्चपृथिवीगंधमापश्चरसमात्मनः ॥
ज्योतिस्तथात्यजेद्रूपंवायुःस्पर्शगुणंत्यजेत् ॥ १६ ॥ प्रभांसमुत्सृजेदकोधूमकेतुस्तथोष्मतां ॥ त्यजेच्छब्दं तथाकाशंसोमःशीतांशुतांत्यजेत् ॥ १७ ॥ विक्रमं
वृत्रहाजत्याद्धर्मजत्याच्चधर्मराट् ॥ नत्वहंसत्यमुस्त्रपुंयवसेयंकथंचन ॥ १८ ॥ एवमुक्तातुपुत्रेणभूरिद्रविणतेजसा ॥ मातामत्यवतीभीष्ममुवाचतदनंतरं
॥ १९ ॥ जानामितेस्थितिसत्येपरांसत्यपराक्रम ॥ इच्छन्सृजेथास्त्रीलोकानन्यांस्त्वंस्वनतेजसा ॥ २० ॥ जानामिचैवंसत्यंतन्मदर्थेयच्चभाषितं ॥ आपद्धर्मं
त्वमावेक्ष्यवहपैतामहीधुरं ॥ २१ ॥ यथातेकुलतंतुश्चधर्मश्चनपराभवेत् ॥ सुहृदश्चप्रहृष्टप्रेरंस्तथाकुरुपरंतप ॥ २२ ॥ लालप्यमानांतामेवंकृपणांपुत्रगृद्धि
नीं ॥ धर्मादपेतंब्रुवतींभीष्मोभूयोऽब्रवीदिदं ॥ २३ ॥ राज्ञिधर्मानवेक्षस्वमानःसर्वान्व्यनीनशः ॥ सत्याद्युतिःक्षत्रियस्यनधर्मेषुप्रशस्यते ॥ २४ ॥ शान्तनो
रपिसंतानंयथास्यादक्षयंभुवि ॥ तत्तेधर्मप्रवक्ष्यामिक्षात्रंराज्ञिसनातनं ॥ २५ ॥ श्रुत्वातंप्रतिपद्यस्वप्राज्ञैःसहपुरोहितैः ॥ आपद्धर्मार्थंकुशलैर्लोकतंत्रमवेक्ष्यच
॥ २६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिभीष्मसत्यवतीसंवादेऽयधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ भीष्मउवाच
जामदग्न्येनरामेणपितुर्वधममृष्यता ॥ राजापरशुनापूर्वहहयाधिपतिर्हतः ॥ १ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ भूरिद्रविणतेजसाबहुबलोत्साहवता ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपे
अधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ जामदग्न्येनेति ॥ १ ॥

निरुत्तानिच्छिन्नानि ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ब्राह्मणैः संभूयसंगं कृत्वा उत्पादितानीतिसंबंधः ॥ ६ ॥ ननु कथं तर्हि माता भ्रातापितुः पुत्रो येन जातः स एव स इत्युक्तं अन्योदर्योऽपि न सामंतवा उइति श्रुतेरन्योदर्योऽपि न सापिनमंतव्यो ममायं पुत्र इति तन्निर्वचनान्न शेषोऽग्रे अन्यजातमस्तीति श्रुतेश्चान्यक्षेत्रेऽन्यस्मात्स्यस्माद्वा जातः शेषशब्दितो न स्वपुत्रः किंतु क्षेत्रपतेरेवेति निश्चयात् तेन दत्तक्रीतान्यक्षेत्रजादीनामपुत्रत्वं सिद्धमत आह धर्ममिति धर्मममायं पुत्रो भविष्यतीत्यभिलाषं अथ खलु कतुमयः पुरुष इति संकल्पप्राधान्यश्रुतेः स्त्रीपुंसयोर्मध्ये यस्त्वं संकल्पो दृढस्तस्यैव पुत्र इत्यर्थः माता भस्तेति तु विवाहविषयं नन्वेवं शालिक्षेत्रेयवती

शतानि दशवाहूनां निरुत्तान्यर्जुनस्य वै ॥ लोकस्याचरितो धर्मस्तेनाति किल दुश्चरः ॥ २ ॥ पुनश्च धनुरादाय महास्त्राणि प्रमुंचता ॥ निर्दग्धं क्षत्रमसंरुद्रयेन जयतामही ॥ ३ ॥ एवमुच्चावचैरस्त्रैर्भागवेण महात्मना ॥ त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवीकृतानिः क्षत्रियापुरा ॥ ४ ॥ एवं निःक्षत्रियलोके कृते तेन महर्षिणा ॥ ततः संभूय सर्वाभिः क्षत्रियाभिः समंततः ॥ ५ ॥ उत्पादितान्यपत्यानि ब्राह्मणैर्वेदपारंगैः ॥ पाणिग्राहस्य तनय इति वेदेषु निश्चितं ॥ ६ ॥ धर्ममनसि संस्थाप्य ब्राह्मणां स्ताः समंभ्ययुः ॥ लोकेऽप्याचरितो दृष्टः क्षत्रियाणां पुनर्भवः ॥ ७ ॥ ततः पुनः समुदितं क्षत्रं संभवत्तदा ॥ इमं चैवात्र वक्ष्येऽहमिति हासं पुरातनं ॥ ८ ॥ अथोत्थय इति स्यात् आसीद्भीमानृपिः पुरा ॥ ममतानामतस्यासीद्भार्या परमसंमता ॥ ९ ॥ उत्थयस्य वीयांस्तु पुरोधसि दिवौकसां ॥ बृहस्पतिर्बृहत्तेजाममतामन्वपद्यत ॥ १० ॥ उवाच मम तातं तु देवरं वदतां वरं ॥ अंतर्वत्नीत्वहं भ्रात्रा ज्येष्ठेनारम्यतामिति ॥ ११ ॥ अयं च मे महाभाग कुक्षावेव बृहस्पते ॥ औत्थ्यो वेदमत्रापि पडुंगं प्रत्यधीयत ॥ १२ ॥ अमोघरेतास्त्वं चापि ह्योर्नास्यत्र संभवः ॥ तस्मादेवं गते त्वद्य उपारमितुमर्हसि ॥ १३ ॥ एवमुक्तस्तदा सम्यग्बृहस्पतिरुदारधीः ॥ कामात्मानं तदात्मानं न शशाक नियच्छितुं ॥ १४ ॥ सवभूवततः कामी तया सार्धमकामया ॥ उत्सृजंतं तु तरेतः स गर्भस्थोऽभ्यभाषत ॥ १५ ॥ भोस्तात मागमः कामं ह्योर्नास्तीह संभवः ॥ अल्पावकाशो भगवन्पूर्वचाहमिहागतः ॥ १६ ॥ अमोघरेताश्च भवान्न पीडां कर्तुमर्हति ॥ अश्रुत्वैव तु तद्वाक्यं गर्भस्थस्य बृहस्पतिः ॥ १७ ॥ जगाम मैथुनायैव मम तां चारुलोचनां ॥ शुक्रोत्सर्गतो बुध्वा तस्या गर्भगतो मुनिः ॥ १८ ॥

जादपिशाल्यं कुरोत्पत्तिः स्यादिति चेन्न दावाग्निदग्धात्कदलीकां डादपिवेत्रां कुरोत्पत्तिदृष्टेः श्वमस्तकेन्युपगोधूमयावनालादेः पलांडुलशुक्रा कुरोत्पत्तिदृष्टेश्च भावनाविशेषजन्यधर्मस्यैव विशेषाधायकत्वाभ्युपगमात् धनादिनोपनिमंत्रणाच्च क्षेत्रपतेरेव सा संततिर्न विप्रस्य लोकेपीति कल्माषपादक्षेत्रे मयं त्यां वसिष्ठेन पुत्रा उत्पादिता इति लोकेऽप्याचरितो नुष्ठितो दृष्टः क्षत्रियाणां भवउत्पत्तिर्ब्राह्मणेभ्य इति शेषः ॥ ७ ॥ ८ ॥ अन्वपद्यत उपगतवान् ॥ १० ॥ आरम्यतां उपरम्यतां ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ आत्मानं चित्तं नियच्छितुं नियंतुं ॥ १४ ॥ तया कामनिग्रहाशक्त्या ॥ १५ ॥ काममैथुनं मागमः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ तंशशापेति संबंधः ॥ २० ॥ २१ ॥ दीर्घतमः अंधत्वं ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ सम्यक्तानं विस्तारो यस्य तस्य कुलस्य दृढये विस्तीर्णस्यापि दृढये इत्यर्थः ॥ २५ ॥ गोधर्मप्रकाशमैथुनं सौरभे
यात्कामधेनुपुत्रात् अधीत्य अधिगम्य ॥ २६ ॥ मोहाभिभूतत्वं अपापे पापदर्शित्वात् ॥ २७ ॥ २८ ॥ पुत्रलाभालब्धपुत्रा तदा गोधर्मकाले न तु तोष ते मुनयः पत्नी च तं त्यक्तवन्त इत्यर्थः यतः अतएव प्रद्वेषीति

पद्मामारोधयन्मार्गं शक्रस्य च बृहस्पतेः ॥ स्थानमप्राप्तमथ तच्छुक्रं प्रतिहतं तदा ॥ १९ ॥ पपात सहसा भूमौ ततः क्रुद्धो बृहस्पतिः ॥ तं दृष्ट्वा पतितं शुक्रं शशाप
सरुषान्वितः ॥ २० ॥ उतथ्य पुत्रं गर्भस्थं निर्भर्त्स्य भगवानृषिः ॥ यन्मां त्वमीदृशे काले सर्वभूतेऽस्मि ते सति ॥ २१ ॥ एवं मा त्ववचस्तस्मात्तमो दीर्घप्रवेक्ष्यसि ॥
स वै दीर्घतमानामशापादृषिरजायत ॥ २२ ॥ बृहस्पतेर्बृहत्कीर्त्तं बृहस्पतिरिवौजसा ॥ जात्यंधो वेदविद्याज्ञः पत्नीं लेभे स विद्यया ॥ २३ ॥ तरुणीं रूपसंपन्नां प्रद्वे
षीनो मब्राह्मणीं ॥ स पुत्रान् जनयामास गौतमादीन् महायशाः ॥ २४ ॥ ऋषेरुतथ्यस्य तदा संतानकुलदृढये ॥ धर्मात्मा च महात्मा च वेदवेदांगपारगः ॥ २५ ॥
गोधर्मसौरभेयाच्च सोऽधीत्य निखिलं मुनिः ॥ प्रावर्तत तदा कर्तुं श्रद्धावांस्तमशंकया ॥ २६ ॥ ततो वितथमर्यादं तं दृष्ट्वा मुनिसत्तमाः ॥ क्रुद्धामोहाभिभूता
स्ते सर्वे तत्राश्रमौकसः ॥ २७ ॥ अहोऽयं भिन्नमर्यादो नाश्रमे वस्तुमर्हति ॥ तस्मादेनं वयं सर्वे पापात्मानं त्यजामहे ॥ २८ ॥ इत्यन्योऽन्यं समाभाष्य ते दीर्घतम
संमुनिः ॥ पुत्रलाभा च सा पत्नी न तु तोष पतितदा ॥ २९ ॥ प्रद्विपंती पतिर्भार्या किं मां द्वेक्षीति चाब्रवीत् ॥ प्रद्वेष्युवाच भार्या या भरणाद्वर्तापालनाच्च पतिः
स्मृतः ॥ ३० ॥ अहं त्वद्भरणाशक्ता जात्यंधं ससुतं तदा ॥ नित्यकालं श्रमेणार्तान् भरेयं महातपः ॥ ३१ ॥ भीष्म उवाच तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा ऋषिः कोपस
मन्वितः ॥ प्रत्युवाच ततः पत्नीं प्रद्वेषीं ससुतां तदा ॥ ३२ ॥ नियतां क्षत्रियकुले धनार्थं श्रमं भविष्यति ॥ प्रद्वेष्युवाच त्वया दत्तं धनं विप्रनेच्छेयं दुःस्वका
रणं ॥ ३३ ॥ यदष्टं कुरु विप्रैर्द्रव्यं भरेयं पुरायथा ॥ दीर्घतमा उवाच अद्य प्रभृतिमर्यादामया लोके प्रतिष्ठिता ॥ ३४ ॥

तस्याः नाम ॥ २९ ॥ द्वेक्षिद्वेषं करोषि पतिः पालनादुपसर्गेभ्यः भरणादन्नादिना भर्त्ता च ॥ ३० ॥ अहं तु प्रत्युत त्वद्भरणाशक्ता सती न भरेयं तदा तदेव लुप्तोपमा पूर्ववदित्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ धनं अर्थ
श्च उपभोगादिः ॥ ३३ ॥ न भरेयं यथापुरा भर्त्तरं करिष्यामीत्याशयः ॥ ३४ ॥

* धनसहितोऽर्थ इति समासः

एकएवेति ननुयदेकस्मिन्पेदेरशनेपरिव्ययतितस्मादेकोद्वेजायेविदनेयनैकारशनांद्वयोर्यूपयोःपरिव्ययतितस्मान्नैकाद्वौपतीविदतइत्यार्थवादिकनिषेधविधेरेकस्याःपतिद्वयस्याप्राप्तत्वात्कथमियंदीर्घतमसा
मर्यादाक्रियतेइतिचेत्तत्राह मृतेइति तस्मादेकस्यबद्धयोजायाभवंतिनैकस्यैबहवःसहपतयइतिश्रुत्यंतरेसहशब्दात्पर्यायेणानेकपतित्वप्रसंजनाद्वागतःप्राप्तत्वाच्चनन्निषेधोपपत्तिः सहशब्दोपिरागतःप्राप्तानु
वादएवविधायकः, अन्यथाविहितप्रतिषिद्धत्वादनैकपतित्वेविकल्पःस्यात् कथंतर्हिद्वौपद्याःपंचपांडवामारिषायाश्चदशप्राचेतसः इदानींतनानांनीचानांचद्वित्रादयःपतयोदृश्यंतइतिचेन्न नदेवचरि

एकएवपतिर्नार्यायावजीवंपरायणं ॥ मृतेजीवतिवातस्मिन्नापरंप्राप्नुयान्नरं ॥ ३५ ॥ अभिगम्यपरंनारीपतिष्यतिनसंशयः ॥ अपतीनांतुनारीणामद्यप्रभृ
तिपातकं ॥ ३६ ॥ यद्यस्तिचेद्धनंसर्वेदथाभोगाभवंतुताः ॥ अकीर्तिःपरिवादाश्चनित्यंतासांभवंतुवै ॥ ३७ ॥ इतितद्वचनंश्रुत्वाब्राह्मणीभृशकोपिता ॥
गंगायांनीयतामेपपुत्रादित्येवमब्रवीत् ॥ ३८ ॥ लोभमोहाभिभूतास्तेपुत्रास्तंगौतमादयः ॥ बध्योडुपेपरिक्षिप्यगंगायांसमवासृजन् ॥ ३९ ॥ कस्मादं
धश्चद्वद्वश्चभर्तव्योऽयमितिस्मते ॥ चितयित्वाततःक्रूरःप्रतिजग्मुरथोगृहान् ॥ ४० ॥ सोऽनुस्रोतस्तदाविप्रःप्लवमानोयदृच्छया ॥ जगामसुबहून्देशानं
धंस्तेनोडुपेनह ॥ ४१ ॥ तंतुराजावलिर्नामसर्वधर्मविदांवरः ॥ अपश्यन्मज्जनगतःस्रोतसाभ्याशमागतं ॥ ४२ ॥ जग्राहचैनंधर्मात्मावलिःसत्यपराक्रमः ॥
ज्ञात्वाचैवंसवब्रेऽथपुत्रार्थेभरतर्षभ ॥ ४३ ॥ संतानार्थमहाभागभार्यासुमममानद ॥ पुत्रान्धर्मार्थकुशलानुत्पादयितुमर्हसि ॥ ४४ ॥ एवमुक्तःसतेजस्वी
तंतयेत्युक्तवानृषिः ॥ तस्मैसराजास्वांभार्यासुदेष्णांप्राहिणोत्तदा ॥ ४५ ॥ अंधं वृद्धं च तं मत्त्वानसादेवी जगामह ॥ स्वांतुधात्रेयिकांतस्मै वृद्धाय प्राहिणोत्तदा
॥ ४६ ॥ तस्यां काक्षी वदादीन्स शूद्रयो नावृषिस्तदा ॥ जनयामास धर्मात्मा पुत्रानेकादशैव तु ॥ ४७ ॥ काक्षी वदादीन्पुत्रांस्तान्दृष्ट्वा सर्वानधीयतः ॥ उवाच तमृ
षिराजाममेमइतिभारत ॥ ४८ ॥ नेत्युवाच महर्षिस्तंममेमइतिचाब्रवीत् ॥ शूद्रयो नौमयाहीमेजाताः काक्षी वदादयः ॥ ४९ ॥ अंधं वृद्धं च मां दृष्ट्वा सुदेष्णामहिषी
तव ॥ अवमन्यददौ मूढा शूद्रां धात्रेयिकां मम ॥ ५० ॥ ततः प्रसादयामास पुनस्तमृषिसत्तमं ॥ बलिः सुदेष्णां स्वांभार्यां तस्मै स प्राहिणोत्पुनः ॥ ५१ ॥

तंचरेदितिन्यायेनदेवताकल्पेषुपर्यनुयोगायोगात् नीचानांपशुप्रायाणांचाचारस्याप्रामाण्याच्च अधिकारिविषयवत्त्वाच्चनियोगस्येतिदिक् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ भोगःपुंयोगः दथाऐहिकप्रतिष्ठाकरसेततिश
न्यः प्रत्युतान्यथैवतस्यादित्याहाकीर्तिश्चेति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ उडुपेप्लवे उडुपंतुप्लवःकोलइत्यमरः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ मज्जनगतःस्नानार्थगतः स्रोतसाप्रवाहेण अभ्याशंसमीपं ॥ ४२ ॥ ४३ ॥
॥ ४४ ॥ ४५ ॥ धात्रेयिकांदासी ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥

अंगेषु सृष्ट्वा स्वरूपज्ञानार्थमिति भावः संधिरार्थः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ यथेप्सितं ब्राह्मणेभ्यो वंशद्विद्विमित्यर्थः ॥ ५६ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभाष्ये चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥ ॥ ७३ ॥ पुनरिति ॥ १॥ २॥ संसज्जमानया स्वलनवत्या ॥ ३॥ विश्वासात् अंतरंगत्वबुद्धेः संतानाय विस्ताराय ॥ ४॥ आपद्धर्मं अवेक्ष्येति शेषः धर्मो धर्मरक्षकः ॥ ५ ॥ सत्यं वचनमिति शेषः

तां सदीर्घतमां गेषु सृष्ट्वा देवीमथाब्रवीत् ॥ भविष्यंति कुमारस्ते ते जसादित्यवर्चसः ॥ ५२ ॥ अंगो वंगः कलिंगश्च पुंड्रः सुह्यश्च ते सुताः ॥ तेषां देशाः समाख्याताः स्वनामकथिता भुवि ॥ ५३ ॥ अंगस्यांगो भवद्देशो वंगो वंगस्य च स्मृतः ॥ कलिंगविषयश्चैव कलिंगस्य च स्मृतः ॥ ५४ ॥ पुंड्रस्य पुंड्राः प्रख्याताः सुह्याः सुह्यस्य च स्मृताः ॥ एवं बलेः पुरा वंशः प्रख्यातो वै महर्षिजः ॥ ५५ ॥ एवमन्यमहेष्वासा ब्राह्मणैः क्षत्रिया भुवि ॥ जाताः परमधर्मज्ञा वीर्यवंतो महाबलाः ॥ एतच्छ्रुत्वा त्वमप्यत्र मातः कुरुयथेप्सितं ॥ ५६ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणिसंभवपर्वणि भीष्मसत्यवतीसंवादे चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥ ॥ ७३ ॥ भीष्म उवाच पुनर्जरत वंशस्य हेतुं संतानद्वये ॥ वक्ष्यामि नियतं मातस्तन्मे निगदतः शृणु ॥ १ ॥ ब्राह्मणो गुणवान् कश्चिद्दनेनोपनिमंभ्यतां ॥ विचित्रवीर्यक्षेत्रेषु यः समुत्पादयेत्तजाः ॥ २ ॥ वैशंपायन उवाच ततः सत्यवती भीष्मं वाचा संसज्जमानया ॥ विहसंती वसव्रीडमिदं वचनमब्रवीत् ॥ ३ ॥ सत्यमेतन्महाबाहो यथा वदसि भारत ॥ विश्वासात्ते प्रवक्ष्यामि संतानाय कुलस्य नः ॥ ४ ॥ न ते शक्यमनाख्यातुमापद्धर्मं तथा विधं ॥ त्वमेव नः कुले धर्मस्त्वं सत्यं त्वं परंगतिः ॥ ५ ॥ तस्मान्निशम्य सत्यं मे कुरुष्व यदनंतरं ॥ धर्मयुक्तस्य धर्मार्थं पितुरासीत्तरीमम ॥ ६ ॥ सा कदाचिदहंतं त्रगता प्रथमयौवनं ॥ अथ धर्मविदां श्रेष्ठः परमर्षिः परांशरः ॥ ७ ॥ आजगाम तरींधीमां स्तरिष्यन् यमुनां नदीं ॥ स तार्यमाणो यमुनां मामुपेत्याब्रवीत्तदा ॥ ८ ॥ सांत्वपूर्वमुनिश्रेष्ठः कामार्तो मधुरं वचः ॥ उक्तं जन्मकुलं मत्स्यमस्मिदाशसुतेत्यहं ॥ ९ ॥ तमहं शापभीता च पितुर्भीता च भारत ॥ वरैरसुलभैरुक्तान् प्रत्याख्यातुमुत्सहे ॥ १० ॥ अभिभूय समां बालां तेजसा वशमानयत् ॥ तमसालोकमावृत्य नौ गतामेव भारत ॥ ११ ॥ मत्स्यगंधो महानासीत् पुराममजुगुप्सितः ॥ तमपास्य शुभ्रगंधमिमं प्रादात्स मे मुनिः ॥ १२ ॥ ततो मामाह मुनिर्गर्भमुत्सृज्य मामकं ॥ द्वीपेऽस्या एव सरितः कन्यैव त्वं भविष्यसि ॥ १३ ॥

षः तरीनौका ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ उक्ताप्रलोभितेत्यर्थः ॥ १० ॥ बालांपुंयोगमनिच्छंती बालामिव ॥ ११ ॥ १२ ॥ मामकं गर्भमुत्सृज्य कन्यैव त्वं भविष्यसीति मुनिवचनाज्जातापत्याया अपि कन्यात्वा विनाशात् पुनर्दाशसंसर्गजं हीनवर्णत्वं नाभूत् कन्यात्वावस्थायां कामभक्षादिनिषेधाभावात् किंच पृथा सत्यवत्योरनिच्छंत्योरेव सूर्यपराशराभ्यामपत्योत्पादनं कृतं अतो न तयोः कन्यात्वोच्छित्तिरिति भावः ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ काण्ड्यात्कृष्णत्वात्तद्विश्वरादनन्यत्वादेवकृष्णत्वमित्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ व्यक्तं निःसंशयं ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ अनुबध्यतेऽनेनेत्यनुबंधः फलं परिणामे सुखकरमेव अर्थादिकंतद्विपर्ययं वाऽपाराशर्यो महायोगी सबभूवमहानृषिः ॥ कन्यापुत्रो मम पुरा द्वैपायन इति श्रुतः ॥ १४ ॥ यो व्यस्य वेदांश्चतुरस्तपसा भगवानृषिः ॥ लोके व्यास त्वमापेदेका णर्यात्कृष्णत्वमेव च ॥ १५ ॥ सत्यवादी शमपरस्तपस्वी दग्धकिल्बिषः ॥ समुत्पन्नः स तु महान्सहपित्रा ततो गतः ॥ १६ ॥ स नियुक्तो मया व्यक्तं त्वया चाप्रतिमद्युतिः ॥ भ्रातुः क्षेत्रेषु कल्याणमपत्यं जनयिष्यति ॥ १७ ॥ सहिमा मुक्तवास्तैत्रस्मरेः रुद्धेषु मामिति ॥ तं स्मरिष्ये महाबाहो यदि भीष्मत्वमिच्छसि ॥ १८ ॥ तव त्वनुमते भीष्मनियतं समहातपाः ॥ विचित्रवीर्यक्षेत्रेषु पुत्रानुत्पादयिष्यति ॥ १९ ॥ वैशंपायन उवाच महर्षेः कीर्तने तस्य भीष्मः प्रांजलि रब्रवीत् ॥ धर्ममर्थं च कामं च त्रीने तान्यो नुपश्यति ॥ २० ॥ अर्थमर्थानुबंधं च धर्मधर्मानुबंधनं ॥ कामं कामानुबंधं च विपरीतान्पृथक्पृथक् ॥ २१ ॥ यो विचिंत्य धियाधीरो व्यवस्यति स बुद्धिमान् ॥ तदिदं धर्मयुक्तं च हितं चैव कुलस्य नः ॥ २२ ॥ उक्तं भवत्यायच्छ्रेयस्तन्मत्तरोचते भृशं ॥ वैशंपायन उवाच ततस्तस्मिन् प्रतिज्ञाते भीष्मेण कुरुनंदन ॥ २३ ॥ कृष्णद्वैपायनं कालीचिंतयामास वै मुनिं ॥ स वेदान्विब्रुवन्धीमांन्मातुर्विज्ञाय चिंतितं ॥ २४ ॥ प्रादुर्बभूवा विदितः क्षणे न कुरुनंदन ॥ तस्मै पूजां ततः कृत्वा सुताय विधिपूर्वकं ॥ २५ ॥ परिष्वज्य च बाहुभ्यां प्रसन्नवैरभ्यर्षि च त ॥ मुमोच बाष्पं दाशेयी पुत्रं दृष्ट्वा चिरस्य तु ॥ २६ ॥ तामद्भिः परिषिष्यातीमहर्षिरभिवाद्य च ॥ मातरं पूर्वजः पुत्रो व्यासो वचनमब्रवीत् ॥ २७ ॥ भवत्यायदभिप्रेतं तदहं कर्तुमागतः ॥ शाधि मांधर्मतत्त्वज्ञे करवाणि प्रियं तव ॥ २८ ॥ तस्मै पूजां ततो कार्षीत् पुरोधाः परमर्षये ॥ स च तां प्रतिजग्राह विधिवन्मंत्रपूर्वकं ॥ २९ ॥ पूजितो मंत्रपूर्वं तु विधिवत्प्रीतिमापसः ॥ तमासनगतं माता पृष्ट्वा कुशलमव्ययं ॥ ३० ॥ सत्यवत्यथ वीक्ष्यैनमुवाचे दमनंतरं ॥ मातापित्रोः प्रजायंते पुत्राः साधरणाः कवे ॥ ३१ ॥ तेषां पिता यथा स्वामी तथा माता न संशयः ॥ विधानविहितः सत्यं यथामे प्रथमः सुतः ॥ ३२ ॥ विचित्रवीर्यो ब्रह्मर्षे तथा मे वरजः सुतः ॥ यथैव पितृतो भीष्मस्तथा त्वमपि मातृतः ॥ ३३ ॥ भ्राता विचित्रवीर्यस्य यथा वा पुत्रमन्यसे ॥ अयं शांतनवः सत्यं पालयन्सत्यविक्रमः ॥ ३४ ॥ बुद्धिं न कुरुतेऽपत्ये तथा राजाऽनुशासने ॥ सत्वं व्यपेक्षया भ्रातुः संतानाय कुलस्य च ॥ ३५ ॥ भीष्मस्य चास्य वचनान्नियोगाच्च ममानघ ॥ अनुक्रोशाच्च भूतानां सर्वेषां रक्षणाय च ॥ ३६ ॥

र्थनाशादिकं पश्येत् अत्यल्पदोषानुसंधानेन महतः फलस्य नाशो न कार्य इत्यभिप्रायः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ विधानविहितः पूर्वपुण्यप्रसूतः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ व्यपेक्षया स्नेहानुबंधेन ॥ ३५ ॥ नियोगात् आज्ञातः अनुक्रोशात् कृपातः ॥ ३६ ॥

आमृशंस्यात् अनैष्ठुर्यात् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ परं धर्मं निदत्ति रूपं अपरं धर्मं प्रदत्ति रूपं आमुष्मिकमैहिकमिति वा ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ देव्यौराजकार्ये ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

आमृशंस्याच्च यद्भूयांतच्छ्रुत्वा कर्तुमर्हसि ॥ यवीयसस्तव भ्रातुर्भार्यै सुरसुतोपमे ॥ ३७ ॥ रूपयौवनसंपन्ने पुत्रकामे च धर्मतः ॥ तयोरुत्पादयापत्यं समर्थोऽस्य
सिपुत्रक ॥ ३८ ॥ अनुरूपकुलस्यास्य संतत्याः प्रसवस्य च ॥ व्यास उवाच वेत्थ धर्मं सत्यवति परं चापरमेव च ॥ ३९ ॥ तथा ब्रुव महाप्राज्ञे धर्मं प्रणिहि
तामतिः ॥ तस्मादहं त्वन्नियोगाद्धर्ममुद्दिश्य कारणं ॥ ४० ॥ ईप्सितं ते करिष्यामि दृष्टं त्येतत्सनातनं ॥ भ्रातुः पुत्राश्च दास्यामि मित्रावरुणयोः समान् ॥ ४१ ॥
व्रतं चरेतां ते देव्यो निर्दिष्टमिहं यन्मया ॥ संवत्सरं यथान्यायं ततः शुद्धे भविष्यतः ॥ ४२ ॥ नहि मामव्रतोपेता उपेयात्काचिदंगना ॥ सत्यवत्युवाच सद्यो
यथा प्रपद्ये ते देव्यो गर्भं तथा कुरु ॥ ४३ ॥ अराजके पुराष्ट्रे पुत्रजाऽनाथा विनश्यति ॥ नश्यंति च क्रियाः सर्वानास्तिष्ठन्ति देवता ॥ ४४ ॥ कथंचाराजकं राष्ट्रं श
क्यं धारयितुं प्रभो ॥ तस्माद्गर्भं समाधत्स्व भीष्मः संवर्धयिष्यति ॥ ४५ ॥ व्यास उवाच यदि पुत्रः प्रदातव्यो मया भ्रातुरकालिकः ॥ विरूपतां मे सहतां त
योरेतत्परं व्रतं ॥ ४६ ॥ यदि मे सहते गंधं रूपं वेपं तथा वपुः ॥ अद्यैव गर्भं कौसल्या विशिष्टं प्रतिपद्यतां ॥ ४७ ॥ वैशंपायन उवाच एवमुक्त्वा महातेजा व्या
सः सत्यवतीं तदा ॥ शयने सा च कौसल्या शुचिवस्त्राद्यलंकृता ॥ ४८ ॥ समागमनमाकांक्षेदिति सोऽनर्हि तो मुनिः ॥ ततोऽभिगम्य सा देवी स्नुषां रहसि संगतां
॥ ४९ ॥ धर्म्यमर्थं समायुक्तमुवाच वचनं हितं ॥ कौसल्ये धर्मतंत्रत्वां यद्ब्रवीमि निबोधत ॥ ५० ॥ भरतानां समुच्छेदोऽव्यक्तं मद्भाग्यं संक्षयात् ॥ व्यथितां मां
च संप्रेक्ष्य पितृवंशं च पीडितं ॥ ५१ ॥ भीष्मो बुद्धिमदान्मत्यं कुलस्यास्य विवृद्धये ॥ सा च बुद्धिस्त्वय्यधीना पुत्रि प्रापय मां तथा ॥ ५२ ॥ नष्टं च भारतं वंशं पुनरे
व समुद्धर ॥ पुत्रं जनय सुश्रोणि देवराज समप्रभं ॥ ५३ ॥ सहिराज्यधुरंगुर्वीमुद्वक्ष्यति कुलस्य नः ॥ सा धर्मतोऽनुनीयैनां कथंचिद्धर्मचारिणीं ॥ भोजयामास
विप्रांश्च देवर्षीं नतिथींस्तथा ॥ ५४ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणिसंभवपर्वणिसत्यवत्युपदेशोपचाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥
वैशंपायन उवाच ततः सत्यवती काले वधूं स्नाता मृतौ तदा ॥ संवेशयंती शयने शनैर्वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥

॥ ५१ ॥ यथा भीष्मोक्तं तथा मां प्रापय इष्टार्थेन योजय ॥ ५२ ॥ उद्वक्ष्यति धुरंधुर उद्वहनं करिष्यति ॥ ५३ ॥ एनां पुरुषांतरस्पर्शमनिच्छंतीमिति सूचयति कथंचिदिति ॥ ५४ ॥ इति आदिपर्वणिर्नै
लकंठीये भारतभावदीपेपंचाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥ ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ तत इति ॥ १ ॥

अनुप्रवेक्ष्यतिपुत्ररूपेणतवोदरमागमिष्यति ॥२॥ साअचितयदित्यनेनगर्भधारणकालेयंपुरुषंस्त्रीचित्यतितादृगुणःपुत्रोभवतीतिसूचितं ॥३॥ शरणंगृहं शरणंगृहरक्षित्रोरित्यमरः ॥४॥ ५॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

कौसल्येदेवरस्तेऽस्तिसोऽद्यत्वाऽनुप्रवेक्ष्यति ॥ अप्रमत्ताप्रतीक्षेननिशीथेत्यागमिष्यति ॥२॥ श्वश्रवास्तद्वचनंश्रुत्वाशयानाशयनेशुभे ॥ साऽचितयत्तदाभी
ष्ममन्यांश्चकुरुपुंगवान् ॥ ३ ॥ ततोऽविकायांप्रथमंनियुक्तःसत्यवागृषिः ॥ दीप्यमानेपुर्दीपेषुशरणंप्रविवेशह ॥ ४ ॥ तस्यकृष्णस्यकपिलांजटांदीमेचलांच
ने ॥ वभ्रूणिचैवदमश्रूणिदृष्ट्वादेवीन्यमीलयत् ॥ ५ ॥ संवभूवतयासार्धमातुःप्रियचिकीर्षया ॥ भयात्काशिसुतातंतुनाशक्रांदभिर्वीक्षितुं ॥ ६ ॥ ततोनिष्क्रां
तमागम्यमातापुत्रमुवाचह ॥ अप्यस्यांगुणवान्पुत्रराजपुत्रोभविष्यति ॥ ७ ॥ निशम्यतद्वचोमातुर्व्यासःसत्यवतीसुतः ॥ नागायुतसमप्राणोविद्वान्राज
पिसत्तमः ॥ ८ ॥ महाभागोमहावीर्योमहाबुद्धिर्भविष्यति ॥ तंस्यचापिशतंपुत्राभविष्यन्तिमहात्मनः ॥ ९ ॥ किंतुमातुःसवैगुण्यादंधएवभविष्यति ॥ तस्य
तद्वचनंश्रुत्वामातापुत्रमथाब्रवीत् ॥ १० ॥ नांधःकुरुणांनृपतिरनुरूपस्तपोधन ॥ ज्ञातिवंशस्यगोभारंपितृणांवंशवर्धनं ॥ ११ ॥ द्वितीयंकुरुवंशस्यराजानं
दानुमर्हसि ॥ सतथेतिप्रतिज्ञायनिश्चक्राममहायशः ॥ १२ ॥ सापिकालेनकौसल्यासुषुवेऽधंतमात्मजं ॥ पुनरेवतुसादेवीपरिभाष्यस्त्रुपांततः ॥ १३ ॥ ऋपि
मावाहयत्सत्यायथापूर्वमरिंदम ॥ ततस्तेनैवविधिनामहर्षिस्तामपद्यत् ॥ १४ ॥ अंबालिकामथाभ्यागादृषिदृष्ट्वाचसापितं ॥ विवर्णापांडुसंकाशासमपद्य
तभारत ॥ १५ ॥ तांभीतांपांडुसंकाशांविषण्णांप्रेक्ष्यभारत ॥ व्यासःसत्यवतीपुत्रइदंवचनमब्रवीत् ॥ १६ ॥ यस्मात्पांडुत्वमापन्नाविरूपंप्रेक्ष्यमामिह ॥ त
स्मादेषसुतस्तेवैपांडुरेवभविष्यति ॥ १७ ॥ नामचास्यैतदेवेहभविष्यतिशुभानने ॥ इत्युक्त्वासनिराक्रामद्भगवानृषिसत्तमः ॥ १८ ॥ ततोनिष्क्रांतमालो
क्यसत्यापुत्रमथाब्रवीत् ॥ शशंससपुनर्मात्रेतस्यबालस्यंपांडुतां ॥ १९ ॥ तंमातापुनरेवान्यमेकंपुत्रमयाचत ॥ तथेतिचमहर्षिस्तांमातरंप्रत्यभाषत ॥ २० ॥
ततःकुमारंसादेवीप्राप्तकालंमजीजनत् ॥ पांडुलक्षणसंपन्नंदेक्ष्यमानमिवश्रिया ॥ २१ ॥ यस्यपुत्रामहेष्वासाजज्ञिरेपंचपांडवाः ॥ ऋतुकालेततोज्येष्ठां
वधूंतस्मैन्ययोजयत् ॥ २२ ॥ सातुरूपंचगंधंचमहर्षेःप्रविचिंत्यतं ॥ नाकरोद्वचनंदेव्याभयात्सुरंसुतोपमा ॥ २३ ॥ ततःस्वैर्भूषणैर्दासींभूषयित्वाऽप्सरोपमां ॥
प्रेषयामासरुणायततःकाशिपतेःसुता ॥ २४ ॥ सातनृषिमनुप्राप्तंप्रत्युद्गम्याभिवाद्यच ॥ संविवेशाभ्यनुज्ञातासत्कृत्योपचचारह ॥ २५ ॥

॥ १ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ सत्यासत्यवती ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

॥२६॥ अभुजिष्याअदासी ॥२७॥ भ्राता भुजिष्यापुत्रस्यापिभ्रातृत्वंपित्रन्वयात् ॥ २८ ॥ २९ ॥ प्रलंभंआत्मस्थानेदासीनियोजनं ॥३०॥ ३१ ॥ एतदिति क्षेत्रत्वंदास्याअपीत्यनेनैवगम्यतइतिकेचि
 . कामोपभोगेनरहस्तस्यांतुष्टिमगादृषिः ॥ तथासहोषितोराजन्महर्षिःसंशितव्रतः ॥ २६ ॥ उत्तिष्ठन्नब्रवीदेनामभुजिष्याभविष्यसि ॥ अयंचतेशुभेगर्भःश्रे
 यानुदरमागतः ॥ धर्मात्माभवितालोकेसर्वबुद्धिमतांवरः ॥ २७ ॥ सजज्ञेविदुरोनामकृष्णद्वैपायनात्मजः ॥ धृतराष्ट्रस्यवैभ्रातापांडोश्चैवमहात्मनः ॥ २८ ॥
 धर्मोविदुररूपेणशांपात्तस्ममहात्मनः ॥ मांडव्यस्यार्थतत्त्वज्ञःकौमक्रोधविवर्जितः ॥ २९ ॥ कृष्णद्वैपायनोऽप्येतत्सत्यवत्यैन्यवेदयत् ॥ प्रलंभमात्मनश्चै
 वशूद्रायाःपुत्रजन्मच ॥३०॥ सधर्मस्यानृणोभूत्वापुनर्मात्रासमेत्यच ॥ तस्यैगर्भसमावेद्यतत्रैवांतरधीयत ॥३१॥ एतेविचित्रवीर्यस्यक्षेत्रेद्वैपायनादपि॥
 जज्ञिरेदेवगर्भाभाःकुरुवंशविवर्धनाः ॥ ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिविचित्रवीर्यसुतोत्पत्तौषडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥
 जनमेजयउवाच किंकृतंकर्मधर्मेणयेनशापमुपेयिवान् ॥ कस्यशापाच्चब्रह्मर्षेःशूद्रयोनीवजायत ॥ १ ॥ वैशांपायनउवाच वभूवब्राह्मणःकश्चि
 न्मांडव्यइतिविश्रुतः ॥ धृतिमान्सर्वधर्मज्ञःसत्येतपसिच्चस्थितः ॥ २ ॥ सआश्रमपदद्वारिवृक्षमूलेमहातपाः ॥ ऊर्ध्वबाहुर्महायोगीतस्थोमौनव्रतान्वितः
 ॥ ३ ॥ तस्यकालेनमहतातस्मिस्तपसिवर्त्ततः ॥ तमाश्रममनुप्राप्तादस्यवोलोम्रहारिणः ॥ ४ ॥ अनुसार्यमाणाबहुभीरक्षिभिर्भरतर्षभ ॥ तेतस्यावसथेलो
 म्रंदस्यवःकुरुसत्तम ॥ ५ ॥ निधायचभयाल्लीनास्तत्रैवानागतेबले ॥ तेषुलीनेष्वथोशीघ्रंततस्तद्रक्षिणांवलं ॥ ६ ॥ आजगामततोपश्यंस्तमृपितस्करानु
 गाः ॥ तमपृच्छंस्ततोराजंस्तथावृत्तंतपोधनं ॥ ७ ॥ कतमेनपथायातादस्यबोद्धिर्जसत्तम ॥ तेनगच्छामहेब्रह्मन्यथाशीघ्रतरंवयं ॥ ८ ॥ तथातुरक्षिणांतेपांबु
 वतांसतपोधनः ॥ नकिंचिद्वचनंराजन्नब्रवीत्साध्वसाधुवा ॥ ९ ॥ ततस्तेराजपुरुषाविचिन्वानास्तमाश्रमं ॥ ददृशुस्तत्रलीनांस्तांश्चौरांस्तद्व्यमेवच ॥ १० ॥
 ततःशंकासमभवद्रक्षिणांतमुनिंप्रति ॥ संयम्येनंततोराज्ञेदस्यूंश्चैवन्यवेदयन् ॥ ११ ॥ तंराजासहैश्वरैरन्वशाद्व्यतामिति ॥ सरक्षिभिस्तेरज्ञातःशूले
 प्रोतोमहातपाः ॥ १२ ॥ ततस्तेशूलमारोप्यतंमुनिंरक्षिणस्तदा ॥ प्रतिजग्मुर्महीपालंधनान्यादायतान्यथ ॥ १३ ॥

त ॥ ३२ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेष्टडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥ ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥ किंकृतमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ लोम्रंलुप्यतइतिव्युत्पत्त्याचो
 रापहृतंधनं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ संयम्यचोरवन्निगृह्य ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ ऋषीन्वेदान्समुपानयत्स्वाधीनानकरोत् चिरंवेदनार्तोपिवेदान्निविष्टवानित्यर्थः यद्वाऋषीन्मुनीन्स्वसमीपेऽपानयदित्युक्तं देवविष्णोति शूलापइत्यादिना ॥ १५ ॥ दर्शयंतःस्वानिरूपाणि प्रकाशयंतः ॥ १६ ॥ १७ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे समाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥ ॥७॥ तत इति दोषतः न कमपि दोषिणं कथयामि स्वकृतमेव भुंजे इत्यर्थः ॥ ११२ ॥

शूलस्थः स तु धर्मात्मा कालेन महता ततः ॥ निराहारोऽपि विप्रर्षिर्मरणं नाभ्यपद्यत ॥ १४ ॥ धारयामास च प्राणानृषींश्च समुपानयत् ॥ शूलाग्रे तप्यमानेन तपस्तेन महात्मना ॥ १५ ॥ संतापं परमं जन्म मुनयस्तपसा न्विताः ॥ ते रात्रौ शकुनाभूत्वासन्निपत्य तु भारत ॥ दर्शयंतो यथाशक्तितमं पृच्छन् द्विजोत्तमं ॥ १६ ॥ श्रोतुमिच्छामहे ब्रह्मन् किं पापं कृतवानसि ॥ येनेह समनुप्राप्तं शूले दुःखं भयं महत् ॥ १७ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि अणीमांडव्योपाख्याने समाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥ वैशंपायन उवाच ततः समुनि शार्दूलस्तानुवाच तपो धनान् ॥ दोषतः कंगमिष्यामि न हि मेऽन्योपराध्यति ॥ १ ॥ तं दृष्ट्वा रक्षिणस्तत्र तथा बहुतिथेऽहनि ॥ न्यवेदयंस्तथाराज्ञे यथावत्तं नराधिप ॥ २ ॥ श्रुत्वा च वचनं तेषां निश्चित्य सह मंत्रिभिः ॥ प्रसादयामास तदा शूलस्थं पिसत्तमं ॥ ३ ॥ राजोवाच यन्मयाऽपकृतं मोहादज्ञानादपिसत्तम ॥ प्रसादयेत्वां तत्राहं न मे त्वं क्रोद्धुमर्हसि ॥ ४ ॥ एवमुक्तस्ततो राज्ञा प्रसादमकरोन्मुनिः ॥ कृतप्रसादं राजा तं ततः समवतारयत् ॥ ५ ॥ अवतार्य च शूलाग्रे तच्छूलं निश्चकर्ष ह ॥ अशक्नुवंश्च निष्कृष्टं शूलं मूले सचिच्छिदे ॥ ६ ॥ स तथा तर्गतैर्नैव शूलेन व्यचरन्मुनिः ॥ तेनातितपसालोकान् विजिग्ये दुर्लभां परैः ॥ ७ ॥ अणीमांडव्य इति च ततो लोके पुगीयत ॥ स गत्वा सदनं विप्रो धर्मस्य परमात्मवित् ॥ ८ ॥ आसनस्थं ततो धर्मं दृष्ट्वा पालभत प्रभुः ॥ किं नु तद्दुष्कृतं कर्म मया कृतमजानता ॥ ९ ॥ यस्यैयं फलनिर्वृत्तिरीदृश्यासादिता मया ॥ शीघ्रमाचक्ष्व मे तत्त्वं पश्य मे तपसो बलं ॥ १० ॥ धर्म उवाच पतंगिकानां पुच्छेषु त्वये पीका प्रवेशिता ॥ कर्मणस्तस्य ते प्राप्तं फलमेतत्तपो धन ॥ ११ ॥ स्वल्पमेव यथादत्तं दानं बहु गुणं भवेत् ॥ अधर्म एवं विप्रर्षे बहु दुःखफलप्रदः ॥ १२ ॥ अणीमांडव्य उवाच कस्मिन् काले मया तत्तु कृतं ब्रूहि यथा तथं ॥ तेनोक्तो धर्मराजेन बालभावे त्वया कृतं ॥ १३ ॥ अणीमांडव्य उवाच बालो हि द्वादशावर्षा जन्मतो यत्करिष्यति ॥ न भविष्यत्यधर्मात्रेण प्रज्ञास्यंति वै दिशः ॥ १४ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ मूले देहांतः प्रविष्टं शूलं प्रागस्यांतिके मूलं वित्तं तिके इति मेदिनी ॥ ६ ॥ व्यचरत् आचरत् तप इति शेषः ॥ ७ ॥ अणीशूलापंत्युक्तो मांडव्यः ॥ ८ ॥ उपालभत गृहीतवान् ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥ १३ ॥ दिशो देशानां धर्मशास्त्राणि यतो न प्रज्ञास्यंति बालत्वात् ॥ १४ ॥

ब्राह्मणवधोब्राह्मणपीडनं ॥ १५ ॥ मर्यादामिति बालोहीतिहेतूपन्यासपूर्वकंद्वादशवर्षपर्यंतंरुताकृतप्रत्यवायोनास्तीत्युत्सर्गउक्तः स्वयंतुवर्षद्वयंतत्राधिकंप्रचिक्षेप ॥ १६ ॥ चतुर्दशादूर्ध्वपापमस्तीतिपौ
राणंमतमिदं वस्तुतस्तूक्तहेतोःपुण्यपापविभागज्ञानपर्यंतमेवपापानुत्पत्तिः तेनपंचवर्षाद्यंतरएवदोषोनास्तीत्यादिवचनंविद्वदभिप्रायं अन्यथाकलिशेषेअल्पायुस्त्वेनपापाभावप्रसंगःस्यात् ॥ १७ ॥ १८ ॥

अल्पेऽपराधेऽपिमहान्ममदंडस्त्वयाधृतः ॥ गरीयान्ब्राह्मणवधःसर्वभूतवधादपि ॥ १५ ॥ शूद्रयोनावतोधर्ममानुषःसंभविष्यसि ॥ मर्यादांस्थापयाम्यद्य
लोकेधर्मफलोदयां ॥ १६ ॥ आचतुर्दशकादूर्ध्वान्नभविष्यतिपातकं ॥ परतःकुर्वतामेवदोषएवभविष्यति ॥ १७ ॥ वैशंपायनउवाच एतेनत्वपराधे
नशापात्तस्यमहात्मनः ॥ धर्मोविदुररूपेणशूद्रयोनावजायत ॥ १८ ॥ धर्मचार्येचकुशलोलोभक्रोधविवर्जितः ॥ दीर्घदर्शीशमपरःकुरुणांचहितेरतः ॥ १९ ॥
इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिअणीमांडव्योपाख्यानेअष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ वैशंपायनउवाच तेषुत्रि
पुकुमारेषुजातेषुकुरुजांगलं ॥ कुरवोथकुरुक्षेत्रेत्रयमेतदवर्धत ॥ १ ॥ ऊर्ध्वसस्याऽभवद्भूमिःसस्यानिरसवंतिच ॥ यथर्तुवर्षीपर्जन्योबहुपुष्पफलाद्भुमाः ॥
॥ २ ॥ बाहनानिप्रहृष्टानिमुदितामृगपक्षिणः ॥ गंधवंतिचमाल्यानिरसवंतिफलानिच ॥ ३ ॥ वणिग्भिश्चान्वर्क्यतनगराण्यथशिल्पिभिः ॥ शूराश्चरुत
विद्याश्चसंतश्चसुखिनोऽभवन् ॥ ४ ॥ नाभवन्तस्यवःकेचिन्नाधर्मरुचयोजनाः ॥ प्रदेशेष्वपिराष्ट्राणांरुतंयुगमवर्तत ॥ ५ ॥ धर्मक्रियायज्ञशीलाःसत्य
व्रतपरायणाः ॥ अन्योन्यप्रीतिसंयुक्ताव्यवर्धतप्रजास्तदा ॥ ६ ॥ मानक्रोधविहीनाश्चनरालोभविवर्जिताः ॥ अन्योऽन्यमभ्यनंदंतधर्मोत्तरमवर्तत ॥ ७ ॥
तन्महोदधिवत्पूर्णंनगरंवैव्यरोचत ॥ द्वारतोरणनिर्यूहैर्युक्तमभ्यचयोपमैः ॥ ८ ॥ प्रासादशतसंवाधंमहेंद्रपुरसन्निभं ॥ नदीषुवनखंडेषुवापीपल्वलसानुषु ॥
काननेषुचरम्येषुविजडुर्मुदिताजनाः ॥ ९ ॥ उत्तरैःकुरुभिःसार्धंदक्षिणाःकुरवस्तथा ॥ विस्पर्धमानाव्यचरंस्तथादेवर्षिचारणैः ॥ १० ॥ नाभवत्कृपणःकश्चि
न्नाभवन्विधवाःस्त्रियः ॥ तस्मिन्जनपदंरम्यंकुरुभिर्वहुलीकृतं ॥ ११ ॥ कृपारामसभावाप्यांब्राह्मणावसथास्तथा ॥ वभूवुःसर्वार्धियुतास्तस्मिन्प्राप्तेसदासंवाः
॥ १२ ॥ भीष्मेणधर्मतोराजन्सर्वतःपरिरक्षितं ॥ बभूवरमणीयश्चैत्ययूपशतांकितः ॥ १३ ॥

दीर्घदर्शीसर्वकालपरामर्शी शमपरोनिर्वैरः ॥ १९ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ तेष्विति कुरुजांगलदेशः कुरवःपुरु
षाःकुरुक्षेत्रेतेषांवासस्थानं ॥ १ ॥ देशंस्तौति ऊर्ध्वेति ऊर्ध्वसस्याप्रचुरसस्या ॥ २ ॥ ३ कुरुस्तौतिशूराश्चेति ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ स्थानंस्तौति तन्महेति ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

विमृज्य परराष्ट्रस्थाअपिमुस्वार्थिनोत्रैवप्रविष्टादित्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ श्रमःशास्त्राभ्यासः व्यायामोवाङ्मयुद्धाभ्यासः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ धर्मेचपरमं आत्मदर्शनं
गतःप्राप्तः अयंतुपरमोधर्मोययोगेनात्मदर्शनमितियाज्ञवल्क्योक्तेः ॥ २२ ॥ निर्वचनप्रशंसा ॥ २३ ॥ २४ ॥ पारसवत्वात्शूद्रायांब्राह्मणाज्जातत्वात् करणत्वाच्चेत्यपपाठः लक्षणयावातथाव्याख्ये

सदेशःपरराष्ट्राणिविमृज्याभिप्रवर्धितः ॥ भीष्मेणविहितंराष्ट्रेधर्मचक्रमवर्त्तत ॥ १४ ॥ क्रियमाणेषुकृत्येषुकुमाराणामहात्मनां ॥ प्रौरजानपदाःसर्वेवभूवुः
परमात्सुकाः ॥ १५ ॥ गृहेषुकुरुमुख्यानांपौराणांचनराधिप ॥ दीयतांभुज्यतांचेतिवाचोऽश्रूयंतसर्वशः ॥ १६ ॥ धृतराष्ट्रश्चपांडुश्चविदुरश्चमहामतिः ॥ ज
न्मप्रभृतिभीष्मेणपुत्रवत्परिपालिताः ॥ १७ ॥ संस्कारैःसंस्कृतास्तेतुव्रताध्ययनसंयुताः ॥ श्रमव्यायामकुशलाःसमपद्यंतयौवनं ॥ १८ ॥ यनुर्वेदेचवेदेच
गदायुद्धेऽसिचर्मणि ॥ तथैवगजशिक्षायांनीतिशास्त्रेषुपारगाः ॥ १९ ॥ इतिहासपुराणेषुनानाशिक्षासुबाधिताः ॥ वेदवेदांगतत्त्वज्ञाःसर्वत्ररुतनिश्चयाः ॥
॥ २० ॥ पांडुर्धनुषिविक्रांतोनरेष्वभ्यधिकोऽभवत् ॥ अन्येभ्योवलवानासीद्धृतराष्ट्रोमहीपतिः ॥ २१ ॥ त्रिषुलोकेषुनत्वासीत्कश्चिद्विदुरसंमितः ॥ धर्मनित्य
स्तथाराजन्यधर्मेचपरमंगतः ॥ २२ ॥ प्रनष्टंशांतनोर्वैशंसमीक्ष्यपुनरुद्धतं ॥ ततोनिर्वचनंलोकेसर्वराष्ट्रेष्ववर्त्तत ॥ २३ ॥ वीरसूनांकाशिसुतेदेशानांकुरुजां
गलं ॥ सर्वधर्मविदांभीष्मःपुराणांगजसाह्वयं ॥ २४ ॥ धृतराष्ट्रस्त्वचक्षुध्वाद्राज्यंनप्रत्यपद्यत ॥ पारसवत्वाद्विदुरोराजापांडुर्बभूवह ॥ २५ ॥ कदाचिदथगां
गेयःसर्वनीतिमतांवरः ॥ विदुरंधर्मतत्त्वज्ञंवाक्यमाहयथोचितं ॥ २६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिपांडुराज्याभिषेकेनवाधिकशत
तमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ भीष्मउवाच गुणैःसमुदितंसम्यगिदंनःप्रथितंकुलं ॥ अत्यन्यान्पृथिवीपालान्पृथिव्यामधिराज्यभा
क् ॥ १ ॥ रक्षितंराजभिःपूर्वधर्मविद्धिर्महात्मभिः ॥ नोत्सादमगमच्चेदंकदाचिदिहःकुलं ॥ २ ॥ मयाचसत्यवत्याचरुष्णेनचमहात्मना ॥ समवस्थापितंभूयो
युष्मासुकुलतंतुषु ॥ ३ ॥ तच्चैतद्वर्धतेभूयःकुलंसागरवद्यथा ॥ तथामयाविधातव्यंत्वयाचैवनसंशयः ॥ ४ ॥ श्रूयतेयादवीकन्यास्वनुरूपाकुलस्यनः ॥ सुवल
स्यात्मजाचैवतथामद्रेष्वरस्यच ॥ ५ ॥ कुलीनारूपवत्यश्रुताःकन्याःपुत्रसर्वशः ॥ उचितांश्चैवसंबंधेतेऽस्माकंक्षत्रियर्षभाः ॥ ६ ॥

यं शूद्रायांकरणवैश्यादितितनिर्वचनात् ॥ २५ ॥ २६ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेनवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ गुणैरिति
॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ यादवीयादवस्यशूरस्यकुंतिभोजस्यवाअपत्यं ॥ ५ ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ प्रेषयामासदूतमिति शेषः ॥ ११ ॥ १२ ॥ दित्सितं दानुमिष्टं ॥ १३ ॥ बहुगुणं बहुधागुणितं ॥ १४ ॥ नाभ्यसूयां पत्युरभिजवनं कुर्या ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ नान्वकीर्तयत् न प्र
मन्येवरयितव्यास्ताइत्यहं धीमतां वर ॥ संतानार्थं कुलस्यास्य यद्वा विदुरमन्यसे ॥ ७ ॥ विदुर उवाच भवान्पिताभवान्माताभवान्नः परमो गुरुः ॥ त
स्मात्स्वयं कुलस्यास्य विचार्य कुरु यद्वितं ॥ ८ ॥ वैशंपायन उवाच अथ शुश्राव विप्रेभ्यो गांधारीं सुबलात्मजां ॥ आराध्य वरदं देवं भगनेत्र हरं हरं ॥ ९ ॥
गांधारी किल पुत्राणां शतं लेभे वरं शुभा ॥ इति शुश्राव तत्त्वेन भीष्मः कुरुपितामहः ॥ १० ॥ ततो गांधारराजस्य प्रेषयामास भारत ॥ अचक्षुरिति तत्रासीत् सुव
लस्य विचारणा ॥ ११ ॥ कुलं स्थाति च वृत्तं च बुद्ध्या तु प्रसमीक्ष्य सः ॥ ददौ तां धृतराष्ट्राय गांधारीं धर्मचारिणीं ॥ १२ ॥ गांधारी त्वय्य शुश्राव धृतराष्ट्रं च सुखं ॥
आत्मानं दित्सितं चास्मै पित्रामात्रा च भारत ॥ १३ ॥ ततः सा पट्टमादाय कृत्वा बहुगुणं तदा ॥ बंधने त्रेस्वेराजन्यतिव्रतं परायणा ॥ १४ ॥ नाभ्यसूयां पतिमह
मित्येवं कृतं निश्चया ॥ ततो गांधारराजस्य पुत्रः शकुनिरभ्ययात् ॥ १५ ॥ स्वसारं वयसालक्ष्म्या युक्तामादाय कौरवान् ॥ तां तदा धृतराष्ट्राय ददौ परमसत्कृतां ॥
भीष्मस्यानुमते चैव विवाहं समकारयत् ॥ १६ ॥ दत्त्वा स भगिनीं वीरो यथा हर्षं च परिच्छदं ॥ पुनरायात्स्वनगरं भीष्मेण प्रतिपूजितः ॥ १७ ॥ गांधार्यपिवरारो
हाशीलाचारविचेष्टितैः ॥ तुष्टिं कुरूणां सर्वेषां जनयामास भारत ॥ १८ ॥ वृत्तेन आराध्यतां सर्वान्गुरुपतिपरायणा ॥ वाचाऽपि पुरुषानन्यान्सुव्रतानान्वकीर्त
यत् ॥ १९ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि धृतराष्ट्रविवाहे दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥ ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥ वैशंपायन उ
वाच शूरो नाम यदुश्रेष्ठो वसुदेवपिताऽभवत् ॥ तस्य कन्या पृथानामरूपेणा प्रतिमाभुवि ॥ १ ॥ पितृष्वस्त्रीयाय सतामनपत्याय भारत ॥ अग्न्यमग्रे प्रति
ज्ञाय स्वस्यापत्यं ससत्यवाक् ॥ २ ॥ अग्रजामथ तां कन्यां शूरो नुग्रहकां क्षिणे ॥ प्रददौ कुंतिभोजाय सखासख्ये महात्मने ॥ ३ ॥ नियुक्ता सा पितुर्गोहब्राह्मणाति
थिपूजने ॥ उग्रं पर्यचरत्तत्र ब्राह्मणं संशितव्रतं ॥ ४ ॥ निगूढनिश्चयं धर्मयंतं दुर्वाससं विदुः ॥ तमुग्रं संशितात्मानं सर्वयत्नैरतोपयत् ॥ ५ ॥ तस्यैव प्रददौ मंत्र
मापद्धर्मान्ववेक्षया ॥ अभिचाराभिसंयुक्तमब्रवीच्चैव तां मुनिः ॥ ६ ॥

त्युत्तरं दत्तव्रती ॥ ११ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावे दीपे दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥ ॥ ११ ॥ शूर इति ॥ १॥ अग्न्यं प्रथमं अपेजन्मतः पूर्वप्रतिज्ञाय मया प्रथममपत्यं तुभ्यं देय
मिति प्रतिश्रुत्य ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ धर्मे निगूढनिश्चयं बहिः क्रौर्यदर्शनपरत्वात् ॥ ५ ॥ आपद्धर्मान्ववेक्षयेति भाविसंतानप्रतिबंधस्यानागतावेक्षणेन अभिचारः वश्याकर्षणादिदृष्टफलं तद्युक्तं ॥ ६ ॥

॥७॥८॥९॥१०॥११॥ स्वापराद्धापि संधिरार्षः ॥१२॥१३॥ मह्यमम ॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥ गूहमानाच्छादयंती अपचारंअनाचारं ॥ २२॥ २३॥ वसुनाकुंडलकवचादिद्रव्ये
यंयदेवंत्वमेतेनमंत्रेणावाहयिष्यसि ॥ तस्यतस्यप्रभावेणतवपुत्रोभविष्यति ॥ ७॥ तथोक्तासातुविप्रेणकुंतीकौतूहलान्विता ॥ कन्यासतीदेवमर्कमाजुहा
वयशस्विनी ॥ ८॥ साददर्शतमायांतंभास्करंलोकभावनं ॥ विस्मिताचानवद्यांगीदृष्ट्वातन्महदद्भुतं ॥ ९॥ तांसमासाद्यदेवस्तुविवस्वानिदमब्रवीत् ॥ अय
मस्म्यसितापांगिब्रूहि किंकरवाणिते ॥ १०॥ कुंत्युवाच कश्चिन्मेब्राह्मणः प्रादाद्वरंविद्यांचशत्रुहन् ॥ तद्विजिज्ञासयाद्धानंरुतंवत्यस्मितेविभो ॥ ११॥
एतस्मिन्नपराधेत्वांशिरसाऽहंप्रसादये ॥ योपितोहिसदारक्ष्याःस्वापराद्धाऽपिनित्यशः ॥ १२॥ सूर्यउवाच वेदाहंसर्वमेवैतद्यदुर्वासावरंददौ ॥ संत्य
ज्यभयमेवेहक्रियतांसंगमोमम ॥ १३॥ अमोघंदर्शनंमत्स्यमाहूतश्चास्मितेशुभ्रे ॥ वृथाक्लानेऽपितेभोरुदोषःस्यान्नात्रसंशयः ॥ १४॥ वैशंपायनउवा
च एवमुक्तावदुविधंसांत्वपूर्वविवस्वता ॥ सातुनैच्छद्वारोहाकन्याहमितिभारत ॥ १५॥ बंधुपक्षभयाद्रीतालज्जयाचयशस्विनी ॥ तामर्कःपुनरेवेदम
ब्रवीद्भरतर्षभ ॥ १६॥ मत्प्रसादान्नतेराज्ञिभवितादोषइत्युत ॥ एवमुक्तासभगवान्कुंतिराजसुतांतदा ॥ १७॥ प्रकाशकर्तातपनःसंवभूवतयासह ॥ तत्र
वीरःसमभवत्सर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ आमुक्तकवचःश्रीमान्देवगर्भःश्रियाऽन्वितः ॥ १८॥ सहजंकवचंविभ्रत्कुंडलोद्योतिताननः ॥ अजायतसुतःकर्णःसर्वलो
केषुविश्रुतः ॥ १९॥ प्रादाच्चतस्यैकन्यात्वंपुनःसपरमद्युतिः ॥ दत्त्वाचतपतांश्रेष्ठोदिवमाचक्रमेततः ॥ २०॥ दृष्ट्वाकुमारंजातंसावाष्णीयीदीनमानसा ॥ एकाग्रं
चितयामासकिंरुत्वासुक्रतंभवेत् ॥ २१॥ गूहमानापचारंसाबंधुपक्षभयात्तदा ॥ उत्ससर्जकुमारंतंजलेकुंतीमहाबलं ॥ २२॥ तमुत्सृष्टंजलेगर्भराधाभर्ता
महायशाः ॥ पुत्रत्वेकल्पयामाससभार्यःसूतनंदनः ॥ २३॥ नामधेयंचचक्रातेतस्यवालस्यतावुभौ ॥ वसुनासहजातोऽयंवसुषेणोभवत्विति ॥ २४॥ स्रव
धमानोबलवान्सर्वास्त्रैपूयतोऽभवत् ॥ आपृष्ठतापादादित्यमुपातिष्ठतवीर्यवान् ॥ २५॥ तस्मिन्कालेतुजपतस्तस्यवीरस्यधीमतः ॥ नादेयंब्राह्मणेष्वासीत्किं
चिद्वसुमहीतले ॥ २६॥ तमिंद्रोब्राह्मणोभूत्वाभिक्षार्थीसमुपागमत् ॥ कवचंप्रार्थयामासफाल्गुनस्यहितेरतः ॥ २७॥ स्वशरीरात्समुत्कृत्यकवचंस्वनिसर्गजं ॥
विप्ररूपायशक्रायददौकर्णःरुतांजलिः ॥ २८॥ प्रतिगृह्यतुदेवेशस्तुष्टस्तेनास्यकर्मणा ॥ ददौशक्तिसुरपतिर्वाक्यंचेदमुवाचह ॥ २९॥ देवासुरमनुष्याणांगंध
वोरगरक्षसां ॥ यमेकंजेतुमिच्छेथाःसोनयानभविष्यति ॥ ३०॥ णवद्वइतिवसुषेणः ॥ २४॥ आपृष्ठतापात्मध्यान्हात्परतइत्यर्थः ॥ २५॥ २६॥ २७॥ २८॥ २९॥ ३०॥

कर्णइतिसहजकवचकर्तनात्कर्णः विशेषतःकर्त्तनेनैककर्तनः स्वार्थेत्तद्वितः वस्तुतस्तुविकर्त्तनस्यसूर्यस्यापत्यत्वाद्वैककर्तनः ॥ ३१ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकादशाधिकश

प्राङ्मामतस्यकथितं वसुषेणइतिक्षितौ ॥ कर्णवैकर्त्तनश्चैवकर्मणातेनसोऽभवत् ॥ ३१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिकर्णसंभवेएका
दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ वैशंपायनउवाच सत्वरूपगुणोपेताधर्मारामामहाव्रता ॥ दुहिताकुंतिभोजस्यपृथापृथु
ललोचना ॥ १ ॥ तांतुतेजस्विनीकन्यांरूपयौवनशालिनीं ॥ व्यावृण्वन्यार्थिवाःकेचिदतीवस्त्रीगुणैर्युतां ॥ २ ॥ ततःसाकुंतिभोजेनराज्ञाहूयनराधिपान् ॥
पित्रास्वयंवरेदत्तादुहिताराजसत्तम ॥ ३ ॥ ततःसारंगमध्यस्थंतेषांराज्ञांमनस्विनी ॥ ददर्शराजशार्दूलंपांडुंभरतसत्तमं ॥ ४ ॥ सिंहदर्पमहोरस्कंवृषभाक्षंम
हाबलं ॥ आदित्यमिवसर्वेषांराज्ञांप्रच्छाद्यवैप्रभाः ॥ ५ ॥ तिष्ठंतराजसमितौपुरंदरमिवापरं ॥ तंदृष्ट्वासाऽनवद्यांगीकुंतिभोजसुताशुभा ॥ ६ ॥ पांडुनरवरं
रंगेहृदयेनाकुलाऽभवत् ॥ ततःकामपरीतांगीसरुत्पचलमानसा ॥ ७ ॥ व्रीडमानास्वजंकुंतीराज्ञःस्कंधेसमासजत् ॥ तंनिशम्यवृतंपांडुकुंत्यासर्वेनराधिपाः
॥ ८ ॥ यथागतंसमाजम्मुर्गजैरश्वैरथैस्तथा ॥ ततस्तस्याःपिताराजन्विवाहमकरोत्प्रभुः ॥ ९ ॥ सतयाकुंतिभोजस्यदुहित्राकुरुनंदनः ॥ युयुज्जमितसौभाग्यःपौ
लोम्यामघवानिव ॥ १० ॥ कुंत्याःपांडोश्चराजेंद्रकुंतिभोजोमहीपतिः ॥ कृत्वोद्वाहंतदातंतुनानावसुभिरर्चितं ॥ स्वपुरंप्रेषयामाससराजाकुरुसत्तम ॥ ११ ॥
ततोबलेनमहतानानाध्वजपताकिना ॥ स्तूयमानःसचाशीर्भिर्ब्राह्मणैश्चमहर्षिभिः ॥ १२ ॥ संप्राप्यनगरंराजापांडुःकौरवनंदनः ॥ न्यवेशयततांभार्याकुंतीं
स्वभवनेप्रभुः ॥ १३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिकुंतीविवाहेद्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ वैशंपायन
उवाच ततःशांतनवोभीष्मोराज्ञःपांडोर्यशस्विनः ॥ विवाहस्यापरस्यार्थेचकारमतिमान्मतिं ॥ १ ॥ सोऽमात्यैःस्यविरैःसार्धंब्राह्मणैश्चमहर्षिभिः ॥ बले
नचतुरंगेणवयौमद्रपतेःपुरं ॥ २ ॥ तमागतमभिश्रुत्यभीष्मंवाहीकपुंगवः ॥ प्रत्युद्रम्यार्चयित्वाचपुरंप्रावेशयन्नृपः ॥ ३ ॥ दत्त्वातरयासनंशुभ्रंपाद्यमर्ध्यत
थैवच ॥ मधुपर्कचमद्रेःपप्रच्छागमनेऽर्थितां ॥ ४ ॥ तंभीष्मःप्रत्युवाचेदंमद्रराजंकुरुद्वहः ॥ आगतंमांविजानीहिकन्यार्थिनमरिंदम ॥ ५ ॥

ततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ सत्वेति धर्मारामाधर्मैकनिष्ठा ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥
इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ यद्यपिकन्याशुल्कग्रहणं आसुरे विवाहे दृष्टं तथापि कुलधर्मत्वात् परिहार्यमित्याह पूर्वैस्ति ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ धर्मण्यः आर्षेपि विवाहे कन्याशुल्कत्वेन गोमिथुनग्रहस्य विधानात्
 श्रूयते भवतः माध्वी स्वसामाद्रीय शस्विनी ॥ तामहं वरयिष्यामि पांडोरर्थे यशस्विनी ॥ ६ ॥ युक्तरूपो हि संबंधं धत्वं नो राजन्वयंतव ॥ एतस्माच्चिंत्यमद्रेशगृहाणा
 स्मान्यथाविधि ॥ ७ ॥ तमेवं वादिनं भीष्मप्रत्यभापनमद्रपः ॥ नहि मेऽन्यो वरस्त्वत्तः श्रेयानिति मतिर्मम ॥ ८ ॥ पूर्वैः प्रवर्तितं किंचित्कुलेऽस्मिन् पसत्तमैः ॥
 साधुवायदिवाऽसाधुतन्नातिकांतुमुत्सहे ॥ ९ ॥ व्यक्तं तद्रवतश्चापि विदितं नात्र संशयः ॥ नच युक्तं तथा वक्तुं भवान्देहीति सत्तम ॥ १० ॥ कुलधर्मः स नो वीर
 प्रमाणं परमंचतत् ॥ तनत्वां न व्रवीम्यतदसंदिग्धं वचोऽरिहन् ॥ ११ ॥ तं भीष्मः प्रत्युवाचे दंमद्राजं जनाधिपः ॥ धर्मण्यपरो राजन् स्वयमुक्तः स्वयं भुवा ॥
 ॥ १२ ॥ नात्र कश्चन दोषोऽस्ति पूर्वैर्विधिरयंकृतः ॥ विदितेयंच तेशल्यमर्यादा साधुसंमता ॥ १३ ॥ इत्युक्त्वा समहातेजाः शातकुंभं कृताकृतं ॥ रत्नानि च विचि
 त्राणि शल्यायादात्सहस्रशः ॥ १४ ॥ गजानश्चानरथांश्चैव वासां स्याभरणानि च ॥ मणिमुक्ताप्रवालंच गांगेयो व्यसृजच्छुभं ॥ १५ ॥ तत्पुण्यधनं सर्वं श
 ल्यः संप्रीतमानसः ॥ ददौ तां समलंकृत्य स्वसारं कौरवर्षभे ॥ १६ ॥ सतां माद्रीमुपादाय भीष्मः सागरगासुतः ॥ आजगाम पुरीं धीमान्प्रविष्टो गजसाक्यं ॥ १७ ॥
 तत इष्टेऽहनि प्राप्ते मुहूर्त्ते साधुसंमते ॥ जग्राह विधिवत्पाणिमाद्र्याः पांडुर्नराधिपः ॥ १८ ॥ ततो विवाहे निर्वृत्ते सराजा कुरुनंदनः ॥ स्थापयामास तां भार्यां शु
 भेवैशमनिभाविनीं ॥ १९ ॥ सताभ्यां व्यचरत्सार्धं भार्याभ्यां राजसत्तमः ॥ कुंत्यामाद्र्या च राजेंद्रो यथाकामं यथासुखं ॥ २० ॥ ततः सकौरवो राजा विहृत्य
 त्रिदशानिशाः ॥ जिगीषयामही पांडुर्निरकामत्पुरात्पभो ॥ २१ ॥ स भीष्मप्रमुखान् दधानं भिवाद्यप्रणम्य च ॥ धृतराष्ट्रं च कौरव्यं तथा न्यान्कुरुसत्तमान् ॥ आ
 मंभ्यप्रययौ राजा तैश्चैवाप्यनुमोदितः ॥ २२ ॥ मंगलाचारयुक्ताभिराशीर्भिरभिनंदितः ॥ गजवाजिरथौघेन बलेन महताऽगमत् ॥ २३ ॥ सराजा देवगर्भा
 भो विजिगीषुर्वसुंधरां ॥ लष्टपुष्टबलैः प्रायात्पांडुः शत्रून् ननेकशः ॥ २४ ॥ पूर्वमागच्छतो गत्वा दशार्णाः समरे जिताः ॥ पांडुना नरसिंहेन कौरवाणां यशोभृता
 ॥ २५ ॥ ततः सेनामुपादाय पांडुर्नानाविधध्वजां ॥ प्रभूतहस्त्यश्वयुतां प्रदातिरथ संकुलां ॥ २६ ॥
 तथा च शिष्टादृतत्वादयमपि धर्मः स्वयं भुवा वेदेनैवोक्त इत्यवसेयं एतेन विगीतोऽपि कुलाचारो न त्याज्य इत्युक्तं ॥ १२ ॥ १३ ॥ शातकुंभं कांचनं कृताकृतं घटितमघटितं च ॥ १४ ॥ व्यसृजत् प्रादात् ॥ १५ ॥
 ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ त्रिदशाः त्रिशत् ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ आगच्छतः चोरप्रायाः पर्वताद्याश्रयित्वान् ॥ २५ ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ कुरुकर्मसुयोजिताः कुरुणां दासभूताः कृताः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ नागपुराधिपः हस्तिनापुरेशः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ प्रतीतमनसः निष्कलुषचि
 आगस्कारी महीपानां बहूनां बलदर्पितः ॥ गोमामगधराष्टस्य दीर्घो राजगृहेहतः ॥ २७ ॥ ततः कोशं समादाय वाहनानि च भूरिशः ॥ पांडुनामिथिलांगत्वा विदे
 हाः समं रजिताः ॥ २८ ॥ तथा काशिपु सुसुप्तं पुण्ड्रं पुचन र्षभ ॥ स्वबाहुवलवीर्येण कुरुणाम करोद्यशः ॥ २९ ॥ तं शरौ घमहाज्वालं शस्त्रार्चिषमरिंदमं ॥ पांडुपा
 वकमासाद्य दत्तं तनराधिपाः ॥ ३० ॥ ते ससनाः ससेनेन विध्वंसिते बलानृपाः ॥ पांडुनावशगाः कृत्वा कुरुकर्मसुयोजिताः ॥ ३१ ॥ तेन ते निर्जिताः सर्वे पृ
 थिव्यां सर्वपार्थिवाः ॥ तमेकं मे निरेशूरं देवेष्विव पुरंदरं ॥ ३२ ॥ तं कृतांजलयः सर्वे प्रणता वसुधाधिपाः ॥ उपाजग्मुर्धनं गृह्य रत्नानि विविधानि च ॥ ३३ ॥ म
 णिमुक्ताप्रवालंच मुवर्णं रजतं बहु ॥ गोरत्नान्यश्च रत्नानि रथरत्नानि कुंजरान् ॥ ३४ ॥ खरोष्ट्रमहिषीश्चैव यच्च किंचिदजाविकं ॥ कंवलाजिनरत्नानि रांकवास्त
 रणानि च ॥ तत्सर्वं प्रतिजग्राह राजानागपुराधिपः ॥ ३५ ॥ तदा दाययौ पांडुः पुनर्मुदितवाहनः ॥ हर्षयिष्यन् स्वराष्ट्राणि पुरंच गजसाङ्कयं ॥ ३६ ॥ शांतनो
 राजसिंहस्य भरतस्य च धीमतः ॥ प्रनष्टः कीर्त्तिजः शब्दः पांडुना पुनराहृतः ॥ ३७ ॥ यं पुरा कुरुराष्ट्राणि जङ्घुः कुरुधनानि च ॥ तेनागपुरसिंहेन पांडुना करदीकृताः
 ॥ ३८ ॥ इत्यभाषंत राजानो राजामात्याश्च संगताः ॥ प्रतीतमनसो दृष्ट्वा पौरजानपदैः सह ॥ प्रत्युद्ययुश्च तं प्राप्सं सर्वे भीष्मपुरोगमाः ॥ ३९ ॥ तेन दूरमिवाध्वानं
 गत्वा नागपुरालयात् ॥ आवृतं ददृशुर्दृष्टालोकं बहुविधैर्धनैः ॥ ४० ॥ नानायानसमानी तैरत्नैरुच्चावचस्तदा ॥ हस्त्यश्च रथरत्नैश्च गोभिरुष्टैस्तथा विभिः ॥ ४१ ॥
 नांतं ददृशुरासाद्य भीष्मेण सह कौरवाः ॥ सोऽभिवाद्य पितुः पादौ क्रौं सत्यानंदवर्धनैः ॥ ४२ ॥ यथाऽहं मानयामास पौरजानपदानपि ॥ प्रमृद्य पुरराष्ट्राणि कृतार्थं
 पुनरागतं ॥ पुत्रमाश्लिष्य भीष्मस्तु हर्षादश्रूण्य वर्त्तयन् ॥ सतूर्यशतशं खानां भेरीणां च महास्वनैः ॥ ४३ ॥ हर्षयन् सर्वशः पौरान्विवेश गजसाङ्कयं ॥ ४४ ॥ इति
 श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि पांडुदिग्विजये त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायन उवाच धृतराष्ट्राभ्य
 नुज्ञातः स्वबाहुविजितं धनं ॥ भीष्माय सत्यवत्यै च मात्रे चोपजहार सः ॥ १ ॥

त्ताः अतएव दृष्ट्वाः ॥ ३९ ॥ न दूरमिव अदूरमिव जयोत्साहेन मार्गश्रमाभावात् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारते भावदीपे त्रयोदशाधिकशततमोऽ
 ध्यायः ॥ ११३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञात इति ॥ ११४ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ अश्वमेधशतैस्तनुल्यैर्महामखैः पंचमहायज्ञैः गर्भाधस्यश्रौतयज्ञेष्वनधिकारात् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ पारसवीव्याख्यातृपां ब्राह्मणेनशूद्रायांजातां ॥ १२ ॥ १३ ॥
विदुरायचवैपांडुः प्रेषयामासतद्धनं ॥ सुहृदश्चापिधर्मात्माधनेनसमतर्पयत् ॥ २ ॥ ततः सत्यवतीभीष्मंकौसल्यांचयशस्विनीं ॥ शुभैः पांडुजितैरर्थैस्तोषया
मासभारत ॥ ३ ॥ ननंदमाताकौसल्यातमप्रतिमतेजसं ॥ जयंतमिवपौलोमीपरिष्वज्यनरर्षभं ॥ ४ ॥ तस्यवीरस्यविक्रांतैः सहस्रशतदक्षिणैः ॥ अश्वमेध
शतैरीजधृतराष्ट्रोमहामखैः ॥ ५ ॥ संप्रयुक्तस्तुकुंत्याचमाद्रयाचभरतर्षभ ॥ जिततंद्रीस्तदापांडुर्वभूववनगोचरः ॥ ६ ॥ हित्वाप्रासानिलयंशुभानिशय
नानिच ॥ अरण्यनित्यः सततंवभूवमृगयापरः ॥ ७ ॥ सचरन्दक्षिणं पार्श्वं हिमवतोगिरेः ॥ उवासगिरिपृष्ठेषु महाशालवनेषु च ॥ ८ ॥ रराजकुंत्यामाद्रया
चपांडुः सहवनेचरन् ॥ करेण्वोरिवमध्यस्थः श्रीमान्यौरंदरोगजः ॥ ९ ॥ भारतंसहभार्याभ्यांस्वद्वबाणधनुर्धरं ॥ विचित्रकवचंवीरं परमास्त्रविदं नृपं ॥ देवोऽय
मित्यमन्यंतचरंतवनवासिनः ॥ १० ॥ तस्यकामांश्चभोगांश्चनरानित्यमतंद्रिताः ॥ उपजद्गुर्वनांतेपुधृतराष्ट्रेणचोदिताः ॥ ११ ॥ अथपारसवींकन्यांदेवक
स्यमहीपतेः ॥ रूपयौवनसंपन्नांसशुश्रावापगासुतः ॥ १२ ॥ ततस्तुवरयित्वातामानीयभरतर्षभः ॥ विवाहंकारयामासविदुरस्यमहामतेः ॥ १३ ॥ त
स्यांचोत्पादयामासविदुरः कुरुनंदन ॥ पुत्रान्विनयसंपन्नानात्मनः सदृशान्गुणैः ॥ १४ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणिसंभवपर्वणिविदुरपरिणये
चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥ ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ वैशंपायन उवाच ततः पुत्रशतं जज्ञे गांधार्यां जनमेजय ॥ धृतराष्ट्रस्य वै
श्यामेकश्चापिशतात्परः ॥ १ ॥ पांडोः कुंत्यांचमाद्रयांचपुत्राः पंचमहारथाः ॥ देवेभ्यः समपद्यंत संतानाय कुलस्य वै ॥ २ ॥ जनमेजय उवाच कथं
पुत्रशतं जज्ञे गांधार्यां द्विजसत्तम ॥ कियताचैव कालेन तेषामायुश्च किंपरं ॥ ३ ॥ कथंचैकः स वै श्यायां धृतराष्ट्रसुतोऽभवत् ॥ कथंच सदृशीं भार्यां गांधारीं धर्म
चारिणीं ॥ ४ ॥ आनुकूल्ये वर्तमानां धृतराष्ट्रोभ्यवर्त्तत ॥ कथंच शप्तस्य सतः पांडोस्तेन महात्मना ॥ ५ ॥ समुत्पन्ना देवतेभ्यः पुत्राः पंचमहारथाः ॥ एतद्विद्वन् यथान्या
यं विस्तरेण तपोधन ॥ ६ ॥ कथयस्वनमोहमिः कथ्यमानेषु बंधुषु ॥ वैशंपायन उवाच क्षुच्छ्रमाभिपरिग्लानं द्वैपायनमुपस्थितं ॥ ७ ॥ तोषयामास गां
धारीव्यासस्तस्यैवरंददौ ॥ सावब्रे सदृशं भर्तुः पुत्राणां शतमात्मनः ॥ ८ ॥

॥ १४ ॥ इति आदिपर्वणिलंकटीये भारतभावदीपे चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥

॥ १५ ॥

॥ १६ ॥

तत इति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ लोहाष्टीलालोहमयीगंडिकातद्वत् संहताकठिना ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ अवदधेधृतवती ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥
ततःकालेनसागर्भधृतराष्ट्रादथाग्रहीत् ॥ संवत्सरद्वयंतंतुगांधारीगर्भमाहितं ॥ ९ ॥ अप्रजाधारयामासततस्तांदुःखमाविशत् ॥ श्रुत्वाकुंतीसुतंजातंवाला
र्कसमतेजसं ॥ १० ॥ उदरस्यात्मनःस्थैर्यमुपलभ्यान्वचितयत् ॥ अज्ञातंधृतराष्ट्रस्ययत्नेनमहताततः ॥ ११ ॥ सोदरंघातयामासगांधारीदुःखमूर्च्छिता ॥
ततो जज्ञे मांसपेशीलोहाष्टीलेवसंहता ॥ १२ ॥ द्विवर्षसंभृताकुक्षौतामुत्सृष्टुं प्रचक्रमे ॥ अथ द्वैपायनो ज्ञात्वा त्वरितः समुपागमत् ॥ १३ ॥ तां समांसमयीं पेशीं
ददर्शजपतांवरः ॥ ततो ब्रवीत्सौवलेयीं किमिदं ते चिकीर्षितं ॥ १४ ॥ सा चात्मनो मतं सत्यं शशंस परमर्षये ॥ गांधार्युवाच ज्येष्ठकुंती सुतं जातं श्रुत्वा
रविसमप्रभं ॥ १५ ॥ दुःखेन परमेणेदमुदरं घातितं मया ॥ शतं च किल पुत्राणां वितीर्णमेत्वया पुरा ॥ १६ ॥ इयं च मे मांसपेशी जाता पुत्रशताय वै ॥ व्या
स उवाच एवमेतत्सौवलेयि नैतज्जात्व न्यथा भवेत् ॥ १७ ॥ वितथं नोक्तपूर्वमेस्वैरेष्वपि कुतोऽन्यथा ॥ धृतपूर्णकुंडशतं क्षिप्रमेव विधीयतां ॥ १८ ॥ सुगु
प्तेषु च देशेषु रक्षा चैव विधीयतां ॥ शीताभिरद्भिरष्ठीलामिमां च परिपिचय ॥ १९ ॥ वैशंपायन उवाच सा सिच्यमाना त्वष्ठीला बभूव शतधा तदा ॥ अंगुष्ठ
प्रवर्मात्राणां गर्भाणां पृथगेव तु ॥ २० ॥ एकाधिकशतं पूर्णयथायोगं विशांपते ॥ मांसपेश्यास्तदाराजन्क्रमशः कालपर्ययात् ॥ २१ ॥ ततस्तां स्तेषु कुंडेषु
गर्भानवदधे तदा ॥ स्वनुगुप्तेषु देशेषु रक्षां वै व्यदधात्ततः ॥ २२ ॥ शशंस चैव भगवान्कालेनैतावता पुनः ॥ उद्धाटनीयान्येतानि कुंडानीति च सौवली ॥ २३ ॥
इत्युक्त्वा भगवान्व्यासस्तथा प्रतिनिधाय च ॥ जगाम तपसे र्धामाहिमवंतं शिलोच्चयं ॥ २४ ॥ जज्ञे क्रमेण चैतेन तेषां दुर्योधनो नृपः ॥ जन्मतस्तु प्रमाणेन ज्ये
ष्ठो राजायुधिष्ठिरः ॥ २५ ॥ तदा ख्यातं तु भीष्माय विदुराय च र्धमते ॥ यस्मिन् न हनिदुर्धर्षो जज्ञे दुर्योधनस्तदा ॥ २६ ॥ तस्मिन्नेव महाबाहुर्जज्ञे भीमोऽपि वीर्य
वान् ॥ स जातमात्र एवाथ धृतराष्ट्रमुतामृप ॥ २७ ॥ रासभारावसदृशं रुरावचननाद च ॥ तं खराः प्रत्यभाषंत गृध्रगोमायुवायसाः ॥ २८ ॥ वाताश्च प्रववु
श्चापि दिग्दाहश्चाभवत्तदा ॥ ततस्तु भीमवद्राजा धृतराष्ट्रोऽब्रवीदिदं ॥ २९ ॥ समानीय बहून्विप्रान्भीष्मं विदुरमेव च ॥ अन्यांश्च सुहृदो राजन्कुरुन्सर्वास्तथै
व च ॥ ३० ॥ युधिष्ठिरो राजपुत्रो ज्येष्ठानः कुलवर्धनः ॥ प्राप्तः स्वगुणतो राज्यं न तस्मिन्वाच्यमस्ति नः ॥ ३१ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ रुरावचननादच व्यक्तमव्यक्तं च शब्दं खरसदृशमेवाकरोत् ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ करणइवकरणः क्षत्रियात् वैश्यायां जातत्वान्तु वैश्यात् शूद्रायां ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये

अयं त्वनंतरस्तस्मादपिराजा भविष्यति ॥ एतद्विब्रूतमेतथ्यं यदत्र भविता ध्रुवं ॥ ३२ ॥ वाक्यस्यैतस्य निधने दिक्षु सर्वासु भारत ॥ क्रव्यादाः प्राणदन्धोराः शि
वाश्चाशिवशंसिनः ॥ ३३ ॥ लक्षयित्वानिमित्तानि तानि घोराणि सर्वशः ॥ तेऽब्रुवन् ब्राह्मणाराजन्विदुरश्वमहामतिः ॥ ३४ ॥ यथेमानि निमित्तानि घोराणि
मनुजाधिप ॥ उन्धितानि सुते जाते ज्येष्ठे नृपुरुषर्षभ ॥ ३५ ॥ व्यक्तं कुलांतरं करणो भवितैपसुतस्तव ॥ तस्य शांतिः परित्यागे गुप्तावपनयो महान् ॥ ३६ ॥ शत
मेको नमप्यस्तु पुत्राणां तिमही पते ॥ त्यजेन मे कंशांति चेत्कुलस्येच्छसि भारत ॥ ३७ ॥ एकेन कुरुवक्षे मं कुलस्य जगतस्तथा ॥ त्यजेदेकं कुलस्यार्थं ग्रामस्यार्थं
कुलं त्यजेत् ॥ ३८ ॥ ग्रामं जनपदस्यार्थं आत्मार्यं पृथिवीं त्यजेत् ॥ स तथा विदुरेणोक्तस्तैश्च सर्वैर्द्विजोत्तमैः ॥ ३९ ॥ न च कारतया राजा पुत्रं हसमन्वितः ॥ ततः पु
त्रशतं पूर्णं धृतराष्ट्रस्य पार्थिव ॥ ४० ॥ मासमात्रेण संजज्ञे कन्याचैकाशताधिका ॥ गांधार्यां ह्यस्मिन्मासमात्रेण विवर्धता ॥ ४१ ॥ धृतराष्ट्रं महाराजं वैश्याप
र्यं चरत्किल ॥ तस्मिन्संवत्सरे राजन् धृतराष्ट्रान्महायशः ॥ ४२ ॥ जज्ञे धीमांस्ततस्तस्यां युयुत्सुः करणो नृप ॥ एवं पुत्रशतं जज्ञे धृतराष्ट्रस्य धीमतः ॥ ४३ ॥ महा
रथानां वीराणां कन्याचैकाशताधिका ॥ युयुत्सुश्च महान्तेजा वैश्यापुत्रः प्रतापवान् ॥ ४४ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवप० गांधारीपुत्रोत्पत्तौ पंच
दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥ ॥ ७३ ॥ जनमेजय उवाच धृतराष्ट्रस्य पुत्राणामादितः कथितं त्वया ॥ ऋषेः प्रसादात्तु शतं न च कन्या प्रकीर्तिता
॥ १ ॥ वैश्यापुत्रो युयुत्सुश्च कन्याचैकाशताधिका ॥ गांधारराजदुहिता शतपुत्रेति चानघ ॥ २ ॥ उक्ता महर्षिणा तेन व्यासेना मिततेजसा ॥ कथं त्विदानीं
भगवन् कन्यां त्वं तु ब्रवीषि मे ॥ ३ ॥ यदि भागशतं पेशीकृता तेन महर्षिणा ॥ न प्रजास्यति चेद्भूयः सौवलेयी कथं च न ॥ ४ ॥ कथं तु संभवस्तस्यादुःशलाया वद
स्व मे ॥ यथावदिह विप्रर्षे पश्यंसेऽत्र कुतूहलं ॥ ५ ॥ वैशंपायन उवाच साध्वयं प्रश्न उद्दिष्टः पांडवे य ब्रवीमि ते ॥ तां मांसपेशीं भगवान् स्वयमेव महात
पः ॥ ६ ॥ शीताभिरद्गिरासि च्यभागं भागमकल्पयत् ॥ यो यथा कल्पितो भागस्तं धात्र्या तथानृप ॥ ७ ॥

भारतभावदीपे पंचदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ धृतराष्ट्रस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ न प्रजास्यति प्रजामात्मनो नेच्छति क्यजंतो यं शब्दः सर्वप्रातिपदिकेभ्यः
क्यचिलालसायां सुगुणाविति वार्तिकात् सुगागमः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अवासः दौहित्रजानपिलोकान्प्राप्स्यतीत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावंदीपे षोडशाधिकशतत

घृतपूर्णपुकुंडेषु एकैकं प्राक्षिपत्तदा ॥ एतस्मिन्नंतरे साध्वीगांधारी सुदृढव्रता ॥ ८ ॥ दुहितुः स्नेहसंयोगमनुध्याय वरांगना ॥ मनसा चिंतयद्देवी एतत्पुत्रशतं म
म ॥ ९ ॥ भविष्यति न संदेहो न ब्रवीत्यन्यथा मुनिः ॥ ममेयं परमा तुष्टिर्दुहिता मे भवेद्यदि ॥ १० ॥ एकाशताधिका बाला भविष्यति कनीयसी ॥ ततो दौहित्रजा
होका दवा ल्योऽसौ षतिर्मम ॥ ११ ॥ अधिका किल नारीणां प्रीतिर्जामातृजा भवेत् ॥ यदि नाम ममापि स्याद्दुहितैकाशताधिका ॥ १२ ॥ कृतकृत्या भवेयं वै पु
त्रदौहित्रसंव्रता ॥ यदि सत्यं तं पस्तमंदत्तं वाऽप्यथ वा दुतं ॥ १३ ॥ गुरवस्तोषिता वा पितयाऽस्तु दुहिता मम ॥ एतस्मिन्नेव काले तु रुष्णद्विपायनः स्वयं ॥ १४ ॥
व्यभजत्सतदापेशीं भगवानृषिसत्तमः ॥ गणयित्वा शतं पूर्णमंशानामाह सौवर्ली ॥ १५ ॥ व्यास उवाच पूर्णपुत्रशतं त्वे तन्न मिथ्या वा गुदाहता ॥ दौ
हित्रयोगाय भाग एकः शिष्टः शतात्परः ॥ १६ ॥ एषा ते सुभगा कन्या भविष्यति यथेप्सिता ॥ ततोऽन्यं घृतकुंभं च समानाय्य महातपाः ॥ तं चापि प्राक्षिपत्तत्र
कन्याभागं तपोधनः ॥ १७ ॥ एतत्ते कथितं राजन्दुःशलजन्म भारत ॥ ब्रूहि राजेंद्र किं भूयो वर्त्तयिष्यामि तेऽनघ ॥ १८ ॥ इति श्रीम० आदिप० संभवप०
दुःशलोत्पत्तौ षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥ ॥ ११७ ॥ जनमेजय उवाच ज्येष्ठाऽनुज्येष्ठतां तेषां नामानि च पृथक् पृथक् ॥ घृतराष्ट्रस्य पुत्रा
णामानुपूर्व्यात्प्रकीर्त्तय ॥ ११ ॥ वैशंपायन उवाच दुर्योधनो युयुत्सुश्च राजन्दुःशासनस्तथा ॥ दुःसहो दुःशलश्चैव जलसंधः समः सहः ॥ २ ॥ विद्वानुविदौ
दुर्धर्पः सुबाहुर्दुःप्रधर्मणः ॥ दुर्मर्षणो दुर्मुखश्च दुष्कर्णः कर्ण एव च ॥ ३ ॥ विविंशतिर्विकर्णश्च शलः सत्वः सुलाचनः ॥ चित्रोपचित्रौ चित्राक्षश्चरुचित्रः शरास
नः ॥ ४ ॥ दुर्मदा दुर्विगाहश्च विविस्तुर्विकटाननः ॥ ऊर्णनाभः सुनाभश्च तथानंदोपनंदकौ ॥ ५ ॥ चित्रवाणश्चित्रवर्मा सुवर्मा दुर्विमाचनः ॥ अयोबाहुर्महा
बाहुश्चित्रांगश्चित्रकुंडलः ॥ ६ ॥ भीमवेगो भीमबलो बलाकी बलवर्धनः ॥ उग्रायुधः सुपेणश्च कुंडधारो महोदरः ॥ ७ ॥ चित्रायुधो निपंगी च पाशीरुंदारकस्तथा ॥
दृढवर्मा दृढक्षत्रः सोमकीर्तिरनूदरः ॥ ८ ॥ दृढसंधो जरासंधः सत्यसंधः सदः सुवाक् ॥ उग्रश्रवा उग्रसेनः सेनानी दुष्पराजयः ॥ ९ ॥ अपराजितः कुंडशायी
विशालाक्षो दुराधरः ॥ दृढहस्तः सुहस्तश्च वातवेगसुवर्चसौ ॥ १० ॥

मोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

॥ ११ ॥

॥ १२ ॥

ज्येष्ठेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावादीपे सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥ ॥ ११ ॥ ॥ ११ ॥ कथित इति
 आर्षः ऋषिप्रसादहेतुकः अमनुष्यो मनुष्येष्वदृष्टः युगपद्बहूनां जननात् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ कामेति कामक्रोधावता अपिमूढाः पापाचारस्वभावाद्दृशानि नृशंसानि बीभत्सानि वर्ज

आदित्यकेतुर्वद्वाशीनागदत्तो ग्रयाप्यपि ॥ कवचीक्रथनः कुंडीकुंडधारोधनुर्धरः ॥ ११ ॥ उग्रभीमरथौ वीरौ वीरबाहुरलोलुपः ॥ अभयोरौद्रकर्माच
 तथा दृढरथाश्रयः ॥ १२ ॥ अनाधृष्यः कुंडजेदीविरावीचित्रकुंडलः ॥ प्रमथश्च प्रमाथी च दीर्घरोमश्च वीर्यवान् ॥ १३ ॥ दीर्घबाहुर्महाबाहुर्व्यूढारः कनकध्व
 जः ॥ कुंडाशीविरजाश्चैव दुःशलाचशताधिका ॥ १४ ॥ इति पुत्रशतं राजन्कन्याचैव शताधिका ॥ नामधेयानुपूर्व्येण विद्विजन्मक्रमं नृप ॥ १५ ॥ सर्वे त्वति
 रथाः शूराः सर्वे युद्धविशारदाः ॥ सर्वे वेदविदश्चैव सर्वे सर्वास्त्रकोविदाः ॥ १६ ॥ सर्वेषामनुरूपाश्च रुतादारामहोपते ॥ धृतराष्ट्रेण समये परीक्ष्य विधिवत्कृप
 ॥ १७ ॥ दुःशलांचापि समये धृतराष्ट्रेण राधिपः ॥ जयद्रथाय प्रददौ विधिना भरतर्षभ ॥ १८ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि धृतराष्ट्रपुत्र
 नामकथनसप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥ ॥ ११ ॥ ॥ ११ ॥ जनमेजय उवाच कथितो धार्तराष्ट्राणामार्षः संभव उत्तमः ॥ अमनु
 प्यो मनुष्याणां भवता ब्रह्मवादिना ॥ १ ॥ नामधेयानि चाप्येषां कथ्यमानानि भागशः ॥ त्वत्तः श्रुतानि मे ब्रह्मण्यां डवानां च कीर्तय ॥ २ ॥ ते हि सर्वे महात्मानो दे
 वराजपराक्रमाः ॥ त्वयैवांशावतरणे देवभागाः प्रकीर्तिताः ॥ ३ ॥ एतदिच्छाम्यहं श्रोतुमतिमानुपकर्मणां ॥ तेषामाजननं सर्ववैशंपायनकीर्तय ॥ ४ ॥ वै
 शंपायन उवाच राजा पांडुर्महारण्ये मृगव्यालनिपेविते ॥ चरन्मैथुनधर्मस्थं ददर्श मृगयूथपं ॥ ५ ॥ ततस्तां च मृगीं तंचरुक्मपुंखैः सुपत्निभिः ॥ निर्विभेद
 शरैस्तीक्ष्णैः पांडुः पंचभिराशुगैः ॥ ६ ॥ सच राजन्महातेजाः कृपिपुत्रस्तपोधनः ॥ भार्यया सह तेजस्वी मृगरूपेण संगतः ॥ ७ ॥ संसक्तश्च तया मृग्यामांनुषी
 मीरयन्गिरं ॥ क्षणेन पतितो भूमौ विललापाकुलेंद्रियः ॥ ८ ॥ मृग उवाच काममन्युपरीता हि बुद्ध्या विरहिता अपि ॥ वर्जयंति नृशंसानि पापेष्वपिरतान
 राः ॥ ९ ॥ न विधिं ग्रसते प्रज्ञा प्रज्ञांतु ग्रसते विधिः ॥ विधिपर्यागतान् रथान्नाज्ञो न प्रतिपद्यते ॥ १० ॥

यंति अतस्त्वं नृशंसकर्ता सर्वेभ्योऽप्यधम इत्यर्थः ॥ ९ ॥ विधिदैवं न पश्यते नातिक्रामति प्रज्ञाशास्त्रीया बुद्धिः प्राज्ञः प्रज्ञावान् अर्थान्विधिपर्यागतान् दैवोपगतान् न प्रतिपद्यते न वेत्ति किन्तु प्रज्ञाबलैर्नैवैतन्मया कृत
 मिति मन्यतेऽतो नायं तवापराध इति भावः प्रज्ञावानिति पाठे तु प्रज्ञावानेवैतज्जानाति न मूढ इत्यर्थः ॥ १० ॥

तवापिमोहइत्याश्चर्यमित्याह शश्वदिति ॥ ११ ॥ प्राठांतरे मृगयुतां मृगहंतृत्वं ॥ १२ ॥ अच्छदनाप्राकट्येन माययाप्रच्छन्नरूपेण चोवार्थे ॥ १३ ॥ सत्रमासीनःअनुतिष्ठन् व्रतस्थानांतत्रापिब्राह्मणानामपिमृगयादृष्टैवकिंपुनर्ममराज्ञः प्रोक्ष्येत्यनेनोपाकरणसंज्ञपनादिकंलक्ष्यते मुखंव्यादायस्वपितीतिबन्धगयांकृत्वाप्रोक्षयामासेतिव्याख्येयं ॥ १४ ॥ प्रमाणवेदः अस्मान्चर्तमानान् ननुपर्यग्निकृतानारण्यानुत्तजतीत्यारण्यानामुत्सर्गएवविहितोनवधइत्याशंक्याह अगस्त्यस्येति अभिचारेणशत्रुमारणेन अतिचारेणेतिपाठेशास्त्रातिक्रमेण वपाकदलीगर्भपत्रसदृशोमांसापूपः तस्मादगस्त्यप्रदर्शितेनमार्गे

शश्वद्दमात्मनांमुख्येकुलेजातस्यभारत ॥ कामलोभाभिभूतस्यकथंतेचलितामतिः ॥ ११ ॥ पांडुरुवाच शत्रूणांयावधेवृत्तिःसामृगाणांवधेस्मृता ॥ राज्ञांमृगनमांमोहात्त्वंगर्हयितुमर्हसि ॥ १२ ॥ अच्छदनामाययाचमृगाणांवधइष्यते ॥ सएवधर्मोराज्ञांतुतद्वित्वंकिनुगर्हसे ॥ १३ ॥ अगस्त्यःसत्रमासीनश्चकारमृगयामृषिः ॥ आरण्यान्सर्वदेवत्यान्मृगान्प्रोक्ष्यमहावने ॥ १४ ॥ प्रमाणदृष्टधर्मेणकथमस्मान्विगर्हसे ॥ अगस्त्यस्याभिचारेणयुष्माकंचवपाहुता ॥ १५ ॥ मृगउवाच नरिपून्वैसमुद्दिश्यविमुंचंतिनराःशरान् ॥ रंध्रेषांविशेषेणवधकालःप्रशस्यते ॥ १६ ॥ पांडुरुवाच प्रमत्तमप्रमत्तंवाविवृतंघ्रंतिचौजसा ॥ उपायैर्विविधैस्तीक्ष्णैःकस्मान्मृगविगर्हसे ॥ १७ ॥ मृगउवाच नाहंघ्रंतंमृगान्राजन्विगर्हंवात्मकारणात् ॥ मैथुनंतुप्रतीक्ष्यंमेत्वयेहाद्यामृशंस्यतः ॥ १८ ॥ सर्वभूतहितेकालेसर्वभूतेप्सितेतथा ॥ कोहिविद्वान्मृगंहन्याच्चरंतंमैथुनंवने ॥ १९ ॥ अस्यांमृग्यांचराजेंद्रहर्षान्मैथुनमाचरं ॥ पुरुषार्थफलंकर्तुंतत्त्वयाविफलीकृतं ॥ २० ॥ पौरवाणांमहाराजतेषामक्लिष्टकर्मणां ॥ वंशेजातस्यकौरव्यनानुरूपमिदंतव ॥ २१ ॥ नृशंसंकर्मसुमहत्सर्वलोकविगर्हितं ॥ अस्वर्ग्यमयशस्यंचाप्यधर्मिष्ठंचभारत ॥ २२ ॥ स्त्रीभोगानांविशेषज्ञःशास्त्रधर्मार्थतत्त्ववित् ॥ नाहंस्त्वंसुरसंकाशकर्तुमस्वर्ग्यमीदृशं ॥ २३ ॥ त्वयानृशंसकृत्तारःपापाचाराश्चमानवाः ॥ निग्राह्याःपार्थिवश्रेष्ठत्रिवर्गपरिवर्जिताः ॥ २४ ॥ किंकृतंतंनरश्रेष्ठमामिहानागसंग्रता ॥ मुनिमूलफलाहारंमृगवेषधरंनृप ॥ २५ ॥ वसमातमरण्येषुनित्यंशमपरायणं ॥ त्वयाऽहंहंसितोयस्मात्तस्मात्त्वामप्यहंशपे ॥ २६ ॥

गशत्रुवधकामानृषांशत्रुवन्मृगान्घ्रंति ॥ १५ ॥ नरिपून्निति रंध्रेविशस्त्रत्वव्यसनाक्रांतत्वादिसमयेशरान्नविमुंचंतीतिसंबंधः किंतुएषांशत्रूणांवधकालःसर्वलोकप्रसिद्धःसंयामआभिमुख्यादिमान्सएवप्रशस्यतेऽन्योनिषत्इत्यर्थः ॥ १६ ॥ प्रमत्तंअसावधानं तीक्ष्णैःगुप्तशस्त्रैराग्रेयादिभिः विवृतंव्यक्तं घ्रंतिमृगान् मत्तभीतपलायितादीनांशत्रूणांवधोनिघ्नोननुमृगादीनामित्याशयः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ हर्षान्कुर्यभंगादितुल्यःपुत्रोमेभविष्यतीत्युत्साहान् पुरुषार्थफलंपुरुषैर्मैथुनेनार्थनीयंफलंपुत्रःतंकर्तुंउत्पादयितुं ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ त्रिवर्गेति धर्मार्थकामहीनाः ॥ २४ ॥ तेत्वया ॥ २५ ॥ २६ ॥

द्वयोःस्त्रीपुंसयोः नृशंसंनिधमैथुनासक्तयोर्वधस्तस्यकर्तारं ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ प्राप्तत्वात् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभाष्येअष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥ ॥३॥ ॥३॥ तमिति राजातिक्रम्यतंपर्यदेवयदितिसंबंधः कीदृशंतंव्यतीतंमारितमित्यर्थः ॥ १ ॥ कामजालंविधित्साजालं ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ देवैस्सक्तस्य अपुत्रतयास्वर्गमनानर्हं

द्वयोर्नृशंसकर्तारमवशंकाममोहितं ॥ जीवितांतकरोभावएवमेवागमिष्यति ॥ २७ ॥ अहंकिंदिमोनामतपसाभावितोमुनिः ॥ व्यपत्रपन्मनुष्याणामृ
ग्यामैथुनमाचरं ॥ २८ ॥ मृगोभूत्वामृगैःसार्धंचरामिगहनेवने ॥ नतुतेब्रह्महृत्ययंभविष्यत्यविजानतः ॥ २९ ॥ मृगरूपधरंहत्वामामेवंकाममोहितं ॥ अस्य
तुत्वंफलंमृदुप्राप्स्यसीदृशमेवहि ॥ ३० ॥ प्रिययासहसंवासंप्राप्यकामविमोहितः ॥ त्वमप्यस्यामवस्थायांप्रेतलोकंगमिष्यसि ॥ ३१ ॥ अंतकालेहिसंवा
संययागंतासिकांतया ॥ प्रेतराजपुरंप्राप्तंसर्वभूतदुरत्ययं ॥ भक्त्यामतिमतांश्रेष्ठसैवत्वाऽनुगमिष्यति ॥ ३२ ॥ वर्तमानःसुखेदुःखंयथाहंप्रापितस्त्वया ॥ त
यात्वांचसुखंप्राप्तदुःखमभ्यागमिष्यति ॥ ३३ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वासुदुःखार्तोजीवितांस्वयमुच्यत ॥ मृगःपांडुश्चदुःखार्तःक्षणेनसमपद्य
तं ॥ ३४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिपांडुमृगशापेऽष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥ ॥३॥ ॥३॥ वैशंपायनउ
वाच तंव्यतीतमतिक्रम्यराजास्वमिवबांधवं ॥ सभार्यःशोकदुःखार्तःपर्यदेवयदातुरः ॥ १ ॥ पांडुरुवाच सतामपिकुलेजाताःकर्मणावतदुर्गतिं ॥
प्राप्तुवंत्यकृतात्मानःकामजालविमोहिताः ॥ २ ॥ शश्वद्धर्मात्मनाजातोवालएवपितामम ॥ जीवितांतमनुप्राप्तःकामात्मैवेतिनःश्रुतं ॥ ३ ॥ तस्यकामात्म
नःक्षत्रैराज्ञःसंयतवागृषिः ॥ रुणद्धैपायनःसाक्षाद्भगवान्मामजीजनत् ॥ ४ ॥ तस्याद्यव्यसनेबुद्धिःसंजातंयंममाधमा ॥ त्यक्तस्यदेवैरनयान्मृगयांपरिधाव
तः ॥ ५ ॥ मोक्षमेवव्यवस्यामिवंधोहिव्यसनंमहत् ॥ सुवृत्तिमनुवर्तिष्येतामहंपितुरव्ययां ॥ ६ ॥ अतीवतपसात्मानंयोजयिष्याम्यसंशयं ॥ तस्मादेकोऽहमे
काकीएकैकस्मिन्वनस्पतौ ॥ ७ ॥ चरन्भैक्ष्यंमुनिर्मुंडश्चरिष्याम्याश्रमानिमान् ॥ पांसुनासमवच्छन्नःशून्यागारकृतालयः ॥ ८ ॥ वृक्षमूलनिकेतोवात्यक्त
सर्वप्रियाप्रियः ॥ नशोचन्नप्रदृष्यंश्चतुल्यनिंदात्मसंस्तुतिः ॥ ९ ॥

त्वात् ॥ ५ ॥ मोक्षंमोक्षमार्गं व्यवस्यामिनिश्चिनोमिश्रेयस्करत्वेन तत्रहिपुत्रायन
पेक्षादृष्टाकिंप्रजायाकरिष्यामोयेषानोऽयमात्मायंलोकइति इष्टमेवैतज्जातमित्याह बंधोहीति बंधःपुत्रैषणादिः सुवृत्तिर्ब्रह्मचर्याख्यांरुति पितुर्व्यासस्य ॥ ६ ॥ तपसाश्रवणमननात्मकेनालोचनेन आत्मानं
चिंतंयोजयिष्यामिसमाधानुमिच्छामि तत्रसाधनान्याह तस्मादिति एकःस्त्रीहीनः एकाकी शिष्यादिभिःसहायैर्हीनः ॥ ७ ॥ इमान्वानप्रस्थाश्रमान्सन्निहितान् पांसुनेतिभूमिशायित्वमुक्तं ॥ ८ ॥ ९ ॥

निराशीर्निर्नमस्कारः आशिषं नमस्कारं वानेच्छामीत्यर्थः* निर्द्वन्द्वः सुखदुःखादिहीनः निष्परिग्रहः कथापादुकादिहीनः ॥ १० ॥ ११ ॥ पूर्वसंन्यासि धर्मानेव करिष्यामीत्युक्तं इदानीं संन्यासमेव करिष्यामीत्याह एककालमितिसार्धः पूर्वालाभे पूर्वैकैकस्मिन्वनस्पतौ चरन् भैक्ष्यमित्युक्तं तदभावे सति कुलानि गृहाणि ॥ १२ ॥ न जातु चित्तं न कदाचित् ॥ १३ ॥ लोभादन्यानि दशाधिकानि चरन् अलाभे अपूर्णौ ॥ १४ ॥ वास्येन काष्ठतक्षणेन सुपोडादेश आर्षः विभक्तिलोपो वा ॥ १५ ॥ १६ ॥ अभ्युदयक्रियाः स्वर्गादिहेतुदर्शपूर्णमासादयः समतिक्रम्य प्राजापत्येष्ट्यादि पूर्वकं विधिवत्त्यक्त्वा निमेषादिः कालस्तत्र व्यवस्थितानियतकालाः ॥ १७ ॥ अनवस्थासु अनित्यफलासु संपरित्यक्तो धर्मसाध्योर्थो ब्रह्मलोकांतो येन सः सुनिर्णिक्तात्मकल्मषः यस्मात् धर्मेण सम्यक्क्षालितं चित्तकल्मषं रागादितस्मात्

निराशीर्निर्नमस्कारो निर्द्वन्द्वो निष्परिग्रहः ॥ न चाप्यवहसन्कंचिन्नकुर्वन्भ्रुकुटीं क्वचित् ॥ १० ॥ प्रसन्नवदनो नित्यं सर्वभूतहिते रतः ॥ जंगमाजंगमं सर्वमविहिंसं श्रुतुर्विधं ॥ ११ ॥ स्वासुप्रजास्विवसदा समः प्राणभृतः प्रति ॥ एककालं चरन् भैक्ष्यं कुलानि दशपंचवा ॥ १२ ॥ असंभवे वा भैक्ष्यस्य चरन्ननशानान्यपि ॥ अल्पमल्पं च भुंजानः पूर्वालाभेन जातु चित् ॥ १३ ॥ अन्यान्यपि चरन् लोभादलाभे समपूरयन् ॥ अलाभे यदिवालाभे समदर्शमिहा तपाः ॥ १४ ॥ वास्यैकं तक्षतो वा हुंचंदनेनैकमुक्षतः ॥ नाकल्याणं न कल्याणं चित्तयन्नुभयोस्तयोः ॥ १५ ॥ न जिजीविषुर्वक्त्रिचिन्नमुर्मुषु वदाचरन् ॥ जीवितं मरणं चैव नाभिनंदन्न च द्विषन् ॥ १६ ॥ याः काश्चिज्जीवता शक्याः कर्तुमभ्युदयक्रियाः ॥ ताः सर्वाः समतिक्रम्य निमेषादिव्यवस्थिताः ॥ १७ ॥ तासु चाप्यनवस्थासु त्यक्तसर्वेद्रियक्रियः ॥ संपरित्यक्तधर्मार्थः सुनिर्णिक्तात्मकल्मषः ॥ १८ ॥ निर्मुक्तः सर्वपापेभ्यो व्यतीतः सर्वबागुराः ॥ न वशे कस्यचित्तिष्ठन्सधर्मा मातरि श्वनः ॥ १९ ॥ एतया सततं धृत्या चरन्नेवं प्रकारया ॥ देहं संस्थापयिष्यामि निर्भयं मार्गमास्थितः ॥ २० ॥ नाहं सुरुपणे मार्गे स्ववीर्यक्षयशोचि ते ॥ स्वधर्मात्सततापे ते च रेयं वीर्यवर्जितः ॥ २१ ॥

नेन कृतार्थेन नातः परं कार्यमस्तीत्यर्थः ॥ १८ ॥ रागादिक्षयोपितन्मूलभूतपापक्षया देवेत्याह निर्मुक्त इति बागुरा इव बागुराः बंधनानि अविद्याकामकर्माणि सधर्मा असंमः ॥ १९ ॥ संस्थापयिष्यामि नाशयिष्यामि निर्भयं मार्गं संसारजयरहितं ॥ २० ॥ बाह्यसाधनाधीने सुरुपणे मार्गे कर्ममार्गे यो वाहत दक्षरंगार्ग्यं विदित्वा स्मिन्लोके यजति ददाति तपस्तप्यते पिवतु निवर्षसहस्राण्यंतवदेवा स्यतद्भवति यो वा एतदक्षरंगार्ग्यं विदित्वा स्माल्लोकात्सैतिसुरुपण इति श्रुतिनिदिष्टे स्ववीर्यक्षयशोचि ते स्वस्य प्रत्यगात्मनो वीर्यं सर्वस्य वशी सर्वस्येशानः सर्वस्याधिपतिरित्यादि श्रुतिप्रसिद्धं वशित्वादितस्य क्षयो विषयसंगच्छोक्ता सस्ते न शोचि ते शोच्ये ननु न्यायागतधनस्तत्त्वज्ञाननिष्ठोतिथिप्रियः श्राद्धरुसत्यवादी च गृहस्थोपि विमुच्यत इति स्मृतेर्गृह एव माक्षसिद्धौ किं संन्यासेनेत्याशंक्याह स्वधर्मादिति जायामेस्यादथ प्राजायेयेति श्रुतेः प्राजात्पादनमेव गृहस्थधर्मः ततः अपेते गार्हस्थ्ये किमवस्थानेनेत्याशयः वीर्यवर्जितः अपत्योत्पादनसामर्थ्यरहितः ॥ २१ ॥

*वासीशब्द ईवंतोपि वासीतु तक्षणी न स्त्रीति त्रिकांशे पात्

अपत्योत्पादनमपिब्राह्मणद्वारामुसंपाद्यमित्याशंक्याह सत्कृतइति अन्यंपुरुषं वृत्तिवृत्तिप्रदं कृपणचक्षुषा अपत्यंमेदेहीतियाज्जादीनदृष्ट्या कामात्माअपत्यकामआत्माचित्तंयस्यसः कामपूर्त्यतेशुनामि
वापत्यकामानामपितत्कृतंमहद्दुःखमस्तिअतःपारिव्राज्यमेवश्रेयइतिभावः ॥ २२ ॥ २३ ॥ क्षत्तात्रविदुरएवकौसल्यादिसाहचर्यात् ॥ २४ ॥ २५ ॥ तत्समंउक्तस्ययोग्यं ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

सत्कृतोऽसत्कृतोवाऽपियोऽन्यंकृपणचक्षुषा ॥ उपैतिवृत्तिकामात्मासशुनांवर्ततेपथि ॥ २२ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वासुदुःस्वार्त्तोनिःश्वासपरमोन्त
पः ॥ अवेक्षमाणःकुंतीचमाद्रीचसमभाषत ॥ २३ ॥ कौसल्याविदुरःक्षत्ताराजाचसहबंधुभिः ॥ आर्यासत्यवतीभीष्मस्तेचराजपुरोहिताः ॥ २४ ॥ ब्राह्मणाश्च
महात्मानःसोमपाःसंशितव्रताः ॥ पौरवृद्धाश्चयेतन्ननिवसंत्यस्मदाश्रयाः ॥ प्रसाद्यसर्वेवक्तव्याःपांडुःप्रव्रजितोवनं ॥ २५ ॥ निशम्यवचनंभर्तुर्वनवासेधृ
तात्मनः ॥ तत्समंवचनंकुंतीमाद्रीचसमभाषतां ॥ २६ ॥ अन्येऽपित्याश्रमाःसंतियेशक्याभरतर्षभ ॥ आवाभ्यांधर्मपत्नीभ्यांसहतमुंतपोमहत् ॥ २७ ॥ शरीर
स्यापिमोक्षायस्वर्ग्यप्राप्यमहाफलं ॥ त्वमेवभविताभर्तास्वर्गस्यापिनसंशयः ॥ २८ ॥ प्रणिधायेंद्रियग्रामंभर्तृलोकपरायणे ॥ त्यक्त्वाकामसुखेत्यावांत
प्स्यावांविपुलंतपः ॥ २९ ॥ यदिचावांमहाप्राज्ञत्यक्ष्यसित्वंविशांपते ॥ अद्यैवावांप्रहास्यावोजीवितंनात्रसंशयः ॥ ३० ॥ पांडुरुवाच यदिव्यवसि
तंत्येतद्युवयार्धमसंहितं ॥ स्ववृत्तिमनुवर्तिष्येतामहंपितुरव्ययां ॥ ३१ ॥ त्यक्त्वाग्राम्यसुखाहारंतप्यमानोमहत्तपः ॥ वल्कलीफलमूलाशीचरिष्यामिमहाव
ने ॥ ३२ ॥ अग्रौजुङ्घन्भौकालावुभौकालावुपस्पृशन् ॥ कशःपरिमिताहारश्चीरचर्मजटाधरः ॥ ३३ ॥ शीतवातातपसहःक्षुत्पिपासानवेक्षकः ॥ तपसादु
श्चरेणदंशरीरमुपशोषयन् ॥ ३४ ॥ एकांतशीलीविमृशन्पक्वापक्वेनवर्तयन् ॥ पितृन्देवांश्चवन्येनवाग्भिरद्भिश्चतर्पयन् ॥ ३५ ॥ वानप्रस्थजनस्यापिदर्शनं
कुलवासिनां ॥ नाप्रियाण्याचरिष्यामिकिंपुनर्ग्रामवासिनां ॥ ३६ ॥ एवमारण्यशास्त्राणामुग्रमुग्रतरंविधिं ॥ कांक्षमाणोऽहमास्थ्यास्येदेहस्यास्यांसमापना
त् ॥ ३७ ॥ वैशंपायनउवाच इत्येवमुक्त्वाभार्येतेराजाकौरवनंदनः ॥ ततश्चूडामणिनिष्कमंगदेकुंडलानिच ॥ ३८ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ विमृशन्हिंसादिदोषं पक्वापक्वेनपक्वफलादिअपक्वकंदादि पक्षापक्षेणेतिपाठेपक्षांतकर्मइष्ट्यादिकंपक्षस्तदन्यदग्निहोत्रादिकमपक्षः ॥ ३५ ॥
अप्रियाणिचनचरिष्यामि तथाकुलवासिनांभ्रात्रादीनां ॥ ३६ ॥ आरण्यावानप्रस्थास्तेषांशास्त्राणिधर्मविधायकानितेषांमध्येविहितंउग्रं आस्थास्येअंगीकरिष्ये आसमापनात्यावत्समाप्ति ॥ ३७ ॥
निष्कंपैवेयकं ॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥ रत्निस्त्रीसंगं परमात्मिकां परमः नूतनत्वादुक्तः आत्मा आत्मा वैपुत्रनामासीति श्रुतेः पुत्रः स यथातां ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ इति

वासांसि च महार्हाणि स्त्रीणामाभरणानि च ॥ प्रदाय सर्वं विप्रेभ्यः पांडुः पुनरभाषत ॥ ३९ ॥ गत्वानागपुरं वाच्यं पांडुः प्रव्रजितो वनं ॥ अर्थकामं सुखं चैव र
तिं च परमात्मिकां ॥ ४० ॥ प्रतस्थे सर्वं मुत्सृज्य स भार्यः कुरुनंदनः ॥ ततस्तस्यानुयातारस्ते चैव परिचारकाः ॥ ४१ ॥ श्रुत्वा भरतसिंहस्य विविधाः करुणागिरः ॥
भीममार्त्तस्वरं कृत्वा हाहेति परिचुक्रुशुः ॥ ४२ ॥ उष्णमश्रुविमुंचंतस्तं विहाय महीपतिं ॥ ययुर्नागपुरं तूर्णं सर्वमादाय तद्धनं ॥ ४३ ॥ ते गत्वानगरं राज्ञो यथावृ
त्तं महात्मनः ॥ कथयां च क्रिरे राज्ञस्तद्धनं विविधं ददुः ॥ ४४ ॥ श्रुत्वा तेभ्यस्ततः सर्वं यथावृत्तं महावने ॥ धृतराष्ट्रो नरं श्रेष्ठः पांडुमेवान्वशोचत ॥ ४५ ॥ न शय्या
सनभोगेषु रतिं विंदति कर्हिचित् ॥ भ्रातृशोकसमाविष्टस्तमेवार्थं विचिंतयन् ॥ ४६ ॥ राजपुत्रस्तु कौरव्यपांडुर्मूलफलाशनः ॥ जगाम सहपत्नीभ्यां ततो ना
गशतं गिरिं ॥ ४७ ॥ स चैत्ररथमासाद्य कालकूटमतीत्य च ॥ हिमवंतमतिक्रम्य प्रययौ गंधमादनं ॥ ४८ ॥ रक्ष्यमाणो महाभूतैः सिद्धैश्च परमर्षिभिः ॥ उवास स
महाराज समेषु विषमेषु च ॥ ४९ ॥ इंद्रद्युम्नसरः प्राप्य हंसकूटमतीत्य च ॥ शतशृंगे महाराजतापसः समतप्यत ॥ ५० ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणिसं
भवपर्वणि पांडुचरिते ऊनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ वैशंपायन उवाच तत्रापि तपसि श्रेष्ठे वर्तमानः संवीर्यवा
न् ॥ सिद्धचारणसंघानां बभूव प्रियदर्शनः ॥ १ ॥ शुश्रूषुरनहंवादी संयतात्मा जितेन्द्रियः ॥ स्वर्गं गतुं पराक्रांतः स्वेन वीर्येण भारत ॥ २ ॥ केषां चिदभवद्भाता
केषां चिदभवत्सखा ॥ ऋषयस्त्वपरं चैनं पुत्रवत्परिपालयन् ॥ ३ ॥ स तु कालेन महता प्राप्य निष्कल्मषं तपः ॥ ब्रह्मर्षि सदृशः पांडुर्वभूव भरतर्षभ ॥ ४ ॥ अमावा
स्यां तु सहिता ऋषयः संशितव्रताः ॥ ब्रह्माणं द्रष्टुकामास्ते संप्रतस्थुर्महर्षयः ॥ ५ ॥ संप्रयातानृषीन् दृष्ट्वा पांडुर्वचनमब्रवीत् ॥ भवंतः क्व गमिष्यंति ब्रूत मे वदतां
वराः ॥ ६ ॥ ऋषय उचुः समवायो महानद्य ब्रह्मलोके महात्मनां ॥ देवानां च ऋषीणां च पितॄणां च महात्मनां ॥ वयं तत्र गमिष्यामो द्रष्टुकामाः स्वयं भुवं
॥ ७ ॥ वैशंपायन उवाच पांडुरुत्थाय सहसा गंतुकामो महर्षिभिः ॥ स्वर्गपारंतितीर्षुः स शतशृंगादुदङ्मुखः ॥ ८ ॥ प्रतस्थे सहपत्नीभ्यामब्रुवंस्तं च ताप
साः ॥ उपर्युपरि गच्छंतः शैलराजमुदङ्मुखाः ॥ ९ ॥

आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे ऊनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥ ॥ ७३ ॥ तत्रापि ॥ १ ॥ २ ॥ परिपालयन् अहंभाव आर्षः ॥ ३ ॥ ४ ॥ अमावास्यां प्राप्य ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

विमानशतेनसंवाधसंकटयस्यांसा संवाधःसंकटेभगेइतिमेदिनी ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ सिद्धाश्चपरमर्षयइति वक्ष्यमाणऋणचतुष्टयनिर्मुक्ताःसिद्धादिव्यज्ञानवतःपरमर्षयस्तेपिधांति त्वंतुनत
थेतिभावः तत्रलोकदृष्टहेतुमाह गच्छंत्याविति ॥ १४ ॥ तमेवंमुनीनामाशयंबुध्वापांडुरुवाच अप्रजस्येति नपरिचक्षतेपरितःसर्वथानपश्यंति ॥ १५ ॥ १६ ॥ नाशोममैव यतःपितृणामेषनिश्चयः अप्र
जस्यस्वर्गद्वारनिरोधेनयज्ञादिकंविफलीकर्त्तव्यमित्येषनिश्चयःपितृणां तेनतादृशोऽस्वर्ग्यःभूमौसन्नपिनष्टप्रायएवकिमुतदेहनाशेइतिभावः एतदेवविद्वदिति ऋणैरित्यादिना ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ ऋषिदे

दृष्टवंतोगिरौरम्येदुर्गान्देशान्वहून्वयं ॥ विमानशतसंवाधांगीतस्वरनिनादितां ॥ १० ॥ आक्रीडभूमिंदेवानांगंधर्वाप्सरसांतथा ॥ उद्यानानिकुयेरस्यस
मानिविपमाणिच ॥ ११ ॥ महानदीनितंवांश्चगहनान्गिरिगङ्गरान् ॥ संतिनित्यहिमादेशानिर्वक्ष्यमृगपक्षिणः ॥ १२ ॥ संतिक्वचिन्महादर्योदुर्गाःकाश्चिद्दु
रासदाः ॥ नातिक्रामेतपक्षीयान्कुतएवेतरेमृगाः ॥ १३ ॥ वायुरेकोहियात्यत्रसिद्धाश्चपरमर्षयः ॥ गच्छंत्यौशैलराजेऽस्मिन् राजपुत्र्यौकथंत्वमे ॥ १४ ॥
नसीदतामदुःखाहंमागमांभरतर्षभ ॥ पांडुरुवाच अप्रजस्यमहाभागानद्वारंपरिचक्षते ॥ १५ ॥ स्वर्गेतेनाभितमोहमप्रजस्तुब्रवीमिवः ॥ पित्र्यादृणा
दनिर्मुक्तस्तेनतप्येतपोधनाः ॥ १६ ॥ देहनाशध्रुवोनाशःपितृणामेषनिश्चयः ॥ ऋणैश्चतुर्भिःसंयुक्ताजायंतेमानवाभुवि ॥ १७ ॥ पितृदेवर्षिमनुजैर्दयंते
भ्यश्चधर्मतः ॥ एतानितुयथाकालंयोन्युध्यतिमानवः ॥ १८ ॥ नतस्यलोकाःसंतीतिधर्मविद्धिःप्रतिष्ठितं ॥ यज्ञैस्तुदेवान्प्रीणातिस्वाध्यायतपसामुनीन्
॥ १९ ॥ पुत्रैःश्राद्धैःपितृंश्चापिआनृशंस्येनमानवान् ॥ ऋषिदेवमनुष्याणांपरिमुक्तोऽस्मिधर्मतः ॥ २० ॥ त्रयाणामितरं पांतुनाशआत्मनिनश्यति ॥ पित्र्या
दृणादनिर्मुक्तइदानीमस्मितापसाः ॥ २१ ॥ इहतस्मात्प्रजाहेतोःप्रजायंतेनरोत्तमाः ॥ यथैवाहंपितुःक्षेत्रेजातस्तेनमहर्षिणा ॥ २२ ॥ तथैवास्मिन्मक्षेत्रेक
थंवैसंभवेत्प्रजा ॥ ऋषय ऊचुः अस्तिवैतवधर्मात्मन्विद्यदेवोपमंशुभं ॥ २३ ॥ अपत्यमनघंराजन्वयंदिव्येनचक्षुषा ॥ देवोद्विष्टंनरव्याघ्रकर्मणेहोप
पादय ॥ २४ ॥ अक्लिष्टंफलमव्यग्रोविंदतेबुद्धिमान्नरः ॥ तस्मिन्दृष्टेफलेराजनप्रयत्नंकर्तुमर्हसि ॥ २५ ॥ अपत्यंगुणसंपन्नंलब्धाप्रीतिकरंत्यसि ॥ वैशं
पायनउवाच तच्छ्रुत्वातापसवचःपांडुश्चिताऽपरोऽभवत् ॥ २६ ॥

वमनुष्याणांऋणादितिशेषः ॥ २० ॥ इतरेषांपितृणांऋणात्तुनाशःअप्रकाशताममआत्मनिदेहेनश्यतिसति सोयंलोकःपुत्रेणैवजय्योनान्येनकर्मणेतिश्रुतेः स्वदेहनाशेपिपुत्ररूपेणास्त्येवपुत्राभावेतुनास्त्येवेत्य
र्थः तदेवाह पित्र्यादृणादिति ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ देवोद्विष्टंनरव्याघ्रकारणकलापजन्यत्वात्कार्यमात्रस्येत्यर्थः ॥ २४ ॥ अव्ययोविंदतेऽतोव्ययोमाभूरित्यर्थः ॥ २५ ॥ लभतेइतिलब्धातादृशो
सिलप्स्यसीत्यर्थः ॥ २६ ॥

क्रियापुत्रोत्पादिकां ॥ २७ ॥ धर्मसंहिताधर्ममयी ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ मृगाभिशापात्मृगहृत्पस्यमुनेःशापात् नष्टंअसद्रूपंजातंजननंस्त्रीसंगाख्यंरतिकर्मयत्उपहतंयथामृगस्यतथैवांतरामैथुनंममा
पिमरणप्राप्तिनिश्चयान्नतुळीबत्वात् ॥ ३१ ॥ धर्मदर्शनेधर्मशास्त्रेउक्ताइतिशेषः बंधुदायादाःरिक्थहराः अबंधुदायादास्तदन्ये ॥ ३२ ॥ षड्वाद्यानाह स्वयंजातःऊढायांबोदुःसकाशाज्जातः १ तस्यामेवो
त्तमानुषहाज्जातःप्रणीतः २ परिक्रीतःरेतोमूल्यदानेनतस्यामेवजनितः ३ पौनर्भवःपूर्वमन्येनऊढापश्चादन्येनतस्यांद्वितीयतोजातोधर्मतोयद्यपिपूर्वस्यक्षेत्रजस्तथापि तस्यापिपरिणेतृत्वात्तदीयएवं ४ कानी
नःविवाहात्यागेवअस्यांयोजायतेपुत्रःसमेपुत्रोभविष्यतीतिसमयबंधेनयादीयतेतस्यामुत्पन्नः ५ स्वैरिण्यामप्यूढायामेवानीचाज्जातःकुंडनामा ६ एतेष्वाद्यचतुर्थ्यौऔरसौपंचमोव्यवहितौरसःइतरेक्षेत्रजास्तयः

आत्मनोमृगशापेनजानन्नुपहतांक्रियां ॥ सोऽब्रवीद्विजनेकुंतीधर्मपत्नीयशस्विनीं ॥ अपत्योत्पादनेयत्नमापदित्वंसमर्थय ॥ २७ ॥ अपत्यंनामलोकेषुप्रति
ष्ठाधर्मसंहिता ॥ इतिकुंतिविदुर्धीराःशाश्वतंधर्मवादिनः ॥ २८ ॥ इष्टंदत्तंतपस्तप्तंनियमश्चस्वनुष्ठितः ॥ सर्वमेवानपत्यस्यनपावनमिहोच्यते ॥ २९ ॥ सोऽ
हमेवंविदित्वैतत्पश्यामिशुचिस्मिते ॥ अनपत्यःशुभौलोकान्नप्राप्स्यामीतिचिंतयन् ॥ ३० ॥ मृगाभिशापान्नष्टमेजननंत्यकृतात्मनः ॥ नृशंसकारिणो
भीरुयथैवोपहतपुरा ॥ ३१ ॥ इमेवैबंधुदायादाःषट्पुत्राधर्मदर्शने ॥ षडेवाबंधुदायादाःपुत्रास्ताऊढृणुमेष्टये ॥ ३२ ॥ स्वयंजातःप्रणीतश्चपरिक्रीतश्चयः
सुतः ॥ पौनर्भवश्चकानीनःस्वैरिण्यांयश्चजायते ॥ ३३ ॥ दत्तःक्रीतःकृत्रिमश्चउपगच्छेत्स्वयंचयः ॥ सहोदोज्ञातिरेताश्चहीनयोनिधृतश्चयः ॥ ३४ ॥ पूर्वपूर्व
तमाभावंमत्वाल्लिप्सेतवैसुतं ॥ उत्तमादेवरात्पुंसःकांक्षंतेपुत्रमापदि ॥ ३५ ॥ अपत्यंधर्मफलदंश्रेष्ठंविंदंतिमानवाः ॥ आत्मशुक्रादपिष्टयेमनुःस्वायंभुवाः
ब्रवीत् ॥ ३६ ॥ तस्मात्प्रहेष्याम्यद्यत्वांहीनःप्रजननात्स्वर्ष ॥ ३७ ॥

॥ ३३ ॥ अथषड्बंधुदायादाः दत्तः मातापितृभ्यांसमर्पितः ॥ १ ॥ क्रीतः धनादिकंदत्वागृहीतः ॥ २ ॥ कृत्रिमश्चेतिचकारोभिन्नक्रमः क्रीतश्चेतिसंबंधः कृत्रिमःउक्तप्रकाराष्टकाभावेपियःस्वयमुपग
च्छेत् अहतवपुत्रोस्मीत्युपेयात्सतृतीयः ३ सहोदःयस्यमातागर्भवत्येवऊढासचतुर्थः कर्णादिसदृशस्यकानीनस्याप्यत्रैवांतर्भावः ज्ञातिरेताव्यवहितभात्रादेःपुत्रःपंचमः सर्वेषामेकपुत्राणांयद्येकोपिभवेत्सु
तः सर्वेतेनपुत्रेणपुत्रिणोमनुरब्रवीदितिस्मृतेःसाक्षाद्भातुःपुत्रस्यऔरसत्वाविशेषात् हीनयोनिधृतउत्पादितःषष्ठः ६ ॥ ३४ ॥ प्रणीतेविशेषमाह उत्तमादिति ॥ ३५ ॥ श्रेष्ठंपितुःकुलादपियःप्रशस्यतमस्तज्जंश्रे
ष्ठमपत्यमितिसामानाधिकरण्यं श्रेष्ठादनन्यत्वादपत्यस्य ॥ ३६ ॥ प्रहेष्यामि गतिवद्विकर्मणोहिनोतेरूपं अद्येतिक्षिप्रवचनसंयोगाल्पं त्वांशरणगतोऽस्मिर्वर्धयामिवेतिचार्यः ॥ ३७ ॥

•विवाहात्यागेवकन्यायांभवस्तस्यापिमातृद्वारकःपरिणेतुःसंबंधोस्ति

शारदंदायेनर्भायां ॥ ३८ ॥ गुरुणाभर्त्ता पुष्पेण आर्त्तवेन उपलक्षितेन प्रयतारजस्वलाव्रतवती स्नाता च चतुर्थेऽह्नि ॥ ३९ ॥ ४० ॥ यतयतस्व ॥ ४१ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभाव

सदृशान्छेयसोवात्वं विद्वपत्यं यशस्विनि ॥ शृणुकुंतिकथामेतां शारदंदायिनीं प्रति ॥ ३८ ॥ सावीरपत्नी गुरुणानियुक्ता पुत्रजन्मनि ॥ पुष्पेण प्रयता स्नाता
निशिकुंति चतुर्थे ॥ ३९ ॥ वरयित्वा द्विजं सिद्धं हुत्वा पुंसवने नलं ॥ कर्मण्यवसिते तस्मिन्सातेनैव सहावसत् ॥ ४० ॥ तत्र त्रीन् जनयामास दुर्जयादीन् मह्यं
रथान् ॥ तथा त्वमपि कल्याणि ब्राह्मणात्तपसाधिकात् ॥ मन्त्रियोगाद्यतस्मिन् प्रमत्तोत्पादनं प्रति ॥ ४१ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि पां
दुपृथासंवादे विशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ एवमुक्ता महा राजकुंती पांडुमभाषत ॥ कुरुणामृषं भवीरं
तदा भूमिपतिं पतिं ॥ १ ॥ नमामर्हसि धर्मज्ञवक्तुमेवं कथंचन ॥ धर्मपत्नी मभिरतां त्वयिराजीवलोचने ॥ २ ॥ त्वमेव तु महाबाहो मय्यपत्यानि भारत ॥ वीरवी
र्योपपन्नानि धर्मतोजनयिष्यसि ॥ ३ ॥ स्वर्गमनुजशार्दूलगच्छेयं सहिता त्वया ॥ अपत्याय च मांगच्छ त्वमेव कुरु नंदन ॥ ४ ॥ न त्वहं मनसाप्यन्यंगच्छेयं त्वद
तेनरं ॥ त्वत्तः प्रतिविशिष्टश्च कोन्योऽस्ति भुवि मानवः ॥ ५ ॥ इमां च तावद्दर्मात्मन्यौ राणीं शृणु मे कथां ॥ परिश्रुतां विशालाक्ष कीर्त्तयिष्यामि यामहं ॥ ६ ॥
व्युषिता श्व इति ख्यातो बभूव किल पार्थिवः ॥ पुरा परमधर्मिष्ठः पूरोर्वशविवर्धनः ॥ ७ ॥ तस्मिंश्च यजमाने वै धर्मात्मनि महाभुजे ॥ उपागमंस्ततो देवाः सेंद्रादे
वर्षिभिः सह ॥ ८ ॥ अमाद्यदिन्द्रः सोमेन दक्षिणाभिर्द्विजातयः ॥ व्युषिता श्वस्य राजर्षेस्ततो यज्ञे महात्मनः ॥ ९ ॥ देवा ब्रह्मर्षयश्चैव चक्रुः कर्मस्वयं तदा ॥ व्युषि
ता श्वस्ततो राजन् प्रतिमर्त्यान् व्यरोचत ॥ १० ॥ सर्वभूतान् प्रतियथा तपनः शिशिरात्यये ॥ सविजित्य गृहीत्वा च नृपतीन् राजसत्तमः ॥ ११ ॥ प्राच्यानुदीच्या
न्याश्चात्यान् दक्षिणात्यान् कालयत् ॥ अश्वमेधे महायज्ञे व्युषिता श्वः प्रतापवान् ॥ १२ ॥ बभूव सहिराजेंद्रो दशनागबलान्वितः ॥ अप्यत्र गाथां गांयंतिये पु
राणविदो जनाः ॥ १३ ॥ व्युषिता श्वे यशो वृद्धे मनुष्ये द्रेकुरुत्तम ॥ व्युषिता श्वः समुद्रांतां विजित्ये मां वसुंधरां ॥ १४ ॥ अपालयत् सर्ववर्णान् पिता पुत्रानि वौर
सान् ॥ यजमानो महायज्ञे ब्राह्मणेभ्यो धनं ददौ ॥ १५ ॥ अनंतरत्नान्यादाय स जहार महाक्रतून् ॥ सुषावच बहून् सोमान्सोमसंस्थास्ततान च ॥ १६ ॥

दीपे विशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ अकालयत् वशीकृतवान् ॥ १२ ॥
॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ जहार आकृतवान् चकारेत्यर्थः सोमसंस्थाः अग्निष्टोमात्यग्निष्टोमादयः सप्त ॥ १६ ॥

काक्षीवतीकक्षीवतोदुहिता ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ मृतमरणंअमृतमुक्तिर्वानतुब्रह्मलोकांतमैश्वर्यं ॥ २२ ॥ २३ ॥ अनिवर्तितुंगच्छंतंभ्रियमाणमित्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ आधयोमनो

आसीत्काक्षीवतीचास्यभार्यापरमसंमता ॥ भद्रानाममनुष्येन्द्ररूपेणासदृशीभुवि ॥ १७ ॥ कामयामासतुस्तौचपरस्परमितिश्रुतं ॥ सतस्यांकामसंपन्नो
यक्ष्मणासमपद्यत ॥ १८ ॥ ॥ तेनाचिरेणकालेनजगामास्तमिवांशुमान् ॥ तस्मिन्प्रेतेमनुष्येन्द्रेभार्याऽस्यभृशदुःखिता ॥ १९ ॥ अपुत्रापुरुषव्याघ्रविलंला
पेतिनःश्रुतं ॥ भद्रापरमदुःखात्तातन्निबोधजनाधिप ॥ २० ॥ भद्रोवाच नारीपरमधर्मज्ञसर्वाभर्तविनाकृता ॥ पतिंविनाजीवतियानसाजीवतिदुःखि
ता ॥ २१ ॥ पतिंविनामृतंश्रेयोनार्याःक्षत्रियपुंगव ॥ त्वद्वर्तिगंतुमिच्छामिप्रसीदस्वनयस्वमां ॥ २२ ॥ त्वयाहीनाक्षणमपिनाहंजीवितुमुत्सहे ॥ प्रसादंकु
रुमेराजन्नितस्तूर्णनयस्वमां ॥ २३ ॥ पृष्ठतोऽनुगमिष्यामिसमेषुविषमेषुच ॥ त्वामहंनरशार्दूलगच्छंतमनिवर्तितुं ॥ २४ ॥ छायेवानुगताराजन्सततंवश
वर्त्तिनी ॥ भविष्यामिनरव्याघ्रनित्यंप्रियहितरता ॥ २५ ॥ अद्यप्रभृतिमांराजन्कष्टाद्वदयशोपणाः ॥ आधयोऽभिभविष्यंतित्वामृतेपुष्करेक्षण ॥ २६ ॥ अ
भाग्ययामयानूनंवियुक्ताःसहचारिणः ॥ तेनमेविप्रयोगोयमुपपन्नस्त्वयासह ॥ २७ ॥ विप्रयुक्तानुयापत्यामुहूर्तमपिजीवति ॥ दुःखंजीवतिसापापानर
कस्थेवपार्थिव ॥ २८ ॥ संयुक्ताविप्रयुक्ताश्चपूर्वदेहेकृतामया ॥ तदिदंकर्मभिःपापैःपूर्वदेहेषुसंचितं ॥ २९ ॥ दुःखंमामनुसंप्रामंराजंस्त्वद्विप्रयोगजं ॥ अ
द्यप्रभृत्यहंराजन्कुशसंस्तरशायिनी ॥ भविष्याम्यसुखाविष्टात्वदर्शनपरायणा ॥ ३० ॥ दर्शयस्वनस्याघ्रशाधिमामसुखान्वितां ॥ रूपणांचाथकरुणंवि
लपंतींनरेश्वर ॥ ३१ ॥ कुंत्युवाच - एवंबहुविधंतस्यांविलपंत्यांपुनःपुनः ॥ तंशवंसंपरिष्वज्यवाक्किलांऽतर्हिनाऽब्रवीत् ॥ ३२ ॥ उत्तिष्ठभद्रेगच्छत्वंददा
नीहवरंतव ॥ जनयिष्याम्यपत्यानित्यय्यहंचारुहासिनि ॥ ३३ ॥ आत्मकीयेवरारोहेशयनीयेचतुर्दशीं ॥ अष्टमींवाक्रतुस्नातासंविशेयामयासह ॥ ३४ ॥
एवमुक्तातुसादेवीतथाचक्रेपतिव्रता ॥ यथोक्तमेवतद्वाक्यंभद्रापुत्रार्थिनीतदा ॥ ३५ ॥ सातेनसुपुर्वदेवीशवेनभरतर्षभ ॥ त्रीन्शाल्वांश्चतुरोमद्रान्सुतान्
भरतसत्तम ॥ ३६ ॥

व्यथाः ॥ २६ ॥ सहचारिणः मिथुनिनः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ शवंप्रेतशरीरं संपरिष्वज्यविलपंत्यामिन्यन्वयः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावादीपे एकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥ ॥ ५ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ अनावृताः सर्वे द्रष्टुं योग्याः कामचारो रतिमुखं तदर्थं विहारि
ण्यः पर्यटनशीलाः स्वतंत्राः भर्त्रादिभिरनिवार्याः ॥ ४ ॥ पतीन् व्युच्चरमाणानां व्यभिचरंतीनां ॥ ५ ॥ अनुविधीयन्ते अनुसार्यन्ते ईश्वरेण ॥ ६ ॥ दृश्यते च वेदेन कांचन परिहरेदिति वामदेव्यव्रतेषु मैथुनार्थिन्याः
स्त्रियाः प्रत्याख्याननिषेधः ॥ ७ ॥ नचिरात् अल्पकालतः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ श्वेतकेतोर्मातरं पितुः समक्षं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ स्थिताः व्यवस्थिताः नचक्षमेन क्षमांकनवान् यथास्तेनोग्रथा

तथात्वमपि मय्येवं मनसा भरतर्षभ ॥ शक्तो जनयितुं पुत्रांस्तपोयोगबलान्वितः ॥ ३७ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणिसंभवपर्वणिव्युषिताश्वोपाख्या
ने एकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ एवमुक्तस्तयाराजातां देवीं पुनरब्रवीत् ॥ धर्मविद्धर्मसंयुक्तमि
दं वचनमुत्तमं ॥ १ ॥ पांडुरुवाच ॥ एवमेतत्पुराकुंतिव्युषिताश्वश्चकार ह ॥ यथात्वयोक्तं कल्याणिसत्यासीदमरोपमः ॥ २ ॥ अथ त्विदं प्रवक्ष्यामि धर्मत
त्त्वं निबोध ॥ पुराणमृषिभिर्दृष्टं धर्मविद्धिर्महात्मभिः ॥ ३ ॥ अनावृताः किल पुरास्त्रिय आसन्वरानने ॥ कामचारविहारिण्यः स्वतंत्राश्चारुहासिनि ॥ ४ ॥ ता
सां व्युच्चरमाणानां कौमारात्सुभगेपतीन् ॥ नाधर्मोऽभूद्दरारोहे सहिधर्मः पुराऽभवत् ॥ ५ ॥ तंचैव धर्मपौराणं तिर्यग्योनिगताः प्रजाः ॥ अद्याप्यनुविधीयन्ते काम
क्रोधविवर्जिताः ॥ ६ ॥ प्रमाणदृष्टो धर्मोऽयं पूज्यते च महर्षिभिः ॥ उत्तरेषु चरं भोरुकुरुष्वद्यापि पूज्यते ॥ ७ ॥ स्त्रीणामनुग्रहकरः सहिधर्मः सनातनः ॥ अस्मिन्सु
लोके नचिरात्तन्मयादियं शुचिस्मिते ॥ ८ ॥ स्थापिता येन यस्माच्च तन्मे विस्तरतः शृणु ॥ बभूवोऽहं लोको नाम महर्षिरिति तूतः श्रुतं ॥ ९ ॥ श्वेतकेतुरिति स्यात् पुत्रस्त
स्याभवन्मुनिः ॥ मयादियं कृता तेन धर्म्या वै श्वेतकेतुना ॥ १० ॥ कोपात्कमलपत्राक्षियदर्थं तन्निबोधमे ॥ श्वेतकेताः किल पुरा समक्षं मातरं पितुः ॥ ११ ॥ ज
ग्राहब्राह्मणः पाणौ गच्छाव इति चाब्रवीत् ॥ ऋषिपुत्रस्ततः कोपं चकारामर्षचोदितः ॥ १२ ॥ मातरं तां तथा दृष्ट्वा नीयमानां बलादिव ॥ क्रुद्धं तं तु पिता दृष्ट्वा
श्वेतकेतुमुवाच ह ॥ १३ ॥ माता तकोपं कार्षीस्त्वमेष धर्मः सनातनः ॥ अनावृता हि सर्वेषां वर्णानां मंगलाभुवि ॥ १४ ॥ यथा गावः स्थितास्ता तस्वे स्ववर्णे तथा
प्रजाः ॥ ऋषिपुत्रोऽथ तं धर्मं श्वेतकेतुर्न चक्षमे ॥ १५ ॥

भूणहैवमेषभवतियोऽयो नौरेतः सिचनीत्ययोनौ आदारेषु पुंसां गमनात्प्रत्यवायः श्रुतिसिद्धः तथा अमीषां निष्कृतं जारिणीवेति मं
त्रे जारिण्यानिष्कृतेः पीडायाश्च दर्शनात् स्त्रीणामपि परसंगे दोषोऽस्यैवोक्तः तथापि श्रोतार्थस्यैव कथाचिद्वग्याव्यवस्थेयं विहितेति ज्ञेयं अथवा व्युच्चरणे तेजस्विनां न दोषः किंतु पृथग्जनानामेवेति तात्पर्यं अन्यथा
कृष्णस्यापि पारदार्यदोषप्रसक्तेः अहल्यादिजाराणामिद्रादीनां तदप्रसक्तेः श्वेत्यास्तां तावत् ॥ १५ ॥

॥ १६॥ १७॥ १८॥ प्रकृतोपयुक्तमाह पत्येति अयुक्तमपि भर्त्राज्ञया स्त्रीभिरवश्यं कर्तव्यमिति भावः ॥ १९॥ २०॥ २१॥ २२॥ २३॥ २४॥ २५॥ २६॥ पुराणं युगांतरियं ॥

चकार चैव मर्यादा मिमांसा पुंस्योर्भुवि ॥ मानुषेषु महाभागेन त्वेवान्येषु जंतुषु ॥ १६॥ तदा प्रभृति मर्यादा स्थितेयमिति नः श्रुतं ॥ व्युच्चरं त्याः पतिनार्या अद्य
प्रभृति पातकं ॥ १७॥ भ्रूणहत्या समं घोरं भविष्यत्यसुखावहं ॥ भार्या तथा व्युच्चरतः कौमारब्रह्मचारिणीं ॥ १८॥ पतिव्रता मेतदेव भविता पातकं भुवि ॥ पत्या
नियुक्ताया चैव पत्नी पुत्रार्थमेव च ॥ १९॥ न करिष्यति तस्याश्च भविष्यति तदेव हि ॥ इति तेन पुराभौरुमर्यादा स्थापिता बलात् ॥ २०॥ उद्दालकस्य पुत्रेण ध
म्या विश्वेतकेतुना ॥ सौदासेन चरंभोरुनियुक्ता पुत्रजन्मनि ॥ २१॥ मदयंती जगाम पिबसिष्ठमिति नः श्रुतं ॥ तस्मात्ते भो च सा पुत्रमश्मकं नाम भाविनी ॥ २२॥
एवं कृतवती सापि भर्तुः प्रियचिकीर्षया ॥ अस्माकमपि ते जन्मविदितं कमलेक्षणे ॥ २३॥ कृष्णद्वैपायनाद्रीरुकुरुणां वंशद्वये ॥ अतएतानि सर्वाणि का
रणानि समीक्ष्य वै ॥ २४॥ ममैतद्वचनं धर्म्यं कर्तुमर्हस्यनिदिते ॥ ऋतावतौ राजपुत्रिस्त्रिया भर्ता पतिव्रते ॥ २५॥ नातिवर्त्तव्य इत्येवं धर्मधर्मविदो विदुः ॥ शे
षेष्वन्येषु कालेषु स्वातंत्र्यं स्त्री किलार्हति ॥ २६॥ धर्ममेवं जनाः संतः पुराणं परिचक्षते ॥ भर्ता भार्या राजपुत्रिधर्म्यवाऽधर्म्यमेव वा ॥ २७॥ यद्गूयात्तत्तथा का
र्यमिति वेदविदो विदुः ॥ विशेषतः पुत्रगृहीहीनः प्रजननात्स्वयं ॥ २८॥ यथाऽहमनवद्यां गिपुत्रदर्शनलालसः ॥ तथारक्तांगुलिनिभः पद्मपत्रनिभः शुभे
॥ २९॥ प्रसादाऽर्थमयातेऽयं शिरस्यभ्युद्यतोऽजलिः ॥ मन्त्रियोगात्सुकेशांते द्विजांते स्तपसाऽधिकात् ॥ ३०॥ पुत्रान्गुणसमायुक्तानुत्पादयितुमर्हसि ॥ त्व
ल्लुते हं पृथुश्रोणिगच्छेयं पुत्रिणां गतिं ॥ ३१॥ वैशंपायन उवाच एवमुक्ता ततः कुंती पांडुं परपुरंजयं ॥ प्रत्युवाच वरारोहा भर्तुः प्रियहिते रता ॥ ३२॥
पितृवैश्मन्यहं बालानियुक्ताऽतिथिपूजने ॥ उग्रं पर्यचरंतं ब्राह्मणं संशितव्रतं ॥ ३३॥ निगूढनिश्चयं धर्मयंतं दुर्वाससं विदुः ॥ तमहं संशितात्मानं सर्वयत्ने
तोषयं ॥ ३४॥ समेऽभिचारसंयुक्ता च षष्ठ्यगवान्वरं ॥ मंत्रं त्विमं च मे प्रादादब्रवीच्चैव मामिदं ॥ ३५॥

॥ २७॥ २८॥ रक्तांगुलिभिर्नितरां भार्यातिरक्तांगुलिनिभः पद्मपत्रनिभा उपमायस्य स तथा ॥ २९॥ ३०॥ ३१॥ ३२॥ ३३॥ ३४॥ अभिचारो देवताकर्षणशक्तिस्तयुक्तं ॥ ३५॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ विलंबासहः पांडुरुवाचायैवेति ॥ ४० ॥ नः क्षत्रियाणां धर्मः पालनं अधर्मेण न संयुज्यति न संभवति अतः केवलाद्धर्मो देवपुत्र एष्टव्य इति भावः यं धर्म इति मन्यते लोकः स नोनः धर्म इति संबंधः ॥ ४१ ॥ धार्मिकश्चेत्यत्र हेतुमाह धर्मेणेति धर्मेण स्वविहितेन लौकिकवैदिकाचारेण ॥ ४२ ॥ उपचार आदरः अभिचारो व्याख्यातस्ताभ्यां ॥ ४३ ॥ भर्त्रा तथोक्ता सतीतयेत्युक्तेति योजना प्रदक्षिणं अज्ञानकूलं अवर्त्तत वर्त्तनं कृतवती ॥ ४४ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभाष्ये द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥ ॥ ७३ ॥ संवत्सरधृते इति ॥ १ ॥ जप्यं मंत्रं यं यं देवं त्वमेतेन मंत्रेण वाहयिष्यसि ॥ अकामो वासकामो वा वशं ते समुपैष्यति ॥ ३६ ॥ तस्य तस्य प्रसादात्तेराज्ञिपुत्रो भविष्यति ॥ इत्युक्ताऽहंतदा तेन पितृवैश्मनि भारत ॥ ३७ ॥ ब्राह्मणस्य वचस्तथ्यंतस्य कालोऽयमागतः ॥ अनुज्ञाता त्वया देवमाद्वयेयमहं नृप ॥ ३८ ॥ तेन मंत्रेण राजर्षेयथास्यान्नौ प्रजाहिता ॥ आवाहयामि कं देवं ब्रूहि सत्यवतां वर ॥ त्वत्तोऽनुज्ञाप्रतीक्षां मां विद्ध्यस्मिन्कर्मणि स्थितां ॥ ३९ ॥ पांडुरुवाच अद्यैव त्वं वरारोहं प्रयतस्व यथाविधि ॥ धर्ममावाहय शुभं संहितं केषु पुण्यभाक् ॥ ४० ॥ अधर्मेण न नो धर्मः संयुज्यति कथंचन ॥ लोकश्चायं वरारोहं धर्मोऽयमिति मन्यते ॥ ४१ ॥ धार्मिकश्च कुरुणां स भविष्यति न संशयः ॥ धर्मेण चापि दत्तस्य नाधर्मं रस्य ते मनः ॥ ४२ ॥ तस्माद्धर्मपुरस्कृत्य नियंता त्वं शुचिस्मिते ॥ उपचाराभिचाराभ्यां धर्ममावाहय स्ववै ॥ ४३ ॥ वैशंपायन उवाच सातथोक्ता तथेत्युक्ता तेन भर्त्रा वरांगना ॥ अभिवाद्याभ्यनुज्ञाता प्रदक्षिणमवर्त्तत ॥ ४४ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणिसंभवपर्वणिकुंतीपुत्रोत्पत्त्यनुज्ञाने द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ वैशंपायन उवाच संवत्सरधृते गर्भगांधार्या जनमेजय ॥ आद्वयामास वैकुंती गर्भार्थे धर्ममच्युतं ॥ १ ॥ सा बलित्वरिता देवी धर्मायोपजहार ह ॥ जजाप विधिवज्जप्यं दत्तं दुर्वाससापुरा ॥ २ ॥ आजगाम ततां देवो धर्मो मंत्रबलात्ततः ॥ विमाने सूर्यसंकाशे कुंती यत्र जपस्थिता ॥ ३ ॥ विहस्य तां ततो ब्रूयाः कुंति किं ते ददाम्यहं ॥ सा तं विहस्यमानांऽपि पुत्रं देह्य ब्रवीदिदं ॥ ४ ॥ संयुक्ता सा हि धर्मेण योगमूर्तिधरेण ह ॥ लेभे पुत्रं वरारोहा सर्वप्राणभृतां हितं ॥ ५ ॥ ऐन्द्रे चंद्रसमा युक्ते मुहूर्त्तेऽभिजितेऽष्टमे ॥ दिवामध्यगते सूर्ये तिथौ पूर्णेऽतिपूजिते ॥ ६ ॥

धर्मदेवतारूपं ॥ २ ॥ विमाने स्थित्वा आजगामेत्यन्वयः जपस्थिता जपनिष्ठा ॥ ३ ॥ ततो विहस्य तां अब्रवीदित्यपलप्यते हे कुंति किं ते ददामि तद्ब्रूयादिति संबंधः ब्रूयादित्यपपाठोलकारव्यत्ययो वाऽर्षः विहस्यमाना धर्मेण ॥ ४ ॥ ५ ॥ ऐन्द्रे ज्येष्ठानक्षत्रे अष्टमे संवत्सरारंभात् अभिजितेऽभिजिति त्रिशन्मुहूर्त्तस्याद्वाष्टमे मुहूर्त्ते दिवा शुक्लपक्षे मध्यगते नुलायनगते तिथौ पूर्णे पूर्णायां पंचम्यां अयं योगः प्रायेणाश्विनशुक्लपंचम्यां भवतीति तत्रैव धर्मराजस्य जन्मेत्यर्थः ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ प्रथितो महान् विश्रुतः कीर्तिमान् ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अंकात्पतने हेतुमाह कुंतीति ॥ १६ ॥ संसृमयेन शिलापि चूर्णो भूतातादृशो व्याघाते सति यस्य निद्रा भंगोऽपि न जातः

समृद्धयशसंकुंतीसुपावप्रवरंसुतं ॥ जातमात्रे सुते तस्मिन्वागुवाचाशरीरिणी ॥ ७ ॥ एष धर्मभृतां श्रेष्ठो भविष्यति नरोत्तमः ॥ विक्रांतः सत्यवाक्कैवराजापृ
थ्व्यां भविष्यति ॥ ८ ॥ युधिष्ठिर इति ख्यातः पांडोः प्रथमजः सुतः ॥ भविता प्रथितो राजा त्रिपुल्लोकेषु विश्रुतः ॥ ९ ॥ यशसा तेजसा चैव दत्तेन च समन्वितः ॥ धार्मि
कं तं सुतं लब्ध्वा पांडुस्तां पुनरब्रवीत् ॥ १० ॥ प्रादुःक्षत्रं बलज्यं बलज्येष्ठं सुतं दणु ॥ ततस्तथोक्ता भर्त्रा तु वायुमेवाजुहावसा ॥ ११ ॥ ततस्तामागतो वायुर्नृ
गारुडो महाबलः ॥ किं ते कुंति ददाम्यद्य ब्रूहि यत्ते हृदि स्थितं ॥ १२ ॥ सा सलज्जा विहस्या ह पुत्रं देहि सुरोत्तम ॥ बलवंतं महाकायं सर्वदर्पप्रभंजनं ॥ १३ ॥ तस्मा
ज्जज्ञे महाबाहुर्भीमो भीमपराक्रमः ॥ तमप्यतिबलं जातं वागुवाचाशरीरिणी ॥ १४ ॥ सर्वेषां बलिनां श्रेष्ठो जातो यमिति भारत ॥ इदमत्यद्भुतं चासीज्जातमा
त्रे वक्रोदरे ॥ १५ ॥ यदंकात्पतितो मातुः शिलां गात्रैर्व्यचूर्णयत् ॥ कुंती व्याघ्रभयो द्विघ्ना सहसोत्पतिता किल ॥ १६ ॥ नान्वबुध्यत संसृममुत्संगे स्वेदकोदरं ॥ त
तः सवज्रसंघातः कुमारो न्यपतद्गिरौ ॥ १७ ॥ पतता तेन शतधा शिला गात्रैर्विचूर्णिता ॥ तां शिलां चूर्णितां दृष्ट्वा पांडुर्विस्मयमागतः ॥ १८ ॥ यस्मिन्नहनिभी
मस्तु जज्ञे भरतसत्तम ॥ दुर्योधनोऽपि तत्रैव प्रजज्ञे वसुधाधिप ॥ १९ ॥ जाते वक्रोदरे पांडुरिदं भूयोऽन्वर्चितयत् ॥ कथं नु मेवरः पुत्रो लोकश्रेष्ठो भवेदिति ॥
॥ २० ॥ दैवे पुरुषकारे च लोकोऽयं संप्रतिष्ठितः ॥ तत्र दैवं तु विधिना कालयुक्तेन लभ्यते ॥ २१ ॥ इंद्रो हिराज्जा देवानां प्रधान इति नः श्रुतं ॥ अप्रमेयबलोत्साहो वी
र्यवानमितद्युतिः ॥ २२ ॥ तं तोषयित्वा तप्रसापुत्रं लप्स्ये महो बलं ॥ यदास्यति समे पुत्रं सवरीयान् भविष्यति ॥ २३ ॥ अमानुषान्मानुषांश्च संग्रामे सहनिष्यति ॥
कर्मणामनसा वाचा तस्मात्तप्स्ये महत्तपः ॥ २४ ॥ ततः पांडुर्महाराजो मंत्रयित्वा महर्षिभिः ॥ दिदेश कुंत्याः कौरव्यो व्रतं सांवत्सरं शुभं ॥ २५ ॥ आत्मना च म
हाबाहुरेकपादस्थितो भवत् ॥ उग्रं सतप आस्थाय परमेण समाधिना ॥ २६ ॥ आरिराधयिषुर्देवं त्रिदशानां तमीश्वरं ॥ सूर्येण सह धर्मात्मा पर्यतप्यत भारत ॥
॥ २७ ॥ तंतुकालेन महता वासवः प्रत्यपद्यत ॥ शक्र उवाच पुत्रं तव प्रदास्यामि त्रिपुल्लोकेषु विश्रुतं ॥ २८ ॥ ब्राह्मणानां गवां चैव सुहृदां चार्थसाधकं ॥
दुर्हृदां शोकजननं सर्वबांधवनंदनं ॥ २९ ॥ सुतं तेऽयं प्रदास्यामि सर्वा मित्रविनाशनं ॥ इत्युक्तः कौरवो राजा वासवं न महात्मना ॥ ३० ॥

निर्वेदनत्वात् वज्रशरीरत्वादित्यर्थः ॥ १ ॥ ११ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ समाधिना ध्यानेन परमेणानन्यदृष्टिना सूर्येण सह उदयादस्तमयावधि ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ आभाष्यहेकुंतिइतिसंबोध्य ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ वहिष्यतिपालयिष्यति ॥ ४० ॥ ४१ ॥ मेघानश्वमेधान् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥
 उवाचकुंतीधर्मात्मादेवराजवचःस्मरन् ॥ उदर्कस्तव कल्याणितुष्टोदेवगणेश्वरः ॥ ३१ ॥ दातुमिच्छतिपुत्रंयथासंकल्पितंत्वया ॥ अतिमानुषकर्माण्यश
 स्विनमरिंदमं ॥ ३२ ॥ नीतिमंतंमहात्मानमादित्यममतेजसं ॥ दुराधर्षक्रियावंतमतीवाद्भुतदर्शनं ॥ ३३ ॥ पुत्रंजनयसुश्रोणिधामक्षत्रियतेजसां ॥ लब्धःप्र
 सादोदेवेंद्रात्तमाद्वयशुचिस्मिते ॥ ३४ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्ताततःशक्रमाजुहावयशस्विनी ॥ अथाजगामदेवेंद्रोजनयामासचार्जुनं ॥ ३५ ॥
 जातमात्रेकुमारेतुवागुवाचाशरीरिणी ॥ महागंभीरनिर्घोषानभोनादयतीतदा ॥ ३६ ॥ शृण्वतांसर्वभूतानांतेषांचाश्रमवासिनां ॥ कुंतीमाभाष्यविस्पष्ट
 मुवाचेंद्रशुचिस्मितां ॥ ३७ ॥ कार्तवीर्यसमःकुंतिशिवतुल्यपराक्रमः ॥ एषशक्रइवाज्योयशस्तेप्रथयिष्यति ॥ ३८ ॥ अदित्याविष्णुनाप्रीतिर्यथाभूदभिव
 र्धिना ॥ तथाविष्णुसमःप्रीतिवर्धयिष्यतितेऽर्जुनः ॥ ३९ ॥ एषमद्रान्वशेरुत्वाकुलंश्वसहसोमकैः ॥ चेदिक्राशिकरूपांश्चकुरुलक्ष्मींवहिष्यति ॥ ४० ॥ एत
 स्यभुजवीर्येणखांडवेहव्यवाहनः ॥ मेदसासर्वभूतानांठिनियास्यतिवैपरां ॥ ४१ ॥ ग्रामणीश्वमहीपालानेपजित्वामहाबलः ॥ भ्रातृभिःसहितोवीरस्त्रीन्मेघा
 नाहरिष्यति ॥ ४२ ॥ जामदग्न्यसमःकुंतिविष्णुतुल्यपराक्रमः ॥ एषवीर्यवतांश्रेष्ठोभविष्यतिमहायशः ॥ ४३ ॥ एषयुद्धेमहादेवंतोपयिष्यतिशंकरं ॥ अस्त्रं
 पाशुपतंनामतस्मात्तुष्टादवाप्स्यति ॥ ४४ ॥ निवातकवचानामदैत्याविबुधविद्विषः ॥ शक्राज्ञयामहाबाहुस्तान्वधिष्यतितेसुतः ॥ ४५ ॥ तथादिव्यानिचा
 स्त्राणिनिखिलेनाहरिष्यति ॥ विप्रनष्टांश्रियंचायमाहर्तापुरुषर्षभः ॥ ४६ ॥ एतामत्यद्भुतांवाचंकुंतीशुश्रावसूतके ॥ वाचमुच्चरितामुच्चैस्तांनिशम्यतपस्विनां
 ॥ ४७ ॥ बभूवपरमोहर्षःशतशृंगनिवासिनां ॥ तथादेवनिकायानांसेंद्राणांचदिवौकसां ॥ ४८ ॥ आकाशेदुंदुभीनांचबभूवतुमुलःस्वनः ॥ उदतिष्ठन्महाघोषः
 पुष्पवृष्टिभिरावृतः ॥ ४९ ॥ समवेत्यचदेवानांगणाःपार्थमपूजयन् ॥ काद्रवेयावैनतेयागंधर्वाप्सरसस्तथा ॥ प्रजानांपंतयःसर्वेसप्तचैवमहर्षयः ॥ ५० ॥ भरद्वा
 जःकश्यपोगौतमश्चविश्वामित्रोजमदग्निर्वसिष्ठः ॥ यश्चोदितोभास्करेऽभूत्प्रनष्टेसोऽप्यत्रात्रिर्भगवानाजगाम ॥ ५१ ॥ मरीचिरंगिराश्चैवपुलस्त्यःपुलहःक्र
 तुः ॥ दक्षःप्रजापतिश्चैवगंधर्वाप्सरसस्तथा ॥ ५२ ॥ दिव्यमाल्यांबरधराःसर्वालंकारभूषिताः ॥ उपगायंतिबीभत्सुंनृत्यंतेऽप्सरसांगणाः ॥ ५३ ॥

॥ ४७ ॥ देवनिकायानांदेवतानिलयानांविमानानां तेनतत्स्थानांदेवानामितिलक्ष्यते ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥

तयामहर्षयश्चापि जेपुस्तत्र समंततः ॥ गंधर्वैः सहितः श्रीमात्रागायतचतुर्वरुः ॥ ५४ ॥ भीमसेनो ग्रसेनौ च ऊर्णायुरनघस्तथा ॥ गोपतिर्धृतराष्ट्रश्च सूर्यवर्चास्तथाष्टमः ॥ ५५ ॥ युयपस्तृणपः कांष्णिर्नैदिश्चित्ररथस्तथा ॥ त्रयोदशः शालिशिराः पर्जन्यश्चतुर्दशः ॥ ५६ ॥ कलिः पंचदशश्चैव नारदश्चात्र षोडशः ॥ ऋत्वा बृहत्त्वा बृहकः करालश्चर्महंमनाः ॥ ५७ ॥ ब्रह्मचारी बहुगुणः सुवर्णश्चेति विश्रुतः ॥ विश्वावसुर्भूमन्युश्च सुचंद्रश्च शरुस्तथा ॥ ५८ ॥ गीतमाधुर्यसंपन्नौ विख्यातौ च हहाद्बुहू ॥ इत्येते देवगंधर्वा जग्मुस्तत्र नराधिप ॥ ५९ ॥ तथैवाप्सरसो लृष्टाः सर्वालंकारभूषिताः ॥ न नृतुर्वै महाभागा जगुश्चायतलोचनाः ॥ ६० ॥ अनुचानाऽनवद्याचगुणमुस्यागुणावरा ॥ अद्रिकाच तथा सोमामिश्रकेशी त्वलंबुषा ॥ ६१ ॥ मरीचिः शुचिकाचैव विद्युत्पर्णा तिलोत्तमा ॥ अंबिकालक्षणाक्षेमा देवीरंभामनोरमा ॥ ६२ ॥ असिताच सुवाहुश्च सुप्रियाच वपुस्तथा ॥ पुंडरीकासुगंधाच सुरसाच प्रमाथिनी ॥ ६३ ॥ काम्याशारद्वती चैव न नृतुस्तत्र संघशः ॥ मेनका सहजान्याच कर्णिका पुंजिकस्यला ॥ ६४ ॥ ऋतुस्थला घृताचो च विश्वाचो पूर्वचित्यपि ॥ उम्लोचेति च विख्याता प्रम्लोचेति च तादश ॥ ६५ ॥ उर्वशेकादशीतासां जगुश्चायतलोचनाः ॥ धाताऽर्यमाच मित्रश्च वरुणोऽशोभगस्तथा ॥ ६६ ॥ इंद्रो विवस्वान्पूषा च त्वष्टा च सविता तथा ॥ पर्जन्यश्चैव विष्णुश्च आदित्या द्वादश स्मृताः ॥ महिमानं पांडवस्य वर्धयंतोऽबरे स्थिताः ॥ ६७ ॥ मृगव्याधश्च सर्पश्च निर्ऋतिश्च महायशाः ॥ अजैकपादहिर्बुध्न्यः पिनाकी च परंतप ॥ ६८ ॥ दहनोऽयं श्वरश्चैव कपाली च विशांपते ॥ स्थाणुर्भगश्च भगवान् रुद्रास्तत्रावतस्थिरे ॥ ६९ ॥ अश्विनौ वसवश्चाष्टौ मरुतश्च महाबलाः ॥ विश्वे देवास्तथा साध्यास्तत्रासन्नरितः स्थिताः ॥ ७० ॥ कर्कोटकोऽथ सर्पश्च वासुकिश्च भुजंगमः ॥ कच्छपश्चाथ कुंडश्च तक्षकश्च महोरगः ॥ ७१ ॥ आययुस्तपसा युंक्तमहाक्रोधामहाबलाः ॥ एते चान्ये च बहवस्तत्र नागा व्यवस्थिताः ॥ ७२ ॥ तार्क्ष्यश्चारिष्टनेमिश्च गरुडश्चासितध्वजः ॥ अरुणश्चारुणिश्चैव वैनतेया व्यवस्थिताः ॥ ७३ ॥ तांश्च देवगणान्सर्वांस्तपःसिद्धामहर्षयः ॥ विमानगिर्यग्रगता न्दृशुर्नैतरे जनाः ॥ ७४ ॥

• अत्रैकः सविता अधिकः

॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावादीपेत्रयोर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ७९ ॥ कुंतीति ॥ १ ॥ विगुणेत्रजोत्पादनानधिकृते
अवरत्नेकविंशत्वे वरार्हायाः कुंत्या अपेक्षया ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ संरंभः अभिमानः ॥ ६ ॥ ममेति इष्टमनिष्टं वा वक्ष्यसीतिसंदेहेन त्वां वक्तुं न प्रसहेत्यर्थः ॥ ७ ॥ मत्वा ज्ञात्वा प्रतिपत्स्यते अंगीकरिष्यति

तद्वद्वामहदाश्चर्यं विस्मितामुनिसत्तमाः ॥ अधिकांस्मृतो वृत्तिमवर्त्तन्पांडवा नृपति ॥ ७५ ॥ पांडुस्तु पुनरेवैनां पुत्रलोभान्महायशाः ॥ वक्तुमैच्छद्दर्मपत्नीं
कुंतीत्वेन मथाब्रवीत् ॥ ७६ ॥ नातश्चतुर्थं प्रसवमापत्स्वपिवदंत्युत ॥ अतः परं स्वैरिणी स्याद्वंधकी पंचमे भवेत् ॥ ७७ ॥ सत्वं विद्वन्धर्ममिममधिगम्य कथं नुमां ॥
अपत्यार्थं समुक्त्रम्यप्रमादादिवभापसं ॥ ७८ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि पांडवोत्पत्तौ त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥
॥ ७९ ॥ ॥ ७९ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ कुंती पुत्रेषु जातेषु धृतराष्ट्रात्मजेषु च ॥ मद्रसजसुता पांडुरहो वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ न मेऽस्तित्वयि संतापो विगुणेऽ
पि परंतप ॥ नावरत्ने वरार्हायाः स्थित्वा चानघ नित्यदा ॥ २ ॥ गांधार्याश्चैव नृपते जातं पुत्रशतं तथा ॥ श्रुत्वा न मे तथा दुःखमभवत्कुरुनंदन ॥ ३ ॥ इदं तु मे मह
दुःखं तुल्यतायामपुत्रता ॥ दिष्ट्या त्विदानीं भर्तुर्मे कुंत्यामप्यस्ति संततिः ॥ ४ ॥ यदित्वपत्यसंतानं कुंतिराजसुतामयि ॥ कुर्यादनुग्रहो मे स्यात्तव चापि हितं
भवेत् ॥ ५ ॥ संरंभो हि सपत्नीत्वाद्दत्तं कुंतिमुतां प्रति ॥ यदितुत्वं प्रसन्नो मे स्वयमेनां प्रचोदय ॥ ६ ॥ पांडुरुवाच ॥ ममाप्यपसदामाद्रिहृद्यर्थः परिवर्त्तते ॥
न तु त्वां प्रसहे वक्तुमिष्टानिष्टविवक्षया ॥ ७ ॥ तव त्विदं मतं मत्वा प्रयतिष्याम्यतः परं ॥ मन्ये ध्रुवं मयोक्ता सावचनं प्रतिपत्स्यते ॥ ८ ॥ वैशंपायन उवाच
ततः कुंती पुनः पांडुर्विविक्तइदमब्रवीत् ॥ कुलस्य मम संतानं लोकस्य च कुरुप्रियं ॥ ९ ॥ मम चापि ङनाशाय पूर्वेषामपि चात्मनः ॥ मत्प्रियार्थं च कल्याणिकुरु
कल्याणमुत्तमं ॥ १० ॥ यशसोऽर्थाय चैव त्वं कुरु कर्मसु दुष्करं ॥ प्राप्याधिपत्यमिद्रेण यज्ञैरिष्टं यशोऽर्थिना ॥ ११ ॥ तथा मंत्रविदो विप्रास्तपस्तप्त्वा सुदुष्करं ॥
गुरुनभ्युपगच्छंति यशसोऽर्थाय भाविनि ॥ १२ ॥ तथाराजर्षयः सर्वे ब्राह्मणाश्च तपोधनाः ॥ चक्रुरुच्चावचं कर्म यशसोऽर्थाय दुष्करं ॥ १३ ॥ सा त्वं माद्रीं पुवेनै
वतारयैनामनिंदिते ॥ अपत्यसंविभागेन परां कीर्तिमवाप्नुहि ॥ १४ ॥

॥ ८ ॥ संतानं अविच्छेदं लोकस्य प्रियं बलवत्पुत्रजात्वेन निर्भयत्वं ॥ ९ ॥ मम पूर्वेषां च अपि ङविनाशाय पि ङविनाशाभावाय बहुषु पुत्रेषु कस्यचिदपि पुत्रस्य संततेरविच्छेदसंभवादित्यर्थः कल्याणं पुत्रांतरो
त्पादनं ॥ १० ॥ यशस इति कृतकृत्या अपि यशोर्थं देवमुर्वाद्या राघनं कुर्वतीत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

एवं पांडुं प्रति उक्त्वा कुंत्यामंत्रे कृते सति कुंतीमाद्रीं अब्रवीदित्योजना ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ अत्यश्विनौ अश्विन्यामधिकौ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ अनुसंवत्सरं संवत्सरमनुपश्वाज्जाता अपि देवताभावात् सर्वे पंच
 वैशंपायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा ब्रवीन्माद्रीं सकृच्चिंतय देवतं ॥ तस्मात्ते भविता पत्यमनुरूपमसंशयं ॥ १५ ॥ ततो माद्री विचार्यैव जगाम मनसाऽश्विनौ ॥ ता
 वागम्य सुतौ तस्यां जनयामास तुर्यमौ ॥ १६ ॥ न कुलं सहदेवं च रूपेणा प्रतिमौ भुवि ॥ तथैव तावपि यमौ वागुवाचा शरीरिणी ॥ १७ ॥ सत्वरूपगुणोपेतौ भव
 तोऽत्यश्विनाविति ॥ भासतस्ते जसाऽत्यर्थं रूपद्रविणसंपदा ॥ १८ ॥ नामानि च क्रिरे तेषां शतशृंगनिवासिनः ॥ भक्त्या च कर्मणा चैव तथा शीर्षिर्विंशोपते ॥
 ॥ १९ ॥ ज्येष्ठयुधिष्ठिरेत्येवं भीमसेनेति मध्यमं ॥ अर्जुनेति तृतीयं च कुंतीपुत्रानकल्पयन् ॥ २० ॥ पूर्वजं न कुलेत्येवं सहदेवेति चापरं ॥ माद्रीपुत्रावकथयंस्ते वि
 प्राः प्रीतमानसाः ॥ २१ ॥ अनुसंवत्सरं जाता अपिते कुरुसत्तमाः ॥ पांडुपुत्राव्यराजंतं पंचसंवत्सरा इव ॥ २२ ॥ महासत्वामहावीर्यामहाबलपराक्रमाः ॥
 पांडुर्दृष्ट्वा सुतां स्तां स्तु देवरूपान्महौजसः ॥ २३ ॥ मुदं परमि काले भेतनंद च नराधिपः ॥ ऋषीणामपि सर्वेषां शतशृंगनिवासिनां ॥ २४ ॥ प्रियावभूवुस्तासां
 च तथैव मुनयोपितां ॥ कुंतीमथ पुनः पांडुर्माद्र्यर्थे समचोदयत् ॥ २५ ॥ तमुवाच पृथाराज नरहस्युक्ता तदा सती ॥ उक्ता सकृद्वद्वेषाले भेतनास्मि वंचिता
 ॥ २६ ॥ विभेम्यस्याः परिभवात्कुस्त्रीणां गतिरीदृशी ॥ नाज्ञासिषमहं मूढाद्वद्वद्वाने फलद्वयं ॥ २७ ॥ तस्मान्नाहं नियोक्तव्या त्वयैषोऽस्तु वरो मम ॥ एवं पांडोः
 सुताः पंच देवदत्ता महाबलाः ॥ २८ ॥ संभूताः कीर्त्तिमंतश्च कुरुवंशविवर्धनाः ॥ शुभलक्षणसंपन्नाः सोमं वल्लियदर्शनाः ॥ २९ ॥ सिंहदर्पा महेष्वासाः सिंह
 विक्रांतगामिनः ॥ सिंहग्रीवामनुष्येन्द्राववधुर्देवविक्रमाः ॥ ३० ॥ विवर्धमानास्ते तत्र पुण्ये ह्येव ते गिरौ ॥ विस्मयं जनयामासुर्महर्षीणां समेयुषां ॥ ३१ ॥
 ते च पंचशतं चैव कुरुवंशविवर्धनाः ॥ सर्वे वदधुरत्येन कालेनाप्स्वि वनीरजाः ॥ ३२ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवप० पांडवोत्पत्तौ चतुर्विंशत्य
 धिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥ ॥ ७३ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ दर्शनीयांस्ततः पुत्रान्यांदुःपंचमहावने ॥ तान्यश्विन्यवते रम्ये स्वबाहुबलमाश्रितः ॥ १ ॥
 सुपुष्पितवने काले कदाचिन्मधुमाधवे ॥ भूतसंमोहने राजा सभार्यो व्यचरद्द्वनं ॥ २ ॥

संवत्सरा इकादृश्यन्तेत्यर्थः यद्वा पंचापि पुत्राव्यराजंतं संवत्सराः प्रभवादय इवानुसंवत्सरं जाता इति योज्यं ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ते पंच पांडवाः शतं चान्ये धार्तराष्ट्राः नी
 रजाः पद्मा इव ॥ ३२ ॥ इति आ० नै० भारतभावादीपे चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥ ॥ ७३ ॥ दर्शनीयानिति ॥ १ ॥ मधुमाधवे चैव वैशाखयोः संधौ तदात्मके वसन्ते ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ वयःस्थांयुवनीं तनुवाससंमूक्षमवन्नाकिंचित्त्वित्तांगमित्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ कामपरीतात्माकामेनव्यामचित्तः ॥ ९ ॥ १० ॥ बुद्धिर्भयनिश्चयः चेतसाविचारेण ॥ ११ ॥ काल
पलाशैस्तिलकैश्चनैश्चपकैः पारिभद्रकैः ॥ अन्यैश्चवहुभिर्वक्षैः फलपुष्पसमृद्धिभिः ॥ ३ ॥ जलस्थानैश्चविविधैः पद्मिनीभिश्चशोभितं ॥ पांडोर्वनंतत्संप्रेक्ष्य प्र
जज्ञे तद्विस्मयः ॥ ५ ॥ प्रहृष्टमनसंतत्रविचरंतं यथाऽमरं ॥ तं माद्र्यनुजगामैकावसनं विभ्रती शुभं ॥ ५ ॥ समीक्षमाणः स तु तां वयस्थां तनुवाससं ॥ तस्य
कामः प्रवृत्ते गहनेऽग्निरिवोद्भूतः ॥ ६ ॥ रहस्येकांतुतां दृष्ट्वा राजाराजीवलोचनां ॥ न शशाकनियंतुं तं कामं कामवशीकृतः ॥ ७ ॥ तत एनां बलाद्राजानिज
ग्राहरहोगतां ॥ वार्यमाणस्तया देव्या विस्फुरंत्या यथा बलं ॥ ८ ॥ स तु कामपरीतात्मा तं शापं नान्वयुध्यत ॥ माद्रीं मैथुनधर्मेण सोऽन्वगच्छद्बलादिव ॥ ९ ॥ जी
वितां ता यकौरव्यमन्मथस्य वशंगतः ॥ शापजं भयमुत्सृज्य विधिना संप्रचोदितः ॥ १० ॥ तस्य कामात्मनो बुद्धिः साक्षात्कालेन मोहिता ॥ संप्रमथ्येन्द्रियग्रा
मं प्रनष्टा सह चेतसा ॥ ११ ॥ स तया सह संगम्य भार्यया कुरुनंदनः ॥ पांडुः परमधर्मात्मा युयुजे कालधर्मणा ॥ १२ ॥ ततो माद्रीं समालिङ्ग्य राजानं गतचेतसं ॥
मुमोच दुःखजं शब्दं पुनः पुनरतीव हि ॥ १३ ॥ सह पुत्रैस्ततः कुंती माद्री पुत्रौ च पांडवौ ॥ आजग्मुः सहितास्तत्र यत्र राजा तथागतः ॥ १४ ॥ ततो माद्र्यब्रवीद्राज
न्नात्ता कुंती मिदं वचः ॥ एकैव त्वमिहा गच्छति पुंस्त्वत्रैव दारकाः ॥ १५ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्यास्तत्रैवा धाय दारकान् ॥ हताऽहमिति विक्रुश्य सहसैवाजगाम सा
॥ १६ ॥ दृष्ट्वा पांडुं च माद्रीं च शयानौ धरणीतले ॥ कुंती शोकपरीतां गोविललापसुदुःखिता ॥ १७ ॥ रक्ष्यमाणो मयानित्यं वीरः स ततमात्मवान् ॥ कथं त्वाम
त्यतिक्रान्तः शापं जानन्वनौकसः ॥ १८ ॥ ननु नाम त्वयामाद्रिरक्षितव्यो नराधिपः ॥ सा कथं लोभितवती विजने त्वं नराधिपं ॥ १९ ॥ कथं दीनस्य स ततं त्वामा
सा ग्रहणगतां ॥ तं विचिंतयतः शापं प्रहर्षः समजायत ॥ २० ॥ धन्या त्वमसि बाह्वी किमत्तो भाग्यतरा तथा ॥ दृष्टवत्यसि यद्वक्त्रं प्रहृष्टस्य महीपतेः ॥ २१ ॥ मा
द्र्युवाच विलपंत्या मया देवि वार्यमाणेन चासकृत् ॥ आत्मानवारितोऽनेन सत्यं दिष्टं चिकीर्षुणा ॥ २२ ॥ कुंत्युवाच अहं ज्येष्ठा धर्मपत्नी ज्येष्ठधर्म
फलं मम ॥ अवश्यं भाविनां भावांन्मामां माद्रिनिवर्तय ॥ २३ ॥ अन्विष्यामीह भर्तारमहंप्रेतवशंगतं ॥ उत्तिष्ठ त्वं विस्तरज्यैनमिमान्पालय दारकान् ॥ २४ ॥

स्यातीतत्वादिव्यवहारहेतोः षष्ठद्रव्यस्येव धर्मः कालनात्मको यस्य मरणस्य तेन कालधर्मणामृत्युना ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ त्वां अत्यतिक्रान्तः बलादाक्रान्तवान् शोकाकुलत्वादतिशब्दस्या
भ्यासः ॥ १८ ॥ त्वया चरक्षितव्यः ॥ १९ ॥ प्रहर्षः कामः ॥ २० ॥ २१ ॥ आत्माचित्तं दिष्टं शापजं दुरदृष्टं ॥ २२ ॥ २३ ॥ प्रेतवशं प्रेतराजवशं अन्विष्यामि अनुगमिष्यामि ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावादीपे पंचविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥ ॥ ७ ॥ पांडोरुपरमंदृष्टेति ॥ १॥ २॥ ३॥ देहदेह

माद्रुवाच अहमेवानुयास्यामि भर्तारमपलायिनं ॥ न हित्वा स्मिकामानां ज्येष्ठामामनुमन्यतां ॥ २५ ॥ मां चाभिगम्य क्षीणीयं कामाद्भरतसत्तमः ॥ तमु
च्छिद्यामस्य कामं कथं नुयमसादने ॥ २६ ॥ न चाप्यहं वर्तयंती निर्विशेषं सुतेषुते ॥ वृत्तिमार्यं च रिष्यामि स्पृशेदेनस्तथा च मां ॥ २७ ॥ तस्मान्मे सुतयोः कुंतिव
र्तितव्यं स्वपुत्रवत् ॥ मां च कामयमानोऽयं राजा प्रेतवशंगतः ॥ २८ ॥ राज्ञः शरीरेण सह ममापीदं कलेवरं ॥ दग्धव्यं सुप्रतिच्छन्नमेतदार्यं प्रियंकुरु ॥ २९ ॥
दारकेष्वप्रमत्ता च भवेथाश्रहिता मम ॥ अतोऽन्यन्नप्रपश्यामि संदृष्टव्यं हि किंचन ॥ ३० ॥ वैशंपायन उवाच इत्युक्त्वा तं चिताग्निस्थं धर्मपत्नीनरर्षभं ॥
मद्राजसुतातूर्णमन्वारो ह्यशस्विनी ॥ ३१ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि पांडूपरमं पंचविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥
॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायन उवाच पांडोरुपरमंदृष्ट्वा देवकल्पामहर्षयः ॥ ततो मंत्रविदः सर्वे मंत्रयांचक्रिरेमियः ॥ १ ॥ तापसा ऊचुः हित्वा
राज्यं चराष्ट्रं च समहात्मा महायशः ॥ अस्मिन् स्थाने तपस्तप्त्वा तापसान् शरणंगतः ॥ २ ॥ स जातमात्रान्पुत्रांश्च दारांश्च भवतामिह ॥ प्रादायां पतिधिराजा
पांडुः स्वर्गमितीगतः ॥ ३ ॥ तस्येमानात्मजा न्देहं भार्यांच सुमहात्मनः ॥ स्वराष्ट्रं गृह्य गच्छामो धर्म एष हि नः स्मृतः ॥ ४ ॥ वैशंपायन उवाच तेषं परस्परमा
मंभ्य देवकल्पामहर्षयः ॥ पांडोः पुत्रान्पुरस्कृत्य नगरं नागसाङ्ख्यं ॥ ५ ॥ उदारमनसः सिद्धागमने चक्रिरेमनेः ॥ भीष्माय पांडवान् दातुं धृतराष्ट्राय चैव हि ॥ ६ ॥
तस्मिन्नेव क्षणे सर्वे तानादाय प्रतस्थिरे ॥ पांडोर्दारांश्च पुत्रांश्च शरीरे ते च तापसाः ॥ ७ ॥ सुखिनी सा पुरा भूत्वा स तं पुत्रवत्सला ॥ प्रपन्ना दीर्घमध्वानं संक्षिप्तं
तदमन्यत ॥ ८ ॥ सा त्वदीर्घेण कालेन संप्राप्ता कुरुजांगलं ॥ वर्धमानपुरद्वारमास सा दयशस्विनी ॥ ९ ॥ द्वारिणं तापसा ऊचूराजानं च प्रकाशय ॥ तनुगत्वां
क्षणेनैव सभायां विनिवेदिताः ॥ १० ॥ तंचारणसहस्राणां मुनीनामागमंतदा ॥ श्रुत्वानागपुरे नृणां विस्मयः समपद्यत ॥ ११ ॥ मुहूर्तो दित आदित्ये सर्वे
बालपुरस्कृतः ॥ स दारास्तापसान्द्रष्टुं निर्ययुः पुरवासिनः ॥ १२ ॥

योरस्थीनि अग्निहोत्राग्निजिः संस्कारलंभनार्थं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ तद्गमनं संक्षिप्तममन्यत मुनीनां योगप्रभावात् स्वदेशगमनौत्कंठ्याद्वा ॥ ८ ॥ वर्द्धमानपुरद्वारं मुख्यद्वारं ॥ ९ ॥ १० ॥ चारणाः देवगा
यकागुह्यकाराख्यास्तेषां सहस्राणां मुनीनां चागममिति चोद्धाहर्त्तव्यः पाठान्तरे आरण्यानां सहस्रसंख्यानां मुनीनां चेतियोज्यं ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ व्यतिकरःसंघर्षः ॥ १४ ॥ १५ ॥ कौसल्याकाशिराजमुता ॥ १६ ॥ १७ ॥ उपोपविविशुःपरिवार्योपविष्टवतः ॥ १८ ॥ १९ ॥ अकूजनिःशब्दं ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ दिव्येनहेतुनामंत्रेणदेव
 स्त्रीसंघाःक्षत्रसंघाश्चयानसंघसमास्थिताः ॥ ब्राह्मणैःसहनिर्जग्मुर्ब्राह्मणानांचयोषितः ॥ १३ ॥ तथाविट्शूद्रसंघानांमहान्व्यतिकरोऽभवत् ॥ नकश्चिदकरो
 दीर्घ्यामभवन्धर्मबुद्धयः ॥ १४ ॥ तथाभीष्मःशांतनवःसोमदत्तोऽथवाह्निकः ॥ प्रज्ञाचक्षुश्चराजर्षिःक्षत्ताचविदुरःस्वयं ॥ १५ ॥ साचसत्यवतीदेवीकौ
 सल्याचयशस्विनी ॥ राजदारैःपरिवृतागांधारीचापिनिर्ययौ ॥ १६ ॥ धृतराष्ट्रस्यदायादादुर्योधनपुरोगमाः ॥ भूषिताभूषणैश्चित्रैःशतसंख्याविनिर्ययुः ॥ १७ ॥
 तान्महर्षिगणान्दृष्ट्वाशिरोभिरभिवाद्य च ॥ उपोपविविशुःसर्वैकौरव्याःसपुरोहिताः ॥ १८ ॥ तथैवशिरसाभूमावभिवाद्यप्रणम्य च ॥ उपोपविविशुःसर्वे
 पौरजानपदा अपि ॥ १९ ॥ तमकूजमभिज्ञायजनौघंसर्वशस्तेदा ॥ पूजयित्वायथान्यायंपाद्येनार्घ्येणचप्रभो ॥ २० ॥ भीष्मोराज्यंचराष्ट्रंचमहर्षिभ्यान्ववे
 दयत् ॥ तेषामथोदद्भुतमःप्रत्युत्थायजटाजिनी ॥ ऋषीणांमतमाज्ञायमहर्षिरिदमब्रवीत् ॥ २१ ॥ यःसंकौरव्यदायादःपांडुर्नामनराधिपः ॥ कामभोगान्परि
 त्यज्यशतशृंगमितोगतः ॥ २२ ॥ ब्रह्मचर्यव्रतस्यस्यतस्यदिव्येनहेतुना ॥ साक्षाद्दर्मादयंपुत्रस्तत्रजातयुधिष्ठिरः ॥ २३ ॥ तथैनंबलिनांश्रेष्ठतस्यराज्ञोमहात्म
 नः ॥ मातरिश्वाद्दौपुत्रंभीमंनाममहाबलं ॥ २४ ॥ पुरुहूतादयंजज्ञकुंत्यामेवधनंजयः ॥ यस्यकीर्तिर्महेष्वासान्सर्वानभिभविष्यति ॥ २५ ॥ यौतुमाद्रीमहे
 ष्वासावसूतपुरुषोत्तमौ ॥ अश्विभ्यांपुरुषव्याघ्राविमौतावपिपश्यत ॥ २६ ॥ चरताधर्मनित्येनवनवासंयशस्विना ॥ नष्टःपैतामहोवंशःपांडुनापुनरुद्धतः ॥
 ॥ २७ ॥ पुत्राणांजन्मदृष्ट्विचवैदिकाध्ययनानिच ॥ पश्यंतःसततंपांडोःपरांप्रीतिमवाप्स्यथ ॥ २८ ॥ वर्तमानःसतां वृत्तेपुत्रलाभमवाप्स्य च ॥ पितृलोकंग
 तःपांडुरितःसप्तदशेहनि ॥ २९ ॥ तंचितागतमाज्ञायवैश्वानरमुखेद्भुतं ॥ प्रविष्टापावकंमाद्रीहित्वाजीवितमात्मनः ॥ ३० ॥ सागतासहतेनैवपतिलोकमनु
 व्रता ॥ तस्यास्तस्यचयत्कार्यक्रियतांतदनंतरं ॥ ३१ ॥ इमेतयोःशरीरेद्वेपुत्राश्चेमेतयोर्वराः ॥ क्रियाभिरनुगृह्यतांसहमात्रापरंतपाः ॥ ३२ ॥ प्रेतकार्येनिवृ
 त्तेतुपितृमेधंमहायशाः ॥ लभतांसर्वधर्मज्ञःपांडुःकुरुकुलोद्बहः ॥ ३३ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्त्वाकुरुस्सर्वान्कुरुणामेवपश्यतां ॥ क्षणेनांतर्हिताः
 सर्वेतापसागुह्यकैःसह ॥ ३४ ॥

ताडनापलौकिककारणेन ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ प्रेतकार्येसंपिडोकरणांते पितृमेधंयज्ञविशेषं दृष्टोत्सर्गादिकंवा ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

गंधर्वनगरं स्वपुरं यथोक्तं ज्योतिःशास्त्रे अनेकरत्नाकृतिस्वेप्रकाशते पुरं पताकाध्वजतोरणान्वितं यदा तदनागमनुष्यवाजिनां पिबत्यसृग्भूरिणे वसुंधरेति ॥ ३५ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावे

गंधर्वनगराकारं तथैवांतरहितं पुनः ॥ ऋषिसिद्धगणं दृष्ट्वा विस्मयंते परं ययुः ॥ ३५ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि ऋषिसंवादे षड्विंशत्यधिक
शततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ धृतराष्ट्र उवाच पांडोर्विदुरसर्वाणि प्रेतकार्याणिकारय ॥ राजवद्राजसिंहस्य माद्र्याश्चैव विशेषतः
॥ १ ॥ पशून्वासांसिरत्नानि धनानि विविधानि च ॥ पांडोः प्रयच्छ माद्र्याश्च येभ्यो यावच्च वांछितं ॥ २ ॥ यथाच कुंती सत्कारं कुर्यान्माद्र्यास्तथा कुरु ॥ यथा
नवायुर्नादित्यः पश्येतांतां सुसंवृतां ॥ ३ ॥ न शोच्यः पांडुरनघः प्रशस्यः स नराधिपः ॥ यस्य पंचसुता वीराजाताः सुरसुतोपमाः ॥ ४ ॥ वैशंपायन उवाच
विदुरस्तं तथेत्युक्त्वा भीष्मेण सह भारत ॥ पांडुं संस्कारयामास देशे परमपूजिते ॥ ५ ॥ ततस्तु नगरात्तूर्णमाज्यगंधपुरं स्मृताः ॥ निर्हताः पावकादीनाः पांडोराज
नपुरांहितैः ॥ ६ ॥ अथैनामार्तवैः पुष्पैर्गंधैश्च विविधैर्वरैः ॥ शिबिकां तामलं कृत्य वाससाच्छाद्य सर्वशः ॥ ७ ॥ तां तथा शोभितां माल्यैर्वा सोभिश्च महामहाधनैः ॥ अ
मात्या ज्ञातयश्चैनं सुहृदश्चोपतस्थिरे ॥ ८ ॥ नृसिंहं नरयुक्तेन परमालं कृतं नतं ॥ अवहन्या नमुस्येन सह माद्र्या सुसंवृतं ॥ ९ ॥ पांडुरेणा तपत्रेण चामरव्यज
नेन च ॥ सर्ववादित्रनादैश्च समलं चक्रिरेततः ॥ १० ॥ रत्नानि चाप्युपादाय बहूनि शतशो नराः ॥ प्रददुः कांक्षमाणेभ्यः पांडोस्तस्योर्ध्वदेहिकं ॥ ११ ॥ अथ
च्छत्राणि शुभ्राणि चामराणि बृहन्ति च ॥ आजहुः कौरवस्यार्थे वासांसिरुचिराणि च ॥ १२ ॥ यांजकैः शुक्लवासांभिर्हूयमाना हुताशनाः ॥ अगच्छन् न्यतस्त
स्य दीप्यमानाः स्वलंकृताः ॥ १३ ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चैव सहस्रशः ॥ रुदंतः शोकसंतप्ता अनुजग्मुर्नराधिपं ॥ १४ ॥ अयमस्मानपाहाय दुःखे चा
धाय शाश्वते ॥ कृत्वा चास्माननाथांश्चक्र्यास्यति नराधिपः ॥ १५ ॥ क्रोशंतः पांडवाः सर्वे भीष्मो विदुर एव च ॥ रमणीये वनोद्देशे गंगातीरे समेशुभे ॥ १६ ॥
न्यासयामासुरथतां शिबिकां सत्यवादिनः ॥ सभार्यस्य नृसिंहस्य पांडोरक्लिष्टकर्मणः ॥ १७ ॥ ततस्तस्य शरीरं तु सर्वगंधाधिवासितं ॥ शुचिकालीयकादिगंधं
दिव्यचंदनरूपितं ॥ १८ ॥ पर्यषिच नृजलेनाशुशातकुंभमयैर्घटैः ॥ चंदनेन च शुक्लेन सर्वतः समलेपयन् ॥ १९ ॥

दीपे षड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ पांडोरिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ नृसिंहं पांडुं नृसिंहेति पाठे जनमेजयसंबोधनं ॥ ९ ॥
॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ कालीयकादिगंधं कृष्णागुरुलिप्तं ॥ १८ ॥ १९ ॥

२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ तुंगपद्मकौंगंधद्रव्यविशेषौ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावादीपे समविंशत्यधिकशततमोऽ
 कालागुरुविमिश्रेण तथा तुंगरसेन च ॥ अथैनंदशजैः शुक्लैर्वासोभिः समयोजयन् ॥ २० ॥ संछन्नः स तुवांसोभिर्जीवन्निवनराधिपः ॥ शुशुभे स नरव्याघ्रो म
 हार्हशयनोन्वितः ॥ २१ ॥ याजकैरभ्यनुज्ञाते प्रेतकर्मण्यनुष्ठिते ॥ घृतावसिक्तं राजानं सहमाद्र्यास्वलंकृतं ॥ २२ ॥ तुंगपद्मकमिश्रेण चंदनेन सुगंधिना ॥ अ
 न्यैश्च विविधैर्गंधैर्विधिना समदाहयन् ॥ २३ ॥ ततस्तयोः शरीरे हृदह्वामोहवशंगता ॥ हाहापुत्रेति कौसल्यापपातसहसाभुवि ॥ २४ ॥ तां प्रेक्ष्य पतितामार्तापौ
 रजानपदाजनः ॥ रुरोददुःखसंतमो राजभक्त्या कृपाऽन्वितः ॥ २५ ॥ कुंत्याश्चैवार्तनादेन सर्वाणि च विचुक्रुशुः ॥ मानुषैः सहभूतानि तिर्यग्योनिगतान्यपि ॥
 ॥ २६ ॥ तथा भीष्मः शांतनवो विदुरश्च मेहामतिः ॥ सर्वशः कौरवाश्चैव प्राणदन्भृशदुःखिताः ॥ २७ ॥ ततो भीष्मोऽथ विदुरो राजा च सहपांडवैः ॥ उदकं च क्रिरे
 तस्य सर्वाश्च कुरुयोषितः ॥ २८ ॥ चुक्रुशुः पांडवाः सर्वे भीष्मः शांतनवस्तथा ॥ विदुरो ज्ञातयश्चैव चक्रुश्चाप्युदकक्रियाः ॥ २९ ॥ कृतोदकांस्तानादाय पांड
 वाञ्छोककर्शितान् ॥ सर्वाः प्रकृतयो राजन्शोचमानान्यवारयन् ॥ ३० ॥ यथैव पांडवाभूमौ सुषुप्तुः सहबांधवैः ॥ तथैव नागराराजन् शिस्थिरे ब्राह्मणादयः ॥
 ॥ ३१ ॥ तद्गतानंदमस्वस्थमाकुमारमदृष्टवत् ॥ बभूव पांडवैः सार्धं नगरं द्वादशक्षपाः ॥ ३२ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि पांडुदाहे सम
 विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ वैशंपायन उवाच ततः कुंती च राजा च भीष्मश्च सहबांधुभिः ॥ ददुःश्राद्धं तदा पांडोः स्व
 धाम्न्तमयंतदा ॥ १ ॥ कुरुश्च विप्रमुस्यांश्च भोजयित्वा सहस्रशः ॥ रत्नौघान् विप्रमुस्येभ्यो दत्त्वा ग्रामवरांस्तथा ॥ २ ॥ कृतशौचांस्ततस्तांस्तु पांडवान् भरतर्षभान् ॥
 आदाय विविशुः सर्वे पुरं वारणसाद्वयं ॥ ३ ॥ स ततं स्मानुशोचंतस्तमेव भरतर्षभं ॥ पौरजानपदाः सर्वे मृतं स्वमिव बांधवं ॥ ४ ॥ श्राद्धावसाने तु तदा दृष्ट्वा तं
 दुःखितं जनं ॥ संमूढांदुःखशोकात्ताव्यासो मातरमब्रवीत् ॥ ५ ॥ अतिक्रान्तसुखाः कालाः पर्युपस्थितदारुणाः ॥ श्वः श्वः पापिष्ठदिवसाः पृथिवीगतयौवना
 ॥ ६ ॥ बहुमाया समाकीर्णानानादोषसमाकुलः ॥ लुप्तधर्मक्रियाचारो घोरः कालो भविष्यति ॥ ७ ॥ कुरुणामनया चापि पृथिवी न भविष्यति ॥ गच्छत्वयोगमा
 स्थाययुक्तावसतपोवने ॥ ८ ॥ माद्राक्षीस्त्वं कुलस्यास्य घोरं संक्षयमात्मनः ॥ तथेति समनुज्ञाय सा प्रविश्या ब्रवीत्सुषुप्तां ॥ ९ ॥

ध्यायः ॥ १२७ ॥ ॥ ७३ ॥ तत इति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ श्वः श्वः पूर्वपूर्वदिनापेक्षया उत्तरमुत्तरं पापिष्ठं गतयौवनासम्यक्फलशून्या ॥ ६ ॥ ७ ॥ योगं चित्तवृत्तिनिरोधप्रयाणो योगं वा युक्ता समाहिता ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ जवेधावनक्रीडायां लक्ष्याभिहरणे अहंपूर्वमहंपूर्वमिति दृष्टफलादिग्रहणे भोज्ये पांसुविकर्षणे बालक्रीडाविशेषे परिमर्दतिसर्वत उपमृद्नाति ॥ १६ ॥

अंबिकेतवपौत्रस्य दुर्नया किल भारताः ॥ सानुबंधाविनक्ष्यंति पौराश्रवैवेति नः श्रुतं ॥ १० ॥ तत्कौसल्यामिमामार्त्तापुत्रशोकाभिपीडितां ॥ वनमादाय भद्रं
ते गच्छामियदि मन्यसे ॥ ११ ॥ तथेत्युक्ता त्वंबिकया भीष्ममामंज्य सुव्रता ॥ वनं ययौ सत्यवती स्नुषाभ्यां सह भारत ॥ १२ ॥ ताः सुघोरं तपस्तप्त्वा देव्यो भरत
सत्तम ॥ देहं त्यक्त्वा महाराज गतिमिष्टां ययुस्तदा ॥ १३ ॥ वैशंपायन उवाच अथाप्तवंतो वेदोक्तान्संस्कारान्याडवास्तदा ॥ संव्यवर्धत भोगांस्ते भुंजा
नाः पितृवैश्मनि ॥ १४ ॥ धार्तराष्ट्रैश्च सहिताः क्रीडंतो मुदिताः सुखं ॥ बालक्रीडासु सर्वासु विशिष्टास्ते जसाऽभवन् ॥ १५ ॥ जवे लक्ष्याभिहरणे भोज्ये पांसुवि
कर्षणे ॥ धार्तराष्ट्रान्भीमसेनः सर्वान्सपरिमर्दति ॥ १६ ॥ हर्षात्प्रक्रीडमानांस्तान् गृह्य राजन्निनीयते ॥ शिरःसुविनिगृह्यैतान्योधयामास पांडवैः ॥ १७ ॥ शत
मेकोत्तरं तेषां कुमारानां महौजसां ॥ एक एव निगृह्णाति नातिकृच्छ्राद्दकोदरः ॥ १८ ॥ कचेषु च निगृह्यैतान् विनिहत्य बलाद्दली ॥ चकर्ष क्रोशतो भूमौ घृष्टजानु
शिरोंसकान् ॥ १९ ॥ दश बालान् जले क्रीडन् भुजाभ्यां परिगृह्य सः ॥ आस्ते स्म सलिले मग्नो मृतकल्पान्विमुंचति ॥ २० ॥ फलानि वृक्षमारुह्य विचिन्वंति च ये त
दा ॥ तदा पादप्रहारेण भीमः कंपयते द्रुमान् ॥ २१ ॥ प्रहारवेगाभिहता द्रुमा व्याघूर्णितास्ततः ॥ सफलाः प्रपतंति स्म द्रुतं त्रस्ताः कुमारकाः ॥ २२ ॥ न ते नियुद्धे
न जवेन योग्या सुकदाचन ॥ कुमारा उत्तरं चक्रुः स्पर्धमाना वृकोदरं ॥ २३ ॥ एवं स धार्तराष्ट्रांश्च स्पर्धमानो वृकोदरः ॥ अप्रियेऽतिष्ठ दत्यंतं बाल्यान् द्रोहचेतसा
॥ २४ ॥ ततो बलमतिस्त्रातं धार्तराष्ट्रः प्रतापवान् ॥ भीमसेनस्य तज्ज्ञात्वा दुष्टभावमदर्शयत् ॥ २५ ॥ तस्य धर्मादपेतस्य पापानि परिपश्यतः ॥ मोहादैश्वर्य
लोभाच्च पापामतिरजायत ॥ २६ ॥ अयं बलवतां श्रेष्ठः कुंतीपुत्रो वृकोदरः ॥ मध्यमः पांडुपुत्राणां निरुत्या सन्निगृह्यतां ॥ २७ ॥ प्राणवान्विक्रमी चैव शौर्येण
महताऽन्वितः ॥ स्पर्धते चापि सहितान् स्मार्त्तान् को वृकोदरः ॥ २८ ॥ तंतुसुमं पुरोद्याने गंगायां प्रक्षिपामहे ॥ अथ तस्मादवरजं श्रेष्ठं चैव युधिष्ठिरं ॥ २९ ॥ प्रस
त्यबंधने बध्वा प्रशासिष्ये वसुंधरां ॥ एवं स निश्चयं पापः कृत्वा दुर्योधनस्तदा ॥ नित्यमेवांतरप्रेक्षी भीमस्यासीन्महात्मनः ॥ ३० ॥ ततो जलविहारार्थं का
रयामास भारत ॥ चैलकं बलवैश्मानि विचित्राणि महान्ति च ॥ ३१ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ योग्यास्तु शिक्षाभ्यासेषु उत्तरं उत्कर्ष ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ निरुत्या कपटेन ॥ २७ ॥ प्राणवान् बलवान् ॥ २८ ॥ २९ ॥ प्रसस्य बलात्कारेण ॥ ३० ॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ प्रमाणकोट्यांगंगायांप्रदेशविशेषे स्थलं किंचित् अर्धजलेऽर्धस्थले च क्रीडागारं ॥ ३३ ॥ भक्ष्यं जैत्रिं श्लिष्टत्वाच्छ्लिष्टत्वापासं अपूपादि भोज्यं जिह्वाव्यापारैकपासं पायसादि पेयं तदुभयानपेक्षं पानकादि चोष्यं समात्रं गृहीत्वा त्याज्यमिक्षुर्कांढादि लेहं मुखलालयाद्रवीभावमापद्यमानं खंडशर्करादि उपपादितं उपाहृतमित्यपि पठंति ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ उपस्थानगृहैः यत्र राजानं

सर्वकामैः सुपूर्णानि पताकोच्छ्रायवन्ति च ॥ तत्र संजनयामासनानागाराण्यनेकशः ॥ ३२ ॥ उदकक्रीडनं नाम कारयामास भारत ॥ प्रमाणकोट्यांतं देशं स्थलं किंचिदुपेत्य ह ॥ ३३ ॥ भक्ष्यं भोज्यं च पेयं च चोष्यं लेह्यमथापि च ॥ उपपादितं नरैस्तत्र कुशलैः सूदकर्मणि ॥ ३४ ॥ न्यवेदयंस्तत्पुरुषा धार्तराष्ट्राय वै तदा ॥ ततो दुर्योधनस्तत्र पांडवानाह दुर्मतिः ॥ ३५ ॥ गंगां चैवानुयास्याम उद्यानवनशोभितां ॥ सहिताभ्रातरः सर्वे जलक्रीडामवाप्नुमः ॥ ३६ ॥ एवमस्त्वितितं चापि प्रत्युवाच युधिष्ठिरः ॥ तेरथैनं गरांकारैर्देशजैश्च गजोत्तमैः ॥ ३७ ॥ निर्ययुर्नगराच्छूराः कौरवाः पांडवैः सह ॥ उद्यानवनमासाद्य विस्तृत्य च महाजनं ॥ ३८ ॥ विशंति स्म तदा वीराः सिंहा इव गिरेर्गुहां ॥ उद्यानमभिपश्यंतो भ्रातरः सर्व एव ते ॥ ३९ ॥ उपस्थानगृहैः शुभ्रैर्वलभीभिश्च शोभितं ॥ गवाक्षकैस्तथा जालैर्यत्रैः सांचारिकैरपि ॥ ४० ॥ संमार्जितं सौधकारैश्चित्रकारैश्च चित्रितं ॥ दीर्घिकाभिश्च पूर्णाभिस्तथा पुष्करिणीभिर्हि ॥ ४१ ॥ जलंतच्छुशुभेच्छन्नं फलैर्जलरुहैस्तथा ॥ उपच्छन्नावसुमती तथा पुष्पैर्यथर्तुकैः ॥ ४२ ॥ तत्रोपविष्टास्ते सर्वे पांडवाः कौरवाश्च ह ॥ उपच्छन्नान्वहून्कामांस्ते भुंजंतिततस्ततः ॥ ४३ ॥ अथोद्यानवरेतस्मिंस्तथा क्रीडागताश्च ते ॥ परस्परस्य वक्त्रेभ्यो ददुर्भक्ष्यांस्ततस्ततः ॥ ४४ ॥ ततो दुर्योधनः पापस्तद्भक्ष्ये कालकूटकं ॥ विषं प्रक्षेपयामास भीमसेनजिघांसया ॥ ४५ ॥ स्वयमुत्थाय चैवाथ हृदयेन क्षुरोपमः ॥ सवाचामृतकल्पश्च भर्तवश्च सुहृदयथा ॥ ४६ ॥ स्वयं प्रक्षिपते भक्ष्यं बहुभीमस्य पापकृत् ॥ प्रतीक्षितं स्म भीमेन तं वै दोषमजानता ॥ ४७ ॥ ततो दुर्योधनस्तत्र हृदयेन हसन्निव ॥ कृतकृत्यमिवात्मानं मन्यते पुरुषधमः ॥ ४८ ॥ ततस्ते सहिताः सर्वे जलक्रीडामकुर्वत ॥ पांडवा धार्तराष्ट्राश्च तदामुदितमानसाः ॥ ४९ ॥

कार्पिणः शूराश्चोपतिष्ठंति तैर्गृहैः बलभीभिः उभयतो नमत्पक्षाभिः स्तंभशालाभिः यंत्रैः जलयंत्रैः शतधारादिभिः यतो युगपच्छतंधारा उच्छलंत्यो नीहारीभूय भवनोदरं व्याप्नुवन्ति सांचारिकैः संचारयोग्यैः ॥ ४० ॥ दीर्घिकाभिः कुल्याभिः पुष्करिणीभिर्हीति उपांत्य स्यालघुत्वेऽप्यनुब्रूत्वा हानेर्न दोषः ॥ ४१ ॥ उपच्छन्ना संछन्ना ॥ ४२ ॥ उपच्छन्नान् उपागतान् कामान् शब्दादिविषयान् ॥ ४३ ॥ वक्त्रेभ्यो वक्त्रेषु ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ प्रतीक्षितं प्रीत्या वेक्षितं भक्षितं ननु शचोरिति निरस्तं तत्र हेतुरजानतेति ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

॥ ५० ॥ व्यायम्यश्रमं कृत्वा ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ जलस्य अंतं अवसानं आक्रामन् शरीराभोगेन नागानां क्रांतवान् ॥ ५५ ॥ ततस्तैर्भारिखिन्नैरदश्यत दष्टः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

क्रीडावसाने ते सर्वे शुचिवस्त्राः स्वलंकृताः ॥ दिवसांते परिश्रान्ता विलसन्त्यचकुरुद्बहाः ॥ ५० ॥ विहारावसथेष्वेव वीरावासमरोचयन् ॥ खिन्नस्तुबलवान् भीमो व्यायम्याभ्यधिकं तदा ॥ ५१ ॥ बाहयित्वा कुमारान् स्नानं जलक्रीडागतांस्तदा ॥ प्रमाणकोट्यां वासार्थी सुष्वापावाप्यतस्थलं ॥ ५२ ॥ शीतं वातं समासाद्य श्रां तोमदविमोहितः ॥ विषेण च परीतां गोनिश्च्रेष्टः पांडुनंदनः ॥ ५३ ॥ ततो बलत्वालतापाशैर्भीमं दुर्योधनः स्वयं ॥ मृतकल्पं तदा वीरं स्थलाज्जलमपातयत् ॥ ५४ ॥ सनिःसंज्ञो जलस्यांतमथ वै पांडवो विशत् ॥ आक्रामन्नागभवेन तदानागकुमारकान् ॥ ५५ ॥ ततः समेत्य बहुभिस्तदानागैर्महाविषैः ॥ अदश्यत भृशं भीमो महादंष्ट्रैर्विशोल्बणैः ॥ ५६ ॥ ततोऽस्य दश्यमानस्य तद्विषं कालकूटकं ॥ हतं सर्पविषेणैव स्थावरं जंगमेन तु ॥ ५७ ॥ दंष्ट्राश्च दंष्ट्रिणां तेषां मर्मस्वपि निपातिताः ॥ त्वचं नैवास्य विभिदुः सारत्वात् पृथुवक्षसः ॥ ५८ ॥ ततः प्रबुद्धः कौंतेयः सर्वसंछिद्यबंधनं ॥ पोथयामास तान्सर्वान् केचिद्भीताः प्रदुद्रुवुः ॥ ५९ ॥ हतावशेषा भी मेन सर्वे वासुकिमभ्ययुः ॥ ऊचुश्चर्मपराजानं वासुकिं वासवोपमं ॥ ६० ॥ अयं नरो वै नागेंद्रस्य पुत्रो बलं प्रवेशितः ॥ यथा च नो मतिर्वीरविषपीतो भविष्यति ॥ ६१ ॥ निश्चेष्टोऽस्माननुप्राप्तः स च दष्टोऽन्वबुध्यत ॥ स संज्ञश्चापि संवृत्तश्छित्त्वा बंधनमाशुनः ॥ ६२ ॥ पोथयंतं महाबाहुं त्वं वै तं ज्ञातुमर्हसि ॥ ततो वासुकिर भ्येत्य नागैरनुगतस्तदा ॥ ६३ ॥ पश्यति स्म महाबाहुं भीमं भीमपराक्रमं ॥ आर्यकेण च दष्टः स पृथाया आर्यकेण च ॥ ६४ ॥ तदा दौहित्रदौहित्रः परिष्वक्तः सुपीडि तं ॥ सुप्रीतश्चाभवत्तस्य वासुकिः समहायशाः ॥ ६५ ॥ अब्रवीत्तं च नागेंद्रः किमस्य क्रियतां प्रियं ॥ धनौघोरत्ननिचयो वसुचास्य प्रदीयतां ॥ ६६ ॥ एवमुक्तस्त दानागो वासुकिं प्रत्यभाषत ॥ यदि नागेंद्रतुष्टोऽसि किमस्य धनसंचयैः ॥ ६७ ॥ रसं पिबेत्कुमारो यं त्वयि प्रीते महाबलः ॥ बलं नागसहस्रस्य यस्मिन्कुण्डे प्रतिष्ठि तं ॥ ६८ ॥ या कल्पि बतिवालो यं तावदस्मै प्रदीयतां ॥ एवमस्त्वितितं नागं वासुकिः प्रत्यभाषत ॥ ६९ ॥ ततो भीमस्तदानागैः कृतस्वस्य यनः शुचिः ॥ प्राङ्मु खश्चोपविष्टश्च रसं पिबति पांडवः ॥ ७० ॥ एकोच्छ्वासात्ततः कुण्डं पितस्मिन् महाबलः ॥ एवमष्टौ सकुण्डानि त्वपि ब्रूयादुनंदनः ॥ ७१ ॥

॥ ६० ॥ विषपीतः पीतं विषः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ आर्यकेण नागराजेन पृथाया आर्यकेण मातामहेन कुंतिभोजद्वारायं संबंध इति गम्यते ॥ ६४ ॥ दौहित्रदौहित्र इति तु आर्यकनागस्य दौहित्रः शूरस्तदौहित्रो भीम इत्यविरुद्धमेतत् अन्येतु शूरमातामह एवोपचारात् कुंतीमातामहोपीत्याहुः ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥

नागदंतेभित्तितोबहिर्निर्गतेदारुणिकृतंयन् आसनस्थानंतत्रझरोखाइतिभाषयाप्रसिद्धे ॥ ७२ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥ ॥ ७३ ॥
ततइति वृजःसमाप्तः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ अंबहेमातः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ भावश्चित्तंनशुध्यतेजीवतीतिनमनुते ॥ ९ ॥ यतःभीमंप्रसुप्तंनमन्येऽपितुहृतइत्येवमन्ये ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥
ततस्तुशयनेदिव्येनागदंतेमहाभुजः ॥ अशेतभीमसेनस्तुयथासुखमरिंदमः ॥ ७२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिभीमसेनरसपानेअ
ष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ वैशंपायनउवाच ततस्तेकौरवाःसर्वेविनाभीमंचपांडवाः ॥ वृत्तक्रीडाविहासस्तुप्र
तस्युर्गजसाद्वयं ॥ १ ॥ रथैर्गजैस्तथाचाश्वैर्यानिश्चान्यैरनेकशः ॥ ब्रुवंतोभीमसेनस्तुयातोह्यग्रतएव नः ॥ २ ॥ ततोदुर्योधनःपापस्तत्रापश्यन्वकोदरं ॥ भ्रातृ
भिःसहितोत्तृष्टानगरंप्रविवेशह ॥ ३ ॥ युधिष्ठिरस्तुधर्मात्माद्यविदन्यापमात्मनि ॥ स्वेनानुमानेनपरंसाधुंसमनुपश्यति ॥ ४ ॥ सोऽभ्युपेत्यतदापार्थोमातं
रंभ्रातृवत्सलः ॥ अभिवाद्याब्रवीत्कुंतीमंवभीमइहागतः ॥ ५ ॥ कगतोभवितामातर्नहपश्यामितंशुभे ॥ उद्यानानिवनंचैवविचितानिसमंततः ॥ ६ ॥ तद
र्थंनचतंवीरंरुष्टवंतोवृकोदरं ॥ मन्यमानास्ततःसर्वेयातो नःपूर्वमेवसः ॥ ७ ॥ आगताःस्ममहाभांगेव्याकुलेनांतरात्मना ॥ इहागम्यकनुगतस्त्वयावाप्रेषितः
कनु ॥ ८ ॥ कथयस्वमहाबाहुंभीमसेनंयशस्विनि ॥ नहिमेशुध्यतेभावस्तंवीरंप्रतिशोभने ॥ ९ ॥ यतःप्रसुप्तंनमन्येऽहंभीमंनेतिहतस्तुसः ॥ इत्युक्ताचंततःकुंती
धर्मराजेनधीमता ॥ १० ॥ हाहेतिक्त्वासंभ्रांताप्रत्युवाचयुधिष्ठिरं ॥ नपुत्रभीमंपश्यामिनमामभ्येत्यसाविति ॥ ११ ॥ शीघ्रमन्वेषणयत्नंकुरुतस्यानुजैःसह ॥
इत्युक्त्वातनयंज्येष्ठंरुदयेनविदूयता ॥ १२ ॥ क्षत्तारमानाय्यतदाकुंतीवचनमब्रवीत् ॥ कगतोभगवन्क्षत्तभीमसेनोनदृश्यते ॥ १३ ॥ उद्यानान्निर्गताःसर्वे
भ्रातरोभ्रातृभिःसह ॥ तत्रैकस्तुमहाबाहुर्भीमोनाभ्येतिमामिह ॥ १४ ॥ नचप्रीणयतेचक्षुःसदादुर्योधनस्यसः ॥ क्रूरोऽसौदुर्मतिःक्षुद्रोराज्यलुब्धोऽनपत्र
पः ॥ १५ ॥ निहन्यादपितंवीरंजातमन्युःसुर्योधनः ॥ तेनमेव्याकुलंचित्तंरुदयंदत्यतीवच ॥ १६ ॥ विदुरउवाच मैवंवदस्वकल्याणिशेषसंरक्षणंकुरु ॥
प्रत्यादिष्टोहिदुष्टात्माशेषेऽपिप्रहरेत्तव ॥ १७ ॥ दीर्घायुषस्तवसुतायथोवाचमहामुनिः ॥ आगमिष्यतितेपुत्रःप्रीतिंचोत्पादयिष्यति ॥ १८ ॥
॥ १३ ॥ १४ ॥ नचेति दुर्योधनस्तद्रष्टुंनशक्नोतीत्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ वैदस्वविपरीतंनमन्येथाः प्रत्यादिष्टःकुतोभीमंहतवानसीत्युपालब्धः ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ तान्कुरुबालकानन्यवेदयत् ॥ ४२ ॥

वैशंपायन उवाच एवमुक्त्वा ययौ विद्वान् विदुरः स्वनिवेशनं ॥ कुंती चिंतापराभूत्वा सहासीना सुतैर्गृहे ॥ १९ ॥ ततोऽष्टमे तु दिवसे प्रत्यबुध्यत पांडवः ॥ तस्मिं
स्तदारसे जीर्णे सोऽप्रमेयबलो बली ॥ २० ॥ तं दृष्ट्वा प्रतिबुध्यंतं पांडवं ते भुजंगमाः ॥ सांत्वयामासुरव्यग्रावचनं चेदमब्रुवन् ॥ २१ ॥ यत्ते पीतो महाबाहोरसोऽ
यं वीर्यसंभृतः ॥ तस्मान्नागायुतबलोरणेऽधृष्यो भविष्यसि ॥ २२ ॥ गच्छाद्यत्वं च स्वगृहं स्नातो दिव्यैरिमैर्जलैः ॥ भ्रातरस्तेऽनुतप्यंति त्वां विना कुरुपुंगव ॥ २३ ॥
ततः स्नातो महाबाहुः शुचिः शुक्लांबरसजः ॥ ततो नागस्य भवने कृतकौतुकमंगलः ॥ २४ ॥ ओषधीभिर्विषग्रीभिः सुरभीभिर्विशेषतः ॥ भुक्तवान्परमाम्ब्रं च
नागैर्दत्तं महाबलः ॥ २५ ॥ पूजितो भुजगैर्वीर आशीर्भिश्चाभिनंदितः ॥ दिव्याभरणसंच्छन्नो नागानामंज्य पांडवः ॥ २६ ॥ उदतिष्ठ महेष्वात्मानागल्लोकाद रि
दमः ॥ उल्लिख्य स तु नागेन जलाज्जलरुहेक्षणः ॥ २७ ॥ तस्मिन्नेव वनोद्देशे स्थापितः कुरुनंदनः ॥ ते चांतर्दधिरे नागाः पांडवस्यैव पश्यतः ॥ २८ ॥ तत उत्थाय
कौंतेयो भीमसेनो महाबलः ॥ आजगाम महाबाहुर्मातुरंतिकमंजसा ॥ २९ ॥ ततोऽभिवाद्य जननीं ज्येष्ठं भ्रातरमेव च ॥ कनीयसः समाघ्राय शिरः स्वरिविम
र्दनः ॥ ३० ॥ तैश्चापि संपरिष्वक्तः सहमात्रानरर्षभैः ॥ अन्योन्यगतसौहार्दादिष्ट्यादिष्ट्येति चाब्रुवन् ॥ ३१ ॥ ततस्तत्सर्वमाचष्टु र्योधनविचेष्टितं ॥ भ्रातॄणां
भीमसेनश्च महाबलपराक्रमः ॥ ३२ ॥ नागलोके च यद्वृत्तं गुणदोषमशेषतः ॥ तच्च सर्वमशेषेण कथयामास पांडवः ॥ ३३ ॥ ततो युधिष्ठिरो राजा भीममाहव
चोऽर्थवत् ॥ तूष्णीं भवनते जल्प्यमिदं कार्यं कथंचन ॥ ३४ ॥ एवमुक्त्वा महाबाहुर्मम राजो युधिष्ठिरः ॥ भ्रातॄभिः सहितः सर्वैरप्रमत्तो भवत्तदा ॥ ३५ ॥ सारथि
चास्य दयितमपहस्तेन जघ्निवान् ॥ धर्मात्मा विदुरस्तेषां पार्थानां प्रददौ मतिं ॥ ३६ ॥ भोजने भीमसेनस्य पुनः प्राक्षेपयद्विषं ॥ कालकूटं नवं तीक्ष्णं संभृतं लोम
हर्षणं ॥ ३७ ॥ वैश्यापुत्रस्तदा चष्ट पार्थानां हितकाम्यया ॥ तच्चापि भुक्त्वा जरयदविकारं वृकोदरः ॥ ३८ ॥ विकारं न त्यजनयत्सुतीक्ष्णमपितद्विषं ॥ भीमसंहनने
भीमे अजीर्यत वृकोदरे ॥ ३९ ॥ एवं दुर्योधनः कर्णः शकुनिश्चापि सौबलः ॥ अनेकैरभ्युपायैस्तान् जिघांसंति स्म पांडवान् ॥ ४० ॥ पांडवाश्चापिते सर्वे प्र
त्यजानन्मर्षिताः ॥ उद्भावनमकुर्वन्तो विदुरस्य मते स्थिताः ॥ ४१ ॥ कुमारान् क्रीडमानांस्तान् दृष्ट्वा राजातिदुर्मदान् ॥ गुरुशिष्यार्थमन्विष्य गौतमं तान्य
वेदयत् ॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनत्रिशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ गुरुद्वारकमपिकौरवाणांमाहात्म्यं वक्तुं गुर्वोःरूपद्रोणयोरप्युत्तिविशि
 शरस्तंबेसमुद्भूतं वेदशास्त्रार्थपारगं ॥ अधिजग्मुश्च कुरवो धनुर्वेदं कृपात्तुते ॥ ४३ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणिसंभवपर्वणि भीमप्रत्यागमने ऊनत्रि
 शदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ जनमेजय उवाच ॥ कृपस्यापि मम ब्रह्मन्संभवं वक्तुमर्हसि ॥ शरस्तंबात्कथं जज्ञे कथं वाऽस्त्राण्य
 वामवान् ॥ १ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ महर्षेर्गौतमस्यासीच्छरद्वान्नाम गौतमः ॥ पुत्रः किल महाराज जातः सहशरैर्विभो ॥ २ ॥ न तस्य वेदाध्ययने तथा
 बुद्धिर जायत ॥ यथास्य बुद्धिरभवद्भनुर्वेदपरंतप ॥ ३ ॥ अधिजग्मुर्यथा वेदांस्तपसा ब्रह्मचारिणः ॥ तथा स तपसोपेतः सर्वाण्यस्त्राण्यवाप ह ॥ ४ ॥ धनुर्वेदप
 रत्वाच्च तपसा विपुलेन च ॥ भृशं संतापं यामास देवराजं स गौतमः ॥ ५ ॥ ततो जानपदीनाम देवकन्यां सुरेश्वरः ॥ प्राहिणोत्तपसो विघ्नं कुरुतस्येति कौरव ॥
 ॥ ६ ॥ साहिगत्वाश्रमं तस्य रमणीयं शरद्वतः ॥ धनुर्बाणधरं बालालोभयामास गौतमं ॥ ७ ॥ तामेकवसनां दृष्ट्वा गौतमोऽप्सरसं वने ॥ लोकेऽप्रतिमसंस्थानां
 प्रोत्फुल्लनयनोऽभवत् ॥ ८ ॥ धनुश्च हि शरास्तस्य कराभ्यामपतन्भुवि ॥ वेपथुश्चापितां दृष्ट्वा शरीरे समजायत ॥ ९ ॥ स तु ज्ञानगरीयस्त्वात्तपसश्च समर्थनात् ॥
 अवतस्थे महाप्राज्ञो धैर्येण परमेण ह ॥ १० ॥ यस्तस्य सहसाराजन्विकारः समदृश्यत ॥ तेन सुस्वावरेतोऽस्य स च तन्नाम्बुबुध्यत ॥ ११ ॥ धनुश्च स शरं त्यक्त्वा
 तथारुष्णाजिनानि च ॥ स विहायाश्रमं तंच तां चैवाप्सरसं मुनिः ॥ १२ ॥ जगाम रे तस्तत्तस्य शरस्तंबे पपात च ॥ शरस्तंबे च पतितं द्विधा तदभवच्छप ॥ १३ ॥
 तस्याथ मिथुनं जज्ञे गौतमस्य शरद्वतः ॥ मृगयां चरतो राज्ञः शांतनोस्तु यदृच्छया ॥ १४ ॥ कश्चित्सेनाचरो रण्ये मिथुनं तदपश्यत् ॥ धनुश्च स शरं दृष्ट्वा तथा रुष्णा
 जिनानि च ॥ १५ ॥ ज्ञात्वा द्विजस्य चापत्ये धनुर्वेदांत गम्य ह ॥ सराज्ञे दर्शयामास मिथुनं स शरं धनुः ॥ १६ ॥ स तदा दाय मिथुनं राजा च कृपयान्वितः ॥ आज
 गाम गृहानेव मम पुत्राविति ब्रुवंन् ॥ १७ ॥ ततः संवर्धयामास संस्कारैश्चाप्ययोजयत् ॥ प्रातिपेयानरश्रेष्ठो मिथुनं गौतमस्य तत् ॥ १८ ॥ गौतमोऽपिततोऽभ्ये
 त्यधनुर्वेदपरोऽभवत् ॥ कृपया यन्मया बालाविमौ संवर्धिताविति ॥ १९ ॥

शमाहाध्यायाभ्यां कृपस्यापीत्यादिना ॥ १ ॥ शरद्वान्नामतः गौतमो गोत्रतः शरैः सह जातः शरा एव वास्यबंधुवधिया इत्यर्थः ॥ २ ॥ तदेवाह न तस्येत्यादिना ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥
 समर्थनात्सामर्थ्यात् समन्वयादिति पाठांतरं ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ पुत्रीचपुत्रश्चपुत्री ॥ १७ ॥ प्रातिपेयः प्रतीपपुत्रः ॥ १८ ॥ १९ ॥

मोक्षोपायः ॥ २० ॥ चतुर्विधमुक्तममुक्तमुक्तामुक्तमंत्रमुक्तं चेति मुक्तं बाणादि अमुक्तं खड्गादि मुक्तामुक्तं सोपसंहारमस्त्रं निरुपसंहारमस्त्रं मंत्रमुक्तं यद्वा शस्त्रं अस्त्रं प्रत्यस्त्रं परमास्त्रं च यद्वा आदानं संघा-
नं विमोक्षः संहारश्च ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ विनयेऽप्यशिक्षेच्छया ॥ २४ ॥ २५ ॥ अदेवसत्त्वः नास्ति देवस्येव सत्त्वं सामर्थ्यं यस्य सः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ स इति ततः पूर्वमेवापुतामिति सं-

तस्मात्तयोर्नामचक्रेतदेव समर्हापतिः ॥ गोपितौ गौतमस्तत्र तपसा समविंदत ॥ २० ॥ आगत्य तस्मै गोत्रादिसर्वमाख्यातवांस्तदा ॥ चतुर्विधं धनुर्वेदं शास्त्रा-
णि विविधानि च ॥ २१ ॥ निखिलेनास्य तत्सर्वं गुह्यमाख्यातवांस्तदा ॥ सोचिरेणैव कालेन परमाचार्यतां गतः ॥ २२ ॥ ततोऽधिजग्मुः सर्वे ते धनुर्वेदं महार-
थाः ॥ धृतराष्ट्रात्मजाश्चैव पांडवाः सह्यादवैः ॥ २३ ॥ वृष्णयश्च नृपाश्चान्ये नानादेशसमागताः ॥ वैशंपायन उवाच विशेषार्थी ततो भीष्मः पौत्राणां
विनयेऽप्यया ॥ २४ ॥ इष्वस्त्रज्ञान्यर्यपृच्छदाचार्यान्वीर्यसंमतान् ॥ नाल्पधीर्नामहाभागस्तथानानस्त्रकोविदः ॥ २५ ॥ नादेव सत्त्वो विनयेत्कुरुनस्त्रमहाबल-
न ॥ इति संचित्य गांगेयः सदा भरतसत्तमः ॥ २६ ॥ द्रोणाय वेदविदुषे भारद्वाजाय धीमतं ॥ पांडवान्कौरवांश्चैव ददौ शिष्यान् नरर्षभ ॥ २७ ॥ शास्त्रतः पूजित-
श्चैव सम्यक्तेन महात्मना ॥ स भीष्मेण महाभागस्तुष्टोऽस्त्रविदुषां वरः ॥ २८ ॥ प्रतिजग्राहतान्सर्वान् शिष्यत्वेन महायशाः ॥ शिक्षयामास च द्रोणो धनुर्वेदमशे-
षतः ॥ २९ ॥ तेऽचिरेणैव कालेन सर्वं शस्त्रविशारदाः ॥ बभूवुः कौरवाराजन्पांडवाश्चामितौ जसः ॥ ३० ॥ जनमेजय उवाच कथं समभवद्द्रोणः कथं
चास्त्राण्यवाप्तवान् ॥ कथंचागात्कुरुनस्त्रहन्कस्य पुत्रः सर्वायवान् ॥ ३१ ॥ कथंचास्य सुतो जातः सोऽश्वत्थामाऽस्त्रवित्तमः ॥ एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण
प्रकीर्तय ॥ ३२ ॥ वैशंपायन उवाच गंगाद्वारं प्रति महान् बभूव भगवानृषिः ॥ भरद्वाज इति ख्यातः स ततः संशितव्रतः ॥ ३३ ॥ सोऽभिषेक्तुं ततो गंगां पूर्व-
मेवागमन्नदीं ॥ महर्षिभिर्भरद्वाजो हविर्धाने चरन्पुरा ॥ ३४ ॥ ददर्शाप्सरसं साक्षाद्भूताचीमापुतामृषिः ॥ रूपयौवनसंपन्नां मददृष्टां मदालसां ॥ ३५ ॥ तस्याः
पुनर्नदीतीरे वसनं पर्यवर्तत ॥ व्यपकृष्टां वरां दृष्ट्वा तामृषिश्चकमेततः ॥ ३६ ॥ तत्र संसक्तमनसा भरद्वाजस्य धीमतः ॥ ततोऽस्य रेतश्चस्कंदतदृषिर्द्रोण आदूधे ॥
॥ ३७ ॥ ततः समभवद्द्रोणः कलशेतस्य धीमतः ॥ अध्यगीष्ट स वेदांश्च वेदांगानि च सर्वशः ॥ ३८ ॥

बंधः अंगलं प्रवृत्तां विदतां पीददर्शेति भावः सार्धः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ द्रोणे द्रोणकलशाख्ये यज्ञियपात्रविशेषे ॥ ३७ ॥ यतो द्रोणकलशोऽभवत्ततो द्रोण इति नामनिर्वक्ति तत इति ॥ ३८ ॥

*रूपः कृपीचेति

भरद्वाजआग्नेयमस्रंअग्निवेशायददौ सचाग्नेःपुत्रोऽग्निवेशोभारद्वाजंद्रोणंस्वगुरुपुत्रमाग्नेयमस्रमशिक्षयदितिश्लोकद्वयार्थः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ पितृभिःपुत्र
अग्निवेशंमहाभागंभरद्वाजःप्रतापवान् ॥ प्रत्यपादयदाग्नेयमस्रमस्रविदांवरः ॥ ३९ ॥ अग्नेस्तुजातःसमुनिस्ततोभरतसत्तम ॥ भारद्वाजंतदाग्नेयंमहास्रं
त्यपादयत् ॥ ४० ॥ भरद्वाजसखार्चासीत्पृषतोनामपार्थिवः ॥ तस्यापिद्रुपदोनामतदासमभवत्सुतः ॥ ४१ ॥ सनित्यमाश्रमंगत्वाद्रोणेनसहपार्थिवः ॥ चि
क्रीडाध्यायनंचैवचकारक्षत्रियर्षभः ॥ ४२ ॥ ततोव्यतीतेपृषतेसराजाद्रुपदोऽभवत् ॥ पंचालेषुमहाबाहुर्नरपुनरेश्वरः ॥ ४३ ॥ भरद्वाजोपिभगवानारुरोह
दिवंतदा ॥ तत्रैवचवंसद्रोणस्तपस्तेपमहातपाः ॥ ४४ ॥ वेदवेदांगविद्वान्सतपसादग्धकिल्बिषः ॥ ततःपितृनियुक्तात्मापुत्रलोभान्महायशाः ॥ ४५ ॥
शारद्वतींततोभार्यःकृपींद्रोणोऽन्वविंदत ॥ अग्निहोत्रंचधर्मंचंदमेचसततरतां ॥ ४६ ॥ अलभद्वौतमीपुत्रमश्वत्थामानमेवच ॥ सजातमात्रोव्यनदद्यथैवो
च्चैःश्रवाहयः ॥ ४७ ॥ तच्छ्रुत्वांतर्हितंभूतमंतरिक्षस्थमब्रवीत् ॥ अश्वस्येवास्ययत्स्यामनदतःप्रदिशोगतं ॥ ४८ ॥ अश्वत्थामैववालोयंतस्मान्नास्माभवि
ष्यति ॥ सुतेनतेनसुप्रीतोभारद्वाजस्ततोऽभवत् ॥ ४९ ॥ तत्रैवचवसन्धीमान्धनुर्वेदपरोऽभवत् ॥ सशुश्रावमहात्मानंजामदग्न्यंपरंतपं ॥ ५० ॥ सर्वज्ञान
विदंविप्रंसर्वशस्त्रभृतांवरं ॥ ब्राह्मणेभ्यस्तदाराजन्दित्संतं वसुसर्वशः ॥ ५१ ॥ सरामस्यधनुर्वेदं दिव्यान्वस्त्राणिचैवह ॥ श्रुत्वातेपुमनश्चक्रेनीतिशास्त्रेतथैव
च ॥ ५२ ॥ ततःसब्रविभिःशिष्यैस्तपोयुक्तैर्महातपाः ॥ वनःप्रायान्महाबाहुर्महेंद्रं पर्वतोत्तमं ॥ ५३ ॥ ततोमहेंद्रमासाद्यभारद्वाजोमहातपाः ॥ क्षांतंदांतममि
त्रघ्नमपश्यद्रुगुनंदनं ॥ ५४ ॥ ततोद्रोणोवृतःशिष्यैरुपगम्यभृगूद्वहं ॥ आचख्यावात्मनोनामजन्मचांगिरसःकुले ॥ ५५ ॥ निवेद्यशिरसाभूमौपादौचैवाभ्य
वादयत् ॥ ततस्तंसर्वमुत्सृज्यवनंजिगमिपुंतदा ॥ ५६ ॥ जामदग्न्यंमहात्मानंभारद्वाजोऽब्रवीदिदं ॥ भरद्वाजात्समुत्पन्नंतथात्वंमामयोनिजं ॥ ५७ ॥ आग
तंवित्तकामंमांविद्धिद्रोणंद्विजोत्तमं ॥ तमब्रवीन्महात्माससर्वक्षत्रियमर्दनः ॥ ५८ ॥ स्वागतंतेद्विजश्रेष्ठयदिच्छसिवदस्वमे ॥ एवमुक्तस्तुरामेणभारद्वा
जोऽब्रवीद्वचः ॥ ५९ ॥ रामंप्रहंरतांश्रेष्ठंदिस्संतंविधिधंवसु ॥ अहंधनमनंतंहिप्रार्थयेविपुलव्रत ॥ ६० ॥ रामउवाच हिरण्यंममयच्चान्यदसुकिं
चिदिहस्थितं ॥ ब्राह्मणेभ्योमयादत्तंसर्वमेतत्तपोधन ॥ ६१ ॥

मुत्पादयेतिनियुक्तआत्मानोयस्यसपितृनियुक्तात्मा ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ स्थामशब्दसकारस्यतकारादेशोऽश्वत्थामेति ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥

॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभाष्ये त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तत इति ॥ १ ॥ २ ॥ कषायीकृते रक्ते लोचने यस्य सः ॥ ३ ॥ अकृता असंस्कृता ॥ ४ ॥ ५ ॥ सामर्थ्येन सख्यं सौहृदं जीर्यत इत्युक्तं ॥ ६ ॥ एनं सखायं विहरति पृथक् करोति रहति सख्याद्यावयति ॥ ७ ॥ मैवमिति एवं जीर्णं

तथैवेयं धरादेवी सगरांता सपत्न्या ॥ कश्यपाय मया दत्ता रुत्स्रानगरमालिनी ॥ ६२ ॥ शरीरमात्रमेवाद्यममेदमवंशेषितं ॥ अस्त्राणि च महार्हाणि शस्त्राणि विविधानि च ॥ ६३ ॥ अस्त्राणि वा शरीरं वा वरयेत न्मया दत्तं ॥ वृणोष्वकिं प्रयच्छामि तुभ्यं द्रोणवदाश्रुतम् ॥ ६४ ॥ द्रोण उवाच ॥ अस्त्राणि मे समग्रमणि संहाराणि भार्गव ॥ सप्रयोगरहस्यानि दातुमर्हस्य शेषतः ॥ ६५ ॥ तथेत्युक्त्वा ततस्तस्मै प्रादादस्त्राणि भार्गवः ॥ सहरस्य ब्रतं चैव धनुर्वेदमशेषतः ॥ ६६ ॥ प्रतिगृह्यतु तत्सर्वकृतास्त्राणि द्विजसत्तमः ॥ प्रियं सखायं सुप्रीतो जगाम द्रुपदं प्रति ॥ ६७ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि द्रोणस्य भार्गवादस्त्रप्राप्तौ त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ ततो द्रुपदमासाद्य भारद्वाजः प्रतापवान् ॥ अब्रवीत्पार्थिवं राजन् सखायं विद्धि मामिह ॥ १ ॥ इत्येव मुक्तः सख्या संप्रीतिपूर्वजनेश्वरः ॥ भारद्वाजेन पांचाल्योनामृष्यतव चोऽस्यतत् ॥ २ ॥ सक्रोधामर्षजिह्वभ्रूः कषायीकृतलोचनः ॥ ऐश्वर्यमदसंपन्नो द्रोणं राजाऽब्रवीदिदं ॥ ३ ॥ द्रुपद उवाच ॥ अकृतं यंतव प्रज्ञाब्रह्मन्नातिसमंजसा ॥ यन्मां ब्रवीषि प्रसभं सखातेऽहमिति द्विज ॥ ४ ॥ न हिराज्ञामुदीर्णानामेवं भूतैर्नरैः क्वचित् ॥ सख्यं भवति मंदात्मनः श्रियाहीनैर्धनच्युतैः ॥ ५ ॥ सौहृदान्यपि जीर्यते कालेन परिजीर्यतः ॥ सौहृदं मे त्वया ह्यासीत् पूर्वसामर्थ्यबन्धनं ॥ ६ ॥ न सख्यमजरं लोके दृढितिष्ठति कस्यचित् ॥ कालोऽद्येनं विहरति क्रोधोऽनं रहत्युत ॥ ७ ॥ मैवं जीर्णमुपास्व त्वं सख्यं भवत्वपाकृधि ॥ आसीत् सख्यं द्विजश्रेष्ठ त्वयामर्थनिबन्धनं ॥ ८ ॥ न दरिद्रोऽसुमतो नाविद्वान्विदुषः सखा ॥ न शूरस्य सखा क्लीबः सखि पूर्वकिमप्यतः ॥ ९ ॥ ययोरिव स मं वित्तं ययोरिव संमंश्रुतं ॥ तयोर्विवाहः सख्यं च न तु पुष्टविपुष्टयोः ॥ १० ॥

वत् जीर्णत्वं प्राप्नुवत् सख्यं मा उपोस्वतु पुनः अपाकृधि दूरीकुरु यद्वा भवतु जीर्णं सख्यं तत्तु एवं पूर्ववत् मा उपोस्व किंतु अपाकृधि नाशयत्यजेत्यर्थः ॥ हिंसार्थस्य स्वादिक्रमोक्तं अपि हेतुः अर्थनिबन्धनं ॥ ८ ॥ एतदेव विवृणोति न दरिद्र इत्यादिना पूर्वसंस्वादनिसखि पूर्वजीर्णसख्यं तत्किं इष्यते अपि तु नैवेतिकाकायोज्यं ॥ ९ ॥ विपुष्टः कशो निर्धनो वा ॥ १० ॥

॥११॥ द्रुपदेनेति पांचाल्यंगवितंचितयित्वा तत्पराभवोपायं मनसा विनिश्चित्य प्रतिबुद्धिः प्रतीपबुद्धिः शत्रुबुद्धिरुद्धान् सन्नागसाह्यं जगामेति द्वयोः संबंधः ॥१२॥ १३॥ १४॥ अस्य तनुजोऽश्वत्थामा नाबुध्यं
 नाश्रोत्रियः श्रोत्रियस्य नारथीरथिनः सखा ॥ नाराजापार्थिवस्यापि सखि पूर्वकिमिष्यते ॥११॥ वैशंपायन उवाच द्रुपदेनैव मुक्तस्तु भारद्वाजः प्रताप
 वान् ॥ मुहूर्तंचितयित्वा तु मन्युनाऽभिपरिपुनः ॥१२॥ सविनिश्चित्य मनसा पांचाल्यं प्रतिबुद्धिमान् ॥ जगाम कुरुमुख्यानां नगरं नागसाह्यं ॥१३॥ सनः गपु
 रमागम्य गौतमस्य निवेशने ॥ भारद्वाजं वसत्तत्र प्रच्छन्नं द्विजसत्तमः ॥१४॥ ततोऽस्य तनुजः पार्थान् रूपस्यानंतरं प्रभुः ॥ अस्त्राणि शिक्षयामास नाबुध्यंत
 च तं जनाः ॥१५॥ एवं स तत्र गूढात्मा कंचित्कालमुवास ह ॥ कुमारस्त्वथ निष्क्रम्य समेता गजसाह्वयात् ॥१६॥ क्रीडन्तो वीटया तत्र वीराः पर्यचरन्मुदा ॥ प्र
 पातकूपे सा वीटा तेषां वै क्रीडतां तदा ॥१७॥ ततस्तं यत्नमातिष्ठन् वीटामुद्धर्तुमादृताः ॥ न च ते प्रत्यपद्यंत कर्म वीटापलब्धये ॥१८॥ ततोऽन्योन्यमवैक्षंत वीटया
 वनताननाः ॥ तस्यायोगमविदंतो भृशं चोत्कंठिता भवन् ॥१९॥ तेऽपश्यन् ब्राह्मणं श्याममापन्नं पलितं रुशं ॥ कृत्यवंतमदूरस्थमग्निहोत्रपुरस्कृतं ॥२०॥ ततं दृ
 ष्वामहात्मानमुपगम्य कुमारकाः ॥ भग्नोत्साहक्रियात्मानो ब्राह्मणं पर्यवारयन् ॥२१॥ अथ द्रोणः कुमारान् स्तान् दृष्ट्वा कृत्यवतस्तदा ॥ प्रहस्य मंदं पैशल्याद
 भ्यभाषत वीर्यवान् ॥२२॥ अहो बोधिन्वलं क्षात्रं धिगेतां वः कृतास्त्रतां ॥ भरतस्यान्वये जाता ये वीटांनाधिगच्छत ॥२३॥ वीटांच मुद्रिकांचैव त्वहमेतदपि
 द्वयं ॥ उद्धरेयमिषीकाभिर्भोजनं मे प्रदीयतां ॥२४॥ एवमुक्त्वा कुमारान् स्तान् द्रोणः स्वांगुलिवेष्टनं ॥ कूपे निरुदके तस्मिन् न पातयदरिंदमः ॥२५॥ ततोऽब्रवीत्त
 दा द्रोणं कुंतीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ युधिष्ठिर उवाच रूपस्यानुमते ब्रह्मन् भिक्षामाप्नुहि शाश्वतीं ॥२६॥ एवमुक्तः प्रत्युवाच प्रहस्य भरतानिदं ॥ द्रोण
 उवाच एषामुष्टिरिषीकाणां मयाऽस्त्रेणाभिमंत्रिता ॥२७॥ अस्या वीर्यं निरीक्षध्वं यदन्यस्य न विद्यते ॥ भक्त्या मीषीकया वीटांनामिषीकां तथाऽन्यथा ॥
 ॥२८॥ तामन्यया समायोगे वीटाया ग्रहणं मम ॥ वैशंपायन उवाच ततोऽयथोक्तं द्रोणेन तत्सर्वं कृतमंजसा ॥२९॥ तदवेक्ष्य कुमारान् स्तोविस्मयोऽफुल्ललो
 चनाः ॥ आश्चर्यमिदमत्यंतमिति मत्वा वचोऽब्रुवन् ॥३०॥

तद्द्रोणपुत्रोऽयमिति न ज्ञातवन्तः ॥१५॥ १६॥ वीटया यवाकारेण प्रादेशमात्रकाष्ठेन यत्तद्वस्तमात्रं दंडेन उपर्युपरि कुमारः प्रक्षिपन्ति लोहगुलिकयेत्यन्ये ॥१७॥ १८॥ १९॥ २०॥ २१॥ पैशल्या
 त्कौशल्यात् ॥२२॥ २३॥ मुद्रिकांच मया त्यज्यमानां ॥२४॥ २५॥ २६॥ २७॥ २८॥ २९॥ ३०॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ सांप्रतं युक्तं प्रतिपत्स्यते ज्ञास्यति ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ चिकीर्षया जिज्ञासया कृविज्ञाने इत्यस्य रूपं ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ सखावयस्यः उपका-
 . कुमारा उचुः मुद्रिकामपि विप्रर्षे शीघ्रमेतां समुद्धर ॥ वैशंपायन उवाच ततः शरं समादाय धनुर्द्रोणो महायशः ॥ ३१ ॥ शरेण वित्त्वा मुद्रांतामूर्ध्व-
 मावाहयत्प्रभुः ॥ स शरं समुपादाय कूपादंगुलिवेष्टनं ॥ ३२ ॥ ददौ ततः कुमारानां विस्मितानामविस्मितः ॥ मुद्रिकामुद्धृतां दृष्ट्वा तमाहुस्ते कुमारकाः ॥ ३३ ॥
 कुमारा उचुः अभिवादयामहे ब्रह्मन् नैतदन्येषु विद्यते ॥ कोऽसि कस्यासि जानीमो वयं किं करवामहे ॥ ३४ ॥ वैशंपायन उवाच एवमुक्तस्ततो द्रो-
 णः प्रत्युवाच कुमारकान् ॥ द्रोण उवाच आचक्ष्वं च भीष्माय रूपेण च गुणैश्च मां ॥ ३५ ॥ स एव सुमहातेजाः सांप्रतं प्रतिपत्स्यते ॥ वैशंपायन उवा-
 च तथेत्युक्त्वा च गत्वा च भीष्ममूचुः कुमारकाः ॥ ३६ ॥ ब्राह्मणस्य वचस्तथ्यं तच्च कर्म तथा विधं ॥ भीष्मः श्रुत्वा कुमारानां द्रोणं तं प्रत्यजानत ॥ ३७ ॥ युक्त-
 रूपः सहिगुरुरित्येवमनुचिंत्य च ॥ अथैनमानीय तदा स्वयमेव सुसत्कृतं ॥ ३८ ॥ परिप्रच्छन्निपुणं भीष्मः शस्त्रभृतां वरः ॥ हेतुमागमने तच्च द्रोणः सर्वं न्यवेद-
 यत् ॥ ३९ ॥ द्रोण उवाच महर्षे रघुवैशस्य सकाशमहमच्युत ॥ अस्यार्थमगमं पूर्वं धनुर्वेदचिकीर्षया ॥ ४० ॥ ब्रह्मचारी विनीतात्मा जटिलो बद्धुलाः स-
 माः ॥ अवसंसुचिरं तत्र गुरुशुश्रूषणे रतः ॥ ४१ ॥ पांचाल्यो राजपुत्रश्च यज्ञसेनो महाबलः ॥ इष्वस्त्रहेतोर्न्यवसत्तस्मिन्नेव गुरौ प्रभुः ॥ ४२ ॥ समेतत्र सखाचा-
 सीदुपकारी प्रियश्च मे ॥ तेनाहं सह संगम्य वर्तयन् सुचिरं प्रभो ॥ ४३ ॥ बाल्याद्यभूतिकौरव्यसहाध्ययनमेव च ॥ समे सखा सदा तत्र प्रियवादी प्रियंकरः ॥ ४४ ॥
 अब्रवीदिति मां भीष्मवचनं प्रीतिवर्धनं ॥ अहं प्रियतमः पुत्रः पितुर्द्रोणमहात्मनः ॥ ४५ ॥ अभिषेक्ष्यति मां राज्ये स पांचाल्यो यदा तदा ॥ त्वद्गोप्यं भविता तत-
 सखे सत्येन तेशपे ॥ ४६ ॥ मम भोगाश्च वित्तं च त्वदधीनं सुखानि च ॥ एवमुक्त्वाऽथ वब्राज कृतास्त्रः पूजितो मया ॥ ४७ ॥ तच्च वाक्यमहं नित्यं मनसा धारयंस्त-
 दा ॥ सोऽहं पितृनियोगेन पुत्रलोभाद्यशस्विनीं ॥ ४८ ॥ नातिकेशीं महाप्रज्ञामुपयेमे महाव्रतां ॥ अग्निहोत्रे च सत्रे च दमे च सततं रतां ॥ ४९ ॥ अलभद्गौतमीपु-
 त्रमश्वत्थामानमौरसं ॥ भीमविक्रमकर्माणमादित्यसमतेजसं ॥ ५० ॥ पुत्रेण तेन प्रीतोऽहं भरद्वाजो मया यथा ॥ गोक्षीरं पिबतो दृष्ट्वा धनिनस्तत्र पुत्रकान् ॥
 अश्वत्थामारुदह्नांस्तन्मे संदेहयद्दिशः ॥ ५१ ॥

रकर्तृत्वादेव प्रियो बल्लभश्च वर्तयन् वसन् ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ दिशः संदेहयद्दिक्लोहमजनयत् अहं भावार्थः शत्रुं तं वा ॥ ५१ ॥

स्नातकोयः कश्चिदल्पगोधनः स्वधर्मलोपाज्जावसीदेत अतो बह्वगोधनवतो ब्राह्मणस्य प्रतिग्रहमिच्छन् ॥ ५२ ॥ अंतादंतं देशादेशं ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ संभाषतां संभाषमाणानां अच्यवन् धर्मच्युता

न स्नातको वसीदेतवर्त्तमानः स्वकर्मसु ॥ इति संचित्य मनसा तं देशं बहुशो भ्रमन् ॥ ५२ ॥ विशुद्धमिच्छन् गांगेयधर्मोपेतं प्रतिग्रहं ॥ अंतादंतं परिक्रम्य नाध्यगच्छत् पयस्विनीं ॥ ५३ ॥ अथ पिष्टोदकेनैतं लोभयंतिकुमारकाः ॥ पीत्वा पिष्टरसं बालः क्षीरं पीतं मयाऽपि च ॥ ५४ ॥ न नर्त्तोत्थाय कौरव्यहृष्टो बाल्याद्विमोहितः ॥ तं दृष्ट्वा नृत्यमानं तु बालैः परिवृतं सुतं ॥ ५५ ॥ हास्यतामुपसंप्राप्तं कश्मलं तत्र मेऽभवत् ॥ द्रोणं धिगस्त्वधनिनं योधनं नाधिगच्छति ॥ ५६ ॥ पिष्टोदकं सुतोयस्य पीत्वा क्षीरस्य तृष्णया ॥ नृत्यति स्म मुदा विष्टः क्षीरं पीतं मयाऽप्युत ॥ ५७ ॥ इति संभाषतां वाचं श्रुत्वा मे बुद्धिरच्यवत् ॥ आत्मानं चात्मना गर्हन् मनसे दं व्यचिंतयं ॥ ५८ ॥ अपि चाहं पुरा विप्रैर्वर्जितो गर्हितो वसे ॥ परोपसेवां पापिष्ठानं च कुर्याधनेप्सया ॥ ५९ ॥ इति मत्वा प्रियं पुत्रं भीष्मादाय ततो त्यहं ॥ पूर्वस्नेहानुरागित्वा संदारः सौमकिं गतः ॥ ६० ॥ अभिषिक्तं तु श्रुत्वाैव कृतार्थोऽस्मीति चिंतयन् ॥ प्रियं सखायं सुप्रीतो राज्यस्थं समुपागमं ॥ ६१ ॥ संस्मरन् संगमं चैव वचनं चैव तस्य तत् ॥ ततो द्रुपदमागम्य सखि पूर्वमहं प्रभो ॥ ६२ ॥ अब्रुवं पुरुषव्याघ्रसखाऽयं विद्धि मामिति ॥ उपस्थितस्तु द्रुपदं सखि वच्चास्मि संगतः ॥ ६३ ॥ समां निराकारमिव प्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ अकृतेयं तव प्रज्ञा ब्रह्मन्नातिसमं जसा ॥ ६४ ॥ यदा त्यमां त्वं प्रसभं सखा तेहमिति द्विज ॥ संगतानीह जीर्यं तिकाले न परिजीर्यतः ॥ ६५ ॥ सौहृदं मे त्वया त्यासीत् पूर्वसामर्थ्यबंधनं ॥ नाश्रोत्रियः श्रोत्रियस्य नारथीरथिनः सखा ॥ ६६ ॥ साम्याद्वि सख्यं भवति वैषम्यान्नोपपद्यते ॥ न सख्यमजरं लोके विद्यते जातुकस्य चित् ॥ ६७ ॥ कालो वै न विहरति क्रोधो वै न रहत्युत ॥ मैवं जीर्णमुपास्व त्वं सत्यं भवत्वपाकृधि ॥ ६८ ॥ आसीत्सख्यं द्विजश्रेष्ठ त्वयामेऽर्थनिबंधनं ॥ न त्यनाढ्यः सखाढ्यस्य नाविद्वान्विदुषः सखा ॥ ६९ ॥ न शूरस्य सखा क्लीबः सखि पूर्वकिमिष्यते ॥ न हिराज्ञां मुदीर्णानामेवं भूतैर्नरैः क्वचित् ॥ ७० ॥ सख्यं भवति मंदात्मनः श्रिया हीनैर्धनच्युतैः ॥ नाश्रोत्रियः श्रोत्रियस्य नारथीरथिनः सखा ॥ ७१ ॥ नाराजाप्रार्थिवस्यापि सखि पूर्वकिमिष्यते ॥ अहं त्वयानजानामिराज्यार्थं संविदं कृतां ॥ ७२ ॥

॥ ५९ ॥ पुरा पूर्वदरिद्रोयमिति गर्हितोऽपि वसे उपवासं कुर्वे न तु सेवां कुर्यादिति मत्वा निश्चित्यापि पुत्रस्य प्रियत्वात् सौमकिं द्रुपदं गत इति संबंधः ॥ ६० ॥ ६१ ॥ तत्तस्य वचनं मम राज्यं त्वद्भोग्यं भविष्यतीति ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥ निराकारं निरस्तोत्तमरूपं हीनजनमिव अकृतेत्यादि प्राग्व्याख्यतं ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ राज्यार्थं संविदं त्वद्भोग्यं मम राज्यमिति संकेतं ॥ ७२ ॥

॥ भूत् आत्मानं दरिद्रोपादात्मना मनसा गर्हन् इदं वक्ष्यमाणं ॥ ५८ ॥

॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ प्रतिपादय अस्मत्कुमारेभ्य इति शेषः कुरुक्षये कुरुगृहे ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे एकत्रिंशदधिकशततमोऽ

एकरात्रं तु ते ब्रह्मन्कामं दास्यामि भोजनं ॥ एवमुक्तस्त्वहं तेन सदारः प्रस्थितस्तदा ॥ ७३ ॥ तां प्रतिज्ञां प्रतिज्ञाय यां कर्त्ताऽस्म्यचिरादिव ॥ द्रुपदेनैव मुक्तोऽहं न्युनाऽभिपरिप्लुतः ॥ ७४ ॥ अभ्यागच्छं कुरुभीष्मशिष्यैरर्थीगुणान्वितैः ॥ ततोऽहं भवतः कामं संवर्धयितुमागतः ॥ ७५ ॥ इदं नागपुरं रम्यं ब्रूहि किं करवाणि ते ॥ वैशंपायन उवाच ॥ एवमुक्तस्तदा भीष्मो भारद्वाजमभाषत ॥ ७६ ॥ भीष्म उवाच ॥ अपज्यं क्रियतां चापंसाध्वस्त्रं प्रतिपादय ॥ भुंक्ष्वभोगान्भृशं प्रीतः पूज्यमानः कुरुक्षये ॥ ७७ ॥ कुरुणामस्ति यद्वित्तराज्यं चेदं सराष्ट्रकं ॥ त्वमेव परमो राजा सर्वे च कुरुवस्तव ॥ ७८ ॥ यच्च ते प्रार्थितं ब्रह्म न कृतं तदिति चिंत्यतां ॥ दिष्ट्या प्राप्तो सि विप्रर्षे महान्मेऽनुग्रहः कृतः ॥ ७९ ॥ इति श्रीम० आदिपर्वणि संभवपर्वणि भीष्मद्रोणसमागमे एकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥ ॥ ७३ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ ततः संपूजितो द्रोणो भीष्मेण द्विपदां वरः ॥ विशश्राममहातेजाः पूजितः कुरुवेश्मनि ॥ १ ॥ विश्रांतेऽथ गुरौ तस्मिन् यौत्रानादाय कौरवान् ॥ शिष्यत्वेन ददौ भीष्मो वसूनि विविधानि च ॥ २ ॥ गृहं च सुपरिच्छन्नं धनधान्यसमाकुलं ॥ भारद्वाजाय सुप्रीतः प्रत्यपादय त प्रभुः ॥ ३ ॥ स तान् शिष्यान्महेष्वासः प्रतिजग्राह कौरवान् ॥ पांडवान् धार्तराष्ट्रांश्च द्रोणो मुदितमानसः ॥ ४ ॥ प्रतिगृह्य च तान्सर्वान् द्रोणो वचनमब्रवीत् ॥ रहस्ये कः प्रतीतात्मा कृतोपसदनांस्तथा ॥ ५ ॥ द्रोण उवाच ॥ कार्यमेकांक्षितं किंचिद्भूदिसं परिवर्त्तते ॥ कृतास्त्रैस्तत्प्रदेयं मे तदेतद्ददतानघाः ॥ ६ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा कौरवेयास्ते तूष्णीमासन्विशांपते ॥ अर्जुनस्तु ततः सर्वं प्रतिजज्ञे परंतप ॥ ७ ॥ ततोऽर्जुनं तदामूर्ध्नि समाधाय पुनः पुनः ॥ प्रीतिपूर्वपरिष्वज्य प्ररुरोद मुदा तदा ॥ ८ ॥ ततो द्रोणः पांडुपुत्रान् स्याणिविविधानि च ॥ ग्राहयामास दिव्यानि मानुषाणि च वीर्यवान् ॥ ९ ॥ राजपुत्रास्तथा चान्ये समेत्य भरतर्षभ ॥ अभिजग्मुस्ततो द्रोणमस्त्रार्थे द्विजसत्तमं ॥ १० ॥ वृष्णयश्चांधकाश्चैव नानादेश्याश्च पार्थिवाः ॥ सूतपुत्रश्च राधेयो गुरुद्रोणमियात्तदा ॥ ११ ॥ स्पर्धमानस्तु पार्थेन सूतपुत्रोऽत्यमर्षणः ॥ दुर्योधनं समाश्रित्य सोऽवमन्यत पांडवान् ॥ १२ ॥

ध्यायः ॥ १३१ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ तत इति ॥ १ ॥ २ ॥ सुपरिच्छन्नं सुधायालिमं ॥ ३ ॥ ४ ॥ प्रतीतात्मा दृष्टचित्तः कृतोपसदनां कृत पादपहणान् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

धनुर्वेदस्यचिकीर्षयाजिज्ञासया शिक्षादिभिः पांडवोद्गोणमभ्ययादभिगतः तत्तुल्योऽभवदित्यर्थः ॥ १३ ॥ अतएवतेषुविशिष्टः एतदेवाह तुल्येष्विति ॥ १४ ॥ १५ ॥ कमंडलुं सूक्ष्ममुखत्वाद्विलंबेन पूरणीयं ॥ १६ ॥ कुंभं विस्तीर्णं मुखत्वात्सर्पः पूरणीयं तस्य फलमाह यावदिति ॥ १७ ॥ औहततर्कितवान् ॥ १८ ॥ विशेषोपचये गुणवद्भौ अपृथक्सहैवास्ते ॥ १९ ॥ अतो न व्यहीयत न विहीनो भूत् ॥ २० ॥ योगैकाग्र्यं ॥ २१ ॥ सूक्ष्मपकारं प्रति अन्नं न देयं किंतु अंधकारे मुखान्यत्र पासाः पतिष्यंतीति नान्नं ददामीति सत्वया वाच्य इति भावः विजये अर्जुने अयं भावः अत्यभ्यासान् मुखान्यत्र पासान् भृत्ये

अभ्ययात्सततोद्गोणं धनुर्वेदचिकीर्षया ॥ शिक्षाभुजबलोद्योगैस्तेषु सर्वेषु पांडवः ॥ १३ ॥ अस्वविद्यानुरागाच्च विशिष्टोऽभवदर्जुनः ॥ तुल्येष्वस्त्रप्रयोगेषु लाघवे सौष्ठवेषु च ॥ १४ ॥ सर्वेषामेव शिष्याणां बभूवाभ्यधिकोऽर्जुनः ॥ ऐंद्रिमप्रतिमं द्रोण उपदेशेष्वभ्यन्यत ॥ १५ ॥ एवं सर्वकुमाराणामिष्वस्त्रप्रत्यपादयत् ॥ कमंडलुं च सर्वेषां प्रायच्छच्चिरकारणात् ॥ १६ ॥ पुत्राय च ददौ कुंभमविलंबनकारणात् ॥ यावत्तेनोपगच्छंति तावदस्मै परां क्रियां ॥ १७ ॥ द्रोण आचष्ट पुत्राय तत्कर्म जिष्णुरौहत ॥ ततः सवारुणास्त्रेण पूरयित्वा कमंडलुं ॥ १८ ॥ सममाचार्यपुत्रेण गुरुमभ्येति फाल्गुनः ॥ आचार्यपुत्रात्तस्मात्तु विशेषोपचयेऽपृथक् ॥ १९ ॥ न व्यहीयत मेधावी पार्थोऽप्यस्त्रविदां वरः ॥ अर्जुनः परमं यत्नमातिष्ठद्गुरुपूजने ॥ २० ॥ अस्त्रे च परमं योगं प्रियो द्रोणस्य चाभवत् ॥ तं दृष्ट्वानित्यमुद्युक्तमिष्वस्त्रं प्रति फाल्गुनं ॥ २१ ॥ आहूय वचनं द्रोणो रहःसूदमभाषत ॥ अंधकारेर्जुनायान्नं न देयं ते कदाचन ॥ न चास्येयमिदं चापि मद्वाक्यं विजये त्वया ॥ २२ ॥ ततः कदाचिद्भुंजाने प्रववौ वायुरर्जुने ॥ तेन तत्र प्रदीपः स दीप्यमानो विलोपितः ॥ २३ ॥ भुक्त एव तु कौंतेयो नास्यादन्यत्र वर्तते ॥ हस्तस्तेजस्वि नस्तस्य अनुग्रहणकारणात् ॥ २४ ॥ तदभ्यासरुतं मत्पारात्रावपि स पांडवः ॥ योग्यां च क्रेमहाबाहुर्धनुषापांडुनंदनः ॥ २५ ॥ तस्य ज्यातलनिर्घोषं द्रोणः शुश्राव भारत ॥ उपेत्य चैनमुत्थाय परिष्वज्येदमब्रवीत् ॥ २६ ॥ द्रोण उवाच प्रयतिष्ये तथा कर्तुं यथानान्यो धनुर्धरः ॥ त्वत्समीभविता लोके सत्यमेतद्वीमिते ॥ २७ ॥ वैशंपायन उवाच ततो द्रोणोऽर्जुनं भूयो ह्येषु च गजेषु च ॥ रथेषु भूमावपि चरणशिक्षामशिक्षयत् ॥ २८ ॥

वर्णवतमसि शब्दादिलक्ष्यादन्यत्र शरा अपि न पतेयुरित्युक्तोर्जुनो यदिकेनेदमुक्तमिति पृच्छेत्तर्हि लौकिक एवायमर्थ इति तत्र प्रतिवक्तव्यं न तु द्रोणवाक्यमेतदिति ॥ २२ ॥ एवंगुणाशिष्यस्याभ्यासे प्रवृत्तौ ज्ञापितायां ततः प्रागेवार्जुनः स्वदृष्टान्तेनैव तज्ज्ञातवानित्याह द्वाभ्यां तत इति ॥ २३ ॥ अनुग्रहणं अभ्यासः ॥ २४ ॥ योग्यं अभ्यासं ॥ २५ ॥ श्रवणोत्तरं अभ्यासोपेत्येतिक्रमः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

संकीर्णयुद्धेयुगपदनेकायुधप्रयोगेयुगपदनेकैःसहयुद्धेवा ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ तेषामन्वेषयतेभ्योधिकोमाभूदितिबुद्ध्या ॥ ३२ ॥ महीमयंमृन्मयं ॥ ३३ ॥ इष्वस्त्रेइषुप्रयोगे योगैकाग्र्यं
 गदायुद्धेऽसिचर्यायांतोमरप्रासशक्तिषु ॥ द्रोणःसंकीर्णयुद्धेचशिक्षयामासकौरवान् ॥ २९ ॥ तस्यतत्कौशलंश्रुत्वाधनुर्वेदजिघृक्षवः ॥ राजानोराजपुत्रा
 श्वसमाजग्मुःसहस्रशः ॥ ३० ॥ ततोनिषादराजस्यहिरण्यधनुषःसुतः ॥ एकलव्योमहाराजद्रोणमभ्याजगामह ॥ ३१ ॥ नसतंप्रतिजग्राहनैपादिरितिचिं
 तयन् ॥ शिष्यंधनुषिधर्मज्ञस्तेषामेवान्वेषयत् ॥ ३२ ॥ सतुद्रोणस्यशिरसापादौगृह्यपरंतपः ॥ अरण्यमनुसंप्राप्यकृत्वाद्रोणंमहीमयं ॥ ३३ ॥ तस्मिन्ना
 चार्यवृत्तिचपरमामास्थितस्तदा ॥ इष्वस्त्रेयोगमातस्थेपरंनियमममस्थितः ॥ ३४ ॥ परयाश्रद्धयोपेतोयोगेनपरमैरणच ॥ विमोक्षादानसंधानेलघुत्वंपरमां
 पसः ॥ ३५ ॥ अथद्रोणाभ्यनुज्ञाताःकदाचित्कुरुपांडवाः ॥ रथैर्विनिर्ययुःसर्वेऽग्नयामरिमर्दन ॥ ३६ ॥ तत्रोपकरणंगृह्यनरःकश्चिददृच्छया ॥ राजन्ननुज
 गामैकंःश्वानमादायपांडवान् ॥ ३७ ॥ तेषांविचरतांतत्रतत्तत्कर्मचिकीर्षया ॥ श्वाचरन्सवनेमूढोर्नैपादिंप्रतिजग्मिवान् ॥ ३८ ॥ सकृण्णमलदिग्धांगंरु
 ण्णाजिनजटाधरं ॥ नैपादिंश्वासमालक्ष्यभपंस्तस्थौतदंतिके ॥ ३९ ॥ तदातस्याथभषतःशुनःसप्तशरान्मुखे ॥ लाघवंदर्शयन्नस्त्रेमुमोचयुगपद्यथा ॥ ४० ॥ स
 तुश्वाशरपूर्णास्यःपांडवानाजगामह ॥ तंदृष्ट्वापांडवावीराःपरंविस्मयमागताः ॥ ४१ ॥ लाघवंशब्दमेधित्वंदृष्ट्वातत्परमंतदा ॥ प्रेक्ष्यतंवीडिताश्वासमशशं
 सुश्वसर्वशः ॥ ४२ ॥ तंततोऽन्वेषमाणास्तेवनेवननिवासिनं ॥ ददृशुःपांडवाराजन्नस्यंतमनिर्शंशरान् ॥ ४३ ॥ नचैनमभिजानंस्तेतदाविकृतदर्शनं ॥ त
 थैनंपरिप्रच्छुःकोभवान्कस्यवेत्युत ॥ ४४ ॥ एकलव्यउवाच निषादाधिपतेवीराहिरण्यधनुषैःसुतं ॥ द्रोणशिष्यंचमांविजधनुर्वेदकृतश्रमं ॥ ४५ ॥
 वैशंपायनउवाच तेतमाज्ञायतत्त्वेनपुनरागम्यपांडवाः ॥ यथावृत्तंवनेसर्वद्रोणायाचस्युरद्भुतं ॥ ४६ ॥ कौंतेयस्त्वर्जुनोराजन्नेकलव्यमनुस्मरन् ॥ रहो
 द्रोणंसमासाद्यप्रणयादिदमब्रवीत् ॥ ४७ ॥ अर्जुनउवाच तदाहंपरिरभ्यैकःप्रीतिपूर्वमिदंवचः ॥ भवतांक्तो नमेशिष्यस्त्वद्विशिष्टोभविष्यति ॥ ४८ ॥
 अथकस्मान्मद्विशिष्टो लोकादपिचवीर्यवान् ॥ अन्योऽस्तिभवतःशिष्योनिषादाधिपतेःसुतः ॥ ४९ ॥

॥ ३४ ॥ लघुत्वंशीघ्रप्रयोक्तृत्वं ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ उपकरणंश्ववागुरादि मुख्यंतुकरणंआयुधमेव ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ अस्त्रेप्रयोगे लाघवंकौशलं येनशरामुखेप्रविष्टाएव नतुतद्विद्धवंतः ॥ ४० ॥
 ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ वेतनगुरुदक्षिणारूपं ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ छित्वेति अविचार्येतिच्छेदः ससत्यसंधनैषादिदृष्ट्वाप्रीतोब्रवीदिदं एवंकर्तव्यमितिवाएकलव्यमभाषतेतिक्वचि
 वैशंपायनउवाच मुहूर्तमिवतंद्रोणश्चित्तयित्वाविनिश्चयं ॥ सव्यसाचिनमादायनैषादिंप्रतिजग्मिवान् ॥ ५० ॥ ददर्शमलदिग्धांगंजटिलंचीरवाससं ॥
 एकलव्यंधनुष्पाणिमस्यंतमनिशंशरान् ॥ ५१ ॥ एकलव्यस्तुतंदृष्ट्वादोणमायांतमंतिकात् ॥ अभिगम्योपसंगृह्यजगामशिरसामहीं ॥ ५२ ॥ पूजयिष्यात
 तोद्रोणंविधिवत्सनिषादजः ॥ निवेद्यशिष्यमात्मानंतस्थौप्रांजलिरग्रतः ॥ ५३ ॥ ततोद्रोणोऽब्रवीद्राजन्नैकलव्यमिदंवचः ॥ यदिशिष्योऽसिमेवीरवेतनंदी
 यतांमम ॥ ५४ ॥ एकलव्यस्तुतच्छ्रुत्वाप्रीयमाणोऽब्रवीदिदं ॥ एकलव्यउवाच किंप्रयच्छामिभगवन्नाज्ञापयतुमांगुरुः ॥ ५५ ॥ नहिकिंचिदं देयंमे
 गुरवेब्रह्मवित्तम ॥ वैशंपायनउवाच तमब्रवीत्वयांगुष्ठोदक्षिणोदीयतामिति ॥ ५६ ॥ एकलव्यस्तुतच्छ्रुत्वावचोद्रोणस्यदारुणं ॥ प्रतिज्ञामात्म
 नोरक्षन्सत्येचनियतःसदा ॥ ५७ ॥ तथैवदृष्टवदनस्तथैवादीनमानसः ॥ छित्वाऽविचार्यतंप्रादाद्रोणायांगुष्ठमात्मनः ॥ ५८ ॥ ततःशरंतुनैषादिरंगुलीभि
 र्यकर्षत ॥ नतथाचसशीघ्रोऽभूद्यथापूर्वनराधिप ॥ ५९ ॥ ततोऽर्जुनःप्रीतमनावभूवविगतज्वरः ॥ द्रोणश्चसत्यवागासीन्नान्योऽभिभविताऽर्जुनं ॥ ६० ॥
 द्रोणस्यतुतदाशिष्यौगदायोग्यौवभूवतुः ॥ दुर्योधनश्चभीमश्चसदांसंरव्यमानसौ ॥ ६१ ॥ अश्वत्थामारहस्येषुसर्वेष्वभ्यधिकोऽभवत् ॥ तथातिपुरुषान
 न्यान्त्सारुकौयमजाबुभौ ॥ ६२ ॥ युधिष्ठिरोरथश्रेष्ठःसर्वत्रतुधनंजयः ॥ प्रथितःसागरांतायारथयूथपयूथपः ॥ ६३ ॥ बुद्धियोगबलोत्साहैःसर्वास्त्रेषुचनि
 ष्टितः ॥ अस्त्रेगुर्वनुरागेचविशिष्टोऽभवदर्जुनः ॥ ६४ ॥ तुल्येष्वस्त्रोपदेशेषुसौष्ठवेनचवीर्यवान् ॥ एकःसर्वकुमाराणांवभूवातिरथोऽर्जुनः ॥ ६५ ॥ प्राणाधि
 कंभीमसेनंरुतविद्यंधनंजयं ॥ धार्तराष्ट्रादुरात्मानोनामृष्यंतपरस्परं ॥ ६६ ॥ तांस्तुसर्वान्समानीयसर्वविद्यास्त्रशिक्षितान् ॥ द्रोणःप्रहरणज्ञानेजिज्ञासुः
 पुरुषर्षभः ॥ ६७ ॥ कृत्रिमंभांसमारोप्यदृष्ट्वाग्रेशिल्पिभिःकृतं ॥ अविज्ञातंकुमाराणांलक्ष्यभूतमुपादिशत् ॥ ६८ ॥ द्रोणउवाच शीघ्रंभवंतःसर्वेपि
 धनूंष्यादायसर्वशः ॥ भासमेतंसमुद्दिश्यतिष्ठध्वंसंधितेषवः ॥ ६९ ॥

त्यद्यपठति तत्रएवंकर्तव्यमितितर्जनीमध्यमाभ्यांशरंधृत्वाज्याकर्षणंकर्तव्यमित्यभिनीयदर्शयति ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ गदायोग्यौगदायुद्धेभ्यासवंतौ ॥ ६१ ॥ त्सारुकौत्सरुःखड्गादिमुष्टिस्तद्ग्रहणप्रधानेयुद्धे
 कुशलौ ॥ ६२ ॥ रथश्रेष्ठःसप्तमीशौढेरितिसमासः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ प्रहरणज्ञाने कःकथंप्रहरनीतिविचारे ॥ ६७ ॥ भासं नीलपक्षंपक्षिणं शकुंतमित्यन्ये गृध्रमित्यपरे ॥ ६८ ॥ ६९ ॥

॥ ७० ॥ अंगिरसांवरःद्रोणः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ भासंपश्यतदेकापट्टिर्भवेत्यर्थः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ तमिति दक्षादिदर्शनात्पट्टिर्भवेत्येतेषांज्ञात्वासर्वानपिनिराचकार ॥ ७७ ॥ ७८ ॥

महाक्यसमकालंतुशिरोऽस्यविनिपात्यतां ॥ एकैकशोनियोक्ष्यामितथाकुरुतपुत्रकाः ॥ ७० ॥ वैशंपायनउवाच ततोयुधिष्ठिरंपूर्वमुवाचांगिरसांवरः ॥ संधत्स्वबाणंदुर्धर्षमहाक्यांतेविमुंचतं ॥ ७१ ॥ ततोयुधिष्ठिरःपूर्वधनुर्गृह्यपरंतपः ॥ तस्थौभासंसमुद्दिश्यगुरुवाक्यप्रचोदितः ॥ ७२ ॥ ततोविततधन्वानद्रोणस्तंकुरुनंदनं ॥ समुहूर्तादुवाचेदंवचनंभरतर्षभ ॥ ७३ ॥ पश्येनंत्वंद्रुमाग्रस्थंभासंनरवरात्मज ॥ पश्यामीत्येवमाचार्यप्रत्युवाचयुधिष्ठिरः ॥ ७४ ॥ समुहूर्तादिवपुनद्रोणस्तंप्रत्यभाषत ॥ द्रोणउवाच अथदक्षमिमंमांवाभ्रातृन्वापिप्रपश्यसि ॥ ७५ ॥ तमुवाचसकौंतेयःपश्याम्येनंवनस्पतिं ॥ भवंतंचतथाभ्रातृन्भासंचेतिपुनःपुनः ॥ ७६ ॥ तमुवाचापसर्पेतिद्रोणोऽप्रीतमनाइव ॥ नैवच्छक्यंत्वयावेदुंलक्ष्यमित्येवकुत्सयन् ॥ ७७ ॥ ततोदुर्योधनादींस्तान्धार्तराष्ट्रान्महायशाः ॥ तेनैवक्रमयोगेनजिज्ञासुःपर्यपृच्छत ॥ ७८ ॥ अन्यांश्चशिष्यान्भीमादीनराज्ञश्चैवान्यदेशजान् ॥ तथाचसर्वतस्सर्वंपश्यामइतिकुत्सिताः ॥ ७९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवप० द्रोणशिष्यपरीक्षायांद्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥ ॥ ७३ ॥ वैशंपायनउवाच ततोधनंजयंद्रोणःस्मरन्ममोऽभ्यभाषत ॥ त्वयेदानींप्रहर्तव्यमेतल्लक्ष्यं विलोक्यतां ॥ १ ॥ महाक्यसमकालंतमोक्तव्योऽत्रभवेच्छरः ॥ वितत्यकार्मुकंपुत्रतिष्ठतां वन्मुहूर्तकं ॥ २ ॥ एवमुक्तःसव्यसाचीमंडलीकृतकार्मुकः ॥ तस्थौभासंसमुद्दिश्यगुरुवाक्यप्रचोदितः ॥ ३ ॥ मुहूर्तादिवतंद्रोणस्तथैवसमभाषत ॥ पश्यस्येनंस्थितंभासंद्रुमंभामपिचार्जुन ॥ ४ ॥ पश्याम्येकंभासमितिद्रोणंपार्थोभ्यभाषत ॥ नतुदक्षंभवंतंवापश्यामीतिचभारत ॥ ५ ॥ ततःप्रीतमनाद्रोणोमुहूर्तादिवतंपुनः ॥ प्रत्यभाषतदुर्धर्षःपांडवानांमहारथं ॥ ६ ॥ भासंपश्यसियद्येनंतथाब्रूहिपुनर्वचः ॥ शिरःपश्यामिभासस्यनगात्रमिति सोऽब्रवीत् ॥ ७ ॥ अर्जुनैवमुक्तस्तुद्रोणांलृष्टतनूरुहः ॥ मुंचस्वेत्यब्रवीत्पार्थसमुमोचाविचारयन् ॥ ८ ॥ ततस्तस्यनगस्थस्यक्षुरेणनिशितेनच ॥ शिरउत्कृत्यतरसांपातंयामासंपांडवः ॥ ९ ॥ तस्मिन्कर्मणिसंसिद्धेपर्यष्वजतपांडवं ॥ मेनेचद्रुपदंसंस्थेसानुबंधंपराजितं ॥ १० ॥

॥ ७९ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावंदीपेद्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ तस्यभासस्य नगस्थस्यदक्षायस्थितस्य ॥ ९ ॥ सानुबंधंसहायं ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ अवगाढं जलावगाहिनं ॥ १२ ॥ मोक्ष्यध्वं मोक्षयध्वं ॥ १३ ॥ १४ ॥ क्रियोपेतं कृतकार्यं ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ असामान्यं असाधारणं ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ इति
 कस्यचित्त्वथ कालस्य सशिष्याऽगिरसांवरः ॥ जगाम गंगामभितो मज्जितुं भरतर्षभ ॥ ११ ॥ अवगाढमथोद्रोणं सलिले सलिले चरः ॥ ग्राहो जग्राह बलवान्
 जंघांते कालचोदितः ॥ १२ ॥ ससमर्थोऽपि मोक्षाय शिष्यान् सर्वानचोदयत् ॥ ग्राहं हत्वा तु मोक्ष्यध्वं मामिति त्वरयन्निव ॥ १३ ॥ तद्वाक्यसमकालं तु बीभत्सुं
 निशितैः शरैः ॥ अवार्यैः पंचभिर्ग्राहं मम भस्यताडयत् ॥ १४ ॥ इतरे त्वथ समूढास्तत्र तत्र प्रपदिरे ॥ तंतुदृष्ट्वा क्रियोपेतं द्रोणोऽमन्यत पांडवं ॥ १५ ॥ विशि
 ष्टं सर्वशिष्येभ्यः प्रीतिमांश्चाभवत्तदा ॥ सपार्थवानैर्बहुधा खंडशः परिकल्पितः ॥ १६ ॥ ग्राहः पंचत्वमापेदे जंघां त्यक्त्वा महात्मनः ॥ अथाब्रवीन्महात्मानं भा
 रद्वाजो महारथं ॥ १७ ॥ गृहाणेदं महाबाहो विशिष्टमतिदुर्धरं ॥ अस्त्रं ब्रह्मशिरोनाम सप्रयोगनिवर्त्तनं ॥ १८ ॥ न च ते मानुषे त्वत्प्रयोक्तव्यं कथंचन ॥ जगद्धि
 निर्देहे देत दत्पते जसि पातितं ॥ १९ ॥ असामान्यमिदं तात लोकेष्वस्त्रं निगद्यते ॥ तद्धारयेथाः प्रयतः शृणु चेदं वचो मम ॥ २० ॥ बाधेतामानुषः शत्रुर्यदित्वां
 वीरकश्चन ॥ तद्धारय प्रयुंजीथास्तदस्त्रमिदमाहवे ॥ २१ ॥ तथेति संप्रति श्रुत्य बीभत्सुः सकृतांजलिः ॥ जग्राह परमास्त्रं तदा हचैनं पुनर्गुरुः ॥ भविता त्वत्समो
 नान्यः पुमौ लोके धनुर्यरः ॥ २२ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणिसंभवपर्वणि द्रोणग्राहमोक्षणे त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥ ॥ ७३ ॥
 वैशंपायन उवाच ॥ कृतास्त्रान् धार्तराष्ट्रांश्च पांडुपुत्रांश्च भारत ॥ दृष्ट्वा द्रोणोऽब्रवीद्राजन् धृतराष्ट्रं जनेश्वरं ॥ १ ॥ रूपस्य सोमदत्तस्य बाह्वीकस्य च धीमतः ॥
 गांगेयस्य च सान्निध्यव्यासस्य विदुरस्य च ॥ २ ॥ राजन्संप्राप्तविद्यास्ते कुमारः कुरुसत्तम ॥ ते दर्शयेयुः स्वां शिक्षां राजन्नुमते तव ॥ ३ ॥ ततोऽब्रवीन्महारा
 जः प्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ भारद्वाज महत्कर्मकृतं ते द्विजसत्तम ॥ ४ ॥ यदानुमन्यसे कालं यस्मिन् देशे यथा यथा ॥ तथा तथा विधानां यस्व
 यमाज्ञापयस्व मां ॥ ५ ॥ स्पृहयाम्यद्य निर्वेदात्पुरुषाणां सचक्षुषां ॥ अस्त्रहेतोः पराक्रांतान्ये मे द्रक्ष्यंति पुत्रकान् ॥ ६ ॥ क्षत्तर्यद्वुरुराचार्यो ब्रवीति कुरुत तथा ॥ न ही
 दृशं प्रियं मन्ये भविता धर्मवत्सल ॥ ७ ॥ ततो राजानमामंभ्य निर्गतो विदुरो बहिः ॥ भारद्वाजो महाप्राज्ञो मापयामास मे दिनीं ॥ ८ ॥

आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ कृतास्त्रान् धार्तराष्ट्रांश्चेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ कर्मकुमारशि
 क्षाख्यं ॥ ४ ॥ मन्यसेऽस्त्रशिक्षादर्शनस्य कालं विधानाय रंगभूमेः ॥ ५ ॥ निर्वेदान् दुःखान् सचक्षुषां स्पृहयामि सुखायेति शेषः ॥ ६ ॥ हेक्षतः हे विदुर ॥ ७ ॥ ८ ॥

निर्गुल्मां तृणसमूहमूलपिंडरहितां उदक्प्रस्रवणान्वितां उदक्निम्नां ॥ ९ ॥ तदर्थं बल्यर्थं समाजे वीरसमूहे अवघुष्टे डिंढीरवशब्देनाहूते सति बलिचक्रे इति पूर्वोक्तान्वयः ॥ १० ॥ राज्ञः स्त्रीणां प्रेक्षार्थं मार्गं
मंचाश्च इतरेषां प्रेक्षार्थं रंगभूमौ च कुरिति द्वयोः संबंधः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ सांगारकः स भौमः अंशुमान् चंद्रः ॥ २० ॥ २१ ॥

समामृक्षां निर्गुल्मामुदक्प्रस्रवणान्वितां ॥ तस्यां भूमौ बलिचक्रेति यौनक्षत्रपूजिते ॥ ९ ॥ अवघुष्टे समाजे च तदर्थं वदतां वरः ॥ रंगभूमौ सुविपुलं शास्त्रदृ
ष्टं यथाविधि ॥ १० ॥ प्रेक्षागारं सुविहितं चक्रुस्ते तस्य शिल्पिनः ॥ राज्ञः सर्वायुधोपेतं स्त्रीणां चैव नरर्षभ ॥ ११ ॥ मंचांश्च कारयामासुस्तत्र जानपदाजनाः ॥
विपुलानुच्छ्रयोपेतान् शिविकांश्च महाधनाः ॥ १२ ॥ तस्मिंस्ततोऽहनि प्राप्ते राजा स सचिवस्तदा ॥ भीष्मं प्रमुखंतः कृत्वा कृतं चाचार्यसत्तमं ॥ १३ ॥ मुक्ता
जालपरिक्षिप्तं वैदूर्यमणिशोभितं ॥ शतकुंभमयं दिव्यं प्रेक्षागारमुपागमत् ॥ १४ ॥ गंधारी च महाभागा कुंती च जयतां वर ॥ स्त्रियश्च राज्ञः सर्वास्ताः सप्रेष्याः
सपरिच्छदाः ॥ १५ ॥ हर्षादारुरुर्धुर्मचान्मेरुं देवस्त्रियो यथा ॥ ब्राह्मणक्षत्रियाद्यं च चातुर्वर्ण्यं पुराहुतं ॥ १६ ॥ दर्शनेऽप्युसमभ्यागात् कुमारानां कृतास्त्रतां ॥
क्षणेनैकस्थितां तत्र दर्शनेऽप्युजगाम ह ॥ १७ ॥ प्रवादितैश्च वादित्रैर्जनकौतूहलेन च ॥ महार्णव इव क्षुब्धः समाजः सांभ्रवत्तदा ॥ १८ ॥ ततः शुक्लांबरधरः
शुक्लयज्ञोपवीतवान् ॥ शुक्लकेशः सितश्मश्रुः शुक्लमाल्यानुलेपनः ॥ १९ ॥ रंगमध्यं तदाचार्यः स पुत्रः प्रविवेश ह ॥ नभोजलधरैर्हीनं सांगारक इवांशुमान्
॥ २० ॥ स यथा सम्यं चक्रे बलिवलवतां वरः ॥ ब्राह्मणांस्तु सुमंत्रज्ञान् कारयामास मंगलं ॥ २१ ॥ सुखपुण्यार्हघोषस्य पुण्यस्य समनंतरं ॥ विविशुर्विविधं गृ
ह्य शस्त्रोपकरणं नराः ॥ २२ ॥ ततो वद्धांगुलित्राणां बद्धकक्षामहारथाः ॥ बद्धतूणाः सधनुषो विविशुर्भरतर्षभाः ॥ २३ ॥ अनुज्येष्ठं तु ते तत्र युधिष्ठिरपुरोगमाः ॥
चक्रुरस्त्रं महावीर्याः कुमाराः परमाद्भुतं ॥ २४ ॥ केचिच्छराक्षेपभयाच्छिरांस्यवननामिरे ॥ मनुजाधृष्टमपरे वीक्षां चक्रुः सुविस्मिताः ॥ २५ ॥ तेऽस्मलक्ष्या
णि विभिदुर्बाणैर्नामांश्च शोभितैः ॥ विबिधैर्लाघवोत्सृष्टैरुत्थंतो वाजिभिर्द्रुतं ॥ २६ ॥ तत्कुमारवलंतं त्रगृहीतशरकार्मुकं ॥ गंधर्वनगराकारं प्रेक्ष्य ते विस्मि
ताऽभवन् ॥ २७ ॥ सहसा चुक्रुशुश्चान्ये नराः शतसहस्रशः ॥ विस्मयोत्फुल्लनयनाः साधुसाध्विति भारत ॥ २८ ॥

॥ २२ ॥ बद्धकक्षाः वस्त्रादिना संवृतां सपृष्ठोदरा इत्यर्थः कक्षा बाहुमूलं ॥ २३ ॥ अस्त्रं अस्त्रविद्यां चक्रुः प्रादुश्चक्रुः ॥ २४ ॥ घृष्टं निर्भयं यथास्यात्तथा ॥ २५ ॥ लाघवोत्सृष्टैः गतिचातुरीप्रयुक्तैः उत्थंतः उ
त्थमानाः ॥ २६ ॥ गंधर्वनगराकारमद्भुतरूपं ॥ २७ ॥ २८ ॥

धनुषि मार्गान्तिर्यग्ध्वान्चललक्ष्यपातनादीन् रथचर्यासु मार्गान्शोभनप्रत्यागतप्रदक्षिणाप्रदक्षिणमंडलगत्यादिरूपान् ॥ २९ ॥ स्वरुमार्गान्तिर्यग्ध्वान्ध्वजप्रचलनरूपान् सर्वासुभूमिषु तथादिपृष्ठेषु भुवि वा ॥ ३० ॥ लाघवंशौष्ठ्यं सौष्ठवंचानुरीं एकैनेवखड्गेनसमंताद्भूमितेनयुगपदनेकायुधनिवारणं शोभांसर्वतोऽल्लल्ललायमानैकरवङ्गांशुमंडलान्तरगतत्वेनाभिनवां स्थिरत्वमभीतत्वं दृढमुष्टितांखड्गभृतां हस्तएवपरितश्चलतिनत्वंगुलयदित्यर्थः प्रयोगनिदर्शनं ॥ ३१ ॥ संदृष्टौपरस्परंजेतुंसकामौ ॥ ३२ ॥ बृंहंतौशब्दंकुर्वाणौ वासिताहस्तिनी ॥ ३३ ॥ चेरतुःपद्भ्यां मंडलगतौभ्रालानचक्रवद्भ्राम्यमाणशदाप

कृत्वाधनुषितेमार्गान् रथचर्यासुचासकृत् ॥ गजपृष्ठेऽश्वपृष्ठेचनियुद्धेचमहाबलाः ॥ २९ ॥ गृहीतखड्गचर्मणस्ततोभूयःप्रहारिणः ॥ स्वरुमार्गान्यथोद्दिष्टां श्वेरुःसर्वासुभूमिषु ॥ ३० ॥ लाघवंसौष्ठवंशोभांस्थिरत्वंदृढमुष्टितां ॥ ददृशुस्तत्रसर्वेषांप्रयोगंखड्गचर्मणोः ॥ ३१ ॥ अथतौनित्यसंदृष्टौसुयोधनवृकोदरौ ॥ अवतीर्णौगदाहस्तावेकशृंगाविवाचलौ ॥ ३२ ॥ बद्धकक्षौमहाबाहूपौरुषपर्यवस्थितौ ॥ बृंहंतौवासिताहेतोःसमदाविवकुंजरौ ॥ ३३ ॥ तौप्रदक्षिणस व्यानिमंडलानिमहाबलौ ॥ चेरतुर्मंडलगतौसमदाविवकुंजरौ ॥ ३४ ॥ विदुरोधृतराष्ट्रायगांधार्याःपांडवारणिः ॥ न्यवेदयतांतत्सर्वकुमाराणांविचेष्टितं ॥ ३५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वण्यस्रदर्शनेचतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ वैशंपायनउवाच कुरुराजेहिरंगस्थेभीमेचबलिनांवरं ॥ पक्षपातकृतस्नेहःसद्विधेवाभवज्जनः ॥ १ ॥ हीवीरकुरुराजेतिहीभीमइतिजल्पतां ॥ पुरुषाणांसुविपुलाःप्रणादाःसह सोत्थिताः ॥ २ ॥ ततःक्षुब्धार्णवनिभंरंगमालोक्यबुद्धिमान् ॥ भारद्वाजःप्रियंपुत्रमश्वत्थामानमब्रवीत् ॥ ३ ॥ द्रोणउवाच वारयंतौमहावीर्यौकृत योग्यावुभावपि ॥ माभूद्रंगप्रकोपोऽयंभीमदुर्योधनोद्भवः ॥ ४ ॥ वैशंपायनउवाच ततस्तावुद्यतगदौगुरुपुत्रेणवारितौ ॥ युगांतानिलसंक्षुब्धौमहा वेलाविवार्णवौ ॥ ५ ॥ ततोरंगांगणगतोद्रोणोवचनमब्रवीत् ॥ निवार्यवादित्रगणंमहामेघनिभस्वनं ॥ ६ ॥ योमपुत्रास्त्रियतरःसर्वशस्त्रविशारदः ॥ ऐन्द्रि रिंद्रानुजसमःसपार्थोदृश्यतामिति ॥ ७ ॥ आचार्यवचनेनाथकृतस्वस्ययनोयुवा ॥ बद्धगोधांगुलित्राणःपूर्णतूणःसकामुकः ॥ ८ ॥

रिवेषांतर्गतौ निर्मलगदावितिपाठेस्पष्टोर्थः ॥ ३४ ॥ पांडवारणिःकुंती ॥ ३५ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ कुर्विति कुरुराजेदुर्योधने ॥ १ ॥ हीविस्मयेआश्चर्यंभीमदुर्योधनौकुरुतइत्यर्थः हाभीमेत्यपपाठः ॥ २ ॥ ३ ॥ कृतयोग्यौसुशिक्षितौ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ इंद्रानुजसंमःविष्णुतुल्यः ॥ ७ ॥ बद्धगोधांगुलि त्राणेयेन गोधातलाख्यंज्याघातवारणं अंगुलित्राणंप्रसिद्धंचर्ममयं ॥ ८ ॥

कांचनमिति तूणकार्मुककवचानांत्यभाजालस्यार्जुनस्यचक्रमादकेंद्रायुधतडित्संध्यातोयदैरुपमा ॥ ९ ॥ समुत्पिजलकउत्फुल्लना प्रमुदितेरंगेइतिवाक्यशेषान् अन्येकलकलशब्दोव्याकुलत्वंचेत्याहुः

कांचनंकवचंविभ्रत्यत्यदृश्यतफाल्गुनः ॥ सार्कःसेंद्रायुधतडित्संध्यइवतोयदः ॥ ९ ॥ ततःसर्वस्यरंगस्यसमुत्पिजलकोऽभवत् ॥ प्रावाद्यंतचवाद्यानिस
शंखानिसमंततः ॥ १० ॥ एपकुंतीसुतःश्रीमानेपमध्यमपांडवः ॥ एपपुत्रोमहेंद्रस्यकुरूणामेपरक्षिता ॥ ११ ॥ एपोऽस्त्रविदुषांश्रेष्ठएपधर्मभृतांवरः ॥ एप
शीलवतांचापिशीलज्ञाननिधिःपरः ॥ १२ ॥ इत्येवंतुमुलावाचःशुश्रुवुःप्रेक्षकेरिताः ॥ कुंत्याःप्रस्रवसंयुक्तेरसैःक्लिन्नमुरोऽभवत् ॥ १३ ॥ तेनशब्देनमह
तापूर्णश्रुतिरथाव्रवीत् ॥ धृतराष्ट्रोनरश्रेष्ठोविदुरंलष्टमानसः ॥ १४ ॥ क्षत्तःक्षुब्धार्णवनिभःकिमेपसुमहास्वनः ॥ सहसैवोत्थितोरंगेभिदन्निवनभस्तलं ॥
॥ १५ ॥ विदुरउवाच एपपार्थोमहाराजफाल्गुनःपांडुनंदनः ॥ अवतीर्णःसकवचस्तत्रैपसुमहास्वनः ॥ १६ ॥ धृतराष्ट्रउवाच धन्योस्म्यनुगृही
तोस्मिरक्षितोऽस्मिमहामते ॥ पृथारणिसमुद्रूतैस्त्रिभिःपांडववह्निभिः ॥ १७ ॥ वैशंपायनउवाच तस्मिन्प्रमुदितेरंगेकथंचित्प्रत्युपस्थिते ॥ दर्शया
मासर्वाभत्सुराचार्यायास्त्रलाघवं ॥ १८ ॥ आग्नेयेनासृजद्वह्निवारुणेनासृजत्ययः ॥ वायव्येनासृजद्वायुंपार्जन्येनासृजद्वनान् ॥ १९ ॥ भौमेनप्राविशद्भू
मिपार्वतेनासृजद्विरीन् ॥ अंतर्धानेनचास्त्रेणपुनरंतर्हितोऽभवत् ॥ २० ॥ क्षणात्पांशुःक्षणाध्रस्वःक्षणाच्चरथधूर्गतः ॥ क्षणेनरथमध्यस्थःक्षणेनावतरन्महीं
॥ २१ ॥ सुकुमारंचसूक्ष्मंचगुरुंचापिगुरुप्रियः ॥ सौप्तुवेनाभिसंक्षिप्तःसोऽविध्यद्विविधैःशरैः ॥ २२ ॥ भ्रमतश्चवराहस्यलोहस्यप्रमुखेसमं ॥ पंचवाणानसंस
क्तान्संमुमांचैकवाणवत् ॥ २३ ॥ गव्येविपाणकोपेचचलेरज्जववलंबिनि ॥ निचखानमहावीर्यःसायकानेकविंशतिं ॥ २४ ॥ इत्येवमादिसुमहत्स्वद्वेधनु
षिचानघ ॥ गदायांशस्त्रकुशलोमंडलानित्यदर्शयत् ॥ २५ ॥ ततःसमाप्तभूयिष्ठेतस्मिन्कर्मणिभारत ॥ मंदीभूतेसमाजंचवादित्रस्यचनिःस्वनं ॥ २६ ॥ द्वा
रदेशात्समुद्रूतोमाहात्म्यबलसूचकः ॥ वज्रनिष्पेपसदृशःशुश्रुवेभुजनिःस्वनः ॥ २७ ॥ दीर्यतेकिंनुगिरयःकिंस्विद्धूमिर्विदीर्यते ॥ किंस्विदापूर्यतेव्योमजल
धाराघनैर्घनैः ॥ २८ ॥ रंगस्यैवंमतिरभूत्क्षणेनवसुधाधिप ॥ द्वारंचाभिमुखाःसर्वेवभूवुःप्रेक्षकास्तदा ॥ २९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ अस्त्रैःप्रेमाश्रुभिः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ सुकुमारंपूर्णघटकुक्कुटांढादीनिलक्ष्याणिअविचाल्यअविध्यत् सूक्ष्मंगुंजादिलक्ष्यं
गुरुंघनावयवंचसोविध्यत् ॥ २२ ॥ २३ ॥ गव्येगोसंबंधिनि ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

सावित्रेणहस्तनक्षत्रेण ॥ ३० ॥ ३१ ॥ गदापंआलंबनंयस्यतादृशःपाणिर्यस्यसगदायपाणिः गदामात्रसहायइत्यर्थः अयंपुरस्तादुपरीत्युपक्रम्यआलंबनेसमूहेचेतिमेदिनी ॥ ३२ ॥ इतिआदिपर्व
 पंचभिभ्रातृभिःपार्थैर्द्रोणःपरिवृतोवभौ ॥ पंचतारेणसंयुक्तःसावित्रेणेवचंद्रमाः ॥ ३० ॥ अश्वत्थाघ्राचसहितंभ्रातृणांशतमूर्जितं ॥ दुर्योधनममित्रघ्नमु
 त्थितंपर्यवारयत् ॥ ३१ ॥ सतैस्तदाभ्रातृभिरुद्यतायुधैर्गदाग्रपाणिःसमवस्थितैर्वृतः ॥ वभौयथादानवसंसयेपुरापुरंदरोदेवगणैःसमवृतः ॥ ३२ ॥ इ
 तिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्व ॥ अस्त्रदर्शनेपंचत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ वैशंपायनउवाच दत्तेवर्काशे
 पुरुषैर्विस्मयोत्फुल्ललोचनः ॥ विवेशरंगंविस्तीर्णकर्णःपरपुरंजयः ॥ १ ॥ सहजंकवचंबिभ्रत्कुंडलोद्योतिताननः ॥ सधनुर्बद्धनिस्त्रिशःपादचारीवपर्वतः ॥ २ ॥
 कन्यागर्भःपृथुयशाःपृथायाःपृथुलोचनः ॥ तीक्ष्णांशोर्भास्करस्यांशःकर्णोऽरिगणसूदनः ॥ ३ ॥ सिंहर्षभगजेंद्राणांबलवीर्यपराक्रमः ॥ दीप्तिकांतिद्युति
 गुणैःसूर्यैर्दुज्वलनोपमः ॥ ४ ॥ प्रांशुःकनकतालाभःसिंहसंहननोयुवा ॥ असंख्येयगुणःश्रीमान्भास्करस्यात्मसंभवः ॥ ५ ॥ सनिरीक्ष्यमहाबाहुःसर्वतो
 रंगमंडलं ॥ प्रणामंद्रोणरूपयोर्नात्यादृतमिवाकरोत् ॥ ६ ॥ ससमाजजनःसर्वोनिश्चलःस्थिरलोचनः ॥ कोऽयमित्यागतक्षोभःकौतूहलपरोऽभवत् ॥ ७ ॥
 सोऽब्रवीन्मघगंभीरस्वरेणवदतांवरः ॥ भ्राताभ्रातरमज्ञातंसावित्रःपाकशासनिं ॥ ८ ॥ पार्थयत्तेकृतंकर्मविशेषवदहंततः ॥ करिष्येपश्यतानूणामात्मनावि
 स्मयंगमः ॥ ९ ॥ असमाप्तेततस्तस्यवचनेवदतांवर ॥ यंत्रोत्क्षिप्तइवोत्तस्थौक्षिप्रंवैसर्वतोजनः ॥ १० ॥ प्रीतिश्चमनुजव्याघ्रदुर्योधनमुपाविशत् ॥ द्वीश्वक्रो
 धश्चवीभत्सुंक्षणेनान्वाविवेशह ॥ ११ ॥ ततोद्रोणाभ्यनुज्ञातःकर्णःप्रियरणःसदा ॥ यत्कृतंतत्रपार्थेनतच्चकारमहाबलः ॥ १२ ॥ अथदुर्योधनस्तत्रभ्रातृ
 भिःसहभारत ॥ कर्णपरिष्वज्यमुदाततोवचनमब्रवीत् ॥ १३ ॥ दुर्योधनउवाच स्वागतंतेमहाबाहोदिष्ट्याप्राप्तोऽसिमानद ॥ अहंचकुरुराज्यंचयथेष्ट
 मुपभुज्यतां ॥ १४ ॥ कर्णउवाच कृतंसर्वमहंमन्येसखित्वंचत्वयावृणे ॥ द्वंद्वयुद्धंचपार्थेनकर्तुमिच्छाम्यहंप्रभो ॥ १५ ॥ दुर्योधनउवाच भुंक्ष्व
 भोगान्मयासार्धबंधूनांप्रियकृद्भव ॥ दुर्लभांकुरुसर्वेषांमूर्ध्निपादमरिंदम ॥ १६ ॥

णिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ दत्तेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥
 ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

वैशंपायन उवाच ततः क्षिप्तमिवात्मानं मत्वा पार्थोऽभ्यभाषत ॥ कर्णोऽभ्रातृसमूहस्य मध्ये चलमिव स्थितं ॥ १७ ॥ अर्जुन उवाच अनाहूतोपसृष्टानां मनाहूतोपजल्पिनां ॥ येलोकास्तान्हतः कर्णमया त्वं प्रतिपत्स्यसे ॥ १८ ॥ कर्ण उवाच रंगोऽयं सर्वसामान्यः किमत्र तव फाल्गुन ॥ वीर्यश्रेष्ठाश्च राजानो बलंधर्मोऽनुवर्तते ॥ १९ ॥ किं मे पैदुर्यलायासैः शरैः कथय भारत ॥ गुरोः समक्षं यावत्ते हराम्यद्य शिरः शरैः ॥ २० ॥ वैशंपायन उवाच ततो द्रोणाभ्यनुज्ञातः पार्थः परपुरंजयः ॥ भ्रातृभिस्त्वरया श्लिष्टोरणा योपजगाम तं ॥ २१ ॥ ततो दुर्योधनेनापि स भ्रात्रा समरोद्यतः ॥ परिष्वक्तः स्थितः कर्णः प्रगृह्य स शरं धनुः ॥ २२ ॥ ततः स विद्युत्स्तनितैः सेंद्रायुधपुरोगमैः ॥ आवृतं गगनं मेघैर्वल्गाकापं किं हासिभिः ॥ २३ ॥ ततः स्नेहाद्वरिहयं दृष्ट्वा रंगावलोकितं ॥ भास्करोप्य नयन्नाशं समीपोपगतान् धनान् ॥ २४ ॥ मेघच्छायां पगूढस्तु ततोऽदृश्यत फाल्गुनः ॥ सूर्या तपपरिक्षिप्तः कर्णोऽपि समदृश्यत ॥ २५ ॥ धार्तराष्ट्रायतः कर्णस्तस्मिन्देशे व्यवस्थिताः ॥ भारद्वाजः कृपो भीष्मो यतः पार्थस्ततोऽभवन् ॥ २६ ॥ द्विधरंगः समभवत्स्त्रीणां द्वैधं मजायत ॥ कुंतिभोजसुतामो हं विज्ञातार्थाजगाम ह ॥ २७ ॥ तां तथा मोहमापन्नां विदुरः सर्वधर्मवित् ॥ कुंतीमाश्वासयामास प्रेष्याभिश्चंदनोदकैः ॥ २८ ॥ ततः प्रत्यागतप्राणा तावुभौ परिदंशितौ ॥ पुत्रौ दृष्ट्वा सुसंभ्रांतानां न्वपद्यत किंचन ॥ २९ ॥ तावुद्यतमहाचापौ कृपः शरद्वतोऽब्रवीत् ॥ द्वंद्वयुद्धसमाचारे कुशलः सर्वधर्मवित् ॥ ३० ॥ अयं पृथायास्तनयः कनीयान्पादुनंदनः ॥ कौरवो भवता सार्धं द्वंद्वयुद्धं करिष्यति ॥ ३१ ॥ त्वमप्येवं महाबाहो मातरं पितरं कुलं ॥ कथय स्वनरेंद्राणां येषां त्वंकुलभूषणं ॥ ३२ ॥ ततो विदित्वा पार्थस्त्वां प्रतियोत्स्यत्स्वित्त्वानवा ॥ तथा कुलसमाचारैर्न युध्यंते नृपात्मजाः ॥ ३३ ॥ वैशंपायन उवाच एवमुक्तस्य कर्णस्य व्रीडावनतमाननं ॥ बभौ वर्षीयुर्विक्लिन्नपद्ममागलितं यथा ॥ ३४ ॥ दुर्योधन उवाच आचार्य त्रिविधायो नीराज्ञां शास्त्रविनिश्चये ॥ सत्कुलीनश्च शूरश्च यश्च सेनां प्रकर्षति ॥ ३५ ॥ यद्ययं फाल्गुनो युद्धे नाराज्ञा योद्धुमिच्छति ॥ तस्मादेषोऽगविषये मया राज्येभिषिच्यते ॥ ३६ ॥ वैशंपायन उवाच ततस्तस्मिन्क्षणे कर्णः सलाजकुसुमैर्घटैः ॥ कांचनैः कांचनेषीठैर्मंत्रविद्धिर्महारथः ॥ ३७ ॥ अभिषिक्तोऽगराज्ये स श्रिया युक्तो महाबलः ॥ सच्छत्रवालव्यजनोजयशब्दोत्तरेण च ॥ ३८ ॥ उवाच कौरवं राजन्वचनं स वृषस्तदा ॥ अस्य राज्यप्रदानस्य सदृशं किं ददानिते ॥ ३९ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ तुमुलंयुद्धमुपस्थितंश्रुत्वाचारमुखात्तनुदृष्ट्वा कौरवान् इवेतिच्छेदः नद्रवंतीतिन अपितुद्रवंत्येवपांडवान्प्रतीत्यर्थः
 एवमुक्त्वातुर्कोतियोभ्रातृभिः सहितोऽनघः ॥ अर्धक्रोशेतुनगरादतिष्ठद्वहिरेवसः ॥ १४ ॥ द्रुपदः कौरवान्दृष्ट्वा प्राधावत समंततः ॥ शरजालेन महता मोहय
 न्कौरवीं चमूं ॥ १५ ॥ तमुद्यतं रथेनैकमाशुकारिणमाहवे ॥ अनेकमिव संत्रासान्मे निरेतत्र कौरवाः ॥ १६ ॥ द्रुपदस्य शरा घोरा विचेरुः सर्वतो दिशं ॥ ततः शं
 खाश्च भेर्यश्च दं गाश्च सहस्रशः ॥ १७ ॥ प्रावायंत महाराज पंचालानां निवेशने ॥ सिंहनादश्च संजज्ञे पंचालानां महात्मनां ॥ १८ ॥ धनुर्ज्या तलशब्दश्च संस्पृ
 श्य गगनं महान् ॥ दुर्योधनो विकर्णश्च सुबाहुर्दीर्घलोचनः ॥ १९ ॥ दुःशासनश्च संक्रुद्धः शरवर्षैरवाकिरन् ॥ सोऽतिविद्धो मेघेष्वसः पार्षतो युधि दुर्जयः ॥ २० ॥
 व्यध मत्तान्यनीकानि तत्क्षणादेव भारत ॥ दुर्योधनं विकर्णं च कर्णं चापि महाबलं ॥ २१ ॥ नाना नृपसुतान् वीरान्सैन्यानि विविधानि च ॥ अलातचक्रवत्सर्वं
 चरन्वाणैरंतर्पयत् ॥ २२ ॥ ततस्तु नागराः सर्वे मुसलैर्यष्टिभिस्तदा ॥ अभ्यवर्षत कौरव्यान् वर्षमाणा घना इव ॥ २३ ॥ सवालवृद्धास्ते पौराः कौरवान् अभ्ययुस्त
 दा ॥ श्रुत्वा सुतुमुलं युद्धं कौरवानेव भारत ॥ २४ ॥ द्रवंति स्म नदंति स्म क्रोशंतः पांडवान्प्रति ॥ पांडवास्तु स्वनं श्रुत्वा आर्त्तानां लोमहर्षणं ॥ २५ ॥ अभिवाद्य
 ततो द्रोणं रथानां रुरुदुस्तदा ॥ युधिष्ठिरं निवार्या शुमायुध्यस्वेति पांडवं ॥ २६ ॥ माद्रेयौ च क्रूरक्षौ तु फाल्गुनश्च तदाऽकरोत् ॥ सेनाग्रगोभीमसेनः सदा भूद्रद
 या सह ॥ २७ ॥ तदा शत्रुस्वनं श्रुत्वा भ्रातृभिः सहितो नघः ॥ आयाज्जवेन कोतियोरथेनानादयन्दिशः ॥ २८ ॥ पंचालानां ततः सेनामुद्धूतार्णवनिः स्वनां ॥ भी
 मसेनो महाबाहुर्दंडपाणिरिवांतकः ॥ २९ ॥ प्रविवेश महासेनां मकरः सागरं यथा ॥ स्वयमभ्यद्रवद्भीमो नागानीकं गदाधरः ॥ ३० ॥ सयुद्धकुशलः पा
 र्थो बाहुवीर्येण चातुलः ॥ अहनत्कुंजरानीकं गदया कालरूपधृत् ॥ ३१ ॥ ते गजागिरि संकाशाः क्षरंतोरुधिरं बहु ॥ भीमसेनस्य गदया भिन्नमस्तकं पिंडकाः ॥
 ॥ ३२ ॥ पतंति द्विरदाभूमौ बज्रघातादिवाचलाः ॥ गजानश्चान् रथांश्चैव पातयामास पांडवः ॥ ३३ ॥ पदार्तींश्च रथांश्चैव न्यवधीदर्जुनाग्रजः ॥ गोपाल इव दं
 डेन यथापशुगणान्वने ॥ ३४ ॥ चालयन् रथनागांश्च संच चालवृकोदरः ॥ वैशंपायन उवाच ॥ भारद्वाज प्रियं कर्तुमुद्यतः फाल्गुनस्तदा ॥ ३५ ॥ पार्षतं शर
 जालेन क्षिपन्नागात्स पांडवः ॥ हयौघांश्च रथौघांश्च गजौघांश्च समंततः ॥ ३६ ॥ पातयन् समरे राजन्युगांताग्निरिव ज्वलन् ॥ ततस्तेहन्यमाना वै पंचालाः स्तं
 जयास्तथा ॥ ३७ ॥

तथानदंतीत्यपिज्ञेयं ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ तच्छिन्नं धनुः ततः उत्सृज्य चापं शरावरं तूणं चाददानं
शरैर्नानाविधैस्तूर्णपार्थसंछाद्य सर्वशः ॥ सिंहनादं मुखैः कृत्वा समयुध्यंत पांडवं ॥ ३८ ॥ तद्युद्धमभवद्दोरं सुमहाद्भुतदर्शनं ॥ सिंहनादस्वनं श्रुत्वानामृष्यत्पाक
शासनिः ॥ ३९ ॥ ततः किरीटी सहसा पंचालान्समरेद्रवत् ॥ छादयन्निपुजालेन महता मोहयन्निव ॥ ४० ॥ ॥ शीघ्रमभ्यस्य तोबाणान्संदधानस्य चानिशं ॥ नां
तरंददृशो किंचित्कौतियस्यर्थशस्विनः ॥ ४१ ॥ सिंहनादश्च संजज्ञे साधुशब्देन मिश्रितः ॥ ततः पंचालराजस्तु तथा सत्यजितासह ॥ ४२ ॥ त्वरमाणो भिदुद्रा
वमहेन्द्रं शंबरो यथा ॥ महता शरवर्षेण पार्थः पंचालमावृणोत् ॥ ४३ ॥ ततो हलहलाशब्द आसीत्पांचालकेवले ॥ जिघृक्षति महासिंहो गजानामिव यूथं पं
॥ ४४ ॥ दृष्ट्वा पार्थं तदायांतं सत्यजित्सत्यविक्रमः ॥ पांचालं वै परिप्रेप्सुर्धनं जयमदुद्रुवत् ॥ ४५ ॥ ततस्त्वर्जुन पांचालौ युद्धाय समुपागतौ ॥ व्यक्षोभयेतां तौ
सैन्यमिंद्रवैरोचनाविव ॥ ४६ ॥ ततः सत्यजितं पार्थो दशभिर्मर्मभेदिभिः ॥ विव्याध बलवद्वाहंतदद्भुतमिवाभवत् ॥ ४७ ॥ ततः शरशतैः पार्थं पांचालः
शीघ्रमार्दयत् ॥ पार्थस्तु शरवर्षेण छाद्यमानो महारथः ॥ ४८ ॥ वेगं चक्रे महावेगो धनुर्ज्यामवमृज्य च ॥ ततः सत्यजितश्चापं छित्वा राजानमभ्ययात् ॥ ४९ ॥
अथान्यद्गुरुरादाय सत्यजिद्वेगवत्तरं ॥ साश्वंससूतं सरथं पार्थं विव्याध सत्वरः ॥ ५० ॥ सतं नममृषे पार्थः पांचालेनादितो युधि ॥ ततस्तस्य विनाशार्थं सत्वरं
व्यसृजच्छरान् ॥ ५१ ॥ हयान् ध्वजं धनुर्मुष्टिमुभौ तौ पार्थि सारथी ॥ स तथा भिद्यमाने पुकार्मुकेषु पुनः पुनः ॥ ५२ ॥ हयेषु विनियुक्तेषु विमुखोऽभवदाहवे ॥
संसत्यजितमालोक्य तथा विमुखमाहवे ॥ ५३ ॥ वेगेन महाराजन्नभ्यवर्षत पांडवं ॥ तदा चक्रे महद्युद्धमर्जुनो जयतां वरः ॥ ५४ ॥ तस्य पार्थो धनुश्छित्वा
ध्वजं चोर्व्यामिपातयत् ॥ पंचभिस्तस्य विव्याध हयान्सूतं च सायकैः ॥ ५५ ॥ तत उत्सृज्य तच्चापमाददानं शरावरं ॥ खड्गमुद्धृत्य कौतियः सिंहनादमथाकरोत्
॥ ५६ ॥ पांचालस्य रथस्येषामाप्नुत्य सहसाऽपतत् ॥ पांचालरथमास्थाय अवित्रस्तो धनं जयः ॥ ५७ ॥ विक्षोभ्यां भोनिधिपार्थस्तं नागमिव सोऽग्रहीत् ॥ त
तस्तु सर्वपंचाला विद्रवंति दिशो दश ॥ ५८ ॥ दर्शयन् सर्वसैन्यानां सबाह्वोर्बलमात्मनः ॥ सिंहनादस्वनं कृत्वा निर्जगाम धनं जयः ॥ ५९ ॥ आयांतमर्जुनं दृष्ट्वा
कुमाराः सहितास्तदा ॥ मम दुस्तस्य नगरं द्रुपदस्य महात्मनः ॥ ६० ॥

मुद्दिश्य खड्गमुद्धृत्य सिंहनादमकरोदितिसंबंधः ॥ ५६ ॥ ईषारथस्य युगचक्रयोः संलग्नं महादारु ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥

॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे अष्टत्रिंशदधिकशतत
 अर्जुन उवाच संवंधीकुरुवीराणां द्रुपदो राजसत्तमः ॥ मावधीस्तद्वलं भीमगुरुदानं प्रदीयतां ॥ ६१ ॥ वैशंपायन उवाच भीमसेनस्तदाराजन्नर्जुने
 न निवारितः ॥ अतः सोयुद्धधर्मे पुन्यवर्त्तत महाबलः ॥ ६२ ॥ ते यज्ञसेनं द्रुपदं गृहीत्वारणमूर्धनि ॥ उपाजङ्गुः सहामात्यं द्रोणाय भरतर्षभ ॥ ६३ ॥ भग्नदर्पं हतध
 नंतं तथा वशमागतं ॥ सर्वैरं मनसा ध्यात्वा द्रोणो द्रुपदमब्रवीत् ॥ ६४ ॥ विमृद्य तरसाराष्ट्रं पुरं ते मृदितं मया ॥ प्राप्य जीवं रिपुवशं सखि पूर्व किमिष्यते ॥ ६५ ॥ एव
 मुक्ता प्रहस्यैवं किंचित्स पुनरब्रवीत् ॥ मा भैः प्राणभयाद्दीरक्षमिणो ब्राह्मणा वयं ॥ ६६ ॥ आश्रमे क्रीडितं यत्तु त्वया बाल्ये मया सह ॥ तेन संवर्द्धितः स्नेहः प्रीति
 श्वत्सत्रियर्षभ ॥ ६७ ॥ प्रार्थयेयं त्वया सख्यं पुनरेव जनाधिप ॥ वरं ददामि ते राजन राज्यास्यार्द्धमवाप्नुहि ॥ ६८ ॥ अराजा किल नो राज्ञः सखा भवितुमर्हसि ॥
 अतः प्रयति तं राज्यं यज्ञसेन मया तव ॥ ६९ ॥ राजा सिदक्षिणे कूले भागीरथ्या हमुत्तरे ॥ सखायं मां विजानीहि पांचालयदि मन्यसे ॥ ७० ॥ द्रुपद उवाच
 अनाश्रय मिदं ब्रह्मन् विक्रांतेषु महात्मसु ॥ प्रीये त्वया ऽहं त्वत्तत्त्व प्रीतिमिच्छामि शाश्वतीं ॥ ७१ ॥ वैशंपायन उवाच एवमुक्तः स तं द्रोणो मोक्षयामास
 भारत ॥ सत्कृत्य चैनं प्रीतात्मा राज्यार्धं प्रत्यपादयत् ॥ ७२ ॥ माकंदीमथ गंगायस्तीरे जनपदायुतां ॥ सोऽध्यावसद्दीनमनाः कांपित्यं च पुरोत्तमं ॥ ७३ ॥ द
 क्षिणांश्चापि पंचालान् यावच्चर्मण्वती नदी ॥ द्रोणेन चैवं द्रुपदः परिभूयाथ पालितः ॥ ७४ ॥ क्षात्रेण च बलेनास्य नापश्यत्सपराजयं ॥ हीनं विदित्वा चात्मानं
 ब्राह्मेण स बलेन तु ॥ ७५ ॥ पुत्रजन्मपरीप्सन् वै पृथिवीमन्वसंचरत् ॥ अहिच्छत्रं च विषयं द्रोणः समभिपद्यत ॥ ७६ ॥ एवं राजन्नहिच्छत्रापुरी जनपदायुता ॥ यु
 धिनिर्जित्य पार्थेन द्रोणाय प्रतिपादिता ॥ ७७ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि द्रुपदशासने अष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥
 ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ वैशंपायन उवाच ततः संवत्सरस्यांते यौवराज्याय पार्थिव ॥ स्थापितो धृतराष्ट्रेण पांडुपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ १ ॥ धृतिस्थैर्यसहिष्णुत्वादा
 नृशंस्यात्तथार्जवात् ॥ भृत्यानामनुकंपार्थितयैव स्थिरसौ हृदात् ॥ २ ॥

मोऽध्यायः ॥ १३८ ॥

॥ ७८ ॥

॥ ७९ ॥

॥ ८० ॥

ततः संवत्सरस्यांते इति ॥ १ ॥ धृतिः प्रजानां धारणं स्थैर्यं अचापलं

आर्जवमवक्रता एतेभ्यो हेतुभ्यः प्रजानामनुकंपार्थं धृतराष्ट्रेण पांडुपुत्रो यौवराज्याय स्थापित इति द्वयोः संबन्धः ॥ २ ॥

अदीर्घेतिच्छेदः शीलं विनयादिः सदाचारः वृत्तं शौर्ये तेज आदिमत्त्वाविष्करणं समाधिः प्रजानां समाधानं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ क्षुरनाराचौ पार्श्वधारतीक्ष्णाघाटजू भल्लः बडिशवदुद्धरणकाले अत्राण्युद्ध-
कातीति वक्रः विपाठो विशालो वैशाखीमुखवत् ॥ ६ ॥ ७ ॥ गुडाकानिद्रातस्याईशमर्जुनं जितनिद्रं ॥ ८ ॥ ९ ॥ तीर्थात्प्राप्तात्प्रातः रंगमयितुं संप्रदायाविच्छेदार्थमित्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ अल्पवीर्यं

ततोऽदीर्घेण कालेन कुंतीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ पितुरंतर्दधे कीर्त्तिं शीलवृत्तसमाधिभिः ॥ ३ ॥ असियुद्धे गदायुद्धे रथयुद्धे च पांडवः ॥ संकर्षणादक्षि द्वैशं श्वच्छि-
क्षां वक्रोदरः ॥ ४ ॥ समार्त्तशिखो भीमस्तु द्युमत्स्यसमो बले ॥ पराक्रमेण संपन्नो भ्रातृणामचरद्वशे ॥ ५ ॥ प्रगाढदृढमुष्टित्वे लाघवे वेधने तथा ॥ क्षुरनाराच-
भल्लानां विपाठानां च तत्त्ववित् ॥ ६ ॥ ऋजुवक्रविशालानां प्रयोक्ता फाल्गुनोऽभवत् ॥ लाघवे सौष्ठवे चैव नान्यः कश्चन विद्यते ॥ ७ ॥ वीभत्सु सदृशो लोके इति
द्रोणो व्यवस्थितः ॥ ततोऽब्रवीद्गुडाकेशं द्रोणः कौरवसंसदि ॥ ८ ॥ अगस्त्यस्य धनुर्वेदेशिष्यो मम गुरुः पुरा ॥ अग्निवेश इति स्यात्तस्य शिष्योऽस्मि भारत
॥ ९ ॥ तीर्थात्तीर्थं गमयितुमहमेतत्समुद्यतः ॥ तपसायन्मया प्राप्तममो घमशनिप्रभं ॥ १० ॥ असंब्रह्मशिरोनामयद्देहं तृथिवीमपि ॥ ददता गुरुणा चोक्तं न
मनुष्येष्विदं त्वया ॥ ११ ॥ भारद्वाजविमोक्तव्यमल्पवीर्येष्वपि प्रभो ॥ त्वया प्राप्तमिदं वीरदिव्यं नान्योऽर्हति त्विदं ॥ १२ ॥ समयस्तु त्वयारक्ष्यो मुनि सृष्टं विशां
पते ॥ आचार्यदक्षिणां देहि ज्ञातिग्रामस्य पश्यतः ॥ १३ ॥ ददानीति प्रतिज्ञाते फाल्गुने नाब्रवीद्गुरुः ॥ युद्धेऽहं प्रतियोद्धव्यो युध्यमानस्त्वयाऽनघ ॥ १४ ॥ तथे-
ति च प्रतिज्ञाय द्रोणाय कुरुपुंगवः ॥ उपसंगृह्य चरणौ संप्रायादुत्तरां दिशं ॥ १५ ॥ स्वभावादगमच्छब्दो महीं सागरमेखलां ॥ अर्जुनस्य समो लोके नास्तिक-
श्चिद्धनुर्धरः ॥ १६ ॥ गदायुद्धेऽसियुद्धे च रथयुद्धे च पांडवः ॥ प्रारगश्च धनुर्युद्धे बभूवाथ धनं जयः ॥ १७ ॥ नीतिमान्सकलां नीतिं विबुधाधिपते तदा ॥ अवा-
प्य सहदेवोऽपि भ्रातृणां वदते वशे ॥ १८ ॥ द्रोणेनैव विनीतश्च भ्रातृणां कुलः प्रियः ॥ चित्रयोधी समाख्यातो बभूवातिरयोदितः ॥ १९ ॥ त्रिवर्षं कृतयज्ञ-
स्तु गंधर्वाणामुपप्लव ॥ अर्जुनप्रमुखैः पार्थैः सौवीरः समरेहतः ॥ २० ॥ न शशाकवशे कर्तुं यं पांडुरपि वीर्यवान् ॥ सोऽर्जुनेन वशं नीतो राजा सीधवनाधिपः
॥ २१ ॥ अतीव बलसंपन्नः स दामानी कुरुप्रति ॥ विपुलो नाम सौवीरः शस्तः पार्थेन धीमता ॥ २२ ॥

षु अमानुषेषु त्वया पाहान्मां मोचयता प्राप्तं प्रागेव ॥ १२ ॥

समयो विशालाभादनंतरं गुरवे दक्षिणादानं ॥ १३ ॥ १४ ॥ उत्तरामुत्कृष्टतरां दिशमुपदेशं प्रायात् प्राप्तवान् चरणानुपसंगृह्य आचार्यान् ब्रह्मशिरोऽसंब्रह्मवानित्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ विबुधाधिपतेर्दे-
वाचार्याद्द्रोणरूपान् ॥ १८ ॥ विनीतः शिक्षितः अतिरथेषु उदितः ख्यातः ॥ १९ ॥ त्रिवर्षेति गंधर्वोपप्लवेऽपि यस्य सौवीरस्य यज्ञो न विपुन इत्यभोग्भवमुक्तं ॥ २० ॥ २१ ॥ शस्तः हिंसितः शत्रुहिंसायां ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ वटधुःवर्धितवतः ॥ २६ ॥ २७ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥ ॥ ७ ॥ श्रुत्वेति उद्रिक्तान् अधिकान्
॥ १ ॥ सजशाखंदंढनीतिशाखं ॥ २ ॥ उत्सक्ताःउत्कर्षेणसर्वत्रव्याप्ताः षंजसंगेऽस्यरूपं असूयेगुणवत्त्वेपिदोषवत्त्वेनपश्यामि तेभ्यइतिचनुत्थानेषुकोपादेवंपश्यामिनत्वज्ञानादिनिगम्यते कुधद्रुहेतिस्मरणा
त् पांडवैःसहसंधिकारणंविग्रहकारणंवातयोरन्यतरप्रयोजकंसंधिविग्रहकारणंत्वममाचक्ष्व ॥ ३ ॥ ४ ॥ ब्राह्मणोयंतीक्ष्णमेवोपायंवदतीतिप्रसक्ताभ्यसूयानकार्येत्याह नमेइति ॥ ५ ॥ भीमसेनदुर्योधन

दत्तामित्रइतिस्स्यातंसंग्रामेकृतनिश्चयं ॥ सुमित्रंनामसौवीरमर्जुनोऽदमयच्छुरैः ॥ २३ ॥ भीमसेनसहायश्चरथानामयुतंचसः ॥ अर्जुनःसमरेप्राच्यान्स
र्वानेकरथोऽजयत् ॥ २४ ॥ तथैवैकरथोगत्वादक्षिणामजयद्दिशं ॥ धनौघंप्रापयामासकुरुराष्ट्रंधनंजयः ॥ २५ ॥ एवंसर्वमहात्मानःपांडवामनुजोत्तमाः ॥
परराष्ट्राणिनिर्जित्यस्वराष्ट्रंवटधुःपुरा ॥ २६ ॥ ततोवलमतिस्स्यातंविज्ञायदृढधन्विनां ॥ दूषितःसहसाभावोधृतराष्ट्रस्यपांडुषु ॥ संचितापरमोराजाननिद्रा-
मलभन्निशि ॥ २७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिधृतराष्ट्रचिंतायामूनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
वैशंपायनउवाच श्रुत्वापांडुसुतान्वीरान्वलोद्रिक्तान्महौजसः ॥ धृतराष्ट्रोमहीपालश्चितामगमदातुरः ॥ १ ॥ ततआहूयमंत्रज्ञंराजशास्त्रार्थवित्तमं ॥ कणि
कमंत्रिणांश्रेष्ठंधृतराष्ट्रोऽब्रवीद्वचः ॥ २ ॥ धृतराष्ट्रउवाच उत्सक्ताःपांडवानित्यंतेभ्योसूयेद्विजोत्तम ॥ तत्रमेनिश्चिततमंसंधिविग्रहकारणं ॥ कणिक
त्वममाचक्ष्वकरिष्येवचनंतव ॥ ३ ॥ वैशंपायनउवाच सप्रसन्नमनास्तेनपरिपृष्टोद्विजोत्तमः ॥ उवाचवचनंतीक्ष्णंराजशास्त्रार्थदर्शनं ॥ ४ ॥ शृणु
राजन्निदंतत्रप्रोच्यमानंमयानघ ॥ नमेऽभ्यसूयाकर्तव्याश्रुत्वैतत्कुरुसत्तम ॥ ५ ॥ नित्यमुद्यतदंडःस्यान्नित्यंविद्यतपौरुषः ॥ अच्छिद्राच्छिद्रदर्शीस्यात्परे
षांविवरानुगः ॥ ६ ॥ नित्यमुद्यतदंडाद्दिभृशमुद्विजतेजनः ॥ तस्मात्सर्वाणिकार्याणिदंडेनैवविधारयेत् ॥ ७ ॥ नास्यच्छिद्रंपरःपश्येच्छिद्रेणपरमन्वियात् ॥
गूहेत्कूर्मइवांगानिरक्षेद्विवरमात्मनः ॥ ८ ॥

योरर्जुनकर्णयोश्चवैरस्याचिकित्स्यत्वादसंभावनीयंसंधित्यक्त्वाविग्रहमेवाश्रित्याह नित्यमिति उद्यतो न तु क्षिप्तो दंडो येन स तथा अपकृष्टान्भीषयेदेव न तूच्छिद्यान्वाउपेक्षेतेतिभावः समेषु नित्यं विद्यतपौरु
षः स्यात् समानउत्कृष्टबलंसंपाद्यहन्त्यादेवेत्यर्थः उत्कृष्टेषु च शत्रुषु अच्छिद्रः स्यात् स्वस्य न्यूनकोशबलादिकं ते यथानजानंति तथा स्थेयं छिद्रदर्शी दूरामात्यत्वप्रतिकूलदेशावस्थितत्वादीनि छिद्राणि तद्दर्शी
स्यात् तथा भूत्वा च तदेव विवरमनुसृत्य शत्रुहन्त्यादित्याह परेषां विवरानुग इति ॥ ६ ॥ अस्य श्लोकस्याद्यं पादं व्याचष्टे नित्यमिति ॥ ७ ॥ तस्यैवोत्तरार्धं व्याचष्टे नास्येति अंगानि सहायसाधनोपायादीनि
गूहेत्संरुणयात् तथा चैनमगणयन् शत्रुच्छिद्रेतैरेव गैः प्रहर्तव्य इति भावः आत्मनो विवरं रक्षेत् गूहेत् ॥ ८ ॥

तथास्वयंसम्यक्कातर्येनकृतंनिष्पादितंकार्यतत्करणशीलःस्यात् शत्रुशेषनावशेषयेदित्यर्थः तत्रदृष्टान्तः कंटकइति दुश्छिन्नःअर्धच्छिन्नः आस्त्रावंब्रणं ॥ ९॥ उपसंहरति वधमिति कथंवधःकर्त्तव्यइत्याह सुविदीर्णमिति सुविक्रांतमपिशत्रुकालेआपदिआपन्नंआलभ्यसुविदीर्णंविनष्टंकुर्वीत तथासुयुद्धमपिशत्रुंआपदिकालेसुपलायितंकुर्वीत यस्यचभावेनभावलक्षणमितिसप्तमी आपदाशत्रोर्विदारणकालो लक्षणीयइत्यर्थः आपदिआपदीतिद्वित्वं यदाशत्रोरापत्तदातदेतत्कर्त्तव्यंननुअनुबंधादिकंसौभाग्यादिकंवाविचारयेत् सार्धश्लोकः ॥ १०॥ मध्यमंप्रत्येवमुक्त्वाधमोपिनोपेक्षणीयइत्याह नावज्ञेयइति॥ ११॥ आश्रयोदुर्गादिःइंधनंअग्नेःतस्यसंश्रयात् बलात् अश्रयाभावेतुसकिकुर्यात्तत्राह अंधइति सहिअंधवेलायांरात्रौ अंधंतुतिमिरेच्छीवेइतिमेदिनी सामर्थ्यप्रतिघातसमयेअंधःहीनोपकरणःस्यात्भवेत् शस्त्रं त्यक्त्वाशत्रुंशरणमेतीत्यर्थः बाधिर्यमपिचाश्रयेत् तदानींधिकृतोपिअश्रुतवदेवतत्कृत्वाक्षमेत् ॥ १२॥ अयंशत्रुःचापंतृणमयंतृणवन्निष्प्रयोजनंकुर्यात् क्षात्रंधर्मत्यक्त्वाशत्रुगृहेभिक्षाभुगपिस्यादित्यर्थः

नासम्यक्कृतकारीस्यादुपक्रम्यकदाचन ॥ कंटकाद्यपिदुश्छिन्नआस्त्रावंब्रणयेच्चिरं ॥ ९॥ वधमेवप्रशंसंतिशत्रूणामपकारिणां ॥ सुविदीर्णंसुविक्रांतं सुयुद्धंसुपलायितं ॥ १०॥ आपद्यापदिकालेचकुर्वीतनविचारयेत्॥ नावज्ञेयोरिपुस्तातदुर्वलोपिकथंचन ॥ ११॥ अल्पोऽप्यग्निर्वनंकृत्स्नंदहत्याश्रयसंश्रयात्॥ अंधःस्यादंधवेलायांवाधिर्यमपिचाश्रयेत् ॥ १२॥ कुर्यात्तृणमयंचापंशयीतमृगशायिकां ॥ सांत्वादिभिरुपायैस्तुहन्याच्छत्रुंवशस्थितं ॥ १३॥ दयानतस्मिन्कर्त्तव्याशरणागतइत्युत ॥ निरुद्धिग्राहिभवेतिनहताज्जायतेभयं ॥ १४॥ हन्यादमित्रंदानेनतथापूर्वापकारिणं ॥ हन्यात्रीन्यंचसमेतिपरपक्षस्यसर्वशः ॥ १५॥

ननुसिद्धस्तिर्हिपुरुषार्थइतिचेत्तत्राह शयीतमृगशायिकां मृगहंतुःशय्यांशयीतशेते यथाव्याधोमृगान्विश्वासयितुंमृषानिद्रातिविश्वस्तेपुचनेपुप्रहरतिपुंसहंतुमेवाकारंगोपयतीत्यर्थः उपसंहरति सांत्वेति तुतस्मात् तमेवंकपटेनवशेस्थितंस्वयमपिसांत्वादिभाविश्वास्यहन्यादेवेत्यर्थः ॥ १३॥ १४॥ बलाधिकमुद्दिश्याह हन्यादिति अमित्रंसहजशत्रुंदायादंदानेननत्यरिचारकान्वशीकृत्यविषाद्युपायैर्हन्यात् तथासंप्रतिदासभूतमपिपूर्वापकारिणंहन्यादेवेत्युक्तंभवति अत्रोपायमाह हन्यादिति परपक्षस्यकृत्मान्ऐश्वर्यमंत्रोत्साहान् ऐश्वर्यनदीयदुर्गाद्याक्रमणेन मंत्रचोरैः उत्साहमाप्तद्वारानेजोवधेन तथापंचैतेव यायौवराज्याद्वंशनायाइतिभावः तथापंचअमात्यराट्दुर्गाणिकोशोदंडश्वपंचमइतिप्रकृतिपंचकहननेशत्रोरैश्वर्यभ्रंशोभवतीत्यर्थः दंडोत्रसैन्यं साम्राज्यानेनभेदेनदंडेनोद्वयनेनवा विषेणवन्दिनावापिप्रकृतीःपंचनिर्हरेदित्याह सप्तेति उद्वंधनंप्रमत्तस्यपाशेनमारणं यद्वाउद्वंधनादिनामूलंशत्रुमेवनाशयेत् ॥ १५॥

अन्नपानतांबूलादिद्वारातद्भूतान्भेदयित्वाविषादिनाशयेत्किमितरैरित्याह मूलमेवेति ॥१६॥ १७॥ एकाग्रः एकः शत्रुरेव अपेक्षितोचरोयस्यतादृशः स्यात् अन्यत्र मनो न दद्यात् अविततो गुप्तांगः विवरदर्शकः परच्छिद्रं द्रष्टुमित्यर्थः नित्योद्विग्नः विश्वासं कृत्वा कचिदपि निश्चितो न भवेदित्यर्थः दर्शक इति क्रियायां क्रियार्थायां ण्वुल् ॥ १८॥ दंभादिनापिशत्रुर्जय इत्याह अग्न्याधानेनेति ॥ १९॥ अंकुशं अंकुशव

मूलमेवादितश्छिन्नात्परपक्षस्य नित्यशः ॥ ततः सहायांस्तत्पक्षान् सर्वांश्च तदनंतरं ॥ १६॥ छिन्नमूलेत्यधिष्ठाने सर्वे तज्जीविनो हताः ॥ कथं नुशाखास्तिष्ठे रंछिन्नमूले वनस्पतौ ॥ १७॥ एकाग्रः स्यादवितो नित्यं विवरदर्शकः ॥ राजन्नित्यं सपत्नेषु नित्योद्विग्नः समाचरेत् ॥ १८॥ अग्न्याधानेन यज्ञेन काषायेण जटा जिनैः ॥ लोकान् विश्वासयित्वैव ततो लुपेद्यथावृकः ॥ १९॥ अंकुशं शौचमित्यादुरर्थानामुपधारणे ॥ आनाम्य फलितांशाखां पक्वं पक्वं प्रशातयेत् ॥ २०॥ फलार्थोऽयं समारंभो लोके पुंसां विपश्चितां ॥ वहेदमित्रं स्कंधेन पावत्कालस्य पर्ययः ॥ २१॥ ततः प्रत्यागते काले भिद्यद्वा दृष्टमिवाश्मनि ॥ अमित्रानविमोक्त व्यः रूपणं वद्धपित्रुवन् ॥ २२॥ रूपानतस्मिन्कर्त्तव्या हन्या देवापकारिणं ॥ हन्यादमित्रं सांत्वेन तथा दानेन वा पुनः ॥ २३॥ तथैव भेददंडाभ्यां सर्वोपायैः प्र शातयेत् ॥ धृतराष्ट्र उवाच कथं सांत्वेन दानेन भेदैर्दंडेन वा पुनः ॥ २४॥ अमित्रः शक्यते हंतुं तन्मे ब्रूहि यथा तथं कणिक उवाच शृणुराज न्यथा वृत्तं वने निवसतः पुरा ॥ २५॥ जंबुकस्य महाराज नीतिशास्त्रार्थदर्शिनः ॥ अथ कश्चित्कृतप्रज्ञः शृगालः स्वार्थपंडितः ॥ २६॥ सखिभिर्न्यवसत्सार्धं व्याघ्राखुट्क वभ्रुभिः ॥ ते पश्यन्विपिने तस्मिन्बलिनं मृगयूथपं ॥ २७॥ अशक्ताग्रहणे तस्य ततो मंत्रममंत्रयन् ॥ जंबुक उवाच असकृद्यतितोत्येपहंतुं व्याघ्रवने त्व या ॥ २८॥ युवावै जवं संपन्नो बुद्धिशाली न शक्यते ॥ मूषिकोऽस्य शयानस्य चरणौ भक्षयत्वयं ॥ २९॥ अथैनं भक्षितैः पादैर्व्याघ्रो गृह्णातु वै ततः ॥ ततो वै भ क्षयिष्यामः सर्वमुदितमानसाः ॥ ३०॥ जंबुकस्य तु तद्वाक्यं तथा चक्रुः समाहिताः ॥ मूषिका भक्षितैः पादैर्मृगं व्याघ्रोऽवधीत्तदा ॥ ३१॥ दृष्ट्वा वाचंष्टमानं तु भू मो मृगकलेवरं ॥ स्नात्वा गच्छत भद्रं वारक्षामीत्याह जंबुकः ॥ ३२॥ शृगालवचनात्तेऽपि गताः सर्वे न दीततः ॥ संचिंता परमो भूत्वा तस्यैतन्नैव जंबुकः ॥ ३३॥ अथाजगाम पूर्वतुं ज्ञात्वा व्याघ्रो महाबलः ॥ ददर्श जंबुकं चैव चिंताकुलितमानसं ॥ ३४॥ व्याघ्र उवाच किं शौचसि महाप्राज्ञ त्वं नो बुद्धिमतां वरः ॥ अ शित्वापिशितान्यद्यविहरिष्यामहेवयं ॥ ३५॥

त्यरचित्ताकर्षणं शौचमग्न्याधानादि अत्र दृष्टान्तः आनाम्येति आनामयित्वा ॥ २०॥ एतत्प्रयोजनमाह फलार्थ इति फलं शत्रुवधः प्रसिद्धं च सेवयानिर्दयत्वेन शत्रुं हन्यादित्याह वहेदित्यादिना ॥ २१॥ २२॥ २३॥ २४॥ २५॥ २६॥ बभ्रुनकुलः मृगयूथपं महांतं हरिणं ॥ २७॥ २८॥ २९॥ ३०॥ मूषिकेण आर्द्रपद्भक्षितैः ॥ ३१॥ ३२॥ ३३॥ ३४॥ ३५॥

मृगराजस्यव्याघ्रस्य ॥ ३६॥३७॥३८॥३९॥ ४० ॥ गरंगरवहुष्पचंव्याघ्रामिषत्वात् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ अवलुपनंगात्रसंकोचनं वर्त्तीतरेणगमनमित्यन्ये ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

जंबुकउवाच शृणुमेत्वंमहाबाहोयद्वाक्यंमूपिकोऽब्रवीत् ॥ धिग्वलंमृगराजस्यमयाघायंमृगोहतः ॥ ३६ ॥ मद्बाहुवलमाश्रित्यतृप्तिमघगमिष्यति ॥ ग
र्जमानस्यतस्यैवमत्तोभक्ष्यंनरोचये ॥ ३७ ॥ व्याघ्रउवाच ब्रवीतियदिसत्येवंकालेत्यस्मिन्प्रबोधितः ॥ स्वबाहुवलमाश्रित्यहनिष्येऽहंवनेचरान्
॥ ३८ ॥ खादित्येतत्रमांसानिइत्युक्त्वाप्रस्थितोवनं ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुमूपिकोऽप्याजगामह ॥ ३९ ॥ तमागतमंभिप्रेत्यशृगालोऽप्यब्रवीद्वचः ॥ जंबु
कउवाच शृणुमूपिकभद्रंतेनकुलोयदिहाब्रवीत् ॥ ४० ॥ मृगमांसंनखादयंगरमेतन्नरोचते ॥ मूपिकंभक्षयिष्यामितद्भवाननुमन्यतां ॥ ४१ ॥ तच्छ्रुत्वा
मूपिकोवाक्यंसंनस्तःप्रगतोविलं ॥ ततःस्नात्वासर्वतत्रआजगामवृकोनृप ॥ ४२ ॥ तमागतमिदंवाक्यमब्रवीजंबुकस्तदा ॥ मृगराजोहिसंकुद्धोनेतेसाधु
भविष्यति ॥ ४३ ॥ सकलत्रस्त्विहायातिकुरुष्वयदनंतरं ॥ एवंसंचादितस्तेनजंबुकेनतदावृकः ॥ ४४ ॥ ततोऽवलुपनंरुत्वाप्रयातःपिशिताशनः ॥ एतस्मि
न्नेवकालेतुनकुलोऽप्याजगामह ॥ ४५ ॥ तमुवाचमहाराजनकुलंजंबुकोवने ॥ स्वबाहुवलमाश्रित्यनिर्जितास्तेऽन्यतोगताः ॥ ४६ ॥ ममदत्वानियुद्धंत्वंभुं
क्ष्वमांसंयथेप्सितं ॥ नकुलउवाच मृगराजोवृकश्चैवबुद्धिमानपिमूपिकः ॥ ४७ ॥ निर्जितायत्त्वयावीरास्तस्माद्दीरतरंभवान् ॥ नत्वयाप्युत्सहयोत्थु
मित्युक्त्वासोऽप्युपागमत् ॥ ४८ ॥ कणिकउवाच एवंतेपुप्रयातेपुजंबुकोदृष्टमानसः ॥ खादतिस्मतदामांसमेकस्मिन्मंत्रनिश्चयात् ॥ ४९ ॥ एवंसमा
चरन्नित्यंसुखमेधेतभूपतिः ॥ भयेनभेदयेद्दीरुंशूरमंजलिकर्मणा ॥ ५० ॥ लुब्धमर्थप्रदानेनसमंन्यूनंतथौजसा ॥ एवंतेकथितंराजन्शृणुचाप्यपरंतथा
॥ ५१ ॥ पुत्रःसखावाभ्रातावापितावायदिवागुरुः ॥ रिपुस्थानेषुवर्त्ततोहंतव्याभूतिमिच्छता ॥ ५२ ॥ शपथेनाप्यरिंहन्यादर्थदानेनवापुनः ॥ विषेणमाय
यावापिनोपेक्षेतकथंचन ॥ उभौचेत्संशयोपेतौश्रद्धावांस्तत्रवर्द्धते ॥ ५३ ॥

॥ ४९ ॥ भयेनेति अत्रव्याघ्रस्यसाम्राआखुवृकयोर्व्याघ्राद्वयदर्शनेननकुलस्यओजसास्वसामर्थ्येनचबुद्धिभेदःकृतः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ हंतव्याइत्यत्रकर्तव्याइतिपाठेपिच्छेन्नव्याइत्येवार्थः कर्हिसायामित्य
स्वरूपं भूतिवर्धनाइतिपाठेभूतिच्छेदनाः ॥ ५२ ॥ उभौजिगीषुतुल्योपायतयासंशयापन्नौचेत्श्रद्धावान्योमदुक्तादरवान्सवर्धते श्रद्धादरेचकांक्षायामितिमेदिनी ॥ ५३ ॥

ननु ज्येष्ठोयुधिष्ठिरः कथं हंतव्य इत्याशंक्याह गुरोरिति अवलिप्तस्य भ्रातृवलेन गर्वितस्य धृतराष्ट्रस्य राज्यापांढ्रान्यासभूतमित्यजानतो राज्यालुब्धस्य शप्तसनं कार्यमेव ॥ ५४ ॥ अपव्यंसेत्कुत्सयेत् ॥ ५५ ॥
 ॥ ५६ ॥ अस्य एनं विचलिते विचलने सति ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ अनुप्राप्तवधः शीघ्रं हंतुमिष्टः चौरादिः अधनाद रिद्राः संतोनास्तिकाः परलोकश्च द्वारहितास्तान् चौरांश्च एवं धर्मे पक्षपातं प्रदर्शयेदित्याशयः ॥
 ॥ ५९ ॥ प्रतिविश्रब्धघाती अत्यंतविश्रब्धहननशीलः तीक्ष्णदंष्ट्रो निमग्नकः गाढं प्रहरेद्यथा पुनर्नोन्मज्जेदित्यर्थः ॥ ६० ॥ योन्यं हंतुमिच्छति तन्मन्योपि जिघांसतीति स्वयमशंकितेभ्य इति ॥ ६१ ॥ सर्वत्र शं

गुरोरप्यवलिप्तस्य कार्याकार्यमजानतः ॥ उत्पथप्रतिपन्नस्य न्याय्यं भवति शासनं ॥ ५४ ॥ क्रुद्धाऽप्यक्रुद्धरूपः स्यात्स्मितपूर्वाभिभाषिता ॥ न चाप्यन्यमप
 ध्वंसेत्कदाचित्कोपसंयुतः ॥ ५५ ॥ प्रहरिष्यन्प्रियं ब्रूयात्प्रहरन्नपि भारत ॥ प्रहृत्य चरुपायी तशोचेत च रुदत च ॥ ५६ ॥ आश्वासयेच्चापि परं सांत्वधर्मार्थवृ
 त्तिभिः ॥ अथास्य प्रहरत्काले यदा विचलिते पथि ॥ ५७ ॥ अपि घोरापराधस्य धर्ममाश्रित्य तिष्ठतः ॥ सहिप्रच्छाद्य ते दोषः शैलामेघैरिवासितैः ॥ ५८ ॥ यः
 स्यादनुप्राप्तवधस्तस्यागारं प्रदीपयेत् ॥ अधनान्नास्तिकांश्चौरान् विपयेस्वेन वासयेत् ॥ ५९ ॥ प्रत्युत्थानासनाद्येन संप्रदानेन केनचित् ॥ प्रतिविश्रब्धघाती
 स्यात्तीक्ष्णदंष्ट्रो निमग्नकः ॥ ६० ॥ अशंकितेभ्यः शंकितशंकितेभ्यश्च सर्वशः अशंक्याद्भयमुत्पन्नमपि मूलं निरुंतति ॥ ६१ ॥ न विश्वसेदविश्वस्ते विश्वस्तेना
 ति विश्वसेत् ॥ विश्वासाद्भयमुत्पन्नं मूलान्यपि निरुंतति ॥ ६२ ॥ चारः सुविहितः कार्य आत्मनश्च परस्य वा ॥ पापं डां स्तापसादींश्च परराष्ट्रेषु योजयेत् ॥ ६३ ॥ उ
 द्यानेषु विहारेषु देवतायतनेषु च ॥ पानागारपुरथ्यासु सर्वतीर्थेषु चाप्यथ ॥ ६४ ॥ चत्वरेषु च कूपेषु पर्वतेषु वनेषु च ॥ समवायेषु सर्वेषु सरित्सु च विचारयेत्
 ॥ ६५ ॥ वाचा भृशं विनीतः स्याद्भुदयेन तथा क्षुरः ॥ स्मितपूर्वाभिभाषी स्यात्सृष्टे रौद्रेण कर्मणा ॥ ६६ ॥ अंजलिः शपथः सांत्वं शिरसापादवंदनं ॥ आशा
 करणमित्येवं कर्तव्यं भूतिमिच्छता ॥ ६७ ॥

कावतः किमपि कार्यं न सित्प्रयतीत्याशंक्याह नेति ॥ ६२ ॥ सुविहितः सम्यक्परीक्षितः ॥ ६३ ॥ उद्यानादिस्थानेषु समवायाः जनसमूहास्तेषु तीर्थेषु मंत्रीपुरोहितश्चैव युवराजश्च मूपतिः पंचमो द्वारपाल
 श्वषष्ठो तर्वेशिकस्तथा कारागाराधिकारी च द्रव्यसंचयकस्तथा रुत्यारुत्येषु चार्थानां नवमो विनियोजकः प्रदेशानगराध्यक्षः कार्यनिर्माणकस्तथा धर्माध्यक्षः सभाध्यक्षो दंडपालस्त्रिपंचमः षोडशो दुर्गपालश्च
 तथाराष्ट्रान्तपालकः अष्टवीपालकांतानि तीर्थान्यष्टादशैव तु इति नीशास्त्रोक्तेषु विचारयेत् चारद्वाराशत्रुं चिकीर्षितुमिति शेषः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ आशाकरणं तु भ्यंघनादिकं दास्ये इत्युक्त्या प्रलोभनं
 भूतिमिच्छता भूतिकामस्यैवैतदुचितं न परलोककामस्येत्यर्थः ॥ ६७ ॥

अस्मिन्नर्थेनीतिशास्त्रीयवृक्षरूपकश्लोकमाह सुपुष्पितइति पुष्पितःशब्देनैवफलाशां दर्शयेत्तनुफलं दर्शितस्यप्राप्तावपिविघ्नयोजयेत् प्राप्तमप्यप्राप्तवत् आमःपक्वोभूत्वातिष्ठेत् नचजीर्येतधनव्ययेनश
त्रून्पोषयित्वाहीयेत् ॥ ६८ ॥ एवंनानोपायैःशत्रूणांदंभमुक्कानीतिमाह त्रिवर्गइति त्रिवर्गेधर्मार्थकामेषुत्रिविधात्रिप्रकारापीडा एकएकैकेनप्रकारेणपीड्यतइत्यर्थः तथाअनुपश्चाद्वध्यतइत्यनुबंधःफलंतद
पितथैवत्रिविधंशुभाः पीडास्तुनशुभाः त्रिवर्गपरस्परापीडयासेवेत्यर्थः ॥ ६९ ॥ तत्रपीडामाह धर्ममिति धर्ममत्यंतविचरतःपुंसोद्वाभ्यामर्थकामाभ्यांघनव्ययब्रह्मचर्योपक्षिप्ताभ्यांपीडाचित्तवैकल्यंभवति सा
पिपुंसःपीडाधर्मनियच्छतिनिगृह्णाति कर्तुःपीडैवधर्मपीडेत्यर्थः एवमर्थचाप्यर्थलुब्धस्यकामंचातिप्रवर्त्तिनइतिव्याख्येयं लुब्धस्यार्थविचरतःपुंसोद्वाभ्यांकामधर्माभ्यांपीडिताभ्यांपीडाभवति सापीडार्थेनि

सुपुष्पितःस्यादफलःफलवान्स्यादुरारुहः ॥ आमःस्यात्पक्वसंकाशोनचजीर्येतकहिंचित् ॥ ६८ ॥ त्रिवर्गेत्रिविधांपीडात्यनुबंधस्तथैवच ॥ अनुबंधाःशुभा
ज्ञेयाःपीडास्तुपरिवर्जयेत् ॥ ६९ ॥ धर्मविचरतःपीडासाऽपिद्वाभ्यांनियच्छति ॥ अर्थचाप्यर्थलुब्धस्यकामंचातिप्रवर्त्तिनः ॥ ७० ॥ अगर्वितात्मायुक्तश्चसां
त्वयुक्तोऽनसूयिता ॥ अवेक्षितार्थःशुद्धात्मा मंत्रयीतद्विजैःसह ॥ ७१ ॥ कर्मणायेनकेनैवमृदुनादारुणेनच ॥ उद्धरेद्दीनमात्मानंसमर्थोधर्ममाचरेत् ॥ ७२ ॥
नसंशयमनारुह्यनरोभद्राणिपश्यति ॥ संशयंपुनरारुह्ययदिजीवतिपश्यति ॥ ७३ ॥ यस्यबुद्धिःपरिभवेत्तमतीतेनसांत्वयेत् ॥ अनागतेनदुर्बुद्धिप्रत्युत्प
न्नेनपंडितं ॥ ७४ ॥ योऽरिणासहसंधायशयीतकृतकृत्यवत् ॥ सवृक्षाग्रेयथासुप्तःपतितःप्रतिबुध्यते ॥ ७५ ॥ मंत्रसंवरणेयत्नःसदाकार्योऽनसूयता ॥ आ
कारमभिरक्षेतचारेणाप्यनुपालितः ॥ ७६ ॥ नाच्छित्वापरमर्माणिनाकृत्वाकर्मदारुणं ॥ नाहत्वा मत्स्यघातीवप्राप्नोतिमहतींश्रियं ॥ ७७ ॥ कर्शितंव्याधि
तंक्लिन्नमपानीयमघासकं ॥ परिविश्वस्तमंदंचप्रहर्तव्यमेरेवलं ॥ ७८ ॥ नार्थिकोऽर्थिनमभ्येतिकृतार्थेनास्ति संगतं ॥ तस्मात्सर्वाणिसाध्यानिसावशेषाणि
कारयेत् ॥ ७९ ॥ संग्रहेविग्रहेचैवयत्नःकार्योऽनसूयता ॥ उत्साहश्चापियत्नेनकर्तव्योभूतिमिच्छता ॥ ८० ॥

यच्छति एवमतिप्रवर्त्तिनःकामंविचरतःपुंसोद्वाभ्यांधर्मार्थाभ्यांपीडाभवति सापिपीडाकामंनियच्छतीतियोज्यं अर्थस्यकामस्येतिपाठेकर्मणिषष्ठ्यौ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ समर्थोधर्ममाचरेदित्यनेनपूर्वोक्तं
सर्वकौटिल्यादिकंआपद्येवकार्येनान्यथेत्युक्तं ॥ ७२ ॥ संशयंप्राणसंकटं ॥ ७३ ॥ परिभवेत् शोकेन तमतीतेननलरामाद्याख्यानेन अनागतेनकालांतरेतवश्रेयोभविष्यतीत्याशाप्रदर्शनेन पंडितंप्रत्यु
त्पन्नेनवर्तमानेनधनादिनासांत्वयेत् ॥ ७४ ॥ संधिपक्षंनिदति योऽरिणेति ॥ ७५ ॥ मंत्रेति परचारेभ्योमंत्रस्यगूहनं आकारस्यक्रोधाद्यावेशस्यचगूहनंकर्तव्यं स्वयंचचारप्रधानःस्यादित्यर्थः ॥ ७६ ॥
दंडस्यैवप्राधान्यमाह नाच्छित्वेति ॥ ७७ ॥ विग्रहकालमाह कर्शितमिति अघासकमनाहारं ॥ ७८ ॥ नार्थिकइति संगतंसख्यं कार्येषुसावशेषेषुकार्यिणःस्ववशेतिष्ठंति अन्यथानगणयंतीत्यर्थः
॥ ७९ ॥ संग्रहेसहायादीनां विग्रहेरिपुभिःसार्धं ॥ ८० ॥

॥ ८१ ॥ संविधातव्यंप्रतिकर्तव्यं ॥ ८२ ॥ उपनतं वशीकृतं अनुगृह्णाति धनमानादिना अश्वनरी अश्वगर्दभसंकीर्णजातिः ॥ ८३ ॥ अनागतं कार्यं बुद्ध्येत बुद्ध्या च तदनुगुणं कुर्यादित्यर्थः पुरस्थितं वत्तं मानं बुद्धिक्षयादनवधारणात् ॥ ८४ ॥ देशाद्यनुगुण उत्साहोपिकर्तव्यो न त्वलसो भवेत् देवं प्राक्तनं कर्म ये धर्मादयस्त्रयस्तांश्च विभज्य तेषां मध्येनैः श्रेयसौ श्रेयो हेतू इति स्थितिर्निश्चयः ॥ ८५ ॥ बालः अस्म्यपि ॥ ८६ ॥ आत्मानं संधुक्षयति सहायादिना वर्धयति संचयमिधनानां पक्षेशत्रूणां ॥ ८७ ॥ आशां कालवर्ती दद्यादित्यतः प्राग्दाक्षिणात्या आदातव्यं न दातव्यमाशामेव प्रदापयेदित्यर्थं पठंति कालवर्ती दीर्घावधि

नास्य कृत्यानि बुद्ध्येरन्मित्राणिरपवस्तथा ॥ आरब्धान्येव पश्येरन्सुपर्यवसितान्यपि ॥ ८१ ॥ भीतवत्संविधातव्यं यावद्भयमनागतं ॥ आगतं तु भयं दृष्ट्वा प्रहर्तव्यमभीतवत् ॥ ८२ ॥ दंडेनोपनतं शत्रुमनुगृह्णातियो नरः ॥ स मृत्युमुपगृह्णीयाद्गर्भमश्वनरीयथा ॥ ८३ ॥ अनागतं हि बुद्ध्येत यच्च कार्यं पुरःस्थितं ॥ न तु बुद्धिक्षया किंचिदतिक्रामेत्प्रयोजनं ॥ ८४ ॥ उत्साहश्चापियत्नेन कर्तव्यो भूतिमिच्छता ॥ विभज्य देशकालौ च दैवं धर्मादयस्त्रयः ॥ नैः श्रेयसौ तु तौ ज्ञेयौ देशकालाविति स्थितिः ॥ ८५ ॥ तालवत्कुरुते मूलं बालः शत्रुरुपेक्षितः ॥ गहनेऽग्निरिवोत्सृष्टः क्षिप्रं संजायते महान् ॥ ८६ ॥ अग्निस्तोकमिवात्मानं संधुक्षयतियो नरः ॥ स वर्धमानो ग्रसते महान्तमपि संचयं ॥ ८७ ॥ आशां कालवर्ती कुर्यात्कालं विघ्नेन योजयेत् ॥ विघ्नं निमित्ततो ब्रूयान्निमित्तं वाऽपि हेतुतः ॥ ८८ ॥ क्षुरो भूत्वा हरेत्याणान्निशितः कालसाधनः ॥ प्रतिच्छन्नो लोमहारी द्विषतां परिकर्तनः ॥ ८९ ॥ पांडवेषु यथान्यायमन्येषु च कुरुद्वह ॥ वर्तमानो नमज्जेस्त्वं तथा कृत्यं समाचर ॥ ९० ॥ सर्वकल्याणसंपन्नो विशिष्ट इति निश्चयः ॥ तस्मात्त्वं पांडुपुत्रेभ्योरक्षात्मानं नराधिप ॥ ९१ ॥ भ्रातृव्या बलिनो यस्मात्पांडुपुत्रानराधिप ॥ पश्चात्तापो यथानस्यात्तथानीति विधीयतां ॥ ९२ ॥ वैशंपायन उवाच एवमुक्त्वा संप्रतस्थे कणिकः स्वगृहं ततः ॥ धृतराष्ट्रोपि कौरव्यः शोकार्तः समपद्यत ॥ ९३ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणिसंभवपर्वणिकणिकवाक्ये चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥ समाप्तं च संभवपर्व ॥ ॥ ९३ ॥ अथ जतुगृहपर्व वैशंपायन उवाच ततः सुबलपुत्रस्तुराजादुर्योधनश्च ह ॥ दुःशासनश्च कर्णश्च दुष्टमंत्रममंत्रयन् ॥ १ ॥

मती निमित्ततो हेतुतः तमपि हेतुतरेण ॥ ८८ ॥ क्षुरः क्षुरवन् निशितस्तीक्ष्णो निर्दय इति यावत् पक्षेशाणोऽष्टौः कालसाधनः छिद्रकालापेक्षः पक्षे काललोहोपादानकः प्रतिच्छन्नो गूढाशयः पक्षे चर्मपुटच्छन्नः लोमहारी अनुलोमसंपन्नी पक्षे लोमच्छेदकः लोमवाहीति पाठे पिता वेबाधौ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ कल्याणैर्धनपुत्रराज्यादिभिः संपन्नः विशिष्टः कुलं शीलबलादिभिः श्रेष्ठः ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभाष्ये चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥ ॥ ९३ ॥ तत इति ॥ १ ॥

अनुज्ञाप्यपृष्ठा ॥ २ ॥ इंगितं चेष्टितं तेन भावं चित्ताभिप्रायं जानातीति इंगितभावः आकारेण च नेत्रादिविकारेण यथाहुः नेत्रवक्त्रविकारेण ज्ञायते तर्गतं मन इति ॥ ३ ॥ विदितवेषो ज्ञाततत्त्वः आत्मा चित्तं यस्य ॥ ४ ॥ यंत्रं महत्यपि वा ते जलाशये नौकास्तं भ्रंशं लोहलांगलमयं सामुद्रिकप्रसिद्धं एवं पताकावती नौर्वाधुनावेगेन ऊक्षमानानचोर्मिभिः पूरयितुं शक्या अत उक्तं पताकिनी मूर्मिक्षमामिति ॥ ५ ॥

ते कौरव्यमनुज्ञाप्य धृतराष्ट्रं नराधिपं ॥ दहने तु स पुत्रायाः कुंत्या बुद्धिमकारयन् ॥ २ ॥ तेषामि गितभावज्ञो विदुरस्तत्त्वदर्शिवान् ॥ आकारेण च तं मंत्रं बुबुधे दुष्टचेतसां ॥ ३ ॥ ततो विदितवेषात्मा पांडवानां हिते रतः ॥ पलायने मतिं च क्रेकुंत्याः पुत्रैः सहानघः ॥ ४ ॥ ततो वा तसहाना वयं यंत्रयुक्तां पताकिनीं ॥ ऊर्मि क्षमां दृढां कृत्वा कुंतीमिदमुवाच ह ॥ ५ ॥ एष जातः कुलस्यास्य कीर्तिवंशप्रणाशनः ॥ धृतराष्ट्रः परीतात्मा धर्मं त्यजति शाश्वतं ॥ ६ ॥ इयं वारिपथे युक्ता तरंगपवनक्षमा ॥ नौर्ययामृत्युपाशात्वं स पुत्रामोक्ष्यसे शुभे ॥ ७ ॥ तच्छ्रुत्वा व्यथिता कुंती पुत्रैः सह यशस्विनी ॥ नावमारुह्य गंगायां प्रययौ भरतर्षभ ॥ ८ ॥ ततो विदुरवाक्येन नावं विक्षिप्य पांडवाः ॥ धनं चादाय तैर्दत्तमरिष्टं प्राविशन्वनं ॥ ९ ॥ निषादीपंच पुत्रा तु जातुषे तत्र वैश्मनि ॥ कारणाभ्यागता दग्धा सह पुत्रैरनागसा ॥ १० ॥ स च म्लेच्छाधमः पापो दग्धस्तत्र पुरोचनः ॥ वंचिताश्च दुरात्मानो धार्तराष्ट्राः सहानुगाः ॥ ११ ॥ अविज्ञाता महात्मानो जनानामक्षतास्तथा ॥ जनन्या सह कौंतेया मुक्ता विदुरमंत्रिताः ॥ १२ ॥ ततस्तस्मिन् पुरे लोकानगरे वारणावते ॥ दृष्ट्वा जतुगृहं दग्धमन्वशो च तदुःखिताः ॥ १३ ॥ प्रेषयामासूरा ज्ञानं यथावत्तं निवेदितुं ॥ संवृत्तस्ते महात्कामः पांडवान् दग्धवानसि ॥ १४ ॥ सकामो भव कौरव्यभुंक्ष्वराज्यं स पुत्रकः ॥ तच्छ्रुत्वा धृतराष्ट्रस्तु सह पुत्रेण शोचयन् ॥ १५ ॥ प्रेतकार्याणि च तथा चकार सह बांधवैः ॥ पांडवानां तथा क्षत्ताभीष्मश्च कुरुसत्तमः ॥ १६ ॥ जनमेजय उवाच पुनर्विस्तरशः श्रोतुमिच्छामि द्विजसत्तम ॥ दाहं जनुगृहस्यैव पांडवानां च मोक्षणं ॥ १७ ॥ सुनृशंसमिदं कर्म तेषां क्रूरोपसंहितं ॥ कीर्तयस्व यथावत्तं परं कौतूहलं मम ॥ १८ ॥ वैशंपायन उवाच शृणु विस्तरशो राजन्वदतो मे परंतप ॥ दाहं जनुगृहस्यैव तेषां पांडवानां च मोक्षणं ॥ १९ ॥

परीतात्मा विपरीतबुद्धिः परीतो मम ताकांत आत्मा चित्तं यस्येति वा ॥ ६ ॥ ७ ॥ नावमारुह्य प्रययाविति जतुगृहे त्वदाहो मा भूदिति बिलमार्गेण वारणावतं त्यक्त्वा गंगातीरं प्राप्य नंतरं ॥ ८ ॥ अरिष्टं निर्विघ्नं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ क्रूरेण कणिकेन उपसंहितं उपदिष्टं ॥ १८ ॥ १९ ॥

*पुरे प्रेषयामासुरित्युत्तरेण संबंधः

प्राणाधिकं बलाधिकं ॥ २० ॥ २१ ॥ यथागतं यथोपस्थितं तथैव प्रतिचक्रुः ॥ २२ ॥ २३ ॥ राज्यप्राप्तिराज्ययोग्यतां ॥ २४ ॥ प्रज्ञाचक्षुरंधः प्रतएवानधिकाराद्राज्यं न प्राप्तवान् स इदानीमपि पुत्रद्वारा
कथं नृपतिर्भवेन्न कथमपि द्वारलोपादित्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ सत्यं कारुण्यं वेदश्च तद्वतं ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ विरहितमेकाकिनं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अस्माकं तु परांपोडा मिति मिथ्यैवोक्तं राज्ञः

प्राणाधिकं भीमसेनं कृतविद्यं धनं जयं ॥ दुर्योधनं लक्षयित्वा पर्यतप्यत दुर्मनाः ॥ २० ॥ ततो वै कर्तनः कर्णः शकुनिश्चापिसौबलः ॥ अनेकैरभ्युपायैस्ते जिघां
संति स्म पांडवान् ॥ २१ ॥ पांडवा अपितत्सर्वं प्रतिचक्रुर्यथागतं ॥ उद्भावनमकुर्वतो विदुरस्य मते स्थिताः ॥ २२ ॥ गुणैः समुदितान् दृष्ट्वा पौराः पांडुसुतांस्त
दा ॥ कथयांचक्रिरे तेषां गुणान्संसत्सु भारत ॥ २३ ॥ राज्यप्राप्तिं च संप्राप्तं ज्येष्ठं पांडुसुतं तदा ॥ कथयंति स्म संभूय च त्वरं पुंसभासु च ॥ २४ ॥ प्रज्ञाचक्षुरचक्षु
ह्वाद्भूतराष्ट्रोजनेश्वरः ॥ राज्यं न प्राप्तवान् पूर्वसकथं नृपतिर्भवेत् ॥ २५ ॥ तथा शांतनवो भीष्मः सत्यसंधो महाव्रतः ॥ प्रत्याख्याय पुरा राज्यं न स जातु ग्रहीष्यति
॥ २६ ॥ ते वयं पांडव ज्येष्ठं तरुणं दृष्ट्वा शीलिनं ॥ अभ्यर्षिचामसाध्व्यसत्यकारुण्यवेदिनं ॥ २७ ॥ सहि भीष्मं शांतनवं धृतराष्ट्रं च धर्मवित् ॥ सपुत्रं विविधैर्भो
गैर्योजयिष्यति पूजयन् ॥ २८ ॥ तेषां दुर्योधनः श्रुत्वा तानि वाक्यानि जल्पतः ॥ युधिष्ठिरानुरक्तानां पर्यतप्यत दुर्मतिः ॥ २९ ॥ स तप्यमानो दुष्टात्मा तेषां वाचो
न चक्षमे ॥ ईर्ष्याचापि संतप्तो धृतराष्ट्रमुपागमत् ॥ ३० ॥ ततो विरहितं दृष्ट्वा पितरं प्रति पूज्यसः ॥ पौरानुरागसंतप्तः पश्चादिदमभाषत ॥ ३१ ॥ दुर्योधन
उवाच श्रुता मे जल्पतां तां तपौराणामशिवागिरः ॥ त्वामनादृत्यं भीष्मं च पतिमिच्छंति पांडवं ॥ ३२ ॥ मतमेतच्च भीष्मस्य न सराज्यं बुभुक्षति ॥ अस्माकं तु
परांपोडांचिकीर्षंति पुरेजनाः ॥ ३३ ॥ पितृतः प्राप्तवान् राज्यं पांडुरात्मगुणैः पुरा ॥ त्वमंधगुणसंयोगात्प्राप्तं राज्यं न लब्धवान् ॥ ३४ ॥ स एष पांडोर्दायाद्यं यदि
प्राप्नोति पांडवः ॥ तस्य पुत्रो ध्रुवं प्राप्तस्तस्य तस्यापि चापरः ॥ ३५ ॥ ते वयं राजवंशेन हीनाः सहसुतैरपि ॥ अवज्ञाता भविष्यामो लोकस्य जगतीपते ॥
॥ ३६ ॥ स ततं निरयं प्राप्ताः परं पिंडोपजीविनः ॥ न भवेमयथाराजंस्तथानीति विधीयतां ॥ ३७ ॥ यदित्वं हि पुराराजं निदं राज्यमवाप्तवान् ॥ ध्रुवं प्राप्स्याम
च वयं राज्यमप्यवशोजने ॥ ३८ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि जतुगृहपर्वणि दुर्योधनेर्ष्यायामेकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥ ॥ ७३ ॥

पांडवेषु द्वेषमुत्पादयितुं राज्यापहरणाद्वापीडो ॥ ३३ ॥ प्राप्तं ज्येष्ठत्वात् प्राप्तमपि ॥ ३४ ॥ दायाद्यं दायादः पुत्रस्तद्योग्यं राज्यं तस्य पांडवस्य ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ निरयं दुःस्वः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ इति आ
दिपर्वणि नैलकंठीये भारतभाष्ये एकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥ ॥ ७३ ॥

एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ भावितं वर्धितं ॥ १२ ॥ प्रधानतः प्राधान्येन अर्थवर्गः धनकोशः मत्संस्थः भद्रधीनः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

वैशंपायन उवाच एवं श्रुत्वा तु पुत्रस्य प्रज्ञाचक्षुर्नराधिपः ॥ कणिकस्य च वाक्यानि तानि श्रुत्वा स सर्वशः ॥ १ ॥ धृतराष्ट्रो द्विधा चित्तः शोकार्तः समपद्यत ॥
दुर्योधनश्च कर्णश्च शकुनिः सौवलस्तथा ॥ २ ॥ दुःशासनश्चतुर्थस्तं मंत्रयामासुरेकतः ॥ ततो दुर्योधनो राजा धृतराष्ट्रमभाषत ॥ ३ ॥ पांडवेभ्यो भयं नः स्या
त्तान् विवासयतां भवान् ॥ निपुणेनाभ्युपायेन नगरं वारणावतं ॥ ४ ॥ धृतराष्ट्रस्तु पुत्रेण श्रुत्वा वचनमीरितं ॥ मुहूर्तमिव संचिंत्य दुर्योधनमथाब्रवीत् ॥ ५ ॥
धृतराष्ट्र उवाच धर्मनित्यः सदा पांडुस्तथा धर्मपरायणः ॥ सर्वे पुज्ञातिपुत्रा मयित्वासीद्विशेषतः ॥ ६ ॥ नासौ किंचिद्विजानातिभोजनादिचिकीर्षितं ॥
निवेद्यति नित्यं हि मम राज्यं धृतराष्ट्रतः ॥ ७ ॥ तस्य पुत्रो यथा पांडुस्तथा धर्मपरायणः ॥ गुणवान् लोकविख्यातः पौरवाणां सुसंमतः ॥ ८ ॥ सकथं शक्यतेऽस्मा
भिरपाकर्तुं बलादितः ॥ पितृपैतामहाद्राज्यात्सहायो विशेषतः ॥ ९ ॥ भृता हि पांडुनाऽमात्या बलं च सततं भृतं ॥ भृताः पुत्राश्च पौत्राश्च तेषामपि विशेषतः ॥
॥ १० ॥ तेषु रासत्कृतास्तात पांडुनानागराजनाः ॥ कथं युधिष्ठिरस्यार्थेन नो हन्युः सर्वांधवान् ॥ ११ ॥ दुर्योधन उवाच एवमेतन्मया तात भावितं दोषमा
त्मनि ॥ दृष्ट्वा प्रकृतयः सर्वा अर्थमानेन पूजिताः ॥ १२ ॥ ध्रुवमस्मत्सहायास्तं भविष्यति प्रधानतः ॥ अर्थवर्गः सहामात्यो मत्संस्थोऽद्य महीपते ॥ १३ ॥ स भ
वान् पांडवानां शुविवासयितुमर्हति ॥ मृदुनैवाभ्युपायेन नगरं वारणावतं ॥ १४ ॥ यदा प्रतिष्ठितं राज्यं मयिराजन् भविष्यति ॥ तदा कुंती सहापत्या पुनरेष्यति भा
रत ॥ १५ ॥ धृतराष्ट्र उवाच दुर्योधन ममाप्येतद्बुद्धिं संपरिवर्त्तते ॥ अभिप्रायस्य पापत्वान्नैवं तु विवृणोम्यहं ॥ १६ ॥ न च भीष्मो न च द्रोणो न च क्षत्तान
गौतमः ॥ विवास्यमानां कौंतेयाननुमं स्यंतिकर्हि चित् ॥ १७ ॥ समाहिकौरवेयाणां वयं तंचैव पुत्रक ॥ नैते विपममिच्छुर्धर्मयुक्ता मनस्विनः ॥ १८ ॥ ते
वयं कौरवेयाणामेतेषां च महात्मनां ॥ कथं न वध्यतां तात गच्छाम जगतस्तथा ॥ १९ ॥ दुर्योधन उवाच मध्यस्थः सततं भीष्मो द्रोणपुत्रो मयि स्थि
तः ॥ यतः पुत्रस्ततो द्रोणो भवितानां त्रसंशयः ॥ २० ॥ रूपः शारद्वतश्चैव यत एतौ ततो भवेत् ॥ द्रोणं च भागिनेयं च न सत्यक्ष्यतिकर्हि चित् ॥ २१ ॥ क्षत्ताऽर्थवद्
स्वस्माकं प्रच्छन्नं संयतः परैः ॥ न चैकः स समर्थोऽस्मान् पांडुवार्येऽधिधाधितुं ॥ २२ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

सुविसृज्यः निःशंकः ॥ २३ ॥ २४ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावे दीपे द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७५ ॥ तत इति प्रकृतयः प्रकृतीः संजहार स्वा
 सुविसृज्यः पांडुपुत्रान्सहमात्राप्रवासय ॥ वारणावतमधैव यथायांति तथाकुरु ॥ २३ ॥ विनिद्रकरणं घोरं हृदि शल्यमिवापितं ॥ शोकपावकमुद्भूतं कर्म
 णैतेन नाशय ॥ २४ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि जनुगृहपर्वणि दुर्योधनपरामर्शे द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७५ ॥
 वैशंपायन उवाच ततो दुर्योधनो राजा सर्वाः प्रकृतयः शनैः ॥ अर्थमानप्रदानाभ्यां संजहार सहानुजः ॥ १ ॥ धृतराष्ट्रप्रयुक्तास्ते केचित्कुशलमंत्रिणः ॥ कथ
 यांचक्रिरे रम्यं नगरं वारणावतं ॥ २ ॥ अयं समाजः सुमहान् रमणीयतमो भुवि ॥ उपस्थितः पशुपतेर्नगरे वारणावते ॥ ३ ॥ सर्वरत्नसमाकीर्णं पुंसां देशे मनोर
 मे ॥ इत्येवं धृतराष्ट्रस्य वचनाच्चक्रिरे कथाः ॥ ४ ॥ कथ्यमाने तथारम्ये नगरे वारणावते ॥ गमने पांडुपुत्राणां जज्ञे तत्र मतिर्नृप ॥ ५ ॥ यदा त्वमन्यत नृपो जात
 कौतूहला इति ॥ उवाचैतानेत्यत दापांडवानं विकासुतः ॥ ६ ॥ ममैते पुरुषानित्यं कथयंति पुनः पुनः ॥ रमणीयतमं लोके नगरं वारणावतं ॥ ७ ॥ ते ताता
 यदि मन्यध्वमुत्सवं वारणावते ॥ सगणाः सान्वयाश्चैव विहरध्वं यथाऽमराः ॥ ८ ॥ ब्राह्मणेभ्यश्च रत्नानि गायनेभ्यश्च सर्वशः ॥ प्रयच्छध्वं यथाकामं देवा इव सु
 वर्चसः ॥ ९ ॥ कंचित्कालं विल्लत्यैव मनुभूय परां मुदं ॥ इदं वै हास्तिनपुरं सुखिनः पुनरेष्यथ ॥ १० ॥ वैशंपायन उवाच धृतराष्ट्रस्य तं काममनुबुध्य युधि
 ष्ठिरः ॥ आत्मनश्च सहायत्वं तथेति प्रत्युवाच तं ॥ ११ ॥ ततो भीष्मं शांतनवं विदुरं च महामतिं ॥ द्रोणं च बाह्लिकं चैव सोमदत्तं च कौरवं ॥ १२ ॥ कृपमाचार्य
 पुत्रं च भूरिश्रवसमेव च ॥ मान्या नन्या नमात्यांश्च ब्राह्मणांश्च तपोधनान् ॥ १३ ॥ पुरोहितांश्च पौत्रांश्च गांधारीच यशस्विनीं ॥ युधिष्ठिरः शनैर्दीन उवाच दंवचस्त
 दा ॥ १४ ॥ रमणीये जनाकीर्णे नगरे वारणावते ॥ सगणास्तत्रास्यामो धृतराष्ट्रस्य शासनात् ॥ १५ ॥ प्रसन्नमनसः सर्वे पुण्यावाचो विमुंचत ॥ आशीर्भिर्बृ
 हितानस्मान्नपापं प्रसहिष्यते ॥ १६ ॥ एवमुक्तास्तु ते सर्वे पांडुपुत्रेण कौरवाः ॥ प्रसन्नवदना भूत्वा तेऽन्ववर्त्तत पांडवान् ॥ १७ ॥ स्वस्त्यस्तु वः पथि सदा भूते
 भ्यश्चैव सर्वशः ॥ माचवोस्त्वशुभं किंचित्सर्वशः पांडुनंदनाः ॥ १८ ॥

धीनाश्चक्रे ॥ १ ॥ २ ॥ समाजः पशुपतेः पूजार्थमे लकः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ जातकौतूहलाः जातकौतुकदिदृक्षाः ॥ ६ ॥ ७ ॥ सगणाः सपरिवाराः सान्वयाः अन्वयोवंशः सकुंतीका इत्यर्थः सानुया
 चा इति पाठे यात्रामनुविधीयमानाः शिबिकाकोशायुपस्करास्तत्सहिताः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ प्रसहिष्यते स्पृष्टुं शक्नोति ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

राज्यलंभायराज्यांशलाभाय ॥ १९ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभाष्येपञ्चविंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ सःत्वं तांतदी

ततःकृतस्वस्ययनाराज्यलंभायपार्थिवाः ॥ कृत्वासर्वाणिकार्याणिप्रययुर्वारणावतं ॥ १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिजतुगृहपर्वणिवारणावत
यात्रायांत्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तेपुराज्ञातुपांडुपुत्रेषुभारत ॥ दुर्योधनःपरंर्षमगच्छत्सदुरात्म
वान् ॥ १ ॥ सपुरोचनमेकांतमानीयभरतर्षभ ॥ गृहीत्वादक्षिणेपाणौसचिवंवाक्यमब्रवीत् ॥ २ ॥ ममेयंवसुसंपूर्णापुरोचनवसुंधरा ॥ यथेयंममदत्तेसतां
रक्षितुमर्हसि ॥ ३ ॥ नहिमेकश्चिदन्योस्तिविश्वासिकतरस्त्वया ॥ सहायोयेनसंधायमंत्रयेयंयथात्वया ॥ ४ ॥ संरक्षतातमंत्रंचसपत्नांश्वममोद्धर ॥ निपुणे
नाभ्युपायेनयद्वर्षामितथाकुरु ॥ ५ ॥ पांडवाधृतराष्ट्रेणप्रेषितावारणावतं ॥ उत्सवेविहरिष्यंतिधृतराष्ट्रस्यशासनात् ॥ ६ ॥ सत्वंरासभयुक्तेनस्यंदनेनाशु
गामिना ॥ वारणावतमयैवयथायासितथाकुरु ॥ ७ ॥ तत्रगत्वाचतुःशालंगृहंपरमसंवृतं ॥ नगरोपांतमाश्रित्यकारयेथामहाधनं ॥ ८ ॥ शणसर्जरसादीनि
यानिद्रव्याणिकानिचित् ॥ आग्नेयान्युतसंतीहतानितत्रप्रदापय ॥ ९ ॥ सर्पिस्तैलवसाभिश्चलाक्षयाचाप्यनल्पया ॥ मृत्तिकांमिश्रयित्वात्वंलेपंकुड्येषुदाप
य ॥ १० ॥ शणंतैलघृतंचैवजतुदारुणिचैवहि ॥ तस्मिन्वेश्मनिसर्वाणिनिक्षिपेथाःसमंततः ॥ ११ ॥ यथाचतन्नपश्येत्परीक्षंतोऽपिपांडवाः ॥ आग्नेयमि
तितत्कार्यमपिचान्येऽपिमानवाः ॥ १२ ॥ वेश्मन्येवंकृतेतत्रगत्वातान्परमाचितान् ॥ वासयेथाःपांडवेयान्कुंतींचसमुद्भजानां ॥ १३ ॥ आसनानिचदिव्या
नियानानिशयनानिच ॥ विधातव्यानिपांडूनांयथातुष्येतवैपिता ॥ १४ ॥ यथाचतन्नजानंतिनगरेवारणावते ॥ तथासर्वविधातव्यंयावत्कालस्यपर्ययः
॥ १५ ॥ ज्ञात्वाचतान्सुविश्वस्तान्शयानानकुतोभयान् ॥ अग्निस्त्वयाततोदेयोद्धारतस्तस्यवेश्मनः ॥ १६ ॥ दत्तमानेस्वकेगेहेदग्धाइतिततोजनाः ॥ नगर्ह
येयुरस्मान्वैपांडवार्थायकर्हिचित् ॥ १७ ॥ सतथेतिप्रतिज्ञायकौरवायपुरोचनः ॥ प्रायाद्रासभयुक्तेनस्यंदनेनाशुगामिना ॥ १८ ॥

यामदीयांच ॥ ३ ॥ विश्वासिकतरः विश्वासेनप्रामंतरः संधायमिलित्वा ॥ ४ ॥ उद्धरउन्मूलय ॥ ५ ॥ ६ ॥ रासभेतितदुत्पन्नाश्वतरपहणं ॥ ७ ॥ महाधनंबहुधनसाध्यं ॥ ८ ॥ आग्नेयानिअग्निसंदीपकानि
॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ पिताधृतराष्ट्रः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १३ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभाष्येचतुश्वत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥१४४॥ ॥४॥ ॥५॥ पांडवाइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ प्रकृतयःप्रकृतीः ॥ ४ ॥ अन्वीयुःअनुजग्मुः

सगत्वांत्वरितंराजंन्दुर्योधनमतेस्थितः ॥ यथोक्तंराजपुत्रेणसर्वचक्रेपुरोचनः ॥ १९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिजतुगृहपर्वणिपुरोचनोपदेशेचतुश्व
त्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥ वैशंपायनउवाच पांडवास्तुरथान्युक्त्वासदश्वैरनिलोपमैः ॥ आरोहमाणाभीष्मस्यपादौजगृहुरार्त्तवत् ॥
॥ १ ॥ राज्ञश्चधृतराष्ट्रस्यद्रोणस्यचमहात्मनः ॥ अन्यपांचैववृद्धानांरूपस्यविदुरस्यच ॥ २ ॥ एवंसर्वान्कुरुन्तद्धानभिवाद्ययतव्रताः ॥ समालिङ्ग्यसमानान्वै
वालेश्चाप्यभिवादितोः ॥ ३ ॥ सर्वामातृस्तथापृच्छ्यरुत्वाचैवप्रदक्षिणं ॥ सर्वाःप्रकृतयश्चैवप्रययुर्वारणावतं ॥ ४ ॥ विदुरश्चमहाप्राज्ञस्तथाऽन्येकुरुपुंग
वाः ॥ पौराश्चपुरुषव्याघ्रानन्वीयुःशोककंशिताः ॥ ५ ॥ तत्रकेचिद्भुवंतिस्मब्राह्मणानिर्भयास्तदा ॥ दीनान्दृष्ट्वापांडुसुतानतीवभृशदुःखिताः ॥ ६ ॥ विषमं
पश्यतेराजांसर्वथासुमंदर्धोः ॥ कौरव्योधृतराष्ट्रस्तुनचधर्मप्रपश्यति ॥ ७ ॥ नहिपापमपापात्मारोचयिष्यतिपांडवः ॥ भीमोवावलिनांश्रेष्ठःकौंत्योवाधनं
जयः ॥ ८ ॥ कुतएवमहात्मानौमाद्रीपुत्रौकरिष्यतः ॥ तान्राज्यं पितृतःप्राप्तान्धृतराष्ट्रानमृष्यते ॥ ९ ॥ अधर्म्यमिदमत्यंतंकथंभीष्मोऽनुमन्यते ॥ विवास्य
मानानस्थानेनगरेयोऽभिमन्यते ॥ १० ॥ पितेवहिनृपोऽस्माकमभूच्छांतनवःपुरा ॥ विचित्रवीर्योराजर्षिःपांडुश्चकुरुनंदनः ॥ ११ ॥ सतस्मिन्पुरुषव्याघ्रे
देवभावंगतेसति ॥ राजपुत्रानिमान्वालान्धृतराष्ट्रानमृष्यते ॥ १२ ॥ वयमेतदनिच्छंतःसर्वएवपुरोत्तमात् ॥ गृहान्विहायगच्छामोयत्रगंतायुधिष्ठिरः ॥
॥ १३ ॥ तांस्तथावादिनःपौरान्दुःखितान्दुःखकंशितः ॥ उवाचमनसाध्यात्वाधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ १४ ॥ पितामान्योगुरुःश्रेष्ठोयदाहृथिर्वीपतिः ॥ अ
शंकमानैस्तत्कार्यमस्माभिरितिनाव्रतं ॥ १५ ॥ भवंतःसुहृदोऽस्माकमस्मान्कृत्वाप्रदक्षिणं ॥ प्रतिनंदतथाशीर्भिर्निवर्त्तध्वंयथागृहं ॥ १६ ॥ यदातुंकार्य
मस्माकंभवद्भिरुपपत्स्यते ॥ तदाकरिष्यथास्माकंप्रियाणिचहितानिच ॥ १७ ॥ एवमुक्तास्तदापौराःकृत्वाचापिप्रदक्षिणं ॥ आशीर्भिश्चाभिनंदयैतान्ज
ग्मुर्नगरमेवहि ॥ १८ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अस्थानेअयुक्तं ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ गंतगमिष्यति ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

पौरेष्विति पांडवश्रेष्ठयुधिष्ठिरंबोधयन् अज्ञातंदुर्योधनकृतंकपटंज्ञापयन् इदंवक्ष्यमाणंवचनंअब्रवीत् ॥ १९ ॥ नकेवलंपौरेभ्यएवतद्वचनंगोपनीयमपितुसमीपस्थैरपियुधिष्ठिरादन्यैर्नज्ञातुंशक्यमित्याह
 प्राज्ञइति प्राज्ञोबुद्धिमाननेकभाषाभिज्ञत्वात् प्राज्ञत्वमेवाह प्राज्ञप्रलापज्ञइति प्रकर्षेणाज्ञानापशुप्रायाणांवेदविरोधिनांम्लेच्छानांप्रलापोनर्थकंसम्यक्प्रकृतिप्रत्ययविभागेनानिष्पन्नत्वादर्थानवबोधकंव
 चनदेशभाषारूपंलुप्तवर्णंअधिकवर्णविकृतवर्णचपदजातंयत्रनादृशभाषाभिज्ञइत्यर्थः तत्रलुप्तवर्णकाण्वशतपथेइंद्रेणासुरान्प्रतिभवतामग्नौइमांचित्राख्यामदीयांइष्टकामुपधास्येइतिपृष्टेउपहीत्यसुरवचनं
 तथाआदास्येइत्युक्तेआहोतिप्रतिवचनं तत्रउपधेहिआदेहीतिवक्तव्येवर्णलोपः अधिकवर्णतु गौरितिक्तव्येगावीगोणीगोतागोपोतलिकेतिप्रयुंजते तथाविकृतवर्णतेसुराहेलयोहेलयइतिवदंतःपसिबभू
 वुरिति अरयइत्यपेक्षितेरेफस्थानेलकारःप्रयुज्यतेवेदेपिअसुरभाषानुवादे तेनेयंशंकाप्यपास्ता यद्यपियुधिष्ठिरंप्रतिविदुरेणम्लेच्छभाषयाउक्तंतथापिव्यासेनतत्संस्कृतेनैवोपनिबद्धमिति आदिपर्वणिनाना

पौरेषुविनिवृत्तेषुविदुरःसर्वधर्मवित् ॥ बोधयन्पांडवश्रेष्ठमिदंवचनमब्रवीत् ॥ १९ ॥ प्राज्ञःप्राज्ञप्रलापज्ञःप्रलापज्ञमिदंवचः ॥ प्राज्ञंप्राज्ञःप्रलापज्ञः
 प्रलापज्ञंवचोऽब्रवीत् ॥ २० ॥ योजानातिपरप्रज्ञानीतिशास्त्रानुसारिणीं ॥ विज्ञायेहतथाकुर्यादापदंनिस्तरेद्यथा ॥ २१ ॥

देशभाषाश्चात्रयथ्यंतइतिप्रतिज्ञानात् सएवंप्राज्ञःप्राज्ञंप्रलापज्ञश्चविदुरोयुधिष्ठिरंप्रलापज्ञंम्लेच्छभाषाभिज्ञंइदंवक्ष्यमाणंवचोम्लेच्छभाषारूपंप्राज्ञःप्रकर्षेणाज्ञानतः प्राज्ञंप्रकर्षेणअर्थतोज्ञातुमशक्यंअज्ञापं
 कंअर्थानामनवबोधकंवा कथंतर्हिनेनवचनेनास्यापिबोधोभविष्यतीत्याशंक्याह प्रलापज्ञःप्रलापज्ञमितिप्रलापंज्ञानतः प्रलापज्ञापकंप्रलापज्ञमितिपूर्वार्द्धेऽशब्दतोम्लेच्छभाषाभिज्ञत्वमुक्तं इहत्वर्थतस्त
 दभिज्ञत्वमित्यपौनरुक्त्यं प्राज्ञइतिप्रलापज्ञइतिचउत्तरार्द्धेकिंवन्तस्यपठ्यंतस्यरूपे प्राज्ञंप्रलापज्ञमितिनुअंतर्भावितण्यथातृज्ञाधातोःकप्रत्ययांतस्यरूपे वचोवचनीयमवश्यंवक्तव्यमित्यर्थः अतएवाब्रवीत्
 अत्रोत्तरार्धगौडपाठेऽप्येवदृश्यते तदभावेतुपूर्वार्धदेवायमर्थःप्रत्येनव्यः सर्वथापिम्लेच्छभाषयोक्तोर्थोम्लेच्छभाषयैवसंगृह्यतइतितात्पर्यं अन्यथाअलोहमित्याद्यपिव्यासेनावक्ष्यन् यथाश्रुतंजातुपमेवगृहं
 भवद्वाहार्थतत्रकृतमितिम्लेच्छभाषयाविदुरेणयुधिष्ठिरोबोधितइत्येवतेनोक्तंस्यात् ॥ २० ॥ तदेववचनंश्रावयितुंयुधिष्ठिरमभिमुखीकरोति योजानानीति परस्यशत्रोःप्राज्ञां नीतिशास्त्रंकपटेनविश्वास
 मुत्पाद्यापिशत्रुर्हंतव्यइतिकणिकवचनरूपेनदनुसारिणींयोजानातिसपुमानिहयथाशत्रुकल्पितांआपदंनिस्तरेत्तथाकुर्याद्यत्रमितिशेषः ॥ २१ ॥

तामेवापदमाह अलोहमित्यादिना तंशत्रुणाकृतंवारणावतस्थं शस्त्रं तस्तिशेने अस्मिन्निति व्युत्पत्त्या प्रासादं योवेत्ति तं द्विषो न घ्नंतीति संबंधः शस्त्रमिति दंत्यसकारस्थानेनालव्यशकारो म्लेच्छभाषात्वात् हेतु-
यदतिवर्णविकारः पसस्त्रापेदत्यदादेस्त्रन्त्ययांतस्य रूपं तमेव विशिनष्टि अलोहमिति अलो अनलोघ्नः आहि उपहीति वद्वर्णलोपः तेन आग्नेयानिद्रव्याणि जनुशणसर्जरसादीनि लक्ष्यंते तेषां ऊहः समू-
होयस्मिन् आग्नेयैर्दाहकैर्द्रव्यैरुपेतमित्यर्थः तर्हि किं नानि ज्ञातुमशक्यानि न वेत्यत आह शरीरपरिकर्त्तनमिति शरीरं स्वरूपं म्लेच्छभाषात्वादविभक्तिकमिदं पदं परिपरिलुप्य अच्छाद्य वर्णद्वयलोपः परिव-
र्जनार्थो वा कर्त्तनं हिंसकं तस्मिन् गृह्णेतर्हि नान्येवाग्नेयानिद्रव्याणि भिन्न्यादौ वर्त्तते न स्वरूपेण दृश्यंते अतस्तं शरीरपरिकर्त्तनं प्रासादं परित्याज्यं योवेत्ति कर्त्तनमिति हिंसार्थस्य कृष्णं चेत्येव न च्छेदनार्थस्य कृतं तेरि-
ति ज्ञेयं कर्त्तनकालमाह निशीति अत्र निशितं कर्त्तनमिति पदत्रयव्यतिरेकेण पूर्वार्धं म्लेच्छभाषयैवोक्तं एवमप्येपि श्लोके कतिपयपदान्येव म्लेच्छभाषाभवति न सर्वः श्लोक इति ज्ञेयं योवेत्ति तं प्रतिघातविदंत-
स्य शस्त्रस्य प्रतिघातः प्रतीकारः तद्विदं द्विषः शत्रुवो न घ्नंति हंतुं न शक्नुवन्तीत्यर्थः ॥ २२ ॥ कस्तर्हि साहसी तस्मिन् गृहे वसतोऽस्मान् भस्मीकर्त्तुं यतिष्यतीत्यत आह कक्षघ्न इति कक्षः कुक्षिः पार्श्व इति यावत् तत्र हंति
गच्छन्तीति कक्षघ्नः पार्श्वचरः पुरोचन एव अत्र स्वरस्थैव प्रथमे पदे व्यत्ययो हंतेरप्रसिद्धं मत्वर्थत्वं च म्लेच्छभाषात्वात् कक्षघ्न एव शिशिरघ्नः शृणाति हि न स्तीति शिशिरोऽग्निः शृहिसायामित्यस्य रूपं तेन हंतीति शि-

अलोहं निशितं शस्त्रं शरीरपरिकर्त्तनं ॥ योवेत्ति न तु तं घ्नंति प्रतिघातविदं द्विषः ॥ २२ ॥ कक्षघ्नः शिशिरघ्नश्च महाकक्षे विलोकसः ॥ न दहेदिति चात्मानं योरक्ष-
तिसर्जीवति ॥ २३ ॥ नाचक्षुर्वेत्ति पंथानं नाचक्षुर्विदते दिशः ॥ नाधृतिबुद्धिमाप्नोति बुध्यस्वैव प्रबोधितः ॥ २४ ॥ अनामैर्दत्तमादत्ते नरः शस्त्रमलोहजं ॥ श्वा-
विच्छरणमासाद्य प्रमुच्येत हुताशनात् ॥ २५ ॥

शिरघ्नः गावीगोणीति वद्वर्णाधिक्यं शिकारद्वयरूपं अयमेव पार्श्ववर्त्तीयुष्मानग्निना हंतुमायातीत्यर्थः एवं तर्ह्येव हंतव्यं न वारणावतेन हृंहं वानप्रवेष्टव्यं न वारणावतमगत्वेव हास्तिन पुरं प्रत्येवागंतव्यमित्याशं-
क्याह महाकक्ष इति महतिकं मुखं क्षिणोतीति कक्षयः शत्रुवर्णलोपेन कक्षे महति शत्रोसति एतन्नयं कर्त्तुमशक्यं ज्ञातकपटो हि बलवान् शत्रुः प्रत्यक्षमेव प्रहरेदिति भावः कस्तर्ह्यत्र उपाय इत्यत आह विलोकसः वि-
लांतः प्रविष्टान्युष्मान्स पुरोचनो न दहेत् तत्र दाहसंभावना नास्ति तत्र गृह्णांतर्बिलं कर्त्तव्यमित्यर्थः इत्यनेन प्रकारेणात्मानं योरक्षतिसर्जीवति तस्मात्स्वयार्थ्यं वंज्ञात्वा उपायेनात्मा संरक्षणीय इत्यर्थः ॥ २३ ॥ ननु वि-
लेप्रविष्टानामस्माकं बिलमुखे प्रदीप्तेन बन्धिना अंतरूपमणानाशः कर्त्तव्य इत्याशंक्य विवेकं विना मार्गज्ञानं दिग्ज्ञानं च न भवति धैर्यं विना ऐश्वर्यं च न प्राप्यत इति विवेकं धैर्यं चाश्रयस्वेत्याह नाचक्षुरिति चपेपश्यत्यने-
नेति चक्षुर्विवेकः संस्कृत एवायं श्लोको नीतिप्रदर्शनार्थः ॥ २४ ॥ तत्र मार्गविवेकं तावदाह अनामैरिति अनामैः शत्रुभिर्दत्तं स्वीकारितं शस्त्रं गृह्णं अलोहजं पूर्ववत् आग्नेयद्रव्यसमूहजं आदत्ते स्वीकरोति चेन्नरस्त-
र्हि श्वावित् शालस्तस्य शरणं गृह्णंतु तस्य हि बिलमुभयतो मुखं भवति तादृशं बिलमासाद्य प्राप्य हुताशनात् प्रमुच्येत आत्मानं मोचयेत् तेन बिलप्रवेशेन मार्गांतरेण सद्य एव बिलाद्वहिर्निःसरतां युष्माकं नातरूपम-
णामरणं भविष्यतीत्युक्तं ॥ २५ ॥

बिलाजिः स्तुतानामपि मार्गज्ञानं कथं भवेदित्याशंक्य मृगयाव्याजेन सर्वमार्गाज्ञानव्याप्त्या शयेनाह चरन्मार्गान्विजानातीति एवं ज्ञातेष्वपि मार्गेषु हास्तिनपुरं प्रति नागंतव्यमित्याशयेनाह नक्षत्रैर्विदते दिश इति ननु कथमस्माभिर्लोकानामविदितं बिलं कारयितुं शक्यं कथं वा विदेशे बंधूंश्च तस्मात्स्थातव्यमित्याशंक्याह आत्मनेति आत्मनः अहं धर्माशस्त्वंच धर्मपुत्रः अतो हंतव आत्मा तस्य मम आत्मे वात्मा सखा कश्चिन्मयानियोक्तव्यस्तेन सहायेन बिलादिसंपादयता हेतुना पंच इंद्रियाणि विदेशवासात् इष्टविषया समर्पणेन पीडयन् हेतौ शतृप्रत्ययः मयहितेन श्रुत्येन स्वधैर्येणेति यावत् एताभ्यां द्वाभ्यामुपेतो नानुत्पद्यते मया

चरन्मार्गान्विजानाति नक्षत्रैर्विदते दिशः ॥ आत्मना चात्मनः पंच पीडयन् नानुपीड्यते ॥ २६ ॥ एवमुक्तः प्रत्युवाच धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ विदुरं विदुषां श्रेष्ठं ज्ञातमित्येव पांडवः ॥ २७ ॥ अनुशिष्यानुगम्यैतान् कृत्वा चैव प्रदक्षिणं ॥ पांडवानभ्यनुज्ञाय विदुरः प्रययौ गृहान् ॥ २८ ॥ निवृत्ते विदुरे चापि भीष्मे पौरजने तथा ॥ अजातशत्रुमासाद्य कुंतीवचनमब्रवीत् ॥ २९ ॥ क्षत्ताय दब्रवीद्वाक्यं जनमध्येऽब्रुवन्निव ॥ त्वया च स तथेत्युक्तो जानीमोन च तद्वयं ॥ ३० ॥ यदीदं शक्यमस्माभिर्ज्ञातुं न च स दोषवत् ॥ श्रोतुमिच्छामि तत्सर्वं संवादं तव तस्य च ॥ ३१ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ गृहादग्निश्च वाद्व्यइति मां विदुरोऽब्रवीत् ॥ पंथाश्च वो नाविदितः कश्चित्स्यादिति धर्मधीः ॥ ३२ ॥ जितेन्द्रियश्च वसुधां प्राप्स्यतीति च मेऽब्रवीत् ॥ विज्ञातमिति तत्सर्वं प्रत्युक्तो विदुरो मया ॥ ३३ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ अष्टमेऽहनि रोहिण्यां प्रयाताः फाल्गुनस्य ते ॥ वारणावतमासाद्य ददृशुर्नागरं जनं ॥ ३४ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि जतुगृहपर्वणि वारणावतगमने पंचचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ ततः सर्वाः प्रकृतयो नगराद्वारणावतात् ॥ सर्वमंगलसंयुक्ता यथाशास्त्रमतं द्रिताः ॥ १ ॥ श्रुत्वा गतान् पांडुपुत्रान्नानाया नैः सहस्रशः ॥ अभिजग्मुर्नरश्रेष्ठान् श्रुत्वा चैव परया मुदा ॥ २ ॥ ते समासाद्य कौंतिया न्वारणावतकाजनाः ॥ कृत्वा जयाशिषः सर्वे परिवार्याव तस्थिरे ॥ ३ ॥ तैर्वृतः पुरुषव्याघ्रो धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ विवर्भादेव संकाशो वज्रपाणि रिवामरैः ॥ ४ ॥ सल्लुताश्चैव पौरैस्ते पौरान्सल्लुत्य चानघ ॥ अलंकृतं जनाकीर्णं विविशुर्वारणावतं ॥ ५ ॥

ऽकृत्यं कृतं इति पश्चात्तापं न प्राप्नोति मदीय आप्तः सुरंगं कृत्वा दास्यति तेन मार्गेण देशांतरे एव गंतव्यं ननु हास्तिनपुरे प्रवेष्टव्यं ज्ञातकपटो हि प्रवलः शत्रुः प्रत्यक्षमेव ग्रहरेदिति प्रागुक्त एवाशयः धैर्ये सति पुनर्लक्ष्मीप्राप्तिर्भविष्यतीति भावः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ अब्रुवन्निव व्यक्तां वाचमकुर्वन्निव ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारत भावदीपे पंचचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ तत इति ॥ १ ॥ आगतानि निच्छेदः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ शिवमित्याख्यामात्रं अर्थतत्त्वशिवंमरणार्थकृतत्वात् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ मुंजःशरवल्कः ॥ १५ ॥ १६ ॥ इमामापदंभाविनीं दृष्टवान्तकंतः तेन हेतुना अशिवंगृहमित्यस्मान्बोधितवान्इतिसंबंधः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ योगरूपकेणगृहवासकर्तव्यतामाह इहेति निराकारैः अनाविष्टमबाह्यचेष्टैः इष्टांगतिनिरुपद्रवमार्गं पक्षेइहदेहेनिराकारैः

तेप्रविश्यपुरींवीरास्तूर्णजग्मुरथोगृहान् ॥ ब्राह्मणानांमहीपालरतानांस्वेषुकर्मसु ॥ ६ ॥ नगराधिकृतानांचगृहाणिरथिनांतदा ॥ उपतस्थुर्नरश्रेष्ठावैश्वशूद्र गृहाण्यपि ॥ ७ ॥ अर्चिताश्चनरैःपौरैःपांडवाभरतर्षभ ॥ जग्मुरावसथंपश्चात्पुरोचनपुरःसराः ॥ ८ ॥ तेभ्योभक्ष्याणिपानानिशयनानिशुभानिच ॥ आसनानिचमुख्यानिप्रददौसपुरोचनः ॥ ९ ॥ तत्रतेसल्लतास्तेनसुमहार्हपरिच्छदाः ॥ उपास्यमानाःपुरुषैरुपुःपुरनिवासिभिः ॥ १० ॥ दशरात्रोषितानांतुतत्र तेषांपुरोचनः ॥ निवेदयामासगृहंशिवाख्यमशिवंतदा ॥ ११ ॥ तत्रतेपुरुषव्याघ्राविविशुःसपरिच्छदाः ॥ पुरोचनस्यवचनात्कैलासमिवगुह्यकाः ॥ १२ ॥ तच्चागारमभिप्रेक्ष्यसर्वधर्मभृतांवरः ॥ उवाचाग्नेयमित्येवंभीमसेनयुधिष्ठिरः ॥ १३ ॥ युधिष्ठिरउवाच जिघ्राणोस्यवसागंधंसर्पिर्जतुविमिश्रितं ॥ कृतंहिव्यक्तमाग्नेयमिदंवेश्मपरंतप ॥ १४ ॥ शणसर्जरसंव्यक्तमानीयगृहकर्मणि ॥ मुंजवल्जवंशादिद्रव्यंसर्वघृताक्षितं ॥ १५ ॥ शिल्पिभिःसुकृतंत्थामैर्विनीतैर्वेश्मकर्मणि ॥ विश्वस्तंमामयंपापोदग्धुकामःपुरोचनः ॥ १६ ॥ तथाहिवर्त्ततेमंदःसुयोधनवशेस्थितः ॥ इमांतुतांमहाबुद्धिर्विदुरोदृष्टवांस्तथा ॥ १७ ॥ आपदंतेनमांपार्यससंबोधितवान्पुरा ॥ तेवयंबोधितास्तेननित्यमस्मद्वितैषिणा ॥ १८ ॥ पित्राकनीयसास्नेहादुद्धिमंतोशिवंगृहं ॥ अनाथैःसुकृतंगूढैर्दुर्योधनवशानुगैः ॥ १९ ॥ भीमसेनउवाच यदीदंगृहमाग्नेयंविहितमन्यतेभवान् ॥ तथैवसाधुगच्छामोयत्रपूर्वोषितावयं ॥ २० ॥ युधिष्ठिरउवाच इहयत्तैर्निराकारैर्वस्तव्यमितिराचये ॥ अप्रमत्तैर्विचिन्वद्भिर्गतिमिष्टांध्रुवामितः ॥ २१ ॥ यदिविंदेतचाकारमस्माकंसपुरोचनः ॥ क्षिप्रकासीततोभूत्वाप्रसत्यापिदहेतनः ॥ २२ ॥ नायंविभेत्युपक्रोशादधर्माद्वापुरोचनः ॥ तथाहिवर्त्ततेमंदःसुयोधनवशेस्थितः ॥ २३ ॥ अपिचायंप्रदग्धेषुभीष्मोऽस्मासुपितामहः ॥ कोपंकुर्यात्किमर्थंवाकौरवान्कोपयीतसः ॥ २४ ॥

॥ २२ ॥ उपक्रोशान्गर्हातः ॥ २३ ॥ अयंभीष्मइतिसंबंधः ॥ २४ ॥

राकारविशेषमनालंब्यस्थेयं यत्तैःशमादिपैरैः अप्रमत्तैःसृष्टिमद्भिः ध्रुवांगतिमोक्षं ॥ २१ ॥

दग्धेषु अस्मासु अग्निषु कोपो घर्म इत्येव कारणं कृत्वा भीष्मो न्येच कुप्येरन् ॥ २५ ॥ दाहस्य दाहात् स्पशैश्चरैः ॥ २६ ॥ अपदेशकोशाद्यक्षमत्वं तत्र स्थितान् अपक्षान् असहायान् प्रयोगैरुपायैः ॥ २७ ॥
 छन्नावासं गूढस्थानं वस्तव्यं अधिष्ठातव्यं ॥ २८ ॥ २९ ॥ कचित्काले छन्नावासमेवाह भौममिति गूढः श्वासोऽपि येषां तान् इतरैरविदितकर्तव्या नित्यर्थः ॥ ३० ॥ अत्र बिले ॥ ३१ ॥ इति आदिपर्व

अथवा पीह दग्धेषु भीष्मोऽस्माकं पितामहः ॥ धर्म इत्येव कुप्येरन्ये चान्ये कुरुपुंगवाः ॥ २५ ॥ वयं तु यदि दाहस्य विभ्यतः प्रद्रवेम हि ॥ स्पशैर्निर्घातयेत्सर्वान् राज्य
 लुब्धः सुयोधनः ॥ २६ ॥ अपदेशस्यान्यदेति पृच्छन् पत्न्यान् पक्षसंस्थितः ॥ हीनकोशा न्महाकोशः प्रयोगैर्घातयेत्पुं ॥ २७ ॥ तदस्माभिरिमं पापं तं च पापं सुयोधनं ॥
 वंचयद्भिर्निवस्तव्यं छन्नावासं क्वचित्क्वचित् ॥ २८ ॥ ते वयं नृगया शीलाश्च रामवसुधामिमां ॥ तथानो विदिता मार्गा भविष्यन्ति पलायतां ॥ २९ ॥ भौमं च बि
 लमद्यैव करवामसुसंरुतं ॥ गूढश्वासान्न नस्तत्र दुताशः संप्रधक्ष्यति ॥ ३० ॥ वसतोऽत्र यथा चास्मान्न बुध्येत पुरोचनः ॥ पौरावापि जनः कश्चित् तथा कार्यम
 तं द्रितैः ॥ ३१ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि जतुगृहपर्वणि भीमसेनयुधिष्ठिरसंवादे षट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥
 वैशंपायन उवाच विदुरस्य सुहृत्कश्चिन्मखनकः कुशलो नरः ॥ विविक्ते पांडवान् राजन्निदं वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ प्रहितो विदुरेणास्मिन्मखनकः कुशलोऽहं ॥
 पांडवानां प्रियं कार्यमिति किं करवाणि वः ॥ २ ॥ प्रच्छन्नं विदुरेणोक्तः श्रेयस्त्वमिह पांडवान् ॥ प्रतिपादय विश्वासादिति किं करवाणि वः ॥ ३ ॥ कृष्णपक्षे
 चतुर्दश्यां रात्रावस्यां पुरोचनः ॥ भवनस्य तव द्वारि प्रदास्यति दुताशनं ॥ ४ ॥ मात्रा सह प्रदग्धव्याः पांडवाः पुरुषर्षभाः ॥ इति व्यवसितं तस्य धार्तराष्ट्रस्य दुर्म
 तेः ॥ ५ ॥ किंचिच्च विदुरेणोक्तो म्लेच्छवाचा सिपांडव ॥ त्वया च तत्तथेत्युक्तमेतद्विश्वासकारणं ॥ ६ ॥ उवाच तं सत्यधृतिः कुंती पुत्रो युधिष्ठिरः ॥ अभिजानामि
 सौम्यत्वां सुहृदं विदुरस्य वै ॥ ७ ॥ शुचिमांसं प्रियं चैव सदा च दृढभक्तिकं ॥ न विद्यते कवेः किंचिदविज्ञातं प्रयोजनं ॥ ८ ॥ यथा तस्य तथा नस्त्वं निर्विशेषावयं
 त्वयि ॥ भवतश्च यथा तस्य पालयास्मान्यथा कविः ॥ ९ ॥ इदं शरणमाग्रेयं मदर्थमिति मे मतिः ॥ पुरोचनेन विहितं धार्तराष्ट्रस्य शासनात् ॥ १० ॥ स पापः को
 पवांश्चैव स सहायश्च दुर्मतिः ॥ अस्मान् पिच पापात्मानित्य कालं प्रवाधते ॥ ११ ॥

णिनैलकंठीये भारत भावदीपे षट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥ ॥ ७३ ॥

विदुरस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ प्रच्छन्नं यथा स्यात्तथा पांडवान् श्रेयः प्रतिपादयेत्युक्तो हं वः किं करवाणि ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ म्लेच्छवाचा म्लेच्छभाषया ॥ ६ ॥ ७ ॥ कवेः सर्वज्ञस्य कान्तदर्शिनो वा ॥ ८ ॥ यथा
 वयं तस्य तथा भवतश्च पालनीयाः अतोऽस्मान्यथा कविः पालयति तथा त्वमपि पालयेत्यर्थः ॥ ९ ॥ शरणं गृहं ॥ १० ॥ ११ ॥

। भा.टी.

॥ १७७ ॥

वप्रांतं प्राकारमूलं निष्प्रतीकारं बहिर्निर्गमनप्रकारगूढं ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ परिखाप्राकारपरिधिभूतोर्गः तां नामप्रसिद्धं उत्किरन्परिखापरिष्कारव्याजेन बिलान्मृदं उत्किरन्बहिःक्षिपन्
महाबिलं सुरंगस्थं चकार ॥ १६ ॥ मध्येनमध्यतः ॥ १७ ॥ व्यदधात् विहितवान् सपुरोचनस्तेचपंचगृहद्वारिक्षपावसंतिस्म ॥ १८ ॥ दिवाचमृगयांचरंति अनोनदग्धुं पुरोचनश्छिद्रं प्रापेति भावः ॥ १९ ॥

सभवांश्मोक्षयत्वस्मान्यत्नेनास्माद्भुताशनात् ॥ अस्मास्विह हिदग्धेषु सकामः स्यात्सुयोधनः ॥ १२ ॥ समृद्धमायुधागारमिदं तस्य दुरात्मनः ॥ वप्रांतं निष्प्रती
कारमाश्रित्येदं कृतं महत् ॥ १३ ॥ इदं तदशुभं नूनं तस्य कर्मचिकीर्षितं ॥ प्रागेव विदुरो वेदतेनास्मानन्वबोधयत् ॥ १४ ॥ सेयमापदनुप्राप्ताक्षत्तायां दृष्टवान्पुरा ॥
पुरोचनस्याविदितानस्मांस्त्वं प्रतिमोचय ॥ १५ ॥ सतथेति प्रतिश्रुत्य खनकोयत्नमास्थितः ॥ परिखामुत्किरन्नामचकार च महाबिलं ॥ १६ ॥ चक्रे च वैश्रम
नस्तस्य मध्येनातिमहद्विलं ॥ कपाटयुक्तं मज्ञात्तसमं भूम्याश्च भारत ॥ १७ ॥ पुरोचनभयादेव व्यदधात्संवृतं मुखं ॥ सतस्य तु गृहद्वारिवसत्यशुभधीः सदा ॥ तत्र
तेसायुधाः सर्वे वसंति स्म क्षपां नृप ॥ १८ ॥ दिवाचरंति मृगयां पांडवेयावनाहनं ॥ विश्वस्तवद्विश्चस्तावंचयंतः पुरोचनं ॥ अतुष्टास्तुष्टवद्राज नृषुः परमवि
स्मिताः ॥ १९ ॥ नचैनानन्वबुध्यंत न रानगरवासिनः ॥ अन्यत्र विदुरामात्यात्तस्मात्खनकसत्तमात् ॥ २० ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि जतुगृहपर्व
णि जतुगृहवासे समचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥ ॥ १४ ॥ ॥ १४ ॥ वैशंपायन उवाच तांस्तु दृष्ट्वा सुमनसः परिसंवत्सरोषितान् ॥
विश्वस्तानिव संलक्ष्य हर्षं चक्रे पुरोचनः ॥ १ ॥ पुरोचने तथा दृष्टे कौंतेयोऽथ युधिष्ठिरः ॥ भामसेनार्जुनौ चोभौ यमौ प्रोवाच धर्मवित् ॥ २ ॥ अस्मानयं सुविश्व
स्तान्वेत्ति पापः पुरोचनः ॥ वंचितोऽयं नृशंसात्मा कालं मन्ये पलायने ॥ ३ ॥ आयुधागारमादीप्य दग्ध्वा वै च पुरोचनं ॥ षट्प्राणिनो निधाय हद्रवामोऽनभिल
क्षिताः ॥ ४ ॥ अथ दानापदेशेन कुंती ब्राह्मणभोजनं ॥ चक्रे निशिमहाराज आजग्मुस्तत्र योषितः ॥ ५ ॥ ताविल्लत्यथा कामं भुक्वा पीत्वा च भारत ॥ जग्मुर्नि
शि गृहानेव समनुज्ञाप्य माधवीं ॥ ६ ॥ निषादीपंच पुत्रा तु तस्मिन् भोज्ये यदृच्छया ॥ अन्नार्थिनी समभ्यागात्स पुत्रा कालचोदिता ॥ ७ ॥ सा पीत्वा मदिरां
त्तास पुत्रामदविह्वला ॥ सह सर्वैः सुते राजंस्तस्मिन्नेव निवेशने ॥ ८ ॥ सुष्वाप विगतज्ञाना मृतकल्पानराधिप ॥ अथ प्रवाते तु मुले निशि सुभेजे तदा ॥ ९ ॥

॥ २० ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावे दीपे समचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥ ॥ १४ ॥ ॥ १४ ॥ तांस्त्विति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ षट्प्राणिन इति अन्यथा
पलार्थं न शंकाया पुनरस्मदन्वेषणे मतिः स्यात्सामाभूदिति भावः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

आदिपर्व

१

॥ १७७ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे अष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥

तदुपादीपयद्भीमः शेतेयत्र पुरोचनः ॥ ततो जतुगृहद्वारं दीपयामास पाण्डवः ॥ १० ॥ समंततो ददौ पश्चादग्निं तत्र निवेशने ॥ ज्ञात्वा तु तद्गृहं सर्वमादीपं पाण्डुनं
दत्ताः ॥ ११ ॥ सुरंगां विविशुस्तूर्णमात्रासार्धमरिंदमाः ॥ ततः प्रतापः सुमहाच्छब्दश्चैव विभावसोः ॥ १२ ॥ प्रादुरासीत्तदा तेन बुबुधे स जनव्रजः ॥ तं दवे
क्ष्य गृहं दीपमाहुः पौराः कृशाननाः ॥ १३ ॥ पौरा ऊचुः दुर्योधनप्रयुक्तेन पापेनाकृतबुद्धिना ॥ गृहमात्मविनाशाय कारितं दाहितं च तत् ॥ १४ ॥ अहो धि
ग्युतराष्टस्य बुद्धिर्नातिसमं जसा ॥ यः शुचीन्यां दुदाया दान्दाहयामास शत्रुवत् ॥ १५ ॥ दिष्ट्या त्विदानीं पापात्मा दग्धोऽयमतिदुर्मतिः ॥ अनागसः सुविश्व
स्तान् यो ददाह नरोत्तमान् ॥ १६ ॥ वैशंपायन उवाच एव ते विलपन्ति स्म वारणावतकाजनाः ॥ परिवार्य गृहं तच्च तस्यूरात्रौ समंततः ॥ १७ ॥ पाण्डवा
श्चापिते सर्वे सह मात्रा सुदुःखिताः ॥ विलेनतेन निर्गत्य जग्मुर्दुतमलक्षिताः ॥ १८ ॥ तेन निद्रोपरोधेन साध्वसं न च पाण्डवाः ॥ न शकुः सहसा गंतुं सह मात्रा परं
तपाः ॥ १९ ॥ भीमसेनस्तुराजेंद्रभीमवेगपराक्रमः ॥ जगाम भ्रातृनादाय सर्वांन्मातरमेव च ॥ २० ॥ स्कंधमारोप्य जननीं यमावंकनवीर्यवान् ॥ पार्थो गृही
त्वा पाणिभ्यां भ्रातरौ सुमहाबलः ॥ २१ ॥ उरसा पादपान्भंजन्महीपद्भ्यां विदारयन् ॥ स जगामाश्रुतेजस्वी वातरं हावकोदरः ॥ २२ ॥ इति श्रीमहाभारते
आदिपर्वणि जतुगृहपर्वणि जतुगृहदाहे अष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ वैशंपायन उवाच एतस्मिन्नेव काले
तु यथासंप्रत्ययं कविः ॥ विदुरः प्रेषयामास तद्वनं पुरुषं शुचिं ॥ १ ॥ स गत्वा तु यथोद्देशं पाण्डवान् ददृशे वने ॥ जनन्यासहकौरव्यमापयानान्नदीजलं ॥ २ ॥ वि
दितं तन्महाबुद्धेर्विदुरस्य महात्मनः ॥ ततस्तस्यापि चारेण चेष्टितं पापचेतसः ॥ ३ ॥ ततः प्रवासितो विद्वान्विदुरेण नरस्तदा ॥ पार्थानां दर्शयामास मनोमारु
तगामिनीं ॥ ४ ॥ सर्ववातसहाना वयं यत्र युक्तां पताकिनीं ॥ शिवे भागीरथी तीरे नरैर्विसंभिभिः कृतां ॥ ५ ॥ ततः पुनरथोवाच ज्ञापकं पूर्वचोदितं ॥ युधिष्ठिर
निबोधेदं स ज्ञार्थवचनं कवेः ॥ ६ ॥ कक्षघ्नः शिशिरघ्नश्च महाकक्षे विलौकसः ॥ न हंतीत्येवमात्मानं योरक्षतिसजीवति ॥ ७ ॥

॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ एतस्मिन्निति यथासंप्रत्ययं यथासंकेतं शुचिनाविकं मापयानान् जलप्राणं परीक्षमाणान् ॥ २ ॥ तस्य चेष्टितं चारेण विदुरस्य विदितं यतस्ततो हेतोः विदुरेण ततः स्वस्थानात् नरः
प्रवासितः प्रेषित इति सार्धं श्लोको वाक्यं ॥ ३ ॥ स नरः दर्शयामास ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभाष्ये ऊनपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अथेति ॥ १ ॥

तेन मां प्रेषितं विद्धि विश्वस्तं संज्ञयाऽनया ॥ भूयश्चैवाह मां क्षत्ता विदुरः सर्वतोऽर्थवित् ॥ ८ ॥ कर्णदुर्योधनं चैव भ्रातृभिः सहितं रणे ॥ शकुनिं चैव कौतये विजेताऽसिनसंशयः ॥ ९ ॥ इयं वारिषये युक्तानौ रप्सु सुखगामिनी ॥ मोचयिष्यति वः सर्वानस्माद्देशान्नसंशयः ॥ १० ॥ अथ तान्व्यथितान् दृष्ट्वा सहमात्रानरोत्तमान् ॥ नावमारोप्य गंगायां प्रस्थितान् ब्रवीत्युनः ॥ ११ ॥ विदुरो मूर्ध्न्युपाधाय परिष्वज्य चोमुहुः ॥ अरिष्टं गच्छता व्यग्राः पंथानमिति चाब्रवीत् ॥ १२ ॥ इत्युक्त्वा स तु तान् वीरान् युमान्विदुरचोदितः ॥ तारयामास राजेंद्रं गंगां नावावरर्षभान् ॥ १३ ॥ तारयित्वा ततो गंगां पारं प्राप्तांश्च सर्वशः ॥ जयाशेषः प्रयुज्याथ यथागतमगाद्विसः ॥ १४ ॥ पांडवाश्च महात्मानः प्रतिसंदिश्य वैकवे ॥ गंगामुत्तीर्य वेगेन जग्मुर्गूढमलक्षिताः ॥ १५ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि जतुगृहप० गंगोत्तरणे ऊनपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायन उवाच अथ रात्र्यां व्यतीतायामशेषो नागरोजनः ॥ तत्राजगाम त्वरितो द्रिदक्षुः पांडुनंदनान् ॥ १ ॥ निर्वापयंतो ज्वलनं तेजनाददृशुस्ततः ॥ जातुषंतं दृढं दग्धममात्यं च पुरोचनं ॥ २ ॥ नूनं दुर्योधनेनेदं विहितं पापकर्मणा ॥ पांडवानां विनाशायैत्येवं ते चुक्रुशुर्जनाः ॥ ३ ॥ विदिते धृतराष्ट्रस्य धार्तराष्ट्रोनसंशयः ॥ दग्धवान्यां दुदायादान्नत्यनं प्रतिषिद्धवान् ॥ ४ ॥ नूनं शांतनवो पीहनधर्ममनुवर्तते ॥ द्रोणश्च विदुरश्चैव रूपश्चान्ये च कौरवाः ॥ ५ ॥ ते वयं धृतराष्ट्रस्य प्रेषयामो दुरात्मनः ॥ संवृत्तस्ते परः कामः पांडवान् दग्धवानसि ॥ ६ ॥ ततो व्यपोहमानास्ते पांडवार्थं हुताशनं ॥ निपादीं ददृशुर्दग्धां पंचपुत्रामनागसं ॥ ७ ॥ खनकेन तु ते नैव वेष्मशोधयता विलं ॥ पांसुभिः पिहितं तच्च पुरुषैस्तैर्न लक्षितं ॥ ८ ॥ ततस्ते ज्ञापयामासुर्धृतराष्ट्रस्य नागराः ॥ पांडवानग्निना दग्धानमात्यं च पुरोचनं ॥ ९ ॥ श्रुत्वा तु धृतराष्ट्रस्तद्राजा सुमहदप्रियं ॥ विनाशं पांडुपुत्राणां विललाप सुदुःखितः ॥ १० ॥ अद्य पांडुर्धृतराजामभ्रातामहायशाः ॥ तेषु वीरेषु दग्धेषु मात्रासहविशेषतः ॥ ११ ॥ गच्छंतु पुरुषाः शीघ्रं नगरं वारणावतं ॥ संस्कारयंतु तान् वीरान्कुंतिराजसुतां च तान् ॥ १२ ॥ कारयंतु च कुल्यानि शुभानि च बृहन्ति च ॥ ये च तत्र मृतास्तेषां सुहृदो यां तु तानपि ॥ १३ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ व्यपोहमानाः निर्यापयंतः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ कुल्यानि अस्थीनि कारयंतु संस्कारयंतु कुलं जनपदे गोत्रे स जातीयगणेऽपि च भवने च तनौ क्लीबं कंदका यौषधौ कुलीति मेदिनी कुल्यं स्यात्कीकसेपीति च कुल्यानि चैत्यानीत्यन्ये महादक्षेण वामहा प्रासादेन वा अंकितानि च त्वराणीत्यर्थः ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावे दीपे पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥ ॥ १ ॥

तेनेति ॥ १ ॥ शुचिशुक्रागमेज्येष्ठाषाढयोः समये आवर्जिताः समीकृताः लताः वृक्षाश्च यस्मिन् ॥ २ ॥ अवरुज्यमंक्ता ॥ ३ ॥ रोषितः रोषं प्रापितः त्रिषु गंडर्कमूलगुह्ये शेषेषु प्रसृतो मदो यस्य सः शुष्मीति

एवं गते मया शक्यं यद्यत्कारयितुं हितं ॥ पांडवानां च कुंत्याश्च तत्सर्वं क्रियतां धनैः ॥ १४ ॥ एवमुक्त्वा ततश्च क्रेज्ञातिभिः परिवारितः ॥ उदकं पांडुपुत्राणां धृतं
राष्ट्रं ऽविकास्रतः ॥ १५ ॥ रुरुदुःसहिताः सर्वे भृशं शोकपरायणाः ॥ हायुधिष्ठिरकौरव्यहाभीमइति चापरे ॥ १६ ॥ हाफाल्गुनेति चाप्यन्ये हायमाविति चापरे ॥
कुंतीमार्ताश्च शोचंत उदकं च क्रिरेजनाः ॥ १८ ॥ अन्ये पौरजनाश्चैव मन्वशोचंत पांडवान् ॥ विदुरस्त्वल्पशश्च केशोकं वेदपरं हि सः ॥ १८ ॥ पांडवाश्चापि नि
र्गत्य नगराद्वारणावतात् ॥ नदीं गंगामनुप्राप्तमातृपष्ठामहाबलाः ॥ १९ ॥ दाशानां भुजवेगेन नद्याः स्रोतो जवेन च ॥ वायुना चानुकूलेन तूर्णं पारमवाप्नुवन् ॥
॥ २० ॥ ततो नावं परित्यज्य प्रययुर्दक्षिणां दिशं ॥ विज्ञाय निशि पंथानं नक्षत्रगणसूचितं ॥ २१ ॥ यतमाना वनं राजन् गहनं प्रतिपदिरे ॥ ततः श्रान्ताः पिपा
सार्त्तानि द्रां धाः पांडुनंदनाः ॥ २२ ॥ पुनरुचुर्महावीर्यं भीमसेनमिदं वचः ॥ इतः कष्टतरं किंतु यद्वयं गहने वने ॥ दिशश्च न विजानीमो गंतुं चैव न शक्नुमः ॥ २३ ॥
तंच पापं न जानीमो यदि दग्धः पुरोचनः ॥ कथं तु विप्रमुच्ये मभयादस्मादलक्षिताः ॥ २४ ॥ पुनरस्मानुपादाय तथैव व्रज भारत ॥ त्वं हि नो बलवानेको यथा सत
तगस्तथा ॥ २५ ॥ इत्युक्तो धर्मराजेन भीमसेनो महाबलः ॥ आदाय कुंतीं भ्रातृश्वजगामाश्रुमहाबलः ॥ २६ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि जतुगृहपर्वणि पां
डववनप्रवेशे पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७४ ॥ वैशंपायन उवाच तेन विक्रममाणेन ऊरुवेगसमीरितं ॥ वनं सदृक्ष
विटपं व्याघूर्णितमिवाभवत् ॥ १ ॥ जंघां वातो ववौ चास्य शुचिशुक्रागमे यथा ॥ आवर्जितलता वृक्षं मार्गं च क्रेमहाबलः ॥ २ ॥ समृद्धं पुष्पितांश्चैव फलितां
श्च वनस्पतीन् ॥ अवरुज्य ययौ गुल्मान्यथस्तस्य समीपजान् ॥ ३ ॥ सरोषित इव क्रुद्धो वने भंजन् महाव्रुमान् ॥ त्रिः प्रसृतमदः शुष्मीषष्टिवर्षीमतंगराद् ॥ ४ ॥ ग
च्छतस्तस्य वेगेन तार्क्ष्यमारुतरं हंसः ॥ भीमस्य पांडुपुत्राणां मूर्च्छं वसमजायत ॥ ५ ॥ असकृच्चापिसंतीर्य दूरपारं भुजप्लवैः ॥ पथि प्रच्छन्नमासे दुर्धर्तं राष्ट्रं
यात्तदा ॥ ६ ॥ कच्छ्रेण मातरं चैव सुकुमारीं यशस्विनीं ॥ अवहत्स तु पृष्ठेन रोधः सुविषमेषु च ॥ ७ ॥

जस्त्री शुष्मं तेजसि मूर्ध्ना इति मेदिनी षष्टिवर्षी निपूर्णयौवनः ॥ ४ ॥ ५ ॥ दूरपारं गंगाप्रवाहं वने पितस्माद्विभ्यतीति भावः भुजप्लवैः भुजाभ्यां प्लवर्णैः बहुलं व्यापारभेदाद्वा ॥ ६ ॥ रोधः सुउच्चभागेषु ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ अनार्त्तवैःअनुभवैःउत्पातरूपैरित्यर्थः ॥ ९ ॥ गुल्मःस्तंबः क्षुपोऽङ्गुलीश्वरः अवभृशोनामितः ॥ १० ॥ तृणावृणया ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥
 अगमच्चवनोद्देशमल्पमूलफलोदकं ॥ क्रूरपक्षिभृगुघोरंसायाङ्गेभरतर्षभ ॥ ८ ॥ घोरासमभवत्संध्यादारुणामृगपक्षिणः ॥ अप्रकाशादिशःसर्वावातैरास
 न्नार्त्तवैः ॥ ९ ॥ शीर्णपर्णफलैराजनवद्गुल्मक्षुपैर्दुर्मैः ॥ भग्नावभृशभूयिष्ठैर्नानाद्रुमसमाकुलैः ॥ १० ॥ तेश्रमेणचकौरव्यास्तृणयाचप्रपीडिताः ॥ नाश
 क्रुवंस्तदागंतुनिद्रयाचप्रवृद्धया ॥ ११ ॥ न्यविशंतहितेसर्वेनिरास्वादेमहावने ॥ ततस्तृषापारिष्ठांताकुंतीपुत्रानथाब्रवीत् ॥ १२ ॥ मातासतीपांडवानांपंचानां
 मध्यतःस्थिता ॥ तृणयाहिपरीताऽस्मिपुत्रान्भृशमथाब्रवीत् ॥ १३ ॥ तच्छ्रुत्वाभीमसेनस्यमातृस्नेहात्प्रजल्पितं ॥ कारुण्येनमनस्तसंगमनायोपचक्रमे ॥ १४ ॥
 ततोभीमोवनंघोरंप्रविश्याविजनंमहत् ॥ न्यग्रोधंविपुलच्छायंरमणीयंददर्शह ॥ १५ ॥ तत्रनिक्षिप्यतान्सर्वानुवाचभरतर्षभः ॥ पानीयंमृगयामीहविश्रं
 मध्वमितिप्रभो ॥ १६ ॥ एतेरुवंतिमधुरंसारसाजलचारिणः ॥ ध्रुवमत्रजलस्थानंमहच्चैतिमतिर्मम ॥ १७ ॥ अनुज्ञातःसगच्छेतिभ्रात्राज्येष्ठेनभारत ॥
 जगामतत्रयत्रस्मसारसाजलचारिणः ॥ १८ ॥ सतत्रपीत्वापानीयंस्नात्वाचभरतर्षभ ॥ तेषामर्थेचजग्राहभ्रातृणांभ्रातृवत्सलः ॥ उत्तरीयेणपानीयमान
 यामासभारत ॥ १९ ॥ गव्यूतिमात्रादागत्यत्वरितोमातरंप्रति ॥ शोकदुःखपरीतात्मानिशश्वासोरगोयथा ॥ २० ॥ ससुमांमातरंदृष्ट्वाभ्रातृश्रवसुधातले ॥
 भृशंशोकपरीतात्माविललापवृकोदरः ॥ २१ ॥ अतःकष्टतरंकिन्नुद्रपृथ्व्यंहिभविष्यति ॥ यत्पश्यामिमहीसुमान्भ्रातृनद्यसुमंदभाक् ॥ २२ ॥ शयनेषुपराङ्घ्र्यं
 पुयेपुरावारणावते ॥ नाधिजग्मुस्तदानिद्रांतिऽद्यसुमामहीतले ॥ २३ ॥ स्वसारंवसुदेवस्यशत्रुसंघावमर्दिनः ॥ कुंतिराजसुतांकुंतीसर्वलक्षणपूजितां
 ॥ २४ ॥ सुषांविचित्रवीर्यस्यभार्यापांडोर्महात्मनः ॥ तथैवचास्मज्जननीपुंडरीकोदरप्रभां ॥ २५ ॥ सुकुमारतरामेनामहार्हशयनोचितां ॥ शयानांपश्यता
 ऽद्येहपृथिव्यामतथोचितां ॥ २६ ॥ धर्मादिद्राक्षवाताच्चसुषुवेयासुतानिमान् ॥ सेयंभूमौपरिश्रांताशेतेप्रासादशायिनी ॥ २७ ॥ किंनुदुःखतरंशक्यमयाद्र
 ष्टुमंतःपरं ॥ योऽहमंधनरव्याघ्रान्सुमान्यश्यामिभूतले ॥ २८ ॥

॥ १९ ॥ गव्यूतिमात्राकोशद्वयात् ॥ २० ॥ २१ ॥ सुमंदभाक् अतिमंदभाग्यः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

दुर्मोमहीरुहेपारिजातेकिंपुरुषेस्वरेइतिमेदिनीकोशान्नानाविधपक्षिष्वनिर्दुमः

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ एकजः एकएवजातः असहायः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ बांधवानानंदनाः सुखदाः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ तुभ्यंतव ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ लक्ष्ये

त्रिपुलोकेषु योराज्यं धर्मनित्योऽर्हते नृपः ॥ सोऽयं भूमौ परिश्रान्तः शेते प्राकृतवत्कथं ॥ २९ ॥ अयं नीलांबुदश्यामो नरेष्वप्रतिमोर्जुनः ॥ शेते प्राकृतवद्भूमौ ततो दुःखतरं नु किं ॥ ३० ॥ अश्विना विवदेवानां याविमौ रूपसंपदा ॥ तौ प्राकृतवदद्ये मौ प्रसुमौ धरणीतले ॥ ३१ ॥ ज्ञातयो यस्य नैव स्युर्विषमाः कुलपांसनाः ॥ स जीवेत सुखं लोके ग्रामद्रुमं द्वैकजः ॥ ३२ ॥ एको वक्षो ह्यो ग्रामे भवेत्पर्णफलान्वितः ॥ चैत्यो भवति निर्ज्ञातिरर्चनीयः सुपूजितः ॥ ३३ ॥ येषां च बहवः शूरा ज्ञातयो धर्ममाश्रिताः ॥ ते जीवंति सुखं लोके भवंति च निरामयाः ॥ ३४ ॥ बलवंतः समृद्धार्थमित्रा बांधव नंदनाः ॥ जीवंत्यन्योन्यमाश्रित्य द्रुमाः काननजा इव ॥ ३५ ॥ वयं तु धृतराष्ट्रेण सपुत्रेण दुरात्मना ॥ विवासितान दग्धाश्च कथंचिद्देवसंश्रयात् ॥ ३६ ॥ तस्मान्मुक्ता वयं दाहादिमं वक्षमुपाश्रिताः ॥ कांदिशं प्रतिपत्स्यामः प्राप्ताः क्लेशमनुत्तमं ॥ ३७ ॥ सकामो भवदुर्बुद्धे धातृराष्ट्राल्पदर्शन ॥ नूनं देवाः प्रसन्नास्ते नानुज्ञां मे युधिष्ठिरः ॥ ३८ ॥ प्रयच्छति वधे तु भ्यंते न जीवसि दुर्मते ॥ नन्वघससुता मात्यं सकर्णानुजसौ बलं ॥ ३९ ॥ गत्वा क्रोधसमाविष्टः प्रेषयिष्ये यमक्षयं ॥ किं नु शक्यं मया कर्तुं यत्तेन क्रुध्यते नृपः ॥ ४० ॥ धर्मात्मा पाण्डवश्रेष्ठः पापाचारयुधिष्ठिरः ॥ एवमुक्त्वा महाबाहुः क्रोधसंदीप्तमानसः ॥ ४१ ॥ करं करेण निष्पिप्य निःश्वसन् दीनमानसः ॥ पुनर्दीनमना भूत्वा शांतार्चिरिव पावकः ॥ ४२ ॥ भ्रातृन्महीतले सुमानवैक्षत वक्रोदरः ॥ विश्वस्तानि वसं विष्टान् पृथग्जनसमानिव ॥ ४३ ॥ नातिदूरेण नगरं वनादस्माद्विलक्ष्ये ॥ जागर्तव्ये स्वपंती मे हंत जागम्य हं स्वयं ॥ ४४ ॥ प्राश्यंती मे जलं पश्चात्पुनरुद्वाजितक्लमाः ॥ इति भीमो व्यवस्यैव जजागार स्वयंतदा ॥ ४५ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि जतुगृहपर्वणि भीमजलाहरणे एकपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ समामंजतुगृहपर्व ॥ अथ हिडिंबवधं पर्व ॥ वैशंपायन उवाच तत्र तेषु शयानेषु हिडिंबो नाम राक्षसः ॥ अविदूरे वनात्तस्माच्छालवक्षं समाश्रितः ॥ १ ॥ क्रूरो मानुषमांसादोमहावीर्यपराक्रमः ॥ प्रावृज्जलधरश्यामः पिंगाक्षो दारुणाकृतिः ॥ २ ॥

याचिकानामाक्रोशादिना ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभाष्ये एकपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ तत्रेति ॥ १ ॥ २ ॥

पिशितेषुः मांसार्थी स्फिकृजंघामूलं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ पर्येतिमानुषमांसस्यलाभं सूचयन्ती च लतीव ॥ ८ ॥ ९ ॥ धमनीनाडी ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ शाल
दंष्ट्राकरालवदनः पिशितेषुः क्षुधादितः ॥ लंबस्फिग्लंबजठरोरक्तश्मश्रुशिरोरुहः ॥ ३ ॥ महावक्षगलस्कंधः शंकुकर्णो विभीषणः ॥ यदृच्छया तानपश्यत्पां
दुपुत्रान्महारथान् ॥ ४ ॥ विरूपरूपः पिगाक्षः करालो घोरदर्शनः ॥ पिशितेषुः क्षुधार्तश्च तानपश्यदृच्छया ॥ ५ ॥ ऊर्ध्वांगुलिः सकंदूयनधुन्वनरुक्षान्शि
रारुहान् ॥ जृम्भमाणो महावक्रः पुनः पुनरेक्ष्य च ॥ ६ ॥ दृष्टो मानुषमांसस्य महाकायो महाबलः ॥ आघ्रायमानुषंगंधं भगिनीमिदमब्रवीत् ॥ ७ ॥ उपपन्नश्चि
रस्याय भक्षोऽयं मम सुप्रियः ॥ स्नेहस्रवाभ्रसवतिजिह्वापर्येति मे सुखं ॥ ८ ॥ अष्टौ दंष्ट्राः सुतीक्ष्णा ग्राश्विरस्यापातदुःसहाः ॥ देहेषु मज्जयिष्यामि स्निग्धेषु पि
शितेषु च ॥ ९ ॥ आक्रम्य मानुषं कंठमाच्छिद्य धमनीमपि ॥ उष्णं न वंप्रपास्यामि फेनिलं रुधिरं बहु ॥ १० ॥ गच्छ जानीहि के त्वेते शेरते वनमाश्रिताः ॥ मानुं
पो बलवान् गंधो घ्राणं तर्पयतीव मे ॥ ११ ॥ हत्वैतान्मानुषान्सर्वानानयस्व ममांतिकं ॥ अस्मद्विषयसु मे भ्यो नैते भ्यो भयमस्ति ते ॥ १२ ॥ एषामुत्कृत्य मांसा
निमानुषाणां यथेष्टतः ॥ भक्षयिष्याव सहितौ कुरुतूर्णवचो मम ॥ १३ ॥ भक्षयित्वा च मांसानि मानुषाणां प्रकामतः ॥ नृत्यावसहितावा वा दत्ततालावने क
शः ॥ १४ ॥ एवमुक्ता हि डिंवा तु हि डिंवेन तदावने ॥ भ्रातुर्वचनमाज्ञाय त्वरमाणे वराक्षसी ॥ १५ ॥ जगाम तत्र यत्र स्मपांडवा भरतर्षभ ॥ ददर्श तत्र सा गत्वा
पांडवान् नृथया सह ॥ शयानान् भीमसेनं च जाग्रतं त्वपराजितं ॥ १६ ॥ दृष्ट्वैव भीमसेनं सा शालपोतमिवोद्धतं ॥ राक्षसी कामयामासरूपेणाप्रतिमं भुवि
॥ १७ ॥ अयं श्यामो महाबाहुः सिंहस्कंधो महाद्युतिः ॥ कंबुग्रीवः पुष्कराक्षो भर्ता युक्तो भवेन्मम ॥ १८ ॥ नाहं भ्रातृवचो जातुकुर्यां क्रूरोपसंहितं ॥ पतिस्नेहोऽ
तिबलवान्न तथा भ्रातृसौहृदं ॥ १९ ॥ मुहूर्त्तमेव तस्मिन् भवेद्भातुर्ममैव च ॥ हतैरेतैरहत्वा तु मोदिष्ये शाश्वतीः समाः ॥ २० ॥ सा कामरूपिणी रूपं कृत्वामानुष
मुत्तमं ॥ उपतस्थे महाबाहुं भीमसेनं शनैः शनैः ॥ २१ ॥ लज्जमाने वललनादिव्याभरणभूषिता ॥ स्मितपूर्वमिदं वाक्यं भीमसेनमथाब्रवीत् ॥ २२ ॥ कुतस्त्व
मसि संप्राप्तः कश्चासि पुरुषर्षभ ॥ कइ मे शेरते चेह पुरुषा देवरूपिणः ॥ २३ ॥ केयं वै बृहती श्यामा सुकुमारी तवानघ ॥ शेते वनमिदं प्राप्य विश्वस्ता स्वगृहे यथा
॥ २४ ॥ नेदं जानाति गहनं वनं राक्षससेवितं ॥ वसति द्यत्र पापात्मा हि डिंबो नाम राक्षसः ॥ २५ ॥

मोक्षमिष्य शालां कुराविव ॥ १७ ॥ श्यामस्तरुणः अयेन वहे मा भवति वक्ष्यमाणत्वात् ॥ १८ ॥ क्रूरोपसंहितं हि सा युक्तं ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

विभक्षयिषतामक्षयितुमिच्छता ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे द्विपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः

तेनाहंप्रेषिताभ्रात्रादुष्टभावेन रक्षसा ॥ विभक्षयिषतामांसं युष्माकममरोपमाः ॥ २६ ॥ साऽहं त्वामभिसंप्रेक्ष्य देवगर्भसमप्रभं ॥ नान्यं भर्तारमिच्छामि
सत्यमेतद्वीमिते ॥ २७ ॥ एतद्विज्ञाय धर्मज्ञयुक्तं मयि समाचर ॥ कामोपहतचित्तांगीं भजमानां भजस्व मां ॥ २८ ॥ त्रास्यामित्वां महाबाहो राक्षसां त्पुरुषा
दकात् ॥ वत्स्यावोगिरिदुर्गेषु भर्ता भवमानघ ॥ २९ ॥ अंतरिक्षचरीत्यस्मि कामतो विचरामि च ॥ अतुलामाप्नुहि प्रीतिं तत्र तत्र मया सह ॥ ३० ॥ भीम
सेन उवाच ॥ मातरं भ्रातरं ज्येष्ठं सुखसुमान् कथं त्विमान् ॥ परित्यजेत को न्वद्य प्रभवन्निहराक्षसि ॥ ३१ ॥ को हि सुमानिमान् भ्रातृन् दत्त्वा राक्षसभोजनं ॥ मा
तरं च न रोगच्छेत्कामार्तद्वयमद्विधः ॥ ३२ ॥ राक्षस्युवाच ॥ यत्ते प्रियं तत्करिष्ये सर्वाने तान् प्रबोधय ॥ मोक्षयिष्याम्यहं कामं राक्षसां त्पुरुषादकात् ॥ ३३ ॥
भीमसेन उवाच ॥ सुखसुमान्वने भ्रातृन् मातरं चैव राक्षसि ॥ न भयाद्बोधयिष्यामि भ्रातृन् तव दुरात्मनः ॥ ३४ ॥ न हि मे राक्षसाभीरु सोऽदुःशक्ताः पराक्रमं ॥
नमनुष्यानगंधर्वानयक्षाश्चारुलोचने ॥ ३५ ॥ गच्छ वा तिष्ठ वा भद्रे यद्वा पीच्छसि तत्कुरु ॥ तं वा प्रेषय तन्वं गि भ्रातरं पुरुषादकं ॥ ३६ ॥ इति श्रीमहाभार
ते आदिपर्वणि हिडिंबवधपर्वणि भीमहिडिंबासंवादे द्विपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥ ॥ ७३ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ तां विदित्वा चिरग
तां हिडिंबो राक्षसेश्वरः ॥ अवतीर्य द्रुमात्तस्मादाजगामाशु पांडवान् ॥ १ ॥ लोहिताक्षो महाबाहु रूर्ध्वकेशो महाननः ॥ मेघसंघातवर्ष्मा च तीक्ष्णदंष्ट्रो भयान
कः ॥ २ ॥ तमापततं दृष्ट्वैव तथा विरुतदर्शनं ॥ हिडिंबो वाच वित्रस्ता भीमसेनमिदं वचः ॥ ३ ॥ आपतत्येष दुष्टात्मा संक्रुद्धः पुरुषादकः ॥ साऽहं त्वां भ्रातृभिः स्म
र्द्धयद् वीमितथा कुरु ॥ ४ ॥ अहं कामगमावीर रक्षोबलसमन्विता ॥ आरुहे मां मम श्रोणिनेष्यामित्वां विहाय सा ॥ ५ ॥ प्रबोधयैतान्सं सुमान् मातरं च परंतप ॥
सर्वानेव गमिष्यामि गृहीत्वा वो विहाय सा ॥ ६ ॥ भीम उवाच ॥ मा भैस्त्वं पृथुश्रोणि नैष कश्चिन्मयि स्थिते ॥ अहमेनं हनिष्यामि प्रेक्षंत्यास्ते सुमध्यमे
॥ ७ ॥ नायं प्रतिबलो भीरुराक्षसापसदो मम ॥ सोऽदुंयुधिपरिस्पंदमथ वासर्वराक्षसाः ॥ ८ ॥ पश्य बाहू सुदृत्तौ मे हस्तिहस्तिनिभा विमौ ॥ ऊरुपरि घसंकाशौ
संहतं चाप्युरो महन् ॥ ९ ॥

॥ १५२ ॥

॥ ७३ ॥

॥ ७३ ॥

तामिति ॥ १ ॥ मेघसंघातवर्ष्मा अतिरुष्णशरीरः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ वाससमितिसमासांतैच् तेम अकारांतःशब्दः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥
 विक्रमं मेयथेंद्रस्यसाऽद्यद्रक्ष्यसि शोभने ॥ मावमंस्थाः पृथुश्रोणिमत्वामामिहमानुषं ॥ १० ॥ हिडिंबोवाच नावमन्येनरव्याघ्रत्वामहं देवरूपिणं ॥
 दृष्टप्रभावस्तुमयामानुषेष्वेवराक्षसः ॥ ११ ॥ वैशंपायन उवाच तथासंजल्पतस्तस्य भीमसेनस्य भारत ॥ वाचः शुश्रावताः क्रुद्धोराक्षसः पुरुषादकः
 ॥ १२ ॥ अवेक्षमाणस्तस्याश्च हिडिंबोमानुषं वपुः ॥ सन्दाम पूरितशिखं समग्रेंदुनिभाननं ॥ १३ ॥ सुभ्रूनासाक्षिकेशांतं सुकुमारनखत्वचं ॥ सर्वाभरणसंयुक्तं
 सुसूक्ष्मांबरवाससं ॥ १४ ॥ तांतथामानुषं रूपं विभ्रतीं सुमनोहरं ॥ पुंस्कामांशं कमानश्च चुक्रोधपुरुषादकः ॥ १५ ॥ संक्रुद्धोराक्षसस्तस्याभगिन्याः कुरुसत्तम ॥
 उत्फाल्य विपुलेनेत्रे ततस्तामिदमब्रवीत् ॥ १६ ॥ कोहि मे भोक्तुकामस्य विघ्नं चरति दुर्मतिः ॥ न विभेषि हिडिंबे किं मत्कोपाद्विप्रमोहिता ॥ १७ ॥ धिक्कामसति
 पुंस्कामे मम विप्रियकारिणि ॥ पूर्वेषां राक्षसेन्द्राणां सर्वेषामयशस्करि ॥ १८ ॥ यानि मानाश्रिताऽकाशीर्विप्रियं सुमहन्मम ॥ एषतानद्यवै सर्वान्हनिष्यामि त्व
 यासह ॥ १९ ॥ एवमुक्त्वा हिडिंबां सहिडिंबोलोहितेक्षणः ॥ वधायाभिपपातैरानन्दं तैर्दतानुपसृशन् ॥ २० ॥ तमापतंतं संप्रेक्ष्य भीमः प्रहरतांवरः ॥ भर्त्सया
 मासतेजस्वीतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ २१ ॥ वैशंपायन उवाच भीमसेनस्तु तं दृष्ट्वा राक्षसं प्रहसन्निव ॥ भगिनीं प्रतिसंक्रुद्धमिदं वचनमब्रवीत् ॥ २२ ॥
 किं ते हिडिंब एतैर्वासुस्वसुभैः प्रबोधितैः ॥ मामासादयदुर्बुद्धेतरसात्वं नराशन ॥ २३ ॥ मय्येव प्रहरै हित्वं न स्त्रियं हंतुमर्हसि ॥ विशेषतोऽनपकृते परेणापकृते
 सति ॥ २४ ॥ न हीयं स्ववशा बालाकामयत्यद्यमामिह ॥ चोदितैषा ल्यनंगेन शरीरांतरचारिणा ॥ २५ ॥ भगिनी तव दुर्वृत्तरक्षसां वैयशोहर ॥ त्वन्नियोगेन चै
 वेयं रूपं मम समीक्ष्य च ॥ २६ ॥ कामयत्यद्यमांभीरुस्तवनैषा पराध्यति ॥ अनंगेन कृते दोषेनेमां गार्हितुमर्हसि ॥ २७ ॥ मयितिष्ठति दुष्टात्मन्न स्त्रियं हंतुमर्हसि ॥
 संगच्छस्व मया सार्द्धमेकैकैर्नराशन ॥ २८ ॥ अहमेको गमिष्यामि त्वामद्य मसादनं ॥ अद्य मद्बलनिष्पिष्टं शिरोराक्षसदीर्यतां ॥ कुंजरस्येव पादेन विनि
 ष्पिष्टं बलीयसः ॥ २९ ॥ अद्य गात्राणिते कंकाः स्येना गोमायवस्तथा ॥ कर्षतु भुविसंलृष्टानि हतस्य मयामृधे ॥ ३० ॥

गमिष्यामि मयिष्यामि न विष्यामीति वा पाठः ॥ २९ ॥ ३० ॥

*आर्षत्वात्

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ आकर्षतुः आचर्षतुः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभाबदीपे त्रिपं-

क्षणेनायकरिष्येहमिदं वनमराक्षसं ॥ पुरायदूषितं नित्यं त्वया भक्षयतानरान् ॥ ३१ ॥ अद्य त्वां भगिनी रक्षः कृष्यमाणं मया ऽसंकृतम् ॥ द्रक्ष्यत्यद्रिप्रतीकांशं सिं-
हेनेव महाद्विपं ॥ ३२ ॥ निराबाधास्त्वयि हते मयाराक्षसपांसन ॥ वनमेतच्च रिष्यंति पुरुषा वनचारिणः ॥ ३३ ॥ हिडिंब उवाच गर्जितेन वृथा किं ते क-
ल्पितेन च मानुष ॥ कृत्वैतत्कर्मणा सर्वं कथं यथा माचिरं कथाः ॥ ३४ ॥ बलिनं मन्यसे यच्चाप्यात्मानं सपराक्रमं ॥ ज्ञास्यस्यद्यसमागम्य मयात्मानं बलाधिकं ॥ ३५ ॥
न तावदेतान् हिंसीष्ये स्वपत्वे ते यथा सुखं ॥ एष त्वामेव दुर्बुद्धे निहन्म्य घ्राप्रियंवदं ॥ ३६ ॥ पीत्वा तवा सृग्मात्रेभ्यस्ततः पश्चादिमानपि ॥ हनिष्यामि ततः पश्चा-
दि मां विप्रियकारिणीं ॥ ३७ ॥ वैशंपायन उवाच एवमुक्त्वा ततो बाहुं प्रगृह्य पुरुषादकः ॥ अभ्यद्रवत संक्रुद्धो भीमसेन मरिदमं ॥ ३८ ॥ तस्याभिद्रवत
स्तूर्णभीमो भीमपराक्रमः ॥ वेगेन प्रहितं बाहुं निजग्राह हसन्निव ॥ ३९ ॥ निगृह्य तं बलाद्भीमो विस्फुरन्तं च कर्पह ॥ तस्माद्देशाद्भूतं पृथुसिंहः क्षुद्रमृगं यथा
॥ ४० ॥ ततः सराक्षसः क्रुद्धः पांडवेन बलादितः ॥ भीमसेनं समाङ्गिग्य व्यनदद्भैरवं रवं ॥ ४१ ॥ पुनर्भीमो बलादेन विचकर्ष महाबलः ॥ माशब्दः सुखसुमानां
भ्रातृणां भवेदिति ॥ ४२ ॥ अन्योन्यं तौ समासाद्य विचकर्षतुरोजसा ॥ हिडिंबो भीमसेनश्च विक्रमं चक्रतुः परं ॥ ४३ ॥ बभञ्जतुस्तदा वृक्षां ह्युत्थिता आकर्षतु-
स्तदा ॥ मत्ता विवच संरभ्यौ वारणौ पृष्टिहायनौ ॥ ४४ ॥ तयोः शब्देन महता विबुद्धास्ते न रर्षभाः ॥ सहमात्रा च ददृशुर्हिडिंबामग्रतः स्थितां ॥ ४५ ॥ इति श्रीम-
हाभारते आदिपर्वणि हिडिंबवधपर्वणि हिडिंबयुद्धे त्रिपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ वैशंपायन उवाच प्रबुद्धास्ते हि-
डिंबा यारूपं दृष्ट्वा तिमानुषं ॥ विस्मिताः पुरुषव्याघ्रावभूवुः पृथया सह ॥ १ ॥ ततः कुंती समीक्ष्यैनां विस्मितारूपसंपदा ॥ उवाच मधुरं वाक्यं सां त्वपूर्वं मिदं शनैः
॥ २ ॥ कस्य त्वं सुरगर्भाभेकावा ऽसि वरवर्णिनि ॥ केन कार्येण संप्राप्ता कुतश्चागमनं तव ॥ ३ ॥ यदि वा ऽस्य वनस्य त्वं देवताय दिवा ऽप्सराः ॥ आचक्ष्व ममत-
त्सर्वं किमर्थं चेहतिष्ठसि ॥ ४ ॥ हिडिंबो वाच यदेतत्पश्यसि वनं नीलमेघनिभं महत् ॥ निवासो राक्षसस्यैष हिडिंबस्य ममैव च ॥ ५ ॥ तस्य मां राक्षसेन्द्रस्य भ-
गिनीं विद्धि भाविनि ॥ भ्रात्रा संप्रेषिता मार्ये त्वां स पुत्रां जिघांसितुं ॥ ६ ॥ क्रूरबुद्धे रंहंतस्य बचनादागता त्विह ॥ अद्राक्षं न वहे माभंत वपुत्रं महाबलं ॥ ७ ॥

चाशदधिकशततमोऽध्यायः १५३ ॥

॥ ७३ ॥

॥ ७३ ॥

प्रबुद्धा इति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ जिघांसितुं हंतुं स्वार्थे सन् ॥ ६ ॥ ७ ॥

भावेचित्ते ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ व्यपनीतोदूरेनीतः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ गंतव्येसतिचिरंस्थातुंनशक्यं ॥ २१ ॥ २२ ॥ विभीषणंविशेषेण
 ततोऽहंसर्वभूतानांभावेविचरताशुभे ॥ चोदितातवपुत्रस्यमन्मथेनवशानुगा ॥ ८ ॥ ततोऽततोमयाभर्तातवपुत्रोमहाबलः ॥ अपनेतुंचयतितोनचैवशकि
 तोमया ॥ ९ ॥ चिरायमाणांभांज्ञात्वाततःसपुरुषादकः ॥ स्वयमेवागतोहंतुमिमान्सर्वास्तवात्मजान् ॥ १० ॥ सतेनममकांतेनतवपुत्रेणधीमता ॥ बलादि
 तोविनिष्पिष्यंव्यपनीतोमहात्मना ॥ ११ ॥ विकर्षतौमहावेगौगर्जमानौपरस्परं ॥ पश्यैवंयुधिविक्रांतावेतौचनरराक्षसौ ॥ १२ ॥ वैशंपायनउवाच
 तस्याःश्रुत्वैववचनमुत्पपातयुधिष्ठिरः ॥ अर्जुनोनकुलश्वैवसहदेवश्रवीर्यवान् ॥ १३ ॥ तौतेददृशुरासक्तौविकर्षतौपरस्परं ॥ कांसमाणौजयंचैवसिंहाविव
 बलोत्कटौ ॥ १४ ॥ अथान्योन्यंसमाश्लिष्यविकर्षतौपुनःपुनः ॥ दावाग्निधूमसदृशंचक्रतुःपार्थिवंरजः ॥ १५ ॥ वसुधारेणुसंवीतौवसुधाधरसन्निभौ ॥
 बभ्राजतुर्यथाशैलौनीहारेणाभिसंवृतौ ॥ १६ ॥ राक्षसेनतदाभीमंक्लिश्यमानंनिरीक्ष्यच ॥ उवाचेदंवचःपार्थःप्रहसञ्छनकैरिव ॥ १७ ॥ भीममाभैर्महा
 बाहोनत्वांबुध्यामहेवयं ॥ समेतंभीमरूपेणरक्षसाश्रमकर्षिताः ॥ १८ ॥ साहाय्येस्मिस्थितःपार्थपातयिष्यामिराक्षसं ॥ नकुलःसहदेवश्चमातरंगोपयिष्य
 तः ॥ १९ ॥ भीमउवाच उदासीनोनिरीक्षस्वनकार्यःसंभ्रमस्त्वया ॥ नजात्वयंपुनर्जीविन्मद्वाङ्मतरमागतः ॥ २० ॥ अर्जुनउवाच किमनेनचिरं
 भीमजीवतापापरक्षसा ॥ गंतव्येनचिरंस्थातुमिहशक्यमरिंदम ॥ २१ ॥ पुरासंरज्यतेप्राचीपुरासंध्याप्रवर्तते ॥ रौद्रेमुहूर्तेरक्षांसिप्रबलानिभवंत्युत ॥ २२ ॥
 त्वरस्वभीममाक्रीडजहिरक्षोविभीषणं ॥ पुराविकुरुतेमायांभुजयोःसारमर्पय ॥ २३ ॥ वैशंपायनउवाच अर्जुनेनैवमुक्तस्तुभीमोरोषाज्ज्वलन्नि
 व ॥ बलमाहारयामासयद्वायोर्जगतःक्षये ॥ २४ ॥ ततस्तस्यांबुदाभस्यभीमोरोषात्तुरक्षसः ॥ उत्क्षिप्याभ्रामयद्देहंतूर्णशतगुणंतदा ॥ २५ ॥ भीमउवाच
 दयामांसैर्वथापुष्टोदथावृद्धोदथामतिः ॥ दथामरणमहस्त्वंदथाघनभविष्यसि ॥ २६ ॥ क्षेममद्यकरिष्यामियथावनमकंटकं ॥ नपुनर्मानुषान्दत्त्वाभक्षयि
 ष्यसिराक्षस ॥ २७ ॥ अर्जुनउवाच यदिवामन्यसेभारंत्वमिमंराक्षसंयुधि ॥ करोमितवसाहाय्यंशीघ्रमेषनिपात्यतां ॥ २८ ॥

भयंकरं पुराप्रागेवमायांविकुरुतेरक्षोरौद्रेमुहूर्तेऽतःअस्मिन्सारंबलंअर्पयनिपातयएनंशीघ्रंजहतीत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ आभामयत्समंताद्भूमितवान् ॥ २५ ॥ दथावृद्धोदीर्घत्वंगतः दथामरणंवाङ्मुद्रेन
 हतस्यस्वर्गकीर्त्योरभावात् ॥ २६ ॥ २७ ॥ क्रोधोद्धीपनायार्जुनउवाच यदिवेति ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ योऽक्रियत्वानिबन्धयउरेद्विशेगृहीत्वाप्रतीपंविनाम्ययष्टिवन्मध्यदेशेभंक्राप्रोटयित्वा पशुमारंअमारयत् पांडवाश्चहर्षयामासेत्यन्वयः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

अयवाऽप्यहमेवैनंहनिष्यामिदकोदर ॥ कृतकर्मापरिश्रान्तःसाधुतावदुपारम ॥ २९ ॥ वैशंपायनउवाच तस्यतद्वचनंश्रुत्वाभीमसेनोऽत्यमर्षणः ॥ निष्पिष्यैनंबलाद्भूमौपशुमारममारयत् ॥ ३० ॥ समार्यमाणोभीमेनननादविपुलंस्वनं ॥ पूरयंस्तद्वनंसर्वजलाद्रड्वंदुंदुभिः ॥ ३१ ॥ बाहुभ्यांयोऽक्रियित्वा तंबलवान्यांदुनंदनः ॥ मध्येभंक्रामहाबाहुर्हर्षयामासपांडवान् ॥ ३२ ॥ हिडिंबंनिहतंदृष्ट्वासंतदृष्टास्तेतरस्विनः ॥ अपूजयन्नरव्याघ्रंभीमसेनमरिंदम ॥ ३३ ॥ अभिपूज्यमहात्मानंभीमंभीमपराक्रमं ॥ पुनरेवार्जुनोवाक्यमुवाचेदंदकोदरं ॥ ३४ ॥ नदूरंनगरंमन्येवनादस्मादहंविभो ॥ शीघ्रंगच्छामभद्रंतेननोविद्यात्सु योधनः ॥ ३५ ॥ ततःसर्वेतथेत्युक्त्वामात्रासहमहारथाः ॥ प्रययुःपुरुषव्याघ्राहिडिंबाचैवराक्षसी ॥ २६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिहिडिंबवधपर्वणिहिडिंबवधेचतुष्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥ ॥ ७३ ॥ भीमसेनउवाच स्मरंतिवैरंरक्षांसिमायामाश्रित्यमोहिनीं ॥ हिडिंबेव्रजपंथानंत्वमिमंभ्रातृसेवितं ॥ १ ॥ युधिष्ठिरउवाच क्रुद्धोऽपिपुरुषव्याघ्रभीममास्मस्त्रियंवधीः ॥ शरीरगुप्त्यभ्यधिकंधर्मगोपायपांडव ॥ २ ॥ वधाभिप्रायमायां तमवर्धास्त्वंमहाबलं ॥ रक्षसस्तस्यभगिनीकिनःक्रुद्धाकरिष्यति ॥ ३ ॥ वैशंपायनउवाच हिडिंबातुततःकुंतीमभिवाद्यकृतांजलिः ॥ युधिष्ठिरंतुकोतेय मिदंवचनमब्रवीत् ॥ ४ ॥ आर्येजानासियदुःखमिहस्त्रीणामनंगजं ॥ तदिदंमामनुप्राप्तंभीमसेनकृतंशुभे ॥ ५ ॥ सोढंतत्परमंदुःखंमयाकालप्रतीक्षया ॥ सोऽयमभ्यागतःकालोभवितामेसुखोदयः ॥ ६ ॥ मयात्युत्सृज्यसुहृदःस्वधर्मस्वजनंतथा ॥ वृतोऽयंपुरुषव्याघ्रस्तवपुत्रःपतिःशुभे ॥ ७ ॥ वीरेणाऽहंतयानेनत्वयाचापियशस्विनि ॥ प्रत्याख्यातानजीवामिसत्यमेतद्वीमिते ॥ ८ ॥ तदर्हसिरुप्रांक्तुंमयित्वंवरवर्णिनि ॥ मत्वामूढेतितन्मांत्वंभक्तावाऽनुगतेतिवा ॥ ९ ॥ भर्त्राऽनेनमहाभागेसंयोजयसुतेनह ॥ तमुपादायगच्छेयंयथेष्टदेवरूपिणं ॥ पुनश्चैवानयिष्यामिविसंभंकुरुमेशुभे ॥ १० ॥ अहंहिमनसाध्यातास वान्नेष्यामिवेंसदा ॥ वृजिनात्तारयिष्यामिदुर्गेषुविषमेषुच ॥ ११ ॥ पृष्ठेनवोवहिष्यामिशीघ्रंगतिमभीप्सतः ॥ यूयंप्रसादंकुरुतभीमसेनोभजेतमां ॥ १२ ॥

इतिआदिपर्वणिलकंठीयेभारतभावदीपेचतुष्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ स्मरंतीति भ्रातृसेवितंपंथानंस्मृत्युं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ अभिवाद्यआर्येइत्याशाप्य चौरादिकस्यवदेरूपं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ वहिष्यामिप्रापयिष्यामि आर्षेइत् प्रवक्ष्यामीतिपाठेपिबह्वैरुपैर्गतिगम्यदेशं ॥ १२ ॥

1196311

आवृत्यअंगीकृत्य ॥ १३ ॥ व्यसनंवाधकं ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ शंकुकर्णती
आपदस्तरणेप्राणान्धारयद्येनतेनवा ॥ सर्वमावृत्यकर्तव्यंतंधर्ममनुवर्तता ॥ १३ ॥ आपत्सुयोधारयतिधर्मधर्मविदुत्तमः ॥ व्यसनंत्येवधर्मस्यधर्मिणामा
पदुच्यते ॥ १४ ॥ पुण्यंप्राणान्धारयतिपुण्यंप्राणदमुच्यते ॥ येनयेनाचरेद्धर्मतस्मिन्गर्हानविद्यते ॥ १५ ॥ युधिष्ठिरउवाच एवमेतद्यथात्यत्वंहि
डिंयेनात्रसंशयः ॥ स्थातव्यंतुत्वयासत्येयथाब्रूयांसुमध्यमे ॥ १६ ॥ स्नातंकृताङ्गिकंभद्रेकृतकौतुकमंगलं ॥ भीमसेनंभजेयास्त्वंप्रागस्तगमनाद्रवेः ॥ १७ ॥
अहःसुविहरानेनयथाकामंमनोजवा ॥ अयंत्वानयितव्यस्तेभीमसेनःसदानिशि ॥ १८ ॥ वैशंपायनउवाच तथेतितत्यतिज्ञायभीमसेनोऽब्रवी
दिदं ॥ शृणुराक्षसिसत्येनसमयंतेवदाम्यहं ॥ १९ ॥ यावत्कालेनभवतिपुत्रस्योत्पादनंशुभे ॥ तावत्कालंगमिष्यामित्वयासहसुमध्यमे ॥ २० ॥ वैशंपा
यनउवाच तथेतितत्यतिज्ञायहिडिंबाराक्षसीतदा ॥ भीमसेनमुपादायसोर्ध्वमाचक्रमेततः ॥ २१ ॥ शैलशृंगेषुरम्येषुदेवतायतनेषुच ॥ मृगपक्षिविधुष्टे
पुरमणीयेषुसर्वदा ॥ २२ ॥ कृत्वाचरूपंपरमंसर्वाभरणभूषिता ॥ संजल्पंतीसुमधुरंरमयामासपांडवं ॥ २३ ॥ तथैववनदुर्गेषुपुष्पितद्रुमसानुषु ॥ सरःसुर
मणीयेषुपद्मोत्पलयुतेषुच ॥ २४ ॥ नदीद्वीपप्रदेशेषुवैदूर्यसिकतासुच ॥ सुतीर्थवनतोयासुतथागिरिनदीषुच ॥ २५ ॥ काननेषुविचित्रेषुपुष्पितद्रुमव
ह्निषु ॥ हिमवद्गिरिकुंजेषुगुहासुविविधासुच ॥ २६ ॥ प्रफुल्लशतपत्रेषुसरःस्वमलवारिषु ॥ सागरस्यप्रदेशेषुमणिहेमचितेषुच ॥ २७ ॥ पल्लवेषुचरम्येषुम
हाशालवनेषुच ॥ देवारण्येषुपुण्येषुतथापर्वतसानुषु ॥ २८ ॥ गुह्यकानानिवासेषुतापसायतनेषुच ॥ सर्वर्तुफलरम्येषुमानसेषुसरःसुच ॥ २९ ॥ बिभ्रती
परमंरूपंरमयामासपांडवं ॥ रमयंतीतथाभीमंतत्रतत्रमनोजवा ॥ ३० ॥ प्रजज्ञेराक्षसीपुत्रंभीमसेनान्महाबलं ॥ विरूपाक्षंमहाबक्रंशंकुकर्णविभीषणं ॥
॥ ३१ ॥ भीमनादंसुताघोष्ठंतीक्ष्णदंष्ट्रंमहाबलं ॥ महेष्वासंमहावीर्यमहासत्त्वंमहाभुजं ॥ ३२ ॥ महाजवंमहाकायंमहामायमरिंदमं ॥ दीर्घघोणंमहोरस्कं
विकटोद्वहपिंडिकं ॥ ३३ ॥ अमानुषंमानुषजंभीमवेगंमहाबलं ॥ यःपिशाचानतीत्यान्यान्यभूवातीवराक्षसान् ॥ ३४ ॥ वालोपियौवनंप्राप्तोमानुषेषुबि
शांपते ॥ सर्वास्त्रेषुपरंवीरःप्रकर्षमगमद्वली ॥ ३५ ॥ सद्योहिगर्भानूराक्षस्योलभंतेप्रसवंतिच ॥ कामरूपधराश्चैवभवन्तिबहुरूपिकाः ॥ ३६ ॥

हृत्पञ्चमस्तन्मध्यकर्णं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ दीर्घघोषेदीर्घनासिकं विकटेबक्तेउद्धृष्टेउच्चैषिष्ठिकेजानुगुल्फान्तरे पाश्चात्यप्रवेशःपिष्ठिका तेद्वयस्यतन्विकटोद्धृष्टपिष्ठिकं ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

आदिपर्व

9

119 C311

विकचः केशहीनः ॥ ३७ ॥ घटइति घटसादृश्याद्घटः शिरः घटः समाधिभेदेनाशिरः कूटकटेषु चेति मेदिनी हस्पष्टं अस्य पुत्रस्य उत्कचः विकेशो यतस्ततो घटः उत्कचो यस्येत्ययोगाद्घटोत्कचइति नामाब्रवी
 त् ॥ ३८ ॥ आत्मनित्यः त्ववशः ॥ ३९ ॥ संवाससमयः सहवासकालः जीर्णोत्तः पुत्रोत्पत्तिपर्यंतमेव तस्य कृतत्वात् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ समयमेवाह कृत्येति ॥ ४५ ॥ घटोत्क
 प्रणम्य विकचः पादावगृह्णात्सपितुस्तदा ॥ मातुश्च परमेष्वसस्तौ च नामास्य चक्रतुः ॥ ३७ ॥ घटोहास्योत्कचइति मातातं प्रत्यभाषत ॥ अब्रवीत्तेन नामास्य
 घटोत्कचइति स्महं ॥ ३८ ॥ अनुरक्तश्च तानासीत्पांडवान्सघटोत्कचः ॥ तेषांच दयितो नित्यमात्मनित्यो बभूवह ॥ ३९ ॥ संवाससमयोजीर्णइत्याभाष्यत
 तस्तुतान् ॥ हिडिंबासमयंकृत्वा स्वांगतिं प्रत्यपद्यत ॥ ४० ॥ घटोत्कचो महाकायः पांडवान् पृथया सह ॥ अभिवाद्य यथान्यायमब्रवीच्च प्रभाष्यतां ॥ ४१ ॥ किंक
 रोम्यहमार्याणां निःशंकं वदतानघाः ॥ तं ब्रुवंतं भैमसेनिकुंतीवचनमब्रवीत् ॥ ४२ ॥ त्वंकुरुणांकुले जातः साक्षाद्भीमसमो द्यसि ॥ ज्येष्ठः पुत्रोऽसि पंचानां सा
 हाय्यंकुरुपुत्रक ॥ ४३ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ पृथयाप्येवमुक्तस्तु प्रणम्यैव वचोऽब्रवीत् ॥ यथाहिरावणो लोके इन्द्रजिच्च महाबलः ॥ वर्ष्मवीर्यसमो लोके
 विशिष्टश्चाभवं नृषु ॥ ४४ ॥ कृत्यकाल उपस्थास्ये पितृनि ति घटोत्कचः ॥ आमंश्चरक्षसां श्रेष्ठः प्रतस्थे चोत्तरां दिशं ॥ ४५ ॥ सहिष्ठो मघवता शक्तिहेतोर्म
 हात्मना ॥ कर्णस्याप्रतिवीर्यस्य प्रतियोद्धामहारथः ॥ ४६ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि हिडिंबवधपर्वणि घटोत्कचोत्पत्तौ पंचपंचाशदधिकशततमो
 ऽध्यायः ॥ १५५ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ तेवनेन वनंगत्वा ग्रंतो मृगगणान्वहून् ॥ अपक्रम्य ययूराजं स्वरमाणामहारथाः ॥ १ ॥ म
 त्स्यांस्त्रिगतां चालान् कीचकानंतरणच ॥ रमणीयान्वनोद्देशांश्चेक्षमाणाः सरांसि च ॥ २ ॥ जटाः कृत्वात्मनः सर्वे वल्कलाजिनवाससः ॥ सहकुंत्यामहात्मा
 नो बिभ्रतस्तापसंवपुः ॥ ३ ॥ क्वचिद्दहतो जननीं त्वरमाणामहारथाः ॥ क्वचिच्छेदेन गच्छंतस्ते जग्मुः प्रसभं पुनः ॥ ४ ॥ ब्राह्मवेदमधीयानां वेदांगानि च सर्व
 शः ॥ नीतिशास्त्रं च सर्वज्ञाददृशुस्ते पितामहं ॥ ५ ॥ तेऽभिवाद्य महात्मानं कृष्णद्वैपायनं तदा ॥ तस्युः प्रांजलयः सर्वे सह मात्रापरंतपाः ॥ ६ ॥ व्यास उवाच
 मघेदं व्यसर्नपूर्वं विदितं भरतर्षभाः ॥ यथातु तैरधर्मेण धार्तराष्ट्रैर्विवासिताः ॥ ७ ॥ तद्विदित्वाऽस्मि संप्राप्तश्चिकीर्षुः परमंहितं ॥ न विपादोऽत्र कर्त्तव्यः सर्वमे
 तत्सुखाय वः ॥ ८ ॥ समास्ते चैव मे सर्वे यूयं चैव न संशयः ॥ दीनतो बालतश्चैव स्नेहं कुर्वति मानवाः ॥ तस्मादभ्यधिकः स्नेहो युष्मासु मम सांप्रतं ॥ ९ ॥
 चोत्पत्तिप्रयोजनमाह सहीति ॥ ४६ ॥ इति आदिपर्वणे ॥ भा० भा० पंचपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥ ॥ ७३ ॥ तेइति वनेन वनं वनाद्वनं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ब्राह्मवेदं ब्रह्म प्रतिपादकं उपनि
 षद्भागं ब्राह्मणयोग्यं वा पितामहं व्यासं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ एकचक्रांभिगतः तैः सहेतिशेषः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे षट्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥
 स्नेहपूर्वचिकीर्षामिहितं वस्तु निबोधत ॥ इदं नगरमभ्याशेरमणीयं निरामयं ॥ वसते ह प्रतिच्छन्ना ममागमनकांक्षिणः ॥ १० ॥ वैशंपायन उवाच
 सतान्समाश्वास्य व्यासः सत्यवती सुतः ॥ एकचक्रामभिगतः कुंतीमाश्वासयत्प्रभुः ॥ ११ ॥ व्यास उवाच जीवत्युत्रिसुतस्तेयं धर्मनित्यो युधिष्ठिरः ॥ ध
 र्मेण पृथिवीं जित्वा महात्मा पुरुषर्षभः ॥ पृथिव्यां पार्थिवान्सर्वांश्चासिष्यति धर्मराट् ॥ १२ ॥ पृथिवीमखिलां जित्वा सर्वासागरमेखलां ॥ भीमसेनार्जुनबला
 द्रोक्ष्यते नात्र संशयः ॥ १३ ॥ पुत्रास्तव च माद्रथाश्च सर्व एव महारथाः ॥ स्वराष्ट्रे विहरिष्यंति सुखं सुमनसः सदा ॥ १४ ॥ यक्ष्यंति च नरव्याघ्रानिर्जित्य पृथिवी
 मिमां ॥ राजसूयाश्च मे धार्यैः क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥ १५ ॥ अनुगृह्य सुहृद्गर्भागैश्च सुखेन च ॥ पितृपैतामहं राज्यमिमेभोक्ष्यंति ते सुताः ॥ १६ ॥ वैशं
 पायन उवाच एवमुक्तानिवेश्यै नान्ब्राह्मणस्य निवेशने ॥ अब्रवीत्पांडवश्चेष्टुष्षिर्द्वैपायनस्तदा ॥ १७ ॥ इह मासं प्रतीक्षध्वमागमिष्याम्यहंपुनः ॥ देशका
 लौ विदित्वैवलप्यध्वं परमां मुदं ॥ १८ ॥ सतैः प्रांजलिभिः सर्वैस्तथेत्युक्तो नराधिप ॥ जगाम भगवान् व्यासो यथागतमृषिः प्रभुः ॥ १९ ॥ इति श्रीमहा
 भारते आदिपर्वणि हिडिंबवधपर्वणि एकचक्राप्रवेशे व्यासदर्शने षट्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ समाप्तं च हिडिंबव
 धपर्वं ॥ अथ बकवधपर्वं जनमेजय उवाच एकचक्रांगतास्ते तु कुंतीपुत्रामहारथाः ॥ अत ऊर्ध्वं द्विजश्रेष्ठ किमकुर्वत पांडवाः ॥ १ ॥ वैशंपाय
 न उवाच एकचक्रांगतास्ते तु कुंतीपुत्रामहारथाः ॥ ऊषुर्नातिचिरं कालं ब्राह्मणस्य निवेशने ॥ २ ॥ रमणीयानि पश्यंतो वनानि विविधानि च ॥ पार्थिवान
 पिच्छोद्देशान्सरितश्च सरांसि च ॥ ३ ॥ चैरुर्मैक्षंतदा ते तु सर्व एव विशांपते ॥ बभूवुर्नागराणां च स्वैर्गुणैः प्रियदर्शनाः ॥ ४ ॥ निवेदयंति स्म तदा कुंत्याभैक्षं सदा
 निशि ॥ तथा विभक्तान् भागांस्ते भुंजते स्म पृथक् पृथक् ॥ ५ ॥ अर्धं ते भुंजते वीराः सह मात्रा परंतपाः ॥ अर्धं सर्वस्य भैक्षस्य भीमो भुंक्ते महाबलः ॥ ६ ॥ तथा तु ते
 पावसतां तस्मिन् राष्ट्रे महात्मनां ॥ अतिचक्राम सुमहान्कालोऽयं भरतर्षभ ॥ ७ ॥ ततः कदाचिद्भैक्षाय गतास्ते पुरुषर्षभाः ॥ संगत्या भीमसेनस्तुतत्रास्ते पृथग्या
 सह ॥ ८ ॥ अथार्त्तिर्जमहाशब्दं ब्राह्मणस्य निवेशने ॥ मृशमुत्पतितं घोरं कुंतीशुश्राव भारत ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ एकचक्रामिति ॥ १ ॥ २ ॥ पार्थिवान्पृथिवीसंबन्धिनः ॥ ३ ॥ भैक्षं भिक्षालब्धमन्नं चैरुर्मैक्षितवतः ॥ आपदिक्षभियस्यापि तदीचिच्छब्दः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

परिदेवयतः विविधं लालप्यमानान् ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ गृहे सुखं उषिताः दुर्वासः प्रभृतय इव ॥ १३ ॥ कृतं उपकृतं न नश्यति प्रत्युपकारं विनानावसीदति एतावानेव पुरुषो न चान्यः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ सौ

रोरुयमाणां स्तान्दृष्ट्वा परिदेवयतश्च सा ॥ कारुण्यात्साधुभावाच्च कुंती राजन्न चक्षमे ॥ १० ॥ मथ्यमानेव दुःखेन हृदयेन पृथातदा ॥ उवाच भीमं कल्याणी
कृपान्वितमिदं वचः ॥ ११ ॥ वसामसु सुखं पुत्रब्राह्मणस्य निवेशने ॥ अज्ञाता धार्तराष्ट्रस्य सत्कृता वीतमन्यवः ॥ १२ ॥ सार्चितये सदा पुत्रब्राह्मणस्यास्य किं
न हं ॥ प्रियं कुर्यामिति गृहे यत्कुर्युरुषिताः सुखं ॥ १३ ॥ एतावान् पुरुषस्तात कृतं यस्मिन्न न श्यति ॥ यावच्च कुर्यादन्योऽस्य कुर्यादभ्यधिकं ततः ॥ १४ ॥ तदिदं ब्रा
ह्मणस्यास्य दुःखमापतितं ध्रुवं ॥ तत्रास्य यदि साहाय्यं कुर्यामुपकृतं भवेत् ॥ १५ ॥ भीमसेन उवाच ज्ञायतामस्य यदुःखं यतश्चैव समुत्थितं ॥ विदित्वा
व्यवसिष्यामि यद्यपि स्यात्सुदुष्करं ॥ १६ ॥ वैशंपायन उवाच एव तौ कथयं तौ च भूयः शुश्रुवतुः स्वनं ॥ आर्तिजंतस्य विप्रस्य सभार्यस्य विशांपते ॥
॥ १७ ॥ अंतःपुरं ततस्तस्य ब्राह्मणस्य महात्मनः ॥ विवेश त्वरिता कुंती वद्वत्सेव सौरभी ॥ १८ ॥ ततस्तं ब्राह्मणं तत्र भार्यया च सुतं न च ॥ दुहित्रा चैव सहितं दद
र्शा विनताननं ॥ १९ ॥ ब्राह्मण उवाच धिगिदं जीवितं लोके गतसारमनर्थकं ॥ दुःखमूलं परार्थानं भृशमप्रियभागि च ॥ २० ॥ जीविते परमं दुःखं जी
विते परमोज्वरः ॥ जीविते वर्तमानस्य दुःखानामागमो ध्रुवः ॥ २१ ॥ आत्मा त्वेको हि धर्मार्थौ कामं चैव निषेवते ॥ एतैश्च विप्रयांगोऽपि दुःखं परमं नंतकं ॥
॥ २२ ॥ आहुः केचित्परमोक्षं स च नास्ति कथंचन ॥ अर्थप्राप्तौ तु नरकः कृत्स्न एवोपपद्यते ॥ २३ ॥ अर्थेऽप्नुता परं दुःखमर्थप्राप्तौ ततोऽधिकं ॥ जातस्नेहस्य
चार्थेषु विप्रयोगं महत्तरं ॥ २४ ॥ न हि यांगं प्रपश्यामि येन मुच्यं यमापदः ॥ पुत्रदारेण वा सार्धं प्राद्रवेयमनामयं ॥ २५ ॥ यतितं वै मया पूर्ववै त्वब्राह्मणितत्तथा ॥
क्षेमं यतस्ततो गंतुं त्वया तु मम न श्रुतं ॥ २६ ॥ इह जाता विवृद्धाऽस्मि पिता चापि ममेति वै ॥ उक्तवत्यसि दुर्मेधया च्यमाना मयाऽसकृत् ॥ २७ ॥ स्वर्गतोऽपि पि
ता वृद्धस्तथा माता चिरंतव ॥ बांधवा भूतपूर्वाश्च तत्र वासेतु कारतिः ॥ २८ ॥ सोऽयं ते बंधुकां माया अशृण्वं त्यावचो मम ॥ बंधुप्रणाशः संप्राप्तो भृशं दुःखक
रो मम ॥ २९ ॥ अथ वामद्विनाशो यं न हि शक्यामि कंचन ॥ परित्यक्तुमहं बंधुं स्वयं जीवन्न शंसवत् ॥ ३० ॥ सहयर्मचरीं दांतां नित्यं मातृसमां मम ॥ सखायं वि
हितादेवैर्नित्यं परमिकां गतिं ॥ ३१ ॥

रभी कामधेनु संततिर्गोः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ योगं उपायं ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ भूतपूर्वाः

पूर्वभूताः नष्टा इत्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ मातृसमां आदिभूमिसमां गोसूमां वा मातागौर्यादिजननी गोब्रह्माण्डादिभूमिष्विति मेदिनी ॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ इति आदिपर्वणि नै • भा • सप्तपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥ ॥ ७ ॥ नेति वैद्यस्य विद्यावतः ॥ १ ॥ २ ॥

पित्रां मात्राच विहितां सदा गार्हस्थ्यभागिनीं ॥ वरयित्वा यथान्यायं मंत्रवत्परिणीय च ॥ ३२ ॥ कुलीनां शीलसंपन्नामपत्यजननीमपि ॥ त्वामहं जीवितस्यार्थे सार्ध्वामन्यकारिणीं ॥ ३३ ॥ परित्यक्तुं न शक्यामि भार्या नित्यमनुव्रतां ॥ कुत एव परित्यक्तुं सुतं शक्याम्यहं स्वयं ॥ ३४ ॥ बालामप्राप्तवयसमजातव्यं जनाकृतिं ॥ भर्तुरर्थाय निक्षिप्तां न्यासं धात्रामहात्मना ॥ ३५ ॥ यया दौहित्रजौ लोका नाशं सेपितुं भिः सह ॥ स्वयमुत्पाद्यतां बालां कथमुत्सृष्टुमुत्सहे ॥ ३६ ॥ मन्यंते केचिदधिकं स्नेहं पुत्रे पितुर्नराः ॥ कन्यायां केचिदपरममतुल्या बुभौस्मृतौ ॥ यस्यां लोकाः प्रसूतिश्च स्थितानित्यमथो सुखं ॥ अपापांतामहं बालां कथमुत्सृष्टुमुत्सहे ॥ ३८ ॥ आत्मानमपि चोत्सृज्य तप्स्यामि परलोकगः ॥ त्यक्ताद्येते मया व्यक्तं नेह शक्यं ति जीवितुं ॥ ३९ ॥ एषां चान्यतमत्यागो नृशंसो गार्हितो बुधैः ॥ आत्मत्यागे कृते चेमे मरिष्यंति मया विना ॥ ४० ॥ सकृच्छ्रामहमापन्नो न शक्तस्तनुमापदं ॥ अहो धिक्कांगतिं त्वद्यगमिष्यामि सबांधवः ॥ सर्वैः सह मृतं श्रेयो न च मे जीवितं क्षमं ॥ ४१ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि वक्रवधपर्वणि ब्राह्मणचिंतायां सप्तपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

ब्राह्मण्युवाच न संतापस्त्वया कार्यः प्राकृतेनेव कर्हिचित् ॥ न हि संतापकालो यं वैद्यस्य तव विद्यते ॥ १ ॥ अवश्यं निधनं सर्वैर्गतव्यमिह मानवैः ॥ अवश्यं भाविन्यर्थे वै संतापो नेह विद्यते ॥ २ ॥ भार्या पुत्रोऽथ दुहिता सर्वमात्मार्थमिष्यते ॥ व्यथां जहिसु बुद्ध्या त्वं स्वयं यास्यामि तत्र च ॥ ३ ॥ एतद्विपरमं नार्याः कार्यं लोके सनातनं ॥ प्राणानपि परित्यज्य यद्गृहं हितमाचरेत् ॥ ४ ॥ तच्च तत्र कृतं कर्म तवापीदं सुखावहं ॥ भवत्यमुत्र चाक्षय्यं लोकेऽस्मिंश्च यशस्करं ॥ ५ ॥ एष चैव गुरुर्धर्मो यं प्रवक्ष्याम्यहं तव ॥ अर्थश्च तव धर्मश्च भूयान्न प्रदृश्यते ॥ ६ ॥ यदर्थमिष्यते भार्या प्राप्तः सोऽर्थस्त्वयामयि ॥ कन्या चैका कुमारश्च कृताहं नृणां त्वया ॥ ७ ॥ समर्थः पोषणे चासि सुतयोरक्षणे तथा ॥ न त्वहं सुतयोः शक्ता तथारक्षणपोषणे ॥ ८ ॥ मम हित्व द्विहीनायाः सर्वप्राणधने श्वर ॥ कथं स्यातां सुतौ बालौ भरेयं च कथं त्वहं ॥ ९ ॥ कथं हि विधवानाथा बालपुत्रा विना त्वया ॥ मिथुनं जीवयिष्यामि स्थिता सा धुगतं पथि ॥ १० ॥ अहं कृतावलि सैश्च प्रार्थ्यमाना मिमांसुतां ॥ अयुक्तैस्तव संबन्धे कथं शक्यामि रक्षितुं ॥ ११ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ तत्र भर्तुर्हितनिमित्तं तच्च प्राणत्यागरूपं कर्म ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अहं कृताः गर्विताः अवलिप्ताः कलंकिताः अवलेपस्तु गर्वे स्याद्वेपने दूषणे पिचेति मेदिनी ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ मार्गेसत्कुलसंबंधरूपे ॥ १४ ॥ गुणान्विद्यादीन् ॥ १५ ॥ १६ ॥ ध्वाक्षाःकाकाः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ पराव्युष्टिर्महद्भाग्यं व्युष्टिःफलेसमृद्धौस्त्रीतिमेदिनी ॥ २२ ॥

उत्सृष्टमामिषंभूमौप्रार्थयंतियथाखगाः ॥ प्रार्थयंतिजनाःसर्वेपतिहीनांतथास्त्रियं ॥ १२ ॥ साऽहंविचाल्यमानावैप्रार्थ्यमानादुरात्मभिः ॥ स्थातुंपथिन
शक्ष्यामिसज्जनेष्टेद्विजोत्तम ॥ १३ ॥ कथंतवकुलस्यैकामिमांबालामनागसं ॥ पितृपैतामहेमार्गेनियोक्तुमहमुत्सहे ॥ १४ ॥ कथंशक्ष्यामिबालेऽस्मिन्गु
णानाधातुमीप्सितान् ॥ अनाथेसर्वतोऽलुप्तेयथात्वंधर्मदर्शिवान् ॥ १५ ॥ इमामपिचतेबालामनाथांपरिभूयमां ॥ अनर्हाःप्रार्थयिष्यंतिशूद्रावेदश्रुतियथा
॥ १६ ॥ तांचेदहंनदित्सेयंत्वद्गुणैरुपबृंहितां ॥ प्रमथ्यैनांहरेयुस्तेहविध्वंसाइवाध्वरात् ॥ १७ ॥ संप्रेक्षमाणापुत्रंतेनानुरूपमिवात्मनः ॥ अनर्हवशमांपन्ना
मिमांचापिसुतांतव ॥ १८ ॥ अवज्ञाताचलोकेषुतथात्मानमजानती ॥ अवलिप्तैर्नरैर्ब्रह्मन्मरिष्यामिनसंशयः ॥ १९ ॥ तौचहीनौमयाबालौत्वयाचैवत
थात्मजौ ॥ विनश्येतांसंदेहोमत्स्याविवजलक्षये ॥ २० ॥ त्रितयंसर्वथाप्येवंविनशिष्यत्यसंशयं ॥ त्वयाविहीनंतस्मात्त्वंमांपरित्यक्तुमर्हसि ॥ २१ ॥
व्युष्टिरेषापरास्त्रीणांपूर्वभर्तुःपरांगतिं ॥ गंतुंब्रह्मन्सपुत्राणामितिधर्मविदोविदुः ॥ २२ ॥ परित्यक्तःसुतश्चायंदुहितेयंतथामया ॥ बांधवाश्चपस्त्यक्तास्त्व
दर्थजीवितंचमे ॥ २३ ॥ यज्ञैस्तपोभिर्नियमैर्दानैश्चविविधैस्तथा ॥ विशिष्यतेस्त्रियाभर्तुर्नित्यंप्रियहितेस्थितिः ॥ २४ ॥ तदिदंयच्चिकीर्षामिधर्मपरमसंम
तं ॥ इष्टंचैवहितंचैवंतवचैवकुलस्यच ॥ २५ ॥ इष्टानिचाप्यपत्यानिद्रव्याणिसुहृदःप्रियाः ॥ आपद्धर्मप्रमोक्षायभार्याचापिसतांमतं ॥ २६ ॥ आपदर्थेधु
नंरक्षेद्वारान्रक्षेद्जनैरपि ॥ आत्मानंसततरक्षेद्द्वारैरपिधनैरपि ॥ २७ ॥ दृष्टादृष्टफलार्थेहिभार्यापुत्रोधनंगृहं ॥ सर्वमेतद्विधातव्यंबुधानामेषनिश्चयः ॥ २८ ॥
एकतोवाकुलंकृत्स्नमात्मावाकुलवर्धनः ॥ नसमंसर्वमेवेतिबुधानामेषनिश्चयः ॥ २९ ॥ सकुरुष्वमयाकार्यंतारयात्मानमात्मना ॥ अनुजानीहिंमामार्य
सुतौमेपरिपालय ॥ ३० ॥ अवध्यांस्त्रियमित्याहुर्धर्मज्ञाधर्मनिश्चये ॥ धर्मज्ञानराक्षसानाहुर्नहन्यात्सचमामपि ॥ ३१ ॥ निःसंशयंवधःपुंसांस्त्रीणांसंशयि
तोवधः ॥ अंतोमामेवधर्मज्ञप्रस्थापयितुमर्हसि ॥ ३२ ॥ भुक्तंप्रियाण्यवाप्तानिधर्मश्चचरितोमहान् ॥ त्वत्प्रसूतिःप्रियाप्राप्तानमांतप्यत्यजीवितं ॥ ३३ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ फलार्थंविधातव्यमितिसंबंधः ॥ २८ ॥ आत्मनासमंसर्वमेवेतिष्वबुधानानिश्चयः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ त्वत्त्वत्तः प्रसूतिःसंततिः
अजीवितंमरणं ॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ पूर्वस्यलंघनेतंविनाभ्रतरकरणे ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥ ॥ ७ ॥ तयोरिति ॥ १ ॥

जातपुत्राचवृद्धाचप्रियकामाचतेसदा ॥ समीक्ष्यैतदहंसर्वव्यवसायंकरोम्यतः ॥ ३४ ॥ उत्सृज्यापिहिमामार्यप्राप्स्यस्यन्यामपिस्त्रियं ॥ ततःप्रतिष्ठितोध
मोभविष्यत्पुनस्तव ॥ ३५ ॥ नचाप्यधर्मःकल्याणबहुपत्नीकृतानृणां ॥ स्त्रीणामधर्मःसुमहान्भर्तुःपूर्वस्यलंघने ॥ ३६ ॥ एतत्सर्वसमीक्ष्यत्वमात्मत्यागं
चगर्हितं ॥ आत्मानंतारयाद्याशुकुलंचमौचदारकौ ॥ ३७ ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तस्तयाभर्तातांसमालिङ्ग्यभारत ॥ मुमोचवाष्पंशनकैःसभा
र्योभृशदुःखितः ॥ ३८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिवकवधपर्वणिब्राह्मणीवाक्येअष्टपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
वैशंपायनउवाच तयोर्दुःखितयोर्वाक्यमतिमात्रंनिशम्यतु ॥ ततोदुःखपरीतांगीकन्यातावभ्यभाषत ॥ १ ॥ किमेवंभृशदुःखात्तौरोरूयेतामनाथवत् ॥
ममापिश्रूयतांवाक्यंश्रुत्वाचक्रियतांक्षमं ॥ २ ॥ धर्मतोऽहंपरित्याज्यायुवयोर्नात्रसंशयः ॥ त्यक्तव्यांमांपरित्यज्यत्राहिसर्वमयैकया ॥ ३ ॥ इत्यर्थमिष्यते
ऽपत्यंतारयिष्यतिमामिति ॥ अस्मिन्नुपस्थितेकालेतरध्वंषुववन्मया ॥ ४ ॥ इहवातारयेदुर्गादुतवाप्रेत्यभारत ॥ सर्वथातारयेत्पुत्रःपुत्रइत्युच्यतेबुधैः ॥ ५ ॥
आकांक्षंतेचदौहित्रान्मयिनित्यंपितामहाः ॥ तत्स्वयंवैपरित्रास्येरक्षंतीजीवितंपितुः ॥ ६ ॥ भ्राताचममबालोऽयंगतेलोकममुंत्वयि ॥ अचिरेणैवकालेन
विनश्येतनसंशयः ॥ ७ ॥ तातेपिहिगतेस्वर्गंविनष्टेचममानुजे ॥ पिंडःपितृणांव्युच्छिद्येतत्तेषांविप्रियंभवेत् ॥ ८ ॥ पित्रात्यक्तातथामात्राभ्रात्राचाहमसंश
यं ॥ दुःखादुःखतरंप्राप्यघ्नियेयमतथोचिता ॥ ९ ॥ त्वयित्वरोगेनिर्मुक्तेमाताभ्राताचमेशिशुः ॥ संतानश्चैवपिंडश्चप्रतिष्ठास्यत्यसंशयं ॥ १० ॥ आत्मापुत्रः
सखाभायार्कच्छ्रुतुदुहिताकिल ॥ सरुच्छ्रान्मोचयात्मानंमांचधर्मेनियोजय ॥ ११ ॥ अनाथारूपणाबालायत्रकचनगामिनी ॥ भविष्यामित्वयातातवि
हीनारूपणासदा ॥ १२ ॥ अथवाहंकरिष्यामिकुलस्यास्यविमोचनं ॥ फलसंस्थाभविष्यामिकृत्वाकर्मसुदुष्करं ॥ १३ ॥ अथवायास्यसेतत्रत्यक्कामांदि
जसंतम ॥ पीडितांऽहंभविष्यामितदवेक्षस्वमामपि ॥ १४ ॥

॥ २ ॥ त्यक्तव्यांअवश्यदेयांपरित्यज्यरक्षसेदत्वा ॥ ३ ॥ पुत्रःपुत्राभ्रानरकात्रायतइतियोगात्पुत्रइत्यर्थः तत्स्वयमिति दौहित्रापेक्षयासं
निहितादुहितैवाहंतारयामीत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ फलसंस्थासफलमरणा ॥ १३ ॥ तत्रराक्षससमीपे ॥ १४ ॥

प्रसवार्थवशार्थ ॥ १५ ॥ १६ ॥ अमृतवजीवतीव इहलोकेकीर्तिःसत्त्वात् ॥ १७ ॥ इतःप्रदानेअस्मिन्राक्षसाहारायकन्यादानेदुर्दानत्वात्पितुर्दुर्मरणाच्चकन्यायादेवाश्वपितरश्चहितायनेतिश्रुतंयद्यपि
तथापित्वयादत्तेनतोयेनतवममचहितायतेभविष्यतीत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ कलमधुरं ॥ २० ॥ हेपितःमारुदरोदनंमाकुरु एतेनबाललीलापिभाविशुभाशुभसूचिकेतिस्मृतं ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

तदस्मदर्थधर्मार्थप्रसवार्थचसत्तम ॥ आत्मानंपरिरक्षस्वत्यक्तव्यामांचसंत्यज ॥ १५ ॥ अवश्यकरणीयेचमात्वांकालोत्यगादयं ॥ किंत्वतःपरमंदुःखंयद्व
यंस्वर्गतेत्वयि ॥ १६ ॥ याचमानाःपरादन्नंपरिधावेमहिष्यवत् ॥ त्वयित्वरोगेनिर्मुक्तेक्लेशादस्मात्सवांधवे ॥ अमृतवसतीलोकेभविष्यामिसुखान्विता ॥
॥ १७ ॥ इतःप्रदानेदेवाश्वपितरश्चेतिनश्रुतं ॥ त्वयादत्तेनतोयेनभविष्यंतिहितायवै ॥ १८ ॥ वैशंपायनउवाच एवंबहुविधंतस्यानिशम्यपरिदेवितं ॥
पितामाताचसाचैवकन्याप्ररुरुदुःखयः ॥ १९ ॥ ततःप्ररुदितान्सर्वान्निशम्यायसुतस्तदा ॥ उत्फुल्लनयनोबालःकलमव्यक्तमब्रवीत् ॥ २० ॥ मापितारुदमा
मातर्मास्वसस्त्वितिचाब्रवीत् ॥ प्रहसन्निवसर्वास्तानेकैकमनुसर्पति ॥ २१ ॥ ततःसत्तणमादायप्रदृष्टःपुनरब्रवीत् ॥ अनेनाहंहनिष्यामिराक्षसंपुरुषादकं
॥ २२ ॥ तथापितेपांदुःखेनपरीतानांनिशम्यतत् ॥ बालस्यवाक्यमव्यक्तंहर्षःसमभवन्महान् ॥ २३ ॥ अयंकालइतिज्ञात्वाकुंतीसमुपसृत्यतान् ॥ गतासू
नमृतेनेवजीवयंतीदमब्रवीत् ॥ २४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिवकवधपर्वणिब्राह्मणकन्यापुत्रवाक्येऊनषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥
॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ कुंत्युवाच कुतोमूलमिदंदुःखंज्ञातुमिच्छामितत्त्वतः ॥ विदित्वाप्यपकर्षेयंशक्यंचेदपकर्षितुं ॥ १ ॥ ब्राह्मणउवाच उपपन्नंस
तामेतद्यद्वीषितपोधने ॥ नतुदुःखमिदंशक्यमानुषेणव्यपोहितुं ॥ २ ॥ सर्मापिनगरस्यास्यबकोवसतिराक्षसः ॥ ईशोजनपदस्यास्यपुरस्यचमहाबलः
॥ ३ ॥ पुष्टोमानुषमांसेनदुर्बुद्धिःपुरुषादकः ॥ रक्षत्यसुरराणित्यमिमंजनपदंवली ॥ ४ ॥ नगरंचैवदेशंचरक्षांबलसमन्वितः ॥ तत्कृतेपरचक्राच्चभूतेभ्यश्च
ननोभयं ॥ ५ ॥ वेतनंतस्यविहितंशालिवाहस्यभोजनं ॥ महिषौपुरुषश्चैकोयस्तदादायगच्छति ॥ ६ ॥ एकैकश्चापिपुरुषस्तस्ययच्छतिभोजनं ॥ सवारोव
हुभिर्वर्षैर्भवत्यंसुकरोनरैः ॥ ७ ॥ तद्विमोक्षाययेकंचिद्यनंतिपुरुषाःकचित् ॥ सपुत्रदारांस्तान्हत्वातद्रक्षांभक्षयत्युत ॥ ८ ॥

॥ २४ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावंदीपेऊनषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ कुनइति कुतोमूलंकुनउत्थितमित्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ शालिवाहःविश
तिस्वारीपरिमितशालितंदुलौदनः बाहोविंशतिस्वारीकइत्युक्तेः ॥ ६ ॥ वारःपर्यायागतोदिवसः ॥ ७ ॥ ८ ॥

वेत्रकीयगृहेस्थानविशेषे इतः अदूरे राजास्ति अयं इह नगरेन यं न आस्थितः अस्य नगरस्यावेशानं करोतीत्यर्थः स्वयं राक्षसं हंतुं मशक्तत्वा दुपायमप्यन्यद्वारा न कुरुते यतो मंदधीः ॥ ९ ॥ एतदहर्हाः एतस्य दुःखस्य योग्यावयं तत्र हेतुः वसाम इत्यादिः विषये देशे नित्यवास्तव्याः नित्यवासकर्तारः नित्यमुद्विग्न इत्यपि पठन्ति ॥ १० ॥ कस्य केन हेतुना कस्य केन पुंसावक्तव्याः इतो मागच्छतेति वक्तुं शक्याः कृष्यादिकारित्वाभावात् अतएव च्छंदचारिणः गुणैः देशस्य राज्ञो वा वत्स्यंति वासं करिष्यन्ति न तु निर्वधेनेत्यर्थः ॥ ११ ॥ संचयेन समृद्ध्या अराजके हिराष्ट्रे कृताभार्याचोरहार्यास्यात् अभार्यस्यायज्वनो धनं राजहार्य

वेत्रकीयगृहे राजानायं नयमिहास्थितः ॥ उपायं तं न कुरुते यत्नादपि समंदधीः ॥ अनामयं जतस्यास्य येन स्यादद्यशाश्वतं ॥ ९ ॥ एतदहर्हावयं नूनं वसामो दुर्वलस्य ये ॥ विषये नित्यवास्तव्याः कुराजानमुपाश्रिताः ॥ १० ॥ ब्राह्मणाः कस्य वक्तव्याः कस्य वा च्छंदचारिणः ॥ गुणैरेते हि वत्स्यंति कामगाः पक्षिणो यथा ॥ ११ ॥ राजानं प्रथमं विदेत्ततो भार्या ततो धनं ॥ त्रयस्य संचये मास्यज्ञातीन्पुत्रांश्च तारयेत् ॥ १२ ॥ विपरीतं मया चेदं त्रयं सर्वमुपार्जितं ॥ तदिमामापदं प्राप्यं भृशं तप्यामहे वयं ॥ १३ ॥ सोयमस्माननुप्राप्तो वारः कुलविनाशनः ॥ भोजनं पुरुषश्चैकः प्रदेयं वेतनं मया ॥ १४ ॥ न च मे विद्यते वित्तं संकेतुं पुरुषं क्वचित् ॥ सुहृज्जनं प्रदातुं च न शक्यामि कदाचन ॥ १५ ॥ गतिं चैव न पश्यामि तस्मान्मोक्षाय रक्षसः ॥ सोऽहं दुःखार्णवे मग्नो महत्यसुकरे भृशं ॥ १६ ॥ सहैवैतैर्गमिष्यामि बांधवैरघराक्षसं ॥ ततो नः सहितान्सुद्रः सर्वानेवोपभोक्ष्यति ॥ १७ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि बकवधपर्वणिकुंतीप्रश्ने षष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ कुंत्युवाच न विषादस्त्वया कार्यो भयादस्मात्कथंचन ॥ उपायः परिदृष्टो त्रतस्मान्मोक्षाय रक्षसः ॥ १ ॥ एकस्तव सुतो बालः कन्याचैका तपस्विनी ॥ न चैतयोस्तथापत्यागमनंतवरोचये ॥ २ ॥ मम पंचसुता ब्रह्मं स्तेषामेको गमिष्यति ॥ त्वदर्थं बलिमादाय तस्य पापस्य रक्षसः ॥ ३ ॥ ब्राह्मण उवाच नाहमेतत्करिष्यामि जीवितार्थी कथंचन ॥ ब्राह्मणस्यातिथेः श्रेयस्वार्थे प्राणान्वियोजयन् ॥ ४ ॥ न त्वेतदकुलीनासु नाधर्मिष्ठासु विद्यते ॥ यद्ब्राह्मणार्थं विस्तजेदात्मानमपि चात्मजं ॥ ५ ॥ आत्मनस्तु मया श्रेयो बोद्धव्यमिति रोचते ॥ ब्रह्मवध्यात्मवध्यावा श्रेयानात्मवधो मम ॥ ६ ॥

स्यात् ॥ १२ ॥ विपरीतं कुराज्ये भार्यो द्वहनात् उद्धाहानंतरं धनालाभाच्च ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावादीपे षष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ न विषाद इति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ एतत्त्वदुक्तं अकुलीनासु अधर्मिष्ठास्वपि प्रजासु न विद्यते तत्कथं मादृशेषु स्यादित्यर्थः ॥ ४ ॥ ब्राह्मणार्थं आत्मादिविसर्जनमेव आत्मनः श्रेयो मया बोद्धव्यमिति संबंधः ॥ ५ ॥ ६ ॥

अबुद्धिपूर्वकब्रह्मवधाद्बुद्धिपूर्वकृते आत्मवधे स्वल्पपापं तदपिममपरेण कृते वधेनास्तीत्याह सार्द्धेन अबुद्धीत्यादिना ॥ ७ ॥ ८ ॥ अभिसंधिकृते बुद्धिपूर्वकृते ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥
॥ १५ ॥ १६ ॥ विप्रकुर्युः बाधेरन् ॥ १७ ॥ नन्वयमपितान्बाधतां नेत्याह गुरुणा चेति ग्राहयेत्पाहवदाचरेत्कबलयेत् सममसुनः तत्कार्यं तथानकुर्यात् यथाविद्यया शिक्षया गुर्वाज्ञया कुर्यादिति ॥ १८ ॥

ब्रह्मवध्यापरंपापं निष्कृतिर्नात्र विद्यते ॥ अबुद्धिपूर्वकृत्वापि वरमात्मवधो मम ॥ ७ ॥ नत्वहं वधमाकांक्षे स्वयमेवात्मनः शुभे ॥ परैः कृते वधे पापं न किंचिन्म
यिविद्यते ॥ ८ ॥ अभिसंधिकृते तस्मिन्ब्राह्मणस्य वधे मया ॥ निष्कृतिं न प्रपश्यामि नृशंसं क्षुद्रमेव च ॥ ९ ॥ आगतस्य गृहं त्यागस्तथैव शरणार्थिनः ॥ याचमा
नस्य च वधो नृशंसो गृहीतो बुधैः ॥ १० ॥ कुर्यान्न निन्दितं कर्म न नृशंसं कथंचन ॥ इति पूर्वमहात्मान आपद्धर्मविदो विदुः ॥ ११ ॥ श्रेयांस्तु सहदारस्य विवाशो
द्यममस्वयं ॥ ब्राह्मणस्य वधं नाहमनुमंसे कदाचन ॥ १२ ॥ कुंत्युवाच ममाप्येषामतिर्ब्रह्मन् विप्रारक्ष्या इति स्थिरा ॥ नचाप्यनिष्टः पुत्रो मे यदि पुत्रश
तं भवेत् ॥ १३ ॥ नचासौराक्षसः शक्तो मम पुत्रविनाशने ॥ वीर्यवान्मंत्रसिद्धश्च तेजस्वी च सुतो मम ॥ १४ ॥ राक्षसाय च तत्सर्वं प्रापयिष्यति भोजनं ॥ मोक्ष
यिष्यति चात्मानमिति मे निश्चिता मतिः ॥ १५ ॥ समागताश्च वीरेण दृष्टपूर्वाश्च राक्षसाः ॥ बलवंतो महीकायानिहताश्चाप्यनेकशः ॥ १६ ॥ नत्विदं केषुचिद्ब्र
ह्मन् व्याहर्तव्यं कथंचन ॥ विद्यार्थिनो हि मे पुत्रान् विप्रकुर्युः कुतूहलात् ॥ १७ ॥ गुरुणा चाननुज्ञातो ग्राहयेद्यत्सुतो मम ॥ न सकुर्यात्तथा कार्यं विद्ययेति सतां
मतं ॥ १८ ॥ एवमुक्तस्तु पृथया सविप्रो भार्यया सह ॥ दृष्टः संपूजयामास तद्वाक्यममृतोपमं ॥ १९ ॥ ततः कुंती च विप्रश्च सहिता वनिलात्मजं ॥ तमब्रूतां कुरु
ष्वेतिस तथेत्यब्रवीच्चतौ ॥ २० ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि वक्रवधपर्वणि भीमवक्रवधांगीकारे एकषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥ ॥ ७३ ॥
वैशंपायन उवाच . करिष्ये इति भीमेन प्रतिज्ञातेऽथ भारत ॥ आजग्मुस्ततः सर्वे भैक्षमादाय पाण्डवाः ॥ १ ॥ आकारेणैव तं ज्ञात्वा पाण्डुपुत्रो युधिष्ठिरः ॥
रहः समुपविश्यैकस्ततः प्रच्छमातरं ॥ २ ॥ युधिष्ठिर उवाच किंचिकीर्षत्ययं कर्मभीमो भीमपराक्रमः ॥ भवत्यनुमते कच्चित्स्वयं वा कर्तुमिच्छति ॥ ३ ॥
कुंत्युवाच . ममैव वचनादेव करिष्यति परंतपः ॥ ब्राह्मणार्थे महत्कृत्यं मोक्षाय नगरस्य च ॥ ४ ॥ युधिष्ठिर उवाच किमिदं साहसं तीक्ष्णं भवत्यादुष्करं
कृतं ॥ परित्यागं हि पुत्रस्य न प्रशंसंति साधवः ॥ ५ ॥ कथं परसुतस्यार्थं स्वसुतं त्यक्तुमिच्छसि ॥ लोकवेदविरुद्धं हि पुत्रत्यागात्कृतं त्वया ॥ ६ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारत भावदीपे एकषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥ ॥ ७३ ॥ करिष्ये इति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ मोक्षाय वक्रवधादिति शेषः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

॥१८८॥ १०॥ ११॥ १२॥ १३॥ १४॥ विश्वासः असाध्यमपि साधयेदिति प्रत्ययः ॥ १५॥ निर्व्यूढाः बहिर्निष्काशिताः निगूढा इति षोडशः रक्षिताः वारणावतात् वारणावतं त्यक्त्वा पथीति शेषः ॥ १६॥ यस्य बाहुसमाश्रित्य सुखं सर्वं शयामहे ॥ राज्यं चापहृतं सुद्वैराजिहीर्षामहे पुनः ॥ ७॥ यस्य दुर्योधनो वीर्यं चितयं न मितौ जसः ॥ न शते रजनीः सर्वा दुःखाः कुनिता सह ॥ ८॥ यस्य वीरस्य वीर्येण मुक्ता जतु गृहाद्वयं ॥ अन्येभ्यश्चैव पापेभ्यो निहतश्च पुरोचनः ॥ ९॥ यस्य वीर्यं समाश्रित्य वसुपूर्णा वसुंधरा ॥ इमां मन्यामहे प्राप्तां निहत्य धृतराष्ट्रजान् ॥ १०॥ तस्य व्यवसितस्या गोबुद्धिमास्थाय कांत्वया ॥ कच्चिन्नुदुःखैर्बुद्धिस्ते विलुभा गतचेतसः ॥ ११॥ कुंत्युवाच युधिष्ठिर न संतापस्त्वया कार्यो वृकोदरे ॥ न चायं बुद्धिदौर्बल्याद्व्यवसायः कृतो मया ॥ १२॥ इह विप्रस्य भवने वयं पुत्रसुखोपिताः ॥ अज्ञाता धातृ राष्ट्राणां सत्कृता वीतमन्यवः ॥ १३॥ तस्य प्रतिक्रिया पार्थम्येयं प्रसमीक्षिता ॥ एतावानेव पुरुषः कृतं यस्मिन्ननश्यति ॥ १४॥ यावच्च कुर्यादन्योऽस्य कुर्याद्दुःखं ततः ॥ दृष्ट्वा भीमस्य विक्रान्तं तदा जतु गृहं महत् ॥ हिडिंबस्य वधाच्चैवं विश्वासो मे वृकोदरे ॥ १५॥ बाहोर्बलं हि भीमस्य नागायुतसमं महत् ॥ येन यूयं गजप्रस्थानि व्यूढा वारणावतात् ॥ १६॥ वृकोदरेण सह शोबलेनान्योनविद्यते ॥ यो व्यतीयाद्युधि श्रेष्ठमपि चक्रधरं स्वयं ॥ १७॥ जातमात्रः पुरा चैव ममांकात्पतितो गिरौ ॥ शरीरगौरवादस्य शिलागात्रैर्विचूर्णिता ॥ १८॥ तदहं प्रज्ञया ज्ञात्वा बलं भीमस्य पांडव ॥ प्रतिकार्ये च विप्रस्य ततः कृतवती मतिं ॥ १९॥ नेदं लोभान्न च ज्ञानान्न च मोहाद्विनिश्चितं ॥ बुद्धिपूर्वं तु धर्मस्य व्यवसायः कृतो मया ॥ २०॥ अथौद्वावपि निष्पन्नौ युधिष्ठिर भविष्यतः ॥ प्रतीकारश्च वासस्य धर्मश्च चरितो महान् ॥ २१॥ यो ब्राह्मणस्य साहाय्यं कुर्यादर्थेषु कर्हिचित् ॥ क्षत्रियः स शुभं लोकानामुयादिति मे मतिः ॥ २२॥ क्षत्रियस्यैव कुर्वाणः क्षत्रियो वधमोक्षणं ॥ विपुलां कीर्तिमाप्नोति लोकेऽस्मिंश्च परत्र च ॥ २३॥ वैश्यस्यार्थे च साहाय्यं कुर्वाणः क्षत्रियो भुवि ॥ स सर्वेष्वपि लोकेषु प्रजारंजयते ध्रुवं ॥ २४॥ शूद्रं तु मोचयेद्राजा शरणार्थिनमागतं ॥ प्राप्नोतीह कुले जन्मसद्ध्ये राजपूजिते ॥ २५॥ एवं मां भगवान्व्यासः पुरा पौरव नंदन ॥ प्रोवाचा सुकरप्रज्ञस्तस्मादेवं चिर्कीर्षितं ॥ २६॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि बकवधपर्वणि कुंत्युवाच उपपन्नमिदं मातस्त्वया बुद्धिपूर्वकं ॥ आर्तस्य ब्राह्मणस्यैतदनुक्रांशादिदं कृतं ॥ १॥

मिति शेषः ॥ १९॥ २०॥ प्रतीकारः प्रत्युपकारः ॥ २१॥ २२॥ २३॥ २४॥ २५॥ २६॥ इति आदिपर्वणे ० नै० भा० भा० द्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२॥ ॥ १७॥ उपपन्नमिति कृतं त्राणमिति शेषः ॥ १॥

॥३॥ परिषासः अनुपासः ॥३॥४॥५॥६॥७॥ भिन्नवक्रः विदीर्णवक्रः भुक्तिभ्रमभ्यं त्रिशिखां त्रिरेखां ॥८॥९॥ यियासुः गंतुमिच्छुः यम सादनं यमगृहं ॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥ उपदेवत्वाद्राक्षसः

ध्रुवमेप्यतिभीमोयं निहत्य पुरुषादकं ॥ सर्वथा ब्राह्मणस्यार्थे यदनुक्रोशवत्यसि ॥ २ ॥ यथा त्विदं न विंदेयुर्न रानगरवासिनः ॥ तथाऽयं ब्राह्मणो वाच्यः परिग्रा
त्यश्च यत्नतः ॥ ३ ॥ वैशंपायन उवाच ततो राज्यां व्यतीतायामन्नमादाय पांडवः ॥ भीमसेनो ययौ तत्र यत्रासौ पुरुषादकः ॥ ४ ॥ आसाद्य तु वनं तस्य रा
क्षसः पांडवो बली ॥ आजुहावत तोनाघातदन्नमुपपादयन् ॥ ५ ॥ ततः सराक्षसः क्रुद्धो भीमस्य वचनात्तदा ॥ आजगाम सुसंकुद्धो यत्र भीमो व्यवस्थितः ॥
॥ ६ ॥ महाकायो महावेगो दारयन्निव मेदिनी ॥ लोहिताक्षः करालश्च लोहितश्मश्रुमूर्धजः ॥ ७ ॥ आकर्णाद्विन्नवक्रश्च शंकुकर्णो विभीषणः ॥ त्रिशिखां भु
कुट्टिरुत्वासं दश्य दशनच्छदं ॥ ८ ॥ भुंजानमन्नं तं दृष्ट्वा भीमसेनं सराक्षसः ॥ विवृत्य नयने क्रुद्ध इदं वचनमब्रवीत् ॥ ९ ॥ को यमन्नमिदं भुंक्ते मर्दय मुपकल्पितं ॥
पश्य तो मम दुर्बुद्धि रिय्यासुर्यमसादनं ॥ १० ॥ भीमसेनस्ततः श्रुत्वा प्रहसन्निव भारत ॥ राक्षसं तमना दृत्य भुंक्त एव पराङ्मुखः ॥ ११ ॥ रवं स भैरवं कृत्वा समु
द्यम्य करावुभौ ॥ अभ्यद्रव द्भीमसेनं जिघांसुः पुरुषादकः ॥ १२ ॥ तथापि परिभूयैनं प्रक्षमाणो वक्रोदरः ॥ राक्षसं भुंक्त एवान्नं पांडवः परवीरहा ॥ १३ ॥
अमर्षेण तु संपूर्णः कुंतीपुत्रं वक्रोदरं ॥ जघान पृष्ठे पाणिभ्यामुभाभ्यां पृष्ठतः स्थितः ॥ १४ ॥ तथा बलवता भीमः पाणिभ्यां भ्रूशमाहतः ॥ नैवावलोकयामास
राक्षसं भुंक्त एव सः ॥ १५ ॥ ततः सभूयः संक्रुद्धो वक्षमादाय राक्षसः ॥ ताडयिष्यंस्तदा भीमं पुनरभ्यद्रवद्वली ॥ १६ ॥ ततो भीमः शनैर्भुक्त्वा तदन्नं पुरुषर्षभः ॥
वार्युपस्पृश्य संदृष्ट्वा स्थौयुधिमहाबलः ॥ १७ ॥ क्षिप्तं क्रुद्धेन तं वक्षं प्रतिजग्राह वीर्यवान् ॥ सव्येन पाणिना भीमः प्रहसन्निव भारत ॥ १८ ॥ ततः सपुनरुद्य
म्य वक्षान्वद्भुविधान्वली ॥ प्राहिणो द्भीमसेनाय तस्मै भीमश्च पांडवः ॥ १९ ॥ तद्वक्ष्युद्धमभवन्महीरुहविनाशनं ॥ घोररूपं महाराजन रराक्षसराजयोः ॥
॥ २० ॥ नाम विश्राव्य तु वक्रः समभिद्रुत्य पांडवं ॥ भुजाभ्यां परिजग्राह भीमसेनं महाबलं ॥ २१ ॥ भीमसेनोऽपि तद्रक्षः परिरभ्य महाभुजः ॥ विस्फुरंतं महा
बाहुं विचर्क कर्षय लाद्वली ॥ २२ ॥ सकृप्यमाणो भीमेन कर्षमाणश्च पांडवं ॥ समयुज्यत तीव्रेण क्रुद्धेन पुरुषादकः ॥ २३ ॥ तयोर्वेगेन महता पृथिवी समकंपत ॥
पादपांश्च महाकायां शूर्णयामास तु तदा ॥ २४ ॥ हीयमानं तु तद्रक्षः समीक्ष्य पुरुषादकं ॥ निष्पिष्य भूमौ जानुभ्यां समाजघ्नं वक्रोदरः ॥ २५ ॥

स्य तत्स्पर्शेऽपि दोषाभावाद्भुंक्त एवेति भावः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ परिजग्राह आलिङ्गितवान् ॥ २१ ॥ विस्फुरंतमिति पुंस्त्वं वक्रनामलिङ्गापेक्षया ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

शिरोधरांकंधरां ॥ २६ ॥ चक्रेकृतं कटिकंधरयोर्भोजनेन पृष्ठवंशं भोजेत्यर्थः खंतमिति खवं प्राग्वाङ्मि ॥ २७ ॥ २८ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारत भावदीपे त्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥

ततोऽस्य जानुना पृष्ठमवपीड्य बलादिव ॥ बाहुना परिजग्राह दक्षिणेन शिरोधरां ॥ २६ ॥ स न च कटं देशे गृह्य वाससि पांडवः ॥ तद्रक्षां द्विगुणं चक्रे खवं
भैरवं ॥ २७ ॥ ततोऽस्य रुधिरं वक्रात्पादुरासीद्विशांपते ॥ भज्यमानस्य भीमेन तस्य घोरस्य रक्षसः ॥ २८ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि बकवधप
र्वणि बकभीमसेनयुद्धे त्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ वैशंपायन उवाच ततः स भग्नपार्श्वान् गोनदित्वा भैरवं ॥ शैलरा
जप्रतीकाशो गतासुरभवद्वकः ॥ १ ॥ तेन शब्देन विप्रस्तोजनस्तस्याथ रक्षसः ॥ निष्पातगृहाद्राजस्यैव परिचारिभिः ॥ २ ॥ तान् भीतान् विगतज्ञानान् भी
मः प्रहरतां वरः ॥ सांख्यामास बलवान्समये च न्यवेशयत् ॥ ३ ॥ न हि स्यामानुषाभूयो युष्माभिरितिकर्हि चित् ॥ हिंसां हि बधः शीघ्रमेव भवेदिति ॥ ४ ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा तानिरक्षांसि भारत ॥ एवमस्त्वितितं प्रादुर्जगृहुः समयंचतं ॥ ५ ॥ ततः प्रभृतिरक्षांसि तत्र सौम्यानि भारत ॥ नगरे प्रत्यदृश्यं तनुरैर्नगरवा
सिभिः ॥ ६ ॥ ततो भीमस्तमादाय गतासुं पुरुषादकं ॥ द्वारदेशे विनिक्षिप्य जगामानुपलक्षितः ॥ ७ ॥ दृष्ट्वा भीमबलोद्धूतं वकं विनिहतं तदा ॥ ज्ञातं योऽस्य भ
योद्विघ्नाः प्रतिजग्मुस्ततस्ततः ॥ ८ ॥ ततः स भीमस्तं हत्वा गत्वा ब्राह्मणवेश्म तत् ॥ आचक्षेयथा वृत्तं राज्ञः सर्वमशेषतः ॥ ९ ॥ ततो नरा विनिष्क्रांतान् गरात्क
ल्यमेव तु ॥ ददृशुर्निहतं भूमौ राक्षसं रुधिराक्षितं ॥ १० ॥ तमद्रिकूटसदृशं विनिर्कीर्णं भयानकं ॥ दृष्ट्वा संलृष्टो माणो बभूवुस्तत्र नागराः ॥ ११ ॥ एकचक्रांत
तोगत्वा प्रवृत्तिं प्रददुःपुरे ॥ ततः सहस्रशो राजन्नरानगरवासिनः ॥ १२ ॥ तत्राजग्मुर्बकं द्रष्टुं सखीवृद्धकुमारकाः ॥ ततस्ते विस्मिताः सर्वे कर्मदृष्ट्वाऽतिमानुषं ॥
दैवतान्यर्चयांचक्रुः सर्वे एव विशांपते ॥ १३ ॥ ततः प्रगणयामासुः कस्य वारोऽयं भोजने ॥ ज्ञात्वा चागम्य तं विप्रं प्रच्छुः सर्वे एव ते ॥ १४ ॥ एवं पृष्ठः सबहुं शो
रक्षमाणश्च पांडवान् ॥ उवाच नागरान्सर्वानिदं विप्रर्षभस्तदा ॥ १५ ॥

॥ १६३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ तत इति भग्नानि पार्श्वानि पर्शवो अंगानि च हस्तपादादीनियस्य स तथा ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ गत्वा गतवान् अन्येभ्योऽपि दृश्यंत इ
ति गमेः कनिष्ठा ततो नृणां सिकलोपेतुगागमे चैतद्गुणं आचक्षे ब्राह्मण इति शेषः ॥ ९ ॥ कल्यं प्रातः काले ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

आज्ञापितं राजकीयैरिति शेषः अशनेराक्षसस्य भोजनार्थं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ ब्रह्ममहं ब्राह्मणेन राक्षसो हत इति श्रुत्वा ब्राह्मणानां सुखार्थं महं उत्सवं ब्राह्मणपूजनादिकं चक्रुः ॥ २० ॥ २१ ॥ इति आदि
पर्वणि नैलकंठे ये भारत भावदीपे चतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ते तथा पुरुषव्याघ्रा इति ॥ १ ॥ ब्रह्म उपनिषदं परं अत्यंतं अधीयानां

आज्ञापितं मामशने रुदं तं सह बंधुभिः ॥ ददर्श ब्राह्मणः कश्चिन्मंत्रसिद्धो महामनाः ॥ १६ ॥ परिपृच्छ्य समां पूर्वं परिक्लेशं पुरस्य च ॥ अब्रवीद्ब्राह्मणश्रेष्ठो वि
श्वास्य प्रहसन्निव ॥ १७ ॥ प्रापयिष्याम्यहं तस्मा अन्नमेतद्दुरात्मने ॥ मन्निमित्तं भयं चापि न कार्यमिति चाब्रवीत् ॥ १८ ॥ स तदन्नमुपादाय गतो बकव नं प्र
ति ॥ तेन नूतं भवेदेतत्कर्म लोकहितं कृतं ॥ १९ ॥ ततस्ते ब्राह्मणाः सर्वे क्षत्रियाश्च सुविस्मिताः ॥ वैश्याः शूद्राश्च मुदिताश्च कुर्बन्महंतदा ॥ २० ॥ ततो जानपदाः
सर्वे आजग्मुर्नगरं प्रति ॥ तद्द्भुततमं दृष्ट्वा पार्थास्तत्रैव चावसन् ॥ २१ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि बकवधपर्वणि बकवधे चतुःषष्ट्यधिकशततमो
ऽध्यायः ॥ १६४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ समाप्तं च बकवधपर्व ॥ अथ चैत्ररथपर्व ॥ जनमेजय उवाच ॥ ते तथा पुरुषव्याघ्रानि हत्य बकराक्षसं ॥
अत ऊर्ध्वं ततो ब्रह्मन् किमकुर्वत पांडवाः ॥ १ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ तत्रैव न्यवसन् राजन्निहत्य बकराक्षसं ॥ अधीयानाः परं ब्रह्म ब्राह्मणस्य निवेशने ॥ २ ॥
ततः कतिपया हस्य ब्राह्मणः संशितव्रतः ॥ प्रतिश्रयार्थी तद्देशं ब्राह्मणस्य जगाम ह ॥ ३ ॥ स सम्यक् पूजयित्वा तं विप्रं विप्रर्षभस्तदा ॥ ददौ प्रतिश्रयं तस्मै सदा स
र्वातिथिघ्नतः ॥ ४ ॥ ततस्ते पांडवाः सर्वे सह कुंत्यानरर्षभाः ॥ उपासां च क्रिरे विप्रं कथयंतं कथाः शुभाः ॥ ५ ॥ कथयामास देशां श्रुतीर्थानि सरितस्तथा ॥ राज्ञ
श्च विविधाश्चर्यान्देशांश्चैव पुराणि च ॥ ६ ॥ स तत्राकथयद्दिप्रं कथां ते जनमेजय ॥ पंचालेष्वद्भुताकारं याज्ञसेन्याः स्वयं वरं ॥ ७ ॥ धृष्टद्युम्नस्य चोत्पत्तिमुत्पत्तिं
च शिखंडिनः ॥ अयोनिजत्वं कृष्णायाद्रुपदस्य महामखे ॥ ८ ॥ तद्द्भुततमं श्रुत्वा लोके तस्य महात्मनः ॥ विस्तरेणैव प्रच्युतः कथां ते पुरुषर्षभाः ॥ ९ ॥ पांड
वा ऊचुः ॥ कथं द्रुपदपुत्रस्य धृष्टद्युम्नस्य पावकात् ॥ वेदीमध्याच्च कृष्णायाः संभवः कथमद्भुतः ॥ १० ॥ कथं द्रोणान्महेष्वासात्सर्वाण्यस्त्राण्यशिक्षत ॥ कथं
विप्रसंस्वार्यौ तौ भिन्नौ कस्य कृतेन वा ॥ ११ ॥

तिसंबंधः ॥ २ ॥ संशितव्रत इति तालव्यादिद्वयमध्यपाठे सांप्रसांसां जातयस्य तत्संशितव्रतं यस्य सः प्रशस्य व्रत इत्यर्थः प्रतिश्रयार्थी वा सांर्थी ॥ ३ ॥ अतिथिघ्नः अतिथिपूजनैकनिष्ठः ॥ ४ ॥
॥ ५ ॥ ६ ॥ याज्ञसेन्याः द्रौप्याः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ हे विप्र तौ द्रोणद्रुपदौ भिन्नौ वैरंप्राप्तौ ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ गंगाद्वारमिति ॥ १ ॥ ततो गंगामिति पाठे तु गंगां ततः पूर्वभरद्वाजगमनात्पूर्वमभिषेक्तुं आगतामित्यर्थः ॥ २ ॥ व्यहरद्विशेषेण हनवान् चकमेकामितवान् ॥ ३ ॥ कुमारानां सनत्कुमारादीनां समूहः कौमारं तनुव्यस्य ब्रह्मचारिणः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ एकतमं एक

वैशंपायन उवाच एवं तैश्चोदितो राजन्सविप्रः पुरुषर्षभैः ॥ कथयामास तत्सर्वं द्रौपदीसंभवं तदा ॥ १२ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि द्रौपदीसंभवे पंचषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ब्राह्मण उवाच गंगाद्वारं प्रति महान्वभूवर्षिर्महातपाः ॥ भरद्वाजो महाप्राज्ञः स ततं संशितव्रतः ॥ १ ॥ सोभिषेक्तुं गतो गंगां पूर्वमेवागतां सतीं ॥ ददर्शाप्सरसं तत्र घृताचीमाप्नुतामृषिः ॥ २ ॥ तस्यावायुर्नदीतीरेव स नं व्यहरत्तदा ॥ अपरुष्टां वरां दृष्ट्वा तामृषिश्चकमेतदा ॥ ३ ॥ तस्यां संसक्तमनसः कौमारब्रह्मचारिणः ॥ चिरस्य रेतश्चस्कंदतदृषिर्द्रोण आदधे ॥ ४ ॥ ततः समभवद्द्रोणः कुमारस्तस्य धीमतः ॥ अध्यगीष्ट स वेदांश्च वेदांगानि च सर्वशः ॥ ५ ॥ भरद्वाजस्य तु सखा पृषतो नाम पौर्षिवः ॥ तस्यापि द्रुपदो नाम तदा समभवत्सुतः ॥ ६ ॥ स नित्यमाश्रमं गत्वा द्रोणेन सह पार्षतः ॥ चिक्रीडाध्ययनं चैव चकार क्षत्रियर्षभः ॥ ७ ॥ ततस्तु पृषतेऽतीते सराजा द्रुपदो भवत् ॥ द्रोणोऽपिरामं शुश्रावदित्संतं वसुसर्वशः ॥ ८ ॥ वनं तु प्रस्थितं रामं भरद्वाजसुतोऽब्रवीत् ॥ आगतं वित्तकामं मां विद्धि द्रोणं द्विजोत्तम ॥ ९ ॥ राम उवाच शरीरमात्रमेवाद्यमंयां समवशेषितं ॥ अस्त्राणि वा शरीरं वा ब्रह्मन्नेकतमं वृणु ॥ १० ॥ द्रोण उवाच अस्त्राणि चैव सर्वाणि तेषां संहारमेव च ॥ प्रयोगं चैव सर्वेषां दातुमर्हति मे भवान् ॥ ११ ॥ ब्राह्मण उवाच तथेत्युक्त्वा ततस्तस्मै प्रददौ भृगुनंदनः ॥ प्रतिगृह्यतदा द्रोणः कृतकृत्योऽभवत्तदा ॥ १२ ॥ संप्रहृष्टमना द्रोणो रामात्परमसंमतं ॥ ब्रह्मास्त्रं समनुज्ञप्य नरेष्वभ्यधिकोऽभवत् ॥ १३ ॥ ततो द्रुपदमासाद्य भरद्वाजः प्रतापवान् ॥ अब्रवीत् पुरुषव्याघ्रः सखायं विद्धि मामिति ॥ १४ ॥ द्रुपद उवाच नाश्रोत्रियः श्रोत्रियस्य नारथीरथिनः सखा ॥ नाराजापार्थिवस्यापि सखि पूर्वकिमिष्यते ॥ १५ ॥ ब्राह्मण उवाच सविनिश्चित्य मनसा पांचाल्यं प्रतिबुद्धिमान् ॥ जंगाम कुरुमुख्यानां नगरं नागसाङ्ग्यं ॥ १६ ॥ तस्मै पौत्रान्समादाय वसूनि विविधानि च ॥ प्राप्ताय प्रददौ भीष्मः शिष्यान्द्रोणाय धीमते ॥ १७ ॥

तरं अस्त्रमुदायस्याविवक्षितत्वाद्वा तमपू ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ समनुज्ञप्य निशम्य मारणतोषणनिशामनेषु ज्ञातिमिवानुहृत्स्वः ज्ञाप्येत्यपपाठः प्राप्येत्यपि पठंति ॥ १३ ॥ १४ ॥ पूर्वसखा इति सखिपूर्वबाल्येकतंसख्यं किं कथं इष्यते प्राज्ञैर्न कथमपीत्यर्थः बालो हि मौढ्यादनुन्येनापि सख्यमिच्छति ननु प्राज्ञ इति भावः ॥ १५ ॥ १६ ॥ समादाय हस्ते गृहीत्वा प्रददौ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ छत्रवत्यांअहिच्छत्रे ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ राज्येराज्यार्थं त्वयासहसंगम्येतिशेषः भागीरथ्याहमितिसंधिरार्षः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ उक्तावचनेनैवसख्यंकृतवानतुमनसा ब्रा
ह्मणस्याद्रोहित्वेपिपक्षत्रियस्यदीर्घद्रोहित्वात् ॥ २७ ॥ तदेवाहअसत्कारइति ॥ २८ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेष्टषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥ ॥ ११ ॥ ॥ ११ ॥
द्रोणःशिष्यांस्ततःपार्थानिदंवचनमब्रवीत् ॥ समानीयतुतान्शिष्यान्द्रुपदस्यासुखायवै ॥ १८ ॥ आचार्यवेतनंकिंचिद्भूदियद्वर्त्ततेमम ॥ कृतास्त्रैस्तत्प्रदेयं
स्यात्तद्वतंवदतानघाः ॥ सोऽर्जुनप्रमुखैरुक्तस्तथास्त्वितिगुरुस्तदा ॥ १९ ॥ यदाचपांडवाःसर्वेकृतास्त्राःकृतनिश्चयाः ॥ ततोद्रोणोऽब्रवीद्भूयोवेतनार्थमिदं
वचः ॥ २० ॥ पार्षतोद्रुपदोनामच्छत्रवत्यांनरेश्वरः ॥ तस्मादाकृष्यतद्राज्यंममशीघ्रंप्रदीयतां ॥ २१ ॥ ततःपांडुसुताःपंचनिर्जित्यद्रुपदंयुधि ॥ द्रोणायदं
शयामासुर्वत्वाससचिवंतदा ॥ २२ ॥ द्रोणउवाच प्रार्थयामित्वयासख्यंपुनरेवनराधिप ॥ अराजाकिलनोराज्ञःसखाभवितुमर्हति ॥ २३ ॥ अतः
प्रयतितंराज्येयज्ञसेनत्वयासह ॥ राजाऽसिदक्षिणेकूलेभागीरथ्याऽहमुत्तरे ॥ २४ ॥ ब्राह्मणउवाच एवमुक्तोहिपांचाल्योभारद्वाजेनधीमता ॥ उवा
चास्त्रविदांश्रेष्ठोद्रोणंब्राह्मणसत्तमं ॥ २५ ॥ एवंभवतुभद्रंतेभारद्वाजमहामते ॥ सख्यंतदेवभवतुशश्वद्यदभिमन्यसे ॥ २६ ॥ एवमन्योऽन्यमुक्त्वातौकृत्वास
ख्यमनुत्तमं ॥ जग्मतुद्रोणपांचाल्यौयथागतमरिंदमौ ॥ २७ ॥ असत्कारःसतुमहान्मुहूर्त्तमपितस्यतु ॥ नापैतिल्लदयाद्राज्ञोदुर्मनाःसरुशोऽभवत् ॥ २८ ॥
इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिचैत्ररथपर्वणिद्रौपदीसंभवेष्टषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥ ॥ ११ ॥ ॥ ११ ॥ ब्राह्मणउवाच अमर्षीद्रुपदो
राजाकर्मसिद्धान्द्विजर्षभान् ॥ अन्विच्छन्परिचक्रामब्राह्मणावसथान्वहून् ॥ १ ॥ पुत्रजन्मपरीप्सन्वैशोकोपहतचेतनः ॥ नास्तिश्रेष्ठमपत्यंमेइतिनित्यमर्चि
तयत् ॥ २ ॥ जातान्पुत्रान्सनिर्वेदाद्विभ्रं धूनिचिचाब्रवीत् ॥ निःश्वासपरमश्वासीद्रोणंप्रतिचिकीर्षया ॥ ३ ॥ प्रभावंविनयंशिक्षांद्रोणस्यचरितानिच ॥
त्वात्रेणचबलेनास्यर्चितयन्नाध्यगच्छत ॥ ४ ॥ प्रतिकर्तुंनृपश्रेष्ठोयतमानोऽपिभारत ॥ अभितःसोऽथकल्मषींगंगाकूलेपरिभ्रमन् ॥ ५ ॥ ब्राह्मणावसथं
पुण्यमाससाद्रमहीपतिः ॥ तत्रनास्नातकःकश्चिन्नचासीदब्रतीद्विजः ॥ ६ ॥ तथैवचमहाभागःसोपश्यत्संशितव्रतौ ॥ याजोपयाजौब्रह्मर्षीशाम्यंतौपरमे
ष्ठिनौ ॥ ७ ॥ संहिताध्ययनेयुक्तौगोत्रतश्चापिकाश्यपौ ॥ तारण्यौयुक्तरूपौब्राह्मणावपिसत्तमौ ॥ ८ ॥

अमर्षीति ॥ १ ॥ २ ॥ पुत्रान्वंघूंश्चधित्यब्रवीदित्यन्वयः ॥ ३ ॥ ४ ॥ कल्मषीकृष्णवर्णायमुनामभितः गंगाकूलेचपरिभ्रमन् कल्मषपादस्यकल्मषीमभितःसमीपेइत्यन्ये ॥ ५ ॥ ६ ॥ परमेष्ठिनौ
निवेदेवास्थातुंशीलंययोस्तौ ॥ ७ ॥ तारण्यौकुमारीप्रभञ्जौ कर्णवत्कानीनौ तरणिर्धुमणौपुंसिकुमारीनौकयोःस्त्रियामितिमेदिनी सूर्यभक्तौवा ब्राह्मणौब्रह्मविदौ ऋषिसत्तमौमंत्रद्रष्टृपुत्रौ ॥ ८ ॥

उपहरेणैकान्ते ॥ १ ॥ प्रपदेशरणमतवान् ॥ १० ॥ ११ ॥ तस्मिन्कार्येकतेसतिअर्बुदं दशकोटीः दातास्मिदास्यामि ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ असांप्रतंअयुक्तंअनुव्रजन्पश्यं विमर्शंविचारं संकरादानेसंकरोदोषसंपर्कःतद्युक्तवस्त्वादाने ॥ १६ ॥ १७ ॥ उत्सृष्टंउच्छिष्टं ॥ १८ ॥ अधृणीलज्जाहीनः ॥ १९ ॥ हेनृपतेतंगच्छ हेस्वहेआत्मीय मनसाइदंयाजचरितंजुगुप्समानोनिदन् विचिंतयन्

सतावामंत्रयाप्ताससर्वकामैरतंद्रितः ॥ बुद्ध्यावलंतयोस्तत्रकनीयांसमुपद्वरे ॥ १ ॥ प्रपदेच्छंदयन्कामैरुपयाजं धृतव्रतं ॥ पादशुश्रूषणेयुक्तः प्रियवाक्सर्वकामदः ॥ १० ॥ अर्चयित्वायथान्यायमुपयाजमुवाचसः ॥ येनमेकर्मणाब्रह्मन्पुत्रः स्याद्द्रोणमृत्यवे ॥ ११ ॥ उपयाजरुतेतस्मिन्गवांदाताऽस्मितेऽर्बुदं ॥ यद्वातेन्यद्विजश्रेष्ठमनसःसुप्रियंभवेत् ॥ सर्वतत्तेप्रदाताऽहंनहिमेत्रास्तिसंशयः ॥ १२ ॥ इत्युक्तोनाहमित्येवंतमृषिःप्रत्यभाषत ॥ आराधयिष्यन्नुपदःसतंपर्यचरन्पुनः ॥ १३ ॥ ततःसंवत्सरस्यांतेद्रुपदंसद्विजोत्तमः ॥ उपयाजोऽब्रवीत्कालेराजन्मधुरयागिरा ॥ १४ ॥ ज्येष्ठोभ्राताममागृह्णाद्विचरन्गहनेवने ॥ अं परिज्ञातशौचायांभूमौनिपतितंफलं ॥ १५ ॥ तदपश्यमहंभ्रातुरसांप्रतमनुव्रजन् ॥ विमर्शंसंकरादानेनायंकुर्यात्कदाचन ॥ १६ ॥ दृष्ट्वाफलस्यनापश्यद्दोषान्यापानुबंधकान् ॥ विविनक्तिनशौचंयःसोऽन्यत्रापिकथंभवेत् ॥ १७ ॥ संहिताध्ययनंकुर्वन्वसंगुरुकुलेचयः ॥ भैक्षमुत्सृष्टमन्येषांभुंक्तेस्मचयदातदा ॥ १८ ॥ कीर्तयन्गुणमन्त्रानामधृणीचपुनःपुनः ॥ तंवैफलार्थिनंमन्येभ्रातरंतर्कचक्षुषा ॥ १९ ॥ तंवैगच्छस्वनृपतेसत्त्वांसंयाजयिष्यति ॥ जुगुप्समानो नृपतिर्मनसेदंविचिंतयन् ॥ २० ॥ उपयाजवचःश्रुत्वायाजस्याश्रममभ्यगात् ॥ अभिसंपूज्यपूजार्हमथयाजमुवाचह ॥ २१ ॥ अयुतानिददान्यष्टौगवांयाजयमांविभो ॥ द्रोणवैराभिसंतपंप्रह्लादयितुमर्हसि ॥ २२ ॥ सहिब्रह्मविदांश्रेष्ठोब्रह्मास्त्रेचाप्यनुत्तमः ॥ तस्माद्द्रोणःपराजैष्टमांवैससस्त्रिविग्रहे ॥ २३ ॥ क्षत्रियोनास्तितस्यास्यांष्टयिव्यांकश्चिदग्रणीः ॥ कौरवाचार्यमुख्यस्यभारद्वाजस्यधीमतः ॥ २४ ॥ द्रोणस्यशरजालानिप्राणिदेहहराणिच ॥ षडरन्निधनुश्चास्यदृश्यतेपरममहत् ॥ २५ ॥ सहिब्राह्मणवेषेणक्ष्मात्रंवेगमसंशयं ॥ प्रतिहंतिमहेष्वासोभारद्वाजोमहामनाः ॥ २६ ॥ क्षत्रोच्छेदायविहितोजामदम्यइवास्थितः ॥ तस्यत्यस्त्रबलंघौरमप्रधृष्यन्नरैर्भुवि ॥ २७ ॥ ब्राह्मंसंधारयंस्तेजोद्भुताद्भुतिरिवानलः ॥ समेत्यसदहत्याजौक्ष्मात्रधर्मपुरःसरः ॥ २८ ॥

स्वकार्यचेतिशेषः ॥ २० ॥ २१ ॥ अष्टावयुतानिददानि रिक्तपाणिर्नपश्येतराजानंदेवतांगुरुमितिस्मृतेरुपायनमात्रवेतवद्विणाअर्बुदप्रतिज्ञानात् ॥ २२ ॥ पराजैष्टपराजितवान् विषराभ्यांजेरितित ॥ २३ ॥ तस्यतस्मात् अधृणीःश्रेष्ठः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

ब्रह्मक्षत्रे इति सार्धः श्लोकः ओप्यर्थे ब्रह्मतेजः सहितक्षत्रतेजसि श्रोणमने विहिते श्रेष्ठे सत्यपिकेवलं ब्राह्मत्वदीयं विशिष्यते क्षात्राद्वलात् अहंतुहीनो ब्राह्मबलेन भीत इति पाठे ब्राह्माद्वलाद्भीतो ब्राह्मतेजः प्रपेदिवान् शरणं कृतवान् ॥ २९ ॥ ३० ॥ येन पुत्रं लभेयं तत्कर्म कुरु याज्यार्थं द्रुपदस्येष्टसाधनं यागं उपकल्पयत् मम सातव्ययोगं स्मृत्वा अदभाव आर्षः ॥ ३१ ॥ गुर्वर्थः गुरुश्चासावर्थश्चेति अतिभारोऽयं द्रोणहंतुः पुत्रस्योत्पादनं इति हेतोः उपयाजं अकाममप्यचोदयत् उपकल्पने प्रेरितवान् आत्मन्यप्रत्ययं चेत् इत्थिया येन उपयाजमपि निश्चयार्थं संवादितवान् ॥ ३२ ॥ वैतानं श्रौताग्निसाध्यं आचख्यो आख्यातवान् ॥ ३३ ॥ सचेति उपयाज उवाच ॥ ३४ ॥ वैशंपायन उवाच भारद्वाजस्येति आजक्रे कृतवान् कर्मसिद्धये कर्मफलसिद्ध्यर्थं ॥ ३५ ॥ प्रेहि प्रकर्षेण शीघ्रमेहि हविर्पहीतुमिति शेषः पृषति पृषतः पृषे इत एव संबन्धात्पुंयो

ब्रह्मक्षत्रे च विहिते ब्राह्मतेजो विशिष्यते ॥ सोऽहं क्षात्राद्वलाद्भीनो ब्राह्मतेजः प्रपेदिवान् ॥ २९ ॥ द्रोणाद्विशिष्टमासाद्य भवं तं ब्रह्मवित्तमं ॥ द्रोणांतकमहंपुत्रं लभेयं युधिदुर्जयं ॥ ३० ॥ तत्कर्म कुरु मे याज वितराम्यर्बुदं गवां ॥ तथेत्युक्त्वा तु तं याजो याज्यार्थमुपकल्पयत् ॥ ३१ ॥ गुर्वर्थ इति चाकाममुपयाजमचोदयत् ॥ याजो द्रोणविनाशाय प्रतिजज्ञतथा च सः ॥ ३२ ॥ ततस्तस्य नरेंद्रस्य उपयाजो महातपाः ॥ आचख्यौ कर्मवैतानं तदा पुत्रफलाय वै ॥ ३३ ॥ स च पुत्रो महावीर्यो महातेजामहाबलः ॥ इष्यते यदि धोराजन् भविता ते तथा विधः ॥ ३४ ॥ भारद्वाजस्य हंतारं सोऽभिसंधाय भूपतिः ॥ आजक्रे तत्तथा सर्वं द्रुपदः कर्मसिद्धये ॥ ३५ ॥ याजस्तु हवनस्यांते देवीमाज्ञापयत्तदा ॥ प्रेहि मां राक्षि पृषतिमिधुनं त्वामुपस्थितं ॥ ३६ ॥ राज्ञ्युवाच अवलिमं मुखं ब्रह्मन् दिव्यान् गंधान् विभर्मि च ॥ सुतार्थेनोपलब्ध्याऽस्मि तिष्ठ याजममप्रिये ॥ ३७ ॥ याज उवाच याजेन श्रपितं हव्यमुपयाजाभि मंत्रितं ॥ कथं कामं न संदध्यात्सात्वं विप्रेहि तिष्ठ वा ॥ ३८ ॥ ब्राह्मण उवाच एवमुक्त्वा तु याजेन हुते हविषि संस्रुते ॥ उत्तस्थौ पावकात् तस्मात्कुमारो देवसन्निभः ॥ ३९ ॥ ज्वालावर्णो घोररूपः ॥ किरीटीवर्मचोत्तमं ॥ बिभ्रत्सखद्गः स शरोधनुष्मान्विनदन्मुहुः ॥ ४० ॥ सोऽध्यारोह द्रव्यवरं तेन च प्रययौ तदा ॥ ततः प्रणेदुः पंचालाः प्रहृष्टाः साधुसाध्वति ॥ ४१ ॥

गेह्नीष अन्ये नु प्रार्थयन्ति ति पाठं कल्पयन्ति ॥ ३६ ॥ अवलिमं दूषितं लालादिना अप्रक्षालितत्वादिति भावः अवलेपस्तु गर्वे स्याद्वेपने दूषणे पिचेति षेदिनी गंधान् अंगरागादिजान् अस्नातास्मीति भावः यावतो धावते न स्थैश्यावद न्यास्नाति तस्या अभुमारुक इत्याद्युक्त्वा तिस्रो रात्रीर्व्रतं चरेदिति विहितौ अस्पृश्या धर्मवितौ तदेवाह नोपलब्ध्यास्मि उपलब्धं स्पृष्टुं योग्यानास्मि तस्मान्मलवद्वासानसंवेदेति नया सह संवादस्यापि निषेधान् अतो हेतोः हे याजममप्रिये इष्टे सुतार्थे सुतरूपे प्रयोजने तिष्ठ शुद्धिकालं प्रतीक्षस्वेत्यर्थः ॥ ३७ ॥ श्रपितं पक्कं क्षेत्रे तः सेकं च विना आबयोः सामर्थ्यान्मिधुनमुत्पत्स्यत इत्यर्थः विप्रेहि दूरं वा गच्छ तिष्ठ वा प्रयोगविधिस्तु न बिलंबं स हते इत्यर्थः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

नेयंसेहेनसोढवती अयोनिजस्यधृष्टद्युम्नस्यतेजसोदुःसहत्वादितिभावः ॥ ४२॥४३॥४४॥४५॥ अमरवर्णिनीदेवकुमारीदुष्टवधायोद्यतादुर्गेत्यर्थः ॥४६॥ ४७॥४८॥ ४९॥५०॥ ५१॥ ५२॥ धृष्टत्वात्प्र
गल्भत्वात् धृष्टत्वादितिपठिपालनेशक्तत्वात् अत्यंतंअमर्षः शत्रूत्कर्षासहिष्णुत्वंतद्वत्त्वात् युष्मद्वित्तंतस्मराज्ञां बलमेवकवचकुंडलादिकंवासहोत्पन्नंतदादिर्यस्यशस्त्रास्त्रशौर्योत्साहादेस्तत्सुभ्रादितस्यउत्संभ
हर्षाविष्टांस्ततश्चैतान्नेयंसेहेवसुंधरा ॥ भयापहोराजपुत्रःपंचालानांयशस्करः ॥ ४२ ॥ राज्ञःशोकापहोजातएषद्रोणवधायवै ॥ इत्युवाचमहद्रूतमदृश्यंखे
चरंतदा ॥ ४३ ॥ कुमारीचापिपांचालीवेदीमध्यात्समुत्थिता ॥ सुभगादर्शनीयांगीस्वसितायतलोचना ॥ ४४ ॥ श्यामापद्मपलाशाक्षीनीलकुंचितमूर्धजा
॥ ताम्रतुंगनखीसुभ्रूश्चारुपीनपयोधरा ॥ ४५ ॥ मानुषंविग्रहंरुत्वासांक्षादमरवर्णिनी ॥ नीलोत्पलसमोगंधोयस्याःक्रोशात्प्रधावति ॥ ४६ ॥ याविभक्ति
क्षत्रियान्क्षयं ॥ ४८ ॥ सुरकार्यमियंकालेकरिष्यतिसुमध्यमा ॥ अस्याहेतोःकौरवाणांमहदुत्पत्त्यतेभयं ॥ ४९ ॥ तच्छ्रुत्वासर्वपंचालाःप्रणेदुःसिंहसंघव
याजोराज्ञःप्रियचिकीर्षया ॥ तयोश्चनामनीचक्रुर्द्विजाःसंपूर्णमानसाः ॥ ५२ ॥ धृष्टत्वादत्यमर्षित्वाद्युष्माद्युत्संभवादपि ॥ धृष्टद्युम्नःकुमारोयद्रुपदस्यभवत्वि
ति ॥ ५३ ॥ कृष्णेत्येवाब्रुवन्कृष्णांकृष्णाभूत्साहिवर्णतः ॥ तथातन्मियुनंजज्ञेद्रुपदस्यमहामखे ॥ ५४ ॥ धृष्टद्युम्नतुपांचाल्यमानीयस्वनिवेशनं ॥ उपाकरोदस्त्र
हेतोर्भारद्वाजःप्रतापवान् ॥ ५५ ॥ अमोक्षणीयंदैवंहिभाविमत्वामहामतिः ॥ तथातत्कृतवान्द्रोणआत्मकीर्त्यनुरक्षणात् ॥ ५६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआ
दिपर्वणिचैत्ररथपर्वणिद्रौपदीसंभवेसप्तपद्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ वैशंपायनउवाच एतच्छ्रुत्वातुर्कोतेयाःशल्यवि
वाच चिररात्रोषिताःस्मेहब्राह्मणस्यनिवेशने ॥ रममाणाःपुरेरम्यलब्धभैक्षामहात्मनः ॥ ३ ॥

वात्उत्कर्षेणोत्पत्तेश्च ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ उपाकरोत्उपकृतवान् असहहेतोःअस्त्रदानेनहेतुनाराज्यार्थस्यरुतत्वात्तावतैवोपाकरोत् ॥ ५५ ॥ कीर्त्यनुरक्षणात् अन्यथाद्रोणोद्वेषात्भयाच्चनविद्यादत्तवानित्य
कीर्तिःस्यात् ॥ ५६ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तपद्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ एतच्छ्रुत्वातुर्कोतेयाइतिस्पष्टार्थोऽध्यायः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारत भावदीपे अष्टषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वसस्त्विति प्रतस्थे इत्युक्तं

यानीहरमणीयानिवनान्युपवनानि च ॥ सर्वाणि तानि दृष्टानि पुनः पुनररिंदम ॥ ४ ॥ पुनर्द्रष्टुं हितानीह प्रीणयंति ननस्तथा ॥ भैक्षं च न तथा वीरलभ्यते कुरु
नंदन ॥ ५ ॥ ते वयं साधुपंचालान् गच्छाम यदि मन्यसे ॥ अपूर्वदर्शनं वीररमणीयं भविष्यति ॥ ६ ॥ सुभिक्षाश्चैव पंचालाः श्रूयंते शत्रुकर्शन ॥ यज्ञसेनश्चरा
जासौ ब्रह्मण्य इति श्रुम ॥ ७ ॥ एकत्र चिरवासश्च क्षमो न चमतो मम ॥ ते तत्र साधुगच्छामो यदि त्वं पुत्रमन्यसे ॥ ८ ॥ युधिष्ठिर उवाच भवत्या
यन्मतं कार्यं तदस्माकं परंहितं ॥ अनुजांस्तु न जानामि गच्छेयुर्नैति वा पुनः ॥ ९ ॥ वैशंपायन उवाच ततः कुंती भीमसेनमर्जुनं यमजौ तथा ॥ उवाच ग
मनंते च तथेत्येवाब्रुवंस्तदा ॥ १० ॥ तत आमंश्यतं विप्रं कुंती राजन्सुतैः सह ॥ प्रतस्थेन गरीरम्यां द्रुपदस्य महात्मनः ॥ ११ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्व
णि चैत्ररथपर्वणि पंचालदेशयात्रायामष्टषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायन उवाच वसस्त्वितेषु प्रच्छन्नं पांडवे
षु महात्मसु ॥ आजगामाथ तान् द्रष्टुं व्यासः सत्यवतीसुतः ॥ १ ॥ तमागतमभिप्रेक्ष्य प्रत्युद्गम्य परंतपाः ॥ प्रणिपत्याभिवाद्यै नंतस्युः प्रांजलयस्तदा ॥ २ ॥ समनु
ज्ञाप्य तान्सर्वानासीनान्मुनिरब्रवीत् ॥ प्रच्छन्नं पूजितः पार्थैः प्रीतिपूर्वमिदं वचः ॥ ३ ॥ अयि धर्मेण वर्तध्वं शास्त्रेण च परंतपाः ॥ अयि विप्रेषु पूजावः पूजाहं षु न
हीयते ॥ ४ ॥ अयं धर्मार्थवद्वाक्यमुक्त्वा स भगवानृषिः ॥ विचित्राश्च कथास्तास्ताः पुनरेवेदमब्रवीत् ॥ ५ ॥ व्यास उवाच आसीत्तपो वने काचिदृषेः क
न्या महात्मनः ॥ विलग्नमध्याशुश्राणी सुभृः सर्वगुणान्विता ॥ ६ ॥ कर्मभिः स्वरुतैः सातु दुर्भगा समपद्यत ॥ नाध्यगच्छत्यति सातु कन्यारूपवती सती ॥ ७ ॥
ततस्तमुमथारेभेपत्यर्थमसुखाततः ॥ तोषयामास तपसा सा किलोग्रेण शंकरं ॥ ८ ॥ तस्याः स भगवांस्तुष्टस्तामुवाच यशस्विनीं ॥ वरं वरय भद्रं ते वरदोऽस्मी
ति शंकरः ॥ ९ ॥ अथेश्वरमुवाचे दमात्मनः सावचो हितं ॥ पतिं सर्वगुणोपेतमिच्छामीति पुनः पुनः ॥ १० ॥ तामथ प्रत्युवाचे दमीशानो वदतां वरः ॥ पंचतेप
तयो भद्रे भविष्यंतीति भारताः ॥ ११ ॥ एवमुक्ता ततः कन्या देवं वरदमब्रवीत् ॥ एकमिच्छाम्यहं देवत्वस्य सादात्यतिप्रभो ॥ १२ ॥ पुनरेवाब्रवीद्देव इदं वचनमु
त्तमं ॥ पंचरुत्वस्त्वया त्युक्तः प्रतिदेहीत्यहं पुनः ॥ १३ ॥ देहमन्यगतायास्त्येयथांक्तं तद्रविष्यति ॥ द्रुपदस्य कुले जने सा कन्या देवरूपिणी ॥ १४ ॥

नः प्रागेवाजगामेत्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ अयि निको मलमंत्रणे ॥ ४ ॥ ५ ॥ विलग्नमध्याशुश्राणी ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

पार्षतीपार्षतदुहिता ॥ १५ ॥ १६ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावेदोपेऊनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ गतेइति ॥ १ ॥
सोमाश्रयःचंद्रधरोरुद्रःतस्यस्थानंसोमाश्रयायणं ॥ २ ॥ ३ ॥ उल्मुकंज्वलत्काष्ठं ॥ ४ ॥ ५ ॥ बलवत्अतिशायिनं ॥ ६ ॥ ७ ॥ पूर्वरात्रागमेषुपश्चिमायांदिशिअर्धास्तमितार्कमंडलरूपायासंध्यासं

निर्दिष्टाभवतोपलीकृष्णापार्षत्यनिदिता ॥ पांचालनगरेतस्मान्निवसध्वंमहाबलाः ॥ सुखिनस्तामनुप्राप्यभविष्यथनसंशयः ॥ १५ ॥ एवमुक्त्वामहाभा
गःपांडवान्संपितामहः ॥ पार्थानामंय्यकुंतीचप्रातिष्ठतमहातपाः ॥ १६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिचैत्ररथपर्वणिद्रौपदीजन्मांतरकथनेऊनस
प्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ वैशंपायनउवाच गतेभगवतिव्यासेपांडवात्तृष्टमानसाः ॥ तेप्रतस्थुःपुरस्कृत्यमातृं
पुरुषर्षभाः ॥ १ ॥ आमंय्यब्राह्मणंपूर्वमभिवाद्यानुमान्यच ॥ समैरुदङ्मुखैर्मर्गैर्यथोद्दिष्टंपरंतपाः ॥ २ ॥ तेत्वगच्छन्नहोरात्रात्तीर्थसोमाश्रयायणं ॥ आसेदुः
पुरुषव्याघ्रागंगायांपांडुनंदनाः ॥ ३ ॥ उल्मुकंतुसमुद्यम्यतेषामग्रधनंजयः ॥ प्रकाशार्थंययौतत्ररक्षार्थंचमहारथः ॥ ४ ॥ तत्रगंगाजलेरम्येविविक्तेक्रीड
यन्स्त्रियः ॥ ईर्ष्युर्गंधर्वराजोवैजलक्रीडामुपागतः ॥ ५ ॥ शब्दंतेषांसशुश्रावनदींसमुपसर्पतां ॥ तेनशब्देनचाविष्टशुक्रोधवलवद्दली ॥ ६ ॥ सदृष्ट्वापांडवां
स्तत्रसहमात्रापरंतपान् ॥ विस्फारयन्धनुर्धोरमिदंवचनमब्रवीत् ॥ ७ ॥ संध्यासंरज्यतेघोरापूर्वरात्रागमेषुया ॥ अशीतिभिर्लवैर्हीनंतन्मुहूर्त्तंप्रचक्षते ॥
॥ ८ ॥ विहितंकामचाराणांयक्षगंधर्वरक्षसां ॥ शेषमन्यन्मनुष्याणांकर्मचारेषुवैस्मृतं ॥ ९ ॥ लोभात्पचारंचरतस्तासुवेलासुवैनरान् ॥ उपक्रांतानिगृह्णी
मोराक्षसैःसहबालिशान् ॥ १० ॥ अतोरात्रौप्राप्नुवतोजलं ब्रह्मविदोजनाः ॥ गर्हयंतिनरान्सर्वान्वलस्थान्पतीनपि ॥ ११ ॥ आरात्तिष्ठतमामत्यंसमीपमु
पसर्पत ॥ कस्मान्मांनभिजानीतप्राप्तंभागीरथीजलं ॥ १२ ॥ अंगारपर्णंगंधर्ववित्तमांस्वबलाश्रयं ॥ अहंहिमातीचेर्षुश्चकुबेरस्यप्रियःसखा ॥ १३ ॥ अं
गारपर्णमित्येवंख्यातंचेदंबनंमम ॥ अनुगंगंचरन्कामांश्चित्रंयत्ररमाम्यहं ॥ १४ ॥

रज्यतेरक्ताभवतितस्यामुहूर्त्तंप्रस्थानकालंअशीतिभिर्लवैर्निमेषाद्धैर्हीनंप्रचक्षते ॥ ८ ॥ तदेवमुहूर्त्तयक्षादीनांकर्मचारेषुविहितंअन्यन्मनुष्याणांकर्मचारेषुस्मृतमित्यन्वयः संध्यायामशीतिलवोपरिरात्रौयक्षादी
नामेवसंचारकालः अन्यदहर्मुन्युष्याणामित्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ जलंप्राप्नुवतोनरान् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

ननंहसाः शृंगिणो वानचदेवां जनस्रजः कुबेरस्य यथोष्णीषं किमां समुपसर्पथेति प्राचीनः पाठो देवबोधादिभिर्व्याख्यातत्वात् हसंति विकसंति ते हसाः नमंतो हसाः येषां ते न हसाः भक्तानुपाहका देवाः सर्वत्रा प्रति
हतगतयस्ते भवंतो न भूचरत्वात् कौणपा इति पाठे नुराक्षसाः करालाकृतयो यूयं न रम्या कृतित्वात् न कुलसा इति पाठे पिसृग्वार्थः कुलं स्यंति अंतं नयंति ते कुलसाः कुलकंटका इत्यर्थः शृंगिणः कापालिकाः
आभिचारिका वीरसाधनादि परास्तेऽपि निशीथे जलप्रवेशार्हाः न च शृंगकपालादितच्चिह्नं युष्मासु दृश्यते न च देवां जनस्रजः देवानां संबंधीनि अंजनादीनि दिव्यदृष्टिप्रदानि स्रजश्च आकाशादिगतिप्रदायेषु संति
ते गंधर्वयक्षादयः उल्मुकधारित्वात् जलेशब्दकरत्वाच्च यक्षादिसंघविदामप्यज्ञातत्वात् कुबेरस्य उष्णीषमिवोष्णीषं शिरोमंडनभूतं संतं मां किं समनुसर्पथहेलया उपयाथ यद्वा कुबेरस्य कुस्तिशरीरस्य हीनश
न कौणपाः शृंगिणो वानदेवान च मानुषाः ॥ इदं समुपसर्पति तत्किं समनुसर्पथ ॥ १५ ॥ अर्जुन उवाच समुद्रे हि मवत्पार्श्वे न घामस्यां च दुर्मते ॥ रात्राव
हनिसंध्यायां कस्य गुप्तः परिग्रहः ॥ १६ ॥ भुक्तो वाप्यथवाऽभुक्तो रात्रावहनिखे चर ॥ न कालनियमोऽत्यस्ति गंगां प्राप्य सरिद्वरां ॥ १७ ॥ वयं च शक्तिसंपन्ना
अकाले त्वामधृष्णुम ॥ अशक्ता हिरण्यकूरयुष्मानर्चंति मानवाः ॥ १८ ॥ पुरा हि मवतश्चैषा हेमशृंगाद्विनिःसृता ॥ गंगा गत्वा समुद्रांभः सप्तधा समपद्यत ॥
॥ १९ ॥ गंगां च यमुनां चैव पुक्ष्जातां सरस्वतीं ॥ रथस्थां सरयूं चैव गोमतीं गंडकीं तथा ॥ २० ॥ अपर्युषितपापास्ते न दीः सप्तपि वंतिये ॥ इयं भूत्वा चैकवप्रा
शुचिराकाशगा पुनः ॥ २१ ॥ देवेषु गंगा गंधर्वप्राप्नोत्यलकनंदतां ॥ तथा पितृन् वैतरणां दुस्तरापापकर्मभिः ॥ गंगा भवति वै प्राप्य कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ॥
॥ २२ ॥ असंबाधा देवनदी स्वर्गसंपादनी शुभा ॥ कथमिच्छसि तां रोद्धुं नैष धर्मः सनातनः ॥ २३ ॥ अनिवार्यमसंबाधं तव वाचा कथं वयं ॥ न स्पृशे मयं तथा का
मं पुण्यं भागीरथी जलं ॥ २४ ॥ वैशंपायन उवाच अंगारपर्णस्तच्छ्रुत्वा क्रुद्ध आनम्य कार्मुकं ॥ मुमोच वाणान्निशितान् हीनाशी विषानिव ॥ २५ ॥ उ
ल्मुकं भ्रामयंस्तूर्णपांडवश्चर्मचोत्तरं ॥ व्यपोहत शरांस्तस्य सर्वानेव धनंजयः ॥ २६ ॥ अर्जुन उवाच विभीषिका वै गंधर्वनास्त्रज्ञे पुप्रयुज्यते ॥ अस्त्रज्ञे
पुप्रयुक्ते यं फेनवत्प्रबिलीयते ॥ २७ ॥ मानुषानतिगंधर्वान्सर्वान् गंधर्वलक्षये ॥ तस्मादस्त्रेण दिव्येन योत्स्ये हं न तु मायया ॥ २८ ॥ पुरास्त्रमिदमाग्नेयं प्रादात्कि
ल बृहस्पतिः ॥ भरद्वाजाय गंधर्वगुरुर्मान्यः शतक्रतोः ॥ २९ ॥ भरद्वाजादग्निवेश्य अग्निवेश्यादुर्मुम ॥ साध्विदं मत्स्यमददद्गोब्राह्मणसत्तमः ॥ ३० ॥
केऽयथा उष्णीषं यः कश्चित्हेलया उपसर्पति तद्वन्मां कथं जानीथेत्यर्थः ॥ १५ ॥ यत्पुरा त्रौजलं न स्पृष्टव्यमित्युक्तं तत्राह समुद्रे इति ॥ १६ ॥ १७ ॥ अहं हि मानोत्युक्तं तत्राह वयमिति अधृष्णुमधर्षितवंतः ॥ १८ ॥
सप्तधा वस्योक्तसारा नलिनी पावनी सीता चक्षुःसिधुरलकनदेति सप्तधा गत्वा समुद्रांभः समपद्यतेति योजना ॥ १९ ॥ २० ॥ अपर्युषितपापाः निःशेषितपापाः एकं आकाशरूपं वप्रतटं यस्याः सा तटं वप्रमिति
मेदिनी ॥ २१ ॥ २२ ॥ असंबाधानिः संकटा इतरनदीवत्पाटविरजस्वलात्वेन क्षणमप्यस्पृश्यत्वं न प्राप्नोतीत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ अहीन्सर्पान् आशी विषान्विषदंष्ट्रान् ॥ २५ ॥ चर्मच्छत्राकारं आयुध
पातत्राणं व्यपोहत अपसारितवान् ॥ २६ ॥ २७ ॥ मानुषानतिमानुषाधिकान् लक्षयेऽतो दिव्येनास्त्रेण योत्स्ये ॥ २८ ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ विष्णुर्नरथाच्युतं अतएवप्रमूढं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ स्त्रीनाथोरक्षितायस्यतं ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ अंगारवन्भास्वरंदुःस्पर्शचपणीवाहनरथोयस्यसोमारपर्णस्तस्यभावस्तत्तां ॥
 ॥ ३८ ॥ लाभंलाभवत्सुखदंसखायं ॥ ३९ ॥ ४० ॥ संभृतार्जितातपसा ॥ ४१ ॥ प्राणैर्योजयेत् नहन्यात् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ यदिति तत्तर्धर्मस्वरूपं पश्येत् यादृशं यद्धर्मविशिष्टं सामान्यतो वि
 वैशंपायन उवाच इत्युक्त्वा पांडवः क्रुद्धो गंधर्वाय मुमोच ह ॥ प्रदीपमस्त्रमाग्नेयं ददाहास्य रथं तु तत् ॥ ३१ ॥ विरथं विष्णुतंतं तु स गंधर्वमहाबलः ॥ अस्रतेजः
 प्रमूढं च प्रपतंतं मवाङ्मुखं ॥ ३२ ॥ शिरोरुहेषु जग्राह माल्यवत्सु धनं जयः ॥ भ्रातृभ्यस्ति च कर्षाय सोऽश्वपातादचेतसं ॥ ३३ ॥ युधिष्ठिरं तस्य भार्या प्रपेदेश
 नार्थिनी ॥ नाम्ना कुंभीनसीनामपतित्राणमभीप्सती ॥ ३४ ॥ गंधर्व्युवाच त्रायस्व मां महाभाग पतिं चे मं विमुंच मे ॥ गंधर्वी शरणं प्राप्ता नाम्ना कुंभीन
 सीप्रभो ॥ ३५ ॥ युधिष्ठिर उवाच युद्धे जितं यशो हीनं स्त्रीनाथमपराक्रमं ॥ को निहन्याद्रिपुंतातमुंचे मं रिपुसूदन ॥ ३६ ॥ अर्जुन उवाच जीवितं
 प्रतिपद्यस्व गच्छ गंधर्वमाशुचः ॥ प्रदिशत्यभयं तेऽद्य कुरु राजो युधिष्ठिरः ॥ ३७ ॥ गंधर्व उवाच जितोऽहं पूर्वकं नाम मुंचाम्यंगारपर्णतां ॥ न च श्लाघे
 बलेनांगननाम्ना जनसंसदि ॥ ३८ ॥ साध्विमं लब्ध्वा लाभं योऽहं दिव्यास्त्रधारिणं ॥ गंधर्व्यामाययेच्छामि संयोजयितुमर्जुनं ॥ ३९ ॥ अस्त्राग्निना विचित्रो
 ऽयं दग्धो मे रथ उत्तमः ॥ सोऽहं चित्ररथो भूत्वानाम्ना दग्धरथो भवं ॥ ४० ॥ संभृता चैव विद्येयं तपसे ह मया पुरा ॥ निवेदयिष्ये तामद्य प्राणदायमहात्मने ॥ ४१ ॥
 संस्तभयित्वा तरसा जितं शरणमागतं ॥ योरिपुं योजयेत्प्राणैः कल्याणं किं न सोऽर्हति ॥ ४२ ॥ चाक्षुषी नाम विद्येयं यां सोमाय ददौ मनुः ॥ ददौ स विश्वावसवे
 मम विश्वावसुर्ददौ ॥ ४३ ॥ सेयं कापुरुषं प्राप्ता गुरुदत्ता प्रणश्यति ॥ आगमोऽस्यामया प्रोक्तो वीर्यं प्रति निबोध मे ॥ ४३ ॥ यच्च क्षुपाद्रष्टुमिच्छेत्त्रिषु लोकेषु
 किंचन ॥ तत्पश्येद्यादृशं चेच्छेत्तादृशं द्रष्टुमर्हति ॥ ४४ ॥ एकपादेन षण्मासान् स्थितो विद्यां लभेदिमां ॥ अनुनेष्याम्यहं विद्यां स्वयंतु भ्यं व्रते कृते ॥ ४५ ॥ विद्य
 यात्थ नयाराज न्वयं नृभ्यो विशेषिताः ॥ अविशिष्टाश्च देवानामनुभावप्रदर्शिनः ॥ ४५ ॥ गंधर्वजानामश्वानामहंपुरुषसत्तम ॥ भ्रातृभ्यस्तव तु भ्यं च पृथग् ददा
 ताशतं शतं ॥ ४६ ॥ देवगंधर्ववाहास्ते दिव्यवर्णमिनोजवाः ॥ क्षीणाक्षीणा भवन्त्येते न हीयन्ते च रंहसः ॥ ४७ ॥

शेषतश्च सर्वसर्वावस्थं वस्तु सर्वदा स्वसंकल्पानुसारेण पश्येदित्यर्थः ॥ ४५ ॥ अनुनेष्यामि पश्चात्प्रापयिष्यामि ॥ ४६ ॥ विशेषिताः विशिष्टाः अविशिष्टास्तुल्याः अनुभावस्य आकाशगमनादृश्यत्वादेः प्रद
 र्शिनः दर्शनशीलाः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ क्षीणाश्च अक्षीणाश्च क्षीणाक्षीणाः दृष्ट्वा स्तरुणा वा एतेन भवंति रंहसो वेगाच्च न हीयन्ते इति नकारानुषंगेण योज्यं क्षीणाः क्षीणा इति पाठे समर्थाः समर्था इत्यर्थः ऐश्वर्यार्थस्य
 क्षयनेः कर्तारिनिष्ठायां दैर्घ्यं त्वंच एते रंहसो वेगातिशयान् न हीयन्ते अपि तु अधिकमधिकं समर्था भवन्तीत्यर्थः ॥ ४९ ॥

अश्वोत्पत्तिमाहचतुर्भिः पुरेति ॥ ५० ॥ भागीकृतः शीर्णत्वादानेकधाभूतोवज्रभागस्तेषुस्थानेषुदेवैरुपास्यते स्थानान्येवसामान्यतोविशेषतश्चाह लोकेइति यशोधनंउत्कृष्टंस्पृहणीयंसैववज्रतनुः वज्रस्यस्वरूपं सैवेतिविधेयलिङ्गापेक्षयास्त्रीत्वं तमेपयसिदध्यानयतिसावैश्वदेव्यामिक्षेतिवत् ॥ ५१ ॥ ब्राह्मणस्यपाणिःहविःप्रदत्वान्वज्रः इतरेषामात्विज्याभावेनहविःप्रक्षेपानर्हत्वात् अतःसदैवरुपास्यते रथोहिदेवब्राह्मणद्विषानाशहेतुत्वाद्वज्रदेवोपास्यं दानकर्मणोरपिब्रह्मक्षत्रप्रीतिकरत्वाद्वज्रत्वं तेनवज्रवंतोब्राह्मणादयोदेवैरुपजीव्यन्तइत्यर्थः ॥ ५२ ॥ प्रकृतेकिमायातंतदाह क्षत्रेति क्षत्रवज्ररथःतस्य

पुराकृतंमहेन्द्रस्यवंजंरुद्रनिर्वहणं ॥ दशधाशतधाचैवतच्छीर्णंरुद्रमूर्धनि ॥ ५० ॥ ततोभागीकृतोदेवैर्वज्रभागउपास्यते ॥ लोकेयशोधनंकिंचित्सैववज्रतनुःस्मृता ॥ ५१ ॥ वज्रपाणिर्ब्राह्मणःस्यात्क्षत्रंवज्ररथंस्मृतं ॥ वैश्यावैदानवज्राश्चकर्मवज्रायवीयसः ॥ ५२ ॥ क्षत्रवज्रस्यभागेनअवध्यावाजिनः स्मृताः ॥ रथांगंवडवासूतेशूराश्चाश्वेषुयमताः ॥ ५३ ॥ कामवर्णाःकामजवाःकामतःसमुपस्थिताः ॥ इतिगंधर्वजाःकामंपूरयिष्यन्तिमेहयाः ॥ ५४ ॥ अर्जुनउवाच यदिप्रीतनमेदत्तंसंशयजीवितस्यवा ॥ विद्याधनंश्रुतंवाऽपिनतद्विधंरुचये ॥ ५५ ॥ गंधर्वउवाच संयोगोवैप्रीतिकरोमहत्सुप्रतिदृश्यते ॥ जीवितस्यप्रदानेनप्रीतोविद्याददामिते ॥ ५६ ॥ त्वत्तोऽप्यहंग्रहीष्यामिअम्रमाग्रेयमुत्तमं ॥ तथैवयोग्यंवीभत्सोचिरायभरतर्षभ ॥ ५७ ॥ अर्जुनउवाच त्वत्तोऽश्वेणवृणोम्यश्वान्संयोगःशाश्वतोऽस्तुनौ ॥ सखेतद्बृहिंगंधर्वयुष्मभ्योयद्रयंभवेत् ॥ ५८ ॥ कारणंबृहिंगंधर्वकिंतयेनस्मधर्पिताः ॥ यातोवेदविदःसर्वेसंतोरात्रावरिंदमाः ॥ ५९ ॥ गंधर्वउवाच अनग्नयोऽनाहुतयोनचविप्रपुरस्कृताः ॥ यूयंततोधर्पिताःस्थमयावैपांडुनंदनाः ॥ ६० ॥ यक्षराक्षसगंधर्वाःमिशाचोरगदानवाः ॥ विस्तरंकुरुवंशंस्यधीमंतःकथयंतिते ॥ ६१ ॥ नारदप्रभृतीनांतुदेवर्षीणामयाश्रुतं ॥ गुणान्कथयतांवीरपूर्वेषांतवधीमतां ॥ ६२ ॥ स्वयंचापिमयादृष्टश्चरंतासागरांवरं ॥ इमांवसुमतींकृत्स्नांप्रभावःसुकुलस्यते ॥ ६३ ॥ वेदधनुषिचाचार्यमभिजानामितेऽर्जुन ॥ विश्रुंतंत्रिषुलोकेषुभारद्वाजंयशस्विनं ॥ ६४ ॥

भागेनअंशत्वेन अबध्याः अवधिभूताः वाजिनोवैगवंतःरथस्यवज्रत्वेअश्वोत्कर्षएवमुख्यंकारणंनध्वजादिकमित्यर्थः रथांगंरथचालकं वडवाअश्वा येशूरास्तेचरथांगं रथिनानुल्लोश्वइत्यर्थः ॥ ५३ ॥ स्त्रीष्वश्वेषुविशेषमाह कामेति गंधर्वजाःगंधर्वलोकजाः ॥ ५४ ॥ प्रीतेनदत्तमपिप्रतिप्रदानमंतरेणनरोचये ददातिप्रतिगृह्णातिगुह्यमाख्यातिपृच्छति भुंक्तेभोजयतेचैवषड्विधंप्रीतिलक्षणमित्युक्तेः अन्यथाक्रणित्वंममस्यादितिभावः पक्षांतरेतुषमयशोहानिः ॥ ५५ ॥ आद्यंपक्षमादत्ते संयोगइत्यादिना ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ युष्मभ्यःयुष्मत्तः यत्यूयस्मादेतोः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ अनग्नयःदारहीनत्वान् अनाहुतयः समावृतत्वात् आश्रमविशेषहीनोऽब्राह्मणोऽर्षणीयइत्यर्थः ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥

॥ ६५ ॥ ६६ ॥ मनोबुद्धिमनःसहिताबुद्धिसंकल्पनिश्चयौ भावितात्मनांशोधितचित्तानां ॥ ६७ ॥ बाहुद्विविण्वाहुवलं ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ कामवृत्तःकृतदारः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥
 धर्मवायुंचशक्रंचविजानाम्यश्विनौतथा ॥ पांडुंचकुरुशार्दूलपडेतानकुरुवर्धनान् ॥ पितृनेतानहंपार्थदेवमानुषसत्तमान् ॥ ६५ ॥ दिव्यात्मानोमहात्मानः
 सर्वशस्त्रभृतां वराः ॥ भवंतोभ्रातरःशूराःसर्वसुचरितव्रताः ॥ ६६ ॥ उत्तमांचमनोबुद्धिभवतांभावितात्मनां ॥ जानन्नपिचवःपार्थकृतवानिहधर्षणां
 ॥ ६७ ॥ स्त्रीसकाशेचकौरव्यनपुमानक्षंतुमर्हति ॥ धर्षणामात्मनःपश्यन्बाहुद्विविणमाश्रितः ॥ ६८ ॥ नक्तंचवलमस्माकंभूयएवाभिवर्धते ॥ यतस्ततोमां
 कौतयसदारंमन्युराविशत् ॥ ६९ ॥ सोऽहंत्वयेहविजितःसंख्येतापत्यवर्धन ॥ येनतेनेहविधिनाकीर्त्यमानंनिबोधमे ॥ ७० ॥ ब्रह्मचर्यंपरोधर्मःसचापिनिय
 तस्त्वयि ॥ यस्मात्तस्मादहंपार्थरणोऽस्मि विजितस्त्वया ॥ ७१ ॥ यस्तुस्यात्क्षत्रियःकश्चिक्लामवृत्तःपरंतप ॥ नक्तंचयुधियुध्येतनसजीवेत्कथंचन ॥ ७२ ॥
 यस्तुस्यात्क्लामवृत्तोऽपिपार्थब्रह्मपुरस्कृतः ॥ जयेन्नक्तंचरान्सर्वान्सपुरोहितधूर्गतः ॥ ७३ ॥ तस्मात्तापत्ययत्किंचिन्नृणांश्रेयइहेप्सितं ॥ तस्मिन्कर्मणियो
 कव्यादांतात्मानःपुरोहिताः ॥ ७४ ॥ वेदेपदंगेनिरताःशुचयःसत्यवादिनः ॥ धर्मात्मानःरुतात्मानःस्युर्नृपाणांपुरोहिताः ॥ ७५ ॥ जयश्चनियतोराज्ञःस्वर्ग
 श्रतदनंतरं ॥ यस्यस्याद्धर्मविद्याग्मीपुरोधाःशीलवान्शुचिः ॥ ७६ ॥ लाभंलब्धुमलब्धुंवालयंवापरिरक्षितुं ॥ पुरोहितंप्रकुर्वीतराजागुणसमन्वितं ॥ ७७ ॥
 पुरोहितमतेतिष्ठेद्यच्छेद्भूतिमात्मनः ॥ प्राप्तुंवसुमतींसर्वासर्वशःसागरां वरां ॥ ७८ ॥ नहिकेवलशौर्येणतापत्याभिजनेनच ॥ जयेद्ब्राह्मणःकश्चिद्भूमि
 भूमिपतिःकचित् ॥ ७९ ॥ तस्मादेवंविजानीहिकुरूणांवंशवर्धन ॥ ब्राह्मणप्रमुखंराज्यंशक्यंपालयितुंचिरं ॥ ८० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिचत्र
 रथपर्वणिगंधर्वपराभवेसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ अर्जुनउवाच तापत्यइतियद्वाक्यमुक्तवानसिमामिह ॥ तदहं
 ज्ञातुमिच्छामितापत्यार्थंविनिश्चितं ॥ १ ॥ तपतीनामकाचैषतापत्यायत्कृतेवयं ॥ कौतियाहिवयंसाधोतत्त्वमिच्छामिवेदितुं ॥ २ ॥ वैशंपायनउवाच
 एवमुक्तःसगंधर्वःकुंतीपुत्रंधनंजयं ॥ विश्रुतंत्रिपुलोकेषुश्रावयामासवैकथां ॥ ३ ॥

॥ ७५ ॥ ७६ ॥ लाभंलब्धुमलब्धुंवालयंवापरिरक्षितुं ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ पुरोहितप्रसादा
 देवतापत्यत्वंख्यापयितुंतापत्येति संबोधनं कृतं तदर्थं पृच्छति तापत्यइति तापत्यार्थं तापत्यपदार्थं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ धिष्येनमंडलेन ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ संप्रदानंदानमात्रं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ सुहृदांदुर्हृदामपिमध्येश्रीमान् ॥ १९ ॥ २० ॥

गंधर्वउवाच हंततेकथयिष्यामिकथामेतांमनोरमां ॥ यथावदखिलांपार्थसर्वबुद्धिमतांवर ॥ ४ ॥ उक्तवानस्मिन्नेनत्वांतापंत्यइतियद्वचः ॥ तत्तेऽहंकथ
यिष्यामिशृणुष्वैकमनाभव ॥ ५ ॥ यएषदिविधिष्येननाकंव्याप्नोतितेजसा ॥ एतस्यतपतीनामबभूवंसदृशीसुता ॥ ६ ॥ विवस्वतोवैदेवस्यसाविश्यंवर
जाविभो ॥ विश्रुतात्रिपुलोकेपुतपतीतपसायुता ॥ ७ ॥ नंदेवीनासुरीचैवनयक्षीनचराक्षसी ॥ नाप्सरानचगंधर्वातिथारूपेणकाचन ॥ ८ ॥ सुविभक्तान
वद्यांगीस्वसितायतलोचना ॥ स्वाचाराचैवसाध्वीचसुवेषाचैवभामिनी ॥ ९ ॥ नतस्याःसदृशंकंचित्रिपुलोकेषुभारत ॥ भर्तारंसवितामेनेरूपशीलगुणश्रु
तैः ॥ १० ॥ संप्राप्तयौवनांपश्यंद्यांदुहितरंतुतां ॥ नोपलभेततःशांतिसंप्रदानंविचिंतयन् ॥ ११ ॥ अथर्षपुत्रःकौंतियकुरूणामृषभोवली ॥ सूर्यमाराधया
मासनृपःसंवरणस्तदा ॥ १२ ॥ अर्घ्यमाल्योपहाराद्यैर्गंधैश्चनियतःशुचिः ॥ नियमैरुपवासैश्चतपोभिर्विविधैरपि ॥ १३ ॥ शुश्रूषुरनहंवादीशुचिःपौरवनंद
न ॥ अंशुमंतंसमुद्यंतं पूजयामासभक्तिमान् ॥ १४ ॥ ततःकृतज्ञंधर्मज्ञंरूपेणासदृशंभुवि ॥ तपत्याःसदृशंमेनेसूर्यःसंवरणंपतिं ॥ १५ ॥ दातुमैच्छत्ततःकन्यां
तस्मैसंवरणायतां ॥ नृपोत्तमायकौरव्यविश्रुताभिजनायच ॥ १६ ॥ यथाहिदिविदीपांशुःप्रभासयतितेजसा ॥ तथाभुविमहीपालोदीप्त्यासंवरणोऽभव
त् ॥ १७ ॥ यथाऽर्चयंतिचादित्यमुद्यंतंब्रह्मवादिनः ॥ तथासंवरणंपार्थब्राह्मणावरजाःप्रजाः ॥ १८ ॥ ससोममतिकांतत्वादादित्यमतितेजसा ॥ बभूवनृप
तिःश्रीमान्सुहृदांदुर्हृदामपि ॥ १९ ॥ एवंगुणस्यनृपतेस्तथावृत्तस्यकौरव ॥ तस्मैदातुमनश्चक्रेतपतीतपनःस्वयं ॥ २० ॥ सकदाचिदथोराजाश्रीमानमितवि
क्रमः ॥ चचारमृगयांपार्थपर्वतोपवनेकिल ॥ २१ ॥ चरतोमृगयांतस्यक्षुत्पिपासासमन्वितः ॥ ममारराज्ञःकौंतियगिरावप्रतिमोहयः ॥ २२ ॥ संमृताश्च
श्वरन्पार्थपद्भ्यामेवगिरौनृपः ॥ ददर्शासदृशींलोकेकन्यामायतलोचनां ॥ २३ ॥ सएकएकामासाद्यकन्यांपरबलार्दनः ॥ तस्थौनृपतिशार्दूलःपश्यन्नविचले
क्षणः ॥ २४ ॥ सहितांतर्कयामासरूपतोनृपतिःश्रियं ॥ पुनःसंतर्कयामासरवेर्भ्रष्टामिवप्रभां ॥ २५ ॥ वपुषावर्चसाचैवशिखामिवविभावसोः ॥ प्रसन्न
त्वेनकांत्याचचंद्ररेखामिवामलां ॥ २६ ॥ गिरिपृष्ठेतुसायस्मिन्स्थितास्वसितलोचना ॥ विभ्राजमानाशुशुभेप्रतिमेवहिरण्मयी ॥ २७ ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ क्षुपःगुल्मः द्रुवशाखाशिकःक्षुपइत्यमरः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ मत्तेवकाशतइतिमत्तकाशिनी ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥
 तस्यारूपेणसगिरिर्वेषेणचविशेषतः ॥ ससदक्षक्षुपलतोहिरण्मयइवाभवत् ॥ २८ ॥ अवमेनेचतांदृष्ट्वासर्वलोकेषुयोषितः ॥ अवाप्तंचात्मनोमेनेसराजा
 चक्षुषःफलं ॥ २९ ॥ जन्मप्रभृतियत्किंचिदृष्टवान्समहीपतिः ॥ रूपंनसदृशंतस्यास्तर्कयामासकिंचन ॥ ३० ॥ तयावद्वमनश्चक्षुःपाशैर्गुणमयैस्तदा ॥ नच
 चालततोदशांद्रुवधेनचकिंचन ॥ ३१ ॥ अस्यानूनंविशालाक्ष्याःसदेवासुरमानुषं ॥ लोकंनिर्मथ्यधात्रेदंरूपमाविष्कृतंरुतं ॥ ३२ ॥ एवंसंतर्कयामासरूप
 द्रविणसंपदा ॥ कन्यामसदृशींलोकेनृपःसंवरणस्तदा ॥ ३३ ॥ तांचदृष्ट्वैवकल्याणींकल्याणाभिजनोत्तपः ॥ जगाममनसाचिंतांकामबाणेनपीडितः ॥
 ॥ ३४ ॥ दत्त्यमानःसतीव्रेणनृपतिर्मन्मथाग्निना ॥ अप्रगल्भांप्रगल्भस्तांतदोवाचमनोहरां ॥ ३५ ॥ काऽसिकस्यासिरंभोरुकिमर्थंचेहतिष्ठसि ॥ कथंचनि
 र्जनेऽरण्येचरस्येकांशुचिस्मिते ॥ ३६ ॥ त्वंहिसर्वानवधांगीसर्वाभरणभूषिता ॥ विभूषणमिवैतेषांभूषणानामभीप्सितं ॥ ३७ ॥ नदेवीनासुरींचैवनयक्षीं
 नचराक्षसीं ॥ नचभोगवतींमन्येनगंधर्वींनमानुषीं ॥ ३८ ॥ याहिदृष्टामयाकाश्चिच्छ्रुतावाऽपिवरांगनाः ॥ नतासांसदृशींमन्येत्वामहंमत्तकाशिनी ॥ ३९ ॥
 दृष्ट्वैवचारुवदनेचंद्रात्कांततरंतव ॥ वदनंपद्मपत्राक्षंमांमश्नातीवमन्मथः ॥ ४० ॥ एवंतांसमहीपालोवभाषेनतुसातदा ॥ कामार्त्तंनिर्जनेरण्येप्रत्यभाषत
 किंचन ॥ ४१ ॥ ततो लालप्यमानस्यपार्थिवस्यायतेक्षणा ॥ सौदामिनीवचाश्रेषुतत्रैवांतरधीयत ॥ ४२ ॥ तामन्वेष्टुंसनृपतिःपरिचक्रामसर्वतः ॥ वनंव
 जपत्राक्षींभ्रमन्नुन्मत्तवत्तदा ॥ ४३ ॥ अपश्यमानःसतुतांवद्भुतत्रविलप्यच ॥ निश्रेष्ठःपार्थिवश्रेष्ठोमुहूर्त्तंसव्यतिष्ठत ॥ ४४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदि
 पर्वणिचैत्ररथपर्वणितपत्युपाख्यानेएकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ गंधर्वउवाच अथतस्यामदृश्यायानृपतिः
 काममोहितः ॥ पातनःशत्रुसंधानापपातधरणीतले ॥ १ ॥ तस्मिन्निपतितेभूमावथसाचारुहासिनी ॥ पुनःपीनायतश्रोणीदर्शयामासतंनृपं ॥ २ ॥ अथां
 वभाषेकल्याणीवात्त्वामधुरयानृपं ॥ तंकुरुणांकुलकरंकामाभिहतचेतसं ॥ ३ ॥ उवाचमधुरंवाक्यंतपतीप्रहसन्निव ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठभद्रंतेनत्वमर्हस्यरिंदम
 ॥ ४ ॥ मोहंनृपतिशार्दूलगंतुमाविष्कृतःक्षितौ ॥ एवमुक्तोऽथनृपतिर्वाचामधुरयातदा ॥ ५ ॥

इतिआदिप०नै०भा०भा०एकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ अथेति ॥ १॥२॥३॥ प्रहसन्अन्यद्व ॥ ४॥ आविष्कृतःप्रख्यातःस्त्रीलिंगपाठेनूआविर्भूतास्मि ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ प्रजहंतिप्रजहति ॥ ८ ॥ अनाक्रंदेअत्रातरिकाले आक्रंदःक्रंदनेह्नेमित्रदारुणयुद्धयोः त्रातर्यपिचपुंसिस्यादितिमेदिनी ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ रोचतेरुचिर्भवति
 इदं दर्शविपुलश्रोणीतामेवाभिमुखेस्थितां ॥ अथतामसितापांगीमावभाषेसपार्थिवः ॥ ६ ॥ मन्मथाग्निपरीतात्मासंदिग्धाक्षरयागिरा ॥ साधुत्वमसिता
 पांगिकामार्तमत्तकाशिनि ॥ ७ ॥ भजस्वभजमानंमांप्राणाहिप्रजहंतिमां ॥ त्वदर्थंहिविशालाक्षिमामयंनिशितैःशरैः ॥ ८ ॥ कामःकमलगर्भाभेप्रतिवि
 ध्यन्नशाम्यति ॥ दष्टमेवमनाक्रंदेभद्रेकाममहाहिना ॥ ९ ॥ सात्वंपीनायतश्रोणीमामाप्नुहिवरानने ॥ त्वदधीनाहिमेप्राणाःकिन्नरोद्गीतभाषिणि ॥ १० ॥
 चारुसर्वानवद्यांगिपद्मेदुप्रतिमानने ॥ नत्यहंत्वद्वतेभीरुशक्ष्यामिखलुजीवितुं ॥ ११ ॥ कामःकमलपत्राक्षिप्रतिविध्यतिमामयं ॥ तस्मात्कुरुविशालाक्षिं
 मय्यनुक्रोशमंगने ॥ १२ ॥ भक्तंमामसितापांगिनपरित्यक्तुमर्हसि ॥ त्वंहिमांप्रीतियोगेनत्रातुमर्हसिभाविनि ॥ १३ ॥ त्वदर्शनकृतस्नेहंमनश्चलतिमेभृशं ॥
 नत्वांदृष्ट्वापुनरन्याद्रष्टुंकल्याणिरोचते ॥ १४ ॥ प्रसीदवशगाऽहंतेभक्तंमांभजभाविनि ॥ दृष्ट्वैवत्वांवरारोहेमन्मथोभृशमंगने ॥ १५ ॥ अंतर्गतंविशालाक्षि
 विध्यतिस्मपतत्रिभिः ॥ मन्मथाग्निसमुद्भूतंदाहंकमललोचनं ॥ १६ ॥ प्रीतिसंयोगयुक्ताभिरद्भिःप्रह्लादयस्वमे ॥ पुष्पायुधंदुराधर्पप्रचंडशरकार्मुकं ॥ १७ ॥
 त्वदर्शनसमुद्भूतंविध्यंतदुःसहैःशरैः ॥ उपशामयकल्याणिआत्मदानेनभाविनि ॥ १८ ॥ गांधर्वेणविवाहेनमामुपैहिवरांगने ॥ विवाहानांहिरंभोरुगांध
 र्वःश्रेष्ठउच्यते ॥ १९ ॥ तपत्युवाच नाहमीशात्मनोराजन्कन्यापितृमतीत्यहं ॥ मयिचेदस्तितेप्रीतिर्यच्चिस्वपितरंमम ॥ २० ॥ यथाहितेमयाप्राणाः
 संगृहीतानरेश्वर ॥ दर्शनादेवभूयस्त्वंतथाप्राणान्ममाहरः ॥ २१ ॥ नचाहमीशादेहस्यतस्मान्मृतपतिसत्तम ॥ समीपंनोपगच्छामिनस्वतंत्राहियोपितः ॥
 ॥ २२ ॥ काहिसर्वेषुलोकेषुविश्रुताभिजनंनृपं ॥ कन्यानाभिलषेन्नाथंभर्तारंभक्तवत्सलं ॥ २३ ॥ तस्मादेवंगतेकालेयाचस्वपितरंमम ॥ आदित्यंप्रणिपाते
 नतपसानियमेनच ॥ २४ ॥ सचत्कामयतेदातुंतवमामरिसूदन ॥ भविष्याम्यद्यतेराजन्सततंवशवर्तिनी ॥ २५ ॥ अहंहितपतीनामसावित्र्यवरजासुता ॥
 अस्यलोकंप्रदीपस्यसवितुःक्षत्रियर्षभ ॥ २६ ॥ इतिश्रीम० आदिपर्वणिचैत्ररथप० तपत्युपाख्यानेद्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७२ ॥ ॥ ७३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ भूयःअधिकंअहरःहृतवानसि ॥ २१ ॥ तर्हिक्वियतांसंगदतिचेत्तत्राह नचेति ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ इतिआदिपर्व
 णिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥

एवमिति ॥१॥ अनुयात्रैःशिविरमांढाद्याहर्तृभिःसहितःसानुयात्रः ॥२॥ निरस्तंतपत्यात्यक्तं ॥३॥ आगतसंभ्रमःजातभयः ॥४॥५॥ ६॥७ ॥८॥ पुंडरीकयुक्तेनसुगंधिना उशीरमूलेननिर्मितमुकुटंदाहाप

गंधर्वउवाच एवमुक्ताततस्तूर्णजगामोर्ध्वमनिदिता ॥ सतुराजापुनर्भूमौतत्रैवनिपपातह ॥ १ ॥ अन्वेषमाणःसवलस्तंराजानंनृपोत्तमं ॥ अमात्यःसा
नुयात्रश्चतंदर्शमहावने ॥ २ ॥ क्षितौनिपतितंकालेशक्रध्वजमिवोच्छ्रितं ॥ तंहिदृष्ट्वामहेष्वासंनिरस्तंपतितंभुवि ॥ ३ ॥ बभूवसोऽस्यसचिवःसंप्रदीप्त
इवाग्निना ॥ त्वर्याचोपसंगम्यस्नेहादागतसंभ्रमः ॥ ४ ॥ तंसमुत्थापयामासनृपतिकाममोहितं ॥ भूतलाद्रूमिपालेशंपितेवपतितंसुतं ॥ ५ ॥ प्रज्ञयावय
साचैववृद्धःकीर्त्यानयेनच ॥ अमात्यस्तंसमुत्थाप्यबभूवविगतज्वरः ॥ ६ ॥ उवाचचैनंकल्याण्यावाचामधुरयोत्थितं ॥ भामैर्मनुजशार्दूलभद्रमस्तुतवान
घ ॥ ७ ॥ क्षुत्पिपासापरिश्रान्तंतर्कयामासवैनृपं ॥ पतितंपातनंसंख्येशात्रवाणांमहीतले ॥ ८ ॥ वारिणाचसुशीतेनशिरस्तस्याभ्यषेचयत् ॥ अस्फुटन्मुकु
टंराज्ञःपुंडरीकसुगंधिना ॥ ९ ॥ ततःप्रत्यागतप्राणस्तद्वलंबवानृपः ॥ सर्वंविसर्जयामासतमेकंसचिवंविना ॥ १० ॥ ततस्तस्याज्ञयाराज्ञोविप्रतस्थेमह
द्वलं ॥ सतुराजागिरिप्रस्थेतस्मिन्युनरुपाविशत् ॥ ११ ॥ ततस्तस्मिन्गिरिवरेशुचिर्भूत्वाकृतांजलिः ॥ आरिराधयिषुःसूर्यतस्थावूर्ध्वमुखःक्षितौ ॥ १२ ॥
जगाममनसाचैववसिष्ठमृषिसत्तमं ॥ पुरोहितममित्रघ्नंतदासंवरणोनृपः ॥ १३ ॥ नक्तंदिनमथैकत्रस्थितेतस्मिन्जनाधिपे ॥ अथाजगामविप्रर्षिस्तदा
द्वादशमेऽहनि ॥ १४ ॥ सविदित्वैवनृपतितपत्याहृतमानसं ॥ दिव्येनविधिनाज्ञात्वाभावितात्माहानृषिः ॥ १५ ॥ तथातुनियतात्मानंतंनृपमुनिसत्तमः ॥
आबभाषेसधर्मात्मातस्यैवार्थचिकीर्षया ॥ १६ ॥ सतस्यमनुजेंद्रस्यपश्यतोभगवानृषिः ॥ ऊर्ध्वमाचक्रमेद्रष्टुंभास्करंभास्करद्युतिः ॥ १७ ॥ सहस्रांशुं
ततोविप्रःकृतांजलिरुपस्थितः ॥ वसिष्ठोहमितिप्रीत्यासचात्मानंन्यवेदयत् ॥ १८ ॥ तमुवाचमहातेजाविवस्वान्मुनिसत्तमं ॥ महर्षेस्वागतंतेस्तुकथयस्वय
थेप्सितं ॥ १९ ॥ यदिच्छसिमहाभागमत्तःप्रवदतांवर ॥ तत्तेदद्यामभिप्रेतंयद्यपिस्यात्सुदुष्करं ॥ २० ॥ एवमुक्तःसतेनर्षिर्वसिष्ठःप्रत्यभाषत ॥ प्रणिपत्य
विवस्वतंभानुमंतंमहातपाः ॥ २१ ॥

नयनार्थंराज्ञःशिरसिनिहितमात्रंअस्फुटत्विशीर्णं सद्यःशुष्कमभूदित्यर्थः पाठांतरेस्त्वैतर्थाः

॥१॥ बलंसेव्यं ॥१०॥ गिरिप्रस्थेशैलशिखरे ॥११॥ १२॥ १३॥ द्वादशमेद्वादशसंख्ययामिते ॥१४॥ दिव्येनविधिनायोगबलेन ॥१५॥ १६॥ पश्यतःसतःपश्यतोर्थेवा ॥१७॥ १८॥ १९॥ २०॥ २१॥

*असृष्टस्तुस्वमिति

॥२२॥विहंगमहेस्वेचर॥२३॥२४॥किमन्यत्तुष्टं अपवर्जनात्दानात्॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥ कच्छात्केशात् द्वादशरात्रसाध्येसमाहितेसमाधौनियमेसमाप्तेसति॥३१॥गोपतिसूर्य॥३२॥३३॥

वसिष्ठ उवाच येषां तपतीनामसाविश्ववरजासुता ॥ तां त्वां संवरणस्यार्थं वरयामि विभावसो ॥ २२ ॥ सहिराजा बृहत्कीर्तिर्धर्मार्थं विदुदारधीः ॥ युक्तः संवरणो भर्ता दुहितुस्ते विहंगम ॥ २३ ॥ इत्युक्तः स तदा तेन ददानीत्येव निश्चितः ॥ प्रत्यभाषत तं विप्रं प्रतिनन्द्य दिवाकरः ॥ २४ ॥ वरः संवरणो राज्ञां त्वं मृषीणां वरो मुने ॥ तपती योषितां श्रेष्ठा किमन्यदपवर्जनात् ॥ २५ ॥ ततः सर्वानवद्यां गीतपती तपनः स्वयं ॥ ददौ संवरणस्यार्थं वसिष्ठाय महात्मने ॥ २६ ॥ प्रतिजुग्राहतां कन्यां महर्षिस्तपती तदा ॥ वसिष्ठोऽथ विष्टुस्तु पुनरेवाजगाम ह ॥ २७ ॥ यत्र विख्यातकीर्तिः सकुरुणामृषभोऽभवत् ॥ सराजामन्मथा विष्टुस्तद्रतेनांतरात्मना ॥ २८ ॥ दृष्ट्वा च देवकन्यां तां तपतीं चारुहासिनीं ॥ वसिष्ठेन सहायांतीं संदृष्टोऽभ्यधिकं वभौ ॥ २९ ॥ रुरुचे साधिकं सुभ्रूरापतंती न भस्तलात् ॥ सौदामनी वविभ्रष्टा यो तयंती दिशस्त्विषा ॥ ३० ॥ कच्छाद्वादशरात्रे तु तस्य राज्ञः समाहिते ॥ आजगाम विशुद्धात्मा वसिष्ठो भगवानृषिः ॥ ३१ ॥ तपसाराध्यवरदं देवं गोपतिमीश्वरं ॥ लेभे संवरणो भार्या वसिष्ठस्यैव तेजसा ॥ ३२ ॥ ततस्तस्मिन् गिरिश्रेष्ठे देवगंधर्वसेविते ॥ जग्राह विधिवत्पाणिं तपत्याः सनरर्षभः ॥ ३३ ॥ वसिष्ठेनाभ्यनुज्ञातस्तस्मिन्नेव धराधरे ॥ सोऽकामय तराजर्षिर्विहर्तुं सहभार्यया ॥ ३४ ॥ ततः पुरे चराष्ट्रे च वनेषूपवनेषु च ॥ आदिदेश महीपालस्तमेव सचिवं तदा ॥ ३५ ॥ नृपतिं त्वभ्यनुज्ञाप्य वसिष्ठोऽथापचक्रमे ॥ सोऽथ राजा गिरौ तस्मिन् विजहारामरो यथा ॥ ३६ ॥ ततो द्वादशवर्षाणि काननेषु वनेषु च ॥ रेमे तस्मिन् गिरौ राजा तथैव सहभार्यया ॥ ३७ ॥ तस्य राज्ञः पुरे तस्मिन् समाद्वादशसत्तम ॥ नववर्ष सहस्राक्षोराष्ट्रे चैवास्य भारत ॥ ३८ ॥ ततस्तस्यामना वृष्ट्यां प्रवृत्ता यामरिंदम ॥ प्रजाः क्षयमुपाजग्मुः सर्वाः सस्थाणुजंगमाः ॥ ३९ ॥ तस्मिन् स्तथा विधे काले वर्तमाने सुदारुणे ॥ नावश्यायः पपातो व्यीततः सस्यानि नारुहन् ॥ ४० ॥ ततो विभ्रांतमनसो जनाः क्षुद्रयपीडिताः ॥ गृहाणि संपरित्व ज्यबभ्रुः प्रदिशो दिशः ॥ ४१ ॥ ततस्तस्मिन् पुरे राष्ट्रे त्यक्तदारपरिग्रहाः ॥ परस्परममयांदाः क्षुधा तार्जघ्निरे जनाः ॥ ४२ ॥ तत्क्षुधा तैर्निराहारैः शवभूतैस्तथानरैः ॥ अभवत्प्रेतराजस्य पुरं प्रेतैरिवावृतं ॥ ४३ ॥ ततस्तत्तादृशं दृष्ट्वा स एव भगवानृषिः ॥ अभ्यवर्ष तथर्मात्मा वसिष्ठो मुनिसत्तमः ॥ ४४ ॥

॥३४॥३५॥३६॥३७॥नववर्षं राज्ञः कामासक्त्या वार्षिकज्योतिष्टोमादिक्रियालोपात्॥३८॥३९॥अवश्यायः नोहारोपि न पपात कुतो वृष्टिरित्यर्थः॥४०॥४१॥४२॥ततदा शवभूतैः मृतसदृशैः॥४३॥४४॥

॥४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥ इतिआ०नै०भा०भा०त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१७३॥ ॥७४॥ संगंधर्वेति ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥ अपराधेनपुत्रशतवधरूपेण ॥७॥८॥९॥१०॥११॥

तं पार्थिवशार्दूलमानयामासतत्पुं ॥ तपत्यासहितं राजन् व्युषितं शाश्वतीः समाः ॥ ततः प्रवृष्टस्तत्रासीद्यथापूर्वं सुरारिहा ॥ ४५ ॥ तस्मिन् पतिशार्दूले प्र
विष्टेनगरं पुनः ॥ प्रववर्षसहस्राक्षः सस्यानिजनयन् भुः ॥ ४६ ॥ ततः सराष्ट्रं मुमुदे तत्पुं परया मुदा ॥ तेन पार्थिवमुस्य न भावितं भावितात्मना ॥ ४७ ॥ ततो
द्वादशवर्षाणि पुनरीजेनराधिपः ॥ तपत्यासहितः पत्या यथाशय्यामरुत्यतिः ॥ ४८ ॥ गंधर्व उवाच ॥ एवमासीन्महाभागा तपतीनामपौर्विकी ॥ तव वैवस्व
ती पार्थ तापत्यस्त्वं ययामतः ॥ ४९ ॥ तस्यां संजनयामास कुरुं संवरणो नृपः ॥ तपत्यां तपतां श्रेष्ठतापत्यस्त्वं ततोऽर्जुन ॥ ५० ॥ इति श्रीम० आदिप० चैत्र
रथप० तपत्युपाख्यानसमाप्तौ त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥ ॥७४॥ वैशंपायन उवाच ॥ संगंधर्ववचः श्रुत्वा तत्तदा भरतर्षभ ॥ अर्जु
नः परयाभक्त्या पूर्णं चंद्र इवावभौ ॥ १ ॥ उवाच च महेश्वासां गंधर्वं कुरुसत्तमः ॥ जातकौतूहलोतीव वसिष्ठस्य तपो वलात् ॥ २ ॥ वसिष्ठ इति तस्यैतदृषेनामत्वं
येरितं ॥ एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं यथावत्तद्वदस्व मे ॥ ३ ॥ य एष गंधर्वपते पूर्वेषां नः पुरोहितः ॥ आसीदितन्ममाचक्ष्वक एष भगवानृषिः ॥ ४ ॥ गंधर्व उवाच ॥ ब्र
ह्मणो मानसः पुत्रो वसिष्ठोऽरुंधतीपतिः ॥ तपसानिर्जितौ शश्वदजे यावमरैरपि ॥ ५ ॥ कामक्रोधाबुभौ यस्य चरणौ संववाहतुः ॥ इन्द्रियाणां वशकरो वसिष्ठ
इति चोच्यते ॥ ६ ॥ यस्तु नोच्छेदनं चक्रे कुशिकानामुदारधीः ॥ विश्वामित्रापराधेन धारयन् मन्युमुत्तमं ॥ ७ ॥ पुत्रव्यसनसंतप्तः शक्तिमानप्यशक्तवत् ॥ विश्वा
मित्रविनाशाय न चक्रे कर्मदारुणं ॥ ८ ॥ मृतांश्च पुनराहर्तुं शक्तः पुत्रान्यमक्षयात् ॥ कृतांतं नातिचक्राम वेला मि वमहोदधिः ॥ ९ ॥ यं प्राप्य विजितात्मानं महा
त्मानं नराधिपाः ॥ इक्ष्वाकं वोमहीपालालेभिरेष्टयिवीमिमां ॥ १० ॥ पुरोहितमिमं प्राप्य वसिष्ठमृषिसत्तमं ॥ ईजिरं क्रतुभिश्चैव नृपास्ते कुरुनंदन ॥ ११ ॥ स
हिता न्याजयामास सर्वांश्च पतिसत्तमान् ॥ ब्रह्मर्षिः पांडवश्रेष्ठ वृहस्पतिरिवामरान् ॥ १२ ॥ तस्माद्धर्मप्रधानात्मा वेदधर्मविदीप्सितः ॥ ब्राह्मणो गुणवान्क
श्चित्पुरोधाः प्रतिदृश्यतां ॥ १३ ॥ क्षत्रियेणाभिजातेन पृथिवीं जेतुमिच्छता ॥ पूर्वपुरोहितः कार्यः पार्थ राज्याभिवृद्धये ॥ १४ ॥ महीं जिगीषताराज्ञा ब्रह्मकार्यं
पुरःसरं ॥ तस्मात्पुरोहितः कश्चिद्गुणवान्विजितेन्द्रियः ॥ विद्वान्भवतु वो विप्रो धर्मकामार्थतत्त्ववित् ॥ १५ ॥ इ० आदिप० चैत्ररथप० पुरोहितकरणकथने
चतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥ ॥७४॥ ॥१२॥१३॥१४॥ प्रकरणार्थमुपसंहरति तस्मादिति ॥ १५ ॥ इति आ० नै० भा० भा० चतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥ ॥७४॥

किंनिमित्तमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ मरुधन्वसुमरुसंज्ञकेष्वल्पजलप्रदेशेषु धन्वातुमरुदेशेनाह्वायेवापेस्थलेपिचेतिमेदिनी ॥ ५ ॥ व्यायामकर्षितःश्रमेणम्लानः ॥ ६ ॥ श्रेष्ठभाक्पूज्यपूजकः ॥ ७ ॥ परिजग्राहनिमंत्रितवान् ॥ ८ ॥ ९ ॥ ग्राम्याव्रीह्यादयः आरण्यानीवारादयः षड्रसाःमधुरादयः रसायनंदिव्यदेहतापादकं ॥ १० ॥ पेयानिक्षीरादीनि भक्ष्याणिदेतैरखंडनीयान्यपूपादीनि लेह्यानि

अर्जुनउवाच किंनिमित्तमभूद्वैरंविश्वामित्रवसिष्ठयोः ॥ वसतोराश्रमेदिव्येशंसनःसर्वमेवतत् ॥ १ ॥ गंधर्वउवाच इदंवासिष्ठमाख्यानंपुराणं परिचक्षते ॥ पार्थसर्वेषुलोकेषुयथावत्तन्निबोधमे ॥ २ ॥ कान्यकुब्जेमहानासीत्पार्थिवोभरतर्षभ ॥ गार्धातिविश्रुतोलोकेकुशिकस्यात्मसंभवः ॥ ३ ॥ तस्य धर्मात्मनःपुत्रःसमृद्धबलवाहनः ॥ विश्वामित्रइतिख्यातोवभूवरिपुमर्दनः ॥ ४ ॥ संचचारसहामात्योमृगयांगहनेवने ॥ मृगान्विध्यन्वराहांश्वरम्येषुमरु धन्वसु ॥ ५ ॥ व्यायामकर्षितःसोऽथमृगलिप्सुःपिपासितः ॥ आजगामनरश्रेष्ठवसिष्ठस्याश्रमंप्रति ॥ ६ ॥ तमागतमभिप्रेक्ष्यवसिष्ठःश्रेष्ठभागृषिः ॥ विश्वामित्रंनरश्रेष्ठंप्रतिजग्राहपूजया ॥ ७ ॥ पाद्यार्घ्याचमनीयैस्तंस्वागतेनचभारत ॥ तथैवपरिजग्राहवन्त्येनहविषातदा ॥ ८ ॥ तस्याथकामधुग्धेनुर्वसिष्ठस्यमहात्मनः ॥ उक्ताकामान्प्रयच्छेत्तिसाकामान्दुह्यतेसदा ॥ ९ ॥ ग्राम्यारण्याश्चौषधीश्चदुदुहेपयएवच ॥ षड्रसंचामृतनिभंरसायनमनुत्तमं ॥ १० ॥ भोजनीयानिपेयानिभक्ष्याणिविविधानिच ॥ लेह्यान्यमृतकल्पानिचोष्याणिचतथार्जुन ॥ ११ ॥ रत्नानिचमहार्हाणिवासांसिविविधानिच ॥ तैःकामैःसर्वसंपूर्णैःपूजितश्चमहीपतिः ॥ १२ ॥ सामात्यःसबलश्चैवतुतोषसभृशंतदा ॥ षडुन्नतांसुपार्श्वोरुंरुपृथुपंचसमावृतां ॥ १३ ॥ मंडूकनेत्रांस्वाकारांपीनोधसमनिदितां ॥ सुवालधिंशंकुकर्णाचारुशृंगामनोरमां ॥ १४ ॥ पुष्टायतशिरोग्रीवांविस्मितःसोऽभिर्वाक्ष्यतां ॥ अभिनंद्यसताराजानंदिनींगाधिनंदनः ॥ १५ ॥ अब्रवीच्चभृशंतुष्टःसराजातमृषितदा ॥ अर्बुदेनगवां ब्रह्मन्ममराज्येनवापुनः ॥ १६ ॥ नंदिनींसंप्रयच्छस्वभुंक्ष्वराज्यंमहामुने ॥ वसिष्ठउवाच देवतातिथिपित्रर्थय्याज्यार्थंचपयस्विनी ॥ १७ ॥

पायसादीनि चोष्याणिइक्षुकांडादीनि ॥ ११ ॥ १२ ॥ सबलःससैन्यः षडुन्नतांषडायतां शिरोग्रीवांसक्थिनीचसाम्रापुच्छमथस्तनाः शुभान्येतानिधेनूनामायतानिप्रचक्षते तथापृथुभिःपंचभिर्गैःसमावृतांपुक्तां ललाटंश्रवणौचैवयनद्वितयंतथा पृथुन्येतानिशस्यंतेधेनूनांपंचसूरिभिः ॥ १३ ॥ मंडूकस्येवउच्छूनेनेत्रेयस्याः पीनंऊधःक्षीराशयोयस्यास्तांपीनोधसं सुवालधिशोभनपुच्छां शंकुइवतीक्ष्णापौ कर्णायस्याःसा ॥ १४ ॥ नंदिनींनामतः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ कशादंडप्रणुदितांकशाघातेनखेदंप्रापितां काल्यमानांइतस्ततोनिरोध्यमानां ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥
 अदेयानंदिनीयवैराज्येनापितवानघ ॥ विश्वामित्रउवाच क्षत्रियोऽहंभवान्विप्रस्तपःस्वाध्यायसाधनः ॥ १८ ॥ ब्राह्मणेषुकुतोवीर्यप्रशान्तेषुधृतात्म
 सु ॥ अर्बुदेनगवांयस्त्वंनददासिममेषितं ॥ १९ ॥ स्वधर्मनप्रहास्यामिनेष्यामिचबलेनगां ॥ वसिष्ठउवाच बलस्थश्चासिराजाचबाहुवीर्यश्चक्षत्रियः
 ॥ २० ॥ यथेच्छसितथाक्षिप्रंकुरुमात्वंविचारय ॥ गंधर्वउवाच एवमुक्तस्तथापार्थविश्वामित्रोबलादिव ॥ २१ ॥ हंसचंद्रप्रतीकाशानंदिनीतांज
 हारगां ॥ कशादंडप्रणुदितांकाल्यमानामितस्ततः ॥ २२ ॥ हंभायमानाकल्याणीवसिष्ठस्याथनंदिनी ॥ आगम्याभिमुखीपार्थतस्थौभगवदुन्मुखी ॥ २३ ॥
 भृशंचताज्यमानावैनजगामाश्रमात्ततः ॥ वसिष्ठउवाच शृणोमितेरवंभद्रेविनंदत्याःपुनःपुनः ॥ २४ ॥ क्रियसेत्वंबलाद्भद्रेविश्वामित्रेणनंदिनि ॥
 किंकर्तव्यमयातन्नक्षमावान्ब्राह्मणोत्यहं ॥ २५ ॥ गंधर्वउवाच साभयान्नंदिनीतेषांबलानांभरतर्षभ ॥ विश्वामित्रभयोद्विग्नावसिष्ठसमुपागमत्
 ॥ २६ ॥ गौरुवाच कशाग्रदंडाभिहतांक्रोशंतीमामनाथवत् ॥ विश्वामित्रबलैर्घोरैर्भगवन्किमुपेक्षसे ॥ २७ ॥ गंधर्वउवाच नंदिन्यामेवंक्रंदत्यां
 धर्षितायांमहामुनिः ॥ नचुक्षुभेतदाधैर्यान्नचचालधृतव्रतः ॥ २८ ॥ वसिष्ठउवाच क्षत्रियाणांबलंतेजोब्राह्मणानांक्षमावलं ॥ क्षमामांभजतेयस्माद्भूम्य
 तांयदिरोचते ॥ २९ ॥ नंदिन्युवाच किंनुत्यक्ताऽस्मिभगवन्त्यदेवंत्वंप्रभाषसे ॥ अत्यक्ताऽहंत्वयांब्रह्मन्नेतुंशक्यानवैबलात् ॥ ३० ॥ वसिष्ठउवाच
 नत्वांत्यजामिकल्याणिस्थीयतांयदिशक्यते ॥ दृढेनदाम्नावध्वेषवत्सस्तेद्रियतेबलात् ॥ ३१ ॥ गंधर्वउवाच स्थीयतामितितच्छ्रुत्वावसिष्ठस्यपयस्विनी ॥
 ऊर्ध्वाचितशिरोग्रीवाप्रवभौरौद्रदर्शना ॥ ३२ ॥ क्रोधरक्तेक्षणासागौर्हंभारवधनस्वमा ॥ विश्वामित्रस्यतत्सैन्यंव्यद्रावयतसर्वशः ॥ ३३ ॥ कशाग्रदंडा
 भिहताकाल्यमानाततस्ततः ॥ क्रोधरक्तेक्षणाक्रोधंभूयएवसमाददे ॥ ३४ ॥ आदित्यइवमध्याह्नेक्रोधदीप्तवपुर्बभौ ॥ अंगारवर्षमुंचंतीमुद्गुर्वालधितोम
 हत् ॥ ३५ ॥ अस्तजत्पृष्ठवान्पुच्छात्पृष्ठवाद्वाविडाञ्छकान् ॥ योनिदेशाच्चयवनान्शकृतःशबरान्वहून् ॥ ३६ ॥ मूत्रतश्चास्तजत्कांश्चिच्छ्वरांश्चैवपार्श्वतः ॥
 षोडान्किरातान्यवनान्सिंहलान्वर्वरान्वसान् ॥ ३७ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ पल्हवादयोम्लेच्छविशेषाः प्रस्रवात्ऊधःप्रदेशात् शकृतःगोमयात् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ विष्टभ्यव्याप्य ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावे दीपे पंचसमत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥

चिबुकांश्च पुलिदांश्च चीनान्द्रूणान्संकेरलान् ॥ ससर्जफेनतः सागौर्लेच्छान्वहुविधानपि ॥ ३८ ॥ तैर्विष्टष्टैर्महासैन्यैर्नानाम्लेच्छगणैस्तदा ॥ नानावरणसं
छन्नैर्नानायुधधरैस्तथा ॥ ३९ ॥ अवाकीर्यत संरव्यैर्विश्वामित्रस्य पश्यतः ॥ एकैकश्च तदा योधः पंचभिः समाभिवर्ततः ॥ ४० ॥ अस्त्रवर्षेण महता वध्यमानं बलत
दां ॥ प्रभग्नं सर्वतस्तं विश्वामित्रस्य पश्यतः ॥ ४१ ॥ न च प्राणैर्वियुज्यंते केचित्तत्रास्य सैनिकाः ॥ विश्वामित्रस्य संक्रुद्धैर्वा सिष्टैर्भरतर्षभ ॥ ४२ ॥ सागौस्त
त्सकलं सैन्यं कालयामास दूरतः ॥ विश्वामित्रस्य तत्सैन्यं काल्यमानं त्रियोजनं ॥ ४३ ॥ क्रोशमानं भयो द्विभग्नं त्रातारं नाध्यगच्छत ॥ दृष्ट्वा तन्महदाश्चर्यं ब्रह्मते
जो भवन्तदा ॥ ४४ ॥ विश्वामित्रः क्षत्रभावान्निर्विण्णो वाक्यमब्रवीत् ॥ धिग्वलं क्षत्रियबलं ब्रह्मतेजो बलं बलं ॥ ४५ ॥ बलाबलं विनिश्चित्य तप एव परं बलं ॥
सराज्यं स्फूर्तमुत्सृज्य तां च दीपानां नृपश्रियं ॥ ४६ ॥ भोगंश्च पृष्ठतः कृत्वा तपस्येव मनोदधे ॥ सगत्वा तपसा सिद्धिं लोकां विष्टभ्यते जसा ॥ ४७ ॥ तताप सर्वान्
दीपौजा ब्राह्मणत्वमवाप्तवान् ॥ अपि वच्च ततः सोममिन्द्रण सह कौशिकः ॥ ४८ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि वासिष्ठे विश्वामित्रपरा
भवे पंचसमत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ गंधर्व उवाच कल्माषपाद इत्येवं लोके राजा बभूव ह ॥ इदं वा कुवंशजः पार्थ तेज
साऽसदृशो भुवि ॥ १ ॥ सकदाचिद्वनं राजा मृगयां निर्ययौ पुरात् ॥ मृगान्विध्यन्वराहांश्च चचार रिपुमर्दनः ॥ २ ॥ तस्मिन्वने महाघोरं खड्गांश्च बहुशोऽहनत् ॥
हत्वा च सुचिरं श्रांतो राजा निवृत्ते ततः ॥ ३ ॥ अकामय तं याज्यार्थं विश्वामित्रः प्रतापवान् ॥ स तुराजामहात्मानं वासिष्ठमपि सत्तमं ॥ ४ ॥ तृषार्त्तं श्वक्षुधा
र्त्तंश्च एकायनगतः पथि ॥ अपश्यदजितः संस्ये मुनिं प्रतिमुखागतं ॥ ५ ॥ शक्तिनाम महाभागं वसिष्ठकुलवर्धनं ॥ ज्येष्ठपुत्रं पुत्रशताद्वसिष्ठस्य महात्मनः ॥
॥ ६ ॥ अपगच्छ पथोऽस्माकमित्येवं पार्थिवोऽब्रवीत् ॥ तथाऋषिरुवाचैनं सांत्वयन् श्लक्ष्णया गिरा ॥ ७ ॥ मम पंथामहाराज धर्म एष सनातनः ॥ राज्ञा स
र्वेषु धर्मेषु देयः पंथादि जातये ॥ ८ ॥ एवं परस्परं तौ तु पथोऽर्थं वाक्यमूचतुः ॥ अपसर्पापसर्पेति वा गुत्तरमकुर्वतां ॥ ९ ॥

॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ कल्माषपाद इति असदृशः नास्ति सदृशस्तुल्यो यस्य सः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ याज्यार्थं अयं मया ज्योभवत्वित्येतदर्थं ॥ ४ ॥ एकायनगतः एकस्यैव अयनं गमनं यत्र तत्र
गतः अतिसंकुचितमार्गे गत इत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ पथो मार्गात् ॥ ७ ॥ धर्मः सनातनः राज्ञः पंथा ब्राह्मणेनासमेत्यसमेत्य तु ब्राह्मणस्यैव पंथा इत्यादि शास्त्रविहितः ॥ ८ ॥ ९ ॥

मानात्क्रोधाच्चमुनेर्मार्गान्नापचक्राम अथहठातिशयानंतरं ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ तत इति एवंविश्वामित्रः स्वविद्याबलात्शक्तिनृपयोर्वैरमुत्पाद्यननृपयाज्यंयदाविश्वामित्रोन्वप
यतनदातयोर्वैरमासीदित्यर्थः ॥ १५ ॥ तयोःशक्तिनृपयोर्विवदतोःसतोः ऋषिःराजर्षिः ॥ १६ ॥ पश्चाद्विश्वामित्रागमनानंतरं ऋषिशक्तिः ॥ १७ ॥ ततोत्मानंततआत्मानं उभौशक्तिराजानौ अति

ऋषिस्तुनापचक्रामतस्मिन्धर्मपथेस्थितः ॥ नापिराजामुनेर्मानात्क्रोधाच्चाथजगामह ॥ १० ॥ अमुंचंतंतुपंथानंतमृषिंनृपसत्तमः ॥ जघानकशयामोहात्त
दाराक्षसवन्मुनिं ॥ ११ ॥ कशाप्रहाराभिहतस्ततःसमुनिसत्तमः ॥ तंशशापनृपश्रेष्ठंवासिष्ठःक्रोधमृच्छितः ॥ १२ ॥ हंसिराक्षसवद्यस्माद्राजापसदतापसं ॥
तस्मात्त्वमद्यप्रभृतिपुरुषादोभविष्यसि ॥ १३ ॥ मनुष्यपिशितेसक्तश्चरिष्यसिमहीमिमां ॥ गच्छराजाधमेत्युक्तःशक्तिनावीर्यशक्तिना ॥ १४ ॥ ततोयाज्यनि
मित्तंतुविश्वामित्रवसिष्ठयोः ॥ वैरमासीत्तदातंतुविश्वामित्रोऽन्वपद्यत ॥ १५ ॥ तयोर्विवदतोरेवंसर्मापमुपचक्रमे ॥ ऋषिरुग्रतपाःपार्थविश्वामित्रःप्रताः
पवान् ॥ १६ ॥ ततःसबुबुधेपश्चात्तमृषिंनृपसत्तमः ॥ ऋषेःपुत्रंवसिष्ठस्यवसिष्ठमिवतजसा ॥ १७ ॥ अंतर्धायततोत्मानंविश्वामित्रोऽपिभारत ॥ तावुभा
वतिचक्रामचिकीर्षन्नात्मनःप्रियं ॥ १८ ॥ सतुशमस्तदातेनशक्तिनावैरुपोत्तमः ॥ जगामशरणंशक्तिंप्रसादयितुमर्हयन् ॥ १९ ॥ तस्यभावंविदित्वासनृ
पतेःकुरुसत्तम ॥ विश्वामित्रस्ततोरक्षआदिदेशनृपंप्रति ॥ २० ॥ शापात्तस्यतुविप्रर्षेर्विश्वामित्रस्यचाज्ञया ॥ राक्षसःकिंकरोनामविवेशनृपंतितदा
॥ २१ ॥ रक्षसातंगृहीतंतुविदित्वामुनिसत्तमः ॥ विश्वामित्रोऽप्यपाक्रामत्तस्माद्देशादरिंदम ॥ २२ ॥ ततःसनृपतिस्तेनरक्षसांतर्गतैनवै ॥ बलवत्पीडितः
पार्थनान्वबुध्यतकिंचन ॥ २३ ॥ ददृशाथद्विजःकश्चिद्राजानंप्रस्थितंवनं ॥ अयाचतक्षुधापन्नःसमांसंभोजनंतदा ॥ २४ ॥ तमुवाचाथराजर्षिर्द्विजंमित्रं
सहस्तदा ॥ आस्वब्रह्मंस्त्वमत्रैवमुहूर्तंप्रतिपालयन् ॥ २५ ॥ निवृत्तःप्रतिदास्यामिभोजनंतेयथेप्सितं ॥ इत्युक्त्वाप्रययौराजातस्थौचद्विजसत्तमः ॥ २६ ॥
तताराजापरिक्रम्ययथाकामंयथासुखं ॥ निवृत्तौऽतःपुरंपार्थप्रविवेशमहामनाः ॥ २७ ॥ ततोऽर्धरात्रउत्थायसूदमानाय्यसत्वरं ॥ उवाचराजासंस्मृत्यब्रा
ह्मणस्यप्रतिश्रुतं ॥ २८ ॥ गच्छामुष्मिन्वनोद्देशेब्राह्मणोमांप्रतीक्षते ॥ अन्नार्थंतिंत्वमन्नेनसमांसेनोपपादय ॥ २९ ॥

चक्रामवंचितवान् ॥ १८ ॥ १९ ॥ तस्यराज्ञोभावंशक्तिप्रसादनपरंज्ञात्वातदंतरेरक्षःप्रवेशितवान् ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ बलवत्अत्यंतं ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

*मित्रपालकःसौदासएव

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अन्नरमांसे लोलुपाआसक्तिः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ मुमोचपातयामास आत्मानंदेहं ॥ ४५ ॥

गंधर्वउवाच एवमुक्तस्ततःसूदःसोऽनासाद्यामिषंक्वचित् ॥ निवेदयामासतदातस्मैराज्ञेव्यथान्वितः ॥ ३० ॥ राजातुरक्षसाविष्टःसूदमाहगतव्यथः ॥ अप्येनंनरमांसेनभोजयेतिपुनःपुनः ॥ ३१ ॥ तथेत्युक्त्वाततःसूदःसंस्थानंवध्यधातिनां ॥ गत्वाजहारत्वरितोनरमांसमपेतभीः ॥ ३२ ॥ एतत्संस्कृत्यविधिवदं
न्नोपहतमाशुवै ॥ तस्मैप्रादाद्ब्राह्मणायक्षुधितायतपस्विने ॥ ३३ ॥ ससिद्धचक्षुषादृष्ट्वातदन्नंद्विजसत्तमः ॥ अभोज्यमिदमित्याहक्रोधपर्याकुलेक्षणः ॥
॥ ३४ ॥ ब्राह्मणउवाच यस्मादभोज्यमन्नमेददातिसत्तपाधमः ॥ तस्मात्तस्यैवमूढस्यभविष्यत्यत्रलोलुपा ॥ ३५ ॥ सक्तोमानुषमांसेषुयथोक्तःशक्तिं
नातथा ॥ उद्वेजनीयांभूतानांचरिष्यतिमहीमिमां ॥ ३६ ॥ द्विरनुव्याहृतेराज्ञःसशापोबलवानभूत् ॥ रक्षोवलसमाविष्टोविसंज्ञश्चाभवच्छपः ॥ ३७ ॥ ततःसत्त
पतिश्रेष्ठोरक्षसापहृतेन्द्रियः ॥ उवाचशक्तितंदृष्ट्वानचिरादिवभारत ॥ ३८ ॥ यस्मादसदृशःशापःप्रयुक्तोऽयंमयित्वया ॥ तस्मात्त्वत्तःप्रवर्तिष्येखादितुंपुरु
षानहं ॥ ३९ ॥ एवमुक्त्वाततःसद्यस्तंप्राणैर्विप्रयुज्यच ॥ शक्तिनंभक्षयामासव्याघ्रःपशुमिवेप्सितं ॥ ४० ॥ शक्तिनंतुमृतंदृष्ट्वाविश्वामित्रःपुनःपुनः ॥ वसि
ष्ठस्यैवपुत्रेषुतद्रक्षःसंदिदेशह ॥ ४१ ॥ सतान्शक्त्यवरान्पुत्रान्वसिष्ठस्यमहात्मनः ॥ भक्षयामाससंकुद्धःसिंहःक्षुद्रमृगानिव ॥ ४२ ॥ वसिष्ठोघातितान्
श्रुत्वाविश्वामित्रेणतान्सुतान् ॥ धारयामासतंशोकंमहाद्रिरिवमंदिनीं ॥ ४३ ॥ चक्रेचात्मविनाशायबुद्धिसमुनिसत्तमः ॥ नत्वेवकौशिकोच्छेदंमेनेमति
मतांवरः ॥ ४४ ॥ समेरुकूटादात्मानंमुमोचभगवानृषिः ॥ गिरेस्तस्यशिलायांतुतूलराशाविवापतत् ॥ ४५ ॥ नममारचपातेनसयदातेनपांडव ॥ तदाग्नि
मिद्धंभगवान्संविवेशमहावने ॥ ४६ ॥ तंतदासुसमिद्धांऽपिनददाहद्रुताशनः ॥ दीप्यमानोऽप्यमित्रघ्नशीतोग्निरभवत्ततः ॥ ४७ ॥ ससमुद्रमभिप्रेक्ष्यशां
काविष्टोमहामुनिः ॥ बद्ध्वाकंठेशिलांगुर्वीनिपपाततदांभसि ॥ ४८ ॥ ससमुद्रोर्मिवेगेनस्थलेन्यस्तोमहामुनिः ॥ नममारयदाविप्रःकथंचित्संशितव्रतः ॥ ज
गामसततःखिन्नःपुनरेवाश्रमंप्रति ॥ ४९ ॥ इतिश्रीम०आदिप०चैत्ररथप०वासिष्ठेवसिष्ठशोकेषट्सप्तत्यधिकशततमांऽध्यायः ॥ १७६ ॥ ॥ ७३ ॥

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ कौशिकःरुत्रिमोविप्रोजघ्नेऽल्पार्थेशंतमुनीन् जातिविप्रोवसिष्ठस्तुखेदितोपिक्वमापरः ॥ ४९ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्सप्तत्यधिकशततमांऽध्यायः
॥ १७६ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥

ततोदृष्ट्वेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ वध्वास्तुषया ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ माभैः माभैषीः
 गंधर्व उवाच ततोदृष्ट्वाश्रमपदं रहितं तैः सुतैर्मुनिः ॥ निर्जगाम सुदुःखार्तः पुनरप्याश्रमात्ततः ॥ १ ॥ सोपश्यत्सरितं पूर्णप्रावृट्कालेन वांभसा ॥ दृष्ट्वा
 न्यहुविधान्यार्थहरं तीर्तं रजान्वहून् ॥ २ ॥ अथ चिंतां समापेदे पुनः कौरव नंदन ॥ अंभस्य स्यानिमज्जेयमिति दुःखसमन्वितः ॥ ३ ॥ ततः पार्श्वे स्तदात्मानं गा
 ढं बद्ध्वा महामुनिः ॥ तस्याजले महानद्यानिमज्ज सुदुःखितः ॥ ४ ॥ अथ छित्त्वा नदीपाशां स्तस्यारिबलसूदन ॥ स्थलस्थं तं मृषिं कृत्वा विपाशं समवास्तजत्
 ॥ ५ ॥ उत्तारततः पार्श्वे विमुक्तः समहानृषिः ॥ विपाशेति च नामास्यानद्याश्वक्रेमहानृषिः ॥ ६ ॥ शोकवृद्धितदा चक्रेन चैकत्र व्यतिष्ठत् ॥ सोऽगच्छत्पर्वतां
 श्वैव सरितश्च सरांसि च ॥ ७ ॥ दृष्ट्वा स पुनरेव र्षिर्नदीं ह्रैमवतीं तदा ॥ चंडग्राहवतीं भीमां तस्याः स्रोतस्य पातयत् ॥ ८ ॥ सा तमग्निं समं विप्रमनुचिंत्य सरिद्वरां
 शतधा विद्रुताय स्माच्छतद्रुरिति विश्रुता ॥ ९ ॥ ततः स्थलगतं दृष्ट्वा तत्राप्यात्मानमात्मना ॥ मर्तुं न शक्यामीत्युक्त्वा पुनरेवाश्रमं ययौ ॥ १० ॥ स गत्वा विवि
 धान् शैलान् देशान् न्यहुविधांस्तथा ॥ अदृश्यं त्यास्य यावदध्याश्रमे नुसृतोऽभवत् ॥ ११ ॥ अथ शुश्राव संगत्या वेदाध्ययननिःस्वनं ॥ पृष्ठतः परिपूर्णार्थं पद्भिरं
 गैरलंकृतं ॥ १२ ॥ अनुव्रजति को न्वेष मामित्येवाथ सोऽब्रवीत् ॥ अहमित्यदृश्यं तीमं सास्त्रुषा प्रत्यभाषत ॥ शक्तेर्भार्यामहाभाग तपोयुक्ता तपस्विनी ॥ १३ ॥
 वसिष्ठ उवाच पुत्रिकस्यैष सांगस्य वेदस्याध्ययनस्वनः ॥ पुरा सांगस्य वेदस्य शक्तेरिव मया श्रुतः ॥ १४ ॥ अदृश्यं तु वाच अयं कुक्षौ समुत्पन्नः शक्ते
 र्गर्भः सुतस्य ते ॥ समाद्वादशतस्येह वेदान्भ्यस्यतो मुने ॥ १५ ॥ गंधर्व उवाच एवमुक्तस्तथा दृष्टो वसिष्ठः श्रेष्ठभागृषिः ॥ अस्ति संतानमित्युक्त्वा मृत्योः पार्थ
 न्यवर्तत ॥ १६ ॥ ततः प्रतिनिवृत्तः स तया वध्वासहानघ ॥ कल्माषपादमासीनं ददर्श विजनेवने ॥ १७ ॥ स तु दृष्ट्वैव तं राजा क्रुद्ध उत्थाय भारत ॥ आविष्टोरक्ष
 सोऽग्रेण द्रुपेणातुं तदामुनिं ॥ १८ ॥ अदृश्यं तीतुं दृष्ट्वा क्रूरकर्माणमग्रतः ॥ भयसंविग्रया वाचा वसिष्ठमिदमब्रवीत् ॥ १९ ॥ असौ मृत्युरिवोऽग्रेण दंढेन भगव
 न्नितः ॥ प्रगृहीतेन काष्ठेन राक्षसोऽभ्येतिदारुणः ॥ २० ॥ तं निवारयितुं शक्तो नान्योऽस्ति भुविकश्चन ॥ त्वदृतेऽद्य महाभाग सर्ववेदविदां वर ॥ २१ ॥ पाहि मां
 भगवन्पादस्माद्वारुणदर्शनात् ॥ राक्षसोऽयमिहात्तुं वै नूनमावांसमीहते ॥ २२ ॥ वसिष्ठ उवाच माभैः पुत्रिनभेत व्यं राक्षसात्तु कथंचन ॥ नैतद्रक्षो भ
 यं यस्मात्पश्यसित्वमुपस्थितं ॥ २३ ॥

गौतिस्थे निमुनेभ्य इति विभेतेरपि ग्रहणपक्षे सिचोलुक् ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ तस्माद्योगात् अभ्युक्षणाद्योगजसामर्थ्यात् ॥ २६ ॥ प्रागेवैतत्कुतो न कृतमित्यत आह सहीति वसिष्ठस्य शक्तिरूपस्य ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ वृत्तं निष्पन्नं एतत्तत्त्वयाकर्तृ
राजा कल्माषपादोऽयं वीर्यवान्प्रथितो भुवि ॥ स एषोऽस्मिन्वनोद्देशे निवसत्यतिभीषणः ॥ २४ ॥ गंधर्व उवाच . तमापतंतं संप्रेक्ष्य वसिष्ठो भगवानृषिः ॥
वारयामास तेजस्वीं दुंकारेणैव भारत ॥ २५ ॥ मंत्रपूतेन च पुनः स तमभ्युक्ष्य वारिणा ॥ मोक्षयामास वैशापात्तस्माद्योगान्नराधिपं ॥ २६ ॥ सहिद्वादशवर्षाणि
वसिष्ठस्यैव तेजसा ॥ ग्रस्त आसीद्ब्रह्मेणेव पर्वकाले दिवाकरः ॥ २७ ॥ रक्षसा विप्रमुक्तोऽथ स नृपस्तद्वनं महत् ॥ तेजसारं जयामास संध्याभ्रमिव भ्रास्करः ॥
॥ २८ ॥ प्रतिलभ्यततः संज्ञामभिवाद्य कृतांजलिः ॥ उवाच नृपतिः काले वसिष्ठमृषिसत्तमं ॥ २९ ॥ सौदासोऽहं महाभाग याज्यस्ते मुनिसत्तम ॥ अस्मिन्का
ले यदिष्टं ते ब्रूहि किं करवाणिते ॥ ३० ॥ वसिष्ठ उवाच वृत्तमेतद्यथा कालं गच्छ राज्ञ्यं प्रशाधिवै ॥ ब्राह्मणं तु मनुष्येन्द्रमाऽवमं स्याः कदाचन ॥ ३१ ॥ रा
जोवाच नावमं स्ये महाभाग कदाचिद्ब्राह्मणं र्षभान् ॥ त्वन्निदेशोऽस्थितः सम्यक् पूजयिष्याम्यहं द्विजान् ॥ ३२ ॥ इक्ष्वाकूणां च येनाहमनृणः स्याद्विजोत्तम ॥
तत्त्वत्तः प्राप्नुमिच्छामि सर्ववेदविदां वर ॥ ३३ ॥ अपत्यमीप्सितं मत्स्यं दातुमर्हसि सत्तम ॥ शीलरूपगुणोपेतमिदं वा कुकुलवृद्धये ॥ ३४ ॥ गंधर्व उवाच
ददानीत्येव तंतं तत्र राजानं प्रत्युवाच ह ॥ वसिष्ठः परमेष्वसंसत्यसंधो द्विजोत्तमः ॥ ३५ ॥ ततः प्रतिययौ काले वसिष्ठः सहतनवै ॥ स्यातां पुरीमिमां लोकेष्वयो
ध्यामनुजेश्वर ॥ ३६ ॥ तं प्रजाः प्रतिमोदंत्यः सर्वाः प्रत्युद्रतास्तदा ॥ विपाप्मानं महात्मानं दिवौकस इवैश्वरं ॥ ३७ ॥ सुचिराय मनुष्येन्द्रो न गरीपुण्यलक्षणां ॥
विवेश सहितस्तेन वसिष्ठेन महर्षिणा ॥ ३८ ॥ ददृशुस्तं महीपालं मयोध्यावासिनो जनाः ॥ पुरोहितेन सहितं दिवाकरमिवोदितं ॥ ३९ ॥ स च तां पूरयामास लं
क्ष्म्या लक्ष्मीवतां वरः ॥ अयोध्यां व्योमशीतां शुःशरत्काल इवोदितः ॥ ४० ॥ संसिक्तमृष्टपंथानं पताकाध्वजशोभितं ॥ मनः प्रह्लादयामास तस्य तत्पुत्रमुत्तमं
॥ ४१ ॥ तुष्टपुष्टजनाकीर्णा सा पुरी कुरुनंदन ॥ अशोभत तदा तेन शक्रेणैवामरावती ॥ ४२ ॥ ततः प्रविष्टे राजर्षौ तस्मिन्स्तत्पुत्रमुत्तमं ॥ राज्ञस्तस्याज्ञया देवीव
सिष्ठमुपचक्रमे ॥ ४३ ॥ महर्षिः संविदं कृत्वा संभूवतया सह ॥ देव्यां दिव्येन विधिनावसिष्ठः श्रेष्ठभागृषिः ॥ ४४ ॥ ततस्तस्यां समुत्पन्ने गर्भे समुनिसत्तमः ॥
राज्ञाभिवादितस्तेन जगाम मुनिराश्रमं ॥ ४५ ॥

व्यं अस्मदिष्टं विरुद्धलक्षणया इयमुक्तिः त्वयैव रक्षोभिभूतेन मम पुत्रशतं अक्षितमिति भावः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ संविदं ऐकमत्यं संभूवमिथुनीव भूव दिव्येन स्वर्ग्येण अलौक्येनेत्यर्थः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

॥ ४६ ॥ पौदन्यं पुरं वौदन्यमिति तु पठितुं युक्तं आदिविकारो वा वौदनं निशामनं तदहं वौदनमिति भाषायां प्रसिद्धं ॥ ४७ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावे दीपे सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥
दीर्घकालेन सा गर्भसुषुवेन तु तं यदा ॥ तदा देव्यश्मना कुक्षिनिर्विभेदयशस्विनी ॥ ४६ ॥ ततोऽपि द्वादशे वर्षे स जज्ञे पुरुषर्षभः ॥ अश्मको नाम राजर्षिः पौदन्यं
योन्यवेशयत् ॥ ४७ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि वासिष्ठे सौदाससुतोत्पत्तौ सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥ ॥ ७३ ॥
गंधर्व उवाच ॥ आश्रमस्था ततः पुत्रमदृश्यं तीव्रजयायत ॥ शक्तेः कुलकरं राजन् द्वितीयमिव शक्तिनं ॥ १ ॥ जातकर्मादिकास्तस्य क्रियाः समुनिसत्तमः ॥ पौ
त्रस्य भरतश्चेष्टचकार भगवान् स्वयं ॥ २ ॥ परासुः स यतस्तेन वसिष्ठः स्थापितो मुनिः ॥ गर्भस्थेन ततो लोके पराशर इति स्मृतः ॥ ३ ॥ अमन्यत स धर्मात्मा वसि
ष्ठपितरं मुनिः ॥ जन्मप्रभृति तस्मिंस्तु पितरीवान्ववर्तत ॥ ४ ॥ स तात इव विप्रर्षिवसिष्ठं प्रत्यभाषत ॥ मातुः समक्षं कौंतेय अदृश्यं त्याः परंतप ॥ ५ ॥ तातेति पृ
रिपूर्णार्थं तस्य तन्मधुरं वचः ॥ अदृश्यं त्यश्रु पूर्णाक्षी शृण्वती तमुवाच ह ॥ ६ ॥ माता तता तता तेति ब्रूत्येनं पितरं पितुः ॥ रक्षसाभक्षितस्ता तव तातो वनांतरे ॥ ७ ॥
मन्यसे यं तु तातेति नैष तातस्तवानघ ॥ आर्य एष पिता तस्य पितुस्तव यशस्विनः ॥ ८ ॥ स एव मुक्तो दुःखार्तः सत्यवाग्दृष्टिस्तमः ॥ सर्वलोकविनाशाय मतिं च
क्रेमहामनाः ॥ ९ ॥ तं तथा निश्चितात्मानं समहात्मा महातपाः ॥ ऋषिर्ब्रह्मविदां श्रेष्ठो मैत्रावरुणिरंत्यधीः ॥ १० ॥ वसिष्ठो वारयामास हेतुना येन तच्छृणु ॥
वसिष्ठ उवाच ॥ कृतवीर्य इति ख्यातो बभूव पृथिवीपतिः ॥ ११ ॥ याज्यो वेदविदां लोके भृगूणां पार्थिवर्षभः ॥ स तान ग्रभुजस्तात धान्येन च धनेन च ॥ १२ ॥
सोमांते तर्पयामास विपुलेन विशांपतिः ॥ तस्मिन् पतिशार्दूले स्वर्गातिः स्थ कथंचन ॥ १३ ॥ बभूव तत्कुले यानां द्रव्यकार्यमुपस्थितं ॥ भृगूणां तु धनं ज्ञात्वा राजा
नः सर्व एव ते ॥ १४ ॥ याचिष्णवोऽभिजग्मुस्तांस्ततो भार्गवसत्तमान् ॥ भूमौ तु निदधुः केचिद्भृगवो धनमक्षयं ॥ १५ ॥ ददुः केचिद्विजातिभ्यो ज्ञात्वा क्षत्रि
यतो भयं ॥ भृगवस्तु ददुः केचित्तेषां वित्तं यथेप्सितं ॥ १६ ॥ क्षत्रियाणां तदा तात कारणांतरदर्शनात् ॥ ततो महीतलं तात क्षत्रियेण यदृच्छया ॥ १७ ॥ खनता
धिगतं वित्तं केनचिद्भृगुवेश्मनि ॥ तद्वित्तं ददृशुः सर्वे समेताः क्षत्रियर्षभाः ॥ १८ ॥

॥ १७७ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ आश्रमस्थेति ॥ १ ॥ २ ॥ परासुरिति परासोराशासनमवस्थानं येन स पराशरः परा आङ्गपूर्वादिशासेर्बरनृप्रत्ययः कल्प्यः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥
मैत्रावरुणिर्मैत्रावरुणयोः पुत्रः अंत्यधीः अंते सिद्धांते साध्वी अंत्याधीर्यस्य सौम्यधीः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ तद्गर्भतस्याः गर्भोऽपलभ्यब्राह्मणीयाकाचित्भयार्दिताज्ञातस्यापि गर्भस्य किमिति गोपनं कृतमिति हेतोर्भाता ॥ २२ ॥ उपद्वरे समीपे ॥ २३ ॥ दुर्दुवुस्तामनिदितामिति पाठे हंतुमिति शेषः ॥ २४ ॥
॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ उपारम्य पापनिवृत्तिं कृत्वा पापकर्मिणोऽपि वयं ॥ २८ ॥ २९ ॥ इति आ० नै० भा० भा० अष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥ ॥ ७ ॥ नाहमिति ज्ञोताताः ॥ १ ॥

अवमन्यततः क्रोधाद्भृगूंस्ताञ्छरणागतान् ॥ निजघ्नः परमेष्वसाः सर्वास्तान्निशितैः शरैः ॥ १९ ॥ आगर्भादवकृतं तं श्वेरुः सर्वावसुंधरां ॥ तत उच्छिद्यमानेषु भृगुष्वेवं भयात्तदा ॥ २० ॥ भृगुपत्न्योगिरिं दुर्गं हिमवंतं प्रपदिरे ॥ तासामन्यतमा गर्भं भयाद्ध्येमहौ जसं ॥ २१ ॥ ऊरुणैकेन वामोरुर्भर्तुः कुलविद्वये ॥ तद्गर्भमुपलभ्या शुब्राह्मणीयाभयार्दिता ॥ २२ ॥ गत्वैकाकथयामास क्षत्रियाणामुपद्वरे ॥ ततस्ते क्षत्रिया जग्मुस्तं गर्भं हंतुमुद्यताः ॥ २३ ॥ ददृशुर्ब्राह्मणीः ॥ तेऽथ दीप्यमानां स्वतेजसा ॥ अथ गर्भः स भित्त्वरुं ब्राह्मण्यानिर्जगाम ह ॥ २४ ॥ मुष्णन् दृष्टीः क्षत्रियाणामध्याङ्ग इव भास्करः ॥ ततश्च क्षुर्विहीनास्ते गिरिदुर्गे पुब्रभ्रमुः ॥ २५ ॥ ततस्ते मोहमापन्नाराजानां नष्टदृष्टयः ॥ ब्राह्मणीं शरणं जग्मुर्दृष्ट्यर्थं तामनिदितां ॥ २६ ॥ ऊचुश्चैनां महाभागां क्षत्रियास्ते विचेतसः ॥ ज्योतिः प्रहीणा दुःस्वार्ताः शांतार्चिष इवाग्रयः ॥ २७ ॥ भगवत्याः प्रसादेन गच्छेत्क्षत्रं स च क्षुपं ॥ उपारम्य च गच्छेत्सहिताः पापकर्मिणः ॥ २८ ॥ सपुत्रात्वं प्रसादनः कर्तुमर्हसि शोभने ॥ पुनर्दृष्टिप्रदानेन राज्ञः संत्रातुमर्हसि ॥ २९ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वण्यौर्वापाख्याने अष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ब्राह्मण्युवाच नाहं गृह्णामि वस्तातादृष्टीनां स्मिरुपान्विता ॥ अयं तु भार्गवो नूनमूरुजः कुपितोऽद्य वः ॥ १ ॥ तेन च क्षुं पिवस्ताता व्यक्तं कोपान्महात्मना ॥ स्मरतो निहतान्वंधूना दत्तानि न संशयः ॥ २ ॥ गर्भानपि यदा यूयं भृगूणां घ्नत पुत्रकाः ॥ तदा यमूरुणा गः ॥ भोमया वर्षशतं धृतः ॥ ३ ॥ षडंगश्चाखिलो वेद इमं गर्भस्थमेव ह ॥ विवेश भृगुवंशस्य भूयः प्रियचिकीर्षया ॥ ४ ॥ सोऽयं पितृवधाद्व्यक्तं क्रोधाद्देहं तु मिच्छति ॥ तेजसा तस्य दिव्येन च क्षुं पिमुपितानिव ॥ ५ ॥ तमिमं तातया च ध्वमौर्वममसुतोत्तमं ॥ अयं वः प्रणिपातेन तुष्टो दृष्टीः प्रमोक्ष्यति ॥ ६ ॥ वसिष्ठ उवाच एवमुक्तास्ततः सर्वे राजानस्ततमूरुजं ॥ ऊचुः प्रसीदेति तदा प्रसादं च चकार सः ॥ ७ ॥ अनेनैव च विख्यातो नाम्ना लोके पुंसत्तमः ॥ स और्वइति विप्रर्षिरुं भित्वा व्यजायत ॥ ८ ॥
आदत्तानि आत्तानि दददाने स्वरूपं ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ तातहेताताः संबोधनार्थो निपातो वायं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ऊरुत उत्पन्न और्वइति निरुक्तिमाह अनेनेति ॥ ८ ॥

* ददृशुर्ब्राह्मणीति हेत्यपेक्षेति शेषः

॥ १ ॥ आत्मनोमनःसर्वेषांअपचितिकर्तुंप्रवणंउन्मुखंइच्छन्स्वमनोपचितिकर्तुंयोजयतीत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ विप्रकृष्टेनअतिदूरेणबहुना क्षत्रियैर्निमित्तमात्रैः ॥ १६ ॥
 ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ आत्महेति एतेनभृगुपतुनादिनामरणंब्राह्मणेतरविषयंदर्शितं ॥ २० ॥ २१ ॥ मावधीरितिक्षत्रियान्तदनियंतृत्वेनानपराधिनः समलोकान्भूरादींश्चमावधीः किनुतपःसंभृतंतेजोदूषयंतं
 चक्षूंषिप्रतिलब्ध्वाचप्रतिजम्मुस्ततोऽनृपाः ॥ भार्गवस्तुमुनिर्मेनेसर्वलोकपराभवं ॥ १ ॥ सचक्रेतातलोकानांविनांशायमहामनाः ॥ सर्वेषामेवकात्स्न्येनम
 नःप्रवणंमात्मनः ॥ १० ॥ इच्छन्नपचितिकर्तुंभृगूणांभृगुनंदनः ॥ सर्वलोकविनाशायतपसामहत्तैधितः ॥ ११ ॥ तापयामासतोल्लोकान्सदेवासुरमानु
 षान् ॥ तपसोऽग्रेणमहतानंदयिष्यन्मितामहान् ॥ १२ ॥ ततस्तपितरस्तातविज्ञायकुलनंदनं ॥ पितृलोकादुपागम्यसर्वंउचुरिदं वचः ॥ १३ ॥ पितरउ
 चुः और्वदृष्टःप्रभावस्तपसोऽग्रस्यपुत्रक ॥ प्रसादंकुरुलोकानानियच्छक्रोधमात्मनः ॥ १४ ॥ नानीशैर्हितदातातभृगुभिर्भावितात्मभिः ॥ वधोऽत्युपे
 क्षितःसर्वैःक्षत्रियाणांविहिंसतां ॥ १५ ॥ आयुपाविप्रकृष्टेनयदानःखेदआविशत् ॥ तदास्माभिर्वधस्तातक्षत्रियैरीप्सितःस्वयं ॥ १६ ॥ निखातंयच्चैववि
 त्तंकेनचिद्भृगुवेश्मनि ॥ वैरायैवतदान्यस्तंक्षत्रियान्कोपयिष्णुभिः ॥ १७ ॥ किंहिवित्तेननःकार्यंस्वर्गंप्सूनांद्विजोत्तम ॥ यदस्माकंधनाध्यक्षःप्रभूतंधन
 माहरत् ॥ १८ ॥ यदातुमृत्युरादातुंननःशक्नोतिसर्वशः ॥ तदाऽस्माभिरयंदृष्टउपायस्तातसंमतः ॥ १९ ॥ आत्महाचपुमांस्तातनलोकांलुभतेशुभान् ॥ ततो
 ऽस्माभिःसमीक्ष्यैवंनात्मनात्मानिपातितः ॥ २० ॥ नचैतन्नःप्रियंतातयदिदंकर्तुमिच्छसि ॥ नियच्छेदंमनःपापात्सर्वलोकपराभवात् ॥ २१ ॥ मावधीः
 क्षत्रियांस्तातनलोकान्सप्तपुत्रक ॥ दूषयंतंतपस्तेजःक्रोधमुत्पतितंजहि ॥ २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिचैत्ररथपर्वण्यौर्ववारणेऊनाशीत्यधि
 कशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ और्वउवाच उक्तवानस्मियांक्रोधात्पतिज्ञांपितरस्तदा ॥ सर्वलोकविनाशायनसामेवितथाभ
 वेत् ॥ १ ॥ दृथारोषप्रतिज्ञोवैनाहंभावितुमुत्सहे ॥ अनिस्तीर्णोहिमारोषोदहेदग्निरिवारणिं ॥ २ ॥ योहिकारणतःक्रोधंसंजातंक्षंतुमर्हति ॥ नालंसमनुजःस
 म्यक्त्रिवर्गपरिरक्षितुं ॥ ३ ॥ अशिष्टानांनियंताहिशिष्टानांपरिरक्षिता ॥ स्थानेरोषःप्रयुक्तःस्यादृष्टैःसर्वजिगीषुभिः ॥ ४ ॥ अश्रौषमहमूरुस्थोगर्भश
 य्यागतस्तदा ॥ आरावंमातृवर्गस्यभृगूणांक्षत्रियैर्वधे ॥ ५ ॥

क्रोधंजहि पाठांतरमुपेक्ष्य ॥ २२ ॥ इतिआ० नै० भा० भा० ऊनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥ ॥ ७३ ॥ उक्तवानिति ॥ १ अनिस्तीर्णः अकृतकार्यः ॥ २ ॥ दृथोत्पन्नः क्रोधोजेतप्योनतु
 सकारणकइत्याह योहीति ॥ ३ ॥ क्रोधकारणान्याह अशिष्टानामिति स्थानेयुक्तं ॥ ४ ॥ तद्विपरीतंक्षत्रियाश्चकुरित्याह अश्रौषमिति ॥ ५ ॥

कांतः उपकांतः ॥ ६ ॥ तर्हि क्षत्रिया एव ध्यानतुल्यैका इत्यत आह संपूर्णैति द्वाभ्यां कोशो जरायुरूपा मांसपेशी संपूर्णः कोशो यासां ताः परिपक्वगर्भा इत्यर्थः कोशोऽर्थसंचये मांसपेश्यामिति विश्वः संपूर्णशोका इत्यपि पठन्ति लोकैः सत्यपि सामर्थ्यमन्मातृणां त्राणं न कृतमतस्तेऽपि बध्वा एवेत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ एतदेवोपपादयति प्रतिषेद्धेति प्रतिषेद्धरिसति पापकृदेवनोपलभ्यते असतितु सर्वोपपाप एव प्रवर्तत इति श्लो

संहारो ह्यिदालोके भृगूणां क्षत्रियांधमैः ॥ आगर्भोच्छेदनात्क्रांतस्तदामां मन्युराविशत् ॥ ६ ॥ संपूर्णकोशाः किल मेमातरः पितरस्तथा ॥ भयात्सर्वे पुलोकेषु नाधिजग्मुः परायणं ॥ ७ ॥ तान् भृगूणां यदा दारान् कश्चिन्नाभ्युपपद्यत ॥ माता तदा दधारेयमूरुणकेन मां शुभा ॥ ८ ॥ प्रतिषेद्धा हि पापस्य यदालोकेषु विद्यते ॥ तदा सर्वे पुलोकेषु पापकृन्नापपद्यते ॥ ९ ॥ यदा तु प्रतिषेद्धारं पापो न लभते क्वचित् ॥ तिष्ठति बहवो लोकास्तदा पापेषु कर्मसु ॥ १० ॥ जानन्नपि च यः पापं शक्तिमान्न नियच्छति ॥ ईशः सन्सोऽपितेनैव कर्मणा संप्रयुज्यते ॥ ११ ॥ राजभिश्चेश्वरैश्चैव यदि वै पितरो मम ॥ शक्तैर्न शकितास्मातुमिष्टं मत्वेह जीवितं ॥ १२ ॥ अत एवामहं कुद्दालोकानामीश्वरोत्थं ॥ भवतां च वचोनालमहं समभिवर्त्तितुं ॥ १३ ॥ ममापि चेद्भवे देवमीश्वरस्य सतो महत् ॥ उपेक्षमाणस्य पुनर्लोकानां किल्बिषाद्रयं ॥ १४ ॥ यश्चायं मन्युजो मेऽग्निर्लोकानादातुमिच्छति ॥ दहेदपचमामेव निगृहीतः स्वतेजसा ॥ १५ ॥ भवतां च विजानामि सर्वलोकाहितेषु तां ॥ तस्माद्विधध्वं यच्छ्रेयो लोकानां मम चेश्वराः ॥ १६ ॥ पितर ऊचुः य एष मन्युजस्तेऽग्निर्लोकानादातुमिच्छति ॥ अप्सु तं मुंच भद्रं ते लोकास्त्यप्सु प्रतिष्ठिताः ॥ १७ ॥ आपो मयाः सर्वरसाः सर्वमाफेमयं जगत् ॥ तस्मादप्सु विमुंचेमं क्रोधाग्निं द्विजसत्तम ॥ १८ ॥ अयं तिष्ठतु ते विप्रयदीच्छसि महोदधौ ॥ मन्युजोऽग्निर्दहन्नापो लोकास्त्यापो मयाः स्मृताः ॥ १९ ॥ एवं प्रतिज्ञासत्येयं तवानघ भविष्यति ॥ न चैवं सामरा लोका गमिष्यंति पराभवं ॥ २० ॥ वसिष्ठ उवाच ततस्तर्त्तक्रोधजं तात और्वोऽग्निं वरुणालये ॥ उत्ससर्ज सचैवाप उपयुंक्ते महोदधौ ॥ २१ ॥ महद्दयशिरो भूत्वा यत्तद्देवविदो विदुः ॥ तमग्निमुद्गिरद्वक्त्रा पिवत्यापो महोदधौ ॥ २२ ॥ तस्मात्त्वमपि भद्रं ते न लोकान् हंतुमर्हसि ॥ पराशरपरोऽहोका जानन्नानवतां वर ॥ २३ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वण्यौर्वोपाख्यानेऽशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥

कद्वयार्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ पापं पापकारिणं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ किल्बिषात् अशासनजात् ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ आदानुच्छेत्तुं ॥ १७ ॥ आपो मया इति कारणीभूतास्वसुदग्धासुलोका अपि दग्धप्राया इत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ उपयुंक्ते भक्षयति ॥ २१ ॥ हयशिरः वडबामुखं ॥ २२ ॥ २३ ॥ इति आ० नै० भा० अशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥ ॥ ७३ ॥

एवमिति ॥१॥२॥३॥ माभांक्षननाशयेयं ॥४॥५॥ शुभ्रेणपापिनांनिपहान्निर्मलेन तेनयज्ञेनयज्ञियेनद्रव्येणहूयमानेन ॥६॥७॥८॥९॥ १०॥ अपविघ्नंतेसत्रमितिशेषः अजानतामितिपापमपिकृत्वानंद
 गंधर्वउवाच एवमुक्तःसविप्रर्षिर्वसिष्ठेनमहात्मना ॥ न्ययच्छुदात्मनःक्रोधंसर्वलोकपराभवात् ॥१॥ ईजेचसमहातेजाःसर्ववेदविदांवरः ॥ ऋषीराक्षस
 सत्रेणशाक्तेयोऽथपराशरः ॥ २ ॥ ततोऽदृष्टांश्ववालांश्वराक्षसान्समहामुनिः ॥ ददाहविततेयज्ञेशक्तेर्वधमनुस्मरन् ॥ ३ ॥ नहितंवारयामासवसिष्ठोरक्षसां
 वधात् ॥ द्वितीयामस्यमाभांक्षंप्रतिज्ञामितिनिश्चयात् ॥ ४ ॥ त्रयाणांपावकानांचसत्रेतस्मिन्महामुनिः ॥ आसीत्पुरस्ताद्दीप्तानांचतुर्थइवपावकः ॥ ५ ॥ तेन
 यज्ञेनशुभ्रेणहूयमानेनशक्तिजः ॥ तद्विदीपितमाकाशंसूर्येणैवघनात्यये ॥ ६ ॥ तंवसिष्ठादयःसर्वमुनयस्तत्रमेनिरे ॥ तेजसादीप्यमानंवैद्वितीयमिवभा
 स्करं ॥ ७ ॥ ततःपरमदुःप्रापमन्यैर्ऋषिरुदारधीः ॥ समापिपयिषुःसत्रंतमत्रिःसमुपागमत् ॥ ८ ॥ तथापुलस्त्यःपुलहःऋतुश्चैवमहाऋतुः ॥ तत्राजग्मुरमि
 त्रग्ररक्षसांजीवितेऽसया ॥ ९ ॥ पुलस्त्यस्तुवधात्तेपांरक्षसांभरतर्षभ ॥ उवाचेदंवचःपार्थपराशरमरिंदमं ॥ १० ॥ कच्चित्तातापविघ्नंतेकच्चिन्नंदसिपुत्रक ॥
 अजानतामदोषाणांसर्वेपांरक्षसांवधात् ॥ ११ ॥ प्रजोच्छेदमिमंमत्स्यंनहिकर्तुंत्वमर्हसि ॥ नैषतातद्विजातीनांधर्मोदृष्टस्तपस्विनां ॥ १२ ॥ शमएवपरोधर्म
 स्तमाचरपराशर ॥ अधर्मिष्ठंवरिष्ठःसन्कुरुषेत्वंपराशर ॥ १३ ॥ शक्तिंचापिहिधर्मज्ञंनातिक्रांतुमिहार्हसि ॥ प्रजायाश्चममोच्छेदंनचैवंकर्तुमर्हसि ॥ १४ ॥
 शापाद्विशक्तेर्वासिष्ठतदातदुपपादितं ॥ आत्मजेनसदोषेणशक्तिर्नीतइतोदिवं ॥ १५ ॥ नहितंराक्षसःकश्चिच्छक्तोभक्षयितुंमुने ॥ आत्मनैवात्मनस्तेनह
 ष्टोमृत्युस्तदाभवत् ॥ १६ ॥ निमित्तभूतस्तत्रासीद्विश्वामित्रःपराशर ॥ राजाकल्माषपादश्चदिवमारुह्यमोदते ॥ १७ ॥ येचशक्त्यवराःपुत्रावसिष्ठस्यमहामु
 ने ॥ तेचसर्वमुदायुक्तामोदंतेसहिताःसुरैः ॥ १८ ॥ सर्वमेतद्वसिष्ठस्यविदितंवैमहामुने ॥ रक्षसांचसमुच्छेदएपताततपस्विनां ॥ १९ ॥ निमित्तभूतस्त्वंचात्रक
 तौवासिष्ठनंदन ॥ तत्सत्रंमुंचभद्रंतेसमाप्तमिदमस्तुते ॥ २० ॥ गंधर्वउवाच एवमुक्तःपुलस्त्येनवसिष्ठेनचधीमता ॥ तदासमापयामाससत्रंशाक्तोम
 हामुनिः ॥ २१ ॥ सर्वराक्षससत्रायसंभृतंपावकंतदा ॥ उत्तरेहिमवत्यार्श्वेउत्ससर्जमहावने ॥ २२ ॥

सीतिसाधिक्षेपप्रश्नः ॥ ११ ॥ महंमम ॥ १२ ॥ १३ ॥ शक्तिचेति पुत्रदोषेणपितानश्यतीत्युक्तं ॥ १४ ॥ शापान्शक्तिनाशमोराजाशक्तिमेवभक्षितवान्अतःशक्तेरेवायमपराधोनरक्षसामित्यर्थः ॥ १५ ॥
 ॥ १६ ॥ मोदतेशक्तिः ॥ १७ ॥ १८ ॥ समुच्छेदेष्टःत्वंनिमित्तभूतइतियोजना ॥ १९ ॥ मुंचत्यज ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ रात्रेति ॥ १ ॥ अगम्यास्तुषातुल्यत्वात् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

सतत्राद्यापिरक्षांसिदृक्षानश्मनएवच॥भक्षयन्दृश्यतेवह्निःसदापर्वणिपर्वणि॥२३॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिचैत्ररथपर्वण्यौर्वोपाख्यानेएकाशी
त्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अर्जुनउवाच राज्ञाकल्माषपादेनगुरौब्रह्मविदांवरं ॥ कारणंकिंपुरस्कृत्यभार्यावैसंन्नियो
जिता ॥ १ ॥ जानतावैपरंधर्मवसिष्ठेनमहात्मना ॥ अगम्यागमनंकस्मात्कृतंतेनमहर्षिणा ॥ २ ॥ अधर्मिष्ठंवसिष्ठेनकृतंचापिपुरासखे ॥ एतन्मेसंशयंसर्वं
छेत्तुमर्हसिपृच्छतः ॥ ३ ॥ गंधर्वउवाच धनंजयनिबोधेदंयन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ वसिष्ठंप्रतिदुर्धर्षतथामित्रसहंनृपं ॥ ४ ॥ कथितंतेमयांसर्वयथा
शप्तःसपार्थिवः ॥ शक्तिनाभरतश्रेष्ठवासिष्ठेनमहात्मना ॥ ५ ॥ सतुशापवशंप्राप्तःक्रोधपर्याकुलेक्षणः ॥ निर्जंगामपुराद्राजासहदारःपरंतपः ॥ ६ ॥ अर
ण्यंनिर्जनंगत्वासदारःपरिचक्रमे ॥ नानाभृगगणाकीर्णनानासत्वसमाकुलं ॥ ७ ॥ नानागुल्मलताच्छन्नंनानाद्रुमसमावृतं ॥ अरण्यंधोरसन्नादंशापग्रस्तः
परिभ्रमन् ॥ ८ ॥ सकदाचिल्लुधाविष्टोऽग्नयन्भक्ष्यमात्मनः ॥ ददर्शसुपरिक्लिष्टःकस्मिंश्चिन्निर्जनेवने ॥ ९ ॥ ब्राह्मणंब्राह्मणींचैवमिथुनायोपसंगतौ ॥
तौतंवीक्ष्यसुवित्रस्तावकृतार्थौप्रधावितौ ॥ १० ॥ तयोःप्रद्रवतोर्विप्रंजग्राहन्पतिर्वलात् ॥ दृष्ट्वागृहीतंभर्तारमथब्राह्मण्यभाषत ॥ ११ ॥ शृणुराजन्ममव
चोयत्त्वांवक्ष्यामिमुवत ॥ आदित्यवशप्रभवस्त्वंहिलोकेपरिश्रुतः ॥ १२ ॥ अप्रमत्तःस्थितोधर्मेगुरुशुश्रूषणे रतः ॥ शापोपहतदुर्धर्षनपापंकर्तुमर्हसि ॥
॥ १३ ॥ क्रतुकालेतुसंप्राप्तेभर्तव्यसनकर्षिता ॥ अकृतार्थात्त्यहंभर्त्राप्रसवार्थं समागता ॥ १४ ॥ प्रसीदन्पतिश्रेष्ठभर्ताऽयमेविसृज्यतां ॥ एवंविक्रोश
मानायास्तस्यास्तुसन्तुशंसवत् ॥ १५ ॥ भर्तारंभक्षयामासव्याघ्रोऽग्नयन्मिवेप्सितं ॥ तस्याःक्रोधाभिभूतायायान्यश्रूण्यपतन्भुवि ॥ १६ ॥ सोऽग्निःसमभव
हीमस्तंचदेशंव्यदीपयत् ॥ ततःसाशोकसंतप्ताभर्तव्यसनकर्षिता ॥ १७ ॥ कल्माषपादंराजंर्षिमशपद्मब्राह्मणीरुषा ॥ यस्मान्ममाकृतार्थायास्त्वयाक्षुद्रनृशं
सवत् ॥ १८ ॥ प्रेक्षंत्याभक्षितोमेघप्रियोभर्तामहायशाः ॥ तस्मात्त्वमपिदुर्बुद्धेमच्छापपरिविहृतः ॥ १९ ॥ पत्नीमृतावनुप्राप्यसद्यस्त्यक्ष्यसिजीवितं ॥ य
स्यचर्षेर्वसिष्ठस्यत्वयापुत्राविनाशिताः ॥ २० ॥ तेनसंगम्यतेभार्यातनयंजनयिष्यति ॥ सतेवंशकरःपुत्रोभविष्यतिनृपाधम ॥ २१ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अकृतार्थोअकृतपुत्रत्वात् ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

॥२०५॥

एवंशम्वातुराजानंसातमांगिरसीशुभा ॥ तस्यैवसन्निधौदीपंप्रविवेशद्रुताशनं ॥ २२ ॥ वसिष्ठश्चमहाभागःसर्वमेतदवैक्षत ॥ ज्ञानयोगेनमहतातपसा
चपरंतप ॥ २३ ॥ मुक्तशापश्चराजर्षिःकालेनमहताततः ॥ ऋतुकालेऽभिपतितोमदयंत्यानिवारितः ॥ २४ ॥ नहिसस्मारसन्तपस्तंशापंकाममोहितः ॥ देव्याः
सोथवचःश्रुत्वासंभ्रांतोऽनृपसत्तमः ॥ २५ ॥ तंशापमनुसंस्मृत्यपर्यंतप्यद्भुतंशतदा ॥ एतस्मात्कारणाद्राजावसिष्ठंसंन्ययोजयत् ॥ स्वदारेषुनरश्रेष्ठशापदोषस
मन्वितः ॥ २६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिचैत्ररथपर्वणिवसिष्ठोपाख्यानेद्वाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६३ ॥ अर्जु
नउवाच अस्माकमनुरूपोवैयःस्याद्गंधर्ववेदवित् ॥ पुरोहितस्तमाचक्ष्वसर्वंहिविदितंतव ॥ १ ॥ गंधर्वउवाच यवीयान्देवलस्यैषवनेभ्रातातपस्य
ति ॥ धौम्यउल्कोचकेतीर्थंतदणुध्वंयदीच्छथ ॥ २ ॥ वैशंपायनउवाच ततोऽर्जुनोस्त्रमाग्नेयंप्रददौतद्यथाविधि ॥ गंधर्वायतदाप्रीतोवचनंचेदमब्रवी
त् ॥ ३ ॥ त्वय्येवतावत्तिष्ठंतुहयागंधर्वसत्तम ॥ कार्यकालेग्रहीष्यामःस्वस्तितेऽस्त्वितिचाब्रवीत् ॥ ४ ॥ तेऽन्योन्यमभिसंपूज्यगंधर्वःपांडवाश्चह ॥ रम्याद्वा
गीरथीतीराद्यथाकामंप्रतस्थिरे ॥ ५ ॥ ततउल्कोचकंतीर्थंगत्वाधौम्याश्रमंतुते ॥ तंवब्रुःपांडवाधौम्यपौरोहित्यायभारत ॥ ६ ॥ तान्धौम्यःप्रतिजग्राहसर्ववे
दविदांवरः ॥ वन्येनफलमूलेनपौरोहित्येनचैवह ॥ ७ ॥ तेसमाशंसिरेलब्धांश्रियंराज्यंचपांडवाः ॥ ब्राह्मणंतंपुरस्कृत्यपांचालींचस्वयंवरे ॥ ८ ॥ पुरोहितेनते
नाथगुरुणासंगतास्तदा ॥ नाथवंतमिवात्मानंमेनिरेभरतर्षभाः ॥ ९ ॥ सहिवेदार्थतत्त्वज्ञस्तेषांगुरुरुदारधीः ॥ तेनधर्मविदापार्थायाज्याधर्मविदःकृताः ॥
॥ १० ॥ वीरांस्तुसहितान्मेनेप्राप्तराज्यान्स्वधर्मतः ॥ बुद्धिवीर्यबलोत्साहैर्युक्तान्देवानिवद्विजः ॥ ११ ॥ कृतस्वस्त्ययनास्तेनततस्तेमनुजाधिपाः ॥ मेनिरेसहिता
गंतुंपांचाल्यास्तंस्वयंवरं ॥ १२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिचैत्ररथपर्वणिधौम्यपुरोहितकरणेऽन्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥ समा
प्तंचैत्ररथपर्व ॥ ६३ ॥ ॥ ६३ ॥ अथस्वयंवरपर्व वैशंपायनउवाच ततस्तेनरशार्दूलाभ्रातरःपंचपांडवाः ॥ प्रययुर्द्रौपदींद्रष्टुंतंचदेशंमहोत्सवं
॥ १ ॥ तेप्रयातानरव्याघ्राःसहमात्रापरंतपाः ॥ ब्राह्मणान्ददृशुर्मार्गिगच्छतःसंगतान्वहून् ॥ २ ॥

॥ ६ ॥ प्रतिजपाहअंगीचकार ॥ ७ ॥ पांचालीचलब्धामाशंसिरे ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ इतिआदिप० नैल० भा० भा० त्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥ ॥ ७ ॥ ततस्तेइति ॥ ११२ ॥

3

1120511

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ दायानुदेयानि तानेवाह धनमित्यादि ॥ १४ ॥ १५ ॥ नटाःवेषभेदकारिणः वैतालिकाःमंगलपाठकारिणः नर्तकाःप्रसिद्धाः
तच्छुब्राह्मणाराजन्याडवान्ब्रह्मचारिणः ॥ कभवंतोगमिष्यंतिकुतोवाऽभ्यागताइह ॥ ३ ॥ युधिष्ठिरउवाच आगतानेकचक्रायाःसोदयनिकच-
रिणः ॥ भवंतोवैचिजानंतुसहमात्राद्विजर्षभाः ॥ ४ ॥ ब्राह्मणाऊचुः गच्छताद्यैवपंचालान्द्रुपदस्यनिवेशने ॥ स्वयंवरोमहांस्तत्रभवितासुमहाधनः
॥ ५ ॥ एकसार्थप्रयाताःस्मवयंतत्रैवगामिनः ॥ तत्रत्यद्रुतसंकाशोभवितासुमहोत्सवः ॥ ६ ॥ यज्ञसेनस्यदुहिताद्रुपदस्यमह्यत्मनः ॥ वेदीमध्यात्समुत्पन्ना
पद्मपत्रनिभेक्षणा ॥ ७ ॥ दर्शनीयानवद्यांगीसुकुमारीमनस्विनी ॥ धृष्टद्युम्नस्यभगिनीद्रोणशत्रोःप्रतापिनः ॥ ८ ॥ योजातःकवचीखड्गीसशरःसशरासनः ॥
सुसमिद्धेमहाबाहुःपावकेपावकोपमः ॥ ९ ॥ स्वसातस्यानवद्यांगीद्रौपदीतनुमध्यमा ॥ नीलोत्पलसमोगंधोयस्याःक्रोशात्प्रवातिवै ॥ १० ॥ यज्ञसेनस्य
चसुतांस्वयंवरकृतक्षणां ॥ गच्छामोवैवयंद्रुष्टुंतंचदिव्यमहोत्सवं ॥ ११ ॥ राजानोराजपुत्राश्चयज्वानोभूरिदक्षिणाः ॥ स्वाध्यायवंतःशुचयोमहात्मानोयतव्र-
ताः ॥ १२ ॥ तरुणादर्शनीयाश्चनानादेशसमागताः ॥ महारथाकृतास्त्राश्चसमुपैष्यंतिभूमिपाः ॥ १३ ॥ तेतत्रविविधान्दायान्विजयार्थंनरेश्वराः ॥ प्रदास्यं-
तिधनंगाश्चभक्ष्यंभोज्यंचसर्वशः ॥ १४ ॥ प्रतिगृह्यचतत्सर्वदृष्ट्वाचैवस्वयंवरं ॥ अनुभूयोत्सवंचैवगमिष्यामोयथेप्सितं ॥ १५ ॥ नटवैतालिकास्तत्रनर्त-
काःसूतमागधाः ॥ नियोधकाश्चदेशेभ्यःसमेष्यंतिमहाबलाः ॥ १६ ॥ एवंकौतूहलंकृत्वादृष्ट्वाचप्रतिगृह्यच ॥ सहास्माभिर्महात्मानःपुनःप्रतिनिवत्स्यथ ॥
॥ १७ ॥ दर्शनीयांश्चवःसर्वांदेवरूपानवस्थितान् ॥ समीक्ष्यकृष्णावरयेत्संगत्यैकतमंवरं ॥ १८ ॥ अयंभ्रातातवश्रीमानदर्शनीयोमहाभुजः ॥ नियुज्यमी-
नोविजयेसंगत्याद्रविणंवहु ॥ आहरिष्यन्नयन्नूनंप्रीतिवोवर्धयिष्यति ॥ १९ ॥ युधिष्ठिरउवाच परमंभोगमिष्यामोद्रुष्टुंचैवमहोत्सवं ॥ भवद्भिःसहिताः
सर्वेकन्यायांस्तंस्वयंवरं ॥ २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिस्वयंवरपर्वणिपांडवागमनेचतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥ ॥ ६३ ॥
वैशंपायनउवाच एवमुक्ताःप्रयातास्तेपांडवाजनमेजय ॥ राज्ञादक्षिणपंचालान्द्रुपदेनाभिरक्षितान् ॥ १ ॥

सूताःपौराणिकाः मागधाःवंशसूचकाःनियोधकाःभट्टाः ॥ १६ ॥ १७ ॥ संगत्यादैवयोगेन ॥ १८ ॥ १९ ॥ परमंयथेष्टं ॥ २० ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुरशीत्यधिक-
शततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥ ॥ ६३ ॥ एवमिति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ स्कंधावारंराजगृहप्राकारं लोकसमूहस्थानंवा स्कंधःस्यान्नृपतावंसेसांपरायसमूहयोरितिमेदिनी ॥ ६ ॥ नजज्ञिरेनज्ञानवंतः ॥ ७ ॥ ८ ॥ अनानम्यंनमयितुमशक्यं ॥ ९ ॥ वै
हायसंअंतरिक्षगतं यंत्रंतीव्रवेगवत्तयाभ्रगणेनलक्ष्यमार्गसंकोचकमंतराबद्धं समितयंत्रच्छिद्रद्वाराउपलक्षितं लक्ष्यमपिवैहायसमित्यर्थः अस्त्रशिक्षायांएकेनार्जुनेनैवचललक्ष्यपातनंकृतमतःसएवचलयंत्रद्वारा

ततस्तेषुमहात्मानंशुद्धात्मानमकल्मषं ॥ ददृशुःपांडवावीरामुनिद्वैपायनंतदा ॥ २ ॥ तस्मैयथावत्सत्कारंरुत्वातेनचसत्कृताः ॥ कथांतेचाभ्यनुज्ञाताःप्रय
युर्द्रुपदक्षयं ॥ ३ ॥ पश्यंतोरमणीयानिवनानिचसरांसिच ॥ तत्रतत्रवसंतश्चशनैर्जग्मुर्महार्थाः ॥ ४ ॥ स्वाध्यायवंतःशुचयोमधुराःप्रियवादिनः ॥ आनुपू
र्व्येणसंप्राप्ताःपंचालान्यांडुनंदनाः ॥ ५ ॥ तेतुदृष्ट्वापुरंतच्चस्कंधावारंचपांडवाः ॥ कुंभकारस्यशालायांनिवासंचक्रिरेतदा ॥ ६ ॥ तत्रभैक्षंसमाजकुर्वाहिणीं
वृत्तिमाश्रिताः ॥ तान्संप्राप्तांस्तथावीरान्जज्ञिरेननराःकचिव् ॥ ७ ॥ यज्ञसेनस्यकामस्तुपांडवायकिरीटिने ॥ कृष्णांदद्यामितिसदानचैतद्विदुषोतिसः ॥
॥ ८ ॥ सोऽन्वेषमाणःकौंतेयंपांचाल्योजनमेजय ॥ दृढंधनुरनानम्यंकारयामासभारत ॥ ९ ॥ यंत्रंवैहायसंचापिकारयामासकृत्रिमं ॥ तेनयंत्रेणसमितंराजा
लक्ष्यंचकारसः ॥ १० ॥ द्रुपदउवाच इदंसज्यंधनुःरुत्वासर्जरेभिश्चसायकैः ॥ अतीत्यलक्ष्यंयोवेद्धासलब्ध्यामत्सुतामिति ॥ ११ ॥ वैशंपायनउ
वाच इतिसद्रुपदोराजास्वयंवरमघोषयत् ॥ तच्छ्रुत्वापार्थिवाःसर्वेसमीयुस्तत्रभारत ॥ १२ ॥ ऋषयश्चमहात्मानःस्वयंवरदिदृक्षवः ॥ दुर्योधनपुरोगाश्च
सकर्णाःकुरवोऽनृप ॥ १३ ॥ ब्राह्मणाश्चमहाभागादेशेभ्यःसमुपागमन् ॥ ततोऽर्चिताराजगणाद्रुपदेनमहात्मना ॥ १४ ॥ उपोपविष्टामंचेषुद्रष्टुकामाःस्वयंव
रं ॥ ततःपौरजनाःसर्वेसागरोद्धूतनिःस्वनाः ॥ १५ ॥ शिशुमारशिरःप्राप्यन्यविशंस्तेस्मपार्थिवाः ॥ प्रागुत्तरेणनगराद्भूमिभागेसमेशुभे ॥ समाजवाटः
शुशुभेभवनैःसर्वतोऽवतः ॥ १६ ॥ प्राकारपरिखोपेतोद्वारतोरणमंडितः ॥ वितानेनविचित्रेणसर्वतःसमलंकृतः ॥ १७ ॥ तूर्यौघशतसंकीर्णःपराध्यागु
रुधूपितः ॥ चंदनोदकसिक्तश्चमाल्यदामोपशोभितः ॥ १८ ॥

रालक्ष्यंभेत्स्यतिनान्यइति तदन्वेषणायायंयत्रोद्रुपदेनरुतः यद्यपिकर्णस्याप्येतत्सुकरंतथापिहीनकुलत्वात्सुपरिहरइतिभावः ॥ १० ॥ सज्यंधनुःरुत्वाइदंयंत्रमतीत्यलक्ष्यंयोवेद्धावेद्धुंसमर्थः ॥ ११ ॥
॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ उपोपविष्टाः पादपूरणार्थाउपेत्यस्यावृत्तिः प्रसमुपोदःपादपूरणइति ॥ १५ ॥ शिशुमारोजलजंतुःतदाकारस्तारांसमूहात्मकोविष्णुःतस्यशिरःप्रदेशेऐशान्यांदिशि अतएवसा
अपराजितादिक् तांदिशंप्राप्यन्यविशन् तामेवदिशमाहप्रागिति प्रागुत्तरेणप्रागुदीच्योरंतरालेनगरात्समीपे एनवन्यतरस्यामदूरेपंचम्येत्येनवंतमिदं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ विमानेषु सप्तभूमिगृहेषु विमानो व्योमयाने च सप्तभूमिगृहेषु चैति मेदिनी ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ परिस्तीर्य

कैलासशिखरप्रस्थैर्नभस्तलविलेखिभिः ॥ सर्वतः संवृतः शुभ्रैः प्रासादैः सुकृतोच्छ्रयैः ॥ १९ ॥ सुवर्णजालसंवीतैर्मणिकुट्टिमभूषणैः ॥ सुखारोहणसोपानैर्महासनपरिच्छदैः ॥ २० ॥ स्रग्दामसमवच्छन्नैरगुरुत्तमवासितैः ॥ हंसांशुवर्णैर्वहुभिरायोजनसुगंधिभिः ॥ २१ ॥ असंवाधशतद्वारैः शयनासनशोभितैः ॥ बहुधालुपिनद्वांगैर्हिमवच्छिखरैरिव ॥ २२ ॥ तत्र नानाप्रकारेषु विमानेषु स्वलंकृताः ॥ स्पर्धमानास्तदाऽन्योन्यनिषेदुः सर्वपार्थिवाः ॥ २३ ॥ तत्रोपविष्टान् ददृशुर्महासत्त्वपराक्रमान् ॥ राजसिंहांमहाभागान् कृष्णागुरुविभूषितान् ॥ २४ ॥ महाप्रसादान् ब्रह्मण्यान् स्वराष्ट्रपरिरक्षिणः ॥ प्रियान्सर्वस्य लोकस्य सुकृतैः कर्मभिः शुभैः ॥ २५ ॥ मंचेषु च परार्द्धेषु पौरजानपदाजनाः ॥ कृष्णादर्शनसिन्ध्वर्यसर्वतः समुपाविशन् ॥ २६ ॥ ब्राह्मणेस्ते च सहिताः पांडवाः समुपाविशन् ॥ ऋद्धिपंचालराजस्य पश्यंतस्तामनुत्तमां ॥ २७ ॥ ततः समाजो वदधे सराजनदिवसान् बहून् ॥ रत्नप्रदानबहुलः शोभितो नटनर्त्तकैः ॥ २८ ॥ वर्त्तमाने समाजे तुरमणीयेऽन्दिषोऽदशे ॥ आप्नुतां गीसुवसना सर्वाभरणभूषिता ॥ २९ ॥ मालांचसमुपादाय कांचनीं समलंकृतां ॥ अवतीर्णा ततो रंगद्रौ पदी भरतर्षभ ॥ ३० ॥ पुरोहितः सोमकानां मंत्रविद्वाह्मणः शुचिः ॥ परिस्तीर्य जुहावाग्निमाज्यं न विधिवत्तदा ॥ ३१ ॥ संतर्पयित्वा ज्वलनं ब्राह्मणान् स्वस्तिवाच्य च ॥ वारयामास सर्वाणि वादित्राणि समंततः ॥ ३२ ॥ निःशब्दे तु कृतं तस्मिन् पृष्टुघ्नो विशांपते ॥ कृष्णामादयि विधिवन्मेघदुंदुभिनिःस्वनः ॥ ३३ ॥ रंमं मध्ये गतस्तत्र मेघगंभीरयागिरा ॥ वाक्यमुच्चैर्जगाद दं श्लक्ष्णमर्थवदुत्तमं ॥ ३४ ॥ इदं धनुर्लक्ष्यमिमे च बाणाः शृण्वंतु मे भूपतयः समंताः ॥ छिद्रेण यंत्रस्य समपयध्वं शरैः शितैर्ध्यामचरैर्दशार्थैः ॥ ३५ ॥ एतन्महत्कर्म करोतियो वैकुलं रूपेण बलेन युक्तः ॥ तस्याद्यभार्याभगिनीममेयं कृष्णाभवित्री न मृषा ब्रवीमि ॥ ३६ ॥

दर्भैः परितः स्तीर्त्वा ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ इदं धनुः इदं चलक्ष्यं इमे च बाणाः चलयंत्रच्छिद्रद्वारा युगपत्संच बाणान् लक्ष्येयः समर्पयति तस्याद्यभार्याभगिनीममेयमिति द्वयोः संबंधः व्योमचरैर्बाणैः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

तानृत्पान्प्रति ॥ ३७ ॥

इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥

॥ ३ ॥

॥ ३ ॥

दुर्योधनइत्यादिःस्पष्टार्थोपंथः ॥ १ ॥

तानेवमुक्त्वाद्रुपदस्यपुत्रःपश्चादिदंतांभगिनीमुवाच ॥ नाम्नाचगोत्रेणचकर्मणाचसंकीर्तयन्भूमिपतीन्समेतान् ॥ ३७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्व
 णिस्वयंवरपर्वणिधृष्टद्युम्नवाक्येपंचाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥ ॥ ३ ॥ ॥ ३ ॥ धृष्टद्युम्नउवाच दुर्योधनोदुर्विषहोदुर्मुखोदुष्प्रधर्ष
 णः ॥ विविंशतिर्विकर्णश्चसहोदुःशासनस्तथा ॥ १ ॥ युयुत्सुर्वायुवेगश्चभीमवेगरवस्तथा ॥ उग्रायुधोवलाकीचकरकायुर्विरोचनः ॥ २ ॥ कुंडकश्चित्रसेन
 श्चसुवर्चाःकनकध्वजः ॥ नंदकोवाहुशालीचतुहुंडोविकटस्तथा ॥ ३ ॥ एतेचान्येचबहवोधातृराष्ट्रामहाबलाः ॥ कर्णेनसहितावीरास्त्वंदर्थसमुपागताः ॥ ४ ॥
 असंख्यातामहात्मानःपार्थिवाःक्षत्रियर्षभाः ॥ शकुनिःसौबलश्चैववृषकोथबृहद्वलः ॥ ५ ॥ एतेगांधारराजस्यसुताःसर्वेसमागताः ॥ अश्वत्थामाचभोज
 श्चसर्वशस्त्रभृतांवसै ॥ ६ ॥ समवेतौमहात्मानौत्वदर्थसमलंकृतौ ॥ बृहंतोमणिमांश्चैवदंडधारश्चपार्थिवः ॥ ७ ॥ सहदेवजयत्सेनौमेघसंधिश्चपार्थिवः ॥
 विराटःसहपुत्राभ्यांशंखेनैवोत्तरेणच ॥ ८ ॥ वार्धक्षेमिःसुशर्माचसेनाविंदुश्चपार्थिवः ॥ सुकंतुःसहपुत्रेणसुनाम्नाचसुवर्चसा ॥ ९ ॥ सुचित्रःसुकुमारश्च
 वृकःसत्यधृतिस्तथा ॥ सूर्यध्वजोरोचमानोनीलश्चित्रायुधस्तथा ॥ १० ॥ अंशुमांश्चेकितानश्चश्रेणिमांश्चमहाबलः ॥ समुद्रसेनपुत्रश्चचंद्रसेनःप्रतापवा
 न् ॥ ११ ॥ जलसंधःपितापुत्रौविदंडोदंडएवच ॥ पौंड्रकोवासुदेवश्चभगदत्तश्चवीर्यवान् ॥ १२ ॥ कलिंगस्ताम्रलिप्तश्चपत्तनाधिपतिस्तथा ॥ मद्रराजस्त
 थाशल्यःसहपुत्रोमहारथः ॥ १३ ॥ रुक्मांगदेनवीरेणतथारुक्मरथेनच ॥ कौरव्यःसोमदत्तश्चपुत्रश्चास्यमहारथः ॥ १४ ॥ समवेतास्त्रयःशूराभूरिभूरिश्चवाः
 शलः ॥ सुदक्षिणश्चकांबोजोदृढधन्वाचपौरवः ॥ १५ ॥ बृहद्वलःसुषेणश्चशिविरौशीनरस्तथा ॥ पटच्चरनिहंताचकारुषाधिपतिस्तथा ॥ १६ ॥ संकर्षणोवा
 सुदेवोरौक्मिणेयश्चवीर्यवान् ॥ सांवश्चचारुदेणश्चप्रायुष्मिःसगदस्तथा ॥ १७ ॥ अक्रूरःसात्यकिश्चैवउद्धवश्चमहामतिः ॥ कृतवर्माचहार्दिक्यःपृथुर्विपृथु
 रेवच ॥ १८ ॥ विदूरथश्चकंकश्चशंकुश्चसगवेषणः ॥ आशावहोऽनिरुद्धश्चसमीकःसारिमंजयः ॥ १९ ॥ वीरोवातपतिश्चैवझिल्लीपिंडारकस्तथा ॥ उशीन
 रश्चविक्रांतोवृष्णयस्तेप्रकीर्तिताः ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभाष्ये दीपे षडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ तेलंकुता इति ॥ १ ॥ २ ॥ संकल्पजे

भगीरथो बृहत्सत्रः सैधवश्च जयद्रथः ॥ बृहद्रथो वाह्निकश्च श्रुतायुश्च महारथः ॥ २१ ॥ उलूकः कैतवो राजा चित्रांगदश्च भांगदौ ॥ वत्सराजश्च मतिमान्कोसला
घिपतिस्तथा ॥ २२ ॥ शिशुपालश्च विक्रांता जरासंधस्तथैव च ॥ एते चान्ये च बहवो नानाजनपदेश्वराः ॥ २३ ॥ त्वदर्थमागता भद्रे क्षत्रियाः प्रथिता भुवि ॥ एते
भेत्स्यंति विक्रांतास्त्वदर्थे लक्ष्यमुत्तमं ॥ विध्येत य इदं लक्ष्यं वरयेथाः शुभेऽद्यतं ॥ २४ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि स्वयंवरपर्वणि राजनामकीर्तने षड्
शीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायन उवाच तेलंकुताः कुंडलिनो युवानः परस्परं स्पर्धमानान रेंद्राः ॥ अस्त्रं बलं चा
त्मनि मन्यमानाः सर्वे समुत्पेतुरुदायुधास्ते ॥ १ ॥ रूपेण वीर्येण कुलेन चैव शीलेन वित्तेन च यौवनेन ॥ समिद्धदर्पामिदं वेगभिन्ना मत्ता यथा हैमवता गजेंद्राः ॥
॥ २ ॥ परस्परं स्पर्धया प्रेक्षमाणाः संकल्पजेनाभिपरिपुतांगाः ॥ कृष्णाममैवेत्यभिभाषमाणानृपास्तेभ्यः सहसोदतिष्ठन् ॥ ३ ॥ ते क्षत्रियारंगगताः समेता
जिगीषमाणाद्रुपदात्मजांतां ॥ चकाशिरपर्वतराजकन्यामुमां यथा देवगणाः समेताः ॥ ४ ॥ कंदर्पवाणाभिनिपीडितांगाः कृष्णा गतैस्ते हृदयैर्न रेंद्राः ॥ रंगा
वतीर्णाद्रुपदात्मजार्थद्वेषं प्रचक्रुः सुहृदोऽपि तत्र ॥ ५ ॥ अथाययुर्देवगणा विमानैरुद्रादित्यावसवोऽथाश्विनौ च ॥ साध्याश्च सर्वे मरुतस्तथैव यमं पुरस्कृत्य ध
नेश्वरं च ॥ ६ ॥ दैत्याः सुपर्णाश्च महोरगाश्च देवर्षयोगुत्थकाश्चाराणाश्च ॥ विश्वावसुर्नरिदपर्वतौ च गंधर्वमुस्याः सहसाऽप्सरोग्रिभिः ॥ ७ ॥ हलायुधस्तत्र जनाद
नश्च वृण्यं धकाश्चैव यथा प्रधानं ॥ प्रेक्षां स्मचक्रुर्यदुपुंगवास्तौ स्थिताश्च कृष्णस्य मते महांतः ॥ ८ ॥ दृष्ट्वा तु तान्मत्तगजेंद्ररूपान्यं चाभिपद्यानि ववारणेंद्रान् ॥
भस्मावृतांगानि वहव्यवाहान् कृष्णः प्रदध्यौ यदुर्वारमुस्यः ॥ ९ ॥ शशंसरामाय युधिष्ठिरं स भीमं स जिष्णुं च यमौ च वीरौ ॥ शनैः शनैस्तान्प्रसमीक्ष्य रामो जना
दं नंप्रीतमना ददर्श ह ॥ १० ॥ अन्येतु वीरानृपपुत्रपौत्राः कृष्णा गतैर्नेत्रमनः स्वभावैः ॥ व्यायच्छमाना ददृशुर्नतान्वै स दंष्ट्रं दंष्ट्रं दताघनेत्राः ॥ ११ ॥ तथैव
पार्थाः पृथुर्बाहवस्ते वीरौ यमौ चैव महानुभावौ ॥ तां द्रौपदीं प्रेक्ष्य तदा स्म सर्वे कंदर्पवाणाभिहता बभूवुः ॥ १२ ॥

न कामेन ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ अभितः पद्मालक्ष्मीर्येषां तान्सर्वांगसुंदरानित्यर्थः अतिपद्यानिति पाठेऽपि स एवार्थः अतिमत्तानित्यपपाठः ॥ ९ ॥ १० ॥ व्यायच्छमानाः व्याददानाः
चक्षुः प्रसार्य कृष्णमेव ददृशुर्न पांडवान् ॥ ११ ॥ तथैव पार्था इति कामाभिभूतत्वाद्दामकृष्णादीन् ददृशुरिति भावः ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ विमानसंबाधं विमानसंकीर्णं ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ संहननोपपन्नं अत्यंतं काठिन्येन युक्तं स्फुरतानामधितुमसामर्थ्यात्करान्निःसरत्कोटितया अतएव विक्षिप्यमाणाः दंडेन वीटा इव धनुषा धनुः
 कोट्या शमयां बभूवुरिति द्वयोः संबंधः ॥ १८ ॥ १९ ॥ चक्रवालं मंडलं ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ सामर्षहासं नीचकुलयोगादमर्षः सूर्यापराधत्वात्हासः ॥ २३ ॥ २४ ॥ धनुरादायमानः परोक्षमाणः दैपशोधनेऽस्य रूपं
 देवर्षिगंधर्वसमाकुलं तत्सुपर्णनागासुरसिद्धजुष्टं ॥ दिव्येन गंधेन समाकुलं च दिव्यैश्च पुष्पैरवकीर्यमाणं ॥ १३ ॥ महास्वनैर्दुर्दुभिनादितैश्च वभूव तत्संकुलं
 तरिक्षं ॥ विमानसंबाधमभूत्समं तात्सवेणुवीणापणवानुनादं ॥ १४ ॥ ततस्तु ते राजगणाः क्रमेण कृष्णानिमित्तं कृतविक्रमाश्च ॥ सकर्णदुर्योधनशाल्वशल्य
 द्रौणायनिक्राथसुनीथवक्राः ॥ १५ ॥ कलिंगवंगाधिपपांड्यपौंड्राविदेहराजां यवनाधिपश्च ॥ अन्ये च नाना नृपपुत्रपौत्राराष्ट्राधिपाः पंकजपत्रनेत्राः ॥ १६ ॥
 किरीटहारांगदचक्रवालैर्विभूषितांगाभ्युवाहवस्ते ॥ अनुक्रमं विक्रमसत्त्वयुक्ता बलेन वीर्येण च नर्दमानाः ॥ १७ ॥ तत्कामुकं संहननोपपन्नं सज्यं न शोकुर्म
 न साऽपि कर्तुं ॥ ते विक्रमंतः स्फुरता दृढेन विक्षिप्यमाणा धनुषानरेन्द्राः ॥ १८ ॥ विचेष्टमाना धरणीतलस्थायथावलं शैक्ष्यगुणक्रमाश्च ॥ गतौ जसः स्वस्तकिरी
 टहाराविनिःश्वसंतः शमयां बभूवुः ॥ १९ ॥ हाहाकृतं तद्धनुषा दृढेन विसस्त हारांगदचक्रवालं ॥ कृष्णानिमित्तं विनिवृत्तकामं राज्ञां तदामंडलमार्तमांसीत् ॥
 ॥ २० ॥ सर्वाश्च पांस्तान् प्रसमीक्ष्य कर्णो धनुर्धराणां प्रवरो जगाम ॥ उद्धृत्य तूर्णं धनुरुद्यतं तत्सज्यं च काराशुयुयोजवाणान् ॥ २१ ॥ दृष्ट्वा सूतं मे निरेपांडुपुत्रा
 भित्वानीतं लक्ष्यवरंधरायां ॥ धनुर्धरारागरुतप्रतिज्ञमत्यग्निसोमार्कमथार्कपुत्रं ॥ २२ ॥ दृष्ट्वा तु तं द्रौपदीवाक्यमुच्चैर्जगाद नाहं वरयामि सूतं ॥ सामर्षहासं
 प्रसमीक्ष्य सूर्यतत्याजकर्णः स्फुरितं धनुस्तत् ॥ २३ ॥ एवं तेषु निवृत्तेषु क्षत्रियेषु समंततः ॥ चेदीनामधिपो वीरो बलवानंतकोपमः ॥ २४ ॥ दमघोषसुतो धीरः
 शिशुपालो मम हामतिः ॥ धनुरादायमानस्तु जानुभ्यामगमन्महीं ॥ २५ ॥ ततो राजामहावीर्यो जरासंधो महाबलः ॥ धनुषोऽभ्याशमागत्य तस्यौ गिरिरिवा
 चलः ॥ २६ ॥ धनुषापीड्यमानस्तु जानुभ्यामगमन्महीं ॥ तत उत्थाय राजा सस्वराष्ट्राण्यभिजग्मिवान् ॥ २७ ॥ ततः शल्यो महावीरो मद्राजो महाबलः ॥
 तदप्यारोप्यमाणस्तु जानुभ्यामगमन्महीं ॥ २८ ॥ तस्मिंस्तु संभ्रांतजने समाजे निक्षिप्तवादेषु जनाधिपेषु ॥ कुंतीसुतो जिष्णुरियेष कर्तुं सज्यं धनुस्तत्सशरं प्रवी
 रः ॥ २९ ॥ इति श्रीम० आदिप० स्वयंवरप० राजपराङ्मुखी भवने सप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥ ॥ १८८ ॥ ॥ १८९ ॥

॥ २५ ॥ अभ्याशं समीपं ॥ २६ ॥ धनुषा आकृष्यमाणेन ॥ २७ ॥ आरोप्यमाणः सज्जीकर्तुमिच्छन् ॥ २८ ॥ निक्षिप्तवादेषु त्यक्तधनुरुद्यमनकथेषु ॥ २९ ॥ इति आ० नै० भा० सप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥

यदेति जिष्णुरर्जुनः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ प्राणतःशक्तिः ॥ ५ ॥ ६ ॥ दर्पात्तर्वात् हर्षात् औत्सुक्यात् चापलात् अन्वस्थितत्वात् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ लोकेषु ब्रह्मलोकांतेषु पुरुषेषु संस्था

वैशंपायन उवाच यदानि वृत्ताराजानो धनुषः सज्यकर्मणः ॥ अथोदतिष्ठद्दिप्राणां मध्याज्जिष्णुरुदारधीः ॥ १ ॥ उदकोशं विप्रमुस्याविधुन्वंतोऽजिना
निच ॥ दृष्ट्वासंप्रस्थितं पार्थ मिन्द्रकेतुसमप्रभं ॥ २ ॥ केचिदासन्विमत्तसः केचिदासन्मुदान्विताः ॥ आद्भुः परस्परं केचिन्निपुणा बुद्धिजीविनः ॥ ३ ॥ यत्कर्णं श
त्यप्रमुखैः क्षत्रियैर्लोकविश्रुतैः ॥ नानतंबलवद्भिर्हि धनुर्वेदपरायणैः ॥ ४ ॥ तत्कथं त्वकृतास्त्रेण प्राणतो दुर्बलीयसा ॥ बटुमात्रेण शक्यं हि सज्यं कर्तुं धनुर्हि जा
॥ ५ ॥ अवहास्याभविष्यंति ब्राह्मणाः सर्वराजसु ॥ कर्मण्यस्मिन्नसंसिद्धे चापलादपरीक्षिते ॥ ६ ॥ यद्येपदर्पाद्दर्पाद्वाप्यथ ब्राह्मणचापलात् ॥ प्रस्थितो धनुरा
यंतुं वार्यतां साधुमागमत् ॥ ७ ॥ ब्राह्मणा ऊचुः नावहास्याभविष्यामो न च लाघवमास्थिताः ॥ न च विद्विष्टां लोके गमिष्यामो महीक्षितां ॥ ८ ॥ के
चिदाद्भुर्युवा श्रीमान्नागराजकरोपमः ॥ पीनस्कंधो रुवाद्भुश्च धैर्येण हिमवानिव ॥ ९ ॥ सिंहखेलगतिः श्रीमान्मत्तनागेंद्रविक्रमः ॥ संभाव्यमस्मिन्कर्म
दमुत्साहाच्चानुमीयते ॥ १० ॥ शक्तिरस्य महोत्साहान्त्यशक्तः स्वयं व्रजेत् ॥ न च तद्विद्यते किंचित्कर्म लोके पुनर्द्रवेत् ॥ ११ ॥ ब्राह्मणानामसाध्यं च नृषु संस्थान
चारिषु ॥ अब्रह्मावायुभक्षाश्च फलाहारादृढव्रताः ॥ १२ ॥ दुर्बला अपि विप्रा हि बलीयांसः स्वतेजसा ॥ ब्राह्मणो नावमंतव्यः सदसद्वासमाचरन् ॥ १३ ॥
सुखंदुःखं महद्भस्वं कर्म यत्समुपागतं ॥ जामदग्न्येन रामेण निर्जिताः क्षत्रिया युधि ॥ १४ ॥ पीतः समुद्रोऽगस्त्येन अगाधो ब्रह्मतेजसा ॥ तस्माद्भुवंतु सर्वेऽत्र व
दुरेष धनुर्महान् ॥ १५ ॥ आरोपयतु शीघ्रं वै तथेत्यूचुर्हि जर्षभाः ॥ एवं तेषां विलपतां विप्राणां विविधागिरः ॥ १६ ॥ अर्जुनो धनुषोऽभ्याशेत स्थौगिरि रिव चं
लः ॥ सतद्भुः परिक्रम्य प्रदक्षिणमथाकरोत् ॥ १७ ॥ प्रणम्य शिरसा देवमीशानं वरदं प्रभुं ॥ कृष्णं च मनसा कृत्वा जगृहे चार्जुनो धनुः ॥ १८ ॥ यत्पार्थिवैरुक्म
सुनीथवक्रैश्चाधेयदुर्योधनशल्यशाल्वैः ॥ तदा धनुर्वेदपरैर्नृसिंहैः कृतं न सज्यं महतोऽपि यत्नात् ॥ १९ ॥

न चारिषु देवासुराद्याकारैश्चरत्सु तत्कर्म न विद्यते यत् ब्राह्मणानामसाध्यमिति संबंधः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ महत्तृहस्वं महदपिक्षुद्रं भवति यत्तत्कर्म तदेवोदाहरति जामदग्न्येनेति ॥ १४ ॥ ब्राह्मणव
च साक्षुदेणापि महत्कर्म कर्तुं शक्यमित्यभिप्रेत्य सर्वेऽप्येकमत्येनाद्भुः तस्मादिति ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ राधेयः कर्णः ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ विव्यधुःविजयं च जवदुच्छ्रितवंतः विलक्षिताः विषमं लक्षितं दृष्टिरेषां तेषां भूताः शत्रवः लक्ष्येण विना कृता वा ॥ २३ ॥ शतं अनंतानि अंगानि नखांगुलिदं धनुर्ज्या विक्कादीनि वा
तदर्जुनो वीर्यवतां सदर्पस्तदैर्द्रिर्द्रिद्राव रजप्रभावः ॥ सज्यं च चक्रे निमिषांतरेण शरांश्च जग्राह दशार्धसंख्यान् ॥ २० ॥ विव्याध लक्ष्यं निपपात तच्चच्छिद्रेण भू
मौ सहसा तिबिद्धं ॥ ततो तं रिक्षे च बभूव नादः समाजमध्ये च महान्निनादः ॥ २१ ॥ पुष्पाणि दिव्यानि ववर्ष देवः पार्थस्य मूर्ध्नि द्विषतां निहतुः ॥ २२ ॥ चैलानि
विव्यधुस्तत्र ब्राह्मणाश्च सहस्रशः ॥ विलक्षितास्ततश्च कुरुर्हाहाकारांश्च सर्वशः ॥ न्यपतंश्चात्र नभसः समं तातुष्पट्टयः ॥ २३ ॥ शतांगानि च तूर्याणि वा दकाः
समवा दयन् ॥ सूतमगधसंघाश्चाप्यस्तुवंस्तत्र सुस्वराः ॥ २४ ॥ तं दृष्ट्वा द्रुपदः प्रीतो बभूव रिपुसूदनः ॥ सहसैन्यैश्च पार्थस्य साहाय्यार्थमियेष सः ॥ २५ ॥ तस्मि
स्तु शब्दे महति प्रवृद्धे युधिष्ठिरो धर्मभृतां वरिष्ठः ॥ आवासमेवोपजगाम शीघ्रं सार्धं यमाभ्यां पुरुषोत्तमाभ्यां ॥ २६ ॥ विद्धंतु लक्ष्यं प्रसमीक्ष्य कृष्णा पार्थं च शं
क्रप्रतिमं निरीक्ष्य ॥ आदाय शुक्लांबरमाल्यं दामजगाम कुंतीसुतमुत्समयंती ॥ २७ ॥ सतामुपादाय विजित्य रंगे द्विजातिभिस्तैरभिपूज्यमानः ॥ रंगान्निरक्राम
दचित्य कर्मापत्या तया चाप्यनुगम्यमानः ॥ २८ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि स्वयंवरपर्वणि लक्ष्यच्छेदनेऽष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥
॥ २९ ॥ ॥ ३० ॥ वैशंपायन उवाच तस्मैदित्सति कन्यां तु ब्राह्मणाय तदानृपे ॥ कोप आसीन्महीपानामालोक्या न्योन्यमंतिकात् ॥ १ ॥ अस्मानय
मतिक्रम्य तृणीकृत्य च संगतान् ॥ दातुमिच्छति विप्राय द्रौपदीं योषितां वरां ॥ २ ॥ अवरोप्येह वक्षंतु फलकाले निपात्यते ॥ निहन्मैनं दुरात्मानं योयमस्मान्न
मन्यते ॥ ३ ॥ न त्वर्हत्येष संमानं नापि वृद्धक्रमं गुणैः ॥ हन्मैनं सहपुत्रेण दुराचारं नृपद्विषं ॥ ४ ॥ अयं हि सर्वानाहूय सत्कृत्य च नराधिपान् ॥ गुणवद्भोजयित्वा
नंततः पश्चान्न मन्यते ॥ ५ ॥ अस्मिन् राजसमावाये देवानामिव सन्नये ॥ किमयं सदृशं कंचिन्नृपतिं नैव दृष्टवान् ॥ ६ ॥ न च विप्रेष्वधीकारो विद्यते वरणं प्रति ॥
स्वयं वरः क्षत्रियाणामितीयं प्रथिताश्रुतिः ॥ ७ ॥ अथ वायदि कन्येयं न च कंचिद्बुभूषति ॥ अग्रावेनां परिक्षिप्य यामरांश्चाणि पार्थिवाः ॥ ८ ॥ ब्राह्मणो यदि चाप
ल्यालोभाद्वा कृतवानिदं ॥ विप्रिषं पार्थिवेन्द्राणां नैष वध्यः कथंचन ॥ ९ ॥ ब्राह्मणार्थं हि नो राज्यं जीवितं हि वसूनि च ॥ पुत्रपौत्रं च यच्चान्यद्रस्माकं विद्यते धनं ॥ १० ॥

दनोपायाः येषां तानि अंगानां त्रिकोपायप्रतीकेष्विति विश्वः ॥ २४ ॥ साहाय्यार्थं द्रौपद्यालाभात्क्षुब्धैर्नृपांतरैर्युद्धप्रसक्तौ सत्यां ॥ २५ ॥ २६ ॥ उत्समयंती उत्तमपतिलां भादत्यंतं गर्वकुर्वती ॥ २७ ॥ २८ ॥ इति
आ० नै० भा० भा० अष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥ ॥ २९ ॥ तस्मैदित्सतीति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ अवरोप्येत्यस्य व्याख्या अयं हीति व्यवहितश्लोकेन ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ संत्रासात्ब्राह्मणकोपेन सर्वक्षत्रं नश्येदिति शंकोत्थात् भयात् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ घोणानासा ॥ २२ ॥ कार्तिकेयावित्यभूतोपमा ॥ २३ ॥ २४ ॥

अवमानभयाच्चैव स्वधर्मस्य चरक्षणात् ॥ स्वयं वराणामन्येषां माभूदेवं विधागतिः ॥ ११ ॥ इत्युक्त्वा राजशार्दूलाल्लक्षः परिघं बाहवः ॥ द्रुपदं तु जिघांसंतः सा
युधाः समुपाद्रवन् ॥ १२ ॥ तान् गृहीतशरावापान् क्रुद्धाना पततो बहून् ॥ द्रुपदो वीक्ष्य संत्रासाद्ब्राह्मणाञ्छरणंगतः ॥ १३ ॥ वेगे मापततस्तांस्तु प्रभिन्नानि
ववारणान् ॥ पांडुपुत्रौ महेश्वासौ प्रतियातावरिंदमौ ॥ १४ ॥ ततः समुत्पेतुरुदायुधास्ते महीक्षितो बद्धगोधांगुलित्राः ॥ जिघांसमानाः कुरुराजपुत्रावमर्ष
यंतोऽर्जुनभीमसेनौ ॥ १५ ॥ ततस्तु भीमोऽद्भुतभीमकर्मा महाबलो वज्रसमानसारः ॥ उत्पात्य दोर्भ्यां द्रुममेकवीरो निष्पन्नयामास यथा गजेंद्रः ॥ १६ ॥ तं द
क्षमादाय रिपुप्रमार्थी दंडो वदं पितराज उग्रं ॥ तस्यौ समीपे पुरुषर्षभस्य पार्थस्य पार्थः पृथुदीर्घबाहुः ॥ १७ ॥ तस्येक्ष्य कर्मातिमनुष्यबुद्धिर्जिष्णुः सहिभ्रातुर
चित्य कर्मा ॥ विसिस्मिये चापि भयं विहाय तस्यौ धनुर्गुह्यमहैद्रकर्मा ॥ १८ ॥ तस्येक्ष्य कर्मातिमनुष्यबुद्धिर्जिष्णोः सहभ्रातुरचित्य कर्मा ॥ दामोदरो भ्रातरमु
ग्रवीर्यहलायुधं वाक्यमिदं बभाषे ॥ १९ ॥ य एष सिंहर्षभ खेलगामी महद्भनुः कर्षति तालमात्रं ॥ एषोऽर्जुनो नात्र विचार्य मस्ति यद्यस्मि संकर्षणवास्तु देवः ॥
॥ २० ॥ ॥ यस्त्वेष्टक्षं तरसाव भज्य राज्ञां निकारे सहसा प्रवृत्तः ॥ द्रकोदरान्त्रान्य इहैतदद्य कर्तुं समर्थः समरे पृथिव्यां ॥ २१ ॥ योऽसौ पुरस्तात्कमलायताक्ष
स्तनुर्महासिंहगतिर्विनीतः ॥ गौरः प्रलंबोज्ज्वलचारुघोणो विनिःसृतः सोऽच्युतधर्मपुत्रः ॥ २२ ॥ यौतौ कुमारौ विवकार्तिकेयौ द्वावश्विनेयाविति मेवितर्कः ॥
मुक्ताहितस्माज्जतुर्विदमदाहान्मया श्रुताः पांडुसुताः पृथा च ॥ २३ ॥ तमब्रवीन्निर्जलतोयदाभो हलायुधोऽनंतरजं प्रतीतः ॥ प्रीतोऽस्मि दृष्ट्वा हि पितृष्वसारं पृ
थां विमुक्तां सहकौरवाग्रैः ॥ २४ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि स्वयंवरपर्वणि कृष्णवाक्ये ऊननवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥ ॥ ७३ ॥
वैशंपायन उवाच ॥ अजिनानि विधुन्वतः करकांश्च द्विजर्षभाः ॥ ऊचुस्ते भीर्न कर्तव्या वयं योत्स्यामहे परान् ॥ १ ॥ तानेवं वदतो विप्रानर्जुनः प्रहसन्निव ॥ उवा
च प्रेक्षकां भूत्वां यूयं तिष्ठथ पार्श्वतः ॥ २ ॥ अहमेनानजिह्वाग्रैः शतशो विकिरञ्छरैः ॥ वारयिष्यामि संक्रुद्धान्मंत्रैराशीविषानिव ॥ ३ ॥ इति तद्भनुरानम्य शुल्का
वाप्तं महाबलः ॥ भ्रात्राभीमेन सहितस्तस्यौ गिरिरिवाचलः ॥ ४ ॥ ततः कर्णमुखान्दृष्ट्वा क्षत्रियान् युद्धदुर्मदान् ॥ संपेततुरभीतौ तौ गजौ प्रतिगजानिव ॥ ५ ॥
इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे ऊननवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ अजिनानीति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ शुल्कावाप्तं पणप्राप्तं ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ विजिगीषिणौ विजिगीषावतौ ॥ १२ ॥ शूराणां अर्थवद्विर्वचनैः शूरार्थवचनैः ॥ १३ ॥ १४ ॥ प्रतिहन्यप्रतिहन्य वान्यपीतिपक्षेनुनासिकलोपाभावात्तुक्
 ऊचुश्चवाचः परुषास्ते राजानो युयुत्सवः ॥ आहवे हि द्विजस्यापि वधो दृष्टो युयुत्सतः ॥ ६ ॥ इत्येवमुक्त्वा राजानः सहसा द्रुवुर्द्विजान् ॥ ततः कर्णो महातेजा जि
 णुं प्रतिययौरणे ॥ ७ ॥ युद्धार्थी वासिताहे तोर्गजः प्रतिगजं यथा ॥ भीमसेनं ययौ शल्यो मद्राणामीश्वरो बली ॥ ८ ॥ दुर्योधनादयः सर्वे ब्राह्मणैः सह संगताः ॥
 मृदु पूर्वमयत्नेन प्रत्ययुध्यंस्तदा हवे ॥ ९ ॥ ततोऽर्जुनः प्रत्यविध्यदापतंतं शितैः शरैः ॥ कर्णवैकर्तनं श्रीमान्विरुष्य बलवद्भुः ॥ १० ॥ तेषां शराणां वेगेन शिता
 नां तिग्मतेजसां ॥ विमुह्यमानो राधेयो यत्नात्तमनुधावति ॥ ११ ॥ तावुभावप्यनिर्देश्यौलाघवाज्जयतां वरौ ॥ अयुध्येतां सुसंरब्धा वन्योन्यविजिगीषिणौ ॥
 ॥ १२ ॥ कृते प्रतिकृतं पश्य पश्य बाहुबलं च मे ॥ इति शूरार्थवचनैरभाषेतां परस्परं ॥ १३ ॥ ततोर्जुनस्य भुजयोर्वीर्यमप्रतिमं भुवि ॥ ज्ञात्वा वैकर्तनः कर्णः संर
 व्यः समयोधयत् ॥ १४ ॥ अर्जुनेन प्रयुक्तांस्तान्वाणान्वेगवतस्तदा ॥ प्रतिहन्य ननादोच्चैः सैन्यानि तदपूजयन् ॥ १५ ॥ कर्ण उवाच तुष्यामि ते विप्रमुस्यं
 भुजवीर्यस्य संयुगे ॥ अविषादस्य चैवास्य शस्त्रास्त्रविजयस्य च ॥ १६ ॥ किं त्वं साक्षाद्भुवैर्दोरामो वा विप्रसत्तम ॥ अथ साक्षाद्भिरहयः साक्षाद्वा विष्णुरच्युतः
 ॥ १७ ॥ आत्मप्रच्छादनार्थं वै बाहुवीर्यमुपाश्रितः ॥ विप्ररूपं विधायेदं मन्ये मां प्रतियुध्यसे ॥ १८ ॥ न हि मामाहवे क्रुद्धमन्यः साक्षाच्छचीपते ॥ पुमान्बोधयितुं
 शक्तः पांडवाद्वाकिरीटिनः ॥ १९ ॥ तमेवंवादिनंतत्र फाल्गुनः प्रत्यभाषत ॥ नास्मि कर्णधनुर्वेदो नास्मि रामः प्रतापवान् ॥ २० ॥ ब्राह्मणोऽस्मियुधांश्रेष्ठः सर्व
 शस्त्रभृतां वरः ॥ ब्राह्मे पौरंदरे चास्त्रे निष्ठितो गुरुशासनात् ॥ २१ ॥ स्थितोऽस्म्यघरणे जेतुं त्वां वै वीरस्थिरो भव ॥ वैशंपायन उवाच एवमुक्तस्तुराधेयो
 युद्धात्कर्णो न्यवर्तत ॥ २२ ॥ ब्राह्मंते जस्तदाऽज्यं मन्यमानो महारथः ॥ अपरस्मिन्वनोद्देशे वीरौ शल्यदृकोदरौ ॥ २३ ॥ बलिनौ युद्धसंपन्नौ विद्यया च बलेन
 च ॥ अन्योन्यमाद्वयंतौ तु मत्ता विवमहागजौ ॥ २४ ॥ मुष्टिभिर्जानुभिश्चैव निघ्नंता वितरेतरं ॥ प्रकर्षणाकर्षणयोरभ्याकर्षविकर्षणैः ॥ २५ ॥ आचकर्षतु
 रन्योऽन्यं मुष्टिभिश्चापि जघ्नतुः ॥ ततश्चटचटाशब्दः सुघोरोत्यभवत्तयोः ॥ २६ ॥

तत्प्रतिह्वनं ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ मन्ये त्वां यस्मात्तां प्रतियुध्यसे ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ वनोद्देशे रंगदशां निवासस्थाने वनं न पुंसकं नीरे निवासा लयकानने इति मेदिनी ॥ २३ ॥
 ॥ २४ ॥ प्रकर्षणं दूरेनोदनं आकर्षणं अर्वाकर्षणं अभ्याकर्षणं अग्निमुखमास्फालनं विकर्षणं तिर्यक्पातनं ॥ २५ ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ समुक्षिप्यकूष्माण्डफलवदपातयत् ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अवहारोयुद्धान्निवर्त्तनं ॥ ३५ ॥ सापराधाअपीतिसंधिरार्षः अथअथवाकालांतरेउपलभ्य-
पाषाणसंपातनिभैःप्रहारैरभिजघ्नतुः ॥ मुहूर्त्ततौतदाऽन्योन्यंसमरेपर्यकर्षतां ॥ २७ ॥ ततोभीमःसमुक्षिप्यबाहुभ्यांशल्यमाहवे ॥ अपातयत्कुरुश्रेष्ठोब्राह्म-
णाजहसुस्तदा ॥ २८ ॥ तत्राश्चर्यभीमसेनश्चकारपुरुषर्षभः ॥ यच्छल्यंपातितंभूमौनावर्धाद्वलिनंबली ॥ २९ ॥ पातितेभीमसेनेनशल्येकर्णेचशंकिते ॥ शं-
किताःसर्वराजानःपरिववृर्त्तकोदरं ॥ ३० ॥ ऊचुश्चसहितास्तत्रसाध्विमौब्राह्मणर्षभौ ॥ विज्ञायेतांक्वजन्मानौक्वनिवासौतथैवच ॥ ३१ ॥ कोहिराधासुतं
कर्णशक्तोयोधयितुरणे ॥ अन्यत्ररामाद्रोणाद्वापांडवाद्वाकिरीटिनः ॥ ३२ ॥ कृष्णाद्वादेवकीपुत्रात्कृपाद्वापिशरद्वतः ॥ कोवादुर्योधनंशक्तःप्रतियोधयितुर-
णे ॥ ३३ ॥ तथैवमद्राधिपतिंशल्यंवलवतांवरं ॥ बलदेवाद्देववीरात्पांडवाद्वावृकोदरात् ॥ ३४ ॥ वीरादुर्योधनाद्वाऽन्यःशक्तःपातयितुरणे ॥ क्रियतामवहा-
रोस्माद्युद्धाद्ब्राह्मणसंवृतात् ॥ ३५ ॥ ब्राह्मणाहिसदारक्ष्याःसापराधाऽपिनित्यदा ॥ अथैनानुपलभ्येहपुनर्योस्यामदृष्टवत् ॥ ३६ ॥ तांस्तथावादिनःसर्वान्प्र-
समीक्ष्यक्षितीश्वरान् ॥ अथान्यान्युरुषांश्चापिकृत्वातत्कर्मसंयुगे ॥ ३७ ॥ वैशंपायनउवाच तत्कर्मभीमस्यसमीक्ष्यकृष्णःकुंतीसुतौतौपरिशंकमा-
नः ॥ निवारयामासमहीपतीस्तान्धर्मेणलब्धेत्यनुनीयसर्वान् ॥ ३८ ॥ एवंतेविनिवृत्तास्तुयुद्धाद्युद्धविशारदाः ॥ यथावासंययुःसर्वेविस्मिताराजसत्तमाः
॥ ३९ ॥ दत्तोब्रह्मोत्तरोरंगःपांचालीब्राह्मणैर्वृता ॥ इतिब्रुवंतःप्रययुर्येतत्रासन्समागताः ॥ ४० ॥ ब्राह्मणैस्तुप्रतिच्छन्नौरौरवाजिनवासिभिः ॥ रुद्धे-
णजग्मतुस्तौतुभीमसेनधनंजयौ ॥ ४१ ॥ विमुक्तौजनसंवाधाच्छत्रुभिःपरिविस्तौ ॥ कृष्णयानुगतौतत्रनृवीरौतौविरेजतुः ॥ ४२ ॥ पौर्णमास्यांघनैर्भु-
क्तौचंद्रसूर्याविवोदितौ ॥ तेषांमाताबहुविधंविनाशंपर्यंचितयत् ॥ ४३ ॥ अनागच्छत्सुपुत्रेषुभैक्षकालेऽभिगच्छति ॥ धार्तराष्ट्रैर्हतानस्युर्विज्ञायकुरुपुंग-
वाः ॥ ४४ ॥ मायान्वितैर्वारक्षोभिःसुघारैर्दृढवैरिभिः ॥ विपरीतंमतंजातंव्यासस्यापिमहात्मनः ॥ ४५ ॥ इत्येवंचितयामाससुतस्नेहावृतापृथा ॥ ततःसुप्त-
जनप्रायेदुर्दिनेमेघसंप्लुते ॥ ४६ ॥

॥ ३६ ॥ संयुगेतत्कर्मकृत्वातूष्णींभूतावितिशेषः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ब्रह्मब्राह्मणजातिःउत्तरंउत्कृष्टंयस्मिन्सब्रह्मोत्तरः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ अभिगच्छतिउपस्थिते-
सति ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

भार्गववेश्मकुलालगृहं ॥४॥ इति आ० नै० भा० नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१९०॥ ॥७॥ गत्वेति ॥१॥२॥ अथर्मो बहुजर्तृतारूपस्तस्माद्गीता ॥३॥४॥ अथर्मो बहुजर्तृतारूपः विभ्रम

महत्यापराहेतुघनैः सूर्यइवावृतः ॥ ब्राह्मणैः प्राविशत्तत्र जिष्णुर्भार्गववेश्मतत् ॥ ४७ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि स्वयंवरपर्वणि पांडवप्रत्याग
मनेन वत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥ ॥७॥ ॥७॥ वैशंपायन उवाच गत्वा तु तां भार्गवकर्मशालां पार्थोपृथां प्राप्य महानुभावौ ॥ तां
याज्ञसेनीं परमं प्रतीतौ भिक्षेत्यथावेदयतां नराभ्यौ ॥ १ ॥ कुटीगता सा त्वनवेक्ष्य पुत्रौ प्रोवाच भुंक्तेति समेत्य सर्वे ॥ पश्चाच्च कुंती प्रसमीक्ष्य रुष्णां कष्टं मया भा
षितमित्युवाच ॥ २ ॥ साऽधर्मभीता परिचिंतयतीतां याज्ञसेनीं परमं प्रतीतां ॥ पाणौ गृहीत्वोपजगाम कुंतियुधिष्ठिरं वाक्यमुवाच चेदं ॥ ३ ॥ कुंत्युवाच
इयंतुकन्याद्रुपदस्य राज्ञस्तवानुजाभ्यां मयि सन्निविष्टा ॥ यथोचितं पुत्रमयापि चोक्तं समेत्य भुंक्तेति नृपप्रमादात् ॥ ४ ॥ मया कथं नानृतमुक्तमद्य भवेत्कुं
णामृपभं ब्रवीहि ॥ पंचालराजस्य सुतामधर्मो न चोपवर्त्तत न विभ्रमेच्च ॥ ५ ॥ वैशंपायन उवाच स एव मुक्तो मतिमान् नृवीरो मात्रामुहूर्त्तं त्ववचित्य राजा
॥ कुंतीसमाश्वास्य कुरुप्रवीरो धनं जयं वाक्यमिदं बभाषे ॥ ६ ॥ त्वया जिता फाल्गुनया ज्ञसेनी त्वयैव शोभिष्यति राजपुत्री ॥ प्रज्वाल्यतामग्निं रमित्रसाह
गृहाण पाणिं विधिवत्त्वमस्याः ॥ ७ ॥ अर्जुन उवाच मामां न रेंद्रत्वमधर्मभाजं कृत्या न धर्मोऽयमशिष्टदृष्टः ॥ भवान्निवेश्यः प्रथमं ततोऽयं भीमो महाबा
हुरचित्य कर्मा ॥ ८ ॥ अहं ततो न कुलोऽनंतरं मे पश्चादयं सहदेवस्तरस्वी ॥ वृकोदरो हं च यमौ च राजन्नि यंच कन्या भवतो नियोज्याः ॥ ९ ॥ एवं गते यत्करणीय
मत्र धर्म्यं यशस्यं कुरुत द्विचित्य ॥ पंचालराजस्य हितं च यत्स्यात्प्रशापि सर्वे स्म वशे स्थितास्ते ॥ १० ॥ वैशंपायन उवाच जिष्णोर्वचनमाज्ञाय भक्तिस्नेहस
मन्वितं ॥ दृष्टिं निवेशयामासुः पांचाल्यां पांडुनंदनाः ॥ ११ ॥ दृष्ट्वा तत्र पश्यंतीं सर्वे रुष्णां यशस्विनीं ॥ संप्रेक्ष्यान्योन्यमासीनात् हृदयैस्तामधारयन् ॥ १२ ॥
तेषां तु द्रौपदीं दृष्ट्वा सर्वेषां ममितीजसां ॥ संप्रमथ्येन्द्रियग्रामं प्रादुरासीन् मनोभवः ॥ १३ ॥ काम्यं हिरूपं पांचाल्या विधात्रा विहितं स्वयं ॥ बभूवाधिकमन्या
भ्यः सर्वभूतमनोहरं ॥ १४ ॥ तेषां माकारभावज्ञः कुंतीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ द्वैपायनवचः कृत्स्नं स स्मारमनुजर्पभः ॥ १५ ॥ अब्रवीत्सहितान् भ्रातृन्मिथो भेदभया
नृपः ॥ सर्वेषां द्रौपदीभार्या भविष्यति हि नः शुभा ॥ १६ ॥

च तेनाधर्मेणतिर्यग्योनौ पुनः पुनर्विशेषेण भवेत् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ न धर्मो यं दृष्टः अयंकः यमां भवान् अशिष्टशासितवान्
निवेश्यः विवाहः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ भेदभयं यस्य द्रौपदी तस्येतरेश्च वः स्युरिति भेदः ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ रौहिणेयोबलदेवः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ शत्रुसाहाःशत्रुवेगस्यसोढारः ॥ २४ ॥ यद्भद्रंगुहायांबुद्धौवोनिहितं तद्वोस्तु ॥ २५ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतं

वैशंपायनउवाच भ्रातुर्वचस्तत्प्रसमीक्ष्यसर्वेज्येष्ठस्यपांडोस्तनयास्तदानीं ॥ तमेवार्थं ध्यायमानामनोभिः सर्वे च ते तस्थुरदीनसत्वाः ॥ १७ ॥ ऋष्णिप्र
वीरस्तुकुरुप्रवीरानाशंसमानः सहरौहिणेयः ॥ जगामतांभार्गवकर्मशालांयत्रासतेतेपुरुषप्रवीराः ॥ १८ ॥ तत्रोपविष्टं पृथुदीर्घबाहुंददर्शरुष्णः सहरौहिणे
यः ॥ अजातशत्रुं परिवार्यतांश्चाप्युपोपविष्टान्ज्वलनप्रकाशान् ॥ १९ ॥ ततोऽब्रवीद्वासुदेवोऽभिगम्यकुंतीसुतंधर्मभृतांवरिष्ठं ॥ रुष्णोऽहमस्मीतिनिषी
ज्यपादौयुधिष्ठिरस्याजमीढस्यराज्ञः ॥ २० ॥ तथैवतस्याप्यनुरौहिणेयस्तौचापिल्लष्टाः कुरवांश्च्यवनं दत्तं ॥ पितृष्वसुश्चापियदुप्रवीरावगृह्णतांभारतमुख्यपा
दौ ॥ २१ ॥ अजातशत्रुश्चकुरुप्रवीरः पप्रच्छरुष्णं कुशलं विलोक्य ॥ कथं वयं वासुदेव त्वये ह गूढावसंतो विदिताश्च सर्वे ॥ २२ ॥ तमब्रवीद्वासुदेवः प्रहस्य गूढो
प्यग्निर्ज्ञायत एव राजन् ॥ तं विक्रमं पांडवेयानतीत्य कोन्यः कर्त्ता विद्यते मानुषेषु ॥ २३ ॥ दिष्ट्या सर्वे पावका द्विप्रमुक्ता यूयं घोरार्त्ता इवाः शत्रुसाहाः ॥ दिष्ट्या
पापोधृतराष्ट्रस्य पुत्रः सहामात्यो न सकामोऽभविष्यत् ॥ २४ ॥ भद्रं वास्तु निहितं यद्गुहायां विवर्धध्वं ज्वलना इवैधमानाः ॥ मावो विदुः पार्थिवाः कचिदेवया
स्यावहेशिविरायैव तावत् ॥ सोऽनुज्ञातः पांडवेनाव्ययश्रीः प्रायान्छीघ्रं बलदेवेन सार्धं ॥ २५ ॥ इति श्री० आदिप० स्वयंवरप० रामकृष्णागमने एकनवत्यधि
कशततमोऽध्यायः ॥ १९१ ॥ ॥ ७३ ॥ वैशंपायनउवाच धृष्टद्युम्नस्तुपांचाल्यः पृष्ठतः कुरुनंदनौ ॥ अन्वगच्छत्तदायांतौभार्गवस्यनिवेशने ॥ १ ॥
सोऽज्ञायमानः पुरुषानवधाय समंततः ॥ स्वयमारान्निलीनोऽभूद्भार्गवस्यनिवेशने ॥ २ ॥ सायंचभीमस्तुरिपुप्रमार्थी जिष्णुर्यमौचापिमहानुभावौ ॥ भैक्षं
चरित्वा तु युधिष्ठिराय निवेदयांचकुरुदीनसत्वाः ॥ ३ ॥ ततस्तुकुंतीद्रुपदात्मजांतामुवाच कालेवचनंवदान्या ॥ त्वमग्रमादाय कुरुष्वभद्रे बलिं च विप्राय च दे
हि भिक्षां ॥ ४ ॥ ये चान्नमिच्छंति ददस्व तेभ्यः परिश्रिता ये परितामनुष्याः ॥ ततश्च शेषं प्रविभज्य शीघ्रमर्धं चतुर्धाममचात्मनश्च ॥ ५ ॥ अर्धं तु भीमाय च देहि भ
द्रेय एष नागर्पभतुल्यरूपः ॥ गौरोयुवासंहननोपपन्न एषो हि वीरो बहूभुक् सदैव ॥ ६ ॥

भावदीपे एकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९१ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ धृष्टद्युम्न इति ॥ १ ॥ सः अज्ञायमानः पांडवैरितरैश्च आरात्समीपे ॥ २ ॥ ३ ॥ अग्रं प्रथममादाय बलिकुरुष्वभिक्षां
च देहि ॥ ४ ॥ परिश्रिताः अन्येऽन्योपजीविनः चतुर्धाममचात्मनश्चेत्यर्धं षोढाः धर्ममायेत्यर्थः ॥ ५ ॥ संहननोपपन्नो दृढः पुष्टश्च ॥ ६ ॥

म.भा.टी.

॥२१२॥

साधुविशंकमानास्वस्यश्रेयस्तर्कयंती शंकात्रासेवितर्केचेतिमेदिनी ॥ ७ ॥ ८ ॥ अगस्त्येनशास्ताशिक्षितानांदक्षिणांअभितः सर्वेपिदक्षिणाशिरसः पुरस्तात्शिरोदेशस्थैव पादांतरेपादसमीपप्रदेशे ॥ ९॥
पादोपधानीवसर्वेषांपादस्पर्शलभमाना कुशेषुकुशासनेषु ॥ १० ॥ पृतनाधिकाराः सेनाधीशयोग्याः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ अप्रतिविंदमानःअजानन् ॥ १४ ॥ मूर्ध्निपदंहीनवर्णयोगात् वैश्यपक्षेतुन

सादृष्टरूपेवतुराजपुत्रीतस्यावचःसाधुविशंकमाना॥यथावदुक्तंप्रचकारसाध्वीतेचापिसर्वेषुभुजुस्तदन्नं ॥ १॥ कुशैस्तुभूमौशयनंचकारमाद्रीपुत्रःसहदेव
स्तरस्वी॥ यथास्वकीयान्यजिनानिसर्वेसंस्तीर्यवीराःसुषुपुर्धरण्यां ॥ ८॥ अगस्त्यशास्तामभितोदिशंतुशिरांसितेषांकुरुसत्तमानां ॥ कुंतीपुरस्तात्तुयभूवतेषां
पादांतरेचाथबभूवकृष्णा ॥ ९ ॥ अशेतभूमौसहपांडुपुत्रःपादोपधानीवरुताकुशेषु ॥ नतत्रदुःखंमनसापितस्यानचावमेनेकुरुपुंगवांस्तान् ॥ १० ॥ तेतत्र
शूराःकथयांवभूवुःकथाविचित्राःपृतनाधिकाराः ॥ अस्त्राणिदिव्यानिरथांश्वनागान्खड्गान्गदाश्चापिपरश्वधांश्च ॥ ११ ॥ तेषांकथास्ताःपरिकीर्त्यमानाः
पंचालराजस्यसुतस्तदानीं॥शुश्रावकृष्णांचतदानिपण्णांतेचापिसर्वेददृशुर्मनुष्याः ॥ १२ ॥ धृष्टद्युम्नोराजपुत्रस्तुसर्ववृत्तंतेषांकथितंचैवरात्रौ ॥ सर्वराज्ञेद्रुप
दायाखिलेननिवेदयिष्यंस्त्वरितोजगाम ॥ १३ ॥ पंचालराजस्तुविषण्णरूपस्तान्याडवानप्रतिविंदमानः ॥ धृष्टद्युम्नपर्यपृच्छन्महात्माकसागताकेननीता
चकृष्णा ॥ १४ ॥ कच्चिन्नशूद्रेणनहीनजेनवैश्येनवाकरदेनोपपन्ना ॥ कच्चित्पदंमूर्ध्निनपंकदिग्धंकच्चिन्नमालापतिताश्मशाने ॥ १५ ॥ कच्चित्सवर्णप्रवरोमनु
ष्यउद्रिक्तवर्णोप्युतएवकच्चित् ॥ कच्चिन्नवामोमममूर्ध्निपादःकृष्णाभिमर्शेनकृतोऽद्यपुत्र ॥ १६ ॥ कच्चिन्नतपस्येपरमप्रतीतःसंयुज्यपार्थेननरर्षभेण ॥ वद
स्वतत्त्वेनमहानुभावकोसौविजेतादुहितुर्ममाद्य ॥ १७ ॥ विचित्रवीर्यस्यसुतस्यकच्चिकुरुप्रवीरस्यधियंतिपुत्राः ॥ कच्चित्तुपार्थेनयवीयसाऽद्यधनुर्गृहीतंनि
हतंचलक्ष्यं ॥ १८ ॥ इतिश्रीमहाभारतआदिपर्वणिस्वयंवरपर्वणिधृष्टद्युम्नप्रत्यागमनेद्दिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥ ॥ ७३ ॥ समाप्तं
स्वयंवरपर्व ॥ अथवैवाहिकपर्व ॥ वैशंपायनउवाच ततस्तथोक्तःपरिदृष्टरूपःपित्रेशशंसाथसराजपुत्रः ॥ धृष्टद्युम्नःसोमकानांप्रवर्होवृत्तंयथायेन
हृताचकृष्णा ॥ १ ॥

पातित्यं शूद्रपक्षेतुपयुवाएतत्तदमशानंयच्छूद्रइतिशूद्रस्यपादयुक्तश्मशानत्वश्रुतेस्तत्रमालावत्सुकुमारीबालानपतितेतिस्पष्टमुक्तं ॥ १५ ॥ सबर्णप्रवरःक्षत्रियश्रेष्ठः उद्रिक्तव
र्णब्राह्मणःमूर्ध्निपादस्तुवेषमात्रेणब्राह्मणत्वानिश्रयात्शौर्यस्यचकर्णेकलव्ययोःसूतशूद्रयोरपिदृष्टत्वात्संभावितः ॥ १६ ॥ कच्चिदितिकामप्रवेदने पार्थेनसंयुज्यपरमप्रतीतोत्यंतदृष्टोसि तादृशशौर्यस्यान्य
त्रासंभवात् ॥ १७ ॥ धियंति जीवन्ति ॥ १८ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्दिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ ततइति प्रवर्होवृत्तमः ॥ १ ॥

आदिपर्व

१

॥२१२॥

॥ १ ॥ २ ॥ ४ ॥ महीप्ररोहं वक्षः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ उक्ताताभ्यामिति शेषः ॥ ८ ॥ ब्राह्मणसात् ब्राह्मणाधीनं ॥ ९ ॥ दर्शनां अजिनामं उपर्यजिनं च तदा स्तरणं चेति समासः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

धृष्टद्युम्न उवाच योऽसौ युवा व्यायतलो हिताक्षः कृष्णाजिनी देवसमानरूपः ॥ यः कार्मुकाग्र्यं कृतवानधिज्यं लक्ष्यं च यः पातितवान् पृथिव्यां ॥ २ ॥ असज्जमानश्च ततस्तरस्वीकृतो द्विजाग्र्यैरभिपूज्यमानः ॥ चक्रामवज्जीवदितेः सुतेषु सर्वैश्च देवैर्ऋषिभिश्च जुष्टः ॥ ३ ॥ कृष्णाप्रंगृत्याजिनमन्वयात्तं नागं यथानागवधुः प्रदृष्ट्वा ॥ अमृत्यमाणेषु नराधिपेषु कुक्षेऽपु वै तत्र समापतत्सु ॥ ४ ॥ ततोपरः पार्थिवसंघमध्ये प्रवृद्धमारुज्यमहीप्ररोहं ॥ प्रकालयन्नेव स पार्थिवौघान् क्रुद्धोऽतः प्राणभृतो यथैव ॥ ५ ॥ तौ पार्थिवानां मिषतां नरेन्द्रकृष्णामुपादाय गतौ नराग्र्यौ ॥ विभ्राजमाना विवचंद्रसूर्यौ वात्स्यां पुराद्गार्गवकर्मशालां ॥ ६ ॥ तत्रोपविष्टा चिरिवानलस्यतेषां जनित्रीति मम प्रतर्कः ॥ तथा विधैरेव नरप्रवीरैरुपोपविष्टैस्त्रिभिरग्निकल्पैः ॥ ७ ॥ तस्यास्ततस्तावभिवाद्य पादौ उक्ताच कृष्णा त्वभिवादयेति ॥ स्थितां च तत्रैव निवेद्य कृष्णां भिक्षाप्रचाराय गतानराग्र्याः ॥ ८ ॥ तेषां तु भैक्षं प्रति गृह्य कृष्णादत्वा बलिं ब्राह्मणसाच्चकृत्वा ॥ तां चैव वृद्धां परिवेष्यतांश्च नरप्रवीरान् स्वयमप्यभुङ्क्त ॥ ९ ॥ सुमास्तुते पार्थिवसर्व एव कृष्णा च तेषां चरणोपधाने ॥ आसीत् पृथिव्यां शयनं च तेषां दर्भाजिनाग्रास्तरणोपपन्नं ॥ १० ॥ तेन दर्माना इव कालमेघाः कथाविचित्राः कथयां बभूवुः ॥ न वै श्यशूद्रौपयिकीः कथास्तान् च द्विजानां कथयंति वीराः ॥ ११ ॥ निःसंशयं क्षत्रियपुंगवास्ते यथाहियुद्धं कथयंति राजन् ॥ आशाहिनो व्यक्तमियं समृद्धामुक्तान् हि पार्थान् शृणु मोऽग्निदाहान् ॥ १२ ॥ यथाहिलक्ष्यं निहतं धनुश्च सज्यं कृतं तेन तथा प्रसृत्य ॥ यथाहिभापंति परस्परं ते छन्नाध्रुवं ते प्रचरंति पार्थाः ॥ १३ ॥ ततः सराजाद्रुपदः प्रदृष्टः पुरोहितं प्रेषयामास तेषां ॥ विद्यामयुष्मानिति भाषमाणो महात्मनः पांडुसुतास्तु कच्चित् ॥ १४ ॥ गृहीतवाक्यो नृपतेः पुरोध्या गत्वा प्रशंसामभिधाय तेषां ॥ वाक्यं समग्रं नृपतेर्यथा वदुवाच चानुक्रमविक्रमेण ॥ १५ ॥ विज्ञातुमिच्छत्यवनीश्वरो वः पंचालराजो वरदो वरार्हाः ॥ लक्ष्यस्य वेद्धारमिमं हि हृद्वाहर्पस्य नांतं प्रतिपद्यते सः ॥ १६ ॥ आख्यातचक्षांतिकुलानुपूर्वी पदं शिरः सुद्विपतां कुरुध्वं ॥ ब्रह्मादयध्वं हृदयं ममेदं पंचालराजस्य च सानुगस्य ॥ १७ ॥ पांडुरिह राजाद्रुपदस्य राज्ञः प्रियः सखा चात्मसमो बभूव ॥ तस्यैपकामो दुहिताममेयं श्रुषां प्रदास्यामि हि कौरवाय ॥ १८ ॥

॥ १३ ॥ विद्यामवेदितुमिच्छामः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ आख्यातकथयत ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १९॥२०॥२१॥२२॥ शुल्कंमूल्यपणं तेनैव अनुवृत्ता अनुसृता ॥२३॥ तदेवाह कतेनेति ॥२४॥ सौमकिर्द्विपदः ॥२५॥ संप्राप्यरूपां अस्माकं योग्यस्वरूपां ॥२६॥२७॥२८॥२९॥ इति आ०
 अयं हिकामोद्गुपदस्य राज्ञा तद्विस्थितो नित्यमनिदितांगाः ॥ यदर्जुनो वै पृथुदीर्घबाहुर्धर्मेण विदेत सुतां ममैतां ॥ १९ ॥ कृतं हितस्यात्सुकृतं ममेदं यशश्च पुण्यं
 चाहितं न देत ॥ अथोक्तवाक्यं हि पुरोहितं स्थितं ततो विनीतं समुदीक्ष्य राजा ॥ २० ॥ समीपतोर्भीममिदं शशास प्रदीयतां पाद्यमर्घ्यं तथा स्मै ॥ मान्यः पुरोधोद्गुपद
 स्य राज्ञस्तस्मै प्रयोज्याभ्यधिका हि पूजा ॥ २१ ॥ भीमस्ततस्तत्कृतवान्न रेंद्रतां चैव पूजां प्रतिगृह्य हर्षात् ॥ सुखोपविष्टुं पुरोहितं तदा युधिष्ठिरं ब्राह्मणमित्युवा
 च ॥ २२ ॥ पंचालराजेन सुतानि सृष्टा स्वधर्मदृष्टेन यथानकामात् ॥ प्रदिष्टुं शुल्काद्गुपदेन राज्ञा सातेन वीरेण तथानुवृत्ता ॥ २३ ॥ न तत्र वर्णेषु कृता विव
 क्षानचापि शीलेन कुलेन गोत्रे ॥ कृतेन सज्येन हिकामुक्तेण विद्वेन लक्ष्येण हिसा विस्मृता ॥ २४ ॥ सेयं तथानेन महात्मने ह कृष्णा जिता पार्थिवसंघमध्ये ॥ नैव
 गते सौमकिरघराज्ञा संतापमर्हत्य सुखाय कर्तुं ॥ २५ ॥ कामश्च यो सौद्गुपदस्य राज्ञः स चापि संपत्स्यति पार्थिवस्य ॥ संप्राप्यरूपां हिन रेंद्रकन्यामिमामहं ब्रा
 ह्मणसाधुमन्ये ॥ २६ ॥ न तद्धनुर्मदवलेन शक्यं मौर्व्या समा योजयितुं तथा हि ॥ न चाकृतास्त्रेण न हीनजेन लक्ष्यं तथा पातयितुं हि शक्यं ॥ २७ ॥ तस्मान्न तापं
 दुहितुर्निमित्तं पंचालराजो हति कर्तुं मद्य ॥ न चापित त्यात न मन्यथेह कर्तुं हि शक्यं भुवि मानवेन ॥ २८ ॥ एवं ब्रुवत्येव युधिष्ठिरं तु पंचालराजस्य समीपतोऽन्यः ॥
 तत्राजगामाशुनरो द्वितीयो निवेदयिष्यन्निह सिद्धमन्नं ॥ २९ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि वैवाहिकपर्वणि पुरोहितयुधिष्ठिरसंवादे त्रिनवत्यधिक
 शततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ दूत उवाच जन्यार्थमन्नं द्रुपदेन राज्ञा विवाहे तौरुपसंस्कृतं च ॥ तदा प्रवर्ध्व कृतसर्वकार्याः कृष्णां
 च तत्रैव चिरं न कार्यं ॥ १ ॥ इमे रथाः कांचनपद्मचित्राः सदश्वयुक्ता वसुधाधिपार्हाः ॥ एतान् रामारुह्य परैत सर्वे पंचालराजस्य निवेशनं तत् ॥ २ ॥ वैशं
 पायन उवाच ततः प्रयाताः कुरुपुंगवास्ते पुरोहितं तं परियाप्य सर्वे ॥ आस्थाय यानानि महान्ति तानि कुंती च कृष्णा च सहैकं याने ॥ ३ ॥ श्रुत्वा तु वाक्यानि पुं
 रोहितस्य यान्युक्तवान् भारतधर्मराजः ॥ जिज्ञासयेवाथ कुरुत्तमानां द्रव्याण्युपसंजहार ॥ ४ ॥ फलानि माल्यानि च संस्कृतानि वर्माणि च वर्माणितथा
 सनानि ॥ गाश्चैव राजानश्चैव रज्ज्वीजानि चान्यानि कृपीनिमित्तं ॥ ५ ॥

नै० भा० आ० त्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥ ॥ ७३ ॥ जन्यार्थमिति जन्यार्थवरपक्षीयजनार्थं कृष्णांच तत्रैवामुवर्ध्वपाणिग्रहणविधिना कृष्णाचेति पाठे आभूतु अन्नं भवदीयत्वात् भ
 वद्भिः सहैवेति भावः ॥ १ ॥ २ ॥ परियाप्य प्रस्थाप्य ॥ ३ ॥ पुनः क्षत्रियत्वं परीक्षितुं द्रव्याण्युपसंजहार एकत्र कृत्वा दर्शितवान् ॥ ४ ॥ फलवर्मगवादीनि क्रमाच्चैव वर्णिकयोग्यानि ॥ ५ ॥

कुंतीति कृत्यानि कृतीछेदनेस्मात्क्यप् शिल्पिनां प्रहरणानि वास्यादीनि क्रीडानि मित्तानि शुक्लेष्टिसदोरंजनादिरूपा ब्राह्मणक्षत्रियादीनां क्रीडास्तासां साधनानि अल्पानियज्ञपात्राणिकृत्रिमाश्वादीनि सरंगपटानि च तत्र देशे तत्र काले तत्र परीक्षणे निमित्ते ॥ ६ ॥ ७ ॥ उत्तमवस्तूनि रत्नखचितानि बूलधानी प्रभृतीनि तद्वन्ति मतोर्मस्य वत्त्वमार्थ ॥ ८ ॥ ९ ॥ गूढोत्तरां सान्गूढजन्तून् ॥ १० ॥ ११ ॥

अन्येषु शिल्पेषु च यान्यपि स्युः सर्वाणि कृत्यानि खिलेन तत्र ॥ क्रीडानि मित्तान्यपि यानि तत्र सर्वाणि तत्रोपजहार राजा ॥ ६ ॥ वर्माणि च मार्माणि च भानुमन्ति खड्गामहांतोऽश्वरथाश्च चित्राः ॥ धनूंषि चाग्न्याणि शराश्च चित्राः शक्त्युष्टयः कांचनभूषणाश्च ॥ ७ ॥ प्रासाभुशुंध्यश्च परश्वधाश्च सांग्रामिकं चैव तथैव सर्वं ॥ शय्यासनान्युत्तमवस्तु वन्ति तथैव वासो विविधं च तत्र ॥ ८ ॥ कुंती तु कृष्णां परिगृह्य साध्वीमन्तः पुरंद्रुपदस्याविवेश ॥ स्त्रियश्च तां कौरवराजपत्नीं प्रत्यर्चयामासुरदीनसत्वाः ॥ ९ ॥ तान् सिंहविक्रांतगतीन् निरीक्ष्य महर्षभाक्षान् जिनोत्तरीयान् ॥ गूढोत्तरां सान्भुजगेंद्रभोगप्रलंबवाहून् पुरुषप्रवीरान् ॥ १० ॥ राजा च राज्ञः सचिवाश्च सर्वे पुत्राश्च राज्ञः सुहृदस्तथैव ॥ प्रेप्याश्च सर्वे निखिलेन राजन्हर्षसमापेतुरतीव तत्र ॥ ११ ॥ ते तत्र वीराः परमासनेषु सपादपीठेष्वविशं कमानाः ॥ यथानुपूर्वविशुर्नराय्यास्तथामहार्हेषु न विस्मयन्तः ॥ १२ ॥ उच्चावचं पार्थिवभोजनीयं पात्रीषु जांबूनदराजतीषु ॥ दासाश्च दास्यश्च सुमृष्टवेषाः संभोजकाश्चाप्युपजङ्गुरन् ॥ १३ ॥ ते तत्र भुक्ता पुरुषप्रवीरा यथात्मकामं सुभृशं प्रतीताः ॥ उक्कम्य सर्वाणि वस्तूनि राजन्सांग्रामिकं ते विविशुर्नृवीराः ॥ १४ ॥ तल्लक्षयित्वा द्रुपस्य पुत्रो राजा च सर्वैः सह मन्त्रिमुख्यैः ॥ समर्थयामासुरुपेत्य तृष्टाः कुंती सुतान् पार्थिवराजपुत्रान् ॥ १५ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि वैवाहिकपर्वणि युधिष्ठिरादिपरीक्षणे चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ वैशंपायन उवाच तत आहूय पांचाल्यो राजपुत्रं युधिष्ठिरं ॥ परिग्रहेण ब्राह्मेण परिगृह्य महाद्युतिः ॥ १ ॥ पर्यपृच्छ ददीनां त्मा कुंती पुत्रं सुवर्चसं ॥ कथं जानीमभवतः क्षत्रियान् ब्राह्मणानुत ॥ २ ॥ वैश्यान् वा गुणसंपन्नान् थवाशूद्रयो निजान् ॥ माया मास्थाय वा विप्रांश्चरतः सर्वतो दिशं ॥ ३ ॥

॥ १२ ॥ सुमृष्टः अभ्यंजनवासोलंकरणादिभिः सम्यक्परिष्कृतः पांडवानां वैपोयैस्ते सुमृष्टवेषाः ते च संभोजकाश्च यथायोग्यं तावूलादिकमपूपादिकं चान्नमदनीयं उपाजग्धुः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ तत इति ब्राह्मेण ब्राह्मणार्थमुचितेनाभ्युत्थानादिना परिग्रहेण आतिथ्येन ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ इष्टयागादि आपूर्त्तवाप्यादि तवधर्मकृत्यंनश्येद्यसत्यंनूयाइत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

कृष्णाहेतोरनुप्राप्तादेवाःसंदर्शनार्थिनः॥ब्रवीतुनोभवात्सत्यंसंदेहोत्थन्नोमहान्॥४॥अपिनःसंशयस्यांतेमनःसंतुष्टिमावहेत्॥अपिनोभागधेयानिशु
भानि स्युःपरंतप॥५॥इच्छयाब्रूहितत्सत्यंसत्यंराजसुशोभते॥इष्टापूर्तेनचतथावक्तव्यमनृनंतु॥६॥श्रुत्वात्यमरसंकाशतववाक्यमरिंदम॥ध्रुवंवि
वाहकरणमास्थास्यामिविधानतः॥७॥युधिष्ठिरउवाच माराजन्विमनाभूस्त्वंपांचाल्यप्रीतिरस्तुते॥ईप्सितस्तेध्रुवःकामःसंवृत्तोऽयमसंशयः॥८॥
वयंहि क्षत्रियाराजन्प्रांडोःपुत्रामहात्मनः॥ज्येष्ठमांविद्विक्वौतयंभीमसेनार्जुनाविमौ॥९॥आभ्यांतवसुताराजन्निजिताराजसंसदि॥यमौचतत्रकुंतीच
यत्रकृष्णाव्यवस्थिता॥१०॥व्येतुतेमानसंदुःखंक्षत्रियाःस्मोनरर्षभ॥पद्मिनीवसुतेयंतेहृदादन्यहृदंगता॥११॥इतितथ्यंमहाराजसर्वमेतद्वीमि ते
भवान्हिगुरुरस्माकंपरमंचपरायणं॥१२॥वैशंपायनउवाच ततःसद्रूपदोराजाहर्षव्याकुललोचनः॥प्रतिवक्तुंमुदायुक्तोनाशकत्तंयुधिष्ठिरं॥१३॥
यत्नेनतुसतंहर्षसन्निगृह्यपरंतपः॥अनुरूपंतदावाचाप्रत्युवाचयुधिष्ठिरं॥१४॥पप्रच्छचैनंधर्मात्मायथातेप्रहृताःपुरात्॥सतस्मैसर्वमाचख्यावानुपूर्व्यं
णपांडवः॥१५॥तच्छ्रुत्वाद्रुपदोराजाकुंतीपुत्रस्यभापितं॥विगर्हयामासतदाधृतराष्ट्रंनरेश्वरं॥१६॥आश्वासयामासचतंकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरं॥प्रतिज
ज्ञेचराज्यायद्रुपदोवदतांवरः॥१७॥ततःकुंतीचकृष्णाचभीमसेनार्जुनावपि॥यमौचराज्ञासंदिष्टंविशुभंवनंमहत्॥१८॥तत्रतेन्यवसनराजन्यज्ञसे
नेनपूजिताः॥प्रत्याश्वस्तस्ततोराजासहपुत्रैरुवाचतं॥१९॥गृह्णातुविधिवत्पाणिमयायंकुरुनंदनः॥पुण्येऽहनिमहाबाहुरर्जुनःकुरुतांक्षणं॥२०॥वै
शंपायनउवाच तमब्रवीत्ततोराजाधर्मात्माचयुधिष्ठिरः॥ममापिदारसंबंधःकार्यस्तावद्विशांपते॥२१॥द्रुपदउवाच भवान्वाविधिवत्पाणिगृ
ह्णातुदुहितुर्मम॥यस्यवामन्यस्यसेवीरतस्यकृष्णामुपादिश॥२२॥युधिष्ठिरउवाच सर्वेषांमहिषीराजन्द्रौपदीनोभविष्यति॥एवंप्रव्याहृतंपूर्वमं
ममात्राविशांपते॥२३॥अहंचाप्यनिविष्टोवैभीमसेनश्चपांडवः॥पार्थेनविजिताचैषारत्नभूतासुतातव॥२४॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ क्षणं देवपूजादिपूर्वोत्सवंविधाहात्याक्कालीनंकुलधर्मं क्षणःपूर्वोत्सवेपिस्त्यात्तथागानेप्यनेहसहतिमेदिनी ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ अनिविष्टःअकृतविवाहः ॥ २४ ॥

समयो नियमः ॥ २५ ॥ ज्वलने ज्वलनसमीपे करान्गृह्णातु पंचपाणिग्रहणानिकरोतु ॥ २६ ॥ पुंसः पुमांसः यद्वा पुंसः वेदकर्तुः परमात्मनः सकाशान् श्रूयते तस्मान्नैकाद्वैपती विदत इति वेदविरुद्धं च अविहितं निषिद्धं चैतदित्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ सूक्ष्मः नैकस्यैव बहवः सहपतय इति श्रुत्या सहेतियुगपद्ब्रुपतित्वनिषेधो विहितो न तु समयभेदेन ततश्चापि निषिद्धं मात्रासमेत्यभुंकेत्याज्ञातं च न लंघनीयं पित्रोराज्ञया

एष नः समयो राजन रत्नस्य सहभोजनं ॥ न च तं हातुमिच्छामः समयं राजसत्तम ॥ २५ ॥ सर्वेषां धर्मतः कृष्णामहिषीनो भविष्यति ॥ आनुपूर्व्येण सर्वेषां गृह्णातु ज्वलने करान् ॥ २६ ॥ द्रुपद उवाच एकस्य बद्धयो विहितामहिष्यः कुरुनंदन ॥ नैकस्या बहवः पुंसः श्रूयंते पतयः क्वचित् ॥ २७ ॥ लोकवेदविरुद्धत्वं नाधर्मं धर्मविच्छुचिः ॥ कर्तुमर्हसि कौंतेय कस्मात्तु बुद्धिरीदृशा ॥ २८ ॥ युधिष्ठिर उवाच सूक्ष्मोऽधर्मो महाराज नास्य विद्यो वयंगतिः ॥ पूर्वेषामानुपूर्व्येण यातं त्वर्त्मानुयामहे ॥ २९ ॥ न मे वागनृतं प्राह्ना धर्मं धीयते मतिः ॥ एवं चैव वदत्यंबाममचैतन्मनागतं ॥ ३० ॥ एष धर्मो ध्रुवो राजंश्चरै नमविचारयन् ॥ माच शंकातत्र ते स्यात्कथंचिदपि पार्थिव ॥ ३१ ॥ द्रुपद उवाच त्वंच कुंती च कौंतेय धृष्टद्युम्नश्च मे सुतः ॥ कथयं त्वितिकर्तव्यं श्वः काले कण्वामहे ॥ ३२ ॥ वैशंपायन उवाच ते समेत्य ततः सर्वे कथयंति स्म भारत ॥ अथ द्वैपायनो राजन् भ्यागच्छ दृष्टया ॥ ३३ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि वैवाहिकपर्वणि द्वैपायनागमने पंचनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९५ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ वैशंपायन उवाच ततस्ते पांडवाः सर्वे पांचाल्यश्च महारथैः ॥ प्रत्युत्थाय महात्मानं कृष्णं सर्वेभ्यः वदयन् ॥ १ ॥ प्रतिनंद्य सतां पूजां पृश्न्या कुशलं ततः ॥ आसने कांचने शुद्धे निषादमहामनाः ॥ २ ॥ अनुज्ञातास्तु ते सर्वे कृष्णं नामितं तेजसा ॥ आसनेषु महार्हेषु निषेदुर्द्विपदां वराः ॥ ३ ॥ ततो मुहूर्तान्मधुरां वाणीमुच्चार्य पार्षतः ॥ प्रपच्छतं महात्मानं द्रौपद्यर्थं विशांपते ॥ ४ ॥ कथमेका बहूनां स्याद्दर्मपत्नी न संकरः ॥ एतन्मे भगवान्सर्वं प्रब्रवीतु यथा तथं ॥ ५ ॥ व्यास उवाच अस्मिन् धर्मे विप्रलब्धे लोकवेदविरोधके ॥ यस्य यस्य मतं यं दृष्टोतुमिच्छामि तस्य तत् ॥ ६ ॥ द्रुपद उवाच अधर्मोऽयं मम तो विरुद्धो लोकवेदयोः ॥ न त्वेका विद्यते पत्नी बहूनां द्विजसत्तम ॥ ७ ॥

निषिद्धमपि कर्तव्यं परशुरामकृतमातृवधवत् किमुतानिषिद्धमिति भावः पूर्वेषां प्रचेतः प्रभृतीनां तैर्यातं त्वर्त्मा बहूनामेकपत्नीत्वं अनुयामहे तच्च आनुपूर्व्येणैव न त्वक्रमेण ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे पंचनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९५ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ ततस्ते इति कृष्णं व्यासं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ विप्रलब्धे अतिगहनतया शास्त्रीयेन कापठ्येन हते अतएव लोकवेदविरोधके ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ क्रियांप्रतिव्यवसायंनिश्चयं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ नमेइति वक्तृत्वंवाचएवधर्मोनपुरुषस्यनिर्विशेषस्यअतउक्तंनमेवागिति एवमतिमनसोरपिज्ञेयं वागादीनांवक्तृत्वादिधर्मवतांसंगेन पुंसासंबंधस्तुनवास्तवःसंभवति अतएवोक्तं निःसंगस्यसंसंगेनकूटस्थस्यविकारिणा आत्मनोऽनात्मनायोगोवास्तवनोपपद्यतइति अत्रपंचानामेकपत्नीत्वे ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

नचाप्याचरितःपूर्वैरयंधर्ममहात्मभिः ॥ नचाप्यधर्मोविद्वद्भिश्चरितव्यःकथंचन ॥ ८ ॥ ततोहंनकरोम्येनंव्यवसायंक्रियांप्रति ॥ धर्मःसदैवसंदिग्धःप्रतिभा तिहिमेत्वयं ॥ ९ ॥ धृष्टद्युम्नउवाच यवीयसःकथंभार्याज्येष्ठोभ्राताद्विजर्षभ ॥ ब्रह्मन्समभिवर्तेतसदृत्तःसंस्तपोधन ॥ १० ॥ नतुधर्मस्यसूक्ष्मत्वाद्गति विद्यःकथंचन ॥ अधर्मोऽधर्मइतिवाव्यवसायोऽनशक्यते ॥ ११ ॥ कर्तुमस्मद्विधैर्ब्रह्मस्ततोऽयंनव्यवस्यते ॥ पंचानांमहिषीकृष्णाभवत्वितिकथंचन ॥ १२ ॥ युधिष्ठिरउवाच नमेवागनृतंप्राहनांधर्मेधीयतेमतिः ॥ वर्ततेहिमनोमेऽत्रनैषोधर्मःकथंचन ॥ १३ ॥ श्रूयतेहिपुराणेपिजटिलानामगौतमी ॥ ऋषीनध्या सितवतीसप्तधर्मशृतांवरा ॥ १४ ॥ तथैवमुनिजावाक्षीतपोभिर्भावितात्मनः ॥ संगताभूदशभ्रातृनेकनाम्नःप्रचेतसः ॥ १५ ॥ गुरोर्हिवचनंप्रादुर्धर्म्यध मज्ञसत्तम ॥ गुरुणांचैवसर्वेषांमातापरमकोगुरुः ॥ १६ ॥ साचाप्युक्तवतीवाचंभैक्षवद्भुज्यतामिति ॥ तस्मादेतदहंन्येपरंधर्मद्विजोत्तम ॥ १७ ॥ कुं त्युवाच एवमेतद्यथाप्राहधर्मचारीयुधिष्ठिरः ॥ अनृतान्मेभयंतीव्रमुच्येऽहमनृतात्कथं ॥ १८ ॥ व्यासउवाच अनृतान्मोक्ष्यसेभद्रेधर्मश्चैषसनात नः ॥ ननुवक्ष्यामिसर्वेषांपांचालशृणुमेस्वयं ॥ १९ ॥ यथायंविहितोधर्मोयतश्चायंसनातनः ॥ यथाचप्राहकौतियस्तथाधर्मोनसंशयः ॥ २० ॥ वैशंपा यनउवाच ततउत्थायभगवान्व्यासोद्वैपायनःप्रभुः ॥ करेगृहीत्वाराजानंराजवेदमसमाविशत् ॥ २१ ॥ पांडवाश्चापिकुंतीचधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ विवि शुर्यत्रतत्रैवप्रतीक्षंतेस्मताबुभौ ॥ २२ ॥ ततोद्वैपायनस्तस्मैनरेन्द्रायमहात्मने ॥ आचख्यौतद्यथाधर्मोविद्वदनामेकपत्निता ॥ २३ ॥ इतिश्रीमहाभारते आदिपर्वणिवैवाहिकपर्वणिव्यासवाक्येपणवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ व्यासउवाच पुरावैनैमिषारण्यदेवाःस त्रमुपासते ॥ तत्रवैवस्वतोराजनृशामित्रमकरोत्तदा ॥ १ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ राजानंद्रुपदं ॥ २१ ॥ उभौव्यासद्रुपदौ ॥ २२ ॥ अत्रयत्तदेवाददुरित्यादिनात्रिपथगांनदीमित्यंतोनारायण्युपाख्यानपंथोऽध्यायद्वयात्मकःकचित्पुस्तकेपठ्यते ॥ २३ ॥ इतिआ दिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपणवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ पुरेति शमितायज्ञेषुवधकर्त्तातस्यकर्मशामित्रं ॥ १ ॥

यमोदीक्षितः सत्रेहियेयजमानास्तक्रविजःसर्वेषांतेषांदीक्षास्तियजमानत्वात् कालातिपातात् मरणकालातिक्रमात् ॥ २ ॥ यत्रप्रजापतिस्तत्रसोमादयःसमाजग्मुः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ तस्मिन्कृतसर्वकार्येसमापितयज्ञेसतिष्ठांलोकानामंतकालोभविता ॥ ७ ॥ अतःवैवस्वतस्यैवतनुःप्रवृद्धायोगवलेनविपुलाविभक्ताद्वैधीभावंगतासती साएषांअंतोविनाशोभवितावीर्यदेवतासाम्यं ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ तस्याः

ततोयमोदीक्षितस्तत्रराजन्नामामरयत्कंचिदपिप्रजानां ॥ ततःप्रजास्तावद्गुलावभूवुःकालातिपातान्मरणप्रहीणाः ॥ २ ॥ सोमश्चशक्रोवरुणःकुबेरःसाध्या रुद्रावसवोऽथाश्विनौच ॥ प्रजापतिर्भुवनस्यप्रणेतासमाजग्मुस्तत्रदेवास्तथाऽन्ये ॥ ३ ॥ ततोब्रुवन्लोकगुरुंसमेताभयात्तीव्रान्मानुषाणांविद्वद्वा ॥ तस्माद्गयादुद्विजंतःसुखेप्सवःप्रयामसर्वशरणंभवंतं ॥ ४ ॥ पितामहउवाच किंवोभयमानुषेभ्योयूयंसर्वेयदाऽमराः ॥ मावोमर्त्यसकाशाद्वैभयंभंवितुंमर्हति ॥ ५ ॥ देवाउचुः मर्त्याअमर्त्याःसंवृत्तानविशेषोऽस्तिकश्चन ॥ अविशेषादुद्विजंतोविशेषार्थमिहागताः ॥ ६ ॥ श्रीभगवानुवाच वैवस्वतोव्याधृतःसत्रहेतोस्तेनत्विमेनम्रियंतेमनुष्याः ॥ तस्मिन्नेकाग्रेकृतसर्वकार्येततएषांभवितैवांतकालः ॥ ७ ॥ वैवस्वतस्यैवतनुर्विभक्तावीर्येणयुष्माकमुतप्रवृद्धा ॥ सैषामंतोभवितात्यंतकालेनतत्रवीर्यंभवितानरेषु ॥ ८ ॥ व्यासउवाच ततस्तुतेपूर्वजदेववाक्यंश्रुत्वाजग्मुर्यत्रदेवायजंते ॥ समासीनास्तेसमेतामहाबलाभागीरथ्यांददृशुःपुंडरीकं ॥ ९ ॥ दृष्ट्वाचतद्विस्मितास्तेवभूवुस्तेषामिंद्रस्तत्रशूरोजगाम ॥ सोऽपश्यद्योषामथपावकप्रभांयत्रदेवीगंगासततंप्रसूता ॥ १० ॥ सातत्रयोपारुदतीजलार्थिनीगंगांदेवीव्यवगात्यव्यतिष्ठत् ॥ तस्याश्रुविंदुःपतितोजलेयस्तत्पद्ममासीदथतत्रकांचनं ॥ ११ ॥ तदद्भुतंप्रेक्ष्यवज्जीतंदानीमपृच्छत्तांयोप्रितमंतिकाद्वै ॥ कात्वंभंद्रेरोदिप्रिकस्यहेतोर्वाक्यंतथ्यंकामयेऽहंब्रवीहि ॥ १२ ॥ रुयुवाच त्वंवेत्स्यसेमामिहंयाऽस्मिश्चक्रयदर्थंचाहंरोदिमिमंदभाग्या ॥ आगच्छतराजन्युरतोगमिष्येद्रष्टाऽसितद्रोदिमियत्कृतेऽहं ॥ १३ ॥ व्यासउवाच तांगच्छंतीमन्वगच्छत्तदानींसोपश्यदरात्तरुणंदर्शनीयं ॥ सिद्धासनस्थंयुवतीसहायंक्रीडंतमक्षैर्गिरिराजमुग्धि ॥ १४ ॥ तमब्रवीद्देवराजोममेदंत्वंविद्विद्विद्वन्भुवनंवशंस्थितं ॥ ईशोऽहमस्मीतिसमन्युरब्रवीद्दृष्ट्वातमक्षैःसुभृशंप्रमत्तं ॥ १५ ॥ कुड्मंचशक्रंप्रसमीक्ष्यदेवोजहासशक्रंचशनैरुदक्षत ॥ संस्तंभितोऽभूदथदेवराजस्तेनेक्षितःस्याणुरिवावतस्थे ॥ १६ ॥ यदातुपर्याप्तमिहास्यक्रीडयातदादेवीरुदतीतामुवाच ॥ आनीयतामेपयतोऽहमारान्नैनंदर्पःपुनरप्याविशंत ॥ १७ ॥

अश्रुविंदुःसंधिरार्षः ॥ ११ ॥ कामयेश्रोतुं ॥ १२ ॥ १३ ॥ युवतीसहायंरुद्रं ॥ १४ ॥ अक्षैःहेतुभिःप्रमत्तंअसावधानं ॥ १५ ॥ संस्तंभितःवज्रंमोक्तुंउद्यतःसन् अतएवस्थाणुरिवा ॥ १६ ॥ क्रीडयापर्याप्तंक्रीडासमाप्ता ॥ १७ ॥

॥ २७६ ॥

ततःशक्रःस्पृष्टमात्रस्तयातुसस्तरंगैःपतितोऽभूद्धरण्यां ॥ तमब्रवीद्भगवानुग्रतेजामैवंपुनःशक्रकृथाःकथंचित् ॥ १८ ॥ निवर्तयैनंचमहाद्रिराजंबलंचवी
र्यंचतवाप्रमेयं ॥ छिद्रस्यचवाविशमध्यमस्ययत्रासतेत्वद्विधाःसूर्यभासः ॥ १९ ॥ सतद्विदृत्यविवरंमहागिरेस्तुल्यद्युतींश्चतुरोन्यान्ददर्श ॥ सतानभिप्रक्ष्य
वभूवदुःखितःकच्चिन्नाहंभवितावैयथ्येमे ॥ २० ॥ ततोदेवोगिरिशोवज्रपाणिंवित्त्यनेत्रेकुपितोभ्युवाच ॥ दरीमेतांप्रविशत्वंशतक्रतोयन्मांबाल्यादव
मंस्थाःपुरस्तात् ॥ २१ ॥ उक्तस्त्वेवंविभुनादेवराजःप्रावेपतार्तोभृशमेवाभिषंगात् ॥ सस्तरंगैरनिलेनेवनुन्नमश्वत्थपत्रंगिरिराजमूर्ध्नि ॥ २२ ॥ सप्रांजलि
र्वैदृषवाहनेनप्रवेष्टमानःसहसैवमुक्तः ॥ उवाचदेवंबहुरूपमुग्रमद्याशेषस्यभुवनस्यत्वंभवायः ॥ २३ ॥ तमब्रवीदुग्रवर्चाःप्रहस्यनेवंशीलाःशेषमिहाप्नुवं
ति ॥ एतेप्येवंभवितारःपुरस्तात्तस्मादेतांदरीमाविश्यशेष ॥ २४ ॥ तत्रत्येवंभवितारोनेसंशयोयोनिसर्वेमानुषीमाविशध्वं ॥ तत्रयूयंकर्मकृत्वाऽविषत्यं
बहूनन्यान्निधनंप्रापयित्वा ॥ २५ ॥ आगंतारःपुनरेवेंद्रलोकंस्वकर्मणापूर्वजितंमहार्हं ॥ सर्वमयाभाषितमेतदेवंकर्तव्यमन्यद्विविधार्थयुक्तं ॥ २६ ॥ पू
र्वेद्राऊचुः गमिष्यामोमानुषदेवल्लोकादुराधरोविहितोयत्रमांक्षः ॥ देवास्त्वस्मानादधीरनूजनन्यांधर्मोवायुर्मघवानश्विनौच ॥ अस्मैर्दिव्यैर्मानुषान्
योधयित्वाआगंतारःपुनरेवेंद्रलोकं ॥ २७ ॥ व्यासउवाच एतच्छ्रुत्वावज्रपाणिर्वचस्तुदेवश्रेष्ठंपुनरेवेदमाह ॥ वीर्येणाहंपुरुषंकार्यहेतोर्दद्यामेषांपं
चमंमत्प्रसूतं ॥ २८ ॥ विश्वभुग्भूतधामाचशिविरिंद्रःप्रतापवान् ॥ शांतिश्चतुर्यस्तेषांवैतेजस्वीपंचमःस्मृतः ॥ २९ ॥ तेषांकामंभगवानुग्रधन्वाप्रादादिष्टंस
न्निसर्गाद्यथोक्तं ॥ तांचाप्येषांयोषितंलोककांतांश्रियंभार्याव्यदधान्मानुषेषु ॥ ३० ॥ तैरेवसार्धंतुततःसदेवाजगामनारायणमप्रमेयं ॥ अनंतमव्यक्त
मजंपुराणंसनातनंविश्वमनंतरूपं ॥ ३१ ॥ सचापितद्व्यदधात्सर्वमेवततःसर्वेसंबभूवुर्धरण्यां ॥ सचापिकेशौहरिरुद्वर्हशुक्लमेकमपरंचापिकृष्णं ॥ ३२ ॥

॥ ३१ ॥ व्यदधात्विहितवान्आज्ञप्तवानित्यर्थः उद्धर्हउद्धृतवान् ॥ ३२ ॥

9

॥२९६॥

अत्रकेशावेवरेतोरूपौ पांडवानामिवरामकृष्णयोरपिप्रकरणसंगत्यर्थसाक्षादेवरेतसउत्पत्तेरवश्यवक्तव्यत्वात् अतएवदेवक्यारोहिण्यांचसाक्षात्केशप्रवेशउच्यतेनतुवसुदेवे तथासतितुदेवानारेतोवर्षवर्षस्यरेत ओषधयइत्यादिश्रौतप्रनाड्याःस्मदादिवत्तयोरपिव्यवधानेनदेवप्रभवत्वंस्यात् तथाच एतन्नानावताराणांनिधानंबीजमव्ययमितिभगवतःसाक्षान्मत्स्याद्यवतारबीजत्वमुच्यमानंबिरुध्येत अपिचकेशरे तसोर्देहजत्वेसमानेपिरेतःप्रभवत्वेऽर्वाक्स्रोतस्त्वेनमनुष्यत्वंपुत्रत्वंचस्यात् तथाचकृष्णस्तुभगवान्त्वयमितिश्रीमद्भागवतोक्तिःसंगच्छते नचकेशोद्धरणंकृष्णस्याप्यंशत्वंप्रतीयतइतिवाच्यं केशस्यदेहावयव

तौचापिकेशौनिविशेतांयदूनांकुलेस्त्रियौदेवकीरोहिणींच ॥ तयोरेकोबलदेवोबभूवयोऽसौश्वेतस्तस्यदेवस्यकेशः ॥ कृष्णोद्वितीयःकेशवःसंबभूवकेशो योसौवर्णतःकृष्णउक्तः ॥ ३३ ॥ येतेपूर्वशक्ररूपानिवद्वास्तस्यांदर्यापर्वतस्योत्तरस्य ॥ इहैवतेपांडवावीर्यवंतःशक्रस्यांशःपांडवःसव्यसाची ॥ ३४ ॥ ए वमेतेपांडवाःसंबभूवुर्येतेराजन्पूर्वमिन्द्राबभूवुः ॥ लक्ष्मीश्रैषांपूर्वमेवोपदिष्टाभार्यायेषाद्रौपदीदिव्यरूपा ॥ ३५ ॥ कथंहिस्त्रीकर्मणातेमहीतलात्समुत्तिष्ठे दन्यतोदेवयोगात् ॥ यस्यारूपंसोमसूर्यप्रकाशंगंधश्चास्याःक्रोशमात्रात्प्रवाति ॥ ३६ ॥ इदंचान्यत्सीतिपूर्वनरेन्द्रददानितेवरमत्यद्भुतंच ॥ दिव्यंचक्षुःपश्य कुंतीसुतांस्त्वंपुण्यैर्दिव्यैःपूर्वदेहरूपेतान् ॥ ३७ ॥ वैशंपायनउवाच ततोव्यासःपरमोदारकर्माशुचिर्विप्रस्तपसातस्यराज्ञः ॥ चक्षुर्दिव्यंप्रददौतांश्वस र्वांनराजाऽपश्यत्पूर्वदेहर्यथावत् ॥ ३८ ॥ ततोदिव्यानूहेमकिरीटमालिनःशक्रप्रस्थान्यावकादित्यवर्णान् ॥ बद्धापीडांश्चारुरूपांश्चयूनोव्यूढोरस्कांस्तालमा त्रान्ददर्श ॥ ३९ ॥ दिव्यैर्वस्त्रैररजोभिःसुगंधैर्माल्यैश्चाग्नैःशोभमानानतीव ॥ साक्षाज्यक्षान्वावसूंश्चापिरुद्रानादित्यान्वासर्वगुणोपपन्नान् ॥ ४० ॥ तान्पूर्वं द्रानभिवीक्ष्याभिरूपान्शक्रात्मजंचेंद्ररूपंनिशम्य ॥ प्रीतोराजाद्रुपदोविस्मितश्चदिव्यांमायांतांमवेक्ष्याप्रमेयां ॥ ४१ ॥ तांचैवाग्न्यांस्त्रियमतिरूपयुक्तांदि व्यांसाक्षात्सोमवह्निप्रकाशां ॥ योग्यांतेषारूपतजोयशोभिःपत्नीमत्वात्तृष्टवान्पार्थिवेंद्रः ॥ ४२ ॥ सतदृष्ट्वामहदाश्चर्यरूपंजग्राहपादौसत्यवत्याःसुतस्य ॥ नैतच्चित्रंपरमर्षत्वयीतिप्रसन्नचेताःसउवाचचैनं ॥ ४३ ॥

त्वाभगवत् तस्मान्मनुचिवधेकर्तव्येयथाऽपांफेनेवजस्यप्रवेशएवंदेवकीरोहिण्योर्जठरप्रवेशेकर्तव्येकेशद्वयेनद्वारभूतेनभगवतःकार्त्तर्येनैवाबिर्भाविदृष्टव्यइतियुक्तं ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ दिव्यं योममानंदिविविहितंवा सार्वज्ञ्यप्रदत्वाद् ॥ ३७ ॥ तस्यराज्ञःतस्मैराज्ञे ॥ ३८ ॥ बद्धापीडान्परिहितालंकारान् तालमात्रान्तालदृक्षप्रमाणान् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

• तेकर्मणायजनेन

॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावे दीपे सप्तमवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

व्यास उवाच आसीत्तपोवने काचिद्वेपः कन्यामहात्मनः ॥ नाध्यगच्छत्यति सा तु कन्यारूपवती सती ॥ ४४ ॥ तौ पयामास तपसा सा किलो ग्रंणशंकरं ॥ ता मुवाचेश्वरः प्रीतो वृणुकाममिति स्वयं ॥ ४५ ॥ सैव मुक्ताऽब्रवीत्कन्या देवं वरदमीश्वरं ॥ पतिसर्वगुणोपेतमिच्छामीति पुनः पुनः ॥ ४६ ॥ ददौ तस्यै स देवेश स्तं वरं प्रीतमानसः ॥ पंचतपतयो भद्रे भविष्यंतीति शंकरः ॥ ४७ ॥ सा प्रसादयतीति देवमिदं भूयोऽभ्यभाषत ॥ एकं पतिं गुणोपेतं त्वत्तोऽर्हामीति शंकर ॥ ४८ ॥ तं देवं देवः प्रीतात्मा पुनः प्राह शुभं वचः ॥ पंचकृत्वस्त्वयोक्तोऽहं पतिं देहीति वै पुनः ॥ ४९ ॥ तत्तथा भविता भद्रे वचस्तद्भद्रमस्तुते ॥ देहमन्यंगतायास्तसर्वमेतद्द्रविष्यति ॥ ५० ॥ द्रुपदोपाहिसा जज्ञे सुता वै देवरूपिणी ॥ पंचानां विहिता पत्नी रुष्णा पार्षत्यनिदिता ॥ ५१ ॥ स्वर्गश्रीः पांडवार्थं तु स मुत्पन्नामहामखे ॥ सह तस्वानपो धोरंदुहित्वं तवागता ॥ ५२ ॥ सैषा देवी रुचिरा देवजुष्टा पंचानामेका स्वरुतेनेह कर्मणा ॥ सृष्टा स्वयंदेव पत्नी स्वयं भुवाश्रुत्वा राजन् द्रुपदं कुं कुरुष्व ॥ ५३ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि वैवाहिकपर्वणि पंचेंद्रोपाख्याने सप्तमवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ द्रुपद उवाच अश्रुत्वैवं वचनं ते महर्षे मया पूर्वं यतितं संविधानुं ॥ न वै शक्यं विहितस्यापयानं तदेव दमुपपन्नं विधानं ॥ १ ॥ दिष्टस्य ग्रंथिरनिवर्तनीयः स्वकर्मणा विहितं नेह किंचित् ॥ कृतं निमित्तं हि वरैकहेतोस्तदेव दमुपपन्नं विधानं ॥ २ ॥ यथैवरुष्णां कृतावती पुरस्तान्नैकान्यतीन्मे भगवान्ददातु ॥ स चाप्येवं वरमित्यब्रवीत्तां देवो हि वेत्ता परमं यदत्र ॥ ३ ॥ यदि चैवं विहितः शंकरेण धर्मोऽधर्मो वा नात्र ममापराधः ॥ गृह्णन्विमे विधिवत्पाणिमस्यायथोपजोषं विहितैषां हि रुष्णा ॥ ४ ॥ वैशंपायन उवाच ततोऽब्रवीद्भगवान्धर्मराज मधैव पुण्याहमुतवः पांडवेयाः ॥ अद्य पौष्यं योगमुपैति चंद्रमाः पाणिं रुष्णायास्त्वं गृहाणाय पूर्व ॥ ५ ॥ ततोऽराजा यज्ञसेनः स पुत्रो जन्यार्थमुक्तं बहु तत्तदर्थं ॥ समानयामास सुतां च रुष्णामाप्ताव्यरत्नैर्बहुभिर्विभूष्य ॥ ६ ॥ ततस्तु सर्वे सुहृदो नृपस्य समाजग्मुः सहिता मंत्रिणश्च ॥ द्रुपुं विवाहं परमप्रतीता द्विजाश्रयपौराश्रयथाप्रधानाः ॥ ७ ॥

अश्रुत्वेति विहितस्यैवोपस्थापितस्य अपयानं उपेक्षा तदेव विधानं प्राकृतं उपपन्नं कर्तुं युक्तं ॥ १ ॥ ग्रंथिर्ग्रथना स्वकर्मणा इदानीं तनेन विहितं सिद्धं निमित्ततपः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ पौष्यं पुष्यत्यनेनेति न तु पुष्यंतस्यावैवाहिकत्वात् पौष्यमिति पाठे पुष्याय हितं बहु संततिप्रदमित्यर्थः हे आद्यहे ज्येष्ठ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ चतुर्युजांश्चतुष्टययुजां हेममयंखलीनंअश्वमुखस्थंनियामकंलगामइतिभाषयाप्रसिद्धं रथप्रसंगाद्वाखलीनंयुगंतेनमालिनां ॥ १५ ॥ पद्मानि
ततोस्यवेश्मायजनोपशोभितंविस्तीर्णपद्मोत्पलभूषिताजिरं ॥ बलौघरत्नौघविचित्रमावभौनभोयथानिर्मलतारकान्वितं ॥ ८ ॥ ततस्तुतेकौरवसजपुत्रा
विभूषिताःकुंडलिनोयुवानः ॥ महार्हवस्त्रांवरचंदनोक्षिताःरुताभिषेकाःरुतमंगलक्रियाः ॥ ९ ॥ पुरोहितेनाग्निसमानवर्चसांसहैवधौम्येनयथाविधिप्र
भो ॥ क्रमेणसर्वेविविशुस्ततःसदोमहर्षभागोष्ठमिवाभिनंदिनः ॥ १० ॥ ततःसमाधायसवेदपारगोजुहावमंत्रैर्ज्वलितंहुताशनं ॥ युधिष्ठिरंचाम्युपनीयमं
त्रविन्नियोजयामाससहैवकृष्णया ॥ ११ ॥ प्रदक्षिणंतौप्रगृहीतपाणीपरिणाययामाससवेदपारगः ॥ ततोऽभ्यनुज्ञायतमाजिशोभिनंपुरोहितोराजगृ
हाद्विनिर्ययौ ॥ १२ ॥ क्रमेणचानेननराधिपात्मजावरस्त्रियस्तेजगृहुस्तदाकरं ॥ अहन्यहन्युत्तमरूपधारिणोमहारथाःकौरववंशवर्धनाः ॥ १३ ॥ इदंचतत्रा
हुतरूपमुत्तमंजगाददेवंपिरतीतमानुषं ॥ महानुभावाकिलसासुमंध्यमावभूवकन्यैवगतेगतेऽहनि ॥ १४ ॥ कृतेविवाहेद्रुपदोधनंददौमहारथेभ्योवदुहूपमु
त्तमं ॥ शतरथानांवरहेममालिनांचतुर्युजांहेमखलीनमालिनां ॥ १५ ॥ शतरंजानामपिपद्मिनांतथाशतरंगिरीणामिवहेमशृंगिणां ॥ तथैवदासीशतम
ग्र्ययौवनंमहार्हवेषाभरणांवरस्रजं ॥ १६ ॥ पृथक्पृथक्दिव्यदृशांपुनर्ददौतदाधनंसौमकिरग्निसाक्षिकं ॥ तथैववस्त्राणिविभूषणानिप्रभावयुक्तानिम
हानुभावः ॥ १७ ॥ कृतेविवाहेचततस्तुपांडवाःप्रभूतरत्नामुपलभ्यन्तांश्रियं ॥ विजडुरिंद्रप्रतिमामहावलाःपुरेतुपांचालनृपस्यतस्यह ॥ १८ ॥ इतिश्रीमहा
भारतेआदिपर्वणिवैवाहिकपर्वणिद्रौपदीविवाहेअष्टनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९८ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ वैशंपायनउवाच पांडवैः
सहसंयोगंगतस्यद्रुपदस्यह ॥ नवभूवभयंकिंचिदेवेभ्योऽपिकथंचन ॥ १ ॥ कुंतीमासाद्यतानार्योद्रुपदस्यमहात्मनः ॥ नामसंकीर्तयंत्योऽस्याजग्मुःपादौस्व
मूर्धभिः ॥ २ ॥ कृष्णाचक्षौमसंवीताकृतकौतुकमंगला ॥ रुताभिवादनाश्वश्रवातस्थौप्रह्लाकृतांजलिः ॥ ३ ॥ रूपलक्षणसंपन्नांशीलाचारसमन्वितां ॥ द्रौप
दीमवदत्येष्णापृथाशीर्वचनंस्तुषां ॥ ४ ॥ यथेन्द्राणीहरिहयेस्वाहाचैवविभावसौ ॥ रोहिणीचयथासोमेदमयंतीयथानले ॥ ५ ॥

गजोत्तमलक्षणानितद्वतांपद्मिनांश्रीमतांवा यद्वाहेमशृंगिणामितिदृष्टान्तानुगुण्यात्पद्मपद्माकारंजपल्याणंअष्टकोणमष्टसंभंशिखरकलशादियुक्तंनद्वतां ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ इतिआदिपर्वणिनै
लकंठीयेभारतभावदीपेऽष्टनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९८ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ पांडवैरिति ॥ १ ॥ २ ॥ शुभाअनसीनद्विकारभूतंवस्त्रक्षौमं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥६॥ जीवसुः आयुष्मत्संततिप्रसूः ॥७॥ अग्निषिच्यस्व अग्निषकं प्रामुहि नृपतिपट्टाभिषिक्तं राजानमनु ॥१॥ १०॥ ११॥ हेवधुअय ॥१२॥ १३॥ १४॥ १५॥ प्रेष्याः दासीः ॥१६॥ भद्रान् भद्रजातीया यथावैश्रवणे भद्रावसिष्ठे चाप्यरुंधती ॥ यथानारायणे लक्ष्मीस्तथा त्वं भव भर्तृपु ॥ ६ ॥ जीवसूवीरसूभद्रैव दुसौ स्वसमन्विता ॥ सुभगाभोगसंपन्नायज्ञपत्नीपतिव्रता ॥ ७ ॥ अतिथीनागतान्साधून् वृद्धान्यालांस्तथागुरुन् ॥ पूजयंत्यायथान्यायं शश्वद्रच्छंतुते समाः ॥ ८ ॥ कुरुजांगलमुख्येषुराष्ट्रेषु नगरेषु च ॥ अनुत्त्वमभिषिच्यस्व नृपतिं धर्मवत्सला ॥ ९ ॥ पतिभिर्निर्जिता मुर्वी विक्रमेण महाबलैः ॥ कुरुब्राह्मणसात्सर्वामश्वमेधे महाक्रतौ ॥ १० ॥ पृथिव्यां यानिरत्नानि गुणवंति गुणान्विते ॥ तान्याप्नुहि त्वं कल्याणिसुखिनी शरदांशतं ॥ ११ ॥ यथाचत्वाऽभिनंदामिव ध्वजक्षौमसंदतां ॥ तथाभूयोऽभिनंदिष्ये जातपुत्रांगुणान्वितां ॥ १२ ॥ वैशंपायन उवाच तत्स्तुतुतदारेभ्यः पांडुभ्यः प्राहिणोद्भरिः ॥ वैदूर्यमणिचित्राणि हैमान्याभरणानि च ॥ १३ ॥ वासांसि च महाह्राणि नानादेश्यानि साधवः ॥ कंबलाजिनरत्नानि स्पर्शवंति शुभानि च ॥ १४ ॥ शयनासनयानानि विविधानि महान्ति च ॥ वैदूर्यवज्रचित्राणि शतशो भाजनानि च ॥ १५ ॥ रूपयौवनदाक्षिण्यैरुपेताश्च स्वलंकृताः ॥ प्रेष्याः संप्रददौ कृष्णो नानादेश्याः स्वलंकृताः ॥ १६ ॥ गजान्विनीतान् भद्रांश्च सदश्वान् च स्वलंकृतान् ॥ रथांश्च दातान् सौवर्णैः शुभ्रैः पट्टैरलंकृतान् ॥ १७ ॥ आकोटिशश्च सुवर्णचतेषामकृतकं तथा ॥ वीथीकृतममेयात्मा प्राहिणोन्मधुसूदनः ॥ १८ ॥ तत्सर्वं प्रतिजग्राह धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ मुदा परमया युक्तो गोविंदप्रियकाम्यया ॥ १९ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि वैवाहिकपर्वणि ऊननवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९९ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ समाप्तं वैवाहिकपर्वं ॥ अथ विदुरागमनराज्यलंभपर्वं वैशंपायन उवाच ततो राज्ञां चरैरासैः प्रवृत्तिरुपनीयता ॥ पांडवैरुपसंपन्ना द्रौपदीपतिभिः शुभा ॥ १ ॥ येन तद्भनुरादाय लक्ष्यं विद्धं महात्मना ॥ सोऽर्जुनो जयतां श्रेष्ठो महाबाणधनुर्धरः ॥ २ ॥ यः शल्यं मद्राजं वै प्रोत्क्षिप्यापातयद्दली ॥ ग्रासयामास संक्रुद्धो वक्ष्येण पुरुषान्रणे ॥ ३ ॥ न चास्य संभ्रमः कश्चिदासीत्तत्र महात्मनः ॥ स भीमो भीमसंस्पर्शः शत्रुसेनागिपातनः ॥ ४ ॥ ब्रह्मरूपधरान् श्रुत्वा प्रशांता न्यां दुर्नंदनान् ॥ कीर्तियान्मनुजैर्द्राणां विस्मयः समजायत ॥ ५ ॥

॥ १७ ॥ अकृतकं जांबूनदं आकरेषु धवनादिना अनुत्पादितं वीथीकृतं धान्यराशिष्वत्पृथक्पृथक् कुमालयाराशीकृतं राशीकृतमिति पाठे पिंडीकृतं कृताकृतमिति पाठे घटितमघटितं च ॥ १८ ॥ १९ ॥ इति आदिपर्वने लंकंठीये भारतभाष्ये ऊननवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९९ ॥ ॥ ७३ ॥ तत इति चरैः चरैः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ सेनागानां रथगजादीनां पातनः ॥ ४ ॥ ५ ॥

विस्मयेहेतुमाह सपुत्रेति ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अब्रौडइतिच्छेदः ब्रौडन्नित्येवपाठः अन्यथामंदमंदमित्यस्यानुपपत्तिः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

सपुत्राहिपुराकुंतीदग्धाजतुगृहेश्रुता ॥ पुनर्जातानिवचतांस्तेऽमन्यंतनराधिपाः ॥ ६ ॥ धिगकुर्वंस्तदाभीष्मं धृतराष्ट्रं च कौरवं ॥ कर्मणाऽतिवृशं सेनपुरोचनरु
तेन वै ॥ ७ ॥ वृत्तेस्वयं वरेचैव राजानः सर्व एव ते ॥ यथागतं विप्रजग्मुर्विदित्वा पांडवान् वृतान् ॥ ८ ॥ अथ दुर्योधनो राजा विमनां भ्रातृभिः सह ॥ अश्वत्था
ग्रामा तुलेन कर्णेन च कृपेण च ॥ ९ ॥ विनिवृत्तो वृतं दृष्ट्वा द्रौपद्याश्चेतवाहनं ॥ तंतुदुःशासनो ब्रीडो मंदमंदमिवाब्रवीत् ॥ १० ॥ यद्यसौ ब्राह्मणो न स्याद्विदेन
द्रौपदी न सः ॥ न हितं तत्त्वतो राजन् वेदकश्चिद्धनं जयं ॥ ११ ॥ दैवं च परमं मन्ये पौरुषं चाप्यनर्थकं ॥ धिगस्तु पौरुषं तात ध्रियं ते यत्र पांडवाः ॥ १२ ॥ एवं संभाष
माणं स्ते निदंतश्च पुरोचनं ॥ विविशुर्हास्तिनपुरं दीना विगतचेतसः ॥ १३ ॥ त्रस्ता विगतसंकल्पा दृष्ट्वा पार्थान् महौजसः ॥ मुक्ता हव्यभुजश्चैव संयुक्तान् द्रुपदेन
च ॥ १४ ॥ धृष्टद्युम्नं तु संचित्य तथैव च शिखंडिनं ॥ द्रुपदस्यात्मजांश्चान्यान् सर्वयुद्धविशारदान् ॥ १५ ॥ विदुरस्त्वथ तां श्रुत्वा द्रौपदीं पांडवैर्वृतां ॥ ब्रीडितान्धा
र्तराष्ट्रंश्च भग्नदर्पानुपागतान् ॥ १६ ॥ ततः प्रीतमनाः क्षत्ता धृतराष्ट्रं विशांपते ॥ उवाच दिष्ट्या कुरवो वर्धत इति विस्मितः ॥ १७ ॥ वैचित्रवीर्यस्तु नृपो मिशम्य वि
दुरस्य तत् ॥ अब्रवीत् परमप्रीतो दिष्ट्या दिष्ट्येति भारत ॥ १८ ॥ मन्यते स वृतं पुत्रं ज्येष्ठं द्रुपदकन्यया ॥ दुर्योधनमविज्ञानात् खज्ञा च क्षुर्नरेश्वरः ॥ १९ ॥ अथ त्वाज्ञाप
यामास द्रौपद्या भूषणं बहु ॥ आनीयतां वैरुष्णेति पुत्रं दुर्योधनं तदा ॥ २० ॥ अथास्य पश्चाद्विदुर आचक्ष्यौ पांडवान् वृतान् ॥ सर्वान् कुशलिनो वीरान् पूजितान् द्रु
पदेन ह ॥ २१ ॥ तेषां संबन्धिनश्चान्यान् बहून्वलसमन्वितान् ॥ समागतान् पांडवैस्तस्मिन्नेव स्वयं वरे ॥ २२ ॥ धृतराष्ट्र उवाच यथैव पांडोः पुत्रास्तु तथै
वाभ्यधिकामम ॥ यथाचाभ्यधिका बुद्धिर्मम ता अतितच्छृणु ॥ २३ ॥ यत्ते कुशलिनो वीरामित्रवंतश्च पांडवाः ॥ तेषां संबन्धिनश्चान्ये बहवश्च महाबलाः
॥ २४ ॥ कोह्निं पदमासाद्य मित्रं क्षत्तः स बांधवं ॥ न बुभूषेद्भवेनार्थी गतश्रीरपि पार्थिवः ॥ २५ ॥ वैशंपायन उवाच तं तथा भापमाणं तु विदुरः प्रत्यभा
पत ॥ नित्यं भवतु ते बुद्धिरेपाराज उद्यतं समाः ॥ इत्युक्त्वा प्रययौ राजन् विदुरः स्वं निवेशनं ॥ २६ ॥

वैचार्यं कृष्णाभूषणं च तत्परिधानार्थं माननीयतामित्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ गतश्रीः नटश्रीः कः भवेत्तु एवमर्थेणार्थान् बुभूषेद्भवेति निश्चेत् अपि तु सर्वोपीच्छेत् ॥ २५ ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ सपत्न्युद्धितकृतांबुद्धि-यद्धिमितिपाठः स्वच्छः हेवरश्मेष्ट द्विषतां द्विषतः शत्रून् ॥ २९ ॥ ३० ॥ प्राप्तकालस्यकर्मणः चिकीर्षाकर्तव्यतां ॥ ३१ ॥ इति आदिपर्वणे ० नै ० जा ० जा ० द्विशततमोऽध्यायः ॥ २०० ॥ ॥ ७३ ॥ अहमिति विवेक्तुं व्यक्तीकर्तुं ॥ १ ॥ इंगितैश्चेष्टितैः ॥ २ ॥ यच्च कर्तव्यं ॥ ३ ॥ आपकारिभिः अवचकैः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ भिद्यमानाः अस्मत्तः पृथग्भवन्तः ॥ ७ ॥ ८ ॥ व्युत्थापनं

ततो दुर्योधनश्चापिराधेयश्च विशांपते ॥ धृतराष्ट्रमुपागम्य वचो ब्रूतामिदं तदा ॥ २७ ॥ सन्निधौ विदुरस्य त्वां दोषं वक्तुं न शक्नुवः ॥ विविक्तमिति वक्ष्यावः किं तवेदं चिकीर्षितं ॥ २८ ॥ सपत्न्युद्धितं तात मन्यसे वृद्धिमात्मनः ॥ अभिष्टौषिच यत्स त्तुः समीपे द्विषतां वर ॥ २९ ॥ अन्यस्मिन् नृपकर्तव्ये त्वमन्यत्कुरुषेऽनघ ॥ तेषां बलविघातो हि कर्तव्यस्तात नित्यशः ॥ ३० ॥ ते वयं प्राप्तकालस्य चिकीर्षामं त्रयामहे ॥ यथानां न ग्रसे युस्ते स पुत्रबलवांधवान् ॥ ३१ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि विदुरागमनराज्यलंभपर्वणि दुर्योधनवाक्ये द्विशततमोऽध्यायः ॥ २०० ॥ ॥ ७३ ॥ धृतराष्ट्र उवाच अहमप्येवमेवैतच्चिकीर्षमियथायुवां ॥ विवेक्तुं नाहमिच्छामित्वाकारं विदुरं प्रति ॥ १ ॥ ततस्तेषां गुणानेव कीर्त्तयामि विशेषतः ॥ नावबुध्येत विदुरो ममाभिप्रायमिगितैः ॥ २ ॥ यच्च त्वमन्यसे प्राप्तं तद्वीहि सुयोधन ॥ राधेय मन्यसे यच्च प्राप्तकालं वदाशु मे ॥ ३ ॥ दुर्योधन उवाच अद्य तान् कुशलैर्विप्रैः सुगुप्तैरापकारिभिः ॥ कुंतीपुत्रान् भेदयामो माद्रीपुत्रौ च पांडवौ ॥ ४ ॥ अथ बाहुपदो राजा महद्भिर्वित्तसंचयैः ॥ पुत्राश्चास्य प्रलोभ्यंतां ममात्याश्चैव सर्वशः ॥ ५ ॥ परित्यजेद्यथाराजां कुंतीपुत्रं युधिष्ठिरं ॥ अथ तत्रैव वातेषां निवासं रोचयंतु ते ॥ ६ ॥ इहैषां दोषवद्वासं वर्णयंतु पृथक् पृथक् ॥ ते भिद्यमानास्तत्रैव मनःकुर्वंतु पांडवाः ॥ ७ ॥ अथ वा कुशलाः केचिदुपायनिपुणानराः ॥ इतरेतरतः पार्थान् भेदयंतु नरागतः ॥ ८ ॥ व्युत्थापयंतु वा कृष्णां बहुत्वात् सुकरं हितम् ॥ अथ वा पांडवांस्तस्यां भेदयंतु ततश्च तां ॥ ९ ॥ भीमसेनस्य वाराजन्नुपायकुशलैर्नरैः ॥ मृत्युर्विधीयतां छन्नैः सहितेषां बलाधिकः ॥ १० ॥ तमाश्रित्य हि कौंतेयः पुरा चास्मान् मन्यते ॥ सहितीक्ष्णश्च शूरश्च तेषां चैव परायणं ॥ ११ ॥ तस्मिंस्त्वभिहते राजन् हतोत्साहा हतौजसः ॥ यतिष्यंते न राज्याय सहितेषां व्यपाश्रयः ॥ १२ ॥ अंजेयोत्थर्जुनः संख्येष्टृष्टगोपे वृकोदरे ॥ तमृते फाल्गुनो युद्धैराधेयस्य न पादभाक् ॥ १३ ॥ ते जानानास्तु दौर्बल्यं भीमसेन मृते महत् ॥ अस्मान् बलवतो ज्ञात्वा न यतिष्यंति दुर्बलाः ॥ १४ ॥ इहागतेषु वातेषु निदेशवशवर्त्तिषु ॥ प्रवर्त्तिष्यामहे राजन् यथाशास्त्रं निबर्हणं ॥ १५ ॥

तु स्वभर्तृणां त्यागः सच बहुत्वदोषेण सुकरः अथ वेति तस्याः भर्तृषु वैषम्यं प्रदर्शय पांडवानेव वा तस्यां भेदयंतु ततश्च तां लप्स्यामहे इति शेषः ॥ १॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ न पादभाक् न चतुर्थी शतुल्यः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

एकैकः कौंतेयः प्रलोभनीयः तत्र तेषु ततः प्रलोभमानान् ॥ १६ ॥ सन्नीय ऐक्यं नीत्वा ॥ १७ ॥ १८ ॥ शक्याः घातयितुमिति शेषः ॥ १९ ॥ २० ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावादीपे एकाधिक

अथ वादर्शनीयाभिः प्रमदाभिर्विलोभ्यतां ॥ एकैकस्तत्र कौंतेयस्ततः कृष्णा विरज्यतां ॥ १६ ॥ प्रेष्यतां चैवराधेयस्तेषामागमनाय वै ॥ तैस्तैः प्रकारैः सन्नीय
पात्यंतामाप्तकारिभिः ॥ १७ ॥ एतेषामप्युपायानां यस्ते निर्दोषवान्मतः ॥ तस्य प्रयोगमातिष्ठ पुरा कालोऽतिवर्त्तते ॥ १८ ॥ यावद्वाकृत विश्वासाद्गुपदे पार्थिव
र्षभे ॥ तावदेव हितेशक्या न शक्यास्तु ततः परं ॥ १९ ॥ एषामममतिस्तात निग्रहाय प्रवर्त्तते ॥ साध्वी वायदिवाऽसाध्वी किं वाराधेयमन्यसे ॥ २० ॥ इति श्री
महाभारते आदिपर्वणि विदुरागमनराज्यलंभपर्वणि दुर्योधनवाक्ये एकाधिक द्विशततमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ कर्ण उवाच दुर्यो
धन त्वप्रज्ञानसम्यगिति मे मतिः ॥ न ल्युप्रायेन ते शक्याः पांडवाः कुरुवर्धन ॥ १ ॥ पूर्वमेव हिते सूक्ष्मैरुपायैर्यतितास्त्वया ॥ निग्रहीतुं वदा वीर न चैव शकिता
स्त्वया ॥ २ ॥ इहैव वर्त्तमानास्ते समीपे तव पार्थिव ॥ अजातपक्षाः शिशवः शकितानैव बाधितुं ॥ ३ ॥ जातपक्षा विदेशस्था विद्वद्वाः सर्वशोऽद्यते ॥ नोपाय
साध्याः कौंतेयाममैषामतिरच्युत ॥ ४ ॥ न च ते व्यसनैर्ग्रां कुं शक्यादिष्टकृतेन च ॥ शकिताश्चेप्सवश्चैव पितृपैतामहं पदं ॥ ५ ॥ परस्परं भेदश्च नाधातुं तेषु शक्यते ॥
एकस्यां ये रताः पत्यां न भिद्यंते परस्परं ॥ ६ ॥ न चापि कृष्णा शक्ये ततो भ्यो भेदयितुं परैः ॥ परिद्यूनामृतवती किमुता यमृजावतः ॥ ७ ॥ ईप्सितश्च गुणः स्त्रीणामे
कस्याबहुभर्त्ता ॥ तं च प्राप्तवती कृष्णानसा भेदयितुं क्षमा ॥ ८ ॥ आर्यव्रतश्च पांचाल्यो न सराजा धनप्रियः ॥ न संत्यक्ष्यति कौंतेयानराज्यदानैरपि ध्रुवं ॥
॥ ९ ॥ तथाऽस्य पुत्रो गुणवाननुरक्तश्च पांडवान् ॥ तस्मान्नोपायसाध्यांस्तानहं मन्ये कथंचन ॥ १० ॥ इदं त्वद्यक्षमं कर्तुं मस्माकं पुरुषर्षभ ॥ यावन्नरुतमू
लास्ते पांडवे या विशांपते ॥ ११ ॥ तावत्प्रहरणीयास्ते तत्तुभ्यंतां तरोचतां ॥ अस्मत्पक्षो महान्यावद्यावत्पांचालकोलघुः ॥ तावत्प्रहरणं तेषां क्रियतां माविचा
रय ॥ १२ ॥ ब्राह्मणानि प्रभूतानि मित्राणि च कुलानि च ॥ यावन्न तेषां गांधारे तावद्विक्रमपार्थिव ॥ १३ ॥ यावच्च राजा पांचाल्यो नोद्यमे कुरुत मनः ॥ सहपु
त्रैर्महावीर्यैस्तावद्विक्रमपार्थिव ॥ १४ ॥

द्विशततमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ दुर्योधनेति ॥ १ ॥ २ ॥ जातपक्षाः सहायवंतस्तदन्ये अजातपक्षाः ॥ ३ ॥ ४ ॥ दिष्टकृतेन दैवनिर्माणेन शकिताः शक्तिमंतः जनुगृहादिभ्य
आत्मानं मोचयितुं शक्ता अभूवन् नित्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ परिद्यूनां शोच्यमानां भिक्षाभोजित्वादिना मृजावतः सुवेषान् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ लघुः अल्पकः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥१५॥१६॥१७॥१८॥ आनयामस्ववशमितिशेषः ॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥ इतिआदिप० नै० जा० जा० द्व्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥२०२॥ ॥७॥ नरोचतेइति ॥१॥२॥

यावन्नायातिवार्ण्यः कर्षन्यादववाहिनीं ॥ राज्यार्थेपांडवेयानां पांचाल्यसदनं प्रति ॥ १५ ॥ वसूनिविविधान्भोगान् राज्यमेव च केवलं ॥ नात्याज्यमस्ति
 कृष्णस्य पांडुवार्थे कथंचन ॥ १६ ॥ विक्रमेण महीप्राप्ताभरतेन महात्मना ॥ विक्रमेण च लोकांस्त्रीनृजितवान्याकशासनः ॥ १७ ॥ विक्रमं च प्रशंसंति क्षत्रि
 यस्य विशांपते ॥ स्वकोहिधर्मः शूराणां विक्रमः पार्थिवर्षभ ॥ १८ ॥ तेबलेन वयं राजन्महता चतुरंगिणा ॥ प्रमथ्य द्रुपदं शीघ्रमानयामेह पांडवान् ॥ १९ ॥
 नहिसामानदानेन नभेदेन च पांडवाः ॥ शक्याः साधयितुं तस्माद्विक्रमेणैव तान् जहि ॥ २० ॥ तान्विक्रमेण जित्वेमामखिलां भुंक्ष्व मेदिनीं ॥ अतो नान्यं प्रप
 श्यामि कार्योपायं जनाधिप ॥ २१ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ श्रुत्वा तुराधेयवचो धृतराष्ट्रः प्रतापवान् ॥ अभिपूज्य ततः पश्चाद्विदं वचनमब्रवीत् ॥ २२ ॥ उप
 पन्नं महाप्राज्ञं कृतस्त्रेसूतनंदने ॥ त्वयि विक्रमसंपन्नमिदं वचनमीदृशं ॥ २३ ॥ भूय एव तु भीष्मश्च द्रोणो विदुर एव च ॥ युवांच कुरुतं बुद्धिं भवेद्यानः सुखोदं
 या ॥ २४ ॥ तत आनाय्य तान्सर्वान् मंत्रिणः सुमहायशाः ॥ धृतराष्ट्रो महाराज मंत्रयामास वै तदा ॥ २५ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि विदुरागमन
 राज्यलंभपर्वणि धृतराष्ट्रमंत्रणे द्व्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०२ ॥ ॥७॥ ॥७॥ भीष्म उवाच ॥ नरोचते विग्रहो मे पांडुपुत्रैः कथंचन ॥ यथैव
 धृतराष्ट्रो मे तथा पांडुरसंशयं ॥ १ ॥ गांधार्याश्च यथा पुत्रास्तथा कुंतीसुतामम ॥ यथा च मम ते रक्ष्या धृतराष्ट्र तथा तव ॥ २ ॥ यथा च मम राज्ञश्च तथा दुर्योधन
 स्यते ॥ तथा कुरूणां सर्वेषामन्येषामपि पार्थिव ॥ ३ ॥ एवं गते विग्रहे तं नरोचे संधाय वीरैर्दीयतामर्धभूमिः ॥ तेषामपीदं प्रपितामहानां राज्यं पितुश्चैव कुरुत्त
 मानां ॥ ४ ॥ दुर्योधनयथाराज्यं त्वमिदं तात पश्यसि ॥ मम पैतृकमित्येवं तेऽपि पश्यंति पांडवाः ॥ ५ ॥ यदि राज्यं न ते प्राप्ताः पांडवेयाय शस्त्रिनः ॥ कुत एव तवा
 पीदं भारतस्यापि कस्यचित् ॥ ६ ॥ अधर्मेण च राज्यं त्वं प्राप्तवान् भरतर्षभ ॥ तेऽपि राज्यमनुप्राप्ताः पूर्वमेवेति मे मतिः ॥ ७ ॥ मधुरेणैव राज्यस्य तेषामर्धं प्रदीयतां ॥
 एतद्विपुरुषव्याघ्रहितं सर्वजनेस्य च ॥ ८ ॥ अतोऽन्यथा चेत्क्रियते न हितं नो भविष्यति ॥ तवाप्यकीर्तिः सकला भविष्यति न संशयः ॥ ९ ॥ कीर्तिरक्षणमाति
 ष्टकीर्तिर्हि परमं बलं ॥ नष्टकीर्तेर्मनुष्यस्य जीवितं त्यक्तं फलं स्मृतं ॥ १० ॥ यावत्कीर्तिर्मनुष्यस्य न प्रणश्यति कौरव ॥ तावज्जीवति गांधारेण नष्टकीर्तिस्तु नश्यति
 ॥ ११ ॥ तमिमं समुपातिष्ठ धर्मं कुरु कुलोचितं ॥ अनुरूपं महाबाहो पूर्वेषामात्मनः कुरु ॥ १२ ॥

॥३॥४॥५॥६॥७॥ मधुरेण प्रीत्या ॥८॥९॥१०॥११॥१२॥

त्रिभुवनं त्रिभुवनं त्रिभुवनं त्रिभुवनं ॥ १९ ॥ १४ ॥ दोषेण युक्तं गच्छति जानाति ॥ १५ ॥ संमंतव्यं संमतं कर्तव्यं ॥ १६ ॥ १७ ॥ अधर्मेण जतु गृह्णाद्विषा ॥ १८ ॥ १९ ॥ इति आदि-
पर्वणि त्रिभुवनं त्रिभुवनं त्रिभुवनं त्रिभुवनं ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ मंत्रायेति द्वितैर्मित्रैः ॥ १ ॥ २ ॥ तेषां पांडवानां ॥ ३ ॥ मिथः कृत्यं सांबंधिकं वरपक्षीयैर्बलं कारादि

दिष्ट्या धियंते पार्थादिदिष्ट्या जीवतिसापृथा ॥ दिष्ट्या पुरोचनः पापो न सकामो त्ययंगतः ॥ १३ ॥ यदा प्रभृतिदग्धास्ते कुंतीभोजसुतासुताः ॥ तदा प्रभृतिगां
धरेन शक्रो म्यभिबीक्षितुं ॥ १४ ॥ लोके प्राणभृतां कंचिच्छ्रुत्वा कुंती तथा गता ॥ न चापि दोषेण तथा लोको मन्येत्पुरोचनं ॥ यथा त्वां पुरुषं यत्तु लोको दोषेण
गच्छति ॥ १५ ॥ तदिदं जीवितं तेषां तव किल्बिषनाशनं ॥ संमंतव्यं महाराज पांडवानां च दर्शनं ॥ १६ ॥ न चापि तेषां वीराणां जीवतां कुरुनंदन ॥ पित्र्योऽंशः
शक्य आदातुमपि वज्रभृतास्वयं ॥ १७ ॥ ते सर्वेऽवस्थिता धर्मे सर्वे चैवैकचेतसः ॥ अधर्मेण निरस्ताश्च तुल्ये राज्ये विशेषतः ॥ १८ ॥ यदि धर्मस्त्वया कार्यो यदि
कार्यं प्रियं च मे ॥ सेमं च यदि कर्तव्यं तेषामर्धं प्रदीयतां ॥ १९ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिप० विदुरागमनराज्यलंभप० भीष्मवाक्येऽधिकद्विशततमोऽध्यायः
॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ द्रोण उवाच ॥ मंत्राय समुपानीतैर्धृतराष्ट्रहितैर्नृप ॥ धर्म्यमर्थ्यं यशस्यं च वाच्यमित्यनुशुश्रुम ॥ १ ॥ ममाप्येषामतिस्ता
तपः भीष्मस्य महात्मनः ॥ संविभज्यास्तु कौंतेया धर्म एष सनातनः ॥ २ ॥ प्रेष्यतां द्रुपदायाशुनरः कश्चिद्वियंवदः ॥ बहुलं रत्नमादाय तेषामर्थाय भारत ॥ ३ ॥
मिथः कृत्यं च तस्मै स आदाय वसुगच्छतु ॥ वद्विच परमां ब्रूयात्त्वत्संयोगोद्भवां तथा ॥ ४ ॥ संप्रीयमाणं त्वां ब्रूयाद्राजन्दुर्योधनं तथा ॥ असकृद्द्रुपदे चैव धृष्टद्युम्ने
च भारत ॥ ५ ॥ उचितत्वं प्रियत्वं च योगस्यापि च वर्णयेत् ॥ पुनः पुनश्च कौंतेया न्माद्रीपुत्रौ च सांत्वयन् ॥ ६ ॥ हिरण्मयानि शुभ्राणि बहून्याभरणानि च ॥ वचं
नात्तव राजेन्द्र द्रौपद्याः संप्रयच्छतु ॥ ७ ॥ तथा द्रुपदपुत्राणां सर्वेषां भरतर्षभ ॥ पांडवानां च सर्वेषां कुंत्यायुक्तानि यानि च ॥ ८ ॥ एवं सांत्वय समायुक्तं द्रुपदं पांडवैः
सह ॥ उक्त्वा सोऽनंतरं ब्रूयात्तेषामागमनं प्रति ॥ ९ ॥ अनुज्ञातेषु वीरेषु बलं गच्छतु शोभनं ॥ दुःशासनो विकर्णश्चाप्यानेतुं पांडवानिह ॥ १० ॥ ततस्ते पांडवाः
श्रेष्ठाः पूज्यमानाः सदा त्वया ॥ प्रकृतीनामनुमते पदे स्थास्यंति पृथके ॥ ११ ॥ एतत्तव महाराज पुत्रेषु तेषु चैव हि ॥ वत्तमौपयिकं मन्ये भीष्मेण सह भारत ॥ १२ ॥

कंष्ठापक्षीयैर्बलं कारादि तस्मै द्रुपदाय तदर्थं एतेन मिथः कृत्यं एव च पुरो जामातृदायं द्रौपद्यान्यायेति सिद्धं वद्विचेति त्वत्संयोगादस्माकं महत्त्वा मिर्जातेति धृतराष्ट्रो दुर्योधनश्च मन्यत इति तत्र बक्तव्यमि-
त्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ योगस्य संबंधस्य ॥ १५ ॥ संप्रयच्छतु त्वदीयोऽमात्यादिः ॥ १६ ॥ तथा आभरणानि प्रयच्छत्वित्यनुषज्य प्रत्येकं द्रुपदपुत्राणामित्यादिषु योज्यं ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ औपयिकं अवश्यकर्तव्यं ॥ १२ ॥

अनंतरौ अनरंगौ भीष्मद्रोणौ ॥ १३ ॥ नन्वंतरंगौ चेत्कथं मच्छेद्यो नानुमंत्रयेतामित्याशंक्यांतरंगाभासाविमौ नन्वंतरंगावित्याह दुष्टेनेति दुष्टेन मित्रद्रोहवता मनसा संकल्पेन प्रच्छन्नेन शत्रुहितेऽप्युनापि स्वामिहितवदाभासमानेन अंतरात्मना बुद्ध्या योज्यान्मंत्रं ससतां साधूनां विश्वस्तानां स्वामिनां मतं दृष्टिः श्रेयसं कल्याणं कथं कुर्यान्न कथमपि शत्रुमित्रं हि पातयत्येव न हितायेत्यर्थः ॥ १४ ॥ ननु शत्रुमित्रं त्वं त्वस्य त्वय्यप्याशंक्येत तथा च सर्वत्रानाश्वासप्रसंग इत्याशंक्यैव मेव मुख्यं दृष्टिः कासादिहेतुरित्याह न मित्राणीति मित्राणिसाध्वसाधूनि अर्थकच्छेषु कार्यसंकटेषु श्रेयसे इतः सयनाशायवानप्रभवन्ति हिय

कर्ण उवाच ॥ योजितावर्थमानाभ्यां सर्वकार्येष्वनंतरौ ॥ नमंत्रयेतां त्वच्छ्रेयः किमदुततरंततः ॥ १३ ॥ दुष्टेन मनसा यो वै प्रच्छन्नेनांतरात्मना ॥ ब्रूया
न्निःश्रेयसं नाम कथं कुर्यात्सतां मतं ॥ १४ ॥ न मित्राण्यर्थकच्छेषु श्रेयसे चेत रायवा ॥ विधिपूर्वमिह सर्वस्य दुःखं वायदिवासुखं ॥ १५ ॥ कृतप्रज्ञोऽकृतप्रज्ञो
पालो वृद्धश्च मानवः ॥ सहायोऽसहायश्च सर्वसर्वत्र विंदति ॥ १६ ॥ श्रूयते हि पुरा कश्चिदंबुवीच इतीश्वरः ॥ आसीद्राजगृहे राजा मागधानां महीक्षितां ॥
॥ १७ ॥ स हीनः करणैः सर्वैरुच्छ्वासपरमो नृपः ॥ अमात्यसंस्थः सर्वेषु कार्येष्वेवाभवत्तदा ॥ १८ ॥ तस्यामात्यो महाकर्णिवर्भूवैकेश्वरस्तदा ॥ स लब्धबलमा
त्मानं मन्यमानो वमन्यते ॥ १९ ॥ सराज्ञ उपभोग्यानि स्त्रियोरत्नधनानि च ॥ आददे सर्वशो मूढ एंश्चर्यं च स्वयंतदा ॥ २० ॥ तदा दायचलुब्धस्य लोभाद्धो भोष्य
वर्धत ॥ तथा हि सर्वमादाय राज्यमस्य जिहीर्षति ॥ २१ ॥ हीनस्य करणैः सर्वैरुच्छ्वासपरमस्य च ॥ यतमानोऽपि तद्राज्यं न शशाकेति नः श्रुतं ॥ २२ ॥ किमन्य
द्विहितानूनंतस्य सापुरुषेन्द्रता ॥ यदिते विहितं राज्यं भविष्यति विशांपते ॥ २३ ॥ मिषतः सर्वलोकस्य स्थास्यते त्वयितध्रुवं ॥ अतो न्यथा चेद्विहितं यतमानो
मलप्स्यसे ॥ २४ ॥ एवं विद्वन्नुपादत्स्वमंत्रिणां साध्वसाधुतां ॥ दुष्टानां चैव बोद्धव्यमदुष्टानां च भाषितं ॥ २५ ॥ द्रोण उवाच ॥ विद्वते भावदोषेण यद
र्थमिदमुच्यते ॥ दुष्टपांडवहेतोस्त्वं दोषमाख्यापयस्युत ॥ २६ ॥ हितं तु परमं कर्ण ब्रवीमि कुलवर्धनं ॥ अथ त्वं मन्यसे दुष्टं ब्रूहि यत्परमं हितं ॥ २७ ॥

स्मरन्निधिपूर्वपुण्यापुण्यैकहेतुकं सर्वसुखादिकं ॥ १५ ॥ एतदेव स्पष्टयति कृतेति सर्वदेवोपनीतं सर्वप्रदेशे काले च ॥ १६ ॥ आत्राख्यायिका माह श्रूयत इति ईश्वरः समर्थः राजगृहे तन्नामकेन गते ॥ १७ ॥
करणैश्च पुरादिभिर्हीनो विकलः उच्छ्वास एव परमो भवतीति ज्ञानहेतुर्यस्य सः अमात्यसंस्थः अमात्याधीनः ॥ १८ ॥ अवमन्यते राजानमिति शेषः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ न शशाकहर्तुमिति शेषः ॥ २२ ॥
आख्यायिका माह किमिति तस्य अंबुवीचस्य सापुरुषेन्द्रता न्येन्द्रत्वं नूनं विहिता विधिप्राप्तैव न तु यत्नसंपादिता किमन्यददृष्टात्परायणमस्ति न किमपीति भावः प्रकृते योजयति यदीति ॥ २३ ॥ २४ ॥
॥ २५ ॥ तेषां विद्वत्तत्त्वभावदोषेण चित्तमतद्वेषेण ॥ २६ ॥ २७ ॥

अहंयद्ग्रीष्मिअतोम्यथा ॥ २८ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुरधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ राजन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ आभ्यांभीष्मद्रोणा
म्यां पञ्चम्यंतमिदं ॥ ४ ॥ ५ ॥ अनवरौश्रेष्ठौ ॥ ६ ॥ अनयोःएताभ्यां कर्त्तरिषष्ठी ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ पक्षसंश्रितंअन्यतरस्यैवहितं ॥ १० ॥ ११ ॥ तेषुपांडवेषु ॥ १२ ॥ तेतवमंत्रिणस्तर्वातरस्थंवि

अतोऽम्यथाचेक्रियतेयद्ग्रीष्मिपरंहितं ॥ कुरवोवैविनंक्ष्यंतिनचिरेणैवमेमतिः ॥ २८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिविदुरागमनराज्वल्लभपर्वणि
द्रोणवाक्येचतुरधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ विदुरउवाच राजन्निःसंशयंश्रेयोवाच्यस्त्वमसिबांधवैः ॥ नत्वशुश्रूषमा
जेवैवाक्यंसंप्रतितिष्ठति ॥ १ ॥ प्रियंहितंचतद्वाक्यमुक्तवान्कुरुसत्तमः ॥ भीष्मःशांतनवोराजअतिगृह्णासितन्नच ॥ २ ॥ तथाद्रोणेनबहुधाभाषितंहितमु
त्तमं ॥ तच्चराधासुतःकर्णोमन्यतेनहितंतव ॥ ३ ॥ चिंतयंश्चनपश्यामिराजंस्तवसुहृत्तमं ॥ आभ्यांपुरुषसिंहाभ्यांयोवास्यात्यज्ञयाऽधिकः ॥ ४ ॥ इमौहि
व्यौवयसाप्रज्ञयाचश्रुतेनच ॥ समौचत्वयिराजेंद्रतथापांडुसुतेषुच ॥ ५ ॥ धर्मेचानवरौराजन्सत्यतायांचभारत ॥ रामादाशरथेश्वैवगयाच्चैवनसंशयः ॥
॥ ६ ॥ नचोक्तवंतावश्रेयःपुरस्तादपि किंचन ॥ नचाप्यपकृतंकिंचिदनयोर्लक्ष्यतेत्वयि ॥ ७ ॥ तावुभौपुरुषव्याघ्रावनागसिन्धुपेत्वयि ॥ नमंत्रयेतांत्वच्छ्रेयः
कयंसत्यपराक्रमौ ॥ ८ ॥ प्रज्ञावंतौनरश्रेष्ठावस्मिँल्लोकेनराधिप ॥ त्वन्निमित्तमतोनेमौकिंचिज्जिह्वंदिष्यतः ॥ ९ ॥ इतिमेनैषिकीबुद्धिर्वर्ततेकुरुनंदन ॥
नचार्थहेतोर्धर्मज्ञौवक्ष्यतःपक्षसंश्रितं ॥ १० ॥ एतद्विपरमंश्रेयोमन्येऽहंतवभारत ॥ दुर्योधनप्रभृतयःपुत्राराजन्यथातव ॥ ११ ॥ तथैवपांडवेयास्तेपुत्रा
राजन्संशयः ॥ तेषुचेदहितंकिंचिन्मंत्रयेयुरतद्विदः ॥ १२ ॥ मंत्रिणस्तेनचश्रेयःप्रपश्यंतिविशेषतः ॥ अथतेहृदयेराजन्विशेषःस्वेषुवर्तते ॥ अंतरस्थंविद
ष्वानाःश्रेयःकुर्युर्नतेध्रुवं ॥ १३ ॥ एतदर्थमिमौराजन्महात्मानौमहाद्युती ॥ नोचतुर्विदतंकिंचिन्नत्येषतवनिश्चयः ॥ १४ ॥ यच्चाप्यशक्यतांतेषामाहतुःपुरु
षर्षभौ ॥ तत्तयापुरुषव्याघ्रतवतद्भद्रमस्तुते ॥ १५ ॥ कथंहिपांडवःश्रीमान्सव्यसाचीधनंजयः ॥ शक्योविजेतुंसंग्रामेराजन्मघवतापिहि ॥ १६ ॥

शेषंविदुष्वानास्तेषुवंशाश्वंतंहितंनकुर्युः तववैषम्यदोषमेवतेप्रकाशयिष्यंतिनतुकार्यसाधयिष्यंतीत्यर्थः ॥ १३ ॥ एतदर्थंपांडवानांश्रेयोर्यं विदतंविस्पष्टं विदुर्मितिपाठेपरुषं एषपांडवानांश्रेयोभव
त्तित्येवंरूपः हिशब्देनतत्तस्यैवप्रतीतिप्रमाणयति ॥ १४ ॥ यच्चेति अशक्यतांअजय्यतां तवपुरस्ताद्यच्चाहतुरितिसंबंधः तद्भद्रमस्तुते तत्तेभ्यःपांडवेभ्यस्तवभद्रमस्तु कुद्धाःपांडवास्तवसर्वान्पुत्रान्मा
हिस्युरितिभावः ॥ १५ ॥ १६ ॥

म.भा.टी.

॥२२२॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ अयेतस्मिन्नेवपांडोः राज्यं भागित्वकाले दायाद्यतां पितृघनमोजनार्हतां ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ बलवत् अत्यंतं ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥
भीमसेनो महाबाहुर्नामा युतबलो महान् ॥ कथं स्वयुधि शक्येत विजेतुमैरसि ॥ १७ ॥ तथैव कृतिनौ युद्धे यमौ यमसुताविव ॥ कथं विजेतुं शक्यौ तौरणे जी-
वितुमिच्छता ॥ १८ ॥ यस्मिन् पृतिरनुक्रोशः क्षमासत्यं पराक्रमः ॥ नित्यानि पांडवे ज्येष्ठे सजीयेत रणे कथं ॥ १९ ॥ येषां पक्षधरो रामो येषां मंत्री जनार्दनः ॥
किं नैरजितं संख्ये येषां पक्षे च सात्यकिः ॥ २० ॥ वृषदः श्वशुरो येषां येषां स्यात् आश्रयार्थताः ॥ पृष्टद्युम्नमुखा बीरा भ्रातरो वृषदात्मजाः ॥ २१ ॥ सो शक्यतां च वि-
ज्ञायतेषामग्रेष्वभारत ॥ दायाद्यतां च धर्मेण सम्यक्तेषु समाचर ॥ २२ ॥ इदं निर्दिष्टम्यशः पुरोचनकृतं महत् ॥ तेषामनुग्रहेणाधराजन्मक्षालयात्मनः ॥ २३ ॥
तेषामनुग्रहश्चायं सर्वेषां चैव नः कुले ॥ जीवितं च परं श्रेयः क्षत्रस्य च विवर्धनं ॥ २४ ॥ वृषदोपि महान् राजा कृतवैरश्च नः पुरा ॥ तस्य संग्रहणं राजन् स्वपक्षस्य
विवर्धनं ॥ २५ ॥ म्रलवंतश्च दाशार्हाश्च हवश्च विशांपते ॥ यतः कृष्णस्ततः सर्वे यतः कृष्णस्ततो जयः ॥ २६ ॥ यच्च सामैव शक्येत कार्यं साधयितुं नृप ॥ को दिवश-
स्तत्कार्यं विग्रहेण समाचरेत् ॥ २७ ॥ श्रुत्वा च जीवतः पार्थान् पौरजानपदाजनाः ॥ बलवद्दर्शने तृष्णास्तेषां राजन् प्रियंकुरु ॥ २८ ॥ दुर्योधनश्च कर्णश्च शकुनि-
श्चापि सौबलः ॥ अधर्मयुक्ता दुश्प्रज्ञा बाला मैषां वचः कृथाः ॥ २९ ॥ उक्तमेतत्पुराराजन्मया गुणवतस्तव ॥ दुर्योधनापराधेन प्रजेयं वै विनश्यति ॥ ३० ॥ इ-
ति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि विदुरागमनराज्यलंभपर्वणि विदुरवाक्ये पंचाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ घृतराष्ट्र उवाच
भीमः शांतमवो विद्वान्द्रोणश्च भगवानृषिः ॥ हितं च परमं वाक्यं त्वंच सत्यं ब्रवीषि मां ॥ १ ॥ यथैव पांडोस्ते वीराः कुंतीपुत्रा महारथाः ॥ तथैव धर्मतः सर्वे मम पु-
त्रानसंशयः ॥ २ ॥ यथैव मम पुत्राणामिदं राज्यं विधीयते ॥ तथैव पांडुपुत्राणामिदं राज्यं न संशयः ॥ ३ ॥ क्षत्तरानय गच्छेतां सहमात्रा सुसंस्कृताम् ॥ तया
च देवैरपि कृष्णया सह भारत ॥ ४ ॥ दिष्ट्या जीवंति ते पार्था दिष्ट्या जीवति सा पृथा ॥ दिष्ट्या वृषदकन्यां च लब्ध्वंतो महारथाः ॥ ५ ॥ दिष्ट्या वर्पामहे सर्वे दिष्ट्या
शांतः पुरोक्ताः ॥ दिष्ट्या मम परंदुः स्वमपनीतं महायुते ॥ ६ ॥ वैशांपायन उवाच ॥ ततो जगाम विदुरो घृतराष्ट्रस्य शासनात् ॥ सकाशं यज्ञसेनस्य पांडवा-
नां च भारत ॥ ७ ॥ समुपादायरत्नानि वसूनि विविधानि च ॥ द्रौपद्याः पांडवानां च यज्ञसेनस्य चैव ह ॥ ८ ॥

इति आदिपर्वणि मैलकंठीये भारतभाष्ये पंचाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ श्रीमदिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

आदिपर्व

१.

॥२२२॥

म्यायतो ज्येष्ठामुक्रमेण संयुक्तमालिगननमस्कारादिना मिलितं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ मन्यतेत्मानंते आत्मानमितिच्छेदः ॥ २० ॥ २१ ॥

तत्र गत्वा सधर्मज्ञः सर्वशास्त्रविशारदः ॥ द्रुपदं न्यायतो राजन्संयुक्तमुपतस्थिवान् ॥ ९ ॥ सचापि प्रतिजग्राह धर्मेण विदुरंततः ॥ चक्रतुश्च यथान्यायं कुशलप्रश्नसंविदं ॥ १० ॥ ददर्श पांडवांस्तत्र वासुदेवं च भारत ॥ स्नेहात्परिष्वज्य स तान् पप्रच्छ आनामयंततः ॥ ११ ॥ तैश्चाप्यमितबुद्धिः स पूजितो हियथाक्रमं ॥ वचनाद्भूतराष्ट्रस्य स्नेहयुक्तं पुनः पुनः ॥ १२ ॥ पप्रच्छ आनामयं राजंस्ततस्तान् पांडुनंदनान् ॥ प्रददौ चापिरत्नानि विविधानि वसूनि च ॥ १३ ॥ पांडवानां च कुंत्याश्च द्रौपद्याश्च विशांपते ॥ द्रुपदस्य च पुत्राणां यथादत्तानि कौरवैः ॥ १४ ॥ प्रोवाच चामितमतिः प्रश्रितं विनयान्वितः ॥ द्रुपदं पांडुपुत्राणां सन्निधौ केशवस्य च ॥ १५ ॥ विदुर उवाच राजञ्छृणु सहामात्यः स पुत्रश्च वचोमम ॥ धृतराष्ट्रः स पुत्रस्त्वां सहामात्यः स बांधवः ॥ १६ ॥ अब्रवीत्कुशलं राजन् प्रीयमाणः पुनः पुनः ॥ प्रीतिमांस्ते दृढं चापि संबंधेन नराधिप ॥ १७ ॥ तथा भीष्मः शांतनवः कौरवैः सह सर्वशः ॥ कुशलं त्वां महाप्राज्ञः सर्वतः परिपृच्छति ॥ १८ ॥ भारद्वाजो महाप्राज्ञो द्रोणः प्रियसखस्तव ॥ समाश्लेषमुपेत्य त्वां कुशलं परिपृच्छति ॥ १९ ॥ धृतराष्ट्रश्च पांचाल्यत्वया संबंधमीयिवान् ॥ कृतार्थं मन्यतेत्मानं तथा सर्वेपि कौरवाः ॥ २० ॥ न तथा राज्यसंप्राप्तिस्तेषां प्रीतिकरीमता ॥ यथासंबंधं कं प्राप्य यज्ञसेनत्वया सह ॥ २१ ॥ एतद्विदित्वा तु भवान्प्रस्थापयतु पांडवान् ॥ द्रष्टुं हि पांडुपुत्रांश्च त्वरंति कुरवो भृशं ॥ २२ ॥ विप्रोऽपि तादीर्घकालमेते चापि न र्षभाः ॥ उत्सुकान्गरं द्रष्टुं भविष्यंति तथाप्यथा ॥ २३ ॥ कृष्णामपि च पांचालीं सर्वाः कुरुवरस्त्रियः ॥ द्रष्टुकामाः प्रतीक्षंते पुरं च विषयाश्च नः ॥ २४ ॥ स भवान्पांडुपुत्राणामाज्ञापयतु माचिरं ॥ गमनं सह दाराणामेतदत्र मतं मम ॥ २५ ॥ निमृष्टेषु त्वयाराजन् पांडवेषु महात्मसु ॥ ततोऽहंप्रेषयिष्यामि धृतराष्ट्रस्य शीघ्रगान् ॥ आगमिष्यंति कौंतेयाः कुंती च सह कृष्णया ॥ २६ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि विदुरागमनराज्यलंभपर्वणि विदुरद्रुपदसंवादे षडधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०६ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ द्रुपद उवाच एवमेतन्महाप्राज्ञ यथात्यविदुराद्यमां ॥ ममापि परमो हर्षः संबंधेस्मिन्नुते प्रभो ॥ १ ॥ गमनं चापि युक्तं स्याद्दृढमेषां महात्मनां ॥ न तु तावन्मया युक्तमेतद्वक्तुं स्वयंगिरस ॥ २ ॥ यदा तु मन्यते वीरः कुंतीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ भीमसेनार्जुनौ चैव यमौ च पुरुषर्षभो ॥ ३ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ निमृष्टेषु अनुज्ञानेषु ॥ २६ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे षडधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०६ ॥ ॥ ७३ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ सविहारं सलीलं ॥ ११ ॥ प्रतिग्रहाय प्रत्युद्रमनाय ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ कौतूहलेन दर्शनेच्छया ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ किं नुनः प्रियं न कृतं अपि

रामकृष्णौ च धर्मज्ञौ तदा गच्छन्तु पाण्डवाः ॥ एतौ हि पुरुषव्याघ्रावेषां प्रियहिते रतौ ॥ ४ ॥ युधिष्ठिर उवाच परवंतो वयं राजस्त्वयि सर्वे सहानुगाः ॥ यथा वश्यसिनः प्रीत्या तत्करिष्यामहे वयं ॥ ५ ॥ वैशंपायन उवाच ततोऽब्रवीद्वासुदेवो गमनं रोचते मम ॥ यथा वामन्यते राजा द्रुपदः सर्वधर्मवित् ॥ ६ ॥ द्रुपद उवाच यथैव मन्यते वीरो दाशार्हः पुरुषोत्तमः ॥ प्राप्तकालं महाबाहुः साबुद्धिर्निश्चिता मम ॥ ७ ॥ यथैव हि महाभागाः कौंतेया मम सांप्रतं ॥ तथैव वासुदेवस्य पाण्डुपुत्रानसंशयः ॥ ८ ॥ न तत्स्थायतिकौंतेयः पाण्डुपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ यथैषां पुरुषव्याघ्रः श्रेयोध्यायतिकेशवः ॥ ९ ॥ वैशंपायन उवाच ततस्ते समनुज्ञाता द्रुपदेन महात्मना ॥ पाण्डवाश्चैव कृष्णश्च विदुरश्च महीपते ॥ १० ॥ आदाय द्रौपदीं कृष्णांकुंतीं चैव यशस्विनीं ॥ सविहारं सुखं जग्मुर्नगरं नागसङ्घं ॥ ११ ॥ श्रुत्वा चाप्यागतान् वीरान् धृतराष्ट्रोजनेश्वरः ॥ प्रतिग्रहाय पाण्डूनां प्रेषयामास कौरवान् ॥ १२ ॥ विकर्णं च महेश्वासं चित्रसेनं च भारत ॥ द्रोणं च परमेश्वासंगौ तमं रूपमेव च ॥ १३ ॥ तैस्ते परिवृता वीराः शोभमाना महाबलाः ॥ नगरं हास्तिनपुरं शनैः प्रविशिशुस्तदा ॥ १४ ॥ कौतूहलेन नगरं दीप्यमानमिवाभवत् ॥ तत्र ते पुरुषव्याघ्राः शोकदुःखविनाशनाः ॥ १५ ॥ तत उच्चावचावाचः पौरैः प्रियचिकीर्षुभिः ॥ उदीरिता अशृण्वंस्ते पाण्डवास्तदयंगमाः ॥ १६ ॥ अयं स पुरुषव्याघ्रः पुनरायाति धर्मवित् ॥ योनः स्वानिवदायादान् धर्मेण परिरक्षति ॥ १७ ॥ अद्य पाण्डुर्महाराजो वनादिबजनप्रियः ॥ आगतः प्रियमस्माकं चिकीर्षुर्नात्र संशयः ॥ १८ ॥ किं नुनाद्यकृतं तात सर्वेषां नः परं प्रियं ॥ यन्नः कुंतीसुता वीरानगरं पुनरागताः ॥ १९ ॥ यदिदत्तं यदिद्भुतं विद्यते यदि न स्तपः ॥ तेन तिष्ठन्तु नगरे पाण्डवाः शरदांशतं ॥ २० ॥ ततस्ते धृतराष्ट्रस्य भीष्मस्य च महात्मनः ॥ अन्येषां च तदर्हाणां चक्रुः पादाभिवन्दनं ॥ २१ ॥ कृत्वा तु कुशलप्रश्नं सर्वेषां नगरेण च ॥ न्यविशन्ता यवेश्मानि धृतराष्ट्रस्य शासनात् ॥ २२ ॥ विश्रान्तास्ते महात्मानः कंचित्कालं महाबलाः ॥ आहूता धृतराष्ट्रेण राज्ञा शांतनवेन च ॥ २३ ॥ धृतराष्ट्र उवाच भ्रातृभिः सह कौंतेयनिबोधगदतो मम ॥ पुनर्नो विग्रहो माभूत्वा ङ्गवप्रस्थमाविश ॥ २४ ॥

तु सर्वकृतमेव किं नु इति पाठे तु शब्दो वाक्यालंकारे पुनः शब्दार्थः किं पुनर्न कृतं अपि तु सर्वकृतमेवेति पूर्ववदेवार्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ नगरेण सह कुशलप्रश्नं कृत्वा नगरेणापि कुशलप्रश्नाः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

पार्थेनअर्जुनेन ॥ २५ ॥ २६ ॥ घोरंवनमितिभूमेरर्थसस्यशून्योदेशःपांडवेभ्योदत्तइतिज्ञायते ॥ २७ ॥ तद्वैतद्वोरंवनंसत्त्वर्गवन्मंडयांचकिरे ॥ २८ ॥ तदेवाह नगरंमापयामासुरित्यादिना ॥ २९ ॥ ३० ॥
भोगवतीमिवेतिप्रथमार्थेद्वितीया ईमितिनिपातप्रश्लेषोवा भोगवतीयथेत्यपेक्षितेप्रमादपाठोवा ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ निर्विद्वैःअच्छिद्वैःअभेदैर्वा शक्तिभिर्हस्तक्षेप्याभिलोहमयीभिः ॥ ३३ ॥ तीक्ष्णाश्चते

नचवोवसतस्तत्रकश्चिच्छक्तःप्रवाधितुं ॥ संरक्ष्यमाणान्यार्थेनत्रिदशानिववज्जिणा ॥ २५ ॥ अर्धराज्यस्यसंप्राप्यखांडवप्रस्थमाविश ॥ वैशंपायनउ
वाच प्रतिगृह्यतुतद्वाक्यंनृपंसर्वेप्रणम्यच ॥ २६ ॥ प्रतस्थिरेततोघोरंवनंतन्मनुजर्षभाः ॥ अर्द्धराज्यस्यसंप्राप्यखांडवप्रस्थमाविशन् ॥ २७ ॥ ततस्तेपां
डवास्तत्रगत्वारुणपुरोगमाः ॥ मंडयांचकिरेतद्वैपरंस्वर्गवदच्युताः ॥ २८ ॥ ततःपुण्येशिवेदेशेशांतिरुत्वामहारथाः ॥ नगरंमापयामासुर्वैपांयनपुरोग
माः ॥ २९ ॥ सागरप्रतिरूपाभिःपरिखाभिरलंकृतं ॥ प्राकारेणचसंपन्नंदिवमावृत्यतिष्ठता ॥ ३० ॥ पांडुराभ्रप्रकाशेनहिमरश्मिनिभेनच ॥ शुशुभेतत्पु
रश्रेष्ठंनगैर्भोगवतीमिव ॥ ३१ ॥ द्विपक्षगरुडप्रस्थैर्द्वारैःसौधैश्चशोभितं ॥ गुप्तमभ्रचयप्रस्थैर्गोपुरैर्मंदरोपमैः ॥ ३२ ॥ विविधैरपिनिर्विद्वैःशस्त्रोपेतैःसुसं
वृतैः ॥ शक्तिभिश्चावृतंतद्विद्विजिद्वैरिवपन्नगैः ॥ ३३ ॥ तैल्यैश्चाभ्यासिकैर्युक्तंशुशुभेयोधरक्षितं ॥ तीक्ष्णांकुशशतग्रीभिर्यत्रजालैश्चशोभितं ॥ ३४ ॥
आयसैश्चमहाचक्रैःशुशुभेतत्पुरोत्तमं ॥ सुविभक्तमहारथ्यदेवतावाधवर्जितं ॥ ३५ ॥ विरोचमानंविविधैःपांडुरैर्भवनोत्तमैः ॥ तच्चिविष्टपसंकाशमिंद्रप्र
स्थंव्यरोचत ॥ ३६ ॥ मेघदंदमिवाकाशेविद्वंविद्युत्समावृतं ॥ तत्ररम्येशिवेदेशेकौरव्यस्यनिवेशनं ॥ ३७ ॥ शुशुभेवनसंपूर्णधनाध्यक्षक्षयोपमं ॥ तत्राग
च्छन्दिजाराजन्सर्ववेदविदांवराः ॥ ३८ ॥ निवासंरोचयंतिस्मसर्वभाषाविदस्तथा ॥ वणिजश्चाययुस्तत्रनानादिभ्योधनार्थिनः ॥ ३९ ॥ सर्वशिल्पं
विदस्तत्रवासायाभ्यागमंस्तदा ॥ उद्यानानिचरम्याणिनगरस्यसमंततः ॥ ४० ॥ आघेराघातकैर्नीपैरशोकैश्चंपकैस्तथा ॥ पुन्नागैर्नागपुष्पैश्चलकुचैःपन
सैस्तथा ॥ ४१ ॥

कुशाश्चशतद्व्यश्वताभिः आग्नेयौषधबलेनोत्क्षिप्तेनदृष्टिदेनयायुगपच्छतंसहस्रं वामनुप्यादीन्घंतिताभिःशतग्रीभिर्दुर्गारूढाभिः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ विद्वंमिथःश्लिष्टं ॥ ३७ ॥ क्षयोपमंगृहो
पमं ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

*द्वाभ्यांपक्षाभ्यांकपाटाभ्यांगरुडप्रस्थानिभयानकत्वात् *तल्यैःरक्षिभिःपुरुषैः तेषामेवविशेषणमाभ्यासिकैरितिभिन्नाः तत्राभ्यासिकैरित्यस्यशस्त्राभ्यासेनियुक्तैरित्यर्थः

॥ ४२॥४३॥४४॥ अजगतिपर्वतैः नृपलीलायात्रार्थैः कृत्रिभैः पर्वतैः अजश्लागे हरिब्रह्मविल्वस्मरहरे नृपे गतिः स्त्रीमार्गदशयोर्ज्ञानेयात्राभ्युपाययोरिति च मेदिनी ॥ ४५॥ ४६॥ ४७॥ वनादृताः वनैः आरामैः
आदृताः जलपूर्णावा ॥ ४८॥ पुण्यैर्जनैरुपेतं ॥ ४९॥ राज्ञा धृतराष्ट्रेण धर्मस्य युधिष्ठिरस्य प्रणयने प्रापणे ॥ ५०॥ ५१॥ ५२॥ इति आ० नै० भा० भा० समाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०७॥ ॥ ५॥
शालतालतमालैश्च कुलैश्च सकेतकैः ॥ मनोहरैः सुपुष्पैश्च फलभारावनामितैः ॥ ४२॥ प्राचीनामलकैर्लोधैर्कोलैश्च सुपुष्पितैः ॥ जंबूभिः पाटलाभिश्च कु
लकैरतिमुत्तकैः ॥ ४३॥ करवीरैः पारिजातैरन्यैश्च विविधैर्द्रुमैः ॥ नित्यपुष्पफलोपेतैर्नानाद्विजगणायुतैः ॥ ४४॥ मत्तवर्हिणसंघुष्टकोकिलैश्च सदामदैः ॥ गृ
हैरादर्शविमलैर्विविधैश्च लतागृहैः ॥ ४५॥ मनोहरैश्च त्रगृहैस्तथाऽजगतिपर्वतैः ॥ वापीभिर्विविधाभिश्च पूर्णाभिः परामांभसा ॥ ४६॥ सरोभिरतिरम्यै
श्च पद्मोत्पलसुगंधिभिः ॥ हंसकारंडवयुतैश्च कवाकोपशोभितैः ॥ ४७॥ रम्याश्च विविधास्तत्र पुष्करिण्यो वनादृताः ॥ तडागानि च रम्याणि बृहन्ति सुबहूनि च
॥ ४८॥ तेषां पुण्यजनोपेतराष्ट्रमाविशतां महत् ॥ पांडवानां महाराजशश्वत्कीतिरवर्धत ॥ ४९॥ तत्र भीष्मेण राज्ञा च धर्मप्रणयने कृते ॥ पांडवाः समपद्यन्त स्वर्गं
डवप्रस्थवासिनः ॥ ५०॥ पंचभिस्तेर्महेश्वरैर्द्रिक्कल्पैः समन्वितं ॥ शुशुभे तत्पुरश्चेंद्रनागैर्भोगव्रतीयथा ॥ ५१॥ तान्निवेश्य ततो वीरो रामेण सह केशवः ॥
ययौ द्वारवतीं राजन् पांडवानुमते तदा ॥ ५२॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि विदुरागमनराज्यलंभपर्वणि पुरनिर्माणे समाधिकद्विशततमोऽध्यायः
॥ २०७॥ ॥ ५३॥ ॥ ५४॥ जनमेजय उवाच एवं संप्राप्य राज्यं तर्दिद्रप्रस्थं तपोधन ॥ अत ऊर्ध्वमहात्मानः किमकुर्वन् पांडवाः ॥ १॥ सर्व एव महा
सत्त्वाममपूर्वपितामहाः ॥ द्रौपदी धर्मपत्नी च कथं तानन्ववर्त्तत ॥ २॥ कथंच पंचकृष्णायामेकस्यां तेन राधिपाः ॥ वर्त्तमाना महाभागानाभिद्यन्त परस्परं ॥ ३॥
श्रोतुमिच्छाम्यहं सर्वं विस्तरेण तपोधन ॥ तेषां चेष्टितमन्योन्यं युक्तानां कृष्णया सह ॥ ४॥ वैशंपायन उवाच धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञाताः कृष्णया सह पांडवाः ॥
रेमिरे खांडवं प्रस्थे प्राप्ता राज्याः परंतपाः ॥ ५॥ प्राप्य राज्यं महातेजाः सत्यसंधो युधिष्ठिरः ॥ पालयामास धर्मेण पृथिवीं भ्रातृभिः सह ॥ ६॥ जिता एयो महाप्र
ज्ञाः सत्यधर्मपरायणाः ॥ मुदं परमिकां प्राप्तास्तत्रोषु पांडुनंदनाः ॥ ७॥ कुर्वाणाः पौरकार्याणि सर्वाणि पुरुषर्षभाः ॥ आसांच क्रुर्महार्हेषु पार्थिवेष्वानसेषु च
॥ ८॥ अथ तेषूपविष्टेषु सर्वेष्वेव महात्मसु ॥ नारदस्त्वथ देवर्षिराजगाम यदृच्छया ॥ ९॥ आसनं रुचिरं तस्मै प्रददौ स्वयुधिष्ठिरः ॥ देवर्षेरुपविष्टस्य स्वयमर्थ्यं
यथाविधि ॥ १०॥ प्रादाद्युधिष्ठिरो धीमान् राज्यं तस्मै न्यवेदयत् ॥ प्रतिगृह्य तु तां पूजां ऋषिः प्रीतमनास्तदा ॥ ११॥
एवमिति ॥ १॥ २॥ ३॥ ४॥ ५॥ ६॥ तत्रोषुः तत्र इंद्रप्रस्थे ऊर्षु वा संकतवन्तः ॥ ७॥ आसांच क्रुः स्थिरासना बभूवुः पार्थिवेषु राजसंबन्धिषु आसनेष्वधिकारविशेषेषु ॥ ८॥ ९॥ १०॥ ११॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ सुसंवीतासम्यक्कृतावगुंठना ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ अन्योन्यप्रीतिभावकं परस्परप्रीत्याभावोद्विष्यत्यतस्तथा ॥ २१ ॥ अघ्नतांहतवंतौ ॥ २२ ॥
 आशीर्भिर्वर्धयित्वाचतमुवाचास्यतामिति ॥ निषसादाभ्यनुज्ञातस्तताराजायुधिष्ठिरः ॥ १२ ॥ कथयामासकृणायैभगवंतमुपस्थितं ॥ श्रुत्वैतद्वौपदीचा
 पिशुचिर्भूत्वासमाहिता ॥ १३ ॥ जगामतत्रयत्रास्तेनारदः पांडवैः सह ॥ तस्याभिवाद्यचरणौ देवर्षेर्धर्मचारिणी ॥ १४ ॥ कृतांजलिः सुसंवीतास्थिताऽथद्रुप
 दात्मजा ॥ तस्याश्वापिसधर्मात्मासत्यवागृपिसत्तमः ॥ १५ ॥ आशिषोविविधाः प्रोच्यराजपुत्र्यास्तुनारदः ॥ गम्यतामिति होवाच भगवांस्तामनिदितां ॥
 ॥ १६ ॥ गतायामथ कृणायाम्युधिष्ठिरपुरोगमान् ॥ विविक्ते पांडवान्सर्वानुवाच भगवानृषिः ॥ १७ ॥ नारद उवाच पांचालीभवतामेकाधर्मपत्नी
 यशस्विनी ॥ यथावसेनात्र भेदः स्यात्तथानीति विधीयतां ॥ १८ ॥ सुंदोपसुंदौ हिपुराभ्रातरौ सहितावुभौ ॥ आस्तामवध्याव न्येषां त्रिषु लोकेषु विश्रुतौ ॥ १९ ॥
 एकराज्यावेकगृहावेकशय्यासनाशनौ ॥ तिलोत्तमायास्तौ हेतोरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ २० ॥ रक्ष्यतां सौहृदं तस्मादन्योन्यप्रीतिभावकं ॥ यथावोनात्र भेदः
 स्यात्तत्कुरुष्वयुधिष्ठिर ॥ २१ ॥ युधिष्ठिर उवाच सुंदोपसुंदावसुरौ कस्य पुत्रौ महामुने ॥ उत्पन्नश्च कथं भेदः कथंचान्योऽन्यमघ्नतां ॥ २२ ॥ अप्सरादे
 वकन्यावैकस्य चैषा तिलोत्तमा ॥ यस्याः कामेन संमतौ जघ्नतुस्तौ परस्परं ॥ २३ ॥ एतत्सर्वं यथावृत्तं विस्तरेण तपोधन ॥ श्रोतुमिच्छामहे ब्रह्मन्परंकौतूहलं हि
 मे ॥ २४ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि विदुरागमनराज्यलंभपर्वण्युधिष्ठिरनारदसंवादे ऽष्टाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०८ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥
 नारद उवाच शृणु मे विस्तरेण मम इति हासं पुरातनं ॥ भ्रातृभिः सहितः पार्थ यथावृत्तं युधिष्ठिर ॥ १ ॥ महासुरस्यान्ववाये हिरण्यकशिपाः पुरा ॥ निकुंभो ना
 मदैत्येद्रस्तेजस्वी बलवानभूत् ॥ २ ॥ तस्य पुत्रौ महावीर्यौ जातौ भौमपराक्रमौ ॥ सुंदोपसुंदौ दैत्येद्रौ दारुणौ क्रूरमानसौ ॥ ३ ॥ तावैकनिश्चयौ दैत्यावेककार्या
 र्थसंमतौ ॥ निरंतरमवर्त्तेतां समदुःखसुखावुभौ ॥ ४ ॥ विनाऽन्योन्यं न भुंजाते विनाऽन्योन्यं न जल्पतः ॥ अन्योऽन्यस्य प्रियकरावन्योऽन्यस्य प्रियंवदौ ॥ ५ ॥
 एकशीलसमाचारौ द्विधैवैकोऽभवत्कृतः ॥ तौ विद्वद्भौ महावीर्यौ कार्येष्वप्येकनिश्चयौ ॥ ६ ॥ त्रैलोक्यविजयार्थाय समाधायैकनिश्चयं ॥ दीक्षां कृत्वा गतौ
 विंध्यंतावुग्रं ते पतुस्तपः ॥ ७ ॥ तौ तु दीर्घेण कालेन तपोयुक्तौ बभूवतुः ॥ क्षुत्पिपासापरिश्रान्तौ जटावत्कलधारिणौ ॥ ८ ॥
 कस्य देवस्य कन्या ॥ २३ ॥ २४ ॥ इति आदिपर्वणि नै० भा० भा० अष्टाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०८ ॥ ॥ ७३ ॥ शृण्विति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ निरंतरं मतिभेदं विना ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ १ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ येनामरनुव्यत्वं भवेत्तादृशं विधानं दृणीतं ज्ञापयत ॥ २१ ॥ प्रभविष्यावः प्रभुत्वमैश्वर्यकरिष्यावः यत्कामोयदार
मलोपचितसर्वांगौ वायुभक्षौ बभूवतुः ॥ आत्ममांसानि जुङ्घंतौ पादां गुष्ठाग्रधिष्ठितौ ॥ ऊर्ध्वबाहू चानिमिषौ दीर्घकालं धृतव्रतौ ॥ १ ॥ तयोस्तपः प्रभावेण दी
र्घकालं प्रतापितः ॥ धूमं प्रमुमुचे विध्यस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ १० ॥ ततो देवाभयं जग्मुरुग्रं दृष्ट्वा तयास्तपः ॥ तपो विधातार्थं मथो देवा विघ्नानि चक्रिरे ॥ ११ ॥
रत्नैः प्रलाभयामासुः स्त्रीभिश्चाभौ पुनः पुनः ॥ न च तौ चक्रतुर्भगं व्रतस्य सुमहाव्रतौ ॥ १२ ॥ अथ माया पुनर्देवास्तयोश्च कुर्महात्मनोः ॥ भगिन्या मातरो भार्या
स्तयोश्चात्मजनस्तथा ॥ १३ ॥ प्रपात्यमाना विस्रस्ताः शूलहस्ते न रक्षसा ॥ भ्रष्टाभरणकेशांता भ्रष्टाभरणवाससाः ॥ १४ ॥ अभिभाष्य ततः सर्वास्तौ त्राहीति वि
चुक्रुशुः ॥ न च तौ चक्रतुर्भगं व्रतस्य सुमहाव्रतौ ॥ १५ ॥ यदा क्षोभं नोपयाति नार्तिमन्यतरस्तयोः ॥ ततः स्त्रियस्ताभूतं च सर्वमंतरधीयत ॥ १६ ॥ ततः पितामहः
साक्षादभिगम्य महासुरौ ॥ वरेण च्छंदयामास सर्वलोकहितः प्रभुः ॥ १७ ॥ ततः सुंदोपसुंदौ तौ भ्रातरौ दृढविक्रमौ ॥ दृष्ट्वा पितामहं देवं तस्थतुः प्रांजली
तदा ॥ १८ ॥ ऊचतुश्च प्रभुं देवं ततस्तौ सहितौ तदा ॥ आवयोस्तपसा ऽनेन यदि प्रीतः पितामहः ॥ १९ ॥ मायाविदा वस्त्रविदौ बलिनौ कामरूपिणौ ॥ उभा वप्य
मरौ स्यावः प्रसन्नो यदि नौ प्रभुः ॥ २० ॥ ब्रह्मावाच ऋते ऽमरत्वं युवयोः सर्वमुक्तं भविष्यति ॥ अन्यद्वृणीतं मृत्योश्च विधानममरैः समं ॥ २१ ॥ प्रभविष्या
व इति यन्महदभ्युद्यतं तपः ॥ युवयोर्हेतुना नेन नामरत्वं विधीयते ॥ २२ ॥ त्रैलोक्यविजयार्थाय भवद्भ्यामास्थितं तपः ॥ हेतुना ऽनेन दैत्येन्द्रौ न वा कामं करोम्य
हं ॥ २३ ॥ सुंदोपसुंदावृचतुः त्रिपुलोकेषु यद्भूतं किंचित्स्थावरजंगमं ॥ सर्वस्मान्नौ भयं न स्यादहेतुन्यो ऽन्यं पितामह ॥ २४ ॥ पितामह उवाच य
त्पार्थितं यथोक्तं च काममेतद्दानि वा ॥ मृत्योर्विधानमेतच्च यथावद्भाविष्यति ॥ २५ ॥ नारद उवाच ततः पितामहो दत्त्वा वरमेतत्तदा तयोः ॥ नि
वर्त्य तपसंस्तौ च ब्रह्मलोकं जगामह ॥ २६ ॥ लब्ध्वा वराणि दैत्येन्द्रावथ तौ भ्रातरावुभौ ॥ अवध्यौ सर्वलोकस्य स्वमेव भवनं गतौ ॥ २७ ॥ तौ तु लब्धवरो दृष्ट्वा
कृतकामौ मनस्विनौ ॥ सर्वः सुहृज्जनस्ताभ्यां प्रहर्षमुपजग्मिवान् ॥ २८ ॥ ततस्तौ तु जटाभित्वा मौलिनौ संबभूवतुः ॥ महार्हाभरणोपेतौ विरजो वरधारिणौ ॥
॥ २९ ॥ अकालकौमुदी चैव चक्रतुः सार्वकालिकी ॥ नित्यः प्रमुदितः सर्वस्तयोश्चैव सुहृज्जनः ॥ ३० ॥

भेत्तत्समाप्तौ तदेव लभते नान्यदित्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ यथावद्वा यथावदेव ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ मौलिनौ किरीटवंतौ मौलिः किरीटधम्मिल्ले इति मेदिनी ब्रीह्यादित्वादिनिः ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ तलनादितैः करतलध्वनिभिः वाद्ययोर्षैर्वा ॥ ३२ ॥ समाः बहुनिवर्षाणि एकं दिनमिवाभूत् ॥ ३३ ॥ इति आ० नै० भा० भा० नवाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०९ ॥ ॥ ७३ ॥ उत्सवे इति ॥ १ ॥ मघासुगम
भक्ष्यतां भुज्यतां नित्यं दीयतां रम्यतामिति ॥ गीयतां पीयतां चेति शब्दश्चासीद्गृहे ॥ ३१ ॥ तत्र तत्र महानादैरुत्कृष्टतलनादितैः ॥ हृष्टं प्रमुदितं सर्वदैत्या
नामभवत्पुरं ॥ ३२ ॥ तैस्तैर्विहारैर्वहुभिर्दैत्यानां कामरूपिणां ॥ समाः संक्रीडतां तेषामहरेकमिवाभवत् ॥ ३३ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि विदुरा
गमनराज्यलंभपर्वणि सुंदोपसुंदोपाख्याने नवाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०९ ॥ ॥ ७३ ॥ नारद उवाच उत्सवेदं तमात्रे तु त्रैलोक्याकांक्षिणां
बुभौ ॥ मंत्रयित्वा ततः सेनां तावाज्ञापयतां तदा ॥ १ ॥ सुहृद्भिर्ऋष्यनुज्ञातौ दैत्यैर्द्वैश्वमंत्रिभिः ॥ कृत्वा प्रास्थानिकं रात्रौ मघासुययतुस्तदा ॥ २ ॥ गदापट्टिश
धारिण्याशूलमुद्गरहस्तया ॥ प्रस्थितौ सहवर्मिण्यामहत्यादैत्यसेनया ॥ ३ ॥ मंगलैः स्तुतिभिश्चापिविजयप्रतिसंहितैः ॥ चारणैः स्तूयमानौ तौ जग्मतुः परया
मुदा ॥ ४ ॥ तावन्तरिक्षमुत्प्लुत्य दैत्यौ कामगमाबुभौ ॥ देवानामेव भवनं जग्मतु र्युद्धदुर्मदौ ॥ ५ ॥ तयोरागमनं ज्ञात्वा वरदानं च तत्प्रभोः ॥ हित्वा त्रिविष्टपं जग्मु
र्ब्रह्मलोकं ततः सुराः ॥ ६ ॥ तां विद्रलोकं निर्जित्य क्षरक्षोगणांस्तदा ॥ खेचराण्यपि भूतानि जघ्नतुस्तीव्रविक्रमौ ॥ ७ ॥ अंतर्भूमिगतान्नागान् जित्वा तौ च म
हारथौ ॥ समुद्रवासिनीः सर्वांस्तेऽष्टजातीर्विजिग्यतुः ॥ ८ ॥ ततः सर्वां महीं जेतुमारुह्यावुग्रशासनौ ॥ सैनिकांश्च समाहूय सुतीक्ष्णवाक्यमूचतुः ॥ ९ ॥ राज
र्षयो महायज्ञैर्हव्यं क्रव्यैर्हि जातयः ॥ तेजो बलं च देवानां वर्धयं विश्रियं तथा ॥ १० ॥ तेषामेवं प्रवृत्तानां सर्वेषामसुरद्विषां ॥ संभूय सर्वैरस्माभिः कार्यः सर्वात्म
नावधः ॥ ११ ॥ एवं सर्वान्समादिश्य पूर्वतीरे महोदधेः ॥ कूरांमतिं समास्थाय जग्मतुः सर्वतोमुखौ ॥ १२ ॥ यज्ञैर्यजंतियेके चिद्राजयंति च ये द्विजाः ॥ तान्स
र्वान्सभंहत्वा बलिनौ जग्मतुस्ततः ॥ १३ ॥ आश्रमेष्वग्निहोत्राणि मुनीनां भावितात्मनां ॥ गृहीत्वा प्रक्षिपंत्यप्सु विश्रब्धं सैनिकास्तयोः ॥ १४ ॥ तपोधनैश्च
ये क्रुद्धैः शापांस्तुक्तामहात्मभिः ॥ नाक्रामंत तयोस्तेऽपि वरदाननिराकृताः ॥ १५ ॥ नाक्रामंत यदा शापावाणामुक्ताः शिलास्त्रिव ॥ नियमान् संपरित्यज्य व्यद्र
वंत द्विजातयः ॥ १६ ॥ पृथिव्या ये तपःसिद्धादां ताः शमपरायणाः ॥ तयोर्भयाद्बुधुस्ते वै न ते यादिवारगाः ॥ १७ ॥ मयि तेराश्रमैर्भग्नैर्विकीर्णकलशस्रु
वैः ॥ शून्यमासीजगत्सर्वकालेनेव हतं तदा ॥ १८ ॥

नार्थनिषिद्धेऽपि नक्षत्रे आसुरत्वाद्ययतुः ॥ २॥ ३॥ विजयप्रतिमंहितैः विजयकथकैः ॥ ४॥ ५॥ ६॥ ७॥ ८॥ ९॥ १०॥ ११॥ १२॥ १३॥ १४॥ नाक्रामंत नव्यामवंतः त्रयोऽनैः कर्मणि पट्टी ॥ १५॥ १६॥ १७॥ १८॥

अदृश्यद्विरंतर्हितैः ऋषिभिर्हेतुभूतैस्तेविकुर्वन्तेविविधानि सिंहव्याघ्रादीनिरूपाणि जगृहातेतिरोभावाय ततस्तदूपाज्ञानात्प्रकटान्मुनीन्गजादिरूपौ निजघ्नतुरित्यर्थः ॥ १९ ॥ तदेवाह प्रभिन्नेति प्रभिन्नौम
देनह्निन्नौकरटौगंडदेशौययोस्तौ संलीनमपिमुनि ॥ २० ॥ २१ ॥ उत्सवोयात्राविवाहादिः ॥ २२ ॥ निवृत्तविपणाः क्रयविक्रयादिव्यवहारशून्या आपणाः हृदायस्यां ॥ २३ ॥ अस्थीनिहस्तपादादि

ततोराजन्मदृश्यद्विर्ऋषिभिश्चमहासुरौ ॥ उभौ विनिश्चयं कृत्वा विकुर्वन्ते वधैषिणौ ॥ १९ ॥ प्रभिन्नकरटौ मत्तौ भूत्वा कुंजररूपिणौ ॥ संलीनमपि दुर्गेषु निन्यतु
र्यमसादनं ॥ २० ॥ सिंहौ भूत्वा पुनर्व्याघ्रौ पुनश्चांतर्हितावुभौ ॥ तैस्तेरुपायैस्तौ कूरावृषीन् दृष्ट्वा निजघ्नतुः ॥ २१ ॥ निवृत्तयज्ञस्वाध्यायाप्रणष्टनृपतिद्विजा ॥
उत्सन्नोत्सवं यज्ञाचवभूववसुधातदा ॥ २२ ॥ हाहा भूताभयार्त्ता च निवृत्तविपणापणा ॥ निवृत्तदेवकार्या च पुण्योद्वाहविवर्जिता ॥ २३ ॥ निवृत्तरूपिगोर
क्षाविध्वस्तनगराश्रमा ॥ अस्थिकंकालसंकीर्णा भूर्बभूवोऽग्रदर्शना ॥ २४ ॥ निवृत्तपितृकार्यं च निर्वपट्कारमंगलं ॥ जगत्प्रतिभयाकारंदुष्प्रेक्ष्यमभवत्तदा ॥
॥ २५ ॥ चंद्रादित्यौ ग्रहास्तारानक्षत्राणि दिवौकसः ॥ जग्मुर्विषादंतत्कर्म दृष्ट्वा सुंदोपसुंदयोः ॥ २६ ॥ एवं सर्वादिशोदैत्यौ जित्वा क्रूरेण कर्मणा ॥ निःसपत्नै
कुरुक्षेत्रे निवेशमभिचक्रतुः ॥ २७ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि विदुरागमनराज्यलंभपर्वणि सुंदोपसुंदोपाख्याने दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥
॥ २१० ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ नारद उवाच ततो देवर्षयः सर्वे सिद्धाश्च परमर्षयः ॥ जग्मुस्तदा परामार्तिं दृष्ट्वा तत्कदनं महत् ॥ १ ॥ तेभिजग्मुर्जितक्रौ
धाजितात्मानोजितेंद्रियाः ॥ पितामहस्य भवनं जगतः रूपयातदा ॥ २ ॥ ततो ददृशुरासीनं सहदेवैः पितामहं ॥ सिद्धैर्ब्रह्मर्षिभिश्चैव समं तात्परिवारितं ॥ ३ ॥
तत्र देवो महादेवस्तत्राग्निर्वायुना सह ॥ चंद्रादित्यौ च शक्रश्च पारमेष्ठ्यास्तथर्षयः ॥ ४ ॥ वैखानसावालखिल्यावानप्रस्थामरीचिपाः ॥ अजाश्चैवाविमूढा
श्वतेजोगर्भास्तपस्विनः ॥ ५ ॥ ऋषयः सर्वे एवैते पितामहमुपागमन् ॥ ततोऽभिगम्य ते दीनाः सर्वे एव महर्षयः ॥ ६ ॥ सुंदोपसुंदयोः कर्म सर्वमेव शशंसिरे ॥
यथाहृतं यथाचैव कृतं येन क्रमेण च ॥ ७ ॥ न्यवेदयंस्ततः सर्वं मखिलेन पितामहे ॥ ततो देवगणाः सर्वे ते चैव परमर्षयः ॥ ८ ॥ तमेवार्थं पुरस्कृत्य पितामहमचो
दयन् ॥ ततः पितामहः श्रुत्वा सर्वेषांतद्वचस्तदा ॥ ९ ॥ मुहूर्तमिव संचित्य कर्तव्यस्य च निश्चयं ॥ तयोर्वधं समुद्दिश्य विश्वकर्माणमाह्वयत् ॥ १० ॥

संबंधीनि कंकालाः देहमध्यास्थीनि पार्श्वादि सहितानि ॥ २४ ॥ २५ ॥ महाः कुजादयः ताराः सप्तर्ष्यादयः नक्षत्राणि अश्विन्यादीनि ॥ २६ ॥ २७ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभावंदीपे द
शाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१० ॥ तत इति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ तस्याः गात्रे सूक्ष्ममपि तदंगनास्ति यच्छब्दस्तदर्थं रूपसंपदाहेतुभूतया यत्र नियुक्तानिरीक्षतां दृष्टिर्न सज्जतीति संबंधः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ प्रलोभनं अ
दृष्ट्वा च विश्वकर्माणं व्यादिदेश पितामहः ॥ सृज्यतां प्रार्थनीयैकाग्रमदेति महातपाः ॥ ११ ॥ पितामहं नमस्कृत्य तद्वाक्यमभिर्मन्थ च ॥ निर्ममेयोपितं दिव्यां चि
तयित्वा पुनः पुनः ॥ १२ ॥ त्रिषु लोकेषु यत्किंचिद्भूतं स्थावरजंगमं ॥ समानयद्दर्शनीयं तत्तदत्र सविश्ववित् ॥ १३ ॥ कोटिशश्चैव रत्नानि तस्या गात्रे न्यवेशय
त् ॥ तारत्नसंघातमयीमसृजद्देवरूपिणीं ॥ १४ ॥ सा प्रयत्नेन महतानिर्मिता विश्वकर्मणा ॥ त्रिषु लोकेषु नारीणां रूपेणाप्रतिमा भवत् ॥ १५ ॥ न तस्याः सूक्ष्म
मप्यस्ति यद्गात्रे रूपसंपदा ॥ नियुक्ता यत्र वा दृष्टिर्न सज्जति निरीक्षतां ॥ १६ ॥ सा विग्रहवती वश्रीः कामरूपा वपुष्मती ॥ जहार सर्वभूतानां चक्षूंषि च मनसां सिचा ॥
॥ १७ ॥ तिलं तिलं समानीय रत्नानां यद्विनिर्मिता ॥ तिलोत्तमेति तत्तस्या नाम चक्रे पितामहः ॥ १८ ॥ ब्रह्माणं सानमस्कृत्य प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ किं कार्यं
मयि भूतेशयेनास्म्यद्येह निर्मिता ॥ १९ ॥ पितामह उवाच गच्छ सुंदोप सुंदाभ्यामसुराभ्यां तिलोत्तमे ॥ प्रार्थनीयेन रूपेण कुरु भद्रे प्रलोभनं ॥ २० ॥
त्वत्कृतं दर्शनादेव रूपसंपत्कृतेन वै ॥ विरोधः स्याद्यथा ताभ्यामन्योन्येन तथा कुरु ॥ २१ ॥ नारद उवाच सा तथेति प्रतिज्ञाय नमस्कृत्य पितामहं ॥ चकार
मंडलं तत्र विबुधानां प्रदक्षिणं ॥ २२ ॥ प्राङ्मुखो भगवानास्ते दक्षिणेन महेश्वरः ॥ देवाश्चैवोत्तरेणासन् सर्वतस्त्वृषयोऽभवन् ॥ २३ ॥ कुर्वत्या तु तदा तत्र मंड
लं तत्प्रदक्षिणं ॥ इंद्रः स्थाणुश्च भगवान्धैर्येण प्रत्यवस्थितौ ॥ २४ ॥ द्रष्टुकामस्य चात्यर्थं गतया पार्श्वतस्तया ॥ अन्यदंचितपद्माक्षं दक्षिणं निःसृतं मुखं ॥ २५ ॥
पृष्ठतः परिवर्त्तयापश्चिर्मुखं निःसृतं मुखं ॥ गतया चोत्तरं पार्श्वमुत्तरं निःसृतं मुखं ॥ २६ ॥ महेंद्रस्यापि नेत्राणां पृष्ठतः पार्श्वतोऽग्रतः ॥ रक्तांतानां विशालानां सह
स्रंसर्वतोऽभवत् ॥ २७ ॥ एवं चतुर्मुखः स्थाणुर्महादेवाऽभवत्पुरा ॥ तथा सहस्रनेत्रश्च भूवर्चसूदनः ॥ २८ ॥ तथा देव निकायानां महर्षीणां च सर्वशः ॥ मु
खानि चाभ्यवर्त्तयेन याति तिलोत्तमा ॥ २९ ॥ तस्या गात्रे निपतिता दृष्टिस्तेषां महात्मनां ॥ सर्वेषां मेव भूयिष्ठं तदेवं पितामहं ॥ ३० ॥ गच्छंत्या तु तया सर्व
देवाश्च परमर्षयः ॥ कृतमित्येव तत्कार्यं मनिरूपसंपदा ॥ ३१ ॥

* रूपसंपत्करणेन हेतुना

यात्सुंदोपसुंदयोरेव ॥ २० ॥ ताभ्यां तयोः ॥ २१ ॥ मंडलं समुदायं ॥ २२ ॥ भगवान्विष्णुः प्राङ्मुखो भगवादिना ते
षामपि तत्र मोहो द्योतितः ॥ २३ ॥ २४ ॥ द्रष्टुकामस्य स्थाणोः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ देव निकायानां देवसंघानां येन देशेन मार्गेण सायानि तथा मुखानि अभ्यवर्त्तत ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ इतिआदिप० नै० भा० भा० एकादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २११ ॥ ॥ ७ ॥ जित्वेति कृत्वात्वाधीनं अव्ययं निर्विशेषं यथास्यात्तथा ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ प्रस्थेशिखरे ॥ तिलोत्तमायांतस्यांतुगतायांलोकभावनः ॥ सर्वान्विसर्जयामासदेवानृषिगणांश्चतान् ॥ ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिविदुरागमनराज्यलंभ पर्वणिसुंदोपसुंदोपास्यानेतिलोत्तमाप्रस्थापनेएकादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २११ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ नारदउवाच जित्वातुष्टयिर्विदित्यौ निःसपत्नौगतव्यथौ ॥ कृत्वात्रैलोक्यमव्यग्रंरुतकृत्यौबभूवतुः ॥ १ ॥ देवगंधर्वयक्षाणां नागपार्थिवरक्षसां ॥ आदायसर्वरत्नानिपरांतुष्टिमुपागतौ ॥ २ ॥ यदानप्रतिषेद्धारस्तयोःसंतीहकेचन ॥ निरुद्योगौतदाभूत्वानिजङ्गातेऽमराविव ॥ ३ ॥ स्त्रीभिर्माल्यैश्चगंधैश्चभक्ष्यभोज्यैःसुपुष्कलैः ॥ पानैश्चविविधैर्हृद्यैःपरां प्रीतिमवापतुः ॥ ४ ॥ अंतःपुरवनोद्यानेपर्वतेषुवनेषुच ॥ यथेप्सितेषुदेशेषुविजहातेऽमराविव ॥ ५ ॥ ततःकदाचिद्विध्यस्यप्रस्थेसमशिलातले ॥ पुष्पिताग्रे पुशालेषुविहारमभिजग्मतुः ॥ ६ ॥ दिव्येषुसर्वकामेषुसमानीतेषुतावुभौ ॥ वरासनेषुसंलृष्टौसहस्रीभिर्निर्णीदतुः ॥ ७ ॥ ततोवादित्रनृत्याभ्यामुपातिष्ठंतौ ॥ पुशालेषुविहारमभिजग्मतुः ॥ ८ ॥ ततस्तिलोत्तमातत्रवनेपुष्पाणिचिन्वती ॥ वेषंसाक्षिमाधायरक्तेनैकेनवाससा ॥ ९ ॥ नदीतीरेषुजा स्त्रियः ॥ गीतैश्चस्तुतिसंयुक्तैःप्रीत्यासमुपजग्मिरे ॥ १० ॥ ततस्तिलोत्तमातत्रवनेपुष्पाणिचिन्वती ॥ शनैर्जगामतदेशंयत्रास्तांतौमहासुरौ ॥ ११ ॥ तौतुपीत्वावरंपानंमदरक्तांतलोचनौ ॥ दृष्ट्वैवतांवरारोहांव्यथितौसंबभूवतुः ॥ १२ ॥ तावुत्यायासनंहित्वाजग्मतुर्यत्रसास्थिता ॥ उभौचकामसंमत्तावुभौप्रार्थयतश्चतां ॥ १३ ॥ दक्षिणेतांकरेसुभ्रंसुंदोजग्राहपाणिना ॥ उपसुंदोपि जग्राहवामेपाणौतिलोत्तमां ॥ १४ ॥ वरप्रदानमत्तौतावौरसेनबलेनच ॥ धनरत्नमदाभ्यांचसुरापानमदेनच ॥ १५ ॥ सर्वैरतैर्मर्दमत्तावन्योऽन्यंभ्रुकुटीरुतौ ॥ मदकामसमाविष्टौपरस्परमयोचतुः ॥ १६ ॥ ममभार्यातवगुरुरितिसुंदोऽभ्यभाषत ॥ ममभार्यातववधूरुपसुंदोऽभ्यभाषत ॥ १७ ॥ नैषातवममैषेतिततस्मै मन्युराविशत् ॥ तस्यारूपेणसंमत्तौविगतस्नेहसौहृदौ ॥ १८ ॥ तस्याहेतोर्गदेभीमेसंगृहीतामुभौतदा ॥ प्रगृह्यन्वगदेभीमेतस्यांतौकाममोहितौ ॥ १९ ॥ अहंपूर्वमहंपूर्वमित्यन्योऽन्यंनिजघ्नतुः ॥ तौगदाभिहतौभीमौपेततुर्धरणीतले ॥ २० ॥ रुधिरेणावसित्तांगौद्वाविवाकौनभश्च्युतौ ॥ ततस्ताविद्रुतानार्यःस चैदत्यगणस्तथा ॥ २० ॥

कल्यतेनसहयथास्यात्तथा सूक्ष्मैकवाससोधारितत्वाद्विविक्तावयवत्वेनजनंनव्याकुलयंतीत्यर्थः ॥ १ ॥ १० ॥ व्यथितौकामेन ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ तेजसाऽर्कवत्परदृष्ट्यभिभावकत्वात्सुदृष्टांसम्यग्दृष्टानकरिष्यतिकश्चित् ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इति आदिपर्वणि नै० भा० भा० द्वादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१२ ॥ ॥ ७३ ॥

पातालमगमत्सर्वो विषादभयकंपितः ॥ ततः पितामहस्तत्र सहदेवैर्महर्षिभिः ॥ २१ ॥ आजगाम विशुद्धात्मा पूजयंश्च तिलोत्तमां ॥ वरेणच्छंदयामास भगवान्प्रपितामहः ॥ २२ ॥ वरंदित्सुः सतत्रैनांप्रीतः प्राह पितामहः ॥ आदित्यचरितौ लोकान्विचरिष्यसि भाविनि ॥ २३ ॥ तेजसा च सुदृष्टां त्वानकरिष्यतिकश्च न ॥ एव तस्यै वरंदत्वा सर्वलोकपितामहः ॥ २४ ॥ इंद्रे त्रैलोक्यमाधाय ब्रह्मलोकं गतः प्रभुः ॥ नारद उवाच ॥ एव तौ सहितौ भूत्वा सर्वार्थेष्वेकनिश्चयौ ॥ २५ ॥ तिलोत्तमार्थसंक्रुद्धा वन्योऽन्यमभिजघ्नतुः ॥ तस्माद्ब्रवीमिवः स्नेहात्सर्वान् भरतसत्तमाः ॥ २६ ॥ यथा वो नात्र भेदः स्यात्सर्वेषां द्रौपदीकृते ॥ तथा कुंरुत भद्रं वो मम चेत्प्रियमिच्छथ ॥ २७ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ एवमुक्ता महात्मानो नारदेन महर्षिणा ॥ समयंचक्रिरे राजंस्तेऽन्योऽन्यवशमागताः ॥ समक्षंतस्य देवर्षे नारदस्यामितौजसः ॥ २८ ॥ द्रौपद्यानः सहासीनान्योऽन्योऽभिदर्शयेत् ॥ स नो द्वादशवर्षाणि ब्रह्मचारी वने वसेत् ॥ २९ ॥ कृते तु समये तस्मिन्पांडवैर्धर्मचारिभिः ॥ नारदोऽप्यगमत्प्रीत इष्टं देशं महामुनिः ॥ ३० ॥ एव तैः समयः पूर्वकृतो नारदं चोदितैः ॥ न चाभिद्यंत ते सर्वे तदाऽन्योऽन्येन भारत ॥ ३१ ॥ इति श्रीम० आदिप० विदुरागमनराज्यलंभप० सुंदोपसुंदोपाख्याने द्वादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१२ ॥ ॥ ७३ ॥

समाप्तं च विदुरागमनराज्यलंभपर्व ॥ अथार्जुनवनवासपर्व ॥ वैशंपायन उवाच ॥ एव ते समयं कृत्वा न्यवसंत तत्र पांडवाः ॥ वशेशस्त्रप्रतापेन कुर्वंतोऽन्यान्महीक्षितः ॥ १ ॥ तेषां मनुजसिंहानां पंचानाममितौजसां ॥ बभूव कृष्णां सर्वेषां पार्थानां वशवर्त्तिनी ॥ २ ॥ ते तया तैश्च सार्वारैः पतिभिः सह पंचभिः ॥ बभूव परमप्रीतानां गैरिव सरस्वती ॥ ३ ॥ वर्त्तमानेषु धर्मेण पांडवेषु महात्मसु ॥ व्यवर्धन्कुरवः सर्वे हीनदोषाः सुखान्विताः ॥ ४ ॥ अथ दीर्घेण कालेन ब्राह्मणस्य विशांपते ॥ कस्यचित् तस्करां जङ्गुः केचिद्गान्धर्वसत्तम ॥ ५ ॥ क्रियमाणे धने तस्मिन् ब्राह्मणः क्रोधमूर्च्छितः ॥ आगम्य स्वांडवप्रस्थमुदक्रोशस्स पांडवान् ॥ ६ ॥ क्रियते गोधनं क्षुद्रैर्नृशंसैरकृतात्मभिः ॥ प्रसत्य चास्मद्विषयादभ्यधावत पांडवाः ॥ ७ ॥ ब्राह्मणस्य प्रशांतस्य हविर्ध्वाक्षैः प्रलुप्यते ॥ शार्दूलस्य गुहां शून्यानी चः क्रोष्टाभिर्मदति ॥ ८ ॥ अरक्षितारं राजानं बलिषद्वागहारिणं ॥ तमाहुः सर्वलोकस्य समग्रं पापचारिणं ॥ ९ ॥

• पूर्ण

॥ २१२ ॥ ॥ ७३ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ नागैर्गजैः सरस्वती बहुसरोयुक्ता वनस्थली सा हि गजैर्युक्ताऽन्यैश्छेतुमशक्या तथा च गजा बलिनः एव ते मिथो वदन्ति हेतव इत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

अशंकमानेन आपद्धर्मनिश्चयवता विस्मयरहितेन ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ समुद्रगंगी ॥ १९ ॥ अनंगम्लपितां कामेन पीडितां ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ जानाम्यहं पाण्डवयत्या दनात्मनः ॥

तत्राग्निकार्यं कृतवान् कुंती पुत्रो धनं जयः ॥ अशंकमानेन द्रुतस्तेना तुष्य द्रुताशनः ॥ १५ ॥ अग्निकार्यं सकृत्वा तु नागराज सुतां तदा ॥ प्रहसन्निवर्त्तते च ह
देवचनमब्रवीत् ॥ १६ ॥ किमिदं साहसं भीरु कृतवत्यसि भाविनि ॥ कश्चायं सुभगे देशः काचत्वं कस्य वात्मजा ॥ १७ ॥ उलूप्युवाच ऐरावतकुले जा
तः कौरव्यो नाभपन्नगः ॥ तस्यास्मिदुहिताराज नुलूपीनामपन्नगी ॥ १८ ॥ साऽहं त्वामभिषेकार्थं मवतीर्णं समुद्रगां ॥ दृष्ट्वैव पुरुषव्याघ्रकंदर्पेणाभिमुखी
ता ॥ १९ ॥ तां मामनंगम्लपितां त्वत्कृते कुरुनंदन ॥ अनन्यां नंदय स्वाद्यप्रदानेनात्मनो नय ॥ २० ॥ अर्जुन उवाच ब्रह्मचर्यमिदं भद्रे मम द्वादशवार्षिकं ॥
धर्मराजेन चादिष्टं नाहमस्मि स्वयं वशः ॥ २१ ॥ तव चापि प्रियं कर्तुमिच्छामि जलचारिणि ॥ अनृतं नोक्तपूर्वं च मया किंच न कर्हि चित् ॥ २२ ॥ कथंच नानृ
तं मे स्यात्तव चापि प्रियं भवेत् ॥ न च पीड्येत मे धर्मस्तथा कुर्यात्पुनर्जंगमे ॥ २३ ॥ उलूप्युवाच जानाम्यहं पाण्डवे यथा चरसि मे दिनीं ॥ यथा च ते ब्रह्मचर्यमिदं मा
दिष्टवान् गुरुः ॥ २४ ॥ परस्परं वर्त्तमानान् द्रुपदस्यात्मजां प्रति ॥ योनोऽनुप्रविशेन्मोहात्स वै द्वादशवार्षिकं ॥ २५ ॥ वने च रे ब्रह्मचर्यमिति वः समयः कृतः ॥ तदि
दं द्रौपदी हेतोरन्योऽन्यस्य प्रवासनं ॥ २६ ॥ कृतवांस्तत्र धर्मार्थं मत्र धर्मो न दुष्यति ॥ परित्राणं च कर्त्तव्यमातार्तानां पृथुलोचन ॥ २७ ॥ कृत्वाममपरित्राणं त
व धर्मो न लुप्यते ॥ यदि वाप्यस्य धर्मस्य सूक्ष्मोऽपि स्याद्वातिक्रमः ॥ २८ ॥ स च ते धर्म एव स्याद्वा प्राणान्ममार्जुन ॥ भक्तां च भजमां पार्थ सतामेतन्मतं प्रभो
॥ २९ ॥ न करिष्यसि चेदेवं मृतां मामुपधारय ॥ प्राणदानान्महाबाहो चरधर्ममनुत्तमं ॥ ३० ॥ शरणं च प्रपन्नास्मित्वामघपुरुषोत्तम ॥ दीनानां नाथान्कोतेय
सि ॥ ३१ ॥ साऽहं शरणमभ्येमि रोरवीमिच्छुः खिता ॥ याचेत्वां चाभिकामाहंतस्मात्कुरु मम प्रियं ॥ सत्त्वमात्मप्रदानेन सकामां कर्त्तुमहं
वाप्सेवान् ॥ उदितेऽभ्युत्थितः सूर्यो कौरव्यस्य निवेशनात् ॥ ३४ ॥ आगतस्तु पुनस्तत्र गंगाद्वारं तथा सह ॥ परित्यज्य गता सा ध्वी उलूपी निजमंदिरं ॥ ३५ ॥

तीर्थं कार्यं दर्शयंतीति पदं निमित्तमेव ब्रह्मचर्यं नान्यत्रेत्याह अतएवापेक्षि चिदां गदासु भद्रयोः पाणिमहजं संगच्छते ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥
प्राणान्ममपरित्राणं तव धर्मो न लुप्यते ॥ ३५ ॥

॥ २१ ॥ इति आदिपर्वणि त्रैलोक्ये भारतभावदीपे चतुर्विंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ कथयित्वेति ॥ १ ॥ ऋगुतुंगे तुंगनाथ इति प्रसिद्धे ॥ २ ॥ निवेशान्गहाणि ॥

इत्यादौ रमजेयत्वं जलसर्वप्रभारत ॥ साध्या जलचराः सर्वे भविष्यन्ति न संशयः ॥ ३६ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि अर्जुनवनवासपर्वणि उलूपीसंमे-
चतुर्विंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१४ ॥ ॥ ५ ॥ वैशंपायन उवाच कथयित्वा च तत्सर्वं ब्राह्मणेभ्यः सभारत ॥ प्रययौ हिमवत्पार्श्वततो वज्रं ध-
रत्तमजः ॥ १ ॥ अगस्त्यवटमासाद्य वसिष्ठस्य च पर्वतं ॥ ऋगुतुंगे च कौतियः कृतवान् शौचमात्मनः ॥ २ ॥ प्रददौ गोसहस्राणि सुबहूनि च भारत ॥ निवेशांश्च
द्विजातिभ्यः सोऽदत्त कुरुसत्तमः ॥ ३ ॥ हिरण्यविंदोस्तीर्थे च स्नात्वा पुरुषसत्तमः ॥ दृष्ट्वा न्याडवश्रेष्ठः पुण्यान्यायतनानि च ॥ ४ ॥ अवतीर्य नरश्रेष्ठो ब्राह्मणैः
सह भारत ॥ प्राचीं दिशमभिप्रेप्सुर्जगाम भरतर्षभः ॥ ५ ॥ आनुपूर्व्येण तीर्थानि दृष्ट्वा न्कुरुसत्तमः ॥ नदीं चोत्पलिनीं रम्यामरण्यं नैमिषं प्रति ॥ ६ ॥ नंदाम
परनंदां च कौशिकीं च यशस्विनीं ॥ महानदीं गयां चैव गंगामपि च भारत ॥ ७ ॥ एवं तीर्थानि सर्वाणि पश्यमानस्तथाश्रमान् ॥ आत्मनः पावनं कुर्वन् ब्राह्मणे-
भ्यो ददौ च गाः ॥ ८ ॥ अंगवंगकलिं गेषु यानि तीर्थानि कानिचित् ॥ जगाम तानि सर्वाणि पुण्यान्यायतनानि च ॥ ९ ॥ दृष्ट्वा च विधिवत्तानि धनं चापि ददौ
ततः ॥ कलिं गराष्ट्रद्वारेषु ब्राह्मणाः पांडवानुगाः ॥ अभ्यनुज्ञाय कौतियमुपावर्त्तत भारत ॥ १० ॥ स तु तैरभ्यनुज्ञातः कुंतीपुत्रो धनं जयः ॥ सहायैरल्पकैः शूरः प्रय-
यौ यत्र सागरः ॥ ११ ॥ सकलिं गानतिक्रम्य देशानायतनानि च ॥ हर्म्याणि रमणीयानि प्रेक्षमाणो ययौ प्रभुः ॥ १२ ॥ महेंद्रपर्वतं दृष्ट्वा तापसैरुपशोभितं ॥
समुद्रतीरेण शतैर्मणिपूरं जगाम ह ॥ १३ ॥ तत्र सर्वाणि तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च ॥ अभिगम्य महाबाहुरभ्यगच्छन्महीपतिं ॥ १४ ॥ मणिपूरेश्वरं राजन् ध-
र्मज्ञं चित्रवाहनं ॥ तस्य चित्रांगदानामदुहिताचारुदर्शना ॥ १५ ॥ तां ददर्श पुरे तस्मिन् विचरंतीं यदृच्छया ॥ दृष्ट्वा च तां वरारोहां च कमेचैत्रवाहिनीं ॥ १६ ॥
अभिगम्य च राजानमवदत्स्वं प्रयोजनं ॥ देहि मे स्वत्विमां राजन् क्षत्रियाय महात्मने ॥ १७ ॥ तच्छ्रुत्वा त्वब्रवीद्राजा कस्य पुत्रोऽसि नाम किं ॥ उवाच तं पांडवो
हं कुंतीपुत्रो धनं जयः ॥ १८ ॥ तमुवाचाथ राजा ससां त्वपूर्वमिदं वचः ॥ राजा प्रभंजनो नाम कुलेऽस्मिन् संबभूव ह ॥ १९ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ महानदीम्यास्थामेव नदी ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ राष्ट्रद्वारेषु पर्वतसंधि मार्गेषु कलिं गस्थतीर्थानामनतिप्रशस्तत्वात् उपावर्त्तत परावृत्ताः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥
चैत्रवाहिनी चित्रवाहनस्य दुहितरं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

म.भा.टी.

॥२३०॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ हेतुविधिनापुत्रहेतौ पुत्रिकायामपुत्रशब्दप्रयोगविधानात् लांगलंजीवनमिति वत् तथाचलिंगं पुमांसएवमेपुत्राजायेरन्निति तेनपुंन्यपिपुत्रसंज्ञिता ॥ २४ ॥ शुल्कंमौ
ल्यं अयापिपुत्रिकापुत्रस्यैवराज्यमितिदक्षिणकैरेलेष्वाचारोदश्यते ॥ २५ ॥ समाःवर्षाणि हिमाइतिपाठेपिहेतुत्रयेणसवार्थोलक्ष्यः पश्येमत्वाशतःहिमाइतिवेदप्रयोगाच्च ॥ २६ ॥ २७ ॥ इतिआ
अपुत्रःप्रसवेनार्थोतिपस्तेपेसउत्तमं ॥ उग्रेणतपसातेनदेवदेवःपिनाकधृत् ॥ २० ॥ ईश्वरस्तोषितःपार्थदेवदेवउमापतिः ॥ तसस्मैभगवान्प्रादादेकैकंप्रसवंकु
ले ॥ २१ ॥ एकैकःप्रसवस्तस्माद्भवत्यस्मिन्कुलेसदा ॥ तेषांकुमाराःसर्वेषांपूर्वेषांममजहिरे ॥ २२ ॥ एकाचममकन्येयंकुलस्योत्पादनीभृशं ॥ पुत्रोममाय
मितिमेभावंनापुरुषर्षभ ॥ २३ ॥ पुत्रिकाहेतुविधिनासंज्ञिताभरतर्षभ ॥ तस्मादेकःसुतोयोऽस्यांजायतेभारतत्वया ॥ २४ ॥ एतच्छुल्कंभवत्वस्याःकुलकृज्जा
यतामिह ॥ एतेनसमयेनेमांप्रतिगृहीष्वपांडव ॥ २५ ॥ सतयेतिप्रतिज्ञायतांकन्यांप्रतिगृह्यच ॥ उवासनगरेतस्मिस्तिसःकुंतीसुतःसमाः ॥ २६ ॥ तस्यांसुते
समुत्पन्नेपरिष्वज्यवरांगनां ॥ आमंभ्यंतृपतितंतुजगामपरिवर्त्तितुं ॥ २७ ॥ इतिश्रीम० आदिप० अर्जुनवनवासप० चित्रांगदासंगमेपंचदशाधिकद्विं
शततमोऽध्यायः ॥ २१५ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ वैशंपायनउवाच ततःसमुद्रेतीर्थानिदक्षिणेभरतर्षभः ॥ अभ्यगच्छत्सुपुण्यानिशोभितानितपस्वि
भिः ॥ १ ॥ वर्जयंतिस्मतीर्थानितत्रपंचस्मतापसाः ॥ अवकीर्णानियान्यासन्पुरस्तात्तुतपस्विभिः ॥ २ ॥ अगस्त्यतीर्थंसौभद्रंपौलोमंचसुपावनं ॥ कारंधमं
प्रसन्नं चहयमेधफलंचतत् ॥ ३ ॥ भारद्वाजस्यतीर्थंतुपापप्रशमनंमहत् ॥ एतानिपंचतीर्थानिददर्शकुरुसत्तमः ॥ ४ ॥ विविक्तान्युपलक्ष्यायतानितीर्थानि
पांडवः ॥ दृष्ट्वाचवर्ज्यमानानिमुनिभिर्धर्मबुद्धिभिः ॥ ५ ॥ तपस्विनस्ततोपृच्छत्पांजलिःकुरुनंदनः ॥ तीर्थानीमानिवर्ज्यतेकिमर्थं ब्रह्मवादिभिः ॥ ६ ॥ ता
पसाऊचुः ग्राहाःपंचवसंत्येषुहरंतिचतपोधनान् ॥ ततएतानिवर्ज्यतेतीर्थानिकुरुनंदन ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच तेषांश्रुत्वामहाबाहुर्वार्यमाणस्तपो
धनेः ॥ जगामतानितीर्थानिद्रष्टुंपुरुषसत्तमः ॥ ८ ॥ ततःसौभद्रमासाद्यमहर्षेस्तीर्थमुत्तमं ॥ विगात्सहसाशूरःस्नानंचक्रेपरंतपः ॥ ९ ॥ अथतंपुरुषव्याघ्रं
मृतजंलचरोमहान् ॥ जग्राहचरणेग्राहःकुंतीपुत्रंधनंजयं ॥ १० ॥ सतमादायकोतेयोविस्फुरंतंजलेचरं ॥ उदतिष्ठन्महाबाहुर्बलेनबलिनांवरः ॥ ११ ॥ उ
त्कृष्टएवग्राहस्तुसोऽर्जुनेनयशस्विना ॥ बभूवनारीकल्याणीसर्वाभरणभूषिता ॥ १२ ॥

द्विपर्वणिने० भारतभावदीपेपंचदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१५ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ ततइति ॥ १ ॥ पंचतीर्थानिआगस्त्यसौभद्रपौलोमकारंधमभारद्वाजीयानिपंचतीर्थानि ॥ २ ॥ ३ ॥
॥ ४ ॥ धर्मबुद्धिभिः दुर्भरणजंदोषंतीर्थेनाप्यविनाश्यंपश्यद्भिः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ उत्कृष्टएवउद्धृतमात्रः ॥ १२ ॥

आदिपर्व

9

॥२३०॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकण्ठीये भारतभावे दीपे षोडशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

दीप्यमानाश्रियाराजन्दिध्यरूपाममोरमा ॥ तदद्भुतमहदृष्ट्वा कुंती पुत्रो धनं जयः ॥ १३ ॥ तां स्त्रियं परमप्रीत इदं वचनमब्रवीत् ॥ कावै त्वमसि कल्याणिकुतो
वाऽसि जलेचरी ॥ १४ ॥ किमर्थं च महत्पापमिदं कृतवती पुरा ॥ वर्गो वाच अप्सराऽस्मि महाबाहो देवारण्यविहारिणी ॥ १५ ॥ इष्टधनपते नित्यं वर्गा
नाममहाबल ॥ मम सख्यश्च तस्मिन्याः सर्वाः कामगमाः शुभाः ॥ १६ ॥ ताभिः सार्धं प्रयाताऽस्मि लोकपालनिवेशनं ॥ ततः पश्चामहे सर्वा ब्राह्मणं संशितव्रतं
॥ १७ ॥ रूपवंतमधीयानमेकमेकांतचारिणं ॥ तस्यैव तपसाराजंस्तद्वनं तेजसावृतं ॥ १८ ॥ आदित्य इव तं देशं कृत्स्नं सर्वं व्यकाशयत् ॥ तस्य दृष्ट्वा तपस्तादृशं
पंचाद्भुतमुत्तमं ॥ १९ ॥ अवतीर्णाः स्मर्तुं देशं तपोविघ्नचिकीर्षया ॥ अहं च सौरभेयी च समीची बुद्बुदालता ॥ २० ॥ यौगपद्येन तं विप्रमभ्यगच्छाम भारत ॥
गायंत्योऽथ हसंत्यश्च लोभयित्वा च तं द्विजं ॥ २१ ॥ स च नास्मात्सुकृतवान् मनोवीरकथंचन ॥ नाकंपतमहातेजाः स्थितस्तपसि निर्मले ॥ २२ ॥ सोऽपि कु
पितोऽस्मात्सुब्राह्मणः क्षत्रियर्षभ ॥ ग्राहभूता जले यूयं चरिष्यथ शतं समाः ॥ २३ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि अर्जुनवनवासपर्वणि तीर्थग्राहविमोच
ने षोडशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वर्गो वाच ततो वयं प्रव्यथिताः सर्वा भारतसत्तम ॥ अयामशरणं विप्रतंतपो
धनमच्युतं ॥ १ ॥ रूपेण वयसा चैव कंदर्पेण च दर्पिताः ॥ अयुक्तं कृतवत्यः स्मक्षंतुमर्हसि नो द्विज ॥ २ ॥ एष एव वधोऽस्माकं सुपर्याप्तस्तपोधन ॥ यद्वयं संशिता
त्मानं प्रलोभ्युं त्वामिहा गताः ॥ ३ ॥ अकथ्यास्तु स्त्रियः सृष्टामन्यंते धर्मचारिणः ॥ तस्माद्दुर्मणवर्द्धत्वं नास्माद्भिंसितुमर्हसि ॥ ४ ॥ सर्वभूतेषु धर्मज्ञमैत्रो ब्राह्म
ण उच्यते ॥ सत्यो भवतु कल्याण एवं वादो मनीषिणां ॥ ५ ॥ शरणं च प्रपन्नानां शिष्टाः कुर्वन्ति पालनं ॥ शरणं त्वां प्रपन्नाः स्म तस्मात्त्वं क्षंतुमर्हसि ॥ ६ ॥ वै
शंपायन उवाच एवमुक्तः स धर्मात्मा ब्राह्मणः शुभकर्मकृत् ॥ प्रसादं कृतवान् वीररविसोमसमप्रभः ॥ ७ ॥ ब्राह्मण उवाच शतं शतसहस्रं तु सर्वमक्ष
य्यवाचकं ॥ परिमाणं शतं त्वे तन्नेदमक्षय्यवाचकं ॥ ८ ॥ यदा च वो ग्राहभूता गृह्णंतीः पुरुषान् जले ॥ उत्कर्षति जलात् तस्मात्स्यलं पुरुषसत्तमः ॥ ९ ॥

ततो वयमिति अयाममतवत्यः ॥ १ ॥ २ ॥ प्रलोभ्युं प्रलोभयितुं ॥ ३ ॥ वर्धवर्धत्व ॥ ४ ॥ मैत्रः सर्वभूतसुहृत् एष वादः मैत्रो ब्राह्मण इत्युद्घोषः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ शतसहस्रादयः शब्दा अनंतवाचकाः इह
तु शतशब्दः शतमेव वक्तव्यार्थः ॥ ८ ॥ यदा चेति उत्कर्षणमेवावधिर्न शतसंख्येति भावः ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥
 तदाय्यं पुनः सर्वाः स्वरूपं प्रतिपत्स्यथ ॥ अनृतं नोक्तपूर्वमेहसतापिकदाचन ॥ १० ॥ तानि सर्वाणि तीर्थानि ततः प्रभृतिचैव ह ॥ नारीतीर्थानि नाग्नेहस्यातिर्या
 स्यंतिसवशः ॥ पुण्यानि च भविष्यंति पावनानि मनीषिणां ॥ ११ ॥ वर्गो वाच ततो भिवाद्यतं विप्रं कृत्वा चापि प्रदक्षिणं ॥ आर्चितयामोऽपस्तृत्य त
 स्माद्देशात्सुदुःखिताः ॥ १२ ॥ कनुनामवयं सर्वाः कालेनाल्पेन तनरं ॥ समागच्छेम योनस्तद्रूपमापादयेत्युनः ॥ १३ ॥ तावयं चिंतयित्वैव मुहूर्तादिव भारत ॥
 दृष्टवत्यो महाभागं देवर्षिमुत्तमनारदं ॥ १४ ॥ संप्रदृष्टाः स्मृतं दृष्ट्वा देवर्षिं ममित्युति ॥ अभिवाद्य च तं पार्थ स्थिताः स्मव्रीडिताननाः ॥ १५ ॥ स नो पृच्छदुःखम्
 लमुक्तवत्यो वयं च तं ॥ श्रुत्वा तत्र यथावत्तमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १६ ॥ दक्षिणे सागरानूपे पंच तीर्थानि संति वै ॥ पुण्यानि रमणीयानि तानि गच्छतमाचिरं ॥
 ॥ १७ ॥ तत्राशुपुरुषव्याघ्रः पांडवयोधनं जयः ॥ मोक्षयिष्यति शुद्धात्मा दुःखादस्मान्न संशयः ॥ १८ ॥ तस्य सर्वा वयं वीरश्रुत्वा वाक्यमितोगताः ॥ तदिदं
 सत्यमेवाद्यमोक्षिता हंत्वयाऽनघ ॥ १९ ॥ एतास्तु मम ताः सस्यश्च तस्योऽन्या जलेश्रिताः ॥ कुरु कर्म शुभं वीर एताः सर्वा विमोक्षय ॥ २० ॥ वैशंपा
 यन उवाच ततस्ताः पांडवश्रेष्ठः सर्वा एव विशांपते ॥ तस्माच्छापाददीनात्मा मोक्षयामास वीर्यवान् ॥ २१ ॥ उत्थाय च जलात् तस्मात्पतितं लभ्यवपुः स्वकं ॥
 तास्तदाऽप्सरसो राजन्नदृश्यं तयथापुरा ॥ २२ ॥ तीर्थानि शोधयित्वा तु तथानुज्ञायताः प्रभुः ॥ चित्रांगदां पुनर्द्रष्टुं मणिपूरं पुनर्ययौ ॥ २३ ॥ तस्याम जनयत्यु
 त्रं राजानं बभ्रुवाहनं ॥ तं दृष्ट्वा पांडवो राजंश्चित्रवाहनमब्रवीत् ॥ २४ ॥ चित्रांगदयाः शुल्कं त्वंगृहाण बभ्रुवाहनं ॥ अनेन च भविष्यामि क्रणान्मुक्तो नराधिप
 ॥ २५ ॥ चित्रांगदां पुनर्वाक्यमब्रवीत् पांडुनंदनः ॥ इहैव भव भद्रं ते वर्धेथा बभ्रुवाहनं ॥ २६ ॥ इंद्रप्रस्थनिवासं मे त्वं तत्रागत्य रंस्यसि ॥ कुंती युधिष्ठिरं भीमं भ्रा
 तरौ मे कनीयसौ ॥ २७ ॥ आगत्य तत्र पश्येथा अन्यानपि च बांधवान् ॥ बांधवैः सहिताः सर्वे नंदसेत्वं मनिंदिते ॥ २८ ॥ धर्मस्थितः सत्यधृतिः कौंत्योऽथ युधि
 स्थिरः ॥ जित्वा तु पृथिवीं सर्वां राजसूयं करिष्यति ॥ २९ ॥ तत्रागच्छंति राजानः पृथिव्यां नृपसंज्ञिताः ॥ बहूनि रत्नान्यादाय आगमिष्यति ते पिता ॥ ३० ॥ ए
 कसार्थं प्रयातासि चित्रवाहनसेवया ॥ द्रक्ष्यामि राजसूये त्वां पुत्रं पालय मा शुचः ॥ ३१ ॥ बभ्रुवाहननाम्ना तु मम प्राणो महीचरः ॥ तस्माद्भरस्व पुत्रं वैपुरुषं
 वंशवर्धनं ॥ ३२ ॥ चित्रवाहनदायादं धर्मात्पौरवनंदनं ॥ पांडवानां प्रियं पुत्रं तस्मात्पालय सर्वदा ॥ ३३ ॥

॥३४॥ ॥३५॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभाषदीपेसप्तदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१७ ॥ ॥३५॥ ॥३५॥ सइति अपरांतेषुपश्चिमसमुद्रतीरेषु ॥ १ ॥ २ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

विप्रयोगेनसंतापंमाकृथास्त्वमनिंदिते ॥ चित्रांगदामेवमुक्त्वागोकर्णमभितोगमत् ॥ ३४ ॥ आद्यं पशुपतेः स्थानं दर्शनादेवमुक्तिदं ॥ यत्र पापोऽपि मनुजः
प्राप्नोत्यभयदं पदं ॥ ३५ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि अर्जुनवनवासपर्वण्यर्जुनतीर्थयात्रायां सप्तदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१७ ॥ ॥३५॥
वैशंपायन उवाच ॥ सोऽपरांतेषु तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च ॥ सर्वाण्येवानुपूर्व्येण जगामामितविक्रमः ॥ १ ॥ समुद्रेऽपि श्विमेयानि तीर्थान्यायतनानि
च ॥ तानि सर्वाणि गत्वा सप्रभासमुपजग्मिवान् ॥ २ ॥ प्रभासदेशं संप्राप्तं बीभत्सुमपराजितं ॥ सुपुण्यं रमणीयं च शुश्रावमधुसूदनः ॥ ३ ॥ ततोऽभ्यगच्छ
त्कौंतेयं सखायं तत्र माधवः ॥ ददृशाते तदाऽन्योऽन्यं प्रभासेरुष्णपांडवौ ॥ ४ ॥ तावन् योऽन्यं समाश्लिष्य पृष्ठाचकुशलं वने ॥ आस्तां प्रियसखा यौ तौ नरना
रायणावृषी ॥ ५ ॥ ततोर्जुनं वासुदेवस्तां चर्यां पर्यपृच्छत ॥ किमर्थं पांडवै तानि तीर्थान्यनुचरस्युत ॥ ६ ॥ ततोऽर्जुनो यथावत्तं सर्वमाख्यातवांसदा ॥ श्रुत्वा
वाच च वार्ष्णेय एवमेतदिति प्रभुः ॥ ७ ॥ तौ विहृत्य यथाकामं प्रभासेरुष्णपांडवौ ॥ महीधरं रैवतकं वासायैवाभिजग्मतुः ॥ ८ ॥ पूर्वमेव तुरुष्णस्य वचनात्तं
महीधरं ॥ पुरुषामंड्यां च कुरुपुत्रं जङ्गुश्च भोजनं ॥ ९ ॥ प्रतिगृत्वा र्जुनः सर्वमुपभुज्य च पांडवः ॥ सहैव वासुदेवेन दृष्टवान्नटनर्तकान् ॥ १० ॥ अभ्यनुज्ञाय
तान्सर्वानर्चयित्वा च पांडवः ॥ सत्कृतं शयनं दिव्यमभ्यगच्छन्महामतिः ॥ ११ ॥ ततस्तत्र महाबाहुः शयानः शयने शुभे ॥ तीर्थानां पल्वलानां च पर्वतानां च दृ
र्शनं ॥ आपगानां वनानां च कथयामास सात्वते ॥ १२ ॥ एवं सकथयन्नेव निद्रया जनमेजय ॥ कौंतेयोऽपि हतस्तस्मिन् शयने स्वर्गसन्निभे ॥ १३ ॥ मधुरेणैव
गीतेन वीणाशब्देन चैव ह ॥ प्रबोध्यमानो बुबुधेस्तुतिभिर्मंगलैस्तथा ॥ १४ ॥ सकृत्वाऽवश्यं कार्याणि वार्ष्णेयनाभिनंदितः ॥ रथेन कांचनांगेन द्वारकां मभिज
ग्मिवान् ॥ १५ ॥ अलंकृता द्वारका तु यभूव जनमेजय ॥ कुंतीपुत्रस्य पूजार्थं मपि निष्कुटकेष्वपि ॥ १६ ॥ दिदृक्षंतश्च कौंतेयं द्वारकावासिनो जनाः ॥ नरैर्द्रमार्गमा
जम्मुस्तूर्णशतसहस्रशः ॥ १७ ॥ अवलोकेषु बारीणां सहस्राणि शतानि च ॥ भोजवृष्ण्यंधकानां च समवायो महानभूत् ॥ १८ ॥ स तथा सत्कृतः सर्वैर्भोजव
ृष्ण्यंधकात्मजैः ॥ अभिवाद्यांभिवाद्यांश्च सर्वैश्च प्रतिनंदितः ॥ १९ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ कांचनांगेन स्वर्णमयज्वादिमता ॥ १५ ॥ निष्कुटेषु गृह्णारामेष्वपि अलंकृता किमुतराजमार्गादिषु ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

म.भा.टी.

॥२३३॥

सन्नेयेसमुदाये ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ श्रुत्वापार्थस्यविक्रमंश्रुत्वा पाशगृहीत्वा रूपंउपदेशात्मकमालोकं ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ भवेनएश्वयण
तेषांसमुपविष्टानांदिवानामिवसन्नये ॥ आचक्ष्यौचेष्टितंजिष्णोःसभापालःसहानुगः ॥ १५ ॥ तच्छ्रुत्वावृष्णिवीरास्तेमदसंरक्तलोचनाः ॥ अमृष्यमाणाः
पार्थस्यसमुत्पेतुरहंरुताः ॥ १६ ॥ योजयध्वंरथानाशुप्रासानाहरतेतिच ॥ धनूंषिचमहार्हाणिकवचानिवृंहंतिच ॥ १७ ॥ सूतानुचक्रुशुःकेचिद्रथान्योज
यतेतिच ॥ स्वयंचतुरगान्केचिदयुंजन्हमभूषितान् ॥ १८ ॥ रथेष्वानीयमानेषुकवचेषुध्वजेषुच ॥ अभिक्रंदेनृवीराणांतदासीत्तुमुलंमहत् ॥ १९ ॥ वनमा
लीततःक्षीबःकैलासशिखरोपमः ॥ नीलवासामदोत्सिक्तइदंवचनमब्रवीत् ॥ २० ॥ किमिदंकुरुथाप्रज्ञास्तूष्णींभूतेजनार्दने ॥ अस्यभावमविज्ञायसंकुडा
मोघगर्जिताः ॥ २१ ॥ एषतावदभिप्रायमाख्यातुस्वमहामतिः ॥ यदस्यरुचिरंकर्तुंतत्कुरुध्वमतंद्रिताः ॥ २२ ॥ ततस्तेतद्वचःश्रुत्वाग्रात्यरूपंहलायुधात् ॥
तूष्णींभूतास्ततःसर्वेसाधुसाध्वितिचाब्रुवन् ॥ २३ ॥ समंवचोनिशम्यैवबलदेवस्यधीमतः ॥ पुनरेवसभामध्येसर्वेतेसमुपाविशन् ॥ २४ ॥ ततोऽब्रवीद्वासु
देवंवचारामःपरंतपः ॥ किमवागुपविष्टोऽसिप्रेक्षमाणोजनार्दने ॥ २५ ॥ सत्कृतस्त्वत्कृतेपार्थःसर्वैरस्माभिरच्युत ॥ नचसोऽर्हतितांपूजांदुर्बुद्धिःकुलपांस
नः ॥ २६ ॥ कोहितत्रैवभुक्तान्नंभाजनंभेतुमर्हति ॥ मन्यमानःकुलेजातमात्मानंपुरुषःकचित् ॥ २७ ॥ इच्छन्नेवहिसंवंधंरुतंपूर्वचमानयन् ॥ कोहिना
मभवेनार्थीसाहसेनसमाचरेत् ॥ २८ ॥ सोऽवमन्यतथाऽस्माकमनादृत्यचकेशवं ॥ प्रसत्पुलहतवानद्यंभद्रांमृत्युमात्मनः ॥ २९ ॥ कथंहिशिरसोमध्येरु
तंतनेप्रदंमम ॥ मर्षयिष्यामिगोविंदपादस्पर्शमिवोरगः ॥ ३० ॥ अद्यनिष्कौरवामेकःकरिष्यामिवसुंधरां ॥ नहिमेमर्षणीयोऽयमर्जुनस्यव्यतिक्रमः ॥ ३१ ॥
तंतथागर्जमानंतुमेघदुंदुभिनिःस्वनं ॥ अन्वपद्यंततेसर्वेभोजवृण्यंधकास्तदा ॥ ३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिप० सुभद्राहरणपर्वणिबलदेवक्रोधेविंश
त्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२० ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ समाप्तंचसुभद्राहरणपर्व ॥ अथहरणाहरणपर्व ॥ वैशंपायनउवाच उक्तवंतोयथा
वीर्यमसरुत्सर्ववृणयः ॥ ततोऽब्रवीद्वासुदेवोवाक्यंधर्मार्थसंयुतं ॥ १ ॥ नावमानंकुलस्यास्यगुडाकेशःप्रयुक्तवान् ॥ संमानोऽभ्यधिकंस्तेजप्रयुक्तोयंनसं
शयः ॥ २ ॥ अर्थलुब्धान्नवःपार्थोमन्यतेसात्वतान्सदा ॥ स्वयंवरमनाधृष्यंमन्यतेचापिपांडवः ॥ ३ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ अन्वपद्यंतअनुमोदितवंतः ॥ ३२ ॥ इतिआ० नै० भा० विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२० ॥ ॥ ७३ ॥ उक्तवंतइति ॥ १ ॥ २ ॥ अनाधृष्यंकन्यालाभानियमादनादेयं ॥ ३ ॥

आदिपव

१

॥२३३॥

प्रदानं प्रतिवहोनीचं कर्मैत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ बुभूषेत प्राप्नुमिच्छेत् ॥ ७ ॥ अयनिष्कौरवाभित्युक्तं तत्राह नचेति अहं तु भक्त्यैव तेन जितोऽस्मि परिशेषात्तु हर एव तस्य तियोद्धानाम्यदिति भावः ॥ ८ ॥ ९ ॥

प्रदानमपि कन्यायाः पशुवत्कोनुमन्यते ॥ विक्रयं चाप्यपत्यस्य कः कुर्यात्पुरुषो भुवि ॥ ४ ॥ एतान्दोषांस्तु कौंतेयो दृष्टवानिति मेमतिः ॥ अतः प्रसत्य हृतवा
न्यां धर्मेण पाण्डवः ॥ ५ ॥ उचितश्चैव संबंधः सुभद्रां च यशस्विनीं ॥ एष चापीदृशः पार्थः प्रसत्य हृतवानिति ॥ ६ ॥ भरतस्यान्वये जातं शांतनोश्च यशस्वि
नः ॥ कुंतिभोजात्मजा पुत्रं कोबुभूषेत नार्जुनं ॥ ७ ॥ न च पश्यामि यः पार्थं विजयेत रणे बलात् ॥ वर्जयित्वा विरूपाक्षं भगनेत्र हरं हरं ॥ ८ ॥ अपि सर्वे प्रुलोकेषु स
द्रुद्रेषु मारिष ॥ स च नाम रथस्तादृक्मदीयास्ते च वाजिनः ॥ ९ ॥ योद्धा पार्थश्च शीघ्रास्त्रः कोनु तेन समो भवेत् ॥ तमभिद्रुत्य सांत्वेन परमेण धनं जयं ॥ १० ॥
न्यवर्तय तसं दृष्टाममैषा परमामतिः ॥ यदि निजित्य वः पार्थो बलाद् दृष्टे त्वकं पुरं ॥ ११ ॥ प्रणश्येद्वो यशः सद्यो न तु सांत्वे पराजयः ॥ तच्छ्रुत्वा वासुदेवस्य तथा
चक्रुर्जनाधिप ॥ १२ ॥ निवृत्तश्चार्जुनस्तत्र विवाहं कृतवान् प्रभुः ॥ उषित्वा तत्र कौंतेयः संवत्सरपराः क्षपाः ॥ १३ ॥ विद्वत्य च यथाकामं पूजितो दृष्टिनिन्दनैः ॥
पुष्करे तु ततः शेषं कालं वर्तितवान् प्रभुः ॥ १४ ॥ पूर्णं तु द्वादश वर्षं खाण्डवप्रस्थमागतः ॥ अभिगम्य च राजानं नियमेन समाहितः ॥ १५ ॥ अभ्यर्च्य ब्राह्मणान्या
र्थोद्रौपदीमभिजग्मिवान् ॥ तद्रौपदीप्रत्युवाच प्रणयात्कुरुनन्दनं ॥ १६ ॥ तत्रैव गच्छ कौंतेय यत्र सा सात्वतात्मजा ॥ सुबद्धस्यापि भारस्य पूर्वबंधः श्रुत्वा
यते ॥ १७ ॥ तथा बहुविधं कृष्णां विलपन्ती धनं जयः ॥ सांत्वयामास भूयश्च क्षमयामास चासकृत् ॥ १८ ॥ सुभद्रां त्वरमाणश्च रक्तकौशेयवासिनीं ॥ पार्थः
प्रस्थापयामास कृत्वा गोपालिकावपुः ॥ १९ ॥ साऽधिकं तेन रूपेण शोभमानाय शस्विनी ॥ भवनं श्रेष्ठमासाद्य वीरपत्नी वरांगना ॥ २० ॥ ववंदे पृथुताघाक्षी
पृथां भद्राय शस्विनीं ॥ तां कुंती चारुसर्वांगीमुपाजिघ्रतमूर्धनि ॥ २१ ॥ प्रीत्या परमया युक्ता आशीर्भिर्युजता तुलां ॥ ततोऽभिगम्य त्वं रिता पूर्णं दुःसदृशानना
॥ २२ ॥ ववंदे द्रौपदीं भद्रां प्रेप्याऽहमिति चाब्रवीत् ॥ प्रत्युत्थाय तदा कृष्णास्वसारं माधवस्य च ॥ २३ ॥ परिष्वज्या वदस्तीत्यानिःसपत्नोऽस्तु तपतिः ॥ तथैव
मुदिता भद्रातामुवाचैवमस्त्विति ॥ २४ ॥ ततस्ते दृष्टमनसः पाण्डवेयामहारथाः ॥ कुंती च परमप्रीता बभूव जनमेजय ॥ २५ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ संवत्सरपराः संवत्सरादधिकाः ॥ १३ ॥ शेषं द्वादश वर्षं पूर्णं ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ श्रुत्वा यने दृढतरे बंधांतरे सति ॥ १७ ॥ १८ ॥ गोपालिकावपुः बहुवीवेषं गोपालकृष्णसं
धात् पद्महिषीवेषेण द्रौपद्याः कोपोमाभूदिति ॥ १९ ॥ २० ॥ भद्रा सुभद्रा ॥ २१ ॥ युंजत अयुंक्त ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

म.भा.टी.

॥२३४॥

॥ २६ ॥ महामात्रैः श्रेष्ठैः ॥ २७ ॥ २८ ॥ दानपतिरित्यकूरस्यैव कर्मनाम ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ हरणं प्रीतिदायं ॥ ३३ ॥ प्रतिग्रहार्थं सन्मानेन आर्नेतुं ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥
श्रुत्वा तु पुंडरीकाक्षः संप्राप्तं स्वपुरोत्तमं ॥ अर्जुनः पांडवश्रेष्ठमिन्द्रप्रस्थगतं तदा ॥ २६ ॥ आजगाम विशुद्धात्मा सहारामेण केशवः ॥ वृष्णयंधक महामात्रैः सह
वीरैर्महारथैः ॥ २७ ॥ भ्रातृभिश्च कुमारैश्च यौधेयैश्च बहुभिर्वृतः ॥ सैन्येन महता शौरिरभिगुप्तः परंतपः ॥ २८ ॥ तत्र दानपतिर्धीमानाजगाम महायशाः ॥ अ
कूरो वृष्णि वीराणां सेनापतिरिंदमः ॥ २९ ॥ अनायुष्टिर्महातेजा उद्धवश्च महायशः ॥ साक्षाद्बृहस्पतेः शिष्यामहाबुद्धिर्महामनाः ॥ ३० ॥ सत्यकः सात्यकि
श्चैव कृतवर्मा च सात्वतः ॥ प्रद्युम्नश्चैव सांवश्वनि शठः शंकुरेव च ॥ ३१ ॥ चारुदेष्णश्च विक्रांतो झिल्लीविप्रथुरेव च ॥ सारणश्च महाबाहुर्गदश्च विदुषां वरः ॥
॥ ३२ ॥ एते चान्ये च बहवो वृष्णिभोजांधकास्तथा ॥ आजग्मुः स्वांडवप्रस्थमादाय हरणं बहु ॥ ३३ ॥ ततो युधिष्ठिरो राजा श्रुत्वा माधवमागतं ॥ प्रतिग्रहार्थं
कृष्णस्य यमौ प्रास्थापयत्तदा ॥ ३४ ॥ ताभ्यां प्रतिगृहीतं तु वृष्णिचक्रं महर्द्धिमत् ॥ विवेश स्वांडवप्रस्थं पताकाध्वजशोभितं ॥ ३५ ॥ संमृष्टसिक्तपंथानं पुष्पं
प्रकरशोभितं ॥ चंदनस्य रसैः शीतैः पुण्यगंधैर्निषेवितं ॥ ३६ ॥ दत्ततांगुणा चैव देशे देशे सुगंधिना ॥ दृष्टपुष्टजनाकीर्णवणिग्भिरुपशोभितं ॥ ३७ ॥ प्रति
पेदे महाबाहुः सहारामेण केशवः ॥ वृष्णयंधकैस्तथा भोजैः समेतः पुरुषोत्तमः ॥ ३८ ॥ संपूज्यमानः पौरैश्च ब्राह्मणैश्च सहस्रशः ॥ विवेश भवनं राज्ञः पुरंदरगृहोप
मं ॥ ३९ ॥ युधिष्ठिरस्तुरामेण समागच्छद्यथाविधि ॥ मूर्ध्निकेशवमाघ्राय बाहुभ्यां परिष्वजे ॥ ४० ॥ तं प्रीयमाणो गोविंदो विनयेनाभिपूजयन् ॥ भीमं च
पुरुषव्याघ्रं विधिवत् पूजयत् ॥ ४१ ॥ तांश्च वृष्णयंधकश्चैष्ठान् कुंतीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ प्रतिजग्राह सत्कारैर्यथाविधियथागतं ॥ ४२ ॥ गुरुवत् पूजयामास कां
श्चित्कांश्चिद्वयस्य वत् ॥ कांश्चिदभ्यवदत्सेष्णाकैश्चिदप्यभिवादितः ॥ ४३ ॥ तेषां ददौ हृषीकेशो जन्यार्थं धनमुत्तमं ॥ हरणं वै सुभद्राया ज्ञातिदयं महायशाः
॥ ४४ ॥ रथानां कांचनां गानां किंकिणीजालमालिनां ॥ चतुर्युजामुपेतानां सूतैः कुशलशिक्षितैः ॥ ४५ ॥ सहस्रं प्रददौ कृष्णो गवामयुतमेव च ॥ श्रीमान्मायु
रदेश्यानां दोग्ध्रीणां पुण्यवर्चसां ॥ ४६ ॥ वडवानां च शुद्धानां च द्रांशुसमवर्चसां ॥ ददौ जनार्दनः प्रीत्या सहस्रं हेमभूषितं ॥ ४७ ॥ तथैवाश्वतरीणां च दांता
नां वातरं हसां ॥ शतान्यं जनकेशीनां श्वेतानां पंचपंच च ॥ ४८ ॥
॥ ४९ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ जन्यार्थं जनीवधूस्तामर्हतो जन्याः वरपक्षीयास्तेषामर्थं ॥ ४४ ॥ चतुर्युजां वाहचतुष्कयुजां ॥ ४५ ॥ सहस्रं रथानां गवां दोग्ध्रीणां ॥ ४६ ॥ वडवानां अश्वानां ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

आदिपर्व

९

॥२३४॥

गौरीणां अदृष्टरजसां ॥ ४९ ॥ सुवर्णशतं सुवर्णमणिशतं कंठेयासां तासां अरोमाणां अनुद्विज्जरोमावलीनां स्वलंकृतां सुतरामलंकृतानां ॥ ५० ॥ पृष्ठ्यानां पृष्ठवाहिनां बाल्हिकानां बाल्हिकदेशजानां ॥ ५१ ॥ कनारुतस्य कनं आकरजं धमनादिनासाधितं अकनं जांबूनदं स्वतः सिद्धं तस्य ॥ ५२ ॥ प्रभिन्नानां मत्तानां त्रिधा गङ्गुल्यकर्णमूलैः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ सरत्नौघः पांडुसागरं प्रविवेशेति संबन्धः ॥ ५६ ॥ आ
 स्नानपानोत्सवे चैव प्रयुक्तं वयसान्वितं ॥ स्त्रीणां सहस्रं गौरीणां सुवेषाणां सुवर्चसां ॥ ४९ ॥ सुवर्णशतकंठीनां अरोमाणां स्वलंकृतां ॥ परिचर्या सुदक्षाणां प्र
 ददौ पुष्करेक्षणः ॥ ५० ॥ पृष्ठ्यानां मणिचाश्वानां बाल्हिकानां जनार्दनः ॥ ददौ शतसहस्राख्यं कन्याधनमनुत्तमं ॥ ५१ ॥ कनारुतस्य मुस्यस्य कनकं स्याद्विव
 र्चसः ॥ मनुष्यभारान्दाशार्हो ददौ दशजनार्दनः ॥ ५२ ॥ गजानां तु प्रभिन्नानां त्रिधा प्रस्रवतां मदं ॥ गिरिकूटनिकाशानां समस्वनिर्वर्तिनां ॥ ५३ ॥ कृष्ण
 नां पटुघंटानां चारुणा हिममालिनां ॥ हस्त्यारोहैरुपेतानां सहस्रं साहसप्रियः ॥ ५४ ॥ रामः पाणिग्रहणिकंददौ पार्थाय लांगली ॥ प्रीयमाणो हलधरः संबन्धं प्र
 तिमानयन् ॥ ५५ ॥ समहाधनरत्नौघो वस्त्रकंवलफेनवान् ॥ महागजमहाग्राहः पताकाशैव लाकुलः ॥ ५६ ॥ पांडुसागरमाविद्धः प्रविवेश महाधनः ॥ पूर्ण
 मापूरयं स्तेषां द्विषच्छोकावहो भवत् ॥ ५७ ॥ प्रतिजग्राह तत्सर्वं धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ पूजयामास तां श्रैव वृष्णयंधकमहारथान् ॥ ५८ ॥ ते समेता महात्मानः
 कुरुवृष्णयंधकोत्तमाः ॥ विजङ्गुरमरावासेनराः सुकृतिनो यथा ॥ ५९ ॥ तत्र तत्र महानादैरुल्लूषत लनादितैः ॥ यथायोगं यथाप्रीतिं विजङ्गुः कुरुवृष्णयः ॥ ६० ॥
 एवमुत्तमवीर्यास्ते विलुप्त्यदिव सान्वहून् ॥ पूजिताः कुरुभिर्जम्भुः पुनर्द्वारिवतीं प्रति ॥ ६१ ॥ रामं पुरस्कृत्य युवृष्णयंधकमहारथाः ॥ रत्नान्यादाय शुभ्राणि
 दत्तानि कुरुसत्तमैः ॥ ६२ ॥ वासुदेवस्तु पार्थेन तत्रैव सहभास्त ॥ उवासनगरे रम्येशक्रप्रस्थे महात्मना ॥ ६३ ॥ व्यचरद्यमुना तारि मृगयां समहायशाः ॥ ऋ
 गान्विध्यन्वराहांश्च रमे सार्द्धं किरीटिनां ॥ ६४ ॥ ततः सुभद्रासौ भद्रं केशवस्य प्रियास्वसा ॥ जयंतमिव पौलोमी ख्यातिमंतमजी जनत् ॥ ६५ ॥ दीर्घबाहुं म
 होरस्कं वृषभाक्षमरिंदमं ॥ सुभद्रासुषुवे वीरमभिमन्युं नरपथं ॥ ६६ ॥ अभिश्चमन्युमांश्चैव ततस्तमरिमर्दनं ॥ अभिमन्युमिति प्रादुरार्जुनिं पुरुषपथं ॥ ६७ ॥
 ससात्वत्यामंतिरथः संवभूव धनं जयात् ॥ मखे निर्मथनेनैव शमीगर्भादुताशनः ॥ ६८ ॥
 विद्धः सर्वतो विप्रकीर्णः महाधनो बहुमूल्यः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ तत्रेति तलस्तं चीनादः गायंतो वादयंतश्च विजङ्गुरित्यर्थः ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ अभिदिति हस्वत्वमार्थं मन्युमान् क्रोधवा
 न् अतिशूर इत्यर्थः ॥ ६७ ॥ शमीगर्भात् शमीगर्भे जातादश्चन्यात् निर्मथनेन अधराण्यां संघर्षेण अत्राश्वत्थवदजुनः तस्यार्द्धे वा एष आत्मनो यत्पत्नीति श्रुतेर्यः स्थाद्धे ह रूपत्वादधराणीव त्मुज्जद्वा अग्निवद
 भिमन्युरितिसाम्यं ॥ ६८ ॥

निष्कान्मुवर्णमणिमालाः ॥६९॥७०॥ क्रियाः लालनपालनालंकरणदिकाः ॥७१॥ चतुष्पादमिति मंत्रमुक्तं पाणिमुक्तं मुक्तामुक्तं तथैवच अमुक्तं च धनुर्वेदे चतुष्पाच्छस्त्रमीरितं यस्य प्रयोग एवास्ति न तूपसं
हारस्तदाद्यं बाणादिद्वितीयं प्रयोगोपसंहाराभ्यां युक्तं तृतीयं चतुर्थं मंत्रसाधितं ध्वजादियद्दर्शनादेव शत्रवः पलायन्ते यद्वा सूत्रशिक्षाप्रयोगरहस्यानीति चत्वारोऽप्यंथपादाः दशविधं यथार्थानुष्ठानं यथा आदान
मथ संधानं मोक्षणं विनिवर्तनं स्थानं मुष्टिः प्रयोगश्च प्रायश्चित्तानि मंडलं रहस्यं चेति दशधा धनुर्वेदांगमिष्यते आदानं बाणस्य निषंगात् संधानं मौर्व्यायोगः मोक्षणं लक्ष्ये निपातनं विनिवर्तनं हीनशक्तौ लक्ष्ये
पातितस्यास्त्रस्य प्रत्यावर्तनं स्थानं मध्यं उपमध्यं वा धनुषो ज्यायाश्च धारणे शरसंधाने च मुष्टिर्गुलिश्चतुरंगुलिर्वा प्रयोगस्तर्जनी मध्यमयोर्मध्यमांगुष्ठयोर्वामध्येन बाणसंयोजनं प्रायश्चित्तानि स्वतः परतो वा प्रा

यस्मिन् जाते महातेजाः कुंतीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ अयुतंगा द्विजातिभ्यः प्रादान्निष्कांश्च भारत ॥ ६९ ॥ दयितो वासुदेवस्य बाल्यात् प्रभृतिचाभवत् ॥ पितृ
णामिव सर्वेषां प्रजानामिव चंद्रमाः ॥ ७० ॥ जन्मप्रभृतिरुष्णश्च चक्रे तस्य क्रियाः शुभाः ॥ स चापिव दधे बालः शुक्लपक्षे यथा शशी ॥ ७१ ॥ चतुष्पादं दर्श
विधं धनुर्वेदमरिंदमः ॥ अर्जुना द्वेदेदज्ञः सकलं दिव्यमानुषं ॥ ७२ ॥ विज्ञानेष्वपि चास्त्राणां सौष्ठवे च महाबलः ॥ क्रियास्वपि च सर्वासु विशेषानभ्यशिक्षय
त् ॥ ७३ ॥ आगमे च प्रयोगे च चक्रे तुल्यमिवात्मना ॥ तु तोषपुत्रं सौभद्रं प्रेक्षमाणो धनंजयः ॥ ७४ ॥ सर्वसंहननोपेतं सर्वलक्षणलक्षितं ॥ दुर्धर्षं नृपभस्करं
व्यात्ताननमिवोरगं ॥ ७५ ॥ सिंहदर्पमहेष्वासं मत्तमातंगविक्रमं ॥ मेघदुंदुभिनिर्घोषं पूर्णचंद्रनिभाननं ॥ ७६ ॥ रुष्णस्य सदृशं शौर्यं वीर्यं रूपे तथा कृतौ ॥
ददर्शपुत्रं वीभत्सुर्मघवानिव तं यथा ॥ ७७ ॥ पांचाल्यपितुपंचभ्यः पतिभ्यः शुभलक्षणा ॥ लेभे पंचसुतान् वीरान् श्रेष्ठान् चालानिव ॥ ७८ ॥ युधिष्ठिरात्
तिविंध्यं सुतसोमं वक्रोदरात् ॥ अर्जुनाच्छ्रुतकर्माणं शतानीकं च नाकुलिं ॥ ७९ ॥ सहदेवाच्छ्रुतसेनमेतान्यं च महारथान् ॥ पांचालीसुषुवे वीरानादित्यानदि
तिर्यथा ॥ ८० ॥ शास्त्रतः प्रतिविंध्यं तमूचुर्विप्रा युधिष्ठिरं ॥ परप्रहरणज्ञाने प्रतिविंध्योऽभवत्त्वयं ॥ ८१ ॥

प्रस्य प्राप्स्यमानस्य वा ज्याघातशरघातादेरभिघातार्थास्तलत्राणप्रत्यस्त्रादिविधयः मंडलानि चक्रवत् भ्रमतारथेन भ्राम्यमाणस्य लक्षस्य वेधः रहस्यं शब्दादिवेधो युगपदनेकेषु लक्ष्येषु शरपातइत्यादि दिव्यं त्र
स्तस्त्रादि मानुषं खड्गादि ॥ ७२ ॥ अस्त्राणां अकाले प्रयोगानां विज्ञाने विशिष्टज्ञाने सौष्ठवे अन्येषां प्रयोगपटुत्वे क्रियाशुशारीरीषु उत्सर्पणप्रसर्पणादिषु विशेषान् आधिक्यानि अभितः साकल्येनाशिक्षयं दर्जुनः पु
त्रं ॥ ७३ ॥ आगमेशास्त्रे प्रयोगे अनुष्ठाने ॥ ७४ ॥ सर्वसंहननोपेतं सर्वैः संहननैः पराभिभावकैर्गुणैरुपेतं ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ रुष्णस्येति नराणां मातुलकमइति न्यायेन रेतः सेकुर्नित्यं रुष्णध्यायित्वेन वारुष्ण
स्य सदृशं तं अर्जुनं यथामघवान् ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ परप्रहरणज्ञाने शत्रुकृतप्रहारवेदनायां विध्यद्वनिर्विज्ञानइति प्रतिविध्यः स्पष्टार्थमन्यत् ॥ ८१ ॥

॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकण्ठे भारतभावदीपे एकविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२१ ॥ ॥ ७३ ॥ इन्द्रप्रस्थे वसंतस्तइति ॥ १ ॥ पुण्यानि
 लक्षणानि ऊर्ध्वरेखादीनि गांभीर्यादीनि च कर्माणि आरंभकाणि क्रियमाणानि च यस्य तं ॥ २ ॥ समं परस्परपीडया ॥ ३ ॥ तेषामिति यथात्रयाणां भ्रमात्यानां चतुर्थो राजा आराध्यत्वेन भाति यथावा धर्मा
 सुते सोमसहस्रे तु सोमार्कसमतेजसं ॥ सुतसोमं महेश्वासं सुषुवे भीमसेनतः ॥ ८२ ॥ श्रुतं कर्म महत्कृत्वा निवृत्तेन किरीटिना ॥ जातः पुत्रस्तथेत्येवं श्रुतक
 र्माततोऽभवत् ॥ ८३ ॥ शतानीकस्य राजर्षेः कौरव्यस्य महात्मनः ॥ चक्रे पुत्रं सनामानं नकुलः कीर्त्तिवर्धनं ॥ ८४ ॥ ततस्त्वजीजनत्कृष्णानक्षत्रे वद्विदेवते ॥
 सहदेवात्सुतं तस्माच्छ्रुतसेने तियं विदुः ॥ ८५ ॥ एकवर्षांतरास्त्वेते द्रौपदेयाय शस्विनः ॥ अन्वजायं तराजेंद्रपरस्परहितैषिणः ॥ ८६ ॥ जातकर्माण्यानुपूर्व्या
 चूडोपनयनानि च ॥ चकार विधिवद्भूम्यस्तेषां भरतसत्तम ॥ ८७ ॥ कृत्वा च वेदाध्ययनं ततः सुचरितव्रताः ॥ जगद्गुः सर्वमिष्वस्त्रमर्जुनादिव्यमानुषं ॥ ८८ ॥
 दिव्यगर्भोपमैः पुत्रैर्व्यूढोरस्कर्महारयैः ॥ अन्विताराजशार्दूलपांडवामुदमाप्नुवन् ॥ ८९ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि हरणाहरणपर्वणि एकविंशत्य
 धिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२१ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ समाप्तं च हरणाहरणपर्वं ॥ अथ खांडवदाहपर्वं ॥ वैशंपायन उवाच इन्द्रप्रस्थे वसंतस्तेज
 घुरन्यान्नराधिपान् ॥ शासनाद्दृतराष्ट्रस्य राज्ञः शांतनवस्य च ॥ १ ॥ आश्रित्य धर्मराजानं सर्वलोकोऽवसत्सुखं ॥ पुण्यलक्षणकर्माणं स्वदेहमिव देहिनः ॥ २ ॥
 ससमंधर्मकामायां स्निषेवे भरतर्षभ ॥ त्रीनिवात्मसमान्वंधून्तीति मानिवमानयन् ॥ ३ ॥ तेषां समविभक्तानां क्षितौ देहवतामिव ॥ बभौ धर्मार्थकामानां
 चतुर्थ इव पार्थिवः ॥ ४ ॥ अध्येतारं परं वेदान्प्रयोक्तारं मेहाध्वरं ॥ रक्षितारं शुभो लोकान्ते भिरेतं जनाधिपं ॥ ५ ॥ अधिष्ठानवती लक्ष्मीः परायणवती मतिः ॥ वर्ध
 मानोऽखिलो धर्मस्तेनासीत्पृथिवीक्षितां ॥ ६ ॥ भ्रातृभिः सहितो राजा चतुर्भि रधिकं बभौ ॥ प्रयुज्यमानैर्विततो वैदरिव महाध्वरः ॥ ७ ॥ तंतुधौम्यादयो वि
 प्राः परिवार्योपंतस्थिरे ॥ बृहस्पतिसमामुस्याः प्रजापतिमिवामराः ॥ ८ ॥ धर्मराजेत्यतिप्रीत्या पूर्णचंद्र इवामले ॥ प्रजानां रिमिरतुल्यं नेत्राणि हृदयानि च ॥
 ॥ ९ ॥ न तु केवलं देवेन प्रजाभावेन रेमिरे ॥ यद्बभूव मनःकांतं कर्मणा सचकार तत् ॥ १० ॥
 र्थकामानां त्रयाणां चतुर्थो मोक्षस्वरूप आत्मा आराध्यत्वेन भाति तथैव न धर्मादयः स्वयमुपतिष्ठन्तीत्यर्थः ॥ ४ ॥ परं अध्येतारं परस्य ब्रह्मणो धिगंतारं वेदान् वेदानां ब्रह्मकर्मनीति निष्ठमिति विशेषणत्रयार्थः ॥ ५ ॥
 अधिष्ठानेति चलापिलक्ष्मीर्दृढास्पदा भूत् परायणपराकाशतद्गतीतां प्राप्तेत्यर्थः ॥ ६ ॥ महान् अथर्ववेदोक्ततत्तत्कर्मांगोपासनायुक्तः ऋग्यजुःसामसाध्योज्योतिष्टोमादिः ॥ ७ ॥ ८ ॥ तुल्यं युगपत् तुल्य
 मित्यत्र युत्येति पाठे युत्यानेत्राणि प्रीत्या हृदयानि च रेमिरे इत्यन्वयः ॥ ९ ॥ देवेन देवो राजा तत्कर्मणा पालनेन न केवलं रेमिरे अपितु भावेन भक्त्या तत्र हेतुः यदिति मनःकांतं मनोरमं प्रजानां ॥ १० ॥

कर्मणाप्रियकरत्वमुक्त्वावाङ्मनसाभ्यामपितदाहद्वाभ्यां नहीति असंभुः स्वदं अहितमिति पाठेऽपि स एवार्थः अप्रियं प्रीत्यनुत्पादकं भाषितं वचनं जज्ञे प्रादुर्बभूव ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ उष्णानि निदाघदि
 नत्ययुक्तं न चासत्यं नासत्यं न च वाऽप्रियं ॥ भाषितं चारुभाषस्य जज्ञे पार्थस्य धीमतः ॥ ११ ॥ सहिसर्वस्य लोकस्य हितमात्मन एव च ॥ चिकीर्षन्सुमहाते जा
 रमे भरतसत्तम ॥ १२ ॥ तथा तु मुदिताः सर्वे पाण्डवा विगतज्वराः ॥ अवसन्पृथिवीपालां स्तापयंतः स्वतेजसा ॥ १३ ॥ ततः कतिपया हस्य वीभत्सुः कृष्णमब्रवी
 त् ॥ उष्णानि कृष्णवर्ते गच्छावो यमुनां प्रति ॥ १४ ॥ सुहृज्जनवतौ तत्र विल्लत्यमधुसूदन ॥ सायाङ्गे पुनरेष्यावोरोचतां तजनार्दन ॥ १५ ॥ वासुदेव उवाच
 कुंतीमातर्ममाप्येतद्रोचते यद्वयं जले ॥ सुहृज्जनवताः पार्थविहरे मया सुखं ॥ १६ ॥ वैशंपायन उवाच आमंध्यतौ धर्मराजमनुज्ञाप्य च भारत ॥ ज
 ग्मतुः पार्थ गोविंदौ सुहृज्जनवतौ ततः ॥ १७ ॥ विहारदेशं संप्राप्य नानाद्रुममनुत्तमं ॥ गृहैरुच्चावचैर्युक्तं पुरंदरं पुरोपमं ॥ १८ ॥ भक्ष्यभोज्यैश्च पेयैश्च रसव
 द्भिर्महाधनैः ॥ माल्यैश्च विविधैर्गंधैर्युक्तं वाष्ण्यपार्थयोः ॥ १९ ॥ विवेशांतः पुरं तूर्णैरत्नैरुच्चावचैः शुभैः ॥ यथोपजोषं सर्वं श्वजनश्चिकीड भारत ॥ २० ॥ स्त्रि
 यश्च विपुलश्रोण्यश्चारुपीनपयोधराः ॥ मदस्खलितगामिन्यश्चिकीडुर्वामलोचनाः ॥ २१ ॥ वनेकाश्चिज्जलेकाश्चित्काश्चिद्देशमसुचांगनाः ॥ यथादेशं यथा
 प्रीतिश्चिकीडुः पार्थकृष्णयोः ॥ २२ ॥ द्रौपदी च सुभद्रा च वासांस्याभरणानि च ॥ प्रायच्छतां महाराजस्त्रीणां तस्मिन्मदोल्कटे ॥ २३ ॥ काश्चित्पल्लवानवृतुश्रुक्रु
 शुश्च तथापराः ॥ जहसुश्च परानार्यः पपुश्चान्यावरासवं ॥ २४ ॥ रुरुधुश्चापरास्तत्र प्रजघ्नुश्च परस्परं ॥ मंत्रयामासुरन्याश्च रहस्यानि परस्परं ॥ २५ ॥ वेणुवी
 णामृदंगानां मनोहानां च सर्वशः ॥ शब्देन पूर्यते हर्म्यतद्वनं सुमहर्द्धिमत् ॥ २६ ॥ तस्मिन्स्तदावर्त्तमाने कुरुदाशार्ह नंदनौ ॥ समीपं जग्मतुः कंचिदुद्देशं सुमनो
 हरं ॥ २७ ॥ तत्र गत्वामहात्मानौ कृष्णौ परपुरं जयौ ॥ महार्हासनयोराजस्ततस्तौ सन्निषीदतुः ॥ २८ ॥ तत्र पूर्वव्यतीतानि विक्रान्तानीतराणि च ॥ बहूनि कथ
 यित्वा तौ रमाते पार्थमाधवौ ॥ २९ ॥ तत्रोपविष्टौ मुदितौ नाकपृष्ठेऽश्विनाविव ॥ अभ्यागच्छत्तदा विप्रो वासुदेव धनंजयौ ॥ ३० ॥ बृहच्छालप्रतीकाशः प्रतप्त
 कनकप्रभः ॥ हरिपिंगो ज्वलद्भस्मश्रुः प्रमाणायामतः समः ॥ ३१ ॥ तरुणादित्यसंकाशश्चीरवासाजटाधरः ॥ पद्मपत्राननः पिंगस्तेजसा प्रज्वलन्निव ॥ ३२ ॥

नानि ॥ १४ ॥ १५ ॥ कुंतीमाता यस्येति हे कुंतीमातर्हर्जुन ॥ १६ ॥ १७ ॥ गृहैः मध्ये यमुनं निर्मितैः क्रीडावाप्यादियुक्तैः ॥ १८ ॥ भक्ष्याभोज्यैर्युक्तं विहारस्थानं विवेशांतः पुरं कर्तुं रत्नैर्युक्तं ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ उद्देशं प्रदेशं ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ हरिपिंगः नीलपीताखिलांगः ज्वलद्भस्मश्रुः ज्वालावत्पीतद्भस्मश्रुः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

उपसृष्टं समीपागतं उपलक्ष्य उत्सृत्य आसनात् ॥ ३३ ॥ इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारत भावदीपे द्वाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ सो ब्रवीदिति ॥ १ ॥ वां भिक्षेयुवां दानुं
 उपसृष्टं तु तं कृष्णौ भ्राजमानं द्विजोत्तमं ॥ अर्जुनो वासुदेवश्च तूर्णमुत्पत्य तस्थतुः ॥ ३३ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि स्वांडवदाहपर्वणि ब्राह्मणस्य
 नलागमने द्वाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ सो ब्रवीदर्जुनं चैव वासुदेवं च सात्वतं ॥ लोकप्रवी
 रौ तिष्ठंतौ स्वांडवस्य समीपतः ॥ १ ॥ ब्राह्मणो बहुभोक्ता स्मिभुंजेऽपरिमितं सदा ॥ भिक्षेवा र्ण्येयपार्थो वामेकां तृप्तिं प्रयच्छतं ॥ २ ॥ एवमुक्तौ तमब्रूतां तत
 स्तौ कृष्णपांडवौ ॥ केनान्नेन भवांस्तृप्येत्तस्यान्नस्य यतावहे ॥ ३ ॥ एवमुक्तः स भगवानब्रवीत्तावुभौ ततः ॥ भाषमाणौ तदा वीरौ किमन्नं क्रियतामिति ॥ ४ ॥
 ब्राह्मण उवाच ॥ नाहमन्नं बुभुक्षे वै पावकं मां निबोधतं ॥ यदन्नमनुरूपं मे तद्युवांसं प्रयच्छतं ॥ ५ ॥ इदमिन्द्रः सदादावं स्वांडवं परिरक्षति ॥ न च शक्नोम्यहं द
 ध्नुं रक्ष्यमाणं महात्मना ॥ ६ ॥ वसत्यत्र स स्वातस्य तक्षकः पन्नगः सदा ॥ स गणस्तल्लतेदावं परिरक्षति वज्रभृत् ॥ ७ ॥ तत्र भूतान्यनेकानिरक्षतेऽस्य प्रसंगतः ॥ तं दि
 धक्षुर्न शक्नोमि दध्नुं शक्रस्य तेजसा ॥ ८ ॥ समां प्रज्वलितं दृष्ट्वा मेघां भोभिः प्रवर्षति ॥ ततो दध्नुं न शक्नोमि दिधक्षुर्दावमीप्सितं ॥ ९ ॥ स युवाभ्यां सहाया
 भ्यामस्रविद्ध्यां समागतः ॥ दहेयं स्वांडवं दावमेतदन्नं दत्तं मया ॥ १० ॥ युवांस्तु दक्षारस्ता भूतानि च समंततः ॥ उत्तमास्त्रविदौ सम्यक्सर्वतो वारयिष्यथः
 ॥ ११ ॥ जनमेजय उवाच ॥ किमर्थं भगवानग्निः स्वांडवं दध्नुमिच्छति ॥ रक्ष्यमाणं मे हेंद्रण नानासत्त्वसमायुतं ॥ १२ ॥ न त्वेतत्कारणं ब्रह्मन्नल्पं संप्रति
 भाति मे ॥ यद्दाहं सुसंकुद्धः स्वांडवं हव्यवाहनः ॥ १३ ॥ एतद्दिस्तरशो ब्रह्मन् श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ स्वांडवस्य पुरादाहो यथा समभवन्मुने ॥ १४ ॥ वैशं
 पायन उवाच ॥ शृणु मे ब्रुवतो राजन् सर्वमेतद्यथा तथं ॥ यन्निमित्तं ददाहग्निः स्वांडवं पृथिवीपते ॥ १५ ॥ हंत ते कथयिष्यामि पौराणी नृपि संस्तुतां ॥ कथामि
 मां नरश्रेष्ठ स्वांडवस्य विनाशिनीं ॥ १६ ॥ पौराणः श्रूयते राजन राजा हरिहयोपमः ॥ श्वेतकिर्नाम विख्यातो बलविक्रमसंयुतः ॥ १७ ॥ यज्वादानपतिर्धीमा
 न्यथानान्योऽस्ति कश्चन ॥ ईजे च समहायज्ञैः क्रतुभिश्चापदक्षिणैः ॥ १८ ॥ तस्य नान्याऽभवद्बुद्धिर्दिवसे दिवसे नृप ॥ स त्रेक्रियासमारंभे दानेषु विविधेषु च ॥ १९ ॥
 समर्थो प्रार्थये ॥ २ ॥ तस्यान्नस्य दाने ॥ ३ ॥ क्रियतामिति भाषमाणौ तौ प्रतिब्रवीदित्यन्वयः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ भूतानि बहिर्निर्गतुकामानि ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥
 ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ महायज्ञैः पंचभिर्देवयज्ञादिभिः स्मार्तैः क्रतुभिः श्रौतैर्ज्योतिषोमादिभिः महासत्रैरिति पाठे सत्रमन्नदानं लोकप्रसिद्धे ॥ १८ ॥ सत्रेयज्ञे ॥ १९ ॥

म.भा.टी.

॥२३॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ बुद्धिमोहं बुद्धिवैकल्यं त्वरासंभावितः त्वरावशः ॥ ततः प्रचोदया
ऋत्विभिः सहितो धीमानेव मीजे स भूमिपः ॥ ततस्तु ऋत्विजश्चास्य धूमव्याकुललोचनाः ॥ २० ॥ कालेन महता खिन्नास्त्यजुस्तेन राधिपं ॥ ततः प्रचोदया
मास ऋत्विजस्तामहीपतिः ॥ २१ ॥ चक्षुर्विकलतां प्राप्ता न प्रपेदुश्च ते क्रतुं ॥ ततस्तेषामनुमते तद्विप्रैस्तु न राधिपः ॥ २२ ॥ सत्रं समापयामास ऋत्विग्भिः
परैः सह ॥ तस्यैवं वर्तमानस्य कदाचित्कालपर्यये ॥ २३ ॥ सत्रमाहर्तुं कामस्य संवत्सरशतं किल ॥ ऋत्विजो नाभ्यपद्यंत समाहर्तुं महात्मनः ॥ २४ ॥ सचरा
जाऽकरोद्यत्नं महान्तं स सुहृज्जनः ॥ प्रणिपातेन सांत्वेन दानेन च महायशाः ॥ २५ ॥ ऋत्विजोऽनुनयामास भूयो भूयस्त्वतंद्रितः ॥ ते चास्य तमभिः प्रायं न चक्रु
रमिता जसः ॥ २६ ॥ सचाश्रमस्थानं राजर्षिस्तानुवाच रुषाऽन्वितः ॥ यद्यहं पतितो विप्राः शुश्रूषायां न च स्थितः ॥ २७ ॥ आशुत्याज्योऽस्मि युष्माभिर्ब्राह्मण
श्वजुगुप्सितः ॥ तन्नार्हथ क्रतुश्रद्धां व्याघातयितुमद्यतां ॥ २८ ॥ अस्थाने वापरित्यागं कर्तुं मे द्विजसत्तमाः ॥ प्रपन्न एव वो विप्राः प्रसादं कर्तुमर्हथ ॥ २९ ॥
सांत्वदानादिभिर्वाक्यैस्तत्त्वतः कार्यवत्तया ॥ प्रसादयित्वा वक्ष्यामि यन्नः कार्यं द्विजोत्तमाः ॥ ३० ॥ अथवाहं परित्यक्तो भवद्भिर्द्वेषकारणात् ॥ ऋत्विजोऽ
न्यान् गमिष्यामि याजनार्थं द्विजोत्तमाः ॥ ३१ ॥ एतावदुक्ता वचनं विरराम स पार्थिवः ॥ यदानशोकं राजानं याजनार्थं परंतप ॥ ३२ ॥ ततस्ते याजकाः क्रुद्धास्तमू
चुर्नृपसत्तमं ॥ तव कर्माण्यजसं वैवर्त्तते पार्थिवोत्तम ॥ ३३ ॥ ततो वयं परिश्रान्ताः सततं कर्मवाहिनः ॥ श्रमादस्मात्परिश्रान्तास्तत्त्वं न स्यक्तुमर्हसि ॥ ३४ ॥
बुद्धिमोहं समास्थाय त्वरासंभावितोऽनघ ॥ गच्छ रुद्रसकाशं त्वं सहित्वा याजयिष्यति ॥ ३५ ॥ साधिक्षेपं वचः श्रुत्वा संक्रुद्धः श्वेतकिर्त्तपः ॥ कैलासं पर्वतं ग
त्वा तप उग्रं समास्थितः ॥ ३६ ॥ आराधयन् महादेवं नियतः संशितव्रतः ॥ उपवासपरो राजन्दीर्घकालमतिष्ठत ॥ ३७ ॥ कदाचिद्वा दशेकाले कदाचिदपि षोड
शं ॥ आहारमकरोद्राजामूलानि च फलानि च ॥ ३८ ॥ ऊर्ध्वबाहुस्त्वनिमिषस्तिष्ठन् स्थानुरिवाचलः ॥ षण्मासान भवद्राजा श्वेतकिः सुसमाहितः ॥ ३९ ॥
तंतथानृपशार्दूलं तप्यमानं महत्तपः ॥ शंकरः परमप्रीत्या दर्शयामास भारत ॥ ४० ॥ उवाच चैनं भगवान्निम्नं गंभीरयागिरा ॥ प्रीतोऽस्मि नरशार्दूलतपसा
ते परंतप ॥ ४१ ॥ वरं वृणीष्व भद्रं ते यत्त्वमिच्छसि पार्थिव ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वचनं रुद्रस्यामिततेजसः ॥ ४२ ॥ प्रणिपत्य महात्मानं राजर्षिः प्रत्यभाषत ॥ यदि मे
भगवान्प्रीतः सर्वलोकनमस्कृतः ॥ ४३ ॥ स्वयं मां देवदेवेश याजयस्व सुरेश्वर ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वचनं राज्ञा तेन प्रभाषितं ॥ ४४ ॥

अस्मदीयश्रमाज्ञानादित्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

आदिपर्व

९

॥२३॥

याजनं प्रति याजनं उद्दिश्य त्वया च सुमहत्तपस्तप्तं एतया जनं अस्माकं विषयेन वर्तते इति संबन्धः बध्नुतु याजने धिकारिण इत्यर्थः ॥ ४५ ॥ सततं त्वज्यधाराभिः अच्छिन्नया आज्यधारया बहुत्वमवयवाभिप्रायं
 . उवाच भगवान् प्रीतः स्मितपूर्वमिदं वचः ॥ नास्माकमेतद्विषये वर्तते याजनं प्रति ॥ ४५ ॥ त्वया च सुमहत्तपस्तपो राजन्व रार्थिना ॥ याजयिष्यामि राजंस्त्वां
 समयेन परंतप ॥ ४६ ॥ रुद्र उवाच समा द्वादशराजेंद्रब्रह्मचारी समाहितः ॥ सततं त्वज्यधाराभिर्यदितर्पयसेऽनलं ॥ ४७ ॥ क्रमं प्रार्थयसे यत्नं तत्तः प्रा
 प्स्यसि तं नृप ॥ एवमुक्तश्च रुद्रेण श्वेतकिर्मनुजाधिपः ॥ ४८ ॥ तथा चंकार तत्सर्वं यथोक्तं शूलपाणिना ॥ पूर्णं तु द्वादशे वर्षे पुनरायान्महेश्वरः ॥ ४९ ॥ दृष्ट्वैव च स
 राजानं शं करो लोकभावनः ॥ उवाच परमप्रीतः श्वेतकिर्नृपसत्तमं ॥ ५० ॥ तोषितोऽहं नृपश्रेष्ठ त्वये हायेन कर्मणा ॥ याजनं ब्राह्मणानां तु विधिदृष्टं परंतप ॥
 ॥ ५१ ॥ अतोऽहं त्वां स्वयं नाघ याजयामि परंतप ॥ ममांशस्तु क्षितितले महाभागो द्विजोत्तमः ॥ ५२ ॥ दुर्वीसा इति विख्यातः सहित्वां याजयिष्यति ॥ मन्त्रियो
 गान्महातेजाः संभाराः संभ्रियंतुते ॥ ५३ ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वचनं रुद्रेण समुदाहृतं ॥ स्वपुरं पुनरागम्य संभारान् पुनराजयत् ॥ ५४ ॥ ततः संभृतं संभारो भूयो रुद्रमुपा
 गमत् ॥ संभृता मम संभाराः सर्वोपकरणानि च ॥ ५५ ॥ त्वत्प्रसादान्महादेव श्वेतकिर्दीक्षा भवेदिति ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वचनं तस्य राज्ञो महात्मनः ॥ ५६ ॥ दुर्वीस
 संसमाहूय रुद्रो वचनमब्रवीत् ॥ एष राजा महाभागः श्वेतकिर्द्विजसत्तम ॥ ५७ ॥ एनं याजय विप्रेंद्र मन्त्रियोगेन भूमिपं ॥ बाढमित्येव वचनं रुद्रं त्वषिरुवा
 च ह ॥ ५८ ॥ ततः स त्र्यं समभवत्तस्य राज्ञो महात्मनः ॥ यथा विधियथा कालं यथोक्तं बहुदक्षिणं ॥ ५९ ॥ तस्मिन्परि समाप्ते तुराज्ञः स त्रे महात्मनः ॥ दुर्वीस स
 ऽभ्यनुज्ञाता विप्रतस्युः स्मयाजकाः ॥ ६० ॥ ये तत्र दीक्षिताः सर्वे सदस्याश्च महौजसः ॥ सोऽपि राजन्महाभागः स्वपुरं प्राविशत्तदा ॥ ६१ ॥ पूज्यमानो महाभा
 गैर्ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ॥ वंदिभिः स्तूयमानश्च नागरैश्चाभिनंदितः ॥ ६२ ॥ एवं वृत्तः सराजर्षिः श्वेतकिर्नृपसत्तमः ॥ कालेन महतां चापिययौ स्वर्गमभिष्टुतः
 ॥ ६३ ॥ ऋत्विग्भिः सहितः सर्वैः सदस्यैश्च समन्वितः ॥ तस्य सत्रे पौवन्हिर्हविर्द्वादशवत्सरान् ॥ ६४ ॥ सततं चाज्यधाराभिरैकाल्येतन्न कर्मणि ॥ हविषा च त
 तोवन्हिः परां तृप्तिमगच्छत ॥ ६५ ॥ न चैच्छत्पुनरादातुं हविरन्यस्य कस्यचित् ॥ पांडुवर्णो विवर्णश्च न यथावत्प्रकाशते ॥ ६६ ॥
 ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ आयेन अनादि वेदबोधितेन विधिदृष्टं ब्राह्मणानामिदं हविरिति चतुर्धा करणमंत्रलिगानुमितविधिदृष्टं ॥ ५१ ॥ अत इति स्वयं यज्ञभोक्ता भूत्वा ऋत्विक्त्मानभंगभया
 त्वयं न याजयामीत्यर्थः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ दीक्षिताः कर्मसु निष्णाताः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥

प्रतिगृहपूजादिनास्थायत्तीकृत्य ॥ ३॥४॥५॥६॥ महामात्रं अतिप्रमाणं समृद्धं प्रधानं वा ॥ ७॥८॥९॥ राजतैः रजतवर्णैः ॥ १०॥११॥ भानुमंतं दीप्तिमंतं भौमनोविश्वकर्मा ॥ १२॥१३॥ शक्रायुधसमौदे
हवासश्च विभ्यानीलपिशंगवर्णैः ॥ १४॥ तापनीयासौवर्णी सिंहशार्दूलवत्प्रभंकरः केतनः कायो यस्य सः केतनं लालनेकाये इति विश्वः ॥ १५॥१६॥ नादेन येषां ॥ १७॥१८॥१९॥२०॥ ज्ययामौर्व्या ॥ २१॥
तमब्रवीद्भूमकेतुः प्रतिगृह्यजलेश्वरं ॥ चतुर्थं लोकपालानां देवदेवं सनातनं ॥ ३॥ सोमेन राज्ञाय हतं धनुश्चैव पुधी च ते ॥ तस्य यच्छोभयं शीघ्रं रथं च कपिल
क्षणं ॥ ४॥ कार्यं च सुमहत्पार्थो गांडीवेन करिष्यति ॥ चक्रेण वासुदेवश्च तन्ममाद्यप्रदीयतां ॥ ५॥ ददानीत्येव वरुणः पावकं प्रत्यभाषत ॥ तदद्भुतं महावीर्यं
यशः कीर्तिविवर्धनं ॥ ६॥ सर्वशस्त्रैरनाधृष्यं सर्वशस्त्रप्रमाथि च ॥ सर्वायुधमहामात्रं परसैन्यप्रधर्षणं ॥ ७॥ एकं शतसहस्रेण संमितं राष्ट्रवर्धनं ॥ चित्रमुच्चा
वचैर्वर्णैः शोभितं श्लक्ष्णमव्रणं ॥ ८॥ देवदानवगंधर्वैः पूजितं शाश्वतीः समाः ॥ प्रादाच्चैव धनूरत्नमक्षय्यौ च महेषुधी ॥ ९॥ रथं च दिव्याश्वयुजं कपिप्रवरकेत
नं ॥ उपेतं राजतैरश्वैर्गांधर्वैर्हममालिभिः ॥ १०॥ पांडुराभ्रप्रतीकाशैर्मनोवायुसमैर्जवे ॥ सर्वोपकरणैर्युक्तमजय्यं देवदानवैः ॥ ११॥ भानुमंतं महाघोषं
सर्वरत्नमनोरमं ॥ ससर्जयं सुतपसा भौमनोभुवनप्रभुः ॥ १२॥ प्रजापतिरनिर्देश्यं यस्य रूपं रवेरिव ॥ यस्मै सोमः समारुह्य दानवानजयत्प्रभुः ॥ १३॥ नवमेघ
प्रतीकाशं ज्वलंतमिव च श्रिया ॥ आश्रितौ तं रथश्रेष्ठं शक्रायुधसमावुभौ ॥ १४॥ तापनीयासुरुचिराध्वजयष्टिरनुत्तमा ॥ तस्यां तुवानरो दिव्यः सिंहशार्दूल
केतनः ॥ १५॥ दिधक्षन्निव तत्र स्म संस्थितो मूर्ध्न्यशोभत ॥ ध्वजे भूतानि तत्रासन् विविधानि महान्ति च ॥ १६॥ नादेन रिपुसैन्यानां येषां संज्ञा प्रणश्यति ॥
सतं नानापताकाभिः शोभितं रथसत्तमं ॥ १७॥ प्रदक्षिणमुपावृत्य देवतेभ्यः प्रणम्य च ॥ सन्नद्धः कवची खड्गी बद्धगोधांगुलित्रकः ॥ १८॥ आरुरोहतदापार्थो
विमानं सुरुतीयथा ॥ तच्च दिव्यं धनुः श्रेष्ठं ब्रह्मणानिर्मितं पुरा ॥ १९॥ गांडीवमुपसंगृह्य बभूव मुदितोऽर्जुनः ॥ द्रुताशनं पुरस्कृत्य ततस्तदपिवीर्यवान् ॥ २०॥
जग्राह बलमास्थाय ज्यया च युयुजे धनुः ॥ मौर्व्या तु योज्यमानायां बलिना पांडवेन ह ॥ २१॥ येऽश्वेष्वन्कूजितं तत्र तेषां वै व्यथितं मनः ॥ लब्ध्वा रथं धनुश्चैव त
थाक्षय्ये महेषुधी ॥ २२॥ बभूव कल्यः कौतेयः प्रहृष्टः सात्यकर्मणि ॥ वज्रनाभं ततश्चक्रंददौ रुणाय पावकः ॥ २३॥ आग्नेयमसंदधितं स च कल्योऽभवत्
दा ॥ अब्रवीत्पावकश्चैव मे तेन मधुसूदन ॥ २४॥

॥ २२॥ कल्यः सवर्धः सात्यकर्मणि साहायके वज्रं वरत्रासानाभौ यस्य तत् सूत्रबद्धशकुनिवत्पुनः प्रयोक्तुं हस्तमायातीत्यर्थः वज्रं त्रपुवरत्रयोरिति मेदिनी ॥ २३॥ अतएवाग्नेयं अक्षयिवाकं ॥ २४॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ तदेवाह क्षिप्तं क्षिप्तमिति ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ युयुत्सतायोदुमिच्छता ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ सप्तार्चिः कालीकरालीप्रभृतिसप्तजिह्वावान् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ दसतः दसमानस्य ॥ ३७ ॥
अमानुषानपिरणे जेष्यसित्वमसंशयं ॥ अनेन तु मनुष्याणां देवानामपि चाहवे ॥ २५ ॥ रक्षः पिशाचैर्देत्यानां नागानां चाधिकस्तथा ॥ भविष्यसिनसिंदेहः प्रव
रोऽपि निवर्हणे ॥ २६ ॥ क्षिप्तं क्षिप्तं रणे चैतत्त्वयामाधवशत्रुषु ॥ हत्वाऽप्रतिहतं संख्ये पाणिमेष्यति ते पुनः ॥ २७ ॥ वरुणश्च ददौ तस्मै गदामशनिनिःस्वनां ॥
दैत्यांतकरणीं घोरानां माकौ मोदकीं प्रभुः ॥ २८ ॥ ततः पावकमब्रूतां प्रहृष्टावर्जुनाच्युतौ ॥ कृतास्त्रौ शस्त्रसंपन्नौ रथिनौ ध्वजिनावपि ॥ २९ ॥ कल्यौ स्वोभग
वन्योदुमपि सर्वैः सुरासुरैः ॥ किंपुनर्वज्रिणैकेन पन्नगार्थं युयुत्सता ॥ ३० ॥ अर्जुन उवाच चक्रपाणिर्दृष्टीकेशो विचरन् युधि वीर्यवान् ॥ चक्रेण भस्म
सात्सर्वं विस्मृतेन तु वीर्यवान् ॥ त्रिषु लोकेषु तन्नास्तियन्नकुर्याज्जनार्दनः ॥ ३१ ॥ गांडीवं धनुरादाय तथा क्षय्ये महेषुधी ॥ अहमप्युत्सहे लोकान्विजेतुं युधि पा
वक ॥ ३२ ॥ सर्वतः परिवार्यैवं दावमेतं महाप्रभो ॥ कामं संप्रज्वलायैव कल्यौ स्वः सात्यकर्मणि ॥ ३३ ॥ वैशंपायन उवाच एवमुक्तः स भगवान् दाशा
हैर्णार्जुनेन च ॥ तैजसरूपमास्थाय दावं दग्धुं प्रचक्रमे ॥ ३४ ॥ सर्वतः परिवार्याथ सप्तार्चिर्ज्वलनस्तथा ॥ ददाह स्वांडवं दावं युगांतमिव दग्धुं यन् ॥ ३५ ॥ प्रति
गृह्य समाविश्य तद्दत्तं भरतर्षभ ॥ मेघस्तनितनिर्घोषः सर्वभूतान्यकंपयत् ॥ ३६ ॥ दहत्य तस्तस्य च बभौ रूपं दावस्य भारत ॥ मेरोरिव नगेंद्रस्य कीर्णस्यां शुमतो
ऽशुभिः ॥ ३७ ॥ इति श्रीम० आदिप० स्वांडवदाहप० गांडीवादिदाने पंचविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२५ ॥ ॥ ५ ॥ वैशंपायन उवाच तौर
थाभ्यां रथश्रेष्ठौ दावस्योभयतः स्थितौ ॥ दिक्षु सर्वासु भूतानां चक्राते कदनं महत् ॥ १ ॥ यत्र यत्र च दृश्यंते प्राणिनः स्वांडवालयाः ॥ पलायंतः प्रवीरौ तौ तत्र
तत्राभ्यधावतां ॥ २ ॥ छिद्रं न स्म प्रपश्यंति रथयोराशुचारिणोः ॥ आविद्धावेव दृश्येते रथिनौ तौरथोत्तमौ ॥ ३ ॥ स्वांडवे दहत्य मानेतु भूताः शतसहस्रशः ॥ उत्पे
तुर्भैरवान्नादां न्विनदंतः समंततः ॥ ४ ॥ दग्धैकदेशा बहवो निष्टमाश्रयतथापरे ॥ स्फुटिताक्षा विशीर्णाश्च विपुताश्च तथापरे ॥ ५ ॥ समालिङ्ग्य सुतानन्येपितृ
न्मातृनथापरे ॥ त्यक्तुं न शकुः स्नेहेन तत्रैव निधनं गताः ॥ ६ ॥ संदष्टदशनाश्चान्ये समुत्पेतुरनेकशः ॥ ततस्तेऽतीव घूर्णतः पुनरग्नौ प्रपेदिरे ॥ ७ ॥
इति आदिप० नै० भा० भा० पंचविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२५ ॥ ॥ ५ ॥ तौरथाभ्यामिति आश्रितौ तैरश्वश्रेष्ठमिति द्वयोरेकरथस्थत्वं प्रागुक्तं चोभामात्रं भाव्युपयोगसूचनार्थं इदं तु पृथक् च स्या
वेवेति ज्ञेयं ॥ १ ॥ २ ॥ आविद्धावेव अलातचक्रवद्भावितावेव ॥ ३ ॥ ४ ॥ निष्टमा अतितप्ताः विशीर्णाः कर्कटीफलवद्विदीर्णाः विपुताः भयाद्विदुताः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

म.भा.टी.

॥२४०॥

॥८॥१॥शरीरैर्दमैर्लोहप्रतिमावदत्यंततमैः ॥१०॥वसुरेतसिवक्त्रौ ॥११॥१२॥ मध्यतःमध्यमानस्य ॥१३॥१४॥१५॥ १६ ॥ १७ ॥ १८॥ अक्षःस्थचक्रद्वयसंधानकाष्ठतत्त्वमाणाअक्षमात्राः ॥ १९ ॥
दग्धपद्माक्षिचरणाविचेष्टतोमहीतले ॥ तत्रतत्रस्मदृश्यंतेविनश्यंतःशरीरिणः ॥८॥ जलाशयेषुतप्तेषुकाथ्यमानेषुवह्निना ॥ गतसत्त्वाःस्मदृश्यंतेकूर्ममत्स्याः
समंततः ॥ ९ ॥ शरीरैरपरेदीप्तैर्देहवंतइवाग्रयः ॥ अदृश्यंतवनेतत्रप्राणिनःप्राणिसंक्षये ॥ १० ॥ कांश्चिदुत्पततःपार्थःशरैःसंछिद्यखंडशः ॥ पातयामास
विहगान्प्रदीप्तेवसुरेतसि ॥११॥ तेशराचितसर्वांगानिनदंतोमहारवान् ॥ ऊर्ध्वमुत्पत्यवेगेननिपेतुःखांडवेपुनः ॥१२॥ शरैरभ्याहतानांचसंघशःस्मवनौ
कसां ॥ विरावःशुश्रुवेघोरःसमुद्रस्येवमथ्यतः ॥१३॥ वक्त्रेश्वापिप्रदीप्तस्यखमुत्पेतुर्महार्चिषः ॥ जनयामासुरुद्देगंसुमहांतंदिवौकसां ॥ १४॥ तेनार्चिषासु
संतप्तादेवाःसर्पिपुरोगमाः ॥ ततो जग्मुर्महात्मानःसर्वेएवदिवौकसः ॥ शतक्रतुंसहस्राक्षंदेवेशमसुरार्दनं ॥१५॥ देवाऊचुः किंन्विमेमानवाःसर्वे
दृश्यंतेचित्रभानुना ॥ कच्चिन्नसंक्षयःप्राप्तोलोकानाममरेश्वर ॥१६॥ वैशंपायनउवाच तच्छ्रुत्वावृत्रहातेभ्यःस्वयमेवान्ववेक्ष्यच ॥ खांडवस्यवि
मोक्षार्थंप्रययौहरिवाहनः ॥१७॥ महतारथद्वेदननानारूपेणवासवः ॥ आकाशंसमवाकीर्यप्रववर्षसुरेश्वरः ॥१८॥ ततोऽक्षमात्राव्यसृजन्धाराःशतसह
स्रशः ॥ चोदितादेवराजेनजलदाःखांडवंप्रति ॥१९॥ असंप्राप्तास्तुताधारास्तेजसाजातवेदसः ॥ खएवसमशुष्यंतनकाश्चित्पावकंगताः ॥२०॥ ततो नमुचि
हाक्रुद्धोभृशमर्चिष्मतस्तदा ॥ पुनरेवमहामेघैरंभांसिव्यसृजद्बहु ॥२१॥ अर्चिधाराभिसंबद्धंधूमविद्युत्समाकुलं ॥ बभूवतद्वनंघोरंस्तनयितुसमाकुलं ॥२२॥
इतिश्रीम० आदिप० खांडवदाहप० इंद्रक्रोधेपट्टिशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥२२६॥ ॥७॥ वैशंपायनउवाच तस्याथवर्षतोवारिपांडवःप्रत्यवा
रयत् ॥ शरवर्षेणबीभत्सुरुत्तमास्त्राणिदर्शयन् ॥१॥ खांडवंचवनंसर्वपांडवोबहुभिःशरैः ॥ प्राच्छादयदमेयात्मानोहारेणेवचंद्रमाः ॥२॥ नचस्मकिंचिच्छ
क्रोतिभूतंनिश्चरितुंततः ॥ संछाद्यमानेखेबाणैरस्यतासव्यसाचिना ॥३॥ तक्षकस्तुनतत्रासीन्नागराजोमहाबलः ॥ दृश्यमानेवनेतस्मिन्कुरुक्षेत्रंगतोहिसः
॥४॥ अश्वसेनोऽभवत्तत्रतक्षकस्यसुतोबली ॥ सयत्नमकरोत्तीव्रमोक्षार्थंजातवेदसः ॥५॥ नशशाकसनिर्गतुंनिरुद्धोर्जुनपत्रिभिः ॥ मोक्षयामासतंमाता
निगीर्यभुजगात्मजा ॥६॥ तस्यपूर्वशिरोग्रस्तंपुच्छमस्यनिगीर्यते ॥ निगीर्यमाणासाक्रामत्सुतंनागीमुमुक्षया ॥७॥
॥२०॥२१॥२२॥ इतिआदिप० नै० भा० भा० षड्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥२२६॥ ॥७॥ तस्याथेति ॥ १॥२॥३॥४॥५॥६॥ निगीर्यतेयावताकालेनतावतैवनिगीर्यमाणाअर्जुनेनहन्यमानासती
आक्रामत्क्रांतवतीस्वमितिशेषः मुमुक्षयामोचनेच्छया ॥ ७ ॥

आदिपर्व

१

॥२४०॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अप्रतिष्ठो निराश्रयः असंततिर्वा ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ निष्प्रतीकारं बलवदाश्रयात् भाविग्लानिहीनं तद्वृद्धं हर्षो यस्य सः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥
 ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ अयः कणान् लोहगुलिकाः पिबतीति तथा विधं आग्नेयौषधबलेन गर्भसंभृता लोहगुलिकास्तारका इव विकीर्यन्ते तेन तस्य त्रयः कणपलो हं मयः तन्नाचक्रादमसंज्ञं यस्य भविबलेन महं
 तस्याः शरेण तीक्ष्णेन पृथुधारेण पांडवः ॥ शिरश्चिच्छेदगच्छत्यास्तामपश्यच्छचीपतिः ॥ ८ ॥ तं मुमोच यिषुर्वज्रीवातवर्षेण पांडवं ॥ मोहयामास तत्कालम्
 श्वसेनस्त्वमुच्यत ॥ ९ ॥ तां च मायां तदा दृष्ट्वा घोरानागेन वंचितः ॥ द्विधा त्रिधा च खगतान् प्राणिनः पांडवोऽच्छिनत् ॥ १० ॥ शशाप तं च संक्रुद्धो ब्रूहि भूतसुजि
 ह्मगामिनं ॥ पावको वासुदेवश्चाप्यप्रतिष्ठो भविष्यसि ॥ ११ ॥ ततो जिष्णुः सहस्राक्षं खंवितत्याशुगैः शरैः ॥ योधयामास संक्रुद्धो वंचनांतामनुस्मरन्
 ॥ १२ ॥ देवराजोऽपि तं दृष्ट्वा संख्यं समरेर्जुनं ॥ स्वमस्त्रमस्तजत्तीव्रं छादयित्वाऽखिलं नभः ॥ १३ ॥ ततो वायुर्महाघोषः क्षोभयन् सर्वसागरान् ॥ वियत्स्थोज
 नयन्मेघान् जलधारासमाकुलान् ॥ १४ ॥ ततोऽशनिमुचो घोरान् स्तडित्स्तनितनिःस्वनान् ॥ तद्विघातार्थमस्तजदर्जुनोऽप्यस्त्रमुत्तमं ॥ १५ ॥ वायव्यमभिमंथ्या
 थप्रतिपत्तिविशारदः ॥ तेनैन्द्राशनिमेघानां वीर्यैर्जस्तद्विनाशितं ॥ १६ ॥ जलधाराश्च ताः शोषं जम्बुर्नेशुश्च विद्युतः ॥ क्षणेन चाभवद्व्योमसंप्रशांतरजस्तमः
 ॥ १७ ॥ सुखशीतानिलवहं प्रकृतिस्थार्कमंडलं ॥ निष्प्रतीकारं तद्वृद्धं तदुत्तुग्मिव विधाकृतिः ॥ १८ ॥ सिच्यमाना वसौ घैस्तैः प्राणिनां दिहनिःस्तैः ॥ प्रजज्वा
 लाय सोऽर्चिष्मान् स्वनादैः पूरयन् जगत् ॥ १९ ॥ कृष्णाभ्यां रक्षितं दृष्ट्वा तं च दावमहं कृताः ॥ खमुत्पेतुर्महाराज सुपर्णाद्याः पतत्रिणः ॥ २० ॥ गरुत्मान् वज्रसू
 दृशैः पक्षतुंडनस्वैस्तथा ॥ प्रहर्तुकामो न्यपतदाकाशात् कृष्णपांडवौ ॥ २१ ॥ तथैवोरगसंघाताः पांडवस्य समीपतः ॥ उत्सृजंतो विपंघोरं निपेतुर्ज्वलिताननाः
 ॥ २२ ॥ तांश्च कर्त्तुं शरैः पार्थः सरोषाग्निमुक्षितैः ॥ विविशुश्चापितं दीप्तं देहाभावाय पावकं ॥ २३ ॥ ततोऽसुराः सगंधर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः ॥ उत्पेतुर्नादम
 तुलमुत्सृजंतो रणार्थिनः ॥ २४ ॥ अयः कणपचक्रादमभुशुं द्युधतबाहवः ॥ कृष्णपार्थो जिघांसंतः क्रोधसंमूर्च्छितौ जसः ॥ २५ ॥ तेषामतिव्याहरतां शस्त्रव
 षं प्रमुंचतां ॥ प्रममायोत्तमां गानि वीभत्सुर्निशितैः शरैः ॥ २६ ॥
 तोपि पाषाणा अतिदूरे क्षिप्यन्ते तत्काष्ठमयं यंत्रं भुशुं दीर्घं रज्जुमयं यंत्रं पाषाणक्षेपणमेव तैः उद्यताः बाहवो येषां ते असुरादयः अयः कणपचक्रादमभुशुं द्युधतबाहवः क्रोधसंमूर्च्छितौ जसः क्रोधेन संबद्धिते जसः ॥
 ॥ २५ ॥ अतिव्याहरतां कथमानानां ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ यथाचक्रवेगेन जलावर्तप्रवाहेण ईरितास्तृणादयो वेलाम्प्राप्य विष्ठितत्वं स्तब्धत्वं प्राप्य तिष्ठन्ति एवं चक्रवेगेन अस्त्रबलजवेन ईरिता असुराद्याः कृष्णार्जुनौ प्राप्य व्यतिष्ठन्ति त्वर्थः चक्रः कोके इत्युपक्रम्य कु
भकारोपकरणास्त्रयोः जलावर्तपीति मेदिनी ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ गदांचैवेत्यत्र शिबिकामिति पाठे शिबिका गदेति प्राञ्चः शिबिकामिति सानुस्वारपाठे तु तत्सदृशमीषद्वक्रमायुधमितितु तत्त्वं तच्च द्रविडैकवर्त्तेषु

कृष्णश्च सुमहातेजाश्च क्रेणारि विनाशनः ॥ दैत्यदानवसंघानां चकार कदनं महत् ॥ २७ ॥ अथापरेशरैर्विद्धाश्च क्रवेगे रितास्तथा ॥ वेलामिव समासाद्य व्य
तिष्ठन्ममि तौ जसः ॥ २८ ॥ ततः शक्रोऽति संक्रुद्धस्त्रिदशानां महेश्वरः ॥ पांडुरंगजमास्थाय तां बुभौसमुपाद्रवत् ॥ २९ ॥ वेगेनाशनिमादाय वज्रमस्त्रं च सोऽस्तज
त् ॥ हतावेतां विति प्राह सुरान सुरसूदनः ॥ ३० ॥ ततः समुद्यतां दृष्ट्वा देवेद्रेण महाशनिं ॥ जगृहुः सर्वशस्त्राणि स्वानि स्वानि सुरास्तथा ॥ ३१ ॥ कालदंडं यमो राज
न गदांचैव धनेश्वरः ॥ पाशांश्च तत्र वरुणो विचित्रांच तथा शनिं ॥ ३२ ॥ स्कंदः शक्तिसमादाय तस्थौ मेरुरिवाचलः ॥ ओषधीर्दीप्यमानाश्च जगृहाते श्विन्म
वपि ॥ ३३ ॥ जगृहै च धनुर्धाता मुसलं तु जयस्तथा ॥ पर्वतं चापि जग्राह क्रुद्धस्त्वष्टामहाबलः ॥ ३४ ॥ अंशस्तु शक्तिं जग्राह मृत्युर्देवः परश्वधं ॥ प्रगृह्य परिघं घो
रं विचचारार्यमाऽपि ॥ ३५ ॥ मित्रश्च क्षुरपर्यंतं चक्रमादाय तस्थिवान् ॥ पूषा भगश्च संक्रुद्धः सविता च विशांपते ॥ ३६ ॥ आत्तकार्मुकनिस्त्रिंशाः कृष्णपार्थी
प्रदुद्रुवुः ॥ रुद्राश्च वसवश्चैव मरुतश्च महाबलाः ॥ ३७ ॥ विश्वे देवास्तथा साध्या दीप्यमानाः स्वतेजसा ॥ एते चान्ये च बहवो देवास्तौ पुरुषोत्तमौ ॥ ३८ ॥ कृष्ण
पार्थी जिघांसंतः प्रतीयुर्विविधायुधाः ॥ तत्राद्भुतान्यदृश्यंत निमित्तानि महाहवे ॥ ३९ ॥ युगांतं समरूपाणि भूतसंमोहनानि च ॥ तथा दृष्ट्वा सुसंरब्धं शक्रं देवैः
सहाच्युतौ ॥ ४० ॥ अभीतौ युधि दुर्धर्षौ तस्थतुः सज्जकार्मुकौ ॥ आगच्छतस्ततो देवानुभौ युद्धविशारदौ ॥ ४१ ॥ व्यताडयेतां संक्रुद्धौ शरैर्वज्रोपमैस्तदा ॥
असंक्रुद्धं प्रसंकल्पाः सुराश्च बहुशः कृताः ॥ ४२ ॥ भयाद्रणं परित्यज्य शक्रमेवाभि शिश्रियुः ॥ दृष्ट्वा निवारिता न्देवान् माधवेनार्जुनेन च ॥ ४३ ॥ आश्चर्यमग
मंस्तत्र मुनयो न भसि स्थिताः ॥ शक्रश्चापितयोर्वीर्यमुपलभ्या सकृद्रणे ॥ ४४ ॥ बभूव परमप्रीतो भूयश्चैतावयो धयत् ॥ ततोऽश्मवर्षं सुमहद्व्यस्तजत्पाकशास
नः ॥ ४५ ॥ भूय एव तदा वीर्यं जिज्ञासुः सव्यसाचिनः ॥ तच्छरैर्जुनो वर्षं प्रति जघ्रेऽत्यमर्षितः ॥ ४६ ॥

प्रसिद्धं द्वाहमयं लोहमयमपि बलवत्सु संभाव्यत एव ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ पर्वतं चापीत्यत्र विचक्रं परीति पाठे विचक्रं त्रिशूलं ॥ ३४ ॥ अर्यमा अपीत्यत्र संधिरिव विवक्षितः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ निमि
तानि सूचकानि उल्कापातादीनि ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ गिरेः गिरिशृंगस्य ॥ ५१ ॥ शैलेन शिलासमूहेन करणेन शृंगेण कर्त्रा ॥ ५२ ॥ इति आ० नै० भा० भा० समविशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२७ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ ५४ ॥

विफलं क्रियमाणं तत्समवेक्ष्य शतक्रतुः ॥ भूयः संवर्धयामास तद्वर्षपाकशासनः ॥ ४७ ॥ सोऽश्ववर्षमहावेगैरिषुभिः पाकशासनिः ॥ विलयंगमयामास ह
र्षयन् पितरं तथा ॥ ४८ ॥ तत उत्पाद्य पाणिभ्यां मंदराच्छिखरं महत् ॥ सद्रुमं व्यसृजच्छक्रोजिघांसुः पांडुनंदनं ॥ ४९ ॥ ततोर्जुनो वेगवद्विज्वलिताग्रैरजिह्म
गैः ॥ शरैर्विध्वंसयामास गिरेः शृंगं सहस्रधा ॥ ५० ॥ गिरेर्विशीर्यमाणस्य तस्य रूपं तदा बभौ ॥ सार्कचंद्रग्रहस्येव नभसः परिशीर्यतः ॥ ५१ ॥ तेन सभिपतिता
दावं शैलेन महता भृशं ॥ शृंगेण निहतास्तत्र प्राणिनः स्वांडवा लयाः ॥ ५२ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि स्वांडवदाहपर्वणि देवकृष्णार्जुनयुद्धे सप्तविं
शत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२७ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ ५४ ॥ समासंच स्वांडवदाहपर्व अथ मयं दर्शनपर्व वैशंपायन उवाच तथा शैलनिपाते
नभीषिताः स्वांडवा लयाः ॥ दानवाराक्षसानागास्तरक्ष्वक्षव नौकसः ॥ १ ॥ द्विपाः प्रभिन्नाः शार्दूलाः सिंहाः केसरिणस्तथा ॥ मृगाश्च महिषाश्चैव शतशः पक्षि
णस्तथा ॥ २ ॥ समुद्दिग्धा विसृष्टपुस्तथान्या भूतजातयः ॥ तं दावं समुदैक्षंत कृष्णौ चाभ्युद्यता युधौ ॥ ३ ॥ उत्पातनादशब्देन संत्रासित इव स्थिताः ॥ ते वनं प्र
समीक्ष्याथ दृष्ट्यमानमनेकधा ॥ ४ ॥ कृष्णमभ्युद्यता संचनादं मुमुचुरुल्लवणं ॥ तेन नादेन रौद्रेण नादेन च विभावसाः ॥ ५ ॥ ररासगगनं कृत्स्नमुत्पातजलदैरिव ॥
ततः कृष्णो महाबाहुः स्वतेजोभास्वरं महत् ॥ ६ ॥ चक्रं व्यसृजदत्युग्रं तेषां नाशाय केशवः ॥ तेनात्तं जातयः क्षुद्राः सदानवनिशाचराः ॥ ७ ॥ निकृत्ताः शतशः
सर्वानिपेतुरनलक्षणात् ॥ तत्रादृश्यंत तदैत्याः कृष्णचक्रविदारिताः ॥ ८ ॥ वसारुधिरसंपृक्ताः संध्यायामिव तोयदाः ॥ पिशाचान्यक्षिणो नागान्यशूश्चैव सह
स्रशः ॥ ९ ॥ निघ्नं श्वरंति वाष्णीयः कालवत्तत्र भारत ॥ क्षिप्तं क्षिप्तं पुनश्चक्रं कृष्णस्यामित्रघातिनः ॥ १० ॥ छित्त्वानेकानि सत्त्वानि पाणिमैति पुनः पुनः ॥ तथा तु
निघ्नतस्तस्मिंश्चिशाचोरगराक्षसान् ॥ ११ ॥ बभूवरूपमत्युग्रं सर्वभूतात्मनस्तदा ॥ समेतानां च सर्वेषां दानवानां च सर्वशः ॥ १२ ॥ विजेतानां भवत्कश्चित्क
ष्णपांडवयोर्बद्धे ॥ तयोर्बलात्परित्रातुं तं च दावं यदा सुराः ॥ १३ ॥

तथेति तस्मिन् स्वल्पव्याघ्राः क्रक्षाः भल्लाः ॥ १ ॥ प्रभिन्नाः मदच्युताः केसरिणः उत्पन्नकेसराः युवान इत्यर्थः ॥ २ ॥ दावं वनं ॥ ३ ॥ उत्पातनादाः निर्घातादयस्तच्छब्देन संत्रासिते वने इति शेषः संचारिते इति
पाठेऽपि सवार्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ररासशब्दकृतवान् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

नाशकुवनशमयितुं तदाऽभूवन्पराङ्मुखाः ॥ शतक्रतुस्तु संप्रेक्ष्य विमुखानमरांस्तथा ॥ १४ ॥ बभूवमुदितो राजन् प्रशंसन्केशवार्जुनौ ॥ निवृत्तेष्वथ देवेषु
 वागुवाचा शरीरिणी ॥ १५ ॥ शतक्रतुं समाभाष्य महागंभीरनिःस्वना ॥ न ते सखा सन्निहितस्तक्षको भुजगोत्तमः ॥ १६ ॥ दाहकाले खाण्डवस्य कुरुक्षेत्रं गतो
 त्यसौ ॥ न च शक्यौ युधाजितुं कथंचिदपि वासव ॥ १७ ॥ वासुदेवार्जुनावेतौ निबोध वचनान्मम ॥ नरनारायणावेतौ पूर्वदेवौ दिवि श्रुतौ ॥ १८ ॥ भवानप्यभि
 जानाति यद्दीर्घायुत्पराक्रमौ ॥ नैतौ शक्यौ दुराधर्षौ विजेतुमजितौ युधि ॥ १९ ॥ अपि सर्वेषु लोकेषु पुराणा वृषिसत्तमौ ॥ पूजनीयतमावेतावपि सर्वैः सुरासुरैः
 ॥ २० ॥ यक्षराक्षसगंधर्वनरकिन्नरपद्मगैः ॥ तस्मादितः सुरैः सार्धं गंतुमर्हसि वासव ॥ २१ ॥ दिष्टं चाप्यनुपश्यैतत्खाण्डवस्य विनाशनं ॥ इति वाक्यमुपश्रु
 त्य तथ्यमित्यमरेश्वरः ॥ २२ ॥ क्रोधामर्षौ समुत्सृज्य संप्रतस्थे दिवं तदा ॥ तं प्रस्थितं महात्मानं समं वेक्ष्य दिवौ कसः ॥ २३ ॥ सहिताः सेनयाराजन्ननुजम्भुः पुं
 रं हरं ॥ देवराजं तदा यातं सह देवैरवेक्ष्य तु ॥ २४ ॥ वासुदेवार्जुनौ वीरौ सिंहनादं विनेदतुः ॥ देवराजे गते राजन् प्रहृष्टौ केशवार्जुनौ ॥ २५ ॥ निर्विशंकं बभूवौ
 सौ दाहयामास तु तदा ॥ समारुत इवाभ्राणि नाशयित्वा र्जुनः सुरान् ॥ २६ ॥ व्यधमच्छरसंघातैर्देहिनः खाण्डवालयान् ॥ न च स्म किंचिच्छुक्रोतिभूतं निश्चरि
 तुवत्तः ॥ २७ ॥ संहियमानमिषुभिरस्य तासव्यसाचिना ॥ नाशकुवंश्च भूतानि महांत्यपिरणेऽर्जुनं ॥ २८ ॥ निरीक्षितुममोघाखं योद्धुं चापिकुतोरणे ॥ शतं
 चक्रे न विध्याधशतेनैकं पतत्रिणां ॥ २९ ॥ व्यसवस्तेऽपतन्नग्नौ साक्षात्कालहता इव ॥ न चालभंत तेशर्मरोधैः सुविषमेषु च ॥ ३० ॥ पितृदेवनिवासेषु संप्राप
 व्याप्य जाषत ॥ भूतसंघाश्च बहवो दीनाश्च कुर्महास्वनं ॥ ३१ ॥ रुरुदुर्वारणाश्चैव तथा मृगत रक्षवः ॥ तेन शब्देन वित्रे सुर्गगोदधिचराज्ञाः ॥ ३२ ॥ विद्यथ
 रगणाश्चैव ये च तत्र वनौकसः ॥ न त्वर्जुनं महाबाहो नापि कृष्णं जनार्दनं ॥ ३३ ॥ निरीक्षितुं वै शक्नोति कश्चिद्योत्थुं कुतः पुनः ॥ एकाय न गता वःऽपि निष्पेतुस्तत्र
 केन च ॥ ३४ ॥ राक्षसादानवन्नागाजघ्रे च केन तान् हरिः ॥ ते तु भिन्नशिरो देहाश्च क्रवेगाद्गताः सवः ॥ ३५ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ शार्ङ्गकान्पक्षिविशेषान् ॥ २७ ॥ इति आदिपर्वणि नैऋतजा अष्टाविंशत्यधिकः

॥ २८ ॥ उपर्याकाशगोभूत्वाविधूमः समपद्यत ॥ दीपाक्षोदीमजिह्वं स
॥ २९ ॥ दीपोर्ध्वकेशः पिगाक्षः पिबन्प्राणभृतां वसां ॥ तां सरुणार्जुनकृतां सुधां प्राप्य द्रुताशनः ॥ ३० ॥ बभूव मुदितस्तृषः परां निर्दति माग
॥ ३१ ॥ तयाऽहुरमयं नाम तक्षकस्य निवेशनात् ॥ ३२ ॥ विप्रद्रवंतं सहसा ददर्श मधुसूदनः ॥ तमग्निः प्रार्थयामास दिधक्षुर्वातसारथिः ॥ ३३ ॥ शरीरवान्ज
टो ज्वान्दग्धिवमलाहकः ॥ विज्ञाय दानवैर्द्राणां मयं वै शिल्पिनां वरं ॥ ३४ ॥ जिघांसुर्वासु देवस्तं चक्रमुद्यम्य धिष्ठितः ॥ स चक्रमुद्यतं दृष्ट्वा दिधक्षं तं च पाव
कं ॥ ३५ ॥ अभिघावार्जुनेत्येवं मयस्माद्दीति चाब्रवीत् ॥ तस्य भीतस्वनं श्रुत्वामाभैरिति धनं जयः ॥ ३६ ॥ प्रत्युवाच मयं पार्यो जीवयन्निव भारत ॥ तं न भेत
यमित्याह मयं पार्यो दयापरः ॥ ३७ ॥ तं पार्येनाभयेदत्तेन मुचे भ्रातरं मयं ॥ न हंतुमैच्छद्वा शार्ङ्गः पावको न ददाह च ॥ ३८ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ तद्वनं पा
वको यो मां निदानि दशपंच च ॥ ददाह रुष्णपार्थाभ्यां रक्षितः पाकशासनात् ॥ ३९ ॥ तस्मिन्वने द्रुत्यमाने षडग्निर्न ददाह च ॥ अश्वसेनं मयं चैव चतुरश्रं
कौस्तुभं ॥ ४० ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि मयदर्शनपर्वणि मयदानवप्राणे अष्टाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२८ ॥ ॥ २२९ ॥ ॥ २३० ॥
जन्ममेजय उवाच ॥ किमर्थं शार्ङ्गकान्निर्ददाह तयागते ॥ तस्मिन्वने द्रुत्यमाने ब्रह्मन्नेतत्तच्छ्वमे ॥ १ ॥ अदाहेत्यश्वसेनस्य दानवस्य मयस्य च ॥ कार
णं कीर्तितं ब्रह्मन् शार्ङ्गकाणां न कीर्तितं ॥ २ ॥ तदेतद्द्रुतं ब्रह्मन् शार्ङ्गकाणां न नामयं ॥ कीर्तय स्वाग्निसंमर्दे कथं तेन विनाशिताः ॥ ३ ॥ वैशंपायन उवाच
यदर्शं शार्ङ्गकान्निर्ददाह तयागते ॥ तत्ते सर्वं प्रवक्ष्यामि यथाभूतमरिंदम ॥ ४ ॥ धर्मज्ञानां मुख्यतमस्तपस्वी संशितव्रतः ॥ आसीन्महर्षिः श्रुतज्ञानमंदप्रा
लभ्यति श्रुतः ॥ ५ ॥ समार्गमाश्रितो राजरूपीणामूर्ध्वरेतसां ॥ स्वाध्यायवान्धर्मरतस्तपस्वी विजितेन्द्रियः ॥ ६ ॥ स गत्वा तपसः पारं देहमुत्सृज्य भास्वतः ॥ जगाम
पिच्छलोकाय न लेभे तत्र तत्फलं ॥ ७ ॥ स लोकान्फलान्दृष्ट्वा तपसानिर्जितानपि ॥ पप्रच्छ धर्मराजस्य समीपस्थान् दिवौकसः ॥ ८ ॥ मंदपाल उवाच ॥ कि
मर्थं मां हि तालोकां भवेत्तपसाऽर्जिताः ॥ किं नृपान्कृतं तत्र तस्यैतत्कर्मणः फलं ॥ ९ ॥

सततमोऽध्यायः ॥ २२८ ॥

॥ २२९ ॥

॥ २३० ॥

किमर्थमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ आख्यायति पिच्छलोकाः ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ प्रजायस्वप्रजेच्छांकुरु ॥ १३ ॥ अपत्यसंताने संतरे विच्छेदे ॥ १४ ॥ १५ ॥ जरितां नामभार्या ॥ १६ ॥ लपितां नामापरां भार्या ॥ १७ ॥ तान्बालानपास्येति संबंधः ॥ १८ ॥
 ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ मुखमिति जीवरूपेण भोक्तृत्वं ॥ २३ ॥ गूढ इति ब्रह्मरूपेण भोक्तृत्वं त्रिविधं दिव्यं भौममौदर्यं च ॥ २४ ॥ अष्टधा पंचभूतात्मना सूर्यचंद्रयजमानरूपेण च यज्ञवाहं यज्ञनिर्वाहकं ॥ २५ ॥
 तत्राहं तत्करिष्यामि यदर्थमिदमावृतं ॥ फलमेतस्य तपसः कथय ध्वं दिवौकसः ॥ १० ॥ देवा ऊचुः ऋणिनो मानवा ब्रह्मन् जायंते येन तच्छृणु ॥ क्रिया
 मिर्त्रस्य चर्येण प्रजया च न संशयः ॥ ११ ॥ तदपाक्रियते सर्वयज्ञेन तपसा श्रुतैः ॥ तपस्वी यज्ञं चासिनचते विधते प्रजा ॥ १२ ॥ तद्भमे प्रसवस्यार्थं तव लोकाः
 समावृताः ॥ प्रजायस्व ततो लोकानुपभोक्ष्यसि पुष्कलान् ॥ १३ ॥ पुत्राघ्नो नरकात् पुत्रस्त्रायते पितरं श्रुतिः ॥ तस्मादपत्यसंतानेयत स्वब्रह्मसत्तम ॥ १४ ॥ वै
 शंपायन उवाच तच्छ्रुत्वा मंदपालस्तु वचस्तेषां दिवौकसां ॥ कनुशीघ्रमपत्यं स्याद्दुलं चेत्यचितयत् ॥ १५ ॥ संचितयन् न भ्यगच्छत्सु बहु प्रसवान् स्वगा
 न् ॥ शार्ङ्गिकां शार्ङ्गिको भूत्वा जरितां समुपेयिवान् ॥ १६ ॥ तस्यां पुत्रान् जनयच्चतुरो ब्रह्मवादिनः ॥ तानपास्य सतत्रैव जगाम लपितां प्रति ॥ १७ ॥ बालान् स
 तामंडगतान् सह मात्रामुनिर्वने ॥ तस्मिन् गते महाभागे लपितां प्रतिभारत ॥ १८ ॥ अपत्यस्नेहसंयुक्ता जरिता बद्धचितयत् ॥ तेन त्यक्तान संत्याज्या नृषीन् दं
 गतान्वने ॥ १९ ॥ न जहौ पुत्रशोका तर्ता जरितां खांडवे सुतान् ॥ बभार चैतान्संजातान् स्ववृत्त्या स्नेहं विह्वला ॥ २० ॥ ततोऽग्निं खांडवं दधुमायां तं दृष्ट्वा हृषिः ॥
 मंदपालश्चरंस्तस्मिन् वने लपितया सह ॥ २१ ॥ तं संकल्पं विदित्वा ग्रेर्ज्ञात्वा पुत्रांश्च बालकान् ॥ सोऽभितुष्टाव विप्रर्षिर्ब्राह्मणो जातवेदसं ॥ २२ ॥ पुत्रान् प्रति
 वदन् भीतो लोकपालं महौजसं ॥ मंदपाल उवाच त्वमग्ने सर्वलोकानां मुखं त्वमसि हव्यवाट् ॥ २३ ॥ त्वमंतः सर्वभूतानां गूढश्चरसि पावक ॥ त्वामेक
 माहुः कवयस्त्वामाहुः स्त्रिविधं पुनः ॥ २४ ॥ त्वामष्टधा कल्पयित्वा यज्ञवाहमकल्पयन् ॥ त्वया विश्वमिदं सृष्टं वदंति परमर्षयः ॥ २५ ॥ त्वदृते हि जगत्कृत्स्नं स
 योनश्चेदुत शन ॥ तुभ्यं कृत्वा नमो विप्राः स्वकर्मविजितां गतिं ॥ २६ ॥ गच्छंति सह पत्नीभिः सुतैरपि च शाश्वतीं ॥ त्वामग्ने जलदानाद्दुःखे विप्रकान् सविद्यु
 तः ॥ २७ ॥ दहंति सर्वभूतानि त्वत्तो निष्क्रम्य हेतयः ॥ जातवेदस्त्वयैवेदं विश्वं सृष्टं महाद्युते ॥ २८ ॥ तवैव कर्मविहितं भूतं सर्वचराचरं ॥ त्वया पोविहिताः पूर्वं
 त्वयि सर्वमिदं जगत् ॥ २९ ॥

त्वया सहैव विना न स्येदं दर्शनं गच्छेत् निरधिष्ठानकभ्रमायोगादित्यर्थः कर्मिणां त्वमेव गतिरित्याह तुभ्यमिति ॥ २६ ॥ पालनं संहारश्च तवैव कर्मणी इत्याह त्वामिति ॥ २७ ॥ हेतयः ज्वालाः जगत्सृष्टिस्तु
 तस्येत्याह जातवेद इति ॥ २८ ॥ तवैवेति कर्मविधायको वेदोपितवैववाक्यं निःश्वसितमेतद्गवेद इत्यादि श्रुतेः आपइति भूतांतरोपलक्षणं त्वयि अधिष्ठाने ॥ २९ ॥

इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि मयदर्शनपर्वणि शार्ङ्गकोपाख्याने ऊनत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२९ ॥ ॥ ७४ ॥ तत इति परायणं व्रातारं ॥ १ ॥ निशम्य आलोच्य ॥ २ ॥ कक्षवनं ॥ ३ ॥ कर्षयन्ति पीडयन्ति अवर्हा अजातपक्षाः परायणास्त्रातारः ॥ ४ ॥ सरणे गमने

त्वयि ह्ययं कथं च यथावत्संप्रतिष्ठितं ॥ त्वमेव दहनो देवत्वं धाता त्वं बृहस्पतिः ॥ ३० ॥ त्वमश्विनौ यमौ मित्रः सोमस्त्वमसि चानिलः ॥ वैशंपायन उवाच ॥ एवं स्तुतस्तदा तेन मर्मदं पातेन पावकः ॥ ३१ ॥ तु तोषतस्य नृपते मुनेरमित तेजसः ॥ उवाच चैनं प्रीतात्मा किमिष्टं करवाणिते ॥ ३२ ॥ तमब्रवीन्मंदपा लः प्राञ्जलिर्हव्यवाहनः ॥ प्रदहन् स्वां डवं दावं मम पुत्रान्विसर्जय ॥ ३३ ॥ तथेति तस्यति श्रुत्य भगवान्हव्यवाहनः ॥ स्वां डवे तेन कालेन प्रजज्वालदिधक्षया ॥ ३४ ॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि मयदर्शनपर्वणि शार्ङ्गकोपाख्याने ऊनत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२९ ॥ ॥ ७४ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ ततः प्रज्वलिते वन्ही शार्ङ्गकास्ते सुदुःखिताः ॥ व्यथिताः परमो द्विग्नानाधिजग्मुः परायणं ॥ १ ॥ निशम्य पुत्रकान्वालात्मा तातेषां तपस्विनी ॥ जरिता शोकदुःखार्ता विललाप सुदुःखिता ॥ २ ॥ जरितो वाच अयमग्निर्दहन् कक्षमित आयाति भीषणः ॥ जगत्सं दीपयन् भीमो मम दुःखविवर्धनः ॥ ३ ॥ इमे च मां कर्षयन्ति शिशवो मंद च तसः ॥ अवर्हाश्चरणैर्हीनाः पूर्वे पानः परायणाः ॥ ४ ॥ त्रासयंश्चायमायातिलेलिहानो महीरुहान् ॥ अजातपक्षाश्च सुतान शक्ताः सरणे मम ॥ ५ ॥ आदाय च न शक्नोमि पुत्रां स्तरितुमात्मना ॥ न च त्यक्तुमहं शक्ता हृदयं दूयतीव मे ॥ ६ ॥ कंतु जलामहं पुत्रं कमादाय ब्रजाम्यहं ॥ किं नु मे स्यात्कृतं कृत्वा मम न्यध्वं पुत्रकाः कथं ॥ ७ ॥ चितयाना विमोक्षं वो नाधिगच्छामि किंचन ॥ छाद्रयिष्यामि वो गात्रैः करिष्ये मरणं सह ॥ ८ ॥ जरितारौ कुलं त्येतज्जयेष्ठत्वेन प्रतिष्ठितं ॥ सारिष्टकः प्रजायेत पितृणां कुलवर्धनः ॥ ९ ॥ स्तंबमित्रस्तपः कुर्याद्गोब्रह्मविदां वरः ॥ इत्येव मुक्त्वा प्रययौ पिता वो निर्धृणः पुरा ॥ १० ॥ कमुपादाय शक्ये र्यर्गं तु कष्टा पदुत्तमा ॥ किं नु कृत्वा कृतं कार्यं भवेदिति च विद्वला ॥ नापश्यत्स्वधियामोक्षं स्वसुतानां तदामलात् ॥ ११ ॥ वैशंपायन उवाच ॥ एवं ब्रुवाणां शार्ङ्गा स्ते प्रत्युचुरयमातरं ॥ सिंहमुत्सृज्य मातस्त्वं पतयन्न हव्यवादा ॥ १२ ॥ अस्मास्विह विनष्टेषु भवितारः सुतास्तवा ॥ त्वयि मातर्विनष्टायां ननः स्यात्कुलसंततिः ॥ १३ ॥

॥ ५ ॥ तस्मिन् वनं लंघितुं निःसारयितुं मंतत इति पाठे अंततो निरग्निदेशे ॥ ६ ॥ किंचित् किं कृत्वा कृतं कृत्वा स्यामित्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ प्रजायेत प्रजा रूपेणोत्पद्येत ॥ ९ ॥ १० ॥ गंतुं लंघितुं ॥ ११ ॥ पतगच्छ ॥ १२ ॥ १३ ॥

* जरितारि सारिष्टक स्तंब मित्र द्रोणाः पुत्राः ॥

॥१४॥ नोऽस्माकंसर्वविनाशाय सर्वेषां विनाशाय मृतेषु स्नेहं माकार्षीरिति संबन्धः ॥१५॥ १६॥ १७॥ विहंतुं दूरीकर्तुं वादो वचनं ॥१८॥ कव्यादाखुः मांसादुदुरुः पश्यमानाः पश्यन्तः ॥१९॥ मोघः निष्क
 अन्ववेक्ष्यैतदुभयं क्षेमं स्याद्यत्कुलस्य नः ॥ तद्वैकर्तुं परः कालो मातरेषु भवेत्तव ॥१४॥ मात्वं सर्वविनाशाय स्नेहं कार्षीः सुतेषु नः ॥ न हीदं कर्म मोघं स्याद्दोष
 कामस्य नः पितुः ॥१५॥ जरितो वाच इदमाखोर्विलभूमावृक्षस्यास्य समीपतः ॥ तदा विशध्वं त्वरितां वन्देरन्नवोभयं ॥१६॥ ततोऽहं पांसुना छि
 द्रमपि यस्यामि पुत्रकाः ॥ एवं प्रतिकृतं मन्ये ज्वलतः कृष्णवर्त्मनः ॥१७॥ तत एष्याम्यतीतेऽग्नौ विहंतुं पांसुसंचयं ॥ रोचतामेषवोवादो मोक्षार्थं च दुताशना
 त् ॥१८॥ शार्ङ्गकाञ्चुः अबर्हान्मांसभूतान्नः कव्यादाखुर्विनाशयेत् ॥ पश्यमानाभयमिदं प्रवेष्टुं नात्र शक्नुमः ॥१९॥ कथमग्निर्न नो धक्ष्येत्कथमाखु
 र्बिनाशयेत् ॥ कथं न स्यात्पितामोघः कथं माता धियेत नः ॥२०॥ विलआखोर्विनाशः स्यादग्रे राकाशचारिणां ॥ अन्ववेक्ष्यैतदुभयं श्रेयान् दाहो न भक्ष्यं
 ॥२१॥ गर्हितमरणनः स्यादाखुना भक्षिते विले ॥ शिष्टादिष्टः परित्यागः शरीरस्य दुताशनात् ॥२२॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्वणि मयदर्शनपर्वणि जं
 रिता विलापे त्रिशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥२३०॥ ॥२३॥ ॥२४॥ जरितो वाच अस्माद्विलान्निष्पतितमाखुं स्नेनोजहारतं ॥ सुद्रंष्ट्रां गृ
 हीत्वा यथातो नात्र भयं हिवः ॥१॥ शार्ङ्गकाञ्चुः न हतं तं वयं विद्यः स्नेने नाखुं कथंचन ॥ अन्येऽपि भवितारोऽत्र तेभ्योऽपि भयमेव नः ॥२॥ संशयो वह्नि
 रागच्छेद्दृष्टं वायो निवर्त्तनं ॥ मृत्युर्नो विलवासिभ्यो विले स्यान्नात्र संशयः ॥३॥ निःसंशयात्संशयितो मृत्युर्मातर्विशिष्यते ॥ चरस्वेत्वं यथा न्यायं पुत्रानाप्य
 सिशोभनान् ॥४॥ जरितो वाच अहं वेगेन तं यातमद्राक्षं पततां वरं ॥ विलादाखुं समादाय स्नेनं पुत्रामहाबलं ॥५॥ तं पतंतं महां वेगात् त्वरितां पृष्ठतोऽ
 भक्षितस्तेन स्नेने नाखुः पतत्रिणा ॥ तदा हंतमनुज्ञाप्य प्रत्युपायां पुनर्गृहं ॥६॥ प्रविशध्वं विलं पुत्राविश्रब्धानास्तिवोभयं ॥ स्नेने नममपश्यंत्याहृतआखुर्म
 हात्मना ॥७॥ शार्ङ्गकाञ्चुः न विद्यहेतुं मातः स्नेने नाखुं कथंचन ॥ अविज्ञाय न शक्यामः प्रवेष्टुं विवरं भुवः ॥१०॥ जरितो वाच अहंतमग्नि
 जानामि हतं स्नेने नमूषिकं ॥ नास्ति वोत्र भयं पुत्राः क्रियतां वचनं मम ॥११॥

लक्षणाद्योत्पत्तिः प्रियेति शेषेति ॥२०॥ ॥२१॥ शिष्टादिष्टः शिष्टैरादिष्टः ॥२२॥ इति आ० नै० भा० भा० त्रिशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥२३०॥ ॥२३॥ अस्मादिति ॥१॥ ॥२॥ बहिरागच्छेदित्यत्र तं शय
 योऽप्योऽस्य कशादग्नेर्निवर्त्तनं दृष्टं ॥३॥ ॥४॥ ॥५॥ दिवं आस्थाय निरमित्रः अशत्रुर्भव अक्षयः स्वर्गस्तेस्त्विति भावः हिरण्यमयः दिव्यदेहः ॥७॥ प्रत्युपायां प्रत्यागतवत्यस्मि ॥८॥ १॥ १०॥ ११॥

नत्वमिति अस्मांस्तत्कामंतुमिच्छत्यास्तवमिथ्यैवायमुपचारो न वास्तव इति भावः समाकुलेषु संदिग्धेषु ज्ञानेषु ज्ञातव्यकार्येषु तत्तद्विलप्रवेशनं बुद्धिकृतं बुद्धिमदाचरितं नैव विलेशनुसन्नाहरीत्येव ।
प्रवेशोन युक्त इति भावः ॥ १२ ॥ न चेति अस्मान् अग्रे वा उपकर्तृभूतभाव्युपकारशून्यान् किमिति विभर्षि वयंत षकेन केपीत्यर्थः त्वं वा स नी अस्माकं कामकापि मातृ संबंधस्य भ्रातिकल्पितत्वादित्यर्थः
१३ ॥ १४ ॥ आयाः आगच्छेः नः अस्मान् ॥ १५ ॥ १६ ॥ तत इति अग्निदाहाद्यागे वतक्षकवज्जरिता पिण्डता श्लोदा हातृ षडेव मुक्ता इति पूर्वोक्तमबिरुद्धं ॥ १७ ॥ १८ ॥ इति आदिष्वर्षिर्नैल कंडीये च
तभावदीपे एकत्रिशदधिक द्विशततमोऽध्यायः ॥ २३१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ पुरत इति अत्र संसाराटव्यां महामोहानलव्याप्तायां मातापिनत्रातुंसमर्था किंतु सर्वस्वार्थकामा एवेति समुच्चिन्नं द्विष्ट एष स

तत्रावदीपेकात्रिंशदाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३१ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥
 शार्ङ्गकाञ्चुः नत्वं मिथ्योपचारेण मोक्षयेथाभयाद्दिनः ॥ समाकुले पुज्ञाने पुनर्बुद्धिरुतमेव तत् ॥ १२ ॥ न चोपरुत मस्माभिर्न चास्मान्वेत्य ये वयं ॥ पी-
 ड्यमाना विभर्ष्य स्मान्कासती के वयंतव ॥ १३ ॥ तरुणो दर्शनीयाऽसिसमर्था भित्तुरे पणे ॥ अनुगच्छति मातः पुत्रानाप्स्यसि शोभनान् ॥ १४ ॥ वयमग्नि-
 समाविश्य लोकानाप्स्याम शोभनान् ॥ अथास्मान्न दहेदग्निरायास्त्वं पुनरेव नः ॥ १५ ॥ वैशंपायन उवाच एवमुक्ता ततः शार्ङ्गी पुत्रानुत्सृज्य स्वांडवे ॥
 जगाम त्वरिता दंशं क्षेममग्ने रनामयं ॥ १६ ॥ ततस्तीक्ष्णाच्चिरभ्यागात् त्वरितो हव्यवाहनः ॥ यत्र शाङ्गा विभूवुस्ते मंदपालस्य पुत्रकाः ॥ १७ ॥ ततस्तं ज्वलितं
 दृष्ट्वा ज्वलनं ते विहंगमाः ॥ जरितारिस्ततो वाक्यं श्रावयामास पावकं ॥ १८ ॥ इति श्री महाभारते आदिपर्वाणि मयदर्शनपर्वणि शार्ङ्गकोपाख्याने एकत्रिं-
 शदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३१ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ जरितारि रुवाच पुरतः कच्छुकालस्य धीमान् जागर्ति पूरुषः ॥ सकृच्छ्रुत् कालं संप्राप्य व्य-
 थानैवैतिक हिंचितं ॥ १ ॥ यस्तु कच्छु मनुप्रामं विचेतानाव बुध्यते ॥ सकृच्छ्रुत् काले व्यथितो न श्रेयो विंदते महत् ॥ २ ॥ सारिस्तक उवाच धीरस्त्वमसि मे-
 धावी प्राणकच्छु मिदं च नः ॥ प्राज्ञः शूरो बहूनां हि भवत्येको न संशयः ॥ ३ ॥ स्तंब मित्र उवाच ज्येष्ठस्तातो भवति वै ज्येष्ठो मुंचति कच्छुतः ॥ ज्येष्ठश्चेन्न
 प्रजानाति कर्मायान् किंकरीष्यति ॥ ४ ॥

प्रजानातिकर्मायान्किकरिष्यात् ॥ ४ ॥
 वास्तुसमर्थइत्यस्मिन्ध्यायेसूच्यते कथापक्षेनुस्पष्टंयर्थः तत्रजरितारिर्नाशितकामादिशत्रुगणआह पुरतइति मरणात्प्रागेवज्ञानार्थयतितव्यंततश्चमरणव्यथांज्ञानीनप्राप्नोति नतस्यप्राणाउच्छ्वसंत्यभै
 वसमवर्त्तयंतइतिश्रुतेरित्याद्यंश्लोक्तत्वं कृच्छ्रकालोमरणकालः व्यथांप्राणोक्तमणपीडां ॥ १ ॥ एतदेव्यतिरेकमुखेनाह यत्स्विति विचेताःअजितचित्तः व्यथितोदेहांतरेनिपात्यकर्मणाप्रशीकृतोमहत्
 ॥ २ ॥ उक्तव्यथानाशःसत्संगादेवभवतीत्यन्वयव्यतिरेकाभ्यामाहद्वाभ्यां धीरइति धीरोध्याववान् मेधावीऊहापोहकुशलःअतस्त्वमेवास्मान्पाहीतिभावः ॥ ३ ॥ त्वदनुग्रहंविमानास्तितर

इत्युक्तं ॥ ४ ॥

मः

॥२

अथ गन् अध्यात्मं नृणां हि रण्यं विषयवासनासैवरेतः बीजं यस्य समो होमरगकालिकः क्षयदेहगेहं एति समजिह्वाः कालीमनोजवाधून्नाकगालीलोहिनानथा स्फुलिगिनीविश्वरुचिः समजि
पक्षेपंचंद्रियाणि बुद्धिमनसाचनयुक्तमाननं मुखभोगसाधनं यस्य सः ॥ ५ ॥ ६ ॥ एवमधि
न्याप्य अग्निस्तुतिव्याजेन तत्त्वमुपदिशति ब्रह्मैतद्व्याहृतं त्वयेत्युसंपहेरेऽग्निवाक्यात् तत्र मुख्यब्रह्मविद्याधिकारार्थं समष्ट्युपासनां जरितारिगहात्मासीति द्वाभ्यां वायोः सूत्रात्मनः वायुर्वैगौतमतस्सूत्रं वायु
वायुः समष्टिरिति श्रुतेः आत्मा स्वरूपमसि शरीरमसि वीरुधामिति विराडात्मत्वमुक्तं वीरुधां योनिः पृथ्वी आपश्च तेन वशुक्रं बीजं त्वदुत्पन्नं अग्रेऽपः अद्भ्यः पृथिवीति च श्रुतेः आपस्ते शुक्रमित्यस्य व्याख्या
मसि चांभस इति यद्वा वायोरात्मा अंतरिक्षं मरीचिशाब्दं वीरुधां योनिः पृथ्वी मरशब्दनायत्पृथिव्या अधस्तात्तदापः पृथिव्युपरिष्ठात्तदंभः तथा च लोकसृष्टिरुक्ता भवति अदोभः परेण दिवं द्यौः प्रतिष्ठां

उवाच हिरण्यरेतास्त्वरितां ज्वलन्नायातिनः क्षयं ॥ समजिह्वाननः कुरोलेलिहानो विमर्षति ॥ ५ ॥ वैशंपायन उवाच एवं संभाष्यतेऽन्याऽन्यं
पालस्य पुत्रकाः ॥ तुष्टुवुः प्रयता भूत्वा यथाऽग्निं शृणु पार्थिव ॥ ६ ॥ जरितारिरुवाच आत्माऽसि वायोर्ज्वलनशरीरमसि वीरुधां ॥ यानिरापश्च
क्रं योनिस्त्वमसि चांभसः ॥ ७ ॥ ऊर्ध्वं चाधश्च सर्पति पृष्ठतः पार्श्वतस्तथा ॥ अचिषस्ते महावीर्यरश्मयः सविनुर्यथा ॥ ८ ॥ सारिस्तुक्क उवाच स्नाता
प्रापितरं न विद्मः पक्षाजानानैव नो धूमकेतो ॥ न न स्नाता विद्यते वै त्वदन्यस्तस्मादस्मांश्चाद्विवालांस्त्वमग्ने ॥ ९ ॥ यदग्नेने शिवं रूपं ये च ते समहेतयः ॥ तेन
परिपाहिव्य मार्त्तान्नः शरणैपिणः ॥ १० ॥ त्वमेवैकस्तपसे जातवंदो नान्यस्तमा विद्यते गोपुदेव ॥ कर्पानस्मान्वा लकान्यालयस्व परेणास्मान्मे हि वैहव्य
ह ॥ ११ ॥ स्तंभमित्र उवाच सर्वमग्ने त्वमेवैकस्त्वयि सर्वमिदं जगत् ॥ त्वंधारयसि भूतानि भुवनं त्वं विभर्षि च ॥ १२ ॥ त्वमग्निर्हव्यवाहस्त्वं त्वमेव प
रंहविः ॥ मनीषिणस्त्वां जानंति बहुधा चैकधापि च ॥ १३ ॥

अग्निं मरीचयः पृथिवीमरोया अधस्तात्ता आपडत्यैतरे ये श्रुता लोकसृष्टिरुक्ता भवति स इमान् लोकान् सृजतां भो मरीचिर्मरमापइति उपक्रम्या त्रलोकतात्वेन स्तुतिर्न लोककर्तृत्वेनेत्यतः समष्ट्युपासनायामेव ता
र्यं ॥ ७ ॥ ८ ॥ अत्रानधिकारी सारिणीस्तुक्के सृक्किणी गलुगर्भौ यस्य स सारिस्तुक्को बाह्यभोगासक्तो व्यष्टिरूपमेवाग्निप्रार्थयते मानेति प्रणष्टा अदर्शनं गता ॥ ९ ॥ शिवं शान्तं लोकहितं हेतयो ज्वालाः प्रवो
ः ॥ १० ॥ गोपुगविरश्मिषु रविरपित्वमेवेत्यर्थः परेणास्मान् अस्मत्तोदूरे प्रेहि परेणेत्येन बतं ॥ ११ ॥ एवं व्यष्ट्युपासना सिद्धस्य सावात्म्योपासनां सर्वं त्वत्विदं ब्रह्मेत्यादि शास्त्रप्रसिद्धां शांडिल्यविद्यादि
रूपां स्तंभमित्राख्यः सर्वप्राणिसमुदायसखा आह सर्वमिन्यादिना त्वयोदं कनकेकुंडलादिवत् ॥ १२ ॥ बहुधा कार्यरूपेण एकधा कारणरूपेण ॥ १३ ॥

आदिपर्व

९

॥२४५॥

मसंमम ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ इति आदिपर्वणिनेलकंठोयेभारतभास्वदीपेद्वात्रिशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३२ ॥ ॥ ७ ॥ मंदपालइति उक्ताममपुत्रान्मादहेतिप्रार्थ्यापि
 ॥ १ ॥ शरणेगृहे कथंनुनकथमपि ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ उड्डीयनेऊर्ध्वपतने पतनेतिर्यग्मने वाशमानारुदती ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ परीताःज्ञापिताः ॥ ९ ॥ समक्षमिति हेस्वस्थतेतवमानसंतेनहेतुनावं
 मंदपालेनवैयूयंममपूर्वनिवेदिताः ॥ वंजयेःपुत्रकान्मर्त्येदहन्तावमितिस्मह ॥ २२ ॥ तस्यतद्वचनंद्रोणत्वयायच्चेहभापितं ॥ उभयंमेगरीयस्तुवृहिकिकरवा
 णिते ॥ भृशंप्रीतोस्मिभद्रंतेब्रह्मंस्तोत्रेणसत्तम ॥ २३ ॥ द्रोणउवाच इमेमाजरिकाःशुक्रनित्यमुद्वेजयंतिनः ॥ एतान्कुरुष्वदग्धांस्त्वंदुताशनसबांध
 वान् ॥ २४ ॥ वैशंपायनउवाच तथातल्लतवानग्निरभ्यनुज्ञायशार्ङ्गकान् ॥ ददाहखांडवदावंसमिद्धोजनमेजय ॥ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआ
 क्षिप्त्वणिमयदर्शनपर्वणिशार्ङ्गकोपास्यानेद्वात्रिशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच मंदपालोपिकौरव्य
 चिंतयामासपुत्रकान् ॥ उक्ताऽपिचसतिग्मांशुनैवशर्माधिगच्छति ॥ १ ॥ सतप्यमानःपुत्रार्थेलपितामिदमब्रवीत् ॥ कथंनुशक्ताःशरणेलपितेममपुत्रकाः ॥ २ ॥
 वर्धमानेद्रुतवहेवातेचाशुप्रवायति ॥ असमर्थाविमोक्षायभविष्यन्तिममात्मजाः ॥ ३ ॥ कथंत्वशक्तात्राणायमातातेपांतपस्विनी ॥ भविष्यतिहिशोकात्ता
 पुत्रत्राणमपश्यती ॥ ४ ॥ कथमुड्डीयनेऽशक्तान्यननेचममात्मजान् ॥ संतप्यमानाबहुधावाशमानाप्रधावती ॥ ५ ॥ जरितारिःकथंपुत्रःसारिस्तृक्कःकथंच
 मे ॥ स्तंवमित्रःकथंद्रोणःकथंमाचतपस्विनी ॥ ६ ॥ स्लालयमानंतमृपिमंदपालंतथावने ॥ लपिताप्रत्युवाचेदंसासूयमिवभारत ॥ ७ ॥ नतेपुत्रेष्ववे
 क्षाऽस्तियानृपानुक्तवानसि ॥ तेजस्विनोवीर्यवंतोनतेपांज्वलनाद्रयं ॥ ८ ॥ त्वयाऽग्नौतेपरीताश्चस्वयंहिममसन्निधौ ॥ प्रतिश्रुतंतथाचेतिज्वलनेनमहात्म
 नः ॥ ९ ॥ लोकपालोनतांवाचमुक्तामिथ्याकरिष्यति ॥ समक्षंवंधुरुत्येनतेनतेस्वस्थमानसं ॥ १० ॥ तामेवतुममामित्रांचिंतयन्परितप्यसे ॥ ध्रुवंमयिनतस्त्रे
 होयथानस्यंपुराभवत् ॥ ११ ॥ नहिपक्षवतान्याप्यनिस्नेहेनसुहृज्जने ॥ पीड्यमान उपद्रुंशक्तेनात्माकथंचन ॥ १२ ॥ गच्छत्यंजरितामेवयदर्थंपरितप्य
 से ॥ चरिष्याम्यहमप्येकायथाकुपुरुपाश्रिता ॥ १३ ॥ मंदपालउवाच नाहमेवंचरेलोकंयथात्वमभिमन्यसे ॥ अपत्यंहतोविचरेतच्चरुच्छृगंतंमम ॥ १४ ॥
 धुकृत्यलक्षणेक्षणेसमक्षंअभिमुखंनकिनुतामेवेत्यादिस्पष्टार्थ ॥ १० ॥ ११ ॥ नहीति पक्षवतासहायवता सुहृज्जनेननिस्नेहेननितरांस्नेहवताशक्तेनचपीड्यमान्आत्मापद्येद्वाररूपःकथंचनउपद्रुंशक्ते
 ॥ १३ ॥ एवंक्रामवत्तोनाहंचरेनचरामि ॥ १४ ॥

आदिपर्व

9

॥२४६॥

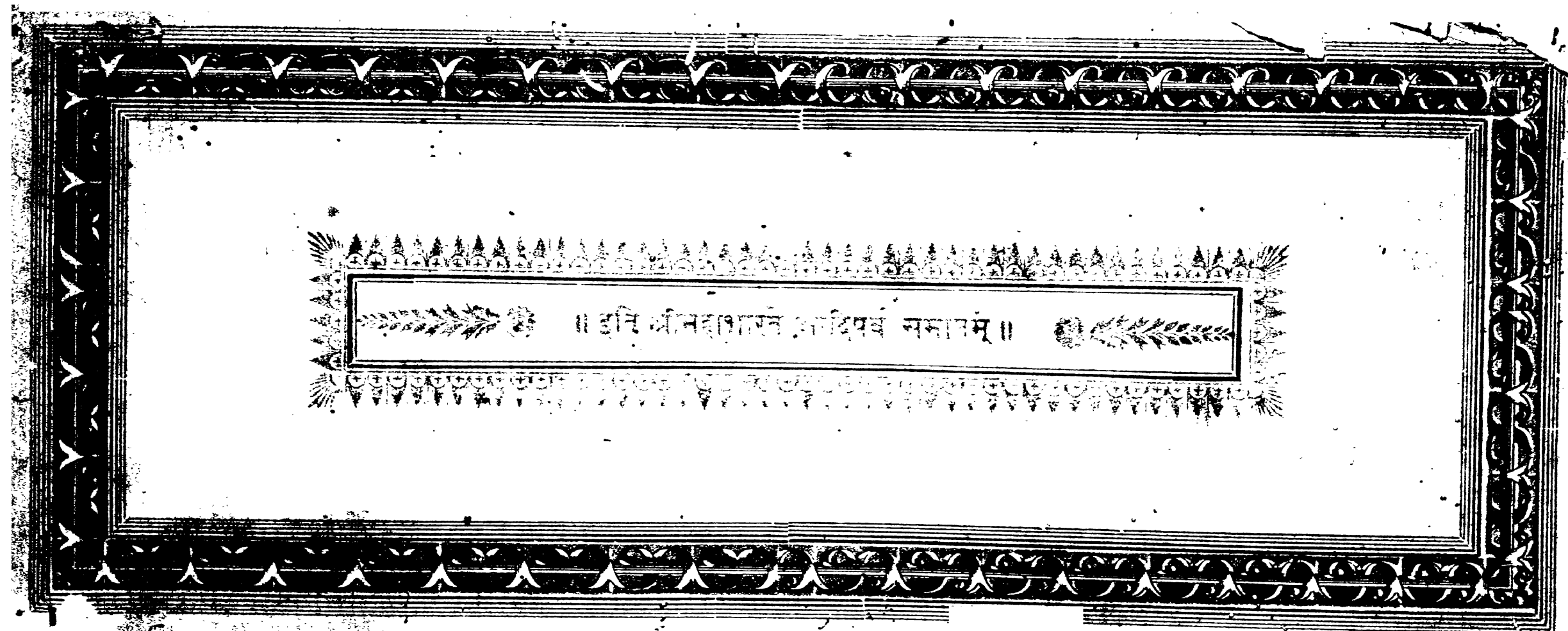
चीन्लोकानिनेत्राङ्गोपलक्षणं पचसिंहरसि समिद्धः तमोगुणेन प्रवृद्धः अत्रहेतुं श्रौतं दर्शयति त्वं सर्वस्येति प्रसूतिरुत्पत्तिस्थानं प्रतिष्ठालयस्थानं एतेन एषयोनिः सर्वस्य प्रभवोऽप्ययौ हि मृता नाना ॥ १४ ॥ यत्तु नानाः प्रज्ञामित्यादिश्रुतिप्रसिद्धं तुरीयं निर्विशेषं देतव्यं द्रोणाब्रह्मविदां वरदित्युपक्रमात् ब्रह्मेतद्व्याहृतं त्वयेत्यग्निना पिद्रोणस्यैव स्तुतत्वाच्च द्रोणवाक्यं स्य विषय इति ज्ञायते अत्र च नानाः प्रज्ञा-
र्थोद्दिशितः ॥ १४ ॥ यत्तु नानाः प्रज्ञामित्यादिश्रुतिप्रसिद्धं तुरीयं निर्विशेषं देतव्यं द्रोणाब्रह्मविदां वरदित्युपक्रमात् ब्रह्मेतद्व्याहृतं त्वयेत्यग्निना पिद्रोणस्यैव स्तुतत्वाच्च द्रोणवाक्यं स्य विषय इति ज्ञायते अत्र च नानाः प्रज्ञा-
दिवाक्यार्थानि च दृश्यन्तेऽतः कष्टमेतत् श्रुतिवलेनैव स्पर्शकम् त्वमन्नमिति हे जगत्पते त्वं अन्नं अद्य ते तत्तिच भूतानि तस्मादन्नं तदुच्यते इति श्रुतेर्विगडसि किमसौ नित्यः नैत्याह प्राणिभिर्भुक्तमिति प्राणः सृष्ट्वा
त्मास उपास्य त्वेनास्तियेपाने प्राणिनः सृष्ट्वा पासकास्तैर्भुक्तमुपसंहृतं एतेन स्थूलस्य सूक्ष्मस्य उक्तः तथा अन्तर्मध्ये भूतानि सूक्ष्मशरीरांश्च काणि अपञ्चीकृतवियदादीनियस्य सः अन्तर्भूतासि भूतलयस्थानमप्य
सि एतेन सूक्ष्मस्य कारणे विलापनमुक्तं अतएव जगतः स्थूलसूक्ष्मकार्यस्य पतेमृष्टिसंहारयोः स्य त्वत्वं नित्यं प्रवृद्धोसि कार्यकारणब्रह्मणोः सोपाधिकयो रूपाधिनिर्गोभावाविर्भावानुसारि प्रवृद्धत्वं निरुपाधिक
स्य नित्यमेव तत् त्वयि शुद्धे प्रतिष्ठितं सर्वकार्यकारणात्मकं रज्ज्वा विवोरगादिकर्मभूतत्वं पचसिंहरसि एवं च नानाः प्रज्ञानवहिः प्रज्ञानो जयतः प्रज्ञामित्यादिश्रुतेरर्थः स्थूलसूक्ष्मकारणरूपातीति निष्कलं शिवशब्दा
नृत्वा लोकांस्त्रीनिमान् दृश्यवाहकाले प्राप्ते पचसि पुनः समिद्धः ॥ त्वं सर्वस्य भुवनस्य प्रसूतिस्त्वमेवाग्नेभवसि पुनः प्रतिष्ठा ॥ १४ ॥ द्रोण उवाच त्वम
न्नं प्राणिभिर्भुक्तं तं भूतो जगत्पते ॥ नित्यं प्रवृद्धः पचसि त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितं ॥ १५ ॥ सूर्याभूत्वारश्मिभिर्जातवदो भूमे रंभो भूमिजातान् रसांश्च ॥ विश्वानादा
य पुनरुत्पद्य काले दृष्ट्वा वृष्ट्या भावयसी ह शुक्र ॥ १६ ॥ त्वत्त एताः पुनः शुक्रवीरुधो हस्तिच्छदाः ॥ जायन्ते पुष्करिण्यश्च सुभद्रश्च महोदधिः ॥ १७ ॥ इदं वै सद्य
निष्मांशो वरुणस्य परायणं ॥ शिवस्त्राता भवास्माकं माऽस्मान् यविनाशय ॥ १८ ॥ पिंगाक्षलोहितग्रीवकृष्णवर्त्मन्दुताशन ॥ परेण प्रेहि मुंचास्मान् सागर
स्य गृहानिव ॥ १९ ॥ वैशंपायन उवाच एवमुक्तो जातवदो द्रोणेन ब्रह्मवादिना ॥ द्रोणमाह प्रतीतात्मा मंदपाल प्रतिज्ञया ॥ २० ॥ अग्निरुवाच क्रः
पिद्रोणस्त्वमग्निवै ब्रह्मेतद्व्याहृतं त्वया ॥ इप्सितं ते करिष्यामि न च तं विद्यते भयं ॥ २१ ॥
भिधेयं प्रतिपादितं ॥ १५ ॥ सूर्येति हे शुक्र शुक्रमर्षोपाधिकालुप्यहीन त्वं सूर्यो भूत्वारसनादाय पुनरुत्पद्य काले दृष्ट्वा भावयसी तिसंबंधः त्वं भूम्यादीनां रसान् सत्वानि आदाय संहृत्य सूर्यः कारणात्मा भू-
त्वा बीजमात्ररूपेण स्थित्वा पुनः प्रबोधकाले दृष्ट्वा चित्सत्ताप्रदानेन पृथिव्यादीनि जनयसीत्यर्थः ॥ १६ ॥ एताः रसस्य ब्रह्मसत्ताया आश्रयत्वेन दृश्यमानाः सत्सदिति प्रत्ययविषयभूता वीरुदादयो जडपदार्था
अपि त्वत्त एवोत्पन्ना इत्यर्थः तेन प्रधानादेः कारणत्वं निरस्तं सुभद्रश्चेत्यत्र समुद्रश्चेति पाठे महोदधि शब्देन महानिब्रह्मांडाद्वहिः स्थितानि उदकानि धीयेतस्मिन्निति व्युत्पत्त्याऽनेकब्रह्मांडशुक्तिसंपुटाश्रयभूतो
जलावरणरूपः समुद्रोपासः तच्चावरणान्तराणामप्युपलक्षणं ॥ १७ ॥ एवं परापरब्रह्मरूपेणाग्निसुत्वा उपस्थितं जयति वृत्तिप्रार्थयन्त इदमिति हेतिग्मांशो नीक्षणकरवक्त्रे सन्नेव सप्तराशीरं वरुणस्य रसनेन्द्रिया
धिपतेः परायणं अत्यन्तालंबनं पक्षिदेहेन हि सर्वरसास्वादोलभ्यते अतस्त्वं शिवः अन्तरात्मा अस्माकं त्राता भव ॥ १८ ॥ सागरस्य गृहान् नदीप्रवाहानिव अनभिभाष्यान्म्याभिभावकांश्च ज्ञात्वा मुंच ॥ १९ ॥
प्रतीतात्मा दृष्टः ॥ २० ॥ २१ ॥

भूतजरितोयामपत्यं भाव्यर्थेत्वयिजनयितव्येअपत्ये ॥ १५ ॥ १६ ॥ जरितानामतःजरासंजाताअस्याःसाजरिता सर्वेद्रियव्याकुला ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ निमित्तंभर्तुर्लक्षण
 स्त्रीणांअमुत्रपरलोकेपुरुषांतरादतेसापलकंचक्रतेन्यतृतीयंअर्थनाशनंपुरुषार्थघातकंनास्ति ॥ २६ ॥ तदुभयंनिदति वैराग्नीति एतच्चापरिहार्यंसतीनामपीत्याह सुप्तेति ॥ २७ ॥ २८ ॥
 भूतंहित्वाचभाव्यर्थेयोवलंबेत्समंदधीः॥अवमन्येततंलोकोयथेच्छसितथाकुरु॥१५॥एषहिप्रज्वलन्नग्निलेलिहानोमहीरुहान्॥अविघ्नेहृदिसंतापंजनयत्य
 शिवंमम ॥ १६ ॥ वैशंपायनउवाच तस्माद्देशादतिक्रान्तेज्वलनेजरितापुनः ॥ जगामपुत्रकानेवजरितापुत्रगृहिणी ॥ १७ ॥ सातान्कुशलिनःसर्वा
 न्विमुक्तान्जातवेदसः ॥ रोह्यमाणान्दृशेवनेपुत्रान्निरामयान् ॥ १८ ॥ अश्रूणिमुमुचेतेषांदर्शनात्सापुनःपुनः ॥ एकैकश्चेनतान्सर्वान्कोशमानान्वपद्यत ॥
 ॥ १९ ॥ ततोऽभ्यगच्छत्सहसामंदपालोपिभारत ॥ अथतेसर्वेएवैनंनाभ्यनंदंस्तदासुताः ॥ २० ॥ लालप्यमानमेकैकंजरितांचपुनःपुनः ॥ नचैवोचुस्तदाकिंचि
 त्तमृषिसाध्वसाधुवा ॥ २१ ॥ मंदपालउवाच ज्येष्ठःसुतस्तेकतमःकतमस्तस्यचानुजः ॥ मध्यमःकतमश्चैवकनीयान्कतमश्चते ॥ २२ ॥ एवंब्रुवंतंदुः
 खार्तकिंमानंप्रतिभापसे ॥ कृतवानपिहित्यागंनैवशांतिमितोलभे ॥ २३ ॥ जरितांवाच किंनुज्येष्ठेनतेकार्यकिमनंतरजेनते ॥ किंवामध्यमजातेन
 किंकनिष्ठेनवापुनः ॥ २४ ॥ यांत्वंमांसर्वतोहीनामुत्सृज्यासिगतःपुरा ॥ तामेवलपितांगच्छतरुणींचारुहासिनीं ॥ २५ ॥ मंदपालउवाच नस्त्रीणांविद्य
 तेकिंचिदमुत्रपुरुषांतरात् ॥ सापलकमृतेलोकेनान्यदर्थविनाशनं ॥ २६ ॥ वैराग्निदीपनंचैवभृशमुद्वेगकारिच ॥ सुव्रताचापिकल्याणीसर्वभूतेषुविश्रुता ॥
 ॥ २७ ॥ अरुंधतीमहात्मानंवसिष्ठंपर्यशंकत ॥ विशुद्धभावमत्यंतंसदाप्रियहितेरतं ॥ २८ ॥ सप्तर्षिमध्यगंवीरमवमेनेचतंमुनिं ॥ अपध्यानेनसातेनधूमारुण
 समप्रभा ॥ लक्ष्याऽलक्ष्यानाभिरुपानिमित्तमिवपश्यति ॥ २९ ॥ अपत्यहेतोःसंप्राप्तंथात्वमपिमामिह ॥ इष्टमेवंगतेहित्वंसातथैवाद्यवर्तते ॥ ३० ॥ नहिभा
 र्येतिविश्वासःकार्यपुंसाकथंचन ॥ नहिकार्यमनुध्यातिनारीपुत्रवतीसती ॥ ३१ ॥ वैशंपायनउवाच ततस्तेसर्वेएवैनंपुत्राःसम्यगुपासते ॥ सचतानात्मजा
 न्सर्वानांश्वासयितुमुद्यतः ॥ ३२ ॥ इतिश्रीमहा०आदिप०मयदर्शनप०शाङ्गिकोपाख्यानेत्रयस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३३ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६३ ॥
 अतएवनाभिरुपाप्रच्छन्नवेषा तेनहेतुनालक्ष्याऽलक्ष्याच ॥ २९ ॥ इष्टंआप्तं तथारुंधतीवशंकमाना त्वमिवसापितथैव मयिअपत्यहेतोर्व्याकुलेसतिसालपितापितथैववर्तते ॥ ३० ॥
 इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३३ ॥ ॥ ६३ ॥

त ॥ १ ॥ मातुर्धर्मज्ञतांचवः मातुःवः युष्मत्संबन्धितयः धर्मज्ञतां युष्मदायर्धर्मचिन्तनं मातुरस्तीति विज्ञायेत्यर्थः ॥ २ ॥ ब्रह्मतत्त्वेदंतप्रसिद्धं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥
 मंदपाल उवाच युष्माकमपवर्गार्थं विज्ञतो ज्वलनो मया ॥ अग्निना च तथेत्येवं प्रतिज्ञातं महात्मना ॥ १ ॥ अग्नेर्वचनमाज्ञाय मातुर्धर्मज्ञतांचवः ॥ भव
 तांच परं वीर्यपूर्वनाहमिहागतः ॥ २ ॥ न संतापो हि वः कार्यैः पुत्रकात् तदिमां प्रति ॥ ऋषीन्वेदद्विदुताशोऽपि ब्रह्मतद्विदितंचवः ॥ ३ ॥ वैशंपायन उवाच ए
 वमाश्वासिता न्युत्रान् भार्यामादाय स द्विजः ॥ मंदपालस्ततो देशादन्यदेशं जगाम ह ॥ ४ ॥ भगवानपि तिग्मांशुः समिद्धः स्वांडवंततः ॥ ददाहसहकृष्णाभ्यां ज
 नयन् जगतो हिते ॥ ५ ॥ वसामेदो वहाः कुल्यास्तत्र पीत्वा च पावकः ॥ जगाम परमां तृप्तिं दर्शयामास चार्जुनं ॥ ६ ॥ ततोऽतरिक्षाद्भगवानवतीर्य पुरंदरः ॥ मरु
 द्द्वैर्गैर्वृतः पार्थकेशवं च दमब्रवीत् ॥ ७ ॥ कृतं युवाभ्यां कर्म दममरैरपि दुष्करं ॥ वरं वृणीतं तुष्टोऽस्मि दुर्लभं पुरुषेऽपि हि ॥ ८ ॥ पार्थस्तु वरयामास शक्रादस्त्राणिस
 र्वशः ॥ प्रदातुं तच्च शक्रस्तु कालंचक्रे महाद्युतिः ॥ ९ ॥ यदा प्रसन्नो भगवान्महादेवो भविष्यति ॥ तदा तुभ्यं प्रदास्यामि पांडवास्त्राणिसर्वशः ॥ १० ॥ अहमेव
 च तं कालं वेत्स्यामि कुरुनंदन ॥ तपसामहता चापि दास्यामि भवतोऽप्यहं ॥ ११ ॥ आग्नेयानि च सर्वाणि वायव्यानि च सर्वशः ॥ मदीयानि च सर्वाणि ग्रहीष्य
 सिधनं जय ॥ १२ ॥ वासुदेवोऽपि जग्राह प्रीतिं पार्थेन शाश्वतीं ॥ ददौ सुरपतिश्चैव वरं कृष्णाय धीमते ॥ १३ ॥ एवं दत्त्वा वरं ताभ्यां सह देवैर्मरुत्पतिः ॥ द्रुताशन
 मनुज्ञाप्य जगाम त्रिदिवं प्रभुः ॥ १४ ॥ पावकश्च तदा दावं दध्वासमृगपक्षिणं ॥ अहानि पंचचैकंच विरराम सुतर्पितः ॥ १५ ॥ जग्ध्वा मां सानि पीत्वा च मेदां
 सिरुधिराणि च ॥ युक्तः परमया प्रीत्या तावुवाचाच्युतार्जुनौ ॥ १६ ॥ युवाभ्यां पुरुषाभ्यां तर्पितोऽस्मि यथा सुखं ॥ अनुजानामि वां वीरौ चरंतं यत्र वां छि
 तं ॥ १७ ॥ एवंतौ समनुज्ञातौ पावकेन महात्मना ॥ अर्जुनो वासुदेवश्च दानवश्च मयस्तथा ॥ १८ ॥ परिक्रम्य ततः सर्वे त्रयोऽपि भरतर्षभ ॥ रमणीयेन दीकूले स
 हिताः समुपविशन् ॥ १९ ॥ इति श्रीमहाभारतेशतसाहस्र्यां संहितायां वैयासक्यां आदिपर्वणि मयदर्शनपर्वणि वरप्रदाने चतुस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽ
 ध्यायः ॥ २३४ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ चरंतं यत्र वां छितमित्यनेनाप्रतिहतगतिवद्वयोरपि दत्तं मयेत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥
 त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३४ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥

इति आदिपर्वणि नैलकंठीये भारतभाष्ये दीपे चतु
 मोक्षार्थमोचनार्थमिति गम्यते

॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्व नामांशम् ॥

संमथदर्शनपर्वदिपर्वच ॥ इतः परं सभापर्वमविष्यति तस्यायमाद्यः श्लोके ॥ वैशंपायन उवाच ततो ब्रवीन्मयः पार्थ वीर्यवान् सुदेवस्य संनिधौ ॥ प्राञ्जलिः श्लक्ष्णया वाचा पूजयित्वा पुनः पुनः ॥ १ ॥

आदिपर्वेणिसमविशत्यधिकद्विशताध्यायाद्वितीयाध्याये व्यासेन प्रतिज्ञाताः किंतु पूर्वतनलेखकप्रभादेन चतुर्विंशदधिकद्विशताध्यायादस्थंते एवं सति ते बहुपुस्तकपाठसाम्यस्य विद्यमानत्वात् कुत्रकुत्राध्यायाधिक्यं जातं तन्निश्चयो न भवति श्लोकसंख्याया अपि वैषम्यं तदप्रभादेनैवेति बोध्यं ॥

इदमादिपर्वं मुंबय्यास्थिराजधान्यां गणपतरुष्णाजीत्यभिधानां मुद्रायंत्रालये मुद्रितं ॥ शकाब्दाः ॥ १७८५ ॥

